

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2023

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

21. évfolyam

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Schwarzwölder Ádám

Olvasószerkesztő

Villás Valéria

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Rácz György, Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság*

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

ml
ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

Tartalom

- 9 CSERMELYI JÓZSEF
A bécsi Erdődy levéltár oklevélsorozatának regesztái
(D 1275–1323. jelzetek)
- 71 ÖSZ SÁNDOR ELŐD
Bejegyzések a balázsfalvi görögkatolikus gyűjtemény
Eber-kalendáriumában (1564–1794)
- 103 PETNEHÁZI GÁBOR
Responsio ad quaestionem dilemmaticam.
Szepsi Laczkó Máté ismeretlen röpirata
- 131 BÓDAI DALMA
Adalék a Thurzó és az Esterházy család konfliktusához:
Czobor Erzsébet végrendelete (1626. március 29.)
- 155 SZENTMÁRTONI SZABÓ GÉZA
Tanúvallomások Balassi Bálintról és az általa az 1580-as évek
közepén birtokadományt nyert két egri huszártisztról
(Fülek, 1629. november 20.)
- 167 BALOGH ZSUZSÁNNA
Bethlen János levele I. Apafi Mihálynak a Bánffy Dénes elleni
vádakról (1674)
- 185 BÁNDI ANDRÁS
Keresztesi Sámuel nyolc levele a gergelyfajai lelkészválasztás
kapcsán (1683–1684)
- 203 TÓTH FERENC
A kuruc király katolizál? Jelentés Thököly Imre 1703-as
áttéréséről
- 215 TÓTH GERGELY
Vizsgálat ifj. Burius János és Bél Mátyás ellen a pietista tanok
ügyében (1711). (A vizsgálatról szóló memorandum eredeti
szövege és fordítása)

- 261 KOC SIS ANNAMÁRIA
A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I.
- 297 LA KI FERENC – VERESS FERENC
Báró Meskó Éva Mária végrendelete (1762, 1772)
- 321 HEGYI ÁDÁM
A Békési Református Egyházmegye özvegy-árvapénztárának alapító okirata (1790)
- 355 DÓBÉK ÁGNES
Katona István történetíró levelei Eszterházy Károly egri püspökhöz. Adalékok Katona munkamódszeréhez és a *Historia Critica Regum Hungariae* kiadástörténetéhez
- 373 DEÁK ÁDÁM
Csanád vármegye anyautasítása és követi végjelentése az 1811/12. évi országgyűlésen
- 399 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Jan Ackersdijck ismeretlen levelei első magyarországi útjáról (1823)
- 427 NAGY ÁGOSTON
Adminisztratív magyarosítási törekvések Pest vármegyében: A megyei statútumok és Knar János kishartai evangélikus lelkész *Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében* című munkája
- 465 RÓZSAFALVI ZSUZSANNA
Teleki Sándor színészbarátai, különös tekintettel Prielle Kornéliára
- 491 LAJTAI L. LÁSZLÓ
„I hope that you will go on to clear the many obscure points in Hungarian history”. Arthur J. Patterson levelei Hunfalvy Pálhoz (1871–1885)
- 537 KINCSES KATALIN MÁRIA
A magyar törvényhatóságok 1904. évi köszönőlevelei és hálafeliratai a Rákóczi-hamvak hazahozatala alkalmából

- 575 KISS MÁRTON
II. Rákóczi Ferenc emlékezete Baranya vármegyében
(1903–1940)
- 615 FÓRIS ÁKOS
Szovjet atrocitások és háborús propaganda. Dokumentumok
Nagyszalonta 1944. szeptemberi megszállásához
- 649 PETRÁS ÉVA
Két újonnan feltárt dokumentum a magyar jezsuiták
második világháború utáni vatikáni jelentéseiből
- 671 FEJÉRDY ANDRÁS
Magyarország és a szentszéki–szovjet *modus vivendi* esélye.
Nagy Töhötöm SJ 1946. február 15-i jelentése
XII. Piusz számára
- 711 GECSÉNYI LAJOS
Az altöttingi emigráns „kormány” történetéhez (1947–1948)
- 721 BÁBA VIKTÓRIA – VÁRDAI LEVENTE
Egy pécsi születésű francia idegenlégiós katonai iratai
- 745 GÉCZI RÓBERT
A cionizmus és a zsidók kivándorlása Romániából
(1945–1960)
- 773 BERTALAN PÉTER
Szürke eminenciás Somogyországban
- 805 FARKAS JUDIT ANTÓNIA
„Kedves Hruscsov úr!” Ed Sullivan magyar fiatalok kivégzése
ellen tiltakozó levélíró kampánya (1959)
- 839 LÁSZLÓ SZABOLCS
Magyar írók útijelentései az Iowa Cityben megrendezett
Nemzetközi Íróprogramról (1971–1981)
- 889 PALÁDI RENÁTA
Források az ungvári magyar konzulátus megnyitásához
(1989–1991)

919 SERES ATTILA
A magyarországi rendszerváltás történetének (1985–1994)
hungarikái a kijevei levéltárakban. Kutatási beszámoló,
feltárási jegyzékek és válogatott dokumentumok

Csermelyi József

A bécsi Erdődy levéltár oklevélsorozatának regesztái (D 1275–1323. jelzetek)¹

A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban letétként őrzött, továbbra is családi tulajdonban álló és ezért csak engedéllyel kutatható, ugyanakkor 1991. október 1. óta a kutatók számára hozzáférhető Erdődy-levéltár a rendszerváltás körüli években Gecsényi Lajos akkori bécsi magyar levéltári delegátus által történt „újrafelfedezése” óta elsősorban több mint kétezer darabos középkori állományával hívta fel magára a kutatók figyelmét. A levéltár okleveleiből az osztrák levéltárosok a 20. század második felében egy különálló oklevélsorozatot alakítottak ki, amelyhez 1991-ig további kiegészítő sorozatokat is kapcsoltak. Mivel a Mohács előtti dokumentumok túlnyomó többsége ebbe a levéltári állományba került, ezért ehhez – pontosabban az 1526. augusztus 29. előtt kelt darabokhoz Gecsényi Lajos jóvoltából már 1991-től darabszintű jegyzék állt a magyarországi kutatók rendelkezésére, amelyet azóta utóda, Fazekas István kibővített és Excel-táblába dolgozott át. 2016 óta – egy rövid intermezzót leszámítva – ezeket az okleveleket minden korábbinál egyszerűbb kutatni, ugyanis az ENArC projekt keretében a Magyar Nemzeti Levéltár digitalizáltatta és elérhetővé tette kutatói számára belső hálózatán.²

Fel kell ugyanakkor hívni a figyelmet, hogy vélhetően az osztrák levéltárosi hagyomány következtében az oklevélsorozat nem zárul le 1526-tal, hanem számos értékes forrást tartalmaz egészen a 18. század közepéig, amelyek továbbra is csak bécsi kutatással érhetők el. Elsősorban a mohácsi csata utáni évtizedeknek a közeledő 500 éves évforduló miatt ismét aktuálisá vált kutatása igényli ezeknek a forrásoknak a közzétételét, hiszen Temesvár 1552-ben hősi halált halt kapitányának, Losonczy Istvánnak a családi iratai is elsősorban itt lelhetők fel. A Losonczy család iratanyaga a család jelentősége miatt elsőrangú fontosságú a magyar történettudomány számára, azonban a 20. század történelmi viharai miatt a Erdődyek levéltárában lévő Losonczy-iratok, illetve a másik ág, a losonczyi Bánffyok kolozsvári levéltára is a mai országhatárokon kívülre került.³ Az eredeti forrásanyag hiányában megnövekedik a jelentősége a forráskiadásoknak, a Losonczy- és a Bánffy-iratok esetében szerencsére még idejekorán gondoskodott arról

¹ A tanulmány elkészítését a Kulturális és Innovációs Minisztérium Új Nemzeti Kiválóság Programja (ÚNKP-22-2-II-ELTE-448) és a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum ösztöndíja támogatta. Köszönöm Stephan Erdődynek, hogy engedélyt adott a magántulajdonban álló levéltári anyagban való kutatáshoz.

² A levéltár történetéről külön tanulmányt írtam *A bécsi Erdődy levéltár története, különös tekintettel annak oklevélsorozatára* címmel, amelyet a Levéltári Közlemények fogadott be közlésre.

³ E levéltárak, különösen a kolozsvári 20. század előtti történetét Varjú Elemér írta le részletesen: BÁNFFY, I, VII–XVI. Az Erdődyek galgóczi levéltárának történetéhez legutóbb: B. HALÁSZ–PITI, 2019, 8–12.

Bánffy Dezső és Bánffy Kazimír, hogy a legfontosabb középkori oklevelek nyomtatásban is napvilágot lássanak Varjú Elemér és Iványi Béla szakavatott szerkesztésében.⁴

Sokáig – amíg a Diplomatikai Fényképgyűjteménybe nem kerültek be a Bánffy család nemzeti levéltárának okleveleiről készült fényképek, illetve amíg a bécsi Erdődy levéltárat 1991-ben meg nem nyitották a kutatók előtt – ez a kétkötetes okmánytár, illetve Iványi Béla kéziratok regesztacédulái⁵ jelentették szinte az egyetlen hozzáférési lehetőséget a hazai kutatók számára a fenti levéltárak tartalmához.

A kerek évfordulók általában kedvezni szoktak a hozzájuk kapcsolódó alapkutatóknak, a reformáció 500. évfordulója tette például lehetővé, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára folytassa az őrizetben lévő forrásanyag online közzétételét, és a középkori oklevelek már létező adatbázisa folytatásaképp immár az 1526–1570 között keletkezett iratanyag elérhetővé tételére is nagy hangsúlyt helyezzen. Emellett a levéltár a már létező adatbázisait is igyekszik bővíteni a középkori Erdődy-okleveleknek a DL-DF adatbázisba való integrálásával, aminek kapcsán már egy ideje folyik a már létező segédletek kibővítése. Ezzel a munkával párhuzamosan fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy az 1526 utáni évtizedek okleveleinek tervszerű feltárására is szükség lenne. A Mohács utáni, 16. századi oklevelek fontosságára már korábban felhívták a figyelmet, elsősorban a már említett Losonczy mágnás családdal köthető oklevelek példáján.⁶ A kezdeményezést az Országos Levéltár részéről Rác György, a Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség részéről Oross András delegátus is támogatta, a Collegium Hungaricum ösztöndíj és az Új Nemzeti Kiválóság Program pedig a financiális háttér megteremtésében voltak segítségemre.

A munkamódszer tekintetében el kellett térni a középkori oklevelek segédletének kibővítése során alkalmazott eljárástól. Mivel a Mohács előtti anyagról rendelkezésre állnak a digitális felvételek, ezért az azokhoz készített segédlet kibővítése során nem kellett „helyettesíteni” az adott iratot, ugyanis a kutatók könnyedén hozzáférhetnek a fényképekhez, amelyekből kiolvashatják a segédletben nem szereplő adatokat. Az 1526 utáni anyag esetében a dokumentumok – még ha vannak közöttük olyanok is, amelyekről készült digitális másolat –, egyelőre még nem elérhetőek a kutatók számára, csupán az eredeti iratok kutathatók Bécsben. Szerencsére a hazai középkortudomány már bevett eljárásokkal rendelkezik e probléma kezelésére. Két elképzelés jöhetett szóba, az egyik a források teljes szövegének közlése eredeti nyelven, a másik pedig a részletes magyar nyelvű regeszták formájában történő közreadásuk. A bécsi Erdődy-levéltár esetében mindkettőre van példa, de nagyobb számú forrás, mint például a teljes Árpád- és Anjou-kori anyag közzététele során már eddig is a regesztakiadás tűnt alkalmazhatóbb megoldásnak.⁷

Hosszabb távú cél lehet a levéltár teljes anyagának feltárása, ennek szintén előzménye a már említett, B. Halász Éva és Piti Ferenc nevéhez köthető forráskiadvány. Ennek

⁴ BÁNFFY, I–II.

⁵ MNL OL Q 283. (11. doboz) 11/2–6. Erdődy (galgóci) cs. levéltárának regesztái.

⁶ FAZEKAS, 2015, 523.

⁷ B. HALÁSZ–PITI, 2019.

végrehajtása elé azonban komoly nehézségeket támaszt a tény, hogy – a középkori oklevelekkel szemben – a kora újkoriaknál az úgynevezett ladulás anyagban is nagy számban maradtak iratok, olykor egész fasciculusokat tesz ki az a 16. századi iratmennyiség, amelyet nem emeltek ki az oklevélsorozatba. A ladulás anyagok segédletekkel való ellátottsága hiányos, ugyanis a rendelkezésre álló 18. századi repertóriumkötetek nem teljesen fedik le a Bécsbe került anyagot, emellett egy olyan korszakban készültek, amikor még nem alakították ki a számos kiemeléssel járó oklevélsorozatot, arról nem is szólva, hogy a 16. századból származó, de csak kései átírásban fennmaradt szövegek így is rejtve maradhatnak. A szálankénti átnézés rendkívül időigényes még egy viszonylag rövid, 1526–1541 közötti időhatár meghúzása esetén is, végső célként azonban I. Ferdinánd uralmának vége (1564. július 25.) lebegett a szemem előtt. Adódhat a lehetőség, hogy csupán az oklevélsorozatba kiemelt iratok feldolgozására vállalkozzam egy szűkebb időkeren belül, ám ennek is vannak nehézségei az utólag kialakított pótsorozatok azonos időkorbe tartozó oklevelei miatt, ráadásul ebben az esetben a forráskiadás felől az inga kezd visszalendülni a levéltári segédlet irányába. További nehézséget jelent, hogy bár az oklevélsorozat rendezési elve alapvetően az időrend volt, mégis egyre-másra találkozhatunk kisebb-nagyobb, pár hetes vagy pár éves, sőt évtizedes anomáliákkal is. A fentiek miatt az az elhatározás fogalmazódott meg, hogy az oklevélsorozatban található szövegek regesztáit szigorú időrendben közlő, reményeim szerint az 1526–1552, vagy akár az 1526–1564 közötti időszakot teljes egészében lefedő forráskiadvány előzeteseképp közreadom az oklevélsorozat D 1275–1323. közötti jelzetszámú darabjainak részletes regesztáit. Mivel egy ilyen, viszonylag csekély rész közzététele esetén nincs kellő relevanciája a regeszták időrendben történő közlésének, ezért azokat a jelzetszámokat alapul véve szeretném sorrendben közölni, az esetleges átírt okleveleket az eredeti oklevél előtt időrendbe helyezve. Nem látszott célszerűnek, hogy jelen közleményben ragaszkodjam az 1526-tal kezdődő időkörhöz, ugyanis ebben az esetben hat, korábban publikálatlan középkori oklevél kivonatos közlésétől el kellett volna tekintenem.

A szövegkiadás elvei

Mivel a Mohács utáni évtizedek oklevéltípusai nem mutatnak nagy eltérést az azt megelőző időszakétól, a regesztakészítés elveit illetően bátran nyúlhattam a középkori oklevelek kivonatos közlésére vonatkozó gyakorlathoz. Az Erdődy-levéltár 1387 előtti okleveleinek regesztáit közreadó, számomra is mértékadó kiadvány a szövegkiadás elveit lakonikus tömörséggel foglalta össze, csupán annyit említve, hogy a helynevek és köznyelvi szavak esetében a betűhív átírást alkalmazták.⁸ A kiadási elvek megállapításakor tehát tekintetbe vettem azokat a mai napig meghatározó elveket, amelyeket Borsa Iván fektetett le 1988-ban, illetve Jakó Zsigmond 1990-ben.⁹

⁸ B. HALÁSZ–PITI, 2019, 13.

⁹ SZENT-IVÁNYI, 7–10; KOLOZSMONOSTORI, I, 173–174.

Minden oklevél kivonata sorszámmal kezdődik, amelyet a kibocsátás dátuma és helye követ. Amennyiben a kelteztést nem a manapság bevett hónap és nap formájában adták meg, akkor – rövidített formában – közlöm az oklevélen belüli keltező szöveget. Amennyiben utóbbit nem összefüggően adták meg, hanem a szövegen belül eltérő helyeken (például hiteleshelyi jelentéseknél az oklevél keltét a szövegben említett végrehajtási dátumhoz viszonyítva adják meg), ott a tagok között *scil.* jelölést alkalmaztam.

Mivel levéltári segédletről van szó, ezért szempont volt, hogy minden oklevélszöveg külön-külön sorszámot kapjon, abban az esetben is, ha ugyanazon oklevélszöveg más-más jelzet alatt előforduló példányairól van szó. A forráskiadásokban hasonló esetben egy sorszám alá vonják össze az eredeti példányt az összes másolattal, átírással vagy tartalmi kivonattal. A 14. sz. regeszta esetében azonban a tartalmi átírás külön regesztázása azzal az előnnyel járhat, hogy a kutató össze tudja vetni az eredeti példány alapján készített 10. sz. kivonattal, megvizsgálva, hogy a tartalmi kivonat készítésekor milyen információk feltüntetését vélték fontosnak.

Borsa elveinek megfelelően történt meg az átírt oklevelek kiemelése, a királyi cím részletezésének elhagyása. Az országbírók esetében nem tüntettem fel, hogy melyik királyi tisztségviselője, kivéve a kettős királyság időszakából, amikor I. Ferdinándnak és I. Jánosnak külön országbírója volt.¹⁰ A nagyságos (*magnificus*), vitézlő (*egregius*) és mester (*magister*) címet viselő személyek neve mögött e címeket zárójelben szerepeltettem. A *magnus* és *parvus* szavakat, amennyiben személynévben szerepeltek, külön jelzés nélkül fordítottam magyarra, ahogy a keresztnéveket is. A kijelölt királyi emberek neveit az oklevél szövegét követően soroltam fel, esetleg, ahol a szövegkontextusba belefért ez a megoldás, ott a szövegen belüli zárójelben szerepeltettem őket.¹¹

A helységnevek és a családnevek (ideértve a családnévként használt helységneveket) esetében általában a mai helyesírás szerinti egységesítést alkalmaztam, tiszteletben tartva a hagyomány elve alapján írt családneveket, amelyek általában így szerepelnek a szakirodalomban. Abban az esetben, ha a szakirodalomban több variáció lelhető fel,¹² akkor az egyik névforma egységes használata mellett döntöttem.¹³ A nemesi előneveket kisbetűvel írtam, kivéve abban az esetben, amikor gyanítani lehetett, hogy a háromtagú név első (latin szövegekben utolsó) tagja inkább családnév szerepet tölt be, a második tag pedig egyéni ragadványnév.¹⁴ Abban az esetben viszont, amikor a névalak azonosítása

¹⁰ A 42. és 68. regesztában ezt nem tettem meg, mert egyértelmű volt, hogy János király okleveleiben a saját országbírójának ad parancsot.

¹¹ 6. sz.

¹² Erre példa a Losonczy család, ahol az 1526 előtti időszakkal foglalkozó publikációkban az utóbbi évtizedekben a kiejtés elvének megfelelően a Losonci alak a bevett (például NEUMANN, 2022, 1174.), azonban a Mohács utáni időszakra koncentrált feldolgozások manapság is a Losonczy alakot szokták használni (például MOLNÁR, 2020.). Nyilvánvalóan a Mohács időszakában élt családtagok esetében közleményenként változhat, hogy melyik névformát írják le, az 53. számú regesztában szereplő Losonczy Anna esetében azonban a Losonci névforma használata egyáltalán nem bevett.

¹³ Ebben és a helység- és családnevek betűhív átírás helyetti egységesítésében Szabó András Péter javaslatának megfelelően igyekeztem eljárni.

¹⁴ Például Tormásy Kawka Benedek (2. sz.).

(legyen szó akár helység-, akár családnévről) problémákba ütközött, maradtam a betűhív alakoknál.¹⁵ Minden kivonatban feltüntettem a benne szereplő összes helység- és személynevet, valamint lehetőség szerint az összes jogi és tartalmi szempontból fontos körülményt. Dátumok megadása esetén azok feloldása mögött zárójelben az oklevél vonatkozó részét is szerepeltettem.

Az oklevél érdemi részét követően új bekezdésben szerepelnek a fennmaradási formára, az oklevél fizikai állapotára, pecséthasználatra, jelzetre, zárójelben a régi jelzetre (ez általában ladulaszám-fasciculusszám-numerusszám formában) vonatkozó és az egyéb fontosnak vélt információk.

Források

1.

1527. március 12. (In festo beati Gregorii pape) Esztergom

János király megparancsolja Ludányi Ferenc kérelmére a nyitrai káptalannak, hogy a néhai Cseh János által a birtokaira vonatkozó azon okleveleket, amelyeket megőrzésre a káptalannak egykor átadott, most szolgáltassák vissza a kérelmezőnek, aki Cseh János fia, hogy jogait meg tudja védeni. A szöveg felett jobbra: *De commissione domini regis*.

Eredeti, latin nyelvű, papír, kissé szakadozott, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét. Jelzete: ÖStA HHStA SB FA Erdődy (a továbbiakban FA Erdődy) D 1275. (25-3-34.)

2.

1527. november 12. (Fer. III. post festum beati Martini episcopi) Fehérvár

I. Ferdinánd parancsa a nyitrai káptalanhoz. Hú szolgálataiért Dolgos Ambrus galgóci várnagynak (egr.) és általa Kozmafalvi Jánosnak, illetve utóbbi fiaiknak: Tamásnak, Péternek és Kristófnak, továbbá örökösöknek adományozta egy másik oklevelével Chermeney Ádám és fiai: Imre és Péter minden birtokát, mivel utóbbiak Tormásy Kawka Benedek házának és nemesi telkének felégetése, ingóságai elvitele és marhái elhajtása miatt hűtlenség bűnébe estek, birtokaik pedig királyi adományozási jog alá kerültek, egyben a Nyitra megyei birtokrészeikben rejlő királyi jogot is, a káptalan pedig küldje ki tanúbizonyosságát a kedvezményezettek beiktatására. Mindezek után tegyenek jelentést a királyi személyes jelenlét bíróságának az eseményről, a jelenlévőkről, az esetleges

¹⁵ Például Krezthywn (19. sz.), Sosoklakosa (72. sz.).

ellentmondókról és a kijelölt terminusról. Királyi emberek: Pográny Mihály, Surány Kristóf, Ságghy István, Assakürthy Assa János.

Eredeti, latin nyelvű, papír, foltos, hátlapján zárópecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1276. (25-3-38.)

3.

1528. március 5. (Fer. V. post dom. Invocavit) Magyaróvár

I. Ferdinánd Hans Ungnad sonneggi bárónak, II. Lajos király volt kamarásának (*cubicularius*) és szülőanyjának, /Lochner von Liebenfels/ Margarethe-nek, Mária királyné udvarmesterének megerősíti a szlavóniai Zágráb megyében fekvő szamobori várhoz tartozó Szamobor mezővárosukra vonatkozó örökös kamarahaszna- és adómentességet, amelyet még II. Lajostól nyertek, emellett János és utódai jogot kapnak arra, hogy a gonosztevőket a szamobori uradalom területén a helyszínen megbüntethessék, emellett az uradalom területén szabadon vadászhatnak minden vadra.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt pecsét nyoma. Jelzete: FA Erdődy D 1277. (78-4-7.)

4.

1527. november 1. (In festo Omn. Sanct.) Fehérvár

I. Ferdinánd király a budai káptalanhoz. Megerősítette nővére, Mária magyar és cseh királyné Pozsonyban, [1527.] április 15-én (*feria secunda proxima post dominicam Ramispalmarum*) Losonczy Antal (magn.) és István (magn.) részére kibocsátott adománylevelét a Zemplén megyei Jesztreb, Szürnyeg és Imreg birtokokra, amelyek egykor néhai Pálóczy Antaléi (magn.) voltak, és az ő fiúörökös nélküli halálával váltak eladományozhatókká. A királyné az akkor birtokában lévő királyi hatalom (*auctoritas*) alapján járt el, Ferdinánd király ehhez hozzájárulását adja és a kedvezményezetteknek, illetve örököseiknek adományozza szolgálataikért a három említett birtokban rejlő királyi jogot, a budai káptalan pedig küldje ki tanúbizonyosságát a kedvezményezettek birtokba iktatására. Ellentmondás esetén az ellentmondó(ka)t idézzék meg az ellentmondástól számított 15. napra a királyi személyes jelenlét bírósága elé. Királyi emberek: miskolci Kormossy Tamás, senyei Nádffy Simon, Senyey Imre, keresztúri Rákóczi Imre, Pelényi Péter, Pelényi Balázs, Pelényi Benedek, Szalmatercsy Albert, Kéry László, Kozárdy Tamás, Kozárdy Boldizsár, Berényi György, kálnói Etre György. Királyi kúriai kiküldött: Maday Pál.

A budai káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd az 5. sz. regeszta alatt.

5.

1528. április 5.

(Sextodecimo die diei introduct., statut. et evoc. scil. in festo beati Benedicti abbatis)

A budai káptalan jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy 1527. november 1-jén kelt parancslevele értelmében kiküldték tanúbizonyságukat: Siklósi Miklós kanonokot (mgr.), akinek jelenlétében Maday Pál királyi kúriai kiküldött 1528. március 21-én (*in festo beati Benedicti abbatis*) új adomány jogcímén (*nove vestre regie donationis titulo*) be kívánta iktatni Losonczy Antalt és Istvánt Jesztreb, Szürnyeg és Imreg birtokok birtokába, azonban a néhai Ráskay György (magn.) özvegyének: Pálóczy Katának cékei bírója: Lucskay László Kata asszony, továbbá fiai: Csaholy Imre (egr.), Ráskay Zsigmond (egr.), Ráskay Mihály (egr.) és Ráskay István (egr.) nevében az iktatásnak a fél birtokokra nézve ellentmondott, emiatt a királyi ember Kata asszonyt és fiait Losonczy Antal és István ellen az ellentmondástól számított 15. napra a királyi kúriába, a személyes jelenlét elé idézte. Habár a birtokok másik felére nem érkezett ellentmondás, az iktatás 16. napján Bessenyoői Lukács személyesen a káptalan előtt megjelenve Pálóczy Kata és fiai nevében a birtokok másik felébe való beiktatásnak is ellentmondott, ezért Kata asszonyt és fiait az onnantól számított 15. napra megidézték Losonczy Antal és István ellen a királyi kúriába, a személyes jelenlét elé.

Eredeti, latin nyelvű, papír, alul kissé szakadozott, hátlapján zárópecsét maradványai. Jelzete: FA Erdődy D 1278. (97-9-5.)

6.

1528. május 23.

(Quarto die termini prenotati scil. feria quarta in vigilia Ascensionis domini) **Buda**

I. Ferdinánd király a sági konventhez. Torday János Romhányi Zsigmond (egr.) nevében a király ügyvédvalló levelével a váci káptalan kézbesítő-, megintó- és idézőlevele értelmében a Szt. György-nap tizedik napján kezdődő, a II. Ulászló király halála óta történt új és régebbi birtokfoglalásokat és az 1521. július 13. (*a festo sancte Margarethe virginis*) óta történt hatalmaskodásokat, illetve kötelezvény-, zálog- és hitbérügyeket tárgyaló rövid terminuson, 1528. május 20-án (*feria quarta in vigilia Ascensionis domini*), néhai Losonczy Zsigmond özvegye: Kata és fia: Antal, továbbá Pelényi Mihály somoskői várnagy (*castellanus castris Somoskew*) ellenében megjelent a királyi személyes jelenlét előtt azzal a váddal, hogy 1528. március 25. körül (*circa festum Annuntiationis beatorum virginis Marie*) Kata asszony és Losonczy Antal a Nógrád megyei Szécsény mezővárosban élő familiárisai: Petenyeházy/Petneházy Ferenc és Besenyői Árokháti János, továbbá jobbágysai: Nyíró Bálint és Talpas Mátyás, uraiknak és azok somoskői várnagyának: Pelényi Mihálynak parancsára többedmagukkal fegyveresen és hatalmasul a panaszos dolyáni (Nógrád m.) birtokrészen fekvő házára és nemesi telkére támadtak és ott Imrét,

a panaszos fiát más familiárisokkal megölték, ingóságaikat elrabolták és uraikhoz, illetve Pelényihez vitték, több mint 200 forint kárt okozva, ami miatt az alpereseket a királyi személyes jelenlét elé idézték. Tomonyi István, Kata asszony, Losonczy Antal és Pelényi Mihály ügyvédje (a király ügyvédvalló levelével) azt válaszolta, hogy a felperes a mondott időben Dolyán birtokon semmit nem birtokolt, ennek megfelelően a ház és a nemesi telek megtámadása, a fiú és a familiárisok meggyilkolása és a javak elrablása vádját tagadja. A mondott nemesi telek Csery Ferencé volt, akitől hűtlensége, Szapolyai János-pártisága miatt elkobozták, az nem lett a felperesé, és igazságának alátámasztására vizsgálatot kért. Az uralkodó megparancsolja tehát a konventnek, hogy küldje ki tanúbizonyságát a felsorolt királyi emberek (Miletinczy Péter, Orgovány Miklós, kelecseyi Madách Miklós, Szalacskey Barnabás, kistaludai Liptay Miklós [mgr.], hartványi Zima Miklós, keresztúri Tercsy Miklós) egyike által 1528. június 15-én (*feria secunda post festum sacratissimi Corporis Christi*) Szécsény mezővárosban megtartandó vizsgálatra, ahol Dolyán birtok szomszédainak és határosainak, továbbá Nógrád megye nemességének, akiket az alispán és a szolgabírák összehívnak, 16 márka bírság alatt Isten, a király és a Szent Korona iránti hűségükre, illetve az Úr keresztjére esküt téve vallomást kell tenniük az ügyben. Az eskütétel formai követelményeinek részletes leírása. A tanúvallomás során a vád állításait, illetve a védelem állításait megismételve azok igazára kérdezzenek rá. A végrehajtás 15. napjáig (június 29.) küldjenek jelentést a vizsgálat eredményéről.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján papírfelzetes zárópecsét, alul: *Lecta per magistrum Emericum Sarossy prothonotarium*. Jelzete: FA Erdődy D 1279. (96-21-14.)

7.

1528. április 21. (Fer. III. post dom. Quasi modo) Buda

I. Ferdinánd király a pécsi káptalanhoz. Losonczy Antal királyi pohárnokmester és nógrádi ispán (magn.) panaszt tett amiatt, hogy [1528.] március 15. körül (*circa dominicam Oculi*) Kápolnay Ferenc (egr.), Szapolyai János egyik kapitánya (*unus videlicet ex capitaneis Johannis de Zapolya*) nagy csapat felfegyverzett lovassal és gyalogossal ellenség módjára jogtalanul megtámadta a panaszos szalánci várához (Abaúj m.) tartozó Újváros,¹⁶ Váralja, Ruszka, Regete, Pusztafalu, Rákos és Csáj nevű birtokait, váraljai majorját (*domum allodialem*) felgyújtották, a jobbágyokat nehéz adókkal sújtották, marháikat, borukat, lovaikat és egyéb javaikat elvették, több mint ezer forint kárt okozva. Mivel a fehérvári koronázó országgyűlésen hozott törvény értelmében az 1526. július 13. óta (*a festo beate Margarethe virginis*) elkövetett hatalmaskodásokat rövid terminuson kell tárgyalni, a király utasítja a káptalant, hogy kézbesítsék jelen oklevelét Kápol-

¹⁶ Szaláncújváros.

nay Ferencnek, valamint intseék meg és utasítsák őt királyi szóval, hogy a kézbesítéstől számított 15. napra jelenjen meg a királyi személyes jelenlét előtt.

A pécsi káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 8. sz. regeszta alatt.

8.

1528. május 24.

(Sexto die diei executionis prenotate *scil.* fer. III. ante festum Asc. dom.)

A pécsi káptalan jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy 1528. április 21-én kelt parancslevele értelmében kiküldték János áldozópapot, a pécsi székesegyház Mindenszentek-oltárának igazgatóját (*rector altaris omni sanctorum in dictum ecclesiam nostram kathedrali constructi*), aki május 19-én Kápolnay Ferenc (egr.) Baranya megyei Boldogasszonyfalva nevű birtokára menve Kápolnay házát és nemesi telkét felkeresve, habár nem találta ott-hon, őt királyi szóval arra intette, hogy az attól a naptól számított 15. napon a királyi személyes jelenlét előtt személyesen vagy ügyvéd útján jelenjen meg.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján zárópecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1280. (47-5-21., de a régi jelzetben ladula helyett *cistula* szerepel.)

9.

1528. május 30.

(Secundo die termini prenotati *scil.* quintodecimo die tredecimo diei termini decimi diei festi beati Georgii)

/Fegyverneki/ Ferenc sági prépost és a konvent tanúsítják, hogy I. Ferdinánd király Budán, 1528. május 15-én (*tredecimo die termini decimi diei festi beati Georgii*) kelt parancslevele értelmében zelenei Szőlősy Jánosnak 15 napon belül ártatlansági esküt kellett volna tennie Losonczy Antal (magn.) ellenében, azonban az előírt határidőig ezt nem tette meg.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 10. sz. regeszta alatt.

10.

1528. június 27. (Nono die termini prenotati *scil.* fer. VI. post festum beatorum Viti et Modesti) **Buda**

I. Ferdinánd király parancsa a sági konventhez. Megjelent előtte a király perhalasztó, illetve a sági konvent kézbesítő, figyelmeztető és idéző oklevele értelmében Pelényi Mi-

hály Losonczy Antal (magn.) nevében, a király ügyvédvalló levelével a Szt. György-nap tizedik napján kezdődő rövid terminuson, ahol az országlakók összes, II. Ulászló király halála óta történt új és régi birtokfoglalási ügyét, illetve az új hatalmaskodási, kötelezés-, hitbérrel és jegyajándékkal kapcsolatos, továbbá zálogügyeket tárgyalják, mégpedig zelenei Szőlősy János ellenében, azzal a váddal, hogy utóbbi pünkösd (1527. június 9.) körül elküldte familiárisait és embereit Putnok Imre (egr.) Szabadfalva (Hont m.)¹⁷ nevű földjére, ahol Putnok Imre engedélyével Losonczy Abád mezővárosi (Heves m.) jobbágysai: Toldi (*Thewldy*) Demeter és Éles Osvát néhány jószágukat (*certa pecora ipsorum*) legeltették. Ezeket az állatokat Szőlős birtokra (Nógrád m.) hajtották, és még ráadásul három jobb – 12 aranyforintot érő – ökröt is, ezzel kárt okozva a felperesnek, illetve jobbágysainak. Szőlősy János ügyvédje: kissingi¹⁸ Ficsor Benedek (a sági konvent ügyvédvalló levelével) ártatlannak mondta ügyfelét a vádakban, amelyre ügyfele kész a fejére is megesküdni. A felperes ügyvédje ezt az eskütételi ajánlatot nem fogadta el, de a király engedélyezte, tehát parancsot adott az alperesnek, hogy harmadmagával a jelen oklevél keltétől számított 15. napon tegye le a tisztító esküt az Oltárizsentségre, amelyről a sági konventnek kellett jelentést készítenie. 1528. június 19-én a felperes ügyvédje: Damonyi István a király ügyvédvalló levelével megjelent a királyi személyes jelenlét előtt és bemutatta az eskütétel elmulasztásáról szóló oklevelet, kérve az alperes elmarasztalását. Az uralkodó tehát az alperest kisebb hatalmaskodás vétsége miatt 25 márka bírságra (amely 100 aranyforintot tesz ki) és az elrabolt jószágokért 60 forint kártérítésre ítéli. Az uralkodó megparancsolja a sági konventnek, hogy küldje ki tanúbizonyságát az alperes birtokainak a kijelölt királyi kúriai kiküldöttek (kiszellői Szénás István, keresztúri Tercsy Miklós, hartyáni Zima Miklós, Pelényi István, Romhányi Gergely, Libercsey Pál) egyike általi körüljárására és zálogjogon való lefoglalására fele részben a felperes, fele részben a király részére, amíg a bírságot ki nem fizetik.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján papírfelzetes zárópecsét. Hátlapján: *Lecta, proclamata et extradata per me magistrum Nicolaum Miletinczy prothonotarium coram me magistro Thoma Warday prothonotario et coram me magistro Alberto Sarkozy prothonotario.*, alul: *Extradata in profesto beati Ladislai regis nemo prohibet.* Jelzete: FA Erdődy D 1281. Régi jelzete nincs feltüntetve. Tartalmi átírását (FA Erdődy D 1283.) lásd a 14. sz. regesztá alatt.

¹⁷ Rimaszombat egyik városrészével, Szabadkapusztával azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 1HTK15.

¹⁸ Az oklevélben *de Kysyng*. Ilyen nevű település volt a késő középkorban Pilis megyében Óbuda és Békásmegyér között. CSÁNKI, I, 14. Jóval távolabb, Somogy megyében is említenek az 1520-as években egy Kisinke (*Kissinge*) nevű birtokot. MNL OL DL 93855.

11.

1528. május 5. (Fer. III. post festum Inv. Cruc.) Buda

Betlenfalvi Thurzó Eleknek, I. Ferdinánd országbírójának parancslevele a váci káptalanhoz. Romhányi Zsigmond (egr.) előadta, hogy 1528. április 5. körül (*circa dominicam Ramispalmarum proxime preteritum*) néhai Losonczy Zsigmond özvegyének, Katának, illetve fiának, Antalnak (magn.) a Nógrád megyei somoskői várnagya (*castellanus [...] in castro ipsorum Somoskew*): Pelényi Mihály urai parancsára elküldte urai familiárisait: Árokháti Jánost és Petenyeházy/Petneházy Ferencet, továbbá urai felsorolt Szécsény mezővárosi (Nógrád m.) jobbágyait (Baris Demeter, Talpas Sebestyén, Dráhi (*Dray*) Balázs, Takács Benedek, Szabó Balázs, *Faybath [Zaybath?]* Mihály, Szöcs Mátyás, Borbély Péter, Kovács Orbán, *Kulaby* András, Csiszár Péter, Nyíró Bálint, Talpas Mátyás, Hana Mihály, Varga Pál, Szabó Máté, Spolyár Gergely, Püspök Gergely, Nagytorma Gáspár, Szöcs Benedek, *Zyws* István, Sziogyártó Mihály, Nagy Sándor, Sánta Pál, Szakács Mihály, *Chwe* Dénes fia: János),¹⁹ akik fegyveresen felkeresték a panaszos dolyáni házát és nemesi telkét, a házba behatoltak (*subintrasset*) és elvitték onnan Romhányi Zsigmond minden Dolyán birtokra vonatkozó oklevelét, amelyek ott voltak elhelyezve, ezenfelül a panaszos szalonnáját, gabonáját, háztartási eszközeit, 40 szarvasmarháját, 50 sertését és egy megvasalt szekerét is elvitték, több mint 300 forint kárt okozva hatalmaskodásukkal. Az I. Ferdinánd király koronázásakor, Fehérvárott tartott országgyűlés határozatai értelmében az 1526. július 13. utáni (*a festo beate Margarethe virginis et martiris*) ügyekben rövid terminusra, a megintéstől számított 15. napra kell törvény elé hívni a vádlottakat, tehát a váci káptalan küldje ki tanúbizonyságát, kézbesítendő jelen oklevelet Kata asszonynak, Losonczy Antalnak, Pelényi Mihálynak, Árokháti Jánosnak és Petenyeházy Ferencnek, és intse meg őket királyi szóval, hogy az aznaptól számított 15. napon jelenjenek meg a királyi személyes jelenlét bírósága előtt, valamint utasítsa a Losonczyakat a felsorolt jobbágyok előállítására. A káptalan küldjön jelentést öfelségének a parancs végrehajtásáról.

A váci káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 13. sz. regesztá alatt.

12.

1528. május 9. (Tertio die diei exhibitionis *scil.* fer. V. post Inv. Cruc.)

A váci káptalan jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy Thurzó Elek országbíró (I. Ferdinándé) 1528. május 5-én kelt – Romhányi Zsigmond (egr.) ügyében kiállított – parancslevele értelmében kiküldték Antal áldozópapot, a váci Szt. Bertalan-oltár igazgatóját, aki május 7-én (*feria quinta proxima post festum Inventionis Sancte Crucis*) kiszállt

¹⁹ Mindannyian a *circumspectus* jelzöt viselik.

Szécsény mezővárosba (Nógrád m.), ahol felkereste néhai Losonczy Zsigmond özvegyét: Katát és fiát: Antalt (magn.), és megintette őket, azonban familiárisaikat: Árokháti Jánost és Petenyeházy Ferencet nem érték el személyesen. Azután, ugyanazon a napon kiszállt Pelény birtokra (Nógrád m.), ahol Pelényi Mihály somoskői várnagy (*castellanus castris [...] Somoskew*) lakóhelye van, de őt sem találta otthon, viszont távollétében őket is megintette, valamint az összes alperest királyi szóval figyelmeztette, hogy a kézbesítéstől számított 15. napon jelenjenek meg a királyi ítélőszék előtt.

Thurzó Elek országbíró átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 13. sz. regeszta alatt.

13.

1528. július 7. (Fer. III. post Visitationis Gloriose Virginis Marie) **Buda**

Betlenfalvi Thurzó Elek, I. Ferdinánd országbírója abban a perben, amelyet egyfelől Romhányi Zsigmond (egr.) felperes, másfelől az özvegy Kata asszony,²⁰ Losonczy Antal (magn.), Pelényi Mihály somoskői várnagy (*castellanus castris Somoskew*), Árokháti János és Petenyeházy Ferenc alperesek között 1528. július 6-án (*feria secunda proxima post festum Visitationis Beatissime Virginis Marie*), a Szt. György-nap tizedén kezdődött rövid terminuson tárgyaltak (amely terminuson a II. Ulászló király halála óta eltelt időszak birtokfoglalási ügyeivel foglalkoztak, illetve az 1521. július 13. óta – *a festo beate Margarethe virginis et martiris* – eltelt időszak hatalmaskodásaival, kötelezettségvállalásaival, zálogjogi és hitbérrel kapcsolatos ügyeivel), megjelent előtte a felperes nevében Torday János, aki bemutatta a váci káptalan zárt formában kiállított (*clause confecte et emanate*) papír oklevelét. Akkor Lány Ferenc, néhai Losonczy Zsigmond (magn.) özvegyének és fiának, valamint a többi alperesnek az ügyvédje (a sági konvent ügyvédvalló levelével) kérte a bemutatott, 1528. május 9-én kelt oklevél átírását az alperesek számára, amelyet az országbíró teljesített.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alá nyomott pecséttel, mellette jobbra kancelláriai jelzet. Jelzete: FA Erdődy D 1282. (96-9-1.)

14.

1528. június 27. (Nono die termini in eiusdem litteris vestre serenitatis specificatio – Fer. IV., in vigilia Visitationis Virginis gloriose) **Buda**

I. Ferdinánd király bírói döntés szerinti módon és formában (*modum et formam sue iudicarie deliberationis*) kiállított ítéletlevele a Losonczy Antal (magn.) és zelenai Szőlősy János közötti perben, amelyben megparancsolja a sági konventnek, hogy küldjék el

²⁰ Dóczy Kata vagy Katalin, Losonczy Zsigmond († 1522) özvegye.

tanúbizonyosságukat a szóban forgó birtokok határainak bejárására, a birtokok felbecslésére, lefoglalására (*occupatio*) és zálogjogon való iktatásra, hogy a károk megtérítése azokban teljessüljön (*neqnon dampnorum refusione in se denotante, representante*).

A sági konvent tartalmi átírása, latin nyelvű. Pontos dátuma csak az átíró oklevélből derül ki, ezért azt kurzívval jelöltem. Jelzetét lásd a 15. sz. regeszta alatt. Eredetijét (FA Erdődy D 1281.) lásd a 10. sz. regeszta alatt.

15.

1528. július 12. (Octavo die a die executionis premissorum *scil.* Dominica prescriptam feriam quartam *scil.* in vigilia Vis. Virg. glor. immediate sequentibus)

/Fegyverneki/ Ferenc sági prépost és konventje jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy a Losonczy Antal (magn.) és zelenai Szőlősy János közötti per ítéletvele értelmében Mátyás áldozópap, konventi ember jelenlétében Romhányi Gergely királyi ember július 1-jén (*feria quarta, in vigilia Visitationis Virginis gloriose*) körüljárta a Nógrád megyei Zelene (*Zelena*) birtokot a felsorolt szomszédok és határosok (Soós Tamás, poltári Soós Sebestyén, Berzenczey István, kálnói Legéndy Boldizsár) jelenlétében és 260 forint zálogösszegben, amely a nagyobb hatalmaskodásért kirótt bírság összege volt, de amelyből Szőlősy kérésére 100 forintot elengedtek, tehát végül 25 márka, kisebb hatalmaskodásért kirótt bírságért (ami 100 forintot tesz ki) és a Losonczynak fizetendő 60 forint kártérítésért zálogjogon Losonczyt és a királyt be akarta iktatni, azonban mivel a rá következő vasárnapra kiderült, hogy mondott birtok Szőlősy egyetlen birtoka, nem lehetett végrehajtani az ítéletet.

Papír, latin nyelvű, hátlapján zárópecsét maradványai. Jelzete: FA Erdődy D 1283. (96-27-10.)

16.

1527. október 12. (Sabbato post festum beati Dionisii) **Buda**

I. Ferdinánd király Losonczy Antalnak (magn.) és Istvánnak (magn.) adományozza hűséges szolgálataikért a fiúörökös nélkül elhunyt Pálóczy Antal (magn.) Zemplén megyei Jesztreb, Szürnyeg és Imreg nevű birtokait, továbbá az azokban rejlő királyi jogot. Ígéri, hogy jelen oklevelet bemutatás után privilegialis formában is ki fogja állítani.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét, attól balra uralkodói aláírás. Jelzete: FA Erdődy D 1284. (97-9-4.)

17.

1528. december 14. (Secundo die festi beate Lucie virg.) **Majsa**²¹ melletti tábor

János király monyorókeréki Erdődy Péternek adományozza hű szolgálataiért a németek, következképpen ellensége: Ferdinánd pártjára állt, hűtlenségben és felségsértésben elmarasztalt Nádasdy Márton összes birtokát. Ígéri, hogy jelen oklevelét bemutatás után privilegiális formában is ki fogja állítani. A szöveg felett jobbra: *Commissio propria domini regis*.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt levált papírfelzet, alatta pecsét töredékei. Jelzete: FA Erdődy D 1285. (4-1-21.)

18.

1528. február 29. (Sabbato ante dom. Invocavit) **Esztergom**

I. Ferdinánd király megparancsolja Várday Pál esztergomi érseknek és királyi főkancelárnak, Báthory István nádornak (spect. et magn.), betlenfalvi Thurzó Elek országbírónak (magn., I. Ferdinándé), Révay Ferenc mester személynöknek (egr.), ítélmestereknek, a megyéknek és minden más egyházi és világi bírósági fórumnak, hogy monyorókeréki Erdődy Péter vasi ispán (magn.) peres ügyeit, mivel ő követként a birodalmi gyűlésre és az uralkodó más országaiba utazott a királlyal, illetve familiárisai: kismegyeri Földesy János és Panday Gergely peres ügyeit visszaérkezésükig halasszák el.

Eredeti, latin nyelvű, papír, szakadozott, a szöveg alatt papírfelzetes pecséttel, attól jobbra Thuróczy Miklós királyi udvarmester (magn.) relációs jegyzete. Jelzete: FA Erdődy D 1286. (4-6-3.)

19.

1528. július 10. (Fer. VI. ante beate Margarethe virg.) **Buda**

I. Ferdinánd király a nyitrai káptalanhoz. Előadta neki Babindály Mátyás és kisdovorányi Dovorányi Rafael, hogy 1528. június 24. körül (*circa festum beati Johannis Baptiste*) Dovorányi Pál özvegye: Julianna Rafael Ludány nevű birtokán tolvaj árulónak és kurváfiának becsmérte őt, 1528. február 2. körül (*circa festum Purificationis beatissime Marie virginis*) pedig Babindály Péter és fia: Bertalan felsorolt jobbágyaikkal és familiárisaikkal (Tóth György, Tar Péter, Samaria Miklós, Balázs) a Nyitra megyei Babindál birtokon az erdő alatti *Krezthywn* nevű rétet, amelyet Babindály Mátyás, Péter és Bertalan közösen szoktak használni, utóbbiak a maguk részére hatalmasul elfoglalták. Azoknak

²¹ A Temesvár és Szakálháza között fekvő Majsával azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 1TS40.

a konstitúcióknak az értelmében, amelyeket I. Ferdinánd székesfehérvári koronázó országgyűlésén kiadtak és királyi megerősítést kaptak, az 1526. július 13. óta (*a festo beate Margarethe virginis et martiris*) történt hatalmaskodások vádlottjait 15. napra kell idézni, ezért a király parancsot ad a káptalannak, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat Julianna asszony, valamint Babindály Péter és Bertalan megintésére, és királyi szóval az attól számított 15. napra való megidézésére a királyi személyes jelenlét bírósága elé, utóbbiaknak meghagyva az említett jobbágyok előállítását is. A káptalan küldjön jelentést a személyes jelenlétnek a parancs végrehajtásáról!

A nyitrai káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 20. sz. regesztá alatt.

20.

1528. augusztus 15. (*Quinto die diei exhibitionis prenotate scil. fer. III. post festum beati Laurentii mart.*)

A nyitrai káptalan jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy 1528. július 10-én kelt parancslevele értelmében tanúbizonyságuk: Ferenc nyitraörményi áldozópap és a nyitrai Mindenszentek-oltár igazgatója (*presbiter de Ilmer, rector altaris omnium sanctorum in ecclesia nostra predicti fundata*) augusztus 11-én, a Nyitra megyei törvényszék Kopasz János Nyitra külvárosában (*in suburbio*) lévő házában tartott ülésnapján bemutatta Babindály Péternek az uralkodó parancsát, megintette és királyi szóval 15. napra megidézte személyesen vagy ügyvéd útján a királyi személyes jelenlét bírósága elé, illetve meghagyta a hatalmaskodásban részt vett jobbágyai előállítását.

Eredeti, latin nyelvű, papír, foltos, helyenként elhalványult szöveggel. Hátlapon kör alakú zárópecsét maradványai, illetve feljegyzés a per Babindály Péter kérelmére Sárossy Imre ítélőmester általi elhalasztásáról. Jelzete: FA Erdődy D 1287. (25-3-39.)

21.

1528. október 25. (*Die dominico ante festum beati Demetrii mart.*) Bécs

I. Ferdinánd király megerősíti Hans Ungnad sonneggi bárónak (magn.), II. Lajos király volt kamarásának (*cubicularius*) és anyjának, /Lochner von Liebenfels/ Margarethe-nek, Mária királyné udvarmesterének még II. Lajos király által adott kiváltságot, ti. a szlavóniai Zágráb megyében fekvő Szamobor várhoz tartozó Szamobor mezőváros örök időkre szóló felmentését a kamarahaszna, továbbá a Szlavóniában szokásos más rendes és rendkívüli adók (*taxae seu contributiones*) alól, és II. Lajos azon adományát, amely engedélyezte Szamobor mezőváros számára a zöld pecsétviasz használatát. Emellett az uralkodó engedélyt ad a szamobori vár uradalmában elfogott gonosztevők meg-

büntetésére, továbbá arra, hogy a mondott uradalom területén mindenfajta vadra (*omnium ferarum liberarum*) vadászhasson.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, töredékes pecsétfészkekben lévő viszonylag ép függőpecséttel, a szöveg alatt bal oldalon uralkodói aláírással. Hátlapján: Registrata folio LXII. (MNL OL A 57 1. kötet 242. sz. bejegyzése.). Jelzete: FA Erdődy D 1288. (78-4-8.)

22.

1528. augusztus 22. (Sabbato ante festum beati Bartholomei ap.) Buda

Báthory István nádor és királyi helytartó a veszprémi káptalanhoz. Monyorókeréki Erdődy Péter előadta, hogy mesztegnyői Bodó Ferenc (egr.) hűtlenné vált I. Ferdinánd királyhoz és fegyvert fogva ellene tűzzel-vassal pusztította az ország egyes részeit, ennek következtében Bodó Nagyszőlős nevű Veszprém megyei mezővárosát a király Erdődynek adományozta, ő pedig szeretné, ha annak birtokába jogszerűen bevezetnék. Báthory tehát parancsot ad a káptalannak, hogy küldje ki tanúbizonyságát a kedvezményezett beiktatására. Ellentmondás esetén az ellentmondót idézzék be vízkereszt 15. napjára (*pro quintodecimo die festi Epiphanarum domini*), Budára a nádori jelenlet elé. A parancs végrehajtásáról a káptalan küldjön jelentést! Kijelölt nádori emberek: szörcsöki Káldy Benedek, kisberzsényi Fejér György, Kisberzsényi Albert, nagyberzsényi Kovács Gergely.

A veszprémi káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 23. sz. regesztá alatt.

23.

1528. október 1. (Sedecimo die diei introd. et statut. *scil.* fer. IV. post pestum Exalt. sancte crucis)

A veszprémi káptalan jelenti, hogy Báthory István nádor és királyi helytartó (*spect. et magn.*) 1528. augusztus 22-én kelt parancslevelének értelmében kiküldték tanúbizonyságukat: Széki András áldozópapot, a veszprémi egyház Szt. László király oltárának igazgatóját (*rector altaris sancti Ladislai regis et confessoris in ecclesia nostra Wesprimiensi fundati*), akinek tanúsága mellett szörcsöki Káldy Benedek nádori ember szeptember 16-án, a név szerint felsorolt szomszédok és határosok (pacsiházi Pachy András és Ferenc, vecsei Wechey Mihály, tokházi Kopa Gergely, csöglei Pirithy Mátyás, désházi Dés Benedek, berzsényi Berzsényi Benedek) jelenlétében ellentmondás nélkül beiktatta monyorókeréki Erdődy Pétert mesztegnyői Bodó Ferenc Nagyszőlős nevű Veszprém megyei mezővárosának birtokába.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, függőpecsét pecsétfészkeknek töredékeivel. Jelzete: FA Erdődy D 1289. (86-6-10.)

24.

1525. február 3. (In festo beati Blasii ep. et mart.) Buda

Ákosházi Sárkány Ambrus országbíró előtt Kaspar Herbst von Laas²² (*de Laaz*, magn.) özvegye: cetini Frangepán János gróf (spect. et magn.) leánya: Ilona (magn.) Hans Ungnad sonneggi szabad bárónak (*liber dominus*), II. Lajos király és Ferdinánd osztrák főherceg kamarásának (*camerarius*) (magn.) és menyasszonyának, Frangepán Ilona lányának: Annának, illetve utódaiknak adja Szamobor várát (Zágráb m.), a hasonló nevű mezővárost, a plébánia kegyúri jogával, a szamobori vámot, valamint a várhoz tartozó Braslovje, Podvrh, Jazbina,²³ Klokočevác, Nagy- és Kisotok,²⁴ Kisgradna (*minori Gradna*), Farkasóc, Domoszlavci, Kladje, Zela Rowe,²⁵ Nagy- és Kiszakovica, Slavagora, Újfalú (*Nova Villa*),²⁶ Vratnik, Dubrava, Szentvid,²⁷ Otrusevác, Gerdanyelvka,²⁸ Kosztanyevác, Javorovác, Vissnyevác, Plešivica, Jarusgye és Slani Dol birtokokat tartozékaikkal.

II. Lajos király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 26. sz. regeszta alatt. Másik, szintén II. Lajos által kiadmányozott átírása megtalálható az FA Erdődy D 1261. jelzetű oklevélben.

25.

1525. március 28. (Fer. III. post Letare) Buda

II. Lajos király Hans Ungnad sonneggi szabad báró (*liber dominus*) királyi kamarás (*cubicularius*) (magn.) kérésére átírja és megerősíti Sárkány Ambrus országbíró (magn.) 1525. február 3-án kelt privilegiális módon kiállított hártya oklevelét Szamobor vár és mezőváros Hans Ungnad részére történő átruházásáról.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 26. sz. regeszta alatt. Eredetijét lásd az FA Erdődy D 1261. jelzet alatt.

²² Lož (SL).

²³ Valószínűleg Mala Jazbinával azonosítható, Engel Térképén (ENGEL, 2020, pontkód: 14ZB48) csak ez a település szerepel, Velika Jazbina nem.

²⁴ Manapság már csak egy ilyen nevű település van a környéken, Samoborski Otok.

²⁵ Rude faluval azonosítható.

²⁶ Valószínűleg Novakival azonosítható.

²⁷ Vrhovčak és Otruševac között helyezkedhetett el, az első katonai felmérés térképén még látszik Vrhovčak északnyugati határában a Szent Vid-kápolna. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-croatia/?layers=osm%2C145&bbox=1742370.7246658197%2C5748196.994111348%2C1751108.4324616687%2C5751574.555298699> (utolsó letöltés: 2023. október 30.)

²⁸ Valószínűleg Grdanjival azonosítható.

26.

1528. október 23. (Fer. VI. post festum undecim mil. mart.) Bécs

I. Ferdinánd király Hans Ungnad sonneggi báró (magn.) kérelmére megerősíti II. Lajos király 1525. március 28-án kelt, privilegialis módon, a királyi titkos pecsét ráfüggesztésével kiállított oklevelét.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, töredékes pecsétfészkekben lévő viszonylag ép függőpecséttel, a szöveg alatt bal oldalon uralkodói aláírással. Kiállító (*datum per manus*): Szalaházy Tamás veszprémi püspök, választott egri püspök és királyi udvari kancellár. Hátlapján: Registrata folio LXII. (MNL OL A 57 1. kötet 244. sz. bejegyzése.) Mellette két német nyelvű feljegyzés Szamoborral kapcsolatban papíron. Jelzete: FA Erdődy D 1290. (78-4-6.)

27.

1528. július 11. (Secundo die termini prenotati *scil.* fer. VI. ante festum beate Margarethe virg.) Buda

Báthory István nádor és királyi helytartó parancsa a váci káptalanhoz. A főpapokkal, bárókkal, ítélmesterekkel és az ország nemeseivel [1528.] július 10-én tartott törvényszék alkalmával megjelent Losonczy Zsigmond özvegye: Kata és fia: Antal (magn.), illetve Pelényi Mihály és előadták, hogy a Szt. György-nap tizedén tartott rövid határidős törvényszéken, amelyen a II. Ulászló király halála óta történt birtokfoglalásokat és birtokjogi ügyeket, illetve az 1521. július 13. utáni (*a festo beate Margarethe virginis et martiris in anno domini millesimo quingentesimo vigesimo primo*) hatalmaskodási ügyeket tárgyalták, volt egy perük, amelyet Romhányi Zsigmond (egr.) indított ellenük és amelyet ügyvédjük tapasztalatlansága miatt elveszítettek. Perújítást kérnek, ezért Báthory utasítja a káptalant, hogy küldje ki tanúbizonyságát Romhányi Zsigmond megidézésére a kérelmezők ellenében az idézés 15. napjára a helytartó elé. A káptalan küldjön jelentést a parancs végrehajtásáról! Speciális kúriai kiküldöttek: Keszy Gergely, gyáli Szedy Balázs.

Eredeti, latin nyelvű, papír, pecsét nélkül, nyoma sem látszik. Jelzete: FA Erdődy D 1291. (28-13-19.)

28.

1523. február 17. (Fer. III. ante festum beati Matthie ap.) Buda

II. Lajos király a vasvári káptalanhoz. Monyorókeréki Erdődy Péter (magn.) előadta, hogy 1522. szeptember 1. körül (*circa festum beati Egidii abbatis*) körmendi (Vas m.) várnagya: Ventei János körmendi jobbágyokkal együtt 16, ló húzta szekéren a Körmend

birtokon lévő Pochafölde (*Puczafewlde*)²⁹ nevű kaszálóhoz mentek, amikor Nádasdy Ferenc, László és Márton, továbbá nádasdi Darabos Ferenc és János, Ivánczy István és Gosztonyi János fegyveresen és hatalmasul megtámadták őket, az embereket véresre verték, a 16 szekeret és 32 lovat pedig Nádasd birtokra (Vas m.) vitték. Ezt követően, szeptember 14. körül Nádasdy Ferenc, László és Márton és a mondott vádlottak megjelentek szekerekkel Pochafölde kaszáló területén, ahonnan jogtalanul elvitték a szénát, összesen 2000 forint kárt okozva. Hivatkozva az 1523. Szt. György-napi országgyűlésen hozott és megerősített törvényekre, az 1521. július 13. utáni (*a festo beate Margarethe virginis et martiris in anno domini millesimo quingentesimo vigesimo primo*) hatalmaskodási ügyeket rövid törvényszéken kell tárgyalni, ezért a király utasítja a káptalan, hogy küldje ki tanúbizonyságát a vádlottak 15. napra történő beidézésére. A végrehajtásról küldjenek jelentést!

A vasvári káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 31. sz. regeszta alatt.

29.

1523. március 14. (Sexto die diei executionis pren. *scil.* fer. II. post dom. Oculi)³⁰

A vasvári káptalan jelentése II. Lajos királyhoz, hogy 1523. február 23-án kelt parancslevele értelmében kiküldték tanúbizonyságukat: Büki András kanonokot (mgr.), aki március 9-én (*feria secunda proxima post dominicam Oculi*) felkereste Nádasdy Ferencet, Lászlót, Mártont és Ivánczy Istvánt Vasvár mezővárosban, majd március 14-én (*Sabbato proximo post dictam dominicam Oculi*) Darabos Jánost Dereskén, Darabos Ferencet viszont nem találta otthon Monyorósd birtokon (Vas m.), tehát őt távollétében, a többieket személyesen idézte meg az idézés 15. napjára Erdődy Péter ellenében a királyi személyes jelenlét elé.

A vasvári káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 31. sz. regeszta alatt.

30.

1528. július 9. (Fer. V. ante festum beate Margarethe virg.) **Buda**

Betlenfalvi Thurzó Elek országbíró (I. Ferdinándé) a vasvári káptalanhoz. Monyorókeréki Erdődy Péter vasi ispán (magn.) kérelmezte, hogy a Nádasdy Márton, Polyáni

²⁹ A körmendi ágostonosok ügyében 1518-ban lefolytatott szentszéki vizsgálat jegyzőkönyve említ egy bizonyos Pocha Gergely nevű körmendi polgárt, az említett kaszáló minden bizonnyal rokonságához köthető. ERDÉLYI, 2005, 155.

³⁰ Amennyiben a végrehajtás utolsó napját vették alapul, a keltezés 1523. március 19-re helyesbítendő.

Ferenc és más Vas megyei nemesek elleni perében írják át számára a vasvári káptalan perbe hívó oklevelét.

A vasvári káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 31. sz. regeszta alatt.

31.

1528. július 18. (Sabbato post festum Divis. Apost.)

A vasvári káptalan betlenfalvi Thurzó Elek országbíró (magn., I. Ferdinándé) 1528. július 9-én kelt parancslevele értelmében monyorókeréki Erdődy Péter számára átírja saját, 1523. március 14-én kelt oklevelét.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú pecsét maradványai. Jelzete: FA Erdődy D 1292. (83-4-6.)

32.

1525. szeptember 6. (Fer. IV. ante festum Nat. Beatissime Virginis Marie) **Buda**

II. Lajos király néhai Hans Ungnad sonneggi szabad báró (*liber dominus*) özvegyének: /Lochner von Liebenfels/ Margarethe-nek, Mária királyné főudvarmesterének és a királynéi udvarhölgyek mesterének (*suprema magistra curie et pedissequarum [...] regine*) (magn.) és gyermekeinek: Hans Ungnad királyi kamarásnak (*cubicularius*, magn.) és Elisabeth első udvarhölgynek (*primaria pedissequa*) szolgálataira tekintettel, továbbá a szlavóniai Zágráb megyei Szamobor vár megőrzésére és helyreállítására (amely vár a Karintiába és a császár földjeire vonuló törökök útvonalának közelében fekszik) az említett vár alatt fekvő Szamobor mezőváros lakóit felmenti a kamarahaszna és minden Szlavóniában szokásos rendes és rendkívüli adó (*taxae seu contributiones*) fizetése alól, továbbá engedélyezi az ottani polgárközségnek, hogy saját pecsétet használjon zöld színű pecsétviasszal. Megparancsolja Batthyány Ferenc és Tahy János dalmát, horvát és szlavón bánoknak, továbbá szegi Dóczy János királyi kincstartónak és hivatali utódaiknak, a vicebánoknak, a megyei hatóságoknak és az adószedőknek, hogy a szamoboriak kiváltságait tartsák tiszteletben.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 33. sz. regeszta alatt.

33.

1528. október 23. (Fer. VI. post festum undecim mil. mart.) Bécs

I. Ferdinánd király Hans Ungnad néhai sonneggi szabad báró (*liber dominus*) özvegye: /Lochner von Liebenfels/ Margarethe, Mária királyné főudvarmestere és a királynéi udvarhölgyek mestere (*suprema magistra curie et pedissequarum [...] regine*), valamint gyermekei: Hans Ungnad (magn.) és Elisabeth első udvarhölgy (*primaria pedissequa*) kérelmére átírja és megerősíti II. Lajos király 1525. szeptember 6-án kelt, privilegialis módon kiállított és függőpecséttel ellátott pergamen oklevelét.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, függőpecsétje leszakadt, már csak a zsinórok láthatóak. A szöveg alatt bal oldalon uralkodói aláírás. Hátlapján: Registrata folio LXII. (MNL OL A 57 1. kötet 243. sz. bejegyzése.) Jelzete: FA Erdődy D 1293. (78-4-5.)

34.

1528. július 21. (Secundo die termini prenotati *scil.* Octavo die festi beate Margarethe virg.)

A váci káptalan tanúsítja, hogy I. Ferdinánd király néhai Lukanényey Albert özvegye: Ilona, aki néhai Kiszellői (*de Kyszelew*) Zsigmond és néhai Csery Antal lánya Kata leánya felperes és Romhányi Zsigmond (egr.) alperes közötti perben hozott ítéletlevele értelmében az alperes huszonötödmagával 1528. július 20-án megjelent előttük és letette az előírt esküt.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú pecsét töredékei. Jelzete: FA Erdődy D 1294. (28-13-18.)

35.

1529. március 22. (Fer. II. post dom. Ramispalmarum) Buda

I. Ferdinánd király a sági konventhez. Előadta neki Losonczy Albert és Szécsényi Frank vajda fia László fia László leánya Hedvig fia László fia Zsigmond fia: Antal (magn.), hogy néhai Laposkői János halála után az ő Nagysztracsin (Nógrád m.) nevű birtoka bizonyos oklevelek alapján Losonczyt illeti, de 1523. július 13. körül (*circa festum beate Margarethe virginis et martiris in anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo tertio*), rögvest Laposkői elhunytá után ludányi Bay Mihály, Országh János váci püspök, gúti Országh Imre (magn.) és néhai gúti Országh Ferenc (magn.) szécsényi kúriájának akkori udvarbírája urai parancsára fegyveres erővel hatalmasul elfoglalta Laposkői házáat, nemesi telkét és nagysztracsini birtokrészét, és ezeket Országh János és Imre azóta is elfoglalva tartják. Ezenkívül Madách Zsigmond (egr.) sztrégovai (Nógrád m.) házáat és nemesi

telkét, valamint az ahhoz tartozó négy jobbágytelket, amelyeket még néhai Losonczy László adományozott neki oklevelével, Madáchnak a mohácsi csatában bekövetkezett el-este után az ő özvegye: Zsófia, aki most Csövy László (egr.) felesége, valamint Zsigmond fivérei: István, Márton és György Losonczy Antal kérése ellenére nem adta neki vissza. A néhai II. Lajos király idejében is élő, és Ferdinánd király által székesfehérvári koronázásakor megerősített törvények értelmében a konvent küldje ki tanúbizonyosságát János püspök, Országh Imre, Bay Mihály, Zsófia és társai beidézésére az idézéstől számított 15. napra és királyi szóval való megintésükre, hogy személyesen vagy ügyvéd útján jelenjenek meg a királyi személyes jelenlét bírósága előtt. A konvent a végrehajtásról jelentsen!

A sági konvent átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 36. sz. regeszta alatt.

36.

1529. április 16. (Decimo die diei ammonitionis prenotate *scil.* fer. IV. proxima post dom. Quasim.)³¹

/Fegyverneki/ Ferenc sági prépost és konventje jelenti I. Ferdinánd királynak, hogy 1529. március 22-én kelt parancslevele értelmében a konvent részéről Tamás áldozópap április 7-én (*feria quarta proxima post dominicam Quasimodo*) kiszállt a Nógrád megyei Sztregova birtokra, Madách György házába és ott beidézte Madách Györgyöt személyesen, Zsófia asszonyt, Madách Istvánt és Mártont pedig távollétükben. Ugyanazon a napon Pelényi Mihály házában Bay Mihályt is személyesen beidézte, a rá következő szombaton (április 10.) pedig Szécsény mezővárosban lévő udvarházukban (*domus et curia*) a távol lévő János püspököt és Országh Imrét is, valamint királyi szóval intette őket a királyi személyes jelenlét előtt határidőre történő megjelenésre.

Eredeti, latin nyelvű, papír, restaurált, hátlapján kerek zárópecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1295. (96-26-6.)

37.

1529. április 25. (In festo beati Marci ewang.)

A vasvári káptalan előtt monyorókeréki Erdődy Péter (magn.) minden peres ügyeiben ügyvédül vallja Nagyabonyi Mihály deákot, szenttamási Zongor Mátyást, herreházi Herre Bálintot, Potyondy Lőrinc deákot, kissingi³² Ficsor Benedeket, Torday János deákot, Damonyi István deákot, tabajdi Bársony Boldizsárt, Lány Ferencet, Gyimolthy Andrást és Pelényi Mihályt.

³¹ Amennyiben a végrehajtás utolsó napját vették alapnak, a keltezés 1529. április 19-re helyesbítendő.

³² Lásd 18. jegyzet.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú pecsét maradványai. Jelzete: FA Erdődy D 1296. (4-1-12.)

38.

1528. február 25. (In festo beati Mathie ap.) **Esztergom**

I. Ferdinánd király Kozmafalvi Dolgos Ambrusnak (egr.), János nevű fivérének (egr.), továbbá ue. János fiainak: Péternek és Tamásnak adományozza ludányi Cseh Ferenc (egr.) minden Nyitra megyei birtokát, a zálogbirtokokat is beleértve, ugyanis ludányi Cseh Ferenc I. Ferdinánd Magyarországra jövele idején más Nyitra megyei nemeseikkel együtt hűséget esküdött neki Johann Katzianer felső-magyarországi főkapitány (*partium regni nostri superiorum capitaneus*) előtt, később mégis az áruló Szapolyai János volt szepesi gróf pártjára állt és némely más hűtlennel együtt a trencsényi várban garázdálkodott.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 39. sz. regeszta alatt. Másik átírása megtalálható az FA Erdődy D 1301. jelzetű oklevélben, lásd az 54. sz. regeszta alatt.

39.

1529. március 4. (Duodecimo die termini prenotati *scil.* dom. Reminisc.) **Buda**

I. Ferdinánd király a budai káptalanhoz a ludányi Cseh Ferenc (egr.) Nyitra megyei örökölt és zálogbirtokait illető ellentmondás és eltiltás ügyében. A birtokokat Kozmafalvi Dolgos Ambrusnak (egr.) és édestestvéreinek: Jánosnak (egr.), továbbá János fiainak: Tamásnak és Péternek adományozta Cseh Ferenc hűtlensége miatt. Az adományosok ezért perbe hívták Cseh Ferencet és ludányi Dovorányi Rafaelt vízkereszt 15. napjára Budára, a király személye elé, ahonnan az ügyet a Reminiscere vasárnapján (1529. február 21.) kezdődő rövid határidős terminusra halasztották, amelyen a II. Ulászló király halála óta történt birtokfoglalásokat és birtokügyeket, valamint az 1521. július 13. (*a festo beate Margarethe virginis et martiris*) óta történt hatalmaskodásokat, kötelezvény-, zálog-, valamint a hitbér- és jegyajándékokkal kapcsolatos pereket tárgyalták. Ezen a Kozmafalviak ügyvédje: Domonyi István jelent meg, az alperesek képviselőjében pedig Torday János. A felperes bemutatta I. Ferdinánd király 1528. február 25-én kelt, pápens formájában kiállított oklevelét. Az alperes ügyvédje azt felelte, hogy Cseh Ferenc csak kényszerből és trencsényi kapitánytól való félelemből szolgált Trencsény várában és semmi kárt nem okozott, egyúttal kérelmezte, hogy tartsanak közvizsgálatot Nyitra megyében ennek bizonyítására. Az uralkodó tehát parancsot ad a budai káptalannak, hogy küldje ki tanúbizonyosságát Pozsony, Trencsény és Nyitra megyék nemeseinek közvizsgálatára a felek egy-egy képviselőjének jelenlétében 1529. április 26–28. között (*secundo, tertio et quarto diebus festi beati Marci ewangeliste*) Nyitrán, Nyitra me-

gye törvényszékének ülésén. Kirendelt királyi kúriai kiküldöttek: Miletinczy Péter országbírói törvényszéki jegyző (mgr.), Szabadkay Barnabás (mgr.), Esztergomi Gáspár (mgr.), Baloghy Rafael (mgr.), Radányi György (mgr.), a kisebb királyi kancellária jegyzői. A kövizsgálat lefolytatásával kapcsolatos, például eskütételi utasítások.

Eredeti, latin nyelvű, papír, erősen szakadozott, hátlapján papírfelzetes zárópecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1297. (25-3-40.)

40.

1529. április 27. (Fer. III. post festum beati Marci ev.)

A nyitrai káptalan előtt néhai Was Márton özvegye: Anna és néhai szentmihályúri Was János özvegye: Kata vallották, hogy a szentmihályúri Thúróczy-rész (*Thwroczy reez*) nevű prediális nemesi telek másik felét (*alteram medietatem curie ipsarum nobilitaris predial*), amelyet Anna örökség, Kata pedig hitbér és jegyajándék címen bír, anyagi szükségből mártonfalvi Wajky Gergelynek 15 forintért és 25 magyar dénárért visszaváltásig elzálogosították, és őt a zálogbirtok birtokában annak kiváltásáig meg fogják védeni.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú pecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1298. (25-3-41.)

41.

1554. július 15. Bécs

I. Ferdinánd király a gr. Zrínyi Miklós királyi tanácsos, horvát-szlavón bán által bizonyos okokból átadott Hrasztovica mezőváros (*Hauptflecken*), Kosztajnica³³ (*Castanovitz*) és Novigrad³⁴ várak (*Ortheuser*) élére kapitányként Erdődy Péter monyorókeréki bárót (*Freyherr zw Eberaw*) nevezi ki és ellátja utasításokkal. Felettese a király után Hans Ungnad főhadparancsnok (*Öbristn Veldhaubtman*) sonneggi szabad báró (*Freyherr zw Sunekh*) stájer tartományi kapitány (*lanndsbaubtman in Steyr*) és cilli helytartó (*Vizedom*). Szvinicában³⁵ és Gradisgiban³⁶ tíz vagy tizenkét lovast tartson négy rajnai aranyért.

Eredeti, német nyelvű, papírfüzet, 12 oldal, ebből tíz beírt, foltos, piros-fehér zsinórral összekötve, a szöveg végén uralkodói aláírás és papírfelzetes pecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1299. (4-6-4.)

³³ Hrvatska Kostajnica. ENGEL, 2020, pontkód: 1ZB176.

³⁴ Novi Grad, az Una folyó jobb partján, a mai Bosznia-Hercegovina területén.

³⁵ Svinica. ENGEL, 2020, pontkód: 1ZB170.

³⁶ Talán Veliki Gradacal vagy Mali Gradacal azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 1ZB145.

42.

1531. április 28. (In festo beati Vitalis) Gyulafehérvár

I. János király, miután híveitől számos kérelem érkezett Losonczy Antal (magn.) érdekében, a hűtlensége – Ferdinánd-pártisága – miatt fej- és jószágvesztésben elmarasztalt Losonczyt különleges királyi kegyelmében részesíti, továbbá parancsot ad alsólendvai Bánffy János verőcei örökös ispánnak és nádornak (spect. et magn.), Werbőczy István királyi fő- és titkos kancellárnak, martonosi Pestyéni Gergely országbírónak, Bekényi Benedek személynöknek (egr.), ítélőmestereknek, a bírói ülnököknek (*sedis nostre iudiciarie iuratis assessoribus*), továbbá az ország egyházi és világi törvényszékeinek, hogy Antalt a továbbiakban személyében és birtokaiban ne zaklassák.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét, attól balra uralkodói aláírás. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.a)

43.

1548. március 19. (Fer. II. post dom. Iudica) Bozók

Balassa Zsigmond levele Várday Pál esztergomi érsekhez, született pápai legátushoz, királyi főkancellárhoz és helytartóhoz, továbbá Niklas von Salm gróf királyi főkapitányhoz (*generalis capitaneus regie maiestatis*) (magn.) szervitorai: Ományi András borsodi alispán (egr.) és kátai Forma György ügyében, mivel egy jelentés és királyi parancsok érkeztek hozzá egyrészt a megye subsidiumának összeszámlálása, másrészt az alispán ügyében, aki, amikor a király és Balassa Losonczy úrral való ügyeinek intézése végett 1548. március 18-án (*in preterita dominica Iudica*) Losonc mezővárosba ment, amely helyszínt Báthory András királyi főkapitány (spect. et magn.), mind Balassa, mind Losonczy részére a jobbágyok és más általuk kölcsönösen sanyargatottak kielégítésére kiválasztotta (*tam michi, quamque prefato domino Lossonczy pro contentandis miserimis (!) colonis et aliis, inter nos et ipsum, alternatim oppressis elegerat venissent*). Ahogy a címzettek a főkapitány leveléből megtudhatták, Balassa szervitorát Losonczy szervitorai Gács várkastélyban fogva tartják. Tudakozódás és keresgélés után Ormányit elengedték, azzal a feltétellel, hogy Losonczy őt hozzájuk fogja küldeni (*Licet posteaquam res eorum apud ipsos habitos perquisivissent et funditus evertissent repertis apud eos litteris regiis, Andream Omany vicecomitem ad fidem suam et honorem dimiserunt, tali modo, quod scilicet quamquam ipse dominus Lossonczy prefatum Andream Ormany ad se venire iusserit*). Ományi András hitére fogadta, hogy elmegy Gácsba. Forma Györgyöt azonban fogságban tartják, azokhoz a Balassa-familiárisokhoz hasonlóan, akiket Gácsban tartanak fogságban (*Alterum vero ut puta Georgium Forma castello in predicto captum detinent etiam in presentiarum, hiis non sunt contenti nonnullos etiam alios familiares nostros iudem ceperunt, quos etiam detinent in Galch*). Balassa kívánságai az ügy elintézésével kapcsolatban.

16. századi másolat, latin nyelvű, papír, restaurált. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.b)

44.

1548. október 26. (Fer. VI., in festo Demetrii mart.) **Pozsony**

Feledy Lesták levele Losonczy Antalhoz (magn.), amelyben beszámol arról, hogy a Losonczy által rá bízott ügyben az uralkodónál és a kancellárnál is szorgosan tevékenykedik és reméli, hogy sikerrel fog járni.

Eredeti, latin nyelvű, elő- és hátlapján is zöld gyűrűspecst nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.c)

45.

1548. június 5. Csejte

Losonczy István comes levele titkárához, Garai Jakab deákhoz (egr.). Peres ügyei alakulása. Országgh úr dolga jól alakul. Forgách Ferencné /Balassa Magdolna/³⁷ dolgáról nincs tudomása, nem tud róla, hogy kárt okozott volna neki. A Brumóczy Mátyással kapcsolatos ügyben utasítást ad, nem hiszi, hogy új ítéletre kerül sor. Thomay András fogságának ügye. Kéri a címzettet, hogy továbbra is tudakozódjon hírek felől és tájékoztassa, továbbá nyugtatja őt az esetlegesen terjedő hamis hírek felől (*Az isten kij mjndeneknek felette wagyon, es mjndeneknek zyweth altal latthja, mjnd igazath, mjnd hamisath jol lath, chak az legyen welwnk, az tewbi had jarjon. Az igaz panasztol oltalmazwk megh maghwntoth, az hamjswal ne ghondolljwnk*). Hallotta az udvarbírótól, hogy a címzettnek borai vannak, amelynek akóját tíz pénz híján egy forintért adja. Kóstolás után igen rossz minőségűnek tartotta a borokat, most nincs abrakosnak való bora, kéri őt, hogy adja el neki, akóját 80 pénzen venné.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, papírfelzetes zárópecséttel (gyűrűspecst). Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.d)

³⁷ BARTFAI SZABÓ, 1910, 230. Özvegy Forgách Ferencné Balassa Magdolna egy 1550-ben kelt levelét közli DÖBRENTÉI, 1840, 68–70.

46.

1550. november 13. (Zenth Marthon nap után való csütörtök) **Jenő**

Özv. Losonczy Antalné Báthory Klára levele Losonczy István nógrádi ispánhoz, amelyben – miután leírta, hogy nem tudja, hogy korábbi, Istvánhoz írt levelével mi lett – beszámol férje 1550. október 30-án (*Myndzentnap eloth walo czotorthokon*) történt haláláról és oltalmába ajánlja magát, kívánva egyúttal neki, feleségének és gyermekének hosszú életet.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, hátlapján gyűrűspecst nyoma. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.e)

47.

1555. május 11. Bári (Baar)³⁸

Özv. Lipchey Gáspárné Pekry Zsófia levele Török Ferencné Országh Borbálához. Hírt ad arról, hogy jól van, habár erőteljesen hízik. Nem tudja, mikor fognak legközelebb találkozni, ő fél Pápara menni, de Pozsonyba el fog utazni. Amadé Péterné üdvözlétét küldi, még mindig nagyon hálás a kézfogás³⁹ miatt, amikor személyesen találkozik Borbálával, akkor ennek jelét is fogja adni.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, elő- és hátlapján gyűrűspecst nyoma, restaurált. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.f)

48.

1559. május 7. (Pynkosd havanak hetedik napian) **sine loco**

Bay Ferenc szervitor levele Pekry Annához, a rác és horvát legények elküldéséről, Sárosi István és felesége elleni és más panaszairól. Nevek: Bánchy Benedek, *Felsenkurjt*⁴⁰ Mátyásné, Sárosi István.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, foltos, restaurált, hátlapján zárópecst nyoma. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.g)

³⁸ Talán a Zemplén megyei Bári településsel azonosítható.

³⁹ Kézfogóról, azaz eljegyzési ünnepségről lehet szó, azonban közelebbit nem sikerült kideríteni, ugyanis a levél megírásához képest ez az esemény jóval korábban történhetett, mert már emlékezni kell rá. Amadé Péter Visehrad várkapitánya volt 1544-ben. ISTVÁNFFY, I/2, 107–109.

⁴⁰ Bizonytalan olvasat, talán Felsőkürti.

49.

1568. november 18. Bécs

Várday Mihály levele kisvárdai Várday Miklóshoz (egr.). Istvánffy /Miklóstól/⁴¹ megtudta, hogy Miklós Tapolcsányban tartózkodik, szívesen találkozna vele, de nem tud, mert 1568. november 24-én Linzbe indulnak a királlyal. Miklós fizetése ügyében eredménytelen volt, mert az *Helme*⁴² *dolgot teliesigel el wigeztem wala imar, de wgy eritem keözhirel, hogy Swendi hazuttata megh mind kamorasokat es mind az teöbit.*

Eredeti, magyar nyelvű, papír, hátlapján gyűrűspecstét nyomai. Jelzete: FA Erdödy D 1300. (28-16-4.h)

50.

1570. május 10. sine loco

Számla kőművesmunkáról és famegmunkálásról, háztartási eszközök, ágynemű összeírása. Nevek: Márton terebesi kőműves, János ácsmester.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, 2 lap, az egyik enkapszulálással restaurált. Jelzete: FA Erdödy D 1300. (28-16-4.i)

51.

1575. március 24. Pozsony

Szily Mihály levele Várday Mihály főpohárnokmester, királyi tanácsoshoz (*pincernarum regalium in Hungaria magister, consiliarius*) (magn.). Beszámol arról, hogy március 23-án megérkezett Várday tapolcsányi tiszttartója: Csongrád János Várday levelével és üzenetével, és vettek Pozsonyban 20 rőf vörös karmazsin apró virágos kamukát (rőfjét két forintért és 20 pénzért) összesen 44 forintért, illetve nyolc rőf dupla tafotát (rőfjét egy forint 80 pénzért) összesen 14 forint 40 pénzért, a kétféle ruhaanyagért összesen 58 forint 40 dénárt fizetve. Ezeket Ibrányi Ferencről megküldték. Szándéka szerint Bécsben vették volna meg olcsóbban, de nem akarta, hogy a másnap távozó Ibrányi a ruhaanyagok nélkül menjen el. Az 50 rőf vörös *istametoth*⁴³ azért nem vehette meg, mert azt már Ibrányi – saját bevallása szerint – nem tudta volna magával vinni. Ő maga Csongrád Jánossal együtt fel fog menni Bécsbe Várday ügyeit intézendő. Kitér a költségekre is, miszerint a címzett jókor kül-

⁴¹ Az Istvánffyak közül Miklósról tudjuk, hogy 1568. január 15-ig (Oláh Miklós halála) egészen biztosan, utána pedig 1569. október 1-i királyi titkári kinevezéséig nagy valószínűséggel Bécsben tartózkodott. FAZEKAS, 2021, 380.

⁴² Királyhelme.

⁴³ Stamét, finomabb szövETFajta. SÖPTEI, 2000, 22.

dött Szokoly (*Zokoli*) /Miklósnak/ 32 tallért. Szokoly⁴⁴ írt neki Prágából, hogy Bécsből *harom penzel indultth ky. Lanzer Jánosnak nem adták meg a 200 forintot a kamorarul, de minekeleotte Eperiesre megjwnk, megh lezen wagion immaron modunk benne.* Utal a Szokolitól küldött, Zsaskowsky /János/⁴⁵ által megírt, valamint az őáltala Kassára küldött levelekre. Ura jó egészségben van, készülődnek az eperjesi útra.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, papírfelzetes zárópecséttel (gyűrűspecst). Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.j)

52.

1589. július 16. Ungvár

Homonnai Drugeth István levele Báthory István országbíró, császári és királyi tanácsos, somogyi, szatmári és szabolcsi ispánhoz (spect. et magn.) a Losonczy-birtokokra vonatkozó végrehajtás tárgyában. Őfelségétől utasítást kapott, hogy embereit bocsássa a végrehajtással megbízott nádori és konventi emberek rendelkezésére, ahhoz tartja magát és nem hajlandó bármit tenni, amellyel kárt okozna az árváknak.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, hátlapján zárópecsét nyoma. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.k)

53.

1589. július 18. Vittenc

Losonczy Anna levele Telegdy Pálhoz birtokügyekben. Magyarázatot ad arra, miért nem érték el őt Telegdy levelei.

Eredeti, magyar nyelvű, papír, hátlapján zárópecsét maradványai. Írása halvány, a keltezés helye bizonytalan olvasat. Jelzete: FA Erdődy D 1300. (28-16-4.l)

⁴⁴ Ifj. Szokoly Miklósról (1555 körül – 1599) van szó, aki 1572–1575 között a jezsuiták bécsi gimnáziumában tanult és akinek ismerjük 1575-ben Prágából kelt levelét Várday Mihályhoz. JANKOVICS–KÓSZEGHY, 2016, 308–310, 314, 319.

⁴⁵ Ekkor Johann Rueber felső-magyarországi főkapitány latin titkára. HANÁK–SZABÓ, 2021, 251–252.

54.

1528. február 25. (In festo beati Mathie ap.) **Esztergom**

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd az 57. sz. regeszta alatt. Másik átírt példányát lásd a 38. sz. regeszta alatt. Eltérés: *Kozmaffalwa* helyett itt *Kozmafalwa* szerepel.

55.

1530. február 2. (In festo Purif. Mar.) **Pozsony**

I. Ferdinánd király parancsa a nyitrai káptalannak, hogy küldjék ki tanúbizonyosságukat Kozmafálvi Dolgos Ambrus (egr.), Ambrus édestestvére: János (egr.) és János fiai: Tamás és Péter beiktatására az egykor Johann Katzianer királyi kapitány (*capitaneus*) előtt neki hűséget fogadó, utóbb mégis az ország ellenségéhez: Szapolyai Jánoshoz pártolt ludányi Cseh Ferenc Nyitra megyei örök- és zálogbirtokaiba, az 1528. február 25-én (*in festo beati Mathie apostoli*) Esztergomban kelt királyi adománylevél értelmében. Ugyan a török hadjárat és a zavaros idők miatt az iktatásra nem került sor törvényes időn belül, az adománylevél érvényét veszítette, de a kedvezményezettek kérelmére meghosszabbítja az adománylevél érvényességét a mai naptól fogva egy évig. Kijelölt királyi emberek: Pogrányi Dénes, Kürthy Benedek, elekcsi Szilva Zsigmond, Korláthy Ferenc.

A nyitrai káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd az 57. sz. regeszta alatt.

56.

1530. november 21. (Decimo octavo die diei introd. et statut. *scil.* fer. VI., in profesto beati Emerici ducis et confess., aliisque diebus legitimus immediate sequentibus ad id aptis)

A nyitrai káptalan jelenti, hogy I. Ferdinánd király 1530. február 2-án kelt parancsa értelmében Koromi Ferenc hradnai főesperes tanúbizonyosága mellett Pogrányi Dénes királyi ember november 4-én és a rá következő napokon kiszállt, és Ludány birtokot a hasonló névű várkastéllyal, valamint Csitár, Nagydovorány, Bodok birtokokat, Perk pusztát,⁴⁶ továbbá Irminc és Nyitravicsáp birtokrészeket, amelyek mind Nyitra megyében vannak és egykor Ludányi Ferenc ludányi kastélyához tartoztak, a felsorolt szomszédok és határosok (Pogrányi Mihály Nyitra megyei szolgabíró, Szeptenczy Ferenc, Igali Ferenc, Jalsóczy Porkoláb András, Dovorányi Ferenc dovorányi jobbágysai: *Thaza* Fábrián, Ipolth Imre, Gyurisovics (*Ghywrysowycz*) István, illetve Bucsányi György és Já-

⁴⁶ Minden bizonnyal a mai Suránykához tartozó Nemesperkkel azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 15NY58.

nos újfalui jobbágya: *Orehychka* István) jelenlétében ellentmondás nélkül Dolgos Ambrusnak, Jánosnak, Tamásnak és Péternek iktatta, amely iktatásról privilegiális, függőpecséttel ellátott oklevelet bocsátottak ki.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd az 57. sz. regeszta alatt.

57.

1532. április 26. (Fer. VI. ante dom. Cantate) **Pozsony**

I. Ferdinánd király Kozmafalvi Dolgos Ambrus (egr.), Ambrus édestestvére: János (egr.) és János fiai: Tamás és Péter kérelmére átírja és megerősíti nekik a ludányi Cseh Ferenc Nyitra megyei örök- és zálogbirtokainak eladományozásáról szóló, általa papíron, pátens formában 1528. február 25-én kiadott oklevelet és a nyitrai káptalan 1530. november 21-én kelt iktatási jelentését. A szöveg felett jobbra: *Commissio propria domini regis*.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, foltos, ami főleg az átírt szövegeket (55. és 56. regeszta) érinti. A szöveg szerint a titkospecséttel pecsételték meg, amelyet Ferdinánd magyar királyként használt, de ennek nyomai nem látszanak, viszont függőpecsétre utal a plica használata és az azon lévő bevágások. Jelzete: FA Erdődy D 1301. (25-4-6.)

58.

1530. február 2. (In festo Purif. Mar.) **Dévény**

Báthory István nádor és királyi helytartó, élve az I. Ferdinánd király által távolléte idejére felruházott birtokadományozási joggal, a fiúörökös nélkül elhunyt Csuklász Pál koronára háramlott apponyi (Nyitra m.) házát és nemesi telkét, illetve minden ahhoz tartozó Nyitra megyei birtokát és jogigényét – legyenek azok akár öröklöttek, akár zálogjogon birtokoltak – Kozmafalvi Dolgos, másképpen Kozma Ambrusnak (egr.) és örököseinek adományozza Ambrus hű szolgálataiért. Az oklevelet őfelsége privilegiális formában is ki fogja állítani, ha elviszik hozzá.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 61. sz. regeszta alatt.

59.

1530. február 4. (Fer. VI. post festum Purif. Mar.) **Pozsony**

I. Ferdinánd király parancsa a nyitrai káptalannak, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat kozmafalvi Dolgos, másképpen Kozma Ambrus (egr.) beiktatására a fiúörökös nélkül elhunyt Csuklász Pál Nyitra megyei Apponyi birtokon lévő háza, nemesi telke, illetve

minden ahhoz tartozó Nyitra megyei birtokának és jogigényének – legyenek azok akár öröklöttek, akár zálogjogon birtokoltak – birtokába, amelyet Báthory István nádor és királyi helytartó az ő nevében adományozott Ambrusnak utóbbi hű szolgálataiért. Kijelölt királyi emberek: Forrószegi György, Kaplathy Ferenc, Pogrányi Dénes, Kürthy Benedek, elekcsi Szilva Zsigmond.

A nyitrai káptalan átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 61. sz. regeszta alatt.

60.

1530. november 23. (Decimo octavo die diei introd. et statut. *scil.* Secundo die festum beati Emerici ducis)

A nyitrai káptalan jelenti, hogy I. Ferdinánd király 1530. február 4-én kelt parancsa értelmében Koromi Ferenc hradnai főesperes (*archidiaconus Gradnensis*) (mgr.) tanúbizonysága mellett Pogrányi Dénes királyi ember 1530. november 6-án kiszállt és Kisappony birtokon a felsorolt szomszédok és határosok [Pogrányi Mihály Nyitra megyei szolgabíró, Kisapponyi Mátyás, Kisapponyi István, Igali Ferenc, Jalsóczy Porkoláb András, a nyitrai káptalan szülőci jobbágysai: *Aberthowycz* Miklós, *Krysan* Tamás és *Fabyk* Fábrián, *Nekcsey* György (egr.) és László (egr.) kovarci jobbágysai: Petrus Balázs és Matus István] jelenlétében ellentmondás nélkül beiktatta Dolgos Ambrust néhai Csuklász Pál házába és nemesi telkébe, a szintén Nyitra megyei Kálmánfalva és Barkóc⁴⁷ birtokokon pedig a Csuklász által zálogban tartott birtokrészek birtokába. Erről a káptalan függőpecsétetes oklevelet bocsát ki.

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 61. sz. regeszta alatt.

61.

1532. április 26. (Fer. VI. ante dom. Cantate) **Pozsony**

I. Ferdinánd király Kozmafalvi Dolgos, másképpen Kozma Ambrus (egr.) kérelmére átírja és privilegiális módon megerősíti Báthory István néhai nádor és királyi helytartó papíron kiállított nyílt, hiteles pecsétjével ellátott oklevelét a fiúörökös nélkül elhunyt Csuklász Pál koronára háramlott apponyi (Nyitra m.) házának és nemesi telkének, illetve minden ahhoz tartozó Nyitra megyei birtokának és jogigényének – legyenek azok akár öröklöttek, akár zálogjogon birtokoltak – Ambrus és örökösei részére való adományozásáról, továbbá a nyitrai káptalan 1530. november 23-án kelt iktatási jelentését. A szöveg felett jobbra: *Commissio propria domini regis*.

⁴⁷ Valószínűleg a mai Menyheszalakusz határában egykor létező Bratkóccal azonosítható. MAKSAY, 1990, 543. Vö. ENGEL, 2020, pontkód: 1NY137.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, foltos, rajta sérült függőpecsét (a pecsétfészkek nagy része már letört, maga a pecsét még viszonylag jó állapotban van). Jelzete: FA Erdődy D 1302. (25-4-5.)

62.

1532. március 16. (Sabbato ante dom. Iudica)

I. Ferdinánd király átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 63. sz. regeszta alatt. Eredetije FA Erdődy D 1304. jelzet alatt található (lásd a 64. sz. regeszta alatt).

63.

1534. december 18. (Fer. VI. post festum beate Lucie virg.) Bécs

I. Ferdinánd király Vogrinovics (*Wogrynoych*) János és felesége: Anna kérelmére átírja és megerősíti miholjai Vagatovics (*Waghathoych*) Miklósnak a vránai perjelség Zágráb megyei gorai várához⁴⁸ tartozó Miholja pusztán található örökölt prediális részbirtokáról veje: Vogrinovics János és lánya: Ilona részére a zágrábi káptalan előtt tett bevallásáról szóló 1532. március 16-án kelt, pergamenen, nyílt formában és függőpecséttel ellátott oklevelet, amelyet a kedvezményezettek bemutatnak neki. A szöveg alatt jobbra Újlaki Ferenc pozsonyi prépost, királyi titkár relációs jegyzete.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, három darabra tört, részben hiányos függőpecséttel (magyar királyi titkospecsét). Hátlapján: Registrata folio 120. (MNL OL A 57 1. kötet 407. sz. bejegyzése.) Jelzete: FA Erdődy D 1303. Régi jelzete nincs feltüntetve.

64.

1532. március 16. (Sabbato ante dom. Iudica)

A zágrábi káptalan miholjai Vagatovics (*Waghathoych*) Miklós (egr.) kérelmére, mivel ő részben gyengélkedése, részben a hitetlenektől való félelme miatt személyesen nem jelenhetett meg, kiküldte Péter olvasókanonokot (mgr.), Bernát vrboveci főesperest (mgr.) és Grangyai György kanonokot (mgr.), akik előtt 1532. február 28-án (*feria quarta proxima post dominicam Reminiscere*) a vránai perjelség Zsazsina (*Sasyno*)⁴⁹ nevű birtokán szeretetből és gondoskodásból Ilona nevű lányának és férjének: Vogrinovics (*Wogrynoych*) Jánosnak, valamint leszármazottaiknak adja a vránai perjelség Zágráb megyei gorai várához tartozó Miholja pusztán található prediális részbirtokát, azzal

⁴⁸ Azonosításához: ENGEL, 1996, 319. Ez alapján: ENGEL, 2020, pontkód: 1ZB155.

⁴⁹ Valószínűleg a mai Žažina nevű településsel azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 9ZB158.

a feltétellel, hogy a kedvezményezetteknek gondoskodniuk kell róla és feleségéről: Kától életük végéig.

Eredeti, latin nyelvű, hártya, rajta rongált, mandorla alakú függőpecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1304. Régi jelzete nincs feltüntetve. Átírása megtalálható I. Ferdinánd király 1534. december 18-án kelt oklevelében (FA Erdődy D 1303., lásd a 62. sz. regeszta alatt).

65.

1533. június 27. Celje

Leonhardt Grueber 8000 rajnai forintért megvásárolja Szamobor várát és uradalmát Hans Ungnad sonneggi bárótól (*Freiherr zw Sonnegkh*), a római király [I. Ferdinánd] tanácsosától (*rat*), stájer főkapitánytól (*lanndshaubtman in Steyr*), Celje kapitányától és helytartójától (*haubtman und vitzdomb zw Cilli*) és nejétől: Anna von Thuentól. Az eladásról Ungnad és neje 1530. június 27-én egy saját kézzel írt és megpecsételt oklevelet adott Celjében, amelyet Balthasar von Altenhaus, a celjei kapitányság és vicedominusi hivatal akkori kormányzója (*derzeit verwallter der haubtmanschafft vnd vitzdombambts zw Cilli*) is pecsétjével tanúsított, jelen reverzálisban pedig Grueber határidő nélküli visszavásárlási jogot biztosít Ungnadéknak és örökösöknek, továbbá szabályozza azon kötelezettségeit az uradalommal kapcsolatban, amelyek a visszavásárlás összegének meghatározása során számítani fognak. Pergamenre, saját kézzel írt oklevél, szöveg alatt balra Grueber aláírása. Tanú: Dorothea Gräfin von Blagaier, Grueber felesége.

Eredeti, német nyelvű, hártya, rajta két db zöld színű függőpecsét, a kibocsátóé és a tanúé, mindkettő kör alakú, kissé sérült pecsétfészekben. Jelzete: FA Erdődy D 1305. (78-5-1.)

66.

1533. október 5. (Dominica die post festum beati Francisci conf.)⁵⁰

A jászói konvent tanúsítja, hogy Losonczy Zsigmond özvegye: Dóczy Kata asszony betegsége miatt nem tudván személyesen megjelenni, hitlevelével elküldött szervitora útján kérte a konventet, hogy küldjék el hozzá /Kassai/ Péter prépostot másodmagával végrendeletét meghallgatni, mivel a halál szélén áll. Kiküldték tehát hozzá a prépostot Tamás áldozópap, konventi ember társaságában, akik október 8-án (*feria quarta post festum beati Francisci confessoris – sic!*) Szalánc várában Kata asszonyt ágyhoz kötve találták, majd a vitézlő és nemes bodrogi Besenyő István, Toldy Ferenc, Petenyeházy Tamás

⁵⁰ Ha a keltezés pontos, akkor a végrendekezés időpontja nem lehet a Ferenc-nap utáni szerda, legfeljebb a Ferenc-nap előtti, azaz október 1., amennyiben viszont a végrendekezés időpontja helyes, akkor a keltezés az azt követő vasárnapra (1533. október 12.) módosítandó.

és Újlaki Bertalan deák jelenlétében meghallgatták végrendeletét. Ő bár testben gyenge, de elméjében ép, a következő rendelkezést tette: az első férjétől, csulai Móré Györgytől származó ingó és ingatlan javainak nagy részét közös fiukra: csulai Móré Lászlóra hagyja, másik részét azonban fenntartja leányuk, László testvére, illetve a mohácsi csatában eltűnt fivére számára, akinek visszatérében reménykedik. Hitbérét és jegyajándékát, amelyek két férje: Móré György és Losonczy Zsigmond birtokaiból illetik, fiaira: Losonczy Antalra és Lászlóra hagyja, azzal a feltétellel, hogy Móré Györgynek a testvéri viszálykodást elkerülendő az ország joga szerint 200 forintot fizessenek. Szolgálóit és szolgálóleányait Antal fia fizesse ki, ha pedig nem tudná, akkor kösse le ideiglenesen Kata öröklött birtokait. Antalra és Istvánra hagyja az első házasságából származó arany- és ezüstneműit is. László tartozik 200 arannyal, amelyet Kata Balaszentmiklóson adott neki, azt fizesse ki Kutassy Lukács örökösének. Losonczy Zsigmond javaiból Móré Györgynek adott 500 forintot, abból 200-at elenged, a maradékot Losonczy Antalra és Istvánra hagyja. Néhai tótselymesi Tárcazy János özvegye: Sára tartozik neki 100 forinttal, azt Antalra és Istvánra hagyja. Pemfflinger (*Pymphynger*) István tartozik neki 100 forinttal aranyban, Werbőczy István (magn.) pedig 500 forinttal (amelyből 300 aranyforint, 200 pedig kisebb pénz), ezeket is Antalra és Istvánra hagyja. Batthyány Benedekkel szembeni követelését szintén rájuk hagyja. Meghagyja Antalnak és Istvánnak, hogy Kata nevű lányát, Móré László leánytestvérét az őt illető javakkal együtt adják át Lászlónak elismervény ellenében. Cibakháza birtokon bizonyos részt 80 forint kivételével kifizetett Cibakházy Szaniszlónak, mindazonáltal Móré László ezt figyelembe nem véve a birtokrészt hatalmasul elfoglalta, ezért meghagyja Lászlónak, hogy fizesse ki a 80 forintot. Dóczy Kata temetéséről Antal és István gondoskodjon Cékén.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú pecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 1306. (96-4-5.)

67.

1534. november 21. (Sabbato post festum beate Elizabet vid.) **Lippa**

János király megkegyelmez a Ferdinánd király pártjára állt és ezért hűtlenné vált, de utóbb neki halálíg tartó hűséget ígérő Losonczy Antalnak (magn.) és Istvánnak (magn.), visszaadja nekik birtokaikat és megtiltja, hogy alattvalói nekik károkat okozzanak.

Eredeti, latin nyelvű, papír, alul papírfelzetes pecséttel, utóbbi mellett balra uralkodói aláírás. Jelzete: FA Erdődy D 1307. (28-12-8.)

68.

1534. november 21. (Sabbato post festum beate Elizabet vid.) **Lippa**

János király többek kérelmére megkegyelmez a Ferdinánd király pártjára állt és ezáltal hűtlenné vált Losonczy Antalnak (magn.) és Istvánnak (magn.), illetve anyjuknak, Losonczy Zsigmond özvegyének: néhai Dóczy Katának, visszaadja birtokaikat (Kata asszony birtokait Antalnak és Istvánnak adja), birtokukban hagyva azokat is, amelyeket Ferdinánd király pártján szereztek, akárhol is legyenek azok az országban, érvényteleníti az azokból tett adományokat, továbbá megparancsolja a jövődő nádornak, Werbőczy István fő- és titkos kancellárnak, martonosi Pestyéni Gergely comes országbírónak, a helyetteseiknek, személynökének: Szaniszló fehérvári prépostnak (rev. et egr.),⁵¹ az ítélőmestereknek, a királyi ítélőszék ülnökeinek, az ispánoknak vagy alispánoknak és a szolgabíráknak, az összes egyházi és világi bírói fórumnak, hogy Losonczy Antalt és Istvánt a továbbiakban ne zaklassák.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét, mellette balra uralkodói aláírás. Jelzete: FA Erdődy D 1308. (28-13-20.)

69.

1534. november 16. (Fer. II. post festum beati Martini ep.) **Lippa**

János király a neki holtig tartó hűséget fogadó Losonczy Antalnak (magn.) visszaadja minden birtokát, továbbá a nővére: Anna zálogjogon és jegyajándékként bírt jószágait.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét (felzete levált), mellette balra uralkodói aláírás. Jelzete: FA Erdődy D 1308a. (28-14-9.)

70.

1535. július 4. (Dominico die post Vis. deipare virg.) **Sárospatak**

Losonczy Antal azok miatt a költségek miatt, amelyeket birtokai visszaszerzésére fordított, szalánci udvarbírójának és várnagyának: /Újlaki/ Bertalan deáknak (egr.) adósa maradt. Kötelezi magát ezért arra, hogy Bertalan minden költségét, amelyet a várra költött, meg fogja téríteni neki, vagy ha időközben meghalna, feleségének, illetve gyermekeinek.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes gyűrűspecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1309. (47-5-20.) A régi jelzetben ladula helyett cistula szerepel.

⁵¹ Váraljai Szaniszló.

71.

1535. december 15. (Fer. IV. post Conc. d. virginis Marie) Szendrő vár

Pelsőci Bebek Ferenc, Gömör megye örökös ispánja megparancsolja minden szervitorának, hogy Losonczy Anna asszony, Országh Ferenc úr (magn.) özvegye (magn.) szervitorait ne zaklassák, nekik kárt ne okozzanak, jelen oklevelet pedig megtekintés után adják vissza a bemutatójának.

Eredeti, latin nyelvű, papír, foltos és restaurálás nyomai látszanak, szövege helyenként halvány. Alul pecsét nyoma. Jelzete: FA Erdődy D 1310. (95-7-10.)

72.

1535. szeptember 21. (In festo beati Mathei ap. et ewang.) Bécs⁵²

I. Ferdinánd király a kapornaki konventhez. Előadta neki monyorókeréki Erdődy Péter királyi lovászmester (magn.), hogy néhai alsólendvai Bánffy Zsigmond (magn.) Páka, Dömeffölde, *Warrehaza*,⁵³ Vétyen (*Vethlyn*), Olaszokháza,⁵⁴ Holtó,⁵⁵ Mayelaka,⁵⁶ Bolyó,⁵⁷ Pördefölde, Kámaháza,⁵⁸ Maróc, Kozmaháza, *Sosoklakosa*,⁵⁹ Oltárc, Felsőkútfej,⁶⁰ Alsókútfej,⁶¹ Horváti,⁶² Bük,⁶³ Valkonya, Csernec⁶⁴ Zala megyei birtokokban és Szemenye Zala megyei mezővárosban lévő birtokrészei zálogjogon hozzá kerültek és szeretné magát beiktatni azok zálogbirtokába. Az uralkodó utasítja a konventet, hogy küldje ki

⁵² Az oklevélnek nem maradt fenn másodpéldánya a kapornaki konvent levéltárában, Bilkei Irén ugyanis nem közölte róla a regesztát. Lásd ZALAVÁRI–KAPORNAKI. Fennmaradt viszont a vasvári káptalannak I. Ferdinánd 1535. december 14-én ugyanezen tárgyban kelt parancsára válaszul 1536. január 18-án írt jelentése a Bánffy László ellentmondása miatt megírt iktatásról. MNL OL P 108. Rep. 38. Fasc. K. No. 508. pp. 19–20.

⁵³ Valószínűleg a Páka melletti egykori Varjújánosházával azonosítható. CSÁNKI, III, 122. A Zala megye helytörténeti lexikona számára készített regesztagyűjteményben *Warrelakosa* néven is előfordul. MNL ZML XV.62. 100. (Csertalagos) p. 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HI_05/?pg=349&layout=s. (Utolsó letöltés: 2023. október 30.) Vö. MOLNÁR, 2005, 22, 25–26.

⁵⁴ Olaszlakosa, a mai Csertalagos területén. ENGEL, 2020, pontkód: 7ZL26.

⁵⁵ A mai Páka határában. ENGEL, 2020, pontkód: 9ZL26.

⁵⁶ Valószínűleg Majorháza településsel azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 5ZL26.

⁵⁷ Az Ortaházától északkeletre fekvő Bolypusztával azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 6ZL26.

⁵⁸ Ma pusztaszer területén. ENGEL, 2020, pontkód: 14ZL33.

⁵⁹ Nem azonosítható település a pákai uradalom területén. Zala megye helytörténeti lexikonának regesztái mindössze egy adatot hoznak róla, a vasvári káptalan 1536. január 18-án kelt jelentését (52. jegyzet). MNL ZML XV.62. 302. (Majorházlakosa) p. 1. https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_HI_15/?pg=238&layout=s (Utolsó letöltés: 2023. október 30.)

⁶⁰ A mai Oltárc határában. ENGEL, 2020, pontkód: 1ZL33.

⁶¹ A mai Oltárc határában. ENGEL, 2020, pontkód: 2ZL33.

⁶² A mai Oltárc határában. ENGEL, 2020, pontkód: 4ZL33.

⁶³ ENGEL, 2020, pontkód: 7ZL33.

⁶⁴ Kiscserneclakossal azonosítható. ENGEL, 2020, pontkód: 20ZL14.

tanúbizonyosságát, akinek jelenlétében a felsorolt királyi emberek egyike beiktatja Erdődyt, ha pedig valaki ellentmondana, őt az aznapról számított 15. napra idézzék meg a királyi személyes jelenlét elé, a végrehajtásról pedig küldjenek jelentést. Kijelölt királyi emberek: bocföldi Bebesy Bertalan, Dubay Pál, Isebory Pethry Ferenc, laki Sohonnay János, Lengyeli Mihály, Töttössy János.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján papírfelzetes zárópecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1311.

73.

1536. október 14. (Quarto die tredecimi diei festi beati Mich.)

A sági konvent jelentése Várday Pál esztergomi érseknek, Magyarország primásának, született oldalkövetnek, királyi fő- és titkos kancellárnak (*primas Hungariae, legatus natus, summus et secretarius et cancellarius regie maiestatis*), hogy I. Ferdinánd király ítéletlevele értelmében 1536. szeptember 11-én (*tredecimo die festi beati Michaelis archangeli tunc proxime venturi*) és a rá következő napokon Bars mezővárosban (Bars m.) közös vizsgálatot (*communis inquisitio*) tartottak az egyik részről /Erdődy/ Simon zágrábi püspök és zelina Pálffy Péter (egr.) felperesek, másik részről kövendi Székely Ferenc (egr.) és felesége, néhai csábrági Erdődy István (egr.) özvegye: Korlátkövi Anna alperesek közti perben, ahol a konvent embere: Bálint áldozópap Kistapolcsányi Tamás (egr.) királyi kúriai kiküldött társaságában vett részt, és oda szeptember 11-re összehívták Zselíz kúria és mezőváros, illetve tartozékaik szomszédait és határosait, Bars és Hont megyei nemeseket és lakosokat (*conprovinciales*), akiknek 16 márka terhe alatt kellett vallomást tenniük a megyei hatóságnak. A vallomástétel szabályainak leírása: az egyik fél törvényesen hívja oda a kijelölt helyen és időben, előbb a szomszédokat, aztán a megyebeli nemeseket hallgassák ki, a király és az ország iránti köteles hűségükre esküdjenek a feszület jelére, részrehajlás, félelem és hamisság nélkül, arról, hogy Erdődy Péter királyi lovászmester és zalai ispán (magn.), aki a vitatott birtokokat Simon püspöknek és unokaöccsének (*nepos*): Pálffy Péternek tudvalevőleg eladta, néhai Erdődy István életében bírta-e a Csábrághoz, illetve Zselíz udvarházhoz (*curia*) és mezőváros-hoz tartozó várnagyok és tisztartók esküvel megpecsételt hűségét, az Erdődy István halála után pedig bedegi Nyáry Ferenc honti ispán az általa kézben tartott udvarházat és mezővárost, valamint egyéb birtokokat az Erdődy Péter várnagyaival és tisztartóival kötött megegyezés alapján igazgatta-e, Erdődy várnagyai és tisztartói a javakat beszédtek-e, tehát Erdődy birtokában tartotta-e azokat, amíg Székely Ferenc át nem vette azokat, vagy Nyáry nem Erdődy Péter, hanem Korlátkövi Anna kezéből vette át, illetve Anna nevében igazgatta a birtokokat, vagyis Erdődy Péternek azokhoz semmi joga nem fűződik. A felperes által hívott első tanú: 1. Endrédi György (egr.) szomszéd tanúvallomása a felperes mellett, Erdődy Péter Földes János (egr.) után Körmendy Istvánt tette várnaggyá (*castellanus*), aki a csábrági várhoz, valamint a Zselízhez tartozó jövedelmeiket mindig beszédtek, továbbá miután Erdődy Farkas és István öfelsege szolgálatától

visszavonultak, Erdődy Pétert Csábrág várába be is vezették. Azután Földes János (aki a csábrági várnagyságot Erdődy Farkastól és Istvántól kapta) hivataláról leköszönt. Zselíz udvarházba és mezővárosba pedig Erdődy Farkassal és Istvánnal együtt Pétert is ellentmondás nélkül vezették be. 2. Pély Antal (egr.) szomszéd vallomása: ő nem tudott az egyidejű bevezetéséről, viszont amikor Nyáry Ferenc átvette a zselízi birtokokat, akkor kötött egy megállapodást a csábrági várnagyokkal azon birtokokról, legalábbis a leándi malom feléről, amelyet Nyáry utasításából félig az ő szervitora: Horváth Bertalan birtokolt, amelyet a csábrági várnak visszaadott. 3. Az esztergomi érsek szentgyörgyszéki prediálisainak alispánja: orosz Lesthah Gergely vallomása: Endrédi György tanúvallomásának igazságáról, illetve az abban szereplő birtokba iktatásról nem tud semmit. 4. Oroszi Névery Imre határos vallomása: ugyanaz, mint a 3. sz. tanúé. 5. Bessei Farkas Ferenc volt csábrági, most pedig lévai udvarbíró (egr.) és szomszéd vallomása: Erdődy István életében, amikor Csábrágban hivatalban volt, rajta és Anna asszonyon kívül senkihez sem kötötte hűségeskü. Beszámol a vár lakosságának zavaros időkben történt elmeneküléséről, illetve az akkor vizsgálatot tartó /Németi/ Pál bozóki préposttal⁶⁵ való párbeszédéről, illetve arról, hogy ő a várat el nem hagyta, hanem Anna asszony nevében tartotta. Beszámol az Erdődy Istvánnak tett esküjéről, illetve hogy Nyáry Ferenc Zselíz udvarházat és mezővárost visszacsatolta Csábrág várhoz. Említi, hogy miután Székely Ferenc eljegyezte az özvegy Anna asszonyt, elfoglalta Csábrág várát és a hozzá tartozó birtokokat. 6. Palásthy Benedek (egr.) megyebeli nemes vallomása: mint az előző tanúé. 7. Kőkeszi Gonda Benedek megyebeli nemes vallomása: mindenben nagyon hasonló. 8. Dalmady Tamás megyebeli nemes vallomása: ugyanaz. 9. Demjédy (*de Dennyand*) Miklós (egr.) megyebeli nemes vallomása: mint az előző. 10. Szalatinai Luka László megyebeli vallomása: igen hasonló. 11. Palásti Raskó János megyebeli vallomása: mindenben hasonló. 12. Palásti Harmincados Lőrinc megyebeli vallomása: mindenben hasonló. 13. Királyfiak Szarka Gábor Hont megyei szolgabíró és megyebeli nemes vallomása: Zselíz udvarházat és mezővárost mindig is a csábrági várnagyok igazgatták, de azt nem tudja, hogy Nyáry mit adott vissza. 14. Demjédy András megyebeli nemes vallomása: mint az előző tanúé. 15. Bory György megyebeli vallomása: ugyanolyan. 16. Bory János megyebeli vallomása: ugyanolyan. 17. Bory Máté megyebeli vallomása: hasonló. 18. Kelenyeni Pándy Gergely megyebeli nemes vallomása: ő valaha csábrági várnagy volt, és biztosan tudja, hogy a várnagyoknak Erdődy István mellett Erdődy Péternek és fiának is esküt kellett tenni. Úgy tudja, hogy Nyáry Ferenc Erdődy István halála után elfoglalta Zselíz udvarházat és mezővárost, azok visszaadásáról nem tud, mindazonáltal azok jövedelmeit Csábrág várához szolgáltatatták. 19. Bory Péter Hont megyei szolgabíró és megyebeli nemes vallomása: miután Nyáry Ferenc lemondott róla, Zselíz udvarház és mezőváros jövedelmeit Csábrág várához szolgáltatatták volna, ám Nyáry a visszaadást elmulasztotta. Hallotta, hogy a csábrági várnagyok esküt tettek Erdődy Péternek. 20. Bory Tamás megyebeli nemes vallomása: mint az előző tanúé. 21. Bory János megyebeli nemes

⁶⁵ Németi Pál 1519–1534 között viselte a bozóki préposti tisztséget. HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI–C. TÓTH, 2014, 97.

vallomása: mindenben hasonló. 22. Siraky András megyebeli nemes vallomása: amikor néhai Erdődy István Jánost nevezte ki csábrági várnagygyá, esküt tétetett vele, hogy Erdődy halála után a várat, Zselíz udvarházat és mezővárost senki másnak, csak Erdődy Péternek őrzi meg. Hogy az udvarházat és a mezővárost Nyáry engedte volna vissza, arról nem tud. Az udvarház és a mezőváros jövedelmeit Csábrág várához szolgáltatatták. 23. Csehy Péter megyebeli nemes vallomása: mindenben ugyanaz, mint a 22. sz. tanúé, mivel abban az időben ott volt Csábrág várában. 24. Palojtai Gosztonyi Péter megyebeli nemes vallomása: mindenben hasonló, mivel akkoriban ő is ott volt. 25. Középtúri Gábor megyebeli nemes vallomása: mindenben ugyanolyan, mint az 5. sz. tanúé, mivel abban az időben csábrági várnagy volt, továbbá Erdődy István halála után Erdődy Péter kapuóreinek és a csábrági vár más szolgálóinak fizettek, és Zselíz udvarház és mezőváros minden jövedelmét Csábrág várának ellátására szolgáltatatták (*cum pecuniis dicti Petri Erdewdy portariis et aliis servitoribus castris Chabrag solvissent, omnes etiam proventus dicte curie et oppidi Selyz ac pertinentium eiusdem ad sustentandum castris Chabrag administrate fecissent*). 26. Csery Miklós megyebeli nemes vallomása: mindenben olyan, mint az előző tanúé, mivel akkoriban csábrági várnagy volt. 27. Siraky Boldizsár megyebeli vallomása: mindenben olyan, mint az előző, mivel akkoriban Erdődy István szervitora volt, hozzátevé, hogy amikor Zselízben tiszttartó volt, Erdődy István halála után minden ottani jövedelmet a csábrági várnagyoknak szolgáltatott be, mivel Erdődy Péterhez eskü kötötte. 28. Kövy András megyebeli vallomása: mint a 25. sz. tanúé, mivel akkoriban Csábrág várában szolgált. A fenti tanúk meghallgatása szeptember 16-ig (*ad festum beati Galli confessoris*) tartott.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján zárópecsét nyomai. Jelzete: FA Erdődy D 3012. (94-3-3.)

74.

1535. december 16. (Fer. V. post festum beate Lucie virg.) Bécs⁶⁶

I. Ferdinánd király parancsa a zalai konventhez, hogy küldjék ki tanúbizonyságukat monyorókeréki Erdődy Péter királyi lovászmester (magn.) beiktatására Ajkay Ferenc és Ajkay György fia: István Zala megyei Falkosi (*Falkossy*)⁶⁷ birtokon lévő birtokrészébe, amelyet vásárlás jogcímén szerzett meg. Az esetleges ellentmondókat idézzék a királyi kúriába a személyes jelenlét elé. Királyi emberek: Bebessy Bertalan, besenyői Horváth János, Rajky István, szentbalázi Szele Balázs, besenyői Sohonnay János, Bagody Lőrinc, Hassághy Ferenc, Szentlászlói Gábor.

A zalai konvent átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 75. sz. regeszta alatt.

⁶⁶ Az oklevélnek nem maradt fenn másodpéldánya a zalai konvent levéltárában, Bilkei Irén ugyanis nem közölte róla regesztát. Lásd ZALAVÁRI–KAPORNAKI.

⁶⁷ A mai Fakospuszta, Hahóttól északra. ENGEL, 2020, pontkód: ZZL99. Vö. KARÁCSONYI, 1923, 170.

75.

1536. január 17. (Secundo die diei executionis scil. die dominico post octavos Epiph.)

A zalai konvent jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy 1535. december 16-án kelt parancsa értelmében kiküldték Péter zalai örkanonokot, akinek tanúsága mellett, illetve a szomszédok és határosok jelenlétében besenyői Sohonnay János királyi ember 1536. január 16-án monyorókeréki Erdődy Pétert be akarta iktatni Ajkay Ferencnek és Ajkay György fia: Istvánnak a falkosi (*Falkossy*) birtokon (Zala m.)⁶⁸ lévő birtokrészébe vásárlás jogcímén, azonban ennek Szabó Mihály falkosi esküdt (iuratus), Haholthy János (egr.) embere (*factor*) Horváth Mártonné Falkossy Brigitta (*Bregeda*) nevében ellentmondott, ezért az asszonyt Szabó közvetítésével az onnantól számított 15. napra megidézték a királyi kúriába, a személyes jelenlét elé, hogy okát adja ellentmondásának.

Eredeti, latin nyelvű, papír, restaurálás nyomai. Hátlapon zárópecsét maradványai, illetve egy feljegyzés egy 1536. március 26-án (Fer. V. post Oculi) történt pereseménnyel kapcsolatban: Szopory András a császmái káptalan ügyvédvalló levelével megjelent, [ellenfele] nem jött. Jelzete: FA Erdődy D 1313. (86-4-6.)

76.

1537. február 6. (In festo beate Dorothee virg.) Bécs

I. Ferdinánd király megparancsolja minden alattvalójának és hivatalnokának, hogy a kegyes célból a lorettói Mária-kegyhelyet felkereső monyorókeréki Erdődy Péter királyi lovászmestert és (...) ispánt, illetve kíséretét ne tartóztassák fel.

Eredeti, latin nyelvű, papír, lyukas, alul papírfelzetes pecsét, mellette balra uralkodói aláírás, jobbra Újlaki Ferenc aláírása (*Wylaky*). Jelzete: FA Erdődy D 1314. (4-1-15.)

77.

1533. május 20. (Fer. III. ante festum Asc. Dom.) Semppte

Báthory András Bonaventura elismeri, hogy az alább tételesen felsorolt holmikat [1036 magyar aranyforint, 33 dupla arany, azaz 66 aranydukát – 294 (*qui faciunt sexaginta sex ducatos aureos - ducentos nonaginta quatuor*), korábban Bécsbe szállított ötszáz arany (*Item prius Viennam adductos aureos quingentes*), egy nagy aranykereszt, egy bíborruha, egy piros (*de granato*) ruha, egy piros suba (*subwham de granato unam*), két finomabb posztódarabka (*particulos duos panni stameti*) fehér és zöld, egy derékalj, négy rőf skarlat szövet, két ezüstkancsó, misekönyv, aranyozott ezüst gyertyatartó, egy fátyol, díszek

⁶⁸ ENGEL, 2020, pontkód: 2ZL99.

(*ornamenta lecti unius*), bíbor oltárterítő, két dalmatika, egy drágaköves miseruha, egy kard, kárpit ládában, egy papi felsőruha (*cappam sacerdotalem*) püspöki mitrával, három vég bergamói posztó, skarlát hacuka, tafotából készített hacuka, nyestprémmel bélelt szederjes hacuka cobolyprém gallérral (*zederies pellibus mardurinis subductam cum collaro pellium sabellinarum*), nyestbőr suba, szablya, ezüstveretes kantár, aranyozott, ezüstdíszes tör, tafotadarabok (*particulas aliquot de taffota rasciana*), egy egyszerű köpeny, négy kárpit], amelyeket apja, néhai Báthory András (magn.) Sempte várában betlenfalvi Thurzó Elek országbíróra és királyi helytartóra (spect. et magn.) bízott, Thurzó azokat hiánytalanul visszaadta vingárti Horváth Gáspár királyi kamarásmester (magn.) és az oklevél-kibocsátó familiárisai: ártánházi Bornemissza Boldizsár (egr.), Toldy Ferenc, Mikolay Ferenc, Bánházy Benedek és más szervitorai jelenlétében.

Eredeti, latin nyelvű, papír, ívben összehajtott. Jelzete: FA Erdődy D 1315. (95-9-7.) Hátlapjára utólag tévesen 1537. május 8-i dátumot írtak.

78.

1538. február 10. (Die dominico post Appolonie virg.) Szalánc

/Újlaki/ Bertalan deák szalánci várnagy kötelezi magát, hogy élethosszig szolgálni fogja Losonczy Antalt (magn.) és Istvánt (magn.), továbbá átengedi nekik az Újlak mezővárosban lévő birtokrészét, ti. a Garanyi (*Garan*) utca felét, leszámítva saját házát, és megvédi őket annak birtokában. Ha fizetése megszűnik, kiléphet a Losonczyak szolgálatából.

Eredeti, latin nyelvű, papír, alul papírfelzetes gyűrűspecsét (istennőt, Pythót vagy Kaszszandrát ábrázoló gemma),⁶⁹ mellette jobbra Bertalan deák aláírása. Jelzete: FA Erdődy D 1317. (97-3-20.)

79.

1538. február 10. (Die dominico post festum [...]) Szalánc

Losonczy Antal és István egyezséget kötnek, miszerint szerzett ingó és ingatlan javaikból száz jobbágyig szabadon rendelkezhetnek, az ezen felüli rész pedig arra háramlik, aki tovább él. A fenti birtokokból feleségeik a szokásjog szerint részesednek, nekik ki kell azokat adni. Zálogba adott birtokaikat saját jövedelmeikből kell visszaváltaniuk, nem a feleségeiket illetőkből.

Eredeti, latin nyelvű, papír, restaurált (enkapszulált), alul két papírfelzetes gyűrűspecsét. A restaurálás során a papírfelzeteket ráragasztották a szöveg alsó soraira, ezért

⁶⁹ FURTWÄNGLER, 1900, I, 40–41 (XXXVIII. tábla), II, 185.

a pontos keltezés onnan nem állapítható meg, viszont a hátlapra az 1980-as években rávezettek egy napi dátumot. Jelzete: FA Erdődy D 1317. (96-16-11.)

80.

1539. március 29. (Sabatho ante dom. Palmarum) Pozsony

Betlenfalvi Thurzó Elek, I. Ferdinánd országbírója előadja, hogy a Reminiscere vasárnapi (1539. március 2.) rövid bírói terminuson 1539. március 28-án (*feria VI. proxima post dominicam Iudica*) megjelent előtte Laki Balázs királyi jogügyigazgató (egr., mgr.) a korona képviselőjében a vasvári káptalan ügyvédvalló levelével monyorókeréki Erdődy Péter királyi lovászmester ellenében, és előadta, hogy csábrági Erdődy István halála után Erdődy Péter Erdődy István Hont megyei csábrági várát, Zselíz mezővárost, valamint a zselízi udvarházat tartozékaival együtt öröklés jogán magának követelte, azonban az említett birtokokban Erdődy Péternek semmi joga nincs, hanem a királyt és a Szent Koronát illetik. Mindazonáltal Erdődy a birtokokat 12 250 forintért örök jogon eladta /Erdődy/ Simon zágrábi püspök fivérének: Erdődy Tompa Jánosnak (egr.) és a püspök unokaöccsének (*nepoti ex sorore reverendissimi domini Simonis episcopi*): zelinai Pálffy Péternek. Ezt a pénzt a királyi kincstár kifizette a püspöknek, hogy Erdődy Péter kötelezze magát a birtokoknak a kincstár részére való visszaadására. Azonban a kincstár azóta sem jutott a birtokokhoz, Erdődy Péter pedig sürgeti a püspököt a birtokok vételárára neki utalt összeg kifizetésére, egy részét már ki is kényszerítette tőle, a maradék kifizetése pedig a napokban várható. A püspök folyamatosan kérvényezi az uralkodótól, hogy mentse fel a fizetés terhe és kötelezettségvállalása teljesítése alól, ti. hogy Erdődy Péternek fizetnie kelljen. Most tehát a királyi jogügyigazgató Erdődy Péter ellen királyi jog eltitkolásáért az országbírótól ítéletet kért. Ekkor Nagyabonyi Mihály az alperes Erdődy Péter nevében a király ügyvédvalló levelével azt felelte, hogy Erdődy Péter a fenti birtokokat nem a királyi jog eltitkolásával, hanem azok jogos örököseként adta el, és ezt kész oklevelekkel bizonyítani. Az országbíró tehát a pert Szt. György-nap 15. napjára (május 8.) halasztja, további halasztást nem engedélyezve, és utasítja az alperest, hogy azon mutassa be bizonyítékait.

Eredeti, latin nyelvű, papír, vízfoltos, alul papírfelzetes pecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1318. (94-3-4.)

81.

1539. május 14. (In profesto Asc. Dom.) Buda

János király berecki Bernáth Berecknek adományozza Sztáray János minden birtokát és birtokjogát, amelyek Abaúj megyében vannak, mivel Sztáray fegyveresen megtámadta atyjafia (*frater et consanguineus suus*), Sztáray Ambrus házát és nemesi telkét, magát

Ambrust pedig – nem törődve sem a vérrokonság szentségével, sem az emberi és isteni törvényekkel –, a saját házában megölte (*manu violenta et potenti effudisse dicitur*). Az uralkodó ígéri, hogy a pátens formájában kibocsátott adománylevelet visszahozatala után privilegiális formában is ki fogja állítani. A szöveg fölött jobbra: *Commissio propria domini regis*.

Eredeti, latin nyelvű, papír, alul rongálódott pecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1319. (98-1-18.)

82.

1539. június 15. (In festo beatorum Viti et Modesti mart.) Buda

Martonosi Pestyéni Gergely, I. János király országbírója előtt Losonczy Antal (magn.) és Újlaki Bertalan deák megjelenve vallották, hogy a közöttük lévő korábbi viszályok ügyében bizonyos közbenjárók: Athinai Simon deák budai várnagy (egr.), Romhányi Zsigmond budai várnagy (egr.), felpéci Csibrády Gergely, Budai Ágoston deák, Siri Imre deák közreműködésével kiegyeztek, és ezeket az 1534–1539 között folyó pereket megsemmisítik, Losonczy Antal pedig a Szabolcs megyei eperjesi birtokrészét teljes egészében Bertalannak és örököseinek adja, ezenfelül pedig egy ítélmester előtt vagy egy káptalani vagy konventi hiteleshelyen bevallást kell tennie, hogy Antal azt a 166 marhát (*boves et iumenta*) és 726 juhot, amelyet Bertalan deák Eperjes birtokon lakó jobbágyaitól elvett, nekik köteles visszaadni, vagy ha erre képtelen volna, 1539. szeptember 8-ig (*ad festum Nativitatis Beatissime Virginis Marie*) teljesen ki kell fizetnie, Bertalan deáknak pedig azt a 383 forintot, amellyel Losonczy tartozik neki, el kell engednie, és ezenfelül szeptember 22. után (*post decimum quintum die prefati festi Nativitatis Virginis Marie*) Kálló mezővárosi jobbágyai részéről bíróság elé kell állnia Losonczy ruszkai és nádaskai jobbágyainak megkárosítása, illetve megölése miatt. Továbbá Losonczynak az Újváros-hegyi szőlőt vissza kell adnia Bertalannak, utóbbinak pedig 86 juhot kell visszaszolgáltatnia Losonczynak. Továbbá Losonczynak azokat a juhokat, amelyeket Bertalan deák a szalánci vár jobbágyai által birtokolt, neki vissza kell adnia. Egyébként, mivel Losonczy arra gyanakszik, hogy Bertalan deák lehetőséget biztosított az ő elfogására, ha ezt az ügyet a jövőben jogi útra terelné, Bertalannak bíróság elé kell állnia.

Eredeti, latin nyelvű, papír, vízfoltos, alul papírfelzetes pecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1320. (47-26-1., de a régi jelzetben ladula helyett cistula szerepel.)

83.

1539. augusztus 10. (In festo beati Laurentii mart.)

A nyitrai káptalan előtt Losonczy István elzálogosítja az általa örökjogon bírt Hont megyei Visk, Pereszlény és Alsószemeréd birtokok felét dubravica Dubraviczky János-

nak (egr.) és általa feleségének: Kőváry Ilonának és örökösiknek 900 körmöci magyar forintért, illetve kötelezi magát, hogy a visszaváltásig megvédi a zálogbirtokosokat a fenti birtokok birtokában.

Eredeti, latin nyelvű, papír, restaurált. Hátlapján erősen rongálódott pecsét. Jelzete: FA Erdődy D 1320a. Régi jelzete nincs feltüntetve.

84.

1539. május 7. (Fer. IV. post dom. Cantate) Pozsony

Nádasdy Tamás fogarasi örökös ispán, vasi ispán, országbíró (I. Ferdinándé) és magyarországi főkapitány parancsa a leleszi konventhez. Előadta neki Feledy Lesták (egr.) felesége, néhai csulai Móré György fia László leánya: Kata, hogy miután Móré György meghalt, gyámként az ő özvegyére: Katára és Kata következő férjére: néhai Losonczy Zsigmondra (magn.) szálltak az ingó és ingatlan Móré-jószágok Móré László kiskorúságának idejére. Miután pedig ők ketten is meghaltak, Móré György minden jószága Lászlót illeti, így arany nyakláncok, láncok, drágaköves gyűrűk (*anuli lapides preciosi*), ékszerek, készpénz, ezüstözött terítő (*argentearia tapetha*) és más ékszerek. Losonczy Zsigmond fiaitól: Antaltól (magn.) és Istvántól (magn.) azonban csupán négy fedeles kupát kaptak vissza, az első öt márka és kilenc nehezék (*cum coopertoriis in quarum prima marce quinque et pisete novem*), a második hat márka és tizenkét nehezék (*in altera marce sex et pisete duodecim*), a harmadik négy márka és két nehezék (*in tertia marce quattuor et pisete due*), a negyedik nyolc márka négy nehezék súlyú (*in quarta marce octo cum media minus pisetis*), továbbá egy ezüstgombot egy kanállal, amely fél márkát és két nehezéket nyom (*cum uno cocleari in quibus marca media et pisete due continentur*), egy rudat ezüsthoroggal (*una anthena cum aculeo argenteo vulgo horgh*), továbbá egy tört kristálymarkolattal és művészien ezüstözött hüvellyel (*unus pugio vulgo bychak cuius manubrium ex cristallo, vagina vero ex argenteo artificiose facta*), amelyek összesen négy márka tizennyolc nehezéket nyomnak (*qui mensuratus unacum ferro et cristallo ac vagina ponderat marcas quattuor, pisetis vero decem et octo*), és egy aranyozott vörös bársony derékaljat, körbedíszítve aranszínű velencei tafotával (*culcitram vulgo paplan ex purpura rubea deaurata factam, circumdatum cum thapfotha Venetiata coloris aurei*), egy nagy takarót (*unum tapetum magnum*), egy vörös bársony nyeregtakarót aranyozott-ezüstözött islóggal⁷⁰ (*unum czaprag ex purpura rubea factum cum islogh argenteo, deaurato*), és egy hasonló aranyozott, fekete bársony nyeregtakarót és egy harmadik nyeregtakarót kaptak vissza, a maradék, kb. 45 ezer forintot érő ékszereket Losonczyék többszöri kérés ellenére sem juttatták vissza, hanem hatalmasul maguknál

⁷⁰ Apró kerek arany-, ezüst- vagy ritkábban más színű fémkorong, amelyet a női viseleten a hímzés közé vagy fölé, ritkábban magukban egymás mellé varrnak. NÉPRAJZI LEXIKON, II, 641. Lószerszámokon, bútorokon is megjelenik. CZUCZOR–FOGARASI, 1865, 127.

tartják. A II. Lajos király halála óta történt hatalmaskodások elkövetőit rövid terminusra, 15 napra kell a királyi kúriába idézni, tehát a káptalan küldje ki tanúbizonyságát Losonczy Antal és István megidézésére, és intse őket királyi szóval, hogy az idézéstől számított 15. napon jelenjenek meg a királyi kúriában az országbíró előtt. A parancs végrehajtásáról a konvent küldjön jelentést.

A leleszi konvent átírása, latin nyelvű, jelzetét lásd a 85. sz. regeszta alatt.

85.

1539. augusztus 15. (In festo Assumpt. beate virg. Marie)

Bódy György leleszi prépost és a konvent jelentése I. Ferdinánd királyhoz, hogy Nádasdy Tamás fogarasi gróf, vasi ispán, országbíró (I. Ferdinándé) és magyarországi főkapitány 1539. május 7-én kelt oklevelének megfelelően Nagybjoni Gergely konventi jegyző (mgr.) július 13-án (*die dominico in profesto videlicet Divisionis apostolorum*) kiszállt a Szabolcs megyei Szentmárton várkastélyba, ahol felkereste Losonczy Antalt (magn.), Losonczy Istvánt (magn.) viszont személyesen nem találta a Szabolcs megyében fekvő mándoki házában. Mindkettejüket megintette és királyi szóval utasította őket, hogy az aznaptól számított 15. napon jelenjenek meg a királyi kúriában az országbíró előtt.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján kör alakú zárópecsét töredékei. Jelzete: FA Erdődy D 1321. (96-4-1.)

86.

1539. január 1. (In festo Circumcis. Domini) Bécs

I. Ferdinánd király utólag hozzájárul ahhoz, hogy Batthyány Ferenc (magn.) 8000 magyar forintért elzalogosította a Vas megyei Körmend várat és mezővárost, valamint azok tartozékait tallóci Bánffy Boldizsár királyi kapitánynak (magn.). Az elzalogosításra a király kérésére került sor, az összeg is őfelségéhez került (*ad rationem nostram [sc. regis] fecisse dinoscitur*), tehát Bánffy, a felesége: Lipcsey Dorottya és a fia: Bálint, valamint örököseik békében bírhatják a mondott birtokokat, amíg a mindenkori magyar király a 8000 forintot nekik vissza nem fizeti, s utóbbinak meg kell védeniük Bánffyékat a zálogbirtokokban.

Eredeti, latin nyelvű, papír, a szöveg alatt papírfelzetes pecsét, attól balra uralkodói aláírás. Hátlapján: Registrata folio CLXXVI. (MNL OL A 57 1. kötet 655. sz. bejegyzése). Jelzete: FA Erdődy D 1322. (83-4-7.)

87.

1539. február 1. (In vigilia Purif. B. Marie virg.)

A vasvári káptalan előtt monyorókeréki Erdődy Péter (magn.) a saját és Péter nevű fia nevében eltiltja betlenfalvi Thurzó Elek országbíró és királyi helytartót (spect. et magn., I. Ferdinándé), illetve nejét: ormosdi Székely Magdolnát, továbbá Széchy Margitot, a néhai Széchy Tamás és Székely Magdolna hajadon lányát és másokat a Vas megyei Felsőlendva és Dobra várak, Sziget várkastély,⁷¹ valamint Sal és Muraszombat, illetve a Zala megyei Letenye mezővárosok elfoglalásától és maguk oda való beiktatásától.

Eredeti, latin nyelvű, papír, hátlapján rongálódott pecsét töredékei. Jelzete: FA Erdődy D 1323. (86-4-8.)

A közölt kivonatok időrendi sorrendje⁷²

Regeszta sorszáma	Dátum	Regeszta sorszáma	Dátum
28.	1523. február 17.	12.	1528. május 9.
29.	1523. március 14.	6.	1528. május 23.
24.	1525. február 3.	8.	1528. május 24.
25.	1525. március 28.	9.	1528. május 24.
32.	1525. szeptember 6.	10., 14.	1528. június 27.
1.	1527. március 12.	13.	1528. július 7.
16.	1527. október 12.	30.	1528. július 9.
4.	1527. november 1.	19.	1528. július 10.
2.	1527. november 12.	27.	1528. július 11.
38., 54.	1528. február 25.	15.	1528. július 12.
18.	1528. február 29.	31.	1528. július 18.
3.	1528. március 5.	34.	1528. július 21.
5.	1528. április 5.	20.	1528. augusztus 15.
7.	1528. április 21.	22.	1528. augusztus 22.
11.	1528. május 5.	23.	1528. október 1.

⁷¹ Vas megyében két Sziget nevű helységet ismerünk, az egyik a Sárvár melletti mezőváros, amelyet a Kani-zsaiak fiágának 1532. évi magszakadását követően a fiúsított Kanizsai Orsolya és jövedőbelije, Nádasdy Tamás vett birtokba. VARGA J., 2019, 172–174. A másik az egytelkes nemesek által lakott Órisziget falu. ENGEL, 2020, pontkód: IVS46. Emiatt valószínűsítem, hogy az oklevélben a Zala megyei Szécsisziget-ről van szó, amely azon túl, hogy a Széchyek birtokolták, a korszak más forrásaiban is castellumként szerepel. CSÁNKI, III, 16.

⁷² Amennyiben ugyanazon oklevél többféle formában (eredeti, átírás stb.) is fennmaradt és ezért több kivonat is készült róla, a különböző kivonatokat egymás mellett, vesszővel elválasztva szerepeltetem a táblázatban.

Regesza sorszáma	Dátum	Regesza sorszáma	Dátum
26.	1528. október 23.	71.	1535. december 15.
33.	1528. október 23.	74.	1535. december 16.
21.	1528. október 25.	75.	1536. január 17.
17.	1528. december 14.	73.	1536. október 14.
39.	1529. március 4.	76.	1537. február 6.
35.	1529. március 22.	78.	1538. február 10.
36.	1529. április 16.	79.	1538. február 10.
37.	1529. április 25.	86.	1539. január 1.
40.	1529. április 27.	87.	1539. február 1.
55.	1530. február 2.	80.	1539. március 29.
58.	1530. február 2.	84.	1539. május 7.
59.	1530. február 4.	81.	1539. május 14.
56.	1530. november 21.	82.	1539. június 15.
60.	1530. november 23.	83.	1539. augusztus 10.
42.	1531. április 28.	85.	1539. augusztus 15.
62., 64.	1532. március 16.	43.	1548. március 19.
57.	1532. április 26.	45.	1548. június 5.
61.	1532. április 26.	44.	1548. október 26.
77.	1533. május 20.	46.	1550. november 13.
65.	1533. június 27.	41.	1554. július 15.
66.	1533. október 5.	47.	1555. május 11.
69.	1534. november 16.	48.	1559. május 7.
67.	1534. november 21.	49.	1568. november 18.
68.	1534. november 21.	50.	1570. május 10.
63.	1534. december 18.	51.	1575. március 24.
70.	1535. július 4.	52.	1589. július 16.
72.	1535. szeptember 21.	53.	1589. július 18.

A regesztákban található hely- és személynevek mutatója⁷³

A, Á

Abaujrákos, Abauj megye (ma: Rákoš, SK) 7
Abád, Heves megye (ma: Abádszalók része)
10
Aberthowycz Miklós (a nyitrai káptalan szu-
lói jobbágya) 60
Ajkay Ferenc 74, 75
Ajkay István 74, 75
Alsóbodok, Nyitra megye (ma: Dolné Obdo-
kovce, SK) 56
Alsócsáj, Abauj megye (ma: Nižný Čaj, SK) 7
Alsócsitár, Nyitra megye (ma: Štitáre, SK) 56
Alsókútfej, Zala megye (ma: puszta Oltárc ha-
tárában) 72
Alsószemeréd, Hont megye (ma: Dolné Se-
merovce, SK) 83
Alsósztrégova, Nógrád megye (ma: Dolná
Strehová, SK) 35, 36
Altenhaus, Balthasar von 65
Amadé Péterné 47
Anna (Vogrinovics János felesége) 63
Anna (Was Márton özvegye) 40
Antal váci oltárigazgató 12
Appony, Nyitra megye (ma: Oponice, SK) 58,
59, 60, 61
Assakürthy Assa János 2
Athinaí Simon budai várnagy 82
Árokkhádi János (besenyői), a Losonczyak
famiárisa 6, 11, 12, 13

B

Babindál, Nyitra megye (ma: Babindol, SK)
19
Babindály Benedek (babindali) 19
Babindály Mátyás (babindali) 19

Babindály Péter (babindali) 19, 20
Bagody Lőrinc 74
Balassa Zsigmond (gyarmati) 43
Balaszentmiklós → Törökszentmiklós
Balázs (Babindály Péter famiárisa/jobbágya)
19
Baloghy Rafael (baloghi), a kisebb kancellária
jegyzője 39
Baris Demeter (a Losonczyak szécsényi job-
bágya) 11
Barkóc, Nyitra megye (ma puszta Nyitra és
Menyheszalakusz határában, SK) 60
Bars → Óbars
Batthyány Benedek 66
Batthyány Ferenc dalmát, horvát és szlavón
bán 32, 86
Bay Ferenc 48
Bay Mihály (ludányi) 35, 36
Bálint, a sági konvent papja 73
Bánchy Benedek (laskodi/vehéci) 48
Bánffy Bálint (tallóci) 86
Bánffy Boldizsár (tallóci) királyi kapitány 86
Bánffy János (alsólendvai) nádor, verőcei is-
pán 42
Bánffy Zsigmond (alsólendvai) 72
Bánházy Benedek, Báthory András Bonaven-
tura famiárisa 77
Bári, Zemplén megye (ma: Bara, SK) 47
Bársony Boldizsár (tabajdi) 37
Báthory András (ecsed) 77
Báthory András Bonaventura (ecsed) királyi
főkapitány 43, 77
Báthory István (ecsed) nádor, királyi helytar-
tó 18, 22, 23, 27, 58, 59, 61
Báthory István (ecsed) országbíró 52

⁷³ A mutatóban a regeszták sorszámai szerepelnek. A betűrendben megkülönböztettem a rövid és a hosszú magánhangzókat, a rövid magánhangzó mindig megelőzi a hosszút. A helynevek azonosításához lásd CSÁNKI, I–III; MAKSAY, 1990; LELKES, 2011; ENGEL, 2020.

- Báthory Klára (ecsed) Losonczy Antal felesége 46
- Bebek Ferenc (pelsőci) gömöri ispán 71
- Bebessy Bertalan (bocföldi) 72, 74
- Bekényi Benedek (bekényi) személynök 42
- Bernáth Bereck (berecki) 81
- Bernát vrboveci főesperes 64
- Berényi György 4
- Berzenczey István 15
- Berzsenyi Benedek (berzsenyi) 23
- Besenyő István (bodrogi) 66
- Bessenyoői Lukács 5
- Bécs (ma: Wien, A) 21, 26, 33, 41, 49, 63, 72, 74, 76, 86
- Blagaier, Dorothea → Blagay Dorottya
- Blagay Dorottya 65
- Bodok → Alsóbodok
- Bodó Ferenc (mesztegnyői) 22, 23
- Bodzásújlak, Zemplén megye (ma: Novosad, SK) 78
- Boldogasszonyfalva, Baranya megye 8
- Bolyó, Zala megye (ma: Bolypuszta Ortaháza határában) 72
- Borbély Péter (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Bornemissza Boldizsár (ártánházi) Báthory András Bonaventura familiárisa 77
- Borosjenő, Zaránd megye (ma: Ineu, RO) 46
- Bory György (bori) 73
- Bory János (bori) 73
- Bory Máté (bori) 73
- Bory Péter (bori) Hont megyei szolgabíró 73
- Bory Tamás (bori) 73
- Bozók, Hont megye (ma: Bzovík, SK) 43
- Bódy György leleszi prépost 85
- Braslovje, Zágráb megye (ma: HR) 24
- Brumóczy Mátyás 45
- Bucsányi György 56
- Bucsányi János 56
- Buda, Pilis megye 6, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 22, 24, 25, 27, 30, 32, 35, 39, 81, 82
- Budai Ágoston 82
- Bük, Zala megye (ma: Bánokszentgyörgy része) 72
- Büki András vasvári kanonok 29
- C, Cs**
- Celje (ma: SLO) 65
- Céke, Zemplén megye (ma: Cejkov, SK) 66
- Chermeny Ádám 2
- Chermeny Imre 2
- Chermeny Péter 2
- Chwe János (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Cilli → Celje
- Czibakházy Szaniszló 66
- Csaholy Imre 5
- Csábrág, Hont megye (ma: Čabrad, SK) vár 73, 80
- Csáj → Alsócsáj
- Cseh Ferenc (ludányi) 1, 38, 39, 55, 56, 57
- Cseh János (jabloncai/füssi/ludányi) 1
- Csehy Péter 73
- Csejte, Nyitra megye (ma: Čachtice, SK) 45
- Csernec, Zala megye (ma: Muraszemenye része) 72
- Csery Ferenc (cseri) 6
- Csery Miklós csábrági várnagy (cseri) 73
- Csibrády Gergely (felpéci) 82
- Csiszár Péter (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Csitár → Alsócsitár
- Csongrád János tapolcsányi tiszttartó 51
- Csuklász Pál 58, 59, 60, 61
- D**
- Dalmady Tamás (dalmadi) 73
- Damonyi István 10, 37
- Darabos Ferenc (nadasdi) 28, 29
- Darabos János (nadasdi) 28, 29
- Demjéndy András 73
- Demjéndy Miklós 73
- Dés Benedek (dészázi) 23

- Dévény, Pozsony megye (ma: Devín, Pozsony/Bratislava része, SK) 58
- Dolyán, Nógrád megye (ma: Benczúrfalva, Szécsény része) 6, 11
- Dolgos Ambrus (kozmafalvi) galgóci várnagy 1, 38, 39, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61
- Domonyi István 39
- Domszlavci, Zágráb megye (ma: Domaslovec, HR) 24
- Dovorányi Ferenc 56
- Dovorányi Rafael (kisdovorányi/ludányi) 19, 39
- Dóczy János (szegi) királyi kincstartó 32
- Dóczy Kata (szegi) Losonczy Zsigmond özvegye 6, 11, 12, 13, 27, 66, 68, 84
- Dömefölde, Zala megye 72
- Dráhi Balázs (a Losonczyak szécsényi jobbagya) 11
- Drugeth István (homonnai) → Homonnai Drugeth István
- Dubay Pál 72
- Dubrava, Zágráb megye (ma: Dubrava Samoborska, HR) 24
- Dubraviczky János (dubravicai) 83
- E, É**
- Endrédy György 73
- Eperjes → Eperjeske
- Eperjes, Sáros megye (ma: Prešov, SK) 51
- Eperjeske, Szabolcs megye 82
- Erdődy Farkas (csábrági) 73
- Erdődy István (csábrági) 73, 80
- Erdődy Péter (monyorókeréki, II.) vasi ispán, királyi lovászmester, zalai ispán 17, 18, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 37, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 87
- Erdődy Péter (monyorókeréki, III.) 41, 87
- Erdődy Tompa János 80
- Erdődy (Tompa) Simon zágrábi püspök 73, 80
- Esztergom, Esztergom megye 1, 18, 38, 54
- Esztergomi Gáspár, a kisebb kancellária jegyzője 39
- Etre György (kálnói) 4
- Éles Osvát (Losonczy Antal abádi jobbagya) 10
- F**
- Fabyk Fábrián (a nyitrai káptalan szulóci jobbagya) 60
- Falkos, Zala megye (ma: Fakospuszta Hahót határában) 74, 75
- Falkossy Brigitta (Horváth Mártonné) 75
- Farkas Ferenc (bessei) csábrági udvarbíró, lévai udvarbíró 73
- Farkasóc, Zágráb megye (ma: Farkaševac Samoborski, HR) 24
- Faybath Mihály (a Losonczyak szécsényi jobbagya, *Zaybath?*) 11
- Fegyverneki Ferenc sági prépost 9, 15, 36
- Fehérvár → Székesfehérvár
- Fejér György (kisberzsenyi) 22
- Feledy Lesták (feledi) 44
- Felsenkurýt Mátyás felesége 48
- Felsőkútfej, Zala megye (ma: puszta Oltárc határában) 72
- Felsőlendva, Vas megye (ma: Grad, SL) vár 87
- Ferdinánd I. magyar király, osztrák főherceg 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 42, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 67, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 85, 86
- Ferenc nyitraörményi áldozópap, nyitrai oltárigazgató 20
- Ficsor Benedek (kissingi) 10, 37
- Forgách Ferencné Balassa Magdolna 45
- Forma György (kátai) 43
- Forrószegi György 59
- Földes János csábrági várnagy 73
- Földesy János (kismegyeri) Erdődy Péter familiárisa 18
- Frangepán Ilona (cetini) 24

Füzérnádaska, Abaúj megye (ma: Trstany, SK)
82

G, Gy

Garai Jakab 45

Gács, Nógrád megye (ma: Halič, SK) 43

Gerdanyelvka, Zágráb megye (ma: Grdanjci,
HR) 24

Gonda Benedek (kókeszi) 73

Gora, Zágráb megye (ma: Gora, HR) 63

Gosztonyi János 28

Gosztonyi Péter (palojtai) 73

Gradisgi, Zágráb megye (HR) 41

Grangyai György zágrábi kanonok 64

Grueber, Leonhardt 65

Gyimolthy András 37

Gyulafehérvár, Fehér megye (ma: Alba Iulia,
RO) 42

Gyurisovics István (Dovorányi Ferenc dovorányi
jobbágya) 56

H

Haholthy János 75

Hana Mihály (a Losonczyak szécsényi job-
bágya) 11

Harmincados Lőrinc (palásti) 73

Hassághy Ferenc 74

Herbst, Kaspar (von Laas) 24

Herre Bálint (herreházi) 37

Holtó, Zala megye (ma: puszta Páka határá-
ban) 72

Homonnai Drugeth István 52

Horváth Bertalan 73

Horváth Gáspár (vingárti) királyi kamarás-
mester 77

Horváth János (besenyői) 74

Horváti, Zala megye (ma: puszta Oltárc hatá-
rában) 72

Hrasztovica, Zágráb megye (ma: Hrastovica,
HR) 41

I

Ibrányi Ferenc 51

Igali Ferenc 56, 60

Imreg, Zemplén megye (ma: Brehov, SK) 4, 5,
16

Ipolth Imre (Dovorányi Ferenc dovorányi job-
bágya) 56

Ipolyvisk, Hont megye (ma: Vyškovce nad
Iplom, SK) 83

Irminc → Nyitraörmény

Isebory Pethry Ferenc 72

Istvánffy /Miklós/ 49

Iváczy István 28, 29

J

Jalsóczy Porkoláb András 56, 60

Jarusgye, Zágráb megye (ma: Jarušje, HR) 24

Javorovác, Zágráb megye (ma: Javorek, HR)
24

Jazbina, Zágráb megye (ma: Mala Jazbina,
HR) 24

János ácsmester 50

János I. magyar király 1, 6, 7, 17, 38, 42, 55,
67, 68, 69, 81

János pécsi oltárigazgató 8

Jenő → Borosjenő

Jesztreb, Zemplén megye (ma: Zemplínske
Jastrabie, SK) 4, 5, 16

Julianna (Dovorányi Pál özvegye) 19

K

Kaplathy Ferenc 59

Kassa, Abaúj megye (ma: Košice, SK) 51

Kassai Péter jászói prépost 66

Kata (miholjai Vagatovics Miklós felesége) 64

Kata (szentmihályúri Was János özvegye) 40

Katzianer, Johann felső-magyarországi főka-
pitány 38, 55

Káldy Benedek (szörcsöki) 22, 23

Kálmánfalva, Nyitra megye (ma: Kamanová,
SK) 60

- Kámaháza, Zala megye (ma: Kámaházapuszta Lasztonya határában) 72
- Kápolnay Ferenc (I. János király kapitánya) 7, 8
- Keszy Gergely 27
- Kéry László 4
- Királyhelmece, Zemplén megye (ma: Kráľovský Chlmec, SK) 49
- Kisappony → Appony
- Kisapponyi István 60
- Kisapponyi Mátyás 60
- Kisberzsenyi Albert 22
- Kisgradna, Zágráb megye (ma: Gradna, HR) 24
- Kisotok, Zágráb megye (ma: Samoborski Otok területén, HR) 24
- Kisrakovica, Zágráb megye (ma: Mala Rakovica, HR) 24
- Kistapolcsányi Tamás 73
- Kiszellői Ilona (Lukanényey Albert özvegye) 34
- Kladje, Zágráb megye (ma: Kladje, HR) 24
- Klokočevác, Zágráb megye (ma: Klokočevac Samoborski, HR) 24
- Kopa Gergely (tokházi) 23
- Kopasz János nyitrai házbirtokos 20
- Korláthy Ferenc 55
- Korlátkövi Anna (Erdődy István özvegye, Székely Ferenc felesége) 73
- Kormossy Tamás (miskolci) 4
- Koromi Ferenc hradnai főesperes 56, 60
- Kosztajnica, Zágráb megye (ma: Hrvatska Kostajnica, HR) 41
- Kosztanyevác, Zágráb megye (ma: Kostanjevec Podvrški, HR) 24
- Kovarc, Nyitra megye (Kovarce, SK) 60
- Kovács Gergely (nagyberzsenyi) 22
- Kovács Orbán (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Kozárdy Boldizsár (kozárdi) 4
- Kozárdy Tamás (kozárdi) 4
- Kozma Ambrus → Dolgos Ambrus (kozmafalvi)
- Kozmafalvi Ambrus → Dolgos Ambrus (kozmafalvi)
- Kozmafalvi János 2, 38, 39, 55, 56, 57
- Kozmafalvi Kristóf 2
- Kozmafalvi Péter 2, 38, 39, 55, 56, 57
- Kozmafalvi Tamás 2, 38, 39, 55, 56, 57
- Kozmaháza, Zala megye (ma: Szentkozmadombja) 72
- Körmend, Vas megye, vár és mezőváros 28, 86
- Körmendy István csábrági várnagy 73
- Kövy András 73
- Középtúri Gábor csábrági várnagy 73
- Kőváry Ilona 83
- Krezthywn, Nyitra megye (babindáli rét) 19
- Krysan Tamás (a nyitrai káptalan szulóci jobbágya) 60
- Kulaby András (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Kutassy Lukács 66
- Kürthy Benedek 55, 59
- L**
- Lanzer János 51
- Lády Ferenc 13, 37
- Lajos II. magyar király 3, 21, 24, 25, 26, 28, 29, 32, 33
- Laki Balázs királyi jogügyigazgató 80
- Laposkői János 35
- Leánd, Bars megye (ma: Kolónia, Bény/Bíňa területén, SK) 73
- Legény Boldizsár (kálnói) 15
- Lengyeli Mihály 72
- Lesthah Gergely (oroszi) szentgyörgyszéki alispán 73
- Letenye, Zala megye 87
- Libercsey Pál 10
- Linz (A) 49
- Lipcsey Dorottya 86
- Lippa, Arad megye (ma: Lipova, RO) 67, 68, 69

Liptay Miklós (kisfaludi) 6
 Lochner Margarethe (von Liebenfels, id.
 Hans Ungnad özvegye) királynéi udvar-
 mester 3, 21, 32, 33
 Loretó (ma: Loreto, I) 76
 Losonc, Nógrád megye (ma: Lučenec, SK) 43
 Losonczy Anna (Antal nővére, Országgh Fe-
 renc felesége) 69, 71
 Losonczy Anna (István leánya) 53
 Losonczy Antal királyi pohárnokmester, nóg-
 rádi ispán 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 16, 27, 35, 42, 44, 66, 67, 68, 69, 70,
 78, 79, 82, 84, 85
 Losonczy István nógvádi ispán 4, 5, 16, 43, 45,
 46, 66, 67, 68, 78, 79, 83, 84, 85
 Losonczy Zsigmond 66, 84
 Lucskay László 5
 Ludány → Nyitraludány
 Ludányi Ferenc → Cseh Ferenc (ludányi)
 Luka László (szalatnai) 73

M

Madách György (sztregovai) 35, 36
 Madách István (sztregovai) 35, 36
 Madách Márton (sztregovai) 35, 36
 Madách Miklós (kelecsényi) 6
 Madách Zsigmond (sztregovai) 35
 Maday Pál 4, 5
 Magyaróvár, Moson megye (ma: Mosonma-
 gyaróvár része) 3
 Majsza, Temes megye (ma: puszta Ötvénytől/
 Utvintől északkeletre, RO) 17
 Maróc, Zala megye 72
 Matus István (a Nekcseyek kovarci jobbágya)
 60
 Mayelaka, Zala megye 72
 Mándok, Szabolcs megye 85
 Mária királyné (II. Lajos felesége) 3, 4
 Márton terebesi kőműves 50
 Menyheszalakusz, Nyitra megye (ma: Podho-
 rany, SK) 60

Miholja, Zágráb megye (puszta a gorai urada-
 lom területén, HR) 63, 64
 Mikolay Ferenc, Báthory András Bonaventura
 familiárisa 77
 Miletinczy Miklós prothonotarius 10
 Miletinczy Péter országbírói törvényszéki
 jegyző 6, 39
 Monyorósd, Vas megye (ma: Órimagyarósd)
 29
 Móré György (csulai) 66, 84
 Móré Kata (Feledy Lesták felesége) 66, 84
 Móré László (csulai) 66, 84
 Muraszemenye, Zala megye 72
 Muraszombat, Vas megye (ma: Murska Sobota,
 SLO) 87

N

Nagy Sándor (a Losonczyak szécsényi job-
 bágya) 11
 Nagyabonyi Mihály 37, 80
 Nagyabajoni Gergely leleszi konventi jegyző
 85
 Nagydovorány → Nagyudvar
 Nagyhalom, Nógrád megye (ma: Velké Stra-
 ciny, SK) 35
 Nagykálló, Szabolcs megye 82
 Nagyotok, Zágráb megye (ma: Samoborski
 Otok területén, HR) 24
 Nagyarakovica, Zágráb megye (ma: Velika Ra-
 kovica, HR) 24
 Nagyszalánc, Abaúj megye (ma: Slanec, SK)
 vár és váralji település 7, 66, 70, 78, 79, 82
 Nagyszőlős, Veszprém megye (ma Somlósző-
 lős) 22, 23
 Nagysztracsin → Nagyhalom
 Nagytapolcsány, Nyitra megye (ma: To-
 polčany, SK) 49
 Nagytorma Gáspár (a Losonczyak szécsényi
 jobbágya) 11
 Nagyudvar, Nyitra megye (ma: Velké Dvo-
 rany, SK) 56
 Nádasd, Vas megye 28

Nádasdy Ferenc (nádasdi) 28, 29
Nádasdy László (nádasdi) 28, 29
Nádasdy Márton (nádasdi) 17, 28, 29, 30
Nádasdy Tamás (nádasdi) vasi ispán, országbí-
ró, magyarországi főkapitány 84, 85
Nádffy Simon (senyei) 4
Nekcsey György 60
Nekcsey László 60
Nemesperk, Nyitra megye (ma: Perkovce,
Surányka/Šurianky településrésze, SK)
Németi Pál bozói prépost 73
Névery Imre (oroszi) 73
Novigrad (ma: Novi Grad, BIH) 41

Ny

Nyáry Ferenc (bedegi) honti ispán 73
Nyitra, Nyitra megye (ma: Nitra, SK) 20, 39
Nyitraludány, Nyitra megye (ma: Ludanice,
SK) 19, 56
Nyitraörmény, Nyitra megye (ma: Urmince,
SK) 56
Nyitravicsáp, Nyitra megye (ma: Vicsápapáti/
Výčapy – Opatovce része, SK) 56
Nyíró Bálint (a Losonczyak szécsényi job-
bágya) 6, 11

O, Ó

Olaszokháza, Zala megye (ma: Csertalajos)
72
Oltárc, Zala megye 72
Ományi András borsodi alispán 43
Orehychka István (Bucsányi György és János
újfalui jobbágya) 56
Orgoványi Miklós 6
Országh Borbála (gúti) Török Ferenc felesége
47
Országh Ferenc (gúti) 35
Országh Imre (gúti) 35, 36
Országh János (gúti) váci püspök 35, 36
Otrusevác, Zágráb megye (ma: Otruševac,
HR) 24
Óbars, Bars megye (ma: Starý Tekov, SK) 73

P

Pachy András (pacsiházi) 23
Pachy Ferenc (pacsiházi) 23
Palásthy Benedek (palásti) 73
Panday Gergely (Erdődy Péter familiárisa) 18
Páka, Zala megye 72
Pálffy Péter (zelinai) 73, 80
Pálóczy Antal 4, 16
Pálóczy Kata (Ráskay Györgyné) 5
Pándy Gergely (kelenyeni) csábrági várnagy
73
Pápa, Veszprém megye 47
Pekry Anna (petrovinai) 48
Pekry Zsófia (petrovinai) Lipchey Gáspár fe-
lesége 47
Pelény, Nógrád megye (ma: Piliny) 12
Pelényi Balázs (pelényi) 4
Pelényi Benedek (pelényi) 4
Pelényi István (pelényi) 10
Pelényi Mihály (pelényi) somoskői várnagy 6,
10, 11, 12, 13, 27, 36, 37
Pelényi Péter (pelényi) 4
Pemfflinger István 66
Peresztlény, Hont megye (ma: Preselány nad
Ipľom, SK) 83
Perk puszta → Nemesperk
Pestyéni Gergely (martonosi) országbíró 42,
68, 82
Petenyeházy/Petneházy Ferenc (a Losonczyak
familiárisa) 6, 11, 12, 13
Petenyeházy/Petneházy Tamás 66
Petrus Balázs (a Nekcseyek kovarci jobbágya)
60
Pély Antal 73
Péter zalai örkanonok 75
Péter zágrábi olvasókanonok 64
Pirithy Mátyás (csöglei) 23
Plešivica, Zágráb megye (ma: HR) 24
Pochafölde, Vas megye (körmendi kaszáló) 28
Podvrh, Zágráb megye (ma: HR) 24
Pográny Mihály → Pogrányi Mihály
Pogrányi Dénes 55, 56, 59, 60

- Pogrányi Mihály (pogrányi) Nyitra megyei szolgabíró 2, 56, 60
- Polyáni Ferenc 30
- Potyondy Lőrinc 37
- Pozsony, Pozsony megye (ma: Bratislava, SK) 4, 44, 47, 51, 55, 57, 59, 61, 80, 84
- Pördefölde, Zala megye 72
- Prága (Praha, CZ) 51
- Pusztafalu, Abaúj megye 7
- Putnoky Imre 10
- Püspök Gergely (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- R**
- Radányi György, a kisebb kancellária jegyzője 39
- Rajky István 74
- Raskó János (palásti) 73
- Rákos → Abaújrákos
- Rákóczi Imre (keresztúri) 4
- Ráskay István 5
- Ráskay Mihály 5
- Ráskay Zsigmond 5
- Regeteruszka, Abaúj megye (ma: Ruskov, SK) 7, 82
- Révay Ferenc (szklabinyai/blatnicai) személynök 18
- Romhányi Gergely 10, 15
- Romhányi Zsigmond budai várnagy 6, 11, 12, 13, 27, 34, 82
- Ruszka → Regeteruszka
- S**
- Sal, Vas megye (ma: Šalovci, SLO) 87
- Salm, Niklas von királyi főkapitány 43
- Samaria Miklós (Babindály Péter familiárisa/jobbágya) 19
- Sasyno → Zsazsina
- Sághy István 2
- Sánta Pál (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Sára (tótselymesi Táruczay János felesége) 66
- Sárkány Ambrus (ákosházi) 24, 25
- Sárközy Albert prothonotarius 10
- Sárospatak, Zemplén megye 70
- Sárosi István 48
- Sárosi István felesége 48
- Sárossy Imre prothonotarius 6, 20
- Schwendi, Lazarus von 49
- Sempte, Nyitra megye (ma: Šintava, SK) 77
- Senyey Imre 4
- Siklósi Miklós budai kanonok 5
- Siraky András csábrági várnagy 73
- Siraky Boldizsár zselízi tiszttartó 73
- Siri Imre 82
- Slani Dol, Zágráb megye (ma: HR) 24
- Slavagora, Zágráb megye (ma: HR) 24
- Sohonnay János (besenyői) 74, 75
- Sohonnay János (laki) 72
- Soós Sebestyén (poltári) 15
- Soós Tamás (poltári) 15
- Sosoklakosa*, Zala megye 72
- Spolyár Gergely (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Surány Kristóf 2
- Sz**
- Szabadfalva, Hont megye (ma: Szabadkapusztas/Sobôtka Rimaszombat/Rimavská Sobota területén, SK) 10
- Szabadkay Barnabás, a kisebb kancellária jegyzője 39
- Szabó Balázs (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Szabó Máté (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Szabó Mihály falkosi esküdt 75
- Szakács Mihály (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- SzalacsKay Barnabás 6
- Szalaházy Tamás veszprémi püspök, egri püspök, királyi udvari kancellár 26
- Szalánc → Nagyszalánc

- Szaláncújváros, Abaúj megye (ma: Slanské Nové Mesto, SK) 7, 82
- Szalmatercsy Albert 4
- Szamobor, Zágráb megye (ma: Samobor, HR) vár és mezőváros 3, 21, 24, 25, 26, 32, 65
- Szapolyai János → János I. magyar király
- Szarka Gábor (királyfi) 13
- Szedy Balázs (gyáli) 27
- Szele Balázs (szentbalázi) 74
- Szemenye → Muraszemenye
- Szendrő, Borsod megye, vár 71
- Szentlászlói Gábor 74
- Szentmihályúr, Nyitra megye (ma: Michal nad Žitavou, SK) 40
- Szentvid, Zágráb megye (ma: puszta Vrhovčak határában, HR) 24
- Szeptenczy Ferenc 56
- Széchy Margit (felsőlendvai) 87
- Széchy Tamás (felsőlendvai) 87
- Szécsény, nógrád megye 6, 11, 12, 35, 36
- Szécsisziget, Zala megye, várkastély 87
- Székely Ferenc (kövendi) 73
- Székely Magdolna (ormosdi) 87
- Székesfehérvár, Fejér megye 2, 4, 11
- Széki András veszprémi oltárigazgató 23
- Szénás István (kiszellői) 10
- Sziget → Szécsisziget
- Szilva Zsigmond (elekcsi) 55, 59
- Szily Mihály 51
- Szijgyártó Mihály (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Szokoly /Miklós/ 51
- Szopory András 75
- Szócs Benedek (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Szócs Mátyás (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Szólósy János (zelenei) 9, 10, 14, 15
- Sztáray Ambrus (sztárai/nagymihályi) 81
- Sztáray János (sztárai/nagymihályi) 81
- Sztrégova → Alsósztrégova
- Szürnyeg, Zemplén megye (ma: Sirmík, SK) 4, 5, 16
- Szvinica, Zágráb megye (ma: Svinica, HR) 41
- T**
- Tahy János dalmát, horvát és szlavón bán 32
- Takács Benedek (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Talpas Mátyás (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 6, 11
- Talpas Sebestyén (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Tamás, a jászói konvent papja 66
- Tamás, a sági konvent papja 36
- Tapolcsány → Nagytapolcsány
- Tar Péter (Babindály Péter familiárisa/job-
bágya) 19
- Telegdy Pál 53
- Tercsy Miklós (keresztúri) 6, 10
- Thaza Fábán (Dovorányi Ferenc dovorányi
jobbágya) 56
- Thewldy Demeter → Toldi Demeter
- Thomay András 45
- Thuen, Anna von 24, 65
- Thuróczy Miklós (turócszentmihályi) királyi
udvarmester 18
- Thurzó Elek (betlenfalvi) országbíró, királyi
helytartó 11, 12, 13, 18, 30, 31, 77, 80, 87
- Tiszaszentmárton, Szabolcs megye, várkastély
85
- Toldi Demeter (Losonczy Antal abádi job-
bágya) 10
- Toldy Ferenc, Báthory András Bonaventura
familiárisa 66, 77
- Tomonyi István 6
- Torday János 6, 13, 37, 39
- Tormásy Kawka Benedek 2
- Tóth György (Babindály Péter familiárisa/
jobbágya) 19
- Törökszentmiklós 66
- Töttössy János (szepetneki) 72

- Trencsén, Trencsén megye (ma: Trenčín, SK) 38, 39
- U, Ú
- Ungnad, Elisabeth királynéi udvarhölgy 32, 33
- Ungnad, Hans (ifj.) királyi kamarás, stájer tartományi kapitány, cilli helytartó 3, 21, 24, 25, 26, 32, 33, 41, 65
- Ungvár, Ung megye (ma: Ужгород, U) 52
- Újfalú, Zágráb megye (ma: Novaki, HR) 24
- Újlak → Bodzásújlak
- Újlaki Bertalan szalánci várnagy 66, 78, 70, 82
- Újlaki Ferenc pozsonyi prépost, királyi titkár 63, 76
- Újváros → Szaláncújváros
- V
- Vagatovics Ilona 63, 64
- Vagatovics Miklós (miholjai) 63, 64
- Valkonya, Zala megye 72
- Varga Pál (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Varjújánosháza, Zala megye (ma: puszta Páka szomszédságában) 72
- Vasdobra, Vas megye (ma: Neuhaus am Klausenbach, A) vár 87
- Vasvár, Vas megye 29
- Váraljai Szaniszló királyi személynök, fehérvári prépost 68
- Várday Mihály (kisvárdai) főpohárnokmester 49, 51
- Várday Miklós (kisvárdai) 49
- Várday Pál esztergomi érsek, királyi főkancellár, királyi helytartó 18, 43, 73
- Várday Tamás prothonotarius 10
- Ventei János körmendi várnagy 28
- Vétyen, Zala megye (ma: Vétyempusza Tormafölde határában) 72
- Visk → Ipolyvisk
- Vissnyevác, Zágráb megye (ma: Višnjevec Podvrški, HR) 24
- Vittenc, Nyitra megye (ma: Chtelnica, SK) 53
- Vogrinovics János 63, 64
- Vratnik, Zágráb megye (ma: Vratnik Samoborski, HR) 24
- W
- Wajky Gergely (mártonfalvi) 40
- Warrebaza → Varjújánosháza
- Wechey Mihály (vecsei) 23
- Werböczy István királyi fő- és titkos kancellár 42, 66, 68
- Z
- Zela Rowe, Zágráb megye (ma: Rude, HR) 24
- Zelene, Nógrád megye (ma: Poltár-Zelené, SK) 15
- Zima Miklós (hartyáni) 6, 10
- Zongor Mátyás (szenttamási) 37
- Zrínyi Miklós horvát-szlavón bán 41
- Zyws István (a Losonczyak szécsényi jobbágya) 11
- Zs
- Zsaskowsky János (Johann Rueber felső-magyarországi főkapitány titkára) 51
- Zsazsina, Zágráb megye (ma: Žažina, HR) 64
- Zselíz, Bars megye (ma: Želiezovce, SK) 73, 80
- Zsófia (Madách Zsigmond özvegye, Csövy László felesége) 35, 36

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL A 57 DL Q 283 P 108	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest Libri regii (Királyi könyvek) Diplomatikai Levéltár Másolatgyűjtemény Esterházy család hercegi ágának levéltára. Repositoryum
MNL ZML XV.62.	Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára, Zalaegerszeg Zala megye helytörténeti lexikonához készült adatgyűjtés cédulái ⁷⁴
ÖStA HHSStA SB FA	Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Sonderbestände Familienarchiv Erdödy (letét)
*	
BÁNFFY I–II	<i>Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez</i> , szerk. VARJÚ – IVÁNYI Béla, Budapest, 1908–1928.
BÁRTFAI SZABÓ 1910	BÁRTFAI SZABÓ László: <i>A Forgách család története</i> , Budapest, 1910.
CZUCZOR–FOGARASI 1865	<i>A magyar nyelv szótára</i> , III, szerk. CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, Pest, 1865.
CSÁNKI I–III	CSÁNKI Dezső: <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában</i> , I–III, Budapest, 1890–1897.
DÖBRENTEI 1840	<i>Régi magyar nyelvemlékek</i> , II, szerk. DÖBRENTEI Gábor, Buda, 1840.
ENGEL 1996	ENGEL Pál: <i>Magyarország világi archontológiája 1301–1457</i> , I, Budapest, 1996.

⁷⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_zala_hi/ (Utolsó letöltés: 2023. október 31.)

- ENGEL
2020
ENGEL Pál: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép a középkori Magyar Királyság településeiről – 1382, 1439, 1498*, Budapest, 2020.
- ERDÉLYI
2005
ERDÉLYI Gabriella: *Egy kolostorper története*, Budapest, 2005.
- FAZEKAS
2015
FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, 2015.
- FAZEKAS
2021
FAZEKAS István: *A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Budapest, 2021.
- FURTWÄNGLER
1900
Adolf FURTWÄNGLER: *Die antiken Gemmen*, I–II, Leipzig, 1900.
- B. HALÁSZ–PITI
2019
B. HALÁSZ Éva – PITI Ferenc: *Az Erdődy család bécsi levéltárának középkori oklevélregesztái 1001–1387*, Budapest–Szeged, 2019.
- HANÁK–SZABÓ
2021
Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szülő meghívólevelek Kassa város levéltárában (1550–1700), I–II, kiad. HANÁK Béla – SZABÓ András Péter, Budapest, 2021.
- HORVÁTH–NEUMANN
–PÁLOSFALVI–C. TÓTH
2014
HORVÁTH Richárd – NEUMANN Tibor – PÁLOSFALVI Tamás – C. TÓTH Norbert: *Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája*, In: *Arcana tabularii, Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*, I, szerk. BÁRÁNY Attila – DRESKA Gábor – SZOVÁK Kornél, Budapest–Debrecen, 2014, 85–116.
- ISTVÁNFFY
I/1–3
ISTVÁNFFY Miklós: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, szerk. BENITS Péter, Budapest, 2001–2009.
- JANKOVICS–KÖSZEGHY
2016
JANKOVICS József – KÖSZEGHY Péter: *Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele*, In: *MONOKgraphia, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, szerk. NYERGES Judit – VERÓK Attila – ZVARA Edina, Budapest, 2016, 305–336.

- KARÁCSONYI
1923
KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, Budapest, 1923.
- KOLOZSMONOSTORI
1990
A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556), I. Közzéteszi: JAKÓ Zsigmond, Budapest, 1990.
- LELKES
2011
LELKES György: *Magyar helységnev-azonosító szótár*, Budapest, 2011.
- MAKSAY
1990
MAKSAY Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, I–II, Budapest, 1990.
- MOLNÁR
2005
MOLNÁR László: *Páka, Páka és Dömefölde évszázadai*, Páka, 2005.
- MOLNÁR
2020
MOLNÁR Dániel Márton: *A XVI. századi északkelet-magyarországi főnemesség hivatalviselési, hivatal és birtokszerzési gyakorlata – Losonczy Antal és István pályája*. Kézírtos PhD-értekezés (ELTE BTK), Budapest, 2020.
- NÉPRAJZI LEXIKON
II
Magyar Néprajzi Lexikon, II, F–Ka, szerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, 1979.
- NEUMANN
2022
NEUMANN Tibor: *Névhasználat és ragadványnevek a középkor végi királyi udvarban*, In: *Századok*, 156. (2022) 6. sz. 1167–1198.
- SÖPTEI
2000
SÖPTEI Imre: *Főúri esküvő Nádasdy Tamás udvarában (1560. január 21.)*, In: *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 23 (1996–2000) 1. sz. 7–23.
- SZENT-IVÁNYI
1988
BORSA Iván: *A Szent-Iványi család levéltára 1230–1525*, Budapest, 1988.
- VARGA J.
2019
VARGA J. János: *Die letzte Kanizsai, Frau Thomas Nádasdy, geborene Ursula Kanizsai*, In: *Die Kanizsai und ihre Zeit, Tagungsband der 38. Schlaininger Gespräche 17. bis 20. September 2018*, ed. Gert POLSTER, Eisenstadt, 2019, 171–178.
- ZALAVÁRI-
KAPORNAKI
1999
BILKEI Irén: *A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527–1541*, Zalaegerszeg, 1999.

Bejegyzések a balázsfalvi görögkatolikus gyűjtemény Eber-kalendáriumában (1564–1794)¹

A Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára (Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române) ma a Kárpát-medence egyik legjelentősebb régikönyv-gyűjteménye. Az 1948-as államosítást követően ide kerültek a Kincses Város egyházi iskoláinak és rendházainak bibliotékái, de ide szállították Balázsfalváról a megszüntetett Gyulafehérvár–Fogarasi Görögkatolikus Érsekség (ma Nagyérsekség) könyvtárát is. Utóbbi gyűjtemény reformátorok által írott műveit az elmúlt évben vettük számba. E kutatás során figyeltünk fel az alább ismertetendő Eber-kalendáriumra.

Az Eber-kalendáriumok a kora újkori (protestáns) művelődéstörténet igen értékes forrásai, hiszen a 16–17. század írástudói gyakran naplóként használták, életük fontosabb eseményeit jegyezték lapjaira, akár több évtizeden át. Az erdélyi gyűjteményekben őrzött ilyen jellegű forrásokra már a 19. század közepén felfigyelt a tudomány, több értékes tanulmány ismertette bejegyzéseiket. Johann Karl Schuller 1848-ban nyolc, Szembenben őrzött naptár, Costin Feneșan és Konrad G. Gündisch hét, Kolozsváron és Bukarestben őrzött kalendárium adatait adta közre.² Számos biográfikus kutatás alapját is képezték már Eber-kalendáriumok. Koncz József Göcsi Máté erdélyi református püspök életrajzát,³ e sorok írója pedig Tordai Sándor Andrásét pontosította naptárbejegyzéseik alapján.⁴ Legutóbb Bándi András közölte egy, a Romániai Evangélikus Egyház Nagyszebeni Gyűjtőlevéltárában őrzött Eber-naptár kéziratos bejegyzéseit.⁵

Az ismertetendő Eber-kalendárium 1559-ben jelent meg Georg Rau örökösének wittenbergi nyomdájában.⁶ Megjelenése után három évvel, 1562-ben kartontáblás német reneszánsz bőrkötést kapott. A tulajdonos monogramjának helyére nem préseltek betűket, utólag néhány – nehezen azonosítható – betűt írtak oda, ám a bejegyzés anynyira zavaros, hogy feloldásával nem próbálkozunk. Bár a kalendárium cím-, előzék- és hátvédlapjain mindössze három tulajdonosjegyet olvasunk, a naplószerű feljegyzések alapján tíz tulajdonost sikerült azonosítani. Az alábbiakban ezeket ismertetjük.

Az első ismert tulajdonos Johann Balbus, aki 1540-ben született és 1572. július 25-én halt meg Brassó-Mártonhegy lelkészeként.⁷ Ő mindössze két dolgot, 1564-es ordináció-

¹ A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíja (BO/00083/22/2) támogatta.

² SCHULLER, 1848, 348–386; FENEȘAN–GÜNDISCH, 1974, 79–97.

³ KONCZ, 1905.

⁴ ŐSZ, 2016, 315–324.

⁵ BÁNDI, 2021, 277–296.

⁶ EBER, 1559; Jelzete a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában: B 6632.

⁷ WAGNER, 1998, 51.

ját, illetve az ordináció után, Lessesen tartott első istentiszteletét (sajátos módon még *primiciának* nevezi) jegyezte fel.

A következő két tulajdonos bejegyzései időben átfedik egymást, így bajban vagyunk azt illetően, hogy melyik számít közülük egykorúnak és melyik utólagosnak. Georg Hann 1569. március 27-én született az újgyházszéki Magarében, 1601-ben ordinálták, Omláson (1600–1602) és Nagyszebenben (1602–1608) volt prédikátor, majd Sellenberken (1608 – † 1610. július 4.) lelkipásztor.⁸ Tíz beírása közül egyértelműen retrospektív a születésére vonatkozó, a többi 1600–1608 közötti omlási szolgálatának kezdetétől a sellenberki meghívásig követi élete eseményeit, ezeken kívül egy természeti jelenséget is megörökített.

Georg Frank kilétéről keveset tudunk: Valószínűleg Szebenben élt, ugyanis 1559-ben bejegyezte Johann Wajda bíró halálát, 1601-ben pedig valamely (városi?) testület titkári feladataival bízták meg. Elképzelhető, hogy azonos azzal a szebeni polgárral, akinek 1615-ben kelt hagyatéki leltárában 283 könyvet jegyeztek fel.⁹ Ő öt eseményt rögzített a naptárban: 1576-os születését kivéve (amely utólagos bejegyzés) 1599–1601-es történeteket vetett papírra. Ebből kettő személyes, kettő politikai-közigazgatási jellegű.

A negyedik tulajdonos neve nem derül ki abból a két bejegyzésből, amelyben 1612-ben Anna, 1615-ben Johann nevű gyermekei születését rögzíti. A születés feljegyzését követő áldásformula megfogalmazása alapján megkockáztatjuk, hogy egyházi rendhez tartozó személy lehetett. Mivel Annára később Andreas Malberti a testvéreként utal, joggal feltételezzük, hogy a hatodik tulajdonos édesapjáról, Johann Malbertiről van szó, aki 1594-ben Wittenbergben peregrinált, majd 1604-től ismeretlen időpontig (talán 1651-ig) Szentágotán volt lelkipásztor.¹⁰

Az ötödik tulajdonos Andreas Deidrich, aki brassói tanulmányai után Szebenben volt tanító, Wittenbergben (1608) peregrinált, 1614-től ismét Szebenben tanított, majd Tábláson (1624–† 1626) szolgált lelkészként.¹¹ Ő 1621-ben jegyezte be fia születését.

A hatodik bejegyző használta leghosszabb ideig a kalendáriumot és ő is hagyott ránk legtöbb írott emléket: Andreas Malberti 1609-ben született Szentágotán, 1625-ben subscribált Szebenben, 1631-től ugyanott tanító, 1635-től kántor volt, 1639-ben ordinálták, Szebenben (1639–1641) lett prédikátor, Omláson (1641–1653), majd Szentágotán (1653–† 1661) lelkipásztor.¹² Ő lelkészi szolgálata mellett Nagysinkszékben fejedelmi tizedszedőként is működött. 111 bejegyzése közül 12 vonatkozik családi életére, 14 hivatali (lelkészi és tizedszedői) működésére. 42 bejegyzésben utal környékbeli lelkipásztorok választására, családi életére, halálára, kilenc bejegyzésben pedig országos egyházi ügyeket (zsinat, szász lelkészek adóztatása stb.) foglal össze. 15 alkalommal országos eseményeket (elsősorban az 1657–1659-es időszak zűrzavaros történéseit) jegy-

⁸ Uo., 196.

⁹ MONOK-ÖTVÖS-VERÓK, 2004, 174.

¹⁰ WAGNER, 1998, 84.

¹¹ Uo., 157.

¹² Uo., 237.

zett fel, 12 alkalommal a környék jelentős történéseiről (torony leomlása, tűzvész, bozorkányégetés), hétszer pedig ritka időjárási jelenségekről számol be.

A hetedik tulajdonos Andreas Malberti feleségének második férje, Matthias Miles (1639–1686) medgyesi (1659–1661) rektor, fejedelmi titkár (1661), majd Szeben tanácsának tagja, jelentős szász történétíró. Ő 1664-ben vette feleségül Susanna Huttert,¹³ 1665-ben pedig mostohafiának, az akkor mindössze nyolcéves ifjabb Andreas Malbertinek a nevét írta a kötet címlapjára. (*Andreas Malbertus Omlässensis anno 1665 die 11 Aprilis Cibinii.*) Andreas 1657-ben született Szentágotán, 1676-ban subscribált Szebenben, majd Boroszlóban (1678) és Wittenbergben (1682) peregrinált, Szebenben volt tanár (1687–1689) és prédikátor (1689–1691), majd Kakasfalván (1691–1704) és Szelindeken (1704–† 1714) lelkipásztor.¹⁴ Miles tíz alkalommal jegyzett a kalendáriumba, hat mostohagyermekének a születési adatait, négy alkalommal pedig Szeben, Nagysink és Köhalomszék néhány településének a jelentősebb eseményeit, többnyire tűzvészeket 1664-ből és 1676-ból.

A nyolcadik tulajdonos Johann Isgen (Iscken, Oesken) (1663–1729), aki Németország egy ismeretlen egyetemén peregrinált, Kürpödön (1691–1693) és Nagysinken (1693–1701) volt prédikátor, majd Morgondán (1701–† 1729) lelkipásztor.¹⁵ 31 bejegyzéséből 21 önéletrajzi jellegű (család, szolgálati helyek), hat lelkész kollégáira (helyváltoztatás, halál) vonatkozik, négy pedig környezetének eseményeit rögzíti. Meg kell említenünk, hogy önéletrajzi feljegyzéseit már nem a történet napjának megfelelő naploldalakra, hanem a 306–311. oldalakra írta tematikusan csoportosítva, éppen ezért nem tudjuk megállapítani, hogy mely bejegyzés retrospektív, és melyik született az esemény megtörténtével egy időben.

A kalendáriumot Johann Isgen azonos nevű fia örökölte, aki 1701-ben született Morgondán, Szebenben tanult, Wittenbergben (1722–1725) peregrinált, Szentágotán (1725–1730) volt rektor, Nagysinken kántor (1730), rektor (1730–1734), majd Szászhalomban (1734–† 1750) lelkipásztor.¹⁶ Ő a kilencedik ismert tulajdonos. 25 bejegyzése közül 21 önéletrajzi jellegű, négy alkalommal pedig szolgatársainak haláláról emlékezik meg. A bejegyzések a 313–322. oldalakon olvashatók, többnyire kronologikus sorrendben.

A tizedik tulajdonos ifjabb Johann Isgen veje, Michael Deidrich (1745–† 1794 után) szebeni polgár, a királyi adószedő titkára (1772–1775), majd adóügyi biztos (1775–?). Életrajzát kizárólag jelen kalendárium feljegyzéseiből ismerjük. 47 (33 latin és 14 német nyelvű) feljegyzése közül 12 önéletrajzi jellegű, a további 35 Szebenhez köthető: 12 a város vezetésében végbemenő változásokat, a város életének fontosabb történéseit (például II. József császár 1773-as látogatását), hét pedig országos jelentőségű (de Szebenben zajló) eseményeket rögzít. 14 bejegyzés foglalkozik a helyi egyház-község életével, két alkalommal pedig extrém időjárási jelenségeket jegyzett fel. Bár ő

¹³ Uo., 340, 237.

¹⁴ Uo., 237.

¹⁵ Uo., 210.

¹⁶ SZABÓ–SZÖGI, 1998, 239.

a harmadik olyan tulajdonos, aki nem volt egyházi szolga, bejegyzéseinek jelentős felekezeti töltete van: sérelmezi a frissen áttértek hivatalba helyezését, rosszállóan ír a külvárosi római katolikus templom építéséről, a gyülekezet jövedelmeinek megnyirbálásáról.

A kalendárium a 19. század második felében Ioan Micu Moldovan (1833–1915) balázsfalvi kanonok könyvtárába került, a címlapon az ő pecsétje látható (*J. M. MOLDOVANU in BLASIU*).¹⁷ Könyvhagyatéka összekeveredett mestere, Timotei Cipariu könyvtárával,¹⁸ így abban az állományrészben leltározták. 1948 után a Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtárába került.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a kalendárium elsősorban az Erdélyi Evangélikus Egyház történetének kulcsfontosságú forrása. A tíz bejegyző közül hét lelkipásztor, az ő részletes, saját kezű életrajzi bejegyzéseik, kapcsolati hálójuk érdekes mikro-történeti színteret jelentenek, ám rajtuk kívül 61 (!) lelkipásztor életrajza egészül ki kisebb-nagyobb mértékben a bejegyzéseknek köszönhetően. Továbbá 13, az evangélikus egyház története szempontjából fontos esemény is megjelenik a beírásokban – helyenként a hivatalos jegyzőkönyvektől különböző szemszögből. A bejegyzések gócpontja Nagyszeben, mindegyik tulajdonos kötődik valamiképpen az erdélyi szászok „fővárosához”. Az országos és helyi politikai események is innen látszanak, illetve itt fonódnak össze. Az 1564–1794-es időszakot átfogó bejegyzések íve is figyelemre méltó: indul az evangélikus lelkész „primiciájától”, folytatódik a szászok és a fejedelem sajátos viszonyával, majd befejeződik a szebeni evangélikusság és az egyre erőteljesebben terjedő katolicizmus harcával. A bejegyzések többsége latin, a 17. századiak között találunk német és magyar részeket, a 18. századiak negyede már német nyelvű. Figyelemre méltó az is, hogy az egyébként német anyanyelvű bejegyzők latin szövegben gyakrabban használják a magyar településneveket, mint a németeket.

Az átírásról

A bejegyzéseket nem szigorúan kronologikusan, hanem bejegyzők szerint csoportosítva közöltük, azon belül viszont időrendben. Legelőször a félkövér betűvel szedett dátumot olvashatjuk, azt követi ferde zárójelben a kalendárium oldalszáma, majd a bejegyzés szövege.

A szövegek átírása során igyekeztünk a betűhív átírás és a könnyű olvashatóság között egyensúlyozni. A latin szövegben a kis és nagy kezdőbetűk használatakor a jelenlegi magyar helyesírási szabályok szerint jártunk el, a hónapok nevét – a korabeli gyakorlathoz híven – nagy kezdőbetűvel írtuk. A magyarul használt helységnevekre kitéttük az ékezeteket, hangalakjukon nem változtattunk. A német szöveg helyesírását követtük, a kis- és nagybetűket a mai német helyesírás szabályai szerint használtuk.

¹⁷ RAȚIU, 1915, 93–117.

¹⁸ JAKÓ, 1976, 282.

Forrás

RAKFK B 6632

1. Johann Balbus bejegyzései

1564. április 27. /p. 173./ Hoc die anno 1564 ego Johannes Balbus¹⁹ Cibinii²⁰ initiatus sum sacris ordinibus, anno aetatis meae 24.

1564. május 28. /p. 205./ Hac die quae erat Dominica Trinitatis anno 1564 ego Johannes Balbus primitias celebravi in Pulchro Monte.²¹

2. Georg Hann bejegyzései

1569. március 27. /p. 140./ Natus sum ego Georgius Hann²² Magariensis²³ hoc die anno Domini 1569 ex patre Marcello Hann.

1600. november 28. /p. 398./ Hoc die initiatus sum ego Georgius Hannius Magarensis in ministerium ecclesiae Omláshiensis,²⁴ vocatus ab eiusdem ecclesiae pastore domino domino Andrea Berverdino²⁵ anno Domini 1600.

1601. március 2. /p. 115./ Anno Domini 1601 obdormivit in Christo, salvatore nostro reverendus vir dominus Georgius Kemmel²⁶ anno aetatis 73. *Sepultus in templi chorum Cibinii²⁷ octava die post.*²⁸

1601. március 13. /p. 126./ Hoc die creatur reverendus atque clarissimus vir dominus Mathias! Schiffbaumerus²⁹ suffragiis totius universitatis episcopus ecclesiarum saxoniarum per Transylvaniam in templo Mediensi,³⁰ ibique publice declaratus anno salutis 1601.

¹⁹ Johann Balbus 1540-ben született, 1564-ben ordinálták, 1572. július 25-én halt meg Brassó-Márton-hegy lelkészeként. WAGNER, 1998, 51.

²⁰ Nagyszeben (németül: Hermannstadt, ma: Sibiu, RO) szabad királyi város Erdélyben.

²¹ Lesses (németül: Schönberg, ma: Dealu Frumos, RO) falu Nagysinkszékben.

²² Georg Hann 1569. március 27-én született Magarében, 1601-ben ordinálták, Omláson (1600–1602) és Nagyszebenben (1602–1608) volt prédikátor, majd Sellenberken (1608 – † 1610. július 4.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 196.

²³ Magaré (németül: Magarei, ma: Pelișor, RO) falu Újegyházsékben.

²⁴ Omlás (németül: Hamlesch, ma: Amnaș, RO) falu Szebenszékben.

²⁵ Andreas Bervert Küküllőalmáson született, Wittenbergben (1565–1566) peregrinált, 1566-ban ordinálták, Omláson (1578–1600?) és Sellenberken (?–† 1608) volt lelkipásztor. WAGNER, 1998, 53.

²⁶ Valószínűleg Georg Kemmel lessesi (1560–1601) lelkészről van szó. Uo., 77.

²⁷ Sírköve nem maradt fenn. ALBU, 2002.

²⁸ A dőlt betűvel szedett rész valószínűleg Georg Franck bejegyzése.

²⁹ Matthias Schiffbaumer 1547-ben született Szászújfaluban. Wittenbergben (1578) peregrinált, 1580-ban ordinálták, Muzsnán (1580–1587) volt prédikátor, Nemesben (1587–1592), Kisselyken (1592–1598), Medgyesen (1598–1601) és Berethalomban (1601 – † 1611 augusztus 30.) lelkész volt, 1601-től haláláig püspök. WAGNER, 1998, 97.

³⁰ Medgyes (németül: Mediasch, ma: Mediaș, RO) szabad királyi város Erdélyben.

1601. március 14. /p. 127./ Hoc sequenti die, in eadem Generali Synodo initiatus sum ego Gerogius Hann Magarensis sacrosancto Christi verbi ministerio, omnium a novo epsicopo ordinatorum primus.³¹

1601. március 14. /p. 398./ Ordinatus autem Medieschini a reverendo et clarissimo viro domino Matthia Schiffbaumero, postero die, quam creatus esset ille episcopus, omnium ab ipso ordinatorum primus. Erat ille dies 14 mensis Martii, sequentis 1601 anni.³²

1602. november 13. /p. 384./ Hoc die vocatus sum ego Georgius Hann Magarensis in ecclesiam Cibinianam anno Domini 1602.

1602. november 14. /p. 398./ Eodem hoc, die 14 scilicet Novembris, anni 1602 initiatus sum sacris ordinibus in ecclesia Cibiniana, postquam integrum biennium Omláschini degissem.

1608. augusztus 10. /p. 283./ Hoc die sequenti hora post eclypsim solis, id est 5. hora vespertina tum repentina tumque horrenda tempestas est exorta Cibinii, ut vix unquam antea talis grando et venti sint a senioribus eius temporis visa et audita, multae structurae et arbores sunt collapsae anno Domini 1608.

1608. október 13. /p. 350./ Inauguratus sum ego Georgius Hann Magarensis ecclesiae Schellemburgianae³³ anno Domini 1608.

3. Georg Franck bejegyzései

1576. február 23. /p. 105./ Natus sum ego Georgius Franck³⁴ anno 1576 Februarii 23 inter horam 9 et 10 antemeridianam.

1599. április 23. /p. 169./ Anno 1599 Aprillis obiit Joannes Vayda³⁵ anno aetatis suae LXVI., consulatus vero IX.

1601. július 16. /p. 257./ Commendatum est mihi munus secretarii anno 1601.

1601. július 26. /p. 267./ Anno 1601 VII. Calendas Sextilis incoepit Magdalena meam mensam frequentare.

1601. szeptember 12. /p. 318./ Georgius Basta,³⁶ generalis capitaneus Transsylvaniae postquam bellum contra Sigismundum Bátthori³⁷ susceptum feliciter expedivisset,

³¹ Igazából második Matthias Schiffbaumer szuperintendens ordináltjainak sorában. OM I. p. 117.

³² A zsinatról lásd WIEN–ARMGART, 2019, 1–5.

³³ Sellenberk (németül: Schellenberg, ma: Şelimbär, RO) falu Szebenezékben.

³⁴ Valószínűleg azonos azzal a Georg Frank (1576–1615) szebeni polgárral, akinek hagyatékában 283 könyv volt. MONOK–ÖTVÖS–VERÓK, 2004, 174.

³⁵ Johann Wajda 1533 körül született, 1569-től szenátor Nagyszébenben, 1578-tól 1579-ig vilicus ugyanott, 1579-ben Szebenezék bírója, 1581-től haláláig Nagyszében polgármestere. PAKUCS–WILLCOCKS, 2018, 28.

³⁶ Giorgio Basta (1544–1607) albán kismemesi családból származó katona, aki közlegényből lett generális, 1597-től a Dunántúlon harcolt, 1598–1601 között kassai főkapitányként vezette az erdélyi hadjáratot, Erdély kormányzója (1601–1604), Bocskai hajdú elöl Bécsbe menekült, ott halt meg. MÉL I, 135–136.

³⁷ Bátthori Zsigmond (1572–1613) Kristóf és Bocskai Erzsébet fia, 1581-től Erdély vajdája, 1588-ban nagykorúsította az országgyűlés, így gyakorolhatta az uralkodói jogokat, 1598-ban, 1599-ben és 1602-ben lemondott a trónról, 1598-ban és 1601-ben ismét elfoglalta azt. 1602-től haláláig Csehországban élt. MaMűl I, 302–303.

Transsylvaniae et eius comitatus subegisset, tandem Cibinium cum splendida pompa ingreditur, ubi pansis portis claves illi, Romani Caesaris nomine offeruntur anno Domini 1601.

4. *Johann Malbert (?)*³⁸ *bejegyzései*

1612. június 18. /p. 228./ Anno 1612 nascitur filia Anna sub crepusculum, praevieniat et subsequatur eam, Domine, misericorida tua.

1615. május 9. /p. 186./ Anno 1615 in lucem editur tertius natus Johannes inter horam 9 et 10 nocturne, quem Deus in nominis sui gloriam conservet.

5. *Andreas Deidrich bejegyzése*

1621. augusztus 30. /p. 303./ 30 die inter nonam et decimam vespertinas horas, mensis Augustj annj 1621 natus est mihi filius ex matre Catharina Sabesiana, regii judicis filia, hunc ut Deus in sui nominis gloriam suis augeat benedictionibus etiam atque etiam precor Andreas Deidricius³⁹ Cibinensis quondam rector Cibinensis.

6. *Andreas Malberti bejegyzései*

1609. november 6. /p. 376./ Anno 1609 in hanc lucem editus sum ego Andreas Malbertj⁴⁰ SzentÁgothae.⁴¹

1635. november 24. /p. 394./ Anno 1635 ego Andreas Malberti in cantorem Cibinensem creor.

1636. /p. 394./ Anno 1636 matrimonium in eo cum Susanna, reverendi domini Johannis Hutteri⁴² pro tunc pastoris Heltensis⁴³ filia.

1639. június 21. /p. 394./ Anno 1639 ordinem sacrosancti ministerii Cibinii ingredior.⁴⁴

³⁸ Johann Malbert Szebenben született, Wittenbergben (1594) peregrinált, Szentágotán (1604–1651?) volt lelkipásztor. WAGNER, 1998, 84.

³⁹ Andreas Deidrich 1605-ben subscribált Brassóban, 1606-tól 1608-ig Szebenben volt tanító, Wittenbergben (1608) peregrinált, 1614-től ismét Szebenben tanított, majd Tábláson (1624–† 1626) volt lelkész. Uo., 157.

⁴⁰ Andreas Malberti 1609-ben született Szentágotán, 1625-ben subscribált Szebenben, 1631-től ugyanott tanító, 1635-től kántor, 1639-ben ordinálták, Szebenben (1639–1641) volt prédikátor, Omláson (1641–1653) és Szentágotán (1653–† 1661) lelkipásztor. Uo., 237.

⁴¹ Szentágota (németül: Agnetheln, ma: Agnita, RO) mezőváros Nagysíkszékben.

⁴² Johann Hutter 1590 körül született Szebenben, 1606-ban subscribált szülővárosában, 1618-ban ordinálták, Szebenben (1618–?) volt prédikátor és Nagydísznódon (1627 – † 1638. szeptember 21.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 210.

⁴³ Nagydísznód (németül: Heltau, ma: Cisnădie, RO) falu Szebenszékben.

⁴⁴ A bejegyzés november 24-nél található, az Erdélyi Evangélikus Egyház ordinációs anyakönyvéből tudjuk, hogy június 29-én ordinálták. ArhLKonsEKABSieb OM I. p. 330.

1641. november 30. /p. 400./ Anno 1641 ego Andreas Malberti in pastorem Omlássensem deligor undecennem promotus Cibinio ex archidiaconatu. Vide supra 23 Januarij.

1646. augusztus 13. /p. 286./ Tumulatur supra folio 228. notata Anna N. Cibinii anno 1646.

1646. augusztus 17. /p. 290./ Anno 1646 tumulatur soror mea Anna.

1646. augusztus 25. /p. 298./ Anno 1646 tumulatur filiulus castellani.

1648. október 28. /p. 365./ Anno 1648 reverendus dominus Oltardus Andreas⁴⁵ in pastorem Cibinensem inauguratur, pro tunc pastor Insulae.⁴⁶

1649. január 10. /p. 59./ Tumulatur Celsissimus Princeps Georgius Rákóci primus⁴⁷ Albae.⁴⁸

1649. december 3. /p. 404./ 1649 Synodus Generalis Cibinii in aedibus clarissimi domini episcopi⁴⁹ celebratur.⁵⁰

1649. december 21. /p. 422./ Anno 1649 Medgyeschianae ecclesiae fasces offeruntur reverendo domino Thomae Kochio⁵¹ pro tempore pastori NagyApoldiensi.⁵² Iterum renuit.

1650. január 25. /p. 74./ Anno 1650 reverendus dominus Thomas Kochius denegat operam Medgyesensibus locandam.

1650. márc. 26. /p. 139./ Moritur amplissimus dominus Daniel Ohr⁵³ pro tunc sedis iudex Cibiniensis.

1651. február 15. /p. 97./ Anno 1651 nascitur filiola Agnetha inter 3 et 4 horam pomeridianam.

⁴⁵ Andreas Oltard 1611-ben született Nagyszébenben, 1626-ban subscribált ugyanott, Königsbergben (1633) peregrinált, Gdańskban (1634) volt házitanító, majd Nagyszébenben rektor (1637–1638) és prédikátor (1638–1641), Keresztényszigeten (1641–1648) és Nagyszébenben (1648 – † 1660. október 6.) lelkész. WAGNER, 1998, 250.

⁴⁶ Kereszténysziget (németül: Großau, ma: Cristian, RO), falu Szepienszékben.

⁴⁷ I. Rákóczi György (1593–1648) Zsigmond, erdélyi fejedelem és Gerendi Anna fia. Ónodi kapitány, Borsod vármegye főispánja (1615–1630), Erdély fejedelme (1630–1648). MaMűL IX, 364–366.

⁴⁸ Gyulafehérvár (németül Weissenburg, ma: Alba Iulia, RO) az Erdélyi Fejedelemség székvárosa.

⁴⁹ Christian Barth.

⁵⁰ A zsinatról lásd WIEN–ARMGART, 2019, 185–192.

⁵¹ Thomas Koch Medgyesen született, Altdorfban (1621) és Strassburgban (1634) peregrinált, Nagyapoldon (1644 – † 1662. december 29.) volt lelképásztor. WAGNER, 1998, 222.

⁵² Nagyapold (németül Grosspold, ma: Apoldu de Sus, RO) falu Szerdahelyszékben.

⁵³ Daniel Uhr (Ohr, Ver, Vehr) Nagyszében városkapitánya (1641–1642) és Szepienszék bírója (1645–† 1650) volt. ZIMMERMANN, 1884, 541–542.

1651. május 13. /p. 190./ Anno 1651 tumulatur reverendus dominus Albertus Hutter⁵⁴ matutinus Cibinii in templo majori,⁵⁵ parentante reverendo domino Johanne Femgero⁵⁶ pro tunc publico Cibinensi, anno aetatis 27 mense 10.

1651. július 20. /p. 261./ Anno 1651 tumulatur reverendus dominus Georgius Fenkesch,⁵⁷ pastor Doborcensis,⁵⁸ me parentante.

1651. augusztus 8. /p. 281./ Anno 1651 fasces Doborcianae offeruntur reverendo domino Mathiae Vietoris⁵⁹ pro tunc diacono Cibiniensi.

1651. szeptember 10. /p. 316./ Anno 1651 matrinam agit consors mea filiolo amplissimi viri domini Georgii Klein, iudicis regii Sedis Szerdahely.

1651. október 17. /p. 354./ Anno 1651 diem suum obiit reverendus dominus Samuel Graffius⁶⁰ pro tunc pastor Sabesiensis.⁶¹ Eodem Georgius Kimpft.⁶²

1651. november 7. /p. 377./ Anno 1651 inauguratur reverendus dominus Mathias Wietoris Doborcama, pro tunc diaconus Cibinensis.

1651. november 22. /p. 392./ Anno 1651 offeruntur fasces Sabesienses domino Georgio Femgero⁶³ pastori Mercurensi.⁶⁴

1651. november 25. /p. 395./ Anno 1651 Synodus sub episcopatu clarissimi domini Christiani Barthii⁶⁵ Cibinii celebratur, decanatibus singulis florenos 150 infliguntur pro expensarum restitutione. Exploditur simul decretum illud nequam almi Capituli

⁵⁴ Albert Hutter Nagyszebenben született, 1638-ban subscribált ugyanott, Gyulafehérváron, majd Königsbergben (1646) tanult, 1649-től Nagyszebenben tanító, majd ugyanott reggeli prédikátor (1650 – † 1651. május 13.). WAGNER, 1998, 209.

⁵⁵ Sírköve nem maradt fenn. ALBU, 2002.

⁵⁶ Johann Femger 1608-ban született Szerdahelyen, Königsbergben (1633) peregrinált, Besztercén (1638), Medgyesen (1639–?) és Nagyszebenben (1646–1648) volt rektor, majd utóbbi helyen prédikátor (1648–1652), ezt követően Kistoronyban (1652 – † 1653. január 1.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 171.

⁵⁷ Georg Fenkesch Nagyprépostfalván született, 1635-ben ordinálták, Szerdahelyen (1635–?) volt prédikátor, majd Nagyludason (1637–1643) és Doborkán (1643 – † 1651. július 20.) lelkipásztor. Uo., 172.

⁵⁸ Doborka (németül Dobring, ma: Dobârca, RO) falu Szerdahelyszékbén.

⁵⁹ Mathias Binder (Vietoris) 1622-ben született Berethalomban, 1639-ben subscribált Nagyszebenben, majd Marosvásárhelyen is tanult, Königsbergben (1642) peregrinált, 1649-ben ordinálták, Szebenben (1649–1651) volt prédikátor, Doborkán (1651–1660) és Szászsebesen (1660 – † 1680. szeptember 26.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 145.

⁶⁰ Samuel Graffius Medgyesen született, Königsbergben (1635) és Wittenbergben (1638) peregrinált, Medgyesen volt rektor (1641), majd prédikátor (1642–1645), végül Szászsebesen (1645 – † 1651. október 17.) lelkipásztor. Uo., 188.

⁶¹ Szászsebes (németül: Mühlbach, ma: Sebeş, RO) szabad királyi város Erdélyben.

⁶² Talán azonos azzal a Georg Kimpffel, akit 1645-ben ordináltak Baráthelyre. WAGNER, 1998, 218.

⁶³ Georg Femger Szerdahelyen született, 1632-ben ordinálták, Szerdahelyen (1632–1633) volt prédikátor, Toporcán (1633–1634), Szerdahelyen (1634–1652) és Szászsebesen (1652–† 1660) lelkipásztor volt. Uo., 171.

⁶⁴ Szerdahely (németül: Reußmarkt, ma: Miercurea Sibiului, RO) mezőváros Szerdahelyszékbén.

⁶⁵ Christian Barth 1594-ben született Mardoson, Segesváron (1618) volt tanító, Thornban (1619) és Rosstockban (1620) peregrinált, Besztercén volt rektor (1622–?), prédikátor (1634–1637), Besenyőben (1637–1639), Muzsnán (1639–1647) és Berethalomban (1647 – † 1652. július 16.) lelkész volt, 1647-től haláláig püspök. WAGNER, 1998, 136.

de plus solito conferendis, non quidem in rationem illustrissimi principis sed capituli aureis anno 1651.⁶⁶

1652. január 14. /p. 63./ 1652 diem suum obiit reverendus dominus Petrus Simonius⁶⁷ pro tunc diaconus Omlássensis.

1652. január 17. /p. 66./ 1652 inauguratur Sabesum reverendus dominus Georgius Femgerus pro tunc pastor Mercuriensis. *Ex antiqua Judaeorum e templo Hierosolymitano ob mercatum a Chisto ejectorum prosapia.*⁶⁸

1652. február 4. /p. 86./ Anno 1652 naturae debitum persolvit Sigismundus Rákóczi⁶⁹ in arce Fogarasch.

1652. február 19. /p. 101./ 1652 comitia celebrantur Albae.⁷⁰ Eloco filiam Susannam, cui Deus benedicat.

1652. április 26. /p. 172./ Anno 1652 Sigismundi Rákóczi corpus exanime magno comitatu deducitur per Apoldum super Albam.

1652. április 26. /p. 172–173./ Anno 1652 horrenda vespere hora 8 oritur tempestas, ita, ut omnes jamjam imminere diem extremum putarent, nec antequam illucesceret, cessavit. Non absimilis hora 9 matutina oritur tempestas perdurans ad horam 3 usque vespertinam. Domine, esto nobis propitius propter Sanctum nomen. Amen.

1652. május 23. /p. 200./ 1652 praesentatur Mercurinum reverendus vir dominus Johannes Ohrendius⁷¹ pro tunc diaconus Cibiniensis.

1652. július 5. /p. 246./ Anno 1652 fruges atteruntur Ruffimontii.⁷²

1652. július 10. /p. 251./ Anno 1652 turris portae Heltensis coelitus tacta, ubi pixides explosione facta conteruntur.

1652. július 18. /p. 259./ Anno 1652 tumulatur clarissimus dominus Christianus Barthius pastor Birthalbensis⁷³ et superattendens ecclesiarum saxonicarum per Transylvaniam.

1652. augusztus 1. /p. 274./ Anno 1652 moritur Johannes⁷⁴ de tempore pastor Nependorfensis.⁷⁵

⁶⁶ A zsinatról lásd WIEN–ARMGART, 2019, 193–206.

⁶⁷ Peter Simonius 1648-ban ordináltak, Omláson (1648 – †1652. január 14.) volt prédikátor. ArhLKonsEKABSieb OM I. p. 374.

⁶⁸ A dőlt betűvel szedett mondat más kéz írása.

⁶⁹ Rákóczi Zsigmond (1622–1652) György fejedelem és Lorántffy Zsuzsánna fia. Sárospatakon és Gyulafehérváron tanult. A székelyek generálisa (1643–1652) és a partiumi vármegyék kormányzója (1645–1652). MÉL II, 1982, 477.

⁷⁰ Gyulafehérvár (németül: Weissenburg, ma: Alba Iulia, RO) az Erdélyi Fejedelemség fővárosa.

⁷¹ Johann Ohrendius Szelindeken született, 1637-ben subscribált Szebenben, 1641-ben Brassóban, Thornban (1642) és Königsbergben (1643) peregrinált, Szebenben volt rektor (1648–1652), prédikátor (1652), majd Szerdahelyen (1652–1653), Szászorbón (1653–1681) és Szászsebesen (1681–†1683) lelképásztor. WAGNER, 1998, 215.

⁷² Veresmart (németül: Rothberg, ma: Roşia, RO) falu Szebenszékben.

⁷³ Berethalom (németül: BIRTHÄLM, ma: Biertan, RO) mezőváros Medgyesszékben.

⁷⁴ Valószínűleg Johann Platz, akit 1604-ben ordináltak, Szászújfaluban (1604–?) volt prédikátor, Bendorfban és Kistoronyban (1614–†1652. augusztus 1.) lelkész. WAGNER, 1998, 255.

⁷⁵ Kistorony (németül: Neppendorf, ma: Turnișor, RO) falu Szebenszékben.

1652. augusztus 8. /p. 281./ Anno 1652 decimamus triticum. / Anno 1652 fasces Nependorfianae offeruntur reverendo domino Johanni Femgero pro tunc archidiacono Cibiniensi. *Gestorben.*

1652. augusztus 11. /p. 284./ Anno 1652 coelitus tacta domus Waydae Cibinii sub concione vespertina, ubi consternati vix absque multorum naufragio templum egressi.

1652. augusztus 14. /p. 287./ Anno 1652 decimamus Omláschini in rationem principii gelimas⁷⁶ 252.

1652. augusztus 23. /p. 296./ Anno 1652 tumulatur Georgius Fabri⁷⁷ pro tunc rector scholae Omláschianae Doborcam.

1652. szeptember 17. /p. 323./ Anno 1652 creatus in episcopum clarissimus vir dominus Lucas Hermann⁷⁸ tunc pastor Musnensis⁷⁹ in Synodo Medgyesini celebrato. Domine Jesu tuo honori, ecclesiae bono longiori vitae usura bees selectum. Eodem in Synodo fulcitur fulcris immodis Canon de non exhibendis aureos augmentitios aureis, pudore suffusi fratres Capituli Antesyvani re infecta ad sua rediere.⁸⁰

1652. október 22. /p. 359./ Anno 1652 cuidam pastori Antesyvani Capituli prope molam Apoldiae Superioris cum quadam famula in flagranti crimine, ablato etiam sclupeto, reperitur, causae decisionem videbis infra.

1652. november 7. /p. 377./ Anno 1653 tumulatur reverendus dominus Petrus Spilheuderus⁸¹ pro tunc pastor Hamersdorffensis.⁸²

1652. november 17. /p. 387./ Scortum supra fol. 359. notatum venerabili Capitulo Sabesiensi sistitur, ac de rumore a se sparto sese ut purget intra quindenam, injungitur serio, carceri interim mancipatus.

1652. december 11. /p. 412./ Anno 1652 auspiciatur ministerium Andreas Czekkius⁸³ Omláschini.

1652. december 18. /p. 419./ Anno 1652 moritur pastor Piennnesis⁸⁴ Johannes Vitez[?]⁸⁵ hora nocturna 10.

⁷⁶ Gelima = kalangya, aratáskor kékébe kötött és a földön összerakott gabona.

⁷⁷ Georg Fabri († 1652) Omláson volt rektor, kizárólag a közölt forrásból tudunk róla.

⁷⁸ Lukas Hermann 1597-ben született Szászkezdén, 1618-ban subscribált Brassóban, 1624-ben ordinálták, Medgyesen (1624–1628) volt prédikátor, Szászörményesen (1628–1635), Nagykapuson (1635–1646), Apoldon (1646–1647), Muzsnán (1647–1652) és Berethalomban (1652–† 1666. március 16.) volt lelkipásztor, 1652-től haláláig püspök. WAGNER, 1998, 204.

⁷⁹ Muzsna (németül Meschen, ma: Moşna, RO) falu Medgyesszékben.

⁸⁰ A zsinaton ismételtelen kötelezték a szászsebesi káptalant, hogy törölje el a tizedjövedelem önkényes megváltoztatásáról szóló káptalani törvényt. WIEN-ARMGART, 2019, 209–214.

⁸¹ Peter Spielheuder Nagypoldon született, 1631-ben subscribált Szebenben, Thornban (1633) és Königsbergben (1636) peregrinált, Szebenben volt rektor (1640–1642), majd prédikátor (1642), ezután Szent-erzsébeten (1642 – † 1652. november 4.) lelkipásztor volt. WAGNER, 1998, 290.

⁸² Szent-erzsébet (németül Hammersdorf, ma: Guşteriţa, RO) falu Szébenszékben.

⁸³ Andreas Zekk Szászorbón született, 1645-ben subscribált Szebenben, Omláson (1652–1660) volt prédikátor, Récsében (1660–1664) és Doborkán (1664 – † 1685. április 23.) volt lelkipásztor. WAGNER, 1998, 314.

⁸⁴ Alsópíán (németül: Deutschpien, ma: Pianu de Jos, RO) falu Szászsebeszékben.

⁸⁵ A megfelelő adattárakban éppen az adott időszak alsópíáni lelkészei hiányoznak, így csak erre a meglehetősen bizonytalan olvasatra hagyatkozhatunk.

1652. december 22. /p. 422./ Anno 1652 ordinatur in diaconum Omlásensem dominus Andreas Czekkius.⁸⁶

1652. december 29. /p. 430./ Anno 1652 obiit diem suum reverendus dominus Thomas Kochius pastor NagyApoldiensis.

1652. december 30. /p. 431./ Anno 1652 Bíró János nequam saltum fecit. Solch schamhaftig gesell war er, dat se sech enen schelm leß schulden, nam enen haist ond runt der fun.

1653. január 7. /p. 56./ Anno 1653 in parochum Piennensem vocatur reverendus dominus Georgius⁸⁷ pro tunc diaconus Doborcensis.

1653. január 8. /p. 57./ Anno 1653 diaconus Apoldiae Superioris sufficitur Rotho,⁸⁸ Thomae Kochio, defuncto pastore ejusdem loci.

1653. január 10. /p. 59./ Anno 1653 amplissimi domini Valentini Zeraphin⁸⁹ pro tunc regii judicis Cibiniensis consors crematur,⁹⁰ regio judice existente amplissimo domino Johanne Lutschio.⁹¹

1653. január 16. /p. 65./ Anno 1653 Janos Bíró de Klancklosi stola rustica ~ gro Rokio⁹² induendus erat, sed saltavit a nequam cane filiore. Szégen az futás, de hasznos volt neked hajdu.

1653. január 19. /p. 68./ Anno 1653 tumulatur reverendus dominus Johannes Femgerus pro tunc pastor Nependorfensis.

1653. január 23. /p. 72./ Anno 1653 insignia Patriae mihi offeruntur jovis die.

1653. január 26. /p. 75./ Anno 1653 naturae satisfacit reverendus dominus Johannes Helvigi⁹³ Szentágothensis pro tunc pastor Orbocensis.⁹⁴

1653. február 2. /p. 84./ Anno 1653 pergo ad loci revisionem SzentÁgotham.⁹⁵

1653. február 6. /p. 88./ Anno 1653 inauguratur in parochum Piennensem reverendus dominus Georgius N.⁹⁶ pro tunc diaconus Doborcensis.

⁸⁶ A mondatot utólag kihúzták.

⁸⁷ Georg Kessler Szászsebesen született, 1637-ben ordinálták, Doborkán (1637–1653) volt prédikátor és Szászpiánban (1653–† 1665) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 216.

⁸⁸ 1653-ban a megüresedett nagyapoldi lelkészi állást Johann Rothal töltötték be, aki Nagyapoldon született, 1628-ban subscribált Szebenben, 1633-ban Gyulafehérváron, 1638-ban ordinálták, Nagyapoldon volt prédikátor (1637–1653) és lelkipásztor (1653–† 1674), 1667-től haláláig esperes. UO., 265.

⁸⁹ Valentin Seraphin 1580-ban született Darlacon, Bécsben (1600) peregrinált, a szebeni provincia jegyzője (1628–1635), majd szebeni királybíró (1635–† 1639). SZABÓ-TONK, 1992, 281.

⁹⁰ Valentin Seraphin özvegyét boszorkányság vádjával égették meg, büntetésének valószínűleg politikai okai is voltak. BRUSANOWSKI, 2007, 158.

⁹¹ Johann Lutsch a szebeni provincia jegyzője (1643–1644), szebeni polgármester (1647–1648), majd királybíró (1649–1661). BEŞLIU MUNTEANU, 2006, 128–129.

⁹² A szóra többször rájavítottak, így olvasata bizonytalan.

⁹³ Johann Helvig 1585 körül született Szentágotán, Kisapoldon (1634–1537) és Szászorbón (1637–1653) volt lelkipásztor. WAGNER, 1998, 199.

⁹⁴ Szászorbó (németül: Urwegen, ma: Gârbova, RO) falu Szebenzékben.

⁹⁵ Szentágota (németül: Agnetheln, ma: Agnita, RO) mezőváros Nagysínkszékben.

⁹⁶ Georg Kessler lásd 87. jegyzet.

1653. február 10. /p. 92./ Anno 1653 ego Andreas Malberti addico SzentÁgothensibus offeram.

1653. február 11. /p. 93./ Anno 1653 fascis ecclesiae Orbocensis oblatae reverendo domino Johanni Ohrendio pro tunc pastori Mercuriensi.

1653. február 14. /p. 95./ Anno 1653 vexillum a Turcico Imperatore pro confirmatione mittitur in comitiis! Albenses Illustrissimo Principi Georgio Rakoczi tertio⁹⁷ vivo adhuc Patre. Confirmatum. Domine Deus Pater Coelestis confirma in fide et cognitione tui et Filij tui, qui cuncta ipsis acta et facta tuo honori et Patriae emolumento sibi saluti cedant. *Vide infra fol. 323.*⁹⁸

1653. március 6. /p. 119./ Anno 1653 tumulatur Michael Lutsch, amplissimi domini Johannis Lutsch⁹⁹ filius, regii iudicis Cibinensis, extinctus apoplexia in Sáros,¹⁰⁰ Cibinii in templum majus.¹⁰¹

1653. március 21. /p. 134./ Mortem obiit dominus Simon Teuto¹⁰² SanctÁgothensis pro tunc rector scholae Nagyschenckensis¹⁰³ vigilantissimus et sedulus.

1653. március 22. /p. 135./ Anno 1653 praesentor SzentÁgotham.

1653. március 24. p. 137. Anno 1653 inauguratur reverendus vir Ohrendius pro tunc pastor Mercuriensis Orboinum.

1653. március 27. /p. 140./ Anno 1653 inauguror Szentágotham.

1653. július 18. /p. 259./ Anno 1653 coelitus duae domus tactae conflaurant Szent-Ágothae.

1653. július 28. /p. 269./ Anno 1653 Ágothae coelitus tactae domus 2 conflaurant.

1653. augusztus 7. /p. 280./ Anno 1653 decimamus SzentÁgothae triticum.

1654. április 9. /p. 155./ Anno 1654 horrendus casus in aedibus parochialibus domini Sárosensis¹⁰⁴ contigit, ubi privigna eiusdem non modo scorto in deprehenditur sed et infanticidium cum matre horrendo modo molita est. Decisionem vide infra.

⁹⁷ A keresztnév téves. I. Rákóczi Ferencről (1645–1676), II. György fejedelem és Báthori Zsófia fiáról van szó, akit 1652-ben, még apja életében fejedelemmé választottak, 1660-ban – apja halálakor – a trónt is elvesztette, 1664-ben grófi címet kapott, 1666-ban feleségül vette Zrínyi Ilonát, bekapcsolódott a Wesselényi-féle összeesküvésbe, 1670-ben, apósa letartóztatása után letette a fegyvert és kegyelmet kért a császártól. MaMűL IX, 2009, 356–357. Malberti folyamatosan III. Rákóczi Györgyként emlegeti.

⁹⁸ A dőlt betűvel szedett rész utólagos bejegyzés.

⁹⁹ Johann Lutsch (1607–1661) Szebenben született, szülővárosában, a gyulafehérvári jezsuitáknál és a kolozsvári unitáriusoknál tanult, Tübingenben (1626), Strassburgban (1626) és Darmstadtban tanult, Szebenben városkapitány (1643–1644), polgármester (1647–1648), majd királybíró (1649–1661), 1656-tól török fogságban volt, Konstantinápolyban halt meg. SZABÓ–TONK, 1992, 114; ZIMMERMANN, 1884, 542–543.

¹⁰⁰ Sáros (németül: Scharosch, ma: Şoarş, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁰¹ Síremléke nem maradt fenn. ALBU, 2002.

¹⁰² Valószínűleg azzal a Simon Teutschcsal azonos, aki 1652-ben subscribált Wittenbergben. WAGNER, 1998, 350.

¹⁰³ Nagysink (németül: Großschenk, ma: Cincu, RO) mezőváros Nagysinkszékben.

¹⁰⁴ Valószínűleg Daniel Dengelről van szó, aki 1639–1666 között volt Sáros lelkipásztora. Margarethe nevű leányát 1654-ben gyermekgyilkosság miatt lefejezték. WAGNER, 1998, 159.

1654. április 21. /p. 167./ Anno 1654 investitur ecclesiae Werdinae¹⁰⁵ reverendus dominus Daniel Wohnerus¹⁰⁶ pro tunc diaconus Nagyschenckensis. Simul absolvitur rector Kischenkensis¹⁰⁷ depositis tamen prius Capituli florenis 30, ob interemptum quendam scepeto inopinato.

1654. május 4. /p. 181./ Anno 1654 tumulatur reverendi domini Werdensis nuper investiti consors.

1654. május 13. /p. 190./ Anno 1654 creatur in decanum Schinkensem dominus¹⁰⁸ Prasmarensis.¹⁰⁹

1654. május 26. /p. 203./ Anno 1654 fascis Muschnianae deferuntur clarissimo domino Georgio Fabricio¹¹⁰ pro tunc pastorj Stoltzvariensi.¹¹¹

1654. június 14. /p. 224./ Anno 1654 tumulatur providus vir dominus vitricus Casparus Gräff.¹¹²

1654. július 10. /p. 251./ Anno 1654 tempestas horrenda durans per integram noctem per totam Transylvaniam qui in [!] grando instar ovi anserum delapsa territoriaive Verd, Vaszöd [!],¹¹³ Kirchbergn,¹¹⁴ partim attrita.

1654. július 27. /p. 268./ Anno 1654 addicit filiam¹¹⁵ praestantissimus dominus Nagyschenckensis¹¹⁶ cuidam¹¹⁷ Schesburgensi.¹¹⁸

1654. július 29. /p. 270./ Anno 1654 decimatio fit lini in rationem illustrissimi principis gel. 112 / 10 seminis.

1654. augusztus 1. /p. 274./ Anno 1654 reverendus dominus Paulus Schromerus¹¹⁹ adeptus vocationem in Marpod¹²⁰ ad ministerium.

¹⁰⁵ Vérd (németül Werd, ma: Várd, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁰⁶ Daniel Wonner Szentágotán született, 1642-ben subscribált Brassóban, Thornban (1644) peregrinált, 1646-ban ordinálták, Nagysinken (1646–1654) volt prédikátor és Vérden (1654–† 1694) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 312.

¹⁰⁷ Kissink (németül: Kleinschenk, ma: Cincșor, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁰⁸ Stephan Hentzmann Nagysinken született, Vesszödön (1622–1623) volt prédikátor, Vérden (1623–1639) és Kisprázsmáron (1639–† 1664) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 201.

¹⁰⁹ Kisprázsmár (németül Tarteln, ma: Toarcla, RO) falu Nagysinkszékben.

¹¹⁰ Georg Fabritius Szebenben született, Wittenbergben (1629) peregrinált, Szebenben volt rektor (1631–?), majd prédikátor (1635–?), Kürpödön, Szászújfaluban (1642–1648) és Szelindeken (1648–† 1654 k.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 166.

¹¹¹ Szelindek (németül: Stolzenburg, ma: Slimnic, RO) falu Szebenszékben.

¹¹² Kaspar Gräff († 1654) szentágotai egyházközségi gondnok.

¹¹³ Vesszöd (németül: Zied, ma: Veseud, RO) falu Felső-Fehér vármegyében.

¹¹⁴ Kürpöd (németül: Kirchberg, ma: Chirpär, RO) falu Újegyházsékben.

¹¹⁵ Anna Gregori, Johann Kannengießer felesége. WAGNER, 1998, 189.

¹¹⁶ Laurentius Gregori 1630-ban subscribált Szebenben, Nagysinken volt tanító, székjegyző és székbíró, 1646-ban ordinálták, Brulyában (1646–1647) és Nagysinken (1647–1663, 1672–† 1676) volt lelkipásztor. Uo., 189.

¹¹⁷ Johann Kannengießer, akivel 1654 októberében házasodtak össze. Uo., 189.

¹¹⁸ Segesvár (németül: Schässburg, ma: Sighișoara, RO) szabad királyi város Erdélyben.

¹¹⁹ Paul Schromerust 1639-ben ordinálták, Ágotakövesden (1639–1643), Rováson (1643–1653) és Márpodon (1654–?) volt lelkipásztor. WAGNER, 1998, 276.

¹²⁰ Marpod (németül: Marpod, ma: Marpod, RO) falu Újegyházsékben.

1654. augusztus 12. /p. 285/. Anno 1654 hora 10 antemeridiana ecclipsis solis coepit incrementum obtenebrationis, perduravit ad usque ultimam[?] horam 12, sic tandem repetito lumine paulatim sese exerit hora. Mendax Arcol cum Newbartio.

1654. október 20. /p. 357./ Anno 1654 tumulatur consors praestantissimi domini decani capituli Schenkensis, pastoris Prásmáriensis Stephani Heintzmanni.

1654. október 28. /p. 365./ Anno 1654 elocatur clarissimus dominus Laurentius Gregorii pastor Nagyschenkensis privignam Schesburgum.

1654. november 20. /p. 350./ Anno 1654 Vulcano consecratur saga consors Georgii Knall.

1655. június 11. /p. 221/. Anno 1655 copias illustrissimus princeps Georgius Rakoczj 2-dus¹²¹ ad sedandum intestinum a Simenis vulgo dictis exagitatum bellum in Valachia¹²² instruit.¹²³ *Sed male cessit successu temporis negotitium, anno namque 1658 ab ipso Principe suffectus Vajda regno a Turca pellitur, hic in Patria se salvans. Vide infra.*¹²⁴

1655. július 11. /p. 252./ Anno 1655 /ut/ supra illustrissimus princeps notatus feliciter dimicans, triumphumque super hostibus agens, in Valachia adhuc existens, solenne indicit, pro parta victoria, Deo gratiarum actionem agendam. Et paucos post dies incolumis cum comitatu redit princeps celsissimus. Soli Deo Gloria!

1655. július 24. /p. 265./ Anno 1655 decimamus linum in rationem celsissimi principi, gelimas 105.

1655. augusztus 9. /p. 282./ Anno 1655 decimamus triticum Ágothae in rationem Suae Celsitudinis gelimas 349.

1656. február 29. /p. 112./ Anno 1656 fascis Kischelkianae¹²⁵ offerantur reverendo praestantissimo viro domino Paulo Wernero,¹²⁶ pastori ecclesiae Jacobitanae.¹²⁷

1656. március 1. /p. 114./ Anno 1656 nuptiale cupitum Birthalbensis celebratur reverendi viri domini Georgii Hermani¹²⁸ diaconi Birthalbini cum Agnetha clarissimi viri domini Jacobi Schnitzleri¹²⁹ filia.

¹²¹ II. Rákóczi György (1621–1660) György fejedelem és Lorántffy Zsuzsánna fia. Várad kapitány (1640–1648), 1642-ben, még apja életében fejedelemmé választották, Erdély kormányzója (1644), majd 1648-tól fejedelme, 1657-ben Rhédei Ferenc, 1658-ban Barcsai Ákos taszította le a trónról. Váradon halt meg. MaMűL IX, 366–368.

¹²² Havasalföld, ma Románia déli része.

¹²³ II. Rákóczi György 1655 júniusában egy hónapos hadjáratot vezetett Havasalföld ellen, legyőzte Constantin Șerban vajdát és vazallusává tette az országot. BENDA, 1982, 475.

¹²⁴ A dőlt betűvel szedett rész utólagos betoldás.

¹²⁵ Kisselyk (németül: Kleinschelken, ma: Șeica Mică, RO) mezőváros Medgyesszékbén.

¹²⁶ Paul Werner Lessesen született, Thornban (1636) és Königsbergben (1636) peregrinált, Berethalomban (1640–1643) volt prédikátor, Jakabfalván (1643–1655) és Kisselyken (1655–† 1669) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 310.

¹²⁷ Jakabfalva (németül: Jakobsdorf, ma: Iacobeni, RO) falu Nagysinkszékbén.

¹²⁸ Georg Hermann 1648-ban subscribált Szebenben, Berethalomban (1656–1658) volt prédikátor, Aszszonyfalván (1658–1659) és Szászsároson (1659–† 1669 k.) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 203.

¹²⁹ Id. Jakob Schnitzler 1598-ban született Brassóban, 1620-ban subscribált Szebenben, 1622-ben Debrecenben, majd Lőcsén tanult, Wittenbergben (1625) és Lipcsében (1625) peregrinált, Szebenben volt rektor (1627) és prédikátor (1628–1635), Kiscsűrön (1635–1638), valamint Nagydisznódon (1638–† 1661) lelkipásztor, esperes. Uo., 274.

1656. március 23. /p. 136./ Anno 1656 honoribus parochialibus privatus ecclesiae Crucensis¹³⁰ Stephanus Molnar.¹³¹ Cum uxore Regno pellitur decollato prius moeche, principali gratia autem interveniente, regnicola manet, absque tamen et privatus omni provincia.

1656. augusztus 7. /p. 280./ Nota bene: Anno 1656 imbres tam copiosi delapsi ut in Mertensberg,¹³² Wassed,¹³³ Brullya¹³⁴ ingentem tritico et foeno cumulado cladem, intulerant.

1656. augusztus 12. /p. 285./ Anno 1656 hora matutina 7 horrenda tempestas SzentÁgothae exoritur ignisque coelitus delapsus domum cuiusdam viduae exurit.

1656. december 1. /p. 402./ Anno 1656 currus et equi pastorum optantur in futuram belli expeditionem, vide infra.

1656. december 29. /p. 430./ Anno 1656 currus hactenus in belli expeditionem expediti Albam Juliam praesentantur. Sed qualiter reversi, vide alibi.

1657. január 2. /p. 51./ Anno 1657 nascitur filiulus noster Gregorius hora 1 pomeridiana, quem Dominus in sui sanctissimi nominis gloriam conservet per Christum Dominum nostrum. Amen.

1657. március 6. /p. 106./ Anno 1657 communi procerum regni calculo in ipsis comitiis eligitur in principem Transilvaniae, vive adhuc patre, Georgius Rakoci tertius, quem Deus in sui nominis gloriam, Patriae nostrae afflictae emolumentum in annos Nestoreos sospitet.

1657. március 31. /p. 144./ Anno 1657 moritur Agnetha nostra ipso die Paschatos.

1657. szeptember 20. /p. 326./ Anno 1657 nascitur filolus noster Andreas¹³⁵ hora 7 matutina, Domine Jesu ipsi sis propicius. Compatribus, amplissimo domino regio iudici Cibinensi,¹³⁶ clarissimo domino Laurentio Gregorij parocho NagySchenckensi et pro tunc decano.

1657. szeptember 24. /p. 330./ Anno 1657 grando delapsa coelitus una cum fulmine, gratia autem Dei ita temperantur, ut damni nihil territorio et aedibus acciderit. Sanctum et magnum nomen tuum Domine laudetur in sempiterna secula. Amen.

1657. november 3. /p. 373./ Anno 1657 Georgius Rákóci 2-dus et 3-tius Imperium ipsis adimente Turca, Imperii fasces in comitiis Albensibus deponunt, eumque locum

¹³⁰ Szászkeresztúr (németül: Deutschkreuz, ma: Criș, RO) falu Szebenszékben.

¹³¹ Stefan Müller (Molitoris, Molnár) Hosszúaszóban született, Sopronban tanult, Hamburgban (1633) és Thornban peregrinált, Medgyesen (1638–1648) volt prédikátor, Besében (1648–1651) és Szászkeresztúron (1651–1656) lelkipásztor. Feleségének bűne miatt megfosztották lelkészjellegétől, Németországba vándorolt. WAGNER, 1998, 247.

¹³² Mártonhegy (németül: Martinsberg, ma: Șomartin, RO) falu Nagysinkszékben.

¹³³ Vesszöd – lásd a 113. jegyzetet.

¹³⁴ Brulya (németül: Braller, ma: Bruiu, RO) falu Nagysinkszékben.

¹³⁵ Ifj. Andreas Malberti 1657-ben született Szentágotán, 1676-ban subscribált Szebenben, Boroszlóban (1678) és Wittenbergben (1682) peregrinált, Szebenben volt rektor (1687–1689) és prédikátor (1689–1691), Kakasfalván (1691–1704) és Szelindeken (1704–1714) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 237.

¹³⁶ Johann Lutsch – lásd a 99. jegyzetet.

sufficitur magnificus dominus Georgius! Rhédei¹³⁷ principis insignia adeptus est. Vivat et floreat, protegat [...]

1657. november 30. /p. 400./ Anno 1657 tumulatur reverendus dominus Leonhardus Georgii¹³⁸ pro tunc pastor Holtzmannius,¹³⁹ succedit reverendus dominus Johannes Molitor¹⁴⁰ pro tunc diaconus Kirchbergensis.

1657. december 16. /p. 417./ Anno 1657 tumulatur clarissimus dominus Johannes Graffius¹⁴¹ pro tunc pastor Mediensis.

1658. január 8. /p. 57./ Anno 1658 nota bene Medgyessini comitia celebrantur.

1658. január 14. /p. 63./ Anno 1658 SzentÁgothae illustrissimi principis Rhédei Ferentz emissarij insequendi proditores Patriae quosdam prenent, stipatos litteris proditorii ad comitia Megdyessinum[!] transportant victos.

1658.¹⁴² január 22. /p. 71/. Reverendus dominus Anthonius Vernengel¹⁴³ pro tunc diaconus Rosawalensis¹⁴⁴ celebrat nuptias cum amplissimi viri domini Martini Meltzer regii iudicis in Nagyschenk filia, Anna.

1658. január 25. /p. 74./ Anno 1658 Regni Statibus in Medgyes ratione novi principis electione [!] Rhédei Ferentz cunctis praesentibus /comitia celebrat/, subito illustrissimus dominus Rákóci civitatem Medgyes cingit extremam minitans ruinam, nisi pro principe agnosceretur, agnitus urbem ingreditur quid porro ibidem in comitiis actum, vide infra.

1658. február 27. /p. 110./ Anno 1658 dominus diaconus Brulliensis Georgius Guntherus¹⁴⁵ parat altum tempum in aedibus parochialibus clarissimi domini NagySchenckensis pro tunc capituli decani.¹⁴⁶

¹³⁷ Rhédei Ferenc (1613–1667) Ferenc és Károlyi Kata fia, fejedelmi tanácsos (1647-től), Máramaros vármegye főispánja (1648-tól), majd Erdély fejedelme (1657–1658), majd ismét fejedelmi tanácsos. *MaMúL* X, 101–102.

¹³⁸ Leonard Georgi Szebenben született, Thornban (1640) és Königsbergben (1642) peregrinált, Szebenben (1646–1648) volt prédikátor és Holcmányban (1648–†1657) lelkipásztor. *WAGNER*, 1998, 181.

¹³⁹ Holcmány (németül: Holzmengen, ma: Hosman, RO) falu Újegyházszékben.

¹⁴⁰ Az adattárak szerint 1658-ben Johann Deidrich lett Holcmány lelkésze. *WAGNER*, 1998, 158.

¹⁴¹ Ernst Wagner adattára szerint 1657. december 14-én halt meg Johann Scharsius medgyesi lelkész. Az azonosság szembetűnő. Malberti elírhatta a nevet, ám az is szembetűnő, hogy Graffiust „clarissimus”-nak, tehát külföldön tanult lelkésznek nevezi, jóllehet Scharsius nem tanult külföldön. *Uo.*, 186–187, 269.

¹⁴² Anton Fernengel 1657 novemberétől 1659 áprilisáig volt rozsondai prédikátor, a házasságkötést az ordinációhoz közelebbi évre tettük, ám elméletileg 1659-ben is történhetett.

¹⁴³ Ifj. Anton Fernengel Lessesen született, 1647-ben subscribált Szebenben, Wittenbergben (1652, 1656) és Odera-Frankfurtban (1652) peregrinált, Rozsondán (1657–1659) volt prédikátor és Báránykúton (1659–†1662) lelkipásztor. *WAGNER*, 1998, 172.

¹⁴⁴ Rozsonda (németül: Roseln, ma: Ruja, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁴⁵ Talán azzal a Georg Güntherral azonos, akit 1657-ben ordináltak kispapmári prédikátorságra. *WAGNER*, 1998, 191.

¹⁴⁶ Laurentius Gregori – lásd a 116. jegyzetet.

1658. március 11. /p. 124./ Anno 1658 Johannes Reinhart¹⁴⁷ SzentÁgothanus pro tunc rector scholae patriae in diaconum Kirchbergensem, pastore praestantissimo domino Andrea Roth¹⁴⁸ existente, sufficitur.

1658. augusztus 29. /p. 302./ Anno 1658 Tartarorum agmen ingens in Patriam irrutus potiore Transylvaniae partem, rapinis, incendiis, expilationibus devastat, adde.

1658. október 6. /p. 343./ 1658 Turca praesente in comitiis Schesburgensibus in principem proclamatur Achatius Barczai.¹⁴⁹ Vivat diu et floreat.

1658. október 29. /p. 366./ Anno 1658 recens in Segesvár electus princeps extemporaneam urget belli expeditionem, vide supra fol. 12.

1659. április 20. /p. 166./ Fasces Báránkútienses¹⁵⁰ reverendo domino Anthonio Vernengel diacono Rosevalensi.

1660. június 1. /p. 210./ Anno 1660 han! ich mich vernommen mit dem A. L.

7. Mathias Miles¹⁵¹ bejegyzései

1638. március 28. /p. 141./ Anno 1638 feria 2-da Paschatos nascitur primogenita Agnes Malbertiana, quae eodem mense exacto occasum vitae passa, Cibinii.

1639. november 4. /p. 374./ Anno 1639 nascitur Johannes Malberti, hic absolvens annos duos mensesque diesque totidem, moritur Cibinii.

1643. március 20. /p. 133./ Anno 1643 nata est privigna Susanna Malbertiana hora 4-ta vespertina Omláschini.

1645. május 5. /p. 182./ Anno 1645 nascitur privigna Sophia Malbertiana hora 5-ta matutina Omláschini.

1647. június 30. /p. 240./ Anno 1647 Visitationis Mariae hora 2-da pomeridiana natus est Johannes Malberti privignus Omláschini.

1657. november 6. /p. 376./ Anno 1657 filius Andreae Malberti, idem eodem nomine, qui haud eo natus.

¹⁴⁷ Johann Reinhard Szentágotán született, Wittenbergben (1645) peregrinált, Szentágotán (?–1658) volt rektor, Kürpödön (1658–1665) és Nagysinken (1665–1667) prédikátor volt, Morgondán (1667–†1680) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 260.

¹⁴⁸ Andreas Roth Szentágotán született, 1630-ban subscribált Szebenben, Gyulafehérváron is tanult, Szentágotán (1638–1644) volt prédikátor, Nádpatakon (1644) és Kürpödön (†1669) lelkipásztor. Uo., 263.

¹⁴⁹ Barcsai Ákos (1610–1661) Barcsai Sándor és Palatics Anna fia, Bethlen Gábor szolgálatában állt, a portai és a moldvai követség tagja, lugosi és karánsebesi bán (1644–1648), Hunyad vármegye főispánja (1648–1658), 1649-től fejedelmi tanácsos, Erdély fejedelme (1658–1661). MaMűL I, 210–211.

¹⁵⁰ Báránkút (németül: Bekokten, ma: Bärcuț, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁵¹ Matthias Miles (1639–1686) 1654-ben subscribált Medgyesen, 1655-ben Brassóban, Wittenbergben (1658) peregrinált, Medgyesen (1659–1661) volt rektor, fejedelmi titkár (1661), majd Szeben tanácsának tagja. 1664-ben feleségül vette Susanna Huttert, Andreas Malberti özvegyét. WAGNER, 1998, 340.

1664. szeptember 5. /p. 311./ Anno 1664 obiit hac die reverendus dominus Johannes Sutoris,¹⁵² pastor Gyrdaliensis,¹⁵³ dominus gener noster, hydropicus annuus qui ibidem sequenti tumulatur.

1676. április 30. /p. 176./ Anno 1676 Schesburgi urbis maxima pars, cum tota area igne consumpta est.

1676. május 5. /p. 182./ Anno 1676 circa horam vespertinam conflagratur totus pagus Seibrich.¹⁵⁴

1676. /hátvédlap 2v./ Anno 1676 fuerunt incendia plurima ut pote: In Schegesvár, Meschendorff,¹⁵⁵ Radlen,¹⁵⁶ Girelsau,¹⁵⁷ Mertesberg, Stein,¹⁵⁸ Jakobsdorff, ubi saltem horreum parochiale cum stabulis duobus conflagratur Seibrich.

8. Id. Johann Isgen bejegyzései

1663. január 10. /p. 306/ Anno 1663 die 10 Januarii in hanc lucem editus sum ego Johannes Isgen¹⁵⁹ MagniSchenkensis.

1683. /p. 306./ Anno 1683 salutavi Schäsburgum promovenda studia, ibique commoratus sum annos 4.

1687–1691. /p. 306./ Anno 1687 Schäsburgo iter inivi in Germaniam et elapsis annis iterum auxiliante Deo patriam salutavi anno 1691 die 10 Februarii.

1691. július 10. /p. 306./ Eodem anno 10 Julii ad diaconatus officium vocationem obtinui Kirchbergensium a magnanimo reverendo atque clarissimo domino Laurentio Hermanno¹⁶⁰ pastore ibidem fidelissimo.

1691. július 23. /p. 307./ 23. Julii ordinatus sum.

1691. július 30. /p. 307./ 30 Julii vale dedi Schenck, Kirchbergam salutavi.

1691. augusztus 12. /p. 307./ 12. Augusti habui concionem insinuatoriam Kirchbergae.

1691–1701. /p. 307./ Elapso autem anno uno, mensibus 2, septimanis 20, vocationem ad diaconatus officium in patriam MagniSchenck obtinui anno /16/93 a magnanimo

¹⁵² Johann Schuster Gerdályban született, Szentagótán volt prédikátor, majd Gerdályban (1661 – † 1664. szeptember 10.) lelkipásztor. Uo., 282.

¹⁵³ Gerdály (németül: Gürteln, ma: Gherdeal, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁵⁴ Zsiberk (németül: Seiburg, ma: Jibert, RO) falu Kóhalomszékben.

¹⁵⁵ Mese (németül: Meschendorf, ma: Meşendorf, RO) falu Szebenszékben.

¹⁵⁶ Rádósd (németül: Radlen, ma: Roadeş, RO) falu Segesvárszékben.

¹⁵⁷ Fenyőfalva (németül: Girelsau, ma: Bradu, RO) falu Szebenszékben.

¹⁵⁸ Garat (németül: Stein, ma: Dacia, RO) falu Kóhalomszékben.

¹⁵⁹ Johann Isgen (Iscken, Oesken) (1663–1729) Nagysinken született, Németországban peregrinált, Kürpödön (1691–1693) és Nagysinken (1693–1701) volt prédikátor, majd Morgondán (1701–† 1729) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 210.

¹⁶⁰ Laurentius Hermann Nádpatakon született, 1653-ban subscribált Szebenben, Kürpödön volt prédikátor (1664–1684) és lelkipásztor (1684–† 1710 k.). Uo., 203.

viro clarissimo atque doctissimo domino Johanne Kischio,¹⁶¹ pastore perquam fidelissimo, ibique in diaconatu laboravi annos 8, mensem 1, septimanas 6.

1692. október 29. /p. 311./ Anno 1692 die 29 Octobris Deo auxiliante in eo conjugium cum pudica virgine Maria viri max. venerabilis atque clarissimi Laurentii Hermanni, tunc tempore pastoris Kirchbergensis fidelissimi filia.

1694. március 24. /p. 309./ Anno 1694 nobis filiola Anna Maria die 24 Martii nascitur NagySchenkini.

1698. április 11. /p. 309./ Anno 1698 die 11 Aprilis hora 12 nocturna nascitur filiola nostra nomine Susanna NagySchenkini.

1701. július 22. /p. 272./ Anno 1701. die 22. Julii diem suum solvit vir praeclarus dominus Stephanus Andreae¹⁶² pastor Mariaevalensis fidelissimus. Locum suum implevi ego Johannes Isgen diaconus NagySchenkensis senior.

1701. július 30. /p. 307./ Anno 1701 die 20 Julii a Mariaevalensibus¹⁶³ insignia obtinui, 2 Augusti praesentatus sum, 7 Augusti Schenck vale dixi et 15 Augusti salve Mariaevallem.

1701. augusztus 31. /p. 306./ Anno 1701 GrossSchenck igne fere in totum consumptum est.

1701. október 30. /p. 311./ Anno 1701 die 30 Octobris igne conflagratur fere in totum Mariaevallis.

1701. december 6. /p. 309./ Anno 1701 die 6 Decembris circa horam 7 vespertinam nascitur nobis filiulus nomine Johannes Mariaevalis. Subsequatur eum, Domine, misericordia tua.

1703. december 5. /p. 253./ Anno 1703 die Naemi Johannes Sabannius¹⁶⁴ comes Cibinensis publice ob facinora perpetrata decollatur Cibinii, cum famulo suo Pap János, horrendum et vix simile exemplum auditum.

1706. október 11. /p. 309./ Anno 1706 die 11 Octobris nascitur filiulus noster perdilectus nomine Michael Hyeronimus hora 12 pomeridiana Mariaevalis, hic absolvens annos duos mensem 1, septimanas 9, moritur Mariaevalis anno 1709 die 13 Martii.

1708. május 19. /p. 196./ Anno 1708 die[!] naturae debitum dedit maxime venerabilis atque clarissimus dominus Johannes Kisch Pastor MagniSchenkensis meritissimus, nec

¹⁶¹ Johann Kisch 1636-ban született Szebenben, ugyanott subscribált 1651-ben, Altdorfban (1658) peregrinált, Szebenben volt lektor (1663) és prédikátor (1664–1669), majd Holcmányban (1669–1686), Szentágotán (1686–1688) és Nagysinken (1688–† 1708) lelképásztor. Uo., 219.

¹⁶² Stefan Andreae Nagysinken született, 1657-ben subscribált Brassóban, Kissinken (1668–?) és Nagysároson (?–1686) volt prédikátor, majd Morgondán (1686–1701) lelképásztor. WAGNER, 1998, 134.

¹⁶³ Morgonda (németül: Mergeln, ma: Merghindeal, RO) falu Nagysinkszékben.

¹⁶⁴ Johann Zabanius 1664-ben született Eperjesen, Enyeden és Szebenben tanult, Tübingenben (1687) peregrinált, a szász provincia jegyzője (1690–1694), Szepesszék bírása (1695), nagyszzebeni polgármester (1695–1701), majd királybíró (1697–† 1703), hűtlenség vádjával lefejezték. ZIMMERMANN, 1884, 545–546; SZABÓ–TONK, 1992, 140; SZIRTES, 2015, 42–46.

non Capituli decanus gravissimus. Ecclesiae Schenkensi vocatus [!] et antepositus est vir maxime venerabilis ac clarissimus M. Georgius Hanner,¹⁶⁵ pastor Kisdensis.¹⁶⁶

1708. július 11. /p. 204./ Anno 1708 die 11 Julii tumulatur clarissimus vir dominus M. Johannes Krempe,¹⁶⁷ pastor SzentAgathensis. Supplet locum vir praeclarus dominus Johannes Kellerus,¹⁶⁸ pastor 100collitanus.¹⁶⁹

1709. március 18. /p. 207./ Obiit vir reverendus atque praestantissimus dominus Johannes Müller,¹⁷⁰ pastor Prosdorfensis¹⁷¹ anno 1709 die 18 Martii. Pie defuncto succedit Johannes Binder¹⁷² pastor Fagrashensis.¹⁷³

1709. július 30. /p. 206./ Tumulatur vir praeclarus dominus Georgius Deidricius¹⁷⁴ pastor Brulliensis anno 1709 die 30 Julii. Succedit pro pastore Johannes Reinert,¹⁷⁵ diaconus senior NagySchenkensis.

1712. szeptember 10. /p. 312./ Anno 1712 die 10 Septembris nascitur nobis filiulus dilectus nomine Michael 2-dus.

1718. június 2. /p. 212./ Anno 1718 die 22 Junii pastor¹⁷⁶ Leblekensis¹⁷⁷ primo decolatus et postmodum vulcano combustus ob sodomiam una cum rustico, socio suo qui in [...]po hoc tractarunt artificium.

1718. július 11. /p. 229./ Anno 1718 die 11 Julii denata est domina socrus in Mariaevalle. Ibique honeste terrae mandavimus.

¹⁶⁵ Georg Haner (1672–1740) Segesváron született, ugyanott tanult, Wittenbergben (1691) peregrinált, Segesváron volt rektor (1694–1698) és prédikátor (1698–1701), Apoldon (1701–1706), Szászkézden (1706–1708), Nagysinken (1708–1713), Medgyesen (1713–1736) és Berethalomban (1736–1740) lelkipásztor, püspök (1736–1740). WAGNER, 1998, 195.

¹⁶⁶ Szászkézd (németül: Keisd, ma: Saschiz, RO) mezőváros Segesvárszékbén.

¹⁶⁷ Johann Krempe Szebenben született, 1676-ban subscribált Sárospatak–Gyulafehérváron, 1678-ban Szebenben, Wittenbergben, Franekerben, Groningenben, Utrechtben és Leidenben peregrinált, Szebenben volt lektor (1686), rektor (1687–1691) és prédikátor (1691–1692), majd Szászfaluban (1692–1698) és Szentágotán (1698–† 1708) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 226.

¹⁶⁸ Johann Keller Szászhalmomban született, 1677-ben subscribált Brassóban, Wittenbergben (1679) peregrinált, Jakabfalván (1685–1693) volt prédikátor, Újvárosban (1693–1700), Szászhalmomban (1700–1708), Szentágotán (1708–† 1719) lelkipásztor. Uo., 215.

¹⁶⁹ Szászhalom (németül: Hundertbücheln, ma: Movile, RO) falu Nagysinkszékbén.

¹⁷⁰ Johann Müller Szászsztentlászlon született, Jénában (1686) peregrinált, Nagysinken (1692–1697) volt prédikátor, majd Prépostfalván (1697–1709) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 246.

¹⁷¹ Prépostfalva (németül Probstdorf, ma: Stejarișu, RO) falu Nagysinkszékbén.

¹⁷² A nevet rosszul írták, a szóban forgó személy Martin Binder, aki Mártonhegyen született, Nagysinken (?–1704) volt prédikátor, majd Fogarason (1704–1709) és Prépostfalván (1709–1725) lelkipásztor. ARZ, 1990, 33, 116.

¹⁷³ Fogaras (németül: Fogarasch vagy Fugreschmarkt, ma: Făgăraș, RO) mezőváros Fogaras vidéken.

¹⁷⁴ Georg Deidrich Kürpödon született, 1665-ben subscribált Szebenben, Wittenbergben (1670) peregrinált, Szentágotán (1678–1691) volt prédikátor, majd Kisprázsmáron (1691–1705) és Brulyában (1705–† 1709) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 157.

¹⁷⁵ Johann Reinert Szászfaluban született, Wittenbergben (1699) peregrinált, Nagysinken volt rektor (?–1704) és prédikátor (1704–1709), majd Brulyában (1709–† 1722) lelkipásztor. SZABÓ–TONK, 1992, 145; ArhLKonsEKABSieb OM I. p. 801.

¹⁷⁶ Johann Miller († 1718. július 22.) 1708–1718 között volt Lemneken lelkipásztor. ARZ, 1990, 81.

¹⁷⁷ Lemnek (németül: Leblang, ma: Lovnic, RO) falu Kóhalomszékbén.

1718. július 13. /p. 313./ Anno 1718 die 13 Julii tumulatur domina socrus Mariaevallis.
1720. július 21. /p. 232./ Anno 1720 ipsa 8. Dominica Trinitatis in suggestum accepi insperato paroxysmum.
1724. október 9. /p. 232./ Anno 1724 die 9 Octobris mortem obit clarissimus vir dominus Andreas Keszlerus¹⁷⁸ pastor MartiniMontanus fidelissimus.
1725. június 14. /p. 104./ Anno 1725 die 14 Junii declaratus sum pro decano venerandi capituli MagniSchelkensis.
1725. június 14. /p. 202./ Anno 1725 die 14 Junii factus sum decanus insufficiens.
1727. augusztus 22. /p. 245./ Anno 1727 die 22 Augusti Schenk Magnum fere in totum conflagratum est ingem [!].

9. *Ifj. Johann Isgen feljegyzései*

1717. augusztus 30. /p. 322./ Anna Maria Agnethleriana¹⁷⁹ baptisata anno 1717 die 30 Augusti Cibinii.
1720. /p. 313./ Anno 1720 ego Johannes Isgenius¹⁸⁰ salutavi Cibinium promovenda studia, ibique commoratus sum annos 2.
1722–1725. Anno 1722 salutavi Wittembergenses¹⁸¹ elapsis autem 3 annis, iterum cum Deo reversus anno 1725.
1725. /p. 314./ Eodem anno 1725 rectoratus officium suscepi Szentágotae, laboravi 4 annos, menses 4 et 3 septimanas.
1729. március 3. /p. 313./ Anno 1729 die 3 Martii obiit dominus parens circa horam 3 matutinam.
1730. május 15. /p. 315./ Anno 1730 ad officium cantoratus Schenkensis vocatus sum, mense Maio die 15 suscipio.
1730. november 25. /p. 315./ Anno 1730 Catharinae die 25. Novembris ad officium rectoratus Schenkensis vocatus sum, et ibique commoratus 3 annos.
1733. november 3. /p. 315./ Anno 1733 die 3 Novembris vocationem ad officium pastoratus legitimam a Centumcollitanibus accepi.
1733. november 10. /p. 315./ Die 10 Novembris ordinatus sum, anno 1733.
1733. november 19. /p. 316./ Anno 1733 die 19 Novembris praesentatus sum a clarissimo domino Schullero¹⁸² pastore ecclesiae Jacobitanae.

¹⁷⁸ Andreas Kessler Nagysinken született, 1663-ban subscribált Brassóban, Altdorfban (1670) peregrinált, Nagysinken volt mester (?–1686) és prédikátor (1686–1692), majd Mártonhegyen (1686–† 1724) lelkipásztor. WAGNER, 1998, 216.

¹⁷⁹ Anna Maria Agnethler Daniel Agnethler (lásd 183. jegyzet) nagyszzebeni rektor lánya.

¹⁸⁰ Johann Isgen 1701-ben született Morgondán, Szebenben tanult, Wittenbergben (1722–1725) peregrinált, Szentágotán (1725–1730) volt rektor, Nagysinken volt kántor (1730), rektor (1730–1734), majd Szászhalomban (1734–1750) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 239.

¹⁸¹ Wittenberg város Szászországban (D).

¹⁸² Michael Schuller Nádpatakon született, Wittenbergben (1693) peregrinált, Nagydisznódon volt mester, Nagysároson (1697–1704) és Nagysinken (1704–1705) prédikátor, majd Báránykúton (1705–1725), illetve Jakabfalván (1725–† 1743) lelkipásztor, 1726-tól esperes. WAGNER, 1998, 279.

1733. **december 6.** /p. 316./ Anno 1733 2-da Adventus me insinuavi.

1734. **március 3.** /p. 317./ Anno 1734 die 3 Martii in matrimonium duxi virginem Elisabetham amplissimi domini regii iudicis Schenckensis.

1735. **január 17.** /p. 317./ Anno 1735 nascitur nobis filiulus dilectissimus nomine Johannes Josephus die 17 Januarii circa horam matutinam summo mane, cui Deus benedicat.

1737. **szeptember 21.** /p. 317./ Anno 1737 nascitur nobis filiulus nomine Michael die 21 Septembris intra horam 2-dam et tertiam matutinam, cui Deus benedicat.

1737. **szeptember 22.** /p. 317./ Anno 1737 die 22 Septembris obiit post partum dilectissima mea Elisabetha circa horam vespertinam scilicet 9, die 23 sepeletur.

1738. **július 23.** /p. 318./ Die 23 Julii anno 1738 in matrimonium duxi Annam Mariam virginem clarissimi domini pastoris Girasauensis nomine Daniel Agnethler.¹⁸³

1739. **június 13.** /p. 319./ Anno 1739 die 13 Junii nascitur nobis e secunda conjuge filiola Anna Maria, cui Deus benedicat.

1740. **december 14.** /p. 319./ Anno 1740 nascitur nobis filiola mortua die 14. December!.

1741. **november 5.** /p. 319./ Anno /1/741 die 5 Novembris nascitur nobis filiulus Michael Gottlieb dilectissimus, cui Deus ex alto benedicat.

1743. **május 21.** /p. 312./ Anno /1/743 die 21 Maji obiit clarissimus dominus Michael Schullerus Jacobitanus.

1743. **december 14.** /p. 321./ Anno 1743 die 14 Decembris nascitur nobis filiola Anna Maria charissima, cui Deus benedicat.

1746. **október 8.** /p. 322./ Anno 1746 obiit praeclarus dominus Miess,¹⁸⁴ pastor Mariaevallensis die 8 Octobris, supplet locum Michael Berthleffius,¹⁸⁵ diaconus junior Schenckensis.

1745. **október 24.** /p. 322./ Anno 1745 die 24 Octobris tumulatur clarissimus vir, dominus Stephanus Kesslerus¹⁸⁶ pastor Báránkútensis, supplet locum praeclarus dominus Petrus Sallmen.¹⁸⁷

1746. **május 26.** /p. 321./ Anno 1746 die 26 Maii nascitur nobis filiola Maria Elisabeth, Deus ipsam secundet. Die 18-va Septembris decessit ex hac vita.

¹⁸³ Daniel Agnethler Nagyszebenben született, ugyanott tanult, Lipcsében (1710) és Wittenbergben (1715) peregrinált, Zebebenben (1715–1719) volt rektor, majd Fenyőfalván (1719–† 1734) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 48.

¹⁸⁴ Michael Miess/Mess Nagysinken született, Wittenbergben (1712) peregrinált, Nagysinken volt rektor, prédikátor, majd Morgondán (1731–† 1746) lelkipásztor. Uo., 320.

¹⁸⁵ Michael Bertleff (1713–1788) Nagysinken született, Brassóban tanult, Halléban (1735–1736) és Wittenbergben (1738) peregrinált, Brassóban (?–1741) volt rektor, Nagysinken (1741–1746) prédikátor, majd Morgondán (1746–1760) és Báránykúton (1760–1788) lelkipásztor. Uo., 83.

¹⁸⁶ Stefan Kessler Nagysinken született, 1695-ben subscribált Brassóban, Wittenbergben (1700) peregrinált, Nagysinken (1721–1724) volt rektor, majd Nagykapuson (1724–1725) és Báránykúton (1725–† 1745) lelkipásztor. SZABÓ–TONK, 1992, 272–273.

¹⁸⁷ Peter Salmen Zebebenben született, Enyeden és Zebebenben tanult, Wittenbergben (1716) peregrinált, Zebebenben volt lektor és prédikátor (?–1732), majd Apátfalván (1732–1746) és Báránykúton (1746–† 1760) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 393.

1747. **április 10.** /p. 321./ Anno 1747 die 10 Aprilis tumulatur clarissimus dominus Georgius Capesius¹⁸⁸ fidelissimus affinis.

10. *Michael Deidrich feljegyzései*

1745. **október 22.** /p. 359./ Anno 1745 hac die in hanc lucem editus sum ego, Michael Dietrich¹⁸⁹ Cibinii.

1766. **január 7.** /p. 56./ Anno 1766 moritur vir clarissimus Andreas Schunn,¹⁹⁰ pastor Cibiniensis dignissimus, in summam totius civitatis moerorem, in cujus locum vocatus pastor Heltensis, Martinus Felmerus,¹⁹¹ qui uno expleto anno quoque decessit 1767.

1767. **április 23.** /p. 169./ Anno 1767 dominus Christianus Ziegler¹⁹² pastor hactenus Schellenbergis, eligitur in pastorem Cibinensem in locum domini Felmeri.

1767. **szeptember 21.** /p. 327./ Die hac in locum defuncti Georgii Fabricii de Herrmansfeld¹⁹³ pastor Insulanus eligitur archidiaconus Cibinensis Daniel Filtsch.¹⁹⁴

1768. ... **27.** /p. 174./ Anno 1768 die 27. mensis [...] in matrimonium duxi ego Michael Dietrich virginem clarissimi domini Johannis Isgenii, pastoris Centumcollitani nominata Maria Elisabetha.

1768. **február 10.** /p. 92./ Anno 1768 moritur consul provincialis dominus Jacobus Hutter.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Georg Capesius Szeánaverősön született, Wittenbergben (1700–1701) peregrinált, Nagysinken (?–1713) volt rektor, majd Újvároson (1713–1725) és Prépostfalván (1725–† 1747) lelkipásztor. SZABÓ–TONK, 1992, 88; ARZ, 1990, 106, 116.

¹⁸⁹ Michael Dietrich (1745–1794 u.) szebeni polgár, a királyi adószedő titkára (1772–1775), majd adóügyi biztos (1775–?). Életrajzát kizárólag jelen kalendárium feljegyzéseiből ismerjük.

¹⁹⁰ Andreas Schunn 1722-ben született Szebenben, szülővárosában tanult, Jénában (1744) és Halléban (1747) peregrinált, Szebenben volt rektor (1750–1758) és prédikátor (1758–1759), majd Medgyesen (1759–1762) és Szebenben (1762–† 1766) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 414.

¹⁹¹ Martin Felmeri 1720-ban született Szebenben, Halléban (1740) és Bécsben (1741) peregrinált, Szebenben volt lektor (1744–1750), prédikátor (1750–1756) és rektor (1756–1763), majd Nagydisznódon (1763–1766) és Szebenben (1766–1767) lelkipásztor. Uo., 165.

¹⁹² Christian Ziegler 1709-ben született Szebenben, Jénában (1730) peregrinált, Szebenben volt lektor (1733–1736), ispotályprédikátor (1736–1737) és rektor (1737–1746), majd Sellenberken (1746–1767) és Szebenben (1767–1771) lelkipásztor. Uo., 516.

¹⁹³ Georg Fabritius 1690-ben született Szebenben, 1708-ban subscribált ugyanott, Halléban (1710) és Lipcsében (1712) peregrinált, Szebenben volt lektor (?–1718) és prédikátor (1718–1723), majd Szászdályán (1723–1728), Nagycsűrön (1728–1742) és Keresztényszigeten (1742–† 1767) lelkipásztor. Uo., 158.

¹⁹⁴ Daniel Filtsch 1730-ban született Szebenben, Jénában (1750) peregrinált, Szebenben tanított (1754–1767), majd ugyanott prédikátor (1767), Keresztényszigeten (1767–1772) és Szebenben (1772–† 1793) lelkipásztor. Uo., 168.

¹⁹⁵ Jakób Hutter 1708-ban született Szerdahelyen, Halléban (1728–1732) peregrinált, 1732-ben orvosdoktorrá avatták, tábori orvos (1732–1734), majd 1734-től gyakorló orvos Szebenben, Szeben polgármestere (1766–† 1768). ZIMMERMANN, 1884, 552; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 233.

1768. december 13. /p. 413/. Hac die 1768 dominus Samuel nobilis de Baussnern¹⁹⁶ installatus et comes et iudex regius Cibiniensis, consule Samuele de Vest,¹⁹⁷ et iudice sedis Bartholomaeo de Baussnern.¹⁹⁸

1769. március 9. /p. 122./ Hac die anno 1769 moritur consul Cibiniensis, Samuel de Vest, primus pontificiis addictus, cum non ultra quatuor menses hoc officio esset functus.

1769. március 10. /p. 123./ Hac die moritur excellentissimus dominus Bornemissa! liber baro de Kászon¹⁹⁹ regius thesaurarius. 1769.

1769. március 22. /p. 135./ Domini Graeser²⁰⁰ et de Harteneck²⁰¹ (utrique convertitae) fiunt magistratuales, ille hactenus secretariatus judicialis adjunctus, hic iudex forensis minor, 1769. Quos sequitur Ofner, teuto quondam, limitaneorum hactenus centurio.

1769. március 24. /p. 137./ Hac die dominus ab Adlershaus,²⁰² senator, primique comitis catholici²⁰³ filius, eodem religioni addictus moritur 1769.

1769. április 19. /p. 174./ Anno 1769 nascitur nobis filiulus 1-mus mensis 19 Aprilis circa horam 10, cujus nomen erat Michael Gottlieb.

1770. február /p. 81./ In diesen Monath wird Herr Doktor Seiverth²⁰⁴ Notarius zur Bürgermeister erwehlet, nachdem die im vorigen Jahr 1769 auch Herrn Filtsch²⁰⁵ Senatorem gefallene Wahl nicht confirmiert worden. Herr D. Seiverth wird auch nicht confirmiert weil Herr von Honnamon²⁰⁶ Catholicus von Wien herein als BürgerMeister geschicket worden.

¹⁹⁶ Samuel von Baußner Szebenben született, Leidenben (1733) peregrinált, Szebenben volt jegyző (1747–1753), majd királybíró (1768–1774), 1780-ban halt meg. ZIMMERMANN, 1884, 550–552; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 74.

¹⁹⁷ Samuel Vest Szebenzék bírása (1752–1768), majd Szeben polgármestere (1768–† 1769) volt. ZIMMERMANN, 1884, 550–552.

¹⁹⁸ Bartholomäus Bausner 1698-ban született Szentersébeten, Szebenben tanult, Halléban (1723) és Jénában (1724) peregrinált, Szebenben volt törvényszéki írnok, szolgabíró, városkapitány (1750–1754), székbíró (1768–1770), majd szenátor (1771–† 1774). ZIMMERMANN, 1884, 550–551; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 74; .

¹⁹⁹ Kászoni Bornemissa Ignác (1707–1769) Bornemissa János és Bodoni Kata fia, guberniumi tanácsos és kincstartó. RETTEGI, 1970, 501.

²⁰⁰ Daniel Gräser Szebenzék bírása (1777–1781) volt. ZIMMERMANN, 1884, 553.

²⁰¹ Johann Lambert Sachs von Harteneck (1729–1774) Johann Hermann fia, felesége Anna Barbara Göckel, 1769 táján katolizált, és így lett a magisztrátus tagja. ZIMMERMANN, 1884, 470.

²⁰² Valószínűleg Andreas Waldhütter von Adlershausen (1710–1769) Szebenben született, Lipcsében (1735–1736) peregrinált, Szebenben volt tisztviselő, majd városkapitány (1759–1765). ZIMMERMANN, 1884, 551; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 496.

²⁰³ Stefan Waldhütter von Adlershausen Lipcsében (1703) peregrinált, Szebenben töltött be különböző hivatalokat, időközben római katolikus hitre tért, székbíró (1739–1740), polgármester (1740–1745), majd királybíró (1745–† 1761). ZIMMERMANN, 1884, 550–551; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 496.

²⁰⁴ Michael Seivert 1721-ben született Szebenben, Halléban (1741–1743) peregrinált, 1743-ban orvosdoktorrá avatták, Szebenben működött orvosként, a város notáriusa (1763–1773), majd a szék bírása (1773–† 1776). ZIMMERMANN, 1884, 551–552; SZABÓ–SZÖGI, 1998, 422.

²⁰⁵ Valószínűleg azzal a Johann Filtschcsel azonos, aki 1770–1772 között volt Szebenzék bírása. ZIMMERMANN, 1884, 552.

²⁰⁶ Johann Georg von Honnamonn Szeben polgármestere (1770–1776) volt. ZIMMERMANN, 1884, 552.

1770. február 22. /p. 104./ Anno 1770 fährt Baron von Bruckenthal²⁰⁷ als Commissarius Regius in einem mit 6 prächtig ausgeputzten GallaWagen in paradierung der Garnison und Begleitung Gubernials- und Magistratsperson aufs Landhaus.

1770. április 2. /p. 148./ 1770 Fängt der lector 3-tius der bisher mit lectore 2-do in den Catechisation mit den Bedienten auf dem Knechtsgeländer abgewechselt, und auf Verordnung des diesmaligen Pastoris Cibiniensis Christiani Ziegler, die Kinderlehre mit den kleinn Prädigenen, welche wegen starcken Anwachsens unter den Frühprediger, earum ordinatio nämlich unter ihn getheilet worden sein. Novum onus scholasticum munere decrescente!

1770. május 28. /p. 205./ Daniel Kloesz,²⁰⁸ pastoris Mercuriensis vicarius in pastorem Seidensem²⁰⁹ ducitur 1770.

1770. június 6. /p. 216./ 1770 ist in dem Catholischen Weysenhaus von Hermanstadt der grundstein zur Kirche von damalig Comandierenden Generals Graf O'Donell²¹⁰ in Beyseyne des Catholischen Bischofs,²¹¹ Generals von Rosenfeld²¹² und Baron von Bruckenthal besehen und den 17-ten dieses Monats erst von ebendenselben in Beyseyne des Bischofs und grafen Clari²¹³ Kammerpräsidenten gelegt worden, nachmittags gleich 5 und 6 Uhr.

1770. június 7. /p. 217./ 1770 flüchtet sich der Fürst aus der Wallachey wegen der dortigen Unruhen nach Siebenbürgen und hält sich in Hermannstadt auf. *Brankovan*.²¹⁴

²⁰⁷ Michael von Brukenenthal (1716–1773) Lipcsében peregrinált (1736), Újegyház királybírája, Fogaras kapitánya és a Continua Tábla elnöke volt. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 108.

²⁰⁸ Daniel Kloesz Szebenben született, Tübingenben peregrinált, Szerdahelyen (?–1770) volt prédikátor, majd Zsidvén (1770–†1776) lelkipásztor. Uo., 268.

²⁰⁹ Zsidve (németül: Seiden, ma: Jidvei, RO) falu Küküllő vármegyében.

²¹⁰ Karl O'Donell (1715–1770) Írországból született, családjá a Habsburg Birodalomba menekült, katonai pályára lépett, 1760-tól lovassági tábornok, 1764-től császári és királyi titkos tanácsos, 1765–1768 között a lovasság főfelügyelője, 1768–1770 között Erdély gubernátora. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz72839.html#adbcontent>. (Utolsó letöltés: 2023. július 25.)

²¹¹ Bajtay Antal (1717–1775) 1733-ban lépett be a piarista rendbe, Pesten, Nyitrán, Privigyén és Rómában (1736–1741) tanult, a Barberini családnál nevelő (1741–1745), a pesti gimnáziumban (1747–1750), a bécsi Theresianumban (1750–1752) és a pécsi szemináriumban (1752–1754) tanított, Bécsben a trónörökös nevelője volt. Piarista tartományfőnök (1754–1757), erdélyi megyéspüspök (1760–1771) és pozsonyi prépost (1760–1773). MaMűL I, 167.

²¹² Johann Friedrich Czekelius von Rosenfeld (1713–1789) Lipcsében (1734) peregrinált, Szebenben különböző városi tisztségeket töltött be, polgármester (1777–1781), majd császári és királyi asztalnok. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 385–386.

²¹³ Leopold von Clary und Aldringen (1736–1800) cseh főnemes, tanulmányai után több udvari tisztséget töltött be, kormánytanácsos (1763–1767), belső titkos tanácsos (1767–1800), erdélyi kincstartó (1770–1772), cseh alkancellár (1776–1780), bírósági elnök (1781–1797), majd igazságügyminiszter (1797–1800). https://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_von_Clary_und_Aldringen. (Utolsó letöltés: 2023. július 30.)

²¹⁴ A dőlt betűvel szedett rész utólagos bejegyzés; nehezen értelmezhető, ugyanis 1770 júniusában Manole Giani Ruset volt, Havasalföld uralkodója, aki júniusban elmenekült ugyan, de nem Szebenbe, hanem Buzăuba. Ha a Brâncoveanu család valamelyik tagjára gondolt a bejegyző, akkor csakis Manolachéról lehet szó, aki ekkor 22 éves, a 19. század elején több ízben Craiova bánja, de ekkor még nem töltött be semmiféle tisztséget. MISCEVCA, 2003, 737.

1770. június 30. /p. 240./ Anno 1770 wird zu Hammersdorf bey Hermannstadt durch eine Commissione [!] tripliciter mixta, nemlich Guberniali, Thesaurariali und Magistratuali, der Kämmer Zehenden dem Herrmanstädter Magistrat abgenommen und der Kayserin Königin übergeben.

1770. július 4. /p. 245./ Hoc die anno 1770 dominus de Honnemann, catholicus, ut consul domum ducitur.

1770. augusztus 12. /p. 174./ Anno 1770 die 12 Augusti obiit filiulus noster Michael Gottlieb.

1770. augusztus 23. /p. 296./ Anno 1770 copulatur Samuel de Bausnern, Nationis Saxonicae comes, cum Leonhardiana²¹⁵ vidua²¹⁶ privatim.

1770. december 15. /p. 416./ Hac die 1770 condemnat praeside episcopo forum productionale privilegium Gabriele-Bathoreanum²¹⁷ quod fuit hactenus validum per 158 annorum decursum, et ut pactum, non merum seu simplex, sed conditionatum seu pactum, firmum manere debet, vi principiorum legis naturae, idemque forum fundum Saxonicum pro regio seu fiscali declarat. (falsissima)

1770. december 17. /p. 418./ Hac die anno 1770 vale dicit Gubernio praeses ejus, dux comes Odonel.²¹⁸

1771. január 7. /p. 56./ Anno 1771 nundinae Cibinienses, ob contagionis malum non celebrantur.

1771. március 2. /p. 115./ Hac die anno 1771 dominus Filtsch, senator aerariique ecclesiastici curator et neoelectus et confirmatus Sedis Cibiniensis iudex e curia a Senatu interiori exteriorique domum comitatus. Eodem die moritur archidiaconus Johannes Georgius Kessler,²¹⁹ sepeliturque die hujus mensis 4-ta in templo majori.

1771. május 1. /p. 178./ Anno 1771 dominus comes d'Auersperg,²²⁰ novus Gubernii praeses, Cibinium solemnissime ingreditur.

1771. május 1. /p. 174./ Anno 1771 die 1 Maii nascitur nobis filiola Maria Elisabetha circa horam 2-dam postmeridianam. Altissimus Deus benedicat. Testibus: Agnetha Dietrich, Dorothea Svartz, Johannes Haupt.

1771. július 2. /p. 243./ Anno 1771 festo Visitationis Mariae inauguratur templum Papistarum orphanorum ante portam civium in fronte viae erectum sub instrumentorum tam pacis quam belli sonitu.

²¹⁵ Martin Friedrich Leonhard Szebenben született, Tübingenben (1724) peregrinált, Szebenben volt hivatalnok, az 1744-es nemesi felkelés idején őrnagyi rangban szolgált, 1746-ben Görlicznél elesett. SZABÓ-SZÖGI, 1998, 298.

²¹⁶ Valószínűleg Anna Maria Fabritius (1721–1791). <https://www.geni.com/people/Anna-Maria-Bausner-Edle-von-Bausznern/6000000129482562868>. (Utolsó letöltés: 2023. július 30.)

²¹⁷ A Privilegium Bathoreanum visszaadta az erdélyi százsz lelkészeknek szolgálati helyük tizedének háromnegyedét. EOE VI, 254–255.

²¹⁸ Karl O'Donell – lásd 210. jegyzet.

²¹⁹ Johann Georg Kessler Szebenben született, Szebenben volt lektor (?–1763) és prédikátor (1763–1771). ArhLKonsEKABSieb OM II. p. 75.

²²⁰ Joseph Auersperg (1723–1806) Johann Adam Siegfried és Anna Maria Giovanelli fia, Erdély gubernátora. RETTEGI, 1970, 491.

1771. július 14. /p. 255./ Anno 1771 hat es vom 14–19-ten Julii in einem Stück fort so starck geregnet, bey Hermannstadt besonders, und ist eine solche Überschwemmung von gebirge her geworden, daß die ganze Stadt unter Wasser gerathen, die Brücken weg gerissen, die Teiche übergangen waren und Gerten verschlemmet worden.

1771. október 9. /p. 346./ Anno 1771 eligitur in locum defuncti domini Stollmann²²¹ pro pastore Kertzensi²²² Andreas Büsch,²²³ Gymnasii Cibinensis collaborator II.

1771. november 5. /p. 375./ Anno 1771 hac die Andreas Büsch, Gymnasii Cibinensis secundus hactenus collaborator ducitur Kertzinum qua pastor novus.

1771. november 19. /p. 389./ Anno 1771 hac die in locum domini Martini Hedgyesch²²⁴ qui ecclesiae Hammersdorfensi per 43 annos praefuit, eligitur Johannes Seivert²²⁵ archidiaconus Cibinensis.

1772. január 22. /p. 71./ Diesen Tag /1/772 wird der sehr grosse Disput, welchen die Catholiken unserer Evangelischen Nation wegen der Stadtpfarrwahl machten, auf hohen Kayserlichen Befehl genedigi/s/t den Sachsen ihre freye Wahl gelassen, und nach einer etlich Monath vacanten Stattpfarstelle in locum defuncti domini Christiani Czigler herr Matthias Lang²²⁶ Pastor Sabesiensis erwehlet.

1772. január 29/30. /p. 79./ Die 29 Januarii fällt die Wahl, welche Herr Lang als Mülbächer Pfarrer nicht an hatt wollen nehmen, auf Herrn Daniel Filtsch gewesener [!] Pfarrer in GrossAu und wird die 4 Februarii in der Hermannstätter grossen Kirche instaliert anno 1772.

1772. november 1. /p. 371./ Hac die 1772 vocatus sum amanuensis ad regium perceptorem Andream de Herrmansfeldt²²⁷ Cibinii cum rft. 50 pro salario.

1773. március 18. /p. 174–175./ Anno 1773 die 18-va Martii nascitur nobis filiola Anna Maria circa horam 11-mam meridianam successerunt praeclarus dominus Samuel Schimerth²²⁸ sacrosanctae theologiae candidatus, Susanna consors plurimum reverendi

²²¹ Andreas Stollmann Szebenben volt kántor (?–1758), majd Kercen (1758–†1771) lelkipásztor. ARZ, 1990, 67.

²²² Kerc (németül: Kertz, ma: Cârța, RO) falu Szebenzékben.

²²³ Andreas Büsch Szebenben volt kollaborátor (?–1771), majd Kercen (1771–†1790) lelkipásztor. ARZ, 1990, 67.

²²⁴ Martin Hedgyes Szebenben született, ugyanott volt rektor (?–1720), majd Kolozsváron (1720–1728) és Szenterzsébeten (1728–†1771) lelkipásztor. Uo., 68, 49.

²²⁵ Johann Seivert Szebenben volt prédikátor (?–1771), majd Szenterzsébeten (1771–†1785) lelkipásztor. Uo., 49.

²²⁶ Matthias Lang Szászsebesen született, Jénában (1736) volt prédikátor, a szebeni gimnáziumban tanított (1737–1746), ugyanott lett prédikátor (1746–1756), majd Kelneken (1756–1757) és Szászsebesen (1757–†1781) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 290.

²²⁷ Johann Andreas Fabricius von Hermannsfeld (1726–?), Paul, szebeni kereskedő fia. <https://www.geni.com/people/Johann-Andreas-Fabritius-von-Hermannsfeld/6000000129483865833>. (Utolsó letöltés: 2023. július 30.)

²²⁸ Samuel Schimert Wittenbergben (1769) és Lipszében (1770) peregrinált, Szebenben volt lektor és prédikátor (?–1785), majd Hermányban (1785–†1789) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 401.

domini Thomae Filtsch,²²⁹ diaconi vespertini et Anna Maria virgo, soror praeclari domini Petri Mogjesch²³⁰ pastoris Omlácensis. [!].

1773. március 26. /p. 139./ Anno 1773 Fiel ein starcker Schnee, welcher 1 und ½ Ellen dicke war, und nur den 2-ten Aprill etwas anfang zu schmelzen, nach dem er durch seine schwehre einige Hausser, 5 Scheurn bey Hermannstadt und sehr viele Baume gebrochen hatte.

1773. május 1. /p. 178./ Idem /Comes d'Auersperg/ solennissime educitur.

1773. május 28. /p. 205./ Anno /1/773 wird Hermanstadt mit der ankunft Ihre Römischer Majestaet Josephi Benedicti Augusti beehret um ¼ 4 nachmittag, welcher der all erste christliche Kayser, so iemahln in Siebenbürgen gewesen.

1773. július 1. /p. 242./ 1773 gebe Seiner Maiestätt das Memorial wegen erlaßung des Quartiers ein.

1773. július 11. /p. 205./ Eodem Anno die 11 Julii um ¼ auf 6 in der Früh haben Seine Kayserliche Majestaet dero Rückreise durch Polen und Preussen nach Wien angestetten, der Herr sende seinen heiligen Engel ihm, ihn zu begleiten.

1773. augusztus 14. /p. 287./ Hac die Anno 1773 qua commembrum communitatis Cibinensis adnumeratus sum.

1775. június /p. 371./ Diebus Junii /1/775 pro²³¹ commissarium [!] rectificatorium denominatus sum.

1775. augusztus 17. /p. 290./ Hac die Anno 1775 ad officium comissariatum rectificationum vocatus sum.

1776. március 15. /p. 175./ Anno /1/776 die 15-ta Martii nascitur nobis filiulus Josephus Bengiamin [!] circa horam octavam et novam vespertinam, successerunt Martinus Czikeli panifex et Andreas Olert chirurgus, Sophia consors domini Rösleris scribae exactoralis.

1792. március 9. /p. 175./ Den 9-ten Mártz/1/792 stirbt unsre liebste Tochter Anna Maria, an einem vom Michaeli /1/791 angefangenen Hectikálfieber, und hinterläß uns einen unheilbarn Schmerz.

1794. január 29. /p. 79./ Den 24-ten December 1793 stirbt Herr Stadtpfarrer Daniel Filtsch. Ein mann, dessen Verdienste bey dem gesamten Clerus nie sterben werden: und wird in seine Stelle den 22-ten Januar 1794 Herr Martin Simonis,²³² Pfarrer von Neudorf²³³ zum Hermanstädter Stadt-Pfarrer erwählt.

²²⁹ Thomas Filtsch 1740-ben született Nagyszebenben, Erlangenben (1760) és Jénában (1761) peregrinált, Szebenben volt lektor (1764–1768) és prédikátor (1768–1773), majd Kiscsűrön (1773–1781) és Szelindeken (1781–† 1790) lelkipásztor. Uo., 170.

²³⁰ Peter Mogesch/Magesch Szebenben született, Halléban (1738) és Jénában (1739) peregrinált, Szebenben volt lektor (1746–1749) és prédikátor (1749–1753), majd Omláson (1753–† 1787) lelkipásztor. Uo., 327.

²³¹ A dőlt betűvel szedett rész utólagos bejegyzés.

²³² Martin Simonis 1732-ben született Szebenben, Erlangenben (1760) peregrinált, Szebenben volt lektor (1763–1767) és rektor (1767–1772), majd Szászújfaluban (1772–1794) és Szebenben (1794–† 1805) lelkipásztor. SZABÓ–SZÖGI, 1998, 428.

²³³ Szászújfalu (németül: Neudorf bei Hermannstadt, ma: Nou, RO) falu Szebenzékben.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ArhLKonsEKABSieb Archiv des Landeskonsistorium der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen (A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága őrizetében)
OM I. Ordinationsmartikel I. 1573–1743
OM II. Ordinationsmatrikel II. 1743–1810
- RAKFK A Román Akadémia Kolozsvári Fiókjának Könyvtára (*Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române*)
- *
- ALBU
2002 Ioan ALBU: *Inscripții der Stadt Hermannstadt aus dem Mittelalter und der Frühen Neuzeit*, Hermannstadt, Hora Verlag, 2002.
- ARZ
1990 Gustav ARZ: *Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden A.B. in der Rumänischen Volksrepublik von der Reformation bis zur Gegenwart*, In: *Siebenbürgische Familienforschung* 7. (1990) 2. sz. 49–82.
- BÁNDI
2021 BÁNDI András: *Egy Szebenben őrzött, 1579-es Eber-kalendárium feljegyzései*, In: *Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények*, 19. (2021) 277–296.
- BENDA
1982 *Magyarország történeti kronológiája II, 1526–1848*, szerk. BENDA Kálmán, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- BEȘLIU MUNTEANU
2006 Petre BEȘLIU MUNTEANU: *Primăria veche din Sibiu – casa, oamenii, muzeul*, Sibiu, Muzeul Național Brukenthal, 2006.
- BRUSANOWSKI
2007 Paul BRUSANOWSKI: *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2007.
- EBER
1559 Paul EBER, *Calendarium historicum*, Vitebergae, haeredes Georgii Rhau, 1559. VD16 E 18.

- EOE
VI
Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI, 1608–1614, kiad. SZILÁGYI Sándor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880.
- FENEȘAN–GÜNDISCH
1974
Costin FENEȘAN – Konrad G. GÜNDISCH: *Informații privind istoria Transilvaniei (sec XVI–XVII.) în calendarele lui Eber*, In: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj* 17. (1974) 79–97.
- JAKÓ
1976
JAKÓ Zsigmond: *A Cipariu-könyvtár kialakulása és története*, In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest, Kriterion, 1976, 257–283.
- KONCZ
1905
KONCZ József: *Göcsi Máté a marosvásárhelyi ev. ref. egyház-község legelső papja (1552–1585) és az erdélyi ev. református állam harmadik püspöke (1579–1585)*, Marosvásárhely, Benkő László Kollégiumi Nyomdája, 1905.
- MaMűL
I–XIII
Magyar Művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor, I–XIII, szerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2003–2012.
- MÉL
I–II
Magyar életrajzi lexikon, I–II, szerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1982.
- MISCHEVCA
2003
Vlad I. MISCHEVCA: *Un domn fanariot mai puțin cunoscut: Emanuel Giani-Rosetti (Manole Ruset), 1715–1794*, In: *Închinare lui Perte ș. Năsturel la 80 de ani*, ed. Paul CÂNDEA – Ionel CERNOVODEANU – Gheorghe LAZĂR, Braïla, Muzeul Braïlei – Editura Istros, 2003, 773–745.
- MONOK–ÖTVÖS–VERÓK
2004
MONOK István – ÖTVÖS Péter – VERÓK Attila: *Erdélyi könyvesházak IV/1. Lesestoffe der siebenbürger sachsen*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/4.1.)
- Ősz
2016
Ősz Sándor Előd: *Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről*, In: *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István – FAZAKAS Gergely Tamás – LUFFY Katalin – SZÁRAZ Orsolya, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 315–324.

- PAKUCS–WILLCOCKS
2018 PAKUCS–WILLCOCKS Mária: *Sibiul veacului al XVI-lea. Rânduirea unui oraș transilvănean*, București, Humanitas, 2018.
- RAȚIU
1915 Ioan RAȚIU: *Ioan Micu Moldovan (1833–1915). Notițe biografice*, In: *Unirea* 15. (1915) 93–117.
- RETTEGI
1970 RETTEGI György: *Emlékezetre méltó dolgok*, kiad. JAKÓ Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1970.
- SCHULLER
1848 Johann Karl SCHULLER: *Handschriftliche Vermerkungen aus Kalendern des sechszehnten und siebzehnten Jahrhunderts*, In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 3. (1848) 348–386.
- SZABÓ–SZÖGI
1998 SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*, Marosvásárhely, Mentor, 1998.
- SZABÓ–TONK
1992 SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, József Artilla Tudományegyetem, 1992.
- SZIRTES
2015 SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szászok érdekvédelemért az átmeneti időszakban (1690–1711)*, Doktori értekezés, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2015.
- WAGNER
1998 Ernst WAGNER: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. In Siebenbürgen*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 1998.
- WIEN–ARMGART
2019 *Sinodalprotokolle der Superintendentur Birtihalm*, I, ed. Ulrich A. WIEN – Martin ARMGART, Hermannstadt, Honterus Verlag, 2019.
- ZIMMERMANN
1883 Franz ZIMMERMANN: *Die innere und äusere Rath Hermannstads zur Zeit Karls VI*, In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 17. (1883) 2. sz. 347–485.
- ZIMMERMANN
1884 Franz ZIMMERMANN: *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberamnte und Notare*, In: *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 19. (1884) 3. sz. 529–578.

Responsio ad quaestionem dilemmaticam

Szepesi Laczkó Máté ismeretlen röpirata¹

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Quart. Hung. 411 katalógusszámon található egy önmagában is rendkívül érdekes, gyűjteményes kézirat, amelyből az alábbiakban egy máshonnan jelenleg nem ismert, Bethlen-kori röpirat szövegét közlöm. Az 1855-ben magánadományból a Nemzeti Múzeum Könyvtárába került negyedréti kötet a kurucok kancellárjának is nevezett Négyesi Szepesi Pál (†1685) különböző másolatait tartalmazza.² E másolt iratok nagy része máshonnan vagy más változatban szintén ismert, ám a gyűjteményben néhány kimondottan unikálisnak tekinthető szöveget is találunk. Szepesi ugyanis a saját tevékenységével kapcsolatos diplomáciai anyag, illetve politikai-etikai és logikai jegyzetek mellett különböző történeti, illetve politikai jellegű szövegeket is bemásolt a gyűjteményébe. Zrínyi *Afiuma*³ és a Wesselényi-összeesküvéshez kapcsolódó iratok⁴ mellett (nem a kézirat tartalma szerint, hanem kronológiai rendben haladva) itt találjuk Báthory István lengyel király végrendeletének másolatát, Jan Zamoyski levelét Báthory Zsigmondhoz 1593-ból,⁵ Christian Francken *Dolium Diogenicum*-át 1594-ből,⁶ a Bocskai-felkelés idejéből egy hadiszabályzatot,⁷ Bethlen Gábor korából pedig az alább közölt irat mellett Alvinci Péter *Quereláját*.⁸ Ezt a sort zárja egy szintén ismeretlen, ám már címében is sokat sejtető (és egy későbbi, külön közlemény tárgyát képező), 1670 körül keletkezett latin nyelvű röpirat *Peccatum irremissibile Domus Austriacae* címmel, illetve Csáky István *Politica-philosophiai okoskodásának* egy nem teljes másolata.⁹ Szepesi egyértelműen politikai karakterű gyűjteménye tehát egy elég alapos összegzési kísérletnek is tűnik, amelyben nem meglepő módon valamennyi,

¹ A forrásközlés és tanulmány az OTKA K 143251 azonosítószámú projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján valósult meg. Ezúton köszönöm Almási Gábornak és Szabó András Péternek a javaslatokat, kiegészítéseket.

² A kézirat tartalmának részletes leírását lásd VARJAS, 1956, 398–401.

³ Szepesi kéziratával a legrészletesebben a Zrínyi-irodalom foglalkozott éppen a meglehetősen korai *Afiuma*-másolat miatt. CSILLAG, 2016, 148–154.

⁴ A kivégzésekről szóló dokumentumok részben átfedésben vannak az OSZK egy másik gyűjteményében található anyaggal. Ennek kiadása: BAJÁKI, 1997.

⁵ A levél Szamosközy történeti művének egy jelenleg is kiadatlan darabjában fennmaradt, amit aztán Bethlen Farkas a saját, kompilált Erdély történetébe a Habsburg- és németellenes részek finomításával vagy elhagyásával emelt át. SZEKFÜ, 1908; PETNEHÁZI, 2017.

⁶ FRANCKEN, 1594.

⁷ Eddig ez volt a kézirat egyetlen publikált darabja. RÓNAI HORVÁTH, 1890; BODA, 2021.

⁸ Modern kiadása: TARNÓC, 1979, 165–185.

⁹ NAGY, 1997, 305.

a későbbi romantikus függetlenségi hagyományban szereplő húzónév (Báthory, Bocskai, Bethlen, Zrínyi) is feltűnik; ebben az állapotában tehát a kuruc kor politikai gondolkodásának a tanulmányozásához is kiváló kiindulópontot kínál.

Az egyes dokumentumok lejegyzése nyilvánvalóan nem egy időben és nem is ugyanazon kéz által történt. Szepesi kézírása azonban jól azonosítható a gyűjteményben, ugyanis két irat után, a fent említett, *Peccatum irremissibile* és a *Querela Hungariae* utolsó bekezdései alatt az alábbi bejegyzések olvashatóak:

24r] NB Anno 1671 die 11. Januarii Leopold német császár és Magyar király idejében Erdélyben bujdostomban irattam ezt le Sorostélyon. Szepesi Pál manu propria

39r] Anno 1671. die 12. Januarii Leopold németh császár és magyar király idejében Erdélyben bujdostomban irtam ez Querelát le magam, tekintetes Nemzetes Széki Teleki Mihály úrnál commorálván Sorostélyon, Szepesi Pál manu propria

Mivel az alább közölt Bethlen-kori röpiratot is ugyanez a kéz jegyezte le, feltételezhető (és ennek a szerzőség kérdésében is lesz még jelentősége), hogy Szepesi ezt is Alvinci *Querelájával*, Zrínyi *Áfiumával* és a *Peccatum irremissibile* című irattal egy időben és ugyanott, vagyis 1671 januárjában, Teleki Mihály generális (1634–1690) sorostélyi kastélyában másolta le, jó eséllyel az ottani könyvtár valamelyik kötetéből.¹⁰ Szepesi személyével, a kuruc mozgalomban betöltött szerepével itt tovább nem foglalkozhatunk.¹¹ Nem kizárt, hogy a kézirat valamilyen módon Erdélyben maradhatott és visszakerülhetett a Telekiekhez: Szepesi fent idézett bejegyzése mellé ugyanis jellegzetesen elütő, fekete tintával egy kéz még (feltehetően utólag és mintegy magyarázatként) odaírta: „Teleki Mihály könyvtára.”

Szepesi kéziratában a 85r–95v. oldalak közt található az alább közölt irat, amelyről felületes olvasás után is egyértelmű volt, hogy valamikor 1622 és 1629 között keletkezett, ugyanis a szerző jelen időben ír benne a nikolsburgi békében Bethlen Gábornak élethosszig átengedett hét felső-magyarországi vármegyéről.¹² További vizsgálat révén ennél pontosabb datálás, sőt a szerző azonosítása is lehetővé vált, mielőtt azonban ennek részletezésére rátérnénk, a szöveg általános sajátosságainak és a tartalom főbb pontjainak az ismertetését érdemes előrevennünk.

A szöveg teljes címe: *Responsio ad quaestionem dilemmaticam a populis Europaeis nationi Hungariae propositam, azaz Válasz az európai népek által a magyar nemzetnek feltett főgós/dilemmatikus kérdésre*. Hogy mi is ez a dilemma, arra rögtön az első sorokból választ kapunk:

¹⁰ Szepesi 1671 után is visszatérő vendég volt Teleki Mihálynál. FEHÉR, 2007, 98–99, 107, 120, 122, 204. etc.

¹¹ Politikai tevékenységéről rövid áttekintés: NAGY, 1997, 305–306; CSILLAG, 2016, 148–149.

¹² Bethlen hadjárataihoz és európai politikájához áttekintő jelleggel: R. VÁRKONYI, 2013. A nikolsburgi szerződéshez: PÁLFFY, 2013.

Azt kérdezik mai napság az európai népek a magyar nemzettől, melyik oldalra akar állni: kelet török császárára vagy nyugat római császárára? Fogós kérdésnek tűnik, kibogozhatatlan és feloldhatatlan csomónak, amelyet a magyar nemzet, ahogyan ő maga is gondolja, semmiképpen nem tud feloldani anélkül, hogy végső pusztulásra ne jusson.

Ebből a felütésből is sejthető, de a szöveg áttanulmányozása után már egyértelmű, hogy a röpiratunk egy ténylegesen létezett (sajnos kutatásaink során mindeddig elő nem került), a *Responsio* szerzője által a szövegben végig hol *Nodus dilemmaticus*nak, hol *Quaestio*nak, hol egyszerűen *Dilemmának* nevezett, magyarokat (és Bethlent) támadó pamfletre készült válasz. A kézirat vagy nyomtatvány híján nem tudjuk, hogy ez a polemikus szöveg milyen terjedelmű és milyen színvonalú lehetett; ugyanígy azt sem, hogy milyen formában terjesztették; a *Responsió*ról azonban általában kijelenthető, hogy rendkívül igénytelen latinsággal, ám tapinthatóan nagy rössel és dérral-dúrral írt, tehát feltehetően hirtelen indulat szülte válaszszoveg, ami éppen hirtelensége miatt megejtő őszinteséggel tárja fel nyilvánvalóan Bethlen-párti, protestáns magyar alsó-közép értelmiségi szerzőjének a nemzettel, hazával és európaisággal kapcsolatos gondolatvilágát. Ebben a minőségében tehát, bár irodalmi értelemben nyilvánvalóan értékelhetetlen, illetve az sem valószínű, hogy nyomdának valaha még csak a közelében is járt volna az eredeti (vagy korábbi) kézirat, amelyről Szepesi lemásolta, mégis rendkívül fontos forrást jelent részben a Bethlen-kori politikai gondolkodás populáris regiszterének, részben pedig általában a nemzeti és felekezeti identitások kutatásához a kora újkori Magyarországon.

A *Responsio* tartalma öt fő fejezetben vázolható fel.

1. Elsőként arra keresi a választ, kik a *Nodus* vagy *Quaestio* szerzői, akik magukat európai népeknek nevezik. Megállapítja, hogy az összes európai nép nevében lehetetlen ilyen kérdést feltenni, végül pedig leleplezi az „ármányt.” Érvelése annyira sajátos és öntudatosan provinciális, hogy (bár teljes fordítást itt nem közlünk), érdemes átadni neki a szót. A szó szerint „fokhagymaszagú” argumentáció mellett már itt feltűnik a pamflet vezérmotívuma is: a (protestáns) magyarság kiirtására állandóan cselegető szövő pápista és bécsi udvari politika.

Vagyis, nem ezeket a nemzetünk hírét öregbítő, velünk kölcsönös és erős kapcsolatban lévő szomszédos és baráti népeket értik az Európa népei kifejezés alatt azok, akik e fenséges név álcája és festéke alá bújnak, miközben félelmet hintenek, zsarnoki törekvéseiket leplezve csapdát készítenek és hurkot fonnak, hogy a magyar nemzetet a végső pusztulásba taszítsák; valamint (amire már régóta törekednek), hogy a föld színéről eltöröljék.

Azt gondolják, a magyarok agyatlanok, végtelenül tanulatlanok, együgyűek és vakok, és nem tűnik fel majd nekik, hogy – bármilyen színes és szépen ragyog – mindez csak álca. Ám talán mégis máshogyan áll a dolog, mint ahogy ezek az „európai népek” gondolják.

A titkos dolgok kutatói szerint a kéjnyók az ifjak és szeretőik elcsábítása, fejük elcsavarása érdekében kifestik magukat. A fokhagymás lehelet viszont leleplezi a festéket: ugyanis ha

valaki fokhagymát eszik és rálehel a festékre, az elhalványodik és elveszti erejét. Mi, magyarok, különösen reggel, éhgyomorra szeretünk fokhagymát enni, mivel védi a gyomrot az ártalmas nedvektől, és úgy mondják, hogy a látást is élesíti. Nem csoda tehát, hogy életünkkel és leheletünkkel leleplezzük a festéket és annak elhalványodásával felismerjük, kik rejtőznek az Európa népei magasztos elnevezés alatt. Nem mások, mint vérszomjas farkasok, oroszlanok, medvék, tigrisek és párducok, akik nekünk magyaroknak a kipusztításán mesterkednek. Azon török a fejüket, hogy a templomokat és egyházi birtokokat elvegyék, Isten egyházát és Jézus Krisztus vérével megváltott és megtisztított népét visszakényszerítsék a lélek babiloni fogságába, és hogy ne csak a testi és anyagi javak, de a lelkiismeret és a lelkek fölött is ördögi zsarnoksággal uralkodjanak. Isten ígététől és Jézus Krisztus megváltó vallásától el akarják szakítani és saját koholt hagyományaik (amelyek Isten színe előtt semmit nem érnek) imádására és csókolgatására kényszeríteni azokat, akik ezt nem akarják; a római katolikus hit felvételére, akaratuk ellenére, mint buta állatokat (mivel Isten pillanatnyi hatalmat adott nekik, de *im* bebizonyosodik, hogy bár megválasztották őket, visszaélnék esküjükkel) kényszerítik az embereket, acélkorbáccsal és a pokol tüzes ostorával verve őket. Testi erőszakkal, fegyverrel, tűzzel és vassal kényszerítik Krisztus nyáját, hogy a valódi pásztor, Krisztus egyházának tanítása helyett idegen pásztor és egy kicserélt pap, vagyis a katolikus egyház, a pápa és a klerus tanítását hallgassa. Egyszóval: a római pápa; a jezsuiták, az ő hatalmának és tekintélyének felesküdtött harcosai és védelmezői; a klerikusok és prelátusok és akik még fölöttük állnak és fenbéljázásban versenyre kelnek velük; akik végtelen hatalommal és fegyverrel, kényük-kedvük szerint gyakorolják zsarnokságukat, mintha a rájuk bízottak nem szabadok, hanem a szolgáik lennének: ezek az „európai népek” és a csomónak vagy dilemmának a kiagyalói.

2. A második fő pontban a *Responsio* azt járja körül, kiknek teszik fel a kérdést a *Nodus* vagy *Quaestio* jezsuita szerzői. Megállapítása szerint

ármányos és csodálatos kettős hazugság, hogy a magyar nemzetet közösen szólítják meg és ahogyan egy a magyar nemzethez közösen intézett dilemmában gyanúsítgatnak. A Magyar Királyság maradéka ugyanis két részre oszlik: Felső- és Alsó-Magyarországra. Alsó-Magyarország lakosai Ausztriával határosak és szomszédosak, illetve a római császár pártján állnak, öfelsége alattvalói és az ő zászlaja alatt katonáskodnak. Ezért tehát rájuk, bár ők is magyar nemzet, a kérdés és dilemma nem vonatkozik. Mégis álságos módon ezeket a magyarokat is bevonják és belekeverik a dologba, hogy a teljes magyar nemzet ellen egyöntetű gyűlöletet és utálatot keltsenek az európai népek körében.

A kérdést tehát valójában, korrekt módon úgy kellett volna feltenni, hogy

a magyar nemzetnek, a felséges erdélyi fejedelemnek és a császári és királyi felség adományában összefogott hét nemes vármegyének szabad-e békében élnie a török császárral és a vele kötött szerződést sértetlenül és szentül megőrizni; avagy ezt a szerződést fel kellene bontani és visszamondani, sőt minapi szövetségesként meg kellene inkább támadni a szultánt?

3. Az argumentáció legpolemikusabb, központi részében azt járja körül a *Responsio* írója, hogy miért álkérdés valójában a dilemma, hogyan leplezik le ezzel valódi szándékait a szerzők, és mik ezek az igazi szándékok. Álkérdésnek azért tartja, mert álláspontja szerint Bethlen Gábertől és alattvalóitól nincs is értelme azt kérdezni, hogy kelet vagy nyugat pártján állnak-e, mintha ebben a kérdésben tényleg választani lehetne. Az „európai népek” tehát magával a kérdésfeltevéssel is csak azt árulják el, hogy 1. valójában a török elleni háborúra készülnek; 2. az fáj nekik, hogy Bethlen és alattvalói (köztük a hét vármegye lakói) békében élnek, és ezt a békét akarják valójában megszüntetni; 3. ezzel pedig Bethlen és alattvalói elpusztításán mesterkednek. 4. Valódi céljuk viszont Magyarország és Erdély elfoglalása, gyarmattá és tartományná süllyesztése. A háború csak ürügy, hogy az idegen katonák beszállásával feléljék a határvidék és a városok erőforrásait, végső soron pedig a saját országuktól megfosszák a magyarokat. Ők azonban átlátanak a szitán, mert – ahogyan a latin szövegbe magyarul beszúrt közmondás tartja – *vak eb az ki a szita által nem lát*; illetve: *a kinek egyszer az kása a száját meg égeti, mászor az tarhoját is fuja*. Ráadásul 5. az egész kontraproduktív, hiszen a török császárt is felingerlik a kérdéssel, aki a magyar nemzet szövetségese, és mint ilyen védelmezni tartozik azt; 6. valamint értelmetlen is, hiszen ha a nyugati császárnak a magyarokra van szüksége a háború eldöntéséhez, azzal csak a saját gyengeségét leplezi le a keleti császár előtt. 7. Hiába próbálják tehát gyűlöletessé tenni a magyar nemzetet a nyugati császár előtt azzal a váddal, hogy a keleti császár pártján van, és a keleti előtt, hogy a nyugatién lenne, azok mindketten jól tudják, hogy egyik sem felel meg a valóságnak. 8. Valójában mindez a régi nagy tervnek a felmelegítése: amikor még a magyar nemzet a nyugati császár pártján állt a keletivel szemben (*cum enim natio Hungarica a partibus imperatoris occidentis staret contra imperatorem orientis*), a magyarokat mindig az első vonalba küldték és magukra hagyták, hogy vérezzenek el, ahogyan Mezőkeresztesnél (1596) is történt; majd ők kiáltottak árulást, holott maguk voltak szövetségeseik elárulói. A célja mindennek az volt, hogy a magyar nemzet lassan elfogyjon a török elleni harcban, ezek az úgynevezett szövetségesek pedig (valójában árulók) birtokukba vegyék az országot (*Finis huius proditionis erat, ut paulatim gladio imperatoris orientis natio Hungarica absumpta, isti fideles socii – scilicet proditores occultissimi – Regno Hungarico potirentur*).

Ezt a bajt készítitek elő tehát – teszi fel a kérdést a fejezet végén a szerző, közvetlenül a *Nodus/Quaestio* szerzőihez fordulva – *a már tönkretett magyar nemzetnek, kéjnői ábrázattal feltett kérdésekben? A fokhagyma fogyasztása és a magyarok lehelete leplezi a festett pofátokat; a festék elhalványodik és elötűnik alatta a kiélt, élveteg, férjfaló, ronda lotyó. A halász is okul, ha megharapta a hal.*¹³

Összegzésként mindehhez még hozzátesszi: Felső-Magyarország lakóit még azzal sem lehet vádolni, hogy semlegesek lennének, hiszen valójában kettős elkötelezettségük van. Egyszerre szövetségesei a török szultánnak (Bethlenen keresztül), illetve egészen addig

¹³ Erasmusi adagium, Ad. 29: *Piscator ictus sapient*. ASD II–1, 142.

hű alattvalói a német-római császárnak és magyar királynak, amíg az a koronázási hitlevélben vállalt esküjének megfelelően az ország törvényeit és jogszokásait betartja.¹⁴

4. A röpirat következő részében a szerző a török szövetség előnyeit ecseteli. Hét okot, illetve történelmi példát sorol fel arra, hogy miért nem érdemes felbontani a szultánnal kötött szövetséget. 1. a vállalt szerződést a török is mindig betartotta, még akkor is, amikor a szerződészegésre maga a német császár követe buzdította. Erre terjedelmes vendég-szövegben hoz indoklást. Cesare Galli és Ali budai pasa 1605-ös titkos tárgyalásából¹⁵ közöl hosszú idézeteket, amelyben a császári követ ajánlatát a töröknek, hogy együttesen irtsák ki a magyarságot, mert akkor minden gondjuk megszűnne, valamint a budai pasa erre adott nemleges válaszát olvashatjuk. 2. A szöveg második indoka a török szövetség mellett, hogy a török mindig megbízható szövetséges volt, és mindig megsegítette a szövetségeseit (példákat nem hoz rá). 3. A harmadik a Bibliára tett hivatkozás, az adott szó szentsége. 4. A szerződések betartását írja elő a nemzetközi jog is (*ius gentium*). 5. A várnai csata (1444) a példa, milyen következménnyel jár a szerződészegés, a szöveg idézi is a híres *Romulidae Cannas* epigramma disztichonját.¹⁶ 6. Gyakorlatias érv: az esküszegő végképp elveszti hitelét és becsületét, soha nem fogják komolyan venni. 7. Utolsó érve megint egy Bocskai-korból hozott példa: amikor Bocskai halála után Rudolf császár a német birodalmi rendektől katonai segítséget kért volna egy magyarok elleni bosszúhadjárathoz, azok visszautasították, mondván: a magyarok őket sohasem támadták meg; a kereszténység védőbástyáját nem is akarnák ők sem megtámadni; a magyarok ellen az erőszak amúgy sem használt sohasem; a szerződést pedig még a pogányok is be szokták tartani.

5. A röpirat befejező része a *Nodus* vagy *Quaestio* azon érvelését zúzza szét, hogy a magyarokat bármiféle szerződés kötelezné arra, hogy a német császár mellett hadba szálljanak a török ellen. A *Responsio* ezt először közjogi érveléssel cáfolja, majd pedig – ezzel a támadó hangvételű peroratióval is zárva egyben a szöveget – az Ausztriai Házzal szemben felhozható történelmi sérelmek felsorolásával igyekszik bizonyítani, hogy a Habsburgok valójában már régen eljátszották a magyar nemzet bizalmát. A közjogi érvelés a Tripartitumra hivatkozik, lényege a következő mondatban foglalható össze: *Rex enim et publicus dominus est ratione dispensationis bonorum publicorum; sed et publicus servus est, ratione defensionis publici iuris et libertatis regni et nationis in consensu* [!] *est*. A nemzet és a választott király tehát kölcsönösen függnek egymástól: a nemzet engedelmességgel tartozik, cserébe a király pedig védelemmel. Ám – szól az irat érvelése – míg a nemzet a kötelezettségét mindig vére bőséges hullatásával teljesítette, addig az

¹⁴ A koronázási hitlevelet éppen 1622-től kezdve törvénybe is iktatták: PÁLFFY, 2013, 152–154.

¹⁵ Ali pasa leveleinek modern kiadása ezt nem említi, BAYERLE, 1991. Ugyanennek az iratnak Szepesi Laczkóéval közel egykorú magyar változatát, nem szövegű átiratban kiadta: MAJLÁTH, 1882. A háttérhez: PAPP, 2006; PAPP, 2015.

¹⁶ Az epigrammáról lásd SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012; a disztichon jelenlétét Szepesi kéziratában szintén megjegyzi: NAGY, 1997, 305.

uralkodó ezért cserébe soha semmit nem adott (*At quae gratia nationi Hungaricae ab imperatoribus occidentis reposita est? Nulla: immo ingrata gratia*). Sőt, valójában mindig a magyarok ellen mesterkedtek, ahogyan ezt minden történelmi példa igazolja, III. Frigyesztől kezdve, a Szapolyai elleni háború elkezdésén és Buda elvesztésén keresztül a tizenöt éves háború vérengzéseig, majd az Esztergom környéki hatvan falu átengedésén a töröknek,¹⁷ illetve a magyar katonaság teljes kizárásán keresztül Győrből és Komáromból,¹⁸ egészen a legújabb protestánsellenes intézkedésekig.

Ez tehát a Magyar Királyság védelme? Ez lenne a határok védelmezésének műve? Védelmeytök Magyarországot, de nem a magyarokért; kiterjesztitek a határokat, csak nem a Magyar Királyságét, hanem Ausztria és Német Birodalom határait a magyarok ellen. (...) Mindazonáltal az ábruhába bújt „európai népek” a Nodusban és a Dilemmában (amit titokban csempésztek be a magyarok közé) mégis azt merik követelni a magyar nemzettől, hogy álljon a nyugati császár pártjára és szegje meg esküvel vállalt szerződését a keleti császárral. Ítélje meg hát Isten és az egész keresztény világ, az összes helyesen gondolkodó keresztény nép és nemzet, hogy méltányos-e, amit Nodus és Dilemma követel a magyar nemzettől. Mindezen elmondottak azonban kielégítő választ adnak a magyar nemzet részéről az „európai népek” eme fogas kérdésére és göcsörtös csomójára – zárja a szöveget.

Az utolsó bekezdés első mondata egyben *expressis verbis* utalást tartalmaz arra, hogy a *Nodus/Dilemma* ténylegesen valamilyen titokban terjesztett irat volt (*larvati populi Europaei (...) in suo nodo et dilemmate clandestine Hungaris immittentes*).

E még felfedezendő iratnak a címadása talán a lengyel jezsuita Marcin Śmigleckinek (Martinus Smiglecius, 1564-1618) a korban közismertnek számító, két kiadást is megélt, protestánsokkal polemizáló röpiratát követhette (*Nodus Gordius seu De vocatione ministrorum disputatio*).¹⁹ Akár előkerül azonban a *Responsiót* kiváltó, Bethlent és a magyarokat provokáló pamflet, akár nem, mindez önmagában elegendő muníciót ad a Bethlen-kori politikai irodalom jellegének és volumenének ártértékeléséhez.²⁰ Ezt az állításunkat a szerző azonosítása során előkerült adatok csak tovább erősítik.

Lorántffy Mihály udvari papjáról, Szepsi Laczkó Mátéről (1576–1633), túl azon, hogy kéziratban hátrahagyott egy latin–magyar krónikát, nem sokat tudni. A Krónika (valójában: *Observationes Rerum Memorabilium. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjedzési*) egyetlen, 1857-ben megjelent, cenzúrázott és csonka kiadása²¹ mindeddig

¹⁷ TARNÓC, 1979, 176–177; BÁTHORY–KÁRMÁN–ZÁSZKALICZKY, 2019, 91–92.

¹⁸ Az 1619. novemberi pozsonyi gyűlésen megfogalmazott panasziratban (*Ordinum responsum*) is emlegett sérelem: BÁTHORY–BENE–KÁRMÁN–ZÁSZKALICZKY, 2020, 125.

¹⁹ ŚMIGLECKI, 1609; 1613.

²⁰ ALMÁSI, 2013; BÁTHORY–KÁRMÁN–ZÁSZKALICZKY, 2019; KÁRMÁN, 2019; BÁTHORY–BENE–KÁRMÁN–ZÁSZKALICZKY, 2020.

²¹ ETA III, 1–246. Mikó kiadását néhány hónappal megelőzte a Sárospataki magyar krónika Toldy Ferenc szerkesztette kiadása. A sárospataki református kollégium könyvtárában ma is meglévő kézirat egyértelműen a Szepsi Laczkó-féle krónika 1703-ban készült, nem teljes másolata, Toldy viszont a kiadáshoz nem

megakadályozta, hogy e felső-magyarországi protestáns középértelmiséginek a sajátos világképét megismerjük, arra azonban még éppen elegendő fogódzót nyújtott, hogy a *Responsió*val mutatott szövegegyezések révén az eredeti, Marosvásárhelyen, a Teleki Tékában megmaradt kéziratot is áttanulmányozzuk.²² Az ott talált adatok nyomán egyértelműen kijelenthető, hogy bár a röpiratunknak a Szepesi-féle másolaton kívül jelenleg nem ismert másik példánya, szerzője azonban ugyanaz az ember, aki az *Observationes rerum memorabilium*ot is papírra vetette. Ezt három érv alapján állítjuk.

1. Az első érv az időbeli és térbeli egybeesés, vagyis mindkét szöveg nagyjából egy időben és ugyanabban a közegben keletkezhetett, az 1620-as években, egy felső-magyarországi, protestáns és Bethlen-párti milióban. Ez az állítás külön-külön is igaz lenne, de a tartalmi egyezések ennél jóval szorosabb összefüggést bizonyítanak.

2. A *Responsio* és az *Observationes* között, ahogyan fent megállapítottuk, már az utóbbi csonka kiadása alapján is jelentős szövegegyezést lehetett azonosítani. A *Responsio* kéziratában a 89v–91r. oldalak közt sűrű idézetek találhatóak Cesare Galli és Ali budai pasa párbeszédéből. Valójában ezek excerptumok egy hosszabb, a jelek szerint a Bocskai-korban propagandacélokából terjesztett iratból vagy kiadványból, amelynek latin változatát jelenleg egyetlen másik forrásból ismerjük, Szepesi Laczkó Máté *Observationes*éből.²³ Ugyanez a helyzet a fenti áttekintésben a 4. fejezet végén már említett példával, amelyet Szepesi Laczkó krónikájában is megtalálunk. A más forrásból szintén nem ismert történet²⁴ tisztán latin és latin–magyar verziója szinte szóról szóra egyezik.

ezt a pataki kéziratot, hanem Kazinczy Gábor másolatát használta. Az eredeti, marosvásárhelyi kézirat Mikó-féle kiadásával összevetve azonban látszik az is, hogy bár Toldynál is találunk kipontozott szövegrészeket, olykor mégis bátrabb szerkesztőnek bizonyult Mikónál, ti. több egyértelműen németellenes passzust benne hagyott a kiadott szövegben, amelyek viszont Mikónál hiányoznak. TOLDY, 1857.

²² TT Ms 33. Hálásan köszönöm Szabó András Péternek, hogy a kézirat digitális másolatát önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta.

²³ Summa legationis magnifici Caearis Galli Itali a spectabilibus et magnificis Ernesto et Ioanne a Molarth et Adolpho ab Althan comissariis caesareis ad illustrissimum Aly bassam Budensem Comaromio expediti; continens replicationes et responsa cum eodem bassa ultro citroque habita fideliter ex lingua Turcica propriaque ipsius bassae ex ore legati raptim excipientis descriptione translata. ETA III, 66–80; TT Ms 33, p. 155–169. A sárospataki krónika kézírata szintén tartalmazza ezt a dokumentumot, de Toldy nem vette be a kiadásába (TOLDY, 1857, 43–44). Cesare Galli és Ali pasa tárgyalásának a latinnál rövidebb magyar változatát Majláth Béla a Forgách család Nemzeti Múzeumba került alsókemencei levéltárának egyik kéziratából adta ki, jelzet nélkül. A kézirat jelenlegi lelőhelyét nem sikerült kinyomoznom. MAJLÁTH, 1882.

²⁴ Az 1607-es regensburgi birodalmi gyűlés aktái egyelőre kiadatlanok, a megmaradt kéziratokban lenne érdemes utánanézni, van-e ennek említése. A sárospataki krónikában: TOLDY, 1857, 70–71.

<p>Responsio OSZKK Quart. Hung. 411. 91v–92r.</p> <p>Septima ratio: a testimonio ordinum imperii Romani sub imperatore occidentis existentium, cum enim pacificationem Rudolphus II. imperator occidentis cum illustrissimo ac serenissimo [92r] domino principe, domino Stephano Bocskay et cum statibus ac ordinibus Regni Hungariae in gratiam rediisset et pacificationem diplomate confirmasset, mortuo serenissimo principe coepit cogitare consultoribus et instigatoribus quibusdam de exequenda vindicta. Itaque mittit ad ordines imperii de auxilio impetrando contra Hungaros ad vindicandum. Quid ad istud postulatam status et ordines imperii replicant? Haec:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros 2. Num quid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt 4. Fidem datam esse servanda cuiuslibet etiam gentiles sanxerunt. 	<p>Observationes ETA III. 123.</p> <p>Ez idő tájban Rudolphus császár az Imberiumbeli státusokhoz minden felé követeket bocsáta, segítséget kér vala a státusoktól, hogy a confederatio ellen is hadd állaná meg bosszúját a magyar nemzeten. Az imperiumbeli státusok megértvén a császár kívánságát, gyűlést tévének, és a császárnak a követek által ilyen választ adának írásban:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros 2. Num quid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt 4. Fidem datam esse servanda cuiuslibet etiam gentiles sanxerunt. <p>Ez dorgáló és pirogató feleletet hallván és értvén a császár a bécsi pacificatiot helyben hagyá.</p>
---	---

Ha ezen a nyomon továbbhaladva az *Observationes* marosvásárhelyi kéziratát vesszük görcső alá, a szövegegyezések és utalások tovább gyarapodnak. A *Responsió*ban felsorolt nemzeti sérelmek és történelmi példák között több olyan utalást találni, amelyeket Mikó Imre a Krónika 1857-es kiadásából kihagyott. Ilyen a mezőkeresztesi csatában szándékosan magukra hagyott magyarok esete, valamint ezzel összefüggésben a magyarok szándékos kivéreztetésének terve; illetve ugyanide sorolhatjuk a *Responsió*-ban emlegetett máramarosi hullahegyeket. Ezek szövegpárhuzamát az alábbi formában találjuk az *Observationes* kéziratában.

Ez időben kezde az pápistaság es az német nemzet az magyar nemzet ellen (ismét) álnok tanácsot forralni és végezni, hogy ne fogják szívtök szerint az magyarakval az dolgot, mert úgymond, ha derékképpen megszabadíttjuk országokat és meg gyarapodhatnak, ismét úgy bánnák velünk és országunkval, mint az előtt: hanem úgymond, bocsássuk mindenött elől őket az törökre, nézzük őket, ne segítsük, hadd fogyassza el az török és tatár őket, mi csak ha láttyuk hogy meg fogyatkoznak, üssük el láb alól az maradékját és occupáljuk országokat: mert kár ő nekik ez jó földön lakni. Hatvan várát is [27] nem azért szállá meg Maximilian, hogy ez földnek és nemzetségöknnek javát kívánná, hanem érzé az sáfrány illatot, hogy talán Bécs tartaná meg az török császárt; hogy azért az török szándékát és fegyverét ez mi földünkre vonhatná és fordíthatná, úgy jöve alá Hatvant megszállani. Az Törököt is azért

vágatá le benne, hogy meg haragván, az útban az nem messze lévő Török császár vindicálna érette és annál inkább ő is vágatná az Magyar nemzetet busultában. Ez az álnok tanács az idővel lassan lassan de nyilatkozik, minémő jóakarattal volna az Austriaca familia az Magyar nemzethez: és ez az veszedelmes tanács szakasztja félben Magyar Országának az Török birodalma alól való derék megszabadulását, az mint az idő és az példák ide alá meg mutatták. Sőt az praktika lassan lassan az cselekedetből kinyilatkozván sokára is alkalmaztosságot ada az Magyar Nemzetnek, hogy jövendő állapotya és meg maradása felől gondolkodnék, és az sendölt az praktikások után hordaná.²⁵ *Artem arte eluderet. Tromphot tromphval ütne.*²⁶

1598. *Sigismundus Transylvaniae princeps Jesuiticis consiliis mutato vitae instituto Rudolphi II. Romanorum imperatori regionem suam Transylvaniam occupandam, possidendam (nagy kábaság) et contra Turcas defendendam Albae Iuliae in conventu ordinum Transylvaniae praesentibus imperatris legatis die 4. Aprilis tradidit.* (Erdélynek és az Magyar nemzetnek mind magával együtt romlására) (...) Könnnyű által látni, mi végre nézték az Jesuiták és az Német nemzet, midőn Báthori Sigmondot ki színlék és ki beszélék Erdély Országból és magokat iktaták be az Országban. Meg mondják ez tanácsnak végét Erdélyben az halmokban rakott Magyar testek.²⁷

Szintén itt kell megemlíteni az I. Ferdinánd magyarellenességéről szóló kis anekdotát, amit Mikó szintén kihagyott a kiadásából.²⁸ E példánál is fontosabb azonban, sőt, a datálásban is segít a *Responsio* befejező részében emlegetett bécsi tanácskozás: *Quid sibi vult senatus consultum Viennae Austriae, praesente et apostolico legato, legatoque rege Hispaniarum, quadraginta millia hominum armatorum nomine regis Hispaniarum promittente ad quadraginta annos perpetuo stipendio alenda ad consumptionem nationis Hungaricae habitum?* Ez valójában megint egy olyan irat, amelyet Mikó a *Krónika* kiadásából teljes egészében kihagyott, az alábbi indoklással: *itt még van 1624-ről egy terjedelmes okmány, melyet azonban nem láttam közölhetőnek.*²⁹ A kézirat végén az 518–527. oldalakon valóban egy terjedelmes „okmányt” találunk latinul és magyarul, 1624-es datálással és az alábbi, Mikó 1857-ben, a neoabszolutizmus idején hozott döntését teljes mértékben érthetővé tevő címmel.

Minémű akarattal legyen az Pápista német nemzet és egyéb pápista nemzetségek az Magyar nemzethez, mint szintén az mi eleinkhez és atyáinkhoz: im ez derekas Bécsben ellenünk végezet Tanácsból (melyet Fejedelmünknek jó akarói titkon megküldenek anno 1624) minden igaz keresztyén Magyar megismerheti. Ezt az ellenünk való végezést pedig ő maga

²⁵ *Utána hordja a zsindelety: szigorúan szemmel tart.*

²⁶ TT Ms 33, p. 26–27. Toldy a sárospataki másolatból ezt a részt közölte. TOLDY, 1857, 57.

²⁷ TT Ms 33, p. 31. A sárospataki krónika kiadásában szintén szereplő részlet. TOLDY, 1857, 59.

²⁸ Lásd alább, 52. jegyzet. Ezt viszont már Toldy is kipontozta a másolatról készült kiadásában: TOLDY, 1857, 51.

²⁹ ETA III, 246.

*az Fejedelem publicálá és ki adá, hogy meg irattassék, mindenek értsék és tudjanak magok-ról és maradéjkokról gondot viselni.*³⁰

A latin szöveg után Szepsi Laczkó a szöveg magyar fordítását is közli, az alábbi címmel.

*Hogy az kik Deák nyelvet nem értőnek ez szörnyű veszedelmes végezést meg értsék és az egész Magyar nemzet mind nagy mind kicsiny tudgya és tudván s értvén magokról tudgyanak gondot viselni vigyázni és őrizkedni, ezokáért Magyar nyelvre igazán így fordítottat és eny-nyit tészen. Bécs városában az Magyar nemzet eltörlésére végeztetett tanács anno 1624 esztendőben nyilatkozatott ki és az Erdélyi fejedelemnek az Magyar nemzetnek egy jó akaró-jától meg köldetett.*³¹

A teljes szöveget itt nyilvánvalóan nem áll módunkban közölni (bár a latin verzió-nak létezik egy a kutatásban eddig hamisítványnak tartott, anonim kiadása a 19. század elejéről³²); az újabb szövegegyezés azonban, túl azon, hogy a szerzőség mellett is egy újabb nyomós érvet szolgáltat, egyben a datálást is pontosítja. Nyilvánvaló tehát, hogy a *Responsiónak* is 1624 után kellett keletkeznie, és talán nem járunk messze az igazságtól, ha rögtön a következő egy-két évre, Bethlen Gábor második magyarországi hadjá-ratának (1626) környékére tesszük a megírás idejét.³³

3. Mindezzel pedig rátérhetünk a Szepsi Laczkó szerzősége melletti utolsó érvünkre. Az *Observationes* kétségtelenül egy, a kor protestáns magyar politikai gondolkodását, ezen belül is a korabeli történeti tudat mélyrétegeit megvilágító, ám a csonka kiadás miatt mindeddig figyelmen kívül hagyott forrás. Bartoniek Emmának igaza volt annyiban, hogy Szepsi Laczkó történeti műve valóban nem eredeti munka: legnagyobb részt ténylegesen egy latin nyelvű történeti feljegyzéseket tartalmazó, feltehetően nem saját kézirat, illetve a Bocskai-kortól kezdődően különböző politikai röpiratok, levelek, kiáltványok, országgyűlési artikulusok egybemásolt gyűjteménye.³⁴ Eredetivé teszik azonban Szepsi Laczkónak a másolatok közé, illetve mellé írt, magyar nyelvű kommentárjai, amelyek valójában a mű rendezőelvét adják. Ezeket a kommentárokat azonban (amelyek tulajdonképpen a címbe foglalt *Observationest* takarják) Mikó következetesen kihagyta, azzal az indoklással, hogy nem is mind Szepsi Laczkótól származik, illetve szimplán gyűlölködő megjegyzések, „bosszantó epéskedések” és „egymást üldözési szellemet lehellő kifejezések melyek vajha soha se egy se más részről ne nyilvánultak

³⁰ TT Ms 33, p. 518. Ezt a *consiliumot* a sárospataki krónika kézirata (Toldy leírása szerint) nem tartalmazza. TOLDY, 1857, 43–45.

³¹ TT Ms 33, p. 522–527.

³² ANONYM, 1828; a rejtélyes kiadásról: ALMÁSI, 2016a; ALMÁSI, 2016b.

³³ Ez az 1624-es titkos tanács kiváló kontrasztban áll Bethlen 1621-es titkos haditervével. PAPP, 2013.

³⁴ BARTONIEK, 1975, 509–511.

volna”.³⁵ A kézirat áttanulmányozása után azonban megállapíthatjuk, hogy a Mikó által más kéznek tulajdonított megjegyzések (valójában betoldások, közbevetések, kommentárok) – nagyon kevés kivételtől eltekintve – Szepesi Laczkó kezétől származnak.³⁶ Az úgynevezett „epéskedések” pedig olyannyira a lényegi elemét, sőt, szervezőelvét képezik a műnek, hogy Mikó már a címet is cenzúrázni volt kénytelen (a nyomtatásban kihagyott részleteket szögletes zárójelben közlöm).

Observationes Rerum Memorabiliuum. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjedzési, mellyek az Magyar Nemzetet [kiváltképpen pedig az Magyar Keresztyén Statusokat jo vigyazásra serkenthetik [mind az idegen nemzet, s mind az haza gonosz akaró fiai ellen] igen igyefogyott állapotjában.

Vagyis, a *Responsió*ban végigvonuló gondolat – az udvar, a jezsuiták/pápisták állandóan titkos ármányt forralnak a magyar nemzet kiirtására – az *Observationes*nek is központi gondolata, bár ez a kiadáson pont nem látszik. Sőt, mivel az 1624-es *Senatus consultum* és magyar fordítása a marosvásárhelyi kézirat utolsó darabja, még az sem zárható ki, hogy a fentiek szerint ez után datálható *Responsio* is eredetileg ugyanennek a kéziratregyüttesnek volt a része. Akár így volt, akár egy másik kötet volt a Szepesi által 1671-ben lemásolt röpirat forrása, az őrzési helye mindkettőnek ugyanott lehetett: az 1671-ben még Sorostélyon található Teleki-könyvtárban.

Összegezve tehát a fent leírtakat. A Szepesi másolatában megmaradt Bethlen-kori röpiratról biztonsággal kijelenthetjük, hogy 1625/26 körül keletkezett, a szerzője legnagyobb valószínűséggel Szepesi Laczkó Máté, akinek gyűjteményes fel- és megjegyzései, „megfigyelései” (*Observationes*) még további, a Mikó-féle kiadásból kihagyott politikai témájú röpiratokat tartalmaznak. A *Responsió*ban és az *Observationes*ban egyaránt megfigyelhető (és a mai *great replacement*-elméletekre emlékeztető) radikális német- és katolikusellenesség egy mostanáig figyelmen kívül hagyott, de mindenképpen további kutatásokra érdemes sajátosságát jelenti a korszak politikai gondolkodásának.³⁷ Tapintható az is, hogy a vallásháborús konfesszionalizmus és a kora újkori politikai nacionalizmus egymást erősítő két fő forrása volt a kora újkori politikai diskurzus e még részleteiben feltárandó, a Bocskai-kortól felerősödő témájának, amely mögött ugyanakkor objektív kiváló okként a hosszú török háború pusztításait és traumáit, illetve a művelődés általános hanyatlását egyaránt valószínűsíthetjük.³⁸ A Szepesi Laczkónál megjelenő fenyegetettség és a német praktika Bethlen Gábor végrendeletében³⁹ is felbukkan, ami

³⁵ ETA III, 5.

³⁶ Bartoniek Mikó nyomán egyenesen több szerzőt feltételez. BARTONIEK, 1975, 510.

³⁷ A magyarok teljes kiirtásának ötletét a korabeli történetírók Giorgio Bastának tulajdonították, így bukkan fel Szamosközynél, Somogyi Ambrusnál, illetve (név nélkül) Bocatius *Hungaroteutomachiájában* is.

³⁸ PÉTER, 1995.

³⁹ De mihelyt a német nemzet mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az íze. Azzal tudniilik, mellyel régen kívánta és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálunk nemével megölesse, országunkat a földdel egyenessé tégye, vagy éppen elpusztíthassa (...). Ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltötték volna? Hol volna az isteni tisztelet? Hol volna a magyar nemzet? És hol volna szabadsága? TARNÓC, 1979, 104–119; 108.

az eddig leírtakkal, illetve azzal együtt, hogy Szepsi szerint az általa az *Observationes*ba bemásolt és lefordított 1624-es iratot a fejedelem nyomtatásban is terjesztette, e szöveg tartósságára, ezzel együtt pedig az úgynevezett magyar függetlenségi vagy kuruc hagyomány ideológiai alapjaira és egyben politikai termék jellegére világít rá. Más szavakkal: a Bethlen-ellenes propagandára adott válasz⁴⁰ mára szinte elfeledett, olykor disszonáns, de a korban mindenképpen meglehetősen hangos szövegét hallhatjuk megszólalni Szepsi Laczkótól.

Végül néhány szó a szövegközlésről. Az átírás során a helyesírást és központozást a mai érthetőség szempontjainak figyelembevételével egységesítettem. A durva grammatikai tévesztéseket – bár ezek a másoló Szepesitől éppúgy származhatnak, mint a szerzőtől – zárójeles megjegyzéssel a helyükön hagytam.

Források

Válasz az európai népek magyar nemzetnek feltett fogós kérdésére

(1625/26)

OSZKK Quart. Hung. 411. 84r–95v.

[84r.]

Responsio ad quaestionem dilemmaticam a populis Europaeis nationi Hungaricae propositam

Quaerunt hoc tempore populi Europaei a natione Hungarica, an stare velit a parte imperatoris orientis Turcae vel a parte imperatoris occidentis imperatoris Romanorum?

Mirum dilemma, inextricabilis et indissolubilis nodus putatur haec quaestio a populis Europaeis, quem nodum natio Hungarica, ut ipsi putant, sine ultima pernicie sua solvere minime queat. Quodcunque enim exalterato cornu sibi eligat, semper feritur (ut ipsi opiniuntur) et ultimum periculum natio Hungarica sibi attrahet.

Sed nodus iste non est plane Gordianus nec plane gladium Alexandri magni requirat, quo si solvi nequeat, discindetur.

Priusquam igitur nodus solvatur duo sunt praecognoscenda:

1. Qui sunt authores nodi connexi et dilemmatis?
2. Quibus proponatur nodus seu dilemma ad solvendum?

⁴⁰ Erről összefoglalóan: ALMÁSI, 2013.

De primo

Qui sunt authores nodi et dilemmatis?

Authores nodi connexi et dilemmatis propositi in quaestione ipsimet sese declarant, qui appellant se populos EUROPAEOS. Populi Europaei seu incolae et possessores HAEREDES EUROPAE qui sint, ex geographicis tabulis, historicis et peregrinationibus apud externos bene constat nationi Hungaricae. Utpote Turcae [84v.] cis Pontum Euxinum habitantes, qui regno Graecos exuerunt ac Graeciam occuparunt; Traciae, Bulgariae, Mysiae, Serviae, Transalpinae, Transylvaniae, Bohemiae, Hungariae, Croatiae, Italiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, utriusque Austriae, Moraviae, Silesiae, utriusque Lusatae, Poloniae, Borussiae, Pomeraniae, Misniae, Saxoniae, Bohemiae, Franconiae, Sueviae, Galliae, Helvetiae, Hispaniae inferioris, Germaniae, Angliae, Scotiae, Hassiae, Alsatiae, Daniae, Sueciae etc. accolae et possessores. Et sic valde generale nomen populorum Europaeorum, nec credit natio Hungarica nomine omnium istorum populorum Europaeorum nodum et dilemma propositum esse; cum etiam in dilemmate oppositio eorundem fiat.

Luditur igitur nomine augusto populorum Europaeorum ambiguitate; ideo generale hoc nomen restringi debet ad aliquos in specie.

Augustissimum nomen populorum apud nationem Hungaricam post conversionem ad veram Christi fidem et confessionem semper honoratissimum fuit et etiamnum in maximo pretio est, cum quibus natio Hungarica in unitate fidei et confessionis JESU CHRISTI ac communi spe salutis et vitae aeternae consentit. Cum eorum magna [85r.] parte natio Hungarica etiam politicam societatem et bonam vicinitatem coluit, affinitatem contraxit, ex iis bene meritas et idoneas personas etiam ad Regni Hungarici regimen et regiam maiestatem saepius promovit, ut etiam nunc sunt, ex historicis populorum Europaeorum exemplis veteribus et praesentibus toti mundo constat. Communiter non hos omnes de gente nostra bene meritos et multis firmis necessitudinibus devinctos vicinos, amicos, populos intelligent nomine populorum Europaeorum, sed eos, qui augustissimo ipso nomine fucum sibi oblinunt ad metum incutiendum, Tyrannidem caelant, tendiculas nectunt, fovent, parant, ut nationem Hungaricam in extremum periculum inducant: ut (quod diu intendunt) radicitus ex orbe terrarum evellant.

Putant isti Hungaros homines esse sine cerebro, extreme barbaros, insulsos, penitus excaecatos et propterea fucos tam egregie splendoros et coloratos non animadvertere. At fortassis aliter se res habet, quam populi isti Europaei opiniuntur.

Abditarum rerum scrutatores tradunt, quod meretrices ad decipiendum et pelliciendum juvenum et amatorum animos fucum faciunt sibi; aliorum commessorum fucum deprehendere; si enim comedens allium anhelet in fucum, fucus flaccescet et desinet. Nos Hungari, esu aliorum praesertim mane jejuni delectamur, quod et stomachum contra ignotas aquas confortat, ut dicitur, et visum acuit; non est itaque mirum, quod vita et anhelita fucum deprehendamus, et fuco flaccescente agnoscamus, qui latent sub nomine augustissimo populorum Europaeorum. Nempe lupi feracissimi, leones, ursi, tigrides, [85v.] leopardi: qui ultimum periculum nobis Hungaris machinan-

tur. Tempa cum redivitibus ecclesiasticis adimere, populum DEI et ecclesiam sanguine Jesu Christi acquisitam et emendatam in spiritualem captivitatem Babylonicam reducere, non tantum corporis et fortunae bonis, sed conscientiis et animabus perdominari diabolica tyrannide conantur; a verbo DEI et fide Jesu Christi salvifica avellere student, ad figmenta traditionum suarum (frustranea coram DEO) osculanda et adoranda invitos cogunt, ad fidem implicitam catholico Romanam amplectendam, tanquam bruta animalia, homines invitos (potestate ipsis ad tempus a DEO concessa, ut electi probantur in fide abutentes) tanquam flagello chalybeo et stimulo Plutonis ignito affligunt, a Christi veri pastoris ecclesiae Catholicae audienda ad Papam et eius cleri vocem tanquam peregrini pastoris et supposititii pontificis et vicarii audiendam vi corporali et armis, flamma, igne, ferro agnos, oves Christi cogunt. Uno verbo: pontifex Romanus huius potestatis et autoritatis iurati propugnatores et defensores Jesuitae, cleri, praelati et super quos hi elati superbiae aequitant, ac quorum extrema potentia et armis pro libidine sua dominandi sicut ipsis liber tanquam mancipiis suae tyrannidis abutuntur.

Hi sunt populi Europaei, hi sunt nodi authores et dilemmatis propositi inventores.

Omnes populos vere Christianos Europaeos, cum quibus in unitate [86r.] verae, indubitatae, Catholicae et ab exordio mundi continuatae fidei Christi consentimus, ab huiusmodi connexionem tanquam fratres in Christo et vicinos de nobis bene meritos et bene sentientes excludimus.

Haec de primo.

De secundo

Quibus proponitur nodus et dilemma? Quaestio ista respondet: NATIONI HUNGARICAE. Mirabile et dolosum gemini figmentum est, quod communiter natio Hungarica compellatur et nationi Hungaricae in communi dilemma proponi intenditur et insimulatur. Reliquiae enim Regni Hungariae in duas partes dividuntur: in superiorem et inferiorem Hungariam. Inferioris Hungariae accolae finitimi et vicini Hungariae [!] Austriae stant modo a parte imperatoris Romanorum et suae maiestatis imperio parent et sub signo eiusdem militant. Idcirco illos, licet sint natio Hungarica, *Nodus et Dilemma* non concernit; verum fraudulenter et illi Hungari immiscentur ac involvuntur, ut apud communes populos Europaeos communem invidiam et odium inflamment contra totam nationem Hungaricam. Maxima iniuria hic afficitur natio Hungarica degens in inferiore Hungaria et Romanorum Augusto imperatori parens ac militans; dum in quaestione in dubium vocatur, quod in propatulo est, et modo toti mundo constat. Superioris Hungariae accolae praeter enim septem comitatus a caesarea regiaeque maiestate collati sunt serenissimo principi Transylvaniae domino Gabriele Bethlen, qui quoniam foederationem relatam cum imperatore Orientis a parte imperatoris orientalis stare dicitur in quaestione dilemmatica, una cum incolis ditionis suae celsitudinis; sed hoc valde ignominiosum et calamitosum est tam serenissimae suae celsitudini quam ditionis suae celsitudinis incolis ex parte imperatore Romanorum [86v.] audire et proponere, propterea quod pacem colit serenissimus princeps, cum ditionis suae celsitudinis incolis, cum vicino imperatore orientis.

Non ergo debebat in Quaestione dici nationem Hungaricam et serenissimum principem modo stare a parte imperatoris orientis et ipse militare (quod quaestio fraudulenter et insiniose insinuat), cum serenissima sua celsitudo et ditionis eius accolae pacem tantum colant pactam, et foedus sancitum sancte et inviolabiliter observent cum potentissimo imperatore orientis; sicut etiam potentissimus imperator orientis pacem cum confoederatis sancte [et] iuste servat.

Quaestio ergo ex parte populorum Europaeorum ita debebat recte et iuridice formari: an liceat nationi Hungaricae, serenissimo principi Transylvaniae et septem inclytis comitatibus a caesarea regiaque maiestate suae celsitudini donatione collatis pacem cum imperatore orientis colere, foedus iuste confirmatum sancte servare et continuare; et, an liceat foedus illud ictum rescindere et ab imperatore orientis confoederato secedere, ac eum armis confoederatorum impetere.

Sed quaestio dolose proposita est et ab iniquitatis periculique authoribus quaestio involuta est ad odium suae celsitudini et subiectis eius fidelibus conciliandum apud augustissimos Europaeos populos. Jesuiticam fraudem redolet quaestio. Si enim quaestio vere et pure esset proposita, cuius facile prospiciendum erat, quid respondendum foret, licet etiam illic habeant jesuitae (iuramento ludentes) sua effugia et elumbes responsiones Christiano homine indignas jesuticis maxime dignas. Haec etiam de secundo.

Nunc ad nodum et ipsum dilemma.

[87r.]

Dilemmatica quaestio hoc intendit.

An serenissima celsitudo principis Transylvaniae cum ditionis suae incolis velit stare a parte imperatoris orientis vel a parte imperatoris occidentis.

Haec quaestio obscura debet resolvi in puras et simplices categoricas propositiones, ut eius verus sensus in propatulum veniat ac eius scopus omnibus innotescat.

Quaestio ergo ambigua istas categorias in se continet occultatas in forma disiunctivarum:

Serenissimus dominus dominus princeps cum suae ditionis incolis

1. stare debet a parte imperatoris orientis
2. vel stare debet a parte imperatoris occidentis.

Hic iam dicendum et exanimandum est, quid sit stare a parte imperatoris orientis vel imperatoris occidentis. Quaestio ista duos dissidentes imperatores cum suis exercitibus dissidentibus in campum producit et in adversam ac oppositam aciem sistit. Insinuat etiam aliquos esse neutrales, ut loquuntur, et quaerit a neutralibus: utri parti sese adiungere velint, et sub cuius imperatoris dissidentium signo armis adversus alterutrum hostiliter militare velint?

Quod hic sit sensus et scopus quaestionis, quid sit stare a parte imperatoris alterutrius: omnes aequi rerum aestimatores probe intelligunt. Hic ergo iam boni illi populi Europaei tanquam sorices sese et animum suum perdunt.⁴¹

⁴¹ Ad. 265: suo ipsius indicio periiit sorex (Ter. Eun. 1024).

1. Enim manifestant serenissimo suo imperatori bellum indixisse, hostiliter, infestis armis [87v.] et signis contra eum sese apparasse: ergo iam aperte colligere ac prospicere potest imperator orientis, quid sibi faciendum sit.

2. Manifestant dolere ipsis, quod serenissimus dominus princeps cum suae ditionis incolis in pace vivat, ac quod pacis nationis Hungaricae iurati hospes sint.

3. Produnt boni isti populi Europaei sese eo allaborare, insudare ac sitire, qualiter et quomodo serenissimum dominum principem cum suae ditionis incolis in perniciosissimum et exitiale bellum intricent et cum regno funditus evertant.

4. Produnt qua vi faciliori totam Hungariam et Transylvaniam occupare, nationi Hungariae adimere, in nassam suam impellere, sibique provinciam et coloniam, in tantum, ut scilicet sub specie belli Turcici Hungaria Martis area constituta peregrinus miles introducatur, sub specie defensionis et protectionis miles extraneus propter patriae suae distantiam ad hospitandum et hybernandum in confiniis et liberis civitatibus habitantibus distribuntur atque ita non tantum ferreum iugum cervici nationis Hungaricae (sicut antea praesidiariis exteris in confiniis et liberis civitatibus habitantibus tempore praedecessorum imperator fuit) imponetur, sed etiam ultimum malum intentetur, a regno exuetur. Liquido constant iam technae et practicae. Hungari dicunt in diverbio: *vak eb az ki a szita által nem lát. Item: a kinek egyszer az kása a száját meg égeti, mászor az tarhoját⁴² is fuja.*

5. Produnt maxima iniuria et ignominia afficere imperatorem orientis, qui nihilatque natio Hungarica a partibus eius stet et ipsum adiuvet, cum huic [!] usque non natio Hungarica steterit a parte imperatoris orientis, sed orientis imperator stetit a parte nationis Hungaricae defendendo [88r.] eam contra oppugnatores tanquam fidus confoederatus iure confoederationis.

Sexto produnt apud imperatorem orientis se extenuare vires imperatoris occidentis, qui per ipsos cupiat nationem Hungaricam specificatam a partibus suis stare, sine quibus de summa rei decernere non ausit.

Septimo, produnt apud imperatorem occidentis nationem Hungaricam suspectam, odiosam et invisam se velle reddere, quod cum imperatore orientis pacem colat et per hoc, ut ipsi putant ac indigitant, a partibus eius stare. Quod minime debebat fieri, ne animus nationis offenderetur, ac ab imperatore occidentis, apud quem invisam cogunt reddere, abalienaretur, sicut enim imperator potentissimus orientis, quod natio Hungarica specificata augustissimum imperatorem occidentis stare, ita nec augustissimus imperator occidentis debet ac potest.

Octavo, produnt nondum concoxisse vetus, perniciosum consilium contra nationem Hungaricam, sed vicissim recoquere, innovare et e postliminio revocare velle, cum enim natio Hungarica a partibus imperatoris occidentis staret contra imperatorem orientis. Hungari semper in acie primi sistebant, in praelium praemittebantur, in acerrimo conflictu boni illi socii imperatoris occidentis exercitus turmatim stabant, immoti, ociosi, sociorum desertores, proditores, animati spectatores stragis fortissimorum bellatorum et

⁴² *Tarhó*: aludttej vagy oltott tej, nyári hűsítő eledel.

militantium Hungarorum. Strage facta ipsi signis contractis [88v.] redibant domum ad Bachanalia et Lupercalia continuanda pro insigni victoria habentes, qui socios ab hoste victos et caesos dereliquissent ut in magna pugna in campis Keresztesianis et in levioribus praeliis saepius. Si hoc natio Hungarica patrasset, toto orbe isti nationem Hungaricam historiis publicis diffamassant, proditionis accusassent. At suam proditionem alto silentio involvunt et si quis ullus hoc tangat, pupillam oculi sui attigisse statuunt. Nempe verum dictum: *obsequium amicos, veritas odium parit*.⁴³ Finis huius proditionis erat, ut paulatim gladio imperatoris orientis natio Hungarica absumpta, isti fideles socii (scilicet proditores occultissimi) Regno Hungarico potirentur. Istudne malum vicissim nodo vestro meretricia fronte per finita nationi Hungaricae intentatis? Comcestio allii et anhelitus Hungarorum fucum vestrum deprehendit. Fucus vestre emarcuit et effoeta, libidinosa, homicida, turpis meretrix desertavit: ictus enim piscator experientia iam tandem sapit.

Incolae superioris Hungariae non sunt neutrales nec debent dici, nec debent insimulari, sed sunt confoederati fidelissimi imperatoris orientis, et sunt imperatoris occidentis fideles tanquam regis sui coronati dum et quousque in libertatibus et iuribus regni ac nationis Hungaricae in decretis regni ac statutis (ad quae observanda sua maiestas tanquam rex Hungariae iuramento obstricta est) contentis non turbaverit. Semper etiam qui [89r.] apud ethnicos antiquos pro tyrannis habitus fuerunt et multi propterea e fastigio imperii deiectionis fuerunt: ut et regum Romanorum et multarum imperatorum exempla testantur.

PACTUM ET FOEDUS ea parte imperatoris orientis cum serenissimo domino Transylvaniae et natione Hungarica in superiori Hungaria diserte ictum et ex parte suae celsitudinis, imperatori orientis promissum ac iure iurando sancitum hucusque ex utraque parte sancte et inviolabiliter servatum est. Quare non licet serenissimae suae celsitudini et ditionis eius incolis foedus iure iurando sancitum cum orientis imperatore violare, perfide abrumpere, ab eo confoederato secedere, arma hostilia in confoederatum stringere, contra eum militare, quod a parte occidentalis imperatoris cum perfidia et indelebili macula a sua celsitudine et ditionis eius incolis nefarie a populis istis Europaeis in Dilemmate postulatur.

Rationes, cur non liceat foedus sancitum violare et a confoederato imperatore orientis foedifrage ac perfide secedere (quod isti boni Europaei populi sollicitant clandestine ac flagitant cum interminatione ultimi excidii) sunt istae:

Prima, quia foedus ictum ex parte sua imperator orientis cum Hungaris confoederatis iuste ac integre servavit. Imo cum eius imperii proceres et directores clandestim promissa ingentis pecuniae summa imperatoris orientis sollicitarentur a commissariis occidentis dono ignominiose spreto a foedere sancito abduci minime passi sunt. Pater huius rei veritas ex tractatu magnifici Caesari Galli, Budae cum illustrissimo Ali Passa Budensi [89v.] praefecto habitus anno 1605, qui a spectabilibus ac magnificis Ernesto et Iohanne

⁴³ Ter. Andr. 68.

a Molarth et Adolpho ab Anhalt commissariis Caesareis dimissus ita in tractatu inter caetera ad illustrissimum Passam inquit:

*NOVERIT (inquit Caesar Gallus) illustrissima dominatio vestra gentem Hungaricam tam esse infidam ac inconstantem, quod quidquid cum suo naturali ac solemniter coronato rege fecerit, multo magis vobiscum videbit illustrissima dominatio vestra hoc ipsum factura est. Ideo illustrissimam dominationem vestram obnixè peto, ut ipsis posthabitis pacem inire nobiscum dignetur et quicquid a nobis postulaverit ea sine fuco et defectu nos praestituros spondemus. Et his dictis ad genua manusque procumbentes obsecrarunt et obtestati sunt. Addentes solummodo nos (inquit) cum illustrissimis dominationibus vestris ac gente Turcica pacem inire queamus, quicquid iniuriarum et calamitatum gens Hungarica vobis intulerit, debitores earum vobis nos esse, ac in manibus retinere nequaquam patiemur, duplicem pro unaquaque vindictam de illis sumpturi. Nam ut uno verbo vestra illustrissima dominatio rem totam capiat sibi que persuadeat nunquam ea utraque parte pax certa et constans constitui et permanere poterit, neque hic tumultus (a Rudolpho II. imperatore propter religionis persecutionem suscitatus) oppurtune sedari, quamdiu inter nos gens ista Hungarica in hoc statu permanserit.*⁴⁴

Quid ad haec potentissimi imperatoris orientis praefectus Passa Budensis respondit? Respondit certe dignum perpetua memoria. Utinam illi boni populi Europaei, nodi et [90r.] dilemmatis auctores, qui Christianos et aulae columnas ac luminaria se profitentur discerent ab illustrissimo domino Ali Passa Budensi, imperatoris orientis; non luderent foederibus, ut pueri astragalus. Inquit enim illustrissimus dominus Ali Passa: *potentissimi imperatoris nostri, nostrumque omnium ius iurandum genti Hungaricae praestitum tale est: quoad usque ipsi a nobis secessionem non fecerint neque nos offenderint, interea nobis nedum ipsis nocere, sed ne malam cogitationem contra illos concipere praesumemus. Homini in vita fide ac religione iuramenti nihil praeclarius esse poterit. Vos gentem Hungaricam in religionis libertate violastis, quam etiam aliis bonis privastis. Sub invictissimo et potentissimo imperatore nostro septuaginta duarum nationum diversis legibus et religionibus utentium homines reperiuntur ex quibus nulla gens in sua religione turbatur. Nos Hungaris nihil iniuriae inferre conabimur, si ipsi nobis nihil tale merentibus iniuriam fecerint a Deo ipso iusto omnium iudice dignam vindictam recipient.*⁴⁵

Post pauca inquit Caesar Gallus illustrissimo domino Ala Passae:

Spondeo ego illustrissime domine Passa nomine dominorum commissariorum, quod quocunque die de pacis conditionibus inter nos convenerimus, finibusque regni Hungariae Turcarum et Tartarorum subsidiarios exercitus eduxeritis, omnes arcus et praesidia, quae antea potentissimi imperatoris vestri fuerunt, nunc autem in potestate nostra habemus, omnes eas et singula illico manibus vestris resignabimus. Hoc autem anno afficiemus, ut imperator [90v.] noster vestrum imperatorem in filium adoptet genuinum: in cuius testimonium donativam illi pecuniam videlicet marsupialem seu pro minutis expensis ducenta florenorum milia, quas iam Comarinum deportatas nobiscum habemus, mittet. Sin

⁴⁴ ETA III, 70–71.

⁴⁵ ETA III, 71.

*illam parvi aestimabitis, ducentis addemus adhuc alia quinquaginta milia, vel si etiam illis contetni esse nolueritis, summam trecentorum milium florenorum plenarie potentissimo imperatori numerare parati sumus. Illustrissimo domino supremo Vezerio quaecumque a nobis antea honoraria seu donativa annuatim donata sunt, dabuntur etiam in posterum. Propter Deum et fidem vestram animarumque vestrarum salutem rogamus pacem nobiscum ac foedus ineatis tam iustis bonisque conditionibus.*⁴⁶

Et mox post inquit Magnificus Casear Gallus: [*sublatis et deletis utrimque nostrum Hungaris a Germanis nullo unquam tempore molestiae et iniuriae Turcis inferuntur, sed ne pilus quidem capitis alicui ex vestratibus cadunto. Imperator noster vestrum imperatorem paterno amore hic vicissim illum filiali honore invicem colunt et amplectuntur.*] *Aeternum foedus perpetuaeque tranquillitas inter utrosque nostrum pangunt, quod in omne aevum permanento.*⁴⁷

At illustrissimus dominus Ali Passa has illecebras verborum, tanquam syrenes [91r.] perniciosos [!] cautus constantia sua virili dextre et sapienter elusit. Inquit enim in responsione: *invictissimus et potentissimus imperator noster, sive incumbat illi bellorum necessitas, sive non, singulis tamen annis tot assium milia expendit, quot quinque aut sex milia mulorum bene oneratorum portare possunt. Quae ergo necessitas (inquit) tam invictissimo et ditissimo imperatori ad tantam, quam offertis pecuniolae summulam incumbit, ut fidem semel serenissimo domino regi Bocskai datam violaret? Absit hoc a nobis, fidem ne nos quidem, nedum invictissimus noster imperator venalem unquam habuimus. A pactis et promissis semel cum serenitate factis et conclusis ne latum quidem unguem discedimus; si pax vobis cordi est et foedus nobiscum pangere vultis, ad serenissimum dominum regem Bocskaium litteras has serenitatis sigillo et manus propriae subscriptione roboratas adferte. Si suae serenitati ita placuerit, ut communicata de pace concludatur, nos etiam vobiscum paulatim his modis conveniemus.*⁴⁸

Ecce promissionem commissariorum imperatoris occidentalis et regis Hungariae contra nationem Hungaricam. Ecce admirabilem constantiam in pacto et foedere servando a parte imperatoris orientis de natione Hungarica confoederata. Ergone nationi Hungaricae a constanti foederis observatori secedendum? Hicne constantissimus foederis observator armis hostilibus impetendus? Iurene postulatum in dilemmate a partibus proditorum esse? Iudicet totus orbis.

Secunda ratio, quia imperator orientis nationi Hungaricae bello intricatae non tantum foedus servavit, sed tanquam [91v.] confoederatos in ancipiti fortuna belli iuvit ac saepius auxilia misit.

Tertia ratio; a iure divino scriptum est enim: non assumes nomen Domini tui in vanum, neque enim dominus dimittit eum impunitum, qui nomen eius vane usurpaverit. Quare foedus in nomine Dei iureiurando confirmatum cum imperatore orientis minime

⁴⁶ ETA III, 72–73.

⁴⁷ ETA III, 73; [TT Ms 33, p. 162].

⁴⁸ ETA III, 73–74.

frangendum est, neque ab eo secessio fieri potest, quod in Nodo et Dilemmate cum perfidia postulatur a bonis catholicis Christianis Romanis.

Quarta ratio: a communi iure omnium gentium quod dictat foedus non esse violandum, nec foederatum hostili impugnandum.

Quinta ratio: ab incommodo et tristi ac periculoso exemplo; qui foedus violarunt et vindictam Dei gravem sibi ac suis attraxerunt, ut exemplum triste est Ladislai regis Hungariae, qui instigatore pontifice Romano Eugenio Quarto per Iulianum Cardinalem foedus cum Amurate imperatore orientis pactum fregit, ac una cum exercitu suo ad Varnam miserabili cladi affectus et iam ipsemet occubuit. De quo extant versiculi:

*Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi
Discite mortales non temerare fidem.*⁴⁹

Sexta ratio ab eventu et effecto [!] violationis foederis, nam qui semel frangunt foedus sine iustis rationibus, amittunt fidem, nec sunt digni, quibus in foederibus deinceps fidem adhibeatur.

Septima ratio: a testimonio ordinum imperii Romani sub imperatore occidentis existentium, cum enim pacificationem Rudolphus II. imperator occidentis cum illustrissimo ac serenissimo [92r.] domino principe, domino Stephano Bocskay et cum statibus ac ordinibus Regni Hungariae in gratiam rediisset et pacificationem diplomate confirmasset, mortuo serenissimo principe coepit cogitare consultoribus et instigatoribus quibusdam de exequenda vindicta. Itaque mittit ad ordines imperii de auxilio impetrando contra Hungaros ad vindicandum. Quid ad istud postulatum status et ordines imperii replicant? Haec:

1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros
2. Numquid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis?
3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt
4. Fidem datam esse servanda cuilibet etiam gentiles sanxerunt.⁵⁰

Ecce vos specificati boni populi Europaei; verorum populorum Europaeorum responsione solutionem nodi et postulati vestri in dilemmate habetis. Ex his omnibus, aequis bonisque rerum censoribus facile colligere licet, quid isti specificati boni populi Europaei flagitent in suo Nodo et Dilemmate a natione Hungarica. Hoc enim serenissimo domino principe Transylvaniae ac incolis celsitudinis suae ditionis, et num tali pernicioso et inhonesto postulato nationi Hungaricae cui nodus et dilemma proponitur cum nefaria et divinitus prohibita perfidia amissionem omnis fidei et honoris ac ultima pernicie assentiendum sit.

⁴⁹ A törökkel megkötött szegedi békét a pápai legátus, Giuliano Cesarini biztatására megszegő, majd a várnai csatában hősi halált halt I. Ulászló király példája a kor protestáns irodalmában a pápaság ellen bármikor elhúzható, közkeletű példázat volt. Az epigrammához lásd: SZENTMÁRTONI SZABÓ, 2012.

⁵⁰ ETA III, 123. A szövegegyezésről lásd részletesen a bevezetést.

At inquirunt authores nodi et dilemmatis: maxima est obligatio inter imperatorem occidentis, caesaream maiestatem eundemque regni Hungariae ac inter nationem Hungaricam.

[92v.] Ille enim est rex coronatus Hungariae iure iurando ad defensionem Regni Hungariae ad iura regni et nationis Hungaricae custodienda et observanda. Natio vicissim Hungarica iure iurando obstricta est suae regiae maiestati ad fidelitatem et obedientiam. Unde inferunt postulatam in nodo et dilemmate propositam nationi Hungaricae aequum esse ac propterea a partibus imperatoris occidentis neglecto et fracto foedere cum imperatore orientis inito standum esse. Maximam esse obligationem inter imperatorem occidentis caesaream maiestatem regem Hungariae et nationem Hungaricam conceditur. Illum enim esse electum et coronatum regem Hungariae nemo negat. Regnum Hungariae sub regimine suae maiestatis esse secundum decreta et constitutiones regni; manente generali iure patronatus politico et ecclesiastico nationis Hungaricae, cui nec papa ipse praescribere potest, neque iurisdictioni eius subest, ut patet ex decretis regni I. Tripartiti partis I. Titulo et non praeiudicante promoti beneficiario promoventis ipsum et benefactoribus iuribus. Rex enim et publicus dominus est ratione dispensationis bonorum publicorum; sed et publicus servus est, ratione defensionis publici iuris et libertatis regni et nationis in consensu [!] est. Iureiurando imperatorem occidentis, caesaream regiamque maiestatem serenissimum et celsissimum dominum regem nostrum ad defensionem regni Hungarici et finitum eiusdem tutelam pro Hungaris (non pro exteris servandis et occupandis) et ad iura regni et [93r.] nationis Hungaricae custodienda et servanda obstrictum esse acta coronationis testantur. Nationem vicissim Hungaricam ad fidelitatem et obedientiam sese iuramento adstrinxisse suae maiestati nemo negat. Arctam et mutuum esse relationem inter suam maiestatem regiam et fideles coronae subiectos, omnes Hungari intelligunt. At quoniam sua maiestas regia veluti suo iure cedens aliquot comitatus serenissimo principi Transylvaniae donatorie contulit et comitatus septem ditioni suae celsitudinis cesserunt, illustrissima eius celsitudo sibi et ditioni suae toti paterne prospiciens (sicut et ante serenissimus princeps piae memoriae Stephanus Bocskay de Kismarja) pacem cum imperatore orientis inivit ad conservandum regnum Transylvaniae et suae celsitudinis ditionem. Quare nulla iniuria sit imperatori occidentis, quia sua maiestate donante cessit bona pars regni Hungariae serenissimo principi Transylvaniae et Siculorum comiti, Oppoliae Ratibonaeque duci, domino domino Gabrieli Bethlen, qui regno et ditioni suae paterne prospiciens partem a sua regia maiestate eius celsitudini donatam regni Hungariae ex foedere cum Turca inito excludere noluit; sed sapienter ac paterne, tanquam pater patriae benignus et optimus illi prospiciens, clementer et benigne inclusit; et per hoc nomine, iure postulatur in nodo, ut successio fiat; vel ab imperatore orientis confoederato, vel a serenissima principis Transylvaniae celsitudine. [93v.]

Porro si aequa lance res penderetur, quantam fidelitatem natio Hungarica imperatoribus occidentis, iisdem regibus suis coronatis iuramenti religione sic exigente obedientissime praestiterit, toti orbi constat natio Hungarica fidelitate erga occidentis imperatores et Europaeos Christianos populos charitate mota, aliquot saeculis imperatoris

orientis armis se obiecit, vastitatem Europae retardavit, omnium populorum Europaeorum confessione antemurale Christianitatis fuit, sanguinis larga et prodiga profusione, profusionem sanguinis populorum Europaeorum redemit, captivitate sua captivitatem aliorum evertit, eousque in obedientia ac fidelitate constanter perstitit erga imperatores occidentis, donec regnum florentissimum plane destructum sit: ut exigua eius rudera tantummodo supersint.

At quae gratia nationis Hungaricae ab imperatoribus occidentis reposita est? Nulla: immo ingrata gratia. Fridericus Tertius imperator bello lacesavit Corvinum.⁵¹ Ferdinandus I. vacillante regno post cladem Mohacsianam armis hostilibus infessus fuit Johanni regi coronato, prolixus fuit profusioni sanguinis Hungarici⁵² et ansam praebuit regiae sedis Budae amissionis.⁵³ Maximilianus eandem tragediam continuavit, multas arces cum ingenti damno nationis Hungaricae et totius regni armis destruxit, oppugnavit, quasdam occupavit, expugnavit, solo aequavit, Regnum vastavit.⁵⁴ Rudolphus II. pia recordationis primum cogitavit de liberatione regni Hungarici; inchoavit; ac infoelici cursu liberationis mutato incensoribus quibusdam consilio cursum victoriarum abruptit et nationi Hungaricae Barbianis et Bastianis [94r.] armis infestus esse coepit.⁵⁵ Quid sibi vult desertio Hungarorum in pugna magna ad Keresztes?⁵⁶ Quid dira vastatio Transylvaniae tempore serenissimi principis Sigismundi Bathori? Quid colles in comitatu Maramarosiensi ex coetis Hungarorum corporibus a Caesarianis in cumulum et tumulum acti?⁵⁷ Quid detentio ad extremum vitae tractum in custodia Sigismundi Bathori?⁵⁸ Quid

⁵¹ III. Frigyes német-római császár és I. Mátyás király háborúii.

⁵² ETA III, 19; [TT Ms 33, p. 13 1564. 25. *Julii Meghal Ferdinand csaszar. Ez az Ferdinand [német nemzetből] magyarok királyává választatván igen szép színt mutat vala az magyaroknak és jó akaratot; de szívvel az magyar nemzet ellen bosszú állásra gerjedett vala; és az régi magyaroknak Németországon cselekedett rontásokért mindenkor titkon és alattomban akar vala vindicálni.] *Mert mikor tanácsi némelykor azt kérdezték tőle: mi czoda az oka, hogy felséged illy igen faveál [(ki látta hogy már!)] az magyar nemzetnek, holott elejök annyi sok injuriákkal illették légyen nemzetségönket? Azt felele: kételen vagyok, úgymond, véle, mert ha nem faveálok nekik, mindenikből egy-egy törököm leszen; [de azért úgy szeretem az magyarokat, úgymond, hogy valamennyi magyar az világon vagyon, ha lehetne mind egyszersmind torkát meg metszeném, vérét egy kádban venném és az Dunába fordítanám. Ez volna igaz koronás királynak országához való jó akarattya! Oltalmaz Úristen ilyen jó akarattól. Posteritása is nem igen külömb szívet visele az magyar nemzethez, mint ide alá ez idővel meg tetszik.]**

⁵³ I. Ferdinánd és I. János kettős királysága és küzdelme a trónért, amely végül Buda török általi megszállásához vezetett 1541-ben.

⁵⁴ Utalás I. Miksának az erdélyiekkel vívott harcaira, illetve Tokaj elfoglalására 1565-ben. Erről legutóbb: MONOK, 2023.

⁵⁵ Rövid összefoglalása a tizenöt éves háború eseményeinek, amely Magyarországot és Erdélyt a végsőkig kizsigerelte, lakosságát sok területen teljesen kiirtotta. Giovan Giacomo Barbiano, Belgioioso grófia (1565–1627) és Giorgio Basta (1550–1607) Rudolf császár tábornokai voltak. Utóbbi hírhedett erdélyi tevékenysége közismert; előbbi a Bocskai-felkelés kitöréséhez vezetett intézkedéseiről (például a kassai és kisszebeni templom elvétele a protestánsoktól) ismert.

⁵⁶ A mezőkeresztesi csata 1596-ban, vö. TT Ms 33, p. 26–27.

⁵⁷ Feltehetően szintén Basta zsoldosaihoz köthető, más forrásból jelenleg nem ismert vérengzés, Szepesi Laczkó az *Observationes*ben szintén utal rá: TT Ms 33, p. 31.

⁵⁸ Báthory Zsigmondot 1611-ben Rudolf császár több mint egy évre a prágai Hradzsínba záratta; kiszabadulása után néhány hónappal meghalt.

deditio civitatis Pesth ac arcis Strigonii?⁵⁹ Quid aperta persecutio religionis? Quid toties nationis Hungaricae in mutua arma commissio et totalis consummationis intentio?⁶⁰ Quid conatus deiectionis a dignitate principatus Gabrielis Bathori?⁶¹ Quid eiusdem miserabilis casus ac mors? Quid sexaginta pagorum deditio? Sine scitu et consensu regni?⁶² Quid pacificatio Hajdonum per Georgium Homonnay in comitem et equitem Aurei Velleris inchoata? Quid eiusdem principatus Transylvaniae affectatio et conatum eius per Rudolphum, vayvodam contra serenissimum dominum principem Transylvaniae dominum dominum Gabrielem Bethlen clandestina et aperta promotio?⁶³ Quid Palancarum Hajdonum emolitionis et demolitionis tanta actio?⁶⁴ Quid tam crebra omnibus nervis intentio, ut Hajdones Turcis deditis et depositis armis tributarii fiant? Quid sibi vult nationis Hungaricae ex duobus regni Hungarici fortalitiis Jaurino et Comarino exclusio? Et pro Germanis usurpatio? Quid sibi vult senatus consultum Viennae Austriae, praesente et apostolico legato, legatoque rege Hispaniarum, quadraginta millia hominum armatorum nomine regis Hispaniarum promittente ad quadraginta annos perpetuo stipendio alenda ad consumptionem nationis Hungaricae habitum?⁶⁵ Quid novum [94v.] consilium? Consilium dico, immo absoluta conclusio et decisiva deliberatio, per illustrissimum D. Comitem Palatinum divulgata, semel pro semper ministerio ecclesiastico reformatae religionis statibus et ordinibus eiusdem religionis in natione Ungarica audienda. Nempe regia maiestas, dum et quando velit iure patronatus evangelicis adimere possit templa et reditus templorum et Romano Catholicis pro arbitrio assignare. Clero beneficiario nationis Hungaricae libertas conceditur benefactores patronos hos, sub quorum tutela et patrocinio degunt ac quorum bona possident, toties inquietandi, molestandi, irritandi, in conscientiiis turbandi, religionem persequandi, regnum turbandi, strepitu armos tumultuandi, seditionis fomitem toties ad ignem coquandi, bellorum flammis regnum vastandi et exurandi, nationis Hungaricae sanguinem sine fine fundandi, uno verbo nationem Hungaricam et reliquias regni comburandi et evertendi.

Haecne est defensio Hungariae Regni? Haecne propugnatio finium opus? Defenditis quidem Hungariam, sed non pro Hungaris, dilatantes quidem fines, sed non Regni Hungarici, verum Austriae et Romani Imperii contra Hungaros, exclusionem Hungarorum

⁵⁹ A háború során néhány fontosabb vár (Esztergom, Győr, Székesfehérvár) többször gazdát cserélt, Budát pedig háromszor ostromolták meg a keresztény erők, de bevenni nem tudták. Itt a szöveg Pest 1604-es és Esztergom 1605-ös elvesztésére utal.

⁶⁰ A Bastának tulajdonított „mesterterv” a magyarok kiirtására.

⁶¹ Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613).

⁶² Az Esztergom körüli hatvan falu 1615-ben történt átadását Alvinczi Péter *Querelája* is felrója Forgách Ferenc érseknek, Szepsi Laczkó őt követi. TARNÓC, 1979, 176–177.

⁶³ Homonnay Drugeth György (†1620), Zemplén vármegye főispánja, aki 1610-es katolizálását követően állandó harcban állt az erdélyiekkel. 1611-ben a Báthory Gábor elleni hadjáratban vett részt, 1616-ban Bethlen trónkövetelőjeként lépett fel, 1619-ben pedig kozákokból szervezett hadával vereséget mért Rákóczy György csapataira, így kényszerítve Bethlent a Bécs alóli visszafordulásra. BORBÉLY, 2015, 191–208.

⁶⁴ A hajdú palánkok lerombolása a *Querelában* is felbukkan. TARNÓC, 1979, 177–178.

⁶⁵ A kiadásból teljesen kihagyott *Consilium*, amelyet Szepsi Laczkó az *Observationes* kéziratában latinul és magyarul is közöl. TT Ms 33, p. 518–527.

et occupatione ab exteris Jaurini et Comarovii, fortalitionum Hungaricorum. Haecne iurium nobilis Regni et libertatis nationis Hungaricae defensio, haecne jure jurandi pollicitae fidelis defensionis servata et praescripta nationi Hungaricae fidelitas?

Nihilominus tamen isti specificati larvati populi Europaei audent postulare in suo nodo et dilemmate (clandestine Hungaris immitentes) e natione Hungarica, [95r.] ut stet a partibus imperatoris occidentis et rescindat foedus cum imperatore orientis iure iurando sancitum. Judicet DEUS et totus orbis Christianus, omnes nationes, omnes populi recte sentientes an aequum sit in nodo et dilemmate nationis Hungaricae propositum postulatum. Atque haec satisfacit [!] dicta ex parte nationis Hungaricae ad nodosum nodum et cornutum Dilemma populis istis Europaeis.

Rövidítések és irodalomjegyzék

OSZKK Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
Quart. Hung. 411.

TT Teleki Téka, Marosvásárhely
Ms. 33.

*

ALMÁSI
2013 ALMÁSI Gábor: *Bethlen és a törököség kérdése a korabeli propagandában és politikában*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 311–366.

ALMÁSI
2016a ALMÁSI Gábor: *Bethlen Gábor a reformkorban: egy történelemhamisítás nyomában*. In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*, szerk. HORN Ildikó et alii, Budapest, 2016, 625–642.

ALMÁSI
2016b Gábor ALMÁSI: *Faking the national spirit: spurious historical documents in the service of the Hungarian national movement in the early nineteenth century*. In: *Hungarian Historical Review*, 5. (2016) 2. sz. 225–249.

ANONYM
1828 *Zur Geschichte des Siebenbürger Fürsten Gabriel Bethlen. Abstimmung des spanischen Botschafters in Wien über den*

- ASD II–1
1993
Krieg wider Gabriel Bethlen. In: *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 19. (1828) 117. sz. 619–620.
- BAJÁKI
1997
Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterodami. Adagiorum chilias prima, ed. M. L. VAN POLL-VAN DE LISDONK – M. MANN PHILIPS – Chr. ROBINSON, Amsterdam, 1993.
- BAJÁKI
1997
Síralmast jajt érdemlő játék, kiad. BAJÁKI Rita, szerk. HARGITTAY Emil, kísérő tanulmány: BENE Sándor, Piliscsaba, 1997.
- BARTONIEK
1975
BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*, kiad. RITOÓK Zsigmondné, Budapest, 1975.
- BÁTHORY–BENE–
KÁRMÁN–
ZÁSZKALICZKY
2020
Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez, II, szerk. BÁTHORY Orsolya – BENE Sándor – KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2020.
- BÁTHORY–KÁRMÁN–
ZÁSZKALICZKY
2019
Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez, I, szerk. BÁTHORY Orsolya – KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2019.
- BAYERLE
1991
The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1606, ed. Gustav BAYERLE, Budapest, 1991.
- BODA
2021
BODA Mihály: *A katonai erények paradigmaváltása a késő középkor és kora újkor között*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 3. sz. 613–637.
- BORBÉLY
2015
BORBÉLY Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben* (doktori értekezés), Eger, 2015.
- CSILLAG
2016
CSILLAG István: *„Égő szövétnek.” Filológiai Zrínyi-kalászat*, Budapest, 2016.
- ETA III
1857
Erdélyi történelmi adatok, III, kiad. MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1857.

- FEHÉR
2007
FEHÉR János: *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681)*, Kolozsvár, 2007.
- FRANCKEN
1594
[Christian FRANCKEN:] *Dolium Diogenicum strepitu suo collaborat dynastis christianis bellum in Turcas parantibus és az Analysis rixae Christianae, quae imperium turbat et diminuit Romanum*, Pragae, 1594.
- KÁRMÁN
2019
KÁRMÁN Gábor: *Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma. A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitímációja 1619–1620-ban*, In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor – ZÁSZKALICZKY Márton, Budapest, 2019, 155–196.
- MAJLÁTH
1882
MAJLÁTH Béla: *Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ik évben*, In: *Századok*, 16. (1882) 3. sz. 565–570.
- MONOK
2023
Tokaj 1565. évi ostromának híre és ábrázolása, szerk. MONOK István, Budapest–Sárospatak, 2023.
- NAGY
1997
NAGY Levente: *A Syrena-kötet radnótfáji másolata. Néhány adat a költő Zrínyi Miklós erdélyi irodalmi kapcsolataihoz*, In: *Erdélyi Múzeum*, 59. (1997) 3–4. sz. 298–306.
- PÁLFFY
2013
PÁLFFY Géza: *A Bethlen-kutatás alig vizsgált kérdéséről: a magyar királlysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622)*, In: *Bethlen Gábor képmása*, szerk. PAPP Klára – BALOGH Judit, Debrecen, 2013, 139–158.
- PAPP
2006
PAPP Sándor: *A zsitvatoroki békehez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez*, In: *„Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*, szerk. PAPP Klára – JENEY-TÓTH Annamária, Debrecen, 2006, 311–344.
- PAPP
2013
PAPP Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 103–128.
- PAPP
2015
PAPP Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest, 2015.

- PÉTER
1995
- PÉTER Katalin: *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotáiban*, In: Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, 1995, 77–97.
- PETNEHÁZI
2017
- PETNEHÁZI Gábor: *Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski [cenzúrázott] Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 4. sz. 381–417.
- RÓNAI HORVÁTH
1890
- [RÓNAI HORVÁTH Jenő:] *Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből*, In: *Hadtörténeti Közlemények*, 3. (1890) 1. sz. 115–117.
- ŠMIGLECKI
1609; 1613
- Martinus ŠMIGLECIUS: *Nodus Gordius, seu de vocatione ministrorum disputatio in qua decem demonstrationibus ostenditur ministros evangelicos non esse veros verbi Dei et sacramentorum ministros*, Cracoviae, 1609; Ingolstadii, 1613.
- SZEKFÜ
1908
- SZEKFÜ Gyula: *Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről*, In: *Századok*, 42. (1908) 3. sz. 217–244.
- SZENTMÁRTONI SZABÓ
2012
- SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: „*Romulidae Cannas*”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője, In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*, szerk. BÉKÉS Enikő – TEGYEY Imre, Budapest–Debrecen, 2012, 183–194.
- TARNÓC
1979
- Magyar gondolkodók 17. század*, szerk. TARNÓC Márton, Budapest, 1979.
- TOLDY
1857
- Sárospataki magyar krónika 1523–1615*, közli TOLDY Ferenc, In: *Történelmi Tár*, 4. (1857) 43–87.
- VARJAS
1956
- Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kézíratainak katalógusa*, II (kézirat gyanánt), kiad. VARJAS Béla, Budapest, 1956.
- R. VÁRKONYI
2013
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, 2013, 9–75.

Adalék a Thurzó és az Esterházy család konfliktusához:
Czobor Erzsébet végrendelete
(1626. március 29.)

Czobor Erzsébet (1578 körül–1626), Thurzó György (1567–1616) nádor (1609–1616) második felesége életéről Lengyel Tünde írt összefoglalóan.¹ Az asszony pontos születési dátuma nem ismert, és neveltetéséről sem maradt fenn forrás. Thurzó Györggyel 1592. február 2-án kötött házasságot a Nyitra vármegyei Sasváron.² Mint a főúr leveleiből kiderül, Czobor Erzsébet ekkor nem tudott írni,³ és feltehetően olvasni sem, ezeket a készségeket férje segítségével sajátította el.⁴ Ugyanígy az udvar és a háztartás irányításával járó feladatokat is mellette tanulta meg, eleinte Thurzó György levelekben közölt pontos utasításai alapján, majd pedig özvegye idején fia mellett, egyre nagyobb szabadsággal. Végül, 1621 év végén, fiuk, Thurzó Imre (1598–1621) halálát követően a biccsei központú Thurzó-udvar az ekkor már az Árva vármegye főispáni címét is viselő Czobor Erzsébet irányítása alá került.⁵ Az asszony néhai férje és fia mecénási tevékenységét is átvette.⁶

¹ LENGYEL, 2007, 139–159.

² HANÁK–SZABÓ, 2021, I, 419–421.

³ Erre Thurzó György egyik levele utal: Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Biccse, 1591. december 1. KUBINYI, 1896, I, 4 (No. 4).

⁴ Thurzó György maga tanította írni feleségét. Számos levélben is biztatja, és több alkalommal kalendáriumot is küldött neki, ami egyszerre volt az írás és az olvasás gyakorlásának eszköze. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Pozsony, 1593. február 14. KUBINYI, 1896, I, 20 (No. 26); Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Gerencsér, 1594. október 18. In: Uo., I, 117–118 (No. 127); Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Gerencsér, 1594. október 23. In: Uo., I, 120 (No. 130); Czobor Erzsébet levele Thurzó Györgynek. 1596. szeptember 22. MNL OL E 196 52. d. 2. t. nr. 153. fol. 286.

⁵ Czobor Erzsébet 1617-től kezdődően maga jegyezte ellen az uradalmi elszámolásokat, sőt 1619-ben a fia Tokajban tartózkodó familiárisainak kifizetését is. ŠABY OK fasc. 155. nr. 2; Uo., fasc. 155. nr. 9; Uo., fasc. 155. nr. 10; Uo., fasc. 156. nr. 9 pag. 119; Az asszony a végrendeletben is utal rá, hogy milyen nagy költséggel járt neki Thurzó Imre politikai karrierje.

⁶ Az ő támogatásával jelent meg például Friedrich Balduin *Phosporus veri catholicismi* [...] című munkája 1626-ban Wittenbergben, aminek a megírására, hogy az válaszul szolgáljon Pázmány Péter Isteni igazságra vezérlő kalaúz [...] című munkájára, eredetileg Balthasar Meisnert bízta meg Thurzó György. Balthasar Meisner levele Thurzó Györgynek. Wittenberg, 1616. május 5. DOMÁNYHÁZI, 1989, 210–211 (No. 151); Balthasar Meisner levele Thurzó Györgynek. Wittenberg, 1616. október 7. In: Uo., 220 (No. 160); Friedrich Balduin levele Thurzó Imrénének. Wittenberg, 1620. június 7. In: Uo., 253–254 (No. 182); Friedrich Balduin levele Czobor Erzsébetnek. Wittenberg, 1624. augusztus 21. In: ILA, 1934, 87–88 (No. 256); Többek között Michalko János, Kürti István és Perina Boldizsár is írt személyre szóló dedikációt Czobor Erzsébetnek, ahogyan Pálházi Gönczi Mihály és Zvonarich Mihály is. PESTI, 2013, 250; PESTI, 2019, 138–155; LENGYEL, 2019, 246.

Thurzó Györgynek első feleségétől, Forgách Zsófiától⁷ három gyermeke született: egy fia, a még gyermekként elhunyt Ferenc, valamint két lánya, Thurzó Zsuzsanna és Judit; második feleségétől pedig kilenc: két fiú (a még gyermekként elhunyt) János, valamint Imre, továbbá hét lány: (a még gyermekként elhunyt) Erzsébet és Zsófia, valamint Borbála, Ilona, Mária, Katalin és Anna.⁸ Közülük Czobor Erzsébet végrendeletének keletkezésekor, 1626 tavaszán már csak a lányok voltak életben, mindegyikük vagy férjhez ment, vagy özvegy volt.⁹ Thurzó Imre 1621-ben hunyt el, két kislányt hagyva maga után.¹⁰

Czobor Erzsébet fia halála után menyével, Nyáry Krisztinával (1604–1641) komoly ellentétbe keveredett, amelynek középpontjában a két unokájának, Thurzó Imre két kislányának, Thurzó Erzsébetnek és Krisztinának a nevelése, illetve az általuk örökölt birtokrész és ingó vagyon kezelésének kérdése állt. A konfliktus Nyáry Krisztina 1624-ben, Esterházy Miklóssal kötött második házassága körül eszkalálódott. Az ügyről Erdélyi Gabriella¹¹ és Bubryák Orsolya¹² értekezett részletesen. Czobor Erzsébet arra hivatkozva, hogy a lányok evangélikus nevelése csak az ő felügyelete mellett biztosított, nem engedte őket anyjukhoz.¹³ Végül azonban II. Ferdinánd király 1625. január 19-én kelt levele, illetve ugyanebben az évben, az Esterházy Miklóst nádorrá választó országgyűlésen hozott LXIII. törvénycikk következtében, amely a gyermekek visszadására kötelezte az asszonyt, Czobor Erzsébet meghátrálni kényszerült.¹⁴

Czobor Erzsébet testamentuma a Thurzó és az Esterházy családok kapcsolatának, illetve a Thurzó család árvai ágának kezén lévő birtokok és ingóságok öröklési problémaköréhez jelent fontos forrást. Czobor Erzsébet a kor szokása szerint végrendeletében egykori hozományát, a Thurzó Györgytől ajándékba kapott ingóságait, valamint saját örökölt és szerzett birtokait osztotta szét lányai és unokái között.¹⁵ A végrendelet első, és többször hangsúlyozott fontos pontja, hogy Thurzó György egykori vagyonára vonatkozóan kéri lányait, hogy a főúr végrendeletét tiszteletben tartva, annak irányadása szerint osztozzanak meg. A főúr testamentumában minden birtokának haszonélvezetét Czobor Erzsébetre hagyta, míg az asszony özvegyen marad. Ha azonban úgy dönt, hogy férjhez megy, akkor a birtokokat Thurzó Imre, és ha ő fiúgyermek nélkül hal meg, a legidősebb lánytestvére örököli. Thurzó György testamentuma azt is kikötötte, hogy a birtokok tulajdonosainak évente el kell számolnia, és meg kell osztania a bevételt a test-

⁷ Thurzó György és Forgách Zsófia (1568–1590) 1585-ben kötött házasságot. HANÁK–SZABÓ, 2021, I, 378.

⁸ LENGYEL, 2007, 142; HANÁK–SZABÓ, 2021, I, 419–421.

⁹ KUBINYI, 1890, 181–182.

¹⁰ LENGYEL, 2007, 149–150; Thurzó Imre életrajza: KUBINYI, 1890.

¹¹ ERDÉLYI, 2021, 61–85.

¹² BUBRYÁK, 2016, 163–174.

¹³ Nyáry Krisztina 1624-ben áttért a katolikus vallásra, és később gyermekeit is ebben a szellemben nevelte. SZILÁGYI, 1888, 210–211.

¹⁴ 1625. évi LXIII. tc. MÁRKUS, 1900, 273.

¹⁵ Az özvegyek jogairól összefoglalóan: PERES, 2021, 101–110.

vérével,¹⁶ illetve azt is, hogy ha valamelyik gyermeke elhagyja az ágostai hitvallást, az elveszíti örökösödési jogát.¹⁷

Czobor Erzsébet végrendelete az Esterházy család levéltárában maradt fenn, az esztergomi székeskáptalan Alaghy Menyhért országbíró 1626. április 13-i levélkereső parancsa nyomán készült átíró oklevelében. A tisztségviselő a parancsot Nyáry Krisztina kérésére adta ki. A benne átírt, a magyar nyelvű testamentumot közvetlenül tartalmazó oklevél szintén az esztergomi székeskáptalané. 1626. március 23-án Esterházy Miklós nádor utasította az esztergomi székeskáptalant, hogy küldjenek ki a halála közeledtét érző Czobor Erzsébethez olyan hivatalos személyeket, akik hitelesen felveszik a végrendeletét. Két kanonok, Szlatinay György és Pisztes Tóbiás 1626. március 29-én meg is érkezett Szomolányba, Thurzó Borbála néhai férjének, Erdődy Kristófnak egyik várába, ahol Czobor Erzsébet betegeskedett, és felvették végakarátát. A fenti országbírói levélkereső parancs alapján látható, hogy az asszony valamikor a végrendeletkezés 1626. március 29-i időpontja és április 13. között hunyt el.

Czobor Erzsébet végakarátában a felsorolt javak legnagyobb részét elsőszülött lányára, Thurzó Borbálára hagyta, amit azzal indokolt, hogy ő állt mellette a betegsége idején. Thurzó György és Czobor Erzsébet levelezésében a gyermekek nevének előfordulásának gyakorisága alapján Péter Katalin vetette fel annak az eshetőségét, hogy Borbála szüleinek „kedvenc” gyermeke volt.¹⁸ Czobor Erzsébet végrendelete alapján úgy

¹⁶ „[...] inter magnificum vero comitem Emericum Thurzó, vel alios ex divina benedictione enascendos filios ac filias suas in universis bonis et iurbus possessionariis talem instituendam voluisset successionem; quod nimirum iuxta tenorem et contenta privilegiorum castra universa, videlicet Byche, Hrichon et Lethava in Trinchiniensi, Arwa in Arvaensi, ac Tokay in Zemplinensi praetactis comitatibus existentia filiis solummodo, seu haeredibus masculini sexus universis ipis exstantibus cedere debeant, hac tamen conditione, quod cum Arwa et Tokay castra praenominata, per ipsum testamentum, uti praemittitur, fidelibus servitiis, aliisque respectibus in privilegio specificatis denuo sint acquisita de iure autem alias regni de aquisitiis libera unicuique sit testandi facultas privilegiaque illud ipsum dicent ideo voluisset, ut filius ejusdem praefatus comes Emericus Thurzo nunc natu maior et augustanae ac evangelicae confessionis existens, pro se eadem castra Arwa et Tokay vocata retineat, ne tamen reliqui etiam filii, si extiterint, penitus in ipsa acquisitione sua in praescriptis bonis, arcibus videlicet et possessionibus praecensitis per audem testamentum aquisitiis importationi maneat, comisisset, ut talis masculinus haeres reliquis fratribus iunioribus ex pertinentiis et proventibus dictorum Arwa et Tokay castrorum et possessionum acquiritorum singulis eorum [...] aliter in custodiam arcium earundem facere, ac singulis fratribus, si ii extiterint, partem aequalem singulis annis pro festo circumcissionis Domini, dum videlicet a provisoribus etiam earundem arcium annualis ratio accipi debet, omnino et plene extradare debeat et teneatur, fratresque existentes ad id eundem fraterem natu maiorem sine omni iuris processu ac inhibitione, contradictione, reoulsione aliisque iuridicis remediis non obstantibus, solum mandato a rege regni Hungariae tunc existente imperato, per vice comitem aunt unum protonotarium, quem videlicet ipsi damnificati habere et eligere voluerint, excipere et modo praemisso ex iisdem bonis se ipsos concentrare possint et valeant [...] ERDÉLYI, 1912, 179–180.

¹⁷ [...] ubi vero filius maior natu spreta huiusmodi pia et salutari paterna admonitione (uti praedeclaratum est) contrariam confessionem amplexus fuerit, extunc in praescriptis ipsius testantis bonis acquisitiis tam mobilibus, quam immobilibus nullam portionem, nullamque ea gubernandi habeat potestatem, verum ea statim, et defacto devolvantur in filios, vel filias legantis augustanam confessionem sincere observantes. Uo., 184.

¹⁸ PÉTER, 1996, 29.

tűnik, hogy ez a feltételezés további megerősítést nyerhet. A végrendelet juttat ingóságokat Thurzó Imre lányainak is, viszont Czobor Erzsébet menyére, Nyáry Krisztinára nem hagyott semmit, sőt a nevét sem említi meg, ami újabb bizonyítéka a megromlott viszonyuknak.¹⁹ Czobor Erzsébet unokáira azonban hagyományozott különböző ékszereket, ruhákat, fegyvereket és lószerszámokat, melyek közül több darab más források alapján²⁰ azonosítható, így hozzájárul a Thurzó-kincstár és egyes darabjainak további kutatásához.

Czobor Erzsébet 1626. június 28-án az árvai várban tartott temetését követően az ő, illetve elhunyt férje végakaratainak értelmében a Thurzó lányok 1626. július elején a lie-tavai várban megosztottak az örökségen. A birtokok élére Illésházy Gáspárt választották meg, aki Thurzó Ilonának – Thurzó György negyedik lányának – a férje volt. Hogy miért alakult így, az az Illésházynek kiadott utasítás alapján látható. Az irat szerint ugyanis 1626-ban a legidősebb lányok, Thurzó Zsuzsanna, Judit és Borbála is özvegyek voltak, utóbbinak néhai férje ráadásul katolikus volt. Így következett a sorban Thurzó Ilona és férje, Illésházy Gáspár,²¹ ami arra utal, hogy a Thurzó lányok betartották az apjuk testamentumában foglaltakat. A források szerint Thurzó György lányai ekkor osztottak meg az ingóságokon is.²² Galavics Géza szerint Czobor Erzsébet ravatalképét is a birtokok irányítójának megválasztott Illésházy Gáspár rendelte meg.²³

¹⁹ BUBRYÁK, 2019, 27–56.

²⁰ Vö. RADVÁNSZKY, 1879, II, 315–322.

²¹ KUBINYI, 1890, 181–186; Thurzó Ilona egyébként 1617-ben levélben kényszerült magyarázkodni anyjának, mely szerint alaptalan híresztelés, hogy katolizált volna.

²² RADVÁNSZKY, 1879, II, 243–248; vö. ŠABY OK fasc. 1. no. 12. fol. 22–23.

²³ GALAVICS, 2019, 317.

Forrás

Az esztergomi káptalan Alaghy Menyhért országbíró levélkereső parancsa nyomán kiállított átíró oklevele Nyáry Krisztina számára néhai anyósa, Czobor Erzsébet végrendeletéről²⁴

1626. április 14.

MNL OL P 108, Esterházy-levéltár, Rep. 29. Fasc. C. nr. 35 pag. 1–15

/Külcím:/ Transumptum testamenti quondam Comitissae Elizabethae Czobor etc. Anno 1626 nr. 31.

/Megjegyzés a külcím alatt:/ Holmi szegény atyámfiát²⁵ végző levelet az Thurzo asszonyokkal való contractusának²⁶ revocatiójával²⁷

Nos Capitulum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Memoriae commendamus per praesentes, quod nos litteras spectabilis ac magnifici domini Comitis Melchioris Alaghi de Bekeny²⁸ Iudicis Curiae Regiae etc. Requisitorias pro parte Generosae ac Magnificae dominae Comitissae Christinae Nyari²⁹ primum Spectabilis ac Magnifici quondam domini Emerici Thurzo de Bethlenffalva³⁰ relictæ viduæ, nunc autem Illustrissimi domini Comitis Nicolai Eszterhas de Galanta,³¹ praedicti Regni Hungariae Palatini etc. consorti emanatas, honore quo decuit receperimus in haec verba:

²⁴ A szöveg közlésekor modernizáló átírást alkalmazunk, különösen a magyar nyelvű részek vonatkozásában. A tájnyelvi elemek megőrzése mellett a szöveg átírása során a modern nyelvhasználók számára való értelmezhetőség jelentette az elsődleges szempontot, de azokat a részeket, amelyek esetében az eredeti nyelvezetben használt kifejezés modernizáló átírásban félrevezető vagy értelemzavaró lehet, ott az eredeti szóalakat átírásban megőrizve, lábjegyzettel jelöljük.

²⁵ Feltehetően Esterházy Miklós kézírása. Második feleségére, Nyáry Krisztinára utal.

²⁶ Contractus (latin): szerződés.

²⁷ Revocatio (latin): visszavonás.

²⁸ Alaghy Menyhért (1587–1631) országbíró. Erdődy Kristóf testvérének, Annának a férje, ily módon Thurzó Borbála sógora volt. BUBRYÁK, 2013, 159.

²⁹ Nyáry Krisztina (1604–1641) Thurzó Imre özvegye, Esterházy Miklós második felesége, a korszak legnevesebb mecénás-gyűjtőjének, Esterházy Pálnak az édesanyja. VISKOLCZ, 2019, 18.

³⁰ Thurzó Imre Thurzó György egyetlen, felnőttkort is megélt fia, Nyáry Krisztina egykori férje, Thurzó György végrendeletének első számú kedvezményezettje. Bár 1617 után továbbvitte apjának az ágostai hitvallást patronáló mecénási tevékenységét, és mint az általa kiadott udvari rendtartás mutatja, a biccsei központú Thurzó-udvar szokásrendjét és a familiárisi kör legnagyobb részét apja halála után is megtartotta, politikájában azonban teljesen elfordult Thurzó György kompromisszumkereső örökségétől, nyíltan Bethlen Gábor mellé állt, és a fejedelem egyik legfontosabb támogatója lett. KOLTAI, 2001, 61–68; BÓDAI, 2019b, 233–244.

³¹ Esterházy Miklós (1582–1645) nádor (1625–1645). Esterházy Miklós kiterjedt birtokállományát és társadalmi felemelkedését két, tudatosan tervezett, vagyonos özvegygel kötött házassága alapozta meg. Első felesége, akivel 1612-ben kötött házasságot, Dersffy Orsolya volt, Dersffy Ferenc egyetlen gyermeke. Második felesége Nyáry Krisztina, Thurzó Imre özvegye volt, vele 1624-ben kötött házasságot. Esterházy Miklós fényes politikai karriert futott be. 1613-ban, egy évvel a Dersffy Orsolyával kötött házassága

/1626. április 13. Nagyszombat. Bekényi Alaghy Menyhért országbírónak, Zemplén vármegye főispánjának, II. Ferdinánd király tanácsosának és kamarásának levélkereső parancsa az esztergomi székeskáptalannak, amelyet Nyáry Krisztina grófnőnek, korábban bethlenfalvi Thurzó Imre özvegyének, galántai Esterházy Miklós nádor, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyék főispánja, belső királyi tanácsos feleségének kérése nyomán állított ki, elrendelve, hogy levéltárukból keressék ki a néhai gróf Thurzó György nádor özvegyének, a néhai coborszentszentmihályi Czobor Erzsébetnek nem sokkal korábban kiállított végrendeletét, és adják ki a kérelmező számára hiteles átiratát./

Amicis suis Reverendis Capitulo Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Comes Melchior Alaghy de Bekeny iudex Curiae Regiae et Comitatus Zempliniensis Supremus Comes, ac Sacratissimi Principis et Domini, domini Ferdinandi³² secundi Dei gratia Electi romanorum Imperatoris semper Augusti, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, Comitis Tyrolis etc. Consiliarius et Cubicularius, salutem et amicitiam paratam cum honore. Expositum est nobis in persona Generosae ac Magnificae dominae Comitissae Christinae Nyari, primum Spectabilis ac Magifici quondam domini Emerici Thurzo de Bethlenffalva relictæ viduæ, nunc autem Illustrissimi domini Comitis Nicolai Eszterhasi de Galanta prædicti Regni Hungariae Comitis Palatini, Iudicis Cumanorum, et Comitatum Soproniensis, Zoliensis et de Beregh Comitis ac præfatae Sacrae Caesareae Regiaque Maiestatis Intimi Consilarii et Locumtenentis Regii consortis. Qualiter eadem domina exponens paribus illius testamentariae dispositionis Generosae ac Magnificae quondam dominae Elizabethæ Czobor de Czoborszentszentmihaly Illustris itidem olim Georgii Thurzo de dicta Bethlenffalwa,³³ Regni Hungariae Comitis Palatini relictæ viduæ non ita pridem coram vobis editæ, ac in Sacristia seu Conservatorio aut Prothocolo istius Ecclesiae vestrae repositæ et locatæ ad præsens pro iurium suorum tuitione summe indigeret, essetque necessaria. Pro eo Amicitiam vestram harum serie hortamur et requirimus diligenter ac nihilominus Auctoritate nostram Iudiciaria, qua fungimur, vobis comittimus quatenus acceptis præsentibus, paria antelatae Testamentariae dispositionis in dictis Sacristia seu Conservatorio aut Prothocolo vestris diligenter requiri et reinveniri faciatis, Requisitæque et Reinventæ paria in Transumpto litterarum vestrarum memoratæ exponenti, iurium eiusdem futuram ad cautelam, sub sigillo vestro Capitulari autentico (dolo tamen et

után báró rangot nyert, 1622-ben országbíróvá választották, 1625-ben pedig – már Nyáry Krisztina férjeként – nádorrá. PÁLFFY, 2009, 874–881; SZILÁGYI, 2011, 79–88.

³² II. Ferdinánd magyar király (1618–1637).

³³ Thurzó György Thurzó Imre édesapja, Czobor Erzsébet férje volt. Katonai karrierjét a tizenöt éves háborúban kezdte. Az itt, illetve a Bocskai-féle politikai mozgalomban az uralkodó mellett tett szolgálatának fejében 1606-ban grófi rangot, és vele Árva vármegye örökös főispáni címért nyerte el, mindemellé egy évvel később Tokajt is megszerezte. Udvarának központja Biccse volt. Részt vett II. Mátyás hatalomra jutásában. 1608 után a protestánsoknak tett ígéreték betartatásának céljából szövetségre lépett az alsó-ausztriai, a cseh és a morva protestáns főurakkal. Az ágostai hitvallás legjelentősebb magyarországi mecénása volt, akinek a tevékenységét I. Jakab angol király is elismerte. 1609-ben nádorrá választották. HANÁK–SZABÓ, 2021, I, 379.

fraude quibusvis semotis) modis omnibus extradare debeatis et teneamini. Sequis non facturi. Datum Tyrnaviae feria secunda proxima post Dominicam Resurrectionis Dominicae proximae praeteritam. Anno eiusdem Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Sexto.

/Az országbírói parancsnak engedelmeskedve megkeresték levéltárukban a fenti végrendeletet./

Nos itaque praemissis hortationibus et requisitionibus dicti domini Iudicis Curiae satisfacere cupientes paria praetactae testamentariae dispositionis reinveniri et requiri fecimus, hunc tenorem continentis:

/1626. március 29. Nagyszombat. Az esztergomi székeskáptalan Esterházy Miklós nádor, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyék főispánja, belső királyi tanácsos coborszenthalmihályi Czobor Erzsébet, gróf Thurzó György nádor özvegye kérése nyomán 1626. március 23-án Pozsonyban kiállított parancsára, a betegsége miatt a hiteleshelyet személyesen felkeresni nem tudó asszonyhoz kiküldte kanonoktársait, Szlatinay György bátai apátot és nyitrai főesperest, illetve Pisztes Tóbiás barsi főesperest. 1626. március 29-én elmentek a Pozsony vármegyei Szomolány várába, és ott rögzítették a betegágyban fekvő Czobor Erzsébet végrendeletét, amelyről visszatérésük után még aznap kiállításra került ez a bizonyosságlevél a káptalan hiteles pecsétje alatt./

Nos Capitulum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod Nos litteras Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Eszterhasi de Galanta, Regni Hungariae Palatini et Iudicis Cumanorum Cominatum Soproniense, Zoliense et de Beregh Comitissae nunc Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis Intimi Consilarii et per Hungariam Locumtenentis etc. Praeceptorias, pro parte Generosae ac Magnificae dominae Comitissae Elizabethae Czobor de Czobor Zenttmihály, Illustrissimi condami domini Comitis Georgii Thurzo de Betthlenffalwa Regni Hungariae Palatini et Locumtenentis relictae viduae patenter confectas et emanatas, nobisque praeceptorie sonantes, honore quo decuit, receperimus in haec verba.

/1626. március 23. Pozsony. Esterházy Miklós nádornak, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyék főispánjának, belső királyi tanácsosnak parancsa az esztergomi székeskáptalannak, amelyben gróf Thurzó György nádor özvegyének, a betegsége miatt mozgásképtelen coborszenthalmihályi Czobor Erzsébetnek kérésére elrendeli, hogy küldjék ki hozzá tanúbizonyosságként két társukat. A küldöttek hallgassák meg és vegyék fel az asszony végrendeletét, majd a káptalan állítson ki erről hiteles oklevelet./

Amicis suis Reverendis Capitulo Ecclesia Metropolitanae Strigoniensis, Comes Nicolaus Eszterhas de Galanta, Regni Hungariae Palatinus et Iudex Cumanorum, Comitatum

Soproniensis, Zoliensis et de Beregh supremus Comes, nunc Sacratissimi Principis ac Domini domini Ferdinandi Secundi Dei gratia Electi Romanorum Imperatoris Semper Augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliarius et per Hungariam Locumtenens, salutem et amicitiam paratam cum honore. Expositum est nobis nomine et in persona Generosae ac Magnificae dominae Elizabethae Czobor de Czobor Zenttmihaly, Illustrissimi quondam domini Comitis Georgii Thurzo de Bethlenffalva, alias dicti Regni Hungariae Palatini et Iudicis Cumanorum etc. Relictae viduae, qualiter ipsa domina Exponens, considerans vitae huius variabilem statum ac mortem omnibus communem, euis tamen hora nihil incertius esse, certam Testamentariam dispositionem sive ordinationem facere vellet. Verum quia propter aegritudinem suam in praesentiam vestri vel alterius loci credibilis aut personae alicuius authenticae pro facienda huiusmodi Testamentaria dispositione proficisci non posset. Ob hoc ad audiendam huiusmodi Testamentariam dispositionem suam, duos ex vobis transmitti postulare. Requisiti itaque sumus nomine et in persona praefatae dominae Exponentis debita cum instantia, ut ipsi circa praemissa de opportuno remedio providere vellemus. Cum autem iuxta petenti non sit denegandus assensus, pro eo Amicitiam vestram harum serie hortamur et requirimus ac nihilominus autoritate nostra palatinali, qua pleno Iure fungimur, vobis committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus statim duos ex vobis vestro pro testimonio fidedignos transmittatis, qui erga praefatam dominam exponentem accedentes, Testamentariam ipsius dispositionem sive ordinationem audiant, vobisque suo modo referant Super qua tandem Testamentaria dispositione sive ordinatione ad relationem dictorum Testimoniorum vestrorum, consuetae litteras confici, memorataeque dominae Exponenti iurium eiusdem haeredum futuram ad cautelam, sub sigillo vestro Capitulari extradari volumus et iubemus. Communi suadente Iustitia. Secus non facturi. Datum Posoni feria secunda proxima post Dominicam Laetare. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Sexto.

Nos itaque praemissis hortationibus et requisitionibus necnon commisionibus et mandatis dicti domini Comitis Palatini satisfacere cupientes Duos ex nobis, reverendos videlicet dominos Georgium Zlatinay Abbatem de Batha Nitriensem³⁴ ac Thobiam Pistes Barsiensem Archidiaconos³⁵ fratres videlicet et concanonicos nostros ad premissam Testamentariam dispositionem seu ordinationem dictae dominae Comitissae Elizabethae Czobor audiendae, nobisque suo modo referendam, nostris pro testimoniis fidedignos, exmiseramus. Idem tandem exinde ad nos reversi nobisque sub iuramento in generali decreto superinde expresso retulerunt eo modo. Quomodo ipsi die datarum praesentium, hoc est die Dominica Passionis³⁶ in et ad arcem Zomolyan³⁷ vocatam in Comitatu Posoniensi existentem constructam consequenterque praefatam dominam comitissam Elizabetham Czobor ibidem constitutam accessissent. Ubi eadem domina Comitissa

³⁴ Szlatinay György (1569–1627) esztergomi kanonok, bátai apát, nyitrai főesperes. KOLLÁNYI 1900, 199.

³⁵ Pisztes Töbiás (?–1635) esztergomi kanonok, barsi főesperes. Uo., 216.

³⁶ 1626. március 29.

³⁷ Szomolány, Pozsony vármegye (ma: Smolenice, SK).

Elizabetha Czobor lecto aegritudinis suae coram iisdem fratribus et testimoniis nostris licet corpore aegra, mente tamen per omnia sana, sibique omnimodo praesens existens personaliter constituta, considerans genus humanum ob excessum primorum parentum iugo mortis obnoxium, licet determinatum diem et horam ignoraret, de infrascriptis bonis et iuribus suis possessionariis rebusque mobilibus et immobilibus talem ut sequitur Hungarico idiomate conscriptam ultimae voluntatis suae fecisset testamentariam dispositionem seu ordinationem, quam eodem Hungarico idiomate conscribi petivisset. Cuius quidem testamentariae dispositionis seu ordinationis tenor per omnia sic se haberet:

Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében. Én, Czoborszentmihályi Czobor Erzsébet asszony, az néhai tekintetes, nagyságos, boldog emlékeztű Bethlenfalvi gróf Thurzó György uram, Magyarország palatinusának³⁸ meghagyott özvegye, Árva várának asszonya és azon vármegyének főispánja. Az mindeneket bíró Szent Isten akaratából, és bölcs isteni kegyelméből, gondolkodván az ember romlandóságáról és egyszer az Szent Istennek megmásolhatatlan végzése szerint leendő meghalásomról, melynél bizonyosb semmi nincs, tudván, hogy minden keresztények azzal tartoznak. Szabadságos ép elmével levén, az én szerelmes leányaim és unokáim között anyai szeretetemből ily rendelést teszek arról, az mit az én szerelmes uramhoz magammal hoztam, és arról is, az mit énnekem boldog emlékeztű szerelmes uram adott, és az mit szorgalmatoskodó gondviseléssel az Szent Isten áldásából szeregettem, ezekről ily következő rendelést teszek. Mindeneknek előtte az én lölkemet az én kegyelmes Istenemnek ajánlom, könyörgök ő szent fölségének, hogy nekem minden ő fölsége ellen való vétkeket kegyelmesen szent fiának érdemeiért, ígéleti szerint megbocsátatván, lölkemet vegye az szent angyaloknak és Krisztusban választott híveinek örökké való boldogságában: melyet az Szent Lélek Isten segítségéből kételkedetlenül hiszek.

Elsőbbben kérlek erre benneteket mint szerelmes gyermekeimet, hogy boldog emlékeztű szerelmes atyátok testamentumát³⁹ egyenlő elmével és egyenlő akarattal megváltoztathatatlanul megtartsátok minden tanácsadások ellen, és in suo vigore⁴⁰ hagyjátok minden punctjaiban,⁴¹ minthogy usu roboráltátok:⁴² Erre, mint szerelmes gyermekeimet mindannyiótokat fejenként kérlek benneteket, hogy mint ekeddig⁴³ úgy ezután is legyetek egymás szeretők és egymás becsülők fogytig, mely által ez ideig való jó híretek,

³⁸ Palatinus (latin): nádor.

³⁹ Testamentum (latin): végrendelet. Thurzó György végakaratai: 1614. július 3. ÖStA HHStA FA Erdődy, Ladula 3. fasc. 2. nro. 3, 1615. január 19. ÖStA HHStA FA Erdődy, Ladula 3. fasc. 2. nr. 5, másolata: MNL OL E 148. Neo-regestrata Acta, fasc. 828. nr. 17. fol. 4.; későbbi másolatban: MNL OL P 108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára rep. 4. fasc. A. nr. 6; Az eredetit közli: ERDÉLYI, 1912, 176–186. Thurzó György 1594-ben is írt végrendeletet, mielőtt Komárom ostromára indult volna. Erre egyik, feleségének írt levelében utal. Thurzó György levele Czobor Erzsébetnek. Tornóc, 1594. február 17. MNL OL E 196 52. d. 2. t. nr. 229. fol. 88–89.

⁴⁰ In suo vigore (latin): érvényében.

⁴¹ Punct (német): pont.

⁴² Usu roboráltatik (latin): annak alkalmazása teszi erőssé /a rendelkezést/.

⁴³ Ekeddig: eddig.

nevetek tartassék meg. Üdvözült szerelmes uram legatiója⁴⁴ szerint az ezüstműből való portiótokat⁴⁵ és az készpénzt is tudjátok mindeniteknek,⁴⁶ jó leányim, kiadtam. Az lóra való szerszámokat és ruhákat, noha magamnál tovább tarthattam volna, de ebből is hozzátok /való/ anyai szeretetemet meg akarván mutatnom, ahhoz értő mesterembe-
rekkkel megbecsültettem és írás szerint igazán mindeniteknek igaz részét kiadtam. Az fiam két lányának is Örszikének⁴⁷ és Krisztinának,⁴⁸ mindegyiketeknek⁴⁹ éppen annyi ezüstművet magok ládjában tettem, lóra való szerszámot is mindegyiketeknek annyit adtam, még hetven forinttal superálja⁵⁰ egyikötök akármelyik részét curatorim⁵¹ jelenlétében. Magamnak az tiszta arannyal borított hüvelyű szablyát, és Kassán,⁵² üdvözült szerelmes uram ki köves lóra való szerszámot vett volt, azt is magamnak hagytam,⁵³ és ezen köves lóra való szerszámot minden eszközével és [az ezen] felül specificált⁵⁴ arannyal borított hüvelyű szablyával együtt hagyom az én szerelmes lányomnak, Thurzó Borbálának,⁵⁵ melyeket ti is minden neheztlés nélkül nála szenvedjétek. Meggondol-
ván közönségesen Isten után körülöttetek felneveléstelekben való sok nyughatatlan fáradtságomat, és érettetek felvett szorgalmatoskodásaimat, én készpénzről nem testálhatok, szerelmes gyermekim, tudjátok üdvözült szerelmes atyátoknak bő költségű állapotját, méltóságos tisztei mellett. Az is nyilván vagyon nálatok, hogy szerelmes Istenben üdvözült uramnak holta után semmi egyéb pénze nem maradt, csak az arany

⁴⁴ Legatio (latin): hagyatkozás, vagyis Thurzó György végrendelete.

⁴⁵ Portio (latin): rész.

⁴⁶ Mindeniteknek: mindegyikötöknek.

⁴⁷ Thurzó Erzsébet (1621–1642) Thurzó Imre és Nyáry Krisztina idősebb lánya, később Esterházy István felesége lett. Esterházy Pál édesanyja. Kiss, 2019, 52–54.

⁴⁸ Thurzó Krisztina (1622–1632) Thurzó Imre és Nyáry Krisztina fiatalabb lánya.

⁴⁹ Vagyis Czobor Erzsébet a két unokájának együtt akkora részt örökít a fia után, mint a lányainak egyenként, így összesen nyolc részre osztja az említett ingóságokat.

⁵⁰ Superál (latinból): felülhalad, meghalad.

⁵¹ Curator (latin): gondnok. Thurzó György végrendelete Czobor Erzsébet és gyermekei számára Beniczky Márton alnádort, Sirmiensi Teodor királyi táblabíró, valamint a familiárisai közül Sándor Jánost, Gyurcsánszky György bicsei udvarbíró és Abaffy Miklóst jelölte ki. Melléjük rendelte Batthyány Ferenc Sopron vármegyei főispánt, Révay Péter koronaórt és Turóc vármegye főispánját, Zrínyi Pétert és Györgyöt, Thurzó Szaniszló Szepes vármegyei főispánt, és egyik vejét, Jakusith András (Thurzó Judit férjét) is. „Tutores autem praefatae dominae consortis suae liberorumque suorum contituisset, imprimis maiestatem nostram caesarem et regiam, item fideles nostros spectabiles et magnificos Franciscum de Battyán, comitem comitatus Soproniensis, agazonum nostrorum regalium, Petrum de Réwa, comitem comitatus Turóciensis, et coronae regni nostri Hungariae conservatorem, ac per Hungariam curiae nostrae magistros, consiliariosque nostros, Nicolaum perpetuum a Zrinio, et comitatus Zaladiensis, Gerorgium similiter perpetuum comitatus Scepusiensis, cubicularium, et consiliarium similiter nostrum ac magnificum Andream Jakusitt de Orbova, et in Oroszlankeöw, caeterosque augustanae, et non alterius, uti praedeclaratur, religionis generos, quibus videlicet filiae suae elocate fuerint [...] ERDÉLYI, 1912, 183.

⁵² Kassa város (ma: Košice, SK).

⁵³ Vagyis Thurzó György végrendeletének végrehajtása után magánál tartotta.

⁵⁴ Specificál (latinból): részletez, részletesen leír.

⁵⁵ Thurzó Borbála (1595–1651) Thurzó György és Czobor Erzsébet legidősebb, felnőttkort is megélt gyermeke. Első házasságát 1612-ben Erdődy Kristóffal kötötte, a másodikat Draskovich (III.) Jánossal.

melyet nektek hagyott és rendelt, az mely maga keze írásából ki is tetszik. Az temetés után Mária⁵⁶ és Lengyel Jánosné⁵⁷ menyegzőire és Istenben üdvözült fiam házasulására⁵⁸ mennyi summa költ, azt mindnyájan tudjátok. Thökölyné⁵⁹ és Szunyoghné⁶⁰ menyegzői is csakhamar következik, azután minemű nagy hatalmas költségeket űzött Istenben üdvözült fiam az Imperium⁶¹ és Erdélyi fejedelem⁶² mellett, egynéhány száz embernek óról óra való,⁶³ magunk erszényéből fizetvén gyűlések és táborbeli költségek, szüntelen lévén, megítélhetitek jó gyermekeim, honnét gyűjthettem volna pénzt? Azonban az Isten szerelmes fiamat ez világból kivéven, annak is úri állapottal való temetése végben menvén, nem kevésben tölt. Ezen kívül az tokaji pénz sollicitálására,⁶⁴ Biccseinek⁶⁵ oltalmazására közönségesen érettetek semmi költségeimet nem néztem, az emberektől szüntelen való ajándékimat nem kíméltem, untalanul sollicitatoromat⁶⁶ őfelsége mellett kellett tartanom, az is nem keveset emésztett meg. Boldog emlékezetű Matthias császár urunk Tokajról való donatiója⁶⁷ ellen az Magyar Kamara 44 ezer forintunkat akarván elveszteni, annak sollicitálására és sok rendbeli ajándékozásokra mennyi költ, megítélheti akárki is. Én mindeneket nem tudnék előszámlálnom, egyszóval mondván: magam jogát nem néztem, mint némely anyák, hanem azt is becsületetekért, jószágunk oltalmáért mindeneket megcselekedtem, Isten kegyelmessége velem lévén, és miattam semmi kárban nem estetek, csak egy jobbágyotokat sem zálogosítottam, az jószágot épen megtartottam, és /a/ specificált okokból nem lehetett pénzem. Isten segítségével s magam gondviselése által adósságba magamat nem ejtettem. Ez esztendőben az mi kevés jövedelmecském volt, az ki az biccsei sollicitálástól az tokaji pénznek jó pénzen való fordulásaért és szolgálaim fizetésétől minden napi költségemtől megmaradott, az ki igen kevest teszen, azt úgy mint hagyhattomat⁶⁸ hagyom az én szerelmes lányomnak, Thurzó Borbálának.

⁵⁶ Thurzó Mária (1599–1662) 1618-ban ment hozzá Vizkelethy Mihályhoz. Hozományára és a lakodalom költségeire vonatkozóan lásd RADVÁNSZKY, 1879, II, 205–217.

⁵⁷ Lengyel Jánosné: feltehetően Czobor Erzsébet egyik rokona vagy fraucimmere.

⁵⁸ Thurzó Imre 1618-ban vette feleségül Nyáry Krisztinát. Az ünnepségre, annak rendtartására és költségeire vonatkozóan lásd KOVÁCSÓCZY, 1833, 335–352.

⁵⁹ Thurzó Kata 1620-ban kötött házasságot Thököly Istvánnal. Hozományára és a lakodalom költségeire vonatkozóan lásd RADVÁNSZKY, 1879, II 217–225.

⁶⁰ Thurzó Anna 1622-ben ment feleségül Szunyogh Jánoshoz.

⁶¹ II. Ferdinánd király német-római császár, magyar király (1619–1637).

⁶² Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629).

⁶³ Thurzó Imrének az állandó kísérete 1617-ben az udvari rendtartás alapján 60 fő volt. KOLTAI, 2001, 66–68; 1618-ban Thurzó Imre menyegzőjén összesen 121 főnyi lovas kísérettel reprezentált. KOVÁCSÓCZY, 1833, 337–339. 1619-ben Tokajban 79 lovas volt mellette, akiknek a havi kifizetését Czobor Erzsébet jegyezte ellen. SÁBY OK fasc. 156. nr. 9. pag. 119.

⁶⁴ Sollicitálás (latinból): szorgalmazás, kérelmezés.

⁶⁵ Nagybicse, Trencsén vármegye (ma: Bytča, SK), Thurzó György nádor udvarának rezidenciája.

⁶⁶ Sollicitator (latin): ügyintéző.

⁶⁷ Donatio (latin): adomány, adománylevél.

⁶⁸ Hagyhattomat: hagyatékomat.

Az én szerelmes fiamtól az néhai gróf Thurzó Imrehtől⁶⁹ való két unokámnak, Örszéknek és Krisztinának az szegény atyjuknak fáradságos szolgálatjáért, sok költségéért conferálta⁷⁰ szepesi Bornemissza⁷¹ jószága jövedelméből gyűjtöttem háromezer forintot, épen nekik hagyom. Istenben üdvözült szerelmes uram hagyott a biccsei egyház szükségére hatszáz forintnak interesséjét,⁷² hogy minden esztendőben hatvan forintot adjunk, az hova szükség leszen az Ecclesia⁷³ szükségére, én is üdvözült szerelmes uram ebbéli dispositióját⁷⁴ jobbítom meg hatszáz forintnak interesséjével, azaz hatvan forinttal. Kérlek, édes gyermekeim, benneteket, az Isten igéjének hirdetésének öregbüléséért adjátok meg fogyatkozás nélkül, mindaddig, valamíg Biccset bírjátok, ne fogyatkozzék meg az Istennek tisztelete az jószágban.⁷⁵

Az boldog emlékezetű szerelmes uram legatiója⁷⁶ azt tartja, hogy az mennyi aranyművet kiházásított leányainak adott, az kiházásítandó leányainak is annyi adassék: én azt szerelmes uram legatiója szerint mindeniknek megadtam. Az maradéka felől, ki nem sok, ily rendelést teszek. Az minemű két aranyláncot üdvözült uram ajándékon nekem adott, egyiket ő maga szerelmes uram Czobor Mihálynénak,⁷⁷ másikat Jakusith-nénak⁷⁸ adta, ezek maradjanak úgy, hanem az szegény Uram ajándék adományából maradt nálam egy aranyöv, melyet elcseréltem két köves aranyláncokon, azoknak egyikét Erdődy Erzséknek,⁷⁹ másikat Erdődy Ilonának⁸⁰ hagyom. Az aranyövet, kit mindenkor viseltem, száz arany vagyon benne, egy bárány forma ábrázat rajta,⁸¹ azt Jakusith Örszéknek⁸² hagyom. Az gyöngyös aranyövet, melyet velem adtak volt,⁸³ azt unokácskámnak, Thurzó Krisztinának hagyom. Az násfát, melyet velem hoztam, az Zsuzsanna históriája vagyon ábrázolva rajta,⁸⁴ azt Thurzó Örszéknek hagyom. Az ezüstmívet, melyet

⁶⁹ Thurzó Imrétől.

⁷⁰ Conferál (latinból): adományoz, ingyen átenged.

⁷¹ Feltehetően Bornemissza Miklósról gondol, aki Thurzó György és Thurzó Imre mellett is familiárisként szolgált. ŠABY OK fasc. 156. nr. 9. pag. 119.

⁷² Interesse (latin): kamat.

⁷³ Ecclesia (latin) egyház.

⁷⁴ Dispositio (latin): rendelés, rendelkezés.

⁷⁵ ERDÉLYI, 1912, 184.

⁷⁶ Legatio (latin): hagyatkozás, végrendelet.

⁷⁷ Thurzó Zsuzsanna (1587–1626 után) Thurzó György és Forgách Zsófia idősebb lánya, Czobor Erzsébet mostohalánya. NAGY, 1865, XI, 202.

⁷⁸ Thurzó Judit (1589–?) Thurzó György és Forgách Zsófia fiatalabb lánya, Czobor Erzsébet mostohalánya. UO.

⁷⁹ Erdődy Erzsébet (?–1671 után) Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf lánya, később Keglevich György felesége lett. BUBRYÁK, 2013, 163.

⁸⁰ Erdődy Ilona Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf lánya volt. Mivel más források nem tesznek róla említést, feltehetően gyermekkorában elhunyt.

⁸¹ A tárgy a Thurzó-kincstár 1612-ben felvett leltárában azonosítható. RADVÁNSZKY, 1879, II, 164.

⁸² Jakusith Erzsébet Thurzó Ilona és Jakusith András lánya volt, születési és halálozási dátumai nem ismertek, később Barkóczy László felesége lett.

⁸³ Értsd: Czobor Erzsébet egykori hozományának része volt a tárgy.

⁸⁴ A tárgy a Thurzó-kincstár 1612-ben felvett leltárában azonosítható. RADVÁNSZKY, 1879, II, 157.

magammal hoztam, Jó János⁸⁵ pecsége alatt, ki akkor personalis⁸⁶ volt, megtetszik menyinyi gira⁸⁷ volt. Az tálakat, tányérokat az címeréről megismerhetik. Az poharak az üdvözült uram poharai között egyeledve vannak,⁸⁸ azokat vagy annyi gira ezüst/öt/ épen Erdődyne gyermekeinek, fiainak és leányainak hagyom. Egy gyémántgyűrű vagyon körös-körül gyémánttal rakott, egyik gyémánt kiesett belőle, azt Illésházy Katának⁸⁹ hagyom. Más csillag formára való gyémántgyűrű vagyon, üdvözült szerelmes Uram esküvésünkkor adta volt, kérlek, édes leányim benneteket, ujjamban temessétek.⁹⁰ Vagyon egy rubintgyűrű, melyet szegény öreg Zrínyi György⁹¹ adott volt nekem, azt Thurzó Máriának hagyom. Vagyon két pár kézrevaló, azt is Thurzó Máriának hagyom.

Az aranyban foglalt jáspiskó-nyelű két villát, kalánt üdvözült uram Prágából hozta volt ajándékon, ezek egy hüvelyben vannak, ezeket Erdődy Gyuricának⁹² hagyom.

Homonnay Bálint⁹³ az ki kócsagtollat üdvözült szerelmes uramnak hagyott, azt Erdődy Gábornak⁹⁴ hagyom.

Vannak süvegre való köves boglárok, melyet magam viseltem, annak felét Thurzó Katának, Thökölynének, felét Szunyogh Jánosnának, Thurzó Anyicskának hagyom. Ezen kívül maradék ezüstmívről üdvözült szerelmes uram az mint az tokaji summáról disponált, úgy mint ingó marháról az több ezüstmű és egyéb ingó marha is ez szerint osztassék.

Vagyon egy kos formájú aranylánc, melyet Kubinyi István⁹⁵ vetett volt zálogban, száz forintban, ha megadja az pénzt, adjátok vissza neki, az pénz üdvözült uram Kubinyi dolgáról való dispositiója szerint limitáltassék.⁹⁶

Egy szederjes bársony nyusztal bélelt kis suba vagyon, kit szerelmes üdvözült uram utánam hozott volt, azt Jakusith Örsiknek hagyom. Akívül amennyi szoknya, suba vagyon, Szunyoghné és Thökölyné leányim osszák meg egymás között. Vagyon két kamuka abrosz keszkenő, egyéb aprólék ruha egy töretben, azt én ott találtam, arról nem disponálok. Hanem a kívül valamennyi fejrő ruha vagyon, menyegzői lakodalomhoz és

⁸⁵ Jó János 1587 és 1603 között királyi személynök.

⁸⁶ Personalis (latin): személynök.

⁸⁷ Gira, súlymérték. 1 gira = 245,537 g. GEDAI, 2007, 298.

⁸⁸ Egyeledve: elegyedve, azaz vegyesen.

⁸⁹ Illésházy Katalin Thurzó Ilona és Illésházy Gáspár gyermeke volt, születési és halálozási adatai nem ismertek, később Bethlen Péter házastársa lett.

⁹⁰ Vagyis az eljegyzési gyűrűjével együtt temessék el.

⁹¹ Zrínyi (VII.) György (1598–1626) Zrínyi Katalinnak, Thurzó György édesanyjának unokaöccse volt, egy ideig a bicsei Thurzó-udvarban nevelkedett. BÓDAI, 2019a, 96.

⁹² Erdődy György (1613–1663) Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf legidősebb fia volt. Politikai karrierjének csúcását tárnokmesterként érte el, a felesége később Batthyány Erzsébet lett. BUBRYÁK, 2013, 163.

⁹³ Homonnai Drugeth Bálint (1577–1609). Életről és politikai tevékenységéről bővebben: BOBÉLY, 2020, 101–120.

⁹⁴ Erdődy Gábor (1614–1650) Thurzó Borbála és Erdődy Kristóf fia volt. A felesége később Pálffy Mária lett. BUBRYÁK, 2013, 163.

⁹⁵ Kubinyi István Árva vármegyei alispán. KUBÍNYI–KUBÍNYI, 1901, 177. Minden bizonnyal rokona, talán a fia a bicsei központú Thurzó-udvarban 1607 és 1617 között szolgáló familiárisnak, Kubinyi Mihálynak.

⁹⁶ Limitál (latinból): meghatároz, előzetesen megszab.

egyéb házi szükséghez való, azokat mind én csináltattam, azokat az négy unokámnak Erdődy Örsiknek, Erdődy Ilonának, és Thurzó Erzsébetnek és Krisztinának hagyom, úgy, hogy egyaránt osztassanak meg köztük.

Az mely patikaládát Henkel Lázár⁹⁷ nekem adott, azt hagyom Erdődynének. Az másik patikaládát, melyet üdvözült szerelmes uram nekem adott volt, azt Thurzó Ilonának hagyom.

Az zólyomi⁹⁸ és dobroniviai⁹⁹ [!] ingó marhámát valamennyi az várban és az jószágban vagyon, akármi névvel neveztessek, barmot, búzát és mindenféle magot, bort, egy szóban foglalván, valahol mim vagyon, minthogy az én gondviseléséből ott semmit nem találtam, magam szereztem azokat épen mindenestül, Thurzó Borbálának hagyom mindenféle bor-, búza-, pénzbeli restantiákkal¹⁰⁰ együtt.

Az illéskői¹⁰¹ [!] jószágban valami ingó marha, barom, bor, búza és több ami leszen, akármi néven neveztessek, mindenféle ott lévő restantiákkal egyetemben épen Thurzó Máriának hagyom.

Ezekon kívül taláztatik ezüstmű és más ingó marha is, úgy mint kárpitok és egyebek, azokkal, szerelmes leányim, kérlek benneteket, az minemű egyezségben jó atyafiságban eddig például¹⁰² voltatok egyebek előtt, ennekutána is azt követvén csendesen osztozzatok azokkal, az atyátok tokaji summáról írt dispositiója szerint ne veszekedjete, és ne legyetek emberek csodái: így várhatjátok az Szent Isten áldását magatokra. Az mi az zólyomi és dobroniviai jószágot illeti, tudjátok, hogy ennek hason felét Palatinus uram¹⁰³ bírja, üdvözült szerelmes asszonyom anyám az megnevezett jószágnak csak felét bírta, és testamentumában az mit bírt, annak felét Wesselényi¹⁰⁴ fainak hagyta, tudniillik az egész jószágnak negyedrészt teszi, az mit nekik hagyott, és az felét nekem, Czobor Jánosnak¹⁰⁵ és Imrehnek¹⁰⁶ hagyta. Nyilván vagyon nálatok, hogy az Czobor János és Imris részét Erdődy né leányom atyjától hozott pénzen váltotta ki, mindnyájan tudjátok, ahhoz semmi közötök nincsen, az ki az én részem, azzal osztozzatok, az Erdődy-

⁹⁷ Henkel Lázár/Lazarus von Henckel (1550–1629) a Thurzó család familiárisa. Szolgált Thurzó György bécsi követeként, és rendre elkísérte prágai utazásaira is az uralkodói udvarba. 1611-ben ő rendezte Thurzó György könyvtárát, és készítette el annak összeírásait. 1607-ben Thurzó György postamesteri kinevezést kért neki Rudolf császártól. Thurzó egyik levelében említi, hogy már 20 éve szolgál nála udvari familiárisként. Thurzó György levele Rudolf császárnak. LUDÁNYI, 1990, 271–277.

⁹⁸ Zólyom város (ma: Zvolen, SK).

⁹⁹ Dobronya, Zólyom vármegyei mezőváros (ma: Dobrá Niva, SK).

¹⁰⁰ Restantia (latin): hátralék, tartozás.

¹⁰¹ Éleskő, Pozsony vármegye (ma: Ostrý Kameň, SK), a Czobor család vára és birtokközpontja.

¹⁰² Például: példaként.

¹⁰³ Esterházy Miklós.

¹⁰⁴ Wesselényi István fiaira, Wesselényi II. Miklósról és Wesselényi II. Ferencről gondol, akik Perényi Borbála unokái voltak. Az asszony második férje Dersffy II. Miklós volt, lányuk, Dersffy Kata Wesselényi Istvánhoz ment feleségül. NAGY, 1865, XII, 159.

¹⁰⁵ Czobor János Czobor Mihály és Thurzó Zsuzsanna (Thurzó György legidősebb lányának) idősebb fia, Perényi Borbála unokája. NAGY, 1858, III, 206.

¹⁰⁶ Czobor Imre Czobor Mihály és Thurzó Zsuzsanna (Thurzó György legidősebb lányának) fiatalabb fia, Perényi Borbála unokája. Uo.

né részét ki vevén. De úgy tetszik nekem, hogy az zólyomi én részem és az illéskövi is igen kicsiny lévén, jobb volna, hogy magatok közül válasszatok egyet, az kire bízátok, és csak az jövedelemmel osztozzatok, erre ugyan kérlek benneteket, hogy ezt cselekedjétek. Ha kiváltanák pedig az zólyomi jószágot, az kit én bírtam, az Erdődyné leányom része kívül az pénz, merthogy őstől maradt, hat részre osztassék országunk törvénye szerint közöttetek, úgy mint üdvözült szerelmes fiam maradékjának, Thurzó Örsziknek és Krisztinának, egy rész Thurzó Borbálának, egy rész Ilonának, Máriának, Katának és Anyicskának egy-egy rész adassék, Isten szerint osztozzatok, arra kérlek benneteket. Erdődynét az ő részében meg ne háborítsátok, mert magával adott pénzen vette Czobor Jánostól, Imristől, ahhoz semmi közötök nincsen.

Az Szent Isten az én életemet meddig rendelte, az én előttem bizonytalan lévén, áll az ő szent felsége bölcs ítéletében, de ha az én életemben akármi névvel nevezendő úttal, móddal és okkal jószágot szerezhetnék, vagy örökben vagy zálogban, és az miket ekeddig¹⁰⁷ szerezhettem avagy váltottam volna, az vagy ezután szerezhetnék akármi névvel nevezendő úttal, okkal, móddal, én azokat épen mindenestől fogva hagyom az én szerelmes leányomnak, Thurzó Borbálának, az nagyságos gróf Erdődy Kristóf meghagyott özvegyének, úgy hogy mindenekről szabadon disponálhasson. Erre viszen engem az, hogy nehéz hosszú betegségemben minden maga állapotait hátra hagyván, semmi ok meg nem tartóztatván, úgy forgott eleitől fogva ennyi hosszú betegségekben minden helyekben, hogy igen méltónak ítélem, hogy ha több jót cselekedhetném is vele, hogy cselekedném, mert az énhozzám való alázatos, engedelmes szolgálatjában, hozzám való hűséges tökéletes körülöttem való forgolódásában soha fogyatkozást és csak egy óráig való búsulást sem láttam tőle: azért, szerelmes gyermekeim, ez nyilván lévén nálatok, kérlek mint szerelmes gyermekeimet, az én szerelmes gyermekemhez, ki az én sok hosszú időtől fogva való nyavalyáimban engem igazan fogyatkozás nélkül forgott, úgy mint az én szerelmes Erdődynémhez legyetek igaz szívvel hozzá, melyért az élő Istennek vehessétek kegyelmes áldását.

Az Tokajért őfelsége adta százezer forintot ha jószágra nem adhatom életemben, az szegény uram arról való dispositiója effectuáltassék.¹⁰⁸

Az Szvedernik¹⁰⁹ ki minthogy öt ezer és f. 80 vagyon zálogban, ha Szunyoghné Thurzó Anna ki akarná váltani, kérlek mint szerelmes leányaimat benneteket, ha nem mindenestől is, valami részben cselekedjétek oly atyafiképpen vele, hogy válthassa magához, engedvén neki kinek-kinek az mi részében jutna az megnevezett summából. Ha pedig nem akarnátok engedni, vagyon obligatoriája,¹¹⁰ amellől el nem mehet. Tresztianszky Gáspár¹¹¹ uramnál vagyon kétezer forintom, mellyel adós őkegyelme, azt is

¹⁰⁷ Ekeddig: eddig.

¹⁰⁸ Effectuál (latin): végrehajt.

¹⁰⁹ Szedernye, Trencsén vármegye (ma: Svederník, SK).

¹¹⁰ Obligatoria (latin): kötelezvény, adóslevél.

¹¹¹ Tresztianszky Gáspár a Thurzó család familiárisa volt. 1607-ben és 1608-ban is Trencsén vármegye országgyűlési követe és alispánja volt. BENDA, 1972, 283; 1617-ben szintén Trencsén vármegye országgyűlési követe volt, később alnádor, 1628-ban személynök. ILA, 1934, 247.

Erdődynének hagyom. Az elmúlt karácsony kántori jövedelem¹¹² minden jószágaimban tisztartóimnál mennyi légyen, az extractusokból¹¹³ kitetszik, azt is Erdődynének hagyom. Az tárházban is vittek tisztartóim bizonyos számú pénzt, azt is Erdődynének hagyom. Ekívül vagyon kilencezer forint Tesseni polturámmal,¹¹⁴ valamivel több, azt is az én szerelmes leányomnak, Erdődynének hagyom. Kérem az édes gyermekeimet idegen szívet érte ne viseljenek hozzá, mert megérdemlett szolgálata, minden ember elhiggye.

Az kinek az jószágban mit adtam, vagy summában kötöttem, amiben kötöttem meg, míg azt nekik le nem teszitek, kérlek benneteket, édes gyermekeim, addig el ne vegyétek. Az jószágot meg ne osszátok és meg ne szakadoztassátok, kérlek mint szerelmes fiaimat és leányaimat, hanem boldog emlékezetű szerelmes uram testamentuma szerint az öregbik augustana vallásban¹¹⁵ lévő atyafi dirigálja,¹¹⁶ és az jövedelmével igazan az atyafiak száma szerint esztendőként osztozzatok.¹¹⁷ Az én órámat az én kegyelmes istenem elhozván, abban az órában is, hogy bátorítóm legyen ő szent felsége, könnyörgök buzgó szívvel az Szentlélek Istennek.

Az Szentgyörgy kántorbéli¹¹⁸ jószágom jövedelmét rendelem szolgálóimnak, az kik engem igazan, fogyatkozás nélkül forgattak ez hosszú betegségemben. Kérlek azon, édes gyermekeim, hogy az én testemet az én üdvözült szerelmes uram és gyermekemnek temetésekkel¹¹⁹ együtt tisztességesen Árvában vitessetek, és ott temettessétek az háború változandó időhöz képest. Ebben hozzánk leányi engedelmességeteket és szereteteket [1] megmutatván ezt cselekedjétek; erre pedig Jakusithné, Erdődynét és Illésházyt kérvén ugyan kényszerítem mint szerelmes gyermekeimet. Az megismert keresztényi igaz vallásokban buzgó tökéletességgel éljétek, abban végig meg is maradjatok, lelketek üdvösségről szüntelen elmélkedjétek, melynek megnyerésére Krisztuson kívül nincs más út, emlékeztetve kérlek fejenként benneteket, erre segítjen az teremő Isten szent fiáért, édes gyermekeim.

Mivelhogy minden özvegyeknek, árváknak az Szent Isten [a] fő tutora, és mindennek ellen oltalma, ajánllak az én kegyelmes Istenemnek, szerelmes gyermekim, benneteket, és gondviselőül ez árnyékvilágban tutoroknak¹²⁰ nevezvén, hagyom Czobor Imreh¹²¹

¹¹² Vagyis az év utolsó negyedének bevétele, amivel karácsony napján, azaz december 25-én számoltak el.

¹¹³ Extractus (latin): összesítő számadás.

¹¹⁴ Poltura: eredetileg „fél garas”, néhány magyar dénár értékű, lengyel láb szerint vert váltópénz. Teschen sziléziai város, az azonos nevű hercegség székhelye (ma: Cieszyn, L). Az egyre csökkenő ezüsttartalmú sziléziai vereteknek jelentős szerepük volt az 1610–1620-as évek magyarországi pénzromlásában.

¹¹⁵ Augustana vallás: ágostai/evangélikus vallás.

¹¹⁶ Dirigál (latinból): irányít.

¹¹⁷ ERDÉLYI, 1912, 176–180.

¹¹⁸ Szentgyörgy kántorbéli: első negyedévi, amivel Szent György napján, azaz április 24-én számoltak el.

¹¹⁹ Vagyis Thurzó György és Imre már eltemetett testével együtt.

¹²⁰ Tutor (latin): gyám.

¹²¹ Czobor (IV.) Imre Thurzó György legidősebb (Forgách Zsófiától született) lányának, Thurzó Zsuzsannának és második férjének, Czobor (II.) Mihálynak (Czobor Erzsébet öccsének) gyermeke volt. NAGY, 1858, III, 206; KÖSZEGHY, 1996, 343, 361.

uramat, Perényi Ferenc¹²² uramat, Osztrostith István¹²³ uramat, Dóczi István¹²⁴ uramat, ezek után curatorul hagyom Liptay Imre¹²⁵ uramat, Zmeskal Jób¹²⁶ uramat, árvai viceispánomat. Serényi Theodosius¹²⁷ uramat, komámat, Abaffy György¹²⁸ és Abaffy Miklós¹²⁹ uraimékat, Dávid János¹³⁰ uramat, Litassi István¹³¹ uramat, Bogádi András¹³² uramat és Tani Ferencet,¹³³ kiket nagy bizodalommal kérek, Isteni és atyafiúi szeretetükből oly vigyázással és gondviseléssel legyenek reátok, hogy eddig az köztetek való szép egyezség és atyafiúi szeretet csendesen meg tartassék köztetek ezután is, az méltatlan háborgatók ellen keresztyéni oltalmukat, segítségüket meg ne vonják tőletek. Kiért, ha effectuálják, az teremő Isten, mind ez világon s mind az más világon áldja meg az ökegyelmeket.

- ¹²² Perényi Ferenc Thurzó György húgának, Annának a fia. 1624 és 1628 között felső-magyarországi kerületi és kassai végvidéki főkapitány volt, majd Bethlen Gábor erdélyi fejedelem tanácsosa. PÁLFFY, 1997, 273.
- ¹²³ Osztrostith István Czobor Erzsébet rokona, felesége Thököly Anna, Thurzó Katalin férjének, Thököly Istvánnak a húga volt. 1635 és 1639 között királyi főasztalnokmesteri címet viselt. DUKKON, 2016, 60.
- ¹²⁴ Dóczy István a Thurzó család rokona. Első felesége Thurzó (III.) Szaniszló húga, Magdolna volt, a második pedig Thurzó György lánya, Mária későbbi férjének, Vizkelethy Mihálynak a húga, Judit. Rimay Jánossal együtt (aki Thurzó Imre bicccsei udvarmestere volt) Bethlen Gábor portai követe volt 1621-ben, 1625 és 1630 között koronaőr. PAPP, 2013, 114.
- ¹²⁵ Liptay Imre a 16. század végén Hont vármegyében volt dicator, majd 1603-tól 1609-ig ugyanott alispán, ezt követően, 1611-ben pedig Bars vármegyében volt alispán. BOTKA 1867, 11–16; 1619-ben tagja volt a Konstantinápolyba küldött magyar követségnek. NAGY, 1855, 195–210; vö. NAGY, 1862, 287.
- ¹²⁶ Zmeskal Jób (1552–1632) Árva vármegye alispánja. Feleségének, Geletffy Petronellának állított epítáfiuma a korszak egyik kiemelkedő jelentőségű, végtisztességhez köthető evangélikus képzőművészeti alkotása. GALAVICS, 2008, 58–61.
- ¹²⁷ Szulyói Sirminensis Teodor a Thurzó család familiárisa volt. 1608-ban Trencsén vármegye országgyűlési követe volt. BENDA, 1972, 283; Eliáš Láni megbízásából részt vett 1610-ben a zsolnai zsinat megszervezésében is. Eliáš Láni levele Thurzó Györgynek. Biccse, 1609. július 13. DOMÁNYHÁZI, 1989, 17–18 (No. 10).
- ¹²⁸ Abaffy György Abaffy Miklós öccse volt. Bátyja után, 1607 és 1626 között castellanusként szolgált Árva várában, és megtartotta ezt a posztját egészen 1642-ig, Illésházy Gáspár (Thurzó György lánya, Ilona férjének) birtoklása alatt is. ŠABY OK TK III–1/1.
- ¹²⁹ Abaffy Miklós (†1629) Árva várának kapitánya volt, az előző bátyja. 1600 és 1607 között az árvai vár kapitánya, 1610 és 1629 között a tokaji vár kapitánya volt. A család által birtokolt Felsőlehotát (ma: Horná Lehota, SK), amit még Thurzó Ferenc adományozott az apjának, Abaffy Jánosnak szolgálata idejére, Thurzó György a fiainak, Abaffy Miklósnak és Györgynek örök adományba adta. ŠABY OK TK, III–1/2; ILA, 2001, 18, 32–47; Felesége Beniczky Márton (Thurzó György mellett) alnádor lánya, Beniczky Erzsébet volt. MNL OL E 148 fasc. 781. nr. 69; HANÁK–SZABÓ, 2021, II, 260–261.
- ¹³⁰ Dávid János a Thurzó család familiárisa volt. ŠABY OK TK II–D/8.
- ¹³¹ Litassy István a Thurzó család familiárisa volt. ŠABY OK TK II–L/21. 1608-ban Bars vármegye országgyűlési követe volt. BENDA, 1972, 279. 1619-ben a pozsonyi országgyűlésen (Rimay János, Csúti Gáspár, Armpruszter Ferenc mellett) Thurzó Imre követe volt. NAGY, 1881, 87–97.
- ¹³² Bogádi András feltehetően fiatalkorában szolgált Thurzó Imre személyi környezetében. Később I. Rákóczi György fejedelem szolgálatába állt. 1634/1635-ben Trencsén vármegye követe volt az országgyűlésen, majd több alkalommal az erdélyi fejedelem követe. SZABÓ, 2015, 260 (56. jegyzet).
- ¹³³ Tany Ferenc familiárisaként szolgált Thurzó György, majd Thurzó Imre és Czobor Erzsébet mellett is. Thurzó György temetési menetében a sisakot hordozta. MNL OL P 1341 lad. 27. fasc. 4. fol. 322.; 1618-ban, Thurzó Imre menyegzőjén négy lóval szolgált a főúr mellett. KOVÁCSÓCZY, 1833, 343.

Unde nos super huiusmodi testamentaria dispositione et ordinatione annotatae dominae comitissae Elizabethae Czobor modo praemisso facta praesentes litteras nostras ad relationem annotatorum fratrum et testimoniorum nostrorum fidedignam sub sigillo nostro capitulari autentico. Iurium eorum, quorum interest, ad cautelam dandas duximus et concedendas, communi id suadente iustitia. Datum praescripta die Dominica Iudica Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Sexto.

Requisitarum itaque et reinventarum tenorem in transsumpto literarum nostrarum sub sigillo nostro capitulari autentico, memoratae dominae exponenti iurium suorum futuram ad cautelam dolo et fraude omnibus remotis dandas duximus et concedendas communi id suadente et dictante iustitia. Datum feria tertia sacrae Paschae anno Domini Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Sexto infrascripto

Lecta.

/Külcím az irat végén:/ 1626. Testamentum Elisabethae Czobor de Czobor Sz. Mihál Relictae Georgii condam Thurzo Palatini in quo de portione qou que sua in Zolyom et Dobroniva inter haeredes sous aequaliter dividenda disponit.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
E 148	Magyar Kamara Archívuma, Neo-regestrata Acta
E 196	Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Thurzó
P 108	Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
P 1341	A Batthyány család körmendi levéltára, Az Illésházy család levéltára
ŠABy	Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Bytča
OK	Oravský komposesorát
TK	Turzovská korešpondencia

*

BARABÁS	
1884	BARABÁS Samu: <i>Genealógiai följegyzések</i> , In: <i>Történelmi Tár</i> , 3/7. (1884) 777–782.

- BENDA
1972
- BENDA Kálmán: *Magyarország tiszti címtára 1607–1608*, In: *Levéltári Közlemények*, 43. (1972) 2. sz. 265–325.
- BÓDAI
2019a
- BÓDAI Dalma: *Szülői szerepek és gondoskodás. Czobor Erzsébet mint anya és mostohaanya*, In: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1800*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, MTA TTI, 2019, 91–111.
- BÓDAI
2019b
- BÓDAI Dalma: „Igaz religioja szerint szolgálhasson”. *Thurzó Imre politikai és diplomáciai szerepvállalása a harmincéves háborúban*, In: *30 éves háború és a valláskérdés Közép-Európában*, szerk. KÓNYA Péter – KÓNYOVA, Annamária, Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, Presov, 2019, 233–244.
- BORBÉLY
2020
- BORBÉLY Zoltán: *Homonnai Drugeth Bálint*, In: *Acta universitatis De Carlo Eszterházy Nominata: Sectio Historiae, Nova Serie*, 47. (2020) 101–120.
- BOTKA
1867
- BOTKA Tivadar: *Kisfaludi Liphay Imre Bars és Hont megyék alispánjának és országos törökügyi követnek emlékezete*, Pest, MTA, 1867.
- BUBRYÁK
2013
- BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*, Budapest, MTA MTI, 2013.
- BUBRYÁK
2016
- BUBRYÁK Orsolya: *Nyáry Krisztina hozománya. Források az Esterházy-kincstár kialakulásához*, In: *Lymbus*, 13. (2016) 163–189.
- BUBRYÁK
2019
- BUBRYÁK Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése a kora újkori magyar főnemesi végrendeletekben*, In: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon, 1500–1850*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, MTA BTK TTI, 2019, 27–56.
- DOMÁNYHÁZI
1989
- A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai, 1602–1624*, kiad. DOMÁNYHÁZI Edit et al., Szeged, Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, 1989.

- DUKKON
2016
DUKKON Ágnes: *Ostrosith Mátyás koronaőr naplója, 1673–1675*, In: *Magyar Könyvszemle*, 132. (2016) 1. sz. 60–71.
- ERDÉLYI
1912
ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga 1542–1852*, Budapest, [k. n.], 1912.
- GALAVICS
2008
GALAVICS Géza: *Festők és metszetelőképek a késő reneszánsz Magyarországon*, In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon. (16–17. század)*, II, szerk. MIKÓ Árpád – VERŐ Mária, Budapest, MNG, 2008, 55–85.
- GALAVICS
2019
GALAVICS Géza: *Egy evangélikus főúr, Thurzó György árvaai várkapolnája mint szakrális és reprezentációs tér*, In: *Ige-idők. A reformáció 500 éve*, I, szerk. KISS Erika – ZÁSZKALICZKY Márton – ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2019, 279–331.
- GEDAI
2007
GEDAI István: *Márka*, In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, középkor és kora újkor*, XVII, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2007, 298.
- HANÁK-SZABÓ
2021
Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700), kiad. HANÁK Béla – SZABÓ András Péter, Budapest, MTA TTI, 2021.
- ILA
1934
ILA Bálint: *A Thurzó-levéltár protestáns egyháztörténeti iratai*, In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, 15. (1934) 1–306.
- ILA
2001
ILA Bálint: *Az Abaffy-család a magyar történelemben*, Budapest, Abaffy György magánkiadása, 2001.
- KISS
2019
KISS Erika: „*Ami megvan, az megvan – No de mi lett a hozománnyal?*” *Esterházy Pál és Orsolya kincsei*, In: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, kiad. VISKOLCZ Noémi – ZVARA Edina – KIRÁLY Péter – KISS Erika, Budapest, MTA KIK – Kossuth Kiadó, 2019, 50–78.
- KOLLÁNYI
1900
KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan, 1900.

- KOLTAI
2001 *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708*, kiad. KOLTAI András, Budapest, Osiris, 2001.
- KOVACSÓCZY
1833 KOVACSÓCZY Mihály: *Thurzó Imre menegzője*, In: *Árpádia*, 1. (1833) 335–352.
- KÖSZEGHY
1996 CZOBOR Mihály (?): *Theagenes és Chariclia*, kiad. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Akadémiai–Balassi, 1996. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 10.)
- KUBINYI
1890 Ifj. KUBINYI Miklós: *Árva vára. Történelmi tanulmány*, Budapest, Franklin Társulat, 1890.
- KUBÍNYI–KUBÍNYI
1901 KUBÍNYI Ferenc – KUBÍNYI Miklós: *A felső-kubíni Kubínyi család története és leszármazása*, I, Budapest, [k. n.], 1901.
- LENGYEL
2019 LENGYEL Tünde: *Esettanulmány a női műveltség kérdéséhez. Elvárások, lehetőségek, határok*, In: *Századok*, 153. (2019) 2. sz. 235–250.
- LUDÁNYI
1990 LUDÁNYI Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben*, In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére*, szerk. GALAVICS Géza – HERNER János – KESERŰ Bálint, Szeged, JATE, 1990, 271–277.
- MÁRKUS
1900 *Magyar Törvénytár. 1608–1657. évi törvényczikkek*, kiad. MÁRKUS Dezső, Budapest, Franklin Társulat, 1900.
- NAGY
1855 NAGY Iván: *Liptay Imre portai követsége*, In: *Történelmi Tár*, 1/1. (1855) 195–206.
- NAGY
1862 NAGY Iván: *Igazítások Liptay Imre török követségéhez*, In: *Történelmi Tár*, 1/12. (1862) 287.
- NAGY
1857–1868 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I–XIII, Budapest, Ráth Mór, 1857–1868.
- NAGY
1881 *Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. Rimay János, Csúty Gáspár, Armpruszter Ferencz és Dávid*

- János levelei Thurzó Imréhez. Harmadik közlemény, kiad. NAGY Gyula, In: *Történelmi Tár*, 3/4. (1881) 87–97.
- PÁLFFY
1997
PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 257–288.
- PÁLFFY
2009
PÁLFFY Géza: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése)*, In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 853–882.
- PAPP
2013
PAPP Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve. II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen*, In: *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor – Kees TESZELSZKY, Budapest, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke – Transsylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013, 103–127.
- PERES
2021
PERES Zsuzsanna: *Az özvegyek jogai a kora újkori Magyar Királyságban*, In: *Társadalom és jog a középkor- és kora újkori Magyarországon. Jogtörténelmi tanulmányok*, szerk. NAGY Gábor – SÁRY Pál – TRINGLI István – VISKOLCZ Noémi, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2021, 101–110.
- PESTI
2013
PESTI Brigitta: *Dedikáció és mecenatúra Magyarországon a 17. század első felében*, Eger–Budapest, Kossuth Kiadó – EKF, 2013.
- PESTI
2019
PESTI Brigitta: *Nők szerepe és jelentősége a 17. századi könyvkiadás mecenatúrájában*, In: *A női kommunikáció kultúrtörténete. Tanulmányok*, szerk. KRÁSZ Lilla – SIPOS Balázs, Budapest, Napvilág Kiadó, 2019, 138–155.
- SZABÓ
2015
SZABÓ András Péter: *Forgách (III.) Zsigmond levelezése Lippay Györggyel (1639–1644)*, In: *Collectanea Sancti Martini: A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményének Értesítője*, 3. (2015) 247–297.
- SZILÁGYI
1888
SZILÁGYI Sándor: *Az Esterházyak családi naplója*, In: *Történelmi Tár*, 11. (1888) 209–224.

SZILÁGYI
2011

SZILÁGYI András: *Egy rendhagyó sikertörténet a XVII. században – Esterházy Miklós*, In: „És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala”. *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*, szerk. TÓTH Áron, Budapest, 2011, 79–88.

VISKOLCZ
2019

VISKOLCZ Noémi: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya*, In: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*, kiad. VISKOLCZ Noémi – ZVARA Edina – KIRÁLY Péter – KISS Erika, Budapest, MTA KIK – Kossuth Kiadó, 2019, 15–49.

Tanúvallomások Balassi Bálintról és az általa az 1580-as évek közepén birtokadományt nyert két egri huszártisztról (Fülel, 1629. november 20.)

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban egy dolgozatomhoz kikért levéltári köteg az általam keresett forrásokon – Gyarmati Balassi István 1586-ban és 1590-ben keletkezett végrendeletén – kívül további iratokat is tartalmazott; köztük egy 1629-ben, Füleken felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyvet is. Ebben az eddig nem közölt iratban, Gyarmati Balassa II. András (1595 után – 1649) kérésére hét idős jobbágy vallomását jegyezték fel azokról a Heves vármegyei birtokokról, amelyek egykor Balassi Bálintéi voltak, és amelyeket ugyanő az 1580-as években két nemes szolgájának adományozott.

Négy egymáshoz közeli, a Mátra északi részén fekvő falu, illetve puszta szerepel a vallomásokban: Mindszent, a mai Mátramindszent és a vele szomszédos Szuha;¹ valamint Barla, a mai Mátraballa és a hozzá tartozó Tardona/Tardonya puszta. Heves vármegye 1549-es összeírásakor e falvaknak több nemes birtokosa volt.² A 16. század második felében a nevezett falvak már a kettős adóztatás területére estek. A törökök 1570-ben készítették el a hatvani szandzsák adóösszeírását. A salgói nahijébe sorolt falvak között Barlán 9 háztartást vettek számba, Mindszenten 8-at, a szomszédos Szuhán pedig 6-ot.³ 1598-ban a Pásztói járásban Tárkány András és Végh Máté készített tizedjegyzéket. Barlán 9 jobbágy fizetett 4 kereszt tizedet, Szuhán 5 jobbágy másfelet, Mindszenten pedig 7 jobbágy hármat.⁴ Barla, az 1619-ben történt urbarialis összeírás szerint, a Rákóczi testvéreké, Györgyé és Pálé lett.⁵

Az 1629. évi jegyzőkönyvben nem szerepelnek a vallatás kérdőpontjai, csupán a válaszok. A vallomást tevő hét személy közül hat lakott Barlán, egy pedig a Mindszent melletti Szuhán.⁶ Ők a két Rákóczi és Széchy Györgyné, valamint Dorogffy János Heves vármegyei szolgabíró jobbágysai voltak. Úgy tudták, hogy Barlán tizenharmadfél házhelyet tartottak fenn a Balassa urak. A Tardona nevű pusztát Balassi Bálint adta egri szolgájának, Posgay Gáspárnak, a mindszenti jószágot pedig az őt egy ütközetben megmentő

¹ Mátramindszent és Szuha 1950-ben átkerült Nógrád vármegyébe.

² MAKSAY, 1991, 358, 361, 362.

³ BAYERLE, 1998, 187, 194.

⁴ SZEDERKÉNYI, 1891, 21.

⁵ Uo., 48.

⁶ A tanúként meghallgatott Forgó és Vanó nevű jobbágysai leszármazottai a mai napig Mátraballán élnek. Forgó Antal ballai bíró 1864. július 15-én ezt írta Pesty Frigyesnek: „A községet legtöbbször Forgó és Kiss néven nevezett családok lakják. A Forgók mondatnak legelsőknek, kik e helyet megszállották. De honnan, azt tudni nem lehet. A Kissek már később telepítettek, de ezeket sem lehet tudni, honnan? Ezek előbbi nevek Vanó volt.” (PESTY, 2005, 41–42.) Az 1950-es években a tanácselnök, 1994–2014 között pedig a falu két polgármestere a Forgó családból került ki.

szolgájának, Karácson Gergelynek. A tanúk nem tudták, hogy bizonyáglevelet kapott-e a két, csak életük végéig megadományozott személy. Posgay Gáspár örököse özvegye, az újra férjhez ment Vámosy Bálintné lett; Karácson Gergely örököse pedig leányának, Karácson Katalinnak a férje, Garay Farkas. A tanúk azt is elmondták, hogy Karácson Katalinnak, gyermektelenül és gonosz vétekben való élése miatt, feje vétetett. Vélhetőleg házasságtörés lehetett az asszony bűne, amiért halálbüntetés járt.⁷ A feudális korban a nőket nem volt szokás akasztófára ítélni, a halálos ítéletet rajtuk többnyire pallossal hajtották végre.⁸

Az egri katonai névsorokban az 1589/90. évben, Balázsdeák István és Balassi Ferenc kapitánysága idején, Posgay Gáspár 4 lovassal, Karácsony György 6 lovassal szerepel.⁹ Az utóbbi, a Georgius, illetve a Gregorius keresztnév gyakori összetévesztése miatt, valószínűleg Karácson Gergellyel azonos. Az előbbi személy és Balassi kapcsolata már korábban ismertté vált, az utóbbiról azonban most bukkant fel először adat.

Eckhardt Sándor *Pozsgay Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja* címmel, 1962-ben tette közzé azt a Szepesi Káptalanban őrzött iratot, amelyet Balassi Bálint 1585. június 5-én állított ki Posgay Gáspár és örökösei számára.¹⁰ Az adománylevél kezdetét idézzük:

„Quomodo idem dominus fatens perpensus et in animo suo considerans multiplicium servitiorum meritis nobilis Caspari Posgay famuli sui, quae ab juveni aetate sua dicto fatenti praestitisset, vel etiam deinceps praestare teneretur, totale predium suum Thardona vocatum in Comitatu Hevesiensi existens ... memorato Gasparo Posgay suisque haeredibus ... dedit”. Azaz: Amint ugyanezen nyilatkozó úr mérlegelésekkel és lelkében megfontolta nemes szolgája, Posgay Gáspár számos szolgálatának érdemeit, amelyeket az ő ifjú kora óta a nevezett nyilatkozó számára elvégzett, vagy ezután is elvégezni tartozik, ... a megnevezett Posgay Gáspárnak és örököseinek adja az egész Heves vármegyei Tardona pusztafalut...

Eckhardt Sándor több hibát ejtett a latin szöveg értelmezésében, emiatt téves következtetésekre jutott mind a személyt, mind pedig a helynevet illetően. A most előkerült tanúvallomásokból kiviláglik, hogy Posgay Gáspár csupán egyik nemes szolgája volt Balassinak, de a nevelője semmiképpen nem. A jeles Balassi-kutató egész légvárat épített fel Posgay általa feltételezett horvát származására, önkényesen azonosítva őt az 1584-es sárospataki várfoglalás résztvevői között megnevezett Barbarith Gáspárral. Nem volt eléggé figyelmes, amikor Tardonát tévesen a Jókai bűvőhelyéül szolgált Borsod vármegyei népes falunak gondolta. Az oklevél ugyanis Tardonát nem pagusnak, hanem prediumnak nevezte. Ez a pusztafalu pedig azzal a Heves vármegyében fekvő, Mátraballa határába beolvadt egykori Tardonyával azonos, amelyről a tanúvallomások

⁷ Példa egy korabeli hasonló esetre: 1643. január 17-én, a Sopron vármegyei Lózson Szalay Ilona nevű férjes asszonyt, házasságtörés és magzatelhajtás miatt, pallos általi halálra ítélte az úriszék. VARGA, 1958, 436–437.

⁸ Uo., 84.

⁹ SZEDERKÉNYI, 1890, 274.

¹⁰ ECKHARDT, 1962, 733–356. „memorato Gasparo Posgay suisque haeredibus universis”.

is szólnak.¹¹ Az ottani puszta telkeket kapta meg Balassi Bálinttól az egri várban lovas-tisztként szolgáló Posgay Gáspár, aki vélhetőleg a Gömör és Kishont vármegyékben honos nemesi családból származott. Felesége Cserépy Anna volt, akinek a későbbiekben Vámosy Bálint lett a második férje.¹²

Eger 1596 szeptemberében és októberében történt török ostromakor az ellenség egyik aknája elhárításán munkálkodott Christophoro Stella várépítész, amikor nagy robbanás történt. Vele együtt ötvenen haltak hősi halált. Szamosközy István szerint köztük volt három jeles vitéz is: Baló Gergely, Possay Gáspár és Ziny István.¹³ Nevük 1954-ben felkerült a délkeleti fülesbástyában elhelyezett emléktáblára.¹⁴ Kettejük neve azonban valójában Baló György és Posgay Gáspár.¹⁵ Cserépy Anna tehát 1596-ban özvegyült meg.

Ezt igazolja az, hogy 1599. március 27-én az egri káptalan előtt személyesen megjelent a nemes Anna asszony, néhai Cserépy Gáspár és Derencsényi Orsolya leánya, korábban egregius Posgay Gáspár özvegye, most pedig egregius Vámosy Bálintnak, a füleki várórség katonájának a felesége, aki amiatt tiltakozott, hogy az Eger elfoglalása után férjével, Vámosy Bálinttal együtt Füleken épített házukból Szokoly Péter el akarta őket űzni.¹⁶ Az asszony 1601-ben végrendeletet írt, amelyben újból megemlítette egykori férje, Posgay Gáspár nevét.¹⁷ Az 1629-es tanúvallomásokban őt emlegetik Vámosy Bálintnéként. 1612. október 12-én Ajnácskő várában az egri káptalan Vámosy Bálintot beiktatta Tardona pusztatelek birtokába.¹⁸ A Balassa család ekkor ellentmondott a beiktatásnak.

A Balassi által megadományozott másik személy, Karácson Gergely, ugyancsak egri huszártiszt volt. 1629-ben a 7. tanú, a Szuhán lakozó, 66 esztendő Bakos Jakab, az 1582. április 11-én Ónod és Sajóhídvég között török rablókkal vívott csatáról, egy szemtanú, Váty Pál elmondása alapján, egy mindeddig ismeretlen történetet mondott el. A heves ütközet során Balassi Bálint lova összeroskadt. Karácson Gergely a maga lovát adta át a bajba jutott főúrnak, aki így megmenekült. Karácson viszont fogságba esett, de később kiszabadult. „Adta volt Balassa Bálint önnagysága ebbeli jó cselekedetiért azt az Mindszent nevű falut Karácson Gergelynek.”

A tanú által említett ütközetről több korabeli emlékezés maradt fenn. A Sasvárnak nevezett Sejhszüvár szolnoki bég rabló serege legyőzésének pontos dátumát Szepsi Lackó Máté jegyezte fel: „1582. Amely törökök Mohira jövének és Ónodot is megégették, visszatérőkben Hídvéginél megveretének 11. április; voltak sok ezeren, sok zászlójok volt, Sásvár bég volt velök. A magyarok és némötök nem igen voltak többen

¹¹ B. HUSZÁR, 2002, 264.

¹² FORGON, 1909, 199.

¹³ SZAMOSKÖZY, 1889, 53.

¹⁴ B. PAPP, 2003, 24.

¹⁵ Istvánffyál: „inter quos Stella ipse cum aliquot ex operarum numero, et Iobus Sennicius, et Georgius Balo desiderati sunt.” ISTVÁNFFY, 1622, 694–695; ISTVÁNFFY, 2009, 236.

¹⁶ SUGÁR, 2001, 17.

¹⁷ HAÁN, 1870, 208–211.

¹⁸ SUGÁR, 2001, 25–26.

ötödfélszázánál.¹⁹ Ezt az adatott több további forrás is megerősíti. Tatrosy György ezt írta naplójában. „1582. Ónod városát az török meggyútá és az füst alatt igen megrablá.”²⁰

A nagycsütörtökön történt ütközetről Tiburtius Himmelreich († 1610), a Magyar Kancellária titkára rövid összefoglalót írt Draskovich György (1525–1587) győri püspöknek 1582. április 20-án küldött levelében: „In superiori Hungaria tres beghii conveniant, a Sasvariensi imit[- -], qui per octiduum divagando multa loca deprædarunt, et cum iam onusti præda domum (redire) vellent, a nostris militibus, qui ultra mille non fuerunt, et saltem a quingentis, qui præmissi fuerant, caesi fugatique sunt, ita, quod ultra sexcenti Turcae perierint, et nostri ovantes ingenti præda onusti reversi sint.”²¹

Április 29-én Ali budai basa is reagált az eseményre Ernő főhercegnek írt magyar nyelvű levelében: „Ennek utána nyilván írja fölségöd, hogy Szikszónál sok fegyveres német volt, bizonyára sok volt, kik az hatalmas császár várát akarták elégetni, azok reájok találván, Ónod felé ízték eket, ezök vissza térevén, az fölségöd alatt való vitézök se-regbontókkal rajtok lévén, egymással meghujták. Fölségöd azt írja, hogy ez mi alattunk való megverettettek volna tilök, de ha megverettettek volna, az mennyi elevent és fejet hoztak, nem hoztak volna, az kiket megfogattattanak, kérdötték tőlök szándékokat, ők azt mondák, hogy tizenkét szekér tizes laptat hozunk volt, hogy vagy Berént vagy Szolnokot megégetnénk, azért innen megtetszik, hogy nem igazán adták fölségödnek tudtára, hogy az törökök rablani mentek volt.”²²

Az Ónod melletti harc részleteit Istvánffy Miklós foglalta össze történeti művében, a XXV. könyv végén, a „Sasuaris a nostris ad arcem Onodiam prostigatus. Anno 1582.” című résznél.²³ A kassai német had és Serényi Mihály magyar lovasai Ónodnál érték be a tőlük nagyobb számú ellenséget. Ott csatlakoztak hozzájuk az egriek. A törökök megfutamodtak, a Tiszáig úzték őket, Sásvár bég álrühában menekült el. A nagy zsákmányt szerzett magyar vitézek öröme volt, hogy éppen húsvét előtt négy nappal arattak győzelmet. („Haec sane pugna eo gratior nostris accidit, quod quattriduo ante pascham pugnata esset.”)

Balassi Bálint több portyán és vásárütésen vett részt egr-i szolgálata idején, sőt az azt követő években is. Az Ónod melletti diadal után fél évvel, Ali pasa írta meg Ernő főhercegnek, hogy „ismeg 4. Novembris Egörből Barbély András, Sárközy Mihály, Balassy Bálint, Cserépből Bély Pál, Sirokból Józsa deák, Homonnay István, ónodiak, diósgyőriek ezer lóval jüttek (Jász)berény alá, ott az vitézökben kit levágtak, kit elvittek.”²⁴

Balassi Bálintnak az Ónod és Hídvég között dúló harcban való részvételéről csak az 1629-es tanúvallomásból van tudomásunk. Megmentőjéről, Karácson Gergelyről keveset lehet tudni. Leányáról, Karácson Katalinról és férjéről, Garay Farkasról († 1642) a családtörténeti szakirodalomban ez olvasható: „Farkas, Bessenyei Györgyné Dengele-

¹⁹ MIKÓ, 1858, 22.

²⁰ DOMOKOS, 1957, 244.

²¹ SZERÉMI, 1893, 344–346. Tiburtius Himmelreich levele Draskovich Györgyhez, Bécs, 1582. április 20.

²² TAKÁTS–ECKHART–SZEKFŰ, 1915, 244. Ali pasa levele Ernő főhercegnek, 1582. április 29.

²³ ISTVÁNFFY, 1622, 558–559. Magyarul: ISTVÁNFFY, 2009, 49–50.

²⁴ TAKÁTS–ECKHART–SZEKFŰ, 1915, 270–271.

ghy Anna magszakadásával, Ztrucz Ferencsel együtt Egyházasdengelegben adományt kap. Első felesége Karácson Katalin, kivel Mindszent és Szuha birtokot kapta, aki ezenkívül Borsod megyében is birtokos Karácson Gergely után. Második felesége Pongrácz Zsófia. [...] Harmadik felesége Voxith Horváth Magdolna.”²⁵ 1612. október 12-én az egri káptalan Ajnácskő várában egregius Garay Farkast Mindszent possessio birtokába iktatta.²⁶ A Balassa család ekkor ellentmondást tett a beiktatásra.

Balassi Bálint 1585. június 5-én, amikor Posgay Gáspárnak adományozta a tardonai lakatlan telkeket, más ügyben is eljár Szepeshelyen. Ugyanekkor zálogosította el Szentiványi Mihálynak a Szepesi Káptalan előtt, 1000 magyar forintért, a Liptó vármegyei Plostin falu melletti négy jobbágytelekért cserében, Illanó falu melletti négy megosztott jobbágytelkét.²⁷ Erre az akcióra, a fennmaradt fogalmazványok szerint, már 1584 augusztusa óta készült.²⁸

Karácson Gergely bizonyára már 1582 során, harcbeli érdemének megfelelően kapta jutalmul Balassi Bálinttól a Mindszent falubeli jószágot, a Füleken meghallgatott tanúk szerint, éltig való szolgálata fejében. Okleveles adat eddig nem került elő erről az adományozásról, de szinte bizonyos, hogy kellett ilyennek lennie.

Az 1629-ben Füleken tárgyalt birtokügyek utóéletére nézve vannak még a Heves vármegyei Ballára és Tardonya pusztára vonatkozó iratok az 1646–1742. közötti időszakból a Balassa család levéltárában.²⁹ 1699. február 14-én készült el Heves vármegye úrbéri összeírása, amelyben részletesen szerepel Mindszent, Balla és Tardonya pusztá akkori állapota.³⁰

Az alábbiakban közölt tanúvallomások egyik hozadéka az, hogy a Posgay Gáspár személyével kapcsolatos tévedések tisztázódtak. A másik pedig az, hogy fény derült Balassi Bálint egri vitézi életének egy eddig ismeretlen eseményére és egy öt bajában megsegítő nemes szolgájának kilétére. A szöveg közlésében, a nyelvjárási hangalakok meghagyásával, a mai helyesírást alkalmaztuk, csupán a személynevek esetében őriztük meg az eredeti írásmódot.

²⁵ SARLAY 1941, 37.

²⁶ SUGÁR, 2001, 25–26.

²⁷ KŐSZEGHY, 2008, 26–27.

²⁸ ECKHARDT, 1963, 603–605.

²⁹ KÁLLAY, 1972, 19; MNL OL P 11. 27. cs. Fasc. Sub U. 1–13.

³⁰ MNL OL E 156. a. Fasc. 63. No. 9.

Forrás

Dorogffy János és Orgonista Szabó Simon tanúvallatási jelentése

Fülek, 1629. november 20.

MNL OL P 11. Fasc. VIII.-sub E-No. 68. (32–37. számú, egymással felcserélt lapok)

Anno 1629. die 20. 9mbris. Mi, Dorogffy János, Heves vármegyének szolgabírája és ugyanazon vármegyének assessora, Orgonista Szabó Simon uram; az nemes és nemzeti vitézlő Moczváry Balázs³¹ uram, Heves vármegyének viceispánja commissiója mellett. Az nemzeti és vitézlő, tekintetes és nagyságos *Balassa Gyarmathy Balassy András*³² uram önnagyságának instantiájára, in presidio Filek³³ in comitatu Nogradensi tettünk bizonságot, collateralis modo videlicet in comitatu Hevesiensi commorantes et existentes personas, mely bizonságoknak penig continentiái következnek ez ide alá megírt mód szerént.

1. **testis:** Forgó János, Barla³⁴ nevű faluban in comitatu Hevesiensi existens et commorans, Rákóczy Pál uram önnagyságának jobbágya, annorum 78, juratus et examinatus, fassus et retulit in hunc modum, és bizonyoson hallotta az régi öreg emberektől, ugyan Barlán lakozóktól, hogy ez Barla nevű faluban az Balassa urak önnagyságok számára eleitől fogván tizenharmadfél házhelyeket tartottanak. Azmely házhelyeknek nevei penig, azmint elől tudja számlálni ez szerént következnek: Első Sípos Pál háza helye. 2. Sély István háza helye. 3. Az tó mellett való házhely. 4. Ugyan az tó mellett, által ellenben. 5. Wánó Amrus háza mellett való házhely. 6. Diák Ferenc háza helye. 7. Domocz Péter háza helye etc. 8-dik Sár Miklós háza helye. 9-dik ugyan az Sár Miklós háza helye mellett való pusztá házhely. 10-dik Séczy Györgyné³⁵ asszonyom önnagysága pusztá háza helye mellett való házhely. 11-dik Tassoly nevű pusztá házhely. Ismétlen tud két házhelyet együtt pusztát, de azok közül melyik esnék az Balassa urak rendire, bizonyoson nem tudhatja; és azmely Pap háza helyének neveztetik is, az Séczy rendire és az Balassa urak rendire egyaránt kellene bírni. etc.

Item. Azmi az tardonai pusztá dolgát illeti, azt is bizonyoson tudja, hogy Balassa Bálint önnagyságájé volt, és Egren³⁶ akkor az időben szolgája lévén Posgay Gáspár Balassa Bálintnak önnagyságának, ki akkor az időben ez Vámosy Bálintnének első ura volt, és éltig is, tudja, hogy adta volt Balassa Bálint ez Tardona nevű pusztá telekbeli jószágot Posgay Gáspárnak, de hogy azokról valami levelet hogy egymás között költ volna, ab-

³¹ Bocsári Mocsáry Balázs 1625 és 1642 között bizonyosan Heves–Külső-Szolnok vármegye alispánja. Az 1625. évi soproni diétán követként is képviselte vármegyéjét. (Rimay János említi őt Reöthy Orbánnak írt, 1629. május 4-én kelt levelében, RIMAY, 1955, 432–433.)

³² Gyarmati Balassa II. András (1595 után–1649).

³³ Fülek, Nógrád megye (ma: Filakovo, SK).

³⁴ Barla, Heves megye (ma: Mátraballa, H).

³⁵ Széchy Györgyné Homonnai Drugeth Mária (1589 körül–1643), Széchy György gömöri főispán felesége.

³⁶ Eger, Heves megye (H).

ban nem tud semmit; sem pedig hogy esztendő által való derék jövedelme mi lehetne, nem tudhatja. Hanem csak nem sok ideje, úgymint ez Tardona nevű pusztát, mind erdeivel, mezeivel, rajta termendő búzájával, dézsmájával, Vámosy Bálintné asszonyom adta Bodonban³⁷ lakozó Kovács Urbánnak esztendő számra, úgymint in f. 13, mely dolgot ezen fatens ugyan az maga szájából hallotta Kovács Urbánnak, az kinek az pusztát adták.

Item. Ezt is bizonyoson értette és hallotta akkor az időben Egren az Balassa Bálint önnagysága szájából, hogy Karácson Gergelynek is mint szolgájának ezt az mindszenti jószágot csak éltig adta volt. És senkinek nem is tudott akkor az időben, hogy része volt volna benne ez mindszenti faluban többnek Balassa Bálintnál önnagyságánál; és akkor az időben azt is tudja, hogy az barlabei jószág együvé fogván szekerekre az mindszentiékel, borokot is vittének fel az úr számára Zólyomban³⁸ és Divénben³⁹ is, de hogy arról is valami is levélbéli kötést, azvagy valami summának nevezetit tudná, azvagy hallott volna, abban semmit nem tud; hanem csak hogy éltig, tudja és hallotta akkor Balassa Bálinttól önnagyságától, hogy adta volt Karácson Gergelynek azt az mindszenti jószágot. Garay Farkasra pedig ugyanezen mindszenti jószág, egyéb aránt nem tudja, mint szállott, hanem azon Karácson Gergelynek leányát vette volt el feleségül, úgymint Karácson Katát, kinek akkorbéli gonoszul való élésiért és cselekedetiért feje is vétetett, és azután bírta azon mindszenti jószágot, de hogy Garay Farkasnál is micsoda kötésbéli summában lehessen, arról semmit bizonyoson nem tud mondani. etc.

2. **testis:** Wanó Amrus, Barlán in Comitatu Hevesiensi existens et commorans, Séczy Györgyné asszonyom önnagysága jobbágya, annorum 60, juratus et examinatus, fassus est, et refert in hunc modum, hogy az mi az Barlán lévő házhelyek dolga felől való állapotot illeti, azok felől in omnibus punctis idem fatitur ut 1. testis. Az mi pedig az tardonai puszta telek jószág dolgát illeti, tudja bizonyoson, hogy Balassa Bálinté önnagyságáé volt. És úgy adta volt akkor az időben Posgay Gáspárnak, mint szolgájának. És akkorbéli ispánjától is, sőt még ugyan Barlán lakozó jobbágyitól is Balassa Bálintnak hallotta bizonyoson, hogy ugyan csak éltig való szolgálatjáig adta volt ezt az Tardona nevű puszta telekbéli jószágot Balassa Bálint Posgay Gáspárnak etc. Az mikor pedig rajta szántottanak, dézsmájára tizenegyedet és tizenkettőt adtak belőle; de hogy az Balassa urak által, bizonyos levélbéli kötés szerént való summában eladatott volna, arról semmit bizonyoson nem tud mondani. Mostan pedig ezen tardonai puszta telket az mint eladattatott is, esztendő számra hallotta az Vámosy Bálintné Egyházasterenyén⁴⁰ lakozó jobbágyától, Ivány Miháltól, hogy az asszonya izente volna, hogy ez elmúlt esztendőbeli 8 forint summát megküldené Kovács Urbán, az puszta teleket mert megkárosítaná. Mindszent felől is pedig hallotta az régi öreg emberektől, hogy Balassa Bálint csak éltig adta volt Karácson Gergelynek ezt az Mindszent⁴¹ nevű falubéli jószágot, és hogy mindenestül is akkor az időben Balassa Bálint önnagyságáé volt volna. Garay Farkasra

³⁷ Bodony, Heves megye (H).

³⁸ Zólyom, Zólyom megye (ma: Zvolen, SK).

³⁹ Divény (ma: Divin, SK) vára 1575–1593 között török kézen volt.

⁴⁰ A Nógrád vármegyei Kisterenyébe olvadt falu a mai Bátorterenyé helyén.

⁴¹ Mindszent (ma: Mátramindszent, H).

penig annak utána az feleségéről, Karácson Katáról szállott az jószág, etc, Mely Karácson Kata Karácson Gergely leánya volt, de hogy annak is, gyermektelenül és gonosz vétekekben való élése miatt élete eltöröltetett. És hogy ezen mindszeni jószág felől valami bizonyos kötésbeli summának nevezetit tudhatná, az vagy hogy hallott volna, arra semmiképpen nem emlékezik. etc.

3. testis: Forgó Mihály, Barlán in Comitatu Hevesiensi existens et commorans, Rákóczy Pál⁴² uram öngagságának jobbágya, annorum 69, juratus et examinatus, fassus est, et retulit in hunc modum, és bizonyoson tudja azt, hogy az Balassának öngagságoknak számára az barlai jószágban tizenharmadfél házhelyeket tartottanak, de hogy az házhelyeknek nevei mind micsoda névvel hívatassanak, azt nem szintén tudhatja, etc. Sőt azon házhelyeknek földiben és rétiben, ha az szükség kívánja, meg is tudná mutogatni, etc.

Az mi penig az tardonai puszta telekbeli jószág dolgát illeti, tudja bizonyoson, hogy Balassa Bálint adta volt éltig Posgay Gáspárnak, mint szolgájának, és hogy azon jószágról Posgay Gáspár halála után, valakinek valami költségbeli summa pénzt kellene letenni, abban semmit nem tud, és mikoron ez tardonai puszta telken szántottanak is, tehát hol tizedet, hol tizenkettődet adtak belőle. Azmiatt megalkudhattanak vele, az kik urai voltak, etc. Most penig ezen tardonai puszta telek Vámosy Bálintné akarattjából, az kinél vagyon, Bodonban lakozó Kovács Urbánnál, hallotta annak szájából, hogy az mint meg szokta venni esztendő számra török és magyar rendre, vagyon 22 forintjában, etc.

Az mindszeni jószág dolga felől is tudja azt bizonyoson, hogy Balassa Bálint bírta, és ő is adta volt Karácson Gergelynek, de azt nem tudhatja, hogy mint és mi formán adta volt neki. Garay Farkasra penig szállott volt az feleségéről, Karácson Katáról. És azt sem tudja bizonyoson, hogyha mind épen bírta-é Balassa Bálint ezt az mindszeni jószágot, az vagy nem? etc.

4. testis: Wanó Gergely, Séczy Györgyné asszonyom öngagsága Barla nevű faluban lakozó és Heves vármegyében lévő jobbágya, annorum 50, juratus et examinatus, fassus est: Az mi az barlai házhelyek dolgát illeti az Balassa urak rendire, ő bizonyoson nem tud többet ötnél, ezeknek rétit és földit meg is tudná mutogatni is. Az tardonai puszta telekbeli jószág dolga felől az szerént vallja, mint az első és második tanúk. Az mindszeni jószág dolga felől is hallotta másoktól, hogy az Balassa uraké volt, de hogy mint adatott volt Karácson Gergelynek, abban semmit nem tud. És hogy mint szállott volna Garay Farkasra is azon jószág, arra sem emlékezik, és nem tud semmit, etc.

5. testis: Szabó Balázs, Barla nevű faluban, in Comitatu Hevesiensi existens et commorans, Rákóczy György⁴³ uram öngagsága jobbágya, annorum 42, juratus et examinatus, fassus est: És az mi az barlai faluban lévő házhelyek dolgát illeti, az szerint tudja, mint az felül megírott első és második tanú. Csakhogy az házhelyeknek neveit, mind micsoda névvel neveztetnek, nem tudhatja, és ezen házhelyeknek rétiben és földiben

⁴² Felsővadászi Rákóczi Pál (1596–1636) Torna (1617–1636), Heves–Külső-Szolnok (1618–1622) és Sáros (1622–1636) vármegyék főispánja, élete végén, 1631 és 1636 között országbíró. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem testvére.

⁴³ Rákóczy György = Felsővadászi I. Rákóczi György (1593–1648) Erdély fejedelme 1630-tól haláláig.

meg is tudná mutogatni. Az tardonai puszta telek jószág dolga felől pedig hallotta az öreg emberektől, hogy Balassy Bálint adta volna Posgay Gáspárnak éltig való szolgálatjáért. Egyébaránt, hogy azon földnek bérlése és jövedelme mi volt volna, nem tudhatja, minthogy ő reá nem járt és nem szántott rajta, etc.

Az mindszeinti jószág dolga felől is az szerént hallotta az öreg emberektől, hogy csak éltig való szolgálatjáért adta volna Balassa Bálint Karácson Gergelynek, és hogy azon jószág annak utána Garay Farkasnál maradt, az elébbeni megholt feleségéről, Karácson Katáról.

6. testis: Barlán lakozó Bodor János, Heves vármegyében lévő és lakozó, Rákóczy Pál uram önagyságának jobbágya, annorum 38, juratus et examinatus, fassus est: Az mi az Barlán lévő házhelyek dolgát illeti, bizonyoson nem tud többet ötnél, de azoknak is sem földjit és rétit nem tudhatja, jóllehet az öreg emberektől hallotta, hogy tizenharmadfél házhely volna önagyságoknak számára. Az tardonai puszta telekbeli jószág dolga felől semmit nem tud mondani. Az mindszeinti jószág dolga felől is az szerint semmit nem tud.

7. testis: Szuhán lakozó Bakos Jakab, in comitatu Hevesiensi existens et commorans, Dorogffy János⁴⁴ uram jobbágya, annorum 56, juratus et examinatus fassus est et retulit in hunc modum: És tudja azt bizonyoson, hogy akkor az időben, mikoron Hídvég⁴⁵ felé az török rablani felment volna, az egri sereg is kimenvén, az török seregre akadván, hallotta egy Vaczy Pál nevű embertől, mely kocsisul volt ugyanaz egri sereg között, hogy akkor az keresztyenség nagy viadalt tartott volna az pogánysággal, úgyany nyira, hogy még Balassa Bálint önagysága alól is el kezdne az ló állani. Úgyhogy akkor-beli szolgálja az úrnak, Karácson Gergely, az maga lováról leszállott és az úr alá adta. Az úr azon az lovon eljövén, Karácson Gergely penig rabságra esvén, annak utána, egy-néhány idők és napok múlván Isten kiszabadítván, úgy hallotta és tudja, hogy adta volt Balassa Bálint önagysága ebbeli jó cselekedetiért azt az Mindszent nevű falut Karácson Gergelynek, mint jámbor szolgájának éltig való szolgálatjáért. És ugyanazon Mindszent nevű faluban hallott egy Pataky Miklós⁴⁶ nevű nemes embernek is két az vagy három házhelyet lenni, de hogy ismétlen ugyanazon mindszeinti jószág felől Balassy Bálint által valami levélbeli kötés szerént való summának nevezetit értett volna, az vagy hallott volna, arról semmit nem tud emlékezni; hanem csak hogy azon jószág éltig adattatott volt Karácson Gergelynek. Garay Farkasra penig annak utána szállott az feleségéről, Karácson Katáról, mely Karácson Kata Karácson Gergely leánya volt, és kinek élete gonosz cselekedeti végett, büntetés által, ez világból eltöröltetett, feje vétetett. Az tardonai puszta telekbeli jószág dolga felől semmit nem tud mondani, sem penig az Barlán lévő házhelyeknek állapotja felől semmit nem tud, etc.

⁴⁴ Dorogffy János Heves vármegye szolgabírája, aki a füleki kihallgatást vezette.

⁴⁵ Hídvég, Borsod megye (ma: Sajóhídvég, H), Ónod közelében.

⁴⁶ Pataky Miklós Nagyváti János kamarai biztos 1577-ben készült összeírása szerint Egerben, az olasz utcában lakó nemesember volt. SZEDERKÉNYI, 1890, 354.

Quas quidem attestaciones, nos superius prefati iudices per nos exactas eidem Spectabili ac Magnifici Domini uti exponentis [!], ut supra declaratum est, pro jurium suorum uberius et clarius declarandorum et maiori cum testimonium pro futura cautela, sub sigillis nostris usualibus manuumque scriptis corroboratisque. Absque omni dolo et fraude extradandas esse duximus et concedendas. Datum anno, die et loco ut superius specificatum est: etc.

Collateralis ratione Barla et Tardona possessionum in Hevessieni existentium, quas Valentinus condam Ballassa possederit. Anno 1629.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL P 11 E 156	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest Balassa család levéltára – A Balassa család által lajstromozott iratok Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones
-------------------------	---

*

BAYERLE 1998	BAYERLE Gusztáv: <i>A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből</i> , szerk. HORVÁTH László – HEGYI Klára, Hatvan, 1998. (Hatvany Lajos Múzeum Füzetek, 14.)
-----------------	---

DOMOKOS 1957	DOMOKOS Pál Péter: <i>Tatrosy György önéletrása és történet feljegyzései</i> , In: <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> , 61. (1957) 3. sz. 244.
-----------------	--

ECKHARDT 1962	ECKHARDT Sándor: <i>Pozsgay Gáspár, Balassi horvát nevelője és barátja</i> , In: <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> , 66. (1962) 6. sz. 733–756.
------------------	--

ECKHARDT 1963	ECKHARDT Sándor: <i>Újabb Balassi-okmányok</i> , In: <i>Irodalomtörténeti Közlemények</i> , 67. (1963) 5. sz. 602–612.
------------------	--

FORGON 1909	FORGON Mihály: <i>Gömör-Kishont vármegye nemes családjai</i> , I, Kolozsvár, 1909.
----------------	--

- HAÁN
1870
HAÁN Lajos, *Békés vármegye hajdana, II. Oklevéltári rész*, Pest, 1870.
- B. HUSZÁR
2002
B. HUSZÁR Éva: *Heves megye elpusztult falvai*, In: *Historia est... (Írások Kovács Béla köszöntésére)*, szerk. CSIFFÁRY Gergely, Eger, 2002, 264.
- ISTVÁNFFY
1622
Nicolai ISTHVANFI Pannoni *Historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622.
- ISTVÁNFFY
2009
ISTVÁNFFY Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/3 25–34. könyv 35–38. könyv (vázlat)*, sajtó alá rend. BENITS Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2009.
- KÁLLAY
1972
KÁLLAY István: *A Balassa család levéltára: Repertórium*, Budapest, Országos Levéltár, 1972. (Levéltári leltárak, 55.)
- KÖSZEGHY
2008
KÖSZEGHY Péter: *Balassi Bálint záloglevele 1585-ből*, In: *A Stollwerk. Stoll Béla 80. születésnapjára*, szerk. ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia, Budapest, Balassi Kiadó, 26–27.
- MAKSAY
1990
Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I, szerk. MAKSAY Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990.
- MIKÓ
1858
SZEPSI LACZKÓ Máté: *Observationes Rerum Memorabilium. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései*, In: *Erdélyi történelmi adatok*, III, szerk. Gróf MIKÓ Imre, Kolozsvár, 1858, 1–246.
- B. PAPP
2003
Az egri vár kultusza, szerk. B. PAPP Györgyi, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet Dobó István Vármúzeum, 2003.
- PESTY
2005
PESTY Frigyes: *Heves vármegye helynévtára*, kiad. CSIFFÁRY Gergely, Eger, 2005. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 11.)
- RIMAY
1955
RIMAY János *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

- SARLAY
1941 SARLAY Soma: *A Garay-család*, In: *Turul*, 55. (1941) 35–39.
- SUGÁR
2001 SUGÁR István: *Az Egri Káptalani Hiteleshely nógrádi vonatkozású iratainak regesztái 1378–1700*, Salgótarján, 2001. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 30.)
- SZAMOSKÖZY
1889 SZAMOSKÖZY István *Történeti maradványai. – Pótlékul az Akadémia által kiadott összes műveihez*, közli SZILÁGYI Sándor, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/12. (1889) 26–69.
- SZEDERKÉNYI
1890 SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története*, II, Eger, 1890.
- SZEDERKÉNYI
1891 SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története*, III, Eger, 1891.
- SZERÉMI
1893 SZERÉMI [ODESCALCHI Artur hg.]: *A Draskovichok traskostyáni levéltárából*, In: *Magyar Történelmi Tár*, 3/16. (1893) 344–346.
- TAKÁTS–ECKHART–
SZEKFŰ 1915 *Budai basák magyar nyelvű levelezése, I. 1553–1589*, szerk. TAKÁTS Sándor – ECKHART Ferenc – SZEKFŰ Gyula, Budapest, 1915.
- VARGA
1958 VARGA Endre: *Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek*, Budapest, Országos Levéltár, 1958. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 5.)

Bethlen János levele I. Apafi Mihálynak a Bánffy Dénes elleni vádakról (1674)

Az alábbiakban közölt, Bethlen János (1613. november 16. – 1678. február 13.) kancellár által I. Apafi Mihály (1632. november 3. – 1690. április 15.) fejedelemnek 1674. december 5-én, Keresden írt levél a Bánffy Dénes (1630 körül – 1674. december 14.) elleni, 1674. november–decemberi eseménysorozat egyik kulcskérdéséhez, az ellene felhozott vádakhoz kapcsolódik. Bánffy Dénes – a fejedelmi tanács tagja, Kolozs és Doboka vármegye főispánja, Kolozsvár és Szamosújvár főkapitánya – elfogását és a bethleni várba való fogságba helyezését követően ugyanis szükség volt arra, hogy jogilag és politikailag megindokolják az ellene irányuló szervezkedést.

A mintegy négy lap terjedelmű levél a Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári Fióklevéltárának (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale) Bánffy család fondjában található. Itt a Bánffy Dénes ellen felhozott vádakkal és kivégzésével, valamint fia, Bánffy György (1663–1708) és felesége, Bornemissza Kata (1630 körül – 1685. február 28.) ellen hozott intézkedésekkel kapcsolatos iratok között őrzik.

A közölt eredeti, Bethlen János által saját kezűleg írt levél valószínűleg az eredetileg a bonchidai kastélyban lévő családi levéltár „*Bánffy Dénes elleni per folyam*”-ként meghatározott irategyüttesének része volt, amelyet az úgynevezett nagy iratszekrényben tároltak, és amelyet Jakab Elek is említett 1887-ben.¹ A családi levéltár iratainak egy részével együtt, valószínűleg 1903-ban került Kolozsvárra, az Erdélyi Múzeum őrzetébe,² majd onnan a jelenlegi őrzési helyére. Az irategyüttes feltehetőleg Bánffy Dénes fiának, Bánffy Györgynek, a későbbi gubernátornak, valamint utódainak a tudatos és szisztematikus gyűjtésének eredményeképpen jöhetett létre. Erre utalnak – a gyűjtemény kialakításán kívül – az iratanyagban fellelhető, Bánffy Dénes kivégzésére irányuló tanúkihallgatási kérdések, valamint az iratok hátoldalán található, az archiválás során keletkezett jelzetek és megjegyzések.³

Az 1674. november–decemberi eseménysorozat már a korszak kéziratosaiban terjedő emlékirat-irodalmában hangsúlyos helyet foglalt el.⁴ A Bánffy Dénes ellen megfogalmazott vádak és az azokra adott válaszok egészen a 19. századig kézíratos másolatokban

* A közlemény elkészülte során nyújtott segítségéért hálás köszönettel tartozom Avar Antonnak, Florin Mureșannak, Pongrácz Erzsébetnek, Szabó András Péternek és Tamás Máténak.

¹ JAKAB, 1887, 69.

² ELEKES, 1940–1941, 546–547. A Bánffy család levéltárának második világháborús pusztulásáról és a levéltár maradványainak Kolozsvárra való szállításáról: JAKÓ, 2016, 223–228.

³ ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964.

⁴ BETHLEN, 1980, 642–661; CSEREI, 1983, 109–123.

terjedtek.⁵ A vádak megfogalmazójának/megfogalmazóinak személye is különösen foglalkoztatta a kortársakat, ezért is próbálhatta Bethlen Miklós a vádak megfogalmazásában betöltött szerepét tisztázni élettörténetében.⁶

A levél tartalmának értelmezéséhez szükséges röviden ismertetni az eseményeket. A Bánffy Dénes ellen irányuló szervezkedésben részt vevők 1674. november 15-én rajtaütöttek a november végén kezdődő gyulafehérvári országgyűlésre tartó Bánffy Dénesen, aki útközben, a Kolozs megyei Koppádon részt vett Vitéz Ferenc fiának keresztelójén. A támadást alapos szervezés előzte meg, Bánffy Dénes Kolozsvárról való elutazását és útvonaltervét a szervezkedésben részt vevők már jó előre ismerték. A támadás azonban sikertelenül végződött, az erre a célra odavezényelt katonaság Bánffy Dénest nem tudta elfogni, csupán annak feleségét, Bornemissza Katát – Bornemissza Anna (1630 körül – 1688. augusztus 5.) fejedelemszöny féltestvérét –, valamint Bánffy Dénes testvérét, Kende Gábor († 1693) feleségét, Bánffy Zsuzsánnát és lányait. Bánffy Dénes – sógora, Kende Gábor kíséretében – elmenekült a keresztelő helyszínéről, így kezdetét vette a majd két hétig tartó hajszja és a nagy nyilvánosságot kapott szervezkedés legitimációja.⁷

Bánffy Dénes a fenti eseményeket kezdetben Béldi Pál (1621–1679), a fejedelemség hadseregének parancsnoka által a fejedelem ellen szervezett támadásának gondolta.⁸ Ezért Bánffy az ország és a fejedelem védelmére hivatkozva mozgósította a parancsnoksága alatt levő katonaságot. Ennek következtében a szervezkedésben részt vevők is – a fejedelmi pár támogatását megnyerve – mozgósították az irányításuk alatt lévő haderőt.⁹ A felek közötti folyamatos tárgyalások eredményeként Bánffy Dénes – ügyének

⁵ A Bánffy Dénes ellen írott 31 vádpont, Gyulafehérvár, 1674. december 5. ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 19–20.; A Bánffy Dénes ellen írott 29 és 32 vádpont, MNL OL P 658 1. cs., no. 189. fol. 300–301.; MNL OL P 658 1. cs., no. 189., fol. 302.; Memoriale, MNL OL P 653–24. fol. 19–20.; Bánffy Dénes válasza az ellene hozott vádpontokra. Bethlen, 1674. december 7. ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 21–26.; No. 964. fol. 27–32.; No. 964. fol. 33–37.; Causa Criminalis Comitum L. Baronis Dionisii Bánffy, MDCLXXIV. MTA KIKK Jogt. ált. 2rét 29. szám, fol. 1–15.; Büntető keresete Groff és L: Báro Bánffy Diénesnek a Bethleni Várban, 1674. december 7. MNL OL P 1239 4. d. No. I–1674–1. fol. 29–39.; Banfi Dienes resolutioja, Bethlen, 1674. december 7. MNL OL P 653–24. fol. 13–22.; Causa Criminalis Comitum L. Baronis Dionisii Bánffy, MDCLXXIV. ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 965. fol. 1–14.; Causa crimiinalis comitis L. Baronis Dionisii Bánffy, MDCLXXIV. MTA KIKK Jogt. ált. 2–4. 29. sz.; Causa Criminalis Comitum L: Baronis Dionisii Bánffy 1674. BAR Cluj MS KJ 331. fol. 119–137.; Praefatio. BAR Cluj MSR 1048. fol. 1–14.; Declaratio causae criminalis spectabilis ac magnifici Domini Dionysii Bánffy de Losontz. BAR Cluj MSR 1591/C11, fol. 41.; 1674. 17. Nov. Declaratio contra Dyonisium Bánffy ab ordin. Transylv. data. ELTE EK Collectio Kaprinayana A, Tomus XLVI.; Declaratio causae criminalis Dyonisii Bánffy de Losontz, BCU Cluj MS 2359.; Causa criminalis Comitum L. Baronis Dionisii Bánffy, 1674. ÖeStA HHStA HS W 1000. Kiadásait lásd SZILÁGYI, 1859, 55–74.; SEBESTYÉN, 2012, 99–119.

⁶ BETHLEN, 1980, 657–658. Lásd ehhez: BALOGH, 2020b, 115–116.

⁷ A Bánffy Dénes ellen szerveződött 1674. évi eseményekről bővebben lásd JANKOVICS, 1987, 664–667.; R. VÁRKONYI, 1984, 139–148.; TRÓCSÁNYI, 1972, 152–162.; ZSINKA, 1914, 1914; GERGELY, 1912, 281–288.; ANGYAL, 1893, 321–337.; TORMA, 1881; SZILÁGYI, 1859; BALOGH, 2020b, 111–123.

⁸ Bánffy Dénes levele Keresztes Andrásnak, s. l., 1674. november 16. ANR Sibiu Fond J. H. Benigni 1. cs. No. 2. fol. 111.

⁹ Bánffy Dénes levele Torda előljáróinak, Szamosújvár, 1674. november 18. TMÁO V, 275–276; Bánffy Dénes levele Apafi Mihálynak, Szamosújvár, 1674. november 18. MNL OL P 659. No. 689. fol. 53.; Bánffy Dénes levele Apafi Mihálynak, Szamosújvár, 1674. november 19. TMÁO V, 271–273; Bánffy

törvényes keretek között zajló tárgyalását remélve – ígéretet tett a parancsnoksága alatt lévő katonai alakulatok felosztatására és az irányítása alatt lévő várak átadására. Ezt követően a kolozsvári várkapitányság tisztjei – a fejedelem parancsának engedelmeskedve – 1674. november 25-én elfogták főkapitányukat és saját kolozsvári házában tartották fogva.¹⁰ Leveleit és iratait átvizsgálták, a Bánffy család ősi birtokaival kapcsolatos iratokat – a család Bánffy Dénest követő legbefolyásosabb tagjának – Bánffy Zsigmondnak kiszolgáltatták.¹¹

A fejedelem november 28-án keltezett parancsával szemben november 30-án Bánffy Dénest Szamosújvár helyett – a Béli Pál tulajdonában lévő – Bethlen várba szállította a Kornis Gáspár († 1683) és Keresztesi Sámuel († 1704) vezette katonai kíséret.¹² Ezt követően feleségét, Bornemissza Katát – Teleki Mihály (1630 körül – 1690. augusztus 21.) és Bornemissza Anna közbenjárására – férjéhez vitték.¹³ A szervezkedés irányítói igyekeztek összegyűjteni a felségárulás vádjának alátámasztásához szükséges terhelő bizonyítékokat.¹⁴ Az országgyűlés 1674. december 4-én megerősítette a Bánffy Dénes elleni szervezkedésben részt vevő nemesek fellépésének indoklását tartalmazó iratot.¹⁵

Az 1674. november–decemberében a Keresden tartózkodó, idős, betegeskedő kancellár, Bethlen János éppen aznap, december 5-én írta meg Apafi Mihálynak szóló levelét, amikor a szervezkedés résztvevői megfogalmazták a végleges vádakat. A Keresd és Gyulafehérvár – a fejedelem december 5-i tartózkodásának helye – közötti, körülbelül 120 kilométeres távolságot figyelembe véve Bethlen János levelének tartalma nagymértékben befolyásolhatta és igazolhatta a vádpontokat. Ha a levél idejében megérkezett, a benne foglaltakat felhasználhatták a vádak megfogalmazásakor, ha azonban a levél késve érkezett, akkor a már megalkotott vádpontokat támaszthatta alá. A levélben említett vádak több ponton is azonosak a december 5-én Bánffy Dénesnek elküldött vádpontokkal.¹⁶

Bethlen János a Bánffy-ellenes vádak leírását az 1672. október 10–20. között, Gyulafehérváron tartott országgyűlésre, illetve Bánffy Dénesnek az országgyűlés időtartama alatti cselekedeteire való hivatkozással indította. Az országgyűlés egyik fő napirendi pontja ugyanis a „bujdosók” támogatása és az ezzel kapcsolatos oszmán állásfoglalás volt a Teleki Mihály által vezetett hadsereg Habsburg Birodalom elleni fellépését, valamint annak batizvasvári (1672. szeptember 20.) vereséget követően. A Bethlen Já-

Dénes levele Keresztes Andrásnak, s. l., 1674. november 16. ANR Sibiu Fond J. H. Benigni No. 2. fol. 111.; Keresztes András levele Apafi Mihálynak, Szilágysomlyó, 1674. november 26. ANR Sibiu Fond J. H. Benigni No. 2. fol. 109. Ehhez lásd még: TRÓCSÁNYI, 1972, 158–159.

¹⁰ TRÓCSÁNYI 1972, 160; BETHLEN, 1980, 655–656.

¹¹ JAKÓ, 2016, 37.

¹² Apafi Mihály levele Béli Pálnak, Gyulafehérvár, 1674. november 28. TMÁO V, 293. Ehhez lásd még Apafi Mihály rendeletét a szamosújvári őrséghez, Gyulafehérvár, 1674. november 28. EOE XV, 448–449.

¹³ Teleki Mihály levele Béli Pálnak, s. l., 1674. november 26. TML VI, 658; Kapi György, Teleki Mihály, Székely László, Haller Pál, Nagy Tamás, Naláczy István és Baló László levele ismeretlenek, Gyulafehérvár, 1674. november 26. ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 7.

¹⁴ Kapi György, Teleki Mihály, Székely László, Haller Pál, Nagy Tamás, Naláczy István és Baló László levele ismeretlenek, Gyulafehérvár, 1674. november 26. ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 6.

¹⁵ EOE XV, 452–456. Ehhez lásd még ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 3–4.

¹⁶ Lásd ehhez az 5. lábjegyzetet.

nos és Béli Pál köré csoportosulók – az esetleges külpolitikai következményekre hivatkozva – kritizálták Teleki Mihálynak a fejedelem engedélyével, de az országgyűlés és az Oszmán Birodalom jóváhagyása nélkül végrehajtott hadműveletét. Az országgyűlés időtartama alatt a két tanácsúr, Bánffy Dénes és Béli Pál közötti konfliktus kielelőződött. A fejedelem és néhány tanácsúr (Bánffy Dénes és Zsigmond, Naláczy István, Rhédey Ferenc, Nagy Tamás, Kapy György) támogatásának eredményeképpen Teleki Mihály hadművelete azonban súlyos következmények nélkül maradt. Az 1672. októberi országgyűlésen kialakult konfliktuson keresztül a fejedelem és a rendek közötti erőviszonyok labilitása figyelhető meg.¹⁷ Bethlen Jánosnak az esetre való hivatkozással tehát kettős célja lehetett: egyfelől Bánffy Dénes ellen terhelő bizonyítékot felhozni, másfelől pedig emlékeztetni a fejedelmet arra, hogy két éve nemcsak Teleki Mihály és Bánffy Dénes, de a fejedelem hatalma is ingatag helyzetben volt, ami adott esetben meg is ismétlődhet. Ezt követően Bethlen felsorolt néhány, csupán általa hallott vádat, amit azonban bizonyítani nem tudott. A Bánffy elleni vádak felsorolásának mintegy betetőzéseként utoljára hagyta azt az egy vádat, amely miatt Bánffy Dénes – a többi pont figyelembevételén kívül is – fő- és jószágvesztésre ítéltető, miszerint bizonyos számú haderőt az események következtében a maga hűségére esketett. Ennek alátámasztására egy negyven évvel korábbi precedenst is felhozott, amikor egy Bánffy Déneshez hasonló pozícióban lévő nemest, Zólyomi Dávidot (1602. március 12. után – 1649. augusztus 1.) ítélték el. 1633. április 4-én Marosvásárhelyen felségárulás vádjával I. Rákóczi György fejedelem elfogatta, majd az augusztus 31-én tartott gyulafehérvári részgyűlés fő- és jószágvesztésre ítélte. Az ítéletet követően I. Rákóczi György kegyelmet gyakorolt, aminek következtében a kivégzést nem hajtották végre, Zólyomi Dávidot Kővár várába zárták, és ott is hunyt el, több mint másfél évtizedes rabság után, 1649. augusztus 1-jén. Zólyomi esete 1674-ben is élénken élhetett a köztudatban.¹⁸

¹⁷ Az 1672. évi októberi országgyűlésre vonatkozóan a teljesség igénye nélkül lásd EOE XV, 305–320; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 13. MNL OL P 659 No. 1037–13. fol. 26–27. Vö. TML VI, 358–359; Kollátovich György levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 14. TML VI, 360–361; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 14. MNL OL P 659. No. 755. fol. 58.; Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 15. MNL OL P 659 No. 330–26. fol. 31–33. Vö. TML VI, 362–363; Bánffy Dénes levele részletesen tudósította Teleki Mihályt az országgyűlésről, és a székely követekkel, valamint Béli Pállal való konfliktusáról. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16-a éjjelén. MNL OL P 659 No. 1037–14. fol. 22–24. Vö. TML VI, 366–370; Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16. MNL OL P 659 No. 330–27. fol. 34. Vö. TML VI, 365–366; Naláczy István levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16. TML VI, 364–365; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 18. MNL OL P 659 No. 755. fol. 27–28. Vö. TML VI, 373–376; Kapy György levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 20. MNL OL P 659 No. 755. fol. 24. Vö. TML VI, 377–378; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Maroszentkirály, 1672. október 21. MNL OL P 659 No. 755. fol. 23.; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyula, 1672. október 23. MNL OL P 659 No. 1037–13. fol. 19–21. Vö. TML VI, 378–381; TRÓCSÁNYI, 1972, 132–136; TRÓCSÁNYI, 1980, 80–81; JANKOVICS, 1993, 489–497.

¹⁸ HANÁK-SZABÓ, 2021, 680; KÁRMÁN 2018, 754–755; FAZEKAS 1980. A fő- és jószágvesztési ítéletekhez a 17. századi Erdélyi Fejedelemségben bővebben: TRÓCSÁNYI, 1976, 162–171; BALOGH J., 2021, 42–54.

Az idős, betegségekkel küszködő, Keresden tartózkodó kancellár mérlegelve a Bánffy Dénes-ellenes eseményeket, az ellene felhozott, főként „hallomáson alapuló” vádak leírása során levelét retorikailag is úgy építette fel, hogy abból nyilvánvaló legyen a fejedelem számára, hatalmának megtartása a tét, amelyhez elengedhetetlen a rendek szándékának teljesítése.

A bethleni várban fogságban lévő Bánffy Dénes személyesen nem jelenhetett meg az országgyűlésen. A vádakra – Pataki István református lelkész közreműködésével – december 7-én válaszolt. A vádpontok egy része feltehetőleg nem volt ismeretlen Bánffy Dénesnek, ugyanis azokból néhány már évekkel korábban is megjelent levelezésében.¹⁹ Az országgyűlés december 13-án hozta meg a fő- és jószágvesztésre vonatkozó ítéletét,²⁰ amelyet XXVIII. szám alatt törvényként be is cikkelyezett.²¹ Másnap, 1674. december 14-én hajnalban – Bethlen Miklós sürgetése révén és Csáky László közreműködésével – Bánffy Dénest lefejezték a bethleni várban.²²

A levél közlése nem csupán a Bánffy Dénes elleni szervezkedés és annak körülményeinek részletesebb megismeréséhez járul hozzá. A korszakban zajló – családi és rokoni kapcsolatokon keresztül összefonódó – nemesi társadalmi csoporton belüli strukturális átrendeződés vizsgálata ugyanis az uralkodó és a rendek közötti hatalmi viszonyrendszer értelmezését teszi lehetővé. Az alábbi levélszöveg közlése során a betűhív átírás helyett a modern átírás elvét igyekeztem követni, szem előtt tartva a levélíró nyelvi sajátosságait. A központosítást, ahol szükséges volt, a könnyebb megértés érdekében módosítottam.

¹⁹ Ehhez lásd Teleki Mihály levele Bánffy Dénesnek, Fogaras, 1668. december 31. MNL OL P 659 No. 732. fol. 31. Vö. TML IV, 402–404; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyalu, 1669. január 5. MNL OL P 659 No. 732. fol. 29–30. Vö. TML IV, 406–407; [Teleki Mihály] levele Bánffy Dénesnek, 1669. január 9. MNL OL P 659 No. 702. fol. 96–97. (A levél aláírása hiányzik, a levélszöveg azonban Baló László kézírása. A levél feltehetőleg egy másolat, amit később mellékletként továbbíthattak a másodlagos olvasóközönségnek.) Vö. TML IV, 407–412. A felségárulás gyanúja azonban már 1667-ben is megjelent. Ehhez lásd Csáky István levele Rottal Jánosnak, Szatmár, 1667. november 26. BARTA, 2017, 220–221.

²⁰ EOE XV, 456–459. (Egyik eredeti példánya: ANR Covasna Fond familial Apor No. 549. fol. 1–2.); EOE XV, 469–470. Vö. TRÓCSÁNYI, 1972, 160.

²¹ EOE XV, 469–470. Ehhez lásd még a XXIX. törvénycikket, amely a Bánffy Dénes fia, György elleni intézkedéseket tartalmazza. EOE XV, 471.

²² TÓTH, 1900, 155; TÓTH, 1912, 543; FEHÉR, 2007, 161.

Forrás

Bethlen János levele I. Apafi Mihálynak

Keresd, 1674. december 5.

ANR Cluj Fond familial Bánffy No. 964. fol. 15–18.

[fol. 15r.]

Kegyelmes uram!²³

Az nagyságod méltóságos levelét ez órában vettem igen alázatosan, melyben parancsolja kegyelmesen nékem, írnam meg vékony censurámat:²⁴ mire volna érdemes afféle hazája s ura törvényének nem subiaceáló²⁵ vétkes ember, mint Bánffy Dénes²⁶ uram?

Ez, kegyelmes uram, nem kicsiny kérdés, mert nemes embernek, és nem alacson rendbélinek,²⁷ sőt, méltóságos úri személynek életében, avagy halálában forgó az dolog. De ellenben olyak lehettek az cselekedetek, az melyek mind nagyságod méltóságos személyének és mind közenségesen az hazának romlására lehettek volna, ha azért ilyenek voltak az őkegyelme cselekedeti, *salva conscientia*²⁸ keresztyén ember őkegyelmeknek nem kedvezhet: *Principis enim boni patriae salus suprema lex esse debet in omnibus.*²⁹

²³ I. Apafi Mihály (1632. november 3. – 1690. április 15.) 1661–1690 között Erdély fejedelme. Felesége Bornemissza Pál borosjenői főkapitány, majd erdélyi generális és Csókássy Zsuzsanna lánya, Bornemissza Anna (1630 körül – 1688. augusztus 5.) volt. Egyetlen gyermekük, (II.) Apafi Mihály (1676–1713) érte meg a felnőttkort. Felesége révén sógorsági viszonyban állt Bánffy Dénessel. FEHÉR, 2007, 464, 470, 483–484.

²⁴ Censura (latin): írásos vélemény.

²⁵ Subiaceáló (latinból.): engedelmesskedő, magát alávető.

²⁶ Losonczy Bánffy Dénes (1630 körül – 1674. december 14.) Bánffy Mihály harmadik, kapivári Kapu Judittal kötött házasságából született, feltehetően 1630 körül. 1643–1646 között a sárospataki református kollégium diákja volt. Részt vett az 1657-es lengyelországi hadjáratban, ahonnan II. Rákóczi György fejedelem kíséretében tért haza. 1659 júliusától a fejedelmi tábla ülnöke, valamint Doboka vármegye főispánja lett. 1665-től Szamosújvári főkapitány, 1666-tól pedig kolozsvári főkapitány, valamint Kolozs vármegye főispánja, 1664–1674 között a fejedelmi tanács tagja volt. 1674 decemberében felségsértés és egyéb vádak alapján Bethlen várában kivégezték. Első feleségének neve egyelőre nem ismert, második felesége Bornemissza Pál borosjenői főkapitány, majd erdélyi generális és malomvízi Kendeffy Anna lánya, az akkor már kétszeresen megözvegyült Bornemissza Kata (1630 körül – 1685. február 28.), Bornemissza Anna fejedelemszony féltestvére volt. Házasságkötésükre 1659 augusztus–szeptemberében került sor. A házasságból csupán egyetlen gyermek, Bánffy György (1663 – 1708. november 15.), a későbbi gubernátor érte meg a felnőttkort. Bánffy Dénes Doboka vármegyei főispáni kinevezése, Szászsebes, 1659. június 7. MNL OL F 1–XXVII. p. 176–177. (30. köt.); Losonczy Bánffy Dénes szamosújvári főkapitány konvenciója, Fogaras, 1665. február 15. MNL OL P 1957–3. Liber conventionalis (1664–1688) fol. 72. Ehhez lásd még Bánffy Dénes szamosújvári főkapitány konvencióját, Fogaras, 1665. február 25. ANR Sibiu Collecția J. H. Benigni 1. cs. No. 2. fol. 11. Ehhez lásd még BALOGH, 2021, 7–26; BALOGH, 2020a; BALOGH, 2020b; FEHÉR, 2007, 470; SAS, 2015, 150–151; ZSINKA, 1914.

²⁷ Utána kihúzza: „mint őkegyelme”.

²⁸ *Salva conscientia* (latin.): tiszta lelkiismerettel.

²⁹ „Principis enim boni patriae salus suprema lex esse debet in omnibus.” (latin): A jó fejedelem számára ugyanis a legfőbb törvénynek a haza üdvének kell lennie. Az eredeti mondat Cicerótól származik: „Ollis salus populi suprema lex esto.”, azaz: „A nép jóléte legyen a legfőbb törvény számukra.” CICERO, 1959, 3. 8.

Nagy akadályom vagyok azért kegyelmes uram ezaránt, hogy Bánffy uramnak sem intercipiált³⁰ leveleit nem látom, az melyekből titkos munkájának feltött célja napfényre jűne, sem egyéb documentumokat velem nem közlöttek, az melyekből világosságot vévén bátran tehetnék ítéletet. Mindkét lábom koporsónak szélin vagyok, úgy látom, nemsokára Isten előtt számot kell adnom arról, hogy ha valakit ártatlan condemnálok,³¹ de hasonlóképpen arról is, ha kegyelmes urának, fejedelmének és édes nevelt hazájának ellenségét absolválom.³² Ilyen homályban lévén azért elmém, az miket az dolognak közel volta el nem rejtett tőlem, avagy ex circumstantiis³³ eszemben vehettem, azokat vékony tehetségem szerint megfontolván alázatos censurámat, ezt írhatom nagyságodnak.

Harmadidűn lévén generalis gyűlésünk,³⁴ sok keménységét mutatá Bánffy uram az egész országhoz az gyűlés alatt, némely székely követeket az voxolásért³⁵ meg is riogatóván közöttök, mely dolog netalán [fol. 15v.] kicsinynek látszott őkegyelme előtt, de közönségesen mi az mi nemzeti szabadságunknak egyik kiváltképpen való fundamentumának³⁶ azt tartjuk, hogy még az mi méltóságos fejedelmink is arra kötelezik magokat conditójokban,³⁷ hogy generalis gyűlésekben mindeneknek libera voxot³⁸ engednek. Midőn az régens fejedelmek³⁹ ezaránt való szabadságunkban megtartanak, privatus embertől⁴⁰ abban való megbántódását nem könnyen szenvedí ez haza. Öregbítette őke-

³⁰ Intercipiál (latinból): elfog.

³¹ Condemnál (latinból): elítél, hibáztat.

³² Absolvál (latinból): feloldoz, felment.

³³ Ex circumstantiis (latin): a körülményekből.

³⁴ Harmadidűn lévén generalis gyűlésünk: tavalyelőtti általános országgyűlés. EMSzT IV, 1087–1088. Bethlen János az 1672. október 10–20-a között, Gyulafehérváron tartott országgyűlésre gondolhatott. Az 1672. évi októberi országgyűlésre vonatkozóan a teljesség igénye nélkül lásd EOE XV, 305–320; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 13. MNL OL P 659 No. 1037–13. fol. 26–27. Vö. TML VI, 358–359; Kollátovith György levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 14. TML VI, 360–361; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 14. MNL OL P 659. No. 755. fol. 58; Bornemissza Anna levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 15. MNL OL P 659 No. 330–26. fol. 31–33. Vö. TML VI, 362–363; Bánffy Dénes levele részletesen tudósította Teleki Mihályt az országgyűlésről, és a székely követekkel, valamint Béli Pállal való konfliktusáról. Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16-a éjjelén. MNL OL P 659 No. 1037–14. fol. 22–24. Vö. TML VI, 366–370; Bornemissza Kata levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16. MNL OL P 659 No. 330–27. fol. 34. Vö. TML VI, 365–366; Naláczy István levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 16. TML VI, 364–365; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 18. MNL OL P 659 No. 755. fol. 27–28. Vö. TML VI, 373–376; Kapy György levele Teleki Mihálynak, Gyulafehérvár, 1672. október 20. MNL OL P 659 No. 755. fol. 24. Vö. TML VI, 377–378; Bánffy Zsigmond levele Teleki Mihálynak, Marosszentkirály, 1672. október 21. MNL OL P 659 No. 755. fol. 23; Bánffy Dénes levele Teleki Mihálynak, Gyula, 1672. október 23. MNL OL P 659 No. 1037–13. fol. 19–21. Vö. TML VI, 378–381; TRÓCSÁNYI, 1972, 132–136; TRÓCSÁNYI, 1980, 80–81; JANKOVICS, 1993, 489–497.

³⁵ Voxolás (latinból): szavazás.

³⁶ Fundamentum (latin): alap.

³⁷ Conditio (latin): (választási) feltétel.

³⁸ Libera vox (latin): szabad véleménynyilvánítás, szavazat.

³⁹ Értsd: kormányzó fejedelmek, uralkodó fejedelmek.

⁴⁰ Privatus ember (latinból): magánember.

gyelme ugyanazon a napon cselekedtetit az statusok ellen azzal, hogy szállására feles vendégeket hívván, az ország állapotját hozván elő beszéd közben, az statusoknak⁴¹ duplason, közönségesen odamondotta az contrét,⁴² szidván mindnyájunkat, hogy soha ez az ország egy fejedelméhez is nem volt hű, tökéletlenek mindnyájan, ezt sok emberek füle hallatára, sok mocskos szókkal mondotta őkegyelme.

Itt már kegyelmes uram nékem úgy tetszik, az, ki édes hazájával így bánik, becsületiben ennyire kisebbíti, az ország uniójátul magát azzal elszakasztja, nem méltán kívánja annakutána, az mely országoknak becsületit megtapodta, annak segítségét és jóakarátját. Ennek az dolognak voltanak hallói nagyságod belső emberei közül is némelyek, annakfelette közrendek sokan. Az mint őkegyelme akkor országostúl becsüllött bennünket közönségesen, in privato⁴³ annakutána hasonló gyümölcsöt hoztanak az őkegyelme indulati, az mint őkegyelme ellen való sok szegény nemesemberek panaszbúl bőségesen hallottam, némely szegény nemesembereknek törvény nélkül való megverését, sokaknak másképpen való megkárosítását könnyves⁴⁴ szemmel beszélvén minnyájunk előtt. De ezeknek én csak hallója voltam, az kik szenvedői voltak, azok tudják valósággal az igazságot megjelenteni. Ha az dolog így vagyon, az ország törvényének felelne, s az nemesi szabadságnak megbecsülése nem volt már őkegyelme előtt tekintetben.

Hasonlóképpen eléggé hallottam mind az bécsi udvarban, mind más hatalmas nemzet közé az őkegyelme emberinek szüntelen való járását, melyet őkegyelme kétség nélkül ha egészen nem tagadna is, de holmi ratiókkal⁴⁵ kezdené mentegezni. De mivel, kegyelmes uram, ennyi vén koromig soha se [fol. 16r.] értem, hogy erdélyi privatus úr ennyire kiterjeszkedett volna afféle dolgokban, én bezzeg most sem javallhatom. Tudom ugyan azt, hogy Várad,⁴⁶ Jenő⁴⁷ keresztyén kéznél lévén, ha valami controversia⁴⁸ interveniált⁴⁹ azok között és az török vitézek között, szoktanak ilyen casusokban,⁵⁰ az mi kapitányunk az végbeli basáknak írni, de az fejedelmeknek mindjártást igazságosan hírré adták az dolognak folyását. Sőt, ha Budára kellett írni, az fejedelem neve alatt költek az levelek, és postakövet vitte el, de nem hogy Bánffy uram őkegyelme ezt követte volna, sőt, az mi hallatlan dolog volt eddig előttem, talám nem is történt soha Erdélyben, minap fekvő ágyamban hallám, hogy az Portára is ajándékokat küldött kegyelme az nagy embereknek. Ezt peniglen, kegyelmes uram, sok rendbéli emberséges emberek oly világon és egy nyomon beszéllették énnekem, hogy kétség elmémben felőle nem is lehet; megiszonyodván ezt hallván, kegyelmes uram, az dologtúl. Mi szüksége erdélyi

⁴¹ Status (latin): (társadalmi) rend.

⁴² Contre (francia): kontrázás, dacos beszéd.

⁴³ In privato (latin): szűk körben, a magánélet terén.

⁴⁴ Könnyves: könnyes.

⁴⁵ Ratio (latin): ok, indoklás.

⁴⁶ Nagyvárad (ma: Oradea, RO).

⁴⁷ Borosjenő (ma: Ineu, RO).

⁴⁸ Controversia (latin): ellentét, vita.

⁴⁹ Intervenial (latinból): közbejön.

⁵⁰ Casus (latin): eset, alkalom, ügy.

privatus embernek az portai nagy emberek barátságára? Ha az maga állapotjában csendesen veszteg akar ülni, őkegyelmének nem az Portán lévő nagy emberek, hanem Isten után az nagyságod fejedelmi kegyelmessége adta nagyobb rész értékét, méltóságos tiszteit, egyszóval majd mindenét, ha más nem feküdt volna az dologban, ezután is az nagyságod árnyékában csendesen nyughatott volna őkegyelme. De ha őkegyelme az oda való ajándékok küldését megcselekedte, én az én csekély elmém szerint bátran merem azt mondani, hogy az mostani csendes állapotnak felzavaró szándékával és nem egyébbel lett meg az dolog. Itt már, kegyelmes uram, volt az az hír igaz, avagy nem, azok tehetnek tanúbizonytságot róla, az kik tavaly és ez idén az portai dolgokban forgottanak, mert én csak mint hallomást, úgy írhatom. De ha meglett, minden scrupulus⁵¹ nélkül bátorasággal pronuntiálhat⁵² akárki őkegyelme ellen.

Miképpen károsított meg az vitézlő rend is holmi búzának nekik adásával, és az mely hópénzt őszámokra országul administráltattunk,⁵³ annak eltartásával, az egész ország teli vele, én sok szóval nagyságodat terhelnem felőle nem akarom, elég rosszul esett, csaknem könnyves szemmel adta az szegény ember az pénzt, még sem ment [fol. 16v.] oda, az hova rendeltetett volt. Hogy ennekutána ilyen, avagy hasonló dolgok ne lehessenek, méltó nagyságod, kegyelmes uram, az országgal együtt most orvosolja meg. Nem is kellene soha az kolozsvári kapitánnak annál az egynél több tiszte adni, még azt is meg kellene határozni, hogy vicekapitánt ne nevezzen senkit soha, hanem főhadnagynak nevezeti lehet egy személyen, az ki az kapitánnak honn nem létében az dolgokat véghezvigye, parancsolásképpen ne függjenek tőle az több végbeli kapitányok, mert ha egy kezd parancsolni az többinek is, mindjárt insolescál,⁵⁴ hanem minden kapitányoknak legyen függése az nagyságod méltóságos udvarátúl, vögye eszében az vitézlő rend, hogy nagyságod és az haza szolgálai, nem másé, afelől az közönséges jóban tartoznak egyetérteni az végbeli kapitányok, fenn maradván mindenekben az nagyságod méltóságos fejedelmi személyének autoritása.⁵⁵

Ezelőtt egynéhány napokkal nékem írt nagyságod méltóságos leveléből olvasám, hogy az mostani fennforgó állapotjában Bánffy Dénes uram maga hűségére esküdtetett volna az praesidiumokban,⁵⁶ melyet nagyságod is bölcsen megfontolván manifesta rebelliónak⁵⁷ ír lenni. Ez ha így lett, kegyelmes uram, nem szükség nekem erről az materiáról⁵⁸ vékony censurámmal unalmas lennem nagyságod méltóságos személye előtt, mert az nemes ország előtt hasonló casusban régen törvény tétetett, úgymint az Zólyomi

⁵¹ Scrupulus (latin): kétely, bizonytalanság.

⁵² Pronuntiál (latinból): ítéel, ítéletet mond.

⁵³ Administrál (latin): kifizet.

⁵⁴ Insolescál (latinból): felfuvalkodik.

⁵⁵ Autoritas/auctoritas (latin): tekintély.

⁵⁶ Praesidium (latin): helyőrség.

⁵⁷ Manifesta rebellio (latin): nyílt lázadás.

⁵⁸ Materia (latin): tárgy, dolog.

Dávid⁵⁹ periben, az kit mindenek felett azért sententiáza⁶⁰ meg az ország, hogy idősbik Rákóczi György⁶¹ fejedelemnek ő lévén nyavalyás mezei generálisa, a fejedelem hadai közül feles számúakat magának esküdtetett volt, azért veszté el mindenét. Az főrendek közül Bánffy Zsigmond⁶² uram emlékezhetik reá, ítélőmester uramék⁶³ is, az több öreg embereket nagyobbára mind kiszólván Isten ez világból, talám az káptalanban is az egész processus⁶⁴ is meglehet. Mivel erre világosan emlékezem, az országnak akkori deliberatióján⁶⁵ kívül én mást nem mondhatok. Mindazonáltal, mivel az én feljebb való írásim nagyobbára mind csak hallomásón fundáltatnak,⁶⁶ nem praescribálhatnak⁶⁷ mél-

⁵⁹ Albisi Zólyomi Dávid (1602. március 12. után – 1649. augusztus 1.) Zólyomi Miklósnak († 1602/1603) és deregnyői Daróczy Zsófiának (1671 körül – 1646. november 29. előtt) a gyermeke. Bethlen Gábor udvarában nevelkedett és részt vett a fejedelem vezette 1619-es, 1623-as, majd 1626-os hadjáratokban. 1622–1626 között Bethlen Gábor kamarása volt. 1626–1633 között udvari főkapitány (utóda Bánffy Dénes apósa, Bornemissza Pál), valamint háromszéki főkapitány volt. Trócsányi Zsolt kutatásai alapján úgy vélte, hogy Zólyomi Dávid 1630–1633 között az erdélyi generális tisztséget is betöltötte. 1630. április 24-től kővári kapitány volt. 1633. április 4-én Marosvásárhelyen felségárlás vádjával I. Rákóczi György elfogatta, majd 1633. augusztus 31-én a gyulafehérvári részgyűlés fő- és jószágvesztésre ítélte. I. Rákóczi György azonban kegyelmet gyakorolt, aminek következtében a kivégzést nem hajtották végre, Zólyomi Dávidot Kővár várába zárták, ahol 1649. augusztus 1-jén meghalt. Temetésére 1650. január 30-án került sor a Bihar vármegyei Micskén. Felesége Bethlen Gábor fejedelem unokahúga, Bethlen István lánya, Bethlen Katalin (1611 körül – 1651/1658 körül) volt. Házasságkötésükre 1624. november 19-én, Gyulafehérváron került sor. Házasságukból három gyermek maradt életben: Perényi Gáborné Zólyomi Krisztina († 1657 előtt); Zólyomi Miklós (1629 körül – 1685 körül), valamint Zólyomi Zsófia. Életéhez és tisztségeihez: MNL OL F 1–XII.– p. 137–138 (14. köt.); MNL OL F 1–XVI.– p. 384–386, 404–408 (19. köt.); MNL OL F 1–XVII.– p. 91–95 (20. köt.); GYALOKAY, 1917, 138; DARÓCZY, 1905, 24; TRÓCSÁNYI, 1980, 338–339; FAZEKAS, 1980, 159–178; SZALÁRDI, 1980, 148–153, 735; HANÁK–SZABÓ, 2021, 677–681, 1264.

⁶⁰ Sentenciáz (latinból): elítél.

⁶¹ I. Rákóczi György (1593–1648) 1630–1648 között Erdély fejedelme.

⁶² Losonczy Bánffy Zsigmond († 1682) Bánffy János és Lónyai Fruzsina fia. 1653-ban a fejedelmi tábla ülnöke és Belső-Szolnok vármegye főispánja volt. 1658-tól tanácsúr, 1662-től pedig Fehér vármegye főispánja volt. 1658–1659-ben rövid időre, majd 1664-től kisebb megszakításokkal a fejedelmi tábla, valamint az országgyűlés elnöki tiszttét töltötte be. Az 1674. november–decemberi országgyűlésen nem vállalta az elnöki pozíciót, helyette veje, Kapy György elnökölt. Első felesége Kendeffy Judit (Bornemissza Pál első felesége, Kendeffy Anna testvére), második felesége Perényi Erzsébet, harmadik felesége 1672-től Vér Krisztina (Teleki Mihály második feleségének, Vér Juditnak a testvére) volt. A szövegben szereplő Bánffy Zsigmond nem azonos Bánffy Dénes Zsigmond (1611. május 15. – 1656. augusztus 31.) nevű féltestvérével. Rokonságuk egészen az 1400-as évek második felére vezethető vissza, amikor a család több ágra szakadt. MNL OL F 1–XXVII.– p. 508–516, 871 (30. köt.). Bánffy Zsigmond 1679. június 8-án kelt végrendeletét lásd TUDÓS, 2011, 136–137; Bánffy Zsigmond 1679. december 19-én kelt végrendeletének másolatát lásd MNL OL P 658 No. 3211. fol. 125–126. Kiadását lásd TUDÓS, 2011, 137–139; NAGY, 1868, 66, 68; TRÓCSÁNYI, 1976, 70; TRÓCSÁNYI, 1980, 24; FEHÉR, 2007, 470–471; BALOGH, 2021, 7.

⁶³ Sárpatoki Márton jobbágy származású ügyvéd, 1638–1642 között a kisebb kancellária íródeákjaként tevékenykedett. 1652–1659-ig fiscalis direktor, 1660–1680-ig ítélőmester volt. FEHÉR, 2007, 619; BALOGH–BARTA, 2022, 413.

⁶⁴ Processus (latin,): eljárás, per.

⁶⁵ Deliberatio (latin): végzés, határozat, ítélet.

⁶⁶ Fundál (latinból): alapoz.

⁶⁷ Praescribál (latinból): előír, elrendel.

tán senkinek is, az kinknél az dolgok világosbbak, én azoknak censurájok alá örömost submittálom⁶⁸ vékony tetszésemet. Könyörtögvén aláztatson az én Istenemnek, hogy őfelsége nagyságotat vezérelje mind ez [fol. 17r.] mostani fenn forgó dolgokban, s mind egyéb casusokban az ő nevének dicsőségére.
Datum ex Keresd,⁶⁹ die 5. Decembris Anno 1674.

Nagyságotnak beteg vén szolgálója,

Bethlen János⁷⁰ manu propria

[fol. 18v.]

/Címzés:/ Az erdélyi méltóságos fejedelemnek, nekem kegyelmes uramnak adassék aláztatson.

/18. századi jegyzet:/ Gróf Bánffy Dénes ellen valók.⁷¹

Fasciculus 81.

Numero 8°

/A Bethlen család címerével ellátott papírfelzetes pecsét/

⁶⁸ Submittál (latinból): alávet, aláztatson benyújt.

⁶⁹ Keresd (ma: Criș, RO).

⁷⁰ Bethlen János (1613. november 16. – 1678. február 13.) Kisbúnon született Bethlen Farkas († 1618) fejedelmi tanácsos, udvari kapitány, Szamosújvár főkapitánya, Küküllő vármegye főispánja és Kemény Anna fiaként. Kemény Anna a későbbi erdélyi fejedelem, Kemény János (1607–1662) féltestvére volt. Apja korai halálát követően anyja Macskási Ferencsel kötött házasságot. Feltehetőleg mostohaapja hatására Bethlen János az unitárius felekezethől áttért a református felekezethez. Tanulmányait Gyulafehérváron, Keresztúri Bíró Pál vezetésével végezte. 1648-tól 1658-ig a fejedelmi tábla ülnöke volt. 1651–1656 között Torda vármegye főispánja, 1656-tól 1662-ig Küküllő vármegye, majd Fehér vármegye főispánja, 1658-tól egészen haláláig a fejedelmi tanács tagja volt. 1659-től (II. Rákóczi György néhány hónapnyi uralkodását, valamint 1676–1677-et leszámítva) egészen 1678-ig kancellár. 1660–1667 között több alkalommal betöltötte Udvarhelyszék főkapitányságát. Első felesége a vagyonos kolozsvári kereskedőnek, Kolozsvár bírójának, Várad Miklósnak a lánya, Várad Borbála († 1661) volt, második felesége pedig özvegy Pekry Ferencné Fricsi Fekete Klára († 1686). Keresden hunyt el, temetésére 1678. március 6-án, reggel nyolc órakor a marosvásárhelyi református templomban került sor. Fekete Klára meghívója Kún István számára férje, Bethlen János temetésére, Teremi, 1678. február 22. MNL OL P 658 No. 1269.; Bethlen János végrendeleteit lásd Bethlen János végrendelete, Kelemen telke, 1668. június 21. (másolat) MNL OL P 56–A–CCLVII.–No. 4.; Bethlen János végrendeletének hiteles átirásban fennmaradt toldaléka, Gyulafehérvár, 1672. június 8. MNL OL P 56–A–CCLVII.–No. 5.; Bethlen János hiteles átirásban fennmaradt végrendelete, Gyulafehérvár, 1673. december 20.; Bethlen János hiteles átirásban fennmaradt végrendelete, Keresd, 1675. január 24. MNL OL P 56–A–CCLVII.–No. 8. Ezekhez lásd még özvegy Bethlen Jánosné Fekete Klára hiteles átirásban fennmaradt testamentumát, Bonyhai udvarház, 1685. augusztus 28. MNL OL P 56–A–CCLVII.–No. 9.; LAZÁR, 1889, 18–20, 86–89; LUKINICH, 1927, 51, 179–193; JANKOVICS, 1993, 606–612; BENE, 1994, 140–149; FEHÉR, 2007, 478.

⁷¹ A külzeten lévő idegen kéztől származó megjegyzés az iratanyag későbbi rendezésére utal.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ANR Cluj	Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale, Cluj Napoca (Kolozsvár) Fond Familial Bánffy (A Bánffy család nemzeti levéltára)
ANR Covasna	Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) Fond familial Apor din Turia de Jos (Az altorjai Apor család levéltára)
ANR Sibiu	Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Sibiu (Nagy-szeben) Colecția de documente Benigni (Benigni iratgyűjtemény)
BAR Cluj	Biblioteca Academiei Române Cluj–Napoca (Kolozsvár)
BCU Cluj	Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj–Napoca (Kolozsvár), Colecții speciale
ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár Collectio Kaprinayana
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
F 1	Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária, Libri regii
P 56	A bethleni Bethlen család kisbúni ágának kükküllővári levéltára (1549–1914)
P 653	Tarpay család (1531–1908)
P 658	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Új rendezés (1568–1941)
P 659	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Missiles (16–19. sz.)
P 1957	Apafi család (1560–1780)
MTA KIKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye

*

ANGYAL
1893

ANGYAL Dávid: *Bánfi Dénes és Báldi Pál bukása*, In: *Buda-pesti Szemle*, 75. (1893) 201. sz. 321–337.

BALOGH J.
2021

BALOGH Judit: *Hűtlenségi perek az Erdélyi Fejedelemségben*, In: *Miskolci Jogi Szemle*, 16. (2021) 5. sz. 42–54.

BALOGH
2020a

BALOGH Zsuzsánna: *Özvegység, újraházasodás és testvéri kapcsolatok egy 17. századi erdélyi nemesasszony levelezésében*, In: *Özvegyek és árvák a régi Magyarországon, 1550–1940*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, 2020. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések; Magyar Családtörténetek: Tanulmányok, 5.) 227–246.

BALOGH
2020b

BALOGH Zsuzsánna: *A macska, a majom és a gesztenye. Bethlen Miklós szerepe „Bánfi Dienes tragoediájában”*, In: *Reformer vagy lázadó? Bethlen Miklós és kora*, szerk. HORN Ildikó – LACZHÁZI Gyula, [Budapest], 2020. (Humaniorák) 111–123.

BALOGH
2021

BALOGH Zsuzsánna: *Az el nem felejtett gyermekek. Születés, halálózás és gondoskodás egy XVII. századi erdélyi nemesi familia levelezésében*, In: *Fons*, 28. (2021) 1. sz. 3–26.

BALOGH–BARTA
2022

BALOGH Zsuzsánna – BARTA M. János: *Mindszenti Krisztina magyarországi (1670) és erdélyi (1671, 1679) végrendeletei*, In: *Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények*, 20. (2022) 385–440.

BARTA
2017

Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferencsel, közread. BARTA János, Budapest, 2017. (Lymbus kötetek, 3.)

BENE
1994

BENE Sándor: *A köpönyegforgatás dicsérete*, In: *Buksz*, 6. (1994) 2. sz. 140–149.

- BETHLEN
1980
Bethlen Miklós élete leírása magától, In: Kemény János és Bethlen Miklós művei, szövegmond. és jegyz. V. WINDISCH Éva, Budapest, 1980. (Magyar remekírók.)
- CICERO
1959
M. Tullius CICERO: *De Legibus*, ed. Georges DE PLINVAL, Paris, 1959. (Belles Letters.)
- CSEREI
1983
CSEREI Mihály: *Erdély históriája [1661–1711]*, kiad. BÁNKÚTI Imre, Budapest, 1983.
- DARÓCZY
1905
DARÓCZY Zoltán: *Adatok a Daróczyak történetéhez*, (Czímkerképpel), In: *Turul*, 23. (1905) 20–26.
- ELEKES
1940–1941
ELEKES Lajos: *Az Erdélyi Múzeum levéltárának kialakulása*, In: *Levéltári Közlemények*, 18–19. (1940–1941). 544–549.
- EMSZT
1984
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, IV, szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest, 1984.
- EOE
Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel (1669–1674), XV, szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1892. (Magyar történelmi emlékek.)
- FAZEKAS
1980
FAZEKAS István: *Zólyomi Dávid sorsa kéziratoss- és népköltészetben*, In: *Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Az egyetemi magyar irodalmi diákkörök konferenciája (Szeged, 1978)*, szerk. BARTÓK István – MONOK István, Szeged, 1980. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum. Sectio litteraria, tom. II.) 159–178.
- FEHÉR
2007
Teleki Mihály udvartartási naplója, kiad. FEHÉR János, Kolozsvár, 2007. (Erdélyi művelődéstörténeti források, 5.)
- GERGELY
1912
GERGELY Sámuel: *Adatok Bánffy Dénes tragédiájához*, In: *Erdélyi Múzeum*, 29., Új folyam 7. (1912) 4. sz. 281–288.
- GYALOKAY
1917
GYALOKAY Jenő: *Albisi Zólyomi Dávid. (I. közlemény)*, In: *Századok*, 51. (1917) 1. sz. 137–152.
- HANÁK–SZABÓ
2021
Keresztvíztől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1526–1700), I–II, kiad.

- HANÁK Béla – SZABÓ András Péter, Budapest, 2021. (Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak; Magyar család-történetek: Források, 4–5.)
- JAKAB
1887
- JAKAB Elek: *A Bánffy-levéltár magyar történelmi forrásai*, In: *Magyar Könyvszemle*, 5. (1887) 1–6. sz. 63–73.
- JAKÓ
2016
- JAKÓ Zsigmond: *Jelentés a bonchidai gr. Bánffy-kastély könyv- és levéltármaradványainak az Erdélyi Nemzeti Múzeumba való beszállítására vonatkozó kiküldetéséről*, In: JAKÓ Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*, szerk. DÁNÉ Veronka – FEJÉR Tamás – JAKÓ Klára, Budapest, 2016. (Magyar történelmi emlékek, Értekezések) 223–228.
- JANKOVICS
1987
- Bethlen Miklós levelei (1657–1698)*, s. a. r. JANKOVICS József, a latin nyelvű részeket ford. és jegyz. KULCSÁR Péter, a magyar nyelvi jegyz. NÉNYEI Gáborné, Budapest, 1987. (Régi magyar prózai emlékek, 6/1.)
- JANKOVICS
1993
- JANKOVICS József: *Bethlen János, a politikus és a történetíró. Erdély története Szalárdi és Cserei között*, In: BETHLEN János: *Erdély története 1629–1673*, ford. P. VÁSÁRHELYI Judit, utószó és jegyz. JANKOVICS József, mutatókat összeáll. JANKOVICS József – NYERGES Judit, Budapest, 1993, 603–619.
- KÁRMÁN
2018
- KÁRMÁN Gábor: *II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei*, In: *Századok*, 152. (2018) 4. sz. 717–769.
- LÁZÁR
1889
- LÁZÁR Miklós: *Erdély főispánjai, (1540–1711)*, Budapest, 1889.
- LUKINICH
1927
- LUKINICH Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*, Budapest, 1927.
- NAGY
1868
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal, Pótlék-kötet*, Pest, 1868.
- SAS
2015
- SAS Péter: *A Farkas utcai református templom történelmi emlékei*, Kolozsvár, 2015.

- SEBESTYÉN
2012 *Bánffy Dienes elárultatása. Levelek, okiratok, korabeli vallo-
mások*, kiad. SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, 2012.
(Erdélyi ritkaságok sorozat, 7.)
- SZALÁRDI
1980 SZALÁRDI János: *Síralmas magyar krónika*, kiad. SZAKÁLY
Ferenc, [Budapest], 1980. (Bibliotheca Historica.)
- SZILÁGYI
1859 SZILÁGYI Sándor: *Bánffy Dénes kora és megöletése. Történe-
ti rajz. (Különlenyomat a Magyar Akadémiai Értesítőből)*,
Pest, 1859.
- TML *A Római Szent Birodalmi GrófSzéki Teleki család oklevéltára.
Teleki Mihály levelezése*, IV. köt., 1667–1669. és VI. köt.,
1672–1674, szerk. GERGELY Sámuel, Budapest, 1908, 1912.
- TMÁO *Török–magyarkori állam-okmánytár*, V, szerk. SZILÁDY
Áron – SZILÁGYI Sándor, Pest, 1871. (Monumenta Hun-
gariae Historica Diplomataria, 7.)
- TORMA
1881 *Bánffy Dénes tragoediája történetéhez*, kiad. TORMA Károly,
Magyar Történelmi Tár, 3/4. (1881) 727–745.
- TÓTH
1900 *I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–
1694. évekről. (Második közlemény)*, közl. TÓTH Ernő, In:
Erdélyi Múzeum, 17. (1900) 3. sz. 143–155.
- TÓTH
1902 *Hidvégi Nemes János naplója az 1651–1686. évekről. Har-
madik közlemény*, közl. TÓTH Ernő, In: *Magyar Történelmi
Tár*, 4/3. (1902) 4. sz. 528–574.
- TRÓCSÁNYI
1972 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgá-
lom 1690-ig*, Budapest, 1972.
- TRÓCSÁNYI
1976 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az Erdélyi fejedelemség korának ország-
gyűlései. (Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez)*, Buda-
pest, 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből,
Új sorozat, 76.)
- TRÓCSÁNYI
1980 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–
1690*, Budapest, 1980. (Magyar Országos Levéltár kiadvá-
nyai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 6.)

TÜDŐS
2011

Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei, 1661–1723,
szerk. TÜDŐS S. KINGA, Marosvásárhely, 2011. (Erdélyi
testamentumok, 4.)

ZSINKA
1914

ZSINKA Ferenc: *Losonczy Bánffy Dénes és kora (Életrajzi
vázlat)*, Budapest, 1914.

Keresztesi Sámuel nyolc levele a gergelyfajai lelkészválasztás kapcsán (1683–1684)

A királyföldi szászoknak II. Endre magyar király biztosította 1224-es aranybullájában a szabad lelkészválasztást, azzal a feltétellel, hogy a megválasztottakat mutassák be a püspöknek.¹ A legelső általunk közelebbről ismert lelkészválasztás az 1302-es szászhermányi, amelynek során Petrus, Danielnak, a helyi bírónak fia nyerte el a tisztséget. Walbrunus, a szebeni káptalan dékánja nem akarta beiktatni, mivelhogy szerinte még túl fiatal volt ahhoz, hogy pap lehessen.² Ennél sokkal részletesebben értesülünk az 1394-es szelindeki választásról, amely bepillantást enged az eljárásba is. Annak ellenére, hogy csupán a vita kapcsán felvett tanúvallomások maradtak fenn, és nem tudjuk, hogy ki kapta meg a tisztséget, az kiderül, hogy a falusiak szóbeli megegyezéssel szavaztak és a beiktatás jele már ekkor a gyülekezet előtti megemelés volt.³ Az új lelkészt a két egyházfi bevitte a templomba, és a beiktatás után megemelték székében a közösség előtt.⁴

Választási szabályzatokat csupán a 17. században rögzítettek írásban. Ilyenek a lelkési és világi egyetem 1615-ös artikulusai,⁵ vagy az 1655-ben David Hermann szászegerbegyi lelkész és történetíró által készített, de csupán kéziratban fennmaradt átfogó egyházjogi értekezés, a *Jurisprudencia Ecclesiastica*,⁶ amely a világi és egyházi hatóságok (nemzeti egyetem, illetve zsinat) lelkészválasztásra vonatkozó határozatait összegzi, és leírja a szokásjogon alapuló eljárást is. Főbb mozzanatai a következők: két nappal az előző lelkész halála és a lelkési állás megüresedése után a gyülekezet két megbízottat küldött a káptalanhoz vagy a székbíróhoz, hogy átvegye a káptalan dékánja által összeállított jelöltek listáját. A 17. század folyamán akár hat jelöltet is állítottak: a dékán kettőt, a senior (a káptalan rangidős lelkésze) egyet, a királybíró kettőt, a székbíró egyet. A dékán a lista átadásával egyidejűleg közölte a gyülekezettel a választás időpontját. A választás helyszíne mindig is a templom volt. A választást egy világi tisztviselő (többnyire egy városi tanácsos) jelenlétében a káptalan által kinevezett lelkész vezette le. Szavazásra a családfők voltak jogosultak. Szavazategyenlőség esetén sorsolással döntöttek. Az eredményt mindig először a dékánnal, majd a megválasztott jelölttel közölték, aki utólag

¹ ENDLICHER, 1849, 422.

² ZIMMERMANN–WERNER, 1892, 224–225.

³ ZIMMERMANN–WERNER, 1902, 84–95.

⁴ SCHULLER, 1930, 281–282.

⁵ So zur rechtmäßigen und billigen Erwählung eines neuen Pfarrherrn reguliret, nach der heiligen Apostel Gebrauch, von geistlicher und nebst weltlicher Obrigkeit einhellig geschlossen, Anno 1615. WIEN–ARMGART, 2019, 64–65.

⁶ HERMANN, 1655, § 65 – § 68.

megkapta a jelvényeket (insignia), avagy a templom kulcsát, illetve kulcsait, és utána meglátogathatta új gyülekezetét. 15 napon belül joga volt visszautasítani választását és visszaadni a jelvényeket. Késedelmes elutasítás esetén az újonnan megválasztott lelkész 200 forint pénzbírsággal sújtották.⁷ Ha viszont elfogadta az állást, akkor sor került az ordinációjára (lelkészavatására), illetve a beiktatására. Az ordináció körülbelül 1560-ig többnyire Wittenbergben történt, annak ellenére, hogy a szász püspökök már 1553 óta Szebenben is ordináltak.⁸ Az ordináció a püspök joga volt, aki a szertartást megelőzően a jelöltet az Ágostai Hitvallásból levizsgáztatta és a „pápista”, „sakramentárius”, anabaptista és antitrinitárius tanok elleni harcra kötelezte. A lelkészi életrajzokból kiderül, hogy a 17. században jellemzően nem lelkészi, hanem prédikatori/segédlelkészi (diakónusi) szolgálatra ordináltak. A választást követően az új lelkész azonnal elmehtett új szolgálati helyét meglátogatni, a lelkészi lakást megsemmélni, illetve az egyházközségi leltárt átvenni (revisio parochiae).⁹

A beiktatást megelőzte az úgynevezett conventio, egy írásbeli megállapodás, amelyben a felek kötelességeit rögzítették. A lelkész kötelességei nyilvánvalóak, a község kötelességei pedig az egyházközségi vagyon (erdő, malom, legelő, bormérés stb.) hasznélvezetéről szóltak. A köszöntőbeszéd és prédikáció után a dékán előbb kérdéseket intézett az egybegyűlt hívekhez, amelyek megválaszolása által kötelezték magukat arra, hogy a lelkész fenntartásáról gondoskodnak. Ezután a lelkész is megkapta a maga kérdéseit, és válaszában a hívek lelkigondozására kötelezte magát. Ezt követően a beiktató lelkész aszszisztense megáldotta a jelöltet és az egyháziak megemelték az egybegyűlték előtt. Régi szokás volt a szószékről, valamint a templomajtóban pénzt szórni a szegényeknek. Később ezt azzal pótolták, hogy a gyerekeket megajándékozták egy-egy garassal.¹⁰

A választási renden a reformáció semmit sem változtatott. A protestáns felekezetek kialakulásával azonban a Királyföldön kívül eső erdélyi szász falvakban, amelyeknek lakói jobbágyi jogállásúak voltak, a földesurak többnyire református hitre tértek át, míg a falvak megmaradtak evangélikusnak. A nem királyföldi falvak középkori lelkészválasztását még nem tisztázta a kutatás. Ismereteim szerint csupán a volt kerci apátság falvaiban merült fel a patronátusi jog kérdése. A szászkeresztúriak a notáriusnak 1432-ben kijelentik, hogy joguk van a lelkészválasztásra, amint azt a királyföldi falvakban gyakorolják.¹¹ A kisdísznódiak ugyanezt állítják 1506-ban.¹² Ezek a falvak azonban nem fekdtek a nemesi funduson, ezért nem kizárt, hogy Szeben protekcióját élvezve a királyföldi falvak mintájára gyakorolták a lelkészválasztást. A fenti falvakban a reformáció nyomán evangélikussá vált város lett a földesúr.

A nemesi funduson viszont az evangélikus jobbágyfalvak református nemesek alattalóivá lettek. Emiatt a patronátusi jogot újra kellett értelmezni. A Királyföldön elvben

⁷ TEUTSCH, 1921, 442; SCHULLER, 1930, 265–269.

⁸ SCHULLER, 1930, 275–276.

⁹ Uo., 278.

¹⁰ Uo., 281–282.

¹¹ GÜNDISCH, 1937, 462–464.

¹² RESCHNER, 1824, 52; REISSENBERGER, 1884, 15.

a király volt a fő kegyúr.¹³ 1526 után ezt a feladatot alpatrónusként a világi testületek, a városok látták el. A jobbágyfalvakban emiatt a világi fensőbbtség beleszólása feszültségeket szült, hiszen ezáltal idegen felekezetű – főként református – nemesek szólhattak bele a privilégiumokkal rendelkező szász egyházközségek belső ügyeibe. A patrónusnak az ilyen nem királyföldi településeken jogában állt a megüresedett lelkészi állásra jelölteket kinevezni. David Hermann viszont azt állítja, hogy ahol a világi hatóság nem evangélikus volt, ott a hat jelöltből a három világit is a káptalan nevezhette meg, bár ezt inkább tekinthetjük jogigénynek, mint a valós helyzet hű leírásának.¹⁴ A szász egyháznak ezt a törekvését a kegyurak jogaik megnyirbálásának tekintették, és emiatt birtokaikon beavatkoztak a lelkészek megválasztásába.

Fennmaradtak adatok arról, hogy a lelkészek tiltakoztak a földesurak túlkapasai ellen. Egy ebesfalvi (Küküllő m.) eset ennél többet árul el. 1654. január 28-án a Szász Nemzeti Egyetem Gyulafehérváron ülésezett, ahová a szász püspök két lelkészt küldött az egyetem képviselőihez. Arra kérte őket, mint kegyurakat, hogy járjanak közben a szászszaltnai lelkész Ebesfalvára való beiktatása érdekében. A lelkészt a helyiek megválasztották, de a földesúr nem engedte meg beiktatását, hanem egy másik lelkészt hívott. Szeben polgármestere arra figyelmeztette a lelkészeket, hogy különbséget kell tenni „a királyföldi és a nemesi földön élő parasztok között. Utóbbiaknak nincs amazokkal azonos szabadsága, ők jobbágyok, és kegyuraiktól, azaz földesuraiktól függenek.”¹⁵ A lelkészek elismerték, hogy világi/„polgári” ügyekben („in civilibus”) ez így van, de az egyházközségeknek jogában áll maguknak szabadon lelkészt választani, ebben nincsen különbség a királyföldi, illetve a nemesi funduson lévő falvak között. A szebeni polgármester megértette a lelkészekkel, hogy nem tehet semmit a szászszaltnai lelkész érdekében, és azt javasolta, hogy oda ne menjen lelkész, ahol a földesúr ezzel szemben fellép.¹⁶ Ezek szerint azok a szabadságok, amelyek a szász egyházakat megillették, a nemesi funduson nem érvényesülhettek – valójában a Királyföldön is nehezen, ahol ugyan magyar nemesek nem, de a városok királybírói gyakran beavatkoztak a lelkészek szabad választásába.

Keresztesi Sámuel Fehér megyei birtokos alább közölt Apafi-kori levelei egészen közelről mutatják be, hogy miként avatkozott be egy, a szászsebesi káptalanhoz tartozó, de nem királyföldi falu (Gergelyfája) lelkészválasztásába. Úgy tűnik, hogy itt a lelkészek utódlása hagyományosan az egyházközségen belül dőlt el, a káptalan szoros ellenőrzésével. A folyamat ebben az esetben sajátos fordulatot vett azáltal, hogy a földesúr bizonyos jelöltek megválasztása érdekében közbenjárt mind a dékánál, mind a püspöknél. A káptalan igyekezett a falut támogatni a túlkapásként értékelt földesúri törekvéssel szemben.

¹³ HEGYI, 2018, 20.

¹⁴ HERMANN, 1655, § 66.

¹⁵ „...inter fundi regii rusticos et fundi nobiliaris, sie haben nicht einerley freyheit, diese sind jobbágyen und haben ihre dependentiam von den patronis, dominis videlicet terrestribus.” SZILÁGYI, 1888, 486.

¹⁶ UO., 487.

A levelek a sebesi káptalan, a mai Szászsebesi Evangélikus Konzisztórium levéltárában maradtak fenn. Ezt az állományt ma a nagyszebeni székhelyű Központi Evangélikus Levéltárban őrzik. Keresztesi Sámuel levelei az összes 1593 és 1698 között a káptalannak beküldött írásaival együtt eredetileg egy iratcsomót alkottak, ám a második világháború után beköttették, és ma egy vaskos kartonfedeles, bőrbe vont kötetben vannak. A függelék 2. számú levelét a Román Nemzeti Levéltár Nagyszebeni Fióklevéltárában, a Szász Püspökség állományában őrzik.

Első levelében (1683. november 30.) az ellen tiltakozott Keresztesi, hogy más káptalanból választottak maguknak a gergelyfjai parasztok papot a sebesi káptalan által állított jelöltek közül. Mint földesúr tudta azt, hogy a szászsebesi káptalan saját segédlelkészeit szerette volna előléptetni, mintsem más káptalanokból lelkészeket befogadni. Harmadik levelében (1684. február 9.) viszont már elfogadta az addig a bolkáci káptalanban Hosszúaszón (Fehér m.) szolgáló segédlelkészt jelöltként, miután megtudta, hogy a közeli Bervén ilyesmi már előfordult, tehát kihasználta a dékán tehetetlenségét az ottani földesúrral szemben. A segédlelkészt a szászsebesi káptalan jelölte. Az egyházi szabályzat értelmében jelöléseket a káptalan, a széki hatóság, valamint a püspök tehetett.

A szavazásra sor került ugyan, de eredményét a káptalan érvénytelenítette, arra hivatkozva, hogy a szavazócédulák begyűjtése zűrzavart váltott ki a szavazók körében.¹⁷ A káptalani beszámoló nem említi, hogy manipulációról vagy a szavazatok hibás kezeléséről lett volna szó, megelégszik viszont a jelölési folyamat (vocatio) megismétlésével. Valamikor 1684. március első felében megismételték a lelkészválasztást, és a jelöltek között ekkor már nem szerepelt a hosszúaszói prédikátor. A hat jelölt kivétel nélkül a sebesi káptalan tagja volt. Stephan Brath, a nagyapoldi prédikátor 55 szavazatot kapott, míg a második helyezett, Stephan Birthelius vingárdi lelképásztort csupán 21-et.¹⁸ Negyedik levelében (1684. március 24.) Keresztesi kijelentette, hogy ő a második helyezett kívánja birtokára papnak. Mivel a gergelyfjaiak nem engedelmeskedtek neki, hanem a kulcsokat Brathnak küldték, Keresztesi, amint ezt később maga is elismerte, megbüntette őket. A káptalani jegyzőkönyv pénzbeli bírságokról, szabadságvesztésről, valamint testi bántalmazásokról tesz említést azokkal szemben, akik a nagyapoldi prédikátorra szavaztak, illetve neki elvitték a kulcsokat.¹⁹

Hetedik levelében (1684. április 16.) Keresztesi kijelentette, hogy a szavazati joggal bíró családők többsége immár az ő kedveltjét kívánja a papi székbe. A jobbágyok felkeresték a dékánt, és elpanaszolták neki szenvedésüket, mire ő salamoni ítéletet hozott: egyrészt meggyőzte Brathot, hogy adja vissza a kulcsokat, másrészt figyelmeztette a földesúr által támogatott Birtheliust, hogy ne avatkozzon bele az ügybe, hanem tartsa magát Gergelyfjától távol.²⁰ Mivelhogy az első helyezett visszaadta a kulcsokat, a második helyezett nem jelentkezett, újra lelkészt kellett választani.

¹⁷ ZAEKR BKM Prot., 194.

¹⁸ ZAEKR BKM Dek., 140.

¹⁹ ZAEKR BKM Prot., 202.

²⁰ Uo.

Utolsó levelében (1684. április 21.) Keresztesi új jelöltet javasolt, Peter Kerstchen romoszi prédikátor személyében, akit a falusiak meg is szavaztak, hogy később kiderüljön, a befutó „jelöléséért” a földesúrnak 100 forintot ígért.²¹ A káptalan utánajárt a megvesztegetési vádnak, és miután maga Keresztesi is beismerte, hogy Kerstchen és apósa pénzt ígértek neki közbenjárásáért, felterjesztették az ügyet a szuperintendens elé, aki úgy döntött, hogy az új gergelyfájai pap fizessen 64 forint büntetést, különben megvonja tőle a papi tóga viselésének jogát.²² Kerstchen kifizette a bírságot, és ennek fejében meghagyták tisztében.

A közölt források értéke főleg abban áll, hogy a fejedelemség kori Erdélyben ritka az ilyen makacs és kitartó földesúri beavatkozás szász evangélikus jobbágyok egyházi ügyeibe. Keresztesi még a neki ismeretlen evangélikus szuperintendensnek is írt, folyamatosan fenyegetőzött és a káptalannal szemben elszántan lépett fel. Ami a szász egyházat illeti, az a Báthory Istvánra emlékeztető elvárás,²³ hogy a földesúr jobbágyainak csupán világi ügyeibe szólhat bele, míg a lelkiismereti és egyházi ügyeket az egyházi kiváltságok, illetve a szokásjog értelmében maguk a parasztok rendezik lelkipásztoraikkal, dékánjukkal, illetve püspökükkel egyetemben, csalókanak bizonyult. Valójában a földesúr eltekintett a szász egyházjogtól, és patrónusi jogát gyakorolta, ezáltal a káptalant, valamint a püspököt egy alkudozási folyamatba vonta be. Stratégiája abban állt, hogy állandóan közbenjárt a két hatóságnál érdekei érvényesítése érdekében, míg a dékán a jelöltek és a parasztok segítségével próbálta a földesurat kész tények elé állítani. Hogy végül is Keresztesi érvényesítette céljait, az annak is köszönhető, hogy földesúrként hatékonyabban befolyásolhatta a falusiak mindennapjait, mint a távol fekvő egyházi hatóságok.

A levelek nyelvét mérsékelten modernizáltam, viszont megőriztem a hangtani sajátosságok egy részét, így például a tájnyelvi magánhangzókat. Ugyanezt tettem a helynevekkel is, ahol viszont a betűhív változatot megadtam a lábjegyzetben. A rövidítéseket feloldottam, ahol nem voltam biztos az átírásban, szögletes zárójelekbe helyeztem a kérdőjelt. A rongálás és szűk kötés okozta szövegghiányokat [...] formában jeleztem.

²¹ Uo., 202–203.

²² Uo., 215–217.

²³ Báthory Istvánnak tulajdonítják a következő szállóigét: „Rex sum populorum, non conscientiarum”. WIEN, 2021, 365.

Források

1.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1683. november 30.

ZAEKR BKM Dek. 137.

Mint jóakaró szomszéd uramnak ajánlom kegyelmednek szolgálatomat. Isten jó egészséges hosszú élettel áldja meg kegyelmedet!

Akarám kegyelmednek értésére adnom, noha kegyelmednek is van hírrel, magam az táborban járván, az alatt az szegény gergelyfáji²⁴ szász pap²⁵ megholt. Úgy hallom, hogy amazok az értetlen paraszt emberek kegyelmeteknek is kánonja²⁶ ellen, más decesisben²⁷ [!], úgy, mint Hosszúaszóra²⁸ mentek papért, talán még a templom kulcsát is odavitték. Mivel azért Gergelyfáján én vagyok nagyobb patronus,²⁹ hogy nekem is praecjudiciumomra³⁰ más tractusból³¹ hoznának prédikátort, sajnálnám. Protestálok is kegyelmed előtt a dézsma felől, hogy olyan papnak, akit kedvem ellen vinnének oda, az én jobbágyaimtól dézsma vagy megyen, vagy sem. Kegyelmedet azért kérem, tisztére is kényszerítem, kánonja ellen más decesisből papot ne engedjen hozni, hanem candidáljon³² abból az decesisből, amelyben³³ énnekem is suffragiumom³⁴ lehessen, egyébiránt, ha kedvem ellen visznek oda papot, engem patronusának ne agnoscáljon.³⁵ Ezzel ajánlom Isten oltalmában kegyelmedet. Datum Drassó,³⁶ die 30. Novembris anno 1683.

Kegyelmedet jó szívvel szolgál

Keresztesi Sámuel³⁷ manu propria

²⁴ Gergelyfája (németül: Gergeschdorf, ma: Ungurei, RO), betűhíven: *Gergelijfaj*.

²⁵ A szászbolkácsi születésű Peter Facklert 1655. augusztus 11-én szentelték fel Szászsebesen segédlelkésszé. 1673-ban már Gergelyfáján szolgált. WAGNER, 1998, 170.

²⁶ Kánon (latinból): egyházi törvény, szabályozás.

²⁷ Dioecesis (latin): egyházmegye (ebben az esetben: káptalan).

²⁸ Hosszúaszó (németül: Langenthal, ma: Valea Lungă, RO).

²⁹ Patronus (latin): kegyúr.

³⁰ Praejudicium (latin): jogsérelem.

³¹ Tractus (latin): vidék (ebben az esetben: egy-egy káptalan területe).

³² Candidál (latinból): jelöl.

³³ áthúzza: *hoggy*

³⁴ Suffragium (latin): szavazat, beleszólás.

³⁵ Agnoscál (latinból): elismer valaminek.

³⁶ Drassó (németül Thorstadt/Troschen, ma: Draşov, RO), betűhíven: *Darassó*.

³⁷ Keresztesi Sámuel († 1706) Doboka vármegyében földbirtokos, Fehér vármegye főispánja, II. Apafi Mihály egyik gyámja, guberniumi tanácsos, tartományi hadbiztos, országelnök, a református egyház jótévője. NAGY, 1860, 222; JANKOVICS, 2016, 251.

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes F/emger/ Dániel³⁸ uramnak ennek a decesisnek dékánjának, nekem jóakaró szomszéd uramnak adassék Nagy-Apoldon³⁹
/Hátoldal:/ „Literae protestantes adversus illegitime vocatum Diaconum Longavalensem⁴⁰ in futurum pastorem Gergefalvenssem, exaratae 30 Novembris 1683”; Spectabilis Samuelis Keresztési

2.

Keresztési Sámuel Christian Haas püspöknek

Marosszentkirály, 1684. január 24.

ANR Episc. Coresp. c86.

Tiszteletes és becsületes, nekem kedves, jóakaró uram. Isten kegyelmedet számos és örvendetes új esztendőkkkel boldogítsa szent nevének dicséretére és a közjónak előmozdítására, szívesen kívánom.

Akarom, édes püspök uram, kegyelmedet requirálnom⁴¹ a gergelyfájjak⁴² alkalmatlanságokról, tavalyi esztendőben táborban létem alatt halván meg prédikátorok, maguk gondolatlanságok és tudatlanságoktól is viseltetvén oda mentek más diocesisben és hitták a hosszúaszai prédikátort, ki is ígérkezvén a templomnak kulcsát is kezében vette. Melyet táborból való hazaérkezésem után megértvén, sajnáltam, mind praepudiciumomra, és mind kegyelmeitek kánonjával ellenkező dolognak tartván lenni. Kire nézve írtam tavaly dékán Daniel uramnak őkegyelmének, de annakutána szebeni királybíró⁴³ uram komám uramtól őkegyelmétől requiráltatván, minthogy nem idegenje őkegyelmének, egyébiránt igen tudós és becsületes embernek hallván lenni, én előbbi conceptusomnak⁴⁴ őkegyelme tekintetért is lehattam, hanem ezt a becsületes prédikátort acceptálom,⁴⁵ a falubelieknek is csak őkegyelméhez lévén kedvek. Kegyelmedet azért,

³⁸ Daniel Femger Szebenszerdahelyen született és 1658-ban iratkozott be a nagyszzebeni evangélikus gimnáziumba, 1659. május 2-án szentelték fel segédlelkésszé Szászsebesen. Lelkipásztori pályafutását szülőhelyén 1660-ban kezdte, 1680-ban Nagyapoldra váltott és 1693-ban Szászsebes vezetőlelkésze lett. Itt hunyt el 1696. október 7-én. Femgert 1683-ban választották meg a szászsebesi káptalan dékánjának. WAGNER, 1998, 171; ZAEKR. BKM. Prot., 186.

³⁹ Nagyapold (németül: Grosspold, ma: Apoldu de Sus, RO).

⁴⁰ Hosszúaszó.

⁴¹ Requirál (latinból): megkeres, megkér.

⁴² Betűhíven: *gergelyfájjak*.

⁴³ Georg Armbruster 1680-tól 1685. január 7-én bekövetkezett haláláig volt szebeni királybíró. ALBU, 2000, 214.

⁴⁴ Conceptus (latin): terv, szándék.

⁴⁵ Acceptál (latinból): elfogad.

édes püspök⁴⁶ uram, kérem becsülettel, mivel több helyeken is vannak ilyen példák, csak Fejérvármegyében⁴⁷ is, azt az böcsületes hosszúaszai prédikátort ne nehéztelje Gergelyfájára adni. Egyébiránt is úgy hallom, kegyelmedek fl. 60 bírságban⁴⁸ akarja a falut ejteni, és hogy azt a prédikátort is ne adja, de az igen kemény büntetésnek látszván, nékem is nyavalyás jobbágyimnak pártjokat kell fognom, és kártól is őket oltalmaznom igazságokban, minthogy az ő káruk én károm. Melyhez képest kegyelmedet mégis kérem, hogy a controversia is tollalódjék⁴⁹ közülünk az első requisitiómban⁵⁰ és instantiámban,⁵¹ ne frustálodjam⁵² kegyelmed előtt, nékem is parancsolván, csekély tehetségem szerint minden tőlem kitelhető dolgokban tiszta szívvel igyekezek szolgálnom és kedveskednem kegyelmednek. Ajánlván azzal a Szent Isten oltalmában kegyelmedet, kívánom írásom is tanálja örvendetes órában s jó egészségben. Datum in Marosszentkirály,⁵³ die 24. Ianuarii 1684.

Kegyelmedeknek tiszta szívvel szolgál,

Keresztési Sámuel, manu propria

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes N. N. az universitásnak érdemes püspökének, nekem ismeretlen, kedves és bizodalmas jóakaró uramnak ökegyelmének adassék

3.

Keresztési Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1684. február 9.

ZAEKR BKM Dek. 138.

Mint kedves komám uramnak ajánlom kegyelmednek szolgálatomat. Isten szerencsés, hosszú élettel áldja meg kegyelmedet, kívánom.

⁴⁶ Christian Haas látta el 1682 és 1686 között a szász egyházak szuperintendensének tisztét. Haas általt lett nevezetessé, hogy Berethalomban székelő szuperintendensként megválasztották Szeben vezetőlelkészévé, de engedve a zsinat érvelésének, hogy főbb hivatása a püspöki, nem fogadta el a szebeniek meghívását. JEKELI, 1933, 102–109.

⁴⁷ Fehér vármegye közigazgatási egység Erdélyben, amely a Marostól délre eső területeket foglalta magában. ICZKOVITS, 1939, 7. Hogy mire utal Keresztési, lásd a 3. számú forrást, a 61. és 63. jegyzeteket.

⁴⁸ Mivelhogy a lelkészválasztást a szász egyházak szokásjogától eltérően bonyolították le és a szavazatokat nem számolták meg egyenként, a káptalan érvénytelenítette az eredményt és elrendelte a választás megismétlését. A választótöbbség viszont makacsul kitartott a jogtalanul megválasztott lelkész mellett, ezért a káptalan 64 forinttal bírságolta meg. ZAEKR BKM. Prot., 194.

⁴⁹ Tollalódik (latinból): eltűnik, megszűnik.

⁵⁰ Requisitio (latin): kérés.

⁵¹ Instantia (latin): kérelem, kérvény.

⁵² Frustrálódik (latinból): szándékaiban megcsalatkozik.

⁵³ Marosszentkirály (ma: Sâncriu de Mureș, RO).

Jóllehet, édes komám uram, az minapiban kegyelmedet requiráltam vala az gergelyfájjak⁵⁴ ellen, nekem is praejudiciomomra láttatván lenni exorbitálások.⁵⁵ De annakutána szebeni⁵⁶ királybíró uramtól, őkegyelmétől requiráltatván azon hosszúaszai becsületes prédikátor felől, az falubelieknek is ahhoz lévén nagy kedvek, igen nagy recommandatiót⁵⁷ tévén mindenek felőle, előbbi conceptusomat letöttem, és annuáltam⁵⁸ királybíró uram őkegyelme és az falu kívánságának, melyről Nagyapoldon kegyelmeddel is akartam beszéllelni, de ott nem találtam kegyelmedet, hanem püspök uramnak írtam a dologról. Az mint hallom, kegyelmetek úgy akar [!], hogy azt az hosszúaszai papot kegyelmetek semmiképpen sem oda nem bocsátja, sőt ebből az decesisiből [!] is különben papot nem ad nekik, hanem hatvan forintot fizessenek, az mely dolog énnekem alienumnak⁵⁹ tetszik, hogy kegyelmetek az szent dologgal kereskedést indítson. Kegyelmedet azért kérem, édes komám uram, szeretettel, noha az szegénységnek az is nehezen esik, de ha kegyelmetek a hosszúaszai papot ideadja, fizetnek, ha pedig kegyelmetek ebből a decesisiből akar adni, semmit sem fizetnek. Én sem engedem meg, hogy pénzen vegyenek papot, hanem kegyelmed ezt a dolgot complanálja,⁶⁰ mert ország elejében kél az dolog. Nem tudom, kegyelmetek mi okáért nem bocsáthatja be azt a hosszúaszai papot, lám több példa is vagyon olyan, legközelebb a bervei⁶¹ prédikátor is az patrónus akarattjából más tractusból ment oda,⁶² azért ha kegyelmed énnekem is az iránt kedvemet nem szegi, én is más dologban igyekezem szolgálni és kedveskedni kegyelmednek. Ezzel a jó Isten oltalmában ajánlom kegyelmedet. Kívánom, írásom találja szerencsés órában és jó egészségben. Datum Drassó, die 9 Februarii anno 1684.

Kegyelmednek jó szívvel szolgáló komája

Keresztesi Sámuel manu propria

/Utóirat:/ Post scriptum. Ha kegyelmetek mégis tovább az falut pap nélkül akarja tartani, édes komám uram, mivel az calviniana et luterana religio közt nem sok különbség vagyon, hogysen pap nélkül legyenek, nekem vagyon papom, által küldöm esketni és keresztelni, engem kegyelmetek aztán ne okozzon, én protestálok is kegyelmed előtt.

⁵⁴ Betűhíven: *Gergelyfájak*.

⁵⁵ Exorbitálás (latinból): szabályszegés, kihágás.

⁵⁶ Nagyszeben (németül: Hermannstadt, ma: Sibiu, RO).

⁵⁷ Recommandatio (latin): ajánlás.

⁵⁸ Annuál (latinból): ráhagy, helyesel.

⁵⁹ Alienum (latin): idegen.

⁶⁰ Complanál (latinból): elegyenget, elrendez, elsimít.

⁶¹ Berve (németül: Blutroth, ma: Berghin, RO).

⁶² Az 1682. május 27-ére összehívott zsinaton a szuperintendens arról értesít, hogy a bervei lelkipásztort rossz életvitele, illetve „nyelve” miatt a falu földesura leváltotta. Erről az esetről a szászsebesi káptalan jegyzőkönyve nem tesz említést. A székási társkáptalan jegyzőkönyve (amelyhez Berve tartozott) nem maradt fenn. WIEN-ARMGART, 2019, 341.

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes Daniel Decanus uramnak, cum pleno titulo et honore, nekem kedves komám uramnak őkegyelmének adassék
/Átvételi jegyzet:/ Exaratae 9 Februarii 1684; Spectabilis Samuelis Keresztesi

4.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Fogaras, 1864. március 24.

ZAEKR BKM Dek. 141.

Édes komám uram!

Hogy kegyelmednek bővebben nem írhatok, böcsülettel követem, distractióim⁶³ miá rá nem érkeztem, úgy hallom, azok a gergelyfáji paraszt rossz emberek, mégis csak alkalmatlankodnak, és rész szerint talám az én bosszúságomra. Már kegyelmetek a vingárdi⁶⁴ böcsületes prédikátort és nagyapoldi káplánt candidálván, mivel én nem annyira ismerem az káplánt, őkegyelmét, kinek is böcsületi ellen nem szólok, az vingárdit pedig tudom, kicsoda, én őkegyelmét, az vingárdi prédikátort akarom Gergelyfájára menni. Úgy értem pedig, azok a beste, nyughatatlan, magok akaratján járó paraszt kurafiai, hogy az iránt is engem injuriáljanak,⁶⁵ káplány uramat kívánják, nem mindnyájan, hanem csak egynéhányan, de én kegyelmedet kérem szeretettel, és intem is édes komám uramat, és tisztázni kínszerítem, hogy ez iránt is az én praejudiciumomra ne essék az dolog. Az kit én is akarok, úgymint vingárdi papot, adja Gergelyfájára, mert semmiképpen mást oda menni nem akarok, és meg is tanítok az parasztookban is, Isten hazavívén. Egyébiránt is ezek a rossz paraszt emberek ne vegyenek rossz példát, hogy mind ecclesiasticusokon⁶⁶ és dominus terrestriseken⁶⁷ praevaléaljanak,⁶⁸ egyébiránt ha mast az én injuriá[m]ra⁶⁹ és parasztook kedvére adna (mely is nem remén[lem]⁷⁰ hogy azoknak kedvezzen inkább, mint nekem), bizony [sok]⁷¹ nyugodalma miattam nem lenne, nem is szenv[edném]⁷² békével. Kegyelmedet mégis kérem, édes komám uram, ne f[rustrá]-lódjam⁷³ kegyelmed jóakaratóban, nekem is parancsolván, tiszta szívvel szolgállok. Üd-

⁶³ Distractio (latin): figyelemelterelés.

⁶⁴ Vingárd (németül: Weingartskirchen, ma: Vingard, RO).

⁶⁵ Injuriálni (latinból): jogsérelmet okozni.

⁶⁶ Ecclesiasticus (latin): egyházi személy.

⁶⁷ Terrestris (latin): földi, világi.

⁶⁸ Praevaléalni (latinból): érvényesülni valakivel/valamivel szemben.

⁶⁹ A kötésbe szorult lapszél.

⁷⁰ A kötésbe szorult lapszél.

⁷¹ A kötésbe szorult lapszél.

⁷² A kötésbe szorult lapszél.

⁷³ A kötésbe szorult lapszél.

vözlöm kegyelmedet ajánlva azzal a jó Isten oltalmában kegyelmedet, kívánom tanálja örvendetes órában s jó egészségben. Fogarasini⁷⁴ in generali congregatione, die 24. Martii 1684.

Kegyelmednek tiszta szívvel szolgáló komája

Keresztesi Sámuel manu propria

/Utóirat:/ Post scriptum. Isten oltalmazza, édes komám uram, káplán uramnak becsülete ellen szólok, de hallok ilyent is, őkegyelme itten korábban szokott alkalmatlankodni, és az ilyent is el kell távoztatnunk, én protestálok, ha kegyelmed kedvem ellen cselekednék.

/Címzés:/ Tiszteletes és böcsületes Femgjerus Dániel uramnak, Szerdahelyszéki⁷⁵ Diecesis Decanjának, kedves komám uramnak őkegyelmének adassék, Nagiapoldon.
/Átvételi jegyzet:/ Exaratae die 24. Martii ex comitiis Fogarasiensibus; Spectabilis Samuelis Keresztesi

5.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1684. április 2.

ZAEKR BKM Dek. 144.

Mint kedves komám uramnak ajánlom kegyelmednek szolgálatomat. Isten kegyelmedet örvendetes sok számú szép napokkal boldogítsa, kívánom.

Én is az este érkezvén meg fogarasi gyűlésből, kegyelmed levelét itt találtam, melyet böcsülettel vévén, continentiaját⁷⁶ láttam. Megvallom, komám uram, sajnálom a paraszt rossz embereknek rajtam való bosszúúzéseket, és el sem szenvedem nekik, már az indítóiban fogva is lévén Isten azt adván érnem, az Isten után meg is büntetem érdekem szerint őket. Egyébiránt magamot ahhoz tartom, az mint kegyelmednek írtam volt, kegyelmedet pedig csütörtökig,⁷⁷ ha hozzám jó, igen jó szívvel látom, akkor megindu-

⁷⁴ Fogaras (németül: Fogarasch, ma: Făgăraș, RO). Az egyetemes fogarasi országgyűlést, amelyen Keresztesi Sámuel részt vett, 1684. március 8. és 29. között tartották. SZILÁGYI, 1895, 18–22, 198–222.

⁷⁵ Szerdahelyszék (németül: Reussmärkter Stuhl), közigazgatási egység az egykori Királyföldön, melynek területén Nagypold feküdt. Keresztesi tévesen feltételezi, hogy a káptalani dékán fennhatósága csupán erre a székre vonatkozott. MÜLLER, 1985, 192.

⁷⁶ Continentia (latin): tartalom.

⁷⁷ A szó utólag beszúrva.

lok feleségemmel együtt az Bánfi Zsigmondné⁷⁸ asszonyom temetésére Királyfalvára.⁷⁹ Ezek után adja Isten, írásom tanálja jó egészségben. Drassó, die 2 Aprilis 1684. Kegyelmednek jó szívvel szolgáló komája,

Keresztesi Sámuel, manu propria

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes Femgerus Daniel uramnak (cum pleno titulo et honore) nekem kedves komám uramnak őkegyelmének adassék
/Átvételi jegyzet:/ Exaratae die 2. Aprilis ipso Festo Resurrectionis Domini Christi Iesu; *Spectabilis Samuelis Keresztesi etc.*⁸⁰

6.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1684. április 6.

ZAEKR BKM Dek. 146–147.

Mint kedves komám uramnak ajánlom kegyelmednek szolgálatomat. Jó egészséges hosszú élettel áldja meg Isten kegyelmedet

Úgy veszem eszemben, édes komám uram, a pap dolga mind ez ideig is nem decedáló-dék,⁸¹ de nekem úgy tetszik, mivel kegyelmedek kánonja oltalmazására első alkalmatossággal magam serkentvén kegyelmedet, az pap dolga iránt nem injuriáltatást, hanem favort⁸² érdemelnék kegyelmedektől, melyet úgy tudom hogy tiszteletes püspök uram őkegyelme nem denegál⁸³ tőlem, én azért, édes komám uram, kívánom kegyelmedektől csak az vingárdi prédikátort Gergelyfájára. Kegyelmed káplánja kis böcsületi ellen nem szólok, de mivel ifjú ember, hadd experiáljon⁸⁴ másutt, kit is ha kegyelmedek kedvem ellen odaküldene, jól dolgunk őkegyelmével nem lenne, mely miá kegyelmedeknek búsulása és nyughatatlansága következhetnek. Értettem ilyet is, hogy kegyelmed az maga vejit⁸⁵ akarná helyben constituálni,⁸⁶ melyet ha előbb tudtam volna, inkább kész lettem volna annak hivatalt adni Gergelyfájára. Kegyelmed énnekem parancsoljon, édes komám uram, minden tőlem kitelhető dologban szolgálni és kedveskedni igyekszem.

⁷⁸ Losonczi Bánfi Zsigmondnak, Fejér, illetve Doboka vármegye főispánjának harmadik feleségéről, Veér Krisztináról lehet szó. LÁZÁR, 1889, 21.

⁷⁹ Magyar királyfalva (ma: Crăiești, RO).

⁸⁰ Más írással.

⁸¹ Decidál (latinból): határoz, végződik.

⁸² Favor (latin): szívesség.

⁸³ Denegál (latinból): tagad.

⁸⁴ Experiál (latinból): kipróbál.

⁸⁵ A rendelkezésemre álló forrásanyag alapján nem sikerült megállapítanom, kiről van szó.

⁸⁶ Constituálni (latinból): kijelöl, helyez.

Ezzel Istennek oltalmában ajánlom kegyelmedet, édes komám uram. Datum Drassó, die 6. Aprilis anno 1684.

Kegyelmednem jóakaró komája szeretettel szolgál

Keresztesi Sámuel, manu propria

/Címzés:/ Tiszteletes és böcsületes Fengerus Dániel uramnak (cum pleno titulo et honore) nekem kedves komám uramnak ökegyelmének adassék

/Átvételi jegyzet:/ Exaratae die 6 Aprilis cum duabus schedulis inclusis; Spectabilis Samuelis Keresztesi

/Utóirat:/ Post scriptum. Ezt is akarom kegyelmednek értésére adni, hogy ott Gergelyfáján Puskás János⁸⁷ kit innen hazaereszték kegyelmetek és az falubeli emberek előtt, nem az én izenetemet és szómat mondotta, hanem tökéletlen hazugságot, mert én nem mondtam és nem is izentem, hogy azt az kegyelmed káplánját hozzák oda, és akarnám, hogy oda jönne, hanem ezt izentem, lássák, ha elviszik, de énvelem békességben nem lakik ökegyelme. Azért Ikafalvi⁸⁸ uramhoz valami suspiciója⁸⁹ kegyelmednek ne legyen, mert én ökegyelmére bíztam volt minden akaratomat és izenetemet, nem Puskás Jánosra.

Kegyelmed jóakaró komája,

Keresztesi Sámuel, manu propria

7.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1684. április 16.

ZAEKR BKM Dek. 149.

Mint kedves komám uramnak ajánlom kegyelmednek szeretettel való szolgálatomat. Jó egészséges, hosszú élettel áldja meg Isten kegyelmedet

Kegyelmednek kétrendbeli levelét, komám uram, honn nem létem alatt vettem illendő böcsülettel, kiknek is continentiájokat látván concipiálok⁹⁰ olyat, hogy kegyelmed az parasztságnak kedvez inkább mint énnekem. Megvallom, nehéz a lelkemnek, holott én

⁸⁷ Puskás János?

⁸⁸ Ikafalvi Pap Márton 1674-ben a Gyulafehérvárra menekült sárospataki református kollégium diákja, 1680 és 1682 között Fogarason a református iskola rektora, utólag Drassóban, illetve Borberekén lelkész. FEJÉR, 2010, 121.

⁸⁹ Suspicio (latin): gyanú.

⁹⁰ Concipiálni (latinból): elképzelni, felfogni.

kegyelmeteknek kánonjának protectora⁹¹ voltam inkább, mint destructora,⁹² mégis kegyelmed az én jobbágyimnak lábat ad az ellenem való rugódozásra, mely mint egy rebellióra⁹³ való út nyitás is. Az ilyenből, komám uram, nagy dolog következhetik, és ország eleiben is kell terjesztenünk, melyet is ítéljen meg mind Isten, és mind világ, ha én kegyelmetek kánonja ellen való dolgot kívántam vagy nem. Értettem ilyent is, hogy káplán uram simpliciter⁹⁴ kész lett volna a templom kolcsát visszaadni, de kegyelmed nem engedte, sőt maga kezéhez vette, az mely ha úgy vagy, abból kitetszik, mi akadályoztatta az dolgot meg eddig is. Püspök uramnak őkegyelmének is írtam volt, mi választ tött őkegyelme, megláthatja, megnézvén kegyelmed küldje vissza kezemhez, az kik pedig a gergelyfíjak közül suffragiumokat értetlenségből, iudicium⁹⁵ nélkül adtak volt káplán uram iránt, ki is superálta⁹⁶ volt, az másik fél már eszerekre térvén, nagyobb részint revocáltak⁹⁷ és kívánnák a vingárti papot. Én ezért, édes komám uram, kegyelmedet többször nem búsítom, de ha frusztrálok kívánságomban, Isten s az idő megtanít, tovább is mit kellessek cselekednem. Ezzel ajánlom az jó Isten oltalmába kegyelmedet, kívánom, írássom találja szerencsés órában és jó egészségben. Datum Drassó die 16. Aprilis 1684.⁹⁸

Kegyelmednek tiszta szívvel szolgáló komája,

Keresz[tesi Sámuel]

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes Femgerus Daniel uramnak (cum pleno titulo et honore) nekem kedves komám uramnak őkegyelmének adassék⁹⁹

/Átvételi jegyzet:/ Exaratae die 16 Aprilis 1684; Spectabilis Samuelis Keresztesi

⁹¹ Protector (latin): oltalmazó, védelmező.

⁹² Destructor (latin): romboló, pusztító.

⁹³ Rebellio (latin): felkelés, lázadás.

⁹⁴ Simpliciter (latin): egyszerűen.

⁹⁵ Iudicium (latin): ítélet, megítélés.

⁹⁶ Superáni (latinból): felülmúl, túllép, meghalad.

⁹⁷ Revocálni (latinból): visszavon.

⁹⁸ Kiszakadt lapszél.

⁹⁹ A levél alja kiszakadt, részben rizspapírral rögzítették.

8.

Keresztesi Sámuel Daniel Femger dékánnak

Drassó, 1684. április 21.

ZAEKR BKM Dek. 151.

Édes komám uram

Íme kegyelmed kívánsága szerint két gergelyfaji embert küldtem kegyelmedhez, már a falunak is tetszvéen kegyelmeddel való conclusumunk,¹⁰⁰ kegyelmedet azért kérem mint kedves komám uramat, igyekezzen úgy a dolgot végben menni [!], hogy mind az én becsületem helyben maradjon, mind pedig egymáshoz való atyafiságunk és szeretetünk növekedjék. Kegyelmedet még nem bántván, édes komám uram, Romaszon¹⁰¹ is vala egy káplán,¹⁰² az kit rész szerint magam is ismerem, úgy tudom academicus is fog lenni.¹⁰³ Én azt is szeretném, ha kegyelmednek is úgy tetszik, kegyelmed azonban énnekem parancsoljon, tiszta szívvel igyekezem kegyelmednek szolgálnom és kedveskednem. Ajánlom ezzel a Szent Isten Ófelsége oltalmában kegyelmedet. Kívánom, írásom is tanálja örvendetes órában, jó egészségben. Drassó, die 21. Aprilis 1684.

Kegyelmednek jó szívvel szolgáló komája

Keresztesi Sámuel manu propria

/Címzés:/ Tiszteletes és becsületes Femger Daniel uramnak (cum pleno titulo et honore) nekem igen kedves és bizodalmas komám uramnak, őkegyelmének adassék

/Átvételi jegyzet:/ Exaratae die 21. Aprilis 1684; Spectabilis Samuelis Keresztesi; In causa vocationis Domini Stephani Brath¹⁰⁴ Diaconi Apoldiensis ad ecclesiam Gergelyfalvensem exaratae

¹⁰⁰ Conclusum (latin): következtetés, megállapítás.

¹⁰¹ Romosz (németül: Rumes, ma: Romos, RO), betűhíven: *Romasz*.

¹⁰² Peter Kerstchen alias Christiani Szelindeken született, 1665-ben a nagyszebeni gimnázium diákja, majd 1668-ban szülőfalujában iskolamester. 1684-ben Gergelyfájára választották, ahol 1706-ban hunyt el. ZAEKR BKM Prot., 202–203, 220; WAGNER, 1998, 216.

¹⁰³ Kerstchen külföldi tanulmányútajáról nem maradt fenn adat.

¹⁰⁴ Stefan Brath Szászcsanádon született, 1667-ban a nagyszebeni gimnázium diákja, utána Szászsebesen kántor. Nagypoldon segédlelkész, ahol 1681. augusztus 10-én szentelik fel. 1684-ben Szászsebesen segédlelkész, 1697-ben kerül Vingárdra lelkésznek, ahol 1718-ban hunyt el. WAGNER, 1998, 150.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AHG Archiv der Honterusgemeinde Kronstadt (A brassói Fekete templom levéltára)
- HERMANN
1655 *Jurisprudentia Ecclesiastica sive fundamenta jurisdictionis ecclesiasticae externae saxonum in Transylvania inde a reformationis ecclesiarum ac religionis tempore observatae. Succinta methodo comprehensa et in usum privatum collecta, industria Davidis HERMANNI Pastoris Wormlocensis Anno Incarnationis M.D.C.L.V. Jelzet: IV–F–308.*
- ANR Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu (A Román Nemzeti Levéltár Szeben megyei Kirendeltsége)
- Episc. Episcopia Evanghelică C. A. din Transilvania (Az Erdélyi Á. H. Evangélikus Püspökség levéltára)
- Coresp. Corespondența Episcopilor 1682–1698 (A püspökök levelezése), jelzet: SB-F-0000-3-3-3.
- ZAEKR Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien, Hermannstadt (A Romániai Á. H. Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Nagyszeben)
- BKM Archiv des Evangelischen Bezirkskonsistoriums A. B. Mühlbach (A Szászsebesi Káptalan Iratanyaga)
- Dek. Dekanatsarchiv, Amtsschriften 1593–1698 (A Dékáni Hivatal iratai), jelzet: DA–209–14.
- Prot. Protocollum almi Capituli Antesyvani, 1637–1703, jelzet: DA–209–19.

*

- ALBU
2000
Die Inschriften der Stadt Hermannstadt, ed. Ioan ALBU, Hermannstadt, 2000.
- ENDLICHER
1849
Stephan Ladislaus ENDLICHER: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, Sangalli, 1849.
- FEJÉR
2010
FEJÉR Tamás: *A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai*, In: *Erdélyi Múzeum*, 72. (2010) 3–4. sz. 106–144.
- GÜNDISCH
1937
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, IV, 1416–1437, ed. Gustav GÜNDISCH, Hermannstadt, 1937.
- HEGYI
2018
HEGYI Géza: *A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben*, In: *Erdélyi Múzeum*, 80. (2018) 1. sz. 1–29.
- ITZKOVITS
1939
ITZKOVITS Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*, Budapest, 1939. (Település- és népiségtörténeti értekezések, 2.)
- JANKOVICS
2016
JANKOVICS József: *Bethlen Miklós levelei Ferdinand Bonaventura Harrachnak, I. Lipótnak és ismeretlennek (1699–1703)*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 13. (2016) 239–258.
- JEKELI
1933
Hermann JEKELI: *Unsere Bischöfe 1553–1867. Charakterbilder aus sächsischer Vergangenheit*, Hermannstadt, 1933.
- LÁZÁR
1889
LÁZÁR Miklós: *Erdély főispánjai (1540–1711)*, Budapest, 1889.
- MÜLLER
1985
Georg Eduard MÜLLER: *Stühle und Distrikte als Untertheilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1941, Köln–Wien, 1985. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 10.)
- NAGY
1860
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, VI, Pest, 1860.
- REISSENBERGER
1884
Ludwig REISSENBERGER: *Die evangelische Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1884.

- RESCHNER
1824
Martin RESCHNER: *De praediis praedialibusque Andreani commentatio*, Cibinii, 1824.
- SCHULLER
1930
Richard SCHULLER: *Der evangelisch-sächsische Pfarrer in seiner kulturgeschichtlichen Bedeutung*, Schäßburg, 1930.
- SZILÁGYI
1895
Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae Erdélyi Országgyűlési Emlékek, XVIII (1683–1686), szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1895.
- TEUTSCH
1921
Friedrich TEUTSCH: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, I, 1150–1699, Hermannstadt, 1921.
- WAGNER
1998
Ernst WAGNER: *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen*, I, Köln, 1998. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 22/1.)
- WIEN
2021
Ulrich A. WIEN: *Supervision of “Authority” and “Community” by the Church as a warden of order. The Positioning of Damasus Dürr between demand and reality*, In: *Common Man, Society and Religion in the 16th century / Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert Piety, morality and discipline in the Carpathian Basin / Frömmigkeit, Moral und Sozialdisziplinierung im Karpatenbogen*, ed. Ulrich A. WIEN, Göttingen, 2021, 363–381. (Refo500 Academic Studies, 67.)
- WIEN–ARMGART
2019
Die Synodalverhandlungen der evangelischen Superintendentur Birtihälm 1601–1752, ed. Ulrich A. WIEN – Martin ARMGART, Hermannstadt–Sibiu, 2019. (Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Rumänien, 3/1.)
- ZIMMERMANN–WERNER
1892
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I. 1191 bis 1342, ed. Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER, Hermannstadt, 1892.
- ZIMMERMANN–WERNER
1902
Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, III. 1391 bis 1415, ed. Franz ZIMMERMANN – Carl WERNER, Hermannstadt, 1902.

Tóth Ferenc

A kuruc király katolizál?

Jelentés Thököly Imre 1703-as áttéréséről*

A Párizsban található Archives Historiques de la Congrégation de la Mission egyházi levéltár, a lazarista rend központi gyűjteménye bőséges forrásanyagot tartalmaz a rend missziós tevékenységére vonatkozólag, és magyar szempontból különösen gazdag a törökországi magyar emigráció történetével kapcsolatos itt található levéltári anyag.¹ Ez főleg annak köszönhető, hogy az Oszmán Birodalom területén működő, a katolikus magyar emigránsokkal jó kapcsolatokat ápoló jezsuiták iratai is ide kerültek a rend 18. század második felében történt feloszlása után. Az itt folytatott kutatásaim igen érdekes új eredményekkel gazdagították a kora újkori törökországi magyar emigrációk történetét Thököly Imre emigráns éveitől kezdve egészen a bujdosók hamvainak megtalálásának és hazaszállításának időszakáig.² Itt sikerült felfedeznem egy francia feljegyzést, Thököly Imre katolikus hitre való áttérésének ügyéről, amelyet a jelen közlésben szeretnék eredeti francia nyelven közreadni.

Thököly Imre katolikus vallásra való áttérésének kérdése nem számít újdonságnak a korabeli források és a szakirodalom alapján sem. Saint-Simon herceg még az Emlékirataiban is megemlékezett arról, hogy már 1680-ban Thököly császárral való tárgyalásai során felmerült e kérdés: „Hódításai és győzelmei rettegetté tették, úgyhogy a császár igyekezett megegyezésre jutni vele, de megállapodniuk nem sikerült. Még 1680-ban, két hónapos fegyvernyugvás idején is kísérletezett ezzel a császárral. Thököly felajánlotta, hogy katolizál, ha nőül veheti Zrínyi gróf leányát, Rákóczi fejedelem özvegyét, vagyis

* A tanulmány az HUN-REN BTK TTI „Szent Korona” Kutatócsoport támogatásával készült. A franciaországi kutatásaimat a Külgazdasági és Külügyminisztérium Klebelsberg Kuno-ösztöndíja támogatásával végeztem, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni.

¹ Az Archives Historiques de la Congrégation de la Mission (95 rue de Sèvres, 75006 Paris) levéltárban folytatott kutatásaim előkészítésében és lebonyolításában nagyon sokat segített Lâm Phan-Thanh levéltáros kollégám, aki a rendkívül nehéz járványügyi helyzetben is lehetővé tette a kutatásaimat. A levéltár digitalizált katalógusait a rend honlapján lehet elérni: <https://www.docsvincentiens.fr/congregation-arcchives>.

² Az AHCM levéltárban található egyéb mellett az a fejedelem és a rodostói bujdosók hamvainak megtalálásával és hazaszállításával kapcsolatos forrásokat tartalmazó igen gazdag kéziratgyűjtemény, amelyet François-Xavier Lobry atya (1841–1931) hagyatékában őriznek. A lazarista atya jelentős szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai földi maradványainak feltárásában és magyar földre való eljuttatásában. Ezekről az eseményekről ő maga két kiadványt is megjelentetett (*Les cendres du prince François Rakoczi II dans l'église des Lazaristes à Constantinople, et leur translation en Hongrie, extrait du Journal de M. F.-X. Lobry*, Constantinople, 1906 és *Souvenir de la translation en Hongrie des restes précieux du prince François Rakoczi II*, Constantinople, 1905) és számos magyar közéleti személyiséggel került kapcsolatba.

annak a Rákóczinak az anyját, akinek Párizsba érkezéséről az imént szóltam.”³ Később a francia uralkodóval szoros szövetségi kapcsolatokat ápoló Thököly a naplójában is a legkeresztényibb királyt tekintette legszilárdabb nyugati támogatójának: „[...] de engem eddig is sem az angliai király, sem más evangélikus királyok s fejedelmek nem segítettek, hanem ha katolikus volt is az felséges francziai király, ő volt egyedül az én protectorom és patronusom az keresztyén királyok s fejedelmek között, ő felséginek tartozom többel...”⁴ A törökországi száműzetése idején a kérdés még komolyabban foglalkoztatta a „kuruc királyt”. Ennek részben egzisztenciális, részben személyes, másrészt pedig politikai okai lehettek. Egy ismeretlen szerző által írt, nemrég közzétett forrás⁵ alapján az 1700-as évek legelején Konstantinápolyban tartózkodó Thökölyt az őt meglátogató francia vendége, Ferriol márki⁶ követ munkatársa így jellemezte: „Techeli a lelke mélyén katolikus és ezt csak a magyar protestánsok támogatása miatt titkolja el. A felesége teljesen uralkodik rajta, ami boldoggá teszi, mivel több érdeme van, mint neki. Techeli gróf két vagy három éve vissza akart vonulni Rómába, és talán meg is tette volna, ha nem tudja meg, hogy Fürstenberg kardinális⁷ oda szaladt a császár intrikái következtében. Visszavonult volna Lengyelországba is, ha Conti herceget⁸ választották volna királlyá.”⁹ Ez a francia nézőpontot tükröző forrásrészlet igen jól jellemzi Thököly ellentmondásos motivációit. Egyrészt szüksége volt a magyarországi mozgalma bázisának számító protestánsok támogatására, másrészt pedig a mélyen katolikus Zrínyi Ilona is jelentős hatást gyakorolt rá. Elsősorban a felesége révén került kapcsolatba a konstantinápolyi jezsuitákkal, különösen François Braconnier jezsuita atyával,¹⁰ aki a hagyomány szerint később a legfontosabb szerepet játszotta Thököly katolikus hitre való megtérítésében.¹¹

³ SAINT-SIMON, 1987, 395.

⁴ THÖKÖLY, 1863, 8.

⁵ TÓTH, 2020.

⁶ Charles de Ferriol márki (1652–1718) katonatiszt, diplomata. Jacques de Ferriol metzi parlamenti tanácsos fiaként 1668-ban lépett katonai szolgálatba a királyi muskétások elit egységében. Részt vett a kandiai háborúban, ahol lovassági tisztként többször is megsebesült. 1675-ben Magyarországra került, ahol egy dragonyosezred parancsnokaként szolgált. Valószínűleg az ottani tapasztalatai miatt került sor későbbi konstantinápolyi diplomáciai küldetéseire. 1699-től 1711-ig nagykövetként szolgált, majd hazatért Franciaországba. 1718-ban halt meg. DUPARC, 1969, 149–150.

⁷ Wilhelm Egon von Fürstenberg-Heiligenberg (1629–1704) német kardinális, birodalmi diplomata.

⁸ François-Louis de Bourbon (1664–1709) Conti hercege, XIV. Lajos király unokatestvére.

⁹ SHD, série I M 1616 Reconnaissance Turquie (1676–1784) 3/1616 Mémoires (entre 1740 et 1742 ?) fol. 50–51.

¹⁰ François Braconnier a galatai jezsuita rendház főnöke 1696 és 1705 között. Aktív missziós tevékenységet folytatott elsősorban Görögországban, és gyakran bízták meg diplomáciai feladatokkal is. MÉZIN-VIGNE, 2020, 133.

¹¹ Braconnier atyáról még egy 19. századi forráskiadványban is így emlékeztek meg: „Le père François Braconnier, auteur de ces mémoires, et fondateur de la mission de Salonique, étoit un homme d’un mérite bien au-dessus du commun. Il avoit l’âme grande et généreuse, l’inclination bienfaisante, et un courage à toute épreuve. Comme il savoit l’allemand, quand il vint dans ces missions, il fut d’abord d’un grand secours aux esclaves de cette nation qui se trouvoient alors à Constantinople; ce furent là ses premières occupations et les essais de son zèle. Devenu supérieur général des missions de la Grèce, il s’attira l’estime et la confiance de tous ceux avec qui cet emploi lui donnoit des rapports. Il sut si bien gagner le fameux comte Tékély, qu’il l’engagea à faire entre ses mains abjuration du luthéranisme.” LETTRES, 1819, 1–2.

Az újabban feltárt források tanúsága alapján Thökölyt foglalkoztatta az a gondolat, hogy törökországi emigrációjából Itáliába vagy még inkább Franciaországba vonuljon vissza. Esetleges katolizálása egyik előfeltétele lehetett annak, hogy e terve megvalósuljon. A francia földre való visszavonulás terve mellett volt még egy másik gyakorlati haszna is Thököly számára a katolikus hitre való áttérésnek. Mivel a francia uralkodó az Oszmán Birodalom területén élő katolikus lakosság protektora volt, Thököly katolikusként a francia diplomácia támogatását is élvezhette volna élete hátralévő részében. A lazarisita rend levéltárában feltárt és e helyen publikált forrás szerint a száműzött kuruc vezér 1703. május 18-án, napra pontosan három hónappal Zrínyi Ilona halála után tért át a katolikus vallásra. Ebben lehet, hogy saját számításai mellett az elhunyt feleségének tett ígérete is fontos szerepet játszott. Az újdonsült katolikus magyar gróf „keresztapja” a forrás szerint maga a francia követ, Ferriol márki volt, akit már hosszú évek óta jól ismert, hiszen a francia kormány korábban követként és katonai tanácsadóként küldte hozzá.¹² A forrás szerint Thököly áttérése a francia követ döntése alapján nem nyilvános esemény részeként, hanem diszkrét ceremóniaként zajlott le. Ezt a feljegyzés elsősorban azzal indokolta, hogy nehogy a száműzött evangélikus vallású kuruc vezér emiatt elvesztse a Portától kapott kegydíját. Megtudhatjuk azt is, hogy Thököly már korábban azt is tervezte, hogy Rómában pápai engedéllyel ünnepélyes keretek között tér majd át a római katolikus vallásra, és e célból a francia király egy hajót is biztosít számára, de a szöveg folytatása szerint a pápai jóváhagyást nem sikerült megszerezni, még a francia követség diplomáciai erőfeszítései ellenére sem. A szöveg alapján Thököly Franciaországba való áttelepülésének nem lehettek akadályai a Porta által elismert fejedelmi és királyi titulussal, amelyekről szívesen lemondott volna a testi és lelki békéje érdekében. Az utazását – az ismeretlen francia szerző szerint – elsősorban a változó portai hatalmi viszonyok és az egykori kuruc király egészségi állapota akadályozhatták. A szöveg szerzője szerint Thököly katolizálásának híre nagy hatást gyakorolhat majd a magyarországi és erdélyi protestánsokra is, és hasonlóan a török földön élő hittársaikra is.

A feljegyzést készítő személy az írása végén javasolja, hogy a francia kormányzat biztosítson Thököly számára tisztességes megélhetést biztosító jövedelmet, amellyel a katolikus hitre áttért kuruc vezért megjutalmazva példát mutat a hívei és a protestánsok számára. Thököly áttérésének hitbéli jelentősége mellett a szerző felhívja a figyelmet annak aktuálpolitikai fontosságára is. Nem szabad elfelejteni, hogy a spanyol örökösödési háború elején és a nagy török háborút követő években a francia diplomácia még bízott abban, hogy az Oszmán Birodalom újabb háborút indít a Habsburg Monarchia ellen, elsősorban a karlócai békével elveszített magyarországi hódoltsági területek visszaszerzése érdekében. Később a Rákóczi-szabadságharc támogatása is ebbe a diplomáciai manőversorozatba illeszkedő folyamatnak tekinthető.¹³ Noha a II. Rákóczi Ferenc

¹² Angyal Dávid szerint Ferriol javasolta először Thökölynek, hogy térjen át a katolikus vallásra: „Ferriol megjegyzi, hogy ha isten sùgallatából a katolikus egyházba vétetné föl magát, tisztességes s dicső menedéket találna Franciaországban vagy a pápai államban.” ANGYAL, 1889, II, 273. Vö. BÓKA, 1985; POU-MARÈDE, 2020.

¹³ Lásd erről újabban: POU-MARÈDE, 2020, 312.

szabadságharcának kezdetét jelentő 1703. május 12-i breznai kiáltvány kiadása után még egy hét sem telt el és ennek jelentőségéről valószínűleg a konstantinápolyi francia követségre még nem érkezhettek pontos információk, a feljegyzést író személy határozottan érvel annak érdekében, hogy Rákóczi és hívei számára a francia kormánzatnak határozott példát kell felmutatnia bajba került egykori szövetségese megsegítésével. A szöveg szerzője egyfajta morális köteletségnek tartja, hogy a francia diplomácia képviselői – Zrínyi Ilona temetésén való részvételükhöz hasonlóan – most is kifejezzék támogatásukat a hazájuknak egykor jelentős szolgálatot tevő Thököly Imre felé is. Az 1703-as év elején a versailles-i udvar még erőteljesen igyekezett a Portát egy Habsburg-ellenes magyarországi háborúra rávenni. Maga XIV. Lajos Ferriol márkinak küldött, 1703. május 3-i levelében külön hangsúlyozta, hogy „még soha ilyen kedvező helyzet nem adódott a törökök magyarországi támadására”, mivel „az Itáliába küldött csapatok miatt e királyság alaposan kiürült”.¹⁴ Noha a Fényességes Porta egyelőre nem volt hajlandó újabb háborúba bocsátkozni, az általa fejedelemnek, illetve királynak elismert Thököly újbóli előtérbe helyezésének gondolata elég jól illeszkedett a francia diplomácia kelet-európai tervei közé. Egy esetleges újabb magyarországi háború esetén a még mindig fontos politikai tényezőnek számító Thököly személye akár erdélyi fejedelemtént, sőt – immár katolikus vallású nemesként – egy lehetséges ellenkirály-jelöltként is szóba jöhetett.¹⁵

Mint ismeretes, Thököly állítólagos katolizálása után soha nem jutott el Franciaországba, pedig ekkorra már egy elég jelentős magyar emigráns közösség szolgált a francia királyi hadseregben, az első magyaros jellegű huszáregységekben. Az első francia huszárezredet a Thököly-felkelés bukása után, a pfalzi örökösödési háború során hozták létre, részben az 1686 óta a császári hadseregben már aktívan harcoló magyar huszárezredék ellensúlyozása, részben pedig a császáriaktól átállt magyar dezertőrök alkalmazása céljából. A huszárság franciaországi meghonosítására tett kísérletek kudarcai elsősorban abból fakadtak, hogy a 17. század végi magyarországi Habsburg-ellenes mozgalmak egykori katonáit nem sikerült egy karizmatikus vezető segítségével egységes emigráns közösséggé szervezni. Erre a feladatra a legalkalmasabb valószínűleg a kiváló francia kapcsolatokkal rendelkező Thököly Imre lett volna. Nem kizárt az sem, hogy Thökölyt a francia diplomácia a magyar emigráció megszervezése céljából utaztatta volna törökországi emigrációjából Franciaországba, mindenesetre áttelepülésére a halála miatt már nem kerülhetett sor.¹⁶

Thököly 1705. szeptember 13-án, néhány nappal a 48. születésnapja előtt hunyt el a kis-ázsiai Izmitben. Ebben az időszakban a Thököly katolikus hitre való áttéréssel kapcsolatos híreket egy újabb fordulat tette kétségessé. Halála előtt Komáromy János titkárával együtt elkészítette végrendeletét, amelyben meghagyta mostohafiának, II. Rákóczi Ferencnek, hogy a testét Erdélybe vagy Magyarországra vigyék, és ott „vala-

¹⁴ Idézi: POUMARÈDE, 2020, 313.

¹⁵ Thököly egy újabb magyarországi diverzióban való alkalmazásának lehetősége többször is felmerült az 1703-as francia–oszmán tárgyalások során. KÖPECZI, 1966, 66.

¹⁶ TÓTH, 2023, 35–38.

mely kulcsos városban egy lutheranum templomban” temessék el.¹⁷ Mivel a végakarát teljesítésére nem nyílt lehetőség, Thököly Imre holttestét az Izmitben található örmény temetőben temették el. Komáromy János naplójában közölte Thököly síremlékének latin nyelvű feliratát¹⁸ is, amelyről 1745-ben egy névtelen francia kéziratos útleírás szerzője¹⁹ is megemlékezett.²⁰ Thököly végrendeletét végül a törökországi bujdosók hamvainak ünnepélyes hazaszállítása során sikerült teljesíteni, amikor a kuruc király maradványait a késmárki evangélikus templomban helyezték örök nyugalomra.²¹

Annak ellenére, hogy Thököly katolizálását a francia diplomáciai körökben diszkréten kezelték, a politikai levelezésekben egészen a fejedelem haláláig, sőt azt követően is folytak a találgatások, hogy mennyire volt őszinte Thököly megtréése.²² A téma több alkalommal is felbukkan Louis Phéliepeaux de Pontchartrain²³ haditengerészeti miniszter levelezésében. Először 1705. november 25-én Thomas Charles Fleuriu jezsuita atyának említette meg a miniszter Thököly halálát egy helyen a tudós Pierre Besnier²⁴ atyáéval együtt, aki egyébként Zrínyi Ilonának a konstantinápolyi Saint-Benoît-templomban lévő síremléke feliratát megfogalmazta néhány évvel korábban...²⁵ Pontchartrain ugyanazon a napon a Thököly katolikus hitre való áttérését előmozdító Braconnier atyának írt levelében megköszönte a jezsuitának, hogy tájékoztatta Thököly haláláról, és kérte, hogy számoljon be arról is, hogy milyen módon lett az egykori kuruc vezér eltemetve, különös tekintettel arra, hogy örökségének felosztását hogyan, milyen módon kezelte a Porta.²⁶ Pontchartrain a konstantinápolyi francia követnek küldött 1706. május 19-i levelében

¹⁷ THÖKÖLY, 1873, 638. Vö. SERES, 2006, 198.

¹⁸ KOMÁROMY, 1887, 88.

¹⁹ Nagy valószínűséggel Charles de Peyssonnel (1700–1757) francia diplomata lehetett a kézirat szerzője.

²⁰ „En retournant de l’église nous vismes deux cimetiéres de Chrétiens Grecs et Armeniens. J’en parcourus exactement toutes les pierres ; on trouvera dans le recueil dont je viens de parler, ce que j’ay pû en déchiffrer. Deux cimetiéres l’un est ouvert et l’autre clos de murailles. C’est dans ce dernier qu’on voit l’épitaphe du Prince Tekely gravé sur le marbre. On peut voir dans le voyage de Lamotraye les particularités qui concernent le séjour et la mort de ce prince a Nicomedie.” Archives nationales, série Marine 2JJ/48 Journaux, notes de voyages et observations en Méditerranée, Relation d’un voyage de Constantinople à Nicomédie et Nicée et retour à Contantinople avec dessins encre et lavis du consul Charles Peyssonnel (1745). A kézirat másolata megtalálható a Bibliothèque Nationale de France kézirattárában is: BNF série NAF 6836 Relation d’un voyage fait de Constantinople à Nicomedie et à Nicée.

²¹ KINCSES, 2003.

²² AN série MAR/B/7/73 Ordres et dépêches ministérielles – Levant et Barbarie (1705–1706) fol. 214–219, 318. Vö. LA MOTTRAYE, 1727, I, 376–377.

²³ Louis Phéliepeaux de Pontchartrain (1643–1727) Maurepas és Pontchartrain grófja, francia államférfi.

²⁴ Pierre Besnier (1648–1705) jezsuita missziós atya Konstantinápolyban 1679 és 1687, valamint 1703 és 1705 között. Életéről lásd MÉZIN–VIGNE, 2020, 107.

²⁵ „J’ay receu les deux lettres que vous m’avez escrit l’un le 9 de ce mois et l’autre sans datte la premiere m’apprend la mort du Prince Tekely de l’archevesque de Spiga et du pere Besnier, je regrette beaucoup le dernier que je connoisais et qu estoit un ornement des missions.” AN série MAR/B/7/73 Ordres et dépêches ministérielles – Levant et Barbarie (1705–1706) fol. 214.

²⁶ „J’ay receu vostre lettre du 14 septembre dernier qui m’apprend la mort du Prince Tekely j’espere que vous m’aurez fait scavoit la maniere dont on aura fait ses obseques dans lesquels sa conversion secreete pouvoit causer quelque difficulté, la disposition qu’il a fait de ses biens, et si le Grand Seigneur aura permis de l’executer et ne se sera pas institué son heritier.” Uo., fol. 218–219.

kételyét fejezte ki aziránt, hogy Thököly Imre katolikus hitben hunyt volna el, de ettől függetlenül megköszönte a francia diplomata közreműködését a kuruc fejedelem sírjának ügyében és a kuruc emigránsok hazatérésének elősegítésében.²⁷ A miniszter még ugyanazon a napon Braconnier atyának írt levelében is nagyon kétségesnek tekintette Thököly megtérésének őszinteségét, mivel nem részesült az utolsó szentségekben és a végrendeletének temetésére vonatkozó ellentmondásos részei is ezt igazolják.²⁸

Thököly törökországi száműzetésének utolsó éveiről igen érdekes adatokat találhatunk egy korabeli francia utazó, Aubry de La Mottraye útleírásában, aki különösen jó személyes kapcsolatot ápolt Thökölyvel és beszámolt a katolikus hitre való áttérésének körülményeiről is. Az emigráns francia hugenotta utazót különösen érzékenyen érintette Thököly állítólagos hittagadása, és erről beszámolt a munkájában is. Aubry de La Mottraye művének vonatkozó része szerint 1705 augusztusában felröppent egy hír a császári sajtóban, amely szerint a konstantinápolyi francia jezsuiták, elsősorban Braconnier atya hatására Thököly fejedelem titokban katolizált. A hírt a francia szerző álhírnak tartotta, és Thököly titkára, Komáromy János híradására hivatkozva azt állította, hogy a kuruc vezér nem tagadta meg az evangélikus hitét, sőt a halála előtt visszavonta a jezsuitáknak tett erre vonatkozó ígéreteit is.²⁹ Aubry de La Mottraye állításának alátámasztásául közölte a Komáromy János által neki elküldött, Thököly által írt erre vonatkozó latin nyelvű nyilatkozat francia fordítását is, amelyet a konstantinápolyi angol és holland lelkészek számára kellett eljuttatnia. Az 1705. szeptember 10-i dátumozású nyilatkozat szövege szerint a jezsuiták felajánlották, hogy kijárják neki, hogy XIV. Lajos francia királytól hathatós segítséget kaphasson, és élete hátralévő részét Itáliában és Franciaországban tölthesse. A folytatás szerint Thököly pénzbeli támogatást és egy hajót kért az utazásához, de miután rájött, hogy a jezsuiták csak üres ígéretekkel kecsegtettek, nyilatkozatában visszavonta minden korábban tett elkötelezettségét, és élete hátralévő részére elkötelezte magát az evangélikus hite mellett. A száműzött fejedelmet halála után protestáns ceremóniával temették el Izmitben, és a szerző szerint Thököly

²⁷ „La conversion du Prince Tekely est devenüe bien equivoque, et quelque chose qu'en mande le Pere Braconnier, les termes de son testament font craindre qu'il ne soit mort Lutherien, on ne peut que loüer beaucoup tout ce que vous avez fait pour sa sepulture, et pour le retour de ses domestiques en Hongrie et le Roy vous en sçayt gré.” Uo., fol. 318.

²⁸ „J'ay receu votre lettre du 5. fevrier dernier, et veu tout ce que vous m'ecrivez sur les sentiments du Prince Tekely pour la Religion dans le temps de sa mort, si vous y aviez esté present, j'aurois pu mieux penser de la sincerité de sa conversion, mais vostre absence, et par consequent le manque de tous secours spirituels et les termes de son testament, la rendent bien equivoque, le Roy a beaucoup approuvé tout ce que M. de Feriol a fait pour sa sepulture, et pour assurer a ses domestiques le partage des effets qu'il leur a laissé, et leur retour en Hongrie.” Uo., fol. 326–327.

²⁹ LA MOTTRAYE 1727, I, 376. Köpeczi Béla Thököly mozgalmának szentelt munkájának vonatkozó részeiben nem említi meg La Mottraye kapcsán a bujdosó fejedelem katolizálásával kapcsolatos híreket. KÖPECZI, 1976, 276–278. Nem sokkal La Mottraye látogatása előtt – 1705 júliusában – egy másik francia utazó, Paul Lucas szintén felkereste Thökölyt izmiti rezidenciáján. Az erről szóló beszámolóban az utazó nem említette meg Thököly katolikus hitre való áttérésének körülményeit. LUCAS, 2023, 47–48.

javit örököse, II. Rákóczi Ferenc számára a konstantinápolyi francia követségen helyezték el, és hívei hamarosan elindultak Magyarországra.³⁰

A mellékletben közölt, tudomásunk szerint eddig ismeretlen szöveg és a fent idézett kiegészítő források érdekes információkat nyújtanak Thököly életének utolsó éveiről, terveiről és a vallásváltására vonatkozó gyakran ellentmondó hírekről. Ezek alapján megállapítható, hogy Thököly Imrét a felesége halála utáni időszakban komolyan foglalkoztatták a török földről Itáliába vagy Franciaországba való elutazás lehetőségei. E cél érdekében tárgyalásokat folytatott a konstantinápolyi jezsuiták prominens képviselőivel, elsősorban François Braconnier atyával és Ferriol márki francia követtel is. Thököly katolikus hitre való áttérése tehát elsősorban egy tárgyalásos folyamat eredménye lehetett, amelynek a tétje a száműzött kuruc vezér számára nemcsak szabadulást jelentett volna az oszmán gyámság alól, hanem talán visszatérést is a nemzetközi politika színterére, amely megfelelt volna a spanyol örökösödési háború elején közép- és kelet-európai szövetségeseket kereső francia külpolitikai törekvéseknek is.

Forrás

Thököly fejedelem áttéréséről szóló feljegyzés

1704

MHCM série III K 60 (eredeti kézirat)

Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tekely

A feljegyzés névtelen szerzője beszámol arról, hogy 1703. május 18-án Thököly Imre erdélyi fejedelem katolikus hitvallást tett és megtagadta evangélikus hitét. Az esemény titokban zajlott, és erről a fejedelem megtérési okiratot készített a konstantinápolyi francia követ közreműködésével. A feljegyzés szól arról is, hogy Thököly a francia diplomácia segítségével el kívánt utazni Rómába, hogy nyilvánosan a pápánál is megerősítse a hitvallását, illetve Franciaországba szándékozott volna még menni. Az utazást elsősorban a portai viszonyok és a száműzött Thököly betegsége hátráltatták. Hasonlóan félő volt, hogy Thököly elveszítheti a portai kegydíját, ha híre megy a katolikus hitre való áttérésének. Thököly elsősorban Franciaországtól várt segítséget az elutazásának az ügyében. Thököly támogatása jó üzenet lett volna Rákóczi Ferenc kibontakozó mozgalmának hívei felé is, akik szintén bíztak a francia segítségben. A feljegyzést készítő kihangsúlyozza, hogy a korábban Thököly seregében is szolgáló Ferriol francia követ már korábban is nyíltan kimutatta iránta való megbecsülését, legutóbb a felesége temetésén is részt vett egész háza népével. A szerző szerint az áttérés híret már sokan várták, és nagy jelentőségű eredménynek tekintették a francia érdekek és a katolikus vallás szempontjából.

³⁰ LA MOTTRAYE, 1727, I, 377.

[p. 1]

Le Prince Tékely, car c'est ainsy qu'on parle dans les états du Grand Seigneur ou les officiers de sa hauteesse donnent a ce Conte le titre de Prince et même de Roy, ce Prince dis je, fit enfin profession de la Religion Catolique le 18e de may de l'année dernière 1703 et detesta en même temps les erreurs de Luthère dans lesquelles il avoit eu le malheur d'estre élevé.

Il est vray que cette profession de foy ne fut pas publique, Mr. l'ambassadeur ayant jugé a propos de la tenir secrette, mais du moins elle est signée de la main du Prince et scellée de son sceau, et reconnue pour telle par une declaration de la main propre de Mr. de Ferriol ambassadeur du Roy a La Porte, comme on peut le veoir par l'original qu'on est prest de produire.³¹

Le nouveau converty ayant temoigné n'avoir rien plus a cœur que de se tirer de Turquie et d'aller finir ses jours en Chrétienté, Mr. l'ambassadeur m'a assuré qu'il y a plus d'un an que le Roy luy avoit ordonné de fournir un bâtiment françois au Prince pour son passage et pour douze personnes de sa suite, et de luy faire conter outre cela trois ou quatre mille écus pour les fraix du voyage, en cas qu'il pût obtenir l'agrément du Pape pour aller faire publiquement sa profession de foy a Rome, comme il témoignoit le souhaitter.

Le secretaire de Mr. l'ambassadeur³² qui fit l'an passé un voyage a Rome en partie pour ce sujet là, ne trouva pas a la verité dans cette Cour toute la facilité qu'on s'en promettoit pour l'execution du dessein du Prince, mais le Prince ne s'est pas rebuté pour cela, et s'il est obligé de rester en Turquie, il aymera mieux y faire profession ouverte de la Religion qu'il a embrassée, que d'y rester dans la gêne de conscience, ou il se trouve, en differant [p. 2] de se declarer.

Les titres de Prince et de Roy dont il jouÿt dans les états du Grand Seigneur ne seroient point un obstacle a son passage en Chretienté, il fait gloire depuis long temps d'estre fidèle et zelé serviteur du Roy, il ne souhaite rien plus maintenant que d'estre son sujet. Il aymeroit certainement beaucoup mieux estre Conte Tékély en France que d'estre actuelement en possession de la Principauté de Transylvanie, et pour peu qu'on soit informé de ses sentimens, on connoitra que sous un air toujours grand, et une conversation noble et agréable, il a changé ses anciennes ideez pour ne penser qu'au repos et au salut de son ame.

Le mal est qu'il n'est pas aisé de la tirer de Turquie, les changemens frequents qui se font a la Porte sont cause qu'on trouve quelque fois des difficultez insurmontables dans des affaires qu'on croyoit finies. Dailleurs les infirmités du Prince ne luy permettent plus guères de faire le voyage de Chrétienté, et quand il pourroit y passer, ne pouvant plus se tenir sur ses piez il ne scauroit plus paroître devant le Pape ny les autres souverains dans une posture convenable. Il est vray que ce seroit une consolation particulière pour l'Eglise Romaine de veoir de ses propres yeux ce fameux heros des protestants rentrer solennelment dans le bercail du souverain pasteur. Mais en quelque lieu qu'il fasse profession de la

³¹ A szóban forgó nyilatkozatot eddig még nem sikerült megtalálni.

³² Itt valószínűleg François Braconnier atyáról van szó.

Religion Catholique, sa conversion servira toujours a abbatre de plus en plus le party heretique en Hongrie et en Transylvanie, et elle fera même beaucoup de bien a Constantinople non seulement parmy ses domestiques qui suivront apparemment la pluspart son exemple, mais encore parmy les autres heretiques et les schismatiques sujets du turc.

Mr. l'ambassadeur craint apparemment que si la conversion du Prince vient a éclater ou il est, les Turcs sollicitent par les ennemis de la Religion ne se servent de ce pretexte pour luy oter la pension annuelle de dix a douze mille livres qui luy est payée assez exactement par ordre de [p. 3] de la Porte et cest sans doute pour cette raison que Son Excellence n'a pas jugé a propos jusqu'a present qu'on fit éclater cette conversion. Mais si le Prince avoit quelque secours d'ailleurs, et qu'il fut en état de faire de temps a autre quelques presents aux officiers de la Porte il se conserveroit aysément sa pension même apres sestre déclaré catholique. Il ne faudroit pas de grosses sommes pour le contenter, et comme il est sans femme et sans enfants, et qu'il ne peut raisonnablement se promettre que peu d'annees a vivre, les pensions qu'on luy feroit ne seroient pas une grosse charge pour l'etat, et seroient s'il me semble d'un grand merite devant Dieu pour ceux qui voudroient bien cooperer par la, a la conversion de ce Prince, et aux suistes avantageuses qu'Elle peut avoir pour la Religion.

Comme cest a la France seule qu'il s'est attaché jusqu'a present et qu'il veut s'attacher desormais, c'est uniquement de la qu'il attend le secours qui luy est necessaire. Le Roy a bien des moyens de l'ayder sans toucher pour cela a ses finances ; il espere que Sa Majesté voudra bien jetter sur luy un regard de compassion, et faire connoitre au publique que cette conversion luy agrée.

Ce sera sans doute pour le Prince Ragotsky et pour tout son party un nouveau motif de soutenir vigoureusement la puissante diversion³³ qu'ils font si a propos en notre faveur, que d'apprendre qu'on se souvient encore en France des services du Prince Tékély, et qu'on ne l'abandonne pas dans sa disgrace, au lieu que ces braves hongrois seroient peutestre raffroidys dans la poursuite de leur entreprise, si l'exemple de Tékély, et qu'on ne l'abandonne pas dans la poursuite de leur entreprise, si l'exemple de Tékély et des siens leur donnoit lieu de croire qu'en cas que les armes ne leur soient pas favorables, il n'y a plus pour eux de ressource que de se remettre à la discretion des Allemands ou des Turcs.

Les rapports vifs et frequents que le Prince et toute sa maison continuent d'avoir avec Mr. l'ambassadeur de France a Constantinople qu'on scait avoir été colonel dans ses armées, et envoyé du Roy auprez de luy, ces rapports, [p. 4] dis je font que les diverses nations qui sont a Constantinople comptent le Prince Tékély parmy nos protegez, et regardent le mauvais état de ses affaires comme une espèce de deshonneur pour notre nation. Au lieu que les ennemys les plus declarez de la France ne purent s'empêcher de temoigner leur satisfaction de la part que Mr. l'ambassadeur de France voulut bien prendre aux obsèques de la Princesse epouse du Prince Tékély et mère du Prince Ragotsky d'aujourdhy en les honorant de sa presence, et en faisant accompagner le cors par la plus

³³ II. Rákóczi Ferenc 1703 elején kibontakozó szabadságharcára utal a szerző.

grande partie de sa maison, et de la nation françoise depuis le port de Constantinople ou on l'avoit apporté de Nicomedie³⁴ jusqu'à l'Eglise des Pères Jesuites³⁵ ou il devoit estre inhumé. Cette conduite, dis je, fut applaudie de toutes les nations. Et sans doute bien des gens ont déjà pénétré la conversion du Prince Tekely, et n'attendent que de la veoir éclater pour publier que le Roy se propose en toute chose le bien de la Religion, et qu'il est toujours avantageux de s'attacher a la France surtout quand on le fait autant par maxime de Religion que par intérêt d'état.

C'est sur quoy cependant on attendra toujours avec beaucoup de soumission et de respect les ordres de Sa Majesté qui seront seurement la règle inviolable de la conduite qu'on tiendra.

En bas : Mémoire au sujet de la conversion du Prince Tekeli ou Cte Ragotzi le 18 mai 1703.

Rövidítések és irodalomjegyzék

AHCM Archives Historiques de la Congrégation de la Mission

AN Archives Nationales

BNF Bibliothèque Nationale de France

SHD Service Historique de la Défense

*

ANGYAL
1889 ANGYAL Dávid: *Késmárki Thököly Imre*, II, Paris, 1889.

BÓKA
1875 BÓKA, Éva: *Le marquis Charles de Ferriol ambassadeur de France à Constantinople (1699-1703)*, In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 31. (1985) 87–112.

DUPARC
1969 *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution*

³⁴ Izmit ókori nevének (Nicomedia, görögül Νικομηδεια) franciás alakjáról van szó.

³⁵ Az egykori konstantinápolyi jezsuita templom, a mai isztambuli Saint-Benoît-templom.

- française Tome XXIV Turquie*, ed. Duparc, Pierre, Paris, 1969.
- KINCSES
2003
KINCSES Katalin: „Minden különös ceremonia nélkül” – *A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 1. sz. 46–76.
- KOMÁROMY
1887
KOMÁROMY János: *Magyarországi és erdélyi bujdosó fejedelem Késmárki Thököly Imre secretáriusának Komáromi Jánosnak törökországi diariuma és experientiája*, szerk. NAGY Iván, Budapest, 1887.
- KÖPECZI
1966
KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, Budapest, 1966.
- KÖPECZI
1976
KÖPECZI Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” – *A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*, Budapest, 1976.
- LA MOTTRAY
1727
LA MOTTRAY, Aubry de: *Voyages du Sr. A. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique*, II, La Haye, 1727.
- LETTRES
1819
Lettres édifiantes et curieuses, écrites des missions étrangères. Mémoires du Levant, II, Lyon, 1819.
- LUCAS
2023
LUCAS, Paul: *Deuxième Voyage du sieur Paul Lucas dans le Levant. Octobre 1704 – septembre 1708*, Paris, 2023.
- MÉZIN–VIGNE
2020
MÉZIN, Anne – VIGNE, Catherine: *Les Français à Constantinople de François Ier à Bonaparte*, Paris, 2020.
- POUMARÈDE
2020
POUMARÈDE, Géraud: *A konstantinápolyi francia diplomácia és a magyarkérdés*, In: *Világtörténet*, 10. (2020) 3. sz. 305–323.
- SERES
2006
SERES István: *Thököly Imre és Törökország – Imre Thököly ve Türkiye*, Budapest, 2006.
- SAINT-SIMON
1987
SAINT-SIMON herceg: *Emlékiratai*, ford. és vál. RÉZ Pál, Budapest, 1987.

THÖKÖLY
1863

THÖKÖLY Imre: *Késmárki Tököly Imre naplója 1693–1694*, kiad. NAGY Iván, Pest, 1863.

THÖKÖLY
1873

Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Komáromi Jánosnak törökországi diariuma és experienciája, II, kiad. THALY Kálmán, Budapest, 1887. (Monumenta Hungariae Historica, 24.)

TÓTH
2020

TÓTH Ferenc: „Técbeli grófnál tett látogatásaimról”. *Ismeretlen beszámoló Thököly Imre és Zrínyi Ilona törökországi tartózkodásáról*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 1008–1019.

TÓTH
2023

TÓTH Ferenc: *Huszárok, batárok, családok. A franciaországi magyar katonai emigráció az ancien régime korában (1692–1789)*, Budapest, 2023.

Tóth Gergely

Vizsgálat ifj. Burius János és Bél Mátyás ellen a pietista tanok ügyében (1711)

(A vizsgálatról szóló memorandum eredeti szövege és fordítása)*

*Memoriae et honori patris mei Ladislai Tóth (1955–2023),
rektoris quondam scholae Kisvárdiensis ab Aemilio Vári nominatae*

Édesapám, Tóth László (1955–2023),
a kisvárdai Vári Emil Általános Iskola egykori igazgatója emlékére és tiszteletére

I. Forrásadottságok: mit tudtunk korábban?

Előfordulnak olyan szerencsés esetek, amikor egy sokáig lappangó, majd váratlanul a kutatás látóterébe kerülő forrás megszilárdítja, egységbe renndezi az addigi töredezett és bizonytalan lábakon álló ismereteinket valamely esemény kapcsán; kitölti a hiányzó részleteket, és megválaszolja a korábban feltett kérdéseinket, sőt, információival új irányba tereli a kutatást. Hasonló a helyzet az alább közlendő forrással is. Már korábban is rendelkezünk arról némi ismerettel, hogy 1711-ben vizsgálat indult ifj. Burius János (1667–1712), a besztercebányai német evangélikus gyülekezet lelkésze,¹ illetve Bél Mátyás (1684–1749), a besztercebányai evangélikus gimnázium rektora, a későbbi jeles tudós² ellen, pietizmus vádjával – ám a rendelkezésünkre álló információmorzsák csak igen keveset árultak el magáról az eseményről. A honi pietizmuskutatók figyelmét mindeddig el is kerülték ezek az adatok, s ebből következőleg teljesen mellőzték annak tárgyalását.³ A Bél Mátyással foglalkozó szakirodalomban egy kissé más a helyzet: a szlovák kutatók egy része érintette az eseményt, ám a magyarok egy kivétellel hallgattak

* A tanulmány és a forrásközlés a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Nagyon köszönöm Csepregi Zoltánnak és Szabó András Péternek a sokrétű segítséget és az igen hasznos észrevételeket.

¹ Életrajzi adatai a korábbi irodalommal: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 110 (730).

² Személyére: BELÁK, 1984 (műveit és a róla szóló szakirodalmat 1984-ig tartalmazó bibliográfia); újabban TÓTH, 2022 (a frissebb irodalommal).

³ A magyarországi pietizmussal foglalkozó alábbi szakmunkák közül egyik sem említi az eseményt: PAYR, 1898; SZENT-IVÁNYI, 1935; CSEPREGI, 2000; KOWALSKÁ, 2001; KOWALSKÁ, 2005; MAĐAR, 2011; CSEPREGI, 2013; SZELESTEI N., 2016. Nem tárgyalja emellett az eljárást a szlovák területen zajló reformációt taglaló monográfia (KVAČALA, 1935), és az 1784-ig terjedő észak-magyarországi evangélikus irodalommal foglalkozó monografikus összefoglalás sem (ĐUROVIČ, 1940).

róla.⁴ Most azonban mindez megváltozhat, mivel a vizsgálatot ismertető, újból felbukkant emlékirat – amely ugyan eddig sem volt teljesen ismeretlen, ám csak igen szűk körben tudtak róla⁵ –, nagyon sok mindent tisztáz. Ugyanakkor maradtak még nyitott kérdések, és az említett információmorzsák sem váltak feleslegessé.

Lássuk előbb tehát ezeket, vagyis az eseményt érintő egyéb forrásokat! Az időben legkorábbi kútfő Hruskovics Sámuelnek (1694–1748), Bél Mátyás egykori diákjának, a későbbi bányai szuperintendensnek az önéletrajza valamikor 1720-ból.⁶ A beszámolóból az derül ki, hogy Bél az iskolában „sok, teljesen óvatlan és ártatlan diákot esztelen rajongással töltött el saját maga, illetve nézetei iránt”, ám az ügyében összeült egyházi bíróság nem tudott semmilyen tévelygést rábizonyítani, így csak eltiltotta a hallei tanok jövőbeni terjesztésétől.⁷ Hruskovics természetesen erősen elfogult, mivel későbbi wittenbergi tanulmányai hatására egy életre elkötelezte magát az evangélikus ortodoxia és a pietizmus üldözése mellett⁸ – tanúságtétele azonban mégis fontos, és később még vizsztatérünk rá.

A vizsgálatról beszámolt maga Bél Mátyás is. Még életében megjelent ugyanis nagy terjedelmű életrajza a Jakob Brucker által kiadott, kortárs hírességekről szóló biográfia-sorozatban, a *Pinacothecában*, 1746-ban, amely életrajz ugyanakkor egy Bél által készített és Bruckernek elküldött önéletírás alapul, a benne lévő információk ezért egyértelműen a pozsonyi tudóstól származnak.⁹ Magában a szövegben igen nagy helyet foglal el az 1711. évi vizsgálat elbeszélése, és különösen az odáig vezető út:

⁴ Nem ír Bél életének áttekintésében eme epizódról sem Haan Lajos (HAAN, 1879), sem a Belák-féle bibliográfia áttekintése (a vonatkozó rész: BELÁK, 1984, 21–22), sem pedig Jozef Míňarik életrajza (MÍŇARIK, 1987), sem az életéről nemrég megjelent szakmunka (KOLLÁROVÁ–NAGY, 2021). Röviden tárgyalja OBERUČ, 1936, 53; MIŠIANIK, 1974, 233 (lásd még 5. jegyzet); TIBENSKÝ, 1984, 61–62; VYVÍJALOVÁ, 2001, 24 (lásd még 5. jegyzet); FRAÑO, 2006, 75. Valószínűleg Ribini alapján (még lásd alább) megemlíti TARNAI, 1984, 14. Egyéb magyarországi munkák, amelyek Bél életével foglalkoznak, nem szólnak róla. Én magam sem tudtam erről az eseményről, amikor Bél Mátyás besztecebányai működéséről, illetve diákjairól írtam (TÓTH, 2009). 2022. évi tanulmányomban azonban beszámoltam róla, ahogy a most közölt emlékiratról is: TÓTH, 2022, 434–435.

⁵ Korábban Ján Mišianik már felfedezte az iratot és beszámolt róla (MIŠIANIK, 1974, 233), de az általa írtakat a Bél Mátyás-kutatók közül tudtommal csak Mária Vyvíjalová hasznosította – és ő is csak érintőlegesen – monográfiájában: VYVÍJALOVÁ, 2001, 24.

⁶ Életrajzi adatai és a rá vonatkozó irodalom: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK 2015, B 313 (799). Önéletrajzának kétnyelvű (latin–szlovák) kiadása: HRUŠKOVIC, 2000.

⁷ „[Matthias Bel] ... multos discipulorum totos incautos et innocentes amore sui et hypothesisuarum insano imbuit, nec a consistorio, quod eius causa congregatum erat, erroris alicuius convinci, sed tantummodo ad cautionem de nullis imposterum Halensium studiis ac sententiis tenendis, aut commendandis adigi poterat.” HRUŠKOVIC, 2000, 72, 74.

⁸ SZELESTEI N., 2016, 47; TÓTH, 2022, 434–435.

⁹ A Bél által neki küldött szöveget dolgozta át, majd jelentette meg Jakob Brucker, a *Pinacotheca scriptorum* című életrajzsorozat szerkesztője, de úgy, hogy a pozsonyi tudós által írt szöveget sok helyen változtatlanul hagyta (erre utalhatnak a szövegben benne lévő „bélizmusok”, azaz Bél stílusát idéző jellegetes szavak, szófordulatok). Az (ön)életrajz: BRUCKERUS–BÉL, 1746. A mindeddig mellőzött szöveget nemrég magam elemeztem: TÓTH, 2022, 420–445.

„A jóra való és értelmes férfiak erősen helyeselték mindezt [Bél beszercebányai rektorként elért sikereit – T. G.], könnyek között emlékezve az iskolák régi nyomorúságára, ám az irigyek és okoskodók nem bírták elviselni [...] Felszította ez a dolog [ti. a Bél módszereit ért kritikák – T. G.] a rosszakarók gyűlöletét, s azzal a kevéske tudással, amelynek birtokában voltak, kiélezték a féltékenykedést. Ezek közül ugyanis igen sokan címeres hazugságokkal mocskolták be Bél szerte Magyarországon a lutheránusok körében, s odáig vitték a dolgot Felső-Magyarország legtöbb tudós embere előtt, hogy azok már úgy gondolták: ezt az újonnan jött embert, azaz Bél ki kell irtani Magyarországról, még mielőtt hírneve nagygyá tenné, s derék emberek pártfogása megerősítené. Így aztán jöttek-mentek a levelek, amelyekben mindenféle veszedelmet agyaltak ki Bél ellen. Abban az időben a neves eperjesi gimnázium ugyan romokban állt, de még maradt egy-két professzor, aki eme omladékok között bujkált. Ezek aztán tekintélyt biztosítottak a gyalázatos szándékoknak, és nemcsak Bél munkatársaiiban szították fel a gyűlölet lángját, hanem Felső-Magyarország egynémely előkelőjét is az örületig hergelték, de annyira, hogy azok szkíta vadságtól hajtva nem haboztak az ártatlan Bél meggyilkolásán gondolkodni. Ehhez járult még néhány munkatárs rosszindulata, akik serényen öntötték az olajat a tűzre. Sokáig eltitkolták gyalázatos mesterkedéseiket, mígnem végül nyíltan intézték a dolgot, és a szószékről mennydörögtek Bél ellen: olyasmit róttak fel bűnül neki, amit soha nem voltak képesek tanúsítani. Így az egyház gondnokai gyűlést hirdettek, hogy e perlekedések elcsituljanak. Miután itt Bél az összes ellene felhozott dolgot csodálatos módon megcáfolta, és ellenfeleit elhallgattatta, a legjelesebb ülnökök, akik ragaszkodtak ahhoz, ami igaz és helyes, gátat szabtak a gyűlölködésnek – habár a gonosz ügy egynémely támogatója azt kiabálta, hogy Bél az újítás vádjával fel kellene jelenteni az udvarnál –, s minthogy semmiben sem lehetett megtörni Bél állhatatosságát, odáig vitték a dolgot, hogy az összeírt atyák határozata alapján szentül megígérték a hallgatást és a békeiséget, s emellett Bélnek is békejobbot nyújtottak.”¹⁰

¹⁰ „Quae cum viris bonis et cordatis vehementer probarentur, non sine lacrymis pristinum scholarum miseriam recordantibus, intolerabilia visa sunt invidis sciolisque [...] Accendit ea res malevolorum odia, et quantalacunque eruditione valebant, aemulationem exaceruerunt. Enimvero horum plerique Belium passim per Hungariam phaleratis apud Lutheranos onerabant mendaciis, eoque rem perducebant, apud plerosque Hungariae superioris eruditos, ut novum hominem, Belium, extirpandum ex Hungaria ante censerent, quam ex fama invalesceret, confirmareturque bonorum patrocinio. Ergo ibant redibantque eorum literae, quibus pernicies omnis in Belium procudebatur; iacuit enim tunc in ruderibus celebre gymnasium Eperjense, sed superabant tamen professorum quidam, qui intra has parietinas delitescabant. Hi ergo addidere nefariis consiliis pondus, et non modo collegas Belii in odia accendere, et aliquos etiam in superiori Hungaria primorum in eum agere furorem, ut nihil dubitarent de nece innocentis Belii Scythica inducti feritate cogitare. Accessit malignitas nonnullorum collegarum, qui ardenti camino strenue oleum affundebant. Diu nefarias machinationes occultaverunt, donec tandem propalam rem agentes, et pro sacris rostris in Belium detonantes, crimine [! recte: crimini – T. G.] ei dedissent, quod nunquam potuissent testificari. Curatores itaque ecclesiae conventum edixerunt, ut lites istae sopirentur. In quo cum obiecta omnia mire diluisset Belius, et adversarios ad silentium coegisset, consessorum praecipui, iique veri et recti tenaces, invidiam reprimentes, quamvis quidam malae caussae patronus, Belium novitatis crimine apud aulam deferendum esse clamitaret, nulla in re expugnata Belii constantia eo rem perduxerunt, ut et silentium atque pacem sancte promitterent patrum conscriptorum consilio, et Belio reconciliationis dextram porrigerent.” (Fordítás: T. G.) BRUCKERUS–BÉL, 1746, [6]. Ezzel összefüggésben: TÓTH 2022, 434.

A drámai és erős állításokban nem szűkölködő narráció jól érzékelteti, hogy az idős tudósban milyen keserű indulatokat keltettek – több mint harminc évvel később is – az akkori események. Érdekes ugyanakkor, hogy Buriust nem említi (ahogy Hruskovic sem): talán kegyeletből, hogy emlékét holtában se szennyezze be, de az is lehet, hogy a támadás éle főleg ténylegesen is ellene, azaz Bél ellen irányult. Igen figyelemreméltó az is, ahogyan a konfliktus Bél előadásában kiszélesedik, és szinte az egész felföldi lutheránus közvélemény felvonul benne: észak-magyarországi tudós emberek, eperjesi profeszszorok, világi előkelők, saját kollégái, illetve lelkészek tűnnek fel az ellenfelek között, akik mind ellene acsarkodnak. Bizonyára van ebben némi túlzás, bár maga a vizsgálat ténye és az emlékirat részben igazolják a szavait.

A harmadik tanúnk Ribini János (1722–1788), a híres evangélikus egyháztörténet írója. Ő annyi további információt közölt, hogy ez az ügy 1711-ben zajlott le, emellett beszámolt arról is, hogy Bél mellett ifjabb Burius Jánosnak, Bél korábbi tanárának (ekkor már német lelkésznek) is tisztázni kellett magát a pietizmus vádjá alól. Megfontolandó még az a kijelentése, mely szerint Besztercebányán a mondott időpontban „mozgalmak”, avagy „mozgolódások” (*motus*) voltak a pietizmus miatt, ami azt sejteti, hogy a hívek is érintettek voltak az ügyben: amint látni fogjuk, ezt az emlékirat is megerősíteni látszik.¹¹

A vizsgálat lefolyását tartalmazó emlékiratból megismerhetjük egyrészt a vádpontokat és a két vádlott arra adott válaszait, másrészt pedig sok apró, de fontos részletet is megtudhatunk arról, hogy miben nyilvánult meg kettejük „pietista” magatartása, akár a templomi istentiszteleteken, akár az iskolában; ahogy az is kiderül, hogy mely mozzanatok okoztak konfliktust a hívek körében. A leírtak jól beilleszthetők a pietisták elleni intézkedések közé, amelyek a korszakban Észak-Magyarországon jellemzőek voltak, de általánosságban is jelentősen bővítik az ismereteinket a magyarországi pietizmusról. Emellett az emlékirat tartalma egyértelműen gazdagítja, pontosítja a két gyanúba vont lelkész-tanár, Burius és Bél életrajzát.

II. A kézirat és „társai”

A cím nélküli szöveg (általunk adott cím szerint: *Memorandum*) az eredeti irat egykorú másolata. Kedves kollégánk, Eva Kowalská, a jeles szlovák történész fedezte fel – ismét – a Szlovákiai Evangélikus Egyház Központi Levéltárában.¹² Az iratról ugyancsak kedves kollégám és munkatársam, Szabó András Péter értesített engem, s annak fotóit is önzetlenül megosztotta velem.

¹¹ „Hic loci [Besztercebányán – T. G.] motus ob pietismum orti, an. 1711. prudenter compositi sunt, postquam M. Ioan. Burius, minister verbi, et Mat. Belius scholae rector, diligenter et fideliter se de pietismo purgaverunt.” RIBINI, 1789, 358.

¹² Jelzete: a Szlovákiai Evangélikus Egyház Központi Levéltára (Ústredný archív Evanjelickéj cirkvi na Slovensku), Az evangélikus egyház történetére vonatkozó levéltári dokumentumok gyűjteménye (Zbierka archívnych dokumentov k dejinám ECAV), II. 1. doboz. Sub C.: Scripta diversi generis ad antiquitates pertinentia.

Feltehető, hogy ez a kézirat eredetileg Bél tulajdonában volt, vagyis ő készíttetett másolatot az iratról (vagy éppen neki készítették). A Bélhez vezető proveniencia azért is valószínűsíthető, mert e kézirat mellett több olyan irat is van a dobozban, amely hozzá köthető. Ezek közül az egyik egy 1710. november 30-án kelt meghívó, amelyben Bél Mátyás a megboldogult Zelenka János (1644–1710) zólyomi lelkészről, illetve esperesről¹³ ugyanaznap tartandó megemlékezésre invitálta a beszercebányaiakat (az elhunyt méltatását ő maga tolmácsolta a meghívó szerint).¹⁴ Egy másik irat ugyancsak meghívó, amelyben szintén Bél Mátyás az I. József német-római császár és magyar király 1711. április 17-én bekövetkezett halála alkalmából tartandó gimnáziumi megemlékezésre hívta az érdeklődőket (a meghívó 1711. május 25-én kelt, a rendezvényt pedig május 27-én tartották meg).¹⁵ Az iraton Bél saját kezű megjegyzése is olvasható a címlap jobb alsó sarkában, mely szerint e példányt Efraim Nostitziusnak, a beszercebányai német gyülekezet lelkészének szánta (*Reverendo Ephraimo Nostitzio Mystae Inclytæ Nationis Germanicæ etc.*). Végül a harmadik idetartozó irat egy ajánlólevél Bél Mátyás részére a beszercebányai evangélikus gyülekezet német és szlovák (*Hungaro-Slavonica*) nemzetének részéről 1714 áprilisából, amikor is Bél otthagyta a város rektori tisztségét a pozsonyi evangélikus gyülekezet meghívására.¹⁶

E három, illetve a memorandummal együtt négy iratban az a közös, hogy mindegyik szorosan kötődik Bél személyéhez. Valószínűsíthető ezért, hogy az ő birtokában lehettek ezek, s vele kerültek Pozsonyba, majd ebbe a levéltárba. Többet azonban jelenleg nem tudunk megállapítani eredetükről. Az alábbiakban újra visszatérünk a memorandumhoz, és elsőként arra keressük a választ, hogy mi vezetett a Bél és Burius elleni eljáráshoz.

III. Néhány szó a vizsgálat előzményeiről

A korábbi kutatás már megállapította, hogy a magyarországi pietisták elleni támadásokhoz az 1707-ben tartott rózsahegyzi zsinat adott ösztönzést.¹⁷ A gyűlés egyebek mellett az evangélikus ortodoxia ekkori leghangosabb szószólója, Krmann Dániel (1663–1740) szuperintendens,¹⁸ valamint az eperjesi kollégium elkötelezett támogatója, Szirmay

¹³ Személyére: ZSILINSZKY, 1889, 32, 77; CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 846 (976). Halálának dátuma (amely ezek szerint 1710) eddig nem volt ismert.

¹⁴ [Matthias Bel:] *Iusta suprema ... Iohanni Zelenka ... ut solvantur, venerandos antistites ... cives, auditores, atque amicos invitāt ad horam 1. diei hod. pomer. Matthias Bel, rector.* Másolat. Lelőhely: 12. jegyzet.

¹⁵ *Luctus decumanus super regum Austriorum [!] serenissima decade funere ... Iosephi I. Romanorum imperatoris ... toti Europæ luctuosissimo anno reparatae salutis MDCCXI ... postliminio renovatus, quem submississima pietatis testificatione sibi indicit gymnasium Neosol. Evangelicorum communi interprete Matthia Bel V. D. M. p. t. rectore.* Lelőhely: 12. jegyzet. Az irat azért is érdekes, mert Bél megnevezi a két diákját, akik beszélni fognak a rendezvényen: Samuel Semberit (máshol: Zemberi) és Matthias Möervalthot (Möhrvaldt). Személyükre: TÓTH, 2009, 152 (nr. 11, 14).

¹⁶ *Nos universa invariatae Augustanae Confessionis ... extradandas esse duximus et concedendas. Actum Novosolii die [-] Mensis Aprilis Anno 1714.* Tisztázat. (Keltezés más kézzel; a nap nincs beírva.) Lelőhely: 12. jegyzet. Az iratra az alábbiakban még visszatérünk.

¹⁷ A zsinatra újabban: DZURIAK, 2008.

¹⁸ Személyére: FABINY, 1984; CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 357 (812).

Miklós (1652–1720)¹⁹ pietistaellenes kirohanásairól híresült el, ráadásul Krmann egy beszédében külön kikelt a Halléban tanult lelkészek ellen. A nyomtatásban megjelent zsinati határozatok végül külön cikkelyben ítélték el minden szektát és eretnekséget, nevesítve ezek között a pietizmust is.²⁰ Ennek következtében a hallei reformmozgalommal kapcsolatba került peregrinusok, lelkészek mindannyian gyanúba keveredtek, és megvolt a jogalap ahhoz, hogy vád alá vonják őket. A vádemelés azonban, illetve annak jellege a helyi viszonyoktól függött.

A pietisták elleni fellépésben világi és egyházi felsőségek, illetve lelkészek egyaránt szerepet játszottak. A világiak közül különleges figura a már említett Szirmay Miklós, aki azért is fordult élesen a halleiek ellen, mert tudomására jutott, hogy XII. Károly svéd király, az eperjesi iskola (részben tényleges, részben reménybeli) támogatója – akinél Szirmay személyesen is járt követségben – nem szíveli a pietistákat.²¹ Szirmay harcias-sága tettekben is megnyilvánult. Radvánszky János (1666–1738) zólyomi alispánnak, illetve ez idő tájt II. Rákóczi Ferenc kincstárnokának²² címzett levelében (1708-ban?) elújságolta, hogy Kephaldes/Hlaváč Sámuel (1679–1746) gölnicbányai lelképásztort²³ egyházi bíróság ítélte el pietizmusa miatt (a levél megfogalmazása szerint „consistorialiter proscibáltuk”). Ugyanebben a levélben méltatlankodott amiatt, hogy Bél konkretori kinevezésével Besztercebánya „fészke leszen” a pietizmusnak.²⁴ A levél két szempontból is igen tanulságos: Kephaldes elmarasztalása jelzi, hogy a Bél Mátyásék elleni

¹⁹ Szirmay III. Miklós életrajzi adataira és családi viszonyaira: SZIRMAY, 2005, 44, 88, 93–94 et passim; CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 754 (946).

²⁰ A pietisták elleni cikkelyre és előzményeire: ZSILINSZKY, 1889; SZENT-IVÁNYI, 1935, 157–159; KOWALSKÁ, 2001, 197–198; SZELESTEI N., 2016, 47, 48.

²¹ ZSILINSZKY, 1889, 44.

²² Személyére: HECKENAST–MÉSZÁROS, 2005, 353; CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 595 (894).

²³ Életrajzi adatai: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 355 (811). Személyére még lásd a fordításban a 142. jegyzetet!

²⁴ „Kegyelmetekkel együtt Rosenbergen damnáltuk az hálái akadémiában tanuló ifjakat is, azonban Burius uram conrectornak, Bél Mátyást, ocsovai fiat, Zólyomvármegyéből valót commendált, kit be is vettek, mely által egy fészke leszen Besztercebánya az pietismusnak. Én csodálkozom rajta, hogy Pilárik superintendens uram ezekre nem vigyáz keményebben. Itt minálunk is kezd vala terjedni, de mi consistorialiter proscibáltuk a gölniczi prédikátort Cephalides Sámuel, az ki is azon hálái akadémiában tanulván acerrimus defensora volt azon impii pietismi.” ZSILINSZKY, 1889, 7–8; SZENT-IVÁNYI, 1935, 160. Amint azt Szirmay is jelzi a „consistorialiter” szóval, Kephaldest a frissen felállított, Tiszán inneni és túli részekre kiterjedő hatáskörű egyházi bíróság, azaz consistorium ítélte el; az ítélet pontos időpontja nem ismert, de az biztos, hogy az 1707. augusztus 22-én összeülő testület a következő napon az egyik tagját, id. Buchholtz György kakaslomnici lelkészt, a szépesi 24 város testvérületének szeniorát küldte el Gölnicbányára, hogy Kephaldes pietizmussal gyanúsítható könyveit elkobozza (a könyvek átvizsgálása 1724. augusztus 24-én ment végbe). Minderről maga Buchholtz számol be a naplójában (BUCHHOLTZ, 1904, 295–296), ahogy arról is, hogy ugyanezen consistorium szűk egy évvel később, 1708. augusztus 2-án tartott ülésén „számos világi tisztviselő közbenjárására” visszahelyezte állásába „a megjavulás reményében” Kephaldest, akit „a pietizmushoz való ragaszkodásért, s annak védelmezéséért bocsátottak el hivatalából” („Die postera vero 2. augusti Samuel Kephaldes, pastor Gölnitziensis, propter pietismi adhaesionem eiusdemque defensionem ab officio remotus, tandem ad intercessionem multorum politicorum spe meliorationis denovo receptus est.”). Uo., 301. Buchholtz alapján említi az esetet: SZENT-IVÁNYI, 1935, 175.

vizsgálatnak legalábbis volt precedense, másrészt joggal keltheti fel bennünk a gyanút, hogy Szirmay volt a Bél Mátyásék elleni hangulatkeltés egyik motorja. (Ne feledjük: Bél az 1746. évi [ön]életrajz tanúsága szerint világi előkelők részvételét is említette az ellene folytatott támadás elbeszélésekor!)²⁵

Habár Szirmay kérélehetetlensége magára vonja a figyelmünket, mégis az egyházi hatóságok gyanakvása, ellenséges hozzáállása számított igazán. E mögött a kutatás korábban a németországi viták, a Wittenberg–Halle ellentét importálását látta okként, illetve azt a nagyon is hihető okot, hogy a Luther városában s más, nem pietista egyetemeken tanult lelkészek és tanárok féltékenyek voltak a népszerű, egymással is összetartó halleiekre.²⁶ Logikusnak és elfogadhatónak tartom azonban azt a magyarázatot is, hogy a honi evangélikus egyház – amely hatalmas veszteségeket szenvedett a korábbi évtizedek üldözései és korlátozásai miatt –, a Rákóczi-szabadságharc alatti rövid felvirágzás idején veszélyt látott egy olyan új irányzatban, amely megoszthatja az éledező, és a bizonytalan hadi helyzet miatt korántsem szilárd lábakon álló eklézsiát.²⁷

Az egyes esetekből, megnyilatkozásokból az derül ki, hogy mindkét ok szerepet játszott: a „kódolt”, peregrinációból hozott ellenszenv és az ezzel együtt járó „szakmai” féltékenység egyfelől, illetve a megosztottságtól, belső viszálytól való félelem másfelől. Az ebből eredő feszültségek, a gyanakvás légköre végig érezte hatását az evangélikus egyházon belül a 18. század első felében. A Halléből hazatért peregrinusoknak olykor már a lelkészi állás megszerzése előtt is bizonyítaniuk kellett, hogy nem vallanak eretnek (pietista) nézeteket. Kephaldesnek az egyetemről való megérkezése után „vizsgázni” kellett egy bizottság előtt 1705-ben gyanús hallei tanulmányai miatt, mielőtt elnyerte Rozsnyón a lelkészi állást;²⁸ később Bertasch (Bartoss, Bertos, Brtoš) Andrásnak (1689–1727 után),²⁹ Bél tanítványának, mielőtt Aszódon 1724-ben megkezdte szolgálatát, esküt kell letennie, hogy nem pietista.³⁰ Zászkaliczky Jánosnak,³¹ aki ugyancsak Bél tanítványa, majd munkatársa volt, ünnepélyesen vissza kellett vonnia (!) a leveleket, amelyeket Halléből írt haza, s így kaphatta meg 1724-ben a Sáros megyei Tapolykomlóson a lelkészi hivatalt.³² A sároszempléni esperesség az 1730-as években külön is figyelmeztette a szuperintendenst, hogy a pietista eszmék akadályozása érdekében alapo-

²⁵ Lásd fentebb a 10. jegyzetet.

²⁶ SZELESTEI N., 2016, 48.

²⁷ SZENT-IVÁNYI, 1935, 157; KOWALSKÁ, 2001, 196–198.

²⁸ MIKULIK, 1917, 130. (Neve „Kafalides”-nek írva); SZENT-IVÁNYI, 1935, 178.

²⁹ Életrajzi adatai: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 64 (716).

³⁰ SZENT-IVÁNYI, 1935, 174.; SZELESTEI N., 2016, 48.

³¹ Személyére: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 841 (975).

³² SZENT-IVÁNYI, 1935, 179. (Tévesen Jaskalitzkynek írva.) A tapolykomlósi evangélikus egyházközség általa megkezdett anyakönyvében pontos adatok találhatóak arról, hogyan nyerte el a településen a lelkipásztori tisztséget. Eszerint 1723. december 28-án ért Halléből a Sáros megyei egyházközségbe. Első itteni prédikációját 1724. január 1-jén tartotta meg, és 1724. április 4-én Eperjesen ordinálta a komlósi lelkészi állásra Johannes Schwartz ötvárosi szuperintendens. Az anyakönyv lelőhelye: Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Zbierka cirkevných matrik, No. 368. Tapolykomlósi (Chmelovec) evangélikus keresztelei, házassági és halálozási anyakönyv 1724–1809. Az anyakönyv digitális változata elérhető: <https://www.familysearch.org>. (Szabó András Péter szíves közlése.)

san vizsgálja meg a lelkészjelölteket;³³ az 1737. évi kukovai zsinaton is hoztak olyan határozatot, miszerint a hivatalba lépő lelkészeknek a szuperintendens előtt kötelezniük kell magukat arra, hogy a hallei, jénai és tübingeni tanárok nézeteit elvetik.³⁴ Születtek emellett gúnyversek, gúnyiratok, pamfletok, sőt, egész könyvek is a magyarországi pietisták ellen.³⁵

Már hivatalban lévő tanítók és lelkészek ellen a pietizmus ügyében indult intézkedésre azonban nemigen akad egyéb példa a Kephhalides elleni (1708) és a Bél Mátyásék ellen lezajlott (1711) procedúrán kívül – tehát ilyesfajta fegyelmi eljárásig később már nem fajultak az ellentétek. Erre az lehet az egyértelmű magyarázat, hogy az államhatalom és a katolikus klérus súlyos keze rögtön a szabadságharc után ismét ránehezedett az evangélikus egyházra, ami kockázatos és kontraproduktívra tett minden belső viszályt, kitergetett botrányt.³⁶ A rózsahegy zsinati rendelkezéseket az 1715. évi XXXI. országgyűlési cikkely amúgy is hatályon kívül helyezte, köztük a consistoriumokat (vagyis a gyűlésen felállított egyházi törvényszékeket),³⁷ de az egyes gyülekezeteknek sem volt tanácsos ilyen ítéleteket hozni. Igaz, arról ugyanakkor lehet tudni, hogy például Schwartz János eperjesi lelkész, majd szuperintendens igen ellenséges volt a Halléban tanult lelkészekkel, így Kephhalidesszel és Trautman (Treitmann) Jánossal szemben, sőt, a kormányzata alatt lévő városokat is az ágostai hitvalláshoz ragaszkodó, ortodox nyilatkozatra vette rá,³⁸ de szabályos eljárásokra nem találtunk egyéb példát. Vagyis a két fent említett esetet kirívónak kell tekintenünk, ugyanakkor egyenes következményként kell tekintenünk rájuk, gondolva itt a pietisták ellen szavát felemelő rózsahegy zsinatra, amely a hallei irányzat követőit eretnekeknek bélyegezte, s így e rendkívül feszült és nyugtalan, ugyanakkor szabadabb időszakban teret engedett az efféle vizsgálatoknak.

Fontos még, hogy kitérjünk a magyarországi ortodox–pietista ellentét egy harmadik aspektusára – a fentebb már említett szakmai „féltekenység”, illetve a megosztottságtól való félelem, és az ebből eredő gyanakvás mellett. Az a tapasztalatom ugyanis, hogy a honi lelkészek egy része – amellett, hogy az említett két tényező is befolyásolhatta őket – teológiai kérdésekben sem értett egyet az új tanokkal. Erre szolgálhat példaként Hruskovics Sámuel, aki wittenbergi diákként helyben szívta magába Halle gyűlöletét, de önéletrajzából kiderül, hogy Bél tanítványaként, majd Némethonban jól megismerte és megértette a pietista nézeteket, s azokkal kapcsolatban konkrét, teológiai jellegű kifogásai voltak.³⁹ Úgy gondolom ezért, hogy ezt más esetekben is feltételezni lehet, tehát azt, hogy a pietisták ellen forduló lelkészeknek lehettek hitbéli meggyőződésből fakadó motivációi is.

³³ SZENT-IVÁNYI, 1935, 179.

³⁴ SZELESTEI N., 2016, 48.

³⁵ Uo., 50.

³⁶ KOWALSKÁ, 2001, 198; KOWALSKÁ, 2005; SZELESTEI N., 2016, 53.

³⁷ ZSILINSZKY, 1889, 95–134.

³⁸ SZENT-IVÁNYI, 1935, 175, 177.

³⁹ TÓTH, 2022, 435.

Kevés szó esik emellett a honi pietizmus kutatásában a lelkész és gyülekezet viszonyáról. Hogyan fogadták a hívek a Halléből érkezett lelképásztorokat? Ebből a szempontból számunkra is igen fontos az az epizód, amelyről Kephallides számol be. A Halléből hazatért peregrinus először (1705-ben) Rozsnyón kapott német lelkési állást, ám a sikeres beiktatás után sem lehetett boldog, mert a gyülekezetből többen is kifogásolták, hogy nem tart olyan gyakran vigasztaló prédikációkat, ahogy más lelkészek, hanem inkább bűnbánatra és megtérésre inti a híveket, mintha ők „pogányok” lennének.⁴⁰ Kephallides azonban megfelelt a vádakra, mondván, csak az méltó Isten vigasztalására, aki bűnbánatot gyakorolt; emellett hivatkozott Krisztusra, Keresztelő Jánosra és az apostolokra, akik szintén a bűnbánat hirdetésével kezdték beszédeiket.⁴¹ Az ifjú lelkész válaszában nem nehéz felismerni Spener és főleg Francke alapvető hatását: a bűnbánat és a megtérés fontosságának hangsúlyozását. Az utóbbi egyenesen azt hangoztatta, hogy a lelkész a prédikációiban ezt emelje ki az adott igeszakaszból is, hogy az mennyiben vonatkoztatható a hívek megtérésére, hitére, életére.⁴² Ez a hozzáállás más, pietista hitelveket valló magyarországi lelkészek esetében is igazolható.⁴³ Ami pedig a rozsnyói hívek reakcióját illeti, ha nem is gondolom úgy, hogy ez lett volna a tipikus, mégis nagyon életszerűnek tartom, hogy a Halléből hozott új típusú prédikációs gyakorlat okozhatott megütközést itthon. Mindez azért fontos, mert mint látni fogjuk, hasonló panaszok megfogalmazódtak Bél és Burius ellen is.

Rövid körképünk, ha nem is ad mindenben megnyugtató választ a Bél és Burius elleni per előzményeire, talán a főbb vonalakat tudja érzékeltetni. Az jól látható, hogy az éppen virágzását élő Halléből a magyarországi diákok, s velük a pietista nézetek, gyakorlatok egy nagyon kritikus időszakban érkeznek Magyarországra, amikor az evangélikus egyház éppen lélegzethez jut, és a visszakapott diplomák miatt sok lelkészre van szüksége, de az új eszmékre, elméletekre a fent ismertetett okok miatt gyanakodva, ellenségesen reagál. Emellett a politikai helyzet – a honi evangélikusok XII. Károly felé

⁴⁰ „Sed nec dum quiescere volebat draco ille infernalis serpens antiquus, quin post ordinationem iam non extraneos, sed meos ex praecipuis auditores in id nequitiae spiritu suo perverso inducebat, ut mihi deinde dicto obtemperantes non essent, et quicquid pia concione dixerim, illi varie et plerumque male interpretaentur [!]. Imprimis tamen illos mordebat, quod more aliorum consolatorias non frequenter habuerim conciones, hinc semper murmurabant dicentes: Höret man doch selten eine trost predigt von ihm, sondern von lauter buße und bekehrung, als wenn wir heyden oder türcken wären, die von Gott nichts wissen.” Samuel Kephallides levele August Hermann Franckénak. Gölnicbánya, 1706. augusztus 17. In: CSEPREGI, 2013, 80. Az esetről beszámol: SZENT-IVÁNYI, 1935, 178.

⁴¹ „Quia vero ipsorum malitiam summam atque pertinaciam spontaneam perspectam habui, hinc saepius ipsis taliter respondi: Es ist niemand göttlichen trostes würdig, dann der sich fleißig in heiliger, bitterer reue und buße geübet hat. Iuxta Christi effatum, qui dixit primum: Thut buße, et deinde: glaubet an das evangelium. Illi responderunt: Ecce alii ita et non taliter suas formant conciones ad finem concionis suasissimas paraclases annectendo. Ad haec regessi: Mihi instar omnium Christus unicus esto, ut nihil dicam de Iohanne Baptista, de apostolis, qui similem methodum in concionibus suis observabant incipiendo semper a praedicatione poenitentiae et sic ad evangelium et reliqua procedebant.” Lásd az előző jegyzetben említett levelet: CSEPREGI, 2013, 80.

⁴² STORM, 2009, 192; SZENT-IVÁNYI, 1935, 11.

⁴³ Példák: SZENT-IVÁNYI, 1935, 163, 166, 322–323, 419, 426.

fordulása – sem kedvez a Halléből jövő reformeszméknek, mert a svéd király nem kedveli a pietistákat, s ebben a lutheránus világiak és egyháziak egy része alkalmazkodik hozzá. Mindez jelentősen hozzájárult a pietista lelkészek elleni fellépéshez. Azt is igyekeztem ugyanakkor hangsúlyozni, hogy nemcsak a fenti (egyház)politikai okok játszottak szerepet a polémia elmérgesedésében, hanem teológiai jellegű, illetve a hitéletet érintő nézeteltérések, akár az itthoni lelkésztársak, akár a gyülekezet részéről. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a Bél és Burius elleni vizsgálatban a fentiek egyszerre érvényesülnek.

IV. A Bél és Burius elleni vizsgálat: ami az emlékiratból kiderül, s ami mögötte van

1. Az út a vádemelésig

A ránk maradt kézirat 1711. november 2-án kelt Besztercebányán; aláírói a város német és szláv (szlovák) gyülekezetének lelkészei, e gyülekezetek világi felügyelői, az iskola aligazgatója (*conrector*), a városbíró és Moller Károly Ottó (1670–1747) orvosdoktor;⁴⁴ végül a két vádlott (lásd Mem. 48–50).⁴⁵ Szövegéből s egyéb forrásokból az egész vizsgálat lefolyása is rekonstruálható, bár csak nagyobb vonalakban. Az bizonyosnak tűnik, hogy valakik pietizmus gyanújával bevádolták Bélt és Buriust az egyházi vezetés előtt; de a szöveg készítője óvakodik attól, hogy megnevezze őket (lásd Mem. 7, 11, 19). Egy helyen úgy tűnik, mintha ezek (részben?) külső személyek lennének (egy helyen az irat készítője bízik abban, hogy a vádlottak tisztázzák magukat, mert akkor „be lesz tömve a rosszakarók szája, akik balítéleteikkel foltot ejtenek az egyházunkon”; Mem. 19). Ezen a téren többet tudunk meg a Béltől származó beszámolóiból, aki az ellene folyó hangulatkeltés mögött, amint láttuk, eperjesi professzorokat, tudós embereket, világi előkelőket, illetve „saját kollégákat” sejt, sőt azt állítja, hogy egyes lelkészek egyenesen kiprédikálták őt.⁴⁶ Mindez persze nem ad választ a vádlók személyére, de kísérletet tehetünk rá, hogy némelyeket közülük azonosítsunk.

A világi személyeket tekintve nem nehéz Szirmay Miklóstra gondolni, aki hangot is adott nemtetszésének, amikor Bélt megválasztották;⁴⁷ de hogy eperjesi professzorok alatt kiket értett Bél, az rejtély. 1711-ben az eperjesi iskola valóban „romokban állt”, ahogyan Bél is fogalmaz, hiszen két tanárát, Rezik Jánost († 1710)⁴⁸ és Motuz (Motusz) Mátyást 1710-ben elragadta a pestis, majd uralkodói parancsra a megmaradt tanárok-

⁴⁴ Személyére lásd a fordításban a 170. jegyzetet.

⁴⁵ A szöveget szakaszokra osztottuk, hogy könnyebben lehessen hivatkozni rá; ráadásul így a latin eredeti és a fordítás is könnyebben megfeleltethető egymásnak. A tanulmányban tehát itt is és a továbbiakban is a szakaszok száma szerint utalunk az emlékiratra.

⁴⁶ Lásd fentebb a 10. jegyzetet.

⁴⁷ Lásd fentebb a 24. jegyzetet.

⁴⁸ Személyére: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 614 (900); SZABÓ, 2020, 234 (56. jegyzet).

nak és diákoknak 1711 végén el kellett hagyniuk a belvárosi kollégiumi épületet.⁴⁹ Nem kizárt ugyanakkor, hogy Bél még Rezikre gondolt, mivel az ellene irányuló rágalom-hadjáratot hosszú folyamatként írja le.⁵⁰ Rezik 1709-ben kelt meghívójából, amely az eperjesi kollégium vizsgaelőadásaira hívta az érdeklődőket, kiderül, hogy az egyik vizsgaelőadás a pietisták és szociniánusok (!) nézeteinek hasonlóságáról szól⁵¹ – ami nyilvánvalóan az eperjesi kollégium, és persze rektora, Rezik pietizmusellenességére lehet bizonyíték.⁵² Szóba jöhet még Matthaides Sámuel, aki Rezik halála után lett rektor. Az ő meggyanúsítása ellen szól, hogy pietistaellenességére nincs konkrét adat, sőt, később még levelez is Béllel.⁵³ Mégis számolnunk kell vele, mint lehetséges hangadóval, mivel az ortodoxnak számító greifswaldi egyetemen végzett.⁵⁴

Ha már az eperjesieknél tartunk, nem szabad megfeledkezni a már említett Johann Schwartzról, akinek része lehetett a Bél Mátyásék elleni hadjáratban, hiszen mind a zsinaton, mind később a halleiek esküdt ellenségének mutatkozott.⁵⁵ Ő azonban ekkor nem professzor, hanem városi német lelkész, így inkább a szószeiken Bél Mátyásék ellen villámokat szóró prédikátor szerepe osztható rá – legalábbis a Bél beszámolóján alapuló szöveg szerint.⁵⁶ Hogy Bél „kollégái” közül ki lehetett az, aki olajat öntött a tűzre, szintén kérdéses; de elég valószínű, hogy a bevádolt rektor itt saját aligazgatójára, Paulus Simonidesre gondolt.⁵⁷ Simonides ugyanis egyrészt wittenbergi diák volt,⁵⁸ másrészt fölöttébb gyanús, ahogyan a Béllel szemben igen ellenséges Hruskovics nagyon megdicséri őt az önéletrajzában, mondván, „a diákság nagyobb részét megvédelmzte a Bél-féle vélekedésektől, és a gimnáziumot a mai napig megőrizte az igaz, ortodox tanításban, ép és dicséretes állapotban”.⁵⁹ Vagyis Simonides valóban nyitott lehetett a Bél Mátyásék elleni kritikákra, és később, miután Bél 1714-ben távozott az iskola éléről, szintén az ortodoxia hívének mutatkozott. Ezt erősíti meg Bél lesújtó véleménye is, aki azt írja, hogy közvetlen utódja – Johann Major⁶⁰ –, bár jó ember volt, kevésbé volt alkalmas iskolai munkára; ez okozta, hogy az iskola hamar elsorvadt, mert bár hamar egyházi (lelkési) hivatalba helyezték át az új rektort, „az aligazgató teljes erejével Bél Mátyás kez-

⁴⁹ HÖRK, 1896, 340, 369; GÖMÖRY, 1933, 26–27; DUROVICS–KÓNYA, 2015, 33–34.

⁵⁰ Lásd fentebb a 10. jegyzetet.

⁵¹ HÖRK, 1896, 85 (1. jegyzet).

⁵² GÖMÖRY, 1933, 61–62.

⁵³ Személyére: HÖRK, 1896, 340–341; Béllel folytatott levelezésére: SZELESTEI N., 1993. (nr. 288, 308).

⁵⁴ DUROVICS–KÓNYA, 2015, 163 (nr. 329). Ortodox szellemiségüként jellemzi GÖMÖRY, 1933, 62. (Igaz, erre konkrétumot nem hoz.)

⁵⁵ ZSILINSZKY, 1889, 32, 44; SZENT-IVÁNYI, 1935, 175, 177, 178.

⁵⁶ Lásd fentebb a 10. jegyzetet.

⁵⁷ Személyére lásd a fordításban a 169. jegyzetet. Szintén Simonidesre gyanakszik: FRAÑO, 2006, 75.

⁵⁸ 1704. júl. 25-én iratkozott be – nem sokkal korábban, mint Bél Halléba. TAR, 2004, nr. 3250.

⁵⁹ „...potiorem iuventutem ab opinionibus Belianis defendit, et gymnasium in vera orthodoxa doctrina, integro et laudabili statu hodiernum [! recte: hodiernum – T. G.] conservavit.” HRUSKOVIC, 2000, 76.

⁶⁰ Személyére: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 443 (843). Hiányzik azonban az adattárból rövid rektori időszakának említése. Lásd a 61. és 62. jegyzetet.

deményezései ellen fordult”.⁶¹ Bél, majd Major aligazgatója, 1715-től pedig az iskola rektora Simonides volt.⁶²

Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az irat azt sugalmazza: maguk a besztercebányai egyházi vezetők is észrevettek, tapasztaltak olyasmiket, amelyek a vádakkal összefüggésben voltak. Ők is helytelenítették, hogy Burius és Bél túl sok diákot küld Halléba (Mem. 8); s ami még érdekesebb, gyanús szófordulatokra lettek figyelmesek, amelyek a szószéken hangzottak el (Mem. 9) – nyilván Buriustól, mivel Bél 1709. november 9-én távozni kényszerült az Erzsébet-templomból és ezzel lelkészi hivatalából.⁶³ Amint a szövegből megtudjuk, a helytelenített szófordulatok miatt a Szentháromság ünnepe utáni 19. vasárnapon, azaz 1711. október 11-én pattant ki a vizsály (Mem. 9.): Burius ekkor vélhetőleg olyan tartalmú prédikációt mondott, ami nyílt ellenkezést váltott ki a hallgatóság egy részéből. (Ez azt is jelenti, hogy a vizsgálat, a két vádlott arra adott válasza, majd az egyháznagyok ítélete három hét alatt valósult meg, mivel az iratunk 1711. november 2-án kelt). Mármost ami az egyháznagyok által érzékelt problémákat illeti, már itt is megtapasztalhatjuk azt az érdekes kettősséget, amelyet a tételes vádaknál is látunk majd. A vádak egy része, így például a Halléba küldött diákok problémája olyan ügy, amelyet elsősorban az egyház, a lelkésztársak néztek rossz szemmel. A prédikáció stílusának megváltozása, az új szófordulatok behozatala azonban már az egész gyülekezetet érintette, vagyis ez már nem feltétlenül valami felülről gerjesztett ügy lehetett – ezzel kapcsolatban nem árt emlékeztünkbe idéznünk Kephhalides és a rozsnýoiak konfliktusát.

2. A vádpontok

A memorandum hat vádpontot sorol fel, amelyek feltehetőleg a meg nem nevezett vádlóktól érkeztek, illetve panasz formájában a gyülekezet egyes tagjaitól. Bélt Mátyást, illetve egykori tanárát, ifj. Burius Jánost, a besztercebányai német gyülekezet lelkészét azzal vádolták, hogy 1. a hallei egyetemre irányították a diákokat, 2. Halléban tanult diákokat bizonyos előmenetellel kecsegtetve hazahívtak; 3. hallei professzorokkal leveleztek; 4. hallei, pietizmus-gyanús könyveket adtak az ifjúság kezébe, illetve hallei énekeskönyvet akartak a gyülekezetben bevezetni; 5. a hallei professzorok nézeteit mentették, védelmezték, illetve 6. a szószéken is pietista-gyanús kifejezéseket használtak (Mem. 13–18). A vádak valóságtartalmát kissé alább vizsgálom, amikor Bél és Burius válaszait tekintem át – most inkább a felsorolt állítások hátterét próbálom bemutatni.

Eme vádpontok, ahogy már fentebb is jeleztem, két csoportra oszthatók. Nagy részük gyakran előfordul más esetekben is, szuperintendensek, egyházi hatóságok, lelkésztársak részéről. Mindjárt itt van a Halléba küldött diákok ügye. Amint már utaltunk rá,

⁶¹ „Dein successor oblatu; ut eum inauguraret, officii admonuit, illique locum in cathedra fecit, viro utique bono, sed qui circulis scholasticis minus, quam optabat Belius, congruus fuit; quae caussa fuit, ut ludus cito marcesceret, quamvis ad ecclesiae munus mature transportaretur infelix rector, eo quod conrector Belianis moliminibus omni virium contentione contra ibat.” BRUCKERUS–BÉL, 1746, 7.

⁶² Majorra és Simonidesre: ROSENAUER, 1876, 98.

⁶³ Említése: Mem. 30. Még lásd a hozzá kapcsolódó 151. jegyzetet a fordításban!

a honi ortodoxia veszélyt látott abban, hogy nő az innen érkező diákok köre, akik után szívesen kapnak a gazdagabb gyülekezetek. Magát Bél a vád a későbbiekben is elkíséri: Krmann Dániel szuperintendenst később azzal akarták egyes lelkészek ellene (azaz Bél ellen) hangolni, hogy szándékosan nem Wittenbergbe küldi a diákjait, hanem Halléba (és Jénába).⁶⁴ A második és harmadik vádpontra nem találtam párhuzamot – melyek szerint Bél és Burius önhatalmúlag hazahívná és megpróbálná álláshoz juttatni a diákjait, illetve hallei professzorokkal levelezne –, bár az utóbbihoz némileg hasonló az az eset, amikor Zászkaliczky Jánosnak „vissza kellett vonnia” Halléból írt leveleit, mielőtt Komlóson lelkésszé választották. A negyedik vád, a gyanús könyvek birtoklása más esetben is bűnös dolognak számított: Kephalidestől ugyancsak elkobozták könyveit az ellene lefolytatott vizsgálat során.⁶⁵ A hallei professzorok „mentegése” (5. vádpont) ugyancsak előfordult korábban: már a rózsashegyi zsinaton is megkísérelte a pietista nézetekkel rokonszenvező két lelkész, maga Burius és Mittuch Ádám (1671–1738) nagyszombati prédikátor⁶⁶ megértetni a többiekkel, hogy a pietistának bélyegzett német teológusok írásai nem sértik az evangélikus egyház hitelveit. Burius Spener és Arndt tanításait vette védelmébe, akihez Mittuch is csatlakozott, s különösen Arndt nevezetes munkájának nagyszerűségét fejtegette.⁶⁷

Két vádpont azonban mintha eltérne a többitől. Az egyik a hallei énekeskönyv ügye (Mem. 16): a válaszból látni fogjuk, hogy ez már gyülekezeti probléma, s nem (csak?) a lelkészárság ügye. A másik szintén a templomfalakon belüli eseményekre utal, mégpedig a már említett „szokatlan kifejezésekre” (Mem. 18)– a válaszok mindkét vádat jobban megvilágítják, így mi is ott fogjuk őket részletesebben tárgyalni.

3. Bél és Burius védekezése

A memorandum elbeszélése szerint Bél és Burius „keserű könnyekkel siratták szerencsétlenségüket, amiért ártatlanul és minden bűn nélkül a hitbeli eltévelyedés gyanújába keveredtek” (Mem. 20), vagyis, ha hihetünk az iratnak, akkor nagyon érzékenyen érintette őket az ellenük folyó vizsgálat. Nem csoda ezek után, hogy minden lehetséges módon háritottak, és igyekeztek minden vádat „kimozogni”, ahogy az ilyen esetben természetes is. Válaszaik azonban – ahogyan azt fentebb már jeleztük – sokszor igen informatívak, és segítenek megérteni nekünk az egész eljárás mozzanatát.

Ami az első vádpontot illeti, a diákok egyetemre küldését nemigen tagadhatták, csak éppen azt hangsúlyozták, hogy a diákok oda mehettek, ahova csak kívántak, és mint nyilatkozták, „a hallei egyetemet soha nem ajánlottuk másképpen, mint ahogy azt a hamisság nélküli igaz hit iránti őszinte igyekezet megengedte” (Mem. 22). Itt tehát gyakorlatilag elismerik, hogy Hallét javasolták a diákjaiknak – és volt is mit elismerni. Burius számításaink szerint 12 diákot küldött Halléba rektorsága (1696–1704), majd lelkészsége (1704–1710) idején; több esetben egészen pontosan bizonyítható – Francké-

⁶⁴ SZELESTEI N., 2016, 47, 48–49.

⁶⁵ SZENT-IVÁNYI, 1935, 175.

⁶⁶ Életrajzi adatai: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 479 (856).

⁶⁷ ZSILINSZKY, 1889, 41. Még lásd Uo., 31.

val való levelezése alapján –, hogy ő ajánlotta be a diákokat az egyetemre.⁶⁸ Bél egyszerre három diákot küldött, illetve ajánlott be Franckénál a hallei egyetemre, amelyet 1711. május 6-án a hozzá írt levele is bizonyít.⁶⁹

A vádlottak ugyanakkor felhívták a figyelmet arra a jól ismert tényre, hogy a szegény peregrinusok részére biztosított ingyenes menza, a *Freitisch*, avagy *Freitische* miatt ekkoriban nagyon népszerű volt a tanintézmény, és sok olyan, pénzszerűbe került diák vándorolt át más egyetemről, nevezetesen Lipcséből, Wittenbergből, Jénából Halléba, akik előzőleg Rozsnyón, Lőcsén, Eperjesen tanultak.⁷⁰ Hogy ez mennyire valós érv volt, arra szegény Hruskovics Sámuel esete hozható fel, aki elegendő támogatás hiányában igen sokat nyomorgott wittenbergi peregrinációja alatt, és nem sok híja volt, hogy egyenesen éhen nem halt az egyetemvárosban – amint arról saját maga kendőzetlenül beszámol.⁷¹

A patrónusuk tudta nélkül hazahívott diákok ügyében a vádra adott válasz megemlíti Georg Grundelt, s így tudjuk, hogy kiról van szó.⁷² Az viszont bizonyos, hogy Burius, ha törekedett is diákját valahol beajánlani, nem járt sikerrel; Grundel kint maradt Halléban orvostudományi tanulmányok végett, ám 1713 júniusában elhunyt.⁷³ A vádak között ez is egy sajátos tétel, mivel valamilyen konfliktust jelez a peregrinációt finanszírozó patrónus, illetve az egyetemi karriert egyengető tanár között. Maga a jelenség ugyanakkor tipikus lehetett annyiban, hogy a pestis miatt ekkoriban sok lelkészi vagy tanítói állás üresedett meg, így lehetséges, hogy akadtak egyéb esetek is, amikor lelkészek vagy tanárok – illetve konkrétan Bél és Burius –, hazahívták diákjaikat a betöltetlen tisztségek ellátása végett.⁷⁴

A 3. pontra adott válasz talán a legmeghökkenőbb. Mindketten kereken letagadták ugyanis, hogy leveleztek volna a „hallei professzor urakkal” – holott Bél és Burius is váltott levelet Franckéval, amelyekben, mint láttuk, egyebek mellett diákjaikat ajánlották be a nagynevű reformernek és intézményalapítónak, de beszámoltak egyebek mellett az ortodoxiával vívott harcaikról is.⁷⁵ Ismerjük emellett Burius levelét a másik jeles hallei professzorhoz, a Francke-tanítvány Joachim Langéhoz (1670–1744) 1708-ból, amelyben panaszkodik az őt és a többi hallei diákot ért támadások miatt.⁷⁶ A fentiek alapján nemigen gondolhatunk másra, mint arra, hogy a két bevádolt lelkész úgy gon-

⁶⁸ Lásd a fordításban a 142., 146. és 148. jegyzeteket!

⁶⁹ Lásd Bél Mátyás levelét August Hermann Franckének. Besztercebánya, 1711. május 6. In: SZELESTEI N., 1993, nr. 9. A levéllel kapcsolatban: NAGY, 2010, 99. Még lásd a fordításban a 148. jegyzetet!

⁷⁰ Mem. 23–24. Még lásd az e szakaszokhoz fűzött jegyzeteket!

⁷¹ HRUŠKOVIC, 2000, 100, 102, 116, 118.

⁷² Mem. 26. Még lásd a szakaszhoz fűzött jegyzetet!

⁷³ Uo.

⁷⁴ A dunántúli evangélikus gyülekezetek kapcsán Csepregi Zoltán megfigyelte, hogy az 1710. évi pestis következtében egyszerre sok lelkészi állás üresedett meg, s ezeket főleg győri múltú lelkészek töltötték be. A szerző e mögött tudatos „káderpolitikát” vélt felfedezni. CSEPREGI, 2000, 23.

⁷⁵ Mem. 27. Még lásd a kapcsolódó jegyzetet, a levelek felsorolásával!

⁷⁶ CSEPREGI, 2013, 86–87. Igaz, Langének ekkor még nincs katedrája Halléban, csak 1709-ben lesz professzor az egyetemen (CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 410 [831]); de Franckéhoz és a pietizmushoz való kötődése nyilvánvaló.

dolta: a Franckéval – és Langéval – váltott levelek túlságosan kedvezőtlen fényben tűntek fel őket, így eltitkolták, hogy kapcsolatban álltak velük.

A 4. pontra adott válaszukban Bél és Burius ismét kategorikusan tagadták, hogy bizonyos pietistagyanús könyveket ajánlottak volna az ifjúságnak (Mem. 28). Ennek azonban némileg ellentmond Hruskovics felettébb érdekes beszámolója. Ő ugyanis bevallja, hogy bár wittenbergi tanulmányai hatására később elfordult tanáratól annak pietizmusa miatt, az iskolában maga is Bél „rajongói” között volt, és Bél tanításai nyomán túlzásba vitte a kegyességi olvasmányokat – Baelius (Lewis Bayly), Comenius és Kempis Tamás írásait említi –, sőt aszkézissel, böjtöléssel, ostoba fogadalmakkal gyötörte magát; ezért utólag visszatekintve óva intett mindenkit „e kegyetlen és halálos teológiától”, vagyis a pietizmustól.⁷⁷ A puritán Bayly, s híres műve, a *Practice of Piety*, avagy a *Praxis Pietatis* nagymértékben hatott Spenerre, valamint Franckéra és teológiai nézeteire;⁷⁸ emellett magyarországi és erdélyi pietisták is szívesen olvasták, terjesztették.⁷⁹ Bél esetében nem tudjuk kimutatni, hogy forgatta volna, de nem nehéz elképzelni, hogy ajánlotta a diákjainak. Figyelmet érdemel még Kempis, akinek a miszticizmusa szintén komoly befolyást fejtett ki a pietista gondolkodókra, sőt, maga Bél is újra kiadta nevezetes munkáját a Castellio-féle átdolgozásban.⁸⁰ Így ebben az esetben is jogosan tehető fel, hogy ő adta Hruskovics kezébe.

Megfontolandó emellett, hogy Bél és Burius hogyan értelmezték a kérdést. Mivel nem konkrét munkákról volt szó, és maga a „pietista” fogalom – amely kezdetben amúgy is egy gúnynév volt⁸¹ –, nem volt pontosan lehatárolva, elképzelhető, hogy bizonyos olvasmányokat, amelyeket valóban ajánlottak diákjaiknak, egyszerűen nem tekintették úgy, hogy a „pietista” bélyeget rájuk lehetne sütni. Az is lehet ugyanakkor, hogy óvatosak voltak, s valóban tartózkodtak attól, hogy frissen megjelent hallei kegyességi könyveket adjanak a diákok kezébe.⁸²

Különösen érdekesnek tartom a hallei énekeskönyv ügyét, amely szintén a 4. vádpont-hoz tartozik. Itt egészen bizonyosan Johann Anastasius Freylinghausennek (1670–1739), a hallei teológusnak, énekszerzőnek és komponistának – nem mellesleg Francke vejének, illetve a hallei alapítványok későbbi vezetőjének – 1704-ben megjelent *Geistreiche (das heißt voll Heiligen Geistes) Gesangbuch* című énekeskönyvéről van szó; csak ezt lehet érteni „hallei énekeskönyv” alatt.⁸³ A két vádlott válasza elég sajátos: előbb kijelentik, hogy nem állt szándékukban bevezetni, sőt, csak feltételekkel fogadják el (Mem. 29), majd Bél mégis bevallja, hogy egyes darabokat kiválasztott azok közül, amikor még a Szent

⁷⁷ HRUŠKOVIC 2000, 74, 76. Ugyanerről: OBERUČ, 1936, 53–54.

⁷⁸ YODER, 2020, 66–69.

⁷⁹ SZENT-IVÁNYI, 1935, 328; 422; FONT, 2001, 66.

⁸⁰ A könyv bibliográfiai adatai: BELÁK, 1984, nr. 46. Kempisnek a pietizmusra gyakorolt hatására: FAJT, 2022, 37, 93–94. (További irodalommal.)

⁸¹ SZENT-IVÁNYI, 1935, 11.

⁸² Az „argumentum ex silentio” alapján gondolhatjuk azt, hogy amennyiben Hruskovics nem említett ilyesmiket saját pietista „korszaka” elbeszélésekor, akkor Bél valóban nem ajánlott efféle könyveket a diákoknak – bár ez önmagában persze gyenge érv.

⁸³ Lásd a fordítást (Mem. 29) és a hozzá tartozó jegyzetet.

Erzsébet-templomban lelkészként szolgált, s eme énekeket aztán zenei kíséret mellett énekelték, de azt is hozzáteszi, hogy egyeseknek nem tetszettek, ezért ezt nem is erőltette volna tovább, de a kérdés amúgy is okafogyott, mivel közbejött a „száműzetés”, vagyis a templom 1709. évi, fentebb már említett elvétele az evangélikusoktól (Mem. 30). Ez az érdekes adat – tehát az, hogy Bél rövid beszercebányai lelkipásztorkodása alatt a Freylinghausen-féle *Gesangbuch* egyes énekeinek bevezetésével kísérletezett – eddig nem volt ismert, de felbukkanása nem meglepő. Azt ugyan nem tudjuk, hogy pozsonyi lelkész-sége idején Bél próbálkozott-e hasonlóval, de arról már van tudomásunk, hogy 1729-ben megjelent ima- és énekeskönyvében, a *Die gottsuchende Seele* című kiadványban az énekeskönyvi részben nagy számban vett át darabokat a hallei komponista énekeiből.⁸⁴

Az ötödik vádpontra adott válaszukban Bél és Burius lényegében azt mondják, csak annyiban értenek egyet a hallei nézetekkel, amennyiben azok összhangban vannak a szimbolikus könyvekkel, vagyis az evangélikus egyház hitvallási irataival (Augsburgi Hitvallás, Apológia, schmalkaldeni cikkelyek, Luther mindkét katekizmusa, Egyességi irat).⁸⁵ Ezt el is várhatták tőlük, ahogyan elvárták a rózsashegyi zsinaton is: ott szintén azt kellett hangoztatni a pietizmussal gyanúsított lelkészeknek, hogy elismerik a szimbolikus könyveket, sőt azt is, hogy a németországi pietisták „túlzásait” elítélik.⁸⁶

A szimbolikus könyvek elismerésére később is ügyelt mindkét fél: az ortodoxia, illetve a Halléban, Jénában végzett, és a speneri, franckei nézetekkel rokonszenvező lelkészek is. Ez lett az a hivatkozási alap, amely a közös nevezőt jelentette, és a nézetkülönbségek eszkalációját legalább a felszínen fékezte. Érdemes ezzel kapcsolatban néhány példát említeni. 1714-ben Bél biztosította az őt meghívó pozsonyiakat, hogy a diákokat az ágostai hitvallás és a szimbolikus könyvek szellemében fogja hitre nevelni⁸⁷ – ami azért érdekes, mert bár a pietista nézetekkel már régóta ismerkedő pozsonyiakat nyilván nem kellett ezzel kapcsolatban nyugtatgatni, „kifelé”, a hatóságok vagy kevésbé toleráns lelkészek felé jól jöhetett egy ilyen nyilatkozat. Később a dunántúli szuperintendensi tisztségre esélyes Sartoris János (1695–1756) nemescsói lelkész⁸⁸ figyelmezteti Torkos András (1669–1737), a tekintélyes győri prédikátor:⁸⁹ vessen el a szimbolikus könyvekkel ellenkező minden tanítást, hiszen beiktatásakor ezekre kell esküt tennie.⁹⁰ 1737-ben a sároszempléni esperesi gyűlésen is esküvel kötelezik magukat a lelkészek, hogy a szimbolikus könyvekhez tartják magukat.⁹¹ Vagyis Burius és Bél Mátyás reakciója természe-

⁸⁴ FAJT, 2022, 96.

⁸⁵ Lásd a fordítást (Mem. 31) és az ahhoz tartozó jegyzetet.

⁸⁶ ZSILINSZKY, 1889, 58; SZENT-IVÁNYI, 1935, 158.

⁸⁷ SZENT-IVÁNYI, 1935, 163.

⁸⁸ Személyére: CSEPREGI–KLOSTERBERG–MONOK, 2015, B 647 (910).

⁸⁹ Életrajzi adatai: UO., B 783 (956).

⁹⁰ „Hinc ex pio caritatis affectu Te iterum iterumque rogo, ac iussu superiorum moneo: quicquid Augustanae Confessionis, Apologiae, denique Formulae Concordiae, Articulis Schmalcaldicis, nec non Catechesi beati Lutheri dissentaneum videtur, sequestrato, expurgesque, quicquid f[er]mentum in Te esse poterit, ut sis massa pura in sacrificium Domino.” Torkos András levele Sartoris Jánoshoz. Győr, 1736. [?] szept. 6. CSEPREGI, 2000, nr. 73 (vonatkozó rész: 206–207). Még lásd UO., 64.

⁹¹ SZENT-IVÁNYI, 1935, 179.

tes és elvárt lehetett, olyannyira, hogy később, a vizsgálatot lezáró ítéletben az egyházi bírák ismételten felhívják mindkettejük figyelmét az említett szövegekben foglalt hitelek betartására (Mem. 40).

Ami a 6. vádpontot, vagyis a szentbeszédekben alkalmazott furcsa, pietistagyanús kifejezéseket illeti, az elsősorban Buriusra vonatkozhatott: legalábbis a botránnyt kirobbantó prédikációt 1711. október 11-én nyilván ő tartotta. Az is lehet ugyanakkor, hogy Bél prédikációit is érte korábban hasonló kritika. Következésképpen a válaszuk első része (Mem. 33–34) együttes nyilatkozatnak is tekinthető, amit az is erősít, hogy többes szám első személyt alkalmaztak, tehát mintegy közösen válaszolnak. Ennek ellenére Bél védekezése külön is szerepel alább (Mem. 35), ami talán úgy magyarázható, hogy ekkoriban az iskolában tartott áhítatokat a diákoknak.

Mármost ami a válasz első részét illeti, rögtön meglepik az olvasót. A megvádolt lelkészek ugyanis elismerik, hogy „epanorthosis”-t (*ἐπανόρθωσις*), azaz „feddést”, „dorgálást” alkalmaztak, de „személyválogatás”, azaz elfogultság nélkül (Mem. 33). Azt is hozzátesszik azonban, hogy amennyiben ez valakinek nem tetszett, akkor ezentúl visszafogják a heveségüket (34). Nyilvánvaló, hogy mindez a panaszok között is ott lehetett, de nem foglalták írásba; ám Burius és Bél konkrétan válaszolt erre is.

Vajon miben állott ez a „dorgálás”, amely ráadásul „heves” is volt? Ezen a ponton érdemes ismét visszautalni a rozsnyóiakat ostromozó, bűnbánatra és megtérésre intő Kephallidesre, mert a két eset igen hasonlóan tetszik. Úgy tűnik ugyanis, hogy a beszercebányai hívek emelt hangú dörgedelmeket, kirohanásokat kaphattak Buriustól – és talán korábban Bélétől –, s ezt ugyanúgy nem vették jó néven, mint a rozsnyóiak Kephallides-től. De a diákoknak is kijutott a szigorú dorgálásokból – erről pedig Bél gondoskodott. A bizonyíték erre ismét csak Hruskovics, aki így vall a fiatal rektorról: „Elsősorban azt sorolom Isten nagy jótéteményei közé, hogy ennek a férfinak a kegyességre serkentő mindennapi intelmeit és *dorgálásait* („epanorthosesque”!) hallgathattam.”⁹² Vagyis az egykori diák ugyanazt a szót alkalmazza, mint Bél és Burius védekezése. Elképzelhető, hogy az ő szájukból hallotta – de nem is kell ezt feltételezni, elég, ha azt vélelmezzük, és pedig jogosan, hogy e dorgálások a hallei moralizáló szigort visszhangozták.

Természetesen maga az „epanorthosis” kifejezés nemcsak a pietisták sajátja. A szó jelentése eredetileg: „megjavítás”; a retorikában az előzőleg mondottak kijavítását jelenti, de a 16–18. századi protestáns homiletikában a szentbeszéd egyik eleme, pontosabban az *applicatió*nak, vagyis a szentírási textus hallgatóságra való alkalmazásának egyik típusa; szinonimái a „correctio”, illetve a „reprehensio”, azaz „megigazítás”, „feddés”, „dorgálás”.⁹³ Így aztán az evangélikus ortodoxiához köthető lelkészek is alkalmazzák.⁹⁴

⁹² „Illud cum primis inter magna Dei beneficia refero, quod huius viri severas ad pietatem et quotidianas paraeneses epanorthosesque audire potuerim.” HRUŠKOVIC, 2000, 74.

⁹³ KECSKEMÉTI, 2003, 385; KECSKEMÉTI, 2007, 324–325.

⁹⁴ Érdemes az Eperjesen tanult Clementis János (1692–1763) esetét idéztetni, aki szintén nem aratott osztatlan sikert „dorgálásával”: „Szentháromság utáni XIII. vasárnap. Istentisztelet Fancsalon, amelyen részt vett Job Pál uram, áldozni is kívánt úrnőjével együtt, de az *epanorthosisszal* elmondott bevezető prédikáción (concione praeparatori[a] epanorthorica [! epanorthotica]) megsértődött, és az úrvacsora

Tény azonban, hogy Francke is használja ebben az értelemben,⁹⁵ ahogy az is, hogy Spener és Francke – ahogy arra már Kephaldesszel kapcsolatban utaltam –, merőben új nézeteket vallottak a prédikációról. Spener szerint a prédikátornak nem a műveltségét kellene fitogtatnia, hanem a hallgatóság lelki, hitbéli épülésére kellene törekednie; ne merevedjen bele valami retorikai formalizmusba, hanem inkább a hallgatóságának hitével törődjön.⁹⁶ Francke pedig úgy gondolta, hogy az igeszakasz alkalmazására (tehát az *applicatióra*) kell koncentrálni, hogy hogyan vonatkozik ez a hívek megtérésére, hitére; meg kell tagadni azokat az utakat, amiket e világ kínál; a lelkésznek Krisztushoz kell vezetnie a híveket.⁹⁷ Ismeretes, hogy Francke nagy hangsúlyt helyezett saját megtérésére, s ezt egyfajta mintaként állította olvasói elé.⁹⁸ Tehát a megtéréselemény, a megtérés tematizálása központi elem lehetett – ezt láttuk Kephaldes kapcsán is –, ahogy a „dorgálás”, a világi dolgok ostromozása is, miként Francke is kiemelte, hogy a lelkésznek a világi hívságok elvetését kell hangsúlyoznia.⁹⁹ Ha mindezt összevetjük a fenti szöveghelyekkel, amelyek Kephaldes, Burius és Bél „dorgálásaira”, „szigorú” vagy „heves” hangú szentbeszédeire vonatkoznak, akkor az rajzolódik ki, hogy e Hallásban tanult, illetve a pietista eszmékkel kapcsolatba kerülő lelkészek egy szigorúbb, élesebb prédikációs stílust hoztak haza magukkal, ami bizony okozhatott a hívek körében megbotránkozást, sértődést.

Amint írtuk, Bél külön is válaszolni akart a vádra, mivel a szövegben azt olvashatjuk, hogy „különösen pedig az igazgató (*rector*) beszél és gondolkodik minden teológiai beszédében Isten igéjével egyezőleg”. Sőt, itt is elhangzik, hogy az igazgató e beszédeiben – legalábbis a hosszú tudósnévsor szerint – a legwittenbergibb, legortodoxabb teológusokkal összhangban nyilatkozik meg, ami a teológiai kérdéseket illeti (Mem. 35). Bél védekezésében itt jól kitapintható a megfelelési vágy – és nem is tűnik annyira őszintének.

Nagyon eltérített azonban minket Bél Mátyás és Burius válasza az eredeti vádponttól, tehát attól, hogy furcsa, pietistagyanús kifejezések hangzottak el a prédikációikban. E panasz is jogos lehetett a gyülekezet részéről annyiban, hogy a pietista szerzők valóban használtak új nyelvi fordulatokat, illetve neologizmusokat írásaikban, amelyeket ellenfeleik rendszeresen kritizáltak, parodizáltak.¹⁰⁰ Ezek után teljesen életszerű, hogy a besztercebányai hívek is berzenkedtek a sosem hallott kifejezésektől, s ennek hangot is adtak. A két megvádolt lelkész azonban erre érdemben nem reflektált; csak annyit jegyeztek meg, hogy a szentbeszédekben kerülni szokták az „elragadtatott kifejezéseket” (Mem. 33).

előtt elment.” GYULAI, 2018, 79. (A közreadó magyarázata az *epanorthosisa* téves, mert a retorikai alapjelentését hozza, holott itt egyértelműen homiletikai értelemben használja a szerző.)

⁹⁵ FRANCKE, 1729, 298.

⁹⁶ STORM, 2009, 181–182.

⁹⁷ UO., 192.

⁹⁸ EDWARDS, 2009, 19.

⁹⁹ STORM, 2009, 192.

¹⁰⁰ A pietizmus nyelvi-irodalmi sajátosságaira újabban: SCHRADER, 2019.

A válaszaik végén Burius és Bél teljes magabiztossággal kijelentik, hogy a fentiekből nyilvánvaló: nem szegték meg esküjüket, amellyel az igaz hit tanítására kötelezték magukat (Mem. 38). Hogy azonban mennyire „őszinte és minden lelki titkolózástól mentes” ez a „nyilatkozat” (Mem. 37), azt már fentebb láthattuk. Noha tagadták, valójában leveleztek a legnagyobb halleivel, Franckével, és másokkal is; minden jel szerint a hallei pietista nézetek hívei voltak, de ezt ügyesen kikerülték azzal, hogy hitelveik nem mennek szembe a szimbolikus könyvekkel. A diákságnak is ajánlhattak olyan könyveket, amelyek a speneri, franckeai új kegyességet hirdették, vagy éppen a hallei mesterek által is ajánlott és kedvelt olvasmányok voltak (Bayly, Kempis), de ezekre is mondhatták, hogy azok nem „pietista” kiadványok, mert az amúgy sem számított egy pontosan meghatározott kategóriának. Láthatóan mindketten ki akartak bújni a stigmatizálás és az ezzel járó elbocsátás alól, s ezért egy-két esetben belementek a tények elhallgatásába, illetve elkenésébe is. Néhány alkalommal azonban önkritikát is gyakoroltak: Bél elismerte, hogy a hallei énekeskönyv nem aratott sikert a Szent Erzsébet-templomban, Burius pedig kész volt visszafogni „hevességét” a prédikációk során.

4. Az ítélet

Az ügyben döntő bírák a jelek szerint elfogadták Burius és Bél védekezését, és mindkettejüket meghagyták hivatalában. Az okokat illetően csak találgatásokra vagyunk utalva. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy a felhozott kifogások ellenére az egyháznagyok többsége megbízott bennük, mert már régóta ismerte őket, és sok érv szólt mellettük. Burius korábban eredményesen vezette az iskolát, és lelkeszként is régóta szolgált a gyülekezetben. Bél egyetemjárását Besztercebánya városa támogatta,¹⁰¹ és rögtön hazatérése után két állással bízta meg. Bél 1708–1711 közötti tevékenységét illetően jórészt saját beszámolójára vagyunk utalva, ami nyilván nem a legjobb kiindulópont, de ha hihetünk neki, akkor nagy lendülettel igyekezett feltámasztani az iskolát, visszahozta a héber és a görög oktatását, új tantárgyakat vezetett be stb.¹⁰² Idevehetjük továbbá Hruskovics beszámolóját, akinek a becsületére legyen mondva, hogy minden ellenérzése dacára elismeri Bél kimagasló tanári képességeit (Hruskovics éppen 1711-ben érkezett Besztercebányára tanulni).¹⁰³ Nyilvánvaló, hogy egy ilyen ígéretes rektort nem akart elveszíteni a város, különösen, ha előzőleg még „investált” is az oktatásába. De a politikai helyzet megváltozását is figyelembe kell venni. Lehet, hogy a bírák belátták: a Rákóczi alatti viszonylagos szabadság véget ért, és ezért nem tanácsos egy lelkes és egy rektor elmozdításával felhívni magukra a hatóságok és a klérus figyelmét.

A bírák azonban feltételekhez kötötték a két vádlott további alkalmazását. Meghagyták nekik, hogy az egyházban és az iskolában is a szimbolikus könyvekhez tartsák magukat hitkérdésekben; tartózkodjanak a pietisták, rajongók, naturalisták¹⁰⁴ és egyéb újítók tanaitól, illetve kerüljék a pietista szófordulatokat „az evangélikus egyházban”

¹⁰¹ BRUCKERUS–BÉL, 1746, 4.

¹⁰² UO., 6; TÓTH, 2022, 431.

¹⁰³ HRUŠKOVIC, 2000, 74.

¹⁰⁴ Lásd ezekre Mem. 41. Még lásd a szakaszhoz fűzött jegyzetünket!

(Mem. 40–42). Ezek még kevésbé megfogható előírások voltak, bár a harmadik megjegyzés bizonyára nyomasztólag hathatott rájuk, mivel így mintegy cenzúrázniuk kellett saját prédikációikat, előadásait. A következő három intelem azonban már szigorúbb és konkrétabb. Az egyházi bírák meghagyták Buriusnak és Bélnek, hogy a tanulóifjúságot a továbbiakban ne küldjék Halléba; ne levelezzenek az „újíttókkal”; végül pedig ne hozassák be, és még kevésbé ajánlják a (templomi) hallgatóságnak vagy az iskolai ifjúságnak a fanatikusok, naturalisták s más pietistagyanús személyek könyveit (Mem. 43–45). A záró intelem is súlyos: ha a fentieket megtartják, a város a továbbiakban is a segítségükre lesz, de ha megszegik, akkor elengedi a kezüket, és a következményekért csak magukat okolhatják majd (Mem. 46).

Az ítélet tehát felmentés, ám a lelkészek felé, s talán kifelé, a honi ortodoxia felé is szigort és erőt mutat – vagyis a beszercebányai evangélikusok világosan jelezni akarták, hogy a jövőben nem fogják tűrni az efféle elhajlásokat. Megnyugodhatott Krmann Dániel, a rózsahegy „héja”, a pietisták kérlelhetetlen üldözője; örülhettek az eperjesiek, így elsősorban Johann Schwarz szuperintendens, valamint a világi patrónusok közül kikerülő hangadók, így valószínűsíthetően Szirmay Miklós: Beszercebánya nem lett „pietista fészek”. És vélhetőleg örült a hívek egy része is, hogy nem kell a furcsa hallei dallamokat énekelnie, illetve nem kell Burius heves dörgedelmeit hallgatnia a szószék-ről vasárnaponként. A bírának és a megbíráltaknak azonban nem sok okuk lehetett az örömről – ahogy az az alábbiakból kiderül.

V. Ítélet után: a vizsgálat következményei

Az egyik vádlott, Burius János, bár állítólag egyetértett az irat tartalmával, nem írta alá a memorandumot, mivel – szól a szöveg – 1712. március 6-án bekövetkezett halála ebben megakadályozta (Mem. 49). Némileg furcsán hat ez az indoklás, mivel maga az irat 1711. november 2-án kelt (Mem. 47), vagyis négy hónappal korábban. Nem lehetetlen, hogy a gyűlés időpontja esett november 2-ra, míg az irat összeállítása csak később történt meg; ám az is lehet, hogy elhatalmasodó betegsége szólt közbe. Arról nincs tudomásunk, hogy a hívekkel és az egyházi vezetőkkel való konfrontáció nem játszott-e közre az idősnek nem mondható, 45 éves lelkész halálában. Nagyon csábító a kutatónak ilyesmit feltételezni, de megfelelő bizonyítékok hiányában fennáll a veszély, hogy a *post hoc ergo propter hoc* hibás érvelésének csapdájába esünk.

Ami Bél Mátyást illeti, úgy tűnik, hogy igyekezett alkalmazkodni az iratban foglaltakhoz; ezt sejteti az aláírása előtti kijelentése is, mely szerint akár egy terjedelmesebb, szimbolikus könyveknek megfelelő hitvallást is hajlandó írni, ha ezt a bírák szükségesnek látják (Mem. 50). De ezt sugallják a tények is. Az ifjú rektor hivatali idejének további szakaszában (1711. november – 1714. április) nem küldött diákot Halléba; ehelyett Jénába irányította őket.¹⁰⁵ Kézenfekvő azt gondolni, hogy az egyháznagyok intelmének

¹⁰⁵ TÓTH, 2009, 152. (nr. 10, 14, 15). Megjegyzendő, hogy Matthias Möhrwaldt 1711. szeptember 5-én távozott a gimnáziumból (TÓTH, 2009, 152), és október 5-én iratkozott be a jénai egyetemre (TAR,

engedelmeskedve cselekedett így – ugyanakkor ez nem is jelenthetett neki különösebb meghasonlást, mivel az idők során Jénával is jó kapcsolatokat épített ki, és ott is voltak pietista nézeteket valló professzorok.¹⁰⁶ Ugyanez tapasztalható Pozsonyban is Bél rektorsága (1714–1719) idején: tízen mentek Jénába a diákjai közül, s csak hárman Halléba, és azok is már akkor, amikor távozott az iskola éléről.¹⁰⁷ A levelezés kapcsán is az látható, hogy 1711 közepe és 1720 között nem írt levelet Halléba: legalábbis nem maradt fenn ilyen levél.¹⁰⁸ Ha volt is kommunikáció Bél és a hallei központ között, mindenképpen óvatosabb lehetett.

Ami a pietista könyvek behozatalának, illetve az iskolában való használatának tilalmát illeti, bizonyosan ebben is elővigyázatosabban járt el – erről azonban nincsenek konkrét információink. Nem mondott le viszont arról, hogy a pietista szerzőktől származó vagy pietisták által is példaadónak tartott műveket eljuttasson a magyarországi hívekhez. 1713-ban, tehát még beszercebányai rektorsága idején jelentette meg Halléban Freylinghausen hittanát, saját magyar fordításában – úgy, hogy a címlapon saját nevét és hivatalát is pontosan feltüntette.¹⁰⁹ Ez a kiadvány legalábbis azt sejteti, hogy maradt némi mozgásteret a vizsgálat után is. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a nyomtatványt biztosan nem a beszercebányai iskolába szánta, hiszen ott jellemzően nem voltak magyar anyanyelvű diákok.¹¹⁰

Érdeemes itt még a fentebb említett 1714. évi ajánlólevél egy passzusára kitérni. Az irat megfogalmazói szerint Bél úgy irányította az iskolát, „hogy a jó fegyelem, a kegyesség, az egyetértés, a kiváló tanulmányi rend épségben megőrződjön [...], ezenkívül a fanatikusok és újitók átkozott felvetései is nyilvános disputációkon támadtassanak meg, és teljesen leromboltassanak...”¹¹¹ Bél valóban rendezett a diákjainak nyilvános vizsgát, (ön)életrajzában külön említés esik az 1710. évi *examen*ről, amelyen retorikai és disputációs képzésükről adhattak számot a diákok.¹¹² Vajon rendezett ilyen vizsgákat a későbbiekben is, és azokon bizonyos „tévtanok” cáfolata is elhangzott? Nem kizárt, hogy ez megtörtént – emlékezzünk a Rezik által rendezett eperjesi vizsgára, ahol a pietizmus kritikája volt az egyik oráció témája. Lehet, hogy Bél maga is vállalkozott

2004, 1619), így az ő egyetemválasztása valószínűleg még nincs kapcsolatban a Bél Mátyásék ellen folyó konkrét eljárással: az azonban nagyon is lehet, hogy már Möhrwaldtot is az egyre hangosabb kritikák miatt küldte Bél oda – és nem Halléba.

¹⁰⁶ CSEPREGI, 2000, 18.

¹⁰⁷ TÓTH, 2007, 187–188. (Még lásd a felsorolt diákokhoz fűzött bejegyzéseket az anyakönyv szövegének közlésénél.)

¹⁰⁸ Bél a fentebb említett, 1711-ben kelt levele után (lásd fentebb 69. jegyzet) legközelebb csak 1720. szeptember 12-én ír levelet Franckénak – vagy legalábbis ez a következő levél, ami fennmaradt –, amikor Zaszkalitzky Jánost ajánlja. SZELESTEI N., 1993, nr. 119. A levélre: TÓTH, 2007, 182.

¹⁰⁹ FREYLINGHAUSEN, 1713 (BELÁK, 1984, nr. 5). A könyvről: SZENT-IVÁNYI, 1935, 160.

¹¹⁰ TÓTH, 2009, 141.

¹¹¹ „...sibi datas habenas reipublicae scholasticae ... ita moderasse, quo bona disciplina, pietas, concordia, et optimus studiorum ordo ... sarta tectaque observentur [Helyesen: observarentur – T. G.] ... praeterea fanaticorum quoque et novatorum damnatae hypotheses publicis disputationibus oppugnarentur, penitusque evertentur...” Az ajánlólevélre lásd fentebb a 16. jegyzetet.

¹¹² BRUCKERUS–BÉL, 1746, 6.

hasonlóra, de aligha tagadta meg magát s kritizálta a halleieket, hanem inkább más, akár a radikális pietizmus tagjai közé sorolt „újítókat” – például az egy helyen általa is bírált Petersent¹¹³ – tette meg valamely vitatkozás vagy szónoklat tárgyává, s adatta elő diákjai-val. A találgatások helyett azonban elég, ha kijelentjük: nem kizárt, hogy Bél valóban rendezett ilyen tematikájú disputációkat, hogy ezzel is bizonyítsa hitelveinek tisztaságát.

A nagy karrier előtt álló rektor azonban az 1711-es vizsgálat után már nem érezhette magát biztonságban a bányavárosban. Így amikor 1714-ben jött a pozsonyiak felkérése a rektori poszt betöltésére, akkor gyorsan ígent mondott. A váltásnak egyértelműen volt köze a vizsgálatához, illetve az azt megelőző ellenséges légkörhöz: ezt a sokat idézett (ön)életrajz is bizonyítja. Ebben ugyanis az áll, hogy Bél azért döntött Pozsony mellett, mert azt remélte: ott nyugodtabban működhet, és kevesebb rosszakarója lesz.¹¹⁴

VI. Összegzés

Úgy gondolom, hogy a Burius és Bél ellen lefolytatott vizsgálat igen fontos esemény a honi pietizmus történetében. Ennek ellenére alig esett róla szó eddig, sőt, a magyarországi pietizmus történetének elbeszéléséből mindeddig teljesen kimaradt. Tanulmányom végén néhány szóban összefoglalom, miért gondolom jelentősnek mind a vizsgálat tartalmi részét, mind pedig a következményeket.

Ami a vádpontokat, illetve a vádlók motivációit illeti, azok részben megerősítik Szelestei N. László többször idézett véleményét, mely szerint a honi pietista–ortodox polémia hátterében jobbára egyfajta pozícióharc lehetett: a Wittenbergben és másutt tanult lelkészek tartottak a hallei klikk erősödésétől, vagyis aggódva figyelték a Halléban képzettek túlzott népszerűségét, növekvő befolyását. Ezért nem akarták, hogy Burius és Bél oda küldjék a diákokat, sőt, még a levelezéstől, kapcsolattartástól is eltiltották volna őket. Mindez persze nem zárja ki, hogy a lelkészek, egyházi emberek egy része tisztában volt a pietista nézetek mibenlétével, s azt meggyőződésből helytelenítette: láthattuk Hruskovics Sámuel önéletrajzából, hogy ilyesmire is volt példa.

A lelkész és a rektor elleni panaszok között emellett vannak más jellegűek is, amelyek azt jelzik, hogy a gyülekezet sem volt maradéktalanul elégedett a pietista liturgikus, illetve prédikációs gyakorlattal. A hívek egy részének nem tetszettek a Halléból hozott énekek, az új, „szokatlan” kifejezések, a „dorgálás”, a szenvedélyes kirohanások. Láthattuk, hogy erre volt példa máshol is: Kephaldes Sámuel szintén azért volt kénytelen távozni Rozsnyóról, mert hallei stílusban, a Francke által szorgalmazott módszernek megfelelően bűnbánatra, megtérésre szólította fel a híveket, akik ezt zokon vették. Apró, de fontos adatok ezek arról, mit is jelentett a pietizmus Magyarországon a templomok falain belül, amikor vasárnaponként a lelkész felment a szószékre.

¹¹³ Uo., 5. Újabb erről megjelenés előtt álló tanulmányomban is írtam: TÓTH, 2023.

¹¹⁴ „Ast arduitate iuxta et divinitatem vocationis interserens ille [Belius – T. G.] a proposito deturbari se passus non est, ratus, sicuti evenit, eo se vocari, ubi et occasio virtutis exserendae prouideret, et minor obrectatorum numerus.” BRUCKERUS–BÉL, 1746, 7.

Végül, ahogy említettem, a vizsgálatnak voltak következményei is. Hogy Burius négy hónappal később bekövetkezett halálában közrejátszottak-e a történetek, az kérdéses; tény azonban, hogy ezáltal eggyel kevesebb képviselője lett a városban a hallei irányzatnak. Az viszont eléggé bizonyos, hogy Bél az ellene folytatott durva rágalomhadjárat, majd a lefolytatott vizsgálat miatt távozott az iskola éléről két és fél évvel később. Ha meggondoljuk, döntése azért is logikus lehetett, mert a korszak gyakorlata szerint az iskolarektor idővel a lelkészi állásba emelkedett – de vajon akarhatott-e Bél Besztercebányán (újra) lelkész lenni, ahol egykori kedves tanárát, Burius Jánost olyan kemény kritikával illették, s ahol saját elmondása szerint idővel neki is annyi rosszakarója lett? Az ügy legnagyobb nyertese a pozsonyi evangélikus gyülekezet lett, amely ezáltal kapott egy kiváló tanárt és lelkészt, iskolája pedig rendkívüli népszerűségre tett szert. Így aztán Pozsonyból lett „kis Halle”¹¹⁵ – nem pedig Besztercebányából.

Természetesen Bél Mátyás életének további alakulását is befolyásolta a vizsgálat, majd a részben emiatt bekövetkező Pozsonyba költözés. Csak kósza sejtés, de talán nem helytelen gondolat, hogy Bél a „fővárosi”, magyarabb, az országos politikával erősen átítatott közegben fordult Hungária történelme felé. Ennél azonban megfogalmazhatunk egy konkrétabb következményt is. Bél ugyan nem szakadt el a pietista törekvésektől, már ami a kegyességi munkák kiadását, az anyanyelvű Szentírás megjelentetését illeti, de 1711-ben, a vizsgálat során világosan megmutatkoztak előtte a korlátok, amelyekig elmehet. Pozsonyban ugyan szabadabban működhetett, és az iskolában is megvalósíthatta a Halléból hozott oktatási elveket és gyakorlatokat,¹¹⁶ mégis, munkásságának súlypontja rövidesen a tudományos művek írására helyeződött át – mivel maga is belátta, hogy lelkészként, teológusként aligha működhetne úgy, ahogyan azt szeretné.¹¹⁷ Így tehát hangsúlyoznunk kell, hogy nemcsak a honi pietizmus történetében, hanem jeles tudósunk pályáján is fontos mérföldkő volt az 1711. évi vizsgálat, és az azt megelőző, sok feszültséggel és sérelemmel járó viszálykodás – ezért aztán fontos, hogy a továbbiakban figyelembe vegyék a korszak, illetve a téma kutatói.

¹¹⁵ A gúnyos elnevezés forrása: KLEIN, 1789, II, 43. Új kiadás: KLEIN, 2021, I–II, 301.

¹¹⁶ Újabban, további irodalommal: TÓTH, 2007; KOLLÁROVÁ–NAGY, 2021, 33–41.

¹¹⁷ Erre történetik utalás az (ön)életrajzban. BRUCKERUS–BÉL, 1746, 7–8; ugyanerről: TÓTH, 2022, 435–436.

Szövegközlés

[Memorandum, sive inquisitio ecclesiastica contra Iohannem Burium iun. et Matthiam Belium pietismi accusatos]¹¹⁸

Besztercebánya, 1711. november 2.

ÚA ECAV Zbierka archívnych dokumentov k dejinám ECAV, II. 1. dob. Sub C.

[1] Quantopere coelestis doctrina verbo Dei patefacta aestimari, quantoque studio, sincera, et ab omnibus perversis opinionibus incorrupta conservari debeat, Vas Electum Dei nos instruit. [2] O Timothee, depositum custodi 1. Tim. 6.20. utque admonitio tanto firmiter memoriae inhaereat, repetit eam: Bonum depositum custodi per Spiritum S. qui habitat in nobis, 2. Tim. 1./: 14. [3] Felices, quibus tantus thesaurus concreditus est: feliciores, qui eum intemeratum conservant. [4] Non satis itaque depraedicare¹¹⁹ possumus Dei benignitatem, qui invalescentibus in regno hocce et alibi persecutionibus, ex mera gratia et singulari Suae Maiestatis Sacratissimae, Domini atque Regis nostri Clementissimi erga nos propensione, depositum hocce nobis concredidit, quod ut inviolatum ad finem usque nobis et posteris conservet, devotis eum exoramus precibus. [5] Sed proh dolor! quam monstrosas atque perversas princeps tenebrarum in angelum lucis sese transformans per organa sua, sub specioso satis pietatis schemate, hodiernum disseminat opiniones! [6] Igitur nostri officii esse duximus, omnem navare operam, ne quo pacto depositum istud in ecclesia nostra inter tot tantasque persecutiones conservatum, corruptelis quibusdam doctrinae, sub quocunque tandem praetextu adulteretur, atque iusto Dei iudicio, securitate[m]¹²⁰ hominum, contemptu[m]que¹²¹ Verbi punientis nobis eripiatur.¹²²

[7] Diversa autem nunc agitantur per regnum iudicia de pietismo, variisque absurdis, et verbo Dei contrariis opinionibus, ad eum spectantibus, nostraque ecclesia a multis trahitur in suspicionem, eo, quod reperiantur in ea viri hypothesibus istis, si non per omnia addicti, tamen iis nimium faventes. [8] Neque fundamento carere videtur haec suspicio. Experientia enim edocti sumus, adolescentes optimae indolis, continuandorum studiorum causa, in Germaniam missos, potiori ex parte Halam, a nostris fuisse

¹¹⁸ Általunk adott cím; a kéziratban eredetileg semmilyen cím nem szerepelt a szöveg elején. A latin textust betűhűen közöljük. A szó belseji rövidítéseket feloldottuk (Dnm = Dominum), de az egyéb, szokványos és jól ismert rövidítéseket (Cl., V. D. M. stb.) nem. Ha javítást végeztünk, azt mindig jeleztük jegyzet formájában. A szöveget szakaszokra osztottuk fel (pl. [1]), hogy könnyebben lehessen rá hivatkozni, s hogy kényelmesebben össze lehessen vetni a magyar fordítással (amelyben természetesen szintén szerepelnek a szakaszszámok).

¹¹⁹ corr. ex *depraedicare* a nobis

¹²⁰ corr. a nobis; cf. notam sequentem

¹²¹ corr. a nobis, cf. GRAVIUS, 1647, 39. „iusto Dei iudicio contemptum Verbi punientis”

¹²² in ms. *erripiatur*; corr. a nobis

promotos, confectoque ibidem studiorum curriculo, [p. 2.]¹²³ iterum ad nos remeasse. [9] Advertimus quoque nimium suspe[ctas]¹²⁴ formulas loquendi, in suggestu aliquoties fuisse adhibita[s],¹²⁵ ut plurimum autem Dominica XIX. Trinit. anni currentis, ignis dissensionum sub cineribus velut latens in apertam erupit¹²⁶ flammam, cum controversiae istae pro et contra non sine notabili totius ecclesiae et cumprimis infirmorum scandalo agitentur. [10] Tantum incendium quam facile sese dilatasset, et si longior ei concessa fuisset mora, toti ecclesiae excidium causasset. [11] Igitur invocato Numinis divini auxilio, partim verbi Divini ministri, partim vero Ecclesiae primarii patroni, et inspectores, maturo praehabito consilio, convenimus, et ante omnia investigavimus personas, quae in suspicionem trahuntur, facileque conicere potuimus, Plurimum Reverendum et Clarissimum Virum, Dominum M. Iohannem Burium, Ecclesiae Germanicae Nat. V. D. Ministrum, et Plurimum Reverendum et Clarissimum Virum, Dominum Matthiam Bel, scholae nostrae rectorem pietismi insimulari. [12] Inquisivimus porro suspicionis istius ansas, et reperimus sequentes:

[13] Primo: quod studiosis ad universitatem aliquam proficisci volentibus Hallensem Accademiam [!] nimium commendaverint, multosque ad eam promoverint.

[14] 2do: Quod Halae studiis imbutos, sine scitu patronorum huc revocaverint, eisque certam promotionis consequendae spem fecerint.

[15] 3tio: Quod cum dominis professoribus Hallensibus, aliisque novaturientibus, frequens et ex parte suspectum exercuerint literale commercium.

[16] 4to: Quod libellos Halae impressos, et pietismi suspectos iuventuti commendaverint, et libellum cantionum Hallensium propria autoritate in ecclesiam introducere voluerint. [p. 3.]

[17] 5to: Quod dominis Hallensibus, eorumque fautoribus nimium fuerint addicti, hypotheses eorum, partim extenuando, partim excusando, partim defendendo.

[18] 6to: Quod in concionibus formulis loquendi usi fuerint in ecclesia nostra hactenus non usitatis, pietismum redolentibus, et a sinceris theologis iam atro calculo notatis.

[19] Haec dum in timore Domini pensitarem, communi totius consessus suffragio statutum est, ut in re tanti momenti, alteram quoque exaudiremus partem, quae si ingenuam, verboque Dei et libris ecclesiarum nostrarum symbolicis, per omnia

¹²³ carent paginae numeris, qui itaque a nobis additi.

¹²⁴ suppl. a nobis

¹²⁵ suppl. a nobis

¹²⁶ corr. ex *erupuit* a nobis

conformem, sine omni fucō, et reservationibus mentalibus, fidei confessionem ediderit,¹²⁷ seque ab omni prorsus suspicione, evidentissimis rationibus liberaverit, obstructum iri os malevolorum, sinistris iudiciis toti ecclesiae nostrae labem aspergentium. [20] Adsciti itaque sunt in medium nostrum Plurimum Rev. et Cl. Vir, Dominus M. Iohannes Burius, Ecclesiae Nationis Germanicae V. D. Minister, et Plurimum Reverendus et Clarissimus Vir, Dominus Matthias Bel, scholae nostrae rector, auditaque propositione nostra acerbissimis deplorarunt lacrymis infelicitatem suam, quod innocenter et sine omni culpa heterodoxiae incurrerint suspensionem, cum tamen teste Deo et propria conscientia, ab omnibus heterodoxis opinionibus abhorreant, veritatem coelestem verbo Dei, et libris symbolicis expressam, inque ecclesia nostra Dei beneficio conservatam, unice profiteantur. [21] Quod momenta suspicionis attinet, ad singula eis obiecta viva voce prolixè responderunt; imo requisiti a consessu, scripto opinionem suam explicarunt, sequenti modo: [p. 4.]

[22] Ad 1mum quod studiosis etc.

Hallensem universitatem studiosis abeuntibus in Germaniam, quibus nostra pace abire licuit, quorsum libuit, nunquam commendavimus aliter, quam id sincerum non fucatae orthodoxiae studium permisit. [23] Commigrarunt autem ex nostris illuc aliqui, maxime, quod audirent, Potentissimi Regis Borussiae, et aliorum publica liberalitate, peregrinis et pauperioribus ibidem succurri. [24] Quo et factum est, ut ex circumiacentibus academiis, Lipsia, Vitteberga, Iena, sumptibus exhausti, iique antea Rosnaviae, Leütsoviae, Eperiesini studentes, numerosi illuc confluerent, id quod nobis imputari neque potest, neque debet.

[25] Ad 2dum quod Hallae studiis etc.

Hallenses studiosos theologiae, eosque patriae filios, quibus redire in patriam per se fuit licitum, quemadmodum ad publicas revocare promotiones ad ius patronatus pertinet, ita numquam id nobis arrogavimus, multominus [!] alicui heterodoxo spem promotionis cum orthodoxiae praeiudicio fecimus. [26] Quae M. Burius ad Georgium Grundelium Neosoliensem reditum parantem scripserat, huc trahi non possunt, cum eidem non promotionem, quae penes se non erat, sed unice mensam suam promiserit, quippe cum eundem antehac etiam intertenuerit.

[27] Ad 3tium quod cum dominis etc.

Commercium litterarum, cum dominis professoribus Hallensibus, aut cum aliis novaturientibus, nobis hactenus nullum prorsus intercessit; neque probari potest contrarium; quodsi vero scribendum aliquando fuit Halam [p. 5.] ad consanguineos, nihil in praeiudicium orthodoxiae scribebatur, sed huiusmodi necessitates, quas iure naturae, et gentium libere cum aliis per litteras communicare ubique locorum licet.

¹²⁷ corr. ex *eddiderit* a nobis

[28] Ad 4^{tum} quod libellos pietismi etc.

Libellos pietismi merito suspectos, nunquam iuventuti commendavimus: quin potius, ad evitandam suspicionem, eosdem vel tacuimus consulto, vel tamquam fugiendos indicavimus. Qua in re imprimis rector ad auditores scholasticos, eorumque testimonium hilaris provocat. Nec docebitur contrarium. [29] Librum autem cantionum Hallensem in ecclesiam introducere adeo non erat in nostra voluntate, ut vel ipsi non aliter eum recipiamus, aut approbemus, quam quatenus is verbo Dei puro, et libris symbolicis convenit. [30] Arias vero ex eodem excerptas, et in Elisabethano templo xenodochiali identidem, cum musico productas concentu, cum displicere videret multis, dicti templi ecclesiastes Matthias Bel, abrogaturus omnino fuisset, nisi interveniens exsilium omnem hac in parte controvertendi ansam praescidisset.

[31] Ad 5^{tum} quod dominis Hallensibus etc.

Hallensibus theologis, et quibuscunque aliis, non favimus, non favemus, neque favebimus aliter, quam id verbum Dei in canonicis Veteris et Novi Testamenti libris scriptum revelatumque et intemerata librorum symbolicorum, puta: invariatae confessionis Augustanae, Apologiae, Articulorum Schmalckaldicorum, utriusque catechismi B. Lutheri, et denique formulae Concordiae, stricte sic dictae orthodoxia permittit. [32] Reliqua dogmata, vetera sint [p. 6.] vel recenter procusa, quae ab isto verbi Dei canone, et publico librorum symbolicorum testimonio recedunt, excusare, extenuare, multominus [!] defendere, aut aliis instillare, numquam nobis in mentem venit, quin potius eadem refutare, auditores nostros meliora docere, uti nostrarum est partium, sic idem fideliter, omni occasione, sine convitiis tamen, praestitimus, praestamus, et Deo adiuvante praestabimus.

[33] Ad 6^{tum}: quod in concionibus etc.

In concionibus phrases fanaticas studiosissime vitamus, vitabimusque, epanorthosin sine personarum acceptione, quam Spiritus Sanctus tantopere prohibet, adhibemus; [34] quae si durior quandoque visa est, moniti et hac in parte quantum bonae conscientiae ratio permittit, a fervore lubentes remittimus. [35] Maxime vero rector, in omnibus suis lectionibus theologis, iuxta verbum Dei, cum libris symbolicis et orthodoxis theologis: Chemnitzio, Gerharo, Glassio, Hülsemanno, Höpfnero, Calvio etc. loquitur, et sentit, phrases suspectas, tamquam scopulos vitandos indicat, et detestatur. [36] Auditores praeterea, sive ecclesiasticos, sive scholasticos, ad nullam aliam pietatem deducimus, quam quae verbo Dei congruit, et verae poenitentiae, atque fidei in Christum fructus est per Spiritum Sanctum. Hypocrisin omnem tamquam Deum et homines fallere cupientem, et abominamur ipsi, et ut nostri auditores detestentur, graviter urgeamus.

[37] Haec nostra, utriusque M. Johannis Burii, V. D. M. Germanici et Matthiae Belii, nuper V. D. M. nunc rectoris, sincera, et procul omni reservatione mentali, ad supra memorata suspicionum momenta declaratio est. [p. 7.] [38] Ex qua patet, neutrum nostrum, iure iurando, quo nosmet, ad docendam, confitendam, tutandamque

orthodoxiam semel iterumque obstrinximus, hactenus contravenisse, aut illum violasse: quod hic hilares, et bona cum conscientia, tamquam coram Deo ultro profiteamur, plane confisi per gratiam Spiritus S. in agnita semel veritate, nos sine omni labe, et errorum admixtione, ad ultimum vitae usque halitum constanter perseveraturos.¹²⁸ Amen.

[39] Audita hac declaratione, et in timore Domini pensitata, iudicavimus consultum fore, ut ad evitandam ulteriorem suspicionem, contestandamque sinceram orthodoxiam, et cum reliquis V. D. M. in doctrina consensum, sequentia probe considerent.

[40] Primo: doctrinam scriptis prophetis et apostolicis, librisque ecclesiarum nostrarum symbolicis, puta Augustana Confessione invariata Invictissimo Imperatori Carolo V. anno 1530. exhibita, Apologia eiusdem, Articulis Schmalcaldicis, Catechismo utroque B. Lutheri, et Formula Concordiae, in specie sic dicta, comprehensam, constanter amplectantur, defendant, in ecclesia et schola, publice et privatim pure sine omni errorum commixtione proponant.

[41] 2do: opiniones erroneas pietistarum, fanaticorum, naturalistarum, et reliquorum novaturientium, verbo Dei pridem damnatas, et a sinceris theologis notatas, toto animo aversentur, easque in suggestu, et cathedra scholastica solidis potius argumentis confutare veritatemque coelestem ab his corruptelis vindicare studeant.

[42] 3tio: A phrasibus suspectis et pietismum redolentibus diligenter abstineant, et loquendi formulas iam receptas in ecclesia evangelica retineant.

[43] 4to: Studiosam iuventutem non amplius Halam exmittant, quin potius ad praecavendam omnem suspicio[nem], ibidem studiorum causa commorantes, revocent, et ad alias academias dirigant.

[44] 5to: Ab omni praeiudicioso litterarum commercio et familiaritate cum novaturientibus sibi caveant.

[45] 6to: Libros fanaticorum, naturalistarum, aliorumque pietismi suspectorum, non curent afferri, multominus [!] auditoribus, aut iuventuti scholasticae eos commendent.

[46] 7mo: Quodsi haec omnia, nominum subscriptione, vim solennis iuramenti habitura, ingenue se servaturos promiserint, et re ipsa observaverint, ab omni prorsus suspitione liberabuntur, et promissam in vocatoriis defensionem expectabunt; si vero casu quo, his contravenerint, aut condiciones praescriptas exactissime non servaverint, nullum

¹²⁸ corr. ex *persereraturos*

imposterum ab ecclesia sibi promittant patrociniū, quin potius infelicitatis, quae forsitan eos comitari¹²⁹ posset, causas, sibimet ipsis adscribant.

[47] Actum Neosolii Anno Domini 1711. die 2da 9bris.

[48] M. Thomas Steller V. D. M.
manu aliena L. S.

Ephraim Nostitius Ecclesiae Germ. Ecclesiastes L. S.

Elias Institoris utriusque Inclytae Nationis V. D. M. m. p. L. S.

Samuel Michäelides Nat. Slav. V. D. M. L. S.

Paulus Simonides Scholae Novisol. con-rector m. p. L. S.

Caspar Davidis p. t. iudex L. S.

Joh. Mi[c]hæl Fischer Nationis Germanicae Ecclesiae Evangelicae inspector m. p. L. S.

Iohannes Benedicti Nationis Slavonicae Evangelicae Eccl[esia]e inspector m. p. L. S.

Carolus Otto Moller, Med. Doctor m. p. L. S. [p. 9.]

[49] M. Iohannes Burius, Nat. Germ. V. D. M. sincere et ex animo istis omnibus adnuit, subscripturus omnino, nisi anno 1712. die 6. Martii Dom. Laetare, beata morte fuisset praeventus.

[50] Matthias Belius, nuper ad Divae Elisabethae Nationis utriusque ecclesiastes, nunc scholae rector, non istis modo omnibus ex animo et sincere subscribit, sed ad edendam etiam, si fuerit necessarium, uberiorem verboque Dei, et Libris Symbolicis convenientem confessionem paratum, immo paratissimum, se per gratiam Spiritus Sancti futurum, ultro profitetur. L. S.

¹²⁹ corr. ex *commitari*

Fordítás

Memorandum, avagy Egyházi vizsgálat ifj. Burius János és Bél Mátyás ellen (A vizsgálatról készült emlékirat)¹³⁰

[1] Hogy mennyire meg kell becsülni az Isten szava által kinyilvánított égi tanítást, s hogy milyen nagy igyekezettel kell azt minden fonák véleménytől sértetlenül megőrizni, arra megtanít minket Isten választott edénye.¹³¹ [2] Ó Timótheus, őrizd meg a rád bízott kincset (1 Tim 6.20.), s hogy az intés annál erősebben emlékezetébe vésődjön, megismétli azt: a rád bízott drága kincset őrizd meg a bennünk lakozó Szentlélek által (2 Tim 1.14). [3] Boldogok, akikre ekkora kincs lett rábízva; még boldogabbak, akik azt sértetlenül megőrzik. [4] Nem tudjuk ezért eléggé méltatni Isten jóságát, mert bár eme országban s máshol is erősödnek az üldöztetések, Ő ingyen kegyelméből, és ő Szent Felsege, legkegyelmesebb urunk és királyunk irántunk való páratlan jóindulata folytán ránk bízta ezt a kincset; buzgó imádsággal könyörgünk azért, hogy azt sértetlenül mindvégig megőrizze nekünk és utódainknak. [5] De jaj! Micsoda szörnyűséges és fonák vélekedéseket hint szét ma is saját eszközeivel, a kegyesség¹³² elég tetszetős álcája alatt a sötétség fejedelme, a világosság angyalává alakulva!¹³³ [6] Ezért úgy véltük, kötelességünk mindent megtenni azért, nehogy ama kincs, amely egyházunkban oly sok és oly nagy üldöztetések közepette megőrződött, bizonyos tévtanítások miatt, bármiféle ürüggyel megrontassék és elragadtassék tőlünk Isten jogos ítélete folytán, aki megbünteti az emberek gondatlanságát és az Ige megvetését.¹³⁴

[7] Mostanság azonban sokféle nézet kering az országban a pietizmusról, és az ahhoz kapcsolódó különféle képtelen és Isten igéjével ellenkező vélekedésekről, s egyházunkat sokan meggyanúsítják azzal, hogy találhatók benne olyan férfiak, akik ha nem is mindentől hívei e feltevéseknek, de azokat túlságosan is kedvelik. [8] S úgy tűnik, hogy e gyanúnak van alapja. Tapasztalatból megtudtuk ugyanis, hogy atyánkfiai¹³⁵ nagyobb-részt Halléba irányították ama kiváló jellemű ifjakat, akiket tanulmányaik folytatása végett Németországba küldtek, s miután ott befejezték tanulmányaikat, újból hozzánk tértek vissza. [9] Felfigyeltünk túlságosan gyanús szófordulatokra is, amelyeket néhány-szor a szószéken használtak: legfőképpen pedig ezen évben a Szentháromság ünnepe

¹³⁰ Általunk adott cím: az eredeti iratnak nincsen címe.

¹³¹ Pál apostol (ApCsel 9.15.).

¹³² Az eredetiben lévő „pietatis” elég egyértelmű utalás a pietista tanokra. Előzőleg a „saját eszközök” (*organa sua*) szintén a pietista tanokat terjesztő lelkészekre vonatkozhatnak.

¹³³ 2Kor 11.14. „mert maga a Sátán is a világosság angyalának adja ki magát.”

¹³⁴ GRAVIUS, 1647, 39.

¹³⁵ Az eredetiben: *nostris*.

utáni 19. vasárnapon¹³⁶ lángolt fel nyíltan a viszályok hamu alatt parázsló tüze, amidőn ama vitákat mindkét részről folytatták, az egész egyház és különösen a gyámoltalanok súlyos megbotránkozására. [10] E hatalmas tűzvész igen könnyen elterjedt volna, s az egész egyház pusztulását okozta volna, ha hosszabb haladékot kap. [11] Így hát az isteni felség segítségét kérve, Mi, Isten igéjének szolgái, illetve az egyház legfőbb pártfogói és felügyelői, miután előzetesen érett döntést hoztunk, összegyűltünk, és mindenekelőtt felkutattuk ama személyeket, akiket gyanúsítanak, s könnyen megállapíthattuk, hogy a főtisztelendő és igen neves férfiút, Burius János magiszter urat, a német nemzet egyházának lelkészét, illetve a főtisztelendő és igen neves férfiút, Bél Mátyás urat, iskolánk igazgatóját vádolják pietizmussal. [12] Megvizsgáltuk továbbá ama gyanúsítás indokait, és a következőket találtuk:

[13] Először: Ama tanulóknak, akik valamely egyetemre akarnak utazni, túlságosan is ajánlották a hallei akadémiát, és sokakat oda küldtek tovább.

[14] Másodszor: a Halléban tanult diákokat a pártfogók tudta nélkül ide hívták vissza, s azokat az előmozdítás¹³⁷ biztos reményével kecsegtették.

[15] Harmadszor: sűrű és részben gyanús levelezést folytattak a hallei professzor urakkal, s egyéb újítokkal.

[16] Negyedszer: Halléban nyomtatott és pietizmussal gyanúsítható könyvecskéket ajánlottak az ifúságnak, továbbá hallei énekeket tartalmazó könyvecskét¹³⁸ akartak saját hatáskörben bevezetni az egyházba.

[17] Ötödösor: túlságosan is elkötelezték magukat a hallei uraknak és támogatóiknak; azok feltevéseit részben kibébitették,¹³⁹ részben mentegették, részben védelmezték.

[18] Hatodszor: a szentbeszédekben olyan kifejezéseket használtak, amelyek egyházunkban eddig nem voltak használatban, s pietizmustól bűzlenek, továbbá a becsületes hittudósok már megbélyegezték őket.¹⁴⁰

[19] Minthogy ezeket istenfélelemmel megfontoltuk, az egész gyűlés közös szavazata nyomán az a határozat született, hogy egy ilyen nagy jelentőségű ügyben hallgassuk meg a másik felet is, s ha az őszinte, továbbá Isten igéjének, illetve egyházaink szimbolikus könyveinek mindenben megfelelő hitvallást tesz, mindenfajta tettetés és titkolózás nélkül, illetve ha nyilvánvaló érvekkel minden gyanú alól felmenti magát, akkor azzal lesz tömve a rosszakarók szája, akik balítéleteikkel foltot ejtenek az egyházunkon.

[20] Színünk elé hívtuk tehát a főtisztelendő és igen neves férfiút, Burius János magiszter urat, a német nemzet egyházának lelkészét, illetve a főtisztelendő és igen neves férfiút, Bél Mátyás urat, iskolánk igazgatóját; ők pedig, miután hallották előterjesztésünket, keserű könnyekkel siratták szerencsétlenségüket, amiért ártatlanul és minden bűn nélkül a hitbeli eltévelyedés gyanújába keveredtek, holott – Isten rá a tanú, és saját lelki-

¹³⁶ Ez a vasárnap 1711-ben október 11-re esett.

¹³⁷ Tehát valamely (egyházi) tisztség elnyerése.

¹³⁸ Lásd erre alább Bél és Burius válaszát (Mem. 29–30.), illetve a 150. jegyzetet.

¹³⁹ Vagyis igyekeztek a pietisták tanainak jelentőségét, az ortodox hitelvektől való különbözőségét kibébiteni, jelentéktelenné feltüntetni. Még lásd a folytatást.

¹⁴⁰ Tehát e kifejezéseket.

ismeretük – minden más hitű véleménytől irtóznak, s egyedül azt az égi igazságot vallják, amelyet Isten ígéje és a szimbolikus könyvek¹⁴¹ fejeztek ki, s amely egyházunkban Isten jótéteménye révén megőrződött. [21] Ami a gyanú egyes pontjait illeti, mind-egyikre, amelyet eléjük tártak, élőszóval, bőségesen válaszoltak; sőt, miután a gyűlés erre megkérte őket, véleményüket írásban is kifejtették a következő módon:

[22] Az elsőre, hogy ama tanulóknak stb.

A Németországba távozó tanulóknak – akik engedélyünk szerint oda mehettek, ahová csak akartak – a hallei egyetemet soha nem ajánlottuk másképpen, mint ahogy azt a hamisság nélküli igaz hit iránti őszinte igyekezet megengedte.¹⁴² [23] Némelyek oda vándoroltak a mieink közül, de főleg azért, mert hallották: a hatalmas porosz királynak és másoknak a közügyekben megnyilvánuló bőkezűsége segítséget nyújt a külföldi és szegény diákoknak.¹⁴³ [24] Emiatt történt az is, hogy a környező akadémiákról, azaz Lipszéből, Wittenbergből, Jénából nagy számban özönlöttek oda, amikor elfogyott a pénzük¹⁴⁴

¹⁴¹ Az evangélikus egyházban a Biblián kívül az alábbi szövegeket tartották hitkérdésekben irányadónak: Ágostai Hitvallás (1530), Apologia (1531), smalkaldeni cikkek (1537), Luther Márton kisebb és nagyobb kátéja (1529) és az Egyességi irat, avagy *Formula concordiae* (1580). A kérdésre még lásd a bevezető tanulmányt. A felsorolt szövegek magyar nyelvű kiadásaira lásd alább a 152. jegyzetet.

¹⁴² Burius rektorsága idején (1696–1704) Halléba ment: Samuel Kephaldes (Cephalides), (Matr. Neos. p. 383., TAR, 2004, nr. 779); Johannes Plavecky (Plavetzky) (Matr. Neos. p. 383, TAR, 2004, nr. 773), Daniel Burius, a rektor testvére (Matr. Neos. p. 383, TAR, 2004, nr. 778), Isaacus Andricius (Matr. Neos. p. 385, TAR, 2004, nr. 777), és maga Bél Mátyás (Matr. Neos. p. 386., TAR, 2004, nr. 781). Ideszámíthatók azok is, akik a következő rektor, Pilarik idején, de még Bél rektorsága előtt (1704–1710) mentek Halléba a besztercebányai iskolából, mivel Burius lelkészként az ő továbbtanulásukat is egyengette. Ezek: Johannes Michael Klement (Matr. Neos. p. 386, TAR, 2004, nr. 800; még lásd a 148. jegyzetet!), Georgius Grundel (lásd a 146. jegyzetet!), Michael Zimani (Matr. Neos. p. 387, TAR, 2004, nr. 843); Stephanus Apostoli (Matr. Neos. p. 389, TAR, 2004, nr. 830); Andreas Bobrik (Matr. Neos. p. 390, TAR, 2004, nr. 845). Emellett Francke Buriushoz írt egyik leveléből (1709. május 31.) kiderül, hogy Samuel Pellionist (TAR, 2004, nr. 789) vélhetőleg, Johann Theophil Schwarzot (TAR, 2004, nr. 837) biztosan Burius ajánlotta be Franckénak az egyetemre, de ők nem a besztercebányai gimnáziumból érkeztek Halléba. A levél: CSEPREGI, 2013, 92. Nem számítottuk viszont ide azokat a besztercebányai diákokat, akik egy másik egyetemről mentek át Halléba, mert az ilyen esetek mögött bizonyára nem Burius hatása, hanem a pénztelenség vagy egyéb okok állhattak (pl. Johannes Kogler: Matr. Neos. p. 45, TAR, 2004, nr. 806, megjegyzés: „Freitisch, gratis”) – ahogy ezt alább Bél és Burius is jelzi (még lásd a folytatást és a következő jegyzetet). Bél igazgatósága, majd igazgatósága idején (1708–1714) csupán négyen mentek közvetlenül a hallei egyetemre: ebből hárman éppen 1711-ben (!), míg ezt követően csak Bél távozása után, 1714-ben egy diák. TÓTH, 2009, 142, 151. (nr. 2, 3, 4), 160 (nr. 111).

¹⁴³ Az 1696-ban Francke által létrehozott ingyenes diákmenza (*Freitische*, „szabad asztalok”) a szegény diákoknak nyújtott nagy segítséget, s ezért népszerű volt a magyar peregrinusok körében is. Az itt étkező diákok a hallei árvaházi iskolában vállaltak oktatást. Maga Bél Mátyás is a diákmenzán étkezett hallei tanulmányai alatt, és tanított is az árvaházi tanintézményben. HAAN, 1879, 18; WALLMANN, 2000, 87–88; FONT, 2001, 30.

¹⁴⁴ Ha az 1694–1711 között Halléban tanuló diákok névsorát megtekintjük, valóban sok olyan van, akik másik német egyetemről mentek Halléba; nem kizárt, hogy a Bél és Burius által emlegetett pénzhiány miatt. Ez már csak azért is lehetséges, mert az egyetemi anyakönyv szerint közülük többen is ingyenesen látogathatták az egyetemet, illetve a diákmenzán (lásd előző jegyzet) étkezettek. TAR, 2004, nr. 744, 747, 749, 752, 764. stb.

– és ők előzőleg Rozsnyón, Lőcsén, Eperjesen tanultak. Ezt nekünk nem lehet és nem is szabad felróni.

[25] A másodikra, hogy a Halléban tanult stb.

Mínthogy azokat a hallei teológushallgatókat, akik hazánkból származnak – s akiknek maguktól is szabad volt hazatérni –, a patrónusnak áll jogában hazahívni, hogy aztán álláshoz juttassa, így ezt mi soha nem tekintettük magunkénak,¹⁴⁵ és még kevésbé kecsgettünk bármiféle más hitűt az igaz hit sérelmére álláshoz juttatás reményével. [26] Amit Burius magiszter írt a haza készülődő beszercebányai Georg Grundelhez,¹⁴⁶ azt nem lehet idevonni, mert neki nem tisztséghez juttatást ígért – ami nem is volt hatalmában –, hanem egyedül házánál való étkeztetést,¹⁴⁷ mínthogy már korábban is eltartotta őt.

[27] A harmadikra, hogy a hallei professzor urakkal stb.

A hallei professzor urakkal vagy más újítókkal eddig egyáltalán nem leveleztünk,¹⁴⁸ s nem is lehet ennek ellenkezőjét bizonyítani; ha azonban írni kellett olykor Halléba a rokonoknak,¹⁴⁹ semmit sem írtunk az igaz hit sérelmére, hanem csak olyasfajta szükséges dolgokat, amelyeket a természet- és népjog szerint bárhol a világon szabadon lehet másokkal levélben közölni.

¹⁴⁵ Tehát nem gondolták azt, hogy ők ezt megtehetik, vagyis hogy saját elhatározásból hazahívják teológushallgatókat, s aztán valamilyen állásba juttatják őket.

¹⁴⁶ Georg Grundel (1688–1713), a hasonnevű beszercebányai orvos fia, evangélikus beszercebányai diák (Matr. Neos. p. 387); 1708. május 18-án iratkozott be a hallei egyetemre, ahol a szegény diákoknak járó ingyenkosztot kapta (*Freitisch*); 1711. január 24-én befejezte (teológiai) tanulmányait. TAR, 2004, nr. 821. Maga Burius János ajánlotta őt Francke figyelmébe, amint az Francke leveléből kiderül („quem nunc commendasti, Georgii Grundelii [...]”). August Hermann Francke levele Burius Jánosnak. Halle, 1708. november 7. In: CSEPREGI, 2013, 87–88. Burius azonban hiába hívta haza (illetve ajánlotta fel neki, hogy étkezzen náluk), mert Grundel a teológiai tanulmányai végeztével (lásd fent) apja nyomdokait követve megkezdte orvosi stúdiumait. Ám ezt nem fejezhette be, mert 1713. június 17-én Halléban elhunyt. VÖLKER, 1986, 76.

¹⁴⁷ A szövegben eredetileg: „mensam suam”.

¹⁴⁸ Ez az állítás nem állja meg a helyét, egyikőjük esetében sem. Ifj. Burius János levelezett Franckével; 1707. június 7-én a neki írt válaszlevélben beszámol a rózsahegyzi zsinat pietizmusellenes intézkedéseiről, közzönetet mond az általa ajánlott diákok (!) fogadásáért, illetve érdeklődik, hogy Johannes Michael Klement, akit különösképpen ajánlott („quem imprimis commendaveram”), miért hagyta ott Hallét (CSEPREGI, 2013, 82–83). Francke hozzá írt levelei is fennmaradtak (1708. november 7-én írt levele: Uo., 87–88, illetve lásd fentebb a 146. jegyzetet; 1709. május 31-én írt levele: Uo., 92, illetve még lásd a 142. jegyzetet). Béltől több levél is fennmaradt Franckéhez (1709. október 26.: SZELESTEI N., 1993, nr. 6; 1711. május 6.: Uo., nr. 9; illetve jóval későbből, 1720. szeptember 12-én: Uo., nr. 119; 1720. október 31-én: Uo., 126). Különösen fontos az 1711. május 6-án írt levél, mivelhogy ebben ajánlja be Franckénál a három általa küldött diákot.

¹⁴⁹ Itt esetleg Burius Dánielre utalnak, ifj. Burius János testvérére, aki 1703-ban iratkozott be a hallei egyetemre. TAR, 2004, nr. 778. Ettől függetlenül az állítás, miszerint csak rokonokkal leveleztek volna Halléban, egyértelműen hamis. Még lásd az előző jegyzetet.

[28] A negyedikre, hogy pietizmussal méltán gyanúsítható könyveket stb. Pietizmussal méltán gyanúsítható könyveket soha nem ajánlottunk az ifjúságnak; sőt, hogy a gyanúsítást elkerüljük, azokról vagy szándékosan hallgattunk, vagy mint kerülendőket említettük őket. Ebben az ügyben elsősorban a rektor örömmel hivatkozik az iskolai hallgatókra és az ő tanúságtételükre, és nem lesz ezzel ellenkező tájékoztatás. [29] A hallei énekeskönyvet¹⁵⁰ pedig annyira nem volt szándékunkban bevezetni az egyházba, hogy még mi is csak úgy fogadjuk el, illetve hagyjuk jóvá, amennyiben az összhangban van Isten tiszta igéjével és a szimbolikus könyvekkel. [30] Ami pedig az abból kiválasztott és a Szent Erzsébetről nevezett ispotálytemplomban zeneszóval előadott énekeket illeti: amikor Bél Máttyás, a mondott templom lelkésze látta, hogy ezek sokaknak nem tetszenek, teljes mértékben eltörölte volna őket, ha nem jött volna közbe a száműzetés,¹⁵¹ amely e téren teljesen megszüntette a vizálykodás indokát.

[31] Az ötödikre, hogy a hallei uraknak stb.

A hallei teológusoknak és bárki másnak nem kedveztünk, nem kedvezünk, illetve nem is fogunk kedvezni másképpen, csak úgy, ahogyan azt Isten igéje – amely az ó- és újszövetségi kánoni könyvekben leíratott és kinyilvánított –, továbbá a szimbolikus könyveknek, úgymint a változtatás nélküli Ágostai Hitvallásnak, az Apológiának, a schmalkaldeni cikkeknek, a megboldogult Luther mindkét katekizmusának, s végül a szigorúan így nevezett Egyességi iratnak¹⁵² a romlatlan, igaz hite megengedi. [32] Sohasem gondoltunk arra, hogy mentegessük, kisebbsítsük, s még kevésbé, hogy védelmezzük, vagy másokba csepegtessük az olyan egyéb tanokat – legyenek bár régiek vagy újonnan koholtak –, amelyek Isten igéjének zsinórmértékétől és a szimbolikus könyvek nyilvános tanúságától eltérnek; sőt, minthogy az a feladatunk, hogy ezen tanokat megcáfoljuk s hallgatóságunkat jobb dolgokra okítsuk, így aztán hűségesen, minden alkalmalmmal, de gyalázkodások nélkül éppen ezt cselekedtük, ezt cselekedjük és Isten segedelmével ezt is fogjuk cselekedni.

¹⁵⁰ A szóban forgó énekeskönyv minden bizonnyal Johann Anastasius Freylinghausen (1670–1739) hallei teológus, énekszerző és komponista 1704-ben megjelent *Geistreiche (das heißt voll Heiligen Geistes) Gesangbuch* című énekeskönyve, vagy annak 1705-ös, 1706-os, esetleg 1708-as kiadása volt (1759-ig tizenkilencszer jelent meg). A kötetre: MIERSEMANN-BUSCH, 2002. (Számos tanulmánnyal Freylinghausenre és énekeskönyvére vonatkozólag.)

¹⁵¹ Tehát a templom visszavétele a katolikusok által, ami Bél lelkészi állásából való távozásával járt. Siegbert Heister császári főparancsnok 1709. november 6-án bevonult Besztercebányára, s november 9-én már követelte az evangélikusok kezén lévő, városfalakon belüli templomok, köztük a Szent Erzsébet-templom kulcsainak átadását, ami még aznap meg is történt. JURKOVICH, 1903, 297–299.

¹⁵² Modern magyar fordításai (az említés sorrendjében): ÁGOSTAI HITVALLÁS, 2008; APOLÓGIA, 2017; LUTHER–MELANCHTHON, 2019 (benne a schmalkaldeni cikkek, illetve Luther két kátéja); EGYESSÉGI IRAT, 2015.

[33] A hatodikra: hogy a szentbeszédekben stb.

A szentbeszédekben a legnagyobb igyekezettel kerüljük az elragadtatott kifejezéseket, s a jövőben is kerülni fogjuk őket; dorgálást¹⁵³ alkalmazunk – személyválogatás nélkül,¹⁵⁴ mert azt a Szentlélek erősen tiltja. [34] Ha ez valakinek olykor túlságosan keménynek tűnt, az intelleum hatására ezen a téren is szívesen visszafogjuk a hevességünket, amennyire ezt jó lelkiismeretünk engedi. [35] Különösen pedig az igazgató beszél és gondolkodik minden teológiai beszédében Isten igéjével egyezőleg, illetve a szimbolikus könyvekkel és az igazhitű teológusokkal, azaz Chemnitzcel, Gerharddal, Glassiusszal, Hülsemannal, Höpfnerrel, Caloviuszal¹⁵⁵ stb. együtt; a gyanús kifejezéseket épp annyira kerülendőnek tartja, mint a sziklaszirteket, s kárhoztatja őket. [36] Emellett a hallgatókat – akár az egyháziakat, akár az iskolaiakat – semmi más kegyességre nem vezetjük, csak ami Isten igéjével összhangban van, és az igaz bűnbánatnak és a Krisztusban való hitnek a gyümölcse a Szentlélek által. Minden képmutatást kárhoztatunk, mert az meg akar téveszteni Istent és embert, s hallgatóságunkat is szigorúan arra intjük, hogy vessék azt el.

[37] Ez a mi nyilatkozatunk, vagyis Burius János magiszter, német lelkész, illetve Bél Mátyás korábbi lelkész és jelenlegi iskolaigazgató őszinte és minden lelki titkolózástól mentes nyilatkozata a fentebb említett vádpontokra. [38] Nyilvánvaló ebből, hogy egyikőnk sem ment szembe azzal az esküvel, amellyel újra meg újra köteleztük magunkat az igaz hit tanítására, megvallására és megőrzésére, és nem is sértette azt meg; ezt mi itt derűsen és jó lelkiismerettel, mintegy Isten színe előtt önként valljuk – teljességgel bízva abban, hogy a Szentlélek kegyelme által az egyszer megismert igazsághoz mi minden fogatkozás vagy tévelygés hozzáadása nélkül, utolsó leheletünkig szilárdan ragaszkodni fogunk. Ámen.

[39] Miután meghallgattuk ezt a nyilatkozatot, s istenfélelemmel megvizsgáltuk, úgy véltük, a legbölcsebb az lesz, hogy a további gyanú elkerülése és az őszinte igaz hit tanúsítása végett, valamint a többi lelkésszel a tanításban való megegyezés céljából alaposan gondolják meg a következőket.

¹⁵³ Eredetiben latin betűkkel írva „epanorthosis” (ἐπανόρθωσις); latinul „correctio”. A korabeli protestáns homiletikában a szentbeszéd egyik eleme, pontosabban az *applicatió*nak, vagyis a szentírási textus hívekre való alkalmazásának az egyik típusa, amely „feddés”, „dorgálás” értelemben fordítható. Még lásd a bevezető tanulmányt. Vélhetően a hallei pietizmus túlságos erkölcsi szigora jelent meg Burius és Bél prédikációiban, úgymint a tánc, ének, játékok stb. elítélése, és ezzel kapcsolatos dörgedelmek a gyülekezet felé, ami nyilvánvalóan nem aratott osztatlan sikert. A témára: FONT, 2001, 16.

¹⁵⁴ Eredetiben: „sine personarum acceptione”. A kifejezés forrása: ApCsel 10.34. „In veritate comperio quoniam non est personarum acceptor Deus.” („Most értem meg igazán, hogy Isten nem személyválogató.”)

¹⁵⁵ Martin Chemnitz (1522–1586) evangélikus teológus, az Egyességi irat (lásd 141. jegyzet) egyik megalkotója; Johann Gerhard (1582–1637) evangélikus teológus, szuperintendens, jelentős egyházi író; Salomon Glassius (Glaß; 1593–1656) evangélikus teológus, szuperintendens, jénai egyetemi professzor; Johann Hülsemann (1602–1661) evangélikus teológus, wittenbergi egyetemi professzor; Heinrich Höpfner (1582–1642) evangélikus teológus, jénai egyetemi professzor; Abraham Calov, avagy Calovius (1612–1686) evangélikus teológus, matematikus, filozófus, wittenbergi egyetemi professzor. Mindannyian az evangélikus ortodoxia fontos alakjai – bár Gerhardra már a „protopietista” Arndt miszticizmusa is hatott.

[40] Először: Szilárdan fogadják el, védelmezzék meg és mind az egyházban, mind az iskolában, nyilvánosan és a magánéletben is tisztán és mindenféle tévelygés hozzákeverése nélkül adják elő azt a tanítást, amelyet a prófétai és apostoli írások, továbbá egyházunk szimbolikus könyvei, úgymint a győzhetetlen V. Károly császárnak 1530-ban bemutatott, változtatás nélküli augsburgi hitvallás, annak Apológiája, a schmalkaldeni cikkelyek, a megboldogult Luther mindkét katekizmusa, és az úgynevezett egyességi irat tartalmaz.¹⁵⁶

[41] Másodszer: Teljes szívvel forduljanak el a pietisták, rajongók, naturalisták¹⁵⁷ és egyéb újítók téves vélekedéseitől, amelyeket Isten igéje már rég elítélt, és a valódi teológusok is megbélyegeztek, s e vélekedéseket a szószéken és az iskolai katedrán inkább igyekezzenek szilárd érvekkel megcáfolni, és az égi igazságot a romlást hozó nézetektől megszabadítani.

[42] Harmadszor: Nagy gonddal tartózkodjanak a gyanús és pietizmustól bűzlő szófordulatoktól, és a már bevett kifejezéseket tartsák meg az evangélikus egyházban.

[43] Negyedszer: A tanulóifúságot a továbbiakban ne küldjék Halléba, sőt, inkább hívják vissza azokat, akik tanulás céljából ott tartózkodnak, és irányítsák őket más egyetemekre, hogy ezzel elejét vegyék minden gyanúsításnak.¹⁵⁸

[44] Ötödször: Óvakodjanak az újítókkal való mindenfajta ártalmas levelezéstől és barátkozástól.¹⁵⁹

[45] Hatodszor: A fanatikuskok, naturalisták¹⁶⁰ s más pietistagyanús személyek könyveit ne hozassák be, és még kevésbé ajánlják azokat a hallgatóságnak¹⁶¹ vagy az iskolai ifúságnak.

[46] Hetedszer: Ha megígérik, hogy mindezeket – amelyek az aláírásuk révén az ünnepélyes eskü erejével bírnak majd – hiánytalanul be fogják tartani, és valóban be is tartják, akkor minden gyanú alól teljességgel felmentést fognak kapni, és a meghívólevélben¹⁶² megígért védelemre számíthatnak; ha viszont esetleg szembemennek ezekkel,

¹⁵⁶ Lásd erre fentebb a 141. jegyzetet.

¹⁵⁷ A „pietisták” szóval, amint az a fentiekből is nyilvánvaló, a hallei pietizmus képviselőit jelölik az irat megfogalmazói. A „fanatikuskok” alatt vélhetőleg a radikális pietizmus körébe sorolt teológusok és szerzők értendők, így elsősorban Johann Jakob Schütz (1640–1690), valamint Johann Wilhelm Petersen (1649–1726) és felesége, Johanna Eleonora Petersen (1644–1724), illetve szóba jöhet még Gottfried Arnold (1666–1714) is. Személyükre és tanaikra összefoglalólag, további bőszéges irodalommal WALLMANN, 2000, 99–117; még lásd FONT, 2001, 91–131. „Naturalisták” (*naturalistae*) szóval a korabeli racionalista, deista, ateista filozófiai irányzatokat és nézeteket illették, illetve azokkal emlegették őket együtt; mások mellett Spinozát, Hobbesot, Tomasso Campanellát, Edward Herbertet sorolták a naturalista gondolkodók közé. TRIBECCHOW, 1700; BUDDEUS, 1717, 180, 212, 294, 295, 303 et passim.

¹⁵⁸ Ha nem is hívták vissza a Halléban tanuló diákokat, mindenesetre úgy tűnik, hogy a fenti vizsgálat, illetve jegyzőkönyv kelte (1711. november 2.) után Bél valóban nem küldött diákokat Halléba, legalábbis beszercebányai rektorsága alatt. Még lásd fentebb a 142. jegyzetet. Burius nem sokkal később, 1712. március 6-án meghalt (lásd Mem. 49.), így ő már aligha szeghetette meg ezt az ígéretet.

¹⁵⁹ Bélnek nem maradt fent olyan levele, amelyet ezután írt volna Halléba – legalábbis beszercebányai rektorsága idején. Még lásd fentebb a 148. jegyzetet. Buriusra lásd az előző jegyzetet.

¹⁶⁰ E kifejezésre lásd fentebb a 157. jegyzetet.

¹⁶¹ Tehát a templomi hallgatóságnak.

¹⁶² Vélhetőleg a lelkeszi hivatal betöltésére vonatkozó meghívólevélről van szó.

vagy nem tartják be egészen pontosan az előírt feltételeket, akkor a továbbiakban semmilyen pártfogásban nem bízhatnak az egyháztól, sőt, az őket érő esetleges szerencsétlenség miatt csak magukat okolhatják majd.

[47] Kelt Besztercebányán, Az Úr 1711. évében, november 2-án.

[48] Thomas Steller lelkész¹⁶³
idegen kézzel,¹⁶⁴ P. H.¹⁶⁵

Ephraim Nostitius, a német gyülekezet papja,¹⁶⁶ P. H.

Elias Institoris, mindkét jeles nemzet lelkésze,¹⁶⁷ s. k., P. H.

Samuel Michäelides, a szláv nemzet lelkésze,¹⁶⁸ P. H.

Paulus Simonides, a besztercebányai iskola aligazgatója,¹⁶⁹ s. k., P. H.

Caspar Davidis, ideiglenes bíró, P. H.

Johannes Michäel Fischer, a német nemzet evangélikus egyházának felügyelője, s. k., P. H.

Iohannes Benedicti, a szláv nemzet evangélikus egyházának felügyelője, s. k., P. H.

Karl Otto Moller, orvosdoktor,¹⁷⁰ s. k., P. H.

¹⁶³ Thomas Steller (1640–1715) evangélikus aligazgató Besztercebányán (1668–1674), elítélése és gályarabsága, majd szabadulása után 1684-től ugyanott lelkész, de hamarosan lemondott hivataláról, mivel elvesztette látását. Személyére és műveire KLEIN, 1789, I, 396–420; új kiadásban: KLEIN, 2021, I–II, 237–245; ROSENAUER, 1876, 157.

¹⁶⁴ Bizonyára vaksága miatt. Lásd az előző jegyzetet.

¹⁶⁵ Pecset helye. (L. S.)

¹⁶⁶ 1706-tól. KLEIN, 1873, 86. Új kiadás: KLEIN, 2021, III–IV, 54.

¹⁶⁷ Elias Institoris személyére KLEIN, 1789, II, 259–260; új kiadás: KLEIN, 2021, I–II, 384. Klein ugyanakkor hibásan 1702-t adja meg halála évének, a valószínű 1712 helyett. Másol ő is élőként tünteti fel 1706-ban. KLEIN, 1873, 86. Új kiadás: KLEIN, 2021, III–IV, 54.

¹⁶⁸ Samuel Michaelides (1674–1740) 1732-től a bányavárosi kerület szuperintendense. Személyére KLEIN, 1789, II, 364–369; új kiadás: KLEIN, 2021, I–II, 426–428.

¹⁶⁹ Paulus Simonides (?–1736) a gályarabságra ítélt Iohannes Simonides (?–1708) fia, a besztercebányai gimnázium aligazgatója (1709–1715), majd Bél távozása után nem sokkal igazgatója (1715–1736). KLEIN, 1789, II, 244–245; új kiadás: KLEIN, 2021, I–II, 378. (mindkét helyen hibás halálzási dátummal); ROSENAUER, 1876, 98–101. Apjára legújabban, összefoglalólag SZABÓ, 2020, 243–244 (76. jegyzet).

¹⁷⁰ Személyére további irodalommal TÓTH, 2009, 146–147.

[49] Burius János magiszter, a német nemzet lelkesze teljes szívvel és őszintén egyetért mindezekkel, és bizonyosan alá is írta volna, ha ebben boldogságos halála¹⁷¹ nem előzi meg 1712. március 6-án, *Laetare* vasárnapján.¹⁷²

[50] Bél Mátyás, aki korábban mindkét nemzet papja volt a Szent Erzsébet-templomban, most pedig iskolaigazgató, nemcsak őszintén és teljes szívvel aláírását adja mindehhez, hanem önként kinyilvánítja, hogy amennyiben szükséges, a Szentlélek kegyelméből kész lesz, sőt teljességgel készen fog állni arra, hogy egy terjedelmesebb hitvallást is kiadjon, amely egybecseng Isten igéjével és a szimbolikus könyvekkel.¹⁷³ P. H.

Rövidítések és irodalomjegyzék

Matr. Neos. Leges Gymnasii Neosol. A. C. renovatae Recto[re] Matthia Bel. 1710. [Matricula.] Eredeti. Magántulajdon, Pavol Martuliak, Bél Mátyás Egyetem, Besztercebánya

ÚA ECAV Ústredny archív Evanjelickej cirkvi na Slovensku Zbierka archívnych dokumentov k dejinám ECAV II. 1. doboz. Sub C.: Scripta diversi generis ad antiquitates pertinentia.

*

ÁGOSTAI HITVALLÁS
2008

Ágostai Hitvallás, ford. BÓDI Emese, REUSS András, kiad. REUSS András, Budapest, Luther, 2008. (Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 2.)

APOLÓGIA
2017

Apológia, az Ágostai hitvallás védőirata [ford. és a kísérő-tanulmányokat írta BÓDI Emese és REUSS András], [jegyz. REUSS András], Budapest, Luther, 2017. (Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 3.)

BÉL
1984

BÉL Mátyás: *Hungariából Magyarország felé*, kiad. TARNAI Andor, ford. DÉRI Balázs – DONÁTH Regina – TARNAI Andor, Budapest, Szépirodalmi, 1984. (Magyar Ritkaságok.)

¹⁷¹ Szövegben: „beata morte”.

¹⁷² Nagyböjt negyedik vasárnapja, amely 1712-ben valóban március 6-ára esett.

¹⁷³ Nem ismeretes, hogy elkészült volna ez a „terjedelmesebb” hitvallás.

- BELÁK
1984
Blážej BELÁK et al.: *Matej Bel 1684–1749: Výberová personálna bibliografia k 300. výročiu narodenia Mateja Bela*, [Martin], Matica Slovenská, 1984.
- BRUCKERUS–BÉL
1746
Jacobus BRUCKERUS[–BÉL Mátyás]: *Matthias Belius*, In: *Pinacotheca scriptorum nostra aetate literis illustrium, exhibens auctorum eruditionis laude scriptisque celeberrimorum, qui hodie vivunt, imagines et elogia, vias, scripta, litterarum merita*, V, ed. Jacobus BRUCKERUS – Ioannes Iacobus HAIDIUS, Augustae Vindelicorum, Johannes Iacobus Haidius, 1766. [! 1746.]
- BUCHHOLTZ
1904
Georg BUCHHOLTZ: *Historischer Geschlechtsbericht (Famlienchronik) von Georg Buchholtz, den Älteren, nebst einem Auszuge aus dem Tagebuche seines Sohnes Jakob Buchholtz*, ed. Rudolf WEBER, Budapest, Victor Hornyánszky, 1904.
- BUDDEUS
1717
Ioannes Franciscus BUDDEUS: *Theses theologicae de atheismo et superstitione: variis observationibus illustratae*, Ienae, Bielckius, 1717.
- CSEPREGI
2000
CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756: Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*, Budapest, Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 36.)
- CSEPREGI
2013
CSEPREGI Zoltán: *Pietas Danubiana: Pietismus in Donautal. 1693–1755: 437 Schreiben zum Pietismus in Wien, Preßburg und Oberungarn*, Budapest, Magyar Evangélikus Digitális Tár, 2013.
- CSEPREGI–
KLOSTERBERG–
MONOK
2015
Zoltán CSEPREGI – Brigitte KLOSTERBERG – István MONOK: *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle*, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 39/1–2.)
- ĎUROVIČ
1940
Ján P. ĎUROVIČ: *Evanjelická literatúra do tolerancie*, Martin, Matica slovenská, 1940.

DUROVICS–KÓNYA
2015

DUROVICS Alex – KÓNYA Péter: *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói – Studenti vyšších tried Prešovského kolégia, 1667–1850*, Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 2015. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok Új sorozat, 11.)

DZURIAK
2008

Karol DZURIAK: *Ružomberská synoda evanjelickej cirkvi v kontexte povstania Františka II. Rákocziho*, In: *Memorialis – historický spis slovenských stolíc. Zborník prác z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výročia tragických udalostí na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoličániho 7. a 8. júna 2007 v Martine*, ed. Miloš KOVAČKA – Eva AUGUSTÍNOVÁ, Martin, Slovenská národná knižnica, 2008, 198–238.

EDWARDS
2009

O. C. EDWARDS JR.: *Varieties of Sermon: A Survey of Preaching in the Long Eighteenth Century*, In: *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*, ed. Joris van EIJNATTEN, Leiden, Brill, 2009, 1–53.

EGYESSÉGI IRAT
2015.

Egyességi irat. Ford. BOHUSS Imre, kiad. REUSS András – REUSSNÉ Belák Erzsébet, Budapest, Luther, 2015. (Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 5.)

FABINY
1984

FABINY Tibor: *Utószó*, In: KRMANN Dániel: *Küldetésem története: Itinerarium 1708–1709*, ford. SZABÓ Zsuzsanna, kiad. FABINY Tibor – KISS Gy. Csaba, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984, 151–163.

FAJT
2022

FAJT Anita: *Nyelv szavak nélkül: A protestáns misztika magyar megszólalásai a 17. század végén*, Budapest, BTK ITI, 2022. (Humanizmus és Reformáció, 40.)

FONT
2001

FONT Zsuzsa: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, SZTE, 2001.

FRANCKE
1729

August Hermann FRANCKE: *Lectiones paraeneticae: oder Oeffentliche Ansprachen, an die studiosos Theologiae auf der Universität zu Halle*, Halle, Im Wäysen-hause, 1729.

- FRAŇO
2006
Jozef FRAŇO: *A tudós Bél: regényes korrajz*, ford. OFFERTÁLER-HAVASI Béla, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006.
- FREYLINGHAUSEN
1713
Johann Anastasius FREYLINGHAUSEN: *Compendium, avagy rövid summája az egész Keresztény Tudománynak*, ford. BÉL Mátyás, Halle, Christoph Andreas Zeitler, 1713.
- GÖMÖRY
1933
GÖMÖRY János: *Az Eperjesi Ev. Kollégium rövid története (1531–1931)*, Prešov, Kósch Árpád könyvnyomdája, 1933.
- GRAVIUS
1647
Gerhardus GRAVIUS: *Tabulae apocalypticae seu revelationum divinarum ... brevis et nervosa delineatio et explicatio*, Lugduni Batavorum, Ioannes Maire, 1647.
- GYULAI
2018
GYULAI Éva: *Régi Diárium – Clementis János fancsali evangélikus lelkész naplója, 1719–1760*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2018. (Officina Musei, 25.)
- HAAN
1879
HAAN Lajos: *Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1879.
- HECKENAST–MÉSZÁROS
2005
HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* kiad. MÉSZÁROS Kálmán, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- HÖRK
1896
HÖRK József: *Az eperjesi ev. ker. collegium története*, I, Kassa, Bernovits Gusztáv, 1896.
- HRUŠKOVIC
2000
Samuel HRUŠKOVIC: *Život Samuela Hruškovica (Vita Samuelis Hruscowitz)*, ford. Ján VILIKOVSKÝ, kiad. Ludmila OZÁBALOVÁ, Bratislava, Vydavateľstvo KT, 2000.
- JURKOVICH
1903
JURKOVICH Emil: *II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és Besztercebánya*, Besztercebánya, Machold Fülöp, 1903.
- KECSKEMÉTI
2003
KECSKEMÉTI Gábor: *A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 107. (2003) 4–5. sz. 367–398.

KECSKEMÉTI

2007

KECSKEMÉTI Gábor: „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Budapest, Universitas Kiadó, 2007. (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok.)

KLEIN

1789

Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*, I–II, Leipzig–Ofen, Diepold und Lindauer, 1789.

KLEIN

1873

Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*, III, kiad. FABÓ András, Pest, Hornyánszky Viktor, 1873.

KLEIN

2021

Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn*, I–II, III–IV, ed. Peter KÓNYA – Zoltán CSEPREGI, Prešov, Prešovská univerzita v Prešove, 2021.

KOLLÁROVÁ–NAGY

2021

Ivona KOLLÁROVÁ – Imrich NAGY: *Matej Bel: Osobnosť, médium a transfer ideí na prahu osvietenstva*, Bratislava, Literárne informačné centrum, 2021.

KOWALSKÁ

2001

Eva KOWALSKÁ: *The social function of Orthodoxy: The Lutherans in Hungary, 1700–1750*, In: *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400–1750*, ed. Eszter ANDOR – István György TÓTH, Budapest, Central European University, 2001. (Cultural Exchange in Europe 1400–1750.) 196–198.

KOWALSKÁ

2005

Eva KOWALSKÁ: *Sozialer und politischer Hintergrund des Streites um den Pietismus in Ungarn*, In: *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*, ed. Udo STRÄTER et al., Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max-Niemeyer-Verlag, 2005. (Hallesche Forschungen 17/1.) 297–305.

KVAČALA

1935

Ján KVAČALA: *Dejiny reformácie na Slovensku: 1517–1711*, Liptovský Svätý Mikuláš, Tranoscius, 1935.

256

- LUTHER–
MELANCHTHON
2019
- LUTHER Márton: *Schmalkaldeni cikkek – Értekezés – Kis káté – Nagy káté*, ford. PÁLFY Miklós, kiad. REUSS András, Budapest, Luther, 2019. (Konkordiakönyv: A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 4.)
- MAĐAR
2011
- Jaroslav MAĐAR: *Dějiny slovenského pietizmu a jeho vplyv na spoločnosť a kultúru – History of Slovak pietism and its influence on society and culture*, Doktorská disertační práce, Praha, Univerzita Karlova v Praze, 2011.
- MIERSEMANN–BUSCH
2002
- Wolfgang MIERSEMANN – Gudrun BUSCH: *Pietismus und Liedkultur*, IX, Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max-Niemeyer-Verlag, 2002.
- MIKULIK
1917
- MIKULIK József: *A Gömöri Ág. Hitv. Evang. Esperesség története 1520–1740*, Pozsony, 1917. (Magyar Protestáns Történelmi Emlékek, 2.)
- MINÁRIK
1987
- Jozef MINÁRIK: *Curriculum vitae Mateja Bela*, In: *Matej Bel: Doba – život – dielo*, ed. Ján TIBENSKÝ, Bratislava, Veda, 1987, 22–46.
- MIŠIANIK
1974
- Ján MIŠIANIK: *Pohl'ady do staršej slovenskej literatúry*, Bratislava, Veda, 1974.
- NAGY
2010
- Imrich NAGY: *Matej Bel a Banská Bystrica*, In: *Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice: Fenomén osobnosti vo výskume regionálnych dejín: Zborník príspevkov*, ed. Blanka ŠNOPKOVÁ, Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica, 2010, 93–104.
- OBERUČ
1936
- Jean Oberuc (Ján OBERUČ): *Matthieu Bel: un pietiste en Slovaquie au 18e siecle*, Strasbourg, Librairie Évangélique, 1936.
- PAYR
1898
- PAYR Sándor: *Magyar pietisták a XVIII. században*, In: *Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák*, I, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1898, 97–174.
- RIBINI
1789
- Ioannes RIBINI: *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae a Leopoldo M. usque ad Carolum VI., Posonii*, Gottlob Lippert, 1789.

- ROSENAUER
1876
- ROSENAUER Károly: *A besztercebányai á. h. ev. gymnasium története*, Besztercebánya, Ágostai Hitvallású Evangélikus Gymnasium, 1876.
- SCHRADER
2019
- Hans-Jürgen SCHRADER: *Literatur und Sprache des Pietismus: Ausgewählte Studien*, ed. Markus MATTHIAS – Ulf-Michael SCHNEIDER, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2019.
- STORM
2009
- Jonathan STORM: *Pietism and revival*, In: *Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century*, ed. Joris von EIJNATTEN, Brill, 2009, 173–218.
- SZABÓ
2020
- SZABÓ András Péter: *Evangélikus lelkészcsaládok emlékei a tiszolci evangélikus levéltárban (1657–1719)*, In: *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 18. (2020) 215–299.
- SZELESTEI N.
1993
- Bél Mátyás levelezése*, kiad. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi, 1993. (Magyarországi tudósok levelezése, 3.)
- SZELESTEI N.
2016
- SZELESTEI N. László: *A pietizmus sajátosságai a Kárpát-medencében*, In: *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*, szerk. BALÁZS Mihály – BARTÓK István, Szeged, SZTE Magyar Irodalmi Tanszék, 2016.
- SZENT-IVÁNYI
1935
- SZENT-IVÁNYI Béla: *A pietizmus Magyarországon*, In: *Századok*, 69. (1935) 1–38, 157–180, 321–333, 414–427.
- SZIRMAY
2005
- SZIRMAY Gábor: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története*, Debrecen, Tiszántúli Történész Társulat, 2005. (Régi magyar családok, 4.)
- TAR
2004
- TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 11.)
- TARNAI
1984
- TARNAI Andor: *Bél Mátyás (1684–1749)*, In: *Bél Mátyás: Hungariából Magyarország felé*, kiad. TARNAI Andor, ford. DÉRI Balázs – DONÁTH Regina – TARNAI Andor, Budapest, Szépirodalmi, 1984, 7–33.

- TIBENSKÝ
1984 Ján TIBENSKÝ: *Velká ozdoba Uhorska: Dielo, život a doba Mateja Bela*, [Bratislava,] Tatran, 1984.
- TÓTH
2007 TÓTH Gergely: *Bél Mátyás pozsonyi tanítványai: A pozsonyi evangélikus líceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel*, In: *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 5. (2007) 179–208.
- TÓTH
2009 TÓTH Gergely: *Bél Mátyás besztercebányai diákjai: A besztercebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel*, In: *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 7. (2009) 135–170.
- TÓTH
2022 TÓTH Gergely: *Egy hungarus értelmiségi pályafutásának tipikus és egyedi vonásai: Bél Mátyás elfeledett (ön)életrajza*, In: *Történelmi Szemle*, 64. (2022) 3. sz. 417–445.
- TÓTH
2023 TÓTH Gergely: *Adalékok Bél Mátyás peregrinációjához*. (Kézirat.)
- TRIBECCHOW
1700 Adam TRIBECCHOW: *Historia naturalismi: a prima sua origine ad nostra usque tempora per suas classes deducta...* Jenae, Johannes Bielckius, 1700.
- VÖLKER
1986 Arina VÖLKER: *Zum Präakademischen Ausbildungsgang Ungarischer Absolventen der Universität Halle*, In: *Orvostörténeti Közlemények*, 115–116. (1986) 67–81.
- VYVÍJALOVÁ
2001 Mária VYVÍJALOVÁ: *Matej Bel a idea občianskej spoločnosti*, Martin, Matica Slovenská, 2001.
- WALLMANN
2000 Johannes WALLMANN: *A pietizmus*, ford. SZABÓ Csaba, Budapest, Kálvin Kiadó, 2000.
- YODER
2020 Peter James YODER: *Pietism and the sacraments: the life and theology of August Hermann Francke*, University Park, Penn State University Press, 2020.
- ZSILINSZKY
1889 ZSILINSZKY Mihály: *Egy forradalmi zsinat története (1707–1715)*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1889.

A boszorkányság ismeretlen forrásai Szabolcs vármegye levéltárában I.

A 16. század elejétől az 1766. évi tiltó rendelet kiadásáig keletkezett csaknem kétezer magyarországi boszorkányper legnagyobb része forráskiadásokban hozzáférhető. Komáromy Andor *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*¹ című boszorkányper-gyűjteménye mellett Schram Ferenc munkásságának eredménye a háromkötetes *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* című forráskiadvány-gyűjtemény,² amely jelentősen bővítette a 16–18. századból ismert boszorkányperek számát. Az újabb forrásfeltáró munkák a nyolcvanas évek végén indultak meg. 1989-ben jelent meg két reprint kötet Klanczay Gábor, Kristóf Ildikó és Pócs Éva szerkesztésében. E kötetekbe azok a boszorkányperek kerültek, amelyek kisebb, nehezen hozzáférhető helyi forráskiadványokban jelentek meg, s amelyeket korábban Komáromy Andor és Schram Ferenc is csak a forráskiadványok regesztázásával adott közre.³ Az 1991-ben elindult kutatási projekt eredményeként 1997-ben adták ki a Bessenyei József által szerkesztett *A magyarországi boszorkányság forrásai* sorozat első kötetét.⁴ A forráskiadvány-sorozat a magyarországi boszorkányüldözés közel három évszázadát dokumentálta.⁵

Levéltárosok bevonásával próbálták felderíteni a Komáromy Andor és Schram Ferenc átfogó kutatásai után is ismeretlen, kiadatlan boszorkányperiratokat. Az első kötet 12 vármegyéből közöl perszövegeket szöveghűen, teljes terjedelemben. A második kötet⁶ 2000-ben látott napvilágot, Kis-Küküllő vármegyétől Szabolcs vármegyéig tartalmazza a 16–18. századból származó boszorkányperes dokumentumokat. A Szabolcs vármegyei perek egy része, 29 per nem került bele a forráskiadványba, annak ellenére sem, hogy a tervek szerint helyet kaptak volna a soron következő kötetben. A doku-

¹ KOMÁROMY, 1910.

² SCHRAM, 1970; SCHRAM, 1982.

³ KLANICZAY–KRISTÓF–PÓCS, 1989.

⁴ BESSENYEI, 1997.

⁵ Ugyanezen kutatás keretében *A magyarországi boszorkányság forrásai* sorozatból kimaradt városi (Sopron, Nagybánya, Segesvár) dokumentumokat külön forráskiadvány-sorozatban publikálták. *A magyarországi boszorkányság forrásai – Várostörténeti források* sorozat első kötetében a nagybányai boszorkánypereket Balogh Béla adta közre 2003-ban. A sorozat második kötetét, mely a segesvári boszorkánypereket gyűjti egybe, Hagenthurn Endre szerkesztette. A harmadik kötet a Tóth G. Péter és Németh Ildikó szerkesztésében 2011-ben megjelent *Soproni boszorkányperek*. A sorozatban további két kötet is helyet kapott, a negyedik Pakó László és Tóth G. Péter szerkesztésében gyűjti össze a kolozsvári boszorkánypereket, az ötödik pedig 2016-ban látott napvilágot Brandl Gergely és Tóth G. Péter szerkesztői munkája nyomán, mely a szegedi boszorkánypereket rendező kötetbe. BALOGH, 2003; HAGENTHURN, 2010; TÓTH G.–NÉMETH, 2011; PAKÓ–TÓTH G., 2014; BRANDL–TÓTH G., 2016.

⁶ BESSENYEI, 2000.

mentumok feltárása Szoboszlai György Csaba nevéhez fűződik. E források azóta is kiadatlanok maradtak, *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa*⁷ címet viselő online elérhető adatbázisban találhattunk rájuk vonatkozó adatokat. Az adatbázis létrehozása a Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások elnevezésű kutatási projekt keretében valósult meg. A kataszter a perekből kinyerhető legapróbb információkat is kódolva tartotta nyilván. A regeszták az egyes forrásokról tartalmaztak egy rövid perleírást (ebben a bíróság és az eljárás típusa, a gyanúsítottak/vádlottak személye szerepelt), az eset dátumát, a forrás lelőhelyét (jelzetszinten), a levéltári lelőhely típusát és a forráskiadványokban már közölt iratokról a forráspublikációkat (szerző, évszám, kötetszám, sorszám és oldalszám, valamint a publikáció minősítése: szövegközlés, szövegismertetés, hivatkozás).

A kiadatlan boszorkányperes iratok Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének és a vármegye törvényszékének az 1700–1783 közötti időszak alatt keletkezett, boszorkányperekkel foglalkozó iratait szedi egy csokorba. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárában őrzött, még kiadatlan, Szabolcs vármegyére vonatkozó periratok a vármegyei Nemesi Közgyűlés iratain belül a Közgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla)⁸ és a Közgyűlési iratok (Acta politica)⁹ között, illetve Szabolcs Vármegye Törvényszékének iratain (Acta judicialia) belül, javarészt a Vizsgálatok (Inquisitiones)¹⁰ ügyiratai között található.

A közreadott iratok négy vizsgálat ügyiratait tartalmazzák, ezek mindegyike a Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica) iratanyagából származik. Három különálló perről van szó, mégis felfedezhető bennük egy összekötő kapocs: Kardos Mihályné Mátyusi Katalin személye. Az ötvenes éveiben járó Kardos Mihályné Mátyusi Katalin a Szabolcs vármegyei Székelyben élt. 1700 körül született, erre 1760-as kényszer nélküli vallomása alapján lehet következtetni. A történet további fontos szereplői a szintén székelyi illetőségű özvegy Nehéz Jánosné, aki ellen 1751-ben indult boszorkányper, valamint Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária, a falu öregbábája, aki vélhetően sógorságban állt Kardos Mihálynéval. A két asszony viszonya korántsem nevezhető felhőtlennek, haragos kapcsolatuk hátterében valószínűleg Mátyusi Katalin gyógyító tevékenysége húzódott meg.

Kardos Mihályné Mátyusi Katalin 1754-ben került boszorkányság vádja miatt eljárás alá. Ezt megelőzően két másik boszorkányper irataiban szerepelt neve. Első alkalommal egy 1751-es vizsgálat során találkozhatunk nevével. A székelyi özvegy Nehéz Jánosné boszorkányságáról valló tanúk közül többen is azzal vádolták Katalint, hogy nem engedi egy boszorkányrontás áldozatává esett gyermek meggyógyítását. 1754-ben a Székely közelében fekvő, szintén Szabolcs megyei Kemece néhány „rossz erkölcsű, káromkodó” asszonya ellen indult vizsgálat. A Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpay Anna és László Gergelyné Gyulay Erzsébet elleni vizsgálat alkalmá-

⁷ <http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek> (A kataszter 2022 elejétől nem elérhető.)

⁸ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. a. fondszám alatt található iratok.

⁹ MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. fondszám alatt található iratok.

¹⁰ MNL SzSzBVmL IV. A. 9. b. fondszám alatt található iratok.

val meghallgatott tanúk szintén említették Mátyusi Katalint. Több vallomást tevő is hallotta az asszony szájából, amint magát boszorkánynak nevezte. A tanúk, akik nyilatkoztak Mátyusi Katalinról, mindkét esetben a személye körül felmerült, gyanúra okot adó eseményeket sorakoztatták (kijelentései, fenyegetőzése, gyógyító eljárásai). Ezekből kiderül, hogy közösségén belül és azon kívül is igen rossz megítélés alatt állt. A vizsgálat alá vont asszonyokat különbözőképp büntették, Pásztor Ferencné tűzhalálra ítélték, László Gergelynére 50 korbácsütést mértek ki, Mihályi Sámuelné – aki ellen nem merült fel komoly gyanú –, egyszerűen felmentették.

A kemecsei vizsgálattal nagyjából egy időben, 1754 januárjában merült fel a boszorkányság vádja Kardos Mihályné Mátyusi Katalinnal, és vele együtt a már korábban említett bábával, Mátyusi Ferencnével szemben. Mátyusi Ferencné 50 korbácsütéssel sújtották, míg Kardos Mihályné a tanúk meghallgatása után tortúrának, azaz kínvallatásnak vetették alá. Az asszony mindent tagadott, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték. Az ügy 1760-ban ismét napirendre került. Az ügyiratok tanúsága szerint a lefolytatott vizsgálat végén az asszonyt felmentették, és száműzték a vármegye határain túlra.

Az időrendben közölt forrásszövegek első darabja, a Nehéz János özvegye ellen indult per iratanyaga a tanúvallomásokat tartalmazza, a Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpay Anna, László Gergelyné Gyulay Erzsébet elleni per iratanyagát képezi a levata, azaz a perfelvételi dokumentum, a tanúkihallgatási kérdőpontok és a tanúvallomások, valamint az ítélet. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária boszorkányperes iratainak összességét a perfelvételi dokumentum, a tanúkihallgatási kérdőpontok és a tanúvallomások, Mátyusi Katalin két rendbeli vallomása és az ügyben meghozott ítélet alkotja. Az iratok nagyobbik részét magyar nyelven jegyezték le, a bevezető és záró szövegezést, valamint a perfelvételi dokumentumot az ítélettel latinul.¹¹

A forráscsoport közreadását azért tartjuk fontosnak, mert közzétételükkel a Szabolcs vármegyére vonatkozó boszorkányperes iratok korpusza kiegészül. A források fontosságát és a hozzájuk kapcsolódó téma relevanciáját mutatja, hogy a boszorkányságot, valamint a boszorkánypereseket több tudományág is vizsgálja. E források jelentős adalékul szolgálnak a művelődés- és társadalomtörténeti, mentalitástörténeti, mikrotörténeti, településtörténeti, néprajzi, jogi-jogtörténeti, valamint nyelvészeti kutatásokhoz.

¹¹ Köszönettel tartozom Tuza Csillának a latin szövegek átírásához nyújtott segítségéért.

Források¹²

I.

Szabolcs vármegye pere Nehéz János özvegye ellen, 1751

1. Szabolcs vármegye tanúvallatási jelentése

Székely, 1751. április 23.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 52. No. 486.¹³ (egykorú másolat)

Anno 1751 Die 23^{ia} mensis Aprilis in possessione¹⁴ Székelly¹⁵ ad instantiam Relictae Viduae¹⁶ Joannis Nehéz peracta.¹⁷

Primus Testis Providus¹⁸ Michael Kardos Incola¹⁹ Székeliensis colonus spectabilis²⁰ Domini Stephani Zoltán²¹ annorum circiter 58. juratus et fassus ad 1^{mm} et ad omnia nihil.²²

Secundus Testis Stephanus Thott incola Székeliensis colonus scilicet Domini Stephani Zoltán annorum circiter 38 juratus et fassus ad 1^{mm} et ad omnia fatetur.²³ Maga a Fatens,²⁴ az Utralis²⁵ személynek semi boszorkányságát nem tudja és nem tapasztalta, hanem hallotta Ur Mihály nevű székelyi Embertől, hogy egy alkalmatossággal²⁶ az Utralis személy Ur Mihálytól kért volna kenyeret, és hogy nem adott. Történt, hogy akkor éjzaka böcsőben való Gyermekeének az karjá annyira megh romlott, hogy mais nem birja,²⁷ és hogy Ur Mihály kérdészte volna az Utralis asszonyt (mutatván néki a Gyermekek Karját) hogy mi lelte volna arra felelt Ur Mihálynak az Utralis asszony ne

¹² A forrásokat betűhív átirásban közöljük, a szövegben előforduló latin és magyar nyelvű rövidítéseket a folyóirat közlési elveihez igazodva, jelölés nélkül oldottuk fel. A latin szavak magyar jelentését, valamint a régies kifejezések magyarázatát lábjegyzetben tüntettük fel. A betoldások, utólag bejegyzett szövegrészek kurzíváltan szerepelnek.

¹³ Az irat külzetén korabeli tárgyszó: Malefactor: gonosztevő (latin).

¹⁴ Possessio: helység (latin).

¹⁵ Székely, Szabolcs vármegyei település (H).

¹⁶ Relicta vidua: hátrahagyott özvegy (latin).

¹⁷ Az irat utrum, azaz vallatási kérdőpontok nélkül.

¹⁸ Providus: a jobbágyok tiszteleti címzése (latin).

¹⁹ Incola: lakos (latin).

²⁰ Spectabilis: tekintetes (latin).

²¹ Zoltán István (*Stephanus Zoltán*) Szabolcs vármegye szolgabírója.

²² Az első tanú Kardos Mihály székelyi lakos, tekintetes Zoltán István úr jobbágya, mintegy 58 éves, megeskettervén az első pontra és a továbbiakra semmit sem vall.

²³ A második tanú Tóth István székelyi lakos, tekintetes Zoltán István úr jobbágya, mintegy 38 éves, megeskettervén az első pontra és a továbbiakra vallja.

²⁴ Fatens: tanú (latin).

²⁵ Utralis: vizsgálat alatt lévő (latin).

²⁶ Alkalmatosság: alkalom.

²⁷ Előtte lehúzva: „karján valami támat ki ment az Karja az Gyermekeknek mais roszul vagyón”.

vitted volna úgy mond a Gyermekedet az Falu Bábájához, és megh gyógyult volna a Gyermeked.

Tertia Testis Elisabetha Kalmár Consors²⁸ Michaelis Ur Libertini²⁹ in Possessione Szekelly degentis Annorum Circiter 28. jurata et fassa. Ad 1^{mm} et ad omnia.³⁰ Egy alkalmazással az Utralis személy az fatenshez kenyér kérni mérvén és hogy kenyeret nem attanak azon éjczaka az Fatens Bölcsöben fekvő Gyermeké kétszer fel sivallkodván,³¹ reggel látta az fatens hogy az Gyermekének az karja úgy megh romlott hogy éppen meg nem lehetett hajtani, és midőn az Fatens az megh romlott Gyermekét az Utralis Aszszonynak vitte volna, és a midőn mutogatta volna, akkor a Leanya az Utrális Aszszonynak az fatensnek felelte, adgy úgy mond aki mit kér tülled, de akkor az Utralis Aszszony semit sem felelt hanem tekenős beka husal megh kérvén³² [?] az Gyermek karját azzal az fatenst el bocsátotta, következett annak utánna circiter 4. vagy ötöd nappal éjczakának idején hogy ismét az Fatens Gyermeké egy néhányszor az bölcsöben fel sivallkodott, és látta a fatens hogy az Gyermekcskéjének karja nem természet szerint romlott volna meg ment ismét a Fatens Mátyusi nevű Falu Öreg Aszszonyához ki az fatensnek felelt meg nézvén az Gyermek karját csak³³ megh kente és megh vonogatta, annak utánna ismét az fatens az megh romlott Gyermekét az Utralis Aszszonynak vissza hozván felelt az fatensnek ne vited volna ugymond Mátyusinének megh gyógyítottam volna a Gyermekedet de eszt nem lehet megh gyógyítani mert álmában eték megh a gonoszok ezen az okon a Fatens gyanuskodik az Utralis személy iránt és azon okmiatt gyanakussága a tanunak, hogy nevezet Sandor Borka azt mondotta, hogy ha Mátyusiné engedné az Toth Mihályné Gyermekét megh gyógyítaná de a Mátyusi Kati nem engedi.

Quarta Testis Barbara Bélteki Relicta Joannis Ur in Possessione Székelly commorans³⁴ Annorum Circiter 58. jurata et fassa ad 1^{mm} et ad omnia.³⁵ Az fatens az Utralis Aszszonynak nyilván való Boszorkányságát nem tudja, hanem hallotta az Utralis aszszonytul a Fatens hogy mondotta En úgy mond megh gyógyítottam volna Orosz alias Thott Mihálynét ha Mátyusinéjék engednék, de eők nem ingedik, gyógyicsa megh azért ha megh ette. Az fatens abbanis gyanakodik az Utralis Sándor Borkára, hogy a midőn kenyeret kért volna az Utralis Aszszony az Fatens Menyétül Ur Mihálynétül, és nem adván nékie akkor éjczaka az bölcsöben fekvő Gyermeknek fel sivallkodása után az karja megh romlott és mais ugyan.

²⁸ Consors: házastárs (latin).

²⁹ Libertinus: szabados (latin).

³⁰ A harmadik tanú Kalmár Erzsébet, Ur Mihály szabados jobbágnak felesége, Székely helységben, mintegy 28 éves, megeskettetvén az első pontra és a továbbiakra vallja.

³¹ Sivallkodik: fájdalomában, huzamosan vagy ismételten magas, sivító hangot hallat.

³² Előtte lehúzva: „keresvén”.

³³ Előtte lehúzva: „felelt”.

³⁴ Commorans: lakó (latin).

³⁵ A negyedik tanú Bélteki Barbara, Ur János özvegye, székelyi lakos, mintegy 58 éves, megeskettetvén az első pontra és a továbbiakra vallja.

Quintus Testis Michael Ur in Possessione Székely degens Annorum Circiter 36. juratus et fassus ad 1^{mum} et ad omnia.³⁶ Az okon gyanakoszik az Fatens Utrumba nevezett Sándor Borkára Boszorkánysága iránt, hogy egy alkalmatossággal az Fatens házához menvén nevezett Sándor Borka kenyeret kérvén kölcsön, és hogy nem attak azon éjczaka az Fatens Gyermeke kétszer vagyis háromszor fel sivalkodyán, más nap reggel az gyermek karja fel³⁷ volt sugorodva és mais ugy vagyon asztatt a fatens Felesége észre vévén hogy tétemény³⁸ volna el ment Utrumban nevezet Sándor Borkához hogy mi lelte értekeszhetnék, és ha meg gyógyithatná gyógyétaná megh, de semit sem segétvén a gyermek karján vitte Mátyusiné falusi Öregh Aszszonyához azis semit sem segetvén rajta vitte viszont nevezet Sándor Borkához kiis akkor aszt felelte a fatens feleségének ne vitted volna ugymond Mátyusinéhez és én meg gyógyithattam volna Gyermekedett, *gyogyicsa meg Mátyusiné ha megrontotta*³⁹ ezen kívül Orosz Mihállyné felöl aszt monddotta az Utralis Aszszony hogy ha Mátyusiék⁴⁰ engednék én ugy mond meg gyógyéthattanám Orosz Mihállynét. Ezen okán gyanuskodik az Fatens Sándor Borka boszorkánysága eránt.

Sextus Testis Georgius Kondás subulcus spectabilis Domini Stephani Zoltán Annorum Circiter 38. juratus et fassus. Circiter⁴¹ 8 esztendeje miolta az fatens az Utralis Aszszont ésmeri de leg kisseb boszorkányságát nem tapasztalta se nem hallotta.

Septima Testis Anna Thott Consors Georgii Kondás in Possessione Székely comorantis annorum circiter 22. jurata et fassa, uti praecedens sextus testis.⁴²

Octava Testis Barbara Nagy Consors Stephani Thott Incolae Szekelyiensis, colonus [!] spectabilis Domini Stephani Zoltán annorum circiter 28 jurata et fassa ad 1^{mum} et ad omnia audita refert.⁴³

9ma Testis Catharina Juhász consors Stephani Kardos in Possessione Székely degens annorum circiter 26. jurata et fassa ad 1^{mum} et ad omnia nihil.

10ma Testis Sára Kardos consors Joannis⁴⁴ Murnics in Possessione Székely degens annorum circiter 18. jurata et fassa ad 1^{mum} et ad omnia nihil.

11ma Testis Anna Pap Relicta Georgii Pilner in Possessione Székely annorum circiter 30. jurata et fassa nihil.

12ma Testis Maria Szücs Consors Michaelis Gábor in Possessione Székely degens annorum circiter 28. jurata et fassa nihil saluva audita refert.

³⁶ Az ötödik tanú, Ur Mihály, Székelyen lakozó, mintegy 36 éves, megeskettvén az első pontra és a továbbiakra vallja.

³⁷ Előtte lehúzza: „öszve”.

³⁸ A boszorkánysághoz, a babonasághoz kapcsolódó, a rendkívülinek tartott cselekvésre (rontásra) használt kifejezés.

³⁹ Utólagos betoldás.

⁴⁰ Előtte lehúzza: „ugymond”.

⁴¹ Előtte lehúzza: „Az Fatens”.

⁴² Uti praecedens sextus testis: miként az előző hatodik tanú (latin).

⁴³ A nyolcadik tanú Nagy Barbara Tóth István felesége, székelyi lakos, tekintetes Zoltán István úr jobbágya, mintegy 28 éves, megeskettvén az első pontra és a továbbiakra a már hallottakat adja elő.

⁴⁴ Előtte lehúzza: „Mur”.

13^{tuus} Testis Michael Orosz Incola Szekelyiensis, colonus⁴⁵ spectabilis Domini Stephani Zoltán annorum circiter 36. juratus et fassus. Az Utralis Aszszony iránt az Fatens semmi boszorkányságot nem tud a Fatens hanem masoktól hallotta hogy nevezet Aszszony mondotta volna hogy ha ugymond Mátyusiné megh engedi én megh gyógyitom Rác Ersokott az fatens feleségét. Caeterum pro futuro relinquitur.⁴⁶

II.

Szabolcs vármegye pere Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpay Anna, László Gergelyné Gyulay Erzsébet ellen, 1754

1. Perfelvétel Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné Korpay Anna és László Gergelyné Gyulay Erzsébet ügyében

Rácfehértó, 1754. május 10.

MNL SzSzBvML IV. A. 1. b. Fasc. 55. No. 471.

Anno 1754 die 12ª mensis Januarii in oppido Kiss Várda⁴⁷ sub sede judiciaria revisoria Captivorum magistratualium continuatim celebrata

Levata est causa⁴⁸

Nobilis Josephi Niczky⁴⁹ de eadem, qua Incltyi Comitatus de Szabolcs ordinarii Fiscalis adequo est.

Contra et adversus⁵⁰

Personaliter adstantes Elisabetham Orosz, Annam Korpay, Elisabetham Gyulai omnes ex facie possessionis Kemece⁵¹ ad carceres Magistratuales ex eo capite deductas I.I.I. quod hae oblitae Dei omnipotentis, non perpenso tanto scaelere, immemores aeternitatis, inaudito et horrendo daemonum consortio semet ipsas associare, malitioso sagarum numero semet adscribere pactum cum Daemone inire, taliter homines cruciare, damna Corporis inferre superstitiose vitam daemone addictam⁵² traducere non abhorruissent. In fundamentum expositionis adducit fiscalis inquisitionem sub R. qua si ad adaequatam probam minus sufficeret, cuperet,⁵³ adstantes primo tum ratione eliciendorum

⁴⁵ Colonus: jobbágy (latin).

⁴⁶ Caeterum pro futuro relinquitur: Egyeztetve, a jövőnek megtartatik (latin).

⁴⁷ Kisvárda, Szabolcs vármegyei település (H).

⁴⁸ Levata est causa: felvétel valaki pere, „vétel elő valaki ügye” (latin).

⁴⁹ Niczky József (*Josephi Niczky*) Szabolcs vármegye ügyésze.

⁵⁰ Contra et adversus: ellen, valakivel szemben (latin).

⁵¹ Kemece, Szabolcs vármegyei település (H).

⁵² Lehúzza: „Consecratam”.

⁵³ Lehúzza: „Cupit, Fiscalis”.

Complicum tum clarioris veritatis torturari tandem ad sensum Quaestionis 49. Partis 1^{ae} Carpzovii⁵⁴ igne cremandas decerni.

Franciscus Senior Szunyogh⁵⁵ de eadem Inclyti Comitatus de Szabolcs Vicecomes Egregiis uni ex ordinariis, aut eodem nefors impedito substituto quoque praelibati Inclyti Comitatus judici nobilium et jurato assessori, seu Actualibus, seu assumendis salutem cum omni prosperitate. Conquaestum est mihi nomine et in persona Generosi Domini Ladislai Svaby de eadem velut A. qualiter videlicet annis non pridem retroactis 1750 1751 et 1752, tempore videlicet primae per Rusticos solitae cultivationis turcici Tritici vulgo teneri búza⁵⁶ in mensem Iunium incidentis, Generosus aequè Dominus Joannes Vékony ut I. nescitur unde motus, et quo temeritatis ausu ad id inductus positivo tamen nocendi studio ut ex actu patrato elicitur comminatus Mariam Veréb providi Joannis Tóth viduam in possessione Búly hic Inclyto Comitatus ingremiata residentem fundumque⁵⁷ partis A inhabitantem, adeoque jurisdictioni ejusdem subjectam non sine vi et potentia mediante, superius jam denotatis temporibus ad⁵⁸ cultivationem turcici tritici *sui*⁵⁹ medio sui et proprii missi et destinati Michaelis Kiraly servi sui⁶⁰ violenter⁶¹ compellere et compelli facere,⁶² cum gravi Nobilitatis Laesione ac invasione *ac invasióne*⁶³ nil pensi duxisset. Quod grave praejudicium et manifestam nobilitaris praerogativae suae Laesionem sponte et libere praeter violentiae poenam missi et destinati homagii Expensas hactenus erogatas et ex post erogandas, nec pro Imperialibus 100 idem Quaerulans experiri voluisset.

⁵⁴ Benedikt Carpzov (1595–1666) lipcsei jogtanár, a szász választófejedelem titkos tanácsosának műve a *Practica nova imperialis Saxoniae rerum criminalium*. A perszövegek ügyészi vádbeszédeiben a 17. század végétől közvetlenül is történik hivatkozás Carpzov jogkönyvére. TÓTH G., 2020, 306. A hivatkozott rész: Quaestionis 49. Partis 1. Quomodo puniantur Malefici ac Sagae cum Daemone paciscentes, seque ipsi mancipantes? Mí módon kell büntetni az ördöggel szövetező és hozzá kötődő boszorkányokat és gonosztevőket?

⁵⁵ Szunyogh Ferenc, id. (*Franciscus Senior Szunyogh*) Szabolcs vármegye alispánja (1754–1759).

⁵⁶ Tengeri búza: kukorica.

⁵⁷ Előtte lehúzza: „inhabitantem fundum partis A residentem”.

⁵⁸ Előtte lehúzza: „vel ideo pro”.

⁵⁹ Utólagos betoldás.

⁶⁰ Utána lehúzza: „partis utpote”.

⁶¹ Előtte lehúzza: „vo”.

⁶² Előtte lehúzza: „facere in [---] fundum quoque ejusdem men[---] irreniando”.

⁶³ Utólagos betoldás.

Cum autem universi actus potentiarij patriae legibus, signanter numeris 67. 68. sed et 48. Partis 2ae, articulis item 3. 4. 1608,⁶⁴ 23. 1613,⁶⁵ 29. 1609⁶⁶ quin 36. 1655,⁶⁷ numero item 82o ejusdem 2ae,⁶⁸ ita signanter Decreto 6. articulo 6to, ultimo Decreto 1. 24. aliisque super quibuslibet violentiisque⁶⁹ et super quoslibet patratores conditis et sancitis regni constitutionibus vetiti et prohibiti sub poena in iis declarata haberentur.

Vellet proinde praelibata pars A. praememorata partem I. ratione de praevia in longo litis processu, verum brevium duntaxat jam citatarum regni legum vigore, uberiusque si necessum fuerit citandarum in jus causamque coram me substituto vice comite mihique adjungendis Judice nobillium ac Jurato assore convenire, convento in poena potentiae minoris lege specificata, reffusione expensarum partim erogatarum, partim erogandarum finem usque litis facillime Rh. flor. 60. superantium salvo manente judiciario calculo convinci aggravari⁷⁰ atque adeo omnimodum jus et justitiae complementum reali et effectiva executione mediante impendi et administrari lege regni requirente.

Pro eo vobis praesentibus requirendi ad legitimam memoratae partis A. et⁷¹ Exponentis requisitionem erga praefatum I. accedendo assignatisque vel transmissis eidem praesentium paribus eundem ita certificetis, quatenus idem I. in possessionem N. Halász⁷² in hocce jam praefato Inclyto Comitatu de Szabolcs habitam, die 27a Mensis currentis et Anni infrascriptis cum subsequentibus juris sufficientibus diebus sive per se, sive per Legitimum mandatarium suum coram me, mihique adjungendis Judice nobillium et Jurato assessore, ubi me eotum judicialiter consessurum intellexerit rationem facti efficacem reddiditurus, judiciumque de praemissis recepturus,⁷³ Comparere venit nec intermittat sin minus ego attamen in praemissis id sum facturus quod juris et veritatis ordo dictaverit Secus non facturus. Datum Raczfejerto⁷⁴ Die 10^a Mensis May 1754.

[Az irat külzetén:] Causa Fiscalis contra Elisabetham Orosz, Annam Korpay, Elisabetham Gyulai sagas. Levata 12a Január 754 in oppido K. Várda

⁶⁴ Tripartitum II. rész 67. 68. és 48. cím. A kisebb hatalmaskodásokról és ezek tárgyában az ítélethozásról; Arról az esetről, melyben valakit a kisebb ítéletnél fogva is letartóztatni lehet; Azoknak a károknak megtérítéséről, a melyeket az egyházi személyek tisztjei okoznak.

⁶⁵ 1613. évi XXIII. törvénycikk az erőszakosságokról és a jószágelfoglalásokról a korábbi országgyűléseken kelt törvénycikkelyeknek világosabb megmagyarázása.

⁶⁶ 1609. évi XXIX. törvénycikk a mult országgyűlés végzései közül, az erőszakosságokra és a jószágfoglalásokra nézve kelt 3. és 4. cikkelyeknek érvényben hagyása, helyes értelmezése és az azokban való eljárás módja.

⁶⁷ 1655. évi XXXVI. törvénycikk. A nemesítésnek korábbi módja megtartandó, és a közzététel abban a vármegyében történjék, a melyben a közzététel lakik.

⁶⁸ Tripartitum II. rész 82. cím. Hogy a perleszállítás kétféle módon szokott történni.

⁶⁹ Előtte lehúzza: „et super quolibet patratores”.

⁷⁰ Előtte lehúzza: „missi item et destinati homagio convinci et”.

⁷¹ Előtte lehúzza: „requisitionem”.

⁷² Nagyhalász, Szabolcs vármegyei település (H).

⁷³ Előtte lehúzza: „prea[---] [---] destinati velut juri [---] juri [---]”.

⁷⁴ Rácfehértó (ma: Újfehértó) Szabolcs vármegyei település (H).

/Ördöggel való szövetségkötés és babonáskodás bűne miatt helyezték vád alá a három kemecsei asszonyt, Pásztor Ferencné Orosz Erzsébetet, Mihályi Sámuelné Korpay Annát és László Gergelyné Gyulay Erzsébetet. Az ügyész kéri, hogy amennyiben a nyomozás nem bizonyul elegendőnek a bizonyításhoz, az igazság minél tisztább megismerése érdekében, vessék kínvallatás alá a vádlottakat. Végül, ha bebizonyosodott tettük, Benedikt Carpszov jogkönyvének iránymutatása szerint büntetésük tűzhalál legyen./

2. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Márton Györgyné, Bányai Gábor özvegye és Vajas Györgyné ellen

Kisvárdra, 1754. március 30.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 55. No. 458.

Infrascriptus recognosco, quod ego cum adjuncto Jurato assessore generoso Domino Andrea Fejér,⁷⁵ penes commissionem spectabilis ac Generosi Domini Senioris Francisci Szunyoghi de eadem, Inclyti Comitatus de Szabolcs substituti Vicecomitis pro parte et ad Instantiam Elisabethae Orosz providi Francisci Pasztor, Incolae Kemecsiensis Conthoralis, talem prout sequeretur peregi Collateralem Inquisitionem.⁷⁶

De eo utrum:⁷⁷

1mo Tudgyaé vagy hallottaé 'a Tanú, Kemetsén lakozó Márton Györgyné, Vajas Ersébet, Pásztor Mária, Bányai Gábor meg hagyatott özvegye, Bányai Ersébetth Vajas Györgyné minemű erköltsűek légyenek, nem de nem részegessek, lopók, káromkodók, vagy kurvák voltaké, most is olyanoké, egy szóval minemű feslet erköltsét tudgya vagy hallotta 'a Fatens, környül álló képpen vallya meg 'a Fatens?

2do Kit tud ezen dologban jó Tanunak lenni?

Prima testis Barbara Biró, in capillis constituta⁷⁸ Kemetsiensis annorum circiter 36. jurata examinata fatetur: 'A Deutrális⁷⁹ Személyek közzül kettére semmit sem tud 'a Tanú; hanem Vajas Mihályné, Bányai Ersébetet tudja, hogy részeges, mert gyakorta látta részegen.

Secundus testis Michael Kovács incola Kemetsiensis annorum circiter 40. juratus examinatus fatetur ad 1mum: 'A Tanú az deutralis személyekre hasonlól⁸⁰ semmit sem tud; hanem tudja azt bizonyosan, hogy most Bóldog asszony havába⁸¹ múlt esztendeje, egy nagy butykos korsó teli égett borral, az házába bé ment 'a Tanúnak Vajas Mihályné, Bányai Ersók részegen, és az Tanú kérdezte, hogy hol vette, mellyre felelt

⁷⁵ Fejér András (*Andrea Fejér*) Szabolcs vármegye főesküdtje.

⁷⁶ Collateralis Inquisitio: mellékvallatás (latin).

⁷⁷ De eo utrum (latin): „arról, hogy vajon”. A vallatási kérdőpontok latin elnevezése.

⁷⁸ In capillis constituta (latin): hajadon.

⁷⁹ Deutrális (latin): vizsgálat alá vont.

⁸⁰ Előtte lehúzva: „közzül”.

⁸¹ Boldogasszony hava január.

Bányai Ersók, most vette négy, négy, poltrán⁸² meszellyét⁸³ a Zsidótúl, az alatt 'a Tanú házában el alutt Bányai Ersók, ezen Tanú pedig az ipához⁸⁴ Vajas Györgyhöz küldött, meg izenvén, hogy az Menye nálla van, egy nagy butykos égett borral, melly izenetire e Tanúnak Vajas György öitse Vajas István érette ment Bányai Ersókért, és meg verte, az égett bort pedig el vitte, annakutánna hallotta 'a Tanú, hogy az árendás⁸⁵ zsidó házából lopta volt, az égett bort. Ad 2^{dum}: Vajas Istvánt tudja jó Tanúnak lenni.

Tertius testis Georgius Lakatos Zingarus⁸⁶ Kemetsiensis, annorum circiter 38. juratus examinatus fatetur ad 1^{mum}: Egy alkalmatossággal 'a Tanú lakadalmat tartott, és a Lakadalomban hivatlan bé ment Vajas Mihályné, Bányai Ersók részegen kit is ipa respectusaért⁸⁷ leültettek enni, akkor látta 'a Tanú, hogy olly részeg volt, hogy Salva Venia⁸⁸ el hugyozta magát, az emberek között.

Quarta testis Barbara Lakatos consors praecedentis testis Georgii Lakatos, annorum circiter 30. jurata examinata fatetur sicuti praecedens in Ordine Testis Georgius Lakatos.⁸⁹

Quinta testis Anna Bodnár consors Thomae Pásztor incola Kemetsiensis annorum circiter 26. jurata examinata fatetur ad 1^{mum}: Tudja 'a Tanú bizonyosan, mivel sok izben látta részegen, hogy Vajas Mihályné Bányai Ersók részeges asszony, azt is hallotta, hogy Kemetsén a Zsidótúl, egy butykos⁹⁰ égett bort el lopott volna.

Super cujusmodi praevio modo in possessione Kemece die 24ª Martii Anni infrascripti per me peracta Collaterali Inquisitione praesentes extradedi Litteras Testimoniales⁹¹ in oppido K. Varda die 30ª Martii 1754.

Michael Zoltán de Csepe⁹²

Incltyi Comitatus de Zabolcs ordinarius Judex nobilium⁹³ manu propria⁹⁴

[Az irat külzetén:] Causa Fiscalis contra Elisabetham Orosz, Annam Korpay, Elisabetham Gyulai sagas. Fasciculo 55. Actorum, No. 458. 1754 Ordin. Criminalis cum adnexis Levata 12^a Január 754 in oppido K.Várda.

⁸² Poltra: másfél krajcár, azaz fél garas értékű pénznem.

⁸³ Meszely: ürmérték, főleg bor mérésére használták. Fél iccének, azaz megközelítőleg 0,42 liternek felel meg. MNL 3., 586. és BOGDÁN, 1991, 240–241.

⁸⁴ Ipa: após.

⁸⁵ Árendás: bérlő.

⁸⁶ Zingarus: cigány (latin).

⁸⁷ Respectus: tisztelet (latin).

⁸⁸ Salva venia: bocsánat a szóért (latin).

⁸⁹ Mindenben ugyanazt vallja, mint az előző tanú, Lakatos György.

⁹⁰ Butykos: szűk nyakú, lapos üveg, korsó vagy mázas cserépedény, melyben szeszes italt, főleg pálinkát tartottak.

⁹¹ Litterae testimoniales: bizonyoságlevél (latin).

⁹² Csepei Mihály Zoltán (*Michael Zoltán de Csepe*) Szabolcs vármegye főszolgabírója.

⁹³ Judex nobilium: szolgabíró (latin).

⁹⁴ Manu propria: saját kezével (latin).

3. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Pásztor Ferencné, Pásztor Gergelyné és Ujfalusi Sámuelné ellen

Kemecse, 1754. január 21.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 55. No. 458.

Infrascriptus Inlyti Comitatus Szabolcsiensis substitutus Judex nobilium, recognosco, quod Anno, Loco, Dieque Infrascriptis sequentem peregerim Magistratualem Inquisitionem.

De eo utrum!

1mo Micsoda boszorkányságát tudgya, látta, hallotta a Tanú, Kemecsen lakó Végső Pásztor Ferencznének, Orosz Ersóknak, Pásztor Gergelynének Gyulai Ersóknak, Ujfalusi Samuelnének Korpai Annának le tett hiti szerént vallya megh.

2do Hát azóltatúll fogvást, miolta tudni illik Szolgabiró Elek Uram azon szemelleyek iránt esketett micsoda Szókat hallott a Tanú valamellyiktüill, nem de nem esett é illyen szókat közöttök: Csak megh ne sütögessenek, s hitemre bocsássanak mindeneket megh vallot, az Lelkemet ell nem viszen, ha hallotta a Tanú vallya meg kitüill hallotta.

3^{uo} Vallya megh a Tanú azt is, hogy miolta Várdábúll ki szabadultak az Utralis Szemelleyek kinzották e Vajas Mihállynét, és ugyan csak azon Szemelleyek voltak e vagy mások, mikor kinzották vallya megh a Tanú hiti szerént.

1ma Testis Elisabetha Vajas, consors providi Georgii Márton annorum 30. jurata examinata fassa est ad 1^{muum} Zab aratáskor ki menvén a Tanú aratni, ez miatt az Barázdában le ülepedet vólna, semmitt sem aludott, egyik kezében az kés, másikban pedig egy darabb kenyér lévén szemeiell látta szemelley szerént látta Végső Pásztor Ferencznét egy lepedőben maga felé menni; a holottis ugyanazon alkalmatossággal a Tanut ugy megh nyomta, hogy egy óráigh sem szólhatott a Tanú. Ad 2^{dum} nihil, ad 3^{ium} audita refert et addit, hogy az mostani Tokai⁹⁵ vásárkor Vajas Mihállyné panaszolkodott mondván: Nézze kegyelmed milyen ronda a testem most is megh kinosztak, az minttis a Tanú szemeiell látta a Testén a harabdálást, és csipdedest.

2da Testis Elisabetha Bányai consors Michaelis Vajas annorum circiter 22. praevio juramento⁹⁶ fatetur ad 1^{muum} Három hetes házas alig lévén a Tanú, midön semmit sem aludot vólna az Kamorában,⁹⁷ az utralis szemelleyek rajta mentek, azon az okon Pásztor Ferenczné, hogy miért ment Vajashoz a Tanú, mert az ő Leányát vette vólna ell, Ujfalusi Samuelné pedig azért, mert nem vette ell a Tanúnak a Bártya az Leányát, az melly kamarában ismintt háló helyyében igen kinoszták, marczongották, és az ágyrull az földre csapták. Ad 2^{dum} nihil, ad 3^{ium} Most is a legh közelebb ell múlt Tokai vásár alkalmatosságávall, kevés idővell⁹⁸ az Vásár előtt ugyan azon utralis szemelleyek megh nyomván a Tanút rutúll harabdálták csipdesték eszt mondván: ha száz gyermeked lesz is egy sem

⁹⁵ Tokaj, Zemplén vármegyei település (H).

⁹⁶ Praevio juramento: az előző eskü alatt, előzőleg letett eskü alatt (latin).

⁹⁷ Kamora: kamra.

⁹⁸ Előtte lehúzva: „előtt”.

éll tovább három, és négy napnál. *Authenticata Confirmat et addit*⁹⁹ azon okbul tudgya hogy rajta mentek, mertt akkoron a midön rajta mentek magok mondottak meg miert mennek rajtok lött az Tokai só Házban is mintt Lovok oda vólt velek és sót vittek is haza.¹⁰⁰

3ta Testis Nobilis Persona¹⁰¹ Anna Zsidai consors Egregii¹⁰² Francisci Abraham annorum 56. juramento praemisso fassa est ad 1^{num} Nihil, Ad 2^{dum} Magátull hallotta a Tanú eő Kegyelme Pásztor Gergellynéüll az midön Várdábúl ki szabadult vólna, hogy ha ugy mond megh nem sütögetnek, s hitemre bocsátanak mindeneket ki vallok, nem viszem ell az Lelkemen, mert nem az égh megh a ki Tömlöczben vólt, hanem más a ki kin volt. Ad 3^{ium} Szemeivell nem látta e Tanú kinzássát Vajas Mihálynének, hanem aszt látta hogy olyan mostis a teste, mintt ha az ebek marczangolták vólna össze.

4ta Testis Maria N. virgo in capillis constituta¹⁰³ Annorum Circiter 13. ad deutri puncta fassa est uti in Benigno examine eset.¹⁰⁴

5ta Testis Maria Pásztor annorum 60. jurata examinata fatetur ad 1^{num} 2^{dum} 3^{ium} Nyilván valya e Tanú, hogy az midön Vajas Mihály a Tanúnak az Leányát ell vette, az után csak kevés idővell az Tanúra az utralis személyek reája mentek, és egy nagy darab ló ódalt házához vittek a Tanúnak mondván: főzd megh eszt az Leányodnak, hijd osztán reá vendégségre, de az ló ódalon az Tanú az bürit rajta nem tapasztalta. Most pedig ez ell mult Tokai Vásár után Székellyben lakó Mátyusi Kati Pásztor Ferencznél lévén az holott a Tanú is jelen vólt aszt mondotta no ugyan lova vólt Pásztor Ferencznének, ugyan csak ki is vólt ám tudni illik Vajas Mihályné.

6us et 7ma Testes Providus Franciscus Pásztor annorum 66. consors ejus Juditha Kontrás annorum 42. jurati examinati fatentur concorditer.¹⁰⁵ Szájábull hallották Mátyusi Katinak ez most ell mult Tokai Vásár után az Tanuknál lévén szálva hogy mondta légyen: no ugyan lova vólt Pásztor Ferencznének, mégh ugyan ki is vólt, *Authenticata Confirmat clarificat que modo*¹⁰⁶ *hogy jó lova volt tudni illik Vajas Miskáné, s pamaszolkodott neki ezekrül maga Vajas Miskáné is*¹⁰⁷ melyre is e Tanúk, hogy meri kegyelmed aszt mondani, az kire ujjobban felelt Mátyusi Kati is aszt mondom bizony én, mert énis Boszorkány vagyok eöis tudni illik Pásztor Ferenczné, aszt pedig önkint semmi kényszerítés nélkül ezen esküvéssell mondotta Isten ugysegélylen aszt mondom most is, hogy Boszorkány vagyok.

⁹⁹ *Authenticata Confirmat et addit*: a tanú hitelesíti saját vallomását és hozzáteszi (latin).

¹⁰⁰ Lapszéli feljegyzés.

¹⁰¹ Nobilis persona: nemes személy (latin).

¹⁰² Egregius: nagyságos, tisztelt (latin).

¹⁰³ Virgo in capillis constituta: szűz hajdon (latin).

¹⁰⁴ A kérdőpontokra mindenben úgy vall, mint a kegyes vallatás során.

¹⁰⁵ A hatodik és hetedik tanúk, Pásztor Ferenc, 66 esztendő és az ő felesége Kontrás Judit, 42 esztendő, egységesen vallják.

¹⁰⁶ *Authenticata Confirmat clarificat que modo*: a tanú hitelesíti és tisztázza saját vallomását ily módon (latin).

¹⁰⁷ Lapszéli feljegyzés.

8va Testis Barbara Csik consors Michaelis Juhász annorum 22. praemisso juramento fatetur ad utri puncta: Egy alkalmatossággall Pásztor Gergelyné a Tanutúl egy icze¹⁰⁸ pálinkát kért olly véggell, s azért, hogy az korcsmárosnétúll a Tanúnak az Urát ell válaszsza, hogy soha sem fogja szeretni sem az Korcsmárosné a Tanú Urát, sem az Tanú Ura az Korcsmárosnét, az mellyreis a Tanú aszt felelte: bizony nem adok én édes Néném aszszony, nincsen nékem kigyelmednek való pénzem hogy pálinkát vegyek.

9^{mus} Testis Egregius Michael Bányai annorum 26. juramento mediante fatetur uti [---] caeteri, dempto eo, hogy a Mátyusi Kati dolgában jelen nem vólt, 5ta *scilicet*¹⁰⁹ in ordine testis.

10^{mus} Testis Joannes Pásztor incola Kemeceiensis annorum 32. praemisso juramenti fatetur ad 1^{mm} et reliquos Ennek előtte mintt egy nyolcz és kilencz esztendőkkell Tengeri Buza töréskor történt, hogy Végső Pásztor Ferenczné estvének idején Biró Borkávall az uczán menvén, e Tanut ki kiáltotta ezen Szóvall: jöjjön ki kigyelmed Mátókám Uram, az melly kiáltásra ez Tanú kiis mentt, és azon alkalmatossággall Pásztor Ferenczné egy poltrás forma¹¹⁰ üvegben adott e Tanú kezében bizonyos italt eszt mondván: No csak igya megh kegyelmed eszt szaporán, mert vissza kelletik mennünk, ell vévén pedig a Tanú azon üvegelt visgálni kezdette, hogy mi légyen benne, de mivell visgálni kezdette e Tanú, azon szertelen Biró Borka ki kapta az Tanúnak kezébüll, ell is mentt vélle.

Super quo praevio modo per me peracta Collaterali, hasne meas manus meae subscriptione et sygillo munitas extradedi Testimoniales. Datum in possessione Kemece Die 21ta January 1754.

Georgius de Vasmegyer,¹¹¹
Incltyi Comitatus Szabolcsiensis substitutus
Judex nobilium, manu propria

4. Véd- és vádirat Pásztor Ferencné, Pásztor Gergelyné és Ujfalusi Sámuelné perében

Kisvárdá, 1754. január 12.¹¹²

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 55. No. 458.

Anno 1754. Die 12ma Mensis Januarii in Oppido Kis Várda sub sede Judiciaria revisoria Captivorum Magistrantium Continuatim celebrata

Levata est Causa

¹⁰⁸ Icze: icce, kb. 8 deciliternyi régi ürmérték, folyadék vagy szemes anyag mérésére szolgált. BOGDÁN, 1991, 187–216.

¹⁰⁹ Utólagos betoldás.

¹¹⁰ Körülbelül egy poltúra árú folyadék tárolására alkalmas üveg.

¹¹¹ Vasmegyeri György (*Georgius de Vasmegyer*) Szabolcs vármegye szolgabírója.

¹¹² A dokumentum datálása problémás, mivel csak az első perfelvétel időpontja van megadva, az irat keletkezése nem.

Nobilis Josephi Niczky de Eadem, qua Incltyi Comitatus de Szabolcs Ordinarius Fiscalis, adeoque A:

Contra et adversus

Personaliter adstantes Elisabetham Orosz, Annam Korpay, Elisabetham Gyulay omnes e facie Possessionis Kemece ad Carceres Magistratuales ex eo Capite deductas I. I. I. quod hae oblitae Dei Omnipotentis non perpenso tanto scelere, immemores Aeternitatis, inaudito et horrendo Daemonum Consortio semetipsas associare, Malitioso Sagarum numero semet adscribere, pactum cum Daemone inire, taliter homines cruciare, damna Corporis inferre, superstitiose vitam Daemoni addictam traducere non abhorruissent; In fundamentum expositionis adducit Fiscalis sub R. quae si ad adequatam probam minus sufficeret, cuperet adstantes primo tum ratione eliciendarum Complicum, sum clarioris Veritatis torturari, tandem ad sensum quaestionis 49 Partis 1^{mae} Carpzovi igne cremandas decerni. R. R.

Pro personaliter invinculis adstantes [!] Elisabetha Orosz, Anna Korpay, et Elisabetha Gyulay Egregius Paulus Záhureczky¹¹³ Captivorum Magistratualium Procurator, presenti quam in arenam descendat cuperet authenticationem Inquisitionis sub R. experiri,¹¹⁴ et contra authenticatum reservanda.¹¹⁵

Anno 754 Die 1ª Aprillis in Oppido Kiss Varda occasione sedis Revisoriae Captivorum Magistratualium Continuatum celebratae Causam praesentem Idem Procurator Fiscalis reassumit et petit ut authenticatione iam habita Procurator Captivorum agat agenda.

Pro Invinculatis I. I. Cum Magia Originem debeat pacto daemonis, ideo Procurator Fiscalis in antecessum tenetur pactum daemonis, fovere Invinculatas, ex post quoad reliqua accessoria reservat agendi facultatem.

Pro A. Procuratore Captivorum pactum cum Daemone edoceri petente, siquidem pactum hoc per mirabiles Effectus a Strygis patris dignosci possit, quandoquidem sufficienter Inquisitio sub R. doceret Adstantes Signanter fassione Testis 1^{ae} 2^{ae} 6^{tae} et 7^{mae} ea patrasse, quae manifeste implicatum cum Daemone pactum involverent, ideo petit ut in actione.

Pro Invinculatis pro hic et nunc producit in evidentiam indemni/ta/tis Invincularum Inquisitionem sub Nro 50 authenticandam, et quia Testes abessent, humillime instaret pro Respirio vel ex ea ratione etiam ut uberiores probas ex parte sui possint procurare, et R. R.

Deliberatum est¹¹⁶

Objectum contra Elisabetham Orosz Francisci Pásztor Conthoralem Veneficii Crimen Producta sub Littera R. Inquisitione Magistratuali 1^{mi} 3^{mi} et 5^{mi} Authenticatorum Testium Fassionibus, tamquam omni Exceptione majoribus luculenter et manifeste eveniente: Eandem proinde qua cum Daemonibus semet associantem ac commercia exercentem,

¹¹³ Záhureczky Pál (*Paulus Záhureczky*) Szabolcs vármegye ügyésze.

¹¹⁴ Előtte lehúzva: „authenticationem”.

¹¹⁵ Előtte lehúzva: „reservanda”.

¹¹⁶ Deliberatum est: ítélet, döntés, határozat (latin).

corporibusque Hominum ac Iuments Aerumnas ac damna inferentem in sui demeritum
1mo Capite plectandam, dein terribile aliorum in exemplum ad sensum Quaestionis 49.
Carpzovii igne concremandam decerni. Contra Elisabetham vero Gyulay gravibus
duntaxat suspicionibus prodeuntibus, quinquaginta scuticarum ictibus pulsandam;
Annam vero Korpay ex quo nec gravi suspicione gravaretur simpliciter absolvendam esse.

*/A vád szerint a három asszony szövetségre lépett az ördöggel és babonáskodtak, ilyen mó-
don kínokat s kárt okozva az embereknek. Az alperesek kirendelt ügyvédje azt kérte a fel-
peres vármegyét képviselő ügyésztől, hogy bizonyítsa a démonnal kötött szerződés tényét.
Az ügyész a kérés alól azzal próbált hátrálni, hogy az ördögsvövetséget a vádlottak tettei
elégésgesen bizonyítják. Végül Pásztor Ferencné tüzhalálra ítélték, László Gergelynére
50 korbácsütést mértek ki, Mihályi Sámuelné – aki ellen nem merült fel komoly gyanú –,
egyszerűen felmentették./*

5. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Pásztor Ferencné, Pásztor Gergelyné és Ujfalusi Sámuelné ellen

Kemecse, 1754. január 4.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 55. No. 704.

Anno 1754 die 4ta Ianuarii in possessione Kemecse.

1mo Micsoda Boszorkányságát tudgya a Tanú látta, vagy hallotta a Tanú Kemecsen lakó
Pásztor Ferenczné Orosz Ersóknak, Pásztor Gergelyné Gyulai Ersóknak, Mihályi
Samuelné Korpai Annának letett hiti szerént valya megh.

2do Hát az ótátúl fogvast, miolta tudni illik Szolga biró Elek Úr ezen Személyek
íránt esketett, micsoda Szókat hallott a Tanú valamelyiktől, nem de nem esett é ilyen
Szózat: Csak az ki kérrell megh ne kinosztassanak, mindeneket megh vallok hiszen csak
föző aszszony vóltam én, a mitt tudok, eö töllök tanultam, ha hallotta valya megh kitül,
mikor, és hól hallotta¹¹⁷

3mo Valya megh a Tanú aszt is, hogy miolta Várdábúll kiszabadultak kinoszták Va-
jas¹¹⁸ Mihállynét, és ha kinoszták, tulajdon azok az személyek vesztegették é az kik az
utrumban specifikálván¹¹⁹ vadnak, vagy mások, hiti után valya megh.

1ma Testis Elisabetha Vajas Georgiis Márton Consorts Annorum 30. jurata examinata
fassa est ad 1^{mum} A Tanu zab aratáskor ki menván zabot aratni egy alkalmatossággall, az
mint az barázdában le ült vólna, egy keziben az kés, másikában pedig az kenyér lévén, és
egy cseppett¹²⁰ sem aludván szemeivell látta Pásztor Ferencznét maga felé a Tanú felé
menni egy lepedőben, az ki ott is ugy megh nyomta hogy egy óráigh sem szolhatott

¹¹⁷ Utána lehúzza: „e Tanu”.

¹¹⁸ Előtte lehúzza: „e az U”.

¹¹⁹ Specifikálván: felsorolva.

¹²⁰ Előtte lehúzza: „szikrát”.

a Tanú. Ad 2do Nihil. Ad 3^{ium} audita refert et addit, hogy az mostani Tokai vásárkor is Vajas Mihályné pánaszkodott mondván, nézze kegyelmetek milyen csuda a testem, most is kinoznak engem, az minttis a Tanú szeméivell látta a testén az harabdálást, és csipdesést.

2da Testis Elisabetha Bányai Consors Michaelis Vaja annorum circiter 22. praevio juramento fatetur ad 1^{imum} Három hetes házas alig levén a Tanú, midön¹²¹ semmitt sem aludot volna az¹²² Komorában, az utralis személyek rája rohanván azon az okon Pásztor Ferenczné, hogy miért ment Vajashoz a Tanú, mivell az eő Leányát vette volna ell Vajas Mihály, Mihalyi Anna pedig azon az okon hogy miért nem vette ell a Tanúnak a Bátyya, az Leányát, ott kinoszták, s marczonyták. Ad 2do Nihil. Ad 3^{ium} Mostis ez legh közelebb ellmúlt Tokai Vásárnak előtte,¹²³ személyek szerént az utralis személyek megh nyomták ez Tanút, keményen megh harabdálták, és csipdesték, mondvánis a Tanúnak:¹²⁴ ha száz gyermeked leszen is, egy sem áll tovább három, s négy napnál.

3^{ia} Testis Nobilis Persona Anna Zsidai consors Egregii Francisci Abraham annorum 56. jurata examinata fassa ad 1^{imum} Nihil. Ad 2^{dum} Magátull hallotta a Tanú eő Kegyelme Pásztor Gergellyné^t az midön Várdabull kiszabadultak volna, hogy ha ugy mond megh nem sütögetnek, az lelkemen ell nem viszem, ki mondok mindenecket, csak hitre bocsásanak, mert nem az égh megh a ki tömlöczben vólt, hanem a ki kin vagyon. Ad 3^{ia} Szeméivell ugyan nem Látta a Tanú kinzását Vajas¹²⁵ Mihálynénak, de aszt Szeméivell Látta, hogy olyan légyen most is a Teste, mintt kit az ebek harabdáltak volna öszsze.

4ta Testis Maria N virgo in Capillis constituta annorum 13. jurata examinata fassa est ad 1^{imum} uti in Benigno examine.

5ta Testis Sara Bata, Consors Joannis Pásztor annorum 26. jurata examinata fassa est ad 1^{imum}¹²⁶

5ta Testis Maria Pásztor Egregii Andreae Bányai Consors, annorum 60. jurata examinata ad 1^{imum} 2^{dum} et 3^{ia} Nyilván vallya a Tanú, hogy az midön Vajas ez Tanúnak az Leányát ellvette, azután csak kevés idővell az Tanura az utralis személyek reája mentek, és egy nagy ló oldalt húsostól fogva házához vittek a Tanúnak mondván: főzd megh az Leányodnak, hijd reá vendégségre, de az bürit rajta a Tanú nem tapasztalta, és az székellyi Mátyusi Katitull aszt hallotta, hogy az Pásztor¹²⁷ lova let volna Vajas Mihályné is.

6to et 7ma Testes, Franciscus Pásztor, conjunx¹²⁷ ejus Juditha¹²⁸ Kontrás annorum 52. alia 42.¹²⁹ Szájabull hallották e Tanúk Mátyusi Katinak, hogy mondotta légyen mi ugyan lova vólt ám Pásztor Ferencznének, mégh ugyan ki is vólt, az mellyreis a Tanúk aszt feleltek ugy meri e aszt kegyelmed mondani, mellyre is Mátyusi Kati aszt mondom

¹²¹ Előtte lehúzza: „az”.

¹²² Előtte lehúzza: „a Tanú”.

¹²³ Előtte lehúzza: „alkalmatosság”.

¹²⁴ Előtte lehúzza: „ha száz gyer”.

¹²⁵ Előtte lehúzza: „az”.

¹²⁶ A vallomás lehúzza.

¹²⁷ Conjunx: házastárs, feleség (latin).

¹²⁸ Előtte lehúzza: „Kontrás”.

¹²⁹ Előtte lehúzza: „46”.

bizony én, mert én is Boszorkány vagyok eö is tudni illik Pásztor Ferenczné, eszt pedig önként semmi kénszerítés nélkül ezen esküvéssell mondotta, Isten ugy segéllyen aszt mondom Boszorkány vagyok.

8va Testis Barbara Esik, Consorts Michaelis Juhász annorum 22. jurata examinata fassa est ad utri puncta. Bizonyoson tudgya a Tanú, hogy Pásztor Ferenczné egy itze palinkát kért a Tanutúll, olly véggell, hogy elválasztya a Korcsmárosnétül az Tanúnak az Urát, hogy soha ne szeresse, az mellyreis felelte a Tanú, nincsen nékem édes Néném aszszony kegyelmednek való pénzem, hogy én kegyelmednek palinkát vegyek.

9ma Egregius Michael Bányvai, uti mater.

10mo Testis Joannes Pásztor incola Kemecsiensis annorum 32. juratus examinatus fassus est ad utri puncta. Ennek előtt nyólcz kilencz esztendővell tengeri Buza töréskor történt, hogy Végső Pásztor Ferenczné estve Biró Borkavall az uczán menván a Tanut ki kiáltotta ezen Szóvall: jöjjön ki kegyelmed Mátkám Ur, az melly kiáltásra az Tanú kiisment, és azon alkalmatossággall Pásztor Ferenczné egy pótrás forma üvegben adott a Tanú kezében bizonyos italt, eszt¹³⁰ mondván, no csak igya megh Kegyelmed eszt szaporán, mert vissza kellett mennünk, ellvévén pedig a Tanú azon iveget, visgálni keszte mi légyen benne, de hogy visgálni kezdette a Tanú, azon hertelen Biró Borka ki kapta a Tanú kezébüill, ell is ment véllé.

[Az irat külzetén:] Anno 1754 die 4ta Januarii Inquisitio praesens in Kemecse peracta est. Fasciculo 55. Actorum No 704. 1754. /Más írással tárgyjelölés/ Malefactor

III.

Szabolcs vármegye pere Kardos Mihályné Mátyus Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen, 1754–1760

1. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin vallomási jegyzőkönyve

Nagykálló, 1754. október

MNL SzSzBvML IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Kinek hivnak?	Mátyussy Katának.
Micsoda boszorkányságot vittél végben	Semmi boszorkányságot nem tud.
Kiket vesztettél meg	Senkitsem vesztett meg.
Kitül tanultad legh elsöben	Senkitül sem tanúltam, senki sem
az boszorkányságot, és ki vetett ezen	ingerlett.
mesterségre s vitt, ingerlet rea	

¹³⁰ Elötte lehúzva: „de hogy a Tanú ker”.

Mennyi ideje hogy boszorkány vagy	Az Isten eőtet kőve teremtse ha boszorkány.
Nem denem Pasztor Ferenczné, Pasztor Gergelyné és Csizmadia Samuné is boszorkányok	Nem tudja boszorkányoké vagy sem.
De vald meg azt is kik meg boszorkány társaid	Senki sints.

Adquo interrogationis puncta quod nihil fassa Catharina Matyusi testor.¹³¹
 Martinus Krucsay¹³² pro eotum Deputatus Assessor¹³³ manu propria
 Michael Zóltán Inclyti Comitatus de
 Szabolcs ordinarius et deputatus
 Judex nobilium manu propria

[Az irat külzetén:] Causa Fiscalis contra Catharinam Mattyussy veneficis ream strygam. in oppido Kálló 5° Xbris ipse levata.

2. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin ellen tett tanúvallomások jegyzőkönyve

Székely, 1754. január 17.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1754 Die 17^{ima} January in Possessione Szekely peracta Inquisitio Magistrualis
 modo sequenti et quidem.

De eo utrum?

1mo Valja meg a Tanu letött hiti utan minemü Boszorkányságot tud, latott, ávagy hallot,
 ezen Tekintetes Nemes Szabolcs Vármegyében levő Szekely nevü Helységben lakozó
 Matyusi Kata nevü Kardos Mihályné elen
 2do Kit tud a dologban jo tanunak lenni?

Prima Testis Elisabeta Nemet consors Providi Stephani Racz in Possessione Szekely
 degens, Annorum circiter 22 jurata examinata fatetur. Kilencz Hetig tartvan e Tanu
 a gyermeket epségben, s ecer estve fel fordulvan a gyermeknek a szemei el holt harmad
 egész napig ugy maradván, s ecer osztan Matyusi Kati Kardos Mihályné masok keresé-
 re e Tanuhoz bement a gyermeket nézni, s meg nezven, e Tanúnak azt mondotta ifu
 goromba nem tudsz te ehez, amint a gyermek a böcsöbe holtan feküdt, tehat onnet
 kivette, és a Háznak a Mester gerendaja alá lábál ki valamint a holtat szoktak ugy fektet-

¹³¹ Mátyusi Katalin nevü tanú a vallatási pontokban feltett kérdésekre semmit sem vall.

¹³² Krucsay Márton (*Martinus Krucsay*) Szabolcs vármegye alispánja (1754–1759).

¹³³ Deputatus assessor: kiküldött ülnök (latin).

te s mingyárt a Házbúl kiment, s alig tehetet Huszon nyégy Lépést Matyusi Kati a Házon kívül, s mingyart a gyermek olly nagyot sikoltot mint ha három esztendő lett volna, s azutan osztan orr száján meg indulvan a vér, egy nap, egy eczaka mindeg ment, s meg alvan a véri harmad napjan igen nagyra dagadot a feje, s azutan mitt egy Holnapig e Tanuknak feléjnek sem menven az emlitet Matyusi Kata gyermekkel csak kinlotak, hanem masok által járatok osztan az említett Matyusi Kata uttan s ugy Kerethetek a Házokhoz, de akor sem segetett ha nem még inkab rontotta a gyermekem, ha Matyusi Ferenczné hozot volt valami firesztenivalo fűvetyke ugyan a Matyusi Kata jelen leteben, melyet Matyusi Kata észre veven a fazokból a fűvet, a kit Matyusi Ferenczné hozot vala szeme előtt kihanta azt mondvan hijaba mesterkedel ilyen atta Kenyes Bábája,¹³⁴ mért elevenre meg nem gyógyétod, mert a fű sok féle, s ha meg gyógyétod ezer vétked lesz is meg egetnek, s a gyermek osztan esztendeig ött Hétig kinlodot, s meg holt.

Secunda Testis Catharina Bacsy consors Georgij Orosz Annorum circiter 57 jurata examinata fatetur sequentibus Az elmúlt arataskor hosztakvolt Létarul¹³⁵ egy senlödö Menyecsket ide Szekelybe gyógyétani Matyusi Ferencznének, a mely időbe a Leányanak a Lakadalmis történt, s azon alkalmaságra Matyusi Kata is a Matyusi Ferencz Háza-hoz el menvén meg látta a beteg menyécsket, oly haragoson reá tekintett a Menyeskere, hogy tekintetivel el is ijesztette, más nap osztan felkelvén a menyécske, es fel is öltözvén kiment a Pitvárba feküdni, és mikor ottan feküdt volna öltözetben, tehat egyczer nagyon felsikotott kialtván torkaszakatyabúl a körülette fekvő sok Nepnek ne hagyjon Kegyelmedtek, mert mingyart megölt Matyusi Kati, s egy nihány izben remenkedet a körülette levő embereknek de se senki semmit sem láttott, hanem azt láttak hogy szemlatomást szemei, es orczája dagat, s erevalo nezve jelen leven Zoltány Mihály Szolgabiro Ur Ferencz nevü szolgája mingyárt erement Matyusi Katának, s a senlödö menyécsket halytotta, s oda erven Matyusi Kata kendöt kért s az szaras Kezével meg Kente a Menyécskének a hasát, a Kendövel által Kötötte mingyárt joban lett.

Tertia Testis Barbara Nagy Mihályi consors Stephani Tott in Possessione Szekely degens annorum circiter 36 jurata examinata fatetur Szájából hallota e Tanu e mostan ell mult Nyarba Matyusi Katatul a maga Házába (hire leven itten Szekelybe a füresztesnek)¹³⁶ ijen szokot Isten engem ugy segelyen (meg üttvén a maga melyét) ha engem meg füresznek, soha többre nem élek meg égetnek azutan had balagjak által a réven, ugyan az elmúlt Nyáron Tekintetes Zoltany Istvan Ur Kemecsei Mihály nevü Gazdájának senlödösben esvén a Felesége fenyegetözöt, hogy a Szekei Boszorkanyokat mind meg füresztetteti, azt meg halvan Matyusi Kati, azt mondota e Tanu előtt; Isten cötett ugy segélye ha cötett Kemecsei Mihály meg füresztetteti a Felesége a Szekelyi utczan soha többször nemjár, hanem mingyárt meghall. *Authentico confirmat et addit hogy Matyusi Ferencznetul hallotta menven*¹³⁷ *Apagy fele Matyusi Kata azt mondotta; utan-*

¹³⁴ Az ilyen, olyan (amolyan) boszorkány szó szerkezetek használatakor egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd VARGA, 2019, 105.

¹³⁵ Léta (ma: Kisléta) Szabolcs vármegyei település (H).

¹³⁶ Értsd: vízpróbának.

¹³⁷ Előtte lehúzza: me.

*na menven, nem bocsatlak tovább míg közükben nem Esküszol mert Szellyel Szagatlak ezer Lelked leszen is.*¹³⁸

Qua taliter peracta Anno Die, et Loco superius denotatis extradatur
Inclyti Comitatus de Zabólcs ordinarius
Judex nobilium Stephani Jékey¹³⁹ manu propria
Ejusdem Inclyti Comitatus ordinarius Juratos assessor
Franciscus Ferenczy¹⁴⁰ manu propria

[Az irat külzetén:] B. Fasciculo 61 Actorum Nro. 665. 1760. C18 Criminalis cum annexis.

3. Perfelvétel Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária és Kardos Mihályné Mátyusi Katalin ügyében

Kisvárdá, 1754. március 30.

MNL SzSzBvML IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1754. Die 30. Mensis Martii in oppido Kis Varda occasione Revisionis Captivorum Magistratualium

Levata est causa.

Egregii Josephi Niczky de eadem, Qua Inclyti Comitatus de Zabolcs ordinarii Fiscalis ut A.

Contra et adversus.

Personaliter adstantes Catharinam Mátyusi Michaelis Kardos Consortem et Mariam Szaniszló Francisci Mátyusi conjugem ex possessione Szekelly deductas I. I. A quo¹⁴¹ in forma solemnibus quaerimoniarum subsequenti modo subjungitur, qualiter videlicet hae oblitae Christianitatis, terrore futuri et aeterni cruciatus non percussae, Deum omnipotentem abjurare et abnegare, detestabili ac excernendo Demonum Consortio semet ipsas agglutinare, Strigarum ac Sagarum numeros ingressae superstitiones opitulante Demone, prouti id est Inquisitionibus sub A. B. eliceretur exercere, Hominibus execrande¹⁴² nocere, taliter beneficia quos Divina respuere, humanitatem exuere, Demonem inducere, imo neque ignem de lege et praxi ipsis dictandum pertimescere non abhoruissent, productae Inquisitiones, esto claritatem remonstrarent, quia tamen causa haec concatenata a Causa Strigarum Kemecsiensium dependeret, ita illa hinc adnexa foret ut major claritas eliciatur, ac per Fiscalem integra proba inclitae Sedriae substernatur, peteret illam cum hac occasione eadem decidendam, tandem adstantes primo quidem

¹³⁸ Lapszéli feljegyzés.

¹³⁹ Jékey István (*Stephanus Jékey*) Szabolcs vármegye szolgabírója.

¹⁴⁰ Ferenczy Ferenc (*Franciscus Ferenczy*) Szabolcs vármegye esküdtje.

¹⁴¹ Előtte lehúzva: „in for”.

¹⁴² Előtte lehúzva: „exec”.

fine consolidationis fassionum, et eliciendorum complicum tortura subijci tandem ad sensum Titt. 15. Par. 1^{mo}¹⁴³ et Quaestionis 49. Partis 1^{mae} Carpzovii terribile in exemplum igne cremandas decerni.

Pro personaliter invinculis adstantibus Catharina Matyussy et Maria Szaniszló adeoque I. I. Egregius Paulus Záthureczky Captivorum Magistratualium Procurator prius antequam ad ulteriora progrediatur (cum causa magia praetensive insimulata, majoris considerationis esse, ut reliquas Causas Criminales) cuperet ut Procurator Fiscalis doceat Invinclatas habere pactum cum daemone cum illud esset principale, et fundamentum praerectae Actionis, reliqua vero qua accusoria consideranda et¹⁴⁴ disputanda venirent ut sua formalitate Processus faciliteretur, et in filo pergat. Coeterum excusso demonis pacto reservat accessoria disputandi facultatem.

Pro A. Inquisitionibus in processualis pactum cum Daemone implicitum sufficienter probaretur, casus enim in iisdem recensiti absque ope Daemonis naturaliter in effectum deduci non quirent, ut ut sit productum sub R. processui contra Strygas Kemecsienses erecto adnexum, clare docet Catharinam Matyusy Strigam esse, cum tum propria oris Confessio eveniat, tum facta ipsius superstitiosa hunc processum in Inquisitionibus ingressam doceant, pactum cum Daemone, quod quia ab effectibus mirabilibus metiri debet, provocat se Fiscalis Procurator ad producta documenta, in quantum autem quoad Mariam Szaniszló adaequata proba non foret eandem torturari, aliam vero igni subijci.

Pro Invinclatis dicit Fassionibus sub A. non docetur pactum cum daemone, si Procurator Fiscalis docuerit pactum cum daemone habitum, ex post condescensio fiet ad excussionem fassionum, an sint effectus pacti cum daemone per inconcissum [?] cum sit pactum cum daemone habere occulta res, soli Deo corda et renes hominum scrutanti paria, pactum cum daemone invinclatas habere Procuratore Fiscali minime edocere valente, Invinclatae praetensae Actionalis magiae criminis insimulari nequirent. Nam in Fassionibus Testium sub A. et B. nulla notorietas praetensi criminis latet,¹⁴⁵ praeter nudaae suspicionis, crimina non sunt suspicienda sed probanda probis idoneis, pro 2do omnes Testes de alio atque alio actuet non duo aut tres de uno fatentur, praeterea quisque Testium suum proprium incommodum fatentur, hinc sensu Articulorum 27 et. 74 nulli essent, quia penes se fatentur et cum cum nemo sibi dare potest Testimonium, eorum fassiones evanescent, quibus in considerationem sumptis, cupit invinclatas a poena ordinaria absolvi.

Pro A. articulus 27. 1729 per procuratorem captivorum peregrine adductus est, cum de causis civilibus plurimum ageret, causa autem in hac utpote strygarum nemini constaret alteri, quam iis in quos ejusmodi actus superstitiosi a strygis diriguntur, negotia, hinc fiscalis procurator quoad Catharinam Matyusi nunc quoque provocat se ad fassionem testium sub R. contentorum et cupit ut in actione.

¹⁴³ Tripartitum I. rész 15. cím. Hogy a rablók, tolvajok és gyilkosok fekvő jószágai királyi adományozás alá nem tartoznak.

¹⁴⁴ Előtte lehúzza: „veni”.

¹⁴⁵ Az eredeti szövegben kétszer szerepelt a nulla, a másodikat a latet előtt töröltük.

Deliberatum est.

Catharina Matyusy Michaelis Kardos consorte ob detestandum veneficii crimen ad carceres magistratuales deducta existente, tametsi ex inquisitione magistratuali sub Littera L. producta contentorum authenticatorum duorum testium fassionibus semet diversi vicibus juramento mediante strygam fassam fuisse evidentur probaretur, ac diversa minitatio ejusdem ex productis sub A et B inquisitionibus, ac resanatio per eandem facta prodiret, quia tamen fassionem suam in praesentia testium factam coram hocce judicio retractasset, poenam ordinariam eidem dictari non posse. Inquantum autem semet juramento talem confessa fuisset, minitationesque effectum sortitae probarentur pro semiplena proba ac vehementissimis contra eandem praesumptionibus adinveniri, ob quod grave delictum eandem Catharinam Mátyusi omnibus torturae gradibus subiiciendam decerni. Contra Mariam vero Szaniszló Francisci Mátyusi conthoralem, gravibus duntaxat suspicionibus evenientibus, eandem ob scandalozam vitam quinquaginta scuticarum ictibus pulsandam determinari.

Pro invinculata procurator captivorum petitem suum subnectit, si quidem eadem Torturam perpassa nihil confessa fuisset, Testante relatione Dominorum deputatorum etc. et producto sub No 60 petit ejusdem absolutionem.

Pro A. rei negotio ita secum ferente Fiscalis Proposito Procuratoris Captivorum subscribit.

Deliberatum est

Catharina Matyusi in tortura nihil confitente eandem simpliciter dimitti.

[Az irat külzetén:] Causa Fiscalis contra Catharinam Matyusi Michaelis Kardos consortem et Mariam Szaniszló Francisci Matyusi conjugem, strygas. Omnibus torturae gradibus subjecta et nihil confessa, simpliciter absoluta et dimissa. Levata Die 30. Martii 754 in Oppido Kis Várdai Fasciculo 61 Actorum Nro 665. 1760 C18 Criminalis cum adnexis.

/A vád szerint a két asszony istenüket megtagadva szövetségre lépett az ördöggel, s emiatt tűzhalált érdemelnének. A felperes vármegyét képviselő ügyész Kardos Mihályné bűnösségét kellően bizonyíthatónak ítélte meg, azzal érvelt, hogy tetteit ördögi segítség nélkül nem tudta volna véghezvinni, valamint szintén terhelő az asszonyra nézve, saját szája vallomása (boszorkánynak mondta magát). Az alperesek kirendelt ügyvédje azzal védekezett, hogy nem lehet egyértelműen bizonyítani az ördögi szövetséget, ennélfogva kérte szabadon bocsátásukat. Mátyusi Ferencnét végül 50 korbácsütéssel sújtották, míg Kardos Mihálynét tortúrának, azaz kínvallatásnak vetették alá. Az asszony mindent tagadott, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték./

4. Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen tett tanúvallomások jegyzőkönyve

Székely, 1754. január 17.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1754 Die 17^{ima} Mensis Januarii in Possessione Szekely peracta Magistratualis Inquisitio modo sequentis et quidem

De eo utrum!

1mo Vallya megh a Tanu itten Szekelyben lakozó Mátyusi Ferenczné ellen minémű Boszorkányságot tud, Látott a vagy hallott, vagy pedig tapasztalt.

2do Kit tud jó tanunak lenni.

Primus Testis Michael Kemecsy oeconomus¹⁴⁶ spectabilis Domini Stephani Zóltány in Possessione Szekely habitans annorum circiter 40 juratus examinatus fatetur. Ad 1^{mum} egy megh vesztet gyermek vala itten Szekelybe, a ki noha épen lött volt a világra, de üdővel felettéb megh nőlvén a feje igen elnyomorodott, s Rác Istváné vóla a Gyermekek, s minthogy a Gyermekek meg romlása eránt Mátyusi Ferencznére gyanakodtak mind Apja s Anyja a Gyermekeknek, tehát e Tanu kérték mind ketten, hogy beszélne Mátyusi Ferencznével s kérné hogy gyógyítaná megh a Gyermekek, s e Tanu is modott ejtvén a Mátyusi Ferencznével való beszédben mind addigh kérte s mutatta Mátyusi Ferencznét, hogy egyszer öszve tötte a karját s nagy reszketve e Tanunak azt felelte, hogy eő nem gyógyíthattya mert Mátyusi Kati nem engedi az az Kardos Mihályné ezen szavait Mátyusi Ferencznének mostan Demecserben¹⁴⁷ lakozó Rác Sigmond is hallotta.

Secundus Testis Michael Orosz Incola Possessionis Székely annorum circiter 34 juratus examinatus fatetur. Ad 1^{mum} E Tanunak Harmadévi a Felesége viselős volt, s egy néhány sertés kijeis¹⁴⁸ hasasok lévén Mátyusi Ferenczné e Tanutól egy Nöstény Malaczott kért hogy ha a Felesége gyermek ágyba le betegszik tehát Két Héttigh fel foghja szolgálni, s e Tanuis mindgyárt megh ígérte, hogy igenis eőromest megh adgya a Malaczott, valamintis megh fialván a Serttései adottis néki egy malaczot de Nöstény közöttök nem lévén Kant adott s következő Tavaszon osztán valami részeges emberrel a Malaczott Mátyusi Ferenczné megh heréltette, s a Heréllő megh sértvén a Malacznak a herélésben a Bélit megh döglött, a mellyen Mátyusi Ferenczné megh haragudott, s azt mondotta, hogy a malacz meg döglött, s már az eő mocskolódása csak semmibe mént dehadgyáron, s e Tanunak a Feleségének csak hamar a Czombja jobb felől megh dagadott, s Matyusi Ferenczné is nézte s aztat mondotta, hogy Tályogh, s len mag pogácsával köttötteis e Tanu Feleségét Mátyusi Ferenczné háromszor de megh jobban dagadott s nött a fájdalma, melyre való nézve mások javalásokból e Tanu, egy Néző¹⁴⁹ lévén akkor Bátorba¹⁵⁰ a Feleségét oda vitte, s a néző is mingyárt miként megh látta e

¹⁴⁶ Oeconomus: gazdasági felügyelő (latin).

¹⁴⁷ Demecser, Szabolcs vármegyei település (H).

¹⁴⁸ Kije is: azok közül.

¹⁴⁹ Néző: jós, látnok.

¹⁵⁰ Bátor (ma: Nyírbátor) Szabolcs vármegyei település (H).

Tanu feleségét, s mingyárt megmondotta, hogy akinek a kezén lőtt a Gyermeke a rontotta megh, s eö tudni illik a Nézö megh nem gyógyithattya mert az, aki meg rontotta nem engedi, hanem az gyógyithattya megh mert igen kicsinyen áll, a Nézö ugyan adott volt a Tanujéknak valami füvet, és fürdöttis csinált volt a Nézö Aszszony e Tanu Feleségének, s Négyszer megh is fürdött benne elő álomigh, de elő Alomkor reá mint a fürdőre egy tarka Macska, s belé ocsmánykodott, s olyan bűdössé lőtt a fürdő, hogy virattig aligh állhatták a fertelmes büzit, s reggel osztán e Tanu ki hordotta azon bűdös fürdött, de még ki hordotta majd megh ölte a büzi, s akkor Nap a Nézö aszt mondotta e Tanunak, hogy csak menyének vissza, s e Tanu remenkedgyék, s valaszra agyék egy disznótt talán megh gyógyittya mert igyen kicsinyen áll, s e Tanuis hazajövé a Feleségével reménkedvén kérte Mátyusy Ferencznét, s valasztva egy sertéstit igérve neki, csak gyógyicsa megh a Feleségét, de Mátyusi Ferencznét még meg haragitotta magát s elment harmadik éczaka osztán megént a bal szemét vittek el valamint mostis üres szeme tokja, s annyivalis inkább szaporodván kinnyai éjjel Nappal ordított jujgatott, hanem e Tanunak Létárúl¹⁵¹ átaljött a Napa¹⁵² s az osztán mind addig járt utánna, hogy anyira megh csendesítette Mátyusi Ferencznét, hogy e Tanujékhöz járnai is kezdett, s ugy könnyebített osztán valami Keveset a Feleségén de mostis Nyomorék. Ugyan Harmadéve történt, hogy ugyan itten Szekelyben Lakozó Orosz Andrásnak egy szép fijacskája volt csecsemős, s ugyan akkor esztendőben eset áldozó vásárra Kis Várdában azon Orosz András egy előttis más előttis aszt mondotta, hogy egy icze pályinkát adott volna a Mátyusi Ferenczné kezébe, s egy cseppigh meg itta s aszt Mátyusi Ferencznének meg mondották, s azért megh haragudván Mátyusi Ferenczné Orosz Andrásra csak hamar azon szép gyermek oly csont nélkül valóvá lőtt, hogy annak csak a csupa husa maradt, s abba csak ugyan a Gyermekek megh is hólt.

Tertia Testis Elisabetha Rácz consors Providi Michaelis Orosz in Possessione Székely degens annorum circiter 30. jurata examinata fatetur per omnia sicut minus uti praecedens 2^{dus} Testis. Hoc addito hogy e Tanu édes Anyjának Mátyusi Ferenczné ugyan akkor mikor e Tanu vala a Nagy Nyomoruságba a Kapuba egy csuporbult bort adott innya s mindgyárt rosszszúl lőtt igen Nagy Kinba eset, s mindégh kiáltotta, hogy az a Bor öli megh eöttet akit Mátyusiné adott vala néki a csuporbúl innya, s hivatta Mátyusinét, hogy Kenye megh mert meg eö meg nem keni addigh meg nem gyógyul, s csak ugyan megh sem gyógyult hanem fel akasztotta magát, s amint hogy az Uraság korcsmáját árulta e Tanunak az Anyja Mátyusiné járatos volt Korcsmára e Tanu Anynyához, s a Gyermekei e Tanu Anyjának haragudtak is e Tanu Anyyára hogy miért tart Mátyusinével, s megh értvén aszt Mátyusiné e Tanu Anya Gyermekeinek aszt mondta hagyatok békét Anyátoknak, mert nem sokat anyáztok velle, nem ér harmad Napott, s ezt Mátyusiné Hétfün mondotta, s Szeredán reggel osztán e Tanunak az Anyja valamint Mátyusiné mondotta magát fel akasztotta.

¹⁵¹ Léta (ma: Kisléta) Szabolcs vármegyei település (H).

¹⁵² Napa: anyósa.

Quartus Testis Stephanus Rác aeducillator spectabilis Domini Stephani Zoltány in Possessione Székely Annorum circiter 28 juratus examinatus fatetur sequentibus e Tanunak a gyermeke meg nyomorodván vélekedések Mátyusinéra vólt, s reá kertek osztán Kemecsy Mihályt, hogy kérje Mátyusinét, hogy gyógyicsa megh a Gyermekeket, s mind addig untatta kérésével osztán Kemecsy Mihály Mátyusi Ferencznét, hogy utóllýára e Tanu füle hallatára aszt felelte Kemecsy Mihálynak, hogy semmi jótt nem tehet a Gyermekekkel, mert Mátyusi Kati vagyon ellene Kardos Mihályné.

Quinta Testis Anna Sinka consors Stephani Gulyas in Possessione Székely degens annorum circiter 30 jurata examinata fatetur sequentibus e Tanunak a fíját hét esztendeigh törte a Nehez Nyavalya e *Tanunak a fíját*,¹⁵³ s a Nézöhöz is hordotta, s a Nézö aszt mondotta, hogy a ki a Bábája vólt az Vesztette megh, eö nem segethet rajta, s a Bábája pedigh Mátyusi Ferenczné vólt, s ugyan eö adott vóltis valami itált e Tanu fíjának s azólta meg szüint rajta a Nehéz Nyavalya.

Sexta Testis Juditha Kovács Consors Andreae Ribócsi in Possessione Szekely degentis Annorum circiter 50 jurata examinata fatetur Az elmúlt Esztendőbe Katalin napja¹⁵⁴ tájján e Tanunak a Leánya gyermek ágyba eset, s e Tanunak a Vásárra kelletvén menni tehát a Gyermeke ágyas Leányát Mátyusi Ferencznére kerte valamint magára felis vállalta, s midön osztán e Tanu hazajött panaszkodott a Leánya, hogy Mátyusi Ferenczné csak két éczaka hált nálla, s harmadikra oda nem ment, s akkor éczaka ugy meg kinezták a gonoszok, hogy soha belölle fel nem épül, s az viszi eöet a Más világra valamint ugyan azon ágyában megh is hólt e Tanunak a Leánya, s azon gyanakszik reá, hogy akkor a Leányát a Vásárra el nem vitte s megh haragudott, s miként a Leánya e Tanunak megh hólt mingyárt Leányátis Mátyusiné el vétette e Tanu vejével.

Quae taliter peracta anno Die et Loco superius denotatis extradatur.

Inclyti Comitatus de Zabólcs ordinarius

Judex nobilium Stephanus Jákey manu propria

Ejusdem Inclyti Comitatus ordinarius Juratos assessor

Franciscus Ferenczy manu propria

5. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin második vallomási jegyzőkönyve

Nagykálló, 1760. december 5.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1760. die 5^a Mensis Decembris sub sede captivorum Magistratuali revisoria in oppido Nagyálló¹⁵⁵ continuatim celebrata.

¹⁵³ Utólagos betoldás.

¹⁵⁴ Katalin napja november 25.

¹⁵⁵ Nagyálló, Szabolcs vármegyei település (H).

Kinek hinak? hány esztendő vagy,
és hol fogtak megh?

Miért fogtakmegh?

Voltál-e többször Tömlöczbe? hanzszor
s miért?

Vald megh. igazán ha Boszorkány vagy
nem?

Te vitted-e eczakának idején 'a szalonnát
Pazder Evához, és Orosz Katához, és mi
formán?

Te mentél bé 'a kürtön eczaka, és 'a
kezedbe Görényt vittél az említett
aszszony emberekhez?

Te tetted Lovadnak Nyiri Janost?

Mátyúsi Katinak hivnak, hatvan
esztendő vagyok, és Székelybe fogtak
megh.

Azt fogták reám, hogy boszorkány
vagyok.

Voltam, most harmadikszor, először azért
mivel pestiskor az Férjem elszökött, s
azzal vádoltak, hogy meg öltem, de mivel
az uram élt, megszabadultam.
masodszor, boszorkánysággal
vádoltattam, most pedig 'a mint felyebb
feleltem.

Bizony nem vagyok én.

én nem vittem.

Bizony nem mentém, és görényt sem
vittem.

én nem tettem,¹⁵⁶ sőt akkor
Keresztesben,¹⁵⁷ Zemplén vármegyébe 'a
vásárra voltam.

6. Kardos Mihályné Mátyusi Katalin ellen tett tanúvallomások jegyzőkönyve

Székely, 1760. február 1.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1760. Die 1^a Mensis February in Possessione Székely peracta Inquisitio Ma-
gistratualis modo sequenter et quidem

De eo utrum!

Mostan a Kállai Tömlöczben raboskodó, de másként ide Székelybe való, Mátyusi Katá-
nak, Néhai Kardos Mihály özvegyének minemü boszorkányságait és eördöghi Mester-
ségeit tudgya, látta a' vagy hallotta a' Tanu le tött hiti után vallya megh?

¹⁵⁶ Előtte lehúzza: „volt”.

¹⁵⁷ Keresztes (ma: Mezőkeresztes) Borsod vármegyei település (H). A gyanúsított tévesen nevezi Zemplén vármegyeinek.

Primus Testis Eva Bardell Consors Joannis Korler Educillatoris Perillustris¹⁵⁸ Domini Michaelis Zoltány in Territorio Székelyiensi degens Annorum circiter 23 jurata examinata fatetur sequenter, e Tanunak Mátyusi Kata Kardos Mihályné adós volt két forintyával egy Petákjával bor árába, s hogy megnem vehette rajta tehát az Aszszonytúl Ember kért a kivel megh zálogolhassa, valamintis reggel megh zálogolta, s éczaka elő álom tájba, ketten lakván e Tanu egy házba a Tekintetes Zóltány Mihály Ur juhásznéjával noha ugyan már lefeküdtek volt de nem aludtak, s e Tanunak az Ágy Lábánál a gyertya éget a Juhászné Ágy fűjénél pedig Mécset éget, s egyszer Nagy zörgést hallának, s e Tanu azt gondolta, hogy valami borivók jönnek mint ha Lovasok löttek volna, s a Pitvarba Macska Mormolás eset, Mátyusi Kata az Ajtón bement, egy fél szalonna lévén a Hátán, s egy agos vagyon a Házba a Mestergerenda alatt, a mellé állott Szalonnástúl, s a Juhászné megh szólította mondván Kati néni adgyon Kend egy kis szalonnát, s Mátyusi Kati azt felelte a Juhásznénak halgas Kutya adta annak a menykütül szakadt Évának hoztam. Akkor asztán e Tanunak a Ládája elibe csapta, de minekelötte a szalonnát le csapta volna tehát egy darabot el szelt belölle s a hóna alá tötte magának, s ki csapván a Láda elibe a szalonnát mind maga eltünt, mind a szalona, Más éczaka ugyan elő álomkor ismély a Kürtön¹⁵⁹ mént bé a Házba, s akkor sem aludott sem e Tanu, sem pedig a Juhászné, s akkor is gyertya éget a Házba, s világos volt az egész Ház, s egy Nagy görént hozott a kezébe amint egy Nagy Macska, s a Juhászné gyermekének a böcsöjéhez ütötte háromszor, s meg a Juhászné megh szóllította e képpen mondván Ugyan Kati néni miért nem hagy Kend nekem békét, hiszen nem vétettem én Kendnek semmit, s azzal asztán megént vissza ment ugyan a Kürtön ki. *Authenticata Confirmata cum Delinquente Testis fassionem suam ac oculum Delinquentis confirmat, delinquens autem per totum negat.*¹⁶⁰

Secunda Testis Katharina Orosz Consors Thomae Parver Opilionis¹⁶¹ Perillustris Domini Michaelis Zóltán in Possessione Székely Annorum circiter 25. jurata examinata fatetur E Tanu az első Tanuval lakik egy házba a Tekintetes Zóltány Mihály Uram Csárdáján, s egy éczaka elő álomkor e Tanunak az ágy fűjénél mécs éget, s az első tanunak pedig az Ágy Lábánál gyertya éget, s jó világos volt a Házba, s egykor Nagy dörgést hallottak kin a Ház előtt, s azután pedig a Pitvarba Nagy Macska mordulást, s azonba Matyusi Kata Kardos Mihályné bejött a Házba a Hátán egy fél szalonnát hozván, s egy ágos vagyon a Házba a gerenda alatt, s amellé állott, s e Tanu megh szóllította mondván Kati Néni agyon kend egy darab szalonnát, s azt felelte e Tanunak Mátyusi Kata hallgas¹⁶² kutya atta, annak a mény kütül születet Évának hoztam, mert minditig jár reám az adósságot kérni, s azonba egy darabot szelt a szalonnábúl, s a hóna alá tötte, s a többbit az első Tanunak a ládája elibe csapta, s azzal mind maga szalonnája elveszet, s Nagy ajtó

¹⁵⁸ Educillator (latin): italmérő, kocsmáros.

¹⁵⁹ Kürtő: kémény.

¹⁶⁰ Lapszéli feljegyzés. A tanu hitelesíti és megerősíti saját vallomását, amikor a vádlottal szembesítik, a vádlott pedig mindent tagad.

¹⁶¹ Opilio: juhász (latin).

¹⁶² Elötte lehúzza: „eb agyék”.

csattanás, zörgés csattogás eset, macskák mormolása, s akkor osztán e Tanu igen megh rettent, s megh félemlert, más nap osztán be mentek Tekintetes Zoltán Mihályné Asszonyhoz s éczakara Embert kértek s a Béressétt hozzájok küldötte, s már félelembé lévén, nem mert aludniis, hasonló képpen világítottak mint az első éczaka, s egyszer Mátyusi Kata bébuja a Kürtön egy Nagy görinyt hozván a Kezébe, s e Tanu gyermekinek a böcsőjéhez hozzá ütötte háromszor, hogy igen Nagy budösséget csinált a Házba, s azután ismegrh vissza ment ugyan csak a Kürtön ki, s e Tanujék a Bérest alig tudták fel költeni csak mormolt azis sokáigh, hanem igen késüre eszmélte felmagát, s a nyakát kezdette fájtatni mondván én nye be fáj a Nyakam, de hogy e Tanujék Mátyusi ott létét mondták a Béresnek nem hitte. *Authenticata Confirmata cum delinquente, testis Fassionem suam ac oculum delinquentis confirmat Rea delinquens autem per omnes circumstantias negat.*¹⁶³

Tertius Testis, junior Joannes Nyiri, Incola Possessionis Szekely Annorum circiter 18. juratus examinatus fatetur. E Tanut Mátyusy Kata, az el mult Karácsonba Esztendővel Lovának fogta, s emlékezik arra, hogy eóket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyus-si Kata, több Társaival edjütt egy keskeny hoszszú Házba edjütt bé mentek, s ott asztolhoz ülven ettek, ittak, vendégeskedtek, azután osztán ki ki maga Lovára ült, Mátyussy Kata is, e Tanura ülven haza mentek; a midön osztán e Tanút annyira el rongolta vólna, hogy már éppen csak nem az eszébül is ki tantorodott, s Mátyussi Kata felöl Attyának s Annyának vele történt dólgoakat beszélte vólna, tehát, Mátyusi Kata, hol 'a Ház falát csak nem reá düjtötté, hol eleibe állótt, egy felöl is más felöl is, kegyetlenül acsarkodván reá, fenyegette, hogy szellyel szaggatya, azután osztán, e Tanú, a midön magához tért vólna egészegében, tehát Mátyusi Kata hozzá ment, s azt kérdezte e Tanútúl, mondván azt hallom hogy én felölem azt mondog, hogy én a falt majd reád törtem, hogy cselekedném én azt, mikor te nékem Atyámfia vagy? s e Tanú Szemébe is Mátyusi Katinak azt mondogta, bizony én mostis azt mondom szemébe is Kendnek, hol 'a falt, majd reám düjtötte kend, hol az Ágashoz állótt, hol pedig a Ládához, ugy fenyegetett, s acsarkodott reám, hogy majd öszve szaggat, s arra azt felelte Mátyusi Kata e Tanúnak, hogy csak az én képeembe jártak az eördögök, nem én cselekedtem.

Quartus Testis, Andreas Orosz Incola Possessionis Székely Annorum circiter 44. juratus examinatus fatetur. E Tanú Ibronyban¹⁶⁴ Lakozó Szabó Jánosnak atta vólt a Leányát, s 'a Legény meg romolván a feleségét az Attyához vissza küldötte, s e Tanu osztán tudakozta Szabó Jánost mi okra való nézve küldötte volna vissza a Leányát, s Szabó János e Tanunak azt felelte, hogy Mátyusi Kati rontotta vólna megh, s e Tanu Mátyusi Katihoz el ment, kérte¹⁶⁵ Mátyusi Katát, hogy gyógyitaná meg a Vejít meg fizetné, s Mátyusi Kati e Tanunak azt felelte: Tudom én, mi baja van, ha egy meszszely bort ad Kend, majd én abba orvosságot csinállok, s el viszem neki, s meg adom innia, semmi baja, nem leszsz, *Authenticata Confirmat, confrontatus Fassionem confirmat, Delinquens*

¹⁶³ Lapszéli feljegyzés. A tanú hitelesíti és megerősíti saját vallomását, amikor szembesítik a vádlottal, a vádlott pedig ezt minden körülmények között tagadja.

¹⁶⁴ Ibrony (ma: Nyíribrony) Szabolcs vármegyei település (H).

¹⁶⁵ Elötte lehúzza: „hogy kerdezte Mátyu”.

*non negat addendo pro ratione, quod Joannem Szabó gonorrhoeam in genitalibus habentem curare voluerit, petroselina cocta in vino.*¹⁶⁶ e Tanu az egy Meszszely bort meg vette Mátyusi Katinak, s Ibronyba Szabó Jánosnak a bort elis vitte, de semmit sem használt neki, s mostis Mátyusi Katira kiált, s a Tömlöczhöz is járt hozzá, hogy gyógyiccsa meg, mert eö ötte meg.

Quae taliter peracta Anno Die et Loco superius denotatis submittitur.

Inclyti Comitatus de Zabólc
ordinarius Judex nobilium
Stephanus Jékey manu propria
Ejusdem Inclyti Comitatus Jurassor
Joannes Bégányi¹⁶⁷ de Eadem manu propria

Quinta testis Juditha Nyiri Relicta Martini Szabó in Possessione Ibrony degens Annorum circiter 50. jurata examinata fatetur e Tanunak meg romlott a fija éppen a Lakodal-mába a mellyet nem egyébnek ha nem tulajdon Mátyusi Katinak tulajdonitanak mind azok Valakik e tanú fíját ismerik, s kérte e Tanu, s vendégelte Mátyusi Katit, itallal, étellel, hogy gyógyiccsa megh a fíját, s fogadta is, hogy igenis megh gyógyityya, és ha meg nem gyógyithatná tehát bizonyosok legyenek benne hogy a felesége attyafíját rontották megh, s adott vóltis valami orvosságott e Tanu fíjának amelytül igen rosszszúl vólt, és felettéb hányt tölle, s kérdezte osztán e Tanutúl, hogy a fija miként vagyon, s e Tanu azt felelte, hogy igen rosszszul mert csak a sok hányás tészí, s Mátyusi Kati azt felelte hogy ugy kel néki mert nincs¹⁶⁸ olyan kötés, akit ki nem hányatok vélle, s kötötte is, de semmitsem használt, söttinkább rosszszabbúl vólt az orvoslása után annyira,¹⁶⁹ hogy meg csak a járó ereje sem vólt, hanem Samsonyba¹⁷⁰ hordozták, s ott vött magába konnyebitest.

Sextus Testis Joannis Szabó in Possessione Ibrony degens Annorum circiter 24. juratus examinatus fatetur, e Tanu meg házasodott, s 'a Székelyben lakozó Orosz Andrásnak a Leányát vötte el, s Ibronyba haza vitte, s Mátyusi Kati más nap reggel Székelbül által ment Ibronyba, s a Vendégek közzül hijta ki e Tanunak a feleségét e képpen gyereki Bori megh hólt az Anyád s a vendékek reá kiáltottak e Tanu feleségére, hogy ne mennyen ki olyan ros sz Aszszonynak a hívására, mert ha igaz vólna nem eötet külték vólna hanem jobbat eö Nálla, s nem is eresztették, s e Tanuis eöszve pirongatta s boszorkánozta Mátyusi Katit, s mások hasonló képpen a kik esmerték, s dörögöve morogva elment onnét, s azután osztán csak hamar oly nyomoruságba eset, hogy eppen mind természeti-ben éppen el bomlott mind pedig az erejétül úgy megh fosztattatott, hogy semmi dól-gott nem tehetet, s azután hozzá ment e Tanu, s kérte, s reménte hogy tegyen jött vélle,

¹⁶⁶ Lapszéli feljegyzés. A vádlottat szembesítették a tanúval, a vádlott nem tagadta az elhangzottak, hozzá-tette azonban, hogy Szabó János gonorrhoeás nemi szervét akarta gyógyítani, s e célból borban petre-zselymet főzött. A szifilisz gyógyításának történetéhez: RÓZSA, 2012, különösen: 17.

¹⁶⁷ Bégányi János (*Joannes Bégányi*) Szabolcs vármegye esküdtje.

¹⁶⁸ Elötte lehúzza: „minden kötést ki hány magából”.

¹⁶⁹ Elötte lehúzza: „hanem”.

¹⁷⁰ Sámson (ma: Hajdúsámson) Bihar vármegyei település (H).

s akkor osztán annyéra való könyebitést tött vólt e Tanun, *Authenticata Confirmat confrontatus cum deliquente: testis confirmat Fassionem suam ad oculum deliquentis; haec authem, semet potum contra gonorrhoeam binis vicibus dedisse non negat*¹⁷¹ hogy dólgozgatni is kezdet vólt, de megén nem sok üdö mulva ismég olyan rosszszul kezdet lenni hogy tellyességel nemis dólgozhatot, s Sámsonyba vittette osztán magát szekeren mert gyalogh nem járhatot, valami Orvos Aszszonyhoz, s az azt mondotta e Tanunak¹⁷² mi-hént¹⁷³ be lépet a Házba no jó Nemzecségbe házosodtal, s e Tanu azt mondotta jól mongya kend édes Aszszonyom, s e Tanunak többet nemis engedet szóllani, hanem azt mondotta hogy az a góró főző¹⁷⁴ Mátyus Kati vesztetmeg Orosz Jánosné a Bába s Ila tudniillik Abrahamné, s e Tanunak a Battyais odavólt Hatházrúl,¹⁷⁵ s meg e Tanunak a Báltya az mondotta Orvos Aszszonynak fűrösztie Már kend édes Aszszonyom, s ara azt felelte az Orvos Aszszony ha meg furesztem nem viszed lelekbe Hatházra megh hal valamint se nem fűrösztette se nem kötötte e Tanut hanem innya adott, s ahoz az Aszszonyhoz haromszor járt Debreczenbe¹⁷⁶ és Patakon¹⁷⁷ is a Doctorokhoz járt s költöt valami kevés jobbulását ugyan érzi, de mostis Nyomorúlt, s Felesége sem lakik véllé, s mikor e Tanut leg először gyógyította *Matyusi Kati*¹⁷⁸ azt mondotta e Tanunak laddé te Kutya megh szidtál, de többet meg ne szigy e Tanu azt felelte de hogy szidom Kendet, Kati Néni, akkor sem cselekedtem volna de mások ingerlettek reá.

7. Perfelvétel Kardos Mihályné Mátyusi Katalin ügyében

Nagykálló, 1760. december 5.

MNL SzSzBVmL IV. A. 1. b. Fasc. 61. No. 665.

Anno 1760 Die 5ta Mensis Decembris sub sede Captivorum Magistratualium in Oppido N Kálló continuatim celebrata

Levata est Causa

Egregii Josephus Niczky de eadem, qua tamen Incltyi Comitatus hujus de Szabólc Ordinarium Fiscalis velut A. contra et adversus invinculis Personaliter adstantem Catharinam Mátyusi relictam Michaelis Kardos, ex gremiali Possessione Székely, hinc ad carceres Magistratuales veneficii criminis ream deductam ut I. Actio sequentibus proponitur Qualiter eadem sepositis tam Divinis, quam humanis legibus, earundemque severitatibus, superstitiose Magicis artibus Divinae Naemesis Omnipotentiam

¹⁷¹ Lapszéli feljegyzés. A tanút szembesítették a vádlottal, ekkor a tanú megerősítette vallomását; a vádlott nem tagadta, hogy kétszer is ő maga adott italt gonorrhoea ellen.

¹⁷² Utána lehúzza: „no jó”.

¹⁷³ Értsd: mihelyt.

¹⁷⁴ Góró főző: kórófőző. Utalás a kuruzslásra, a nem szakszerű betegellátásra.

¹⁷⁵ Hatház (ma: Hajdúhadház) hajdúváros (H).

¹⁷⁶ Debrecen Bihar vármegyei település (H).

¹⁷⁷ Sárospatak, Zemplén vármegyében (H).

¹⁷⁸ Utólagos betoldás.

abnegando, anno modo currenti 1760. Die et Mense sibi optime cognitis, in Educillum perillustris Domini Michaelis Zoltány, primo quidem per postes, dein vero per Caminum intrando, Pacto Demonis implicito, ibique malevolo Demonis suasu gravissima quaeque facere ac taliter supremi Nominis iram in se provocare, haud verita fuisset, quibus perpetratis rursus per Camenum egredi, arte superstitiosa sicque superstitionem continuasse nil pensi duxisset.

Cum autem atrox hoc crimen praxi Criminali jam passim recepta ejusque rei, et reae igne finiendi finiendaeque venient, articulis Novellaribus 11, 12, 1723 hoc¹⁷⁹ etiam id confirmantibus, dum vi producti sub Littera V. authenticandi, Actionatum Crimen probaret Actor eo inhaerendo, cupit adstanti poenam praxi et Legi conformem dictari, etc. V. V.

Pro Levatatenus nominata personaliter adstante Invinculata I. praetensi criminis Magiae rea Egregius Michael Czikó praelibati Inclyti Comitatus Captivorum Magistratualium Advocatus, Ut praerecta Magistratualis actio finem consequatur, et Invinculata I, pactitae poenae [!] digna judicetur 1mo Crimen Magiae ope Demonis practicari posse

2do probato Magiae crimine, quod Invinculata I. in conformitate Actionis expositae, fere nocta per Januam intrando primo, altera vero vice per Caminum domum, sive Educillum primae testis ingrediendo criminis Magiae ream et per hoc Demoni illicite associatam fuisse, semet fecerit, Probari petit, qualitas enim Educilli illius quod Invinculata I. per Caminum Ingressa fuisse praetenditur, publicae notorietatis est; et nemo non videtur sine omni ope diabolica, sive per Januam quid alioquin naturale est, sive per Caminum ingredi posse, Nec enim fatentur testes, eam occlusa Janua intrasse. Sed nec fassionem suam, quo tempore praetensus Magiae actus commissus sit, determinant, ut a certitudine temporis inferri posset, Januam occlusam debuisse fieri. Si enim de aestate fuit praetensus casus, Januam qua ingressa esse praetenditur, apertam fuisse praesumi rationabiliter debet, et consequenter per eam sine omni ope diabolica ingredi potuisse, extra omnem difficultatem est. Quod autem evanisse dicatur, etiamsi per omne inconcessum probaretur, ex eo tamen eandem Demoni associatam esse inferri nequiret, nec argumentum ad Magiae Crimen probandum turpis Ratio est, quia arte quoque naturali hominem homini invisibilem reddi posse legitur. Tertius et quintus in ordine testes, quia authenticati non essent, consequenter juxta Cap 1^{mi} Quaestionibus 10 et 11ae Kithonich¹⁸⁰ ad probandum actionatum praetensum Magicum actum nihil conferrent, de illorum fassione agere non est opere praecium. Quod autem quarti et sexti Fassionem testium concernit, siquidem ex illa, ad remonstrandum Magicum actum nullum depromi posset argumentum, petit Invinculatae I. absolutionem et V. V.

¹⁷⁹ 1723. évi XI. és XII. törvénycikk a halálítéletekről. Ezekben egyébként nem kerül említésre a mágia bünténye.

¹⁸⁰ Kithonich János (1560–1634) jogtudós eljárásjogi (perrendtartási) kézikönyve, a *Directio Methodica* (1619). A hivatkozott részek: *Quaestio decima. Jus quotuplex est: et unde dicitur?* X. kérdés. *Az Igaz, avagy a Törvény hányféle, és honnat mondatik?* és *Quaestio undecima. Quomodo differunt haec tria Jura?* XI. kérdés. Ez három említett Törvények különböznek egymástól?

Pro A. Absolvi invincolata nequit, nam Testes in ordine binae equaliter faterentur adstantem portas larido humeris appente superstitiose ingressam fuisse, quod vero superstitiosa sit ingressa inde patet, quod nec Janua Striperit, nec alter quispiam motus Concitatus sit, Supernaturalis ingressus hic non nisi ope Daemonis evenit, haec omnia Eva Barder et Catharina Orosz confitentibus quin hoc quoque perhibent, quod eo tempore rursum per Caminum domum subintraverit, qua Superstitiosa acta in Confirmate actionis puniantur.

Pro I. Ex praemissa Domini Fiscii Magistratualis argumentatione partem I superstitiose Daemoni associatum esse non evincitur, per hoc enim quod per januam et Caminum, portatis secum rebus ingressa sit domum, ut venefica dicatur, probandum venit illud naturaliter fieri non potuisse; quod janua non stripuerit, nulla est proba ad superstitionem, quam plures enim januas sine strepitu verti experientia docet, quod autem inordinato modo Caminum ingressam testes fateantur, nullum est supernaturalis Magiae argumentum, potuit illa Invincolata I aliquo ne fors odio inducta ad exterrendas testes atque adeo ad explendum praemeditatum suum odium naturaliter facere, aut vero humani generis inimicus assumpta Invincolati I forma, testibus infessus esse, si enim haec Invincolata I fuit, profecto corpus habere debuit, cur non in instanti eam testes-comprehenderunt, cur non comprehensam ligarunt. Defectus confusi ingenui sunt illa, et profecto Mulieribus tantum convenientia, quae in fassionibus suis dicunt, quarum consuetudo est de ad maturiorem aetatem pervenientibus Anis sinistre cogitare, sibi impressionem facere ac taliter Daemoni adtentandum locum dare, illud idem pluribus docentibus exemplis. Pro eo, ne infelix haec misera Mulier ultronec carceribus maceretur indemnis, et pro praestitis beneficiis in eos testes, quartum nimirum et sextum, quos etiam si ex asse non potuit, saltem sanare allaboravit, ultronec innocens injurietur, ejusdem absolutionem humillime instat, et praestolatur.

Pro A. Quod si status, et conditio adstantis observentur, certe actio etiam probatur, nam semel jam aliquot ab hinc annis Torturae gradibus, omnibus submissa vix in flammis data est, vel hinc Testibus duobus non dormientibus Conditionis bonae hominibus perhibentibus, impugnat naturae naturaliter postes, quem piam absque strepitu ingredi posse, tanto magis dum cum eis dorsum suum praegrandi frusto Laridi onerat, repugnat Caminum ingredi posse nisi ope Daemonis hoc fiant, sed et ex aliis circumstantiis eveniret adstantem pactum cum Demone evidenter habere hinc Cupit ut supra.

Pro I. obversa ab adverso Tortura Partem I. non agravat, verum potius alleviat. Ratio est. Quia eorum etiam innocentia ejusdem eveniente absoluta habetur, quare petit ut supra, praetensus actus illis Supernaturales, et ope demonis patratos fuisse haud probaretur. In casum vero eum, quo praeter spem et opinionem adversam sententiam audire deberetur, ad Sacratissimae Suae Majestatis Gratiam et opem confugit veniamque delicti sui imploratur.

Deliberatum est

Actibus in inquisitione sub litera V. producta contentis, in circumstantiis domus, ubi corpus delicti patratum fuisse praetenderetur, naturaliter quoque possibilibus atque adeo crimen magiae non inducentibus Invinclatum I. a poena quidem ordinaria absolvi, ab scandalum nihilominus reiteratum e gremio Comitatus relegandum decerni.

/A vád szerint Kardos Mihály özvegye, Mátyusi Katalin – aki boszorkányság bűne miatt a vármegye tömlőcében raboskodik –, az isteni és emberi törvényeket megtagadva a mágikus tudománynak adta magát. Az ördöggel szövetségbe lépve és az ördögtől vezérelve követte el bűnét, a kéményen keresztül behatolva Zoltány Mihály italmérőjébe. Az ügyész a vádat az első két tanú állítására alapozta, miszerint természetes módon nem tudott volna a kéményen keresztül a házba bejutni, ők pedig Kardos Mihályné megjelenésekor ajtónyikorgást nem hallottak. A harmadik és ötödik tanú vallomása nem bizonyult elegendőnek a mágikus cselekmény bizonyításához, ellentétben a negyedik és hatodik tanú által elmondottakkal. Az asszony mellé kirendelt ügyvéd azzal védekezett, hogy nem bizonyítható a mágikus cselekmény csupán azzal, hogy a tanúk nem hallották az ajtó nyikorgását Kardosné megjelenésekor. A negyedik és hatodik tanúvallomásra reflektálva kiemelte, hogy Kardosné gyógyító szándékkal segített Szabó Jánoson. Mindezeknél fogva az asszony felmentését kérelmezte. Az asszonyt végül felmentették, de az ítéletben foglaltak szerint kiutasították a vármegyéből./

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL SzSzBvML Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára, Nyíregyháza
IV. A. 1. b. Megyei Törvényhatóságok, Szabolcs Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok (Acta politica)

*

BALOGH 2003 *Nagybányai boszorkányperek*, szerk. BALOGH Béla, Budapest, Balassi Kiadó, 2003. (A magyarországi boszorkányság forrásai, Várostarténeti források, 1.)

BESSENYEI 1997 *A magyarországi boszorkányság forrásai I*, szerk. BESSENYEI József, Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

- BESSENYEI
2000 *A magyarországi boszorkányság forrásai II*, szerk. BESSENYEI József, Budapest, Balassi Kiadó, 2000.
- BOGDÁN
1991 BOGDÁN István: *Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV., Levéltartan és történeti forrástudományok, 7.)
- BRANDL–TÓTH G.
2016 *Szegedi boszorkányperek 1726–1744*, szerk. BRANDL Gergely – TÓTH G. Péter, Budapest–Szeged, Balassi Kiadó 2016. (A magyarországi boszorkányság forrásai, Várostarténeti források, 5.)
- HAGENTHURN
2010 *Segesvári boszorkányperek*, szerk. HAGENTHURN Endre, Budapest, Balassi Kiadó, 2010. (A magyarországi boszorkányság forrásai, Várostarténeti források, 2.)
- KLANICZAY–
KRISTÓF–PÓCS
1989 KLANICZAY Gábor – KRISTÓF Ildikó – PÓCS Éva: *Magyarországi boszorkányperek, I–II, Kisebb forráskiadványok gyűjteménye*, Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1989.
- KOMÁROMY
1910 *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, szerk. KOMÁROMY Andor, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910.
- MNL *Magyar Néprajzi Lexikon*, III, K–Né, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
- PAKÓ–TÓTH G.
2014 *Kolozsvári boszorkányperek 1567–1743*, szerk. PAKÓ László – TÓTH G. Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2014. (A magyarországi boszorkányság forrásai, Várostarténeti források, 4.)
- RÓZSA
2012 RÓZSA Anett: *A szifilisz gyógyszereinek története a kezdetektől napjainkig*, Budapest, Semmelweis Egyetem, 2012.
- SCHRAM
1970 *Magyarországi boszorkányperek, I–II*, szerk. SCHRAM Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970.

- SCHRAM
1982
Magyarországi boszorkányperek, III, szerk. SCHRAM Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- TÓTH G.–NÉMETH
2011
Soproni boszorkányperek 1429–1702, szerk. TÓTH G. Péter – NÉMETH Ildikó, Budapest, Balassi Kiadó, 2011. (A magyarországi boszorkányság forrásai, Várostörténeti források, 3.)
- TÓTH G.
2020
TÓTH G. Péter: *Boszorkánypánik és babonatéboly*, Budapest, Balassi Kiadó, 2020. (Vallásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából, 8.)
- ÚMTsz
Új magyar tájszótár, IV. N–S., szerk. B. LÖRINCZY Éva – HOSSZÚ Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002.
- VARGA
2019
VARGA Mónika: *Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés*, In: *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. (2019) 1. sz. 99–127.

Báró Meskó Éva Mária végrendelete (1762, 1772)

Báró Meskó Éva Mária (Kőszeg, 1692. július 27. – Sopron, 1772. március 25.) végrendelete a soproni művelődéstörténet és a főúri családok kapcsolatrendszerének elsőrangú forrása. A végrendelet a Festetics család tolnai ágának levéltárában maradt fenn, egy hagyatéki per mellékletét képező, részletes iratanyagban.¹ A Meskó család levéltárának eme dokumentumai jól megfeleltethetők az egykor a fülesi (Nikitsch) családi kastélyban őrzött iratanyaggal, amely jelenleg a kutatás számára nem hozzáférhető, azonban jegyzékét ismerjük.²

A felvidéki (felsőkubini) származású Meskó családot III. Károly 1721. július 12-én széplaki és fülesi előnévvel bárói rangra emelte, Mária Terézia királynő 1744. augusztus 2-án engedélyezte nekik az Abaúj megyei, Kassához közeli Enyicke után az enyickei előnév viselését.³

Meskó Éva édesapja, fülesi és gálosházi Meskó Ádám († 1733, Sopron) az Esterházyak nádori ítélőmestere, jelentős vagyon birtokosa volt.⁴ A Festetics-levéltárban, Meskó Éva végrendelete mellett fennmaradt apjának és atyai nagybátyjának, Jakabnak († 1716, Bécs) latin, illetve magyar nyelvű végakarata is, mely utóbbiak jelentősen segítenek megérteni Meskó Éva családi viszonyait, kapcsolatrendszerét.

Meskó (I.) Jakab báró végrendeletéből például kitűnik, hogy volt egy idősebb lánytestvérük, akit szintén Meskó Évának hívtak, és előbb Szenci Fekete István († 1692), az 1681-ben katolizáló és kőszegi városvezetővé előlépő dunántúli evangélikus szuper-

¹ MNL OL P 234 Festetics család tolnai ága. XII. Acta tutelam Mariae et successionem post delectum illius concernentia – Meskó Mária gyámságára és a Meskó családra vonatkozó iratok. Meskó Mária édesapja Meskó József volt, édesanyja pedig Festetics Júlia, akik 1766. július 16-án kötöttek házasságot Sopronban. SZLUHA, 2012, 94–96. Festetics Júlia szülei Stillfried Kajetána és tolnai Festetics Pál országbíró voltak. Kajetána lánya és veje halála után hagyatéki pert indított unokája, Meskó Mária érdekében, a per dokumentációjaként maradt fenn a Meskó családra vonatkozó iratanyag, benne végrendeletekkel, különféle leltárakkal, a Festeticsek levéltárában.

² KULCSÁR, 1993.

³ A család történetére: NAGY, 1860, 426 skk.; SZONTÁGH, 1894; újabban: SZLUHA, 2012, 94–96. A forrásokból kitűnik, hogy a családi birtokok eredetileg Árva és Abaúj vármegyében feküdtek, azonban Meskó András Fülesre (Nikitsch, ma: A) költözött, unokája, Meskó Ádám pedig birtokot szerzett Fertőszéplakon.

⁴ IVÁNYI, 1991.

intendens,⁵ majd Szvetics János kőszegi főbíró felesége volt, az utóbbi házasságból három gyermek származott: Szvetics Jakab, József⁶ és Erzsébet.

Enyickei és széplaki Meskó (I.) Jakabnak egy fia volt, az 1769-ben, Széplakon elhunyt Meskó (II.) Jakab báró. Fülesi és gálosházi Meskó Ádám nádori ítélőmesternek a végrendelete szerint két lánya volt, egyikük a Sopronban elhunyt Meskó Éva (akinek a végrendeletét közöljük), a másik Terézia, Baumgarten Mátyás József hadbiztos felesége.

1733. július 9-én, Sopronban kelt végrendeletében Meskó Ádám meghagyta, hogy vagyonát két részre osszák: az egyik részt Gálosháza-Füles udvarháza és kastélya, Malomháza és a sopronkeresztúri (Deutschkreutz) határban fekvő Neuperg szőlő, a másikat Darufalva (Draßburg) és a soproni palota alkotta, a soproni határban lévő szőlőkkel. A két lánynak sorsolással kellett döntenie arról, hogy melyik részt kapja. Megemlékezett a végrendelet unokaöccséről, Szvetics Jakabról is, akinek ugyanakkor a Kőszegen alapított kórházzról (öregotthonról) kellett gondoskodnia.

Meskó Éva végrendelete alapvonásaiban követi apja és apai nagybátyja végrendeleteinek szellemét, például a temetés helyét (soproni ferences templom családi kriptája), a támogatott szerzetesrendeket (ferencesek, domonkosok, jezsuiták), szociális intézményeket (kőszegi kórház), illetve konfraternitásokat illetően. A családtagokra messzemenően kiterjedő gondoskodás is közös vonása a három végrendeletnek, bár Meskó Événé nem tartalmaz olyasféle kitétel, hogy ha valaki elhagyná katolikus hitét, akkor zárják ki az örökségből. Meskó Éva rendelkezéséből kirajzolódik egy 18. századi arisztokrata hölgy udvartartása, kapcsolati hálója, valamint mecenatúrája. Meskó Éva négy házasságból nem született gyermeke, így általános örököse unokafivére, báró Meskó (III.) Jakab lett († 1798).

A magyar nyelvű szakirodalomban kevés adatot találni Meskó Éva első férjéről, Vragovics Kristófról († 1724), egy tekintélyes horvát család utolsó tagjáról, a Varasd megyei križovljani (keresztúri) és maruševci kastélyok birtokosáról. A források alapján Vragovics Kristóf édesapja Juraj Vragović († 1684) horvát, édesanyja, Telekessy Török Zsuzsanna († 1721) magyar volt.⁷ Vragovics Kristóf 1716-ban (nem sokkal a Meskók előtt) bárói rangot nyert. Halála után, 1724-ben leltárt vettek fel a križovljani kastélyról, amelyben Meskó Éva portréja is szerepel.⁸

⁵ Meskó Éva 1681. július 8-án ment nőül Szenci Fekete Istvánhoz. PAYR, 1918, 103. Első férje halálát követően, 1692. október 5-én Szvetics János felesége lett (lásd a következő jegyzetet). PAYR, 1918, 137, 142. Köszönöm Szabó András Péternek, hogy felhívta a figyelmem a szenci Fekete Istvánra vonatkozó szakirodalomra.

⁶ Szvetics József (1696–1762) Szvetics János kőszegi főbíró fia, aki 1706-ban, a város védelmében esett el a kurucok elleni harcban. A család 1608-ban nyert nemességet Vas megyében. Testvére Szvetics Jakab (1703–1781) személynök, 1780-tól gróf volt. 1727-ben vette feleségül a horvát származású kőszegi polgárcsalád sarját, Krukovics Erzsébetet. 1739-ben, valamint 1749–1762 között Kőszeg szabad királyi város főbírája. NAGY, 2020, 460.

⁷ Török Zsuzsanna testvéréről, Török Istvánról (1666–1722) Payr Sándor írt monográfiát, ebben említi, hogy Zsuzsanna Vragovics György felesége volt. PAYR, 1896, 7.

⁸ ŠUPLJKA, 2014, 180–182.

1. kép. Louis van Roy: Johann Baptist Bartolotti von Partenfeld (1740). Zichy–Meskó-palota, Sopron, porcelánkabinet. Fotó: Veress Ferenc

2. kép. Louis van Roy: Bartolottiné Meskó Éva (1740). Zichy–Meskó-palota, Sopron, porcelánkabinet. Fotó: Veress Ferenc

Meskó Éva második férje, Johann Baptist Bartolotti gróf (†1745) észak-itáliai, a 17. század elejétől Alsó-Ausztriában élő és birtokos, bárói rangú család sarja; a családnak Bécsben palotája volt. Bartolotti gróf az osztrák örökösödési háborúk kitörésekor Bajorországban huszárezredet szervezett, és a franciák elleni csatákban érte a halál; testét a mannheimi (azóta lebontott) Garnizokirchében helyezték nyugalomra.⁹ (1–2. kép)

A bárónő harmadik férje Joseph Carl David Herbeviller (†1762), a 17. században Ausztriában honosított grófi család sarja volt. 1752-től 1762-ig jószágigazgatóként vezette az Esterházy hitbizomány birtokait,¹⁰ és meghatározó szerepet játszott például a darufalvi (Draßburg) kastély kertjének kialakításában, melynek mintájául a kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kastély szolgált.

Meskó Éva negyedik férje, Ludwig von Starhemberg régi osztrák család leszármazottja volt, az úgynevezett Henrik-ágból, akinek apja Joseph Gundemar, anyja Jörger grófnő volt. Az osztrák örökösödési háborúban, Kolínnál megsebesült, Mária Terézia a róla elnevezett rend lovagjává avatta. 1758-ban, 51 éves korában nyugdíjba vonult, 1764-ben halt meg első felesége, Mária Terézia. Báró Meskó Évával 1765-ben kötött házasságot.¹¹ Starhemberg gróf Meskó Éva halálát követően (1772) Sopronban meg-

⁹ DÁVID, 2020, 58.

¹⁰ Uo.

¹¹ CSATKAI, 1936, 69–74.

vásárolta az úgynevezett Komáromy-házat, a Kolostor utca 3. – Új utca 6. sz. alatt, amelynek homlokzatát a családi címerével díszíttette.¹² Ennek a háznak a nagytermében számos bált rendeztek, Starhemberg ezenkívül tíz esztendőre bérbe vette a színházat is, amelybe ő szerződtette a társulatot. Starhemberg 1778 augusztusában halt meg, a domonkos templom kriptájában temették el.¹³

Meskó Éva Mária bárónőt ma elsősorban műpártolóként, többek között a soproni Zichy–Meskó-palota díszítésének megrendelőjeként is számon tartjuk. A Kolostor utca 11. – Új utca 14. alatti Meskó-palota barokk átépítése Meskó (II.) Ádám nádori ítélőmester idejében, 1724–1731 között történhetett, a belső díszítésre azonban már lánya idejében kerülhetett sor.¹⁴ A reprezentatív városi palota enfilade-szerűen összefűzött reprezentatív termei a Kolostor utcai homlokzaton, intimebb férfi- és női lakosztálya az Új utcára nézően helyezkedtek el. Meskó Éva arcvonásait Ludwig van Roy bécsi festő 1740-ben készült portréja őrizte meg, amely második férjével, Johann Baptist Bartolotti von Partenfeld gróf képmásával együtt ma is a porcelánkabinet eredeti falburkolatába foglalva található.¹⁵ Meskó Éva a megrendelője továbbá a két emelet magas díszterem allegorikus mennyezetképének, amelynek közepén a „Pandora története” című jelenet látható. A mennyezetet díszítő haditrófeák jelzik, hogy a bárónő második férje katonaember volt, a Pandora szelencéjének baljóslatú mitológiai története pedig véleményem szerint a Bartolotti családot érzékenyen érintő bankcsődre utalhat.¹⁶ (3. kép)

Megjegyzendő, hogy a soproni palotához hasonló igényességgel készült a Zichyek-től 1715-ben megvásárolt, de az utóbbi család által később az ősiség elve alapján visszaperelt darufalvi kastély kialakítása, amelynek homlokzata párhuzama a soproni palotának.¹⁷ A darufalvi barokk kert szobrai, melyeket Jacob Christoph Schletterer faragott,¹⁸ a soproni palota lépcsőházának és a fertődi Esterházy-kastélynak az allegorikus-mitológikus szobrai idézik.

¹² DÁVID–GODA–THIRING, 2008, 237.

¹³ Johann Ernst Mansfeld készítette rézmetszetes portróját közli: BUZÁSI, 1997, 139–140, 152.

¹⁴ DÁVID–NEMES, 2020, 78–89.

¹⁵ CSATKAI, 1956, 216–217. Csatkai mint „Meskó Jakabot és nejét” határozta meg a portrét, amelyeken a festő szignója mellett az 1740-es évszám is olvasható. Őt követte Buzási Enikő, aki feltételeesen ugyan, de szintén Meskó II. Jakabra és feleségére, Hegymeghy Borbálára gondolt: BUZÁSI, 1988, 53–56. Meskó II. Jakab azonban 1740-ben meghalt, a portrén ábrázolt férfi pedig középkorú, véleményem szerint Meskó Éva második férjével, Johann Baptist Bartolotti von Partenfelddel azonos, aki 1745-ben halt meg az osztrák örökösödési háborúban. DÁVID, 2020, 58. Mindazonáltal Dávid Ferenc tanulmányában Meskó Ádám nádori ítélőmester († 1733) szerepel a kép modelljeként, ami ellentmond annak, hogy a házaspárportré férjet és feleséget ábrázol.

¹⁶ Gaylhoffer-Kovács Gábor érdeme a mitológiai jelenet meghatározása, azonban a Meskó Évára vonatkoztatott értelmezésével nem értek egyet. GAYLHOFFER-KOVÁCS, 2022, 308–315. A mennyezetkép festőjének kérdését továbbra is nyitottnak tekintem.

¹⁷ MNL OL P 707, 62. csomó (a darufalvi per anyaga, benne végrendeletekkel, leltárakkal, urbáriummal).

¹⁸ SCHMELLER-KITT, 1993, 130–138.

3. kép. Ismeretlen mester: A Zichy–Meskó-palota dísztermének mennyezetképe. Fotó: Veress Ferenc

A gazdag mecénatúra máig fellelhető nyomai is indokoltá teszik Meskó Éva végrendeletének közreadását, amely több, homályban maradt kérdés tisztázását is segítheti. Itt mondok köszönetet Laki Ferencnek (Szombathely) a német nyelvű végrendelet átírásáért, a gondos és érdeklődő figyelemért, amellyel munkámat kísérte.

Herbevillerné Meskó Éva Mária Darufalván kelt végrendeletének bevezető része a végrendelező szándéknyilvánítása, első pontja könnyörgés a békés halálért és a túlvilági életbe vetett hit megfogalmazása. Ezt követi a temetésre (soproni ferences templom), a halotti misék mondására és a szegényeknek történő alamizsnaosztásra vonatkozó rendelkezés (2–3. pont). A 4. pontban a kőszegi ispotály, az 5. pontban a soproni kórház javára rendelkezett. Az 5. pontban továbbá felsorolta azokat a testvériségeket, melyeknek tagja volt, és amelyeket támogatni kívánt, illetve végrendelezett a fülesli és darufalvi Nepomuki Szent János-szobrok fenntartásáról. A 6. pont a Meskó Éva által létrehozott miscalapítvánnyal foglalkozik, majd a következő pontok az egyes családtagokra hagyandó összegeket részletezik: unokaöccse, Szvetics Jakab és gyermekei (8. pont), Herbeviller gróf fiúgyermekei és más családtagok (9. pont). A 10. ponttól kezdve a Meskó Éva szolgálatában álló személyek javára írandó összegek következnek, a 13. pont-

ban a végrendelet községeknek is megemlíti, amelyeknek a hagyatkozó bizonyos összeget elengedett az adósságából, másokra pedig bizonyos összeget hagyott. A 14. pont báró széplaki Meskó (III.) Jakabot nevezi meg általános örökösnek, bizonyos kitételekkel, amelyek például Meskó Éva személyes (szerzett) vagyonára és ebből a szolgálóira hagyandó összegekre vonatkoznak. A végrendelet a datálással (Darufalva, 1762. október 20.) és a tanúk felsorolásával zárul.

Ezt a végrendeletet Starhembergⁿe Meskó Éva 1772. március 19-én Sopronban függetlenül (codicillum) egészítette ki. A függelék a szociális intézmények között felsorolja az Esterházy Pál Antal által létrehozott kismartoni irgalmasrendi kórházat és részletezi a negyedik férjre, Starhemberg grófra és lányaira vonatkozó hagyatékot. Starhemberg grófnak a hadseregben betöltött állására utal, hogy a tanúk között két magas rangú katonai személy is megjelent.

Források

1.

Báró Meskó Éva Mária végrendelete

Sopron, 1762. október 20. Kiegészítve 1772. március 19.

MNL OL P 234. XII. A. 4. (hiteles másolatról készített egyszerű másolat)

Laudetur Jesus Christus

In dem Nahmen Gott des Vatters, Gott des Sohns, Gott des Heiligen Geistes Amen

Ich, Endes gefertigte Eva Maria, gebohrne Freyn von Mesko, des Weyland Grafen Carl Joseph von Herbewiller,¹⁹ Ihro Kayserlichen Königlichen Apostolischen Mäyestät Würcklicher Kammer Herrns Seelig hinterlassene Wittib. Nach deme aus göttlicher Verordnung, durch Herzschartlichen Hintritt meines obbemelten Seeligen Ehe-Herrns in betrubten Wittiblichen Standt Versezet worden. Ob wollen ich aus Göttlicher gnadt der mahlen mit einer Kranckheit noch nicht beängstiget bin. Nichts desto weniger, nach ernstlicher Überlegung, daß ich eben jenen Schicksal, welches dem gantzen Menschlichen geschlecht allgemein ist, unterworffen bin, einfolglich diese Welt verlassen muß: zu welcher Stundt oder Zeit und auf waß arth es geschehen wirdt, sehr ungewis ist.

¹⁹ Meskó Éva harmadik házastársa, az 1762. július 10-én elhunyt Joseph Carl David Herbeviller gróf 1752-től 1762-ig az Esterházy család jószágigazgatója volt. DÁVID, 2020, 59. Joseph Herbeviller és Meskó Éva házassága idején faragta Joseph Christoph Schletterer a darufalvi kert szobrait, együtt a kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kastély mára elpusztult szobraival. A szobrokra: SCHMELLER-KITT, 1993, 130–138 és SCHEMPER-SPARHOLZ, 2004, 152.

Dahero, damit wann es immer dem Allenhöchsten gefällig seyn wirdt mich von dieser zergänglichen Welt abzufordern, ich von denen zeitlichen Sorgen und Sachen bereits befreuet, mich desto leichter und füglicher zu dem Weeg der Ewigkeit bereiten könne, habe mir vorgenommen und entschloßen, von meinen aus Gottes gnaden und Beystandt erworbenen so wohl bewegliche als unbewegliche Habschafft nachstehendes Testament zu machen und dadurch meinen letzten Willen zu erklären. Und zwar,

Erstens: Meine arme Sündige Seel Gott dem Vatter, der Sie erschaffen, Gott dem Sohn, der sie mit seinen Schätzbahresten Blut erlöset, und Gott gem Heiligen geist, der sie mit seiner Gnad geheiligt verheisse und in der unendlichen Gottes barmherzigkeit mein gänzliche Hoffnung setze, das Er wegen unendlichen Krafft deren Verdiensten Jesu Christi, unsers lieben Herrn und Erlöbers, wie auch durch die Kräftigste Vorbitt der gebenedeytesten Jungfrau und Mutter Gottes Mariæ, des Heiligen Josephi und übrigen meiner Heiligen Patronen mein Arme Seel in das beglückte himlische Vatterlandt, zu seiner Anschauung übersetzen werden.

Zweytens: Mein entselter leichnamb solle in das Öedenburger Convent deren Ehrwürdigen Patrum franciscanorum,²⁰ und zwar in jener Krufften, allwo mein Seeliger Herr Vatter, Frau Mutter und oben benanter Ehe Herr Leib gestellet ist,²¹ hin gesezet werden, bey welcher gelegenheit ein Solennes Requiem gehalten, 32. kleine Meessen gelesen und dem Gebrauch nach ein Lob-Amt solle also gleich abgesungen werden, zu welcher Begräbnus und Heiligen Messen erforderliche Unkosten durch meinen untenbenannten Universal Erben sollen bestritten werden. Ausser dem

Drittens: Vor meine Arme Seel auf 1000. Messen, die so balt es möglich in unterschiedlichen Klöstern und örteren aus geteillet und in schwartzen Kleydern abgeleset werden müssen, ver mache 500 florenos nicht weniger, damit eben meine Seele des Gebetts deren armen theilhaftig werde,²² gleich nach meiner Begräbnus, längstens

²⁰ A soproni ferences templom háromhajós, gótikus csarnoktér, északi oldalán toronnyal. CSATKAI, 1956, 252. A ferencesek 1278-ban már jelen vannak Sopronban, Miklós városplébános végrendeletének tanújaként. A ferences rend konventuális (mariánus) irányzatát követő soproni fráterek a győri őrséghez (custodia) tartoztak. HÁZI, 1939, 172 skk. A város evangélikus hitre térése után is megmaradt a ferencesek tulajdonában a Fő téri templom, amely fontos szerepet játszott a rendtartomány életében. BÁN, 1939, 142–143, 158–159, 356 skk.

²¹ Modestus Dominkovics soproni ferences rendházfőnöknek az 1752-ben keletkezett házi rendtartása, amely felsorolja a soproni Nagyboldogasszony-templom padlója alatti kriptákat (a hívek közös kriptája, a ferencesek kriptája, a Sárkány, Viczay, Bessenyei, Töltessy, Cziráky, Fenessy, Szécsényi, Sennyei, Esterházy, Pesche családok kriptája), furcsa módon a Meskó-kriptát név szerint nem említi. DOMINKOVICS, 1752, 21–23. A templomban folyt régészeti feltárás azonosította báró Meskó (III.) Jakab feleségének, Joanelli Anna Máriának († 1778) a sírkövét, amely az altemplom állandó kiállításán szerepel. GABRIELLI, 2011, 15. Csatkai Endre különben azt írta, hogy Meskó Évát a jezsuita templom (Szent György-templom) kriptájába temették. CSATKAI, 1936, 71.

²² A szeged-alsóvárosi ferences templom előcsarnokáról és az ott álló Szentvér-oltárról írja Bálint Sándor, hogy az előcsarnokban volt a koldusok helye, akiknek imáját a tisztító tűzben szenvedőkért a néphit különösen hatásosnak tartotta. BÁLINT, 1983, 86–87.

innerhalb 14. Tügen, deren armen besonders, die sich in meiner Gütern befinden, sollen aus getheillet werden 500 floreni.

Viertens: Zu Güns, in das so genannte Meskische Spital,²³ zu ewiger unterhaltung 6 armen Weibs-Persohnen Verschaffe 6000 florenos mit dieser bedungnus, daß jede von denen, vor mich, meine Eltern und abgestorbene Männer all täglich, zu gleich einen heiligen Roßen Krantz die Litaney von unser lieben Frauen betten und darbey all Jährlich 9 Heilige Beucht und Communion verrichten und Gott dem Allmächtigen aufzuopfferen schuldig und verbunden seyn sollen. In übrigen sollen Sie zu dieser ordnung und Schuldigkeit angehalten werden, wie die übrige aldortige Meskische Spittaller.²⁴ Zu diesem Ziell die oben benante 6000 florenos solle mein unten eingesetzter Universal Erb also balt dem Günsersischen Stadt Magistrat richtig, gleich nach meinen Todt erlegen und dieser unter eines gewissen lasts, diese Summa zu den ob angezogenen End anwenden. Das Recht aber, in diesen Spital nach meinen Todt die Persohnen einzunehmen, solle der älteste von meiner Freundschaftt, der sich aldort befindet, haben. Besonders aber solle die reflexion gemacht werden, auf meine erarmete unterthanen.

Fünfftens: Dem Spital und Lazaret zu Ödenburg,²⁵ zu jeden vermache 12 florenos, zu sammen 24 florenos, denen Patribus. Franciscanern eben zu Ödenburg, vor ein Allmosen 30 florenos eben aldorten der corporis Christi, Todt Angst Christi, Rosen Krantz und Schutz Engel Bruderschaftt,²⁶ zu jeder 20 zusammen 80 florenos zu ewiger

²³ Meskó (I.) Jakab báró végrendeletében (1716, lásd Bevezetés) olvasható: „[...] tettem örökös fundatiót három ezer rhénis forintig nemes Kőszeg városának hat koldus örökké való tartásokra [...]” Ezzel Meskó Jakab megalapította a kőszegi ispotályt, amelynek fenntartásáról Meskó Éva is megemlékezett. 1711 márciusában vásárolta meg Kőszeg városa az északi kapu mellett lévő Eckhom-házát, amelyet kórházzá (szegényházzá) alakítottak. CHERNEL, 1878, 215. Néhány évvel később, 1715 júliusában, valószínűleg már Meskó Jakab végrendeletének szellemében, kijelölték Krugovits Mihály jegyzőt és Szampt Andrást, hogy tárgyaljanak a kőművesekkel a kórház építése végett. CHERNEL, 1878, 219. A kórház épülete a mai Meskó utcában áll. Söptei Imre kőszegi főlevéltáros úr szíves szóbeli közlése.

²⁴ Ezek szerint több Meskó-alapította kórház is volt Kőszegen, de helyükről további információm nincsen.

²⁵ A végrendelet együtt említi a középkori Szent Erzsébet-ispotályt (alapítva a 13. században, a mai Ikvahíd utca 2. számú épület helyén) és az 1633-ban alapított Lazaretet, azaz járványkórházat (egykor a mai Deák téri iskola mögött). A két intézményt a 18. században már együtt működtették, 1798-ban a régi ispotály épületét eladták és Ringer József építómester tervei szerint a Lazaret helyén megépült az új Erzsébet-kórházépület, amely 1919-ig állt fenn. D. SZAKÁCS, 2019, 322–351.

²⁶ A középkori eredetű Krisztus Teste-konfraternitás vezetését megtelepedése után (1636) a jezsuita rend vette át, amely megalapította a Mária-kongregációt és a Krisztus kínszenvedése-testvériséget (1661, Agonia Christi vagy Jó halál testvériség). Utóbbi célja a keresztényi halálra való felkészítés, a tisztító tűzben szenvedő lelkekért mondott ima, Jézus szenvedésének tisztelete és az önmegtágadás volt. BÁN, 1939, 204; SZÉKELY, 2017, 335–363; KÁDÁR, 2019, 135–145. Az őrangyalok tiszteletének népszerűsítése szintén a jezsuita tematika szerves része volt, lásd a győri jezsuita templom Szent Rozália-mellékkápolnájának festményét. GALAVICS, 2017, 223–229. A Rózsafüzér-társulat szervezése ugyanakkor jellemzően a domonkosok feladata volt. BÁN, 1939, 204, 352. A soproni ferencesek levéltárának egy dokumentuma szerint Reginaldus Böglin domonkos rendfőnök engedélyt adott a soproni Rózsafüzér-társulat létrehozására, a soproni ferences templom főoltáránál (1660. október 17.). Bán Jánosnak tehát igaza volt, amikor azt írta, hogy a soproni Rózsafüzér-társulatot először a ferencesek vezették, s csak később vették át

Unterhaltung des Heiligen Joannis Nepomuceni Statuen, so wohl zu Nikits alß Draßburg (die ich errichten habe lassen)²⁷ und alle Mitwoch darbey brennenden Lampen vermache an Capital 150 florenos, von welchen Interesse die Nothwendigkeiten sollen bestritten werden. Nicht münders

Sechstens: Zu einen ewigen Stiftts Meessen, welche Jährlich in der Kirchen deren benannten Patrum Franciscanern in Ödenburg abgelesen sollen werden, verschaffe eben jenen Franciscanern Convent ein Capital von 1000 florenis,²⁸ die also alle Jahr vor mich 5, vor meinen Vattern 5, vor meine Mutter 5, vor meine 3 leibliche Schwestern Theresia, Isabella und Francisca,²⁹ eine jeden 5, vor meine 3 Männer, Baron Christoph von Wragovich, Graff Johann Baptista von Bartalotti und Graff Carl Joseph von Herbeviller, eben 5 Heilige Messen. Die übrige 5 aber vor uns alle ins gemein abzulesen schuldig seyn werden.

Siebtens: Meinen lieben Vettern, dem Kayserlichen und Königlichen ungarischen Hoffrath, Herrn Jacob von Svetics³⁰ und seinen Erben, vor seine mir er wiesene und führohin auch (wie ich aller dings hoffe) best möglichste erweisende treuheit und dienst leistungen vermache 20000 florenos, wie auch seinen zwey Kindern, alß nemlich dem

tőlük a Domonkos-rendiek. Az engedély lelőhelye: MNL OL E 151, 13. doboz, fasc. 82, no. 7. Bár a végrendelet nem említi, a teljesség kedvéért hozzáteszem, hogy a ferencesek által irányított testvériség a korda társulat, azaz a ferences harmadrend volt. BÁN, 1939, 351.

²⁷ A prágai gyóntató, Nepomuki Szent János tisztelete a népi vallásosságban mint a jó hír és a hallgatás védőszentje, valamint árvíz elleni védőszent és általános segítőszent terjedt el. TÜSKÉS–KNAPP, 1988, 330–356; SZILÁRDFY, 2003, 213–220. A Meskó Éva állította darufalvi (draßburgi) Nepomuki-szoborról: SCHMELLER-KITT, 1993, 128. A szobor négy oldalán kosárvél megnyitott, kis kápolnában áll, talapzatát a darufalvi Meskó-kastély kerti szobraihoz hasonlóan képezték ki. A füles (Nikitsch, Felső-pulyai/Oberpullendorfi járás) Nepomuki-szobor szintén oszlopos baldachin alatt áll, igen figyelemreméltó, magas minőségű alkotás, talapzatán a Meskó-címer és az 1779-es évszám, ami a végrendelet ismertetésében kései dátumnak tűnik. SCHÖBEL–STEINER, 2005, 505–506.

²⁸ Ennek az alapítványnak nem találtam nyomát a ferences forrásokban, bár a misealapítványok a soproni ferencesek bevételeinek fontos részét jelentették. A legjelentősebbeket közülük már Bán János felsorolta: Voss Károly hadbiztos (1763), Wieber hadbiztos özvegyének alapítványa Szent Walburga napján mondott misére, Huber Péter hadnagy alapítványa halottas misére (1734), Sennyey Béláné született Amadé Éva alapítványa (1703), amely Csáford község jövedelmét kötötte le misékre és kamatait a Perényiek fizették, valamint a Cziráky, Ebergényi, Strauss, Trimmel és más alapítványok. Meskó Éva édesapja, Meskó Ádám nádor ítélmester végrendeletében is létrehozott egy misealapítványt, ez megtalálható a ferences levéltárban: MNL OL E 151, 13. doboz, fasc. 78, no. 34.

²⁹ Báró Meskó Ádám nádori ítélmester 1733-ban kelt végrendeletében (lásd Bevezető) csupán két lányának a neve szerepel: Éva Mária és Terézia (Baumgartenné). Ebből következik, hogy Meskó Éva másik két lánytestvére, Izabella és Franciska fiatalon halt meg, nem érte meg a felnőttkort, vagy nem ment férjhez.

³⁰ Meskó Éva apai nagynénjének, akinek szintén Meskó Éva volt a neve, a férjét Szvetics Jánosnak hívták (SZLUHA, 2012, 95). Az ő fia volt Szvetics Jakab, akinek a gyermekeiről, Mihályról és Zsófiáról a végrendelet megemlékezik. Szvetics Jakab 1748–1750 között koronaügyész, 1765–1779 között személynök volt. FALLENBÜCHL, 1988, 140.

Sohn Michaël und der Tochter Sophia des Herrn Baron Karl von Sigray³¹ Ehe Consortin, jeden 1000 florenos, zusammen 2000 florenos, nicht mündler dem jezt benannten Herrn Baron Karl von Sigray alß meinen lieben Vettern 500 florenos ingleichen.

Achtens: Vermache meines Herrn Vettern Baron Jacob von Mesko³² seinen zwey Söhnen, Jacob³³ und Joseph³⁴ jeden 2000 florenos, zusammen 4000 florenos und deren zwey Schwestern Baron Splenyin³⁵ und Baron Perinyin³⁶ jeden 1500 florenos, zu sammen 3000 florenos, nebst diesen vermache auch meines verstorbenen Herrn Vettters Joseph von Szvetics hinterlassenen 2 Kindern, alß nemlichen dem Sohn Ignacz und der Tochter Evä Mariæ, des Herrn Joseph von Kelcz gemahlin,³⁷ jeden 3000 florenos, zusammen 6000 florenos, dem Herrn Frantz Palocsay wegen seine mir treu geleistete und führohin, wie ich hoffe, auch leistende diensten 4000 florenos, der Frau Elisabethæ von Szvetics gebohrne von Krukovics 200 florenos ferners

Neuntens: Damit ich auch der Graff Herbevillischen Familien ingedenck seye: meinen Seeligen Graffens und Ehe Herrns Carl Joseph von Herbeviller zwey Brüders Kindern insgesamt 4000 florenos, welches sie zu gleich zertheillen sollen. Über dieses, denen des Seeligen Herrn Mathiæ Bácsmegyei mit der Frau Anna Nedeczky (welche von der Kürtösischen Familie abstammet) erzeugten und hinterlassenen 9 weltlichen Kindern, nur allen aus meinen erworbenen zur gemeinschaftlichen Theillung 3600 florenos, nicht mündler denen von Michaël Kersnerics³⁸ herrührenden Erben, alß nemlich dem Herrn Baron von Schilson³⁹ 400 florenos und dessen Freule Schwester in gleichen 400

³¹ Sigray Károly báró (szül. 1716-ban) a család szepesmindszenti ágából származik, 1733-ban a soproni jezsuita iskolába járt. 1757-ben a dunántúli kerületi tábla elnöke, 1761-ben a Hétszemélyes Tábla ülnöke, 1774-ben Somogy vármegye főispánja. DOMINKOVITS, 2002, 165.

³² Meskó (II.) Jakab báró († 1798). Felesége Joanelly Anna Mária († 1778) és Dessewffy Róza († 1794. május 24.). SZLUHA, 2012, 95.

³³ Meskó (III.) Jakab († Enyicke, 1810). Feleségei: Dessewffy Borbála († 1784) és Kölcsei Kende Júlia († 1810). Uo.

³⁴ Meskó József († 1789). Feleségei: Bossányi Anna, br. Andrássy Rebeka (fiuk Antal) és gr. Festetics Júlia (gyermekeik Mária és József). Uo., 95.; KULCSÁR, 1993, számozatlan oldalon lévő családfa. A gyermekek nevét Meskó Mária hagyatéki peranyagának feldolgozása során találtam meg. Meskó József és Andrássy Rebeka portréja a betléri Andrássy-kastély ösgalériájában látható, Andreas Pacher rozsnyói festő festette őket 1779-ben. BASICS, 2005, 68–69.

³⁵ Meskó Anna, báró Splényi László tábornok felesége. SZLUHA, 2012, 95.

³⁶ Meskó Borbála (1741–1785, Kassa) báró Perényi Ferenc (1734–1787) felesége. Uo. A magam részéről a családfát azzal egészítem ki, hogy a házaspárnak volt egy lánygyermeke, Anna, aki gróf Perényi Jánoshoz ment nőül.

³⁷ A Kelcz család a Vas vármegyei Németszentmihályiból (Großpetersdorf) származott. Kelcz József édesapja, Kelcz Ádám a kőszegi kerületi tábla jegyzője, majd haláláig (1757) elnöke volt. Kelcz József 1739–1742 során a soproni jezsuita gimnáziumot látogatta, 1748–1763 között a soproni kerületi tábla ügyvédje volt. Az ő felesége volt Szvetics Éva Mária. DOMINKOVITS, 2002, 161.

³⁸ A Sopronban élő Kersnerics Mihály Esterházy László csornai intézőjének, Kersnerics Johann-nak († 1680 előtt) volt a fia. Lásd a Kersnerics családra vonatkozó lábjegyzetet.

³⁹ A Schilson családról Nagy Iván tömören csupán annyit közöl, hogy 1715-ben nyert indigenatust, báró Schilson János pedig 1770-ben kamarai tanácsos volt. NAGY, 1863, 87. 1782. július 25-én II. József csá-

florenos und des verstorbenen Joannes Kersnerics⁴⁰ hinterlassenen 2 Kindern deren eine ein vereheligte Gramaricsin war, vor jeden 400 florenos, zusammen 800 florenos und denen von Andreas Kersnerics⁴¹ abstamenden Kindern insgesamt 800 florenos, weiters

Zehentens: Der Frau Voidtin Dorothea Grabarics 500 florenos, denen armen verweisten Palochaischen 6 Kindern, deren Mutter eine gebohrne Grabaricsin war, jeden 30, zusammen 180 florenos, der bey mir befindlichen Anna Maria Voidtin, sie mag zu meiner Todes Zeit bey mir im Hauß seyn oder nicht, wann sie im leben ist, so sie aber abgestorben were und eigene Kinder überlassen hätte, ihnen 1000 florenos.

Eylfften: Dem armen, bey mir befündlichen Waisen, Georg Haaß vermache 400 florenos und der bey mir eben befündlichen kleinen Eva Kolarics 60 florenos, von diesen beeden anordne ich zu gleich aus drücklich, das mein eingesetzter Universal-Erb und seine nach kommen dem ersten, alß nemlich Georg Haaß (in deme dieser nicht instandt ist, sein Brodt zu gewinnen), auch die Kost und nothwendige Kleydungen, ausser denen ihme oben, zu seiner freuen Disposition, vermachten 400 florenos, zu geben und dar nebens so wohl ihme verschaffene diese 400 floreni alß auch der Eva Kolarics vermachte 60 floreni auf Interesse sicher anlegen, damit dieses Ihnen zu Nutzen anwachse und nachdeme es sie verlangen möchten, alß dan so wohl das Capitall alß das angewachsene Interesse zu gleich richtig und baar aus zu zahlen schuldig und verbunden seyn solle. Welche beede 2 Kinder ich ihme meinen Erben anrecommendire, daß Er auf Sie also reflectiren solle, als wänn es mich selbst angienge.

szár Schilson János királyi biztost küldte ki, hogy a soproni városi belvizsályt elsimítsa, illetve abban közvetítsen. Ennek állított emléket a régi soproni Városháza allegorikus mennyezetképe Stephan Dorffmaistertől, amelynek olajvázlata fennmaradt. BODA, 1997, 182.

⁴⁰ Johann Kersnerics gróf Esterházy László csornai intézője volt, akinek hűséges szolgálatáért a gróf 1649-ben engedélyt adott arra, hogy Darufalván lévő házát bérbe vegye, azzal a joggal, hogy azt az Esterházyak később visszaválthatják. A ház Darufalvának azon a részén volt, amely a frankói grófság birtokát (Obergut) képezte. Johann Kersnerics 1680 előtt bekövetkezett halála után özvegye, Margaretha Stipsitz és fia, Andreas Kersnerics († 1713-ban) használta a birtokot. Andreasnak volt egy lánytestvére, Zsuzsanna, aki Kürtössy György felesége volt. Az utóbbi házaspárnak volt a lánya Kürtössy Anna Mária, báró Meskó Ádám nádori ítélőmester felesége, báró Meskó Éva édesanyja. Miután 1713-ban Andreas Kersnerics meghalt, Meskó Ádám a darufalvi külső birtokért (Untergut) Zichy Károly grófnak 20 ezer forintot fizetett, az udvarházért és belső birtokért pedig Esterházy Pál herceg intézőjének, Stephan Rohrernek 6315 forintot. 1745-ben Andreas Kersnerics lánya, Susanne Kraus keresetet indított Meskó Éva bárónő ellen, amiért az a darufalvi udvarházat jogtalanul birtokolta, de mivel Susanne 1746-ban meghalt, az ügynek folytatása nem lett. Susanna Kersnericsnek a Johann Georg Krausszal való házasságából a következő gyermekei voltak: Georg (győri egyházmegyei pap), Leopold, Karl és Franz. Ők még 1778-ban is próbálkoztak a darufalvi udvarház visszavételével, azonban sikertelenül. 1795-ben, húszéves pert követően sikerült a Zichy családnak 66 ezer rajnai forint kártalanításért cserébe visszaváltania a darufalvi birtokot a Meskóktól. TOBLER, 1973, 83–95. Mindezek fényében érthető Meskó Éva Mária gondoskodása a Kersnerics gyerekekről.

⁴¹ Andreas Kersnerics († 1713) fia volt az 1680 előtt meghalt Andreas Kersnericsnek. Felesége, Catharina Strenberger lánya volt Johann Strenbergernek, a kismartoni Esterházy-uradalom intézőjének. Gyermekeik: Georg (ferences szerzetes), Clara, Susanna († 1746, lásd az előző jegyzetet) és Helena. TOBLER, 1973, 93.

Zwelfftens: Meinen nachfolgenden Bedienten, die sich zur zeit meines todtes in meinen diensten befinden, vermache alß benantlich dem Christoph Pflug und Jacob Drescher jeden 200 florenos, zusamen 400 florenos, dem ver walter zu Nikits⁴² 60 florenos und dem Schaffer zu Draßburg⁴³ 40 florenos, dem Gregori Weissenstein 30 florenos,⁴⁴ dem Kastner zu Dörffel⁴⁵ und seinen Weib 30 florenos, dem Satler zu baumgarten⁴⁶ und seinen Weib 30 florenos, dem Koch und zuckerbacher jeden 50 florenos, zusammen 100 florenos. Meinen 3 Laquei bedienten, worunter sich auch der Tischler befindet, jeden 30, zusammen 90 florenos, der vorhandenen Kamer Jungfrau 40 florenos, der beschliesserin und Stuben Mensch jeden 20, zusammen 40 florenos, denen 2 Kuchel Menschenn, Extra Mensch und Kindts Madl, jeder 10, zusammen 40 florenos, meinen

Füles. Község Ausztria Burgenland tartományában, a Felsőpulyai (Oberpullendorf) járásban. A Locsmándot Sopronnal összekötő úton feküdt, amely a középkorban eléggé forgalmas volt (vám is létezett itt). Füles egységet alkotott Gálosházával és Borsmonostorral, és a lékai grófok birtokát képezte. A kora újkorban Léka (Kanizsai Orsolya hozományával) Nádasdy Tamás birtokába került, a fülesi kastély urai pedig a Récseyek és Sitkeyek lettek. 1661-ben Récsey György lékai alvárnagy után nem maradt fiúutód, felesége Amadé Éva (aki a soproni ferenceseknél misealapítványt tett) Sennyei Alberthez ment feleségül, így az utóbbi lett Gálosháza ura, igaz, csupán 1673-ig, amikor Draskovich Miklós grófnak (az 1671-ben kivégzett Nádasdy Ferenc vejének) engedte át Gálosházát és Fülest. 1676-ban Esterházy Pál herceg és annak kismartoni várnagya, Despoth Simon lett Füles-Gálosháza ura, 1708-ban váltotta magához Gálosházát Meskó Ádám nádori ítélőmester, Meskó Éva édesapja, aki 1721-ben meg is vásárolta a birtokot. PRICKLER, 1983. A fülesi-gálosházai kastélyról lásd még KOPPÁNY, 2014, 163–164.

⁴³ Draßburg: Darufalva. Község Ausztria Burgenland tartományában, a Nagymartoni (Mattersburg) járásban. A Kersnerics-féle majorház történetéről már megemlékeztem, itt röviden a kastély birtokosaira térnék ki. Ez a Kanizsaiak kismartoni (Eisenstadt) váruadalmának részeként a 16. században Nádasdy Tamás birtoka lett. 1592–1663 között a Megyery család a birtokosa, elsőként Megyery Imre soproni alispán. Tőlük vásárolta vissza Nádasdy Ferenc országbíró, akinek 1671. évi kivégzése után Zichy (I.) István tárnokmester (1616–1693) kapta adományba I. Lipóttól. 1715-ben Zichy Károly mosoni főispán elidegenítette a családi birtokot Meskó Ádámnak, ezért hosszú per kezdődött, amelynek a végén 1795-ben a Zichyek visszanyerték a kastélyt. A majdnem egy évszázados Meskó-birtoklás alatt történt a kastély barokk átalakítása. SCHMELLER-KITT, 1993, 130–138; KOPPÁNY, 2014, 151–152.

⁴⁴ A Zichy család levéltárában fennmaradt számadáskönyv (1743–1771) szerint Georg Weissenstein volt Meskó Éva darufalvi intézője, akin keresztül a grófné fizetett a kastélyon végzett különféle javításokért, a dokumentumokat a bárónő bizalmát élvező Anna Voidt is ellenjegyezte. MNL OL P 707, Zichy család levéltára, 62. csomó, 756–774.

⁴⁵ Dörfl – Dörföl (Dér föld). Község Ausztria Burgenland tartományában, a Felsőpulyai (Oberpullendorf) járásban.

⁴⁶ Baumgarten – Sopronkertes. Község Ausztria Burgenland tartományában, a Nagymartoni (Mattersburg) járásban. A település a pálos kolostorról nevezetes, amelyet a Grafenegg grófok alapítottak 1475-ben, és a temploma ma is áll, berendezése barokk. SCHMELLER-KITT, 1993, 100–105. Csatkai Endre megjegyezte, hogy a középkori templom renoválásához Meskó Éva is hozzájárult: „Kerteszen valaha pálos kolostor volt; romjaiba telepítette le a soproni Starhemberg grófné a remetéket 1765-ben. Sopron környékének ez a kevésbé ismert értékes műemléke részben megújult az új lakók kezében, részben azonban úgy rendezkedtek be, hogy elváltak a romoktól a jobb elhelyezkedés kedvéért. Így a hajdani oratóriumba építették bele kemencéjüket. Az egyik remete, Laschák Romuald egyébként művészkezü ember volt és az egész templom ma is még faragásaival ékes. Társát Stöckert Ignácnak hívták. A kegyes grófnő ezer forintot tett le alapítványnak ezen remeték számára.” CSATKAI, 1936, 60–61. Mivel a végrendeletben 1000 forint szerepel a soproni ferencesek számára, így lehetséges, hogy Csatkai erre gondolt, és a két remete ferences volt.

3 Gartnern jeden 20, zusammen 60 florenos, denen 2 Jägern jeden 15, zusammen 30 florenos, denen 6 Béressen und 3 Trabanten zu Nikits jeden 6, zusammen 54 florenos, der Meyerin und 2 Menschern eben zu Nikits, jeder 6 zusammen 18 florenos, dem Trabanten und Waldförster zu Dörffel jeden 6, zusammen 12 florenos, den 4 Béressen eben zu Dörffel jeden 5, zusammen 20 florenos, meinen Stall leuthen, 2 Gutscher, 1 Vorreither und 1 Reith Knecht, jeden 15, zusammen 60 florenos, den 2 Ordinari Studten Gutschern, jeden 6, zusammen 12 florenos, mein alten Stephan Gruber, der mir schon etlich 20 Jahr gedienet hat, 25 florenos, meiner godl Eva Maria Christine, so vorher eine Jüdin war, anjetzo verheurathet ist, 60 florenos, dem der eine Krumpen Menschen, die sich in meinen brodt in der Kastel Dörffel⁴⁷ befindet, 10 florenos, welche zwar, wänn sie will, in das günsersische Spital, alwo ich (wie oben) die 6000 florenos verschaffet habe, vor all anderen auf genohmen werden soll. Endlichen

Dreyzehentens: Auf meinen armen Unterthanen (damit sie auch ihr Gebett Gott vor mich auf opferen) in gedenck zu seyn, der Nikitser gemeinde, so mir schuldig ist, per abschlag an ihre schuld schencke und verschaffte ihnen 200 florenos, der Minihoffter Gemeinde,⁴⁸ so mir eben schuldig ist, gleich fals per abschlag an dero Schuld vermache 50 florenos, in gleichen der Draßburger Gemeinde in unter Gutt 50 florenos, in ober Gutt⁴⁹ aber 30 florenos, der baumgartner und dörffler gemeinde jeder 30 zusammen 60 florenos. Über dieses

Vierzehentens: Zu meinen Universal Erben benenne ich und setze ein meinen lieben Herrn Vettern, dem älteren Hoch und Wohl gebohrnen Herrn Baron Jacob Mesko von Széplak, welchen so dann all meine durch Gottes Gnaden und Seegen er worbenes und erspartes Vermögen, waß es Nahmen hat, ligend oder fahrend, worunter auch all meine nicht geringe Gebäude samt in solchen die befündliche Einrichtungen und Mobilien zu rechnen seyndt; mit einen Worth alles, waß ich ausser meiner Väterlichen und Mütterlichen Erbschafft erworben hab, von welchen ich Freu [!] disponieren kann, gänzlichen vermache unter diesen nach beschriebenen Bedüngnussen. Und zwar

⁴⁷ A második világháborúban megsérült és ezért 1951–1965 között lebontott dörfföli (déröldi) kastély alaprajzát Könyöki József felméréséből, látképét Matthias Greischertől ismerjük (KOPPÁNY, 2014, 156–157). A lékai uradalomhoz tartozó falut a 17. század végén az Esterházyak fraknói ága birtokolta. Az Esterházyak előbb a Festeticseknek, majd Schallerer bárónak, végül 1761-ben Joseph Carl von Herbeville grófnak adták bérbe, aki Meskó Éva harmadik férje volt. Koppány szerint 1792-ig volt Herbeville birtoka, az osztrák topográfiában viszont azt olvasni, hogy 1763-ban ismét a lékai uradalomhoz csatolták (SCHÖBEL–STEINER, 2005, 59). Utóbbi a valószínű, mert Herbeville gróf az Esterházyak jószágigazgatója volt, így halálát követően (1762) a birtok visszatérhetett annak eredeti tulajdonosához.

⁴⁸ Kroatisch-Minihof – Malomháza. Egykor önálló település Ausztria Burgenland tartományában a Felső-pulyai (Oberpullendorf) járásban, ma Nikitsch-Füles része. A Minihof (Hof der Mönche) elnevezés arra utal, hogy a középkorban a heiligenkreuzi ciszterciek birtoka volt, akiket 1195-ben Bors fia Domonkos bán telepített le birtokán. PRICKLER 1983; SCHÖBEL–STEINER, 2005, 497 skk.

⁴⁹ Darufalva ezen két részének jelentésére fent már kitértem: az Obergut nevű részen feküdt a Kersnerics-féle majorság, az Untergut nevű részen a Zichy-féle kastély, amelyet Meskó Ádám megvásárolt.

1mo Daß Er mein Universal Erb in diesen meinen Testament beschriebene Pia und andere legata und ver machnussen, aus denen nach meinen todt vorhandenen baaren Geldern, und so das nicht Sufficient wäre, aus meinen angelegten Capitalien und übrigen Habschafft getreulich, vollkommen und ohne Abgang alsobald baar und richtig auszuzahlen, schuldige nicht münder

2do der oben benenten Frau Voidtin Dorotheæ Grabarics, ausser denen ihr ob vermachten 500 florenos so lang Sie lebet, Ihr und ihrer Tochter eine Comode Wohnung in Draßburg, in dem ausser den Kastell ligenden obern Gebeu, wie auch ihr Ehrliche Kost zu geben und auf Sie ebenfalls also, als wänn es mich selbst anginge, zu Reflectiren verbunden seyn.

3mo Daß Er mein Mütterliches Erbtheill (so aus denen Brieff schafften besonders aber aus dem theillungs-Brieff in die Klarheit gebracht werden muß) von den waß von meiner Seeligen Herrn Vattern hinterlassen worden ist, allwo sich dieses Mütterliche Erbtheil befinden Muß und nicht von meinen erworbenen, alß von welchen mein Testament lautet, Jenen, denen es gerecht mässig gebühret, heraus geben solle.

Gegenwärtiges Testament, welches jedoch durch ein anders abzu ändern oder demselben durch einen Codicill (welches so ich machen thette, also gültig seyn solle, alß wen ich es in diesen Testament eingesezet hätte) etwas zu zu setzen und abnehmen zu können, mir besonders die Freyheit vorbehalte, habe ich eigenhändig unterschrieben und mit meinen gewöhnlichen Sigill bekräftiget und damit solches alle Krafft und glaubwürdigkeit erhalte, habe die unten gefertigte Herrn Zeugen, damit Sie dieses auch mit ihren unterschrifft und Pettschafts Fertigung bekräftigen sollen, höfflichst ersuchet. So geschehen Draßburg den 20ten octobris Ann^o 1762

Locus Sigilli. Eva Maria verwittibte Gräffin von Herbeviller gebohrne
Freyin von Mesko manu propria

Locus Sigilli. Casper Freyher von Mesnil, alß gebettener Zeug manu propria

Locus Sigilli. Coram me Antonio Adelffy⁵⁰ Suae Caesareae Apostolicae Regiaeque Maiestatis consiliarius et Inferioris Partis Regni Hungariae Trans Danubianae Districtualis Tabulae Iudiciariae Praeside, qua requisito teste manu propria

Coram me Francisco Illésy, Incliti Comitatus Soproniensis Vice-comite, qua requisito teste manu propria

Coram me Josepho Vogl, Incliti Comitatus Soproniensis Tabulae Iudiciariae Assessore, qua teste rogato manu propria

Coram me Joanne Steffanics, praelibati Incliti Comitatus Soproniensis Processuali Supremo Iudice nobilium, qua requisito teste manu propria

⁵⁰ Adelffy Antal (1716–1771) ősei a Nádasdy, majd az Esterházy család szervitoraiként szolgáltak. A család nemességét Adelffy János udvari ágens, helytartótanácsos kapta 1714-ben. Adelffy Antal 1743-ban a kőszegi kerületi táblán volt a szegények ügyvédje; 1755-ben Esterházy Pál soproni alispánná nevezte ki. 1761-től 1771-ig a kőszegi kerületi tábla elnöke volt. NAGY, 2020, 347–348.

Coram me Ladislao Korlatovics, eiusdem Incliti Comitatus Soproniensis Iurato assessore,
qua aeque requisito teste manu propria
Coram me Vito Wimmer Ecclesiae Baumgartensis parochus qua teste rogato manu
propria

Codicill und anhang zu meinen schon gemachten Testament von Anno 1762

Alle Legaten, welche ich in meinen Testament gemacht und verordnet habe, sollen vor die noch in leben und theils bey mir in diensten befindenten vollkommen seyn verbleiben haben, die aber davor verstorben und auch nicht mehr bey mir in diensten stehen, sollen ausgelassen werden, welche in 15 Partheyen bestehen und zu sammen betragen 5822 florenos, hin gegen verordne hiemit Neyerdings annoch folgende Legaten.

Als	Gulden
Meinen Gräfflichen gemahl Ludwig von Stahrenberg ⁵¹ sein Heurath gut so bestehet in	50.000
Item demselben, als ein Extra legat	15.000
Item vor seine 4 Kinder jeden 1000 florenos zusammen	4.000
der bey mit befindlichen Maria Anna Voidtin, über daß in Testament begriffene setze noch	1.000
dito solchergestalten auch dem Christoph Pflug	800
dito eben so dem Jacob Drescher	800
dito auch dem zuckerbacher	50
dito In gleichen auch dem Georg Haaß	200
dito Nicht mündler dem Gregori Weißensteiner	20
Von Nikits einen in Testament nicht begriffenen Béres, und Schweinhalter verordne jeden ⁸ florenos, ist	16
Meinen Baum gartner Mayerhoffs halters leuthen	8
der Seeligen Voidtin ihrer Tochter Antonia Ottroy	60
des Graffen seinen Kamerdiener	60
Meinen ödenburger Hauß Knecht Adam	15
Meines Seeligen Graffens von Herbeviller seinen 2 Brüder Kindern verordne über daß in Testament verschaffe annoch	4.000
Meinen Herrn Vettern Jacob von Szvetics ebenfals solcher gestalten wie obigen	10.000
Nicht mündler meinen Herrn Vettern Baron von Sigray in gleichen	1.500
zur Ödenburger Patrum Jesuwitter Kirchen verordne	500

⁵¹ Ludwig von Starhemberg régi osztrák család leszármazottja, az úgynevezett Henrik-ágból, apja Joseph Gundemar, anyja Jörger grófnő. 1758-ban, 51 éves korában nyugdíjba vonult, 1764-ben halt meg első felesége, Mária Terézia. Báró Meskó Évával 1765-ben kötött házasságot. Életrajzára a bevezetőben tértem ki.

denen patribus. Franciscanern in Ödenburg als ein Freues Legat weil
 mein Leib dort ruhen wirdt 600
 Zur Stiftung eines Krancken beths bey fürstlichen Barmhertzigem
 in Eysenstadt⁵² 2.000
 Über die übrige verhendene eygenthumlich erworbene Capitalien ernene ich
 zu einen
 Universal Erben meinen lieben Vettern Herrn Baron Jacob Mesko, welcher alle
 gemachte
 Legaten befriedigen und auf meine Arme Seel nicht zu vergessen haben wirdt.
 Item verlegire der jetzigen Kamer Jungfrau über das in Testament begriffene noch 60
 In gleichen auch so dem Stuben Menschen 30

Meine grösten Hals Perl, so ich selbst erworben und beygeschafft, samt denen Handt
 berle und ein paar ohr geheng sollen stets bey dem ältesten der Baron Meskoischen
 Familie verbleiben. Meiner Stieff Tochter Josephæ Starhemberg⁵³ vermache von purem
 brillianten die kleinste Stöck Nadl.

Meiner Stieff Tochter Guiderl Starhemberg⁵⁴ legire ein Stöck Nadl grün mit
 Brillianten, einen Koffer vorstellend, nebst 2 gelbe Ring mit Brillianterl garnirt.

Die übrig verhendene Berlen sollen die 4 Baron Jacob Meskoische Kinder
 gemeinschaftlich zertheillen.

Der übrige Brilliantene geschmuck solle taxiret werden und was über dieses, was mein
 Seeliger Herr Vatter beygeschafft hat, verhandten seyn wirdt, sollen eben die Baron
 Meskoische 4 Kinder bekommen.

Das von meinen Seeligen Eltern herrührende Sülber, nebst den, waß ich darzu beygeschafft
 habe, verbleibet alles meinen Universal Erben und stets hie bey der Baron Meskoischen
 Familie, welches Silber in einer grossen und kleinen trücherl, nebst der Nachtzeug
 truchen bestehet, und die Maria Anna Voidtin alles bey ihren gewissen anzugeben haben
 wirdt.

⁵² A kismartoni irgalmasrendi kórházat Esterházy Pál Antal herceg alapította 1760-ban. CSATKAI–FREY, 1932, 116–121.

⁵³ Josepha Starhembergről Csatkai írja, hogy „osztrák gróf neje lett, fia pedig 1786-ban hósi halált halt”. Így a Sopronba telepedett Starhemberg-ág kihalt. CSATKAI, 1936, 72.

⁵⁴ Ludwig von Starhemberg egyik lányát Guidobaldának hívták, apja halálát követően ő örökölte a családi házat, de egy esztendő után eladta. CSATKAI, 1936, 72.

Das Mittlere Silber trücherl mit den darin befindlichen Silber, nebst Extra noch 2 dutzet⁵⁵ Messer, gabeln und löffeln, nebst 3 Vaß öedenburger Wein, wie auch 100 Metzen⁵⁶ Waitzen, 60 Metzen Korn und 100 Metzen Haber vermache meinen gräfflichen gemahlen Ludwig von Starhemberg.

Zu all übrigen, wie es immer Nahmen haben mag, und nicht verlegiret worden, soll mein Herr Vetter Baron Jacob von Mesko vollkommener Universal Erb seyn und verbleiben, dann diß ist mein letzter Will und Meynung.

Leztlichen befehle ich mein arme Seel in die unergündliche Barmhertzigkeit Gottes und in das Gebett meiner gemachten Legaten; meine treu geweste Domestiquen aber recommendire bester massen substituiret und übrigen Erben. Urkundt dessen meine eygenhändige und hierzu erbetteten Herrn gezeugen Fertigung. So geschehen öedenburg den 19ten Monaths Martii- 1772

Locus Sigilli. Eva Maria gräffin von Starhemberg gebohrne
Freyin uon Mesko manu propria

Locus Sigilli Georg Graff von Szluha⁵⁷ bey der Kayserlichen und Kayserlich Königlichen Apostolischen Mayestat würcklicher geheimer Rath und General Feld Wachtmeister als erbettener Zeug manu propria

Locus Sigilli. J. Campmiller langholser ober Kriegs Commissarius qua testis manu propria

Locus Sigilli. Alexander Kiss⁵⁸ substitutus Provincialis Commissarius alß erbettener Zeug manu propria

Locus Sigilli. Josephus Blasovszky qua requisitus Testis manu propria

Locus Sigilli. Josephus Koller qua requisitus Testis manu propria

Locus Sigilli. Josephus Vogel Generalis Perceptor als erbettener Zeug manu propria

⁵⁵ Dutzen = tucat, 12 darabot jelölő darabmérték. <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/darabmertek>. (Utolsó leltetés: 2023. október 27.)

⁵⁶ Metz = mérő, 40 kilogrammnak megfelelő űrmérték. <https://mnl.gov.hu/mnl/ol/urmertek>. (Utolsó leltetés: 2023. október 27.)

⁵⁷ Szluha (II.) György, Salgó és Bábolna örökös ura, 1743. április 3-án nyert grófi rangot. Neje gróf Sinzendorf Róza, fiúk Alajos. NAGY, 1863, 768.

⁵⁸ Kiss Sándor, nemeskéri (1695–1777). Családja Sopron vármegyéből származik, ahol nemességüket kihirdették (1628). 1734-től Veszprém megye főszolgabírája, 1745-től a vármegye alispánja. Ez utóbbi tisztséget egészen haláláig betöltötte. Királyi tanácsosi címet is szerzett. SZLUHA, 2011, 748; NAGY, 2020, 442.

Locus Sigilli. Josephus Bernácsky qua requisitus Testis manu propria

Præsentes copias testamenti et codicilli in omnibus punctis et clausulis conformes esse suis originalibus praesentibus testor. Signatum Sopronii, Die 13a Aprilis 1772.
Senior Baro Jacobus Mesko de Széplak et Enyiczke manu propria

/18. század végi levéltári jegyzet:/ Copia testemanti et et codicilli illustrissimae dominae comitissae Evae Mariae de Starhemberg natae baronissae de Mesko

2.

Báró Meskó Éva Mária végrendeletének és codicillusának egykorú kivonata

18. század vége

MNL OL P 234. XII. A. 18.

Extract über das Testament der Seeligen Gräfin Eva
Maria uon Starhemberg gebohrne Freyin von Mesko, etc. Floren.⁵⁹

Erstens vor ihr Arme Seel auf 6 Meesßen	500
Almosen vor die Armen Leith	500
In daß ginßerische Spittal	6.000
dem Spittal und Lazaret in Öedenburg	24
denen Patribus. Franciscanern in Öedenburg	30
zu denen 4 Bruderschafften in Oedenburg	80
zu denen 2 Joannis Stattuen in Nickhitsch und Drasburg	150
Herrn Personal Jacob von Szvetics	20.000
des Herrn Joseph Szvetics seinen 2 Kindern	6.000
der Frau Josephs Szveticsin gebohrne Krugovics	200
denen Pallocsayschen 5 Kindern jeden 30 florenos	150
der Maria Anna Voidtin	1.000
dem Georg Haafß	400
der Nickitscher Gemein	200
der Drasburger unter Gütler Gemein	50
der Drasburger ober Gütler Gemein	30
der Baumgartner Gemein	30

⁵⁹ 1659-től Sopronban is áttértek a tirolai pénzlábra, és előtérbe került a császári forint (kais. fl.) néven emlegetett új számítási egység is. 1 császári forint = 60 krajcár = 300 fontdénár = 1 magyar forint = 1 magyar tallér = 100 magyar dénár. A „guldentaler” származási helye Brandenburg és Szászország; értéke: 1 guldentaler = 60 krajcár. 1750. november 7-én Ausztria áttért a 20 forintos pénzláb alapján vert tallérokra. 1 konvenciósi forint = 3 húsas (20 kr) = 60 krajcár. Ezzel egyidejűleg megszűnt a rénes forint használata, helyét a konvenciósi forint vette át. DÁNYI–ZIMÁNYI–HUSZÁR, 1989, 56–61.

des Baron Jacob Mesko seinen 2 Söhnen jeden 2.000 florenos	4.000
dessen 2 Töchtern jeden 1.500 florenos	3.000
Herrn Personalen seinen Sohne und Tochter	2.000
dem Herrn Baron Sigray	500
dem Christoph Pflug und Jacob Drescher	400
dem Nickitscher Verwalter	60
dem Drasbürger Schaffer	40
dem Baumgartner Satler	30
dem Koch und zuckerbacher jeden 50 florenos	100
3 Loquayen, worunter der Tischler a 30 florenos	90
der Komer Jungfrau	40
dem Stuben Menschen	20
denen 2 Kuchel und 1 Extra menschen jeder 10 florenos	30
dem Drasburger und Nickitscher Gartner 20 florenos	40
dem Drasburger Jäger	15
denen Nickitscher 3 Trabanten und 6 Beressen jeden 6 florenus	54
der Meyrin und 2 menschen eben jeden 6 florenus	18
Latus	45.787
Latus translatum	45.787
denen 2 Gutscher, Vorreither und Hußarn a 15 florenos	60
denen 2 wirtschaftts gutschern á 6 florenos	12
der Eva Maria Christin so vorhin eine Jüdtin war	60
dem Krumpen Menschen in Baumgarten	10
dem Drasburger Würth Gregorii Weißensteiner	30
vor Stiffts Meeßen	1.000
denen Mathiæ Batsmegyeyschen 9 Kindern	3.600
dem Baron Schilson, und seiner Schwester	800
dem Johann Kerschnerischen Kindern, Wo von eine Kromericsin war	800
denen Andreae Kersnerischen Erben ins gemein	800
deß Seeligen Graf Herbeviller 2 Brüder Kindern vermög Codicill	4.000
dem Graf Ludvig Starhemberg Heurath Guth	50.000
Extra dem selben Legat	15000
Seinen 4 Kindern	4.000
der Maria Anna Voidtin	1.000
dem Christoph Pflug	800
dem Jacob Drescher	800
dem Zuckerbacher	250
dem Georg Haab	200
dem Gregorii Weißensteiner	20
Herrn Personalen Jacob uon Szvetics	10.000
Herr Baron Sigray	1.500
deß Seeligen Graf Herbeviller 2 Bruder Kindern	4.000

Nickitscher Bires, und Schwein halter a 8 florenus	16
denen Baumgartner halter leuthen	8
der Seeligen Voidtin ihrer Tochter Antonia Ottroy	60
dem Draßburger drabandten	8
des Grafen seinen Kommerdiener	60
des Grafen 2 Loquayen	60
Öedenburger Haus Knecht	15
Öedenburger Patribus Jesuitern	500
Öedenburger Patribus Franciscanern	600
Eißenstädter fürstliches Misericordien Krancken böth	2.000
der Komer Jungfrau	60
Stuben Menschen	30
Summa Summarum	147.740

/Egykorú levéltári jegyzet:/ Extractus testament pie defunctae comitissae

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
E 151	Magyar Kamara Archivuma. Acta Ecclesiastica Ordinum et Monialium, 13. doboz (fasc. 73–83). A soproni ferencesek levéltára
P 234	Festetics család tolnai ága XII. Acta tutelam Mariae et successionem post delectum illius concernentia – Meskó Mária gyámságára és a Meskó családra vonatkozó iratok
P 707 62. csomó	Zichy család levéltára a darufalvi birtokperrel kapcsolatos iratok

Provinzarchiv der Franziskanerprovinz Austria – Wien

Franziskanerarchiv Eisenstadt II.22. Modestus DOMINKOVICS: *Manuductio ad regulare gubernium [...]* 1752.

*

- BÁLINT
1983
- BÁLINT Sándor: *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom*, Budapest, Szent István Társulat, 1983.
- BASICS
2005
- BASICS Beatrix: *Betlér és Krasznahorka. Az Andrássyak világa*, Budapest, Rubicon-Könyvek, 2005.
- BODA
1997
- BODA Zsuzsanna: *Dorffmaister István világi falképei – kastélyok, középületek dekorációja*, In: *Dorffmaister István emlékkiállítás*, szerk. KOSTYÁL László – ZSÁMBÉKY Mónika, Szombathely, Szombathelyi Képtár, 1997, 179–195.
- BUZÁSI
1988
- BUZÁSI Enikő: *Régi magyar arcképek*. Kiállítási katalógus, Vármúzeum, Tata – Szombathelyi Képtár, Szombathely, 1988.
- BUZÁSI
1997
- BUZÁSI Enikő: *Dorffmaister portréi és megrendelői*, In: *Dorffmaister István emlékkiállítás*, szerk. KOSTYÁL László – ZSÁMBÉKY Mónika, Szombathely, Szombathelyi Képtár, 1997, 127–155.
- CERNEL
1878
- CERNEL Kálmán: *Köszeg szabad királyi város jelene és múltja*, Szombathely, Seiler Henrik, 1878.
- CSATKAI
1936
- CSATKAI Endre: *Régi soproni házak, régi soproni családok*, Sopron, Rábaközi Nyomda, 1936.
- CSATKAI
1956
- CSATKAI Endre: *Sopron és környéke műemlékei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. (Magyarország műemléki topográfája, 2. Győr-Sopron Megye műemlékei.)
- CSATKAI–FREY
1932
- André CSATKAI – Dagobert FREY: *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust*, Wien, Benno Filser Verlag, 1932.
- DÁNYI–
ZIMÁNYI–HUSZÁR
1989
- DÁNYI Dezső – ZIMÁNYI Vera: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig*, Bev. tan. HUSZÁR Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
- DÁVID
2020
- DÁVID Ferenc: *A soproni Kolostor u. 11. – Új u. 14. sz. ház tulajdonosai 1379-től*, In: *Soproni Szemle*, 74. (2020) 1. sz. 45–65.

- DÁVID–GODA–
THIRRING
2008
- DÁVID Ferenc – GODA Károly – THIRRING Gusztáv: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939*, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2008.
- DÁVID–NEMES
2020
- DÁVID Ferenc – NEMES András: *A Zichy–Meskó-palota falkutatása 2014, 2017*, In: *Soproni Szemle*, 74. (2020) 1. sz. 66–89.
- DOMINKOVITS
2002
- DOMINKOVITS Péter: *Sopron, a 18. század egyik regionális oktatási központja*, In: *Sopron térben és időben (Sopron kapcsolatrendszerének változásai)*, szerk. TURBULY Éva, Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2002, 123–171.
- FALLENBÜCHL
1988
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főmértóságai*, Budapest, Maecenas, 1988.
- GABRIELLI
2011
- GABRIELLI Gabriella: *A soproni Kecse-templom feltárásai*, In: *Műtárgyvédelem*, 36. (2011) 13–21.
- GALAVICS
2017
- GALAVICS Géza: *A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017, 171–238.
- GAYLHOFFER-KOVÁCS
2022
- GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor: *Zichy–Meskó-palota*, In: *Barokk freskófestészet Magyarországon III. Győr-Moson-Sopron és Vas Megye*, szerk. JERNYEI KISS János, Budapest, MMA Kiadó, 2022, 308–315.
- IVÁNYI
1991
- IVÁNYI Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1683–1713)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet, 10.)
- KÁDÁR
2019
- KÁDÁR Zsófia: *Középkori eredetű vallásos testvérületek és barokk társulatok kapcsolata: a soproni Krisztus Teste konfraternitás példája*, In: *Barokk vallásos közösségek*, szerk. BOGÁR

- Judit – DÉRI Eszter, Budapest, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2019, 135–145.
- KOPPÁNY
2014
KOPPÁNY Tibor: *Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16–17. századi Dunántúlon*, Budapest, Balassi Kiadó, 2014.
- KULCSÁR
1993
KULCSÁR Krisztina: *Familienarchiv Zichy–Mesko*, Österreich-Burgenland, Nikitsch, 1993. Kézirat. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár könyvtára.
- NAGY
1857, 1860, 1863
NAGY Iván: *Magyarország történelmi családjai*, I–XIII, Pest, Ráth Mór, 1857–1868.
- NAGY
2020
NAGY János: *Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen*, Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 2020.
- PAYR
1896
PAYR Sándor: *Telekesi Török István*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, 1896.
- PAYR
1918
PAYR Sándor: *Szenczi Fekete István, a hitehagyott püspök*, Sopron, Piri és Székely Könyvnyomdája, 1918.
- PRICKLER
1983
PRICKLER Harald: *Gálosháza*, In: *Burgenländische Heimatblätter*, 45. (1983) 2. sz. 155–185.
- SCHEMPER-SPARHOLZ
2004
Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: *Der Bildhauer Jakob Christoph Schletterer (1699–1754) und die Tiroler in Wien*, In: *Reiselust & Kunstgenuss. Barockes Böhmen, Mähren und Österreich*, ed. Friedrich POLLEROSS, Petersberg, Michael Imhof Verlag, 2004, 141–157.
- SCHMELLER-KITT
1993
Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg, ed. Adelheid SCHMELLER-KITT, Wien, Verlag Anton Schroll & Co, 1993. (Österreichische Kunsttopographie, 49.)
- SCHÖBEL–STEINER
2005
Judith SCHÖBEL – Ulrike STEINER (bearb. von): *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*, Horn, Verlag Berger, 2005. (Österreichische Kunsttopographie, 56.)

- ŠUPLJKA
2014
- Ivana ŠUPLJKA: *Gospodari Križovljan-grada: povijest obitelji Vragović s posebnim naglaskom na posljednjeg člana Kristofora i njegov posjed u Križovljanu (1724–1725)*, In: *Podravina*, 13. (2014) 25. sz. 173–196.
- D. SZAKÁCS
2019
- D. SZAKÁCS Anita: *Fejezetek Sopron egészségügyének történetéből. A száz éve alapított soproni Erzsébet-kórház, valamint társ-és elődintézményeinek históriája*, In: *Soproni Szemle*, 73. (2019) 3. sz. 322–351.
- SZÉKELY
2017
- SZÉKELY Zoltán: *A győri németek Győzedelmes Mária-kongregációja és annak albuma. Kutatási beszámoló*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István – KÁDÁR Zsófia – KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017, 335–363.
- SZILÁRDFY
2003
- SZILÁRDFY Zoltán: *Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János kultuszában*, In: Uő: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003, 213–220.
- SZLUHA
2011, 2012
- SZLUHA Márton: *Vas vármegye nemes családjai*, 1–2, Budapest, Heraldika, 2011, 2012.
- SZONTÁGH
1894
- SZONTÁGH Dániel: *A felső-kubini Meskó család leszármazása és történeti emlékei*, Mezőberény, A szerző kiadása, 1894.
- TOBLER
1973
- Felix TOBLER: *Zur Geschichte des sog. Kersnarichen Edelhof zu Draßburg*, In: *Burgenländisches Heimatblätter*, 35. (1973) 2. sz. 83–95.
- TÜSKÉS–KNAPP
1988
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP ÉVA: *Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében*, In: *Ethnographia*, 99. (1988) 330–356.

A Békési Református Egyházmegye özvegy-árvapénztárának alapító okirata (1790)¹

A protestáns egyházak a papi nőtlenség eltörlésével átalakították a társadalom szerkezetét, ugyanis a családos prédikátorok a helyi közösségek erkölcsi normarendszerének alapjai lettek: az emberek elvárták, hogy nemcsak a lelkészek, hanem azok feleségei és gyermekei is erkölcsös életet folytassanak. A lelkészfeleség mint társadalmi rang ekkor jött létre, és ezzel párhuzamosan a lelkészgyerekek megkülönböztetett helyzete is kialakult: a fiúgyerekektől elvárták a lelkészi hivatás folytatását, míg a lányoktól a lelkipásztorokkal való házasságot, vagy legalább rangos, megbecsült protestáns családba való férjhez menést. Ilyen megkülönböztetett társadalmi helyzetben az egyház nem engedhette meg, hogy a családfő halála esetén az özvegy és az árvák nyomorúságra jussanak, mert ezzel a papi rend méltóságát sértették volna meg. Éppen ezért a 16. század végétől kezdve gondoskodtak a bajba jutott lelkészcsalád helyzetének stabilizálásáról. Az egyik ilyen segítség volt a kegyelemév rendszere, amely lehetővé tette, hogy a meghalt lelkész után az özvegy a szolgálati év végéig egykori férje jövedelmét megkapta. Nyugat-Európában szintén szokás volt az özvegyek számára lakóhely biztosítása is: ha nem ment újból férjhez az asszony, akkor a falu biztosított neki egy házat. Sőt! Német nyelvterületen az öregségi nyugdíj első nyomait is megtaláljuk, mert az özvegy-árvakasszák nemcsak a lelkipásztorok özvegyeinek és árváinak nyújtottak segítséget, hanem a megöregedett, magatehetetlen prédikátoroknak is rendszeres pénzbeli támogatást folyósítottak.²

A magas halandóság miatt a lelkészcsaládokban is gyakori volt a megözvegyülés és az árvaság. Ennek orvoslására nemcsak az anyagi támogatás rendszerét alkalmazták, hanem a társadalom többi rétegében is bevett szokást, az újraházasodást. Német nyelvterületen már a 16. századtól kimutatható ez a stratégia, amellyel a lelkészcsaládok megsegítését megvalósították.³ Magyarországon részben ez vezetett az ároni házak kialakulásához. A források azt mutatják, hogy ezek nem a nepotizmus, hanem az egyházközség szükségletei miatt jöttek létre. A megözvegyült lelkésznet igyekezett a gyülekezet arra rábeszélni, hogy menjen férjhez egy fiatal paphoz, így mind a családot, mind a települést megkímélték az özvegy elköltöztetésével járó gondoktól, és az új pap bevezetésével járó problémáktól.⁴ Mivel a kora újkorban rendkívül magas volt az özvegyek és az árvák aránya, általános társadalmi probléma volt ezek gondozása. A premodern

¹ A tanulmány megírását a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány támogatta.

² BORMANN-HEISCHKEIL, 1991, 149–174; PTASZYNSKI, 2006, 85–142; ZIEMSSSEN-PABST-THEUNE, 2007; RÜSZ-FOGARASI, 2021, 297–307; SÁRAI-SZABÓ, 2021, 31–52.

³ KARANT-NUNN, 2003, 79–98.

⁴ ERDÉLYI, 2018, 347–364; CSEPREGI, 2019, 55–61.

családi élet mindennapos jellemzője volt a mostohagyermek nevelése. A helyzet megoldásával sokféle módon próbálkoztak. A kutatók ezt hívják özvegystratégiáknak, illetve családkoncepcióknak.⁵ A társadalmi problémákra adott válasznak tekinthetjük a békési özvegy-árvapénztár megszervezését is.

A Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben a protestáns egyházak szintén megpróbálták gondoskodni az előregedett lelkészekről, illetve azok árváiról és özvegyeiről. Intézményi keretek között erre csak a 18. századtól került sor, korábban csak alkalmi alamizsnát juttattak a rászorulóknak. A segélyezés önálló intézménnyé szervezésének a pietizmus nagy lendületet adott. Mivel ez a szellemi irányzat a Kárpát-medencében leginkább az evangélikus egyházban terjedt el, nem meglepő, hogy az első ismert özvegy-árvapénztárt Károlyi István kispéci (Győr megye) evangélikus lelkész szervezte meg 1732-ben. Szintén evangélikus prédikátor volt Hamaljar Márton/Martin Hamaljar (1750–1812), aki 1789-ben Nagyhontban (Hont megye) alapította meg az özvegy-árvapénztárt. Hamaljar munkássága azért érdekes, mert 1791-ben az evangélikus egyház zsinatot tartott Pesten, amelyen a nagyhonti intézet mintájára országos önsegélyező intézmény felállítását kezdeményezték. A pesti zsinat azért is jelentős, mert a reformátusok ezzel párhuzamosan Budán tartották a zsinatjukat, és a két testület szorosan együttműködött: egyeztettek álláspontjaikat és igyekeztek a két egyház igazgatását összehangolni. Ennek köszönhetően a reformátusok is zsinati határozatot hoztak az országos özvegy-árvapénztár megalapításáról. Ez ekkor több okból sem sikerült, sem az evangélikusoknak, sem a reformátusoknak. A legfontosabb ok az volt, hogy egyik egyház sem rendelkezett országos egyházkormányzati testülettel: Magyarország és Erdély közigazgatása független volt egymástól, és Magyarországon párhuzamosan egymás mellett több egyenrangú egyházkerület működött, amelyek önállóan döntöttek működésükről. Tovább bonyolította a dolgot, hogy nem állt a szervezők rendelkezésére kellő tőke sem.⁶

A 19. század első felében ismét felmerült az országos református özvegy-árvapénztár felállításának az ötlete. Lácza Szabó József sárospataki tanár 1810-ben országos nyugdíjpénztár felállítását kezdeményezte.⁷ Szemere Bertalan 1838-ban felelevenítette az özvegy-árvapénztár gondolatát, és javaslatot tett egy országos egyházi intézmény megszervezésére, de valójában csak a 19. század végén valósult meg kezdeményezése.⁸

A református egyházban alacsonyabb egyházigazgatási szinten viszont a 18–19. század fordulóján kimondottan sok özvegy-árvapénztár jött létre. Ezeket nem az egyházkerületek, hanem az egyházmegyék szervezték meg. Így jött létre 1792-ben a dési, 1795-ben a pápai, 1799-ben a barsi, 1800-ban a debreceni és a tatai, 1809-ben a szabolcsi, 1813-ban pedig a beregi egyházmegye önsegélyező pénztára.⁹ Több adatunk is van arra vonatkozólag, hogy a 18. században az egyházkerületek is megpróbálkoztak öregsegi nyugdíj és árvasági segély folyósításával. A Tiszántúlon 1762-ben előírták, hogy

⁵ ERDÉLYI, 2020, 7–34.

⁶ PÁLYI, 2012, 355–357.

⁷ GALUSKA, 1992, 26.

⁸ PÁLYI, 2013a, 36–66.

⁹ BARCSA, 1908, 142–143; PÁLYI, 2012, 355–357.

a lelkészek özvegyeiről és árváiról kötelező gondoskodni.¹⁰ Erdélyben 1767-ben a zsinat hozott egy határozatot, amely az elszegényedett prédikátorok támogatását szabályozta.¹¹ Csáji Márton a 18. század közepén a tiszáninneri egyházkerületben szeretett volna egy önszegélyező pénztárt felállítani az elesett lelkészek számára.¹² Jelenlegi ismereteink szerint az egyházkerületek közül legelőször a tiszáninneri szervezte meg kerületi szinten a segélyezést, amelyre 1842-ben került sor.¹³

A kutatás a 19. század vége óta foglalkozik a lelkipásztori önszegélyezés történetével és az erre a célra alakult társaságokkal. Az 1890-es években azért élénkült meg az érdeklődés a téma iránt, mert ekkor jött létre az országos lelkészi nyugdíjpénztár, így Poszvék Sándor a dunántúli evangélikusok öngondoskodását,¹⁴ míg Pokoly József a református egyházmegyei pénztárok történetét írta meg.¹⁵ Ezt követően hosszú évtizedekre feledésbe merült a téma, majd a reformkori egyesületek iránti történeti érdeklődés miatt ismét előtérbe került a református özvegy-árvapénztárak ügye is. Pályi Zsófia Kata, Ugrai János és legutóbb Barticel-Kiss Eszter Orsolya különböző tanulmányaikban elemezték azok működését és hatékonyságát.

Mindhárom szerző kitér arra, hogy az egyház a zsinati határozatok ellenére az előregedett papokról nem megfelelően gondoskodott, és az árvák, valamint az özvegyek sorsa is mostoha volt, mert nem biztosította számukra azokat a jövedelmeket, amelyek megillették volna őket. A Tiszáninneri Református Egyházkerületben ugyan létezett a pauperum cassa (szegénypénztár), amely a lelkészek megsegítésére szolgált, de ez nem adott rendszeres nyugdíjat.¹⁶ A dési egyházmegyében Abats János esperes az árvapénztár megszervezésekor tagdíjkategóriákat határozott meg annak érdekében, hogy az eltérő jövedelmű lelkészek rugalmasan tudják az előtakarékoságot megvalósítani.¹⁷ A legrészletesebben a tatai egyházmegye özvegy-árvapénztárának a történetét ismerjük. Az 1800-ban alapított intézmény még 1834-ben is működött, amely azért jelentős, mert a legtöbb pénztár néhány éven belül csődbe ment. Igaz, Tatán is gondot okozott a járadékok kifizetése, és a nyilvántartások is felületesek voltak, mert nem ismerték azoknak az asszonyoknak a lakhelyét, akiknek folyósítaniuk kellett volna az özvegyi nyugdíjat.¹⁸

A következőkben a Békési Református Egyházmegyében 1790-ben felállított özvegy-árvapénztár alapszabálya és néhány egyéb forrás segítségével azt mutatjuk be, hogyan szervezték meg a Magyar Királyság délkeleti részén a református lelkészek öngondoskodását. Az alapszabály a testület jegyzőkönyvében maradt fenn, de egy korábbi változata a pénztár iratai között is megtalálható. Rendelkezésünkre áll még a megszerzés körülményeiről tudósító beszámoló, valamint a tagdíjat fizetők névsora. Az alapí-

¹⁰ KIS, 1992, 136.

¹¹ ERZSI, II, 418.

¹² GALUSKA, 1992, 20.

¹³ UGRAI, 2017, 169.

¹⁴ POSZVÉK, 1897.

¹⁵ POKOLY, 1896.

¹⁶ UGRAI, 2017, 164–169.

¹⁷ BARTICEL-KISS, 2023.

¹⁸ PÁLYI, 2013b, 216–218.

tás utáni működésről viszont csak egyetlenegy ülés jegyzőkönyve maradt fenn. Ezt követően 1880-ban szervezték újjá az özvegy-árvapénztárt.¹⁹ Az 1790-ben alapított intézmény sorsáról a szakirodalom annyit írt, hogy az néhány éven belül megszűnt, és tőkéjét beolvastották az egyházmegye pénztárába.²⁰ A fennmaradt jegyzőkönyvből kiderül, hogy erre 1815-ben került sor, mert ekkor adta át Gyarmathi Ferenc özvegye a kassza megmaradt tőkéjét az egyházmegyének.²¹

A békési egyházmegye földrajzi határait északon a Körös folyók, keleten a Zarándi-hegység és a Bánsági-hegyvidék, délen az Al-Duna, nyugaton pedig a Tisza alkotta. Az egyházmegye a református egyház szempontjából periferikus helyzetben volt. Belgium méretével közel azonos nagyságú területén néhány település homogén református lakosságú volt, de a legtöbb református egyházközség vegyes felekezetű környezetben helyezkedett el. Néhány jelentős mezővárost leszámítva pár száz fős falusi gyülekezetekből állt, amelyek többsége a Körösök mentén feküdt, a Maros-völgyében és a Bánságban akár 80 km távolságra is estek egymástól a szomszédos egyházközségek. Vagyons református főnemes nem élt a területén, ezért az egyházközségek csak a paraszti lakosság anyagi támogatására számíthattak. A régió jelentősebb városaiban (Szeged, Arad, Temesvár) református egyházközségek nem léteztek. A református egyház egyik legfontosabb központja, Debrecen Békésből nehezen volt megközelíthető.²² Speciális, elszigetelt helyzetéből adódóan felmerül a kérdés: miért és hogyan jött itt létre egy özvegy-árvapénztár?

Hátrányos helyzete ellenére a 18. században a békési egyházmegye lelkipásztorai élénken figyelték a korszak szellemi mozgalmait, a politikai eseményeket és az egyház életét befolyásoló döntéseket. A hódmezővásárhelyi lelkipásztor, Szőnyi Benjámint például a bázeli egyetem tanáraival levelezett.²³ Az esperesség prédikátorainak jelentős része külföldön tanult, például Szalay Pál Bázelen és Lausanne-ban, Kis Bálint Jénában.²⁴ A Kárpát-medencében a fiziko-teológia elterjedésében jelentős szerepe volt Hódmezővásárhelynek, mert Segesvári István Vásárhelyen ismerte meg ezt a szellemi mozgalmat, és fordította le William Derham fiziko-teológiai alapművét.²⁵ 1791-ben a Tiszántúli Református Egyházkerületben kettős püspökválasztás történt. Ez a papságot is megosztotta, a békési egyházmegye lelkészei Sinai Miklós mellett álltak ki.²⁶ Ugyanebben az évben Budán zsinatot is tartottak, amelyre a békési egyházmegye két követet küldött. Szentmiklósi Sebők Sámuel és Szőnyi Benjámintól tudjuk, hogy aktívan részt

¹⁹ TtREL I.29.k.1. I.29.k.3.

²⁰ KIS, 1992, 99, 145.

²¹ TtREL I.29.k. 1. fol. 1v.

²² BARCSA, 1908, 86; HEGYI, 2023.

²³ IMRE, 1981.

²⁴ SZÖGI, 2004, nr. 6090; HEGYI-SZÖGI, 2016, nr. 274, 628, 1709.

²⁵ IMRE, 2012, 406.

²⁶ KIS, 1992, 124, 141.

vettek a kánonok megalkotásának vitáján, és Szentmiklósi naplót is vezetett a kettős püspökválasztásról.²⁷

Annak érdekében, hogy meg tudjuk válaszolni azt a kérdést, hogy miért jött létre a békési egyházmegyében özvegy-árvapénztár, nem elegendő válasz az, hogy élénk közéletet folytattak a lelkipásztorok. Ez szükséges előfeltétele volt egy önszegélyező szervezet létrejöttének, de nem magyarázza meg, miért alapítottak a prédikátorok pénztárt. A válasz az indítékokban rejlik: meg kell tudnunk, mi volt az oka annak, hogy 1790-ben összefogtak és alapítottak egy kezdetleges nyugdíjintézetet.

Az indítékokkal kapcsolatban legfontosabb forrás az özvegy-árvapénztár 1790-ben keletkezett jegyzőkönyve, amely összesen 22 oldal terjedelmű. Az eredeti jegyzőkönyv lapjainak sorrendjét Szeremlei Sámuel a 19. század végén megváltoztatta, egyúttal ő számozta is a lapokat, de a címlapot nem számolta bele a kötet terjedelmébe. A pénztár első ülésének jegyzőkönyvét utólag illesztette a pénztáralapítók névsora után:

fol. 1r.	Címlap
fol. 1v.	1815-ös feljegyzés a pénztár sorsáról
p. 1.	Belső címlap
p. 2.	Mottó Jakab apostol leveléből
p. 3–6.	Az özvegy-árvapénztár megszervezésének története
p. 7–15.	Az özvegy-árvapénztár alapszabálya
p. 16.	Tisztviselők eskümintái
p. 17–18.	Tagdíjfizetők névsora
fol. 19r–v. [p. 18a–b]	Az özvegy-árvapénztár ülésének jegyzőkönyve, 1790. szeptember 8.

Az özvegy-árvapénztár összes iratát Szentmiklósi Sebők Sámuel készítette, és az alapító tagok aláírásait is ő másolta be a jegyzőkönyvbe. A dokumentumokból az is kiderül, hogy ő kezdeményezte az önszegélyezés megszervezését, tehát az indítékot Szentmiklósi Sebők tevékenységében kell keresnünk.

Szentmiklósi Sebők Sámuel lelkészcsaládban született 1735-ben, Berettyóújfaluban. Szokásos lelkészi életpályát járt végig: először tanító volt, majd külföldön tanult. 1766-ban Törökszentmiklóson lett lelkipásztor, majd 1777-től Szentesen szolgált. 1787-ben alesperessé választották, 1792-ben esperes lett, életét 1798-ban fejezte be.²⁸ Az özvegy-árvapénztár jegyzőkönyvéből kiderül, hogy először 1778-ban kezdeményezte egy önszegélyező pénztár felállítását, de ez akkor nem valósult meg. 1790. február 11-én Nagyzerénden a békési egyházmegye közgyűlésén ismét előállt ötletével. Ekkor viszont támogatókra talált, és megkérték, hogy dolgozza ki az intézmény alapszabályait. Ezt meg is tette, 1790. június 1-jén benyújtotta a javaslatát, amelyeket szeptember 8-án

²⁷ TtREL I.29.c.12. nr. 20. Szentmiklósi Sebők Sámuel naplója Sinai Miklós püspökválasztási perével kapcsolatban, 1791. I.29.c.14. Szőnyi Benjámín és Szentmiklósi Sebők Sámuel beszámolója a budai zsinatról, Buda, 1791. szeptember 23–26.

²⁸ Kts, 1992, 98–100.

el is fogadtak. Ezen a napon megalakult a pénztár, összeírták a tagok névsorát, és a kezdőtőkét is összegyűjtötték, végül megtartották a pénztár első közgyűlését is.

Az özvegy-árvapénztár jegyzőkönyvéből kiderül, hogy az alapítás legfőbb indítéka az volt, hogy a lelkipásztorok elhalálózása esetén nem volt biztosítva özvegyeik és árváik anyagi helyzete. Az indíték mégsem ennyire egyértelmű, mert 1778-ban sem volt jobb a helyzetük, akkor mégis elutasították a kezdeményezést. Mi lehetett ennek az oka? Egész biztosan közrejátszott ebben az, hogy 1778-ban Szentmiklósi újonc volt az egyházmegyében, 1790-ben viszont már alesperesként szolgált. 1790-ben a többi lelkész előtt már volt akkora tekintélye, hogy elfogadták kezdeményezését. Ezek szerint Szentmiklóst több évtizeden keresztül foglalkoztatta az özvegyek és árvák sorsa. Honnan eredhetett ez az empátia?

Szentmiklósi Sebők Sámuel 1763 és 1765 között Bernben tanult.²⁹ A 17–18. század fordulóján Bernben a pietizmus átalakította a szegénygondozást.³⁰ Korábban említettük, hogy a pietizmusnak Magyarországon is fontos szerepe volt az özvegy-árvapénztárak létrejöttében. Bern kantonban a 18. században minden településen működtek mai értelemben vett hajléktalanszállók. Az önkormányzatok által beszedett vagyonadót a szegényekről való gondoskodásra fordították, és az árvák számára is igyekeztek készpénzben juttatásokat biztosítani.³¹ Bern város szegény polgárainak étkezést is nyújtott. 1676 óta a hentesek céhének feladata volt az élelmiszer biztosítása, amelyet leginkább az ünnepi (városi) étkezések maradákaiból teljesítettek. A hentesfeleségek külön testületbe szerveződtek a 18. században, melynek egyik feladata volt a gondoskodás a szegények étkezéséről.³²

Semmilyen adatunk nincs arról, hogy Szentmiklósi Bernből hozta magával az özvegyekről és árvákról való gondoskodás ötletét. Két év svájci tartózkodás alatt viszont egész biztosan megismerte a rendszer működését, amely az 1778. évi kezdeményezésére hatással lehetett. Amint említettük, ekkor már a Magyar Királyságban az evangélikus egyházban működött néhány ilyen intézmény, de a református egyházban csak a 18. század végén jöttek ezek létre. A békési egyházmegyében nemcsak azért kellett 1790-ig várni a sikeres alapításra, mert Szentmiklósi ekkorra már tisztelt vezetőnek számított, hanem egyéb körülmények is befolyásolták azt.

1787-ben az egyházmegye vezetőjét, Szőnyi Benjámin elüldözték gyülekezetéből. Így munkanélküli lelkipásztorrá vált.³³ A Szentmiklósi Sebők által fogalmazott alapszabály egyik pontja kimondja, hogy az elszegényedett lelkipásztorok anyagi támogatása is feladata a pénztárnak. Valószínűleg Szőnyi esete befolyásolta ennek a pontnak az alapszabályba való bekerülését. Az 1790-ben keletkezett alapszabály elfogadását támogatta az is, hogy ebben az időszakban a református egyházban másutt is létrejöttek ilyen intézmények. A legújabb szakirodalom is kiemeli, hogy a szóbeszédnek, a közgondolko-

²⁹ HEGYI-SZÖGI, 2016, nr. 558.

³⁰ DELLSPERGER, 1984, 164–166.

³¹ BAUMANN, 2008, 191–194.

³² SCHLÄPPI, 2008, 198–201.

³³ SZEREMLEY, 1890, 143–144, 172, 194, 197–199.

dást foglalkoztató kérdéseknek nagyon nagy szerepe van az iratok keletkezésében.³⁴ Mivel fentebb bebizonyítottuk, hogy a békési egyházmegye lelkipásztorai aktívan figyelték az eseményeket, egész biztosan ők is hallottak más egyházmegyék kezdeményezéseiről, ezért gondolták azt, hogy most már nekik is meg kell alapítaniuk a saját özvegy-árvapénztárukat.

Ezek alapján az 1790-es pénztáralapítás indokai a következők: Szentmiklósi Sebők Sámuel jól ismerte a svájci szegénygondozást, amelyet követendő példaként hazájában is meg szeretett volna valósítani. 1787-ben a békési egyházmegye vezetője, Szőnyi Benjámin elveszítette állását, ami sokkolta a papságot. Az 1790-es évekre a közbeszéd tárgya lett az özvegy-árvapénztárak ügye, amely Békésben is az asztali beszélgetések témájává vált. Szentmiklósi Sebők Sámuel alesperesként ekkorra szerzett akkora tekintélyt, hogy elfogadták pénztáralapítási ötletét.

Ezek után már csak a második kérdésünket kell megválaszolnunk: hogyan működött a pénztár, milyen önszervezést tudott nyújtani?

Valójában csekély lehetőségeik voltak. Az éves tagdíj nem fedezte a működési költségeket, és nem is lépett be az egyházmegye összes lelkipásztora a pénztárba. Az eredeti elképzelések szerint nem a teljes prédikátori fizetés, hanem csak a stólaból befolyt jövedelem után kellett tagdíjat fizetni: forintonként egy krajcárt. Mivel a lelkipásztorok igen eltérő anyagi körülmények között éltek, nehéz megállapítani, mennyire volt ez nekik megterhelő. Ráadásul nem tudjuk, hogy egy évben hány temetésen és esküvőn szolgáltak. A fennmaradt díjlevelek szerint a gazdagabb gyülekezetekben egy temetés vagy esketés 1 forintba került, másutt 12 dénárba. Mindezen túl éves szinten 20–100 forintot kaptak készpénzben, amelyet természetbeni juttatással pótoltak ki (gabona, tűzifa).³⁵ Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az egykrajcáros tagdíj nem lehetett a lelkészek számára megterhelő.

Az alapszabály szerint alapvető céljuk az özvegyek és árvák támogatása volt. Részletesen meghatározták, hány éves korig fogják a gyermekeket segíteni. A fiúk és lányok esetében eltérő korhatárt határoztak meg. Az özvegyek csak akkor kaphattak támogatást, ha nem mentek újból férjhez. Amint említettük, öregségi nyugdíjat, illetve munkanélküli-segélyt is kívántak a lelkipásztorok számára folyósítani. Sajnos nem maradtak fenn iratok arról, történt-e bármilyen kifizetés a pénztárból, de az 1815-ös feljegyzés arra enged következtetni, hogy csekély tőkét sikerült összegyűjteni, amiből tényleges özvegyi nyugdíjat, illetve árvasági segélyt nem lehetett folyósítani. Így nem csoda, hogy a pénztár megszűnt. További kutatásokat igényelne annak kiderítése, hogyan zajlott az özvegy-árvapénztár felszámolása. Az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvében nincs nyoma annak, hogy megpróbálták volna azt megmenteni, illetve megakadályozni az alap beolvasztását az esperesség kasszájába. Az 1815-ös jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyűlés egyik pontjában sem foglalkoztak a pénztárral.³⁶

³⁴ TÓTH, 2023, 97.

³⁵ HEGYI, 2021, 62–77.

³⁶ TtREL I.29.a.2. Makó, 1815. március 1.

A forrásközlés módjáról

A kora újkori magyar nyelvű forrásszövegek kiadásával kapcsolatban a hazai történettudomány többször is állást foglalt. Ezeket az iránymutatásokat figyelembe vettük, és ennek megfelelően a következő átírási szabályokat alkalmaztuk.³⁷ A szókezdő nagybetűk írásmódjakor a mai magyar helyesírási szabályokat követtük. A mássalhangzókat betűhíven írtuk át, még akkor is, ha az ellenkezett a mai helyesírás szabályaival (például *ekklézsia, olyan, ehez, halgató* stb.). A *tz* és a *ts* betűket nem írtuk át *c* és *cs* betűkké. Ahol a hangértéke megköveteli, ott az *s* betűt *zs*-vé (*ekklésia* – *ekklézsia*), az *i* betűt *j*-vé (*ifjú* – *ifjú*) a *dj* betűket *gy*-vé (*edj* – *egy*) írtuk át. A magánhangzók hosszúságának vagy rövidségének megadásánál mindig a mai helyesírás szerint tettük ki az ékezeteket. A magyar szavak egybe- és különírásakor a mai helyesírás szabályait vettük figyelembe. A szövegek központozásában a mai mondat szerkesztési elveket vettük figyelembe, vagyis a mondatrészeket elválasztó vesszőket, pontosvesszőket kitettük, függetlenül attól, hogy az eredeti szövegben megtalálható volt-e vagy sem. A többtagú hely- és személynéveket a mai helyesírás szabályai szerint egybeírtuk, de az eredeti nagy kezdőbetűket meghagytuk (például *HódMezőVásárhely*). A latin főneveket a latin nyelv szabályai szerint ékezetek nélkül írtuk át, de a latin tövű, viszont magyarul ragozott igék toldalékaira kitettük az ékezeteket.

A szöveg értelmezését zavaró rövidítéseket feloldottuk. A Lymbus szerkesztési elveinek megfelelően a feloldást nem jelöltük zárójelekkel. A latin nyelvű szavaknál az *u*, *v*, *i*, *j* betűket a kiejtésnek megfelelően írtuk át. A nyilvánvaló elírásokat [?]-lel, az olvashatatlan részeket ...-tal jelöltük. A kihúzásokra és egyéb szövegbeli módosulásokra lábjegyzetben hivatkoztunk. A kézirat oldalszámát szögletes zárójelben közöltük. Az utólagos megjegyzéseket, betoldásokat dőlt betűvel szedtük. A korabeli nyelvhasználatban sok szakkifejezést latin tövű, de magyar raggal ellátott főnevekkel fejeztek ki, ezért azok első említésekor magyarázó lábjegyzetben megadjuk jelentésüket.

³⁷ BAK, 2000; ERZSI, I.

Forrásközlés

A Békési Református Egyházmegye özvegy-árvapénztára

1790

TtREL I.29.k.1.

/Címlap/

[fol. 1r.] *A békési tractusban levő papi özvegyek és árvák felsegélésére alakított institutum alapszabályai stb. 1790-ból, 1–18. lap és a békésbánáti református egyházmegyei özvegy árva pénztár alapszabályai és jegyzőkönyve, 19–149. lap 1880–1897. Végezetre a békésbánáti református egyházmegyei lelkészi nyugdíj-intézet alapszabályai és jegyzőkönyve 150–laptól 1898–*

/1815-ös feljegyzés a pénztár sorsáról/

[fol. 1v.] Jegyzés. A *charitativa cassából*³⁸ számolván néhai esperest nagytiszteletű Kis András uram azon számadó diariumnak³⁹ utolsó levelén iljen jegyzés van: 29. Octobris kétszáz bankó forintokat a *viduale institutum*ból⁴⁰ ötvennégy váltó forintokban néhai tiszteletes senior⁴¹ Gyarmati Ferencné⁴² asszonyságtól mai napon felvettem – 54 forintban. Lásd *documentum numero 1-o*.

2-a Martii 1815. ugyanezen summát mint rendes perceptornak⁴³ tiszteletes assessor⁴⁴ Kis Bálint⁴⁵ úrnak általadtam. Lásd *documentum numero 1-o*.

Lásd az *agentiale diarium*⁴⁶ utolsó levelén való jegyzést az 54 vonás forint sorsáról.

/Belső címlap/

[p. 1.] A tiszteletes prédikátorok halálok után gyámoltalanságra jutó özvegyeiknek, árváiknak felsegélésükre legalább boldogtalan sorsoknak tűrhetőbbé tehető tételére igye-

³⁸ *Charitativa cassa* (latin): segélypénztár.

³⁹ *Diarium* (latin): napló.

⁴⁰ *Viduale institutum* (latin): segélyegylet.

⁴¹ *Senior* (latin): esperes.

⁴² Gyarmathi Ferenc 1802 és 1812 között szentesi lelkész özvegye. Lánykori neve Király Zsuzsanna. HEGYI, 2018, 227.

⁴³ *Perceptor* (latin): pénztárnok.

⁴⁴ *Assessor* (latin): tanácsbíró, ülnök.

⁴⁵ Kis Bálint 1799 és 1853 között szentesi lelkész. HEGYI, 2018, 271.

⁴⁶ *Agentiale diarium* (latin): ágensi napló.

kező institutum⁴⁷ kezdetének, felállításának, előmeneteleinek és folyásának leírása, melyet a venerabilis⁴⁸ békési tractusban⁴⁹ ekkor prédikatori hivatalt viselő tisztelt szolgatársaimnak projectált,⁵⁰ rendbenszedett a megvizsgálására s akiknek tettzene az abban leendő megegyezésre feltett 1-a Junii 1790.

Szentmiklósi Sebők Sámuel⁵¹ manu propria a szentesi reformáta eklézsiának akkori prédikátora és a venerabilis békési tractusnak proseniora.⁵²

/Mottó Jakab apostol leveléből/

[p. 2.] Jakab 1,27. A tiszta és az Isten előtt és az Atya előtt szeplő nélkül való isteni szolgálat ebben áll: meglátogatni az árvákat és az özvegyeket az ő nyomorúságokban.

/Az özvegy-árvapénztár megszervezésének története/

[p. 3.] Az institutum kezdetének alkalmatossága

NagyZerénden⁵³ 11. Februarii 1790. tartatott dislocatoria⁵⁴ gyűlésünkben előlforduló nagyobb dolgainkat elvégezvén, amelyben jelen voltak prosenior Szentmiklósi Sebők Sámuel, tiszteletes Kuthi Ádám⁵⁵ venerabilis tractus notarius,⁵⁶ ötsödi,⁵⁷ assessorok Bartha József⁵⁸ nagyzeréndi, Szkárosi Lázár Pál⁵⁹ erdőhegyi⁶⁰ és Molnár János⁶¹ m[ező] berényi⁶² prédikátor uraimék, a gregariusok⁶³ közül pedig tiszteletes Szilágyi János⁶⁴

⁴⁷ Institutum (latin): intézmény.

⁴⁸ Venerabilis (latin): tiszteletreméltó.

⁴⁹ Tractus (latin): egyházmegye.

⁵⁰ Projectál (latinból): javasol, tervez.

⁵¹ Szentmiklósi Sebők Sámuel 1777 és 1798 között szentesi lelkész. HEGYI, 2018, 98–102.

⁵² Prosenior (latin): alesperes.

⁵³ Nagyzerénd, Arad megye (ma: Zerind, RO).

⁵⁴ Dislocatio (latin): áthelyezés. Ebben az esetben arra utal, hogy az egyházmegyei gyűlést az eredeti helyszín után másutt folytatták.

⁵⁵ Kuthi Ádám 1798 és 1809 között öcsödi lelkész. HEGYI, 2018, 87.

⁵⁶ Tractus notarius (latin): egyházmegyei jegyző.

⁵⁷ Öcsöd, Jász-Nagykun-Szolnok megye (H).

⁵⁸ Bartha József 1782 és 1790 között nagyzeréndi lelkész. BARCSA, 1908, 305.

⁵⁹ Lázár Pál 1780 és 1799 között erdőhegyi lelkész. BARCSA, 1908, 235.

⁶⁰ Erdőhegy-Kisjenő, Arad megye (ma: Chişineu-Cris, RO).

⁶¹ Molnár János 1768 és 1807 között mezőberényi lelkész. BARCSA, 1908, 288.

⁶² Mezőberény, Békés megye (H).

⁶³ Gregarius (latin): közkatona, itt: közpap.

⁶⁴ Szilágyi János 1767 és 1797 között vadászi lelkész. BARCSA, 1908, 362.

vadászi,⁶⁵ Kállai Sámuel⁶⁶ dobozi,⁶⁷ Kállai József⁶⁸ feketegyarmathi⁶⁹ prédikátor uraimék. Fellyebb említett prosenior Szentmiklósi Sebők Sámuel emlétette az otlévő tiszteletes atyafiak előtt: Jó volna a venerabilis tractusban egy ollyas fundatiót⁷⁰ felállítani, amelyből a [tiszteletes] prédikátorok özvegységre, árvaságra jutott gyámoltalan maradéki segítettének, melynek felállítására ne adnának többet ezen társaságban magokat beadó tiszteletes atyafiak, hanem az ő prédikatori pénz és életbeli fizetésekből és a stó-lájából esztendőnként beevő jövedelmek szerént ki-ki minden forintból egy krajczárt. Tetszett a fent említett tiszteletes atyafiaknak ezen projectum,⁷¹ és mindjárt ekkor benne a jelenlévők megegyeztenek.

Minthogy pedig az eféle institutumnak jó fundamentomon is előre kiszabott törvényeken kellene felállani, ugyanekkor a már fellyebb említett proseniornak committáltatott,⁷² hogy azt szedje jó rendben, és azt botsássa a tractusban lévő minden tiszteletes prédikátorok megvizsgálása alá, mellyet véghez vivén ezen institutumnak hasznos és szükséges voltát mutogató ilyen előljáró beszéddel közlött a tiszteletes atyafiakkal, amint itt mindjárt következik:

Melly boldogtalanul légyen minékünk református prédikátoroknak világ szerént dolgunk és állapotunk, mi magunk érezzük és tapasztaljuk azt legjobban. De tudják. Sőt! Tulajdon szemekkel láttyák mindazok valakik, [akik] a mi dolgainkban közelebbről kívántak és méltóztattak valaha betekinteni. De ha szintén senki nem hinné is, nyilván taníttya, és bizonyíttya azt halálunk után özvegyeinknek és árváink[na]k siralmas sorsra és állapotra való jutások.

Mi légyen e nagy boldogtalanságunknak az oka? Nem kell rólla sokat gondolkozni, szemben tűnő ez: tudni illik a mi terhes hivatalbéli szolgálatainkért magoktól a halgatóktól szabad akaratyok szerént öreájok nézve ugyan minden esztendőben alább szállítható, de mireánk nézve megmásolhatatlanul kiszabott tsekély és vékony fizetésünk. Ugyan mellyik házigazda az, aki tsupán tsak ételért magának legkissebb és legalábbvaló hivatalú házi szolgát fogadhasson. A legalábbvaló malatzpásztor gyermek is ételen kívül [p. 4.] kíván gazdájától egész ruhát, és egy-két forintot legalábbis. Mi a Jésus Krisztusnak szolgálói, a lelkeknek pásztori vagyunk evilágon azok a boldogtalan munkások, akiknek megszorított és kiszabott fizetésünkéből a mi és házunk népe tisztességes tápláltatása és eltartása ki nem telik. Mégpedig nemtsak az apróbb és kevés számból álló ekklezsiákban, hanem úgy vagyon a nagyobb és népesebb ekklezsiákban is. Vegyünk fel példáol egy középszerű élésű és tehetségű háznépet, amelly nyolcz különböző és munkatehető személyekből áll. Mellyik az a takarékos gazda, aki ennek tartását, tápláltatá-

⁶⁵ Nagyzerénd, Arad megye (ma: Zerind, RO).

⁶⁶ Kállai M. Sámuel 1772 és 1808 között dobozi lelkész. BARCSA, 1908, 230.

⁶⁷ Doboz, Békés megye (H).

⁶⁸ Kállai József 1778 és 1795 között feketegyarmati lelkész. BARCSA, 1908, 241.

⁶⁹ Feketegyarmat, Arad megye (ma: Neagră, RO).

⁷⁰ Fundatio (latin): alapítvány, pénzalap.

⁷¹ Projectum (latin): terv, javaslat.

⁷² Committál (latin): megbíz, meghatalmaz.

sát és ruházattját esztendőnt által 500 forintokkal megérje. Úgyde mellyik az az ekklézsia közöttünk, amellyben egy prédikátornak fizetése 500 forintokra menne? Egyben summálván mindenféle jövedelmünket, holott minékünk is kell élnünk, és sokszor több számból álló házunk népét táplálnunk és ruháznunk még pedig cha[racte]rünk-höz képest tisztességesen, mert különben, ha hogy magunkat megvonnyuk mások eránt is gazdálkodók nem vagyunk. Mi kapjuk el leghamarabb a mi halgatóinktól – akik okai a mi szegénységünknek – a gyalázatos fősvényi titulust. Mégpedig annyival méltóbban panaszolkodhatunk mi, kik népesebb ekklézsiákban lakunk, fizetésünknek tsekélysege felől, mert a mi rajtunk levő munkáinknak szorgos és terhes volta miatt a mi magunk és sokszor számos házunk népe külső javának munkálódásától egészen el kell magunkat vonni.

Ezekből következnek immár ezek a siralmas sorsok és boldogtalan állapotok:

1-o hogy az apróbb, kevesebb számból álló ekklézsiákban szolgáló lelkipásztoroknak vékony és tsekély jövedelmekből nem táplálhatván magokat és házok népét, sokszor a paraszti munkához is hozzá kell nyúlni. Kapára és kaszára kéntelenítettnek keze-
ket vetni, és így hivatalbéli kötelességeknek megtsonkulásával is napról más napra való élelmeket keresni vagy pedig más kereskedésre is magokat adni.

2-o hogy ezek mind magok, mind házok népe vagy gyermekeik rongyos és szakadozott ruhában kényszerítettnek járnai, és eképpen kivált a kívül valók előtt mind szent hivatalok, mind személylek utálatban szokott menni, és gyermekeiket nem taníttathatván, azokat tudatlanságban kell nevelni. De főképpen

3-o ebből következik, hogy ezeknek halálok után özvegyeik és árváik mélységes szegénységre és gyámoltalan állapotra jutnak, és ami legnagyobb ezeknek maradékai az ő halgatóiktól – mintha ezeknek férjek vagy attyok lettenek volna e világon legboldogabbak – tsúfoltatnak és ujjal mutogattatnak.

Csuda dolog, hogy e nagy rendetlenség, sőt, mondhatom nagy igazságtalanság senkinek amennyire ugyan én tudom még eddig szemében nem ötlött, és ennek megjobbításáról senki nem gondolkozott! Holott, ha ezt voltaképpen meggondoljuk,

α) káros ez az egész református közönségnek. Ugyanis úgy tapasztaljuk, hogy többnyire tsak az alacsony sorsban és állapotban született ifjak szánnyák magokat a prédikátorságra, akiknek bátor, jó elmebéli tehetségek légyen is, de sokakban hibázott a felneveltetés. Vagyon ugyan jó tudományok, de nints auctoritások vagy hivatalokra és az igazgatásra megkívántató illendő magokratartások. [p. 5.] Sokan félelmesek, amely miatt hivataloknak egy jó részét – mely a bünösöknek megfeddedek – elmúlattyák, mert attól tartanak, hogyha keményen bánnak halgatóikkal, megunnyák és kivetik. Né-mellyik igen kiereszkedik, mellyért halgatóik előtt contemptusba⁷³ mennek. Sőt! Több is következik a jó neveltetésnek elmulatásából, mellyeket most nem akarok említeni. Mellyik az a hivatal a világon, amelly nemesebb erköltsöt, fegyhetetlenebb életet, nagyobb okosságot, a nehéz dolgokban magát könnyen feltalálható elmésséget – és mint-hogy a nagyobb méltóságok előtt is sokszor meg kell jelenni – nagyobb bátorságot kí-

⁷³ Contemptus (latin): megvetés.

vánna, mint a prédikátori hivatal. De mégis mellyik nemes vagy nagyobb rangú ember az, aki az ő nemes elméjű és jól nevelt gyermekét papságra száná, és aszerént nevelné. Mellyik jó tehetségekkal bíró gyermek az, aki magát a prédikátorságra készítené? Az élet nemében való választás vagy a prókátorság,⁷⁴ jurátusság⁷⁵ vagy más egyéb e féle életnek neme. Mert tudja jól minden[ki], hogy a prédikátori hivatal nem egyéb, hanem mind magára, mind maradékira nézve egy boldogtalan állapot. Hát valyon nem következik-e ebből a vallásunkra nézve tetemes és megsirathatatlan nagy kár?

β) De, amint ebből illy nagy kár, úgy nagy gyaláztatása is következik vallásunknak, mert kivált a más vallásúak így gondolkoznak, hogy ezeknek a mi vallásunkbelieknek nagyobb gondjok vagyon az ökreik, lovaik, juhaik pásztoraira, hogy sem mint az ő lelkeknek pásztoraira. Ennek felett

γ) vagyon e dologban szembentűnő nagy igazságtalanság is, mert válasszunk egy józan okossággal bíró, nem keresztyén bírót. Terjesszük ennek eleiben a dolgot illy formán: egy ember gyermekéségétől fogva nagy munkával és fáradsággal a maga tulajdon költségén arra készítette magát, hogy ez vagy amaz közönséges társaságnak javára és boldogítására lehessen annak idejében. Egyszer elkészül, és előláll. Abban nagy haszonnal fojtattya hivatalát, annak javát és boldogságát keresi, és munkálkodik egyedül a maga és a háza népe hasznának félretételével. A jutalom pedig, amiért szolgál, többnyire tsak ez, hogy az a társaság közepszerűen kiszolgáltattya annak és háza népének eledelét. Egyszer meghal ez a hűséges szolga, az ő felesége és gyermekei nagy gyámoltalanságra jutnak. Tegyen ítéletet ez a bíró ezeken a boldogtalan és az ő attyoknak a közönséges jónak keresésére és munkálkodására fordított hűségéért. Minden segedelemtől megfosztatott özvegyen és árvákon miképpen keljen segíteni? Minden bizonnal az a pogány bíró ezt a sententiát⁷⁶ fogja kimondani: hogy az a közönséges társaság, amelynek ez a megholt ember a maga és a háza népe java keresésének félretételével vagy elmulatásával munkálódta boldogítását, az ő emiatt gyámoltalanságra jutott maradékát a közjából tartsa el, és azoknak hűségesen gondjokat viselje.

Minthogy pedig eddig illyen egyenes ítéletet tevő pártfogókat mi nem találtunk, akik ezen gyámoltalan és siralmas állapotnak megjobbításáról vagy legalább tűrhetőbbé tehető tételéről gondolkodott volna. Ez sem magunkon és a mi gyámoltalanságra jutható maradékink siralmas sorsoknak képzelésén a mi tulajdon szívünk és mi magunk prédikátorok gondoljunk és állítsunk fel egy olyan fundusotskát, amelyből segélvén az eféle gyámoltalanokat, ha szintén egészen boldogokká nem tehertyük is őket, siralmas sorsokon valamit könnyebbítsünk.

De miből készülne és állana fel ez a fundus? A mi papi hivatalunk fojtatásáért bejövő tsekély jövedelmünkéből elosztatván annak minden [p. 6.] esztendőben 60-dik részét, minden forintból 1 krajtzárt.

⁷⁴ Prókátor (latinból): ügyvéd.

⁷⁵ Juratus (latin): joggyakornok.

⁷⁶ Sententia (latin): ítélet, végzés.

De talán azt mondja valaki közlünk: most is tsekély ebeli jövedelmünk, – amint már oda fellyebb megmutattattott – hát azt is fogyasszuk, és magunkat azzal is boldogtalanabbá tegyük? Erre ezt felelem:

1-o szabad akarattyában áll kinek-kinek ha adja e magát ebben a társaságban vagy nem.

2-o Akiknek nagyon tsekély a fizetések, kevesebbet is adnak mint mások, akiknek az bővebben vagyon. Úgyde mindenféle özvegyek és árvák, minthogy egyforma boldogtalanságban vagynak, egyformán fognak segéttetni, és ami keveseket most jövedelmekből elszakasztanak, bőséges uzsorával fog az akkor visszatérni.

3-o Feltevén, hogy némelyek e tekintetből tartóztatták meg magok jövedelmeknek ezt a kevés részetskéjét, úgyde a többivel egygyütt tsakugyan elfogy az is, és így halálok után maradékokat semmivel sem teszik azzal boldogabbakká, de itt megmarad, és abból várhatnak valamely segedelmet.

De talán fognak közöttünk olyak is találkozni, akinek vagy gyermekik nem lévén, vagy pedig a f[elséges] Isten őket világi jókkal megáldván arról semmit nem tartanak, hogy maradékaik az eféle segítségére szorulnának.

De jusson eszekben ezeknek, amit mond Szent Pál 1. Kor. 10.24-33. „Ne keresse ki ki a maga hasznát, hanem a másokét is. Miképpen én is mindenekben mindeneknek kedveskedem, nem keresem az én magam hasznát, hanem sokaknak hasznokat, hogy megtartassanak.” Gondolják meg azt is, mit mond a poeta:

„Vir videas ne forte cadas dum stare videris
Dat varias fortuna vias, quibus ire juberis.”⁷⁷

Jut eszemben, hogy én már ezelőtt mintegy 12 esztendőekkel, egygyütt lévén négyen prédikátorok említettem: Mely nagy fogyatkozás légyen az mi közöttünk, hogy a deficiens prédikátorokra vagy közönségesen a prédikátorok halálok után maradékaikra nints semmi gondunk, de ez új dolognak tetszván, legkisebb reflexióban sem jött. Az elmúlt február 11-dik napján NagyZerinden tartott gyűlésünkben az ott megjelent tiszteletes assessorok és más tiszteletes prédikátorok előtt ismét előlhozván az efelől tett projectumom, annyira tetszett mindnyájoknak, hogy egy tisztelt atyafi mindjárt akkor tsekély jövedelmének már fellyebb említett részét azonnal letette. Kit követett egy becses rector⁷⁸ is, letévén ez is pénzbeli fizetésének kiszabott rátáját. És épen e bátorított engemet meg, hogy ezen dolgot közönségessé tegyem, és a venerabilis tractusban lévő tiszteletes prédikátorokkal személy szerént mindnyájokkal kegyelmetekkel közöljem determinálván⁷⁹ ezt, és egyszersmind a fellyebb említett gyűlés énnékem committálván, hogy ezen institutumnak felállítására szolgáló rendelkezéseket szedjem rendben, mellyek aztán ebben

⁷⁷ A kora újkorban gyakran idézték református körökben ezt a néhány sort, de a vers középkori eredetű IAA 14776. KERESZTESI, 1927, 337; WALTHER, 1969, 20431.

⁷⁸ Rector (latin): tanító, iskolamester.

⁷⁹ Determinál (latin): meghatároz.

törvény gyanánt fognak lenni. A felséges Isten hajtsa mindnyájunknak szívét az ügyetlen és gyámoltalan özvegyeken és árvákon való könyörületességre szívemből kívánom. Írtam Szentesen 1-a Junii 1790.

SzentMiklósi Sebők Sámuel manu propria,
a békési venerabilis tractus proseniora

Az özvegy-árvapénztár alapszabálya

[p. 7.] Ezen institutum felállítására, folytatására tartozó rendelkezések aszerént, amint az 1790-dik esztendőben SzentMihály havának 8-dik napján Vésztőn⁸⁰ tartatott közönséges gyűlésünkben bévétettetett és megerősítettett.

Hogy ezen prédikátorok özvegyeiknek és árváiknak felsegélyekre tartozó institutum jó lábra állhasson, helyesen és hasznoson folyhasson, három dologra kelletik vigyázni.

- 1-o Fundusra és annak beszédésének módjára
- 2-o Ennek objectumaira,⁸¹ az özvegyekre és árvákra meghatározván mitsodás özvegyek és árvák fognak ebből részt venni
- 3-o Ennek administratiójára.⁸²

Első rész a fundusról és annak beszédésének módjáról

§ 1. Ez a fundus fog állani és szaporodni a mi prédikatori jövedelmünkből, példának okáért készpénz fizetésünkből, mindenféle stólából, az ekkléziától kiszabott búzából, árpából. Ezeknek árrát pénzbe gondolván az alább feljegyzett limitatio⁸³ szerént: mind ezeknek 60-dik részét vagy minden rhénus forintból tartozik ki-ki egy krajczárt esztendőnként ebben a cassában beadni.

Nota bene: ebben az oeconomia⁸⁴ból⁸⁴ bejövő jövedelem nem ingrediál.⁸⁵

Illyen formán vagy onnyi és onnyi készpénz fizetése, ebből esik onnyi és onnyi krajczár.

Vagy onnyi és onnyi véka búza és árpa fizetése limitálván a búzának árrát közepserű árron 30 krajczárra, az árpának vékáját 15 krajczárra, ebből essik onnyi és onnyi.

A stólából is hasonlóképpen kell kiszabni.

⁸⁰ Vésztő, Békés megye (H).

⁸¹ Objectum (latin): tárgy.

⁸² Administratio (latin): igazgatás, kezelés.

⁸³ Limitatio (latin): meghatározás.

⁸⁴ Oeconomia (latin): gazdaság.

⁸⁵ Ingrediál (latinból): befolyik, bejön. Az ingrediál igét ebben a korban a befolyó, beérkező pénzre használták. A megjegyzést valószínűleg úgy kell érteni, hogy a nem lelkeszi fizetésből, vagyis a gazdálkodásból (oeconomia) származó jövedelem után nem kellett járulékot fizetni (a szerk.).

§ 2. Talán fognak találkozni oly különös jóltévők is, akik halálok óráján megemlékezvén az eféle prédikátorok özvegyeiről és árvaikról, ezeket is befoglalják testamentom tételekben. Kivált mi prédikátorok, akiknek vagy gyermekeink számosan nintsenek vagy ha vagynak is, de adott az Isten annyi világi jókat, hogy azoknak fogyatkozások nélkül hagyhatunk evégre is. Ne felejtkezzünk el rólluk.

§ 3. Ami pedig illeti ezen beneficiumnak⁸⁶ beszédését, e fog bízattatni tiszteletes assessor uraimra, felosztván közöttök az ekklézsiákat. A beszédések ideje pedig fog lenni az esztendőnek első napja, az újjesztendő, amint ez oda alább caput⁸⁷ III. § 1. 3. sub littera⁸⁸ β bővebben előladatik.

§ 4. Hogyha pedig történnék, hogy valakik azon tiszteletes prédikátorok közül, [p. 8.] akik ezen venerabilis tractusban szolgáltanak és – esztendőnként a magok symbolájoikat⁸⁹ a fellyebb írt mód szerént beadták – más tractusba mennének által, és onnan is azon ekklézsiabeli jövedelmek meghatározott részét beküldenék a cassába, ahoz szintén úgy leszen jussok, mintha akkor is ebben a tractusban volna lakások. Hogyha pedig ki akarják venni azt, amit addig beadtanak, mindegyik pénz kiadódik. Hogyha pedig azt onnan be nem küldenék, a beadott pénzt sem kívánnyák kivenni, és meghalnak, az örökösön a fundusban marad és maradékiknak a kivételre vagy az abból való segítségnek kívánására nem leszen többé jussuk. Úgy szintén

§ 5. ha valamely tiszteletes atyafi, aki egy ideig beadta ugyan a maga rátióját esztendőnként, de egyszer annak befizetésétől megszűnne, az inspector⁹⁰ által admoneáltassék,⁹¹ de ha mégsem akar fizetni, várakozzanak utána egy esztendeig. Ha ekkor sem akar fizetni, az is, amit eddig adott, adassék neki vissza, és maradjon ki a társaságból.

Ezen 4. és 5-dik §-sokra ezt is meg kell jegyezni: ha úgy történnék, hogy valaki a már beadott symboláját vagy maga önként kivenné, vagy a társaságtól vissza adattatnék, és azalatt, míg még pénze a cassában benn volt, divisiók⁹² lennének a találtató özvegyek és árvák között, amennyi kiosztott pénzből esne a proportio⁹³ a fundusban már benn volt pénzre, annyi belőlle defalcáltatik,⁹⁴ és annak híjjával adattatik ki.

⁸⁶ Beneficium (latin): jótétemény, segély.

⁸⁷ Caput (latin): fejezet.

⁸⁸ Sub littera (latin): jelzés alatt.

⁸⁹ Symbola (latin): pénzbeli hozzájárulás.

⁹⁰ Inspector (latin): felügyelő, gondnok.

⁹¹ Admoneál (latin): megint, figyelmeztet.

⁹² Divisio (latin): elosztás, osztás, kiosztás. Itt: kifizetés.

⁹³ Proportio (latin) arány, arányosan.

⁹⁴ Defalcál (latinból): levon, beszámít.

Második rész. Ezen institutumnak objectumairól, az özvegyekről és árvákról meghatározván mitsodás özvegyek és árvák fognak ebből részt venni és meddig

§ 1. Hogyha ezen társaságban lévő valamely tiszteletes prédikátor maga fogna jutni vagy öregségre vagy valamely nyomorúságra, amiatt olyan gyámoltalanságra, hogy hivatalát tovább nem folytathatná, és abból nem élhetne, ebből a fundusból fogja venni tápláltatását bizonyos és a társaságtól meghatározotandó proportio szerint.

§ 2. Ami pedig illeti az özvegyeket és az árvákat, abból tsak azok fognak részt venni, akiknek férjek vagy attyok symbolájakat a kiszabott mód szerént esztendőnként a cassába beadják. Ezeken kívül más özvegyek és árvák ehez semmi jussukat nem tarthatták.

§ 3. Kéttség kívül, hogy azok az özvegyek és árvák, akik olly állapotban maradnak el külső tehetségekre nézve, amelyből mind magokat, mind gyermekeiket tisztességesen eltarthatták, nem fognak ebéli segedelemre szorulni, és ha azt, ami a rendelés szerént őket is illetné, benn fognák hagyni, azt a társaság hálaadó szível fogja venni, úgy mindazonáltal, hogy azoknak is fenn fog maradni jussuk annak kívánására.

§ 4. Az alacsonyabb sorsú özvegyek vagy olyanok, akik magok maradtak [p. 9.] minden gyermekek nélkül, vagy pedig olyanok, akik számos gyermekekkel maradtanak. Az első rendbéliek, ha hogy vagyon elegendő tehetségek, amelyből tisztességesen élélhetnek, tartásuk magokat ahoz, amint a fellyebb való §-ban meghatározotott. A más rendbéliek pedig vétessenek fel a beneficiumra, de abban az esztendőben, amelyben történt férjeknek halála, nem. Mindazért hogyha időközben haltak meg, ha külömben nem lehet a canonban praescribált⁹⁵ mód szerént, ki fog tölteni az esztendőnek hátramaradott része, és abból fogják venni a magok segedelmeiket. Mindpedig azért, hogy akkor történvén meg férjek halála, találjanak az ekklezsiában olly könyörülő jóltevőket, akik inkább segítik, és így az ilyeneknek ezen fundatióban lejendő részesülések fog kezdődni férjek halálát követő új esztendőben.

§ 5. Minthogy pedig tsak egyedül az istenfélő Isten házát gyakorló, mértékletes és mindenekkel amennyire lehet békességben élő özvegyek a valóságos özvegyasszonyok, tehát a házsártos, mértéktelen, buja, fajtalan, káromkodó és más egyéb eféle bünökben lélegző özvegyek ebből a jótéteményből rekesztessenek ki, és ha nintsen ő gondviselések alá való gyermekek, s már éltek a beneficiummal, azt amit már felvettek, kihúzáván abból a summából, amit férjek a cassában beadott volt, a többi adassék vissza nékik, akármennyire menne is az. Hogyha pedig volnának a prédikátornak elmaradt árvái, a rendetlen életű özvegy kirekesztetvén a jótéteményből, és a gyermekek keze alól elvétetődvén, azokra háruljon az egész beneficium. Az özvegyek életék folytatására való vigyázás pedig kötelessége fog lenni azon tiszteletes assessornak, aki fog vigyázni az alább lejendő

⁹⁵ Canonban praescribált (latin): törvényben előírt.

dispositio⁹⁶ szerint arra az ekklezsiára, amelyben laknak, és ezekről minden esztendőben a seniornak relatiót⁹⁷ tésznek.

§ 6. Ami pedig illeti az árvákat, ezeket háromféle állapotban lehet gondolni:

1-o vagy olyanok, akiknek megholt ugyan édesatyok, de él édesanyok

2-o vagy olyanok, akik már mindkét szüleiktől megfosztottak

3-o vagy pedig olyanok, akik mostohaannyára maradtanak.

Ami illeti az első rendbéliet. Mihelyt meghal a prédikátor, azonnal arra az ekklezsiára vigyázó inspector – vagy ha az maga volt az inspector – a közelebbiről való tiszteletes assessor fogja tudósítani a seniort: 1-o annak haláláról, 2-o az elmaradott özvegynek állapotjáról, nevek szerint az árvákról specificálván kinek-kinek az ő életének esztendeit. 3-o arról is, ha valyon azok taníttattanak-e már vagy nem? És ha taníttattak, ki-ki meddig tanult? Vagy most mit tanul? Ha még nem taníttattanak, hányan tanulhatnának? Ezt megértvén senior, szoros kötelessége légyen, hogy olyan rendeléseket tégyen, hogy a tanulhatók a tiszteletes assessor inspectiója⁹⁸ alatt a localis⁹⁹ iskolákban, amíg tanulhatnak, taníttassanak. Hogyha pedig nagyobb iskolákra kellene már őket küldeni, akkor maga a tiszteletes senior róllok gondoskodjon, és maga testimoniuma¹⁰⁰ mellett, akiknek illik, recommendálja.¹⁰¹ Azalatt is pedig ezeknek a beneficium kiszolgáltatásuk. Hogyha pedig már nagyobb időt értek, a tanulásra sints hajlandóságok, kivált capacitások,¹⁰² [p. 10.] azok közül kit-kit a maga hajlandósága vagy választása szerint kézi mesterségre adassa ki.

Ami pedig nézi a második bélieket – tudniillik azokat, akik mind attyoktól, mind anyyoktól megfosztattanak – ezekre nézve azt kell tselekedni a tiszteletes inspectornak vagy assessornak:

1-o Azoknak jószágotskájokat, ami maradt, egyszeribe maga mellé vevén két tiszteletes atyafiakat conscribálja.

2-o Vizsgálja meg, azok az árvák mitsoda inspectio vagy procuratio¹⁰³ alatt fognak maradni. Ha valamely attyokfia vagyon, azt kérje, hogy a további dispositióig¹⁰⁴ viselje azoknak gondjokat.

3-o Ha talál lenni ollyas jószágok, mellyeknek ezek gondjokat nem viselhetik vagy nekik nem szükségesek, azokat a külső előljárók előtt kótyavetyéltesse el, vagy más módon distraháltassanak.¹⁰⁵ A bejövő pénz pedig, ha annyi, valamely bátorságos helyre

⁹⁶ Dispositio (latin): felosztás, beosztás.

⁹⁷ Relatio (latin): jelentés.

⁹⁸ Inspectio (latin): ellenőrzés.

⁹⁹ Localis (latin): helyi.

¹⁰⁰ Testimonium (latin): bizonyság, tanúságtétel.

¹⁰¹ Recommendál (latinból): ajánl.

¹⁰² Capacitas (latin): tehetség.

¹⁰³ Procuratio (latin): gondnokság.

¹⁰⁴ Dispositio (latin): döntés, határozat, intézkedés, rendelkezés.

¹⁰⁵ Distrahál (latinból): elad, hasznosít.

interesre¹⁰⁶ adattassék ki, vagy pedig addig, míg a senior a dolog eránt rendelést téssen, jó procuratio alatt tartassék.

Megeshetik harmadszor az is, hogy az elmaradott árváknak annyok mostoha. E történetben a tiszteletes inspectornak erre kell vigyázni:

α) Hogyha azt az árvák eránt hűségesnek találja, maga is ajánlja az özvegy magát, hogy az árváknak az inspectiót inspectiója alatt hűségesen gondjokat fogja viselni, bízza azokat reá, és kevés jószágokat hadja keze alatt. Kérvén azon, hogyha lehet szaporítgassa, és velek együtt valami akkorra, midőn az árvák keze alól kikelnek, adja ki kinek-kinek belőle jussotskáját. Hogyha pedig

β) az eféle mostohaanya még férjének életében sem volt a gyermekek eránt hűséges, nem is akarja felvállalni gondviseléseket sequestrálván¹⁰⁷ az ilyen mostohaanyának – ha ugyan volt – a maga allaturáját,¹⁰⁸ ami ettől megmarad, tselekedjen úgy vele, amint § 5. sub no. 1.2.3. feljegyeztetett. Úgy mindazon által, hogy az özvegynek a coaquisitumból¹⁰⁹ ötöt illető jus abból excindáltassanak.¹¹⁰

§ 7. Illendő meghatározni, meddig terjedjen ki ezen beneficiumban való részesülés:

- a) az özvegyekre nézve mindaddig, míg prédikátor férjeknek nevét viselik, de férjhez menvén, azonnal megszűnik.
- b) mind a két rendbeli árvákra nézve közönségessen mind addig, míg betöltik a 14. vagy legfellyeb a 15. esztendő, mert már ekkor jutnak olyan állapotra, amelyben magok is kereshetik élelmeket magoknak s ruházattyokat. Nehogy támaszkodván a beneficiumra, korhelysége adják magokat. A férfi gyermekek álljanak mesterségre, ha a tanuláshoz nints kedvek. A leányok valamely betsülletes helyre szobaleányok. [p. 11.] Itt mindazonáltal e következőkre kell vigyázni:

1-o A férfi gyermekekre nézve

α) ha ezek a tanulásra adják magokat, és lévén jó capacitások, boldogulnak is a tudományokban, s már a nagyobb oskolákban taníttatnak, az ilyenekre nézve kitérjen a beneficium mindaddig, míg deákokká lesznek. Sőt! Ha jól viselik magokat, azután is egy-két esztendeig, de a beneficium nem adódik kezekben, hanem másra bízattatik, aki azt könyvökre, ruhájokra vagy amint a szükség kívánnya, apródonként fogja nékiek kiadni. Hogyha pedig az alatt korhelysége adnák magokat, ez azonnal megszűnik.

β) hogyha pedig mesterségre áll a gyermek, ha magát jól viseli, a mesterség tanulásában igyekezik, gazdája is jó tanúbizonyágot téssen felőlle, mindaz három inasi esztendejében a beneficiumnak bizonyos részét ki lehet neki szolgáltatni ruházattyára.

¹⁰⁶ Interes (latin): kamat.

¹⁰⁷ Sequestrál (latinból): lefoglal, zárol, elkoboz.

¹⁰⁸ Allatura (latin): hozomány.

¹⁰⁹ Coaquisitum (latin): közös szerzemény.

¹¹⁰ Excindál (latinból): kivész, kiszakít.

γ) amely gyermek pedig se tanulni, se mesterségre nem akar állani 14 vagy 15 esztendőskorában legfellyebb, a beneficiumtól megfosztattatik. Sőt, amely árvák engedetlenek, rossz erköltsűek lesznek, inspectoraiknak nem fogadják intéseiket, tanátsadásokat, még elébb is, amely függeni fog a társaságnak meghatározásától.

2-o A leánygyermekre nézve pedig meg kell jegyezni

Bátor ezekre nézve betöltvén a 14. vagy 15. esztendőt, legfellyebb a beneficium megszűnik is mindazáltal, hogyha magokat tisztességesen viselik, és jó erköltsűek, férjhez menetelekkor – sub titulo dotis¹¹¹ – ha reá szükségek talál lenni egy, vagy ha nagyobb szükségek, egy vagy két esztendő béli beneficium fog nékik adódnia.

3-o Mind a férfi, mind pedig a leánygyermekre nézve

megjegyeztetik még, hogyha ezek már akkor, midőn meghal édesanyjuk a 14. vagy legfellyebb a 15. esztendőt betöltötték, hanemha § 7. obscr. 1. sub lit α) feltett jegyzés szerént vagy a tanulásban foglalatoskodnak vagy mesterségre állottak (sub β), vagy pedig nyomorultak és emiatt dologtehetetlenek, mert az ilyenek, ha nyomorúságokban megmaradnak, holtig ezen cassából segítettnek (§ 7. lit. b). Feltett okokra nézve semmi beneficiumot nem fognak venni. Itt mindazonáltal a dispensatio¹¹² bízattatik a tiszteletes administratoroknak dispositiójokra.

§ 8. Kérdésben jövéen, valyon a kántorokat, rectorokat és a leányok tanítóit felvegyük-e ezen társaságra, és ha ezek is felvétettetnek, mitsoda conditio alatt? Itten megjegyeztetik, hogy a feltett kérdés tsak a feleséges és stabilis¹¹³ rectorokat illeti.

Ezekre nézve determináltatott: Minthogy ezek is az ekklézsiái hivatalban töltötték el idejüket, és épen azon ok miatt maradnak özvegyeik és gyermekeik halálok után gyámolatlanúságra, amiért a prédikátorok maradéki, [ezért] ezek is bévetettőtdjenek ímé következő conditio alatt:

1-o hogy ne tsak pénzbeli fizetéseknek, h[ane]m minden egyéb rectori, kántori, tanítói jövedelmeknek, didactrumaiknak,¹¹⁴ halotti keresményeknek, életbeli fizetéseknek a már fellyebb kiszabott limitatio szerént tartoznak 60-dik részét beadni.

2-o hogy annak a beneficiumnak, amely esztendőnként a prédikátorok [p. 12.] özvegyeiknek s árváiknak kiosztogattatik, félannyi adódjék ezeknek maradékaiknak úgy mindazonáltal, hogy ezeknek árváikra, azoknak nevelkedésekre szintén úgy tartozik a tiszteletes inspector vigyázni, mint szintén a prédikátorokéira.

¹¹¹ Sub titulo dotis (latin): hozományként/hozomány címén.

¹¹² Dispensatio (latin): kezelés, gazdálkodás.

¹¹³ Stabilis (latin): tartós, állandó. Itt: az állandó tanítókat jelöli, tehát a helyetteseket nem.

¹¹⁴ Didactrum (latin): a tanító jövedelme, bére.

3-o ha történnék, hogy ezek vagy öregségek miatt, vagy más okból kiesnének hivatalokból, és életekben már reá szorulnának, a beadott symbolájokat szabadoson kivehetik a cassából.

Harmadik rész Ezen institutumnak administratiojáról

§ 1. Ezen institutumnak directioja¹¹⁵ és az erre való vigyázás fog függeni közönségesen azon tiszteletes atyafiaktól, kik magokat ezen társaságban beadják úgy, hogy amidőn minden esztendőnként a kirendeltetett perceptor számot ad, kötelesek lesznek arra, hogy az evégre tartandó gyűlésben megjelenyenek, és lássák az egyéb administratio miképpen folytattassék. Különösen pedig directori lesznek ennek a tiszteletes seniorok és az ekkleziákban találtató özvegyekre és árvákra vigyázó inspectorok, a cassae perceptor és administrator.

§ 2. A seniorok tisztek s kötelességek íme következők lesznek:

1-o A több tiszteletes atyfiakkal együtt válasszon a tiszteletes assessorok közzül annyit inspectorokat, amennyi szükségesek, és ezek között ossza fel az ekkleziákat. Úgyszintén ugyanekkor communi voto¹¹⁶ választassék egy cassae perceptor is.

2-o Hogyha az inspectorok késnének a symboláknak beszédésében, és azoknak a perceptor kezében lejendő beküldésében, azokat admoneálja¹¹⁷ és sollicitálja.¹¹⁸

3-o sem az osztályban [?] sem semmi ezen institutiót néző nagyobb momentumú¹¹⁹ dologban a senior magától semmit se determináljon,¹²⁰ hanem mindenkor a több inspectorokkal conferáljon.¹²¹ Hogyha pedig történnék,

4-o hogy a senior és több atyfiak projectumaik vagy akarattok ellenszegeznek magokat ketten vagy hárman, akkor a dolog ne dedicáltassék, hanem botsátassék az egész társaság votumára.¹²²

5-o Úgy történnék pedig a dolog – melyet nem reménylünk –, hogy a senior nem sokat gondolván ezen institutummal, erre s ennek administratiójára illendően nem vigyázna, először a társaságtól admoneáltasson. Ha mégsem, válasszon ollyat helyébe, aki eránt nagyobb bizodalommal lehet: úgy mindazonáltal, hogy a senior hivatalában maradjon békességben.

[p. 13.] 6-o Kötelessége leszen az is a seniornak, hogy ezen institutumnak felállítását ennek kezdete folyását az ezen társaságban beadott, és ezután magokat ehhez kaptsoló

¹¹⁵ Directio (latin): igazgatás.

¹¹⁶ Communi voto (latin): közakarattal.

¹¹⁷ Admoneál (latinból): megint, figyelmeztet.

¹¹⁸ Sollicitál (latinból): szorgalmaz, kér.

¹¹⁹ Momentum (latin): jelentőség.

¹²⁰ Determinál (latinból): meghatároz.

¹²¹ Conferál (latinból): ad, adományoz.

¹²² Votum (latin): kívánság, óhajtás. Itt: szavazat.

tiszteletes atyafiaknak neveiket a determinált symbolájokat a perceptor minden esztendőben adandó számadásának rövid extractussát,¹²³ az özvegyeknek s árváknak neveiket, idejeket és már oda felyebb C. II § b) feljegyzett circumstantiájokat,¹²⁴ a gyűlésben lett determinatiókat, egy szóval valami ezen institutumnak helyes folytatására tartozik, fideliter¹²⁵ leírja ezen avégre készítettett könyvben, mellyet aztán a társaságnak következő gyűlésében fog producálni és felolvasni vagy felolvastatni.

7-o Minden esztendőben egyszer legalább – hahogy a szükség többször nem kíványnya – az inspectorok jelenlétekben a cassae perceptortól számot vegyen. Azon számadást a társasággal communicálja, és ha idővel a summa annyira nevelkedne, azonnal az inspectoroknak megeggyezésekből valamely bátorságos helyre a perceptor által törvényes interesre kiadassa, és annak minden esztendőben lejendő beszédése eránt nagy vigyázattal legyen.

§ 3. Az inspectoroknak tisztek s kötelességek ezek lésznek

α) Mihellyt történik az inspectiója alatt lévő ekklézsiák prédikátorai közzül valamelyiknek halála, aszerént tselekedjék, amint már caput 2-do § b) feljegyeztetett, és az ott feljegyzett circumstantiák szerént a seniort mennél hamarább tudósítsa.

β) A symbolákat a társaságban magokat beadott inspectiója alatt lévő tiszteletes atyafiaktól az esztendőnek első napjára beszédje úgy pedig, hogy mind az inspector a percipiált¹²⁶ pénz felől quietantiát¹²⁷ adjon, mind pedig a conferens¹²⁸ atyafitól contraquietantiák¹²⁹ mellett erga recepisse¹³⁰ beküldje vagy beadja.

γ) Az inspectiója alatt lévő ekklézsiákban találtató özvegyeknek életekre s magok viselésére úgy szintén az árváknak erköltsökre, nevelkedésekre, tanulásokra, egyszóval azoknak boldogíttatásokra szorgalmatosan vigyázzon, és ha az özvegyekben valamely rendetlenséget hallana vagy maga is tapasztalna, azokat magánosan kérje, és egész szelidséggel intse, hasonlóképpen az árvákat is, akik hogyha intésének nem engedelmesskednének, azokat a seniornak levele által bejelentse.

δ) Hogyha pedig történék, hogy a földesuraságtól vagy a helység előljáróitól ez eféle ügyefogyott özvegyek terheltenének, ezek helyett ott, ahol illik és szükséges, intercedáljon,¹³¹ és az erántok való könyörületességért instáljon.

ε) Valamely dologban convocáltatván¹³² a seniortól okvetetlen és elmúlhatatlanul megjelennyen, hanemha valamely törvényes akadálytól tartóztassék.

¹²³ Extractus (latin): kivonat.

¹²⁴ Circumstantia (latin): körülmény, helyzet, állapot.

¹²⁵ Fideliter (latin): hitelesen, hűségesen.

¹²⁶ Percipiál (latinból): bevesz, felvesz.

¹²⁷ Quietantia (latin): nyugta, számadás.

¹²⁸ Conferens (latin): adományozó.

¹²⁹ Contraquietantia (latin): ellennyugta.

¹³⁰ Erga recepisse (latin): vevény mellett.

¹³¹ Intercedál (latinból): közbenjár.

¹³² Convocál (latinból): összehív, itt: berendel.

§ 4. A perceptor tisztjei és kötelességei

- a) Az a társaságtól *communi voto* választatván legfőbb és közönséges tisztje legyen, hogy a keze alá adattatandó cassát [p. 14.] egész hűséggel és egyenességgel adminisztrálja. Nevezetesen pedig,
- b) hogy az inspectorokat levele által sollicitálja, hogy ad 1-am Januarii kinek-kinek symboláját kézhez beküldjék, afelől az inspectoroknak *quietantiát*, azok pedig *contraquietantiát* adjanak, mellyet aztán számadáskor producál. Hogyha pedig az inspectorok a pénz beküldésével késnének, tehát azt a seniornak adja tudtára.
- c) Készíttessen magának egy számadó laistromot, amelyben mind a perceptákat,¹³³ mind az erogátákat¹³⁴ *de die ad diem* inscribálja,¹³⁵ a *quietantián* lévő betűkkel vagy számokkal a positiókat signálja.¹³⁶
- d) Senkinek egy magános embernek *commissiójára*¹³⁷ – legyen az akár senior, akár inspector – semmit a cassából ki ne adjon, hanemha *ex consensu senioris et inspectoris*,¹³⁸ fog az lenni.
- e) Minden esztendőben, vagy a *dislocatio* alkalmatosságával, vagy pedig máskor, amidőn a senior kívánnya, tartozik számot adni. Sőt! Időközben is, ha a senior a cassát meg akarja vizsgálni, mellyre vévén egy *inspectiót*, tartozik a pénzt a megszámlálásra kiadni, de másoknak az a *juss* nem adattatik, hanem szabad lesz a számadó laistromot megtekinteni mindenkinek, aki a társaságnak a tagjai fognak lenni. De azoknak, kik a társaságban nintsenek, tsak beletekinteni sem engedtetik, annyival inkább a számadó laistromot senkinek – akárki legyen is az – a senior és a társaság híre nélkül ki nem lehet adni.
- f) A *cassa* pedig mindaddig a perceptor keze alatt marad, míg a pénz vagy interesre ki nem osztódik, vagy pedig a társaság más *dispositiót* fog eránta tenni.
- g) Ha már a *cassa* úgy megszorodott, hogy lehet abból interesre kiadni, mindenkoron a seniornak és inspectorok[na]k hírével vagy legalább a senior és egy inspector *consensusából* tselekedje. Az interesnek minden esztendőben beszédése is perceptornak a kötelessége fog lenni.
- h) Ha történik a perceptornak a halála, a legközelebb lévő prédikátor, ki a társaságnak tagja – legyen az akár inspector, akár nem – mihelyt a tudtára esik, oda mennyen, és az institutumhoz tartozó laistromokat, *quietantiákat*, s ha lesz, a ládát *lepetsételje et usque ad ulteriorem revisionem*,¹³⁹ jó *procuratio* alatt tartsa.

¹³³ *Perceptum* (latin): bevétel.

¹³⁴ *Erogatio* (latin): kiadás.

¹³⁵ *De die ad diem inscribál* (latin): napról napra feljegyez.

¹³⁶ *Positiókat signál* (latinból): jelzettel ellát. Itt: iktat.

¹³⁷ *Commissio* (latin): meghagyás, megbízás.

¹³⁸ *Ex consensu senioris et inspectoris* (latin): az esperes és a felügyelők beleegyezésével.

¹³⁹ *Et usque ad ulteriorem revisionem* (latin): további felülvizsgálatig.

§ 5. A pénz vagy beneficium kiosztásának módjáról

Már oda fellejebb meghatározott, hogy a rectorok, kántorok és leányok tanítóinak özvegyeik és árváik felannyit vegyenek, mint a tiszteletes prédikátorok maradéki. Ezek pedig mindnyájan egyenlő beneficiumot vegyenek, arra semmit sem tekintvén, hogy ennek vagy amannak férje vagy atya nagyobb summát adott be esztendőnként a fundusba, minthogy mindnyájoknak többnyire egyenlő sorsok s állapottyaok, úgymind számolták, hogyha némely özvegyek és árvák feletébb való gyámoltalanságra jutnának, azokra a társaságtól különös tekintet legyen. [p. 15.]

Kérdésben jövén esztendőnként mennyi adassék, kinek, minek?

Ez így determináltatott: ezt a senior és az inspectorok fogják meghatározni ahoz képest, amint az özvegyeknek és az árváknak száma fog lenni. Úgy mindazonáltal, hogy a kiosztandó pénz kivált most eleinten míg még a fundus meg nem nevelkedik, ne superálja¹⁴⁰ azon esztendő jövedelmének felét. Fele mindenkor maradjon fundusul a cassában. Ha pedig egy ideig nem lennének semmi özvegyek és árvák, maradjon egészben benn, hadd szaporodjon. Lehet reményleni, hogyha ezen institutum jó gond, szorgalmas vigyázás és hűséges administratio alatt fog lenni azon kívül, hogy az ügyetlen és gyámoltalan özvegyek és árvák belőle jó móddal segítettnek, idővel olly fundus kerekedik belőle minden további collatio¹⁴¹ nélkül, tsak annak jövedelméből ezen venerabilis tractus özvegyei és árvái tisztességesen eltarthatnak és segítettetnek belőle. Melyre nézve meghatározott, hogy azok, akik ennek directiójában vagy administratiójában fognak influálni,¹⁴² ennek hűséges folytatására s administratiójára az alább beírandó esküvésnek formája szerént feleskettessenek, s így hittel köteleztessenek.

Ideje pedig a kiosztásnak legyen minden esztendőben – ha ugyan valamely akadály nem adja elől magát – pünköszt tsonka hetének szerdája, mellyet előre a senior publicáljon, meghatározván az ekkléziát, amelyben fog lenni a gyűlés. Aholott a seniornak, az inspectornak és a perceptornak szükségesképpen meg kell jelenni. A társaságnak több tagjai is, ha fog tenni, és az elmúlhatatlan megjelenéseket valamely szükség nem kívánnya, elmehetnek. Itt léssen osztán a helye, hogy ezen institutumra tartozó dolgokról conferáljanak, consultáljanak és bizonyos határozásokat vegyenek.

Feljegyzések még ez is utoljára: ha úgy történének, hogy a következő nyombéli prédikátoroknak ezen institutum nem tetzen – magokat e társaságban bé nem adnák vagy pedig az administratorok és az erre vigyázók ennek helyes folytatásával felhagyván ez félbeszakadna –, megtiltjuk azokat az Úrnak nevében, hogy ezen cassában még akkor található pénzt se a tractus cassájában ne tegyék, mint amelly ettől mindenkor különös és azzal soha egyben nem elegyedhető fundus fog lenni és maradni, de pedig másvégre ne fordítsák. Hanem a senior által, akinek is ezt lelkére köttyük az administratoroktól lejendő szoros számvétel után, azoknak harmad- vagy negyedízigen is találtató mara-

¹⁴⁰ Superál (latinból): felülhalad, áthág.

¹⁴¹ Collatio (latin): (anyagi) hozzájárulás.

¹⁴² Influal (latinból): részt vesz.

dékai vagy attyok fiai között, vagy ha ilyenek sem találatnának, a többivel közre botsátván aszerint a proportio szerint, amint kinek-kinek eleje ebbe conferált, reájok osztattassék, és ki adattassék. Ezt hozván magával a közizagság. Vége.

Tisztviselők eskümintái

[p. 16.] Formula juramenti inspectorum¹⁴³

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, aki Atya, Fiú és Szentlélek egy bizony örök Isten, hogy én azon társaságnak, mely a prédikátorok és más belső személyek özvegyeinek és árváinak segétségek munkálkodására magát egyben adta, közönséges megegyezésből az inspectori hivatalra előállítottván szentül fogadom és ígérem, hogy az inspectiom alá bízott tiszteletes atyafiaktól az őkegyelmeket az institutumban meghatározott mód szerént illető pénzt szorgalmason beszedem, a tiszteletes perceptornak a szabott időre hűségesen beadom. Azon ekkléziákban találató özvegyekre és árvákra szemesen vigyázok, töllem kitelhetőképpen azoknak boldogításokat és javokat munkálkodni, ha mi hibákat és fogyatkozásokat látok vagy hallok, benne egy-két atyafiságos intéseimmel azok nem gondolván vagy a seniornak beadom vagy a társaság gyűlésében bejelentem. Egyszóval az institutumban praescribált¹⁴⁴ tisztemben s kötelességemben egész igyekezettel eljárni igyekszem. Isten engem úgy segéljen!

Formula juramenti perceptoris¹⁴⁵

Én N. N. esküszöm az egy élő Istenre, aki Atya, Fiú és Szentlélek, tellyes SzentHáromság egy bizony, örök Isten, hogy én azon társaságnak, melly az prédikátorok és más belső személyek özvegyeiknek és árváiknak segétséges megegyezéséből a perceptori hivatalra választattván és előállítottván, szentül fogadom és ígérem, hogy a kezem alá botsátattandó cassának hűségesen gondját viselem. A pénzt magam hasznára nem fordítom, a seniornak és az inspectoroknak megegyezésekből, ha annyira szaporodik, interesre kiadom. Azt hűségesen beszedem, az osztályban a társaságtól kiszabott mód szerént az egyenességet mindenben megtartom, és annak idejében minden kezem alá bízattaktokról és azoknak administratiójokról számot fogok adni. Isten engem úgy segéljen!

¹⁴³ Formula juramenti inspectorum (latin): a felügyelők esküformája.

¹⁴⁴ Formula juramenti perceptoris (latin): a pénztáros esküformája.

¹⁴⁵ Prescribált (latinból): előír.

Tagdíjfizetők névsora

[p. 17.] Azon tiszteletes prédikátorok, kántorok, rectorok és tanítók neveknek és a fellejebb írt módszerént meghatározott symbolájoknak feljegyzése, kik ezen institutumnak legelső felállásakor magokat ezen társaságban beadták, és azon könyvetskében, melly közöttük circurált, tulajdon magok kezekkel subscribáltak.

		Ft	kr
Szentesen ¹⁴⁶	Szentmiklósi Sebők Sámuel prédikátor és a venerabilis békési tractusnak proseniora	9	
	Mezei Péter ¹⁴⁷ a szent ministeriumra facultált ¹⁴⁸ kántor mp.	3	
	Tanító Pintér András ¹⁴⁹ mp.	2	
Vásárhely ¹⁵⁰	Benjámín Szőnyi ¹⁵¹ senior probat piam hanc provisionem et pro adflicta cui ingemit sorte confert a propriis de se quisque vivo adhuc et inopi provideri exoptans.	2	
	Füredi Sándor ¹⁵² prédikátor	9	
	Kis András ¹⁵³ prédikátor	9	
Makón ¹⁵⁴	Gyarmathi Ferentz ¹⁵⁵ prédikátor mk.	5	30
	Etsedi Miklós ¹⁵⁶ prédikátor mp.	5	30
Ötsödön	Kuthi Ádám prédikátor mk.	4	42
	Szilva Gergely ¹⁵⁷ coadjutor ¹⁵⁸ mk.	2	10
[p. 18.] Szent András ¹⁵⁹	Dobsa Ferentz ¹⁶⁰ prédikátor mk.	2	20
	Jakuts Sándor ¹⁶¹ rector scholae mk.	1	10

¹⁴⁶ Szentes, Csongrád-Csanád megye (H).

¹⁴⁷ Mezei Péter szentesi kántor 1790-ben. TAKÁCS, 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/268.JPG>.

¹⁴⁸ Ministeriumra facultál (latinból): szolgálatra felhatalmaz.

¹⁴⁹ Pintér András szentesi tanító 1790-ben. TAKÁCS, 2001, <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/nagy/285.JPG>.

¹⁵⁰ Hódmezővásárhely, Csongrád-Csanád megye (H).

¹⁵¹ Szőnyi Benjámín 1745 és 1787 között hódmezővásárhelyi lelkész. HEGYI, 2018, 90.

¹⁵² Füredi Sándor 1765 és 1795 között hódmezővásárhelyi lelkész. Uo., 203.

¹⁵³ Kis András 1788 és 1816 között hódmezővásárhelyi lelkész. Uo., 58, 87.

¹⁵⁴ Makó, Csongrád-Csanád megye (H).

¹⁵⁵ Gyarmathi Ferenc 1802 és 1812 között szentesi lelkész. HEGYI, 2018, 227.

¹⁵⁶ Ecsedi Miklós 1784 és 1803 között makói lelkész. Uo., 181.

¹⁵⁷ Szilva Gergely öcsödi segédlelkész, 1801-től gyoroki prédikátor. Uo., 129.

¹⁵⁸ Coadjutor (latin): segéd. A korabeli egyházi szóhasználatban gyakran az egyházközség világi gondnokát is így nevezték, de ebben az esetben segédlelkészt, káplánt jelent.

¹⁵⁹ Békésszentandrás, Békés megye (H).

¹⁶⁰ Dobsa Ferenc 1775 és 1821 között békésszentandrás lelkész. HEGYI, 2018, 185, 212–214.

¹⁶¹ Jakucs Sándor 1787 és 1790 között békésszentandrás tanító. Uo., 105.

		Ft	kr
Gyomán ¹⁶²	Marjalaki Dániel ¹⁶³ prédikátor mk.	5	
	Baak János ¹⁶⁴ coadjutor mk.	1	40
Berényben	Molnár János prédikátor mk.	2	
	Rector Gaál Pál ¹⁶⁵ mk.	1	
K[örös]Tartsán ¹⁶⁶	Bartha Sándor ¹⁶⁷ prédikátor mk	3	30
Vésztőn	Erdélyi Sámuel ¹⁶⁸ prédikátor mk.	2	
Dobozon	Kállai Sámuel prédikátor mk.	2	
	Leányok tanítója, Szathmári Józseff ¹⁶⁹	1	
Gyulán ¹⁷⁰	Nagy István ¹⁷¹ prédikátor	5	
[Gyula]Váriban ¹⁷²	Bartha József ¹⁷³ prédikátor	2	
F[ekete]Gyarmaton	Kállai József prédikátor mk.	2	
	Oskolamester Kállai János ¹⁷⁴ mp.	1	
N[agy]Zerinden	Szilágyi Mihály ¹⁷⁵ prédikátor mk.	2	
	Szövérdi Mihály ¹⁷⁶ rector mk.	1	
Bélzerénden ¹⁷⁷	Hertzeg Imre ¹⁷⁸ rector mk.		50
Vadászon ¹⁷⁹	Szilágyi János prédikátor	1	40
	Bitai Ferentz ¹⁸⁰ oskola rector		50
Ágyán ¹⁸¹	Marton Sándor ¹⁸² prédikátor mk.	3	
	Vágó István ¹⁸³ rector mp.	1	
Erdőhegyen	Szkárosi Lázár Pál prédikátor mk.	2	20

¹⁶² Gyomaendrőd, Békés megye (H).

¹⁶³ Marjalaki Dániel 1777 és 1802 között gyomai lelkész. BARCSA, 1908, 250.

¹⁶⁴ Bak János 1790 körül segédlelkész Gyomán, 1810-ben gyoroki lelkész. HEGYI, 2018, 123, 130.

¹⁶⁵ Gaál Pál 1790 körül mezőberényi tanító.

¹⁶⁶ Köröstarcsa, Békés megye (H).

¹⁶⁷ Bartha Sándor 1778-tól köröstarcsai lelkész. HEGYI, 2021, 57.

¹⁶⁸ Erdélyi Sámuel 1768 és 1776 között szentesi, később vésztői lelkész. HEGYI, 2018, 250–251.

¹⁶⁹ Szathmári József 1790 körül dobozi lánytanító.

¹⁷⁰ Gyula, Békés megye (H).

¹⁷¹ Micskei Nagy István 1784 és 1792 között gyulai lelkész. HEGYI, 2021, 58.

¹⁷² Gyulavári, Békés megye (ma Gyula része, H).

¹⁷³ Bartha József 1790 körül Feketegyarmaton tanító.

¹⁷⁴ Kállai János 1790 körül békésszentandrás lelkész. HEGYI, 2018, 185, 212–214.

¹⁷⁵ Szilágyi Mihály 1790 és 1798 között nagyzeréni lelkész. BARCSA, 1908, 305.

¹⁷⁶ Szövérdi Mihály 1790 körül nagyzeréni tanító.

¹⁷⁷ Bélzerénd, Arad megye (ma: Zerindu Mic, RO).

¹⁷⁸ Hertzeg Imre 1790 körül bélzeréni tanító.

¹⁷⁹ Vadász, Arad megye (ma: Vânători, RO).

¹⁸⁰ Bitai Ferenc 1790 körül vadászi tanító.

¹⁸¹ Ágya, Arad megye (ma: Adea, RO).

¹⁸² Marton Sándor 1772-ben dobozi, 1790-ben ágyai lelkész. HEGYI, 2021, 57.

¹⁸³ Vágó István 1790-ben ágyai tanító. Uo., 102.

		Ft	kr
	A következő és az után tisztán hagyott levelek arra valók lesznek, hogy azok, akik ezután e társaságban be fogják magokat adni, neveiket és rátájokat tulajdon magok kezekkel írják bé feljegyezvén a béállásnak napját és esztendejét.		
Jegyzés	Ezen institutum akármikora nézve megállott. Az egybe-gyűlt summa becses senior, Gyarmati Ferenc úr idejéig nevedett volt 270 forintra bankóban. A bankó reductiójával ¹⁸⁴ Scheinra ¹⁸⁵ lett belőle 54 forint. Ez a summa ki van adva tiszteletes Kiss Bálint szentesi prédikátor úr keze alá die 2 Martii 1815. Lásd charitativa cassa lasjtrom utolsó levelét.		

Az özvegy-árvapénztár ülésének jegyzőkönyve, 1790. szeptember 8.

[fol. 19r.]¹⁸⁶ *E levél a 32. lap mellől általam helyeztetett ide. Szeremley mk.*

Ezen institutumra tartozó mindenféle történeteknek, gyűlések idejének, projectumoknak, determinatioknak,¹⁸⁷ változásoknak és egyéb eféle megesső dolgoknak de die ad diem in protocollatiójok¹⁸⁸ itt kezdődik

Anno 1790 8. Septemberis

Ezen institutumnak dolgában Vésztőn legelső gyűlést tartván, melyben jelen voltak tiszteletes prosenior SzentMiklósi Sebők Sámuel szentesi, venerabilis tractus notáriusa Kuthi Ádám ötsödi, assessorok Füredi Sándor hódmezővásárhelyi, Bartha József gyula-vári, Molnár János mezőberényi, Marjalaki Dániel gyomai, Lázár Pál erdőhegyi, grega-riusok Erdélyi Sámuel vésztői, Bartha Sándor köröstarsai, Dobsa Ferentz Szentandrás, Kállai Sámuel dobozi, Dömény János¹⁸⁹ és Leötső András¹⁹⁰ békési, Kállai József fekete-gyarmathi prédikátor uraimék. Ebben ezek folytanak és determináltak.

¹⁸⁴ Reductio (latin): csökkenés, leszállítás. Itt: pénzleértékelés.

¹⁸⁵ Schein (német): bankó, papírpénz.

¹⁸⁶ Eredeti számozással: p. 18a.

¹⁸⁷ Determinatio (latin): végzés, határozat.

¹⁸⁸ Inprotocollatio (latin): jegyzőkönyvbe vétel, jegyzőkönyvezés.

¹⁸⁹ Dömény János 1780-tól békési lelkész. HEGYI, 2021, 57.

¹⁹⁰ Leötső (Lócsey) András 1780 és 1794 között békési lelkész. Uo.

1-o Az institutum közönségesen felolvasatott, rumináltatott,¹⁹¹ és abból amely legelsőben circulált,¹⁹² némellyek kihagyattatván, némellyek modificáltatván¹⁹³ aszerént, amint ennek rendelkezései – melyek ebben törvény gyanánt léznek – már fellyebb beíratattak, helyben hagyattatott, acceptáltatott¹⁹⁴ és confirmáltatott.¹⁹⁵

2-o Determináltatott, hogy az institutum tisztán leírattatván még egyszer currentáltassék¹⁹⁶ avégre, hogy e társaságban magokat beadó tiszteletes atyafiak – főképpen az inspectorok, cassae perceptor pro sui informatione¹⁹⁷ magoknak ezt leírják vagy leírassák. Egyszersmind mindazok, akik ebben társul adják magokat a libellusnak¹⁹⁸ a végén neveiket és az institutumban meghatározott mód szerént esső symbolájokat a libellusnak a végén tulajdon kezeikkel írják fel.

3-o Ugyanekkor inspectoroknak választattak a következő tiszteletes assessorok:

Tiszteletes Gyarmathi Ferentz makai prédikátor uram: Makón, HódMezőVásárhelyen, Szentesen, Ötsödön és SzentAndráson.

Tiszteletes Marjalaki Dániel uram Gyomán, Köröstartsán, Mezőberényen, Vésztőn.

Tiszteletes Bartha József uram Dobozon, Gyulán, GyulaVáriban, FeketeGyarmaton.

Tiszteletes Lázár Pál uram NagyZerinden, Vadászon, Ágyán és Erdőhegyen.

Perceptorságra candidáltattak:¹⁹⁹ tiszteletes Bartha Sándor, Nagy István és Kis András uraimék, kik közül gyulai prédikátor, tiszteletes Nagy István uram választatván, [fol. 19v.] minthogy őkegyelme ezen gyűlésben bizonyos és előttünk tudva lévő akadály miatt jelen nem volt, determináltatott, hogy tiszteletes prosenior SzentMiklósi Sebők Sámuel uram őkegyelmének levele által offeráljon.²⁰⁰ Ez meglévén, ezt felvállalta.

Az institutumról több bejegyzést e könyv nem tartalmazván a jegyzőkönyv hátralevő üres részébe a hason rendeltetésű s 1880-ban keletkezett özvegy-árvapénztár jegyzőkönyveit igttattam be. Ez utóbbi intézet alapszabályainak egy nyomtatott példányát is idekötvetvén.

Jegyeztem HódMezőVásárhelyen 1883. július 5-én.

*Szeremlei Sámuel mk.
egyházmegyei levéltárnok és özvegy-árvapénztár jegyző*

¹⁹¹ Ruminál (latinból): átgondol, módosít.

¹⁹² Circulál (latinból): kering. Itt: köröz.

¹⁹³ Modificál (latinból): módosít.

¹⁹⁴ Acceptál (latinból): elfogad.

¹⁹⁵ Confirmál (latinból): megerősít.

¹⁹⁶ Currentál (latinból): köröz.

¹⁹⁷ Pro sui informatione (latin): saját tájékoztatására.

¹⁹⁸ Libellus (latin): könyvecske.

¹⁹⁹ Candidál (latinból): jelöl.

²⁰⁰ Offerál (latinból): felajánl.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- TtREL Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Debrecen)
- I.29.a.2. Békés-Bánáti egyházmegye iratai. Jegyzőkönyvek. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.
- I.29.c.12. Békés-Bánáti egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok. Sinai per 1790–1800.
- I.29.c.14. Békés-Bánáti egyházmegye iratai. Esperes által külön kezelt iratok. Esperesi hivatal, teendő, jogkör 1787–1884
- I.29.k.1. Békés-Bánáti egyházmegye iratai. Özvegy, árva és lelkészi nyugdíjintézet iratai 1790–1943. Özvegy, árva és lelkészi nyugdíjintézet jegyzőkönyve (alapszabály) 1790–1908
- I.29.k.3. Békés-Bánáti egyházmegye iratai. Özvegy, árva és lelkészi nyugdíjintézet iratai 1790–1943. Özvegy, Árva és Lelkészi Nyugdíjintézet iratai 1790–1892

*

- BAK
2000 BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz. 91–137.
- BARCSA
1908 BARCSA János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület történelme, 2. kötet 1711–1822*, Debrecen, Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomdávalalata, 1908.
- BARTICEL-KISS
2023 BARTICEL-KISS Eszter Orsolya: *Abats János esperesi szolgálata: a papi özvegyek és árvák kasszájának létrejötte*, In: *VIII. Egyháztörténeti Konferencia*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2023. május 3.
- BAUMANN
2008 Max BAUMANN: *Armut im Dorf und im Landstädtchen*, In: *Berns goldene Zeit: das 18. Jahrhundert neu entdeckt*, hg. von André HOLENSTEIN, Bern, Stämpfli, 2008, 191–194.
- BORMANN-HEISCHKEIL
1991 Sigrid BORMANN-HEISCHKEIL: *Die Soziale Herkunft der Pfarrer und ihrer Ehefrauen*, In: *Das evangelische Pfarrhaus: Eine Kultur- und Sozialgeschichte*, hg. von Martin GREIFFENHAGEN, Stuttgart, Kreuz Verlag, 1991, 149–174.

- CSEPREGI
2019
CSEPREGI Zoltán: *Ároni ház: A nepotizmus protestáns változata?* In: *Credo Evangélikus Műhely*, 25. (2019) 3–4. sz. 55–61.
- DELLSPERGER
1984
Rudolf DELLSPERGER: *Die Anfänge des Pietismus in Bern: Quellenstudien*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. (Arbeiten zur Geschichte Pietismus, 22.)
- ERDÉLYI
2018
ERDÉLYI Gabriella: „Nem leszen mostoha anya” *Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész mostohacsaládjában*, In: *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 2. sz. 347–364.
- ERDÉLYI
2020
ERDÉLYI Gabriella: *Bevezetés. Özvegystratégiák és árvasorsok*, In: *Özvegyek és árvák Magyarországon 1550–1940*, szerk. ERDÉLYI Gabriella, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2020, 7–34.
- ERZSI I
Erdélyi református zsinatok iratai, I. 1591–1714, kiad. BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – ÖSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2001 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 1.)
- ERZSI II
Erdélyi református zsinatok iratai, II. kötet 1715–1770, kiad. BUZOGÁNY Dezső – DÁNÉ Veronka – KOLUMBÁN Vilmos József – ÖSZ Sándor Előd – SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016 (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok, 1/2.)
- GALUSKA
1992
GALUSKA Imre: *Egyház és közösség: Az egyházi közteherviselés a kesznyéteni eklézsia számadáskönyveiben*, Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1992. (Folklór és Etnográfia, 68.)
- HEGYI
2018
HEGYI Ádám: „...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanátsos...” *Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békési Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2018. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai.)

- HEGYI
2021 *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839)*, szerk. HEGYI Ádám et alii, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani, 23.)
- HEGYI
2023 HEGYI Ádám: *Privatmeinungen über die Reformierten aus den Städten Südosten Ungarns*, In: *Stadt im Wandel: Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert*, ed. Mathias BEER – Harald HEPPNER – Ulrike TISCHLER-HOFER, Berlin, Peter Lang, 2023, 371–384.
- HEGYI–SZÖGI
2016 HEGYI Ádám – SZÖGI László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23.)
- IAA
Inscriptiones Alborum Amicorum, szerk. LATZKOVITS Miklós, Szeged, 2003–2023, <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/>.
- IMRE
1981 IMRE Mihály: *Szónyi Benjámint levele Jacob Christoph Beck bázeli professzorhoz 1776-ból*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 85. (1981) 1. sz. 67–72.
- IMRE
2012 IMRE Mihály: *Küzdelem a fiziko-teologizmus örökségével: Szónyi Benjámint elfeledett öregkori műve (Istennek trombitája 1790–91)*, In: *Uő: Az isteni és emberi szó párbeszéde*, Sárospatak, Hernád, 2012, 339–432. (Nemzet, egyház, művelődés, 7.)
- KARANT-NUNN
2003 Susan C. KARANT-NUNN: *The Emergence of the Pastoral Family in the German Reformation: The Parsonage as a Site of Socio-religious Change*, In: *The Protestant Clergy of Early Modern Europe*, ed. C. Scott DIXON – Luise SCHORN-SCHÜTTE, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, 79–98.
- KERESZTESI
1927 *Keresztesi József akadémiai utazása a külföldön*, In: *Theologiai Szemle*, 3 (1927) 5–6. sz. 331–338.
- KIS
1992 KIS Bálint: *A helvéci vallástételt követő Békés-bánati egyházi vidék vallási, polgári, tudomány és földleírás története*

- nek emléke, In: Uő: *A Békési-Bánáti Református Egyház-megye története*, Békéscsaba–Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1992, 51–292. (Dél-alföldi évszázadok, 5.)
- PÁLYI
2012
- PÁLYI Zsófia Kata: *Protestáns lelkeszi önszegélyező társaságok és özvegy-árva kasszák*, In: „Taníts minket úgy számlálni napjainkat...” *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*, szerk. ifj. BERTÉNYI Iván – GÉRA Eleonóra – RICHLY Gábor, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, 351–365.
- PÁLYI
2013a
- PÁLYI Zsófia Kata: *Az egyházi özvegy-árva tár megalapítása a Tiszáninnen Református Egyházkerületben: Szemere Bertalan intézeti terve 1838-ból*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 14. (2013) 3. sz. 36–66.
- PÁLYI
2013b
- PÁLYI Zsófia Kata: *Öreg prédikátorok, özvegy prédikátorné asszonyok és neveletlen árvák a református egyházmegye kebelében (1800–1834)*, In: *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*, szerk. BÁRTH Dániel, Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2013, 196–222.
- POKOLY
1896
- POKOLY József: *A lelkeszi gyámintézetek történetéhez*, In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 39. (1896) 753–756.
- POSZVÉK
1897
- POSZVÉK Sándor: *A dunántúli Ág. H. Evang. Egyházkerületi „Gyámolda” (Nyugdíj- s Gyámdíjintézet) története*, Sopron, Röttig Gusztáv Nyomda, 1897.
- PTASZYNSKI
2006
- Maciej PTASZYNSKI: *Widow’s Capital. Pastors’ Widows in the Pomeranian Church at the Turn of the 16th Century*, In: *Acta Poloniae Historica*, 96. (2006) 85–142.
- RÜSZ-FOGARASI
2021
- RÜSZ-FOGARASI Enikő: *Consequences of the Reformation: Priest Wives, a New Role for Early Modern Women*, In: *Common Man, Society and Religion in the 16th Century*, ed. Ulrich A. WIEN, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2021, 297–307.
- SÁRAI-SZABÓ
2021
- SÁRAI-SZABÓ Katalin: *Női szerep és családi stratégia a 19. század második felében: Szász Károlyné Bibó Antónia*

- püspökné életpályája, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 22. (2021) 2. sz. 31–52.
- SCHLÄPPI
2008 Daniel SCHLÄPPI: *Sozialer Frieden geht durch den Magen – Geselligkeit der Burgerschaft*, In: *Berns goldene Zeit: das 18. Jahrhundert neu entdeckt*, ed. André HOLENSTEIN, Bern, Stämpfli, 2008, 198–201.
- SZEREMLEY
1890 SZEREMLEY Samu: *Szőnyi Bénéámin és a bódmezővásárhelyiek 1717–1794*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1890.
- SZÖGI
2004 SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*, Budapest, ELTE Levéltára, 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 5.)
- TAKÁCS
2001 *A szentesi református ekklézsia története 1700–1825*, közread. TAKÁCS Edit, Szentes, sine nomine, 2001, hozzáférés: 2023.10.30. <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/>
- TÓTH
2023 TÓTH Zsombor: *A hosszú reformáció jegyében: vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*, Budapest, BTK Irodalomtudományi Intézet, 2023. (Humanizmus és reformáció, 41.)
- UGRAI
2017 UGRAI János: *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület története: a türelmi pátenstől a protestáns pátensig 1781–1860*, Sárospatak, Hernád, 2017.
- WALTHER
1969 Hans WALTHER: *Carmina medii aevii posterioris Latina: Initia carminum ac versuum medii aevii posterioris Latinorum*, Göttingen, Vandenhoeck et Ruprecht, 1969.
- ZIEMSEN–PABST–
THEUNE 2007 Ruprecht ZIEMSEN – Bernhard PABST – Carlos THEUNE: *Die protestantischen Pastorenfamilien Theune und Reimann in Niedersachsen und Sachsen-Anhalt vom 16. bis zum 18. Jahrhundert (Vorfahren und Nachkommen von Friedrich Heinrich Theune 1691–1745)*, Berlin, 2007.

Katona István történetíró levelei Eszterházy Károly egri püspökhöz

Adalékok Katona munkamódszeréhez és a *Historia Critica Regum Hungariae* kiadástörténetéhez¹

Bevezetés

Katona István (1732–1811) jezsuita történetíró legnagyobb vállalkozása a *Historia Critica Regum Hungariae* címmel, 42 kötetben megjelent munkája, amelynek három al-sorozatában az Árpád-házi, a vegyesházi és a Habsburg királyok korát dolgozza fel az előtörténettől saját koráig, az 1810-es évekig. Katona a rendtársa, Hevenesi Gábor által életre hívott forráskutatáson alapuló történetírás művelője volt, vállalkozása és annak eredményei hivatkozási pontként szolgáltak a későbbi történetírók számára. Kiadatlan kéziratának, egyéb feljegyzéseinek, levelezésének összegyűjtése és feldolgozása azonban még nem történt meg, életútjáról és munkásságáról csupán néhány tanulmány készült.²

Katona a *Historia Critica* munkálataiba rendjének feloszlatása után kezdett bele, amikor Batthyány József érsek pártfogása révén Esztergomba került. Akkor adódott lehetősége rendszeresen forrásokat gyűjteni az ország különböző, nagyrészt főpapi gyűjteményeiben, amikor 1784-ben a budai egyetemen betöltött állása is megszűnt. A történeti múlt iránt érdeklődő érsekek és püspökök nemcsak megnyitották előtte könyvtáraikat, hanem egyes kéziratok másolatát is rendelkezésére bocsátották. A 18. században a magyar egyházi arisztokrácia nagy része Rómában végezte tanulmányait, ahol megismerkedett a Lodovico Antonio Muratori és követői által művelt magas szintű történetírással. Ez a tapasztalat is hozzájárult ahhoz, hogy ők maguk is gyűjtötték a szétszóródott forrásokat, és többen kezdeményezték egyházmegyéjük múltjának feltárását és megírását.³

Katonának nagy szüksége volt a hazai főpapok támogatására, nemcsak a forrásgyűjtés, hanem a sorozat nyomdai költségeinek kifizetése miatt is. Saját jövedelme nem biztosította a megjelenést, így a kötetek többségének paratextusai között megtalálható egy-egy magas rangú egyházi személyhez címzett ajánlás, amely az anyagi hozzájárulások miatti köszönetként nyitja a köteteket. Katona egy személynek jellemzően egy kötetet dedikált, ez alól csak ketten – Eszterházy Károly egri püspök (1761–1799) és

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH PD 142174. számú projektje tette lehetővé.

² Életútja és a *Historia Critica* keletkezéstörténete: HAUER, 1911; THOROCZKAY, 2011. Műveiről: MOLNÁR, 2006; SZABADOS, 2008.

³ Koller József például Klimó György püspök biztatására készítette el a pécsi egyházmegye történetét: KOLLER, 1782–1812. Schönvisner István Szily József püspök támogatásával kutatta Szombathely ókori romjait: SÁNTA, 2022.

Fuchs Ferenc Xavér nyitrai püspök (1787–1804), majd egri érsek (1804–1807) – jelentettek kivételt, ők voltak azok a főpapok, akik a történetírót jelentősebb összegekkel segítették és több könyv költségét magukra vállalták.

A dolgozat Katona és Eszterházy kapcsolatának újabban megismert forrásait adja közre és ismerteti. Egymással váltott leveleiből eddig egyet ismertünk, amelyet Weber Artúr fedezett fel a bécsi udvari könyvtárban és jelentetett meg 1917-ben.⁴ Katonától további három levelet találtam az egri Főegyházmegyei Levéltárban, amelyeket 1786 és 1793 között küldött Eszterháznak.⁵ Tartalmukban szorosan kapcsolódnak a Weber által kiadott forráshoz. Katonának a püspökhöz címzett soraiban a *Historia Critica* néhány kötetének kiadástörténetét követhetjük nyomon, valamint Eszterházy mecénatúrájának működéséről olvashatunk. A latin nyelvű levelekben Katona beszámol a sorozat kiadásának állomásairól és az egyes kötetek eladásának nehézségeiről, az abból származó bevétel elköltésének lehetőségeiről. A levelek kiadásához csatolva közlöm Johann Michael Weingand pesti könyvkiadó és kereskedő kötelezvényeit, amelyeket az Eszterházyval való megállapodását követően küldött Egerbe, írásba fektetve, hogy az Eszterházy által támogatott kötetek eladása után milyen juttatás illeti a püspököt.⁶

A levelek kiadása hozzájárul Eszterházy és Katona közös kapcsolatrendszerének, valamint a közöttük lévő mecénás-pártfogolt viszonynak a feltérképezéséhez, továbbá adalékként szolgál a magyarországi könyvkiadás és a mecénatúra 18. század végi történetének kutatásához.

Eszterházy püspök mint Katona mecénása

Eszterházy Károly nemcsak egyházmegyéjében, hanem azon kívül is a világi és az egyházi irodalmat egyaránt támogató mecénás hírében állt,⁷ több korabeli szerző kereste fel közbenjárását kérve, köztük Patay Sámuel, a *Pancsatantra* indiai állatmese-gyűjtemény moralizáló történeteinek magyarra fordítója; Kónyi János strázsamester, aki számos népszerű művet ültetett át németből magyarra; vagy Dálnoki László Ferenc, egy hitvédelmi munka szerzője.⁸ A jezsuita szerzők közül Katonán kívül ketten dedikálták neki műveiket: Schmitth Miklós az *Imperatores Ottomanici* 1760-ban megjelent máso-

⁴ Katona István Eszterházy Károlynak, Pest, 1787. június 20. WEBER, 1917. A levéllel együtt Katona több művét elküldte Egerbe: a *Historia Critica* első alorozatának, a *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianaenae* utolsó két kötetét, valamint az 1782–1784 között megjelent *Historia pragmatica Hungariae concinnata Budae* két kötetét. Tudósítja a püspököt legújabb és éppen készülő munkáiról, a *Historia Critica* további részéről. Felhívja figyelmét egy másik írására is, amely a Monarchia janzenistáinak egyik feje, Markus Anton Wittola osztrák teológussal folytatott vitájának egyik darabja (KATONA, 1785a). Végül hozzáteszi, hogy Pesten van, és hamarosan nagy könyvtári zsákmánnyal tér vissza Esztergomba, mivel részt vett az egyetemi könyvtárban tartott aukción, és sok könyvet sikerült vásárolnia.

⁵ FL Eger AEV 2714.

⁶ MNL HML XII. 3f. VI classis, 14 nd.

⁷ BITSKEY, 1997, 118–129.

⁸ Eszterházy Károly levelezése az egri Főegyházmegyei Levéltárban és az MNL Heves Megyei Levéltárban található. Az idézett személyekkel váltott levelek jelzete: FL Eger AEV 3360 és MNL HML XII. 3f. VI classis, 12 nd.

dik kötetét ajánlotta az akkor még váci püspök Eszterháznak, majd Kaprinai István hitszónok az *Institutio eloquentiae sacrae* szintén második, 1763-as kötetét. Katona István a *Historica Critica*-sorozat 4., 11. és 12. kötetének ajánlását címezte az egri püspöknek, tehát az első alsorozat, a *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae* [...] 4. (1781) és a második alsorozat, a *Historia regum stirpis mixtae* 4. és 5. kötetét (1790). Közülük az első, 1781-ben kiadottban olvasható egy hosszabb, Eszterháznak címzett ajánlás.⁹ A kötet Imre király (1174–1204) életét és uralkodását is bemutatja, és mivel őt a szokásoktól eltérő módon Egerben temették el, így kínálkozott alkalom arra, hogy Katona az egri püspöknek ajánlja a művet.¹⁰ Katona, hogy elkerülje az ajánlólevelek hízelgő sablonjait, Eger dicséretére és történetére helyezte a hangsúlyt, amely így is összefonódott Eszterházy püspöki munkásságának méltatásával, mivel kiemelte, hogy nagy különbséget lát a néhány évvel ezelőtti városkép és a mostani között: az építkezések, a fejlődés és növekedés hatására alig lehet felismerni a régi várost. Katona saját tapasztalatból osztotta meg az észlelt változásokat, mivel 1744–1746 között Egerben tanult, ott kezdte el középfokú tanulmányait.¹¹

Az egri diákevek is hozzájárultak ahhoz, hogy kapcsolódni tudott a város történetéhez és ezáltal meg tudta szólítani a mecénás Eszterházyt. Iskolái befejezése után, 1764–1765-ben ismét visszatért Egerbe, ott töltötte harmadik próbaévét. Akkor Eszterházy már három éve volt Eger püspöke, tehát személyesen is kapcsolatba kerülhettek. Katona ezután távol került a várostól, Nagyszombatban és Pesten tanított, majd Esztergomban, végül Kalocsán dolgozott. Milyen összeköttetései vezették Eszterházyhoz a *Historia Critica* munkálatainak idején? Az egyik legfontosabb összekötő Katona és Eszterházy között Giuseppe Garampi olasz főpap, aki 1776-tól bécsi nuncius volt, és több magyarországi érsekkel és püspökkel levelezett a diplomáciát és kultúrát, könyveszerzéseket érintő ügyekben.¹² Katona a magyarországi főpapoktól hallhatott Garampiról, akit – tudomást szerezve bibliofil és történeti érdeklődéséről – felkeresett, hogy megismertesse munkáival, támogatást remélve. Garampi finanszírozta a *Historia Critica* harmadik kötetének kiadási költségeit: a könyv egy hosszú, a nunciushoz intézett ajánlással kezdődik.¹³ Garampi Katona kapcsolathálójának bővítéséhez is hozzájárult, ő javasolta neki, hogy a *Historia Critica*-sorozat kiadása ügyében keresse fel Eszterházyt is.¹⁴ Azért ajánlhatta éppen az egri püspököt, mert a magyarországi főpapok közül hozzá fűzte a legrégebbi és legszorosabb kapcsolatot, egyidősek voltak, még Rómában ismerkedtek meg, amikor Eszterházy ott tanult. Katona Eszterházyhoz címzett leveleiben

⁹ KATONA, 1779–1783, IV, 3–12.

¹⁰ „A hazai történelem bizonyítja, hogy Székesfehérvár a magyar királyok koronázó, valamint temetkező helye volt. Azonban Imre annyira szerette Egert, hogy itt akart nyugodni, és a királyi síremléket csak ennek az egy városnak akarta adományozni. Ezért igazságosnak láttam, hogy ez a kötet, amely az Egerben eltemetett Imre király tetteit foglalja magában, az egri püspök tanácsaival és vezetésével jelenjen meg a nyilvánosság előtt.” Uo., 3.

¹¹ HAUER, 1911, 8–11.

¹² SOÓS, 2006.

¹³ KATONA, 1779–1783, III, 5–12.

¹⁴ Katona István Eszterházy Károlynak, Esztergom, 1786. október 27., 1. levél, 1v.

többször kiemelte Garampi elismerő véleményét munkáiról – a befolyásos nuncius pártfogása még több mecénás ajtaját nyitotta meg előtte, segített elnyerni a további patronusok bizalmát.¹⁵ Katona egyik levelében is olvashatunk mecénáskereső stratégiájáról, amely a „minél magasabb rangú a főpap, annál több további támogatót vonz”-elvén alapul: a sorozat első köteteit a magyarországi érsekeknek dedikálta, ezzel szerzett presztízst műveinek, és a már elnyert támogatásokra hivatkozva tudta megnyerni az egyházmegyei püspökök, majd később a kanonokok pártfogó hozzájárulását.¹⁶

A levelekből kiderül, milyen kihívásokkal kellett szembenézni egy 18. század végi szerzőnek, aki nem az olvasni tudó közönség körében közkedvelt olvasmányokat, hanem egy sokkötetes latin nyelvű történeti munkát szeretett volna megjelentetni. A 18. század második felét a szakirodalom az olvasás forradalmaként nevezi meg, főként a század utolsó harmadára tapasztalható nagymértékű fejlődés a kiadott könyvek számát tekintve.¹⁷ Ez a növekedés magyarországi viszonylatban is érzékelhető volt, nőtt a magyar nyelven kiadott művek száma, megjelentek az első hírlapok, és egyre több nyomdász és könyvkereskedő működött a nagyobb városokban.¹⁸ Ugyanakkor még nem jelent meg a patronálástól független írói szerepkör, az írók még mindig nem tudtak megélni az írásból, mivel nem volt megfelelő létszámú, az irodalomra kíváncsi közönség. Ezért nem lehettek anyagilag sikeresek azok az írók és nyomdák, amelyek a polgári olvasók könyvvásárlására építettek. A legtöbb író a magas kiadási költségek miatt nem tudta munkáit nyomtatásban megjelentetni, azok csak kéziratos másolatokban terjedtek az olvasók között. Így mindenképpen szükség volt egy tehetős főúr hozzájárulására ahhoz, hogy egy könyv megjelenjen. A mecénás támogatása szinte minden esetben a hagyományos barokk irodalompártolás útján érkezett, nem gazdasági befektetésként.

Katona leveleiben több érvet felsorakoztatott, hogy meggyőzze Eszterházyt vállalkozásának hasznosságáról és arról, hogy nem származik érdeke abból, hogy pénzbeli juttatást kér a püspöktől: a maga költségén utazott Magyarország-szerte a sorozat anyaggyűjtő munkálataihoz, saját jövedelméből is áldozott a kiadásra, a támogatói által biztosított összegeket folyamatosan kiegészítette, és külön fizetséget vagy jutalmat nem várt és kapott munkájáért. A sorozat elkészítését azzal indokolta, hogy elődei – Antonio Bonfini, Istvánffy Miklós, Kazy Ferenc, Pray György – történeti műveikben nem dolgozhatták fel az újabb idők történetét, és gyakran csak a világi eseményeket tárták fel.¹⁹ Saját munkájának erősségét abban látja Katona, hogy a világi és az egyházi élet eseményeit párhuzamosan tárgyalja, valamint új források felhasználásával pontosabb, kidolgozottabb művet adhat közre, megelőzve ezzel a külföldi kritikákat. Eszterházy támogatását befektetésként írja le, mivel minél nagylelkűbb, annál nagyobb népszerű-

¹⁵ Katona István Eszterházy Károlynak, Esztergom, 1790. április 7., 2. levél, 1v.

¹⁶ Uo., 1r.

¹⁷ WITTMAN, 2000.

¹⁸ FÜLÖP, 2010, 50–51.

¹⁹ Katona István Eszterházy Károlynak, Esztergom, 1790. április 7., 2. levél.

ségre tesz szert, valamint a dedikáció révén neve és emlékezete fennmarad az utókor számára.²⁰

Eszterházy először feltételek nélkül támogathatta Katona terveit. A kiadó, Johann Michael Weingand Egerbe küldött kötelezvényéből tudjuk, hogy a második alsorozat kötetei – amelyekhez Katona az itt közölt levelekben folyamodott támogatásért – esetében a takarékos püspök az igényelt összeget visszavárta a könyvek értékesítése után, pénz vagy a könyvtárának küldött könyvek formájában.²¹ A megegyezést követően Katona nem tudta azt teljesíteni, mivel a könyvek eladásából csak kis összeg folyt be. Arra kérte Eszterházyt, hogy a bevételt hadd fordítsa a további kötetek nyomtatására, így nem állna meg a sorozat kiadása. Azért is volt veszteséges a vállalkozás, mert a könyvek lassan készültek, és csak kevesen akartak olyan munkákat megvenni, amelyek nem tekinthetők teljesnek, hanem egy folyamatban lévő sorozat részei. Eszterházy válaszleveleit nem ismerjük, valószínűleg Katona utolsó levelére sokáig nem, vagy egyáltalán nem reagált, mivel Katona arra tett utalást, hogy a püspök válasza nélkül nem tudja, hogyan járjon el, az összeg kifizetésére vagy annak további nyomdai felhasználására kérje-e Weingandot.²² Katona végül Eszterházy válasza hiányában úgy döntött, hogy Weingand folyósítsa a püspököt megillető pénzt.²³

A leveleket a humanista átírás szerint közlöm, a rövidítéseket jelöletlenül feloldom, a szükségesnek érzett betoldásokat szögletes zárójelben tüntetem fel.²⁴ A szövegek közlés sorrendje a levelek megírásának időrendjét követi.

Források

1.

Katona István Eszterházy Károlynak

Esztergom, 1786. október 27.

FL Eger AEV 2714. (eredeti)

Eszterházyt névnapja alkalmából köszönti, kijelenti, hogy soha nem volt akkora szüksége az egyháznak a püspökhöz hasonló erős oszlopokra, mint most, azokban az időkben, amikor az egyház ellenségei nem Luther és Kálvin követői, hanem a katolikusok közül kerülnek ki. Kiemeli, hogy egyszer már tollat ragadott ellenük, és kész arra, hogy a hitvédő munkát tovább folytassa. Miután Esztergomban vásárolt otthona felemésztette tartalékait, a Markus Anton Wittolának adott válasza nyomtatási költségeivel adósa maradt a budai

²⁰ Uo.

²¹ Johann Michael Weingand kötelezvénye Eszterházy Károlynak, Pest, 1790. június 26., 4. levél.

²² Katona István Eszterházy Károlynak, Kalocsa, 1793. június 5., 3. levél.

²³ Johann Michael Weingand Eszterházy Károlynak, Pest, 1793. július 10., 5. levél.

²⁴ Köszönöm Rédey-Keresztény János kollégámnak a levelek átírásában nyújtott segítségét.

nyomdának. Hallotta, hogy Wittola ismét írt neki, és készen áll arra, hogy újra megvédje a római egyházat az utrechtivel szemben, ha Eszterházy hozzájárul a nyomtatás költségeihez. [1] Garampi bíboros biztatására mert Eszterházyhoz fordulni kérésével. Garampi egy leveléből bemásol egy részletet a levélbe, hogy az egri püspök lássa, Garampinak milyen véleménye van munkáiról. Bemutatta a Historia Critica kötetét Esztergomban a püspököknek, ekkor Eszterházy nem lehetett jelen betegsége miatt. [2] Azzal zárja levelét, hogy a később megjelent további két kötetet is bemutatná az egri püspöknek.

Excellentissime Domine Praesul, Domine, Domine Gratosissime!

Et inter ceteros, qui diem onomasticum Excellentiae Vestrae sinceris votis apprecantur, ego quoque profiteri nomen meum audeam, ratio huius temporis exposcit. Numquam enim firmioribus ecclesia Hungarica columnis, inter quas Excellentiam Vestram eminere nemo non agnoscit, indignit, atque hac aetate, qua maiora religioni vulnera, quam a Lutheri²⁵ Calvinique²⁶ sectatoribus, a quibusdam ecclesiae hostibus, intra viscera ferocissime saevientibus, infliguntur.²⁷ Contra hos ego semel ac iterum iam calamum strinxeram;²⁸ nec ullis eorum conviciis me deterreri sinam, quominus deinceps quoque stringam, modo me nervus non deficiat. At enim, Strigonii²⁹ domo mihi pretio comparata,³⁰ sumptibus ita sum exhaustus, ut nondum in Typographia Budensi pro responsione, quam ad Domini Vitolae commonitoriam epistolam dedi,³¹ nomen meum expungere potuerim.³² Ad hanc responsionem meam Dominus Vitola rursus aliquid, ut audio, commentatus est.³³ Paratus ego sum eundem iterum refellere, sanamque ac vetustam ecclesiae Romanae doctrinam contra novitium ecclesiae Ultraiectinae systema defendere;³⁴ si pro typo, qui non plus, quam 50 florenos. circiter exiget, auxiliatricem Excellentia Vestra manum porrigere dignata fuerit. Nullius adhuc opem pecuniariam exposcere sum ausus. Ut primum periculum rei huius apud Excellentiam Vestram facerem; effecit, cum novissimus eiusdem pro tuenda Dei gloria vetustaque matris [1]

²⁵ Martin Luther (1483–1546), a protestáns reformáció szellemi atyja.

²⁶ Jean Calvin (1509–1564) svájci reformátor, a kálvinizmus névadója.

²⁷ Utalás a janzenistákra és a katolikus egyházon belül kialakult, reformokat sürgető új irányzatokra.

²⁸ KATONA, 1785a.

²⁹ Esztergom, H.

³⁰ Katona a jezsuita rend feloszlata után Esztergomba került, miközben megtartotta állását a Budára áthelyezett egyetem történelem tanszékén. 1784-ben vonult nyugalomba, 1790-ig Esztergomban élt, erre az időszakra utal az esztergomi ház költségére tett utalás.

³¹ Markus Anton Wittola (1736–1797) janzenista teológus, lelkész. Válasza Katona kritikáira: WITTOLA, 1785.

³² KATONA, 1785b. Katona egy Eszterházyhoz címzett, 1787. június 20-án kelt levelét Weber Artúr közölte: WEBER, 1917. A levélben felhívja Eszterházy figyelmét erre a Wittolával folytatott vitájára is.

³³ Wittolának erről az újabb válaszáról nem tudunk és Katona erre adott feleletéről sem.

³⁴ A Róma által eretneknek bélyegzett janzenisták közül sokan kivándoroltak Hollandiába, ahol utrecht-i központtal önálló egyházat szerveztek.

Ecclesiae doctrina zelus, tum fiducia, quam Eminentissimus Cardinalis Garampius³⁵ in postremo mecum habito colloquio suscitavit. Huius purpurati principis Litterae heri mihi redditae sunt, quarum fragmentum non pigebit me hic exscibere, ut certius Excellentiae vestrae constare possit, quod sapientissimus ille Praesul iudicium de meis lucubrationibus habeat.

„Gratam, inquit ille, tui recordationem saepe in mentem revocat eximia illa tua doctrina atque cumulata eruditio, quam numquam satis in tua critica historia³⁶ admiramur; ut perillustri hoc labore tuo adeo tum de Ecclesia, cum de isto regno bene meritus quam qui maxime videaris. Tantum tibi vel commodi, vel otii superesse avemus, ut nostram, quam excitasti, sitim expleas; neque solum, quae coeperis, ad umbilicum perducas; sed aliis usque ingenii tui monumentis bibliothecas non modo gentis tuae, sed et totius orbis instruas ornesque. De te interim deque rebus tuis incredibile est, quam sim sollicitus aliquid audiendi. – – Datum ex. monte Fabisco”³⁷

Eidem hodie respondeo, meamque fiduciam in Excellentia Vestra repositam esse scribo. Excellentia<e> vestrae meas ego lucubrationes, ut aliis Excellentissimis ac Illustrissimis Dominis Episcopis, Strigonii nuper obtulissem, nisi tristis morbus optatum eiusdem adventum ad amicum illud episcoporum Hungariae colloquium impedivisset. Obtuli iam ali[o]s Agriae³⁸ quinque tomulos historiae meae criticae,³⁹ cuius Eminentissimus Garampius supra [2] meminit; duos alios,⁴⁰ qui deinde prodiverunt, paratus offerre, si hoc Excellentiae Vestrae gratum fore comperero. Votis interim iterum iterumque nuncupatis pro diuturna vegetaqu[e] tam utilis necessariique capitis vita, cum osculo sacrae manus perennique veneratione maneo

Strigonii 27. Octobris 1786.

Excellentiae Vestrae
Devotissimus cliens et capellanus
Stephanus Katona historiographus

³⁵ Giuseppe Garampi (1725–1792) olasz főpap, 1776-tól bécsi apostoli nuncius, aki Eszterházyval és a 18. század második felének legtöbb magyarországi püspökével kapcsolatban volt. Még Rómában ismerkedett meg az ott tanuló, vele egykorú Eszterházy Károlyval. Miután Bécsbe helyezték át, tevékenyen hozzájárult Eszterházy könyvtárának bővítéséhez, számos kötet beszerzésében működött közre. SOÓS, 2006, 81.

³⁶ KATONA, 1779–1783. A sorozat összesen 42 kötetben jelent meg (KATONA, 1778–1817), három alorozata az Árpád-háziak, a vegeyháziak és a Habsburgok korát dolgozza fel.

³⁷ Nem azonosítható helynév.

³⁸ Eger, H.

³⁹ A *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae [...]* (KATONA, 1779–1783) első öt kötete 1779–1783 között jelent meg.

⁴⁰ Az utolsó két kötet 1782-es dátummal jött ki a nyomdából.

2.

Katona István Eszterházy Károlynak

Esztergom, 1790. április 7.

FL Eger AEV 2714. (eredeti)

A hazája iránti szeretet ösztönözte történeti munkája megírására. Az országot járva forrásokot gyűjtött, eközben Egerbe is eljutott. Több könyv már megjelent, azonban a mecénás hiánya miatt a kiadás megállt. Nemrégiben azonban az esztergomi érsek a kérése nélkül nyújtott neki anyagi segítséget a folytatáshoz, és bízik benne, hogy az ő példáját követve más támogatói is lehetnek, megpróbálja további mecénások segítségét kérni. Követi az Árpád-kor kötetének ajánlási rendjét, miszerint az első részeket az érsekeknek, az azt követőket az egyházmegyei püspököknek ajánlja, az utóbbiak közt elsőként Eszterháznak. Leírja az Eszterháznak ajánlandó kötetek felépítésének tartalmi szempontjait, terjedelmét és az igényelt kiadási költséget. [1] A korábban megjelent történeti összefoglalások hiányosságainak felsorolásával érvel amellett, hogy az új történeti munkára az ország külföldi megítélésének javítása érdekében is nagy szükség van. Munkájának hasznosságát hangsúlyozva idézi Giuseppe Garampi öt méltató szavait. Végül kiemeli a mecénási támogatásnak a püspök számára várható előnyeit.

Excellentissime Domine Comes Episcopus,
Domine mihi perenni profundoque cultu prosequende!

Amor dulcis patriae, quem natura cuius indidit, facile mihi persuasit, ut nec laboribus, nec sumptibus parcerem, dum Hungariae historiam, pluribus abhinc annis inchoatam, ad calcem usque perducerem, quo partim popularium votis, partim exterorum querelis, fusio rem gentis nostrae historiam, ad tempora nostra deductam, efflagitantium, occurrerem.⁴¹ In hunc finem excursionibus litterariis ad omnes Hungariae comitatus et celebriores bibliothecas, inter quas Agriensis excellit,⁴² aere meo susceptis, vetera monumenta diligenter ubique scrutabar, ut res ignotas detegere, male creditas convellere, dubias et obscuras vel illustrare, vel pluribus certioribusque documentis confirmare possem.

Ampla supellectili litteraria per plures annos conquisita, manum operi tam feliciter admovi, ut, praeter octo tomulos, typo iam vulgatos, decem alios ex periodo mixta⁴³ pro prelo iam apparatus et a censoribus regis approbatus;⁴⁴ ex Austriaca vero periodo quinque

⁴¹ Utalás a *Historia Critica* 1779–1783 között megjelent hét kötetére (KATONA, 1779–1783).

⁴² Eszterházy Károly egri könyvtárában számos könyvritkaságot és kéziratot gyűjtött össze. Lásd ANTALÓCZI, 1993, 29–37.

⁴³ A vegyesházi királyok korszaka 12 kötetben jelent meg (KATONA, 1788–1793).

⁴⁴ Magyarországon már 1782-től életbe léptek a birodalomra érvényes központosító szabályok, amelyek az egész magyar cenzúrát a bécsi cenzúrabizottság alá rendelték. A helyi, tartományi cenzorok ellenőrizték

iam concinnatos,⁴⁵ ex epistolis Verantianis plurimum locupletatos,⁴⁶ nondum tamen censurae subiectos, habeam: qui quominus in lucem publicam adhuc prodire potuerint; difficilia haec tempora maecenatumque gratiosorum inopia hactenus impedivit.⁴⁷

De hoc impedimento nuper Eminentissimus Cardinalis et Primas noster edoctus,⁴⁸ quum ipso die paschalis apud illum prandissem; eius tollendi spem mihi fecit, ac postridie pro primis duobus periodi mixtae tomulis typo vulgandis sumptus necessarios,⁴⁹ nec verbo, nec scripto rogatus, addixit. Ita factum est, ut, licet adhuc pudore quodam et verecundia prohibitus fuerim, ne precibus meis Excellentiae Vestrae, necessarias ad honestum hunc finem expensas emendicando, molestias facerem; nunc tamen et Eminentissimi cardinalis exemplo, et aliorum, qui meis lucubrationibus historicis delectantur, consilio permotus, maecenatum etiam aliorum liberalitatem interpellandam duxerim.

Eundem autem ordinem, quem in Arpadiana periodo, servaturus, sicut ibi, sic in hac mixta periodo, post metropolitans primum inter episcopos locum,⁵⁰ ut par est, Excellentiae Vestrae tributurus, eidem tomulum, qui de Maria, Carolo, Sigismundo tractat, profunda cum submissione dicare constitui. Quia vero haec trium regum acta longius excurrunt, et 90. philyras circiter comprehendunt, bifariam ea secabo. Prior tomulus, praeter Mariam et Carolum II. Sigismundi res ad annum usque 1410. quo regiae dignitati caesaream adiunxit, continebit, philyrasque facile 44. implebit;⁵¹ posterior ad annum usque 1439. quo gener eius Albertus obiit, porrigetur, et totidem fere philyras complectetur.⁵² In 600. exemplaribus unam philyram typographus aliis quidem 9. florenis; mihi vero propter

az írások első kész példányát nyomtatás előtt, engedélyük megadása után kezdődhetett a sokszorosítás; a bécsi bizottság utólagosan ellenőrizte a sajtót. DÖBÖR, 2014, 19.

⁴⁵ A *Historia regum stirpis Austriacae* 1794–1817 között jelent meg 23 kötetben (KATONA, 1794–1817).

⁴⁶ Verancsics Antal (1504–1573) diplomata, főpap és humanista tudós. Történeti munkáit életében nem adták ki, kéziratban maradt művei kalandos úton jutottak el Magyarországra a 18. század végén, egy részüket Kovachich Márton György, Katona volt jezsuita rendtársa másolta le és adta ki. Négykötetes leveleskönyvét Fischer István egri érsek adományozta a Nemzeti Múzeumnak, így lehetséges, hogy a levelek korábban is az egri főpapok tulajdonában voltak, így használhatta fel őket Katona. Lásd VERANCSICS, II, 1857–1875, 5–16.

⁴⁷ Katona a sorozat első hét kötetét, amely az Árpád-házi királyok korszakát dolgozza fel, főpapoknak ajánlotta, majd a vegeyházi királyok korszakát nyitó kötet ajánlása az olvasókhöz szól, ekkor a történetíró valószínűleg nem talált támogató mecénást.

⁴⁸ Batthyány József (1727–1799) 1778-tól haláláig, 1799-ig esztergomi érsek.

⁴⁹ A *Historia regum stirpis mixtae* második és harmadik kötete 1790-ben jelent meg, a második ajánlásának címettje Batthyány József érsek.

⁵⁰ A *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae* első kötete Patachich Ádám kalocsai érseknek, a második Migazzi Kristóf bécsi érseknek, a harmadik Giuseppe Garampi olasz főpapnak van ajánlva. A negyedik kötetből egyházmegyei püspökök a dedikáció címettjei. Ezt a mintát követve a *Historia regum stirpis mixtae* első kötetét az olvasóknak, a másodikat Batthyány József esztergomi, a harmadikat Kollonich László kalocsai érseknek ajánlotta, ezt követően a negyedik és az ötödik kötet ajánlólevelének címettje Eszterházy Károly, majd a továbbiak esetében is az egyházmegyei püspökök.

⁵¹ A *Historia regum stirpis mixtae* IV. kötete Mária királynő (1382–1385, 1386–1395) és II. Károly (1385–1386) uralkodását írja le, valamint Luxemburgi Zsigmondét (1387–1437) 1410-ig.

⁵² A sorozat V. kötete folytatja Zsigmond uralkodásának leírását és utódja, Albert (1437–1439) haláláig, 1439-ig tart.

spem edendorum apud se plurium tomulorum, 8. florenis excudet. Ita hi duo tomuli florenos 700. haurirent: si tamen ad unum dumtaxat ex illis Excellentia Vestra necessarias expensas suppeditare dignaretur, 350. sufficerent.⁵³ [1]

Hac Excellentiae Vestrae liberalitate ceterorumque maecenatum, quos spero meis precibus locum daturos, efficietur, ut cessent tandem exterorum convicia, quibus passim nos traducunt, quod historiam adeo mancam, multisque fabulis respersam, nec ad sanam crism satis exactam habeamus. Passim enim Bonfinium, tamquam fabulosum, derident; qui tamen ad initia dumtaxat Vladislai II historiam Hungariae pertexuit.⁵⁴ Istvanfius, a Mathia I. historiam eandem auspicatus, in Mathia II. desiit.⁵⁵ Kazius nec unius seculi XVII. historiam absolvit.⁵⁶ Praius eruditos annales suos in Ferdinando I clausit, rebusque profanis potius, quam sacris intentus, multa scitu maxime necessaria silentio praetermisit.⁵⁷ Historiam ego tam sacram, quam profanam, quae mutuo sibi lucem fenerantur, coniungo, conquisitisque novis litterarum monumentis, profanam etiam auctiorem reddo. Quare liberalitate hac Excellentia Vestra non tantum de regno, sed etiam de religione, quae nunc undique lacessitur, optime merebitur. Hoc de meis lucubrationibus testimonium Eminentissimus Cardinalis Garampius, profunda rerum divinarum humanarumque scientia celeberrimus, coram Sacrosancto pontifice, quum illi me Viennae⁵⁸ praesentasset,⁵⁹ his verbis perhibuit: „Favet in suis operibus ubique religioni.” Hoc iudicium etiam litteris, ex Italia iam ad me datis, quarum alias quoque memineram, ita purpuratus ille princeps expressit: „Gratam tui recordationem saepe in mentem revocat eximia illa tua doctrina atque cumulata eruditio, quam numquam satis in tua critica historia admiramur, ut perillustri hoc labore tuo adeo tum de ecclesia, cum de isto regno bene meritus quam qui maxime videaris. Tantum tibi vel commodi, vel otii superesse avemus, ut nostram, quam excitasti, sitim expleas; neque solum, quae coeperis, ad umbilicum perducas, sed aliis

⁵³ Eszterházy elegett Katona kérésének, mindkét kötet kiadási költségeit biztosította, ennek bizonyítéka a Katona 1793. június 5-i levelét (3.) nyitó köszönetnyilvánítás. A neki szóló ajánlást megtaláljuk a *Historia regum stirpis mixtae* negyedik és ötödik köteteinek paratextusai között.

⁵⁴ Antonio Bonfini itáliai humanista (1427–1502) *Rerum Ungaricarum Decades* című történetírásában az utolsó leírt esemény a II. Ulászló király uralkodása idején, 1496 júliusában tartott országgyűlés.

⁵⁵ Istvánffy Miklós humanista történétíró (1538–1615) históriájában (*Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*) az 1490–1606-ig terjedő évek eseményeit adja elő, 1622-ben jelent meg nyomtatásban.

⁵⁶ Kazy Ferenc jezsuita történétíró (1695–1759) *Historia regni Hungariae* című háromkötetes munkája 1739–1749 között jelent meg, Istvánffy munkájának folytatásaként a 17. század történetét dolgozza fel 1684-ig.

⁵⁷ Pray György jezsuita történétíró (1723–1801) *Annales regum Hungariae* című összegzését 1763 és 1770 között jelentette meg öt kötetben. A magyar történelmet az államalapítástól I. Ferdinánd haláláig, 1564-ig tárgyalja.

⁵⁸ Bécs, A.

⁵⁹ VI. Piusz pápa (1717–1799) 1782-ben utazott Bécsbe, hogy II. Józseffel tárgyaljon az egyház befolyását csökkentő rendeleteinek eltörléséről. A pápa március 22. és április 24. között tartózkodott Bécsben, több főpappal találkozott, köztük Eszterházy Károllyal is, találkozásukról Kazinczy Ferenc emlékezett meg egy anekdotában: KAZINCZY, 2001, 59–62, 449–450.

usque ingenii tui monumentis bibliothecas non modo gentis, sed et totius orbis instruas ornesque.⁶⁰

Nec arbitror, aliquam celebriorem in exteris provinciis bibliothecam fore, pro qua tam nobilis historia comparanda non sit. Hinc igitur et illud consequetur, ut magnam iam alioquin Excellentiae Vestrae nomen, maius apud exteras quoque nationes et apud omnem posteritatem hac liberalitate reddatur, et emori numquam sinatur. Numquam certe quantumvis vastum, quantumvis splendidum aedificium, quod tempus edax rerum tandem consumit, ullius memoriam ita potest ab interitu vindicare, sicut volumina, publico bono vulgata, quae pluribus et gentibus, et aetatibus non tantum proderunt, sed etiam maecenatis nomen ad seros usque nepotes propagabunt. Quamdiu littera scripta manebit; tamdiu nomen et beneficium eius ita perennabit, ut nulla vel invidia, vel iniuria hominum obliterari possit. Si tanta cum facilitate hoc ab Excellentia Vestra beneficium impetro, quanta cum fiducia peto, notum in dedicatione praefigenda faciam, cui tomulus hic vel ille, quorum cardinalis Garampius aliique tam cupidi sunt, vitam suam et lucem publicam debeant. Dum igitur, fiducia plenus, meos conatus historicos generosae liberalitati, me vero gratiis aestimatissimis Excellentiae Vestrae profunda cum submissione commendo, cum perenni veneratione, reverentique sacrae manus osculo persevero

Strigonii 7. Aprilis 1790.

Eiusdem Excellentiae Vestrae
devotissimus servus et capellanus
Stephanus Katona historiographus manu propria.

3.

Katona István Eszterházy Károlynak

Kalocsa, 1793. június 5.

FL Eger AEV 2714. (eredeti)

Tájékoztatja Eszterházyt, hogy a püspök által támogatott kötetek eladása lassan halad, ezért a könyvkereskedő Weingand még nem tudta teljesíteni az ígérését, mely szerint a nyomtatási költségeket a püspöknek az eladásból származó pénz vagy könyvek formájában téríti meg. Kérte, hogy Eszterházy türelmesen viselje a késedelmet, hogy az eladásból befolyt kis összeget a fennmaradó kötetek kiadására fordíthassák, de még nem kapott választ. [1] Személyes találkozásukkor, a pesti koronázó országgyűlés alkalmával nem volt alkalma szóba hozni az ügyet, mert a királyné koronázása után azonnal vissza kellett térnie Kalocsára, de Makay Antalnál hagyta a püspök számára az időközben kinyomtatott köteteket. Ha Eszterházy nem egyezik bele a költségek későbbi visszafizetésébe, akkor Wein-

⁶⁰ Giuseppe Garampi pozitív véleményét történetírói munkásságáról 1786. október 27-én küldött levelében is kiemeli, csaknem ugyanezekkel a szavakkal.

gand átadja az addig összegyűlt pénzt. [2] Végül hangsúlyozza, hogy nem hasznot akar húzni a könyvtárból, munkájával az oktatást és az egyházi személyek műveltségét szolgálja. Saját pénzéből is már 3000 aranyforintot áldozott a kiadásra, kiegészítette a mecénások felajánlásait, de a további várható költségek nem összegeyztetethetők saját jövedelmével, ezért kér támogatást.

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine Comes Episcopo, Domine Gratosissime!

Aestimatisimis Excellentiae Vestrae litteris, hesterno cursore mihi redditus, inclusa duorum documentorum exempla, profunda cum veneratione recepi.⁶¹ Horum alterum est de 700. florenis, ab Excellentia Vestra pro continuatione historiae Hungariae liberaliter assignatis.⁶² Cuius quidem ego tam insignis beneficii tam vivam gratamque memoriam retineo, ut et crebris illud sermonibus usurpem, et alios ad patriae commodandum exemplo tam illustri saepe provocem. Alterum est de promissa per bibliopolam Weingandium⁶³ refusione, vel in pecunia, postquam haec ex libris venditis redigi potuerit, vel in libris in usum Excellentiae Vestrae comparandis.⁶⁴ Ut hoc ille promissum expleret, iam antea sollicitus, hoc ab eo responsum accepi, valde parum adhuc aeris ex libris venditis se redegisse, quum admodum lente tam vastum opus distrahatur. Accepto hoc responso, vidi, tam Excellentiae Vestrae, quam omni cultu dignissimis duobus Hungariae Metropolitae, quibus paria promissa fecit,⁶⁵ sero nimis ex libris sero vendendis satisfacere posse. Supplex igitur utrumque rogavi, ut longiorem moram patienter ferre, vel exiguam ex tomulis lentis vendendis cogendam pacuniam ad promovendam reliquorum editionem addicere dignarentur. In hoc postremum uterque consensit, et scriptam a bibliopola Weingand obligationem restituit.⁶⁶ Expertus alias generosam Excellentiae Vestrae liberalitatem, in spem erectus, idem ab Eadem impetrandi,

⁶¹ Eszterházy itt hivatkozott levelét nem ismerjük.

⁶² Katona 1790. április 20-án kelt levelében (2. számú forrásközlés) kért 700 forintot Eszterházytól történeti munkájának további nyomtatási költségeire. Lásd 52. jegyzet.

⁶³ A Bajorországból származó Johann Michael Weingand 1770-ben szerzett könyvkereskedői jogot Pesten. Társa, Johann Georg Köpf halála után lemondott budai és kassai üzletéről, és csak a pesti vitte tovább. Főként külföldi munkákat értékesített, és mellettük kortárs és régebbi magyarországi tudós szerzők latin nyelvű műveit. Kiadóként a magyar tudományos élet fejlődését is támogatta, Katona *Historia Criticájának* első három kötetét ő adta ki és a további kötetek terjesztésében is közreműködött. FÜLÖP, 2010, 179–181.

⁶⁴ Weingand 1790. június 26-i dátummal küldte el kötelezvényét Eszterházyknak, amelyben igazolja, hogy megkapta a püspök által támogatott köteteket, és a nyomtatási költségeket pénzben vagy a püspöki könyvtár számára vásárolt könyvek formájában téríti vissza, amint az eladásokból bevétele származik. Lásd 4. számú forrásközlés.

⁶⁵ Batthyány József (1727–1799) esztergomi és Kollonich László (1736–1817) kalocsai érsek, akiknek a *Historia regum stirpis mixtae* II. és III. kötetének ajánlása szól.

⁶⁶ Katona Eszterházyéval egyező megállapodást kötött Batthyány és Kollonich érsekkel. Ők támogatták Katona kérését, és a kötetekből származó összeget nem kérték vissza, visszaküldték Weingand kötelezvényét.

supplicibus illico litteris hanc gratiam flagitavi.⁶⁷ Quia vero nullum ad eosdem responsum accepi; hoc ipsum silentium, tacitum consensum interpretatus, nullam deinceps eiusdem obligationis mentionem Weingandio feci. [1] Ut tamen certiora cognoscerem, paucis illis diebus, quibus in postremis comitiis Pestini commorabar, idemdem Excellentiam Vestram accedere volui. Testis est huius meae voluntatis Reverendissimus Dominus Makai,⁶⁸ apud quem tomulos, interim excusos, in usum Excellentiae Vestrae deposui. Deinde habui quidem Excellentiam Vestram salutandi fortunam ante coronationem⁶⁹ in sacristia, sed locum illum et tempus opportunum ad id proponendum non iudicavi. Mox autem ad praelectiones consuetas mihi redeundum fuit, et eadem die post reginae coronationem curru conscenso, nulla vel noctu quiete capta, Coloczam⁷⁰ reversus sum. Haec est candida rei totius expositio.

Nunc igitur, si certior factus fuero, Vestram Excellentiam supplicibus meis precibus non detulisse, Weingandium admonebo, ut redactam interim ex duobus illis tomulis, qui honoribus Excellentiae Vestrae sunt inscripti, pecuniam a reliqua secernat et fonti refundat.⁷¹ Exiguam tamen illam fore vel inde conicio, quod dum feriis paschalibus pro novis tomulis prelo subiiciendis ascendissem, interroganti mihi, num ex omnibus simul libris meis tantum iam pecuniae collegarit, ut ad unum tomulum prelo subiiciendum sufficere possit, responderit, nondum tantum colligi potuisse, quod pauci sint, qui nondum completum opus redimere velint.

Excellentissime Domine Praesul! Nullum ego lucrum ex pertinacibus meis laboribus, quos illustrandae patriae sine spe remunerationis devovi, quaero. Quidquid aeris ex historia mea per longam annorum seriem etiam post fata mea comparari potuerit, [2] id totum in usum pauperum studiosorum, eorum praecipue, qui statum Ecclesiasticum amplecti voluerint, transscribere constitui. Fructus igitur ex pecuniis, in hos libros impensis, etiam ad Excellentiam Vestram redundabit. Ego quidem, praeter impensos pertinaces plurium annorum labores, ex tenuibus meis proventibus ad vulgandas lucubrationes meas facile 3000. florenorum iam impendi.⁷² Nam aliquot tomulos meis dumtaxat sumptibus edendos curavi. Praeterea sumptus, a Maecenatibus suppeditatos, ex

⁶⁷ Katonának ezt az Eszterházyhoz címzett levelét nem ismerjük.

⁶⁸ Makay Antal (1756–1825) udvari pap Eszterházy püspök mellett, majd 1792-től egri kanonok. SZINYNYEI, 1891–1914, VIII, 411–412.

⁶⁹ Bourbon–Szcicíliai Mária Terézia (1772–1807), I. Ferenc második feleségének koronázása Budán, 1792. június 10-én.

⁷⁰ Kalocsa, HU. Katona 1790-től Kalocsán élt, ahol érseki könyvtáros volt.

⁷¹ Eszterházy Katonának adott válaszát nem ismerjük. Vagy elutasította Katona kérését, vagy nem válaszolt a levélre, mert Weingand 1793. július 10-én Katona ösztönzésére azzal kereste fel Eszterházyt, hogy beszámoljon neki az érintett kötetekből származó bevétel összegéről és a kifizetés lehetőségeiről. Lásd az 5. számú forrásközlést.

⁷² Katona a kiadási költségeket valószínűleg saját maga fizette azokban az esetekben, amikor a kötetben nem szerepel konkrét személyhez címzett ajánlás. Ilyen a *Historia regum stirpis mixtae* első, 1788-ban megjelent kötete, amelynek ajánlása az olvasóknak szól. A sorozat 1793–1799, majd 1802–1805 között megjelent kötetei közül több nélkülözi a mecénásnak dedikált címlapot (XX–XXIII., XXV., XXXI, XXXIII–XXXIX., XLI. kötetek). Ennyi könyv kiadási költségét nehezen fedezhette saját keresetéből, valószínűleg a korábban eladottakból származó pénz fordította bele az újabba.

meo semper auxi. Certe vel ad 700. Excellentiae Vestrae florenos 118. addidi; paratus, porro quoque tam labores, quam argentum ad illustrandam patriam impendere. Sed enim sex millia florenos quot adhuc residui tomuli facile haurient, sero nimis ex meis reditibus coalescent. Idcirco cum rubore quodam aliis, etsi non mea, sed patriae causa, molestus esse cogor, a multis saepe repulsam passus. Atque his rursus aestimatissimis Excellentiae Vestrae gratiis me profunda cum submissione commendo, sacrasque manus reverenter exosculatus, perenni cum veneratione maneo. Coloczae 5. Junii 1793.

Excellentiae Vestrae
humillimus servus et capellanus
Stephanus Katona historiographus manu propria

4.

Johann Michael Weingand kötelezvénye Eszterházy Károlynak

Pest, 1790. június 26.

MNL HML XII. 3f. VI classis, 14 nd. (eredeti)

Weingand tanúsítja, hogy a Mária királynő, II. Károly és Zsigmond király uralkodásának időszakát feldolgozó kötetek nyomtatási költségeit, azaz 700 rajnai forintot pénz, vagy az egri könyvtár számára vásárolt kötetek formájában téríti vissza Eszterházyknak.

Infra scriptus praesentibus testor, me, postquam Res Mariae I. Caroli II. Sigismundi Typis excusas accepero,⁷³ sumptus Typographicos refusurum, vel in pecunia, postquam haec ex libris venditis redigi potuerit, vel in libris, in usum Excellentissimi Domini Praesulis Agriensis pro Bibliotheca comparandis, ad vires 700 Florenorum Rhenensium. In quorum Fidem has manu mea subscriptas sigilloque meo munitas dedi.

Pestini,⁷⁴ Die 26. Junii 1790.

Joannes Michael Weingand
manu propria
Bibliopola

⁷³ A *Historia regum stirpis mixtae* Eszterházyknak ajánlott, IV. és V. kötetei (lásd még az 50–52. jegyzeteket).

⁷⁴ Budapest, H.

5.

Johann Michael Weingand Eszterházy Károlynak

Pest, 1793. július 10.

MNL HML XII. 3f. VI. classis, 14 nd (eredeti)

Katona István kérésére összeszámolta az Eszterházy püspök támogatásával megjelent két Historia Critica-kötet eladásából származó bevételt, amely 100 forintot tesz ki. Az összeget elküldheti azonnal, vagy amikor további kötetek eladásával több pénz gyűlik össze. Ha Eszterházy inkább könyvtára számára szeretne könyveket az adott értékben, amint megkapja a kívánt kötetek listáját, küldi őket, és felajánlja segítségét bármely könyv beszerzésében.

Excellentissime, Illustrissime ac Reverendissime Domine Comes, Episcopo, Domine Domine Patrone, mihi gratiosissime!

A clarissimo Domino Stephano Katona nuper admonitus, ut datis de me reversalibus anno 1790 satisfacere, ad calculum revocavi pecuniam, quam ex duobus Historiae criticae Regum Hungariae Tomulis, scilicet XI. et XII. qui sub auspiciis Excellentiae Vestrae Typis editi sunt, redacta hactenus est.

Ea vero summa centum Florenorum jam aequat. Hos igitur vel nunc statim, vel ubi major summa, venditis pluribus Tomulis accreverit, paratus sum Excellentiae vestrae, quam primum libuerit, transponere.

Si tamen Excellentiae Vestrae magis placeret, aliquos in usum Bibliothecae suae libros accipere; secundum reversales a me datas, eos ubi rescivero, qui desiderantur, cum omni promptitudine transmittam, ac ad alios quoscunque procurandos cum omni submissione meam operam offero, meque cum humillimo sacrarum manuum osculo gratiis Excellentiae Vestrae commendo.

Pestini. Die 10. Julii. 1793.

Excellentiae Vestrae
Humillimus cliens
Joannes Michael Weingand manu propria
Bibliopola

Rövidítések és irodalomjegyzék

- FL
AEV
Főegyházmegyei Levéltár, Eger
Archivum ecclesiasticum vetus
- MNL HML
XII. 3.
f. VI classis
Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, Eger
Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának iratai
Végyes iratok
- *
- ANTALÓCZI
1993
ANTALÓCZI Lajos: *A kétszáz éves egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793–1993)*, In: *Kétszáz éves az egri Főegyházmegyei Könyvtár (1793–1993)*, szerk. ANTALÓCZI Lajos, Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, 1993, 17–51.
- BITSKEY
1997
BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak – Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban*, Eger, Heves Megyei Múzeumi Szervezet, 1997. (Studia Agriensia, 16.)
- DÖBÖR
2014
DÖBÖR András: *Sajtó és cenzúra a 18. és a 19. századi Magyarországon*, In: *Médiakutató*, Nyár (2014) 17–28.
- FÜLÖP
2010
FÜLÖP Géza: *Olvasási kultúra és könyvkiadás Magyarországon a felvilágosodás idején és a reformkorban (1772–1848)*, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 2010.
- HAUER
1911
HAUER Ferenc: *Katona István emlékezete. Külön lenyomat a Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium 1910–11. értésítőjéből*, Kalocsa, Jurcsó Nyomda, 1911.
- KATONA
1778–1817
Stephanus KATONA: *Historia Critica*, I–XLII, Pestini–Posonii–Cassoviae–Budae–Colotzae–Claudiopoli–Vacii, 1778–1817.
- KATONA
1779–1783
Stephanus KATONA: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata*, I–VII, Budae, 1779–1783.

- KATONA
1785a
Stephanus KATONA: *Disputatio de mansuetudine Evangelica, Sacramenti poenitentiae ministris non minus utili, quam necessaria, concinnata*, Budae, Typ. Univ., 1785.
- KATONA
1785b
Stephanus KATONA: *Responsio Stephani Katona presbyteri Strigoniensis ad epistolam commonitoriam M. Antonii, praepositi Bienicensis*, Budae, Typ. Univ., 1785.
- KATONA
1788–1793
Stephanus KATONA: *Historia regum stirpis mixtae*, I–XII, Pest–Buda, 1788–1793.
- KATONA
1794–1817
Stephanus KATONA: *Historia regum stirpis Austriacae*, I–XXIII, Buda–Vác–Colocae, 1794–1817.
- KAZINCZY
2001
KAZINCZY Ferenc: *Utazások*, In: *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. (Csokonai könyvtár: Források: Régi Kortársaink, 7.)
- KOLLER
1782–1812
KOLLER József, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*, I–VII., Posonii, 1782–1812.
- MOLNÁR
2008
MOLNÁR Andrea: *Az egyházi irodalom műfajai Katona István életművében*, In: *Varietas gentium – communis Latinitas. A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai*, szerk. SZÖRÉNYI László – LÁZÁR István Dávid, Szeged, JATEPress, 2008, 153–159.
- SÁNTA
2022
SÁNTA Sára: *A tudományos igényű óorkutatás és régészet első jelentős magyar képviselője. Doktori disszertáció*, ELTE BTK, 2022.
- SOÓS
2006
SOÓS István: *Giuseppe Garampi érsek, pápai nuncius levelezése magyarországiakkal és erdélyiekkel*, In: *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században. Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, Szenal, 2006, 74–84.
- SZABADOS
2008
SZABADOS György: *Katona István történetírói időszerűségéről*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 112. (2008) 5–6. sz. 679–699.

- SZINNYEI
1891–1914
- THOROCZKAY
2001
- VERANCSICS
1857–1875
- WEBER
1917
- WITTMAN
2000
- WITTOLA
1785
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, Budapest, Hornyánszky, I–XIV, 411–412.
- THOROCZKAY Gábor: *Előszó*, In: KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története*, Kalocsa, Kalocsai Múzeumbarátságok Köre, 2001, I–XXX.
- VERANCSICS Antal: *m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái*, kiad. SZALAY László – WENZEL Gusztáv, I–XII, Pest, Akadémia, 1857–1875. (Monumenta Hungariae Historica Scriptores. Magyar történelmi emlékek. Írók.)
- WEBER Arthur: *Katona István levele gróf Eszterházy Károly püspökhöz*, In: *Történelmi Szemle*, 6. (1917) 2. sz. 187–189.
- Reinhard WITTMAN: *Az olvasás forradalma a 18. század végén?*, In: *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Budapest, Balassi, 2000, 321–347.
- Marcus Anton WITTOLA: *M. Antonii praepositi Bienicensis ad Stephanum Katonam [...] epistola commonitoria*, Viennae, J. B. Hörling, 1785.

Csanád vármegye anyautasítása és követi végjelentése az 1811/12. évi országgyűlésen¹

A 19. századi magyar rendi országgyűlések történetét a történettudomány már feldolgozta, azonban még így is maradt olyan terület, amit érdemes kutatni, hogy teljesebb képet kapjunk a diéták működéséről. Ilyen forrásnak számítanak a vármegyei követutasítások és követjelentések, amelyeket jórészt még nem tártak fel. A követutasítások alapjaiban határozták meg a rendi országgyűlések működését. Miután a király szétküldte a törvényhatóságoknak az országgyűlési meghívólevelet, azok kisebb bizottságokban részletesen kidolgozták az anyautasításokat, és utasították a megye nemessége által minden fontosnak vélt kérdéssel kapcsolatban az általuk választott két követet, mivel azok nem dönthettek önállóan. Ha a követek mégis megtették, akár vissza is hívhatták őket, és mást küldhettek helyettük. A követeknek általában esküt kellett tenniük, hogy az utasításokat pontosan betartják és a megye akaratát hűen képviselik. Ahogy haladtak az országgyűlési tárgyalások, újabb ügyek is felmerülhettek, ekkor a követeknek pótutasítást kellett kérniük a megyéjüktől, és megvárniuk annak megérkezését. Általában heti-kétheti rendszerességgel kellett jelenteniük a küldöiknek az országgyűlési tanácskozásokról, ha fontos ügy felmerült, akkor sűrűbben is. A pótutasításokat rendszerint ugyanaz a bizottság dolgozta ki, amely az anyautasítást megfogalmazta, de különbizottságokat is felállíthattak. A követek időszaki jelentéseit a soron következő megyegyűlésen, a végjelentést az országgyűlés bezárása utáni közgyűlésen olvasták fel. A követek részletesen beszámoltak a diéta teljes tárgyalási folyamatáról, számot adtak arról, hogy az utasításokat pontosan betartották-e, illetve arról is, hogy milyen döntések és törvénycikkék születtek.

A követutasításokkal kapcsolatban jelenleg kevés forráskiadással rendelkezünk, mindössze Borsod,² Zala³ és részben Somogy,⁴ Zemplén⁵ vármegye, valamint Debrecen⁶ szabad királyi város utasításairól készült feldolgozás. A követjelentések tekintetében hasonló a helyzet. Melhárd Gyula Somogy vármegye 1790–1812 közötti, Seresnő Szegőfi Anna Borsod vármegye 1825–1848 közötti követi végjelentéseit közlik a fentebb említ-

¹ A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-SZTE-46 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² MOLNÁR, 2003.

³ SERESNŐ, 1987.

⁴ MELHÁRD, 1906.

⁵ BODNÁR, 1940.

⁶ GAZDAG, 1989.

tett könyvükben. Molnár András viszont csak az 1836. és 1840. évi zalai végjelentéseket publikálta.⁷ Emellett egy-egy megye követi végjelentése is megjelent nyomtatásban: Az 1811/12. évi országgyűlésről Somogy vármegye, az 1832/36. évi országgyűlésről Békés és Zala megye követi végjelentése áll a rendelkezésünkre. Az 1839/40. évi országgyűlés kapcsán Komárom, Pest és Zala megyék végjelentései jelentek meg nyomtatásban. Az 1843/44. évi országgyűlésről Békés, Borsod és Somogy megyék végjelentései ismertek. Az itt felsorolt források Ballagi Géza gyűjteményében maradtak fent, amelyek elérhetőek a Magyar Digitális Archívumban is.⁸ A műfaj két legismertebb darabja: Deák Ferenc és követtársa, Hertelendy Károly végjelentése 1836-ban, illetve 1840-ben, melyeket Kónyi Manó is kiadott Deák Ferencz beszédei című sorozatában.⁹ Az általam közölt Csanád vármegyei anyautasítás és követi végjelentés a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltárában lelhető fel kézirat formájában a nemesi közgyűlési iratok között.¹⁰

A 18. század utolsó éveit és a 19. század első másfél évtizedét a franciák ellen vívott háborúról szövegezte a Habsburg Birodalomban (1804-ben megalakult az Osztrák Császárság), ez nagyban befolyásolta a magyar belpolitikai eseményeket is. Az országgyűlések (1796, 1802, 1805, 1807, 1808, 1811/12) leginkább az adók és katonák megajánlásáról szövegezték, reformtörekvések nem jelentek meg bennük. A rendek hiába kérték folyamatosan az 1791:67. törvénycikk értelmében kiküldött kilenc rendszeres bizottság munkáinak a megtárgyalását és a sérelmek orvoslását, az uralkodó ehhez nem járult hozzá. A magyar rendi országgyűlések jelentőségével, működésével és szerepével Dobszay Tamás részletesen foglalkozik a monográfiájában.¹¹ A franciák ellen vívott, hosszan elhúzódó háborúk következtében a Habsburg Birodalom pénzügyi válságba került, mivel a papírpénz egyre jobban elértéktelenedett.¹² 1810-ben már 1060 millió ezüstforint értékű papírpénz volt forgalomban, az arany- és ezüstpénzek (konvenció forint) pedig egyre jobban kiszivárogtak a Habsburg Birodalomból.¹³ 1810-ben a birodalom összevétele 120 millió forint volt, a kiadásai pedig 1500 millió forintot tettek ki. A kormányzat ezért a devalváció módszeréhez nyúlt: a Josef Wallis pénzügyminiszter által kidolgozott javaslat nyomán 1811. február 20-án uralkodói rendelet jelent meg,¹⁴ mely

⁷ MOLNÁR, 2001, I, 127–166, 252–305.

⁸ BORSOD, 1836; KOMÁROM, 1840; PEST, 1840; ZALA, 1842; BÉKÉS, 1845; SOMOGY, 1845; SZEMERE, 1847; MELHÁRD, 1906; SERESNÉ, 1987; MOLNÁR, 2003.

⁹ KÓNYI, 1903, I, 264–313, 488–553.

¹⁰ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 59. d. 781/1811; 61. d. 781/1812.

¹¹ DOBSZAY, 2019.

¹² POÓR, 1988, 111–112; BRANDT, 2020, 393. A papírpénz 1762-ben jelent meg, összesen 12 millió gulden értékben. A papírpénz ekkor még államköölcsönnek minősült, amelyet haszonnal, 5%-os kamattal lehetett beváltani. II. József idején már csak hétmillió gulden volt forgalomban, uralkodása második felében azonban nagyobb mennyiségű papírpénzt bocsátott ki, hogy elfedje az államháztartás deficitjét. 1785-ben hivatalosan, 1788-ban titokban bocsátott ki papírpénzt. (Magyarországon 1785-ben jelent meg a papírpénz rendeleti úton.)

¹³ WERTHEIMER, 1899, 16; BENDA, 1978, 341. Benda Kálmán adatai szerint 1811-ben 1436 millió forint értékű papírpénz volt forgalomban.

¹⁴ A devalvációról lásd BENDA, 1978, 335–347; SOÓS, 2007, 96–105; BRANDT, 2020, 388–437.

a papírpénz értékét 1/5-ére csökkentette, és bevezette a váltócédulát (Einlösscheine).¹⁵ Az 1811/12. évi országgyűlés a Habsburg Birodalmat érintő pénzügyi nehézségek megvitatása kapcsán hívta össze I. Ferenc (1792–1835).

A csanádi rendek az id. Muslay Antal főispán (hivatali idő: 1808–1826) elnöklete alatt 1811. július 24-én Makón tartott közgyűlésen olvasták fel az 1811. június 22-én 7280. szám alatt kelt királyi meghívólevelet, mely 1811. augusztus 25-re összehívja az országgyűlést Pozsonyba. A király a meghívólevelében az 1811. február 20-án kiadott pénzügyi rendeletében foglaltak bevezetését kívánta jóváhagyatni az országgyűlésen. Emellett az ország közszükségleteiről és az „ország boldogságos és a közgyarapodást illető más tárgyokról” is kívánt tanácskozni. A Csanád vármegyei rendek ezután kinevezték azt a bizottságot, amely kidolgozta az anyautasítást.¹⁶

A követeknek adandó utasítást másnap, július 25-én mutatta be a bizottság a Csanád vármegyei rendek előtt. Az anyautasítást 16 pontban foglalták össze.¹⁷ Meghagyták a követeknek, hogy csak abban az esetben hagyhatnak fel az utasítások pártolásával, ha a többi követ szavazata számosabban felülmúlja az ő javaslataik támogatóinak számát. Az ország alkotmányának a fenntartása a legfontosabb kötelességük, szögezték le. Az első négy pontban a pénzügyi helyzettel kapcsolatban fogalmaztak meg utasításokat a Csanád vármegyei rendek. Az ötödik pontban utasításba adták a követeknek, hogy ha a királyi előterjesztésekben olyan ügy is felmerül, amivel kapcsolatban nincs utasításuk, értesítsék a megyét, hogy újabb pótutasításokat tudjanak küldeni nekik. A hatodik pontban kimondták a Csanád vármegyei rendek: ha az országos rendszeres bizottsági munkákat tárgyalás alá veszik, akkor terjesszék elő a megye vélekedéseit. A hetedik pontban az adózó porták kiigazítása, azaz az adóterheknek a törvényhatóságok közötti igazságosabb elosztása kapcsán fogalmaztak meg utasítást. A nyolcadik pontban kimondták, hogy az elmebetegék és árvák számára hozzanak létre intézményt. A kilencedik pontban azon kérelmüket fogalmazták meg, hogy az 1791:36. és 1792:13. törvények értelmében az uralkodó a megyei közhivatalokat viselő és arra érdemes nemességet részesítse kamarai birtokokban. A tizedik pont a magyar nyelv használati körét érintette: az egyházi és polgári ítélszékeken, a Magyar Udvari Kancelláriánál, a Helytartótanácsnál és Királyi Kúriánál minden tárgyat és pereket magyar nyelven intézzenek. A szakszavakat egy országos küldöttség fordítsa le magyar nyelvre. A tizenegyedik pontban azon kérelmüknek adtak hangot, hogy a katonatisztek és közkatonákat ne

¹⁵ WERTHEIMER, 1899, 170–172; POÓR, 2003, 201–202.; BRANDT, 2020, 416–417, 437; FILLAFER, 2020, 322–324. A bankcédula és az ércpénz értéke 1798-ig azonos volt, majd 1799-től romlott a cédulák értéke. 1811 márciusában 100 ezüstforint 833 forintnyi bankcédulát ért, a kormányzat a bankcédula és az ércpénz egymáshoz viszonyított értékének a meghatározására egy skálát is készített a kölcsönök rendezésének a szabályozására. A bankcédula és az ezüstpénz közötti értéket 500 forintban maximalizálták.

¹⁶ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. a. 21. jkv. 749/1811. Az anyautasítás kidolgozásában részt vett Návay János alispán, királyi tanácsos, Muslay Lajos főjegyző, Pásztory Imre makói plébános és táblabíró, Muslay László Temes vármegyei másodalispán és táblabíró, Marczibányi János táblabíró, Saátor János főadószedő, Szilesy Pál főügyész, Návay György főszolgabíró.

¹⁷ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 59. d. 781/1811.

csak katonai érdemrenddel és pénzzel jutalmazták, hanem nemesi örökös jószágokkal is. A tizenkettedik pontban az 1791:64. törvényre hivatkozva kérték, hogy a nemességnek ne kelljen vámot, harmincadot fizetnie az általuk kivitt vagy behozott termékek után a határon, katonai végvidéken. A tizenharmadik pontban kimondták, hogy ha az úrbéri munkálatot tárgyalás alá veszik, akkor az olyan úrbéri szerződéseket, amelyek a földesurak kárával járnak, töröljék el. A tizennegyedik pontban halálos ítéletekkel kapcsolatban kérték, hogy az uralkodó ne adjon kegyelmet. A tizenötödik pontban a közpolitikai rendszeres bizottsági munka kapcsán fogalmaztak meg javaslatot. Kinyilvánították, hogy a közgyűlésen a nemeseknek joguk van a saját jussukat védeni vagy cselekedetükről beszámolni. Végezetül a tizenhatodik pontban megfogalmazták azon véleményüket a Csanád vármegyei rendek, hogy a tulajdonnal nem bíró armális nemesek sorsa sokszor rosszabb a nemtelenekénél. Még attól is eltiltják őket, hogy a lakhelyükön javakat szerezzenek maguknak. Azért, hogy a szegény nemeseken segítsenek és a földönfutó sorstól megkíméljék őket, olyan törvényt alkossanak, amely határoz arról, hogy üresen álló koronai, kamarai külső és belső telkeket szabadon vehessenek készpénzért.

Az anyautasítás elfogadása után megválasztották a követeket. Id. Muslay Antal Návay János alispánt és királyi tanácsost ajánlotta követnek, aki a megye teljes bizalmát élvezte, azonban Návay több okra is hivatkozva (amit a jegyzőkönyv nem sorol fel) nem vállalta a megbízatást. Ezután közakarattal ifj. Muslay Antal táblabíró (a főispán fiát, aki korábban Nógrád megye főjegyzője volt) és Marczibányi János táblabíró választották meg követeknek. Arra az esetre, ha ők akadályoztatva lennének vagy nem jelennének meg az országgyűlésen, Muslay Lajos főjegyzőt és táblabíró, valamint Szilesy Pál főügyészt választották meg helyettesüknek. A követek számára a napidíjat (amíg az országgyűlésen nem határoznak róla) váltóforintban fejenként 6 forint 40 krajcárban határozták meg. A melléjük rendelt írnokoknak 2 forint 30 krajcárt, a két legénynek pedig (akik védelmi, kísérő szerepet láttak el) fejenként 45 krajcárt adtak napi bérként. (Bankócédulában ötször ennyit határoztak meg ehhez képest.) Az útiköltségekre a megyei házi pénztárból bankócédulában számolva 10 ezer forintot biztosítottak.¹⁸

Az országgyűlést 1811. szeptember 2-án nyitotta meg I. Ferenc, majd átadta a királyi előterjesztést, amely négy pontot tartalmazott: 1. A bankócédulák leértékelése és a váltócédulák bevezetése. 2. Segedelem adása a nemesség részéről. 3. A magánszemélyek közötti pénzügyi viszonyok rendezése. 4. Az ország kívánságainak és sérelmeinek az orvoslása. Az országgyűlési tanácskozások leginkább a pénzügyi helyzet megvitatása körül forogtak, azonban mind a király, mind a rendek határozottan ragaszkodtak a jogaik fenntartásához. A magyar nemesség elsősorban a nemesi kiváltságok és az ország ősi alkotmányának a megőrzését tartotta szem előtt, míg az uralkodó a birodalom pénzügyeit kívánta rendezni, de csakis a saját belátása szerint. A király azt várta a magyar rendektől, hogy a 211 millió, forgalomban maradt váltócédulából (beváltási jegy) 100 millió forintra Magyarország vállaljon garanciát, ehhez azonban nem járultak hozzá a rendek. Emellett 12 millió forint segélyt (subsídium) is várt a kiadásokra, fémpénzben.

¹⁸ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. a. 21. jkv. 782/1811.

A rendek a király által kért 12 millió forint segédelmet sem tudták támogatni, mivel a nem meghatározott időtartamra kért segédlem adózást rejt magában, ami sérti a nemesi jogokat. Úgy határoztak ebben a kérdésben, hogy önkéntes segédelmet ajánlanak természetben (rozst, zabot) hétmillió forint értékben. Amelyik vármegye nem tud természetben fizetni, az pénzzel is megteheti.¹⁹ A magánszemélyek pénzügyi viszonyainak rendezése kapcsán az örökös tartományokban az úgynevezett bécsi skálát léptették életbe, amit Magyarországra is ki akart terjeszteni az uralkodó. A bécsi skála szerint az 1799 előtt felvett hitelek esetén a papírpénz és a fémpénz értéke azonos volt, majd 1799-től kezdődően a papírpénz folyamatosan elértéktelenedett az ezüstpénzhez képest, ezért az 1799–1811 közötti minden hónapra meghatározták a papírpénz értékét a fémpénzhez viszonyítva. A magyar rendek hároméves moratóriumot kívántak bevezetni, amíg az adósságokat nem kötelező fizetni, ezenkívül ragaszkodtak ahhoz, hogy a tartozásokat fémpénzben fizessék vissza. Ezzel szemben az uralkodó a papírpénzben történő fizetést is megengedte volna, és nem járult hozzá a moratóriumhoz. A király és a rendek közötti tárgyalások sikertelenek voltak, mivel mindkét fél ragaszkodott a jogaihoz.

Az országgyűlést 1812. június 1-jén zárták be 126 országos ülés után. Mivel I. Ferenc személyesen nem tudott megjelenni, Habsburg Antal főherceg rekesztette be a diétát.²⁰ Az országgyűlés eredménytelenségét jelzi, hogy csak öt törvénycikket szentesített az uralkodó. Reformoknak nyomát sem lehet felfedezni ezekben a törvényekben. I. Ferenc 1812. augusztus 1-jén az országgyűlés hozzájárulása nélkül adta ki a fentebb említett pénzügyi devalvációs rendeletét a Magyar Királyságra vonatkozóan.²¹ A franciák ellen tovább vívott háború azonban újabb pénzügyi nehézségeket szült, ezért 1813-ban 45 millió forint értékű váltócédulát bocsátottak ki.²² 1816. június 1-jén újabb pátenst adott ki az uralkodó, az 1811. évi rendelethez képest 40%-kal csökkentette a papírpénz értékét, s megalakult az Osztrák Nemzeti Bank. (A váltócédula forgalomban maradt, azonban az értékét ezután már tudták garantálni, 1848-ig 100 papírforint 40 ezüstforintot ért.)²³ A diéta feloszlata után 1825-ig nem hívta össze az országgyűlést I. Ferenc. Az 1825–1827. évi országgyűlésen ismét megpróbálkoztak a pénzügyi viszonyok rendezésével, azonban a rendek és a király közötti ellentétek miatt ismét nem sikerült.

¹⁹ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 60. d. 194/1812; JEGYZŐKÖNYV, 1811/12, 639–691, 741–743. 1812. január 18., január 26., 52., 56. országos ülés): A törvényes keretek között és az ország erejéhez mért segédelmet, subsidiumot ajánlottak: Abaúj, Arad, Árva, Bács, Békés, Bereg, Bihar, Csanád, Fejér, Heves, Hont, Krassó, Liptó, Máramaros, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs, Szepes, Szerém, Torna, Torontál, Ugocsa, Vas, Veszprém, Zala, Zólyom vármegyék, Horvátország, a káptalanok és a szabad királyi városok. Nem ajánlottak segédelmet: Baranya, Bars, Borsod, Esztergom, Győr, Komárom, Nyitra, Pozsony, Sáros, Sopron, Tolna, Turóc, Ung, Zemplén vármegyék. Gömör és Moson a papírpénz eltörlése esetén adott volna segédelmet. Heves megye nem szavazott. JEGYZŐKÖNYV, 1811/12, 801. (1812. január 30., 60. országos ülés); WERTHEIMER, 1899, 167–169. Az alsótábla a rozs árát 3 forintban, a zab árát pedig 1 forint 30 krajcárban kívánta megállapítani, azonban a nádor és a felsőtábla nyomására elfogadták, hogy a rozs ára (egymillió pozsonyi mérő) 4 forint, a zab ára (másfél millió pozsonyi mérő) 2 forint legyen.

²⁰ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 61. d. 689/1812.

²¹ BRANDT, 2020, 418–419.

²² BALLAGI, 1897, 42.

²³ SOÓS, 2007, 102; DANYI, 2012, 42–44.

Ifj. Muslay Antal és Marczibányi János a követi végjelentését az 1812. július 8-án, Makón tartott közgyűlésen olvasta fel. A követek tárgyilagosan összefoglalták a diéta kilenc hónapjának az eseményeit, amelyek nagyrészt a pénzügyi munkát vitáival teltek. A király és az országgyűlés rendjei között nem születhetett megállapodás, mivel mindkét fél ragaszkodott a maga részéről kidolgozott alapelvekhez. Az országgyűlés végére már általános volt a kedvetlenség a rendek között. A csanádi követek bíztak abban, hogy kielégítő eredményekkel térhetnek haza, de a sikertelenségnek, szögezték le, nem az országgyűlési rendek az okai, hanem a körülmények. Sajnálatos módon a fontosabb sérelmeket és kívánságokat sem tudták rendezni.²⁴

A csanádi követek tevékenységét nehéz megítélni, mivel az országgyűlési jegyzőkönyv alapján nem lehet tudni pontosan, hogy a tárgyalások során milyen beszédeket tartottak. Annyi bizonyos, hogy az országgyűlési tanácskozásokon végig jelen voltak, általában kéthetente küldtek jelentéseket (huszonnyolcat) a megyének. A követutasításokat pontosan betartották, ha nem volt pontos utasításuk, akkor pótutasítást kértek. A többi megyéhez viszonyítva Csanád vármegye nem „lógott ki” a sorból, a legfontosabb alapelvnek az ország rendi alkotmányának és törvényeinek a védelmét tekintették követői. A pénzügyi kérdésekben nem vállaltak kezdeményező szerepet, más megyék által felvetett javaslatokhoz csatlakoztak. Amit viszont érdemes kiemelni, az az, hogy a magyar nyelvnek az államéletben való kiterjesztését a csanádi követek indítványozták, azonban ezzel kapcsolatban nem született törvény.

Források

1.

Csanád vármegye anyautasítása az 1811/12. évi országgyűlésen²⁵

Makó, 1811. július 25.

ad N^{am} 781^{nm}

Útmutatás :/ Instructio

Mely e' folyó 1811^{ik} Esztendőbéli Augustus Holnapnak 25^{ik} Napján Pozsony²⁶ Városában tartandó Ország Gyűlésére Csanád Vármegye²⁷ közönségesen ösze-gyülekezett Rendei által választott Követ Uraknak²⁸ megtartandó Zsinór mértékül ki adatott oly természetes értelemmel, hogy annak Pontjaiba foglalt Tárgyaknak további vitatásokkal azon esetbe

²⁴ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 61. d. 711/1812.

²⁵ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 59. d. 781/1811.

²⁶ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

²⁷ Csanád vármegye Arad, Békés, Csongrád és Torontál vármegyék között terült el, székhelye Makó volt. Az 1950-es megyerendezéskor osztották fel a területét Csongrád és Békés megyék között.

²⁸ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. a. 21. jkv. 782/1811. Ifj. Muslay Antalt és Marczibányi Jánost választották meg követeknek.

hagyhatnak fel, midőn tapasztalják, hogy őket az Ország Gyűlésén jelenlévő Rendei számos Voksok által felül haladnák, mindenek felet pedig a Constitutionak²⁹ fenttartását legszorosabb Kötelességeknek tartásák, mely Pontok e szerint következnek úgy mint

1^{ször} Mint hogy Eő Felsége Kegyelmes Fejedelmünk³⁰ a meghívó /: Regális /: Levelelének értelmé szerint főképpen az általa Kegyelmesen adoptált Finantialis Systema³¹ némely Következéseinek meghatározása véget azon Országos Gyülekezetet rendelte légyen; azért ezen Megye által kiküldött Követ Urak Eő Felségét a többi Ország Követjeinek megegyezésével egyetemben jobbágyi alázatossággal arra megkérni fogják, hogy az olyatén Intézeteket, a melyek szerint a Váltó Czedulák netalán a Nevezetbeli Értékeket elveszthetnék, többé el fogadni ne méltóztasson, hanem az ilyes új Czedulákra elégséges Fundus³² rendeltetvén, azoknak Credituma³³ állandóan oly formán megállapítasson, hogy az úgy nevezett Cursusnak³⁴ rendkívül való változására, mely attúl származik, hogy ha a papiros pénz a maga nevezetbeli Értékébe az ezüst, és aranyhoz képest meg nem marad, ok ne adatasson.

2^{sz} Ezen Váltó Czeduláknak Creditumára meg kívántató Fundus pedig legalkalmasabban állíthatatnék össze, hogy ha az 1807^{ik} Esztendőben tartatott Ország Gyűléseiből 23^a May és 1^a Augusti Eő Felsége eleibe terjesztett Repraesentációkba³⁵ elő hordott Pontok eszközöltetnének, melyekből ne talán elégséges Fundus ki nem telvén, hogy a többi hűjányosságok is ki pótolthatassanak, Eő Felsége arra alázatosan megkértesen, hogy atyai Tekintetben véven a hív jobbágyainak eddig, részszerént az 1807^{ik} Esztendei Segedelemnek adása, részszerént a Só árának tsuppán a Bankó Czeduláknak megkevesebítéséért történt felemeltetése, úgy a többrendbeli Insurectiók,³⁶ és most legközelebb a Bankó értékének leszállításával a pénzbeli Vagyonunknak 4/5 része elvesztése által tett áldozatai, most ezen rendkívül való körülállásokban az Aerariumnak³⁷ egy részét úgy hasonlóképpen a számosabban lévő Cameralis Jóságokat³⁸ ezen Tzélnek köny-

²⁹ Ósi nemesi alkotmány.

³⁰ I. Ferenc német-római, illetve osztrák császár és magyar király (1792–1835).

³¹ WERTHEIMER, 1899, 170–172. Az 1811. február 20-án kiadott pénzügyi rendelet értelmében a bankócédulák értékét 1/5 értékre csökkentették és bevezették a váltócédulát helyette.

³² Alap.

³³ Érték.

³⁴ A pénz értékének a változása, mozgása.

³⁵ ÍRÁSOK, 1807, 47–57, 139–151. A rendeik az 1807. május 23-án kelt feliratukban kifejtették, hogy az országgyűlés nem járult hozzá a papírpénz bevezetéséhez, azért nem vállaltak kezességet. A háborúk miatt megszáporodott a mennyisége. Az arany- és ezüstpénzek, sőt az arany- és ezüstérmék kiszivárogtak az országból. A bankócédulák bevezetése után, ami volt készpénz, az is eltűnt, az árak pedig rohamosan nőttek. Egy idő után a bankócédulák értéke csökkenni kezdett. Kérték az uralkodót, hogy a harmincad vámokat törölje el vagy viszonyosságot állapítson meg az osztrák örökös tartományokkal. Az arany- és ezüsbányákból kitermelt érceket verjék pénzzé és ezzel fizessék ki a bányászokat, ne papírpénzzel. A kisebb értékű papírpénzeket, rézpénzt törölje el a király, és helyette csak jó minőségű arany- és ezüstpénz legyen forgalomban. Az ország hozzájárulása nélkül ne lehessen megváltoztatni a pénz értékét. Az 1807. augusztus 1-jei feliratukban megismételték ezeket a követeléseket az országgyűlési rendeik.

³⁶ Nemesi felkelés.

³⁷ Kincstár.

³⁸ Kamarai jóságok.

nyebb elérésére kijegyezni méltóztatna. – Utólyára abba a' Vélekedésbe vagynak ezen Megyének Rendei, hogy a többszer illetett Váltó Czéduláknak Credituma azzal is jobban megerősítetne, hogy ha Eő Felsege az Országból kivitelendő Dohánynak, és egyéb Productumoknak Vámját a' vagy Harmintzadját nem tsuppán arany, és ezüst pénzben, a' mint az e' folyó Eszt. 30^{ik} Júniusba 1689^{ik} szám³⁹ alatt Költ Kegyes Intimatum⁴⁰ szerént megparantsoltatik, hanem szinte úgy Váltó Czédulákban beszédetni kegyelmesen megparantsolni méltóztatson. Különösen pedig arra ügyeljenek Követ Urak, hogy ha talán azon Czéduláknak nagyobb Credituma véget az Országtúl még bővebb áldozatok is kívántatnának, azoknak neme eránt minden sietséggel Követ Urak ezen Megyének Rendeit értesítvén, az innen küldendő utóbbi utasításhoz alkalmaztassák magokat.

Ennek következésében esedezni fognak Eő Felsegénél az eránt is, hogy az aranynak és ezüstnek az Országból való ki vitelét a' Hazai Törvényeknek értelmek szerént sikeresen eltiltani, és egy úttal a' felül is Kegyelmes rendelést tenni méltóztatson, hogy az 1559^{ik} Esztendőben hozatott 46^{ik} Törvény Czikelynek⁴¹ értelme szerént az arany és ezüst pénz igaz mértékben bent az Országban, jelesen pedig az 1741^{ik} Eszt. Törvény Czikelyhez⁴² képpes a' Törvény által úgy nevezett Pisetariusnak⁴³ felvigyázása alatt Budán is vezetessen, és a' Váltó Czédulák helyet ugyan azon pénz folyamatban tétetessen, úgy hasonlóképpen a' Tárnok Mesternek ősi törvényes Activitássa⁴⁴ helyre állítasson. Ezekén kívül azt is minden megkívántató serénységgel sürgessék, hogy az olyas Uzsorások kik a' Királynak és az Országnak tetemes Kárával a' forgásban leendő jó arany és ezüst pénzeket nagy áron megszerezvén, azokkal nem tsak tilalmas Kereskedést űznek de azokat az Országból is alattomban ki viszik, az 1625^{ik} Eszt. 4^{ik} Törvény Czikelynek⁴⁵ következésére érzékenyül zaboláztassanak meg.

³⁹ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. a. 21. jkv. 731/1811. A rendelet tizenegy pontból állt, amelyek közül a legfontosabbakat sorolom fel: A váltócédulák összes értéke az 1811. február 20-án kiadott rendelet szerint 212 159 750 forint, aminél nem lehet több a forgalomban. A bankócédulák csak 1812. január 31-ig lesznek forgalomban, 1812. február 1-jétől sem a pénztárakban, sem az adósságok kiegyenlítésénél nem használhatók. Azt azonban engedélyezik, hogy 1812. február, március, április és május hónapokban a váltópénztárakban a bankócédulákat váltócédulákra válthassák. A bankócédulákat 1/5 értékben lehet beváltani. A kisebb és nagyobb értékű váltócédulákat be lehet váltani egymásra. Kijelölték, hogy Bécsben, Prágában, Brnóban, Troppauban (ma: Opava), Linzben, Grazban, Klagenfurtban, Budán, Temesváron, Kassán, Nagyszebenben és Lembergben (ma: Lviv) állítanak fel váltóhivatalokat. A váltócédulákat az egész Habsburg Birodalomban kötelesek elfogadni a kereskedelemben és az adófizetésben. A váltócédulák hamisítása tilos és törvény által büntetendő.

⁴⁰ Rendelkezés.

⁴¹ Az 1559:46. törvény kimondta, hogy jó minőségű arany- és ezüstpénzt verjenek, illetve tiltsák meg az arany és ezüst kivitelét az országból. A tárnokmester ősi törvényes jogait állítsák helyre. Az uzsorásokkal szemben határozottan lépjenek fel.

⁴² Az 1741:12. törvénycikk visszaállította a tárnokmester törvényes joghatóságát.

⁴³ Pénzmester, pénzverési felügyelő.

⁴⁴ Joga.

⁴⁵ Az anyautasításban hibásan az 1625:24. törvényre hivatkoznak, valójában az 1625:41. törvény rendelkezett arról, hogy meg kell büntetni azokat, akik az aranyat és az ezüstöt az országból kiviszik, beváltják, uzsoráskodnak, valamint idegen és hamis pénzeket hoznak be az országba.

3^{or} Mint hogy a' Királyi Kegyelmes meghívó Levélbe a' Statusnak köz szüksége felül, és annak felsegítéséről is emlékezet tétetik, ugyan azért Követ Urak oda utasítatnak, hogy ha ezen Tárgy Tanátskozásban vétetnék, az eránt a' Megyének Rendeit azonnal értesítsék, és az utóbbi utasítást elvárják, melyet ha Kezekhez későbbben vennék, mintsem a' Tanátskozások elkezdődnének, akkoron az ilyes Segedelemnek ajánlása eránt csak egyedül a' Többséghez alkalmaztassák magokat: mindazonáltal alkalmaztatásúl azt különösen hozzá adván hogy azon Segedelmek felosztásában az 1807^{ik} Eszt. úgy nevezett Subsidualis Clavisra⁴⁶ semmi féleképpen reá ne álljanak tapasztalt nyomos okokra nézve.

4^{or} Meghatározatván, és kijegyeztetvén pedig a' Váltó Czéduláknak Fundusa, és így azoknak a' Credituma meg állapítatván; hogy az új papiros pénz be hozatása által az adóságokra, és egyéb privát Correlációkból⁴⁷ származó fizetésbéli Tartozásokra nézve valami Zsinór mérték törvényesen megszabasson, ez eránt Követ Urak ezen Megye részéről vélekedéseket arra fogják adni, hogy az a' többi örökös Tartományokban már sikeresen bé hozott Scala,⁴⁸ minthogy a' szerint a' mostani Váltó Czédulák a Bankó Czéduláknak az ezüst pénzhez való Cursusokra nézve legjobb proportióba⁴⁹ állanak, de egyébként is ezen Scála az igazsághoz legközelebben járulna, ezen Országba is tsuppán ezen esetbe minden jövendőben innen formálandó Consequentia nélkül⁵⁰ Törvény által be hozatasson, s megállapítasson, kivéven azon esetet, hogy ha az illető Részek költsönös praetensiói⁵¹ eránt egyébként barátságosan együtt meg egyeznének: mind azon által oly hozzá tétellel, hogy azon Scala a' már eddig ki fizetett adóságokra ki ne terjesztessen.

5^{or} Hogy ha pedig a' Királyi Regálisoknak útmutatása szerint a' most említett Pontokon kívül még más Proposíciók⁵² is vétetnének köz Tanátskozás alá, akkoron a' Követtségbe ki küldött Urak azokat minden késedelem nélkül, sőt a' dolog úgy hozván magával a' Megyével rendkívül való Postán⁵³ is közleni, és az Ország Gyűlésén minden elő fordulandó, de kiváltképpen a' mélyebb megfontolást érdemlő tárgyakról annak idejében jelentést tenni, s úgy a' Kegyelmes Királyi Proposícióknak⁵⁴ minden Pontjaira, mind az Ország Gyűlésén elő fordult Tárgyakról tett Jelentéseikre nézve az innen adandó bővebb útmutatást elvárni köteleztetnek.

⁴⁶ Segélykulcs.

⁴⁷ A magánszemélyek közötti pénzügyi viszonyok rendezése.

⁴⁸ A bécsi skála szerint az 1799 előtt felvett hitelek esetén a papírpénz és a fém pénz értéke azonos volt, majd 1799-től kezdődően a papírpénz folyamatosan elértékeltelenedett az ezüstpénzhez képest, ezért az 1799–1811 közötti minden hónapra meghatározták a papírpénz értékét a fém pénzhez viszonyítva. A táblázatot Wertheimer Ede közli: WERTHEIMER, 1899, 170–174.

⁴⁹ Arány.

⁵⁰ Következmény nélkül.

⁵¹ Követelés, igény.

⁵² Királyi előterjesztések, javaslatok.

⁵³ Gyorsposta.

⁵⁴ ÍRÁSOK, 1811/12, 9–13.

6° Ügyelleni fognak továbbá arra is különösen, hogy ha az Országos Deputációknak Munkái,⁵⁵ ha tudniillik azok Országos Tanátskozásba vétetnének, Követ Urak az /. alatt ide zárt ezen Megye vélekedéseit az Ország Statusi eleibe terjeszteni fogják, hogy ha pedig a' mostani drágaságnak Tekintetébül az Ország Gyűlése a' törvényes időn túl nem folytatatnék, hanem alkalmasabb időre halasztódnék kérni fogják, hogy annak folytatása nem Pozsonyba úgy mint az Ország szélére, hanem Budára határozatnék meg.

7° Egész erejeket arra fordítsák, hogy azon esetre, ha a' Porták rectificatiója⁵⁶ elő fordulna, a' nem csak a' pusztá földeknek mennyiségéhez, és kiterjedéséhez, hanem a' helyek Népségéhez alkalmaztasson.

8° Minthogy az Országban Bolondok, és Árvák Háza, és Ispotályok, s több ilyen szánakozásra méltó gyámoltalan Hazafiak' tartására megkívántató Institutiomok nem volnának, jobbágyi mély alázatossággal kérik Eő Felségét, hogy kegyelmesen megengedni méltóztasson, hogy az üresen lévő Püspökségek, Praepostságok és Apáturságokat illető Jóságok jövedelmeinek valamely része az ilyen szükséges Institutumoknak felállítására, és fenttartására fordítasson.⁵⁷

9° Alázatos Könyörgő Levelekkel folyamodjanak Eő Felségéhez a' véget, hogy Eő Felsége az 1791^{ik} Eszt. 30^{ik}, és 1796^{ik} Eszt. 13^{ik} Törvény Czikelyek⁵⁸ által kinyilatkoztatott Kegyelmes Királyi Ígérete szerint a' Megyebéli köz Hivatalokat viselő Nemesség a' Megyében fekvő Cameralis Jóságokból kisebb részekben megajándékozni méltóztasson, vagy annyival is inkább, mivel az említett Törvény Czikelyekben elő számlált némely Nemes Megyékben szolgálati által érdemeket szerzett Tisztviselők azon Kegyelmes Királyi Ígéretnek immár részesévéi lettek.

10° Minden igyekezeteket arra fordítsák, hogy annak utána mind az Egyházi, mind a Polgári Ítelő Székeken, következőképpen a' Fő Méltóságú Magyar Királyi Udvari Cancellaria, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács, és a' Nagy Méltóságú Királyi Curia előtt elő forduló minden nemű Tárgyaknak és Pereknek Magyar Nyelven való folytatása Törvény által szoros Kötelességgé tétessen, és a' Technicus Terminusoknak⁵⁹ Magyar Nyelvre való fordítása egy a' végre kiküldendő Országos Deputatoria biztatasson melynek munkája a' köz helybe hagyás után a' Nagy Méltóságú Királyi Magyar Helytartó Tanácsnak felvizsgálása alatt nyomtatasson ki, és több nyomtatott Exemplá-

⁵⁵ Az 1791:67. törvénycikk értelmében kilenc bizottságot állítottak fel: közpolitikai, adóügyi, urbariális, közgazdasági, bányászati, jogügyi, közművelődési, egyházi, sérelmi. A bizottsági munkák 1795-re készültek el teljesen, azonban az évek alatt nem vizsgálták meg őket, majd az 1827:8. törvénycikk alapján új bizottságokat állított fel, amik felülvizsgálták ezeket a munkákat.

⁵⁶ Az adózó porták (nádori porta, nádori kapu) kiigazítását több megye is sürgette, hogy minden törvényhatóságra arányos adóteher háruljon.

⁵⁷ Az árvák és elmebetegsége számára kívántak egy nemzeti intézetet felállítani.

⁵⁸ Az anyautasításban hibásan az 1791:30. és 1796:13. törvényre hivatkoztak. Az alábbi törvények a helyesek: Arra kérték az uralkodót, hogy az 1791:36. és 1792:13. törvények értelmében a megyei közhivatalokat viselő és arra érdemes nemességet részesítse kamarai birtokokban.

⁵⁹ Szakszavak.

rokban⁶⁰ az Ország szerte való megtartás véget minden Jurisdictionokkal⁶¹ haladék nélkül közöltessen.

11^{et} Azon fognak Eő Felsege előtt való Esedezések által törekedni, hogy a' különös Vitészségekkel magokat megkülömböztető Hadi Tisztek, a' vagy köz- Katonák, nem csak Katona renddel, és érdem pénzzel, hanem vitézségekkel szerzett érdemekhez képest Nemesi örökös Jóságokkal ajándékoztassanak meg.

12^{or} Hogy az 1791^{ik} Eszt. hozatott 64^{ik} Törvény Czikely, mely által a' Hazabéli Nemesség a' Kereskedés véget Külföldről be hozott vagy ki vitt Productumoktól a' vég helyeken,⁶² és az Országban, vagy azon kívül lévő Harmintzadokon, és Vámokon venni szokott Adó alól felszabadítatik, tökéletesen telyesítessen, Eő Felsege előtt alázatosan könyörögni fognak.

13^{or} Midőn az Urbarialis állapotoknak újabb és rendesebb ki munkálására kiküldött Deputatiónak Munkái köz Tanátskozás alá vétetődnek,⁶³ és az Urbarialis Contractusoknak megerősítése elő fordúland, Követ Uraknak szoros Kötelességekben fog állani, minden erejekkel azon iparkodni, hogy minden olyas Contractusok, melyek a' Contrahens⁶⁴ Földes Úr Örököseinek kárával, és praejuditiomával⁶⁵ kötettek, és megerősítettek, ha csak az Örökösök is abban meg nem egyeznek, törültessenek el, és semmivé tétessenek, és még ezen Ország Gyűlésén új Tractamentum⁶⁶ készítsen az olyatén adózó Községek számára

14^{et} Alázatos Könyörgéseikkel ki fogják eszközölni, hogy Eő Felsege a' felsőbb Ítéelő Székek által hozatott halálos Ítéleteknek végre hajtását kegyelmesen meg engedni, a' több ízbe halálra ítélt gonosz tévőkrül pedig Királyi Kegyelmet meg vonni méltóztasson.

15^{or} A' Publico Politicum Objectumok⁶⁷ ki munkálása, és rendbe szedése végett ki küldött Országos Deputatiónak Munkájában, jelesen a' Köz együtt ülések rendbe szedésének Rubrikájában megjegyeztetik az, hogy a' szerént az olyas Nemes Személy, a' ki a' maga Jussát, vagy tselekedetét a' Közönség előtt szóval elő adja, vagy magát menti, némely intselkedőknek mestersége által gyalázatos Tömlöztözéssel könnyen büntetethetnek hogy tehát a' Nemesség az ily gyalázattul menté tétessen, Követ Urak azon fognak igyekezni, hogy a' Szék Törések⁶⁸ /:Violatio Sedis :/ büntetése módjárul hozatott régi Törvények, úgy mint a' 2^{ik} Rész 69^{ik} Titulusa, Mátyás 6^{ik} Decretuma, 1723^{ik} Eszt 57^{ik}, és 58^{ik} Czikelyek ezentul is szentul tartassanak meg, és arestommal⁶⁹ nem más

⁶⁰ Kinyomtatott példányok.

⁶¹ Törvényhatóságokkal.

⁶² Katonai Határörvidék (Militärgrenze).

⁶³ Az 1791:67. törvénycikk alapján elkészült úrbéri munkálat, amely szabályozta a földesúr és a jobbágy viszonyát.

⁶⁴ Szerződő fél.

⁶⁵ Előzetes döntés, ítélet.

⁶⁶ Szabályozás.

⁶⁷ Az 1791:67. törvénycikk alapján elkészült közpolitikai munkálat, amely szabályozta volna például a hivatalokat, az országgyűléseket és a megyegyűléseket is.

⁶⁸ Becsületsértés.

⁶⁹ Börtön, fogház, zárka.

tsuppán tsak azok büntetessenek, a' kik a' 2^{ik} Rész 68^{ik} Titulusa rendelése szerént magokat arra érdemesekké tették.⁷⁰

16^{or} Tapasztaltatván az, hogy a Jószággal nem bíró Armalista Nemeseknek⁷¹ Sorsa a' Nemteleneknél, a' kik Külömben is a' publicum pártfogása alatt vagynak, sokkal alább való légyen, melynek igazságát világosan megmutatja azon környülállás, hogy a' Jószágtalan Nemeseket némely Földes Urak, tsak azért, mert Nemesek, nem tekintvén azt, hogy ők az Insurectiók alkalmatosságával, úgy a' király, és a' Haza védelmére, mint a' Földes Urak életek, és Javainak őrizetekre személyesen fegyverre kelnek, és életeket a Fejedelem és Ország mellett feláldozni készek, még attúl is eltiltják, hogy Jószágekban Lak helyeket szerezhessenek magoknak, hogy tehát az ilyes Szegény Nemesség saját Kedves Hazája kebelébe békességbe maradjon, és a' földön futástúl meg kéméltesen, Követ Urak annak sikeresen való ki eszközésére köteleztetnek, hogy különös Törvény Czikely által határozottasson meg, hogy a' külömben is jó hírű nevű Jószággal nem bíró Nemesek a rendes Urbarialis Szolgáltatoknak, és Terheknek igazságos egyezés szerént Kész pénzen való megváltása mellet, nem tsak a' Korona, és Cameralis, de más akármely Nemes Jusson bírt Jószágekba találtató üres külső vagy belső Fundusokat a' Használás végett szabadon szerezhessenek és tarthassanak, és azoknak szerzésében, és bírásában semmi szín alatt se háborgattassanak úgy szintén Házakat is ott, a' hol eladók találatnának, magoknak minden akadály nélkül vehessenek, ezen Házak el adása, és vételétül a Nemtelenek nem lévén külömben is megtiltva.

Ezen Megye Rendeinek a' felyebb előszámlált Pontokban foglalt alázatos Kérései, és Kívánságai Követ Uraknak a' szoros megtartás véget azzal a' hatalommal adatnak ki, hogy ha az Ország Gyűlésén jelenlévő Rende által a Haza ősi alkotmánya, Constitutiója erősítése, öregbítése és tántorodhatatlan lábón való fenttartására úgy szintén az Ország hasznával szorosan öszve kötött Köz-Jónak elő menetelére Szolgáló olyas Tártyak is adatnának elő, melyekről ezen Útmutatásban Semmi Szó, a' vagy emlékezet sem volna, Követ Urak azokat, és olyakat nem tsak elfogadhasák, de tartozó hűséggel, és minden kitelhető Serénységgel elő is mozdíthasák.

Ezen Tekintetes Nemes Csanád Vármegye részéről ki küldött Deputatio által készült Útmutatás /: Instructio :/ ugyan tsak fent tisztelt Tekintetes Nemes Csanád Vármegye 1811^{ik} Eszt. Szent Jakab Hava 23^{ik} Napján⁷² folyvást tartatott Köz-Gyűlésén felolvastatott, és jóvá hagyatott, mely is maga valóságában e' folyó Eszt. Augustus 25^{ik}

⁷⁰ VERBŐCZI, 1844, 341–345. A törvényszékek (legyen az királyi vagy ispáni) megsértői kapcsán a Hármaskönyv II. rész 69. címének és az 1468:58. törvénycikknek a rendelkezéseit kell alkalmazni, azaz az ilyen személyeket meg kell büntetni. Zárkával csak azokat büntessék, akik a Hármaskönyv II. rész 68. címében megemlítettnek. A 68. cím kimondta, hogy a szegényebb nemesek gyakran követnek el törvényteleniséget a vagyonosabb nemesek ellen, mivel nincs veszítenivalójuk. Ha a szegény nemes nem tudja megtéríteni a kárt, zárkába (áristom) lehet zární. Az ilyen nemesek letartóztatása nem ellenkezik a haza törvényeivel. Az 1723:57. törvénycikk a becstelenség ellen intézkedett, és az 58. törvénycikk kimondta, hogy a megyegyűléseket nyilvánosan kell tartani, a jegyzőkönyveket vezessék és nyilvánosan olvassák fel.

⁷¹ Szegény sorsú (armális) kisnemesek.

⁷² 1811. július 23.

Napjára Pozsonyba rendelt Ország Gyűlésére ezen T. Nemes Megye által ki küldött Követ Uraknak a Megye hiteles Petsétje alatt ki adatni rendeltetik.

ki adta Boros Jenői Muslay Lajos⁷³
Tekintetes Nemes Csanád Vármegye
Fő Notáriussa és Tábla Bírája

2.

A Csanád vármegyei követek végjelentése az 1811/12. évi országgyűlésről⁷⁴

Makó, 1812. július 8.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Az Ország Gyűlése, mellyen a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek nevében Követséget viselni szerentsénk volt, e. f. Sz Iván Hava 1° napján⁷⁵ elvégeztetvén; Kötelességünknek tartjuk a Tekintetes Státusokat és Rendeket annak folyamatyáról és ki meneteléről az idő Közben tett Jelentéseinkre való emlékeztetés mellett Sommásson tudósítani és azokról számolni, amelyeket a Tekintetes Statusok és Rendek Különösen reánk bízni méltóztattak

A Királyi Propositionióknak 4. pontyai voltak, melyek az Ország Gyűlésének Tanácskozásai alá botsájtattak.

Az első érdekelte a Bankó Cédulák eltörlését, és a helyekben Váltó Céduláknak nevezete alatt Ki botsájtott új papiros pénz hitelével fundálását.

A 2^{ik} a Status Szükségére való Segedelem adást.

A 3^{ik} A költsönös Szövetkezésekből származott Kötelességeknek és tartozásoknak elrendelését. –

A 4^{ik} Az Ország Kívánásainak és Súlyának el igazítását. –

A mi az elsőt illeti: előbbeni Tudósításainkból emlékezni fognak a Tekintetes Statusok és Rendek, mely tekintetbe vették az Ország Rendei a papiros pénznek mind ki botsájtatását, mind azok Hitelének fent tartása eránt Kinyilatkoztatott Királyi Elő Adást.

Attól vezéreltetvén leg inkább, hogy Zsigmond Király 2^{ik} Decretumának 18^{ik} Albert Király Decretumának 10^{ik} Articulusa⁷⁶ szerént az Ország más pénzt, mint a melynek igaz betse vagyon el fogadni nem tartozik, és hogy a pénz dolgába az Ország Ren-

⁷³ Borosjenői Muslay Lajos, Csanád vármegye főjegyzője.

⁷⁴ MNL CSCSVL ML, IV. A. 3. b. 61. d. 711/1812.

⁷⁵ 1812. június 1.

⁷⁶ Az 1405:18. törvénycikk kimondta, hogy a királynak a joga, hogy pénzt veretessen, ezeket az arany- és ezüstpénzeket nem szabad hamisítani, kisebbíteni, körülmetszeni. Csak úgy lehet elfogadni ezeket a pénzeket, ha „annak igaz belső értéke vagyon”. Az 1439:10. törvénycikk szerint az arany- és ezüstpénzek értékét nem szabad megváltoztatni az ország rendjeinek a hozzájárulása nélkül.

deinek bé folyása nélkül a Királyi Hatalom magától változásokat nem tehetett, amellett, hogy az Ország Törvényes Jussának fent tartására mindent elkövettek, az Új Financiale Planumnak mind Mogyára mind Czélyára nézve a Törvénnyel való ellenkezését fel fedezték, és a Királyi Jussoknak e részben lett ki terjesztetéséről Eő Felségének panaszol kodtak, az új papiros pénz hitelére Kívánt Fundus, és Kezesség terhét az Országról áll hatatosan el hárították. –

A Királyi Jussokra nézve ugyan Eő Felsége a régi Ditső Elei által, gyakorlott szokást hozván fel, Ki nyilatkoztatásaihoz végképpen is ragaszkodott; de viszont az Ország Rendei is Declarálták,⁷⁷ hogy ők valamint a Királyi Jussok eránt a Törvénynek világos Rendeléseiből következtetett principiumoktól⁷⁸ el nem állhassanak, sem az Ország Tör vényes Jussának tsorbitásában meg nem egyezhessenek, a mint hogy azt Eő Felsége eleibe terjesztett és a Tekintetes Statusokkal és Rendekkel Közöletett Felírásban, úgy szinte a Diaeta be zárásával a Napi Könyvbe iktatott Declarációkban tartozó alázatossággal, de nyilván ki jelentették. –

A réz pénz betsének Királyi Jussnál fogva tett meg változásáról nem hozzuk elő a Történetet, mind hogy arról annak idejében mind a Királyi Rescriptumot, mind pedig az Ország Rendeinek a Sérelem Orvoslására tett Fel írását magok valóságában meg Kül döttük: Többnyire meg lévén arról az Ország Rendei győztetve hogy tsak a jó Arany és ezüst pénznek folyamatban való hozása szüntetheti meg azon Súlyos állapotot, mely által most az egész Monarchia szenved, egész tehetséggel igyekeztek a dolgot úgy vezér leni hogy a első értékénél tsekéllyebb bótsú réz pénz, és papiros pénz ki botsájtásában meg egyezni ne láttassanak.

A 2^{kra} nézve tudva vagyon a Tekintetes Statusok és Rendei előtt, hogy az Ország Gyűlése Eő Felsége eránt való buzgóságának és húséges Készségének bé bizonyítására egy Milliő Pozsonyi Mérő⁷⁹ Rozsot, és másfél milliő Pozsonyi Mérő Zobot ajánlott, azon kívül abba is meg egyezett hogy a Közsükségek pótolására a Sónak ára minden Mázsán két forinttal emeltessen; Észre vették ugyan az Ország Rendei, hogy Eő Felsége előtt a kész pénzbeli segedelem Kedvesebb volna, de arra nézve, hogy a Bankó Cédulák le szállítása által, az Ország Lakosainak pénzbeli Tehetségek nagyon meg Kevesedett, a Kereskedés állapotja pedig nem olyan Karban forogjon, mely a szenvedett vesztesé get, és a pénz szűkit ki pótolhatná, nem ítélték Tanátsosnak az Országra olyan Köteles séget vállalni, melynek vagy meg nem felelhetett volna, vagy amelynek telyessítése kö zönséges romlást húzhatott volna maga után. Mindazonáltal hogy azoktól akiknek a pénz adás a gabona adásnál Könnyebbnek látzana, pénz is folyon bé a Királyi Kints Tárba szabad választására hagyták, hogy kiki maga Obtingensit⁸⁰ Természetben, vagy

⁷⁷ Kijelentették.

⁷⁸ Alapelvek.

⁷⁹ Egy pozsonyi mérő 62,5 litert tett ki.

⁸⁰ Rész.

annak meg határozott Áraban, a Rozsnak Mérejét 4: forintyával, a Zabét pedig 2: forintyával számlálván a most folyó új papiros pénzbe adhasza meg. –⁸¹

Eő Felsege azomba ezzel meg nem elégedett, és a gabonának nagyobb Árt kívánt szabattatni, a Sót pedig tellyességgel nem ítélte oly szernek, mely a Segedelem adásra eszközül szolgálhatna. –

Erre a Statusok azt válaszoltak, hogy ők az ajánlásokat, melyet az Ország Erejéhez mérsékeltek, meg nem változtathassák ha mind azon által a Gabonának meg váltására rendelt ár Kevésnek tetzene, Készek legyenek az ajánlott mennyiséget egészen maga valóságában meg adni. –

Eő Felsege ezt elfogadván az ajánlott gabona be szolgáltatása módjára nézve tovább is Ki Kötéseket tett, és a Sóra való fel vetést egészen abban hagyatni Kívánta. –

Minthogy az ajánlás Kötelességen Kívül tsupa szabad akaratból tétetett, az Ország Rendei erre figyelmetessé tévén Eő Felségét; Fel adásokhoz az ajánlásnak mind Mogyára mind Mennyiségére nézve tovább is ragaszkodott. Eő Felsege pedig az elől adott okokra Kegyelmesen hajolván, az ajánlást úgy amint tétetett, el fogadni méltóztatott. –

Melynek Következésében az ajánlásnak a Jurisdictionok Között való fel osztására Országos Deputatio rendeltetvén; Ez Nádor Ispány Urunknak Eő Császári S. Királyi Feő Hertzegségének⁸² Előllülése alatt a Repartitiot⁸³ meg tette, melyet mi, a Tekintetes Statusokkal és Rendekkel Közlöttünk, és a mely szerént ezen Nemes Vármegyére esik 6780 Mérő Rozs, és 10,170 pozsonyi mérő zab. Az új Mérték szerént.

Mit vett légyen a Segedelem fel osztásában Zsinór Mértékül a Deputatio, annak Tudósítása bővebben elő adja. –

Ki maradván a Só a Segedelem adásból, nem sokára érkezett Eő Felségétől oly Kegyelmes Királyi Levél mely által az Ország Rendeinek tudtára adta, hogy a Status szükségétől Kénszerítetvén a Só árát a szerént a mind az országnak minden Megyeihez küldött Leveliben ki tétetett és a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek Tudtára van, felemelte.⁸⁴

A Só dolga leg régiebb Törvények bizonyítása szerént is mindenkor Tárgya lévén az Ország Gyűlése Tanátskozásainak, az Ország Rendei ezen a Királyi Hatalomnak magányos Rendeléséből származott sérelmét világos Jussaiknak Eő Felségének érzékenyen eleibe terjesztették, fájlalták leg inkább hogy az Ország Gyűlése folyamotyá alatt a Törvény megsértésére oly dolog vétetett okul, mely ha valósággal fel forgott volna is, az 1715^{ik} 8^{ik}, és 1741^{ik} esztendei 22^{ik} Törvény Tzikkelynek⁸⁵ értelme szerint az Ország

⁸¹ WERTHEIMER, 1899, 99–104, 111. I. Ferenc 12 millió forint segélyt (subsidiium) várt a magyar rendektől a kiadásokra, fémpénzben. A két tábla a 12 millió forint helyett 7 millió forint értékben állapította meg a segedelmet azzal, hogy az a megye, amelyik terményt nem tud adni, pénzben is fizethet.

⁸² Habsburg József nádor főherceg (1776–1847) 1795-ben Magyarország helytartója, majd 1796–1847 között nádora.

⁸³ Felosztás.

⁸⁴ ÍRÁSOK, 1811/12, 472–473. 1812. április 28-án I. Ferenc önkényesen felemelte a só árát a rendek hozzájárulása nélkül.

⁸⁵ Az 1715:8. törvénycikk értelmében felállították az állandó katonaságot, de a nemesi felkelés intézménye is érvényben maradt. Az 1723:3. és 1741:8. törvénycikkek megerősítették a nemesek kiváltságait.

egyét értése nélkül Diaeta idején kívül sem intéztethetett volna el, ennek azomba nem volt foganattya.

Ami Harmadikat illeti, mihelyest a papiros pénzről, és az ajánlott segedelemről kezdett Tractatusok⁸⁶ végbe mentek, az Ország rendei azonnal a viszonyos Kötésekből származott, és Bancó Czédulákban Betsék vesztségének ideje alatt kötött Tartozások el igazításának módjáról kezdetek tanátskozni. A dolog mint új, melynek a régi Törvényekben sem nyoma, sem példája nem találtatik, igen sok nehézségekkel vala egész fogytik öszve kaptsolva.

Mivel az Ország Rendei mindjárt a Tanátskozásnak kezdetével tapasztalták, hogy alig lehessen bátor lépéseket tenni, ha tsak bizonyos principiumok előre meg nem állapítanak, minek előtte ezen Tártyba tovább ereszkedtek volna, azon principiumokról gondolkodtak, melyek a munkálkodásban Zsinór mértékül szolgállyanak.

Ehhez képpest elöttök viselvén, hogy a papiros pénz elejétől fogva az Orzágnak meg egyezése nélkül tetetett folyamatba, hogy törvény szerint más pénzt, mint a melynek belső Conventionalis⁸⁷ értéke vagyon, el fogadni senki sem köteles, végtére hogy a most folyó papiros pénz betse nem kevesebbe ingadozván mind a Bankó Czédulaké ingadozott, azt mértékül venni tellyességgel nem lehessen, a megyek Instructioikhoz képpest következendő principiumokat állapították meg.

a. Hogy a papiros pénznek el fogadását parantsolni nem lehessen.

b., Mivel a Bankó Czédulák betse vesztségének folyamattya alatt különböző időkben törtent szerződésék, a Bancó Czédulák változó betsére nézve egyenlően nem tekintet-hetnek, szükség légyen azokat bizonyos mérték szerint egyenlőségre hozni.

c. Az új papiros pénz nem lévén arra alkalmas hogy mértékül szolgállyon a Tartozások ki egyenlítésében, az Arany és ezüst Conventionalis értékű pénznek minden időkben lévő betse vetetessen basisául és a papiros pénzben kötött Tartozások mivolta a szerént határozatasson meg, és jó pénzre szabatasson.

d., A Bétsi úgy nevezett Scala, minthogy a le szállítás igaz belső értékű pénzre tetetődött, a fizetés pedig annak helyében ingadozó papiros pénzben parantsoltatott, úgy a mint fekszik be ne vétetessen.

e., A Kötelezések ki egyenlítésében a Contractusok eredetére, és tulajdonságára figyelem legyen, azon Contractusok pedig, mellyek Conventios pénzben kötetek vagy a melyek a Bankó Czédulák érezhető vesztese előtt költek, ha mindjárt papiros pénzben tetettek volna is, le szállítás alá tellyességgel ne vétessenek.

Ezek eszerint meg lévén állapítva a Tártynak ki munkálására Deputatio rendeltett, mely Nádor Ispány Úrnak, Ö Császári Királyi Fő Herczegségének Elöl ülése alatt tanátskozván a reá bizattakban el is járt.

Az 1741:22. törvényt az 1715:8. törvényt pontosította, kimondta, hogy hirtelen kitörő háborún kívül mindig össze kell hívni az országgyűlést.

⁸⁶ Tanácskozás, értekezés.

⁸⁷ Valódi.

Minthogy ezen Deputatio munkáját annak idejében a szerint, a mint azt az Ország Gyűlése meg állapította meg küldöttük a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek, hogy hosszassak ne legyünk, elégségesnek tartjuk, itt annak csupán meg említését.

A mint a Munka tökéletesen meg állapítatott azt az Ország Rendei Eő Felsőge eleibe terjesztették, nem is kételkedvén róla, hogy Királyi Jóvá hagyás által meg ne erősítsék.

Azomban a köz várakozással ellenkező dolog történt, mert Eő Fölségétől oly válasz Levél érkezett mely szerint azt parantsolta meg másolhatatlanul hogy a teendő Törvény egészen a válasz Levélben ki fejezett principiumokhoz alkalmaztasson, mely nem más, ha nem a Német Tartományokhoz bocsájtott Pátensnek értelmét foglallya magában ki jelentvén azt is, hogy különben Eő Felsőge el nem fogadhattya.

Ezen az Ország Rendei szer felet meg illetődtek mert nyilván látták, hogy nem tsak a dolog maga fel forgattatik, ha nem a Törvénykezésnek Gyakorlása is parantsolat alá szorítatván, ezentúl ha parantsolni lehet, hogy mit kellessen törvénybe iktatni, az Ország Rendeinek Eő Felsőgével a Törvényhozásban közös Jussok éppen haszontalaná válna, és a Diactának nem volna egyéb foglalatossága, hanem a Királyi parantsolatnak Törvény formába való öntése. Annál érzékenyebb fájdalommal vétetett pedig ezen Intézet, mert a Diactanak befejezése Pünkösöd hava 12^{ik} napjára⁸⁸ lévén Eő Felsőge által határozva, nem azért engedett meg ezen időnek ugyanazon holnap 19^{ik} napjára lett ki terjesztése, hogy a Diatalis Tractatusok törvényes mód szerint folytatathassanak, hanem hogy a Királyi parantsolat tellyesítsék.

Mind ezek felett nagy aggódásban esvén az Ország Rendei jól lehet ugyan arról minyájan egygyl meg voltak győzetetve, hogy sem a parantsolatot el fogadni, sem a meg állapított principiumoktól el állani nem lehessen, mind azonáltal tudván azt, hogy a Törvény tsak köz meg egyezés szerint készülhet meg, ne hogy a meg átkodás hasonló ellen vetést szüllyön, mely a Királyi parantsolatról meg jegyeztetett, Nádor Ispány Urunk Ö Császári Királyi Fő Herczegségének javallásából is arról kezdettek gondolkozni, ha azokban, melyek a principiumok meg tartásával változást szenvednek, lehessen é Ö Felsőge szándékához valamiben közelebb járulni.

A dolog ugyan hosszas vetélkedést húzott maga után de végtére az a Tekintet, hogy a haza java a Fejedelemmel való egyet értést okvetetlenül meg kívánnya, következképpen a Haza szeretete azt hozza magával hogy minden módok meg próbáltassanak, a melyek ezen egyet értést elő mozdíthattják, arra bírta az Ország Gyűlését, hogy a tulajdon Munkájának a Királyi parantsolttal való egyeztetésében bocsájtkozott.

Ily Gondolatoktól vezéreltetvén az Ország Rendei tulajdon munkájokat újra fontolóra vették, és minek utána abba a Tartozások ki egyenlítésinek kezdete, és a fizetések dolgaiban a három esztendei Moratórium⁸⁹ eránt az Eő Felsőge kívánságára reá állottak, és ahhoz képpest változásokat tettek volna azt Articulusokban foglalván Ö Felsőge Eleibe

⁸⁸ 1812. május 12.

⁸⁹ Felfüggesztés, haladék, türelmi idő.

terjesztették elő adván mind azon sérelmeket, melyek következhetnek, ha Eő Felsége a parantsolat képen ki adott Resolutioja⁹⁰ mellett továbbá is megmaradna.

Itt szükségesnek ítéllyük meg jegyezni, hogy Eő Felsége a Birodalom dolgainak elintézése végett Dresdaba Saxonia Városában⁹¹ utazván⁹² a Magyar Országgi dolgokra nézve maga személyében Testvérét Antal Fő Herczeget⁹³ Commissariussának⁹⁴ nevezte.

A fentebb érdeklött Felírásra Május 19^{ik} napján meg érkezvén a válasz abban az előbbeni Rendelésnek kemény ki fejezései enyhítettek ugyan, de maga a dolog tellyességgel nem változott, mert szinte azon Utasítás parantsolatott Zsinór mértékül vétetni, mely ellen az Ország Rendei Felírást tettek.

Nem látván tehát az Ország Rendei módot az Egyesülésben, hogy utolsó szempillásig tartozó készségekről még is Tanúságot tegyenek, Májusnak 20^{ik} napján az Articulusoknak az Udvari Magyar Cancellariával való Concertatiójok végett⁹⁵ ki nevezett Deputatationak meg hagyták, hogy próbálnák meg az egyezést, és látnák meg, hogy a Cancellarianak mi szándéka légyen, azt azomban nyilván declarálták, hogy valamint a szavakban, és ki fejezéseknél módjában akadozni nem akarnak, úgy viszont azokban, melyek a dolog velejét illetik fel tételektől tellyességgel el nem állhassanak.

Közönséges volt már akkor a kedvetlenség de még inkább öregbedett a Deputatationak vissza térésével, minek utána annak Jelentéséből tapasztaltattott, hogy az Ország Rendeinek minden törekedése haszontalanná volt, és hogy a Magyar Cancellaria nem csak a dologban változást nem enged de még a Resolutio szavaihoz is ragaszkodik.

Abban állapotok meg tehát az Ország Rendei hogy mivel a Törvény hozásban Eő Felségével meg nem egyezhettek, és e szerint a Tartozások el igazításáról Törvény nem tétethetik, az okok, melyek az Ország Gyűlését a maga feltétele mellett való megmaradásra bírták Eő Felségének íratassanak meg, kéretessék meg Eő Felsége az Ország Kívánságának el fogadására, 's egyszersmind azon esetre ha csak ugyan Törvény nem tétethetne, hanem Királyi Edictumok⁹⁶ szerint parancsolatnáának el ítéltetni az Adóságok és Tartozások dolgai, azon Hazafiaknak, kik az által meg károsíthatnáának, jövendőbeli Cautiojokra, és Bátoróságokra declaraltassék hogy a Bírák, és Törvény székek a Tartozásokról való Ítéletben az 1791^{ik} esztendei 12^{ik} Articulus⁹⁷ utasítása szerint magokat a régibb Törvényekhez tartani kötelesek.

Éjfélhez közelítvén mar az idő ezen Tárgyba ily Decretum érkezett, mely által tudtára adatik az Ország Rendeinek, hogy ha az Eő Felsége teccése szerint nem akarnak törvényt tenni, a további Tanátskozás szakasztasson félbe.

⁹⁰ Végzés, határozat.

⁹¹ Szászország, Drezda (ma: Dresden, D).

⁹² WERTHEIMER, 1899, 199–200. Bonaparte Napóleonnal tárgyalt ekkor I. Ferenc Drezdában.

⁹³ Habsburg Antal főherceg (1779–1835) a császári királyi hadsereg tábornagya, a német lovagrend nagymestere.

⁹⁴ Biztos.

⁹⁵ A törvények végleges szövegét a Magyar Udvari Kancelláriával készítették el a concertatio (vita) során.

⁹⁶ Rendelet.

⁹⁷ Az 1791:12. törvénycikk kimondta, hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom az uralkodót és a rendeket közösen illeti meg.

Egyes volt az akarat, hogy ezen meg hívást elfogadni nem lehessen, mert azon fölül, hogy Polgár Társainknak egy része tetemes Károsítást szenvedni kénszerítettne, Hazánk élő Törvényeivel, s magával a Constitutioval meg egyeztethető nem lenne még ez által példa adódna arra, hogy Törvény nem csak egyezés, hanem parantsolat képen is hozzattathatik, és ez által az eddig egyes mértékkel a Király és az Ország között fel osztott Törvény hozó hatalom fel bontatnék.

E szerint az Ország Rendei Határozások mellett állandóan meg maradván a Diaetának vége szakadott, minek előtte azomban el oszlottak volna, Nádor Ispány Urunk azt a Jelentést tette, hogy az Ország Cancellariussa Eő Excellentiája⁹⁸ az Országnek leg utolsó Felírását vissza küldötte azzal a Kérdéssel, ha az Ország rendeinek teczik e' az elébb említett Decretumnak meg értése után továbbá is ahhoz ragaszkodni.

Eleintén ugyan úgy vélekedtek némelyek hogy talán jobb volna Ö Felségéhez Követeket küldeni kik az Ország terhes állapottyát egész hathatossággal eleibe terjesztenék, de a többség sok okokra nézve, leg inkább pedig azért, mivel nem tudhatni, ha Eő Felsége a Birodalmon kívül lévén el fogadná e a Követséget, vagy sem, de idő sem volna ezek felet tovább értekezni, a javallásra reá nem állott, ha nem megkérvén Ö Cs. Királyi Fő Herczegsége Nádor Ispány Urunk közbe járását a Felíráshoz ragaszkodott, és annak el küldését szorgalmaztatta.

Ö Herczegsége mint a Közbenjárást mind a Felírás elküldését meg ígérvén azzal eresztette el az Ország Rendeit, hogy jól lehet ugyan már Tanátskozás helye nintsen, de mivel a Királyi Sanctionak Dresdából való meg érkezése több napokat kívánnyon, a Diaeta helyéről tsak annyira távozzanak, hogy május holnapnak 28^{ikán} a Sanctionalt Articulusoknak által vételére meg jelenhessenek.

A mi a 4^{két} illeti, minő Tárgyakat terjesztett légyen az Ország Gyűlése Postulatuumok, és Gravamenek⁹⁹ tekintetében Eő Felsége eleibe orvoslás végett, a Tekintetes Statusoknak, és Rendeknek előbbi Tudósításainkból bőven tudtára voyon.

Ezek közül az Ország Rendei különös figyelmetességre valónak ítélték azt, mely a Magyar nyelvnek a Köz dolgok Igazgatásában való használását illeti, ez iránt, mivel Eő Fölsége az eddig tett Törvényeket a feltett Czélra elegendőnek tartván az eleibe terjesztett kérésre nem hajlott, a megyék, és városok Követeinek meg hagyták, hogy az Ország végzésit Haza térésekkel az illető Jurisdictionknak adnák fel, és annak tellyesítésit hathatósan ajánlanák: Ez a végzés abból ál hogy az Ország Rendei Polgár Társaik Hazafiúi Buzgóságok iránt a Nemzet Ditsőségének, és boldogításának elő mozdításában tellyes bizodalommal viseltetvén nem kételkedyenek hogy a nemzet Kívánságát kiki Tehetségéhez képepest önként tellyesíteni fogja. Az Elöl Járok pedig a Magyar nyelv be hozását ott, a hol még a Köz dolgok igazgatására nem használtatik, alkalmas módok által eszközteni fogják.

⁹⁸ Erdődy József (1754–1824) magyar kancellár 1807–1819 között.

⁹⁹ Kívánságok és sérelmek.

Ezen Vármegyére ugyan a végzés nem tartozik, mint hogy itt különben is minden dolgok magyar nyelven vitetnek, mi mind azon által kötelességeinknek tartottuk a felől a Tekintetes Statusokat, és Rendeket tudósítani.¹⁰⁰

Akart az Ország Gyűlése a Nemesek Lustratiojaról¹⁰¹ is Törvényt tenni. Annyival inkább mivel az a 1807^{ik} Diaetán jövőre állandóul meg lévén határozva. Annak 3 esztendőre meg állapítatott módja az idő el telésével meg szűnt, de Eő Felsege a dolgot más időkre halasztani jobbnak ítélte.

Az Ötzörössen be szedett Contributoria,¹⁰² és a Katona tartásból származó veszteségre nézve Ö Felsege a többszöri Felírásokra sem hajolván e részben az adózó népnek az óhajtott könnyebbítés meg nem szerethetett.

Voltanak még több kívánságai is a Tekintetes Statusoknak, és Rendeknek, melyeknek eszközlésit ki adott Utasításaikban reánk bízni méltóztattak, mi azok szerint Kötelességünkben eljárni kívánván a mint azokat a Tekintetes Rendektől vettük, úgy annak helyén, és Rendin elő is terjesztettük, és tehetségünk szerint elő mozdítani iparkodtunk. Azomban az Orzágnak Közönséges Tárgyai munkálkodásaiban el telvén a Diaetalis idő, ugyan azokat az Ország Gyülekezete más megyéknek hasonló számos Kívánságaival egyetemben a jövő Ország Gyűlésére hagyta.

A mi a Nemes Megyének a köz haszonra ügyelő Tisztviselő Uraknak a Jóságok meg szerzése eránt ki adott Útmutatását illeti, azon fölül, hogy ugyan ezen Kívánságot hasonló módon elő terjesztettük, szándékunk vala különös Írásbeli Esedezésünkkel Eő Felsege eleibe személyesen járulni, mely szándékunkban tsupán tsak az akadályoztatott, hogy többé Eő Felsege az Ország Gyűlésének kebelébe meg nem jelent.

Májusnak 30^{ik} napján a fel adott Articulusoknak Királyi meg erősítésével a Curir¹⁰³ Pozsonyba meg érkezvén, következő napon Országos Elegyes Ülés tartatott, melyben a Királyi Commissarius fogadására Deputatio rendeltetett. –

Ugyan azon a napon estvéli hat óra tájban a Királyi Commissarius szokott Ponpával a Városba bé jött, és tudtára adatta az Ország Rendeinek, hogy másnap a Királyi Sanctiót által fogja adni.

Ehhez képpest Június első napján Ülés tartatván Antal Eő Császári S. Királyi Feő Hertzegsége mind Királyi Commissarius az Ország Rendeinek invitatiójára a Feő Rendek Palotájába a hol az Ülés tartatott meg jelent, és a számára Menyegzet alatt Készített székben helyet foglalt szokás szerént a dolog mivoltához képpest mondott beszédek által megesevén mind Eő Felsege mind pedig az ország részéről a Diaeta bé fejezését illető Nyilatkozatások a Királyi Commissarius a meg erősítetett Articulusokat Eő Császári 's Királyi Feő Hertzegségének Nádor Ispány Urunknak által adta, ez után pedig ugyan azon Pompával a mellyel jött, az ország Rendei közül el távozott. –

¹⁰⁰ MNL CScSVL ML, IV. A. 3. a. 15. jkv. 1201/1805. Csanád vármegye 1805 végétől tért a magyar nyelv használatára a közigazgatásban.

¹⁰¹ Összeírás, szemle.

¹⁰² Hadiadó.

¹⁰³ Futár, hírvívó.

Az Articulusok felolvasása után előbb Nándor Ispány Urunk Eő Császári S. Királyi Feő Hertzegsége az Ország Rendeitől annak utána pedig az ország Rendei Eő Császári S. Királyi Feő Hertzegségétől elbútsúzván széjjel oszlottak.

Mind egy mind a más részről tartatott beszédek foglalataikra nézve emlékezetesek lévén azokat a Sanctionált Articulusokkal együtt, melyeket mi az első szám alatt ide rekesztünk, örömost bé mutatnánk, de azokhoz nem juthattunk. –

Többnyire valamint szívből óhajtottuk volna, hogy a Tekintetes Statusok és Rendek Közé nagyobb vizsgálatással térhettünk volna vissza, úgy viszont tellyes bizodalommal reménylünk, hogy a Tekintetes Statusok és Rendek a dolgok folyamotyából tökéletesen meg legyenek arról győződve, hogy a mi a Diaeta ki menetelésben nem a közvárazozás szerént történt meg, azt nem nekünk, hanem a Kőrnnyűállásoknak, melyeket el hárítani az Ország Gyűlésének hatalmában nem állhat, fogják tulajdonítani.

A mi helyhezterésűnk Kilentz holnapok alatt valóban terhes volt, de örömost el felejtkezűnk minden szenvedéseinkről ha a Tekintetes Statusok és Rendek igyekezen-tűnkkel és fáradásunkkal meg elégesznek.

Végtére a Költségeknak Lajstromát a ki fizetés el rendelése végett a 2^{ik} szám alatt azzal az alázatos Jelentéssel mutattuk bé, hogy az ország Rendei a Diurnumok¹⁰⁴ eránt egymás között értekezvén, úgy végzették, hogy a Cancellisták,¹⁰⁵ és Szolga Legények fizetését oda értvén, egy egy Kővet Diurnumát 12 forintokban Váltó Czédula lehessen meg állapítani: óhajtottuk volna a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek a Jegyző Kőnyvnek és ahhoz tartozandó Actáknak minden Árkusait elő adni, de minthogy azokhoz mind eddig nem juthattunk, a mennyire azokat még Pozsonyban való létel-lünk alkalmatosságával megkaphattuk, itt a 3^{ik} szám alatt azoknak praenumeratiójok-ról¹⁰⁶ szóló Nyugtató Levelekkel egyetemben a Tekintetes Statusoknak és Rendeknek elő terjesztjük: Kik egyéb aránt Kegyességebbe ajánlottak, tartozó alázatos tisztelettel maradunk.

Költ Makón¹⁰⁷ Sz Jakab Havának 8^{kán} 1812.¹⁰⁸

Alázatos Szolgájok
Boros Jenői Iffj. Muslay Antal¹⁰⁹
Puchi Marczibányi János¹¹⁰

¹⁰⁴ Napidíj.

¹⁰⁵ Írnokok.

¹⁰⁶ Előfizetés.

¹⁰⁷ Makó.

¹⁰⁸ 1812. július 8.

¹⁰⁹ Ifj. Muslay Antal (1774–1828) 1800-ban, majd 1807-ben Nógrád vármegye főjegyzője. PÁLMÁNY, 2019, I, 771.

¹¹⁰ Puchói Marczibányi János (1790–1830) 1812–1820 között Csanád vármegye főjegyzője. Az 1825–1827. évi országgyűlésen Torontál vármegye követe volt. PÁLMÁNY, 2019, I, 757–758.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL CsCsVL ML Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára
- IV. A. 3. a. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai – a., Közgyűlési jegyzőkönyvek
- IV. A. 3. b. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai – b., Közgyűlési iratok

*

- BALLAGI
1897 BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora 1815–1847*, Budapest, Athenaeum, 1897.
- BÉKÉS
1845 *Követ-jelentés az 1843–44ki országgyűlésről Szombathelyi Antal és Tomcsányi József Békés vármegyei követektől*, Pest, Hartleben Konr. Ad., 1844.
- BENDA
1978 BENDA Kálmán: *Pénzügyi válság és devalváció Magyarországon 1811-ben*, In: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*, szerk. BENDA Kálmán, Budapest, Gondolat Kiadó, 1978, 335–347.
- BODNÁR
1940 BODNÁR Imre: *Zemplén vármegye követi utasításai a reformkorban (1825–1848)*, Debrecen, Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1940.
- BORSOD
1836 *Az 1832/6-ik években Sz. K. Posony Várossában tartott Ország Gyűlésére T. Nemes Borsod Vármegye Községe által küldött Felső Pulyai Bük 'Sigmond Másod Al-Ispán és Palóczy László Fő Jegyző Követ Urak által az Ország Gyűlése berekesztése után tett Követi Végső Tüdősítés melly is 1836-ik évi Szent Iván Hava 20-ik napján T. Nemes Borsod Vármegyének Miskolcz Várossában tartatott Köz Gyűlésében be adott; és Köz határozás ereje mellet a' Nemesi Rend költségén ki nyomtatott*, Miskolc, Szigethy Mihály Könyvnyomtató Intézete, 1836.

- BRANDT
2020
Harm-Hinrich BRANDT: *Der österreichische Staatsbankrott von 1811 – Vorgeschichte und Folgen*, In: *Austriaca. Abhandlungen zur Habsburgermonarchie im langen 19. Jahrhundert*, ed. Harm-Hinrich BRANDT, Wien, Böhlau Verlag, 2020, 388–437.
- DANYI
2012
DANYI Pál: *Az első magyar államcsőd. A kisparaszt ócska hatkrajcárja*, In: *HVG*, 34. (2012) 7. sz. 42–44.
- DOBSZAY
2019
DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.
- FILLAFER
2020
Franz Leander FILLAFER: *Aufklärung habsburgisch Staatsbildung, Wissenskultur und Geschichtspolitik in Zentral-europa 1750–1850*, Göttingen, Wallstein Verlag, 2020.
- GAZDAG
1989
GAZDAG István: *Debreceni várospolitikai 1825–1848. Országgyűlési utasítások, tudósítások*, Debrecen, 1989. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 20.)
- ÍRÁSOK
1807
*Budán 1807-dik Esztendőben tartatott Ország-Gyűlésének alkalmatosságával elő-fordúlt, és a' Jegyző-Könyvben említett írásoknak Rendgye. Az ország-gyűlésének írásai. Acta Comiti-
orum*, Buda, 1807.
- ÍRÁSOK
1811/12
Felső Ferenz austriai császár, Magyar, és Cseh ország' koronás királyától Pozsony szabad királyi városában 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar ország' gyűlésének írásai, Pozsony, Bel-nay, 1811–1812.
- JEGYZŐKÖNYV
1811/12
Felső Ferenz austriai tsászár, Magyar, és Cseh ország koronás királyától Pozsony szabad királyi városába 1811-dik esztendőben, kis-asszony havának 25-dik napjára rendeltetett Magyar ország gyűlésének jegyző könyve, Pozsony, Bel-nay, 1811–1812.
- KOMÁROM
1840
Jelentése Komárom vármegye 1839/40dik évi országgyűlési követeinek, Komárom, Weinmüller Franciska Könyvnyom-tató Intézete, 1840.

- KÓNYI
1903
KÓNYI Manó: *Deák Ferencz beszédei 1842–1861*, 2. kiadás, Budapest, Franklin Társulat, 1903.
- MELHÁRD
1906
MELHÁRD Gyula: *Somogyvármegye a rendi országgyűlésen I. 1661–1812*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1906.
- MOLNÁR
2001
MOLNÁR András (s. a. r.): *Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- MOLNÁR
2003
MOLNÁR András: „*Tekintetes karok és rendek!*” *Zala megye országgyűlési követutasításai és követjelentései 1825–1848*, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2003.
- PÁLMÁNY
2019
PÁLMÁNY Béla: *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812*, Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019.
- PEST
1840
Jelentése Pest Pilis és Solt T. E. Megyék' 1839/40 évi országgyűlési követeinek, Pest, Trattner és Károlyi, 1840.
- POÓR
1988
POÓR János: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.
- POÓR
2003
POÓR János: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Budapest, Universitas Kiadó, 2003.
- SERESNÉ
1987
SERESNÉ Szegőfi Anna: *Borsod vármegye képvisellete a reform-országgyűléseken. Követutasítások és követi végjelentések*, Miskolc, 1987. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetetek, 21.)
- SOMOGY
1845
Végszavai a Somogyi követeknek az 1843/4-iki országgyűlés fölött, Pest, Landerer és Heckenast, 1845.
- SOÓS
2007
SOÓS István: *A Habsburg kormányzat és a magyar rendek 1812 és 1825 között*, In: *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 1. sz. 91–118.

SZEMERE
1847

SZEMERE Bertalan *követjelentési beszéde*, Miskolcz, 1845.
január 9-ikén. Miklósvár, Hermány Károly és Társa, 1847.

VERBŐCZI
1844

VERBŐCZI István: *Hármaskönyv*, Pest, Magyar Tudós Társaság, 1844.

WERTHEIMER
1899

WERTHEIMER Ede: *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*,
Budapest, Franklin Társulat, 1899.

ZALA
1842

Követ jelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Deák Ferencz és Hertelendy Károly Zala vármegyei követektől, Pest, Landerer és Heckenast, 1842.

Jan Ackersdijck ismeretlen levelei első magyarországi útjáról (1823)*

Jan Ackersdijck utrechti jogászprofesszor neve méltatlanul sokáig volt ismeretlen a magyar közönség előtt: jól mutatja ezt, hogy a Magyarország 19. századi hollandiai recepcióját tárgyaló összefoglaló munkában¹ sem kapott helyet, jöllehet a holland tudós 1849-ben részletes ismertetést közölt Magyarországról az *Algemeen Letterlievend Maandschrift* (Általános Irodalomkedvelő Havilap) korabeli holland folyóiratban.² Ackersdijck akkor vált itthon ismertté, amikor 1987-ben napvilágot látott 1823-as magyarországi útjáról szóló, kiadatlan naplójának³ eredeti, holland szövege⁴ és annak fordítása.⁵ Mivel az utrechti professzor számos várost keresett fel, és élményeit részletesen feljegyezte, útleírásának megjelenése óta számos tudományág talált hasznosítható adatot a napló szövegében. Az alsó-magyarországi bányák és az ércfeldolgozás leírása a bányászattörténet számára jelentett újdonságot,⁶ Pest-Buda részletes leírását a Budapest történetével foglalkozók hasznosították,⁷ emellett a magyarországi kisebbségekkel (pl. a zsidósággal) foglalkozó szakirodalom is felfigyelt az útinaplóra,⁸ sőt még a színház-történet számára is szolgált adalékkal.⁹

Az itinerárium tágabb összefüggésben is felkeltette a szakemberek érdeklődését: nemcsak a Magyarországra látogató holland utazókat tárgyaló tanulmányban kapott jelentős helyet,¹⁰ hanem foglalkoztak vele a hazánkba látogató külföldi utazókról készült általános összefoglalókban is,¹¹ és legújabban bekerült a holland nyelvű irodalom történetét tárgyaló kötetbe is.¹² Az útinapló eredeti szövegének megjelenése után a hol-

* Köszönet Mr. J. H. A. Kammer LL.M.-nek a holland szövegek átírásának ellenőrzéséért, a központosítás maihoz igazításáért és a magyar fordítás alapos lektorálásáért, valamint Frans Selliesnek (Universiteitsbibliotheek Utrecht) a közlemény írása közben felmerülő néhány kérdés készséges megválaszolásáért.

¹ SIVIRSKY, 1973.

² ACKERSDIJCK, 1849.

³ A naplót Makkai László 1985-ben találta meg az utrechti professzor hagyatékában. ACKERSDIJCK, 1987b, 7.

⁴ ACKERSDIJCK, 1987a.

⁵ ACKERSDIJCK, 1987b.

⁶ Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum évkönyve 2005-ben újraközölte az útinapló Selmechányára vonatkozó részét. HADOBÁS, 2005, 107–116.

⁷ PETŐ, 2018.

⁸ KOMORÓCZY, 2005; PELLE, 2006, 46.

⁹ BUDA, 2013, 66.

¹⁰ ABLONCZYNÉ, 2002.

¹¹ BAJÁK, 1992; BISZTRAY, 2006; SZAKÁCS, 2020, 109–110.

¹² BUJTÁS, 2022.

land szakirodalom is felfigyelt az útleírásra, és a holland tudóssal és a holland utazási irodalommal foglalkozó tanulmányok is rendszeresen hivatkoznak rá.¹³ Ackersdijck neve ezenkívül a kulturális transzfer lehetséges forrásaként is felmerült: egy nemrég megjelent tanulmány felveti annak lehetőségét, hogy unokája, a Petőfi-rajongó holland író- és költő, A. S. C. Wallis¹⁴ érdeklődése nagyapja útinaplóját olvasva fordulhatott a magyar kultúra felé.¹⁵

Ackersdijck 1790-ben született a hollandiai 's-Hertogenbosch-ban, ahol apja, Willem Cornelis ügyvéd volt. A család 1807-ben Utrechtbe költözött, a fiú az ottani egyetemen kezdte meg jogi tanulmányait. 1817-től a város bíróságának ügyészhelyettese, majd ugyanettől az évtől 1825-ig az egyetem kuratori tanácsának titkára volt. 1825-ben a liège-i egyetemen kapott professzori állást, ahonnan 1830-ban az utrecht-i univerzitasra hívták meg. Politikai gazdaságtannal, államháztartástannal és statisztikával foglalkozott. Liberális felfogású és szociálisan érzékeny tudós volt, aki például mélyen ellenezte a rabszolgaságot, és vezető szerepet játszott a holland abolicionista mozgalomban.¹⁶ Kora holland tudományos életének jelentős alakja volt, számos nemzetközi statisztikai kongresszuson képviselte aktívan hazáját,¹⁷ és több tudományos társaságnak, köztük a Holland Tudományos Akadémiának is tagja volt, így amikor 1861-ben meghalt, számos nekrológ jelent meg róla,¹⁸ köztük olyan is, amely tudományos publikációi jegyzékének közzétételére vállalkozott, külön kitérve az elhunyt Magyarországról szóló tanulmányára.¹⁹

Az utrecht-i tudós egész életében sokat utazott, és minden útjáról naplót vezetett: összesen harmincnyolc útleírása maradt fenn hagyatékában, ezeket ma az Utrecht-i Egyetemi Könyvtár Ackersdijck-gyűjteményében őrzik.²⁰ Közülük néhány korabeli folyóiratokban látott napvilágot,²¹ oroszországi útjáról szóló beszámolója viszont külön kötetben jelent meg.²² A naplók vezetésén kívül az adott országban (vagy később) igyekezett beszerezni az arra vonatkozó könyveket²³ és térképeket,²⁴ és akkurátusan megőrizte az útjai során keletkezett iratokat, feljegyzéseket, számlákat, belépőjegyeket stb.

¹³ Lásd például: RANDERAAD, 2008, 15, 20–21; HOOYKAAS, 2009, 85, 87; GEURTS, 2013, 287; GEURTS, 2017, 229, 230.

¹⁴ Ackersdijck unokája, az A. S. C. Wallis írói néven publikáló Adèle Sophie Cordilia Opzoomer (1856–1925) többek között Petőfi számos versét és Madách művét, Az ember tragédiáját fordította hollandra. 1888-ban Antal Géza dunáninenni református püspökhöz ment férjhez.

¹⁵ GERA, 2018, 124.

¹⁶ JANSE, 2021.

¹⁷ QUACK, 1876, 24, 41, 51–52; RANDERAAD, 2008, 24; RANDERAAD, 2010.

¹⁸ Lásd például MEES, 1862.

¹⁹ REES, 1862, 180–181.

²⁰ A gyűjtemény nagy részét a tudós özvegye által 1863-ban és 1864-ben adományozott iratok és térképek alkotják. A gyűjtemény mai neve: Collectie Ackersdijck.

²¹ Ezek közül csak egy, a Sziléziáról és a Szudétákról szóló kelet-európai vonatkozású. ACKERSDIJCK, 1850.

²² ACKERSDIJCK, 1835.

²³ Könyvtára, mely tartalmazta az apjától örökölt könyveket is, és nem sokkal halála után árvereztek el, számtalan ilyen művet tartalmaz. MÜLLER, 1862.

²⁴ Ackersdijck olyan mennyiségű térképet gyűjtött, hogy a róla elnevezett gyűjteményben találhatóakról külön jegyzék készült. SCHILDER, 1975.

Ackersdijck számára az utazás nemcsak élvezet volt, hanem elengedhetetlen eszköze is tudományterülete művelésének. Ezzel kapcsolatos nézeteit 1825-ben foglalta össze Liège-ben előadott, *De utilitate quam studia imprimis historica et politica e peregrinationibus capiunt* (Beszéd arról a haszonnáról, melyet az utazások hajtanak elsősorban a történetírás és politikai tudomány számára) című egyetemi tanári székfoglaló beszédében,²⁵ amelyben kifejtette, miért tartja annyira fontosnak az egyes országok felkeresését: „Ha viszont a különböző népek jelenkori állapotát kutatjuk, amit statisztikának hívnak, kétség kívül világos, hogy az utazók megfigyeléseiből lehet a legtöbbet meríteni. Természetesen vannak másféle források is, melyekből a törvényeket, intézményeket, a lakosság számát és más egyebeket is meg lehet ismerni, tudniillik azok a könyvek, melyeket az egyes népeknél ezekről a témákról adatnak ki, de, bár elismerem, hogy nagyon hasznos ezeket a könyveket az utazással összevetni, igen sok dolog van mégis, amit alaposan nem lehet megismerni belőlük. Ki ne tudná, hogy mennyi hamis adat van bennük, melyek a statisztika tárgykerében állami felügyelet mellett jelennek meg, olyannyira, hogy amennyiben valaki nem tanulmányozta egy nép állapotát személyesen, vagy mások segítségével, akkor arról nem alkothat helyes véleményt.”²⁶

Utazásai a korábbi tudósutazásból (Gelehrtenreise) a 18. század végén kialakuló, úgynevezett enciklopédikus utazás (enzyklopädische Reise) kategóriájába sorolhatók, vagyis útjai során a korábbi utazáselméleti irodalom hagyományaira támaszkodva és a tényszerű ismeretekre alapozó szűkebb szakterülete követelményeinek megfelelően, az általa felkeresett országokat aprólékosan megfigyeli, azok államberendezkedését és népeit megkísérlti teljeskörűen feltárni, megfigyeléseiről feljegyzéseket készít, amelyeket később útinaplóvá formál.²⁷

Az utrechti professzor 1823-ban egy nagyobb, többek között Németországot és Itáliát is érintő utazás keretében látogatott el Magyarországra. Bár csak mindössze bő két hetet töltött Magyarországon, Pestnek (és Budának) nyolc napot szentelve, mégis neki köszönhetjük a 19. század első felének holland szerzőtől származó, legtöbb várost érintő, legrészletesebb és legkiegyensúlyozottabb magyarországi útinaplóját.²⁸ Leírásai tu-

²⁵ ACKERSDIJCK, 1987b, 11.

²⁶ Latzkovits Miklós fordítása. Az eredeti latin szöveg így hangzik: Quod si de praesentis populorum status notitia, statisticen quam vocant, quaerimus, haud dubium videtur, quin maximam partem ex peregrinatorum relationibus haurienda sit. Sunt sane alii fontes e quibus leges, institutiones, numerum incolarum et multa alia cognoscere possumus; libri nimirum qui apud singulas gentes his de rebus eduntur; – sed ut mittam quantum juvet eos ipsos libros colligere peregrinando, permulta sunt, quae ex illis cognosci accurate non possunt. Quis ignorat quam mendaces fere sint relationes, quae de rebus statisticiis, publica etiam auctoritate, divulgantur; ita ut nisi quis vel ipse verum populi statum exploraverit, vel per alios eum assecutus sit, rite de eo statuere nullo modo possit. ACKERSDIJCK, 1825, 152.

²⁷ Van, aki úgy véli, hogy bár Ackersdijck utazásaihoz kétségtelenül a német August Wilhem Schlözer (1735–1809) göttingeni történész-államjogász-statisztikusnak az enciklopédikus utazással kapcsolatos nézetei szolgálták alapul, útleírásaiban mégis inkább a korábbi tudósutazás jellemzői vannak többségben. RANDERAAD, 2008, 17–18.

²⁸ Előtte a holland olvasó csak Batthyány Vince német nyelvű útleírásának (BATTHYÁNY, 1805) 1813-ban megjelent holland fordítását vehette kézbe. BATTHYÁNY, 1813.

dósi alapállásából adódóan részletekbe menőek és tárgyyszerűek, de nem szenttelenek, sőt számos kérdésben határozott személyes véleményt nyilvánít.

Az útinapló megjelenéséig a korszakból két másik, Magyarországról szóló útleírás, illetve ismertetésről tudtunk 1844-ből, illetve 1849-ből, amelyeket Ackersdijck itineráriuma nemcsak időben előz meg, de több szempontból is különbözik tőlük. Az egyik, W. A. C. de Jonge *Pesth en Pressburg in 1843* (Pest és Pozsony 1843-ban) című közleménye,²⁹ amely, mint címéből is kiderül, csak két magyarországi várost mutat be, viszont érthetően részletesebben, mint az utrechti professzor a maga útinaplójában, másrészt az útleírás keretein túllépve, számos egyéb Magyarországra vonatkozó adatot közöl, láthatóan az országra vonatkozó szakirodalmat felhasználva. A másik W. R. Boer *Hongarije en de Hongaren* (Magyarország és a magyarok) című cikke,³⁰ amely hivatkozva Ackersdijck már említett, ugyanabban az évben publikált tanulmányára, az országot kizárólag a rá vonatkozó szakirodalom alapján ismerteti.³¹

Az utrechti professzor az 1823-as útja során szerzett élményeiről útközben, az eseményekkel szinte egy időben levelekben számolt be szüleinek, amelyeket hagyatéka részeként szintén a már említett, róla elnevezett gyűjteményben őriznek.³² Az utazás alatt keletkezett levelei közül kettő magyar vonatkozású, az egyiket pesti tartózkodása alatt írta november 11-én, a másik már a magyarországi út után Bécsben, november 20-án kelt. Az első beszámoló az addig megtett út összefoglalását adja, benne a pesti vásár alapos leírásával, a második az első keletkezése utáni élményeket sorolja fel, illetve néhány általános témát fejt ki részletesen, már-már az útlevél határait feszegetve.

A két levél, az útinapló és a bevezetőben már említett, 1849-ben publikált tanulmány között természetesen vannak átfedések, ezek viszont jól jelzik Ackersdijck érdeklődésének súlypontjait. Mindhárom műfajban foglalkozik Magyarország alkotmányával, amit ő kvázi alkotmánynak nevez, és nehezen tud napirendre térni afölött, hogy miközben szinte minden a nemesség tulajdonában van, egyáltalán nem kell adózniuk. Szintén mindhárom műfajban érinti a jobbágyok kényszerűen végzendő munkáját, a robotot, megemlítve olyan esetet is, amikor a jobbágyok ellenállásának megfékezésére katonaságot kellett kivezényelni, megjegyezve azt is, hogy az a tény, hogy a jobbágyok nem birtokolhatnak földet, ráadásul még az uraságtól bérelt földjükről is terményt kell beszolgáltatniuk a föld birtokosának, az ország fejlődésének egyik legfőbb akadálya.

A két, szüleinek írt beszámoló az említett párhuzamosságok mellett több új adalékkal is szolgál a magyarországi útról azon ismeretekhez képest, amelyeket eddig az útinapló, illetve az 1849-es tanulmány alapján alkothattunk. Az elsőből megtudhatjuk

²⁹ JONGE, 1844.

³⁰ BOER, 1849.

³¹ A három, folyóiratban megjelent cikk előtt csak Szepesházy Károly és Joachim C. von Thiele német nyelvű Magyarország-leírásának (SZEPESHÁZY–THIELE, 1825) holland fordítása állt a holland olvasó rendelkezésére. Lásd SZEPESHÁZY–THIELE, 1833. Holland szerzőktől az első könyv Magyarországról csak 1852-ben látott napvilágot. Lásd KAN–DIKHUIZEN, 1852. – Az áttekintésben nem vettem figyelembe egyéb nemzetiségű látogatók magyarországi útleírásainak holland fordítását, így például az angol Michael J. Quinét (QUIN, 1838) sem.

³² UBU, CA, Hs. 21, A 5.

például, hogy útitársai nem osztrákok, hanem hollandok voltak,³³ ahogy azt is, hogy a magyarországi kirándulásra kifejezetten a pesti vásár miatt vállalkozott, valamint azt is, hogy mivel a neki ajánlott, Magyarországról szóló könyvek között voltak olyanok is, amelyeket nem volt szabad újra kiadni, ezekhez annyira nehezen jutott hozzá, hogy még vásáron is érdeklődött irántuk egy régi könyveket áruló kereskedőnél. A második levélben megírja, hogy az általa szintén felkeresett pesti egyetemen hány professzor és hallgató volt, valamint hogy az oktatás szabadságát az korlátozza, hogy a tanárok és a diákok kénytelenek a cenzorok utasításait figyelembe venni, a levélhez csatolt térkép pedig arról tanúskodik, hogy más útjaihoz hasonlóan Pesten is vett térképeket.³⁴

A második beszámoló több szempontból is különleges figyelmet érdemel. Az egyik, hogy ebben a már említett, 1825-ös székfoglaló beszédében foglaltakat megelőlegezve felvázolja munkamódszerét. Ackersdijck szerint ahhoz, hogy egy országot megismerjünk, nem elég csak olvasni róla, hanem személyesen is fel kell keresni, az ottaniakkal el kell beszélgetni, információkat kell tőlük gyűjteni, meg kell tőlük tudakolni, melyek az országról szóló legjobb könyvek, és ennek alapján alkothat magának valóságos képet a tudós, és írhat jó áttekintő ismertetést az adott országról.

Az útinapló kiadásához írt bevezetőjében Makkai László kiemelte, hogy az utrechti professzor Magyarországhoz való viszonyulása eltér a kor egyéb utazóiétól: míg a többieket főként az ország elmaradottsága foglalkoztatta, Ackersdijck megértéssel fordult az országban tapasztalt nemzeti érzés felé, és már említett tanulmányában azt írta, hogy az ország egyszer még szebb jövőre hivatott.³⁵ A második levélben a holland tudós még ennél is tovább megy: megemlítve, hogy Magyarországon és Csehországban is nagymértékben tapasztalta a nemzeti érzést, mégis inkább tartja azokat fejlődőképes országoknak, mint a Habsburg Birodalom osztrák részét, feltéve, hogy saját útjukat járhatják, és nem kényszerítik őket arra, hogy németté váljanak.³⁶

Ackersdijck Magyarországon is megvalósította a programját: hazánkban sokakkal találkozott, Pesten az országra vonatkozó könyveket³⁷ és a magyar népviseleteket ábrázoló metszeteket vásárolt.³⁸ Miként más útjai után, ekkor is félretette az útközben kapott hivatalos iratokat, feljegyzéseket és a megszerzett nyomtatványokat, és amikor 1825-ben az utrechti Leesmuseumból (Olvasókör) felkérést kapott, hogy tartson elő-

³³ Makkai László úgy vélte, hogy az utrechti professzor útitársai osztrák nemesek voltak (ACKERSDIJCK, 1987b, 75), a levélből viszont kiderül, hogy az egyik hágai, a másik utrechti illetőségű volt.

³⁴ Ackersdijck térképgyűjteményében megtalálhatók többek között Magyarországot és Erdélyt, valamint Pestet és Budát ábrázoló térképek is. SCHILDER, 1975, 21-db, -dd, -de, df, -dg, -dh, -di jelzetű térképek.

³⁵ ACKERSDIJCK, 1987b, 9–11.

³⁶ Ez a pozitív szemlélet nemcsak az egyéb nemzetiségű, hanem a már említett két holland közleménnyel szemben is érvényes: De Jonge sötét jövőt jósolt Magyarországnak (JONGE, 1843, 126), Boer, aki nem sokkal az 1848/49-es szabadságharc leverése után publikálta közleményét, kételkedve tekintett a jövőbe: nem tudta, hogy marad-e a felkelés elfojtása utáni fájdalom csendje, vagy az apátia egy újabb robbanás előszele. BOER, 1849, 436.

³⁷ A vélhetően Pesten vásárolt könyvekre, amelyek útinaplójának formába öntésekor is segítségére voltak, lásd ACKERSDIJCK, 1987b, 8.

³⁸ ACKERSDIJCK, 1987b, 50.

adást magyarországi útjáról,³⁹ akkor mondandóját ezek segítségével állította össze, később pedig tanulmány formájában tette azt közzé. Az itt közölt levelek a bennük található új adalékokon kívül nemcsak magyar vonatkozásuk miatt fontosak, hanem azért is, mert velük együtt most már teljes egészében jól nyomon követhető az a folyamat, ahogy a szerző az útiélményeit a helyszínen folytatott beszélgetések és egyéb eszközök segítségével előbb útinaplóvá, később tudományos-népszerűsítő előadássá, majd esszé-tanulmánnyá formálja.

Az utrechti professzornak nem az 1823-as volt az utolsó magyarországi útja. Évekkel később, 1857-ben részt vett a Bécsben rendezett nemzetközi statisztikai kongresszuson, és ennek apropóján egy hosszabb, Németországot és Lengyelországot is érintő utazás keretében jutott el a császárvárosba. Az összejövétel jegyzőkönyve szerint az elnök a szeptember 5-i ülésen arról tájékoztatta a résztvevőket, hogy Pozsony város alpolgármestere meghívta őket egy ottani kirándulásra, amit el is fogadtak.⁴⁰ A pozsonyi kirándulás mellett egy másik lehetőség a Semmering meglátogatása volt.⁴¹ Ackersdijck – nem meglepő módon – erről az útjáról is naplót vezetett, amelyből kiderül, hogy ő Pozsonyt választotta: az egynapos út szeptember 8-án valósult meg.⁴²

Jan Ackersdijck itt közölt magyar vonatkozású levelei egy olyan tudós munkamódszeréhez szolgálnak új adalékkal, aki a 19. század első felében jelentős mértékben járult hozzá Magyarország hollandiai recepciójához.

Források

1.

Jan Ackersdijck szüleihez

Pest, 1823. november 11.

UBU, CA, Hs. 21, A 5, no. 12

Zeer waarde ouders,⁴³

Ik heb het voorregt U van hier op verderen afstand dan ik tot nog toe van U af geweest ben, de tyding van myn volkomen welstand te kunnen zenden. Ik hoop dat ze U in gelyken welstand mag aantreffen. Ik had niet gedacht U uit de hoofdstad van Hungaryen te zullen te schryven, maar ik hoop dat gy tevreden zyn zult ook van daar een brief van my te ontvangen. In Weenen had ik nagenoeg alles gezien wat voor my belangryk was, toen

³⁹ ACKERSDIJCK, 1987b, 10.

⁴⁰ CZOERNIG, 1857, 356.

⁴¹ RANDERAAD, 2010, 77.

⁴² UBU, CA, Hs. 1316, No. 30, ff. 70–73.

⁴³ A holland szövegek átírása betűhív, de központosításuk a könnyebb olvashatóság érdekében a mai gyakorlatot követi.

heb ik met twee heeren, Schuylenburg uit den Haag en den heer Neuwirth, wiens familie in Utrecht woont, eene kleine reis door Hungaryen ondernomen. Hoewel het jaargetyde reeds ver gevorderd was, heeft ons het weder zeer begunstigd, het klimaat is hier ook reeds zachter dan by ons, men is hier in het wynland.

Wy zyn van Weenen naar Presburg gereisd, eene nette stad, mooi aan de Donau geleege, maar nog geheel Duitsch. Van hier zyn wy gegaan naar de mynen van Schemnits en Kremnits, aan het Karpatisch gebergte. Wy zagen op deze weg een goed deel van het land, eenige kleine steden, veel dorpen, en de landlieden, die het grootste deel der bevolking uitmaken. Andere streken zagen wy op de weg dien wy naderhand aflegden, van Schemnits reisden we naar Pest. De heer Neuwirth was meermalen in Hungaryen geweest en verstand ook iets van de taal; dit is ons zeer pas gekomen. Men hoort hier twee gansch verschillende talen spreken: Hungaarsch en Slowaaksch, maar beide voor my gansch onverstaanbaar.

De mynen van Schemnits en Kremnits zyn de beroemdste van den Oostenrykschen Staat; zy leveren goud, zilver, lood, enz. Wy hebben zoo wel onder de aarde waar het erts uitgekomen, als binnen de aarde waar het bewerkt wordt alles goed gezien; men is zeer beleefd om het vreemdelingen te tonen. De bergachtige streken die wy doorgereisd zyn leveren veel schilderachtig mooye plaats en. Na de andere berglanden die ik reeds bezogt heb, was het my zeer belangryk ook iets van de Karpaten te zien. Het land is doorgaand zeer vruchtbaar. Koren en weilanden wisselen af met bosschen en wyngaarden. Waar ik doorgereisd ben, heb ik nergens dorre heide gezien. Toch is het land naar evenredigheid weinig bevolkt. De eigendommen zyn bijna allen onder de grote edellieden verdeeld zoo dat gansche delen van eenen familie behooren en niet verkocht mogen worden. De landbouw is dan ook weinig gevorderd. De boeren moeten op het land van den heer arbeiden, en van het geen zy op hun eigen land inoogsten, moeten zy nog veel aan den heer afgeven; na dit alles moeten zy nog de belastingen aan den staat opbrengen. De edelman betaalt volstrekt geen belasting. Men kan zich denken dat by zulke instellingen de nyverheid geen grote vorderingen maakt. In de vrye steden zyn de burgers zeer bevoorregt en daar is dan ook tamelyke welvaart. Het is nog zeer belangryk een land in den toestand gezien te hebben. Ik doe my best om hier de beste schriften over de statistiek en de inrichtingen van het land te bekomen, en myne reisgenoten hebben reeds met my gespot omdat ik zoo greettig de boekewinkels opzocht en zelfs by een koopman in oude boeken ben te markt gegaan. Ik heb daar werkelyk een paar boeken genomen die men my als beste over Hungaryen had aanbevoelen maar die uitverkocht waren en niet mogen herdrukt worden omdat ze te vry zyn. De constitutie van Hungaryen is zeer onderscheiden van die der andere staten van Oostenryk: nergens heeft de monarch minder invloed, en nergens is men vasthoudender aan oude instellingen.

Pest is een grote schoone stad en is alleen door de Donau afgescheiden van Ofen of Buda, dat ook eene merkwaardige stad is. Eene schipbrug brengt van de eene stad naar de andere. Belangryk voor vreemden is eene groote jaarmarkt, die dezer dagen hier heeft plaats gehad. Het toneel dat wy juist [op] die markt konden zien, was een der reedenen, dat my tot het ondernemen van deze reis heeft bewogen. Men kan zich moeyelyk een

voorbeeld van maken. Van alle kanten van het land komen de boeren op dien tyd naar de hoofdstad, wy vonden de wegen reeds bedekt met wagens. Deeze vergaderen zich nu in eene groote vlakke, een kwartier buiten de stad, en vormen daar een groot bivouac, want aan de herbergen om al die menschen op te nemen is niet te denken. Hier ziet men nu zonder regel of order wagens met de voortbrengsels van de onderscheidene streken van Hungaryen, en de landlieden om de vuren, die zy stoken, op den grond zittende, hun eten berydende, koopmanschap dryvende, en zoo als men denken kan dikwyls ook in stryden geraakt. Daarby is het ook markt van paarden, rundvee, schapen, gevogelte enz. Nader by de stad zyn kramen met allerhande voorwerpen van kleding en huisraad, welke men aan de boeren kan kwyt worden en die de landman inkoopt, en op zynen wagen meedeneemt wanneer hy zyne waren verkocht heeft. In de stad zelf gelykt de markt naar onze kermissen. De Donau ligt vol met schepen die met wyn en andere waren, die in het groot verkocht worden beladen zyn, ook geschiedt de groote handel in goederen die in de magazynen blyven. Ik heb met groot genoeg dit levendig toneel der markt aangezien: nergens konde ik beter het voorkomen, de kleding, de wyze van zyn der bewoners van Hungaryen leeren kennen. Men zag er van allerhande soort, en zelfs de zwarte half naakte Zigeuners hadden er hunne tenten opgeregt.

In Pest en Ofen zyn verscheidene zaken waardig, doch de tyd laat nog niet toe U te beschryven wat wy reeds gezien hebben. Ik tracht de Hoogeschool ook eenigszins leeren kennen. Er zyn na de 50 Professoren, byna 1000 studenten, de Series Lectionum, die ik vóór my heb, geeft en vry gunstig denkbeeld van den staat van het onderwijs. Ik hoop nog eenige lessen by te wonen.

Van hier gaan wy nu terug naar Weenen, en dan ga ik mynen kleinen uitstap in Italie te maken. Hoe verheugd zal ik zyn als ik teruggekomen U van deze reis ook de byzonderheden zal kunnen verhalen en veel lang by U zal kunnen zyn. Dan hoop ik zult gy zelf vinden, dat ik gaer gereisd heb, en tevreden zyn dat my het verblyf in vreemde landen niets heeft doen verliezen van de hartelyke genegenheid waarmede ik altyd ben uw liefhebbende zoon.

Groet behalven den waarde zusters en zwagers die welks van myne vrienden moogt ontmoeten. Adieu, Adieu

Pest, 11 novemb(er) 1823.

Gy zult opmercken dat de provisie inkt, die ik medegenomen had op is, men geeft my hier quasi-inkt, die dun als water is, zoo dat ik er haast niet mede schryven kan, daardoor is deze brief zo slecht geschreven.

Fordítás

Igen tisztelt szüleim,⁴⁴

Abban a kiváltságban van részem, hogy innen, nagyobb távolságból, mint amennyire eddig önöktől távol voltam, hírül adhatom, hogy teljesen jól vagyok. Remélem, hogy híradásom önöket is hasonlóan jó állapotban találja. Nem gondoltam, hogy írni fogok önöknek Magyarország fővárosából, de remélem, hogy elégedettek lesznek amiatt, hogy innen is levelet kapnak tőlem. Bécsben szinte mindent megnéztem azok közül, amik számomra fontosak voltak. Azután Schuylenburg úrral⁴⁵ Hágából és Neuwirth úrral,⁴⁶ akinek családja Utrechtben lakik, kis utazást tettünk Magyarországra. Bár már benne voltunk az évszakban, számunkra nagyon kedvező volt a dolog, mivel az éghajlat sokkal enyhébb, mint nálunk: ez ugyanis egy borvidék.

Bécsből Pozsonyba,⁴⁷ egy takaros városba utaztunk, aminek, mivel a Duna mentén terül el, szép a fekvése, de teljesen német város.⁴⁸ Innen a Kárpátokban fekvő Selmezbánya⁴⁹ és Körmöcbánya⁵⁰ bányáiba mentünk. Az úton láttuk a vidék jó részét, néhány kisebb várost, sok falut, és a parasztokat, akik a lakosság nagy részét teszik ki. Más vidékeket az ezután megtett úton láttunk. Selmezbányáról Pestre utaztunk. Neuwirth úr többször volt Magyarországon, és ért valamit a nyelvből; ez nagyon jól jött nekünk. Itt két egészen különböző nyelvet hall az ember: a magyart és a szlovákot, de számomra mindkettő teljesen érthetetlen. Selmezbánya és Körmöcbánya bányái a Habsburg Birodalom leghíresebbjei; aranyat, ezüstöt, ólmot stb. adnak. Jól láttuk, ahogy az érc a föld alól kijön, de azt is, ahogy a föld alatt feldolgozzák azt; nagyon udvariasan megmutatnak mindent az idegeneknek.⁵¹

A hegyes vidékek, amelyeken átutaztunk, festőien szép helyeket kínálnak látnivalóul. Azután, hogy már más hegyes országokat meglátogattam, fontos volt számomra, hogy lássak valamit a Kárpátokból is. A vidék mindenhol termékeny: búzamezők és legelők váltják egymást erdőkkel és szőlőskertekkel. Azokon a helyeken, amelyeken átutaztam, sehhol sem láttam terméketlen pusztákat. Ennek ellenére a vidék viszonylag gyéren lakott. A tulajdon nagy részén szinte teljesen a főnemesek osztoznak, úgy, hogy közben egész vidékek egy családhoz tartoznak, és azokat nem lehet eladni. A mezőgazdaság így kevésbé fejlett. A parasztoknak a földesúr földjén kell dolgozniuk, és abból,

⁴⁴ Az utrechti tudós apja a bevezetőben már említett Willem Cornelis Ackersdijck, anyja Maria Cornelia Bowier volt, az előbbi 1843-ban, az utóbbi 1827-ben halt meg.

⁴⁵ A Schuylenburg család előkelő hágai patríciusfamilia volt. Ackersdijck az útinaplóban sem említi, hogy a család melyik tagja volt az útitársa. Minden bizonnyal az 1818-ban elhunyt François Pierre Gauillaume van Schuylenburg számos fiának egyikéről van szó.

⁴⁶ A Neuwirth család szintén nemesi familia volt. Ackersdijck az előbbihez hasonlóan ennek az utastársának a keresztnévét sem említi a naplóban.

⁴⁷ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

⁴⁸ A város leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 19–20.

⁴⁹ Selmezbánya (ma: Banská Štiavnica, SK).

⁵⁰ Körmöcbánya (ma: Kremnica, SK).

⁵¹ A bányákban tett látogatás részleteit lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 28–34.

amit a saját földjükön betakarítanak, sokat le kell adniuk az úrnak; – és ezek után még adót is kell fizetniük az államnak. A nemesember egyáltalán nem fizet adót. El lehet képzelni, hogy ilyen viszonyok között az ipar nem igazán fejlődik. A szabad városokban a polgárok sok előjoggal rendelkeznek, így aztán ott meglehetősen jólét van. Fontos még, hogy az ember lássa: egy országban milyen állapotok vannak. Minden tölem telhető megteszek annak érdekében, hogy itt megszerezsem a legjobb könyveket az ország statisztikájáról és intézményeiről, az útitársaim már gúnyolódtak is rajtam, hogy olyan áhítózza kerestem fel a könyvesboltokat, sőt egy régi könyveket áruló kereskedőhöz is elmentem. Ott megvettem néhány olyan, Magyarországról szóló könyvet,⁵² amelyeket mint a legjobbakat ajánlottak, de már elfogytak, és nem volt szabad őket újranyomtatni, mert túl szabad szelleműek voltak.⁵³ Magyarország alkotmánya nagyban különbözik a Habsburg Birodalom más államaiétól: sehol sem ennyire gyenge az uralkodó befolyása, és sehol sem ragaszkodnak jobban a régi intézményekhez.

Pest nagy és szép város, amelyet csak a Duna választ el Budától, ami szintén figyelemre méltó város. Egy hajóhíd vezet az egyik városból a másikba.⁵⁴ Idegenek számára fontos dolog egy nagy éves vásár, amelyre a napokban került sor.⁵⁵ A látvány, amelyben éppen ezen a piacon lehetett részünk, volt az egyik ok, ami ennek az utazásnak a megtételére indított. A vásárt nehéz elképzelni. Amíg tart, a parasztok az ország minden részéről a fővárosba jönnek, az utak már tele voltak kocsikkal. Ezek most egy nagy térségen, a várostól negyedóránira gyülekeznek,⁵⁶ és egy nagy táborot képeznek, mivel a fogadók nem képesek ennyi embert befogadni. Itt mindenféle szabály és rend nélkül látni kocsikat rakományukkal Magyarország különböző vidékeiről, és a vidéki embereket az általuk gyűjtött tüzek körül, a földön ülve, amint az ételüket készítik, kereskednek, és ahogy az érthető is, gyakran konfliktusba is keverednek. Van ló-, szarvasmarha-, birka-, szárnyas- stb. vásár is. A városhoz közelebb bódék található mindenféle ruházattal és a háztartáshoz szükséges eszközökkel, amelyeket a parasztoznak el lehet adni, és amelyeket a vidéki ember megvesz és a kocsiján magával visz, ha saját áruit eladta. A városban a vásár a mi vásárral egybekötött multságainkra hasonlít. A Duna tele van hajókkal, amelyek a nagyban árult borral és más árukkal vannak megrakva. Olyan árukkal is kereskednek nagyban, amelyek a raktárakban maradnak. Nagy örömmel néztem a vásár mozgalmas látványát. Sehol sem tudtam Magyarország lakóinak megjelenését,

⁵² Az utrechti professzor november 11-én azt jegyezte fel naplójába, hogy vett néhány Magyarországról szóló könyvet (ACKERSDIJCK, 1987b, 47).

⁵³ Ackersdijck az újranyomtatási tilalmat a naplóban nem említi.

⁵⁴ Pestet és Budát ez időben az 1767-ben létrehozott hajóhíd kötötte össze a mai Türr István utca vonalában, és a Lánchíd megnyitásáig állt fenn.

⁵⁵ Pesten a korszakban az év során több sokadalom is volt. Ackersdijck a novemberben tartott Lipót-napi vásárra érkezett Pestre.

⁵⁶ A vásár több helyen helyezkedett el: az állatvásár a mai II. János Pál pápa téren volt, a falusi lakosságnak szánt árut a mai Kossuth Lajos utca és Rákóczi út két oldalán kínálták. Az említettek mellett a vásárnak a Duna-parton is volt egy helyszíne, ahol többek között fazekas- és üvegárukat lehetett vásárolni.

ruházatát és életmódját jobban megismerni. Mindenféle fajtát lehetett látni közöttük, még félmeztelen cigányokat is, akik a sátraikat állították fel.⁵⁷

Pesten és Budán különböző dolgok értékesek, az idő most viszont nem engedi meg, hogy megírjam önöknek, amit már láttunk. Megpróbálom a főiskolát⁵⁸ is némelyest megismerni. Az 50 professzoron kívül 1000 diák van, a tanrend, amely itt van előttem, elég kedvező képet nyújt az oktatás állapotáról.⁵⁹ Remélem, hogy jelen lehetek még néhány órán.⁶⁰

Innen most visszamegyünk Bécsbe, azután kis kirándulást teszek Itáliába. Mennyire fogok örülni, ha ennek az útnak különlegességeit elmesélhetem, és sokkal hosszabban lehetek majd önöknél, remélve, hogy akkor önök is úgy fogják találni, hogy észszerűen utaztam, és elégedettek lesznek amiatt, hogy az idegen országokban való tartózkodásom semmit nem vett el abból a szívélyes vonzalomból, amellyel mindig szerető fiuk maradok.

Köszöntsék tisztelt hűgaimon⁶¹ és sógoraimon⁶² kívül azokat a barátaimat is, akikkel esetleg találkozhatnak. Adieu, Adieu.

Pest, 1823. november 11.

Észre fogják venni, hogy a tartaléktinta, amit magammal hoztam, elfogyott, itt valami tintafélét adnak nekem, ami olyan híg, mint a víz, így alig tudok vele írni, ezért olvasható ez a levél ilyen rosszul.⁶³

⁵⁷ A vásáron tapasztaltak leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJK, 1987b, 42–45.

⁵⁸ Ackersdijck itt rossz szót használ, valójában a pesti egyetemre gondol.

⁵⁹ Ackersdijck sem a professzorok és diákok számát, sem a tanrendet nem említi a naplóban.

⁶⁰ Az utrechti professzor terve megvalósult: több professzor óráján is részt vett. Lásd a 77. jegyzetet.

⁶¹ Az utrechti professzornak három lánytestvére volt, közülük a levél megírásának időpontjában már csak ketten voltak életben: Henrietta Maria (1792–1868) és Maria Elisabeth Adriana (1788–1829).

⁶² Henrietta Maria férje Adam Schadee (1790–1861), Maria Elisabeth Adrianáé Rudolf Adriaan Mees (1789–1866) volt.

⁶³ A Pesten kelt levél szövege valóban nagyon nehezen olvasható, ellentétben a következő, Bécsben kelt levélével.

2.

Jan Ackersdijck szüleihez

[Bécs, 1823. november 20.]⁶⁴

UBU, CA, Hs. 21, A 5, no. 13

Hartelyk geliefde ouders,

Mijn brief uit Pest, hoop ik, heeft u allen in welstand gevonden, en ik hoop tevens dat gy niet ontevreden zyt geweest, tyding van my uit dat verre land te bekomen. Ik heb den uitstap in Hungaryen met veel voorspoed en genoeg volbragt. Gedeeltelyk heb ik U reeds den afgelegden weg medegedeeld; wanneer gy de kaart neemt, zult gy my nu volkomen kunnen volgen. Van Weenen zyn wy gegaan naar Presburg, de tweede stad van het koninkryk, lief gelegen aan de Donau, maar overigens niet zeer belangryk. Van daar op Szered, Lewenz, Schemnits. Deze weg ging door schoone en vruchtbare provincien. Wy passeerden ook een aantal kleine steden en marktvlekken; onder de eerste was Neutra, een der fraaiste. De menschen, hunne kleding, woningen en het geheel voorkomen van het land was gansch verschillend van Duitschland, wy gingen opzettelyk in een boerehuis om de gansche inrichting te zien. De huizen zyn van aarde gebouwd, maar zeer net opgemaakt, zoo dat men uitwendig zoude geloven dat de muren van steen waren, de vloer is van aarde en het dak van stroo: allen bestaan, byna gelykvormig, uit eene keuken, eene kamer voor het verblyf der gansche familie, zoo by nacht, als by dag en een provisiekamer. Voor het vee zyn afzonderlyke gebouwen. Wy konden ons overtuigen dat men weinig van de koude lydt, want de vertrekken waren door middel van eene groote aarden kagchel geweldig heet, maar zeer benaauwd. De kleding van mannen en vrouwen bestaat uit grof linnen en schapenvachten, allen dragen zware laarzen, dat juist niet bevallig staat voor vrouwen, maar in hoofde der morsige wegen volstrekt noodzakelyk is. De dorpen zyn groot en de huizen dicht byeen gebouwd, doorgaans regelmatig, hetgeen niet bevreemd als men bedenkt dat de bewoners van een geheel dorp eenen heer behooren. Sommige dorpen zyn door Slawakken, de oorspronkelyke eigenaars van het land, andere door Hungaren (eigentlyk Magyaren), veroveraars van het land, bewoond; hunne kleding is niet verscheiden, hunne taal heeft niets gemeens. Eenige dorpen zyn door Duitschers bewoond, welke by onderscheiden gelegenheden herwaards gekomen zyn. Deze dorpen, en ook deze boeren hebben doorgaans een beter voorkomen, dan de andere. Aan de uiteinden der dorpen ziet men dikwyls eenige ellendige hutten met half naakte menschen, de veelal zitten aan een vuur dat zy niet in, maar voor hunne hut branden. Dit zyn Zigeuners, die in alle landen waar zy zich bevinden hun eigen karakter behouden; zy zien hier toch geen heidenen meer, altans zy heten christenen.

⁶⁴ Ackersdijck útítársáival 1823. november 19-én lépte át Bécs felé a magyar határt (ACKERSDIJCK, 1987b, 71). Az alábbi hosszabb levél megírására minden bizonnyal már csak másnap, november 20-án került sor.

Van de mynen van Schemnits heb ik U reeds in mynen vorigen gesproken; ook van Cremnits, waar wy van Schemnits heen en terug zyn gereden. – Behalven de mynen, de bergschool, de bewerking, smelting en verdere beryding van het erts, was het land my hier ook zeer merkwaardig. Het was bergachtig en vol van schoone gezigten: het weder was ons nog zeer gunstig. Ik konde my niet genoeg omzien om toch regt te genieten; de menigvuldige bosschen hadden de mooye herfstkleur, en wy verloren by het seizoen niet anders dan de lengte der zomerdagen. Ik herhaalde myzelven met een byzonder genoeg dat ik hier was in het Karpatisch gebergte, dat ik my niet had durven voorstellen te zullen zien, en dat ik aandenkelyk niet weder zoude zien.

Op onzen weg van Schemnits naar Pest zagen wy weder gansch andere provincien en grootendeels mooye vruchtbare streken, veel wynland. De dorpen en marktvlakken tamelyk groot, maar even als op den vorigen weg groote afstanden zonder enig huis. Overal blyken van een slordigen en nalatigen landbouw. Geen wonder: het land wordt door de arme boeren, niet voor henzelven, maar voor den Heer bebouwd; en die gedwongen arbeid, die voor de boeren zonder belang of beloning is, wordt slecht uitgevoerd. Er staat wel doorgans een heiduc by die den tragen met den stok aanspoort, maar kan het gebrek van eigen belang niet aanvullen. Wy passeerden op dezen weg ook nog eene lieve stad aan de Donau gelegen: Waitzen.

In Pest zyn wy 8 dagen gebleven om alles wat deze stad en Ofen belangryks oplevert te bezigtigen. Van de jaarmarkt en het groote bivouac der boeren buiten de stad heb ik U reeds gesproken. Dit zonderling gezigt wilde ik niet gaarne gemist hebben. Eenigsins maar zeer in 't klein kwamen daarmede overeen de lagers der Cozakken, zoo als wy in de maliebaan en elders gezien hebben; doch kwam het my voor als of deze boeren die uit alle streken naar de hoofstad waren byeengevloed, op een lageren trap van beschaving stonden, altans hun voorkomen met hunne groote mantels van schapevachten, en hunne zwarte gezigten was zeer woest, hoewel zy goedige en vooral zeer onderdanige menschen zyn.

Myn brief zoude te lang worden, zoo ik de byzonderheden van de hoofdstad of hoofdsteden, wand Pest est Ofen kan men te samen nemen, wilde beschryven; de ligging is uitsteekend schoon: de Donau is hier zeer breed, terwyl ze in Weenen onbeduidend is door de verdeeling in vele armen. Ofen ligt op en aan een heuvel, en Pest aan de overzyde in eene vlakke. Er is veel handel en welvaart. Niet alleen vele huizen, maar gansche straten worden nieuw gebouwd.

Eene zeer belangryke inrigting is het Nationaal Museum. Dit is pas sedert eenige jaren opperigt en bevat reeds veel merkwaardige zaken. Diergelyk had ik in Praag ook gezien. Meestal wordt dit Museum door geschenken verrykt. Men verzamelt hier eene bibliotheek van werken die op de geschiedenis, taal, letterkunde, natuurlyke historie enz. van Hungaryen betrekking hebben; – een kabinet van voortbrengsels in alle ryken der natuur; het schoonste gedeelte hiervan maken de mineralen uit, waaraan Hungaryen zoo ryk is; die zyn eens gerangschikt naar de natuurlyke klassen, en nog eens naar de provincien waar ze gevonden worden; verder eene verzameling van producten van nyverheid en fabrieken;

eene van oudheden die in Hungaryen gevonden zyn; eene andere van munten en gedenkpenningen, die op Hungaryen betrekking hebben.

My dunkt deze onderneming is zeer nuttig en belangryk; tot nog toe staat ze met geen openlyk onderwys in betrekking, maar volgens het plan zal dit naderhand plaats vinden.

In het algemeen is my voorgekomen, dat in Bohemen en Hungaren by al de verkeerdheden, die den opmerkzamen reiziger niet kunnen ontgaan, veel nationaliteit plaats heeft, en het is zeer aangenaam dit op te merken. Beide landen, die van elkander hemelsbreid verschillen, zyn, dunkt my, voor veel ontwikkeling vatbaar, als men ze geene vreemde formen opdringt, niet tot Duitschers maken wil; terwyl zy Bohemers en Hungaren verlangen te blyven. Oostenryk is in veel opzigten minder terug dan de beide genoemde landen, en toch merkt men er geen zoo sprekend eigen karakter, geen zoo goeden aanleg tot hoogere ontwikkeling, geene ware nationaliteit.

Ik ben byzonder tevreden Bohemen en Hungaryen gezien te hebben, juist omdat zy buiten slands zoo weinig gekend worden, en het zoo moogelyk is ze anders dan op de plaats zelve te leeren kennen. Hier in Weenen bijvoorbeeld heeft men doorgaans zoo weinig kennis van die landen, of is zoo partydig, dat ik de berigten die ik er hier van zoek in te winnen, telkens blykbaar onregt of onnaauwkeurig zyn. Het is niet dat ik my inbeelde dat een verblyf van eenige weken genoeg is om een land te leeren kennen; maar in Bohemen en in Hungaryen is het my gelukt om wel onderrigte menschen te ontmoeten, hen veel vragen, omstandig over hetgeen ik wilde weten te praten, te vernemen welke de beste schriften zyn om het land te leeren kennen enz. Nu vlei ik my dat ik door de vergelyking van hetgeen ik zelf gezien heb, gehoord heb, en hetgeen ik lees, alles saam tamelyk juiste voorstellingen zal kunnen opmaken, zoo ik dwaal, zal het niet uit gebrek aan belangstelling of opmerkzaamheid zyn.

De universiteit van Pest heb ik ook bezocht, met verscheiden professoren heb ik eenige kennis gemaakt en heb hunne lessen bygewoond. Het meest heeft my voldaan de heer Schedius, prof. der Klassike Literatuur en Aestetiek, die heeft my veel medegedeeld en onderrigt. Hy is een protestant en heeft in Göttingen gestudeerd, is daardoor vry van vele vooroordelen die hier anders algemeen zyn. Men onderwyst hier nog algemeen in het Latyn, dat byna onvermeidelyk is uit hoofde der verscheidene talen die de leerlingen spreken, want het is hier in dit opzigt als by den toren van Babel. Alles samen genomen is het meer eene grote school dan Universiteit in den zin dien dan wy er aan geven; alles is gedwongen en voorgeschreven, voor professoren en leerlingen; alles onder den last van bekrompene achterdochtige censoren.

Van de Constitutie van Hungaryen zal ik U niet veel schryven. Zoo veel ik ze tot nog toe ken, komt ze my voor eene overeenkomst tussen den vorst en den adel tegen den derden stand te zyn, namelyk tegen al wat geen adel is, byzonder de boeren. Het groote punt dezer Kwasi-Constitutie is dat de adel volstrekt geen belasting betaalt. De boeren moeten niet alleen alle belastingen betalen, maar moeten nog op het land van den heer werken, hem van hun eigen vruchten een groot deel geven, en worden daarvoor slechts, als bruikers van hun huis en grond beschouwd. Maria Theresia in het Urbarium heeft het lot dezer verdrukten eenigszins verbeterd, door altans de willekeur des heeren te beperken:

nu mag de heer den boer niet wegjagen dan op bepaalde voorwaarden, hy mag hem niet verkopen zonder het land, en de boer mag van het land weggaan, hy is dan ook niet glebae adscriptus, maar een hoofdzaak die alle verbetering van den staat der boeren belemmert, is, dat zy niet kunnen grondeigenaars worden, en dat de heer hen kan verplaatsen als hy wil van den eenen grond op den anderen, als hy hun maar dezelfde uitgestrektheid grond (die ook in het Urbarium bepaald is) laat. Hierdoor heeft de boer geen belang om zyn huis, zynen akker goed te maken, want dan verplaatst hem de heer naar onvruchtbaar land. Een Graaf Palfy heeft de onredelykheid gehad zulks te doen en de troepen zyn moeten gebruikt worden om de boeren te noodzaken zich aan dat harde lot te onderwerpen. Maar genoeg hiervan. – Ik heb de beste schriften over het onderwerp gezameld en hoop daar[mede] een vry naauwkeurige schets van den toestand van Hungaryen te zullen kunnen opmaken.

Van Pest hebben wy een uitstap gemaakt naar Gödölő, een langoed en heerlykheid van den Prins Grassalkowits, hetgeen ons als een der schoonste Hungaarsche goederen was aanbevolen. Inderdaad was het voor ons belangryk het vorstelyk kasteel, de tuinen, hertepark, bosschen en vooral de groote hofsteden met 30.000 schapen en met het schoone Zwitsersen rundvee dat hier als een voorwerp van weelde gehouden wordt, met al wat verder tot zulk een vorstelyk goed behoort te zien. De rentmeester by wien by ons vervoegden liet dadelyk twee wagens met 4 paarden gereedmaken ten einde wy niets verzuimden te zien, want de goederen van den prins strekken zich vele uren in het rond uit.

Op de terugreis hebben wy de steden Gran, Comarom en Raab gezien; wy waren meestal in de streken langs de Donau, en hadden dikwyls mooye gezigten over deze rivier; het was maneschyn waardoor wy helder weder en schoone avonden hadden. Uit dit gedeelte van Hungarye komt veel koren, rundvee, varkens en andere levensmiddelen naar Weenen. De boeren zyn ook naar evenredigheid van hunnen afhankelyken toestand vry welhebbend; meer nog de inwoners van de steden en marktvlakken, want die hebben meer vryheid, zyn doorgaans tegen zware belastingen en vry van persoonlyken arbeid (robot) op het land van den heer, en kunnen eigenaars van hun huis wezen. Een voornaam marktvlak is Wieselburg; hier wordt het koren voor Weenen opgekocht en men bespeurt ook veel vertier en welvaren.

Maar ik houde U te lang met Hungaryen bezig, toch wilde ik U gaarne overtuigen dat ik niet zonder enig belang dien uitstap gemaakt heb.

Weder op Oostenryksch grondgebied gekomen, bezochten wy onderweg nog Bruck an der Leytha, het zomerverblyf van den Graaf Harrach dat voor het fraaiste in Oostenryk geldt, en dat ook ons zeer beviel.

In Weenen heb ik nu alles gezien wat voor my belangryk was. Eenige berigten heb ik er U reeds van gegeven. De groote bibliotheek, de verzamelingen van oudheden, die van natuurlyke historie, zyn zeer belangryk, sommige uitsteekend ryk; vraagt men toch zyn zy zeer nuttig, zoo kan men niet lang twyffelen, om dit ontkennend te beantwoorden: de wyze der plaatsing, de ambtenaren die er by aangesteld zyn, de gansche geest der inrigtingen is van dien aart dat ze wel by toeval tot bevordering van wetenschappen kunnen bydragen,

maar dat ze niet van zelfblyvend en voortdurend op den voortgang en nog minder op de verspreiding van wetenschappen werken. Er is hier ook geen geleerd genootschap (in Praag is er een dat reeds heel wat gedaan heeft), en de wenige uitstekende mannen staan gansch op henzelfen zonder vereeniging, doorgaans ook zonder aanmoediging. Zy geven ook zelden iets uit, waartoe de censuur ook wel bydraagt, want die kan men niet ontgaan: een Oostenryker mag buiten 's lands niets laten drukken.

De Universiteit is als de overige van het ryk, weinig meer dan eene school; alleen voor de medicynen is zy zoo goed als eene van Europa, waartoe de uitstekende hospitalen veel toebrengen. Welligt komt het ook nog, omdat Van Swieten, lyfarts van Maria Theresia invloed op hare inrigting heeft gehad, die thans aan het hoofd van het onderwys staat, de Graaf Stiff is weder een medicus. Voor de Theologie kunnen wy nagaan wat geleerd wordt; voor de rechten leert men de Oostenryksche wetboeken, en de styl van de processen, anders met klassieke literatuur wordt geheel niet gestudeerd, men geeft zich zeer veel moeite aan het Latyn als taal te onderwysen, maar in het lezen brengt men het nooit haast verder dan de chrestomathie. Het meest schynt men nog vorderingen te maken in technische kundigheden, juist het vak waarin men by ons zeer achterlyk is.

Ik heb verscheiden belangryke menschen leeren kennen, en zoude als ik langer hier was nog meer kennissen kunnen maken. By Professor Jacquin heb ik een paar malen gegeten. Dezer dagen was ik op een theeparty by den heer Hammer, den Orientalist, waar een groot gezelschap was en veel auteurs, dichters en dichtersessen: met eenige bragt my de heer Hammer in kennis, maar hunne namen zyn meest niet tot by ons gekomen, alleen Caroline Pichler, schryfster van vele romans, die kent men in Rotterdam zeer wel. Ook by den heer F. Schlegel ben ik geweest en heb veel met hem gepraat. Jammer maar dat tyd en papier niet toelaten meer omstandig alles mede te deelen. Ik heb een zeer kundig man ontmoet, die werk maakt van onze letterkunde, den heer Sonnleithner, die in-der-tyd Bellamy in het Hoogduitsch overgezet heeft. Ik heb hem een en ander opgegeven en zal hem ook nog uit Holland schryven.

Nu had ik U nog honderd zaken te schryven, maar ik zie dat ik eindigen moet en bespaar het tot nadere brieven en eindelyke mondelinge mededeeling.

Ik zoude reeds van hier vertrokken zyn zoo ik niet eene zware verkoudheid gehad had met kies en halspyn gepaard, die my teruggehouden heeft. Nu toch ben ik weder gansch klaar en reeds in bespreking met de voerman die my naar Triest brengt.

Maar, zult gy zeggen, waar moet het heen met den tyd, komt gy nog niet thuis. Dit is my werkelyk een bezwaar, ik wilde zoo gaarne by U zyn, U vooral niet teleur stellen of leedwezen door myne afwezigheid doen, maar bedenkt zelve dat myne reis zoo zeer belangryk is; ik heb op geene reis nog met zoo veel voldoening gereisd, met zoo veel overtuiging dat ik wezenlyk vrucht voor de vermeerdering myner kundigheden heb (dit zoude ik aan niemand anders dan aan U zeggen, want dan zoude het verwaand schynen en ook zyn), nimmer heb ik zo naauwkeurig aanteekening gehouden, my tot een wet gemaakt om alles waar te nemen, elke gelegenheid te leeren kennen, ten nutte te maken. Te Utrecht weet ik dat ik niets verzuim. Op de Akademie, weet gy heb ik byna niets kunnen profiteren, de tyden waren ongunstig. Thans laat my dezen tyd nog als studietyd

genieten, het is wezenlyk zoo, ik stel my zulke tot doel en ik vlei my dat alle myne pogingen toch niet vergeefs zyn.

Laat nog myn hart aan 't vuur van wetenschap zich verwarmen, terwyl geen dure pligt 't verafzyn my verbiedt.⁶⁵

Fordítás

Igen szeretett szüleim,
Remélem, Pestről írt levelem⁶⁶ mindnyájukat jó állapotban találta, ahogy azt is remélem, hogy nem volt ellenükre, hogy abból a távoli országból kaptak tőlem tudósítást. Magyarországi kirándulásomat sok haszonnal és megelégedéssel teljesítettem. A megtett útról már részben tudósítottam önöket. Ha kezükbe veszik a térképet,⁶⁷ teljes mértékben tudnak majd követni. Bécsből Pozsonyba mentünk, amely a királyság második városa, bájos fekvéssel a Duna mellett, de egyébként nem igazán fontos. Onnan Szeredre,⁶⁸ Lévára,⁶⁹ Selmecbányára mentünk. Ez az út szép és termékeny vármegyéken keresztül vezetett, néhány kisvárost és mezővárosokat is érintettünk, az elsők között volt Nyitra,⁷⁰ az egyik legszebbik. Az emberek, a ruházatuk, a lakásaik és az ország egész megjelenése teljesen különbözik Németországtól, szándékosan bementünk egy parasztházba, hogy lássuk a teljes berendezést. A házak vályogból vannak építve, de nagyon jól vannak elkészítve, olyannyira, hogy kívülről nézve azt hinné az ember, hogy kőből vannak. A padló vályogból, a tető szalmából van. Minden ház szinte azonos módon egy konyhából, egy olyan szobából, ahol az egész család éjjel-nappal tartózkodik, és egy éléskamrából áll. Az állatok számára külön épületek vannak. Meggyőződhattünk arról, hogy az ott lakók nem szenvednek a hidegtől, mivel a helyiségekben egy nagy, vályogból készült kályha remek meleget ad, de a helyiségek nagyon levegőtlenek. A férfiak és nők ruházata durva vászon és báránybőr, mindegyikük nehéz csizmát hord, ami a nőknek éppen nem áll jól, de a piszkos utak miatt igen nagy szükség van rá. A falvak nagyok és a házak egymás mellé épültek, ami nem furcsa, ha arra gondol az ember, hogy egy egész falu egyetlen úrhoz tartozik. Néhány falut szlovákok, a vidék eredeti tulajdonosai laknak, másokat a vidék hódítói, a magyarok, ruházatuk nem különbözik, nyelvükben nincs semmi közös. Néhány falut németek laknak, akik különböző alkalmakkor jöttek. Ezeknek a falvaknak és a parasztnak is jobb a megjelenésük, mint másoké. A falvak szélein gyakran néhány nyomorúságos sátrat látni félmeztelen emberekkel, akik gyakran egy tűznél ülnek, amit nem a sátrukban, hanem az előtt gyújtanak. Ezek

⁶⁵ A levél végén nincs se dátum, se aláírás.

⁶⁶ Lásd az 1. sz. levelet.

⁶⁷ Ackersdijck a térképet nemcsak praktikus okokból mellékelte: a térképek iránti érdeklődésére lásd a bevezetőt.

⁶⁸ Szered (ma: Sereď, SK). A helység leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 21–22.

⁶⁹ Léva (ma: Levice, SK). A város leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 24.

⁷⁰ Nyitra (ma: Nitra, SK). A város leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 22.

cigányok, akik, ahol előfordulnak, megtartják karakterüket; már nem tekintik őket pogányoknak, legalábbis keresztényeknek nevezik őket.

Selmecbánya bányáiról már beszámoltam önöknek korábbi levelemben; Körmöcbányáról is, ahová Selmecbányáról kocsiztunk oda-vissza. A bányákon, a bányászati akadémián,⁷¹ az érc feldolgozásán, olvasztásán és további megmunkálásán kívül itt is felkeltette a figyelmemet a vidék. A hegyes tájon számos helyen szép kilátás nyílt: az időjárás még nagyon kedvező volt számunkra. Nem tudtam elégszer körülnézni, hogy rendesen élvezzem. A sok erdőnek szép őszi színe volt, az évszaktól a nyári napok hosszán kívül nem veszítettünk semmit. Ismételten nagy örömmel állapítottam meg, hogy itt vagyok a Kárpátokban, amit nem mertem volna gondolni, hogy látni fogok, és amit feltételezhetően nem fogok újra látni.

A Selmecbányáról Pest felé vezető utunkon ismét teljesen más vármegyét és nagy-részt szép termékeny vidékeket láttunk, sok borvidéket. A falvak és mezővárosok meglehetősen nagyok, de ahogy korábbi utunkon is, nagy távolságokon egyáltalán nincs ház. Mindenütt a slampos és hanyag mezőgazdasági művelés jeleit látni. Nem csoda: a földet a szegény parasztok nem a maguk, hanem az uraság számára művelik; és ezt a kényszerű munkát, ami a parasztoknak nem áll érdekében vagy nem kapnak fizetséget érte, rosszul végzik. Általában egy hajdú van mellettük, aki a lassúakat egy bottal ösztökéli, de az érdekeltég hiányát nem tudja pótolni. Ezen az úton még egy kedves várost, a Duna mentén fekvő Vácot érintettük.

Pesten nyolc napot töltöttünk, hogy megnézzük, ami fontosat ez a város és Buda kínál. Az éves vásárról és a parasztok táboráról a városon kívül már írtam önöknek.⁷² Ezt a különleges látványt nem szívesen mulasztottam volna el. Némileg, de mégiscsak kismértékben egyezik a kozákok táboraival, ahogy azokat a parádé téren⁷³ és máshol látni,⁷⁴ mégis úgy tűnt nekem, mintha ezek a parasztok, akik mindenfelől a fővárosba özönlöttek, a műveltség alacsonyabb fokán állnának, legalábbis a megjelenésükkel, a nagy báránybőr kabátjukkal és sötét, nagyon zord arcukkal, jóllehet jóra való és mindenekelőtt alázatos emberek.

Levelem túl hosszú lenne, ha a főváros vagy fővárosok különlegességeit (Pestet és Budát ugyanis egy kalap alá lehet venni) le akarnám írni; fekvésük kivételesen szép: a Duna itt nagyon széles, míg Bécsben jelentéktelen amiatt, hogy sok ágra oszlik. Buda egy dombon és annak lábainál fekszik, Pest pedig a túloldalon egy mezőn. Nagyban folyik a kereskedés, és nagy a jólét. Nemcsak sok házat, hanem egész utcákat építenek újonnan.

⁷¹ Selmecbányán 1735-ben létesült bányászati-kohászati tanintézet, amelyet 1770-ben Mária Terézia emelt akadémiai rangra.

⁷² Lásd a korábbi levél vonatkozó részét.

⁷³ A holland eredetiben e helyen a maliebaan szó áll, ami eredetileg egy holland labdajáték, a maliespel céljaira szolgáló nagyobb területet jelölt. Ackersdijck itt nyilvánvalóan az utrechti Maliebaanra is utal, amely a 19. században már lovaglótérület és katonai gyakorlatok, valamint parádék színhelye volt.

⁷⁴ Ackersdijck Oroszországban nem láthatta a kozákokat, mert csak 1835-ben jutott el oda.

Nagyon fontos intézmény a Nemzeti Múzeum. Ezt csak néhány éve hozták létre, és már sok értékes dolgot tartalmaz. Hasonlót Prágában is láttam. Ez a múzeum többnyire ajándékok útján gazdagodik. Itt gyűjtenek egy könyvtárt olyan művekkel, amelyek Magyarország történetére, nyelvére, irodalmára, természeti történetére stb. vonatkoznak; van egy másik gyűjtemény is a természet minden területéről származó maradványokkal; legszebb részét az ásványok teszik ki, amelyekben Magyarország oly gazdag; ezeket egyrészt a természettudomány osztályai, másrészt azon vármegyék szerint osztják be, ahol találják őket; van még egy gyűjtemény az iparosok és a gyárak termékei számára; egy másik a Magyarországon talált régiségek számára; ezenkívül egy a magyar vonatkozású pénzérmék és az emlékérmék számára.⁷⁵

Úgy gondolom, hogy ez a kezdeményezés nagyon hasznos és fontos; eddig még nem került a nyilvános oktatással kapcsolatba, de a tervek szerint erre később sor kerül.

Általában feltűnt nekem, hogy Csehországban és Magyarországon, minden visszaság ellenére, amelyek az érdeklődő szemmel utazó figyelmét nem kerülhetik el, nagy a nemzeti érzés, és erre kellemes dolog felfigyelni. Nekem úgy tűnik, hogy mindkét ország, amelyek között ég és föld a különbség, nagy fejlődésre alkalmas, ha nem kényszerítenek rájuk idegen formákat, nem akarják őket németté tenni, miközben ők maguk csehek és magyarok kívánnak maradni.

A birodalom osztrák része sok tekintetben kevésbé van lemaradva, mégsem észlelni ott jellemző saját karaktert, a nagyobb fejlődésre való jó adottságot, az igazi nemzeti érzést.

Különösen elégedett vagyok amiatt, hogy láttam Csehországot és Magyarországot, éppen azért, mert határaikon kívül kevésbé ismerik őket, és így nehéz róluk ismeretekre szert tenni, mintha azt a helyszínen tenné az ember. Itt Bécsben például általában csak keveset tudnak arról a két országról, vagy ha igen, annyira elfogultak, hogy azok a hírek, amelyeket itt próbálok róluk beszerezni, mindig nyilvánvalóan helytelenek és pontatlanok. Nem mintha azt képzelném, hogy néhány hét elegendő egy országot megismerni, de Csehországban és Magyarországon sikerült tanult emberekkel találkoznom,⁷⁶ sokat kérdezni őket, olyan dolgokról beszélni velük, amit tudni akartam, megtudni tőlük, melyek a legjobb művek az ország megismeréséhez stb. Most azzal kecsegtetem magam, hogy azzal, hogy összehasonlítom azt, amit magam láttam, hallottam, azzal, amit olvasok, mindezek alapján így együtt elég pontos elképzelést alkothatok róluk, vagy ha nem, akkor azt nem az érdeklődés vagy a figyelem hiánya okozza.

Meglátogattam a pesti egyetemet is, különböző professzorokat ismertem meg némileg, és részt vettem az óráikon.⁷⁷ Nekem legjobban Schedius úr,⁷⁸ a klasszikus irodalom és esztétika professzora tetszett, aki sok mindenről beszélt és tájékoztatott. Protestáns és

⁷⁵ A Nemzeti Múzeumban tett látogatás leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJCK, 1987b, 45–47.

⁷⁶ Ackersdijck a korábban már említett Schedius Lajoson és a pesti egyetem más professzorain kívül találkozott még többek között Jankovich Miklós neves műgyűjtővel és Pasquich Jánossal, a Gellért-hegyi csillagvizsgáló vezetőjével. ACKERSDIJCK, 1987b, 50, 62.

⁷⁷ Ackersdijck az ezután említett Schedius Lajosén kívül Markovics János Antal, Keresztury József és Imre János előadásain vett részt. ACKERSDIJCK, 1987b, 59–61.

⁷⁸ Schedius Lajos (1768–1847) 1792-től az antik irodalom és esztétika professzora a pesti egyetemen.

Göttingenben tanult,⁷⁹ így mentes sok előítélettől, amelyek itt amúgy általánosak. Itt általában még latinul tanítanak, ami szinte elkerülhetetlen is amiatt, hogy a diákok különböző nyelveket beszélnek, mivel itt ebben a tekintetben olyan a helyzet, mintha Bábel tornyánál lennének.⁸⁰ Mindez együttvéve az egész inkább egy nagy iskola, mint egyetem, abban az értelemben, aminek mi tekintjük azt; minden kényszerrel van előírva a professzorok és a diákok számára, mindez a kicsinyes és gyanakvó cenzorok utasítására.⁸¹

Magyarország alkotmányáról nem írok sokat önöknek. Amennyire mostanáig sikerült megismernem, úgy tűnik nekem, hogy ez egy megállapodás az uralkodó és a nemesség között a harmadik rend, ami minden, ami nem a nemesség, és különösen a parasztság ellen. Ennek a kvázi alkotmánynak a legfontosabb pontja, hogy a nemesség nem fizet adót. A parasztnak nemcsak adót kell fizetniük, hanem dolgozniuk kell az uraság földjén, saját termésük nagy részét az uraságnak kell adniuk, ezért csak házuk és földjük bérlőként tekintenek rájuk. Mária Terézia az Urbáriumban⁸² némileg javított ezen elnyomottak sorsán, korlátozva az uraság önkényét: most az uraság csak bizonyos feltételek mellett üldözheti el a parasztot, földje nélkül nem adhatja el, és a paraszt elmehet a földről, így nincs röghöz kötve, de a fő ok, ami a parasztnak helyzetének javítását mindenben gátolja, az az, hogy nem lehetnek földtulajdonosok, és az uraság, ha akarja, áthelyezheti őket az egyik földről a másikra, ha ugyanolyan nagyságú földet ad nekik (amit az Urbárium is tartalmaz). Emiatt a parasztnak nem érdeke, hogy házát, szántóföldjét jó karban tartsa, mivel akkor az uraság áthelyezi egy terméketlen földre. Egy Pálffy gróf⁸³ elkövette ezt az igazságtalanságot, és csapatokat kellett alkalmazni ahhoz, hogy a parasztnak arra kényszerítsék: vessék alá magukat ennek a kemény sorsnak. De elég ebből. – Összegyűjtöttem a legjobb műveket a tárgyról,⁸⁴ és remélem, hogy ezekkel pontos vázlatát fogom tudni adni Magyarországnak.

Pestről kirándulást tettünk Gödöllőre, ami Grassalkovich herceg⁸⁵ birtoka, amit Magyarország egyik legszebb látványjaként ajánlottak nekünk. Valóban fontos volt számunkra, hogy lássuk a hercegi kastélyt, a kerteket, a szarvasparkot, az erdőket és mindenekelőtt a nagy hodályokat a 30 000 juhkal és a szép svájci szarvasmarhákkal, amelyeket itt a luxus jeleként tartanak számon, és mindazt, ami egy ilyen hercegi birtok-

⁷⁹ A pesti professzor evangélikus vallású volt, és 1788 és 1791 között tanult a göttingeni egyetemen.

⁸⁰ A pesti egyetemen tett látogatását az útinaplóban is megörökítette (lásd a 77. jegyzetet), de ott nem említi a latin nyelv használatát az oktatásban, így a Bábel tornya hasonlatot sem alkalmazza. A latin nyelv magyarországi használatát más összefüggésben viszont említi: a Nemzeti Múzeumban tett látogatása során helyi kísérőjük és a múzeum alkalmazottja latinul beszéltek egymáshoz, és azt is, hogy Jankovich Miklós is latinul próbált meg szólalni hozzá. ACKERSDIJCK, 1987b, 47, 62.

⁸¹ Ackersdijck a cenzorokat szintén nem említi a naplóban.

⁸² Mária Terézia 1767-ben kiadott urbéri rendelete, amelyben annak érdekében, hogy a jobbágyoktól több adót lehessen beszélni, enyhítette és egyben általánosan rögzítette azok terheit. Az utrechti professzor az Urbáriumot naplójában is említi. ACKERSDIJCK, 1987b, 54.

⁸³ Nem tudni, hogy Ackersdijck konkrétan a család melyik tagjára utal. Ezt az esetet az útinaplóban nem említi, 1849-es tanulmányában viszont igen, de ott sem adja meg az illető keresztnévét. ACKERSDIJCK, 1849, 423.

⁸⁴ Lásd a 37. jegyzetet.

⁸⁵ Grassalkovich Antal (1771–1841) herceg, 1808-tól Csongrád vármegye főispánja.

hoz tartozik. Az intéző, akihez csatlakoztunk, azonnal két négylovas kocsit készített elő, hogy ne mulasszunk el semmit sem megnézni, mivel a herceg birtokai sokórányi kocsikázásra terjednek ki.⁸⁶

A visszafelé vezető úton Esztergom, Komárom és Győr városokat láttuk.⁸⁷ Többnyire a Duna mentén fekvő vidékeken haladtunk, és gyakran volt szép kilátásunk erre a folyóra. Sütött a hold, emiatt világos volt, és szép estéink voltak. Magyarországnak erről a részéről sok gabona, szarvasmarha, sertés és más élelmiszer kerül Bécsbe. A parasztok viszonylagos szabadságuk miatt elég jómódúak, de még inkább azok a városok⁸⁸ és a mezővárosok lakói, mivel nekik nagyobb a szabadságuk, általában mentesülnek a súlyos adóktól, az uraság földjén való személyes munkától (robot), és tulajdonosai lehetnek a házuknak. Mosonmagyaróvár jelentős mezőváros, itt vásárolják fel a gabonát Bécs számára, élénk kereskedést és nagy jólétet tapasztalni itt.⁸⁹

De sokáig tartom fel önöket Magyarországgal, mégis meg akartam győzni önöket arról, hogy nem minden érdek nélkül tettem ezt a kirándulást.

Ismét osztrák területre érkezve, útközben meglátogattuk még Bruck an der Leithát,⁹⁰ Harrach gróf⁹¹ nyári rezidenciáját,⁹² amely a birodalom osztrák részében a legszebbnek számít, és ami nekünk is nagyon tetszett.

Bécsben most már mindent láttam, ami számomra fontos volt. Erről már szolgáltam önöknek néhány hírrel. A nagy könyvtár, a régiségek gyűjteményei, a természettudományi gyűjtemény nagyon fontosak, néhányuk kiemelkedően gazdag; mégis, ha azt kérdezi az ember, hogy nagyon hasznosak-e, akkor hosszú tanakodás után tagadó választ adhat: az elhelyezés módja, az ott alkalmazott emberek, az intézmények egész szelleme olyan, hogy az említettek alkalomadtán hozzá tudnak ugyan járulni a tudományok előmozdításához, de maguktól nem tesznek hozzá maradandóan és tartósan a tudományok fejlődéséhez, még kevésbé azok terjesztéséhez. Itt nincs tudós társaság sem (Prágában már van, amely már sok mindent tett),⁹³ és a néhány kiváló ember egyesület nélkül teljesen magára marad, és többnyire bátorítás nélkül is. Ritkán is adnak ki valamit, amihez a cenzúra is hozzájárul, mivel azt nem lehet kikerülni: egy osztrák külföldön nem nyomtattathat ki semmit.

Az egyetem olyan, mint a birodalom többi ilyen intézménye, alig több, mint egy iskola; csak az orvostudomány tekintetében olyan jó, mint az egyik európai, amihez hozzájárul a sok kiváló kórház. Ehhez nyilván hozzájön még az is, hogy Van Swieten,

⁸⁶ A gödöllői kirándulás leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJC, 1987b, 56–59.

⁸⁷ A városok leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJC, 1987b, 63–64, 66, 68.

⁸⁸ A levélíró a szabad királyi városokra céloz.

⁸⁹ A város leírását lásd az útinaplóban. ACKERSDIJC, 1987b, 70.

⁹⁰ Magyar neve: Lajtabruck (ma: Bruck an der Leitha, A).

⁹¹ Vélhetően Harrach, Ferdinand Joseph (1763–1841) a Harrach család tagja.

⁹² A Harrach család kastélyának neve: Schloss Prugg.

⁹³ A Cseh Tudós Társaság, a Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften elődje 1769-ben alakult. 1785-től már az utóbbi névvel jelentek meg a társaság közleményei, az Abhandlungen der Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Később mind a társaság, mind a közlemények címe kiegészült a „königlich” jelzővel.

Mária Terézia személyi orvosa⁹⁴ hatással volt a kialakítására. Aki most az oktatást vezeti, Stift gróf,⁹⁵ szintén orvos. Ami a teológiát illeti, utánajárhatunk, mit tanítanak. – A jogon az osztrák törvénykönyveket tanítják és a perek vitelének módját; amúgy az antik irodalmat nem tanulmányozzák, sok erőt fordítanak a latin mint nyelv tanítására, de az olvasásban szinte sohasem jutnak tovább a szöveggyűjteménynél. Leginkább még a technikai ismeretekkel kapcsolatban figyelhető meg fejlődés, pont azon a területen, ami nálunk nagyon el van maradva.

Különbéféle fontos emberekkel ismerkedtem meg, és ha még tovább itt lennék, akkor még több ismeretségre tehetnék szert. Jacquin professzornál⁹⁶ párszor ettem jó társaságban. A napokban voltam egy teadélutánon Hammer úrnál, az orientalistánál,⁹⁷ ahol nagy társaság volt, sok szerzővel, költőkkel és költőnőkkel: néhányukkal Hammer úr összeismertetett, de legtöbbjük neve nem jutott el hozzánk, csak Caroline Pichleré, sok regényírójé,⁹⁸ akit Rotterdamban⁹⁹ nagyon jól ismernek. F. Schlegel úrnál¹⁰⁰ is voltam, és sokat beszélgettem vele. Kár, hogy az idő és a papír nem engedik, hogy mindent részletesen megosszak önökkel. Találkoztam egy nagyon tapasztalt emberrel, aki az irodalmunkkal foglalkozik, és annak idején Bellamyt¹⁰¹ átültette németre.¹⁰² Több mindenről beszéltem neki, és fogok neki írni Hollandiából is.

Még száz dolgot írhattam volna, de látom, hogy be kell fejezmem, ezért eltekintek tőle a következő leveleimig és végül a szóbeli közlésig.

Már elindultam volna innen, ha nem lett volna egy súlyos megfázásom, ami fog- és torokfájással párosult és visszatartott. Most már újra egészen készen állok, és már tárgyalok a kocssal, aki Triesztbe visz.

De, fogják mondani, mit számít az idő, ne gyere még haza. Ez számomra tényleg aggályos dolog, nagyon szerettem volna önöknél lenni, és mindenekelőtt nem akartam távollétemmel csalódást vagy fájdalmat okozni, de gondolják meg, hogy utazásom nagyon fontos; még egy utamon sem utaztam ilyen meglepéssel, ennyi meggyőződéssel arra vonatkozóan, hogy utam lényeges haszonnal járul hozzá tudásom bővítéséhez (ezt önökön kívül senki másnak nem mondanám, mivel nagyképűségnek tűnne és lenne),

⁹⁴ Swieten, Gerard van (1700–1772) holland származású orvos, 1745-től Mária Terézia személyi orvosa.

⁹⁵ Stift, Andreas Josef Freiherr von (1760–1836) I. Ferenc császár személyi orvosa.

⁹⁶ Jacquin, Nikolaus Joseph von (1727–1817) holland származású kémikus és botanikus, 1763 és 1769 között a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia, majd 1797-ig a bécsi egyetem professzora.

⁹⁷ Hammer, Joseph von (1774–1856) osztrák diplomata és orientalista, 1811-től a bécsi udvar tolmácsa a keleti nyelvek területén.

⁹⁸ Pichler, Karoline (1769–1843) osztrák író, több magyar tárgyú regényt is írt, például Buda visszafoglalásáról. Számos művét fordították le hollandra.

⁹⁹ Ackersdijck szülei 1820-tól Rotterdamban éltek.

¹⁰⁰ Schlegel, Friedrich (1772–1829) német író, filozófus. Miután 1808-ban felségével együtt áttért a katolikus vallásra, Bécsben élt tisztviselőként.

¹⁰¹ Bellamy, Jacobus (1757–1786) holland költő.

¹⁰² A holland Bellamy-szakirodalom még nem tudta megállapítani, hogy ki fordította le Bellamy verseit németre, amelyek 1790-ben, illetve 1791-ben jelentek meg Bécsben. Egy elképzelés szerint Theobald Wilhelm Broxtermann (1771–1800) német költő lehetett a fordító (KONST, 2008). Ő viszont nem lehetett Ackersdijck beszélgetőpartnere, mivel már 1800-ban meghalt.

soha nem készítettem ilyen alapos feljegyzéseket, magam számára törvényként alkalmazva, hogy mindent figyeljek meg, minden alkalmat ismerjek fel, hogy abból haszon származzon. Tudom, hogy Utrechtben nem mulasztok el semmit.¹⁰³ Az egyetemen, tudják, szinte semmit nem profitáltam, az idők nem voltak kedvezőek.¹⁰⁴ Most hadd élvezzem ezt az időt tanulmányi időként, tényleg úgy is van, most ezt tűzöm ki célul, és azzal kecsegtetem magam, hogy próbálkozásaim összessége mégsem hiábavaló.

Hadd melengessem még szívemet a tudomány tüzénél, amíg a szigorú kötelesség nem tiltja távolléteimet.¹⁰⁵

Rövidítések és irodalomjegyzék

UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
CA	Collectie Ackersdijck
Hs. 21, A 5-6	Brieven van Jan Ackersdijck
Hs. 1316, No. 4	Reis door een gedeelte van Duitschland, Oostenrijk en Italië, 14 juni 1823–8 oct. 1824
Hs. 1316, No. 30	Reis door Polen, Oostenrijk en Zuid-Duitschland, 5 Aug.–11. Oct. 1857

*

ABLONCZYNÉ 2002	ABLONCZYNÉ Nádor Zsuzsa: <i>Het beeld van Hongarije aan de hand van Nederlandse, Duitse en Engelse reisverslagen (1600–1850)</i> , In: <i>Acta Neerlandica</i> , 2. (2002) 173–187.
ACKERSDIJCK 1828	ACKERSDIJCK, Jan: <i>De utilitate quam studia imprimis historica et politicae peregrinationibus capiunt</i> , In: <i>Annales Academiae Leodiensis A. MDCCCXXV–MDCCCXXVI</i> , Leodii, 1828, 148–156.
ACKERSDIJCK 1835	ACKERSDIJCK, Jan: <i>Verhaal eener reize in Rusland gedaan in het jaar 1835</i> , Groningen, 1840.

¹⁰³ Ackersdijck itt nyilván arra céloz, hogy nem volt számára kilátás tanári kinevezésére az utrechti egyetemen. Mint volt róla szó, 1825-ben Liège-ben kapott egyetemi katedrát.

¹⁰⁴ Ackersdijck 1807-ben kezdte el tanulmányait az egyetemen, de már 1810-ben kényszerűen be is fejezte azokat, hogy legyen egyetemi végzettsége, mert féltő volt, hogy a Hollandiát is meghódító Napóleon bezáratja az egyetemet. MEES, 1862, 27, 31.

¹⁰⁵ A levél végén nincs se dátum, se aláírás.

- ACKERSDIJCK
1849
ACKERSDIJCK
1850
ACKERSDIJCK
1987a
ACKERSDIJCK
1987b
BAJÁK
1992
BATTHYÁNY
1805
BATTHYÁNY
1813
BISZTRAY
2006
BOER
1849
BUDA
2013
BUJTÁS
2022
CZOERNIG
1858
- ACKERSDIJCK, Jan: *Hongarije*, In: *Algemeen Letterlievend Maandschrift*, 33. (1849) 393–427.
- ACKERSDIJCK, Jan: *Silezië en de Sudeten*, In: *Algemeen Letterlievend Maandschrift*, 34. (1850) 131–166.
- Jan Ackersdijck magyarországi útinaplója 1823-ból*, szerk., bev. és jegyz. MAKKAI László, ford. BUJTÁS László Zsigmond, Budapest, 1987.
- Verhaal van zijn Hongaarse reis*, uitgave van de Nederlandse tekst: László Zsigmond BUJTÁS, Budapest, 1987.
- BAJÁK László: *Külföldi utazók a XIX. század eleji Magyarországról*, In: *Honismeret*, 20. (1992) 4. sz. 34–38.
- BATTHYÁNY, Vinzenz: *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Bukovina im Jahre 1805*, Pest, 1811.
- BATTHYÁNY, Vinzenz von: *Reize door een gedeelte van Hongaryen, Zevenbergen, Moldaviën en Buccowina*, Leeuwarde, 1813.
- BISZTRAY, George: *The World Visits Hungary: Reflections of Foreign Travellers, 1433–1842*, In: *Hungarian Studies Review*, 33. (2006) 1–2. sz. 1–16.
- BOER, W. R.: *Hongarije en de Hongaren*, In: *De Gids*, 13. (1849) 397–436.
- BUDA Attila: *Inkább azt, ami össze, nem pedig azt, ami szét*, In: *Kortárs*, 57. (2013) 11. sz. 61–67.
- BUJTÁS László Zsigmond: *Holland utazók beszámolóí Magyarországról (Jan Ackersdijck)*, In: *A holland nyelvű irodalom története*, szerk. GERA Judit, RÉTHELYI Orsolya et al., Budapest, 2022, 161–162.
- Rechenschafts-Bericht über die dritte Versammlung des internationalen Congresses für Statistik, abgehalten zu Wien vom*

31. *August bis 5. September 1857*, ed. Karl von CZOERNIG – Adolf FICKER, Wien, 1858.
- GERA
2018
GERA Judit: *A. S. C. Wallis életének és munkásságának összefüggései. A kulturális transzfer interdiszciplináris megközelítésben*, In: *Oda-vissza: A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között*, szerk. GERA Judit – VESZTERGOM Janina, Budapest, 2018, 115–151.
- GEURTS
2013
GEURTS, Anna P. H.: ‘*Elders thuis: Noord-Nederlandse reizigers in Europese steden, 1815-1914*’, In: *Tussen beleving en verbeelding: De stad in de negentiende-eeuwse literatuur*, ed. Inge BERTELS – Jan Hein FURNÉE, Leuven, 2013, 267–292.
- GEURTS
2017
GEURTS, Anna P. H.: *Modern Travel: A Personal Affair*, In: *Travel Writing in Dutch and German, 1790–1930: Modernity, Regionality, Mobility*, ed. Alison MARTIN – Lut MISSINNE, New York – London, 2017, 214–233. (Routledge Research in Travel Writing.)
- HADOBÁS
2005
HADOBÁS Sándor: *Régi leírások magyarországi bányavidékekről*, In: *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei*, 2. (2005) 91–116.
- HOOPYKAAS
2009
HOOPYKAAS, Gerard: *Ackersdijck en de mantel van Van Hogendorp*, In: *Bijzonder onderzoek: een ontdekkingsreis door de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht*, ed. Marco van EGMOND – Bart JASKI, Utrecht, 2009, 84–89.
- JANSE
2021
JANSE, Maartje: *Utrecht als centrum van het Nederlandse abolitionisme, 1840–1848*, In: *Slavernij en de stad Utrecht*, ed. Nancy JOUWE – Matthijs KUIPERS, Utrecht, 2021, 193–201.
- JONGE
1844
JONGE, W. A. C. de: *Pesth en Presburg in 1843*, In: *De Gids*, 8. (1844) 2. sz. (Mengelingen), 87–126.
- KAN–DIKHUIZEN
1852
KAN, M. L. – DIKHUIZEN, A.: *Hongarije en de Hongaren*, I–II, Meppel, 1852.

- KOMORÓCZY
2005
KOMORÓCZY Géza: *Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon. Szöveggyűjtemény*, Budapest, 2005.
- KONST
2008
KONST, J. W. H.: *Ger-manie. De laat achttiende-eeuwse Weense vertaling van de lyriek van Jacobus Bellamy (1757–1786)*, In: *De achttiende eeuw*, 40. (2008) 75–85.
- MEES
1862
MEES, Willem Cornelis: *Levensberigt van Mr. J. Ackersdijck*, In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1862, 25–46.
- MÜLLER
1862
MÜLLER, Frederik: *Catalogue de la belle bibliothèque de feu M. M. W. C. Ackersdijck, père, jurisconsulte, juge-de-paix à Utrecht, membre des plusieurs sociétés littéraires et J. Ackersdijck, fils, jurisconsulte, professeur de statistique, d'économie politique et d'histoire à l'Université d'Utrecht, membre des plusieurs Académies, Sociétés, etc.*, I–II, Amsterdam, 1862.
- PELLE
2006
PELLE János: *Józsefváros zsidó múltja*, In: *Valóság*, 59. (2006) 1. sz. 46–70, 2. sz. 72–94.
- PETŐ
2018
PETŐ Mária: *Pest-Buda leírása Jan Ackersdijck 1823-as úti-naplójában*, Budapest, 2018. (Kézirat, Budapesti Történeti Múzeum, H 3954-2018.)
- QUACK
1876
QUACK, H. P. G.: *De internationale statistieke congressen en dat van Pesth*, In: *De Gids*, 40. (1876) 18–105.
- QUIN
1838
QUIN, Michael J.: *Reize met eene stoomboot op den Donau, van Pesth naar Rutchuk: benevens schetsen van Hongarye, Wallachye, Servië, Turkye en andere gewesten*, Amsterdam, 1838.
- RANDERAAD
2008
RANDERAAD, Nico: *De statistische reizen van Jan Ackersdijck*, In: *De Negentiende Eeuw*, 32. (2008) 1. sz. 15–26.
- RANDERAAD
2010
RANDERAAD, Nico: *States and statistics in the nineteenth century. Europe by numbers*, Manchester, 2010.

- REES
1862
REES, O. van: *De wetenschappelijke werkzaamheid van Mr. J. Ackersdijck geschetst*, In: *Utrechtsche studenten-almanak*, 1862, 169–212.
- SCHILDER
1975
Lijst van kaarten in de Ackersdijck-collectie van de Rijksuniversiteit Utrecht, ed. G. G. SCHILDER, Utrecht, 1975. (Bulletin van de Vakgroep Kartografie, 1.)
- SIVIRSKY
1973
SIVIRSKY ANTAL: *Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében*, Budapest, 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek.)
- SZAKÁCS
2020
SZAKÁCS Annamária: *Magyarok a 19. századi külföldi utazók szemében*, In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 44. (2020) 91–128.
- SZEPESHÁZY–THIELE
1825
SZEPESHÁZY, Carl von – THIELE, J. C. von: *Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungern, oder: historisch-statistisch-topographische Beschreibung aller in diesem Königreiche befindlichen zwei und vierzig königl. Freistädte, sechzehn Zipser Kronstädte, Jazygiens, Gross- und Klein-Cumaniens, der privilegierten Hayducken Städte [...] nebst einer Übersicht des ganzen Königreiches*, Kaschau, 1825.
- SZEPESHÁZY–THIELE
1833
SZEPESHÁZY, Carl von – THIELE, J. C. von: *Hongarije zoo als het is, en de Hongaren zoo als zij zijn*, Franeker, 1833.

**Adminisztratív magyarosítási törekvések Pest vármegyében:
A megyei statútumok és Knar János kishartai evangélikus lelkész
Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében című munkája¹**

A tanulmány bevezetővel, kéziratból közli Knar János (Knarr, Knaar, Knár)² kishartai (ma: Harta, ném. Hartau)³ evangélikus lelkésznek a magyar nyelv ügyében Pest megyéhez intézett, majd a magyar nyelv terjesztéséért felelős állandó deputáció elé utalt 1832-es beadványát (*Egy két szó a' ditső Magyar nyelv ügyében*), továbbá a megye magyar hivatali nyelvvel és magyarosítással kapcsolatos, 1831–1832-es nyomtatott, hivatali úton országszerte terjesztett határozatait (tulajdonképpen statútumait),⁴ melyek közvetlen hatással voltak Knar kéziratának megszületésére.⁵ Ugyaninnen Knarnak egy másik, 1831. december 20-ával benyújtott munkáját is ismerjük, melynek tárgya egy részben szociális, részben öngondoskodási alapon működő kommunális magtár („életesház”) létrehozásának terve, amely az ismétlődő éhínségek tapasztalatából kiindulva kínált egyszerű, községi szintű, de országosan is elterjeszhető megoldást a köznép élelmezésbiztonságának megteremtésére (*Rövid értekezés, mimódon lehetne a' Felsőes Kintstár' és az adózó nép' megeröltetése nélkül a' Magyar Országi szegény parasztonok kenyérszükség' idején segíteni?*). Ezt szerzője megyei támogatással kinyomtatásra szánta, amire végül ismeretlen okból nem került sor.⁶ A kézirat a közeljövőben külön kerül közlésre. Mindkét tervezet a lokális (községi) tapasztalatokból kiindulva vázolt fel gyakorlatias megoldásokat egy erős szociális érzékenységgel rendelkező, a megyei elithez lojális helyi

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4-II-NKE-71 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A továbbiakban a leggyakoribb autográf „Knar” névalakot használom.

³ Megkülönböztetendő a kalocsai érsek földesuraságában lévő, a korszakban hasznobérbe kiadott Nagy- vagy Érsek-Harta (ma: Nagykékes, közigazgatásilag Harta része) allodiális pusztától, amely csak a 20. század elején települt be bácskai németekkel. Az oklevelekben „Hartha”, „Egyházashartha”, „Kis-Harta” néven ismert régi település – első igazolható említése egy 1289-es adománylevélben történt – a török uralom alatt elnéptelenedett és elpusztult, és csak a 18. század elejétől telepítették újra. SCHMEL, 1983, 9–14. A továbbiakban csak ennek értelmében beszélék Hartáról.

⁴ A *statútum* fogalma alá tartozó megyei jogszabályok körének korabeli és későbbi meghatározásai sem egyértelműek. Egy lehetséges definíció szerint „minden olyan rendelkezést, amely nem egy-egy esetre, személyre, helységekre vonatkozik, hanem tárgykörében általános érvénnyel bír” statútumnak tekinthetünk (ideértve a „megye által annak tartott rendelkezéseket”, illetve az árszabásokat is), de nem tartozik ide „a helytartótanácsi, királyi, vagy kamarai rendeletek adaptálása, akkor sem, ha csak a megyére vonatkozó általános érvényű rendelkezés”. TURBULY, 1986, 97.

⁵ Hasonló megyei statútumokat közölt Daniel Rapant is az egykori felső-magyarországi vármegyék levéltáraiból. RAPANT, 1947.

⁶ A tervezetet lásd MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob. Az üggyel az 1832. január 19-i közgyűlés foglalkozott MNL PML IV.3.a. Lkv. 1832. január 19. 158. sz.

egyházi hivatalviselő szemszögéből. Knart nem tartja számon sem az egyháztörténet-írás, sem az irodalomtörténet, a nemzeti bibliográfiák, könyvtári adatbázisok tanúsága szerint egyetlen önálló nyomtatott munkája vagy cikke sem jelent meg.

A dolgozat igyekszik ráirányítani a figyelmet arra, hogy a 19. század első felében a magyar nyelv hivatalos használatára, a köznép körében a magyartudás terjesztésére (és ezen keresztül elmagyarosítására) irányuló törekvések, illetve a tényleges asszimilációs folyamatok vizsgálatához a jelenség komplexitása, többszintűsége és sokközpontúsága miatt léptékváltás szükséges. Az alapvetően elutasító kormányzati reakciókon, a politikai kompromisszumok révén megszülető, mérsékelt nyelvtörvényeken túl a magyar nyelv terjesztéséért folytatott törekvések a késő rendi korszakban mindenekelőtt a megyei önkormányzatiság szintjén, személyi és intézményi ágensek interakciónak összetett dinamikájában jelentkeztek. Az intézkedések végrehajtásáért elsősorban a megyei közép- és alsófokú közigazgatás vékony hivatali apparátusa – fő- és alszolgabírák, esküdtek – volt felelős, amely a kerületekre oszló járásokban működött. Ennek, az uradalmak és földesurak mellett, együtt kellett működnie az alsófokú önkormányzatok tisztségviselőivel (bíró, jegyző), továbbá a „külső” hivatalviselőkkal, a lelkipásztorokkal és iskolamesterekkel. Az intézkedések végrehajtásánál az egyházkormányzat alsó, közép-, és felső szintjeit, protestánsoknál ezek minden szintű önkormányzatainak, világi és egyházi tisztségviselőinek befolyását, illetve a felekezeti szerveződő alsófokú oktatás fenntartói és felügyeleti hátterét is figyelembe kell venni.

Pest vármegye határozatai a magyar nyelv ügyében

Pest, Pilis és Solt vármegye mint az ország egyik legnagyobb és politikailag legbefolyásosabb törvényhatósága a 19. század első felében a magyar hivatalos nyelvért, a köznép magyarosításáért és a nemzeti kulturális-tudományos intézményrendszer kialakításáért folytatott törekvések élharcosa volt. Korszakunkban lakosságának többsége – közte a nemesség és az ebből rekrutálódó politikai elit – magyar ajkú volt, azonban kebelében a felszabadító háborúkat, majd a Rákóczi-szabadságharcot követő nagy volumenű 18. századi állami, földesúri telepítések és a spontán migráció következtében összetett, járásonként is sajátos jellegű etnikai képlet alakult ki. A megye lakossága Fényes Elek 1837-es, de korábbi állapotokat rögzítő leírása szerint 506 684 lélek volt. A magyarok (317 889 fő – 63%) mellett jelentős a nem magyar ajkú lakosság aránya (37%), nyelvüket tekintve: 122 100 német (24%), 35 656 tót (7%), 12 466 rác, görög, oláh (2,5%) és 18 573 – jiddisül beszélő – „zsidó” (3,7%). A felekezeti megoszlást tekintve 34 szentegyházban 38 768, döntően német és szlovák ajkú lakos volt evangélikus (7,7%).⁷

A magyar hivatalos nyelvvel foglalkozó 1805:4. tc.-t követően Pest közgyűlése már 1805. november 22-én általános jellegű, a megye területén érvényes határozatokat, azaz statútumot alkotott, amely a belső hivatali nyelvhasználaton és a külső levelezéseken túl szélesebb körben is normává tette a magyar nyelvű adminisztrációt, egyúttal az alsó-

⁷ FÉNYES, 1837, 348–349.

fokú magyaroktatásra is tartalmazott rendelkezéseket. A kebelbeli lakosságot, autonómiákat (földesurak, uradalmak úriszékei, mezővárosi magisztrátusok) és a külső hivatalviselőket (iskolamesterek, lelkipásztorok) illető rendelkezések ekkor még nem kirekesztőlegések.⁸ A megye elsőként készítette és nyomtatott ki a magyar nyelvű hivatali standard kialakításának érdekében úgynevezett „tishti szótárt”, melyet statútumával együtt másoknak is megküldött, országos mozgalmat indítva el ezzel. Pest követutasításában rendre síkra szállt a magyar nyelv ügye mellett. 1805-től 1830-ig nem született valódi nyelvtörvény, 1811–1812 és 1825 között a diétát sem hívták össze. A rendek 1825–1827-es nagy nyelvi feliratát még elutasította az uralkodó, de az 1830-as rövid koronázó diétán megszületett, önmagában szerénynek tűnő 1830:8. tc. országosan a negyedszázaddal korábbihoz hasonló lendületet adott a megyei intézkedéseknek. A törvény nyomán alkotott megyei rendelkezések előzményét Pest esetében a követutasítások mellett az 1805-ös statútum, továbbá a több évtizedes magyar nyelvű politikai, adminisztratív és jogszolgáltatási gyakorlat képezte. A korszak uralkodó rendi felfogásában a magyar hivatalos nyelv ügyére és „pallérozására” irányuló törekvések kezdettől fogva szorosan összekapcsolódtak a nem magyar ajkú lakosság magyarosítására és ezen keresztül asszimilációjára irányuló kísérletekkel. A törvények végrehajtása során a megyék többsége kiterjesztő jogértelmezést folytatott: saját illetékességében, hatáskörét egyre több életszféra szabályozására vonatkozó statútumokat alkotott. Országos összehasonlításban a pesti intézkedések igen részletesek és kiterjedtek voltak, de nem számítottak kifejezetten intoleránsnak vagy erőszakosnak.

Az 1831. január 20-i közgyűlés az 1830:8. tc. végrehajtására, „a’ Honni Nyelv’ előmozdítására” egy rövidebb statútumot alkotott (312., 313. sz.).⁹ Első két pontja a megyei belső hivatalos nyelvvel foglalkozott, az adminisztráció és a jogszolgáltatás (az úriszékekre és a mezővárosi bíráskodásra kiterjedve is), a harmadik a külső felekkel, azaz a más törvényhatóságokkal való kommunikáció nyelvével. Ezek már szankcionálták a nem magyar nyelvű iratokat, azok elutasítását helyezve kilátásba. A negyedik pont a magyarnyelvtudás köznép körében való terjesztésével (a magyarosítással) foglalkozott, társadalmi mélységet és alapot kívánva adni a megyei nyelvpolitikának. Leszögezte, hogy „a’ Magyar Nyelvnek virágzásba való hozása” akkor lehet sikeres, ha a tanítók és – új elemként – a lelkipásztorok, mint a köznép neveléséért felelős külső hivatalviselők, együttesen munkálkodnak rajta. Létrehoztak egy bizottságot, hogy dolgozza ki a cél előmozdításához szükséges módokat.

A közgyűlés 1832. január 14-én tárgyalta a deputáció elaborátumát (22. sz.), mely az 1791-től a megye „tulajdon kebelére” tett magyarosító rendelkezéseit és az 1825–1827-es diétán felvetődött megoldásokat figyelembe véve készült. A megyei elit annak a fősodratú felfogásnak a keretei között gondolkodott, amely a rendiségen belül, de a nyelvet a nemzet léte szempontjából már konstitutív jelleggel ruházta fel, annak a nemzeti jelleg („nemzetiség”) és az alkotmány fenntartásában, nyugati mintára, általában a nyelv és

⁸ RAPANT, 1947, 62–63.

⁹ MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 20. 312, 313. sz. 114–117.

a kultúra – intézményesülő – művelésén keresztül a nemzet civilizációs folyamatként értett „pallérozódásában” kulcsszerepet tulajdonított. Eszerint „a honnyi nyelv”, azaz a magyar elterjesztése a leghatékonyabb eszköz, hogy a különféle nyelvek által megosztott lakosságban kohéziót teremtsen, megerősítse a nemzetet és elősegítse a „haza boldogságá”-t, a közjót. Mindez, bár szemantikailag felvillantotta a nyelvi-kulturális tényezőkön keresztül a rendi nemzetfogalom hosszabb távú kiterjesztésének perspektíváját, ekkor még elsődlegesen a nemesi elitnek uralmi érdekeit szolgálta. A megyék a köznépi körében egyszerűen a magyar nyelv terjesztése révén elérhetőnek vélték a majdani asszimilációt. Bár az 1830-as évek elejének liberális és nacionalista elemeket ötvöző politikai gondolkodóinál – például Wesselényi Miklósnál – megjelent a magyarnyelv-tudás, sőt a nyelven és szokásokon keresztül történő asszimiláció követelményét a jogkiterjesztés erős előfeltételeként meghatározó felfogás, ez a későbbiekben háttérbe szorult.¹⁰

A bizottság országos és megyei szintű intézkedéseket különböztetett meg. Az előbbieket rendezését a törvényhozás és a kormányzat feladatának tartották, melyekre a megye a követutasításokon és feliratokon keresztül tud befolyást gyakorolni. Az utóbbiakon belül „középponti” és „külső” intézkedéseket különítettek el: az előbbieket a megye tisztviselői apparátusának központilag, az utóbbiakat a külső hivatalviselőknek, azaz a lelkipásztoroknak és iskolamestereknek kellett végrehajtaniuk.

Az országos törekvések három területet érintettek: az evangélikus lakosság körében a magyar nyelv oktatását, a nemzeti színjátszást, valamint a sebeszet és a mechanika tannyelvét, mely utóbbi kifejezetten a szakértelmiségi pályát választó zsidóságot kívánta a magyar megtanulására szorítani. Az első intézkedés országos szinten tette politikai problémává az evangélikus lakosság magyarnyelv-tudásának kérdését és sajátos megoldást is ajánlott rá. A megye szerint az evangélikusok között tudnak a legkevesebben magyarul, mivel azok egyrészt a felső-magyarországi megyékben koncentrálnak, ahol a szlovák nyelv az uralkodó, másrészt kevésbé tehetősek, tehát maguktól nem képesek olyan intézmények létrehozására, amelyek a magyarnyelv-tudást terjeszthetnék. Ennek orvoslására az ország költségére egy magyar nyelvű evangélikus tanítóképző felállítását tervezték.

A megye központi intézkedései tekintetében a deputáció egyrészt szükségesnek látta egy állandó kiküldöttség létrehozását, amely a jelentősebb ügyekben javaslatokat tesz a közgyűlésnek, a kisebbekben pedig maga utasítja a külső hivatalviselőket. Másrészt kidolgoztak egy komplex jutalmazási rendszert, amely a megyei tanítókat és lelkipásztorokat volt hivatott ösztönözni. Harmadrészt javasolták, hogy a közadakozásból létrehozott szociális és nevelési intézményeket szólítsák fel a magyar használatára. A külső tisztviselőket illető intézkedések célcsoportjait a jelen és jövő generációkra vonatkozóan osztották fel. Az előbbieket a lelkipásztorok által tartott magyar nyelvű prédikációkon, az utóbbiakat az alsófokú népoktatáson keresztül kívánták befolyásolni. Az utóbbi érdekében a községek számára magyarul tudó iskolamesterek és jegyzők tartását, ezen keresztül a magyar nyelv oktatását és a magyar ügyintézését kívánták kikényszeríteni.

¹⁰ Lásd például WESSELÉNYI, 1833, 233. Vö. VARGA, 1982, 64–70.

Továbbá fel kívánták szólítani az egyházak elöljáróit, hogy a vallásoktatáson és az istentiszteleteken keresztül terjesszék a magyar nyelvet. Végül szükségesnek tartották, hogy a szolgabírák a húsvéti éves vizsgákon mérjék fel a tanulók magyartudását és tegyenek róla jelentést.

A közgyűlés mérsékeltabb álláspontra helyezkedett: végzésében hangsúlyozta, nem szabad kényszerítő eszközöket alkalmazni, csak olyanokat, amelyek az önkéntes magyarosodást segítik elő. A vallás közösségfenntartó, morális fegyelmező funkciójára hivatkozva úgy érveltek, nem tanácsos a vallásgyakorlat nyelvére „positivus határt szabni”. A fokozatosság elvét kívánták érvényesíteni: az illetékes püspököket és szuperintendenseket arra kérték, hogy a hívek magyartudásának erősödésével párhuzamosan csökkentsék az „Idegen ajakú” prédikációk számát, ha a körülmények engedik, teljesen hagyják el azokat. A fentiek szellemében az 1832. évi 22. sz. statútum némi korrekcióval, de alapvetően követte a deputáció által kidolgozott tervezetet.¹¹ A deputációhoz további tagokat küldtek ki, működése „Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő” bizottságként állandósult.

1831–1832-ben ismét élénk levelezés bontakozott ki a megyék között, melyek jelentős része kinyomtatta statútumait. Mivel ezek a jegyzői hivatal által kiadott megyei érdekű hivatalos iratok voltak, cenzúra nélkül is megjelenhettek. Hivatalos jellegük ellenére a kísérőlevelek, preambulumok, sőt a jogszabályok megfogalmazásai is erős politikai-ideológiai töltettel bírtak, országos terjesztésük a közös platform kialakítása érdekében demonstratív és propagandisztikus célokat is szolgált. Az 1831. évi 313. sz. statútumot,¹² a pesti deputáció elaborátumát és az arra született megyei végzést, valamint az 1832. évi 22. sz. statútumot nyomtatásba adták, majd a szolgabírák által végrehajtották, egyúttal egy kísérőlevéllel hivatalosan megküldték az összes vármegyének tudomásul vételre. Az 1831-es szabályrendeletet Pest – másokhoz hasonlóan – a korabeli magyar nyelvű tudományosság elsődleges fórumában, a *Tudományos Gyűjtemény*ben is megjelentette,¹³ mely a hivatalos levelezések mellett a nyelv ügyével kapcsolatos országos tudásáramlás fontos csatornájaként működött.

A megyék többsége elismerően viszonyult a pesti intézkedésekhez, de az 1831. évi 313. sz. szabályrendeletet a szlavóniai Pozsega és felső-magyarországi Turóc túlzónak találta. Pozsega az 1792:7., 1805:8. és az 1830:8. törvénycikkekre hivatkozva – amely szerintük csak a Magyar Királyság határain belülre vonatkozik, tehát Szlavóniára nem –, közölte, hogy megmarad a latinnál.¹⁴ A szlovák–magyar nyelvhatáron túli Turóc az intézkedéseket, elvi egyetértése mellett illegitim hatáskörtúllépésnek tartotta, leszögezve, hogy ügyeit és közlevelezéseit a „világos törvény meghagyása szerint” továbbra is latinul intézi.¹⁵ Pest válaszában hangsúlyozta, hogy eljárása törvényes, nem kívánta megsér-

¹¹ MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. január 14. 22. sz. 40–52.

¹² Az 1831. évi 313. sz. statútum nyomtatási költségeit Dercsényi Pál táblabíró fedezte a „maga erszényére”. MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 22. 355. sz. 357.

¹³ TGy 15. (1831) 3. sz. 124–125.

¹⁴ MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. június 8. 2434. sz. 1208–1209.

¹⁵ MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. június 8. 2435. sz. 1209; Pest végzése: 1209–1210. A levél szövegét lásd még RAPANT, 1947, 113–114.

teni mások autonómiáját, statútumát azért küldte szét, hogy „a Köz Jonak előmozdításában véle egyet érezzenek”. A megyei intézkedések a felterjesztett jegyzőkönyveken keresztül eljutottak a Helytartótanácshoz és onnan az uralkodóhoz is. A Helytartótanács közölte a megyével, hogy a király utasítására rendelkezései ne terjeszkedjenek túl az 1830:8. tc. tartalmán, nehogy a magyar nyelv „erőltetett ki terjedésére czélozó törekedések” akadályozzák a közigazgatást és az igazságszolgáltatást. A megye végzésében védelmébe vette statútumalkotási jogkörét és arra hivatkozott, hogy lakosságának többsége magyarul beszél, ezért igazságos, ha a kisebbség alkalmazkodik, különösen olyan kérdésben, amely a haza javával függ össze.¹⁶ A pesti eset jól mutatja, hogy Daniel Rapant szlovák történész véleményével szemben nem annyira „illegális magyarosításról”, inkább a törvény betűjéhez ragaszkodó szoros és a szellemére hivatkozó extenzív értelmezés spektrumán az egyes megyék, illetve a kormányzat közötti rivális jogértelmezésekről beszélhetünk.

Knar János életútja 1826-ig

A dunántúli egyházkerület ordinációs anyakönyvében megtalálhatjuk Knar János saját kezű latin önéletrajzát, melynek kézírása megegyezik az 1831–1832-es szövegekével. Knar 1797. március 30-án született a Tolna megyei Sárszentlőrincen. Azonos nevű apja itt volt iskolamester és káplán, majd német és magyar lelkész a Tolna-Baranya-Somogyi Esperességhez tartozó, zömmel német evangélikusok és reformátusok lakta Gyönkön,¹⁷ anyja Sebestyén Lídia.¹⁸

Tizenegy éves korában a sárszentlőrinci gimnáziumba került, ahol négy év alatt végezte el a donatista és grammatikai osztályokat, majd a Nagyszékelyről 1812-ben frissen Gyönkre helyezett református gimnáziumban, mecénási segítséggel a két év szintaxist és retorikát. Ezután a soproni evangélikus líceumban többek között Raics (Raits, Rajcs) Péter, Magda Pál és Seybold Pál professzorok – a kor lutheránus értelmiségének jeles alakjai – alatt hallgatott három évig filozófiát és teológiát. Tanulmányait 1818-ban fejezte be. 1819. szeptember 29-én Sopronban Kis János szuperintendens ordinálta Gammauf Teofil *senior*, Raics Péter *sensor* jelenlétében, ez évtől apja mellé rendelve Gyönkön káplánkodott.¹⁹ Testvére, Sámuel (1806–1884) 1828-tól segédlelkész, majd haláláig lelkész a baranyai Mekenyesen.²⁰

¹⁶ MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. június 15. 2908. sz. 1426–1428.

¹⁷ Apja, id. Knar János 1772. december 29-én született Felsőszakonyban (Sopron vármegye), Nemescsón, majd Sopronban tanult. 1794 tavaszától Pápán, 1796 nyaratól Sárszentlőrincen iskolamester, 1800 áprilisától segédlelkész. Ezután 1808-tól 1855-ig, haláláig lelkész a tolnai Gyönkön. ELEM IV, 370; HRABOWSKY, 1803, 99. NT 1855, 25. EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, XXII. sz. f. 120.

¹⁸ Csak Sámuel testvére említi az anyja nevét. ELEM IV, 372. Volt egy Julianna nevű lánytestvérük is (1804–1866). Sebestyén Lídia (1777–1829) talán a református nemes Sebestyén család komáromi ágának a – Sárszentlőrinchez közeli – Fejér megyei Cecén letelepedett ágából származott. NAGY, 1863, 118. GRÉCZYNÉ SALLAI, 2018, 192 (2. sz. melléklet).

¹⁹ EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, 33. sz. f. 162.

²⁰ ELEM IV, 372; EOL DEE LAA, 1783–1784, 1786–1905, 85. sz. f. 181.

Knar már líceumi diákként elkötelezte magát a magyar nyelv ügyének: 1818. június 2-án, a „Sopronyi Magyar Társaság’ Öröminnepén”, ahol a társaság rendes és levelező tagjai („Munkás-” és „Időre-Társak”) szónoki gyakorlatokat adtak elő, „Mi tartja fenn a’ nemzeti Karaktert?” című, versekbe szedett beszédével zárta a rendes tagok előadásait.²¹ A soproni magyar diáktársaságot 1790. március 20-án alapították az evangélikus líceum Kis János és Németh László körül csoportosuló tanulói, melynek fő célja a magyar nyelv ápolása és az önképzés volt. Pártfogói tisztét 1819-es haláláig gróf Festetics György töltötte be.²² A taglétszám ekkoriban 30 körül mozgott. Knar János az 1816–1818-as tanévben volt „időre-”, majd „munkás-társ”. Társaságba való belépése, éves szónoklatának témaválasztása demonstrálta a magyar nyelv ügye melletti elkötelezettségét. A soproni líceum tanulói közül János öccse, Sámuel 1822–1825-ben, míg a feltehetően oldalági rokon Lajos 1820–1822-ben volt a társaság tagja.²³

Knar János szülői háznál és tanulmányai során megszerzett műveltsége a nívós németországi egyetemeken iskolázott lelkészekéhez képest egyszerre volt provinciálisabb és nemzeti jellegű. Gyülekezeti tevékenysége és tervezetei azonban a 18. századi gyökerű német „népfevilágosítás” (*Volksaufklärung*) közvetett hatását mutatják, amelyet feltehetően a soproni evangélikus líceum tanári karának köszönhetően tett magáévá.²⁴

A hartai evangélikus gyülekezet és Knar János lelkészsége (1826–1844)

Harta a Solti járásban, a Duna mellett fekvő, ekkoriban mocsaraktól körülvevett falu. A járás népessége Fényes Elek (1837) szerint 100 585 fő, ebből nyelvét tekintve 78 437 magyar, 9000 tót, 8213 német, 3240 rác, 18 görög és 1677 zsidó volt. 8 mezővárosából 6 magyar, 1 német, 1 tót–magyar, 26 falujából 16 magyar, 2 német, 2 tót, 1 rác, 2 német–magyar, 1 magyar–rác, 1 rác–magyar, 1 magyar–tót, 44 pusztájából pedig 41 magyar, míg 3 magyar–tót. Lakosságából 12 395 fő tartozott az evangélikus felekezethez,²⁵ amely az ország más részeihez hasonlóan Pest megyében is jellegzetes etnikai karakterrel bírt: tagjai döntően szlovák és német anyanyelvűek voltak.²⁶ A járásban német reformátusok is éltek. Harta szintén Fényes 1837-es munkája szerint „német–magyar” falu, 7 katolikus, 1857 evangélikus, 360 református és 6 zsidó vallású lakossal, akik „magas szép szál-emberek, különösen szorgalmatos földmivelők”, szűk határuk ellenére „vagyonosok”.²⁷

Harta etnokonfesszionális és rendi szempontból is sajátos mikrokozmosz volt: a megye egyetlen, szinte teljesen német protestáns, többségében evangélikus, kisebb

²¹ MK 1818. július 17. 4. sz. 30–31.

²² BODOLAY, 1963, 126–133, 136–150, 152–156.

²³ Uo., 706, 712.

²⁴ Az irányzathoz: BÖNING, 2004.

²⁵ FÉNYES, 1837, 447.

²⁶ Az etnokonfesszionális problémájának gondolatébresztő felvetéséhez az alföldi evangélikus szlováksággal kapcsolatban, Ján Mastič aszódi tanító példáján keresztül lásd MATUS, 2020, 97–112.

²⁷ FÉNYES, 1837, 452.

részben református települése, ahol kizárólag zsellérek éltek.²⁸ A mai falu 1720–1724-ben épült egy mocsaras pusztán, ahova 1723-tól a református földesúr, gróf Ráday Pál, majd örökösei több hullámban, különböző, mindenekelőtt hesseni és pfalzi területekről protestáns – többnyire evangélikus, kisebb részt kálvinista – német lakosságot telepítettek le házas zselléreként.²⁹ Ráday Pál özvegye 1738-ban szlovákokat is telepített, akik nyelvüket elhagyva gyorsan asszimilálódtak, a közösségre kulturális befolyást nem gyakoroltak.³⁰ Ez történt az elvétve, házasságok révén Hartára került magyarokkal is.³¹ Korszakunkban a község az evangélikus báró Prónay család földesurasága alatt állt.

A helység evangélikus gyülekezete az első telepítések idején keletkezett, első lelkésze 1724-ben érkezett, anyakönyvei 1733-tól kezdődnek, temploma 1791 és 1798 között Fabriczy János lelkészsége alatt épült.³² A gyülekezet a Bányakerület pesti esperességéhez tartozott. A reformátusok különválása az 1726–1730 között szolgáló Gaupp Jakab Frigyes alatt történt.³³ A községi elöljáróság 80–90%-át hagyományosan az evangélikusok adták.³⁴ 1840-ben Harta földesura Prónay Albert, felügyelője – több közeli községgel együtt (a szlovák–magyar Egyháza és a német–szlovák–magyar Vadkert)³⁵ – Földváry Pál táblabíró, a solti dekanátus (iskolakör), majd 1846-ig bezárólag öt évig a pesti esperesség felügyelője.³⁶ E hivatalában ő elnökölt a hartai egyház ülésein, amin az egyházközség elöljáróin és tagjain túl a megyei, uradalmi és a helyi hivatalosság képviselői is részt vettek.³⁷ A lelkészt a gyülekezet választotta, a kandidátusokat a földesúr ajánlására a főesperes jelölte ki. A jómódú birtokos bernáthfalvi Földváry család a megyei elithez tartozott, a főispánig bezárólag több megyének is adott hivatalviselőket.³⁸ Földváry Pál testvére, Gábor (1787–1854) többek között 1810-től 1818-ig a kecskeméti járás al-, 1818-tól 1829-ig a Solti járás főszolgabírája, 1832–1838 között másodalispán. A család egy másik – nagyapjuk testvére, I. Miklós – ágán péteri község földesuraiként a felügyelői tisztség a családon belül „öröklődött”: Földváry Károlyt fia, II. Miklós († 1837)

²⁸ A dunapataji plébánia leánygyháza. MISE 1923-ig nem volt Hartán, a gyermekeket Patajon keresztelték. A 18. század elejétől több vegyes vallású, katolikus–evangélikus házas élt a településen. KERESKEDŐ, 1983, 118–119.

²⁹ Egy zsellér kapott: 626 négyszögölnyi földet házhelynek, 800 négyszögölt szántónak, 1050-et legelőnek, ehhez jött még némi szőlő, amiért 18 napnyi robottal, tizeddel és kilenceddel tartoztak. FÉL, 1935, 6.

³⁰ SCHMEL, 1983, 16–33. Az első telepítési szerződés 1724-es, 1725-ben szerepel először az adóösszeírásokban. FÉL, 1935, 2–7; HALASI, 2003, 5–17.

³¹ FÉL, 1935, 4–5.

³² HALASI, 2003, 28–36.

³³ Uo., 19, 25. Csak 1836-ban lett Hartán anyaegyház, addig a dunapataji egyház leányegyházaként működött. Patajon történt az anyakönyvezés is. PUNGUR, 1983, 107, 116.

³⁴ EOL BEEK 1120/1950. PALOTAY Gyula: A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházközség félés százados története.

³⁵ Ma: Dunaegyháza és Soltvadkert.

³⁶ NT 1840, 91, 98, 99, 107; PEIL 5. (1846) 20. sz. 468.

³⁷ HALASI, 2003, 48–49. A Knar halálát követő gyűlésen például jelen volt a megye tisztí alügyésze, a községi jegyző is, korábban egy uradalmi tiszt is.

³⁸ A családhoz: NAGY, 1858, IV, 226–230.

1829–1836 között a Váci járás alszolgabírája követte, aki Földváry Pál előtt maga is a pesti esperesség felügyelője volt, amikor Knar Jánost aljegyzővé választották.³⁹

A falu evangélikus iskolája a solti iskolakör alá tartozott, melynek dékánja szűkebb korszakunkban (id.) Sárkány Sámuel, majd 1835 szeptemberétől, miután az előbbi főesperes lett, Válka (Wálka) János volt.⁴⁰ Harta iskolamestere 1799-től 1831-ig Lemle Péter, akit 1839-ig fia, Henrik követett. 1840-től Gring János töltötte be a hivatalt, akit 1844-ben fegyelmi okok miatt elmozdítottak, majd Linde Ferenc lett a tanító.⁴¹ A tanítók mellett az iskolás gyermekek nagy száma miatt segédtanító is szolgált. 1820-ban – elvileg – 160-an iratkoztak be az iskolába,⁴² 1838-ban pedig már 215-en,⁴³ az iskolát ténylegesen látogató diákok száma azonban – ahogyan a szolgabírák jelentéseiből ez egyértelműen kiderül –, a mezei munkák és a szülők szegénysége miatt ennél jóval alacsonyabb volt.

Hartán Fabriczy Jánost követően 1825. október 8-i haláláig Cancriny Károly Lajos látta el a lelkészi feladatokat. Utána több mint fél évig nem volt lelkésze a falunak, ugyanis a Bartholomaeides Pál *senior* által kandidált személyeket, Farkas Mátyás irsai és Pály csomádi prédikátorokat, Sárkány Sámuel és Földváry Pál hathatós közbenjárására sem fogadta el a gyülekezet. Clementis János rákoskeresztúri prédikátort szerették volna meghívni, de Földváry szerint ő nem vállalta volna el a feladatot.⁴⁴ Ebben a helyzetben merült fel Knar János neve, de a hartai lelkészi pozíció elfoglalásáig vezető út nem volt egyszerű. 1826-ban hívták meg Veszprémből Knart, akinek a megválasztása a személyével kapcsolatos bonyodalmak miatt több hónapot vett igénybe.⁴⁵ Knar Bartholomaeides Pál pesti esperesnek írt leveléből kiderül, hogy a tolnai *senior* „fekete vádokkal telyes Levelet” írt ellene, ezért megkérte az őt ordináló Kis János szuperintendenst, hogy az állítson ki egy bizonyítványt a magaviseletéről, melyet bemásolt a levélbe is.⁴⁶

Knar János gyülekezetével kapcsolatos gondjai orvoslására 1835-ben a megyéhez fordult, azt panaszolva, hogy bár a hívek szerződésében 20 pengő (ezüst) krajcárt ígértek neki minden megeskettett pár után, de az összeget csak rézpénzben (váltókrajcár) kapta meg. A megye kiküldte az illetékes szolgabíró, hogy vizsgálja ki az esetet.⁴⁷ A hartaiak a szerződésre hivatkoztak, hangsúlyozva, hogy annak értelmében eddig is „folyó

³⁹ HKT 1832. augusztus 18. II. félév 14. sz. 105–106.

⁴⁰ HKT 1835. október 3. 28. sz. 221.

⁴¹ HALASI, 2003, 64–65.

⁴² SCHEMATISMUS, 1820, 48.

⁴³ SCHEMATISMUS, 1838.

⁴⁴ EOL BEEK PMEE 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) sz. n. Földváry Pál Bartholomaeides Pálhoz, Tass, 1826. január 30.

⁴⁵ Lásd az EOL BEEK PMEE, 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) és 20. vonatkozó iratait.

⁴⁶ EOL BEEK PMEE 8. dob., 10. Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 22. (1–11.) 2. sz. Knar János Bartholomaeides Pálnak, Veszprém, 1826. március 28. Kérte, hogy az őt bepanaszoló levelet küldje meg neki, hogy válaszolni tudjon rá.

⁴⁷ MNL PML IV.3.a. 1834. december 29. 5927. sz. 1936. 1819-től a konvenció (ezüst) forint és a váltóforint (Wiener Währung, bécsi valuta), illetve váltópénzük a konvenció krajcár és a váltókrajcár árfolyama 1:2,5 volt.

pénzben”, azaz váltóforinttal fizettek és ezután sem fogják ezt ezüstben tenni. A megye igazat adott nekik.⁴⁸ Knar a megyei felekezeti elitben hamar előbbre jutott: 1832. augusztus 8-án Péteriben a pesti esperesség al-,⁴⁹ majd 1835. szeptember 30-án rendes főjegyzőjének választották,⁵⁰ tisztét még 1840-ben is viselte.⁵¹ Az esperességi jegyzőkönyvek és egyéb iratok egy része is az ő igen jellegzetes kézírásával van letisztázva. A gyülekezet jegyzőkönyve szerint „[s]ok háborgattatások után, melylyeket nagy részt ön családja okozhatott neki a gyülekezettel” 1844. április 3-án hunyt el Kalocsán, ahova gyógyulás reményében ment, két nappal később Spaanagel Ferenc vadkerti és Major József kiskőrösi lelkészek temették.⁵²

Szükszavú nekrológja csak annyit említ, hogy „kis hartai lelkész, több éveken át a pesti egyh[áz]megye’ buzgó főjegyzője” volt.⁵³ Korai halála miatt özvegye az esperesség „özvegy-árva nyugdíjintézetétől” nyugdíjban részesült.⁵⁴ Knar halálát követően a Tápió-szentmártonról meghívott Gallé Andort választották utódjául. Knarnak bár nem volt problémamentes a gyülekezettel való viszonya, ám 1835-ben vagy 1836-ban, alatta épült a helyi iskola, két tanteremmel, segédtanítói lakással. Bejárata fölött a következő felirat állt: „A felvilágosodás a népnevelésnek emelé az ágostai vall[ású] ev[angélikus] kis-hartai gyülekezet által Gröb Tamás és Gröb Gáspár kurátorok idejében.”⁵⁵ Ugyan a lelkész neve lemaradt, kétségtelen, hogy az intézmény létrejött és a szöveg is az ő „nép-felvilágosításhoz” sorolható törekvéseinek szellemiségét tükrözi.

Magyarosítási törekvések a Solti járásban

Az evangélikus német és szlovák köznép magyarosítására irányuló törekvéseket több dimenzióban, egy komplex összefüggésrendszerben szükséges vizsgálni. Egyik oldalról figyelemmel kell lenni az egyházi önkormányzatok gyülekezeti, dekanátusi, esperességi, illetve egyházkerületi szintjeire, különös tekintettel ezek vezető tisztségviselőire, mindenekelőtt a világi felügyelőkre és a lelkészekre, továbbá községi szinten az evangélikus iskolamesterek tevékenységére. A másik oldalról a vármegyei közgyűlés és hivatali apparátus, illetve az alsófokú önkormányzatok tisztségviselőit kell szemügyre venni. Harmadik tényezőként az uradalmak, illetve a mind az egyházkormányzat különböző szintjeivel, mind a megyei önkormányzattal összefonódó földesurak szerepét ragadhatjuk meg.

Országos tendenciát jelentett, hogy a közel kétmillió, döntően szlovák és német ajkú hívet számláló evangélikusság vezetésében számarányát messze felülmúlóan érvé-

⁴⁸ MNL PML IV.3.a. 1835. december 18. 5491. sz. 1935–1936.

⁴⁹ HKT 1832. augusztus 18. 14. sz. 105–106. A cikkben tévesen „Knar József” szerepel.

⁵⁰ HKT 1835. október 3. 28. sz. 221.

⁵¹ NT 1840, 90, 99.

⁵² HALASI, 2003, 47.

⁵³ PEIL 3. (1844) 17. sz. 408.

⁵⁴ DETRE, 1996, 102.

⁵⁵ HALASI, 2003, 47.

nyesült a magyar vagy magyar érzelmű nemesség súlya.⁵⁶ A szlovák vagy német ajkú hívekből álló egyházközségek, illetve az ezeket összefogó dekanátusok és esperességek világi és egyházi tisztviselői, különösen a magyar nemesi felügyelők (egyúttal gyakorta a helység földesurai), általában kifejezetten elkötelezettek voltak a magyarosítás mellett, és pozíciójuknál fogva befolyást tudtak gyakorolni a vallásgyakorlat és az iskolai oktatás nyelvére is.⁵⁷ Pest megyében, illetve a Solti járásban a lelkészek gyakorta etnikai értelemben nem magyar származásúak voltak, ugyanakkor, bár a megyével, a földesurakkal és felügyelőkkel való viszonyukban akadt példa konfrontációra, alapvetően az együttműködés volt a jellemző.

Esetünkben a megyei nemesi elitek érdekeit képviselő Földváry Pál hartai egyházközségi, solti dekanátusi, majd pesti esperességi felügyelőként, hivatalánál fogva maga is aktívan fellépett magyarosítás érdekében.⁵⁸ A magyar származású lelkészek, mint id. (nemes ilenczfalvi) Sárkány Sámuel, solti dékán esetében a megye magyarosító törekvéseivel való azonosulás adta magát (ahogy egy szolgabírói jelentés fogalmazott, a „honnyi nyelv eránt viseltető valodi buzgó Indulatból” elkötelezett a magyar nyelv mellett), de ahogyan az apai részről német származású Knar János vagy a nyitrai szlovák Válka János⁵⁹ esete mutatja, ezek a lelkészek is kifejezetten azonosulhattak a világi felügyelők és a megye magyarosító céljaival, sőt proaktívan léphettek fel. Ugyanakkor volt példa hatósági erőszak miatt a megye és a helyi lelkész, illetve iskolamester közötti konfliktusra, sőt ellenállásra is.⁶⁰ A megyék intézkedéseivel szemben az országos politikai irodalomban is megjelentek az egyházon belülről kritikus hangok: Samuel Hoič, felsőmicsinyei (Zólyom vármegye) lelkész röpiratában többek között Pest státútumát és állítólagos visszaéléseit is kritizálta.⁶¹

A magyar nyelv hivatalos használatának lényeges faktora és indikátora az egyházkormányzati ügyintézés nyelve. A pesti esperességnek a 19. század ’20-as, ’30-as éveire vonatkozó iratanyagát áttanulmányozva a következő tendenciákat állapíthatjuk meg. Az esperesség jegyzőkönyvei korszakunkig egységesen latin nyelvűek. A változás a harmincas években zajlik le, az 1836-tól tartott esperességi gyűlések kötetbe rendezett protokollumai már kizárólag magyar nyelvűek.⁶² A beadványok német, szlovák, magyar és latin nyelven készültek, attól függően, hogy mely felektől és – adott esetben – mely

⁵⁶ VARGA, 1982, 56.

⁵⁷ Az intézményhez: BOLERATZKY, 1941 és 1942.

⁵⁸ Lásd például az egyházi magyar iskola alapításának ügyét: PEIL 1. (1842) 2. sz. 24.

⁵⁹ EOL BEEK BOA Bányakerületi ordinációs anyakönyv 1801–1885. 144. [240]. 93. sz. Rövid ideig Földváry Pál gyermekeinek nevelője, 1829-től vadkert, majd egyházi lelkész, solti dékán, majd pesti főesperes. Nekrológja szerint: számos könyvet írt, de ezek közül csak kevés került nyomtatásba, volt „magyartót olvasó könyve, a magyar nyelvnek szláv ajkúak közötti terjesztésére; keresztyén káté, ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] ifúság számára, szláv nyelven, s végre egy szintén szláv nyelvű olvasó könyv kezdők számára”. PEIL 14. (1871) 36. sz. 1147–1148.

⁶⁰ A két esethez: BERÉNYINÉ KOVÁCS, 2011, 5–7.

⁶¹ HORVÁTOVIČ [HOIČ], 1833, 1–11, 7–8. Samuel Hoič szerint a tanítók és lelkészek jutalmazásának gyakorlata „veszedelmes” következményekkel járhat, ha általánosan uralkodó divattá válik, továbbá Pest megyéből is hozott példát hatósági visszaélésre.

⁶² EOL BEEK PMEE 1. dob., Az esperességi gyűlés végzéseinek jegyzőkönyve 1836–1871.

ügygel kapcsolatban érkeztek. A beadványok nyelve alapvetően a gyülekezetek tagjainak (illetve adott esetben az azokon belül elkülönülő „natio”-knak), valamint a lelkészeknek az etnikai-nyelvi háttérével függött össze. A nem magyar ajkú gyülekezetek esetében a magyar nyelv használata kizárólagosan vagy más nyelvekkel párhuzamosan már implicit vagy explicit módon a magyar hivatalos nyelv, illetve a magyarosítás/magyarosodás ügyével kapcsolatban értelmezhető. A magyar tehát itt – összhangban az ügy mellett elkötelezett egyes világi felügyelők, lelkészek, megyei tisztviselők törekvéseivel – mint az egyházkormányzat és a hitélet jövőbeli új hivatalos nyelve tűnik fel. Az ilyen kérvényeknek nem csak a gyakorlati jelentősége, de egyúttal demonstratív jellege is megnyilvánul. Például a „két Nemzettséget [...] nevezetesen Németet, és Tótot, de egy Evangelica Eclésiát formáló” vadkerti evangélikusok 1826. július 17-én magyarul kérvényezték, hogy a vasárnapi istentiszteleteket és a hétköznapi könyörgéseket a szlovák és német mellett rendszeres időközönként már magyarul is tartson a lelkész. A kérvényen a kérelmezők neveinek felsorolása mellett ott szerepel Földváry Gábor felügyelő és Sárkány Sámuel prédikátor aláírása, akik feltehetőleg a kezdeményezés értelmi szerzői voltak.⁶³ A felügyelők a tisztségviselőkkel még legtöbbször latinul leveleztek, de a magyar, még az 1830-as diétát követő megyei statútumalkotási hullám előtt itt is elkezdett áttörni: például Földváry Pál kifejezetten hangsúlyozta, hogy Földváry Miklós hozzá magyarul írott levelére magyarul válaszolt.⁶⁴

Pest megyében az evangélikus egyházon belüli magyarosító törekvéseknek igen erős propagandája is volt. Thaisz András, a korszakban a pesti esperesség ügyvédje, 1819–1828 között a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztője volt, s ennek révén is igyekezett népszerűsíteni egyháza magyarosítási törekvéseit és eredményeit, hogy másokat is hasonló tettekre buzdítson. 1826-ban a lap arról számolt be, hogy Sárkány Sámuel prédikátor tizenöt éves szolgálata alatt nagy eredményeket ért el a szlovákok lakta Egyháza „megmagyarosításában”, akik végül maguk kérték (a fenti vadkerti esethez hasonlóan), hogy háromhetente tartsanak magyar nyelvű istentiszteletet, ám végül erre négyhetente került sor. A lelképásztorok hatására bizonyosságul a cikk Pereg község régebbi esetét is felhozta, valamint a Solti járásból olyan kortárs példákat, ahol a földesurak segítették elő a községek magyarosodását (Péteri, Kiskőrös, Vadkert).⁶⁵ A szöveg más formában a *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban is megjelent.⁶⁶ Thaisz egy másik cikke az 1827. június 14–15-én, Péteriben tartott esperességi gyűlésről számolt be, amelynek közlését azzal indokolta, hogy az esemény közcéllal bírt, illetve az – itt még széles értelemben, műveltségként vett – „tudomány” ügyét érintette. Eszerint az új esperességi felügyelő, korábbi alfelügyelő, Péteri földesura, Földváry Miklós beiktatása napján, a reggeli istentisztele-

⁶³ EOL BEEK PMEE 8. dob., Regestrum tertium, 1822–1830, 1826. 23. sz.

⁶⁴ EOL BEEK PMEE 8. dob., Regestrum tertium, 1822–1830, 1829. Földváry Miklós Földváry Pálnak és Sárkány Sámuelnek, Péteri, 1828. december 13. Földváry Pál és Sárkány Sámuel Földváry Miklósnak, Vadkert, 1829. január 16.

⁶⁵ Thaisz [András]: Egy Tót helység megmagyarosodik. TGy 10. (1826) 1. sz. 110–117.

⁶⁶ HKT 1826. január 28. 8. sz. 61–62.

ten Knar János hartai prédikátor „ezen az előtt tiszta tót helységben, egy rövid, de diszes magyar prédikációt tartott”.⁶⁷

A tudósítások, különösen az elért eredményeket illetően tulajdonképpen a pesti evangélikus elitek, különösen a megyével összefonódó felügyelők és az elkötelezettebb lelkészek felfogását reprezentálják, egyúttal azt mutatják, hogy az egyházi önkormányzatok tisztviselői saját hatáskörükben az országos és megyei fejleményektől függetlenül is magyarosító tevékenységet fejthettek ki. Az evangélikus elitek a köznép magyarosításának legfőbb eszközeit az iskoláztatásban és a lelkipásztorok, illetve a földesurak ténykedésében látták, egyúttal hangsúlyozták a fokozatosság elvét is, amelyek egybeváltak Pest 1831-es és 1832-es rendelkezéseinek céljával és eszközeivel. A nemzeti liberalizmus áttörésével a magyar érzelmű felekezeti nemesi elitek hatására az egyházkormányzat különböző szintjein a későbbiekben egyre nagyobb mértékben érvényesültek a magyarosító tendenciák, különösen a szlováksággal szemben, melyek 1840-től, gróf Zay Károly főfelügyelővé választásával tetőztek.⁶⁸ A pest megyei evangélikus anyanyelvi iskolák számára az 1840-es évek közepén már ebben a szellemben elfogadott központi irányelv a 6–12 éves korosztályt illetően egy komplex pedagógiai programot adott az anyanyelvi oktatás mellett a magyar nyelv tanítására.⁶⁹

Knar János tervezete

Knar János evangélikus prédikátor mint megyei „külső” hivatalszó 1832. április 10-ére keltezett tervezete Pest megye 1830:8. tc. nyomán foganatosított statútumai, konkrétan az 1832. évi 22. sz. V–VII. pontjának végrehajtása nyomán született. Knar azt akkor adhatta át az illetékes szolgabírónak, amikor az az esedékes húsvéti vizsgán igyekezett felmérni a község tanulóinak magyartudását. A tervezet magán viseli a pesti esperesség, illetve solti dekanátuson belüli, illetve a vármegyei magyarosító törekvések hatását, de mindenekelőtt szerzőjének a községben szerzett többéves saját gyakorlatára és a legközvetlenebb helyi tapasztalatokra támaszkodott. A tervezet szerzője szerint elsősorban saját települése viszonyaira íródott, de benne rejlett az általánosságá tétele igénye is. Knar, összhangban az esperesség és a dekanátus, illetve a vármegye felfogásával, kifejezetten hangsúlyozta a javasolt intézkedések erőszakmentességét. Ennek szellemében bár alapvetően közvetett módokat javasolt a magyarosítás elősegítésére, egyes megoldásai mégis hatásai kényszerre épültek.

⁶⁷ Thaisz [András]: Jelességek. TGy 11. (1827) 6. sz. 119–122, 121. A gyűlés jegyzőkönyvét lásd EOL BEEK PMEE 8. dob., Registrum tertium, 1822–1830, 1827. 5. sz. Acta Seminalis Conventus Péteri, 1827 die 14 et 15 Junii. A protokollum külön megemlékezik Knar beszédéről is: „Ante omnia exaudito in aedibus sacris R. D. Joh. Knarr Kis hartensi V. D. Ministro, de felicitate Ecclesiarum gremialium proloquente, Dominus Inspector salutato Conventu sessionem aperuit”.

⁶⁸ VARGA, 1982, 56–61.

⁶⁹ *A Pest megyei evangélikus iskolák rendszere, a magyarboni iskolák rendszeréhez alkalmazottan* című irányelvet Linde Ferenc tanítóskodása alatt fogadták el; szövegét az iskolai jegyzőkönyvből közli HALASI, 2003, 70–71.

Pest közgyűlése 1832. november 24-én foglalkozott Mészáros Károlynak, a Solti járás alszolgabírájának ugyanazon év augusztus 11-én, Kalocsán kelt jelentésével, amely az 1832. évi 22. sz. végzés értelmében „a Magyar nyelv miképp terjedését” illető tapasztalatokat summázta a német Harta és Hajós (a kalocsai érsek földesurasága alatt lévő katolikus svábok lakta mezőváros), illetve a rác Dusnok és Bátya helységekben esküdt-társaival végiglátogatott szokásos húsvéti iskolai vizsgák eredményei alapján. Mind a négy helyen általános panasa volt a lelkipásztoroknak a magyar könyvek hiánya, melyet a szülők egy része nem akart, más része szegénysége miatt nem tudott megvenni.⁷⁰

A közgyűlési jegyzőkönyv szerint Hartán „a próba tétel alkalmával 58 fiú, és Leány gyermekek[ne]k, kik Közül 35. olvastak, nagyobb része azt, amit olvasott, értette is, ezen Helységnek Agostai vallást Követő Lelki Pásztor minden módokat lattzatik el követtni honnyi nyelvünk erősödésén, aki egyszersmind a Magyar nyelv tenyésztésének akadályoztatásáruíl írásban bé adván észre vételeit, mellyet ezennel Tudósítása mellett bé is mutatott.”⁷¹ A jelentést és mellékletét tudomásulvételre és a lehetséges felhasználás végett átadták a magyar nyelv terjesztésével foglalkozó kiküldöttség részére, innentől további sorsa ismeretlen.

Knar először a problémákkal, majd lehetséges megoldásukkal foglalkozott. A legnagyobb akadályként – a szolgabírói jelentéssel összhangban – a magyar könyvek hiányát, illetve a korai iskolaelhagyást jelölte meg. Javaslatait hat pontban összegezte. Ezek közül az első három a magyar nyelvű könyvek hiányán segített volna (melyek lehetővé tették volna az iskolán kívüli, önálló nyelvtanulást), illetve legalább a magyar nyelv elsajátításáig kötelezővé tette volna az iskoláztatást. A 4. és 5. pont a magyar nyelv elsajátításának más, nem intézményes, a kulturális keveredésen keresztül az akkulturációt elősegítő módjait ajánlotta a megye figyelmébe, mint a gyermekek magyar házakhoz szolgálatba adása (számítva a földesurak támogatására), vagy a magyar katonaság állomásoztatása a helységben (a helyiekkel kialakult kapcsolatokon és mintaadáson keresztül). Végül a 6. pont a lelkipásztorok szerepét hangsúlyozta a folyamatban. Knar legmeglepőbb – a realitások talajától elszakadó – javaslata (az 1. pontban) a hartai német köznépet úgy kívánta a cél felé terelni, hogy 10 éves moratóriummal a házasság előfeltételévé tette volna a magyartudást. Ha a tervezetnek más fogantatja nem is lett, a megye Knar Jánost, csakúgy mint Sárkány Sámuel elismerésben részesítette.⁷²

A magyarosodás reprezentációi

A község lakosságának tényleges nyelvtudásáról az érintettektől származó közvetlen információink nincsenek, még kevésbé férhetünk hozzá a hartai köznép – ekkor még nyilvánvalóan prenacionális, lokális jellegű – identitásához. Ekkoriban a megyék, de az egyház számára is a nem nemes köznép magyarosodásának egyedüli kritériuma a nyelv-

⁷⁰ MNL PML IV.3.c. 425. dob. 1832. november 24. 5973. sz.

⁷¹ MNL PML IV.3.a. 1832. november 24. 5973. sz. 2494.

⁷² BERÉNYINÉ KOVÁCS, 2011, 12.

tudás léte/hiánya volt. Amely források a rendelkezésünkre állnak, azok a megyei hatóságok, illetve az egyházi felsőbbség uralmi szempontjai és elvárásai alapján keletkeztek, ezek alapján dolgoztak még áttételesebb képet közvetítve a korabeli statisztikák is. A továbbiakban ezért ezeket itt mint reprezentációkat kezeljük.

A magyarosítás ügyére különösen fogékony Fényes Elek már 1837-ben kiemelte, hogy „a’ hajdani pilisvármegyei német és tót helységek mind eddig felette kevés előmenetelt tettek a’ magyar nyelvben; ellenben a’ Pest és Sólt v[árme]gyékben fekvők vagy egészen elmagyarosodtak mint p[éldának] o[káért] Miske, vagy jobbadán beszélik a’ magyar nyelvet, kivált a’ férfiak; s’ innen mind a’ katolikusoknál, mind az evangélikusoknál rendszerint minden második vagy harmadik vasárnapon magyar prédikációk is tartatnak”.⁷³ Megállapítása érezhetően a vármegye és az egyház korabeli szempontrendszerét érvényesíti, vonatkozó adatait is részben egyházi sematizmusokból és megyei forrásokból szedte.

Harta Fényes 1837-es leírása szerint „német–magyar” falu, amely ez esetben a szórványosan betelepült magyarok mellett mindenekelőtt a lakosság köznapi érintkezésben használt magyartudásának növekedésével kapcsolatos percepcióra is utalhat. 1851-es, a korábbinál komplexebb leírásában már megjelenik az asszimilációs folyamat összetettsége, az etnicitás, a viselet és a nyelv elválasztása. Eszerint Harta „egy a legnevezetesebb helységek közül Magyarországon”, mert „megmutatta, mit lehessen tenni kitartó szorgalom által úgy szólván semmiből”, „csinos házakkal, egyenes utcákkal ékeskedő, vagyonos és értelmes polgárokból álló legvirágzóbb községe Pest-Solt v[ár]megyének”. Ekkor 1799 evangélikus, 365 református, 13 „héber vallású”, azaz zsidó lakója volt a községnek (tehát az 1837-es leíráshoz képest a katolikusok eltűntek, az evangélikusok száma 58-cal csökkent, a reformátusoké 5-tel, a zsidóké 7-tel növekedett), „mind német, ámbár többnyire s a férfiak mindnyájan tudnak magyarul”, közülük „[a] férfiak magyarosan öltözködnek, de a nők csúf régi német öltönyüket rendetlenül megtarták”.⁷⁴

Az egyházi sematizmusok hasonló folyamatokat mutatnak. A hartai egyházközséghez 1820-ban Cancriny Lajos Károly lelkészsége alatt 1432 lélek tartozott, akik németek voltak, filiája 15 lélekkel Dunapataj.⁷⁵ 1838-ban, már Knar szolgálata idején 1762 lélek tette ki az egyházközséget, szintúgy német nyelvűek.⁷⁶ Az 1840-es sematizmusban változást jelez, bár adatai változatlanok, a gyülekezet nyelveként már „német és magyar”

⁷³ FÉNYES, 1837, 348–349. Fényes a nyelv alapján osztályozta az egyes településeket (vegyes helységeknél a domináns nyelv kerül előre), bár nem egyenlő intenzitással, figyelemmel volt egyéb tényezőkre (szokásokra, népviseletre), illetve a mentalitásként visszaadható „nemzeti karakterre” is. A nyelvhasználat, az etnicitás és a – helyi, prenacionális, modernizálódó nemzeti – kollektív identitástudat viszonya, illetve az asszimiláció összetettebb probléma, mint ahogyan azt a 19. század közepi statisztika ábrázolta. Fényesnél, ahogy a megyei elítelt többségének gondolkodásában is a magyarosodás fő kritériuma a magyar nyelv használata a közérintkezésben. Vö. FÉNYES, 1836, [3]–[4].

⁷⁴ FÉNYES, 1851, Kis-Harta.

⁷⁵ SCHEMATISMUS, 1820, 48.

⁷⁶ SCHEMATISMUS, 1838.

volt feltüntetve.⁷⁷ Lemle Péter tanító 1833-as éves áttekintésében azt jegyezte fel, hogy a tanítványai „[o]lvasnak magyarul s németül és az elolvasott könnyebb magyar szavakat németül megmondják”, illetve „[m]agyar össze beszéléseket mondanak”.⁷⁸ Bernát György főszolgabíró 1836-os jelentése Hartát illetően meglehetősen szerény eredményekről számolt be a megyének: „a’ Gyermekek a’ tudományokban nagy elől menetelt tesznek, a’ Német Gyermekek, de a’ Magyar nyelvben a’ helybeli Lelki atya Knarr János Úrnak igyekezete mellett is, nem ki elégitő az előre halladás”.⁷⁹ Ahogyan arra Fényes is utalt, a korabeli percepció szerint is nagy különbség volt a férfiak és a nők magyartudása között. 1839-ben egy Vadkert kapcsán írt szolgabírói jelentés arról számolt be, hogy a magyar nyelv köztük „meglehetősen terjedésben van”, mert „az öregebb, és a’ Hartáról hozott néhány asszonyokat és kisebb nevendékeket kivéve, tsak nem minden Német és Tót lakos értt Magyarúl, és beszél is”.⁸⁰

Hogy valóban a lelkész és az iskolamesterek tevékenységének köszönhetően a német anyanyelv mellett a magyartudás arányának növekedéséről, a köznapi érintkezésben a magyar használatának megjelenéséről van-e szó, vagy csak az alsófokú oktatás és a vallásgyakorlat nyelvének egyoldalú, részleges magyarnyelvűsítéséről, esetleg arról, hogy az ügy mellett elkötelezett lelkész így akarta a szuperintendencia és a megye felé saját magyarosítási teljesítményét felmutatni (ahogyan azt tervezetében is tette), nem tudjuk.

Hartáról gazdag modern irodalom áll rendelkezésre, amely makacsul tovább élő hagyományokat jelez. A magyar nyelv ismerete – elsősorban az egyre szélesebb körben alkalmazott magyar tannyelvnek – a 19. század utolsó évtizedeitől Hartán is egyre inkább elterjedt, a férfiak körében, köszönhetően a hadseregnek és a szomszéd falvak lakóival való érintkezésnek, a századfordulóra általánossá vált. Ugyanakkor a közösségen belüli kommunikáció és az istentiszteletek nyelve német maradt. A magyar falvakkal szigetszerűen körülölelt német település prenacionális jellegű, helyi kollektív identitásában még a két világháború között is „megmaradt németnek”, őrizte a hétköznapi érintkezésben az úgynevezett „hartai németet”, de elkülönülő identitásukat a sajátos hagyományok, népszokások és viselet is erősítette.⁸¹

A forrásközlésről

Az alább közölt iratok lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML), Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai (IV.3.c.), Általános közigazgatási iratok (1. kútfő), 425. doboz. Az eredetileg évrende-

⁷⁷ SCHEMATISMUS, 1840, 99.

⁷⁸ HALASI, 2003, 74–75.

⁷⁹ MNL PML IV.3.a. 1836. augusztus 31. 4499. sz. 1307.

⁸⁰ MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob. 1839 március.

⁸¹ EILER, 2011, 19–25. A 20. század közepén készült gyűlekezettörténet szerint 1927-ig az egyetlen magyar nyelvű vízkeresztű igehirdetéssel szemben a gyülekezet igehirdetési nyelve „mindenben a német volt”. EÖL BEEK 1120/1950. PALOTAY Gyula: A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházköz-ség félévszázados története.

zett közgyűlési anyagból a magyar nyelv ügyéhez kapcsolódó iratokat a pertinenciaelv alapján ismeretlen időpontban kiemelték, létrehozva „A magyar nyelv ügye 1831–1839” című, a 2016-ban revidált raktárjegyzék szerint eredetileg a 441-es számot viselő dobozt.⁸² Ennek a tartalmát osztották át később a jegyzék szerint a 424., illetve a 425. sz. dobozokba, melyek közül a vonatkozó iratok ma csak az utóbbiban találhatóak meg. Ennek tartalma „[r]estaurált, paginált, rendezetlen iratok”, illetve „[k]ülön csomóban: restaurálatlan iratok”.

Az iratanyag döntő része a közgyűlés által a magyar nyelv terjesztésével foglalkozó, 1832 elején felállított állandó deputáció részére átadott közgyűlési iratokat öleli fel, míg a tematikusan kapcsolódó, a magyar színjátszást, a nemzeti színház létrehozását illető iratokat két külön dobozba rendezték.⁸³

A 425. dobozban egyrészt a megyei statútumok és fogalmazványaik, más megyéktől érkező hasonló hivatalos hirdetmények, az illetékes ideiglenes, majd állandó – időközben szervezetileg is átalakuló – deputáció iratai és a megyei külső felektől beérkező iratok találhatóak, másrészt azok a jelentések, amelyek az 1832. évi 22. sz. statútum következtében a szolgabíráktól az állandó deputációhoz, illetve a megyéhez érkeztek be. Ezek járásokként, községi szinten mérték fel az éves vizsgák alapján a magyarnyelv-tudás szintjét, majd a következő évtized során az elemi iskolák állapotát. E forráscsoport iratai, melyhez hasonlóval több más megyében is találkozhatunk, a megyei hivatalnokok uralmi szempontjából alkottak képet a kebelbeli lakosság nyelvtudásáról, a magyarosodás tendenciáiról, az alsófokú oktatási intézményrendszer állapotáról és az ezekkel kapcsolatos problémákról.

Az általunk vizsgált, jelenleg a 425. dobozt alkotó iratok valamikor eláztak és súlyosan roncsolódtak.⁸⁴ Többségüket 1971. január 22-ével restaurálásra adták ki.⁸⁵ A laminálással helyreállított iratok egy részét ténylegesen is sikerült megmenteni az enyészettől, rajtuk az írás jól olvasható, más részük nehezen, de még olvasható maradt, egyes iratok viszont szinte az olvashatatlanságig károsodtak, több esetben eredeti iktatószámuk se fejthető fel. Az iratok kisebb része restaurálatlanul maradt, *de facto* kutathatatlan állapotban van. Külön problémát jelentenek azok a fóliók, amelyekből kisebb-nagyobb darabok hiányoznak, emiatt az adott szövegrészek végérvényesen helyreállíthatatlanná váltak. Állapotuk és rendezetlenségük megnehezíti a korabeli közgyűlési munka és az iratkezelés rendjében elfoglalt helyük utólagos rekonstrukcióját. A vármegyei statútumok szövegét ugyanakkor a közgyűlési jegyzőkönyvek is tartalmazzák, adott esetben

⁸² Kerényi Ferenc még ezt a jelzést használta. KERÉNYI, 2002, 14. 17. jegyzet, 39. 123. jegyzet, 40. 126. jegyzet.

⁸³ MNL PML IV.3.c. 431, 432. dob. A magyar színjátszásra, a nemzeti színházra vonatkozó közgyűlési iratok (1792–1841).

⁸⁴ A levéltár munkatársainak közlése szerint nagy valószínűséggel az egykori Üllői úti pinceraktár alsó polcain tárolt iratok között ázott el ezen doboz tartalma is.

⁸⁵ Lásd az iratok között található átvételi ívet Bóhm Katalin restaurátor számára. Az iratanyag állapotára sem Kerényi Ferenc, sem Berényiné Kovács Gyöngyi nem utalt.

tisztázati kéziratuk a közgyűlési iratok között is fellelhető, így ez alapján a nyomtatványok esetleges hiányai pótolhatóak voltak.

Knar kézirata a megyei nyomtatványoknál nagyobb mértékben roncsolódott, esetenként kisebb darabok is hiányoznak a papírból, ugyanakkor az esetek túlnyomó részében ezek a hiányok egyértelműen pótolhatóak voltak. Ahol az eredeti szöveg olvashatatlaná vált, ott a saját olvasatomat szögletes zárójelben közlöm. Hasonló módon jelölöm a különféle rövidítések feloldását is.

Források

1.

Pest vármegye 1831. január 20-i statútuma⁸⁶

Tekintetes, Nemes Pest Vármegyének 1831^{dik} Esztendei Jánarius 20^{dik} Napján Pesten tartatott Köz-Gyűlésében:

312.313. A' legközelebb elmúltt Ország Gyűlésén hozott 8ik Törvény Czikkely' következtésében⁸⁷ a' Honnyi Nyelv' előmozdítása tárgyában Köz megegyezéssel e' következő Határozások tétettek:

1^{ször} Hogy ennekutánna ezen Vármegye által akár Folyamodások, akár pedig más akárminémű Irományok tsak úgy fogadtassanak el, hogyha azok Magyar Nyelven lesznek öszveszerkeztetve, 's más akármi nyelven ne talán beadandók pedig tekintetbe való vétel nélkül visszaadattassanak.

2^{ször} Minden, ennekutánna akár a' Vármegye Törvényszéke, akár Vice-Ispány, akár Szolga-Bírák Urak előtt kezdendő Perek tsupán tsak Magyar Nyelven indíttassanak, és folytattassanak, 's másképpen el se fogadtassanak, melly Határozás ezen Vármegye' kebelében lévő valamennyi Úri Székekre, 's Mező Városok előtt folytatandó Perekre és Jegyző-Könyvekre nézve is kiterjesztetik, azon hozzátétellel: hogy az eddig deák, vagy más nyelven folytt Perek is ennekutánna tsupán tsak Magyar Nyelven folytattathassanak, elannyira: hogy az Alperes felelni se tartozzon a' Perben, ha a' Felperes nem Magyar Nyelven venné a' Pert folyamatba.

3^{ször} Hogyha megtörténne, hogy az Országbeli akármelly Törvényhatóságtól ennekutánna is nem Magyar Nyelven írott Levelezés érkezne, azok is elfogadtassanak ugyan, azomban az azokra adandó legelső Válaszolásban az illetén Törvényhatóságok a' fentírtt Törvény szabására emlékeztettetvén, megkérettessenek, hogy jövendőre nézve Levelezéseiket Magyar Nyelven elkészítve küldjék, hogyha mindazonáltal még mind e' mellett is valamellyik ollyan Kormánytól, mellyet a' Törvény, Magyar Nyelvonn való

⁸⁶ A jegyzőkönyvben: MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1831. január 20. 312, 313. sz. 114–117.

⁸⁷ 1830:8. tc.

Levelezésre utasított, vagy valamelyik a' fentebb írt módon már megemlékeztetett Törvényhatóságtól még is nem Magyar Levelezés érkezne, az ilyen minden foganat nélkül fog hagyattatni.

^{4^{szet}} Minthogy előre el-lehet látni, hogy a' Magyar Nyelvnek virágzásba való hozása sikeresen tsak úgy eszközöltethetne, hogyha az Oskolai Tanítók, és Lelki Pásztorok is e' végre egyesített akarattal munkálódnának; ahhozképpest egy Deputatio rendeltetett ki azon útasítással: hogy ez eránt miképpen lehessen legfogatosabban a' Magyar Nyelvnek terjesztését előmozdítani, a' legközelebbi Köz-Gyűlésre véleményét adja.

Melly ebbéli Határozás kinyomtatattatni, 's a' Megyebeli valamennyi Községeknek és Főbenjáró hatalommal bíró Uradalmaknak megtartás, és hozzá alkalmaztatás végett kiadattatni; egyszersmind pedig az Országbeli valamennyi Nemes Vármegyéknek Tudomány, és az illetőknek utasítások végett megküldetni rendeltetett.

Feljegyezte és kiadta
a' fen tisztelt Tek[intetes] N[eme]s Vármegyének
Fő Notáriusa
Sárközy Imre⁸⁸

2.

Pest vármegye kísérlőlevele⁸⁹

Nagy-Méltóságú, Méltóságos, Fő-Tisztelendő, Tisztelendő, Tekintetes, Nemes, Nemzetes, és Vitézlő Rendek, Kedves Barátink, 's Atyánkfiak!

Édes Hazánk' Polgári-Alkotmányának leghathatosabb tartalékját, és Nemzetiségünk' fenn tartásának Fő eszközét Honnyi Nyelvünkben lelvén, 's ennél fogva ennek mentől szélessebb terjesztését, minél közönségessébbé való tételét, és más, a' pallérozódásnak magos polczain álló Europai Nemzeteknek lelkes példájok szerént, a' Csinosodásnak is minél magassabb léptsőjére való emeltetését, 's ez által Hazánk' boldogságának, ezen egy szabad Constitutionális Nemzethez illő Polgári lételnek elérésére vezérelhető leg főbb úton leendő előmozdítását mi is erejinkhez képest eszközölni kívánván, Nemzetünknek ezen Köz-Ügyét, a' Haza boldogságáért lángoló szíveinknek forró óhajtásaihoz képest lelkesen elősegíteni édes kötelességünknek lenni tartjuk.

Ezen szempontból indulván, a' Törvényhozó Testnek a' közelebb szerentséssen befejezett Ország' Gyűlésén e' részben tett sikeres Intézeteit is szemeink előtt hordozván, a' fent érdeklött Szent Czélnak elérésére vezéreltethető módok eránt való Vélemény adás végett megbizva volt Megyebeli kiküldöttségünknek e' mai napon tartatott

⁸⁸ Sárközy Imre (1783–1836) ügyvéd, Pest megyei második aljegyzője (1818–1820), főjegyzője (1829–1836), 1831-től táblabírája.

⁸⁹ Tisztázati kézírata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.

Közönséges Gyülekezetünkben eleibénk terjesztett Munkája a' ./- és ../- alatt ide reszített Rendeléseinket,⁹⁰ és határozásainkat szülte.

Mellyeket a' midőn a' közelebb múlt esztendei 312. Szám alatt költ Hivatalos Leve-
lünk⁹¹ mellett közlött hasonló határozásainknak folytában Nagyságtokkal, Kegyelme-
tekkal ezenn Barátságosan egyszer'smind hivatalosan közlenék, az eránt kívántuk
Nagyságtokat Kegyelmeteket Atyafiságos bizodalommal megkeresni, hogy azokat olly
szívessen fogadni méltóztassanak, mint a' milyen szíves iparkodásnak, és Hazafiúi igaz
törekedésnek szülöttyei azok.

Kik egyéberánt Atyafiságtokba, szíves Barátságokba ajánlottak, szokott tisztelettel
maradunk. Költ az 1832-ik Esztendei Boldog Asszony Hava⁹² 14-ik Napján, Pesten tar-
tott Köz-Gyülésünkben.

Nagyságtoknak Kegyelmeteknek

[Kész] köteleességű szolgálai szíves
Baráti, s Attyokfiai.

3.

Pest vármegye deputációjának tervezete és a közgyűlés végzései⁹³

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1832^{dik} Esztendei Boldog Asszony Hava 14^{dik}
Napján Pesten tartatott Köz-Gyűlése' alkalmatosságával:

22. Azon Kiküldöttség, melly a' múlt Esztendei 313dik Szám alatt, a' Magyar Nyelvnek
terjesztetésére szolgálható Intézetek eránt való Vélemény adás végett kiküldettetett,
jelentvén: hogy mindazon Rendeléseket, mellyek 1791dik Esztendőtől olta, a' most fo-
lyó Esztendeig, a' Vármegye által tulajdon Kebelére való nézve tétettek, valamint nem-
külömben a' Törvényhozó-Test által, az 1825/27dik Esztendei Ország Gyűlésen az
előleges Sérelmek sorában, a' Nyelvek terjesztését hátráltató akadályoknak elháríttatá-
sokra, s terjesztetésének minél foganatossabban leendő eszközöltetésére javallott mó-
dokat megfontolván, azon meggyőződéstől vezéreltetve: hogy a' Honnyi Nyelvnek
minél szélessebb terjedése, a' Nemzetiségnek, s ez által a' Haza boldogságának előmoz-
dítására, s az eggyes Polgárokat öszvekapcsoló, de a' különbféle Nyelvek által nem ke-
véssé megtágult köteleknek inkább inkább való öszveszorításokra egy egy leghathatós-
sabb eszköz légyen, – hogy a' reá bizattakban mentül sikeressebben eljárhasson,
munkálkodásának Körét e' képpen határozta légyen meg, tudni illik: –

⁹⁰ Lásd a 3. és 4. számú forrást.

⁹¹ Lásd az 1. számú forrást.

⁹² Január.

⁹³ A jegyzőkönyvben: MNL PML IV.3.a. Kgy. jkv. 1832. január 14. 22. sz. 40–52. A deputáció kéziratosa munkálata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.

Hogy Iször Figyelme azon akadályoknak elhárításokra fordítasson, mellyek az egész Országban uralkodni tapasztaltatnak, 's ennél fogva tsak a' Törvényhozó-Test, vagy a' Kormány által lévén orvosolhatók, részszerént e' végett a' jövő Ország-Gyűlésére küldendő Megyebeli Követ Uraknak adandó Instructióban lennének iktatandók, részszerént a' Kormány székekre teendő felírások által volnának szükséges Orvoslás végett előterjesztetendők.

És Iször Hogy a' Nyelvnek a' *Megyében* leendő terjesztésére szolgálható módok eránt való Javallatoknak tétele légyen munkálkodásának Tárgya. – Mellyeket ismét – nem is érdekelvén azokat, mellyek már azon Határozásnál fogva, melly mellett ezen Kiküldöttség e' Tárgy eránt megbízattatott, a' Köz Ügyeknek, és Törvénykezésnek, ezen Megyében leendő folytatására való nézve megállapittattak.

a.) *Közép Pontiakra*, vagyis a' Vármegye Középpontjából folyvást, és állandóul adandó Rendszabásokra, 's útasításokra; és –

b.) *Külsőkre*, – mellyek tudniillik, a' most érdeklött Közép ponti Rendeléseknek következtetésében, a' Külső Tisztviselők által vétettetének eszközölsébe, – vélné felosztandónak lenni; – Ezekhez képest tehát azt adja tudósításul a' Kiküldöttség, hogy: –

A' mi az Isőket úgymint: az *Országosokat illeti*: ezek Vélekedése szerént következtetendőkben állapittathatnának meg, úgymint:

Iször Minekutánna a' közönséges tapasztalásból tudva volna, hogy a' Vallásra tekintve, az Ország Lakossai között, leginkább az *Ágostai Vallástételt követők* légyenek azok, kik a' Magyar Nyelvet legkevesebb részben gyakorolják, a' mit azomban sem a' Nemzetiség, – sem a' Honnyi Nyelvhez való vonzódás fogyatkozásának tulajdonítani éppen nem lehet, hanem leginkább azon környüállásnak, hogy ezek többnyire olly Vármegyékben vagynak, mellyekben a' Tóth Nyelv uralkodik, és hogy az ezen Vallástételhez tartozó Ország Lakossainak nagyobb része kevesebb tehetséggel bírván, mint a' más Vallásbeliek, – e' képpen a' Magyar Nyelvnek terjesztésére szolgálható költségesebb Intézetek általok nem alkottathatnak, 's ezért a' Magyar szózat nállok eddig többnyire idegen szózat vala; – annál fogva Czélerányosnak vélné ezen Kiküldöttség, hogy az Ország Költségén ezen Vallásbeli Atyafiaknak számokra bizonyos *Intézet*, vagy *Alumnium*⁹⁴ alkodtatna, mellyből az ott neveltetendő 100.–150. Praeparandisták⁹⁵ a' Nyelvnek, Hitek sorsossai között leendő terjesztése végett oda, a' hová legszükségesebb lenne, az illető Felsőség Rendeléséből küldettethetnének; – melly Javallatnak szerentsés sikerén annyival kevésbé lehet kételkedni, mivel a' mostani Századnak felvilágosodottabb gondolkozása módjától, 's az Uralkodó Nemzeti szellemtől, ezen költsönös segedelmet méltán reményleni lehetne. –

Iször Minthogy minden pallérozottabb Nemzeteknél a' *Játék színek*,⁹⁶ nem tsak az Erkölsöknek formállásokra, de kiváltképpen a' Honnyi-Nyelvnek terjesztésére, 's ki-mivelődésére szolgáló egy egy leghathatóssabb eszköznek tekintetnek, és majd nem a'

⁹⁴ A diákoknak teljes ellátást nyújtó bentlakásos tanintézet (itt).

⁹⁵ Tanítóképző diákja.

⁹⁶ Színház.

legfőbb tökéletességhez közelgető Virágzó állapotban vagynak, a Magyar Nyelvnek már mostani kipallérozott, s mindég nagyobb nagyobb elemenetelben levő voltánál fogva, egy állandó, s jobb Szín játszó Társaságnak, mely Hazájában idegen, és mintegy számkivetett ne légyen, s a Hazának közepette, annak Fő Várossában, s Polgárjai által tulajdon Kintséből felállított Színjátszó Helyen, Vendég lenni ne kéntelenitessen, – valahára állandó lábba leendő hozattatását, a fentebb érdeklett célra szolgáló elkerülhetetlen szükséges Eszköznek lenni véli, – minémű Útakon, s módok által gondolná azonban ezen Deputatio, hogy e'hez legalább közelíteni lehessen? egy különös Tudósításban fog előladattatni.

3szor Tapasztaltatván, hogy több e' Tárgyban költ Felsőégi legszentebb Rendelések is foganat nélkül szükölködnek, a millyen a Magyar Királyi Helytartó Tanács útján 1792dik Esztendőben költ azon Rendelés, hogy minden Diplomás Seborvosok Magyarúl tudni tartozzanak, holott közönségesen tudva vagyon: hogy éppen ezen Rendelés sikerének fogyatkozása miatt, a Sebészség (Chirurgia) Magyar és Németh Nyelveken adatik elől; annálfogva megkéretendőnek vélné ezen Deputatio, a Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsot: hogy mind a Sebészségnek, mind a Mechanicának⁹⁷ (melly szinte Németül is tanittatik) ezen Idegen Nyelven leendő elő-adatását megszüntetni, és minden ezen Tudományokat halgatni akarókat arra köteleztetni méltóztasson, hogy a Magyar Nyelvet okvetlenül tudni, s az erről szóló Bizonyítványokat Diplomájoknak nyérése alkalmával előlmutatni tartozzanak, annyival is inkább: mivel szinte a Köz tapasztalásból tudatik; hogy a Seb Orvosság, majd nem számtalan Izraéliták által halgattatván, az által ezeknek is elkerülhetetlen szükséges fog lenni azon Országának, mellynek Számos jó tétéményeiben részesülnek, Nyelvét is megtanulni.

Iiszor A' mi a Megybeli a.) *Középponti Rendszabásokat* illeti: ezek között mindenek előtt azt látná szükségesnek ezen Deputatio: hogy más kisebb fontosságú Tárgyaknak példájokra, egy a Magyar Nyelv terjesztésére ügyelő nem sok Tagokból *állandó Megybeli Kiküldöttség* neveztesse ki, melly a Helybeli környülállásokra tekintve, a tapasztalásból merítendő legcélerányosabb Javallatokat tégyen a Honnyi Nyelvnek a Megye Kebelében leendő terjesztésére nézve, és az e' végre Zsinor Mértékül megállapítandó alapokhoz képest a Rendszeres dolgoknak foganatosittatások eránt, a Külső Tisztviselőknék maga adhasson útasítást, – a nagyobb fontosságúakat pedig a Vármegye eleibe terjeszteni tartozzon.

2szor Mivel bizonyos az: hogy valamint valamely Nemzet Anya-Nyelvének terjesztésére, és tsinosodására nagyobb igyekezettel törekedett, s hogy ennek mentől szerentessebb sikerével ditsekedhetett, annál nagyobb tökéletességre vivődtek, nemtsak a szelídebb Tudományok, de a Kézmívek is, főképpen pedig annál erősebb lábba állott belső Törvényes-Alkotmánya ezen Nemzetnek; – ennek elérésre pedig, a tsekélyebb tudományú s bélélatásuaknál, kik ezen Ügynek Szent, és minden mélyebb bélélatású Haza Polgárát meggyőző voltát által nem látják, – külső behatású Eszközökkel, úgymint Jutalmakkal, ditséretekkkel sikeresebben eszközöltethetne, mint sem ha egyedül tsak kinek

⁹⁷ A fizikának a testekre gyakorolt erők hatását vizsgáló ága.

kinek értelmétől, és Személyes meggyőződésétől kívántatna az: hogy a' Nemzetisedésnek ezen hathatós rúgójáért egyedül csak annak czélerányos volta miatt buzogjon; annálfogva azt javasolja ezen Kiküldöttség, hogy a' *Külső Oskolákban*, mellyekben legszélesebb tére leszen a' Honnyi Nyelv terjesztésének a' Tanítást eszközlő azon Tanítóknak, kik azt legszorgalmatosabban, és legjobban tselekedték, és kik iparkodásoknak legtöbb Gyümölsét, és Bizonyosság Jeleit tudják mutatni, a' fentebb érintett állandó Deputációnak propositiójára a' Vármegye Státusok Cassájának Költségén verendő *Arany emlék Pénzekkel*, – mellyeknek egyik Oldalán a' Vármegye *Czimere*, a' másikon pedig, ezen szavak „a' *Magyar Nyelv' serény terjesztőjének*.” légyenek kiverve, és mellyekre az azokat Nyerőknek neve, és az Esztendő vésettessenek bé, – a' Novemberi Köz Gyűlésen különös ditséret mellett jutalmaztassanak meg; – olly formán: hogy az első Esztendőben 4 két Aranyini nehézségű illetén emlék Pénzek, – a' Másodikban 4 szinte ilyen nehézségű, és 4 Aranyokat nyomó Emlék Pénzek verettessenek, melly utóbbiakkal azomban csak azok fognak jutalmaztatni, kik az előbbeni Esztendőben már kisebbet nyertek, 's folyvást mutatott szorgalmatosságok, és buzgóságok által újabb Jutalomra szereztek Érdemeket, a' 3dik Esztendőben pedig négy négy a' fentebb érdeklött Nehézségű Kisebb, és nagyobb, és még négy hat Aranyakat nyomó illetén Pénzek verettessenek; – mellyekkel, valamint a' közép Rendűekkel ismét csak azok fognak jutalmaztatni, kik előbbeni Esztendőben kisebbet nyertek; – szinte csak olyanok fognak felékesítettetni, kik már kisebb, és Középső Rendűt nyertek, 's újabb fáradhatatlan szorgalmak által, magokat ezen legnagyobb Jutalomra is érdemesekké tudták tenni, önként értetődvén, hogy ha egyik Esztendőben az egyik, vagy másik Rendű Jutalomra magát senki érdemessé nem teendő, akkoron a' megmaradó Emlék Pénz, a' jövő Esztendőben adandó Jutalmokul használtathatna, 's annyival kevesebbet, a' mennyi az egyik, vagy másik Classisból maradna, kellene verettetni. –

A' magokat e' részben megkülömböztető Megyebeli *Lelki Pásztorok* pedig, Ő Felső-gének különös Kegyelmébe, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács útján ajánltassanak.

3szor Hogy az Anya Nyelv, minden *Nevelő, és más Intézetekben* Fő, és Uralkodó Nyelv légyen, 's e'hez képest mind a' Budai, és Pesti Asszonyi Joltévó,⁹⁸ mind a' Kis-Gyermekeknek neveltetésekre felállított Intézeteknek⁹⁹ Előljárai kéreztessenek meg, hogy a' Tanítást Intézeteikben Magyar Nyelven eszközöljék; – A' Vakok' Intézetére Ügyellő Kiküldöttségnek¹⁰⁰ Előülölje pedig szállitasson fel hogy minden ezen Intézetben előadatni szokott Tudományoknak taníttatásokat Magyar Nyelven eszközöltesse, 's ab-

⁹⁸ Pesti és budai Joltévó Asszonyi Egyesületek: arisztokrata és előkelő polgárasszonyokból álló jótékonyasági egyletek, alapítójuk József nádor második felesége, Hermina főhercegnő.

⁹⁹ Brunszvik Teréz grófnő által 1828-tól Budán, majd Pesten felállított óvodák, melynek számos befolyásos támogatója volt; a budai intézetek nyelve a német, a pesti a magyar volt.

¹⁰⁰ Pesti Vakok Intézete (és az ennek fenntartását felügyelő deputáció). Az intézet alapítását 1826-ban József nádor indítványozta a pozsonyi diétán, érdekében országosan és megyei szinten is gyűjtés indult, az intézmény Pozsonyból Pestre került, ahol a korszakban többször költözött.

ban: hogy ezen szinte a' Haza Költségén, 's a' Szerentsétlen Hazafiaknak számokra felállított Intézetben, a' Magyar Nyelv legyen az uralkodó, – munkás legyen.

b.) Már a' mi illeti a' Külső Intézeteket: ezeket a' mostanában Élőknek oktatásokra, 's a' jövődő Ivadéknak nevelésére szolgálható Rendszabásokra vélné ezen Kiküldöttség felosztandhatóknak lenni. –

Minémű foganatot¹⁰¹ lehessen az elsőktől reményleni, azt ki ki ált-láthatja, a' ki a' szokásnak bilincseiből oly nehezen kiszabadólni tudó emberi természetnek fogyatkozásairól egy kevésbé elmélkedni akar, – e' végre tehát ezen Deputatiónak Vélekedése szerént, tsak *negativus eszközt* lehete fordítani úgymint: –

Hogy azon Helyeken, a' hol most az Isten Igéje Magyar, és Tóth, vagy Német Nyelveken magyaráztatik, – jövődőben minden 2dik, a'hol ez már Szokásban vagyon pedig, *minden* Vasárnap legyen Magyar Praedicatió, és az eránt nem tsak az illető Catholicus, és Görög Püspök, és Superintendens, 's Világi Inspector¹⁰² Urak, a' Vármegye által kerestessenek meg, hanem annak a' Canonica Visitatiók¹⁰³ alkalmával léendő szorgalmaztatása, a' Megyebeli Szolga Birák Uraknak is tétessen kötelességül.

A' mi pedig a' *jövendő Ivadékat* illeti: minthogy bizonyos volna az, hogy a' Nyelv tökéletesítésére, és gyarapodásának előlmozdítására nem volna annál hathatósabb mód, mintha a' Nevendék Ifjúság abban első Zsengéjétől kezdve gyakoroltatik; annál fogva hogy ezen cél mentől bizonyosabban elérettessen:

a. Meghagyandónak vélné ezen Kiküldöttség mindnyája Megyebeli Fő, és Al-Szolga Birák Uraknak, hogy Járásaikban, 's illetőleg Kerületjeikben azon Közönségeket, melyeknek Kebeleikben eddig Magyar Oskola Mesterek, és Jegyzők nem tartattak, arra kötelezzék: hogy valamint az, ezeknek még 1806dik Esztendőben, az 1611dik Szám alatt költ határozásnál fogva kötelességül tétetett, inmentül oly Oskola Mestereket, és Notáriusokat fogadjanak, kik Magyaról tudván, az Ifjúságot ezen Hazai Nyelvben oktatassák, és minden, a' Helységek neveiben folytatandó Számadásokat, írandó folyamodásokat, 's egyéb Irományokat Magyar Nyelven szerkeztessenek, – és hogy az érdeklett Tisztviselő Urak, ezen Határozásnak telyesítések végett általok tett Intézeteknek előmeneteléről minden Esztendőnek végéve az állandó Kiküldöttségnek Tudósítást tenni tartozzanak.

β. Mivel a' tapasztalás nyilván bizonyítja azt is: hogy a' Nyelvnek terjesztése nem tsak az Oskolai, de a' Papi Oktatásoknak, és az Isteni szolgálatnak véghezvitele által is leghathatósabban eszközölthetik, – tökéletesen meg-volna pedig győztetve ezen Kiküldöttség a' felől: hogy az Egyházi Előljárók is főbb kötelességeknek fogják tartani a' Lelki-Pásztorságok alatt lévő Híveknek boldogságokat ezen az úton is előlmozdítani; annál fogva a' mennyiben ezen Megyében oly Római Catholicus, Ágostai, vagy Görög Ó-Hitű Vallást¹⁰⁴ tartó Községek találkoznának, melyeknek Kebeleikben Hazánknek Anya Nyelve még eddig nem gyakoroltatott, az illető Egyházi Előljárók megkeresendők

¹⁰¹ Emend. erről: fegاناتot.

¹⁰² Evangélikus felügyelő.

¹⁰³ Egyházlátogatás.

¹⁰⁴ Görögkeleti, ortodox.

lennének, hogy Hazafiúi, 's Polgári kötelességekhez képest is, abban: hogy Hiveik által is minél előbb tellyesíttessenek az e' Tárgyban tett azon Rendelések, mellyek a' Haza boldogságát hathatósan elő-mozdítani fogják, – munkások lenni ne terheltessenek.

γ. Végtére oda útasítandóknak gondolná ezen Kiküldöttség mindnyája a' Megyebeli Fő, és Al-Szolga Bírák Urakat, hogy minden Megyebeli Mező Városokban, és Helységekben Esztendőnként a' *Húsvéti Ünnepek* előtt az *Oskolákban Exament*¹⁰⁵ tartatván, azon, vagy személyesen jelen légyenek, vagy legalább Esküdtjeiket okvetlenül való megjelenésre útasítsák, és a' Szomszédságban lakozó Megyebeli Tábla Bírák Urak közül is valakit hívjanak meg, 's a' tapasztalándókról, a' fentebb előladattaknak eszközöl-tethetése tekintetéből, az állandó Kiküldöttségnek tegyenek tudósítást.

Végzés: Jóllehet ugyan a' Kiküldöttség által a' Honnyi Nyelvnek terjesztetésére javallott Intézeteknek czélerányos, és hasznos voltokat az egybengyült Rendek is¹⁰⁶ által-látják és azoknak mentül szerencsésebb foganatjokat és minél sebesebb sikereket buzgóan óhajtják, mivel mindazonáltal úgy volnának meggyőződve, hogy a' tárgyalt célnak el-érésére csak olyan eszközök vezérelhetnek, melyek minden erőltetés és nyomás nélkül kit-kit arra indítanak, hogy szabad akarattól 's önnönmeggyőződésétől ösztönöztetve önkényesen nyúljon azokhoz, nem pedig azok, melyeknek kötelező és kényszerítő vol-tonak kiki engedni kéntelenítettik ugyan, azomban csak kelletlen engedelmeskedik; annál fogva mivel a' javallott módok között a' 3-dik szám alatt az proponáltatik, hogy a' sebészsgnek és mechanikának német nyelven való tanittatásoknak megszüntetése szorgalmaztasson, ami által a hazában lévő azon számos német lakosok, kik ezen tudomán-yokhoz való hajlandóságok miatt azokban magoknak bővebb esméreteket és tapasz-talást szerezni akarnának, ezen alkalmatosságtól elzárattatnának és a' közönség is az általok ezen tudományoknak pályáján szereshető kiterjedettebb ösméreteiknek és má-soknál lehető nagyobb ügyességeknek használásától megfosztattatna, ezen kényszerítő eszköznek elmellőztetése tekintetéből az határozatott, hogy az érdeklert két tudomá-nyok német nyelven való oktatásoknak csak hat esztendőök múlva leendő megszüntetése szorgalmaztasson, minthogy ezen idő alatt azok is, kik mostan csak a' német nyelvet tudván, a' sokszor említett tudományokat kívánván halgatni, a' honnyi nyelvben annyi előmenetelt tehetnek, hogy akkoron az egyedül magyar nyelven eszközendő oktatá-sokban is részt vehetnek, és amidőn már méltán lehet majd tőlök megkivánni azt, hogy a' hazai nyelvet értsék és tudják. Melyhez képest ezen tárgynak a' jövő országgyűlésére leendő terjesztetése tekintetéből az a' tudományos operatumnak (*litterarium*)¹⁰⁷ meg-visgáltatása alkalmára praenotáltatik.¹⁰⁸ Hasonló tekintetet érdemelvén a' b) alatt javal-lott azon mód, hogy az¹⁰⁹ Isten igéjének idegen nyelven való magyaráztatása kevesebbit-essen, mivel ezáltal az ájtatosságnak és isteni tiszteletnek, melyek a' polgári társaság

¹⁰⁵ Vizsga.

¹⁰⁶ Innentől a következő oldalak hiányoznak. A hiányzó részt az alábbi forrásközlés alapján pótoltam (eredetileg Torna megye levéltárából közölve): RAPANT, 1947, 152–153.

¹⁰⁷ Köznevelési (*de re litteraria*) munkálat.

¹⁰⁸ Előjegyzik.

¹⁰⁹ Emend. erről: a.

boldogságának előmozdítására s az erkölcsiségnek fenntartására a' leghathatósabb eszközök, nem csekély gát tétetne; annál fogva e részben positivus határt szabni tanácsosnak lenni nem látván az egybengyűlt rendek, erre való nézve az határozatott, hogy az illető püspök és superintendens urak csak azeránt kérettessenek meg, hogy amint hiiveiknek a' magyar nyelvben való előmeneteleket inkább-inkább tapasztalni fogják, úgy az idegen ajakú praedicatioknak számát erányosan kevesebbíteni és amidőn a' környülállások engedni fogják, azokat egészen megszüntetni méltóztassanak.

Egyéberánt a' kiküldöttségnek javallatai helybenhagyattván, az ágostai vallást követőknek számokra javallott *alumniium* felállittatásának szorgalmaztatása a' jövő országgyűlésére küldendő követeknek oly hozzáadással fog útasításul adani, hogy az országban lévő *napkeleti vallást tartó*¹¹⁰ m[aga] k[ezével]

Feljegyzette

*Szógyény László*¹¹¹ m[aga] k[ezével]

főnotárius.

4.

Pest vármegye 1832. január 14-i statútuma¹¹²

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1832^{dik} Esztend[ő] Januarius 14^{dik} Napján Pesten tartott Köz Gyűléséből költ:

Hirdető-Levél

22. Minthogy már az 1825/27dik Esztendei Ország Gyűlése, a' Honnyi Nyelvnek terjesztését hátráltató akadályoknak elhárítottások, s terjesztetésének minél foganatosabbban leendő eszközöltetése eránt gondoskodott,¹¹³ a' közelebb szerentséssen béfejezett 1830-dik Esztendei Ország-Gyűlésén pedig, a' Törvényhozó Test által, e' részben, a' legcélerányosabb törvényes Intézetek tétettek, annál fogva a' Megyebeli Rendek is kötelességeknak lenni tartván a' Megyebeli Lakosok között is, ezen az egész Haza által forróan ohajtott célnak elérését sikeresen előmozdítani: azon meg győződéstől, – hogy a' Honnyi Nyelvnek minél szélessebb terjedése a' Nemzetiségnek, s ez által a' Haza boldogságának előmozdítására, s az egyes Polgárokat öszve kaptsoló, azomban a' külömbféle Nyelvek által nem kevésbé megtágúlt Köteleknek inkább inkább való öszve szorításokra, egy egy leghathatósabb Eszköz légyen, – vezérlett ebbeli gondoskodások azon

¹¹⁰ Görögkeleti, ortodox.

¹¹¹ Szógyény László (1806–1893) 1826–1832 között Pest megye tiszteletbeli jegyzője, 1831-től táblabírája, később kancelláriai titkár, 1840-től tanácsos, 1846-tól nádori ítélőmester, 1847–1848-ban, 1860–1861-ben második alkancellár. A megyei tisztek életrajzi adataihoz alapvetően Pest megye archontológiáját (PMA 2016) és Völgyesi Orsolya munkájának 1. sz. függelékét (VÖLGYESI, 2002, 219–226) használtam.

¹¹² Szignózatlan kézírata: MNL PML IV.3.c. 1. kf. 425. dob.

¹¹³ A rendek felirata a magyar nyelv ügyében.

Rendeléseken kívül, mellyek a' közelebb múlt Esztendei 313-ik Szám alatt,¹¹⁴ a' Törvénykezésnek, s' a' Köz dolgoknak folytatások módja eránt már közönségessé tétettek újonnan következő Rendszabásokat, és határozásokat szülte: –

1^{szőr} Minthogy a' körülállások, és a' tapasztalás leginkább kifogja fejteni azt: hogy minémű Rendeléseknek leszen leg szerentéssebb foganatjok, s' hogy ne talán még pót-lólag minémű határozásokat légyen szükséges tenni, annál fogva, egy a' Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő következő Tagokból álló, állandó Megyebeli Kiküldöttség neveztetett úgy mint: Második Al Ispány Dubravitzky Simon¹¹⁵ Úrnak Elölülése alatt, Gróf Keglevich László,¹¹⁶ Báró Podmanitzky Károly,¹¹⁷ Báró Orczy György,¹¹⁸ Gróf Teleky Sámuel,¹¹⁹ N[emes] Csongrád Vármegye Fő Ispányi Helytartója, Gróf Károlyi Lajos,¹²⁰ Gróf Fekete Ferenc,¹²¹ Széchény István,¹²² Gróf Károlyi István,¹²³ Gróf Károlyi György,¹²⁴ Nemes Krassó Vármegye Fő Ispányi Helytartója, Császári Királyi Kamarás Gyürky Pál,¹²⁵ Királyi Tanácsos Gosztonyi Miklós,¹²⁶ Mérey László,¹²⁷ Döry László,¹²⁸

¹¹⁴ Lásd fent az 1. számú forrást.

¹¹⁵ Dubraviczky Simon (1791–1849) tiszteletbeli, majd második alügyész, a Kecskeméti járás al-, majd főszolgabírája, később másod- (1829–1832), majd első alispán (1832–1845), több alkalommal országgyűlési követ (1830, 1832–1836, 1839–1840).

¹¹⁶ Keglevich László gróf (?–1833) Pest megyében 1808-tól tiszteletbeli aljegyző, 1823-tól táblabíró; 1810-től a magyar kamara titkára.

¹¹⁷ Podmaniczky Károly báró (1772–1844) 1819-től Pest megye táblabírája.

¹¹⁸ Orczy György báró (1788–1871) 1818-tól Pest megye táblabírája, cs. kir. kamarás.

¹¹⁹ Teleki Sámuel gróf (1792–1857) 1816–1817-ben tiszteletbeli aljegyző, 1829-től táblabíró; cs. kir. kamarás, dunamelléki református főgondnok.

¹²⁰ Károlyi Lajos gróf (1799–1863) 1830-tól Csongrád megye főispáni helytartója, 1841-től Abaúj, 1845-től Nyitra főispánja; cs. kir. kamarás, valóságos belső titkos tanácsos.

¹²¹ Fekete Ferenc gróf (1767–1835) Arad és Békés megyék táblabírája; cs. kir. kamarás.

¹²² Széchényi István gróf (1791–1860) katonai pályáját, majd nyugat-európai utazásait követően az 1830-as években az Al-Duna szabályozásáért felelős királyi biztos, 1848-ban közlekedés- és közmunkaügyi miniszter, az MTA alapító és igazgatósági tagja, számos társadalmi szervezet alapítója.

¹²³ Károlyi István gróf (1797–1881) rövid katonai és diplomáciai pályát követően főtiszt uradalmát kormányozta; 1848-ban Pest vármegyei főispán, a forradalom után retorziók érték, a kiegyezés után ismét a megye főispánja; Széchényi István köréhez tartozott, az MTA alapító tagja, több társadalmi szervezet alapítója és tagja.

¹²⁴ Károlyi György gróf (1802–1877) rövid katonai pályát követően 1830-ban Szatmár követe, 1839-ben Szatmár, 1841-ben Békés megyék főispánjának nevezik ki, 1848-ban Szatmár főispánja és országgyűlési képviselője, 1867-től ismét a megye főispánja, a kiegyezés után koronaőr, főudvarmester; az MTA alapító és igazgatósági tagja; gróf Széchényi István fiatalkori barátja és útítársa.

¹²⁵ Gyürky Pál (1783–1859), 1803-tól Nógrád megyében tiszteletbeli jegyző, ugyanazon évtől al-, majd 1806-tól főszolgabíró, 1811-től főjegyző, 1817–1828 között másodalispán, majd 1846-ig Krassó megye főispánja, cs. kir. tanácsos és kamarás.

¹²⁶ Gosztonyi Miklós (?–1857) 1817-től Pest megye tiszteletbeli alügyésze, 1820-tól táblabíró; 1822-től ügyész a királyi jogügy-igazgatóságnál, 1830-tól a Királyi Tábla bírása, 1835-től személynöki, később országbírói ítélmester, cs. kir. udvari tanácsos.

¹²⁷ Mérey László (?–1850) 1813-tól Pest megye táblabírája.

¹²⁸ Döry László (?–1833) 1795-től Pest megye táblabírája.

Jankovich Miklós,¹²⁹ Fáy András,¹³⁰ Revitzky Imre,¹³¹ Benyovszky Péter,¹³² Sárközy Imre Tábla Birák, Hon[orarius]¹³³ Fő-Notárius Szögyény László, és Fő Szolga Biró Zlinszky János¹³⁴ Urak, egy magok mellé veendő Esküdt Úrral, mely a' Helybeli környűállásokra tekintve, a' tapasztalásból meritendő leg czélerányosabb Javallatokat fog tenni, 's a' Honnyi Nyelvnek, a' megálapítandó alapokhoz képest, a' rendszeres dolgok foganatosittatások eránt, a' Külső Tisztviselőknék maga adhasson útmutatást, – a' nagyobb fontosságúakat pedig a' T[ekintetes] N[emes] Vármegye eleibe terjesztetni tartozik.

II^{szor} Mivel bizonyos az, hogy valamint valamely Nemzet Anya Nyelvének terjesztésére, és csinosodására nagyobb igyekezettel törekedett, 's hogy ennek mentűl szerentséssebb sikerével ditskedhetett, annál nagyobb tökellestéségre vivődtek nem csak a' szelidebb Tudományok, de a' Kézmívék is, – főképpen pedig annál erősebb lábra állott ezen Nemzetnek első Törvényes Alkotmánya; – annál fogva, hogy ennek ki ki által erejéhez képest leendő előmozdítása sikeressen eszközöltessen az rendeltetett: hogy jöendőben, a' külső Oskolákban, mellyekben legszélessebb tére lészen a' Honnyi-Nyelv terjesztésének, a' Tanítást eszközlő azon Tanítók, kik azt leg szorgalmatossabban, és legjobban tselekedték, és kik iparkodásoknak legtöbb gyümölsét, és Bizonyág jeleit tudják mutatni, a' fentebb érintett állandó Kiküldöttségnek javallatja szerént, a' Vármegye Státusok Cassájának költségén verendő Arany Emlék Pénzekkel, mellyeknek egyik Oldalán a' Vármegye Czimere, a' másikon pedig azon szavak „A' Magyar Nyelv Serény terjesztőjének.” légyenek kiverve, és mellyekre az azokat Nyerőknek Neve, és az Esztendő vésettessenek bé; – a' Novemberi Köz Gyűlésen különös ditséret mellett jutalmaztassanak meg, olly formán: hogy az első Esztendőben 4 két Aranyini nehézségű illetén Emlék Pénzek, a' másodikban, 4 szinte ilyen nehézségű, és 4 Négy Aranyakat nyomó Emlék Pénzek verettessenek; melly utóbbiakkal azomban csak azok fognak jutalmaztatni, kik az előbbeni Esztendőben már kissebbet nyertek, 's folyvást mutatott szorgalmatosságok, es buzgóságok által újabb Jutalomra szereztek érdemeket, – a' harmadik Esztendőben pedig, négy négy fentebb érdeklött nehézségű kissebb, és nagyobb, – és még 4 Hat Aranyokat nyomó illetén Pénzek verettessenek; mellyekkel, – valamint a' közép Rendűekkel ismét tsak azok fognak jutalmaztatni, kik az előbbeni Esztendőben kissebbet nyertek – szitne tsak olyanok fognak fel ékesítetteti: kik már kissebb és középű

¹²⁹ Jankovich Miklós (1772–1846) 1798-tól Pest megye táblabírája; az MTA tiszteletbeli tagja, neves kézirat- és műgyűjtő.

¹³⁰ Fáy András (1786–1864) Pest megyében 1810-től a Pesti, 1812-től 1818-ig a Váci járás alszolgabírája, ettől fogva táblabíró is, 1835–1836-ban diétai követ; az MTA tiszteletbeli, majd igazgatótanácsi tagja, a Kisfaludy Társaság alapító tagja, majd igazgatója.

¹³¹ Reviczky Imre (?–?) 1815-től Pest megye második, 1816-ban első alügyésze, 1820-ban táblabírája, 1823-tól tiszteletbeli rendes ügyész, 1829–1832-ben főügyész; 1824-től a Királyi, 1842-től a Hétszemélyes Tábla bírása.

¹³² Benyovszky Péter (?–1855) a kor neves védőügyvédje (ő védte többek között a hűtlenségi perbe fogott Wesselényit és Kossuthot), 1832-től táblai ügyvéd, Pest megyei táblabíró, ellenzéki politikus.

¹³³ Tiszteletbeli.

¹³⁴ Zlinszky János (1794–1850 k.) 1818-tól a Pesti járás esküdtje, majd megyei aljegyző (1825–1829), illetve a „központi” járás főszolgabírája (1825, 1829–1848).

Rendűt nyertek, 's újabb fáradhatatlan szorgalmok által magokat ezen leg nagyobb Jutalomra is érdemesekké tudták tenni. – Önként értetődvén, hogy ha egyik Esztendőben az egyik, vagy másik Rendű Jutalomra magát senki érdemessé nem teendő, akkoron a' megmaradandó Emlék Pénzek a' jövő Esztendőben adandó Jutalmokúl fognak használtatni, 's annyival kevesebb, a' mennyi az egyik, vagy másik Classisból marad, fog ujjonnan verettetni.

III^{szor} A' magokat e részben megkülönböztető Megyebeli Lelki Pásztorok pedig, Ó Felségének különös Kegyelemébe a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács útján fognak ajánltatni.

IV^{szor} Minden Nevelő, és más Intézeteknek, úgymint: a' Budai, és Pesti Asszonyi Jóltevő – 's a' Kis Gyermekeknek neveltetésekre felállított, Intézeteknek, valamint szinte a' Vakok Intézetének Elöljárói megkerestettek: hogy a' Tanítást Intézetjeikben Magyar Nyelven eszközöltessék.

V^{szor} Minthogy bizonyos volna az, hogy a' Nyelv tökéletesítésére, és gyarapodásának elő-mozdítására nem volna annál hathatósabb mód, mintha a' Nevendék Ifjúság abban első Zsengéjétől kezdve gyakoroltatik; – Annál fogva hogy ezen cél mentül bizonyossabban elérettessen, – meghagyatik mindnyája a' Megyebeli Községeknek, hogy valamint az nekik még 1806-ik Esztendőben az 1611-ik Szám alatt költ Határozásnál fogva kötelességül tétetett innen túl csak olly Oskola-Mestereket, és Notáriusokat fogadjanak, kik Magyarúl tudván, az Ifjúságot ezen Hazai Nyelvben oktathassák: és minden, a' Helységek Neveiben folytatandó Számadásokat, irandó Folyamodásokat, 's egyéb Irományokat Magyar Nyelven szerkeztessenek.

VI^{szor} Mivel a' tapasztalás nyilván bizonyítja azt is, hogy a' Nyelvnek terjesztése, nem csak az Oskolai, de a' Papi oktatásoknak, és az Isteni szolgálatnak véghez vitele által is leghathatósabban eszközölthetetik, tökéletesen meg vólnának pedig győzetterve ezen Megye Rendei a' felől: hogy az Egyházi Elöljárók is főbb kötelességeknél fogják tartani, a' Lelki-Pásztorok alatt lévő Hiveknek Boldogságokat ezen az úton is előlmozdítani; annál fogva, mivel ezen Megyében olly Római Catholicus, Ágostai, és Görög Ó-Hitű Vallást tartó Községek is találkoznának, mellyeknek Kebeleiben Hazánknak Anya-Nyelve még eddig nem gyakoroltatott; az illető Egyházi Elöljárók megkerestettek: hogy Hiveiket, ezen Rendeléseknek pontos tellyesítettésekre hathatósan serkenteni, 's azon mértékben, mellyben az Idegen ajakú Községek Lakossainak a' Honnyi Nyelvben való előmeneteleket tapasztalni fogják a' nállok még ne talán szokásban lévő idegen Nyelvű Egyházi beszédeknek, tanításoknak, és Szertartásoknak számát erányosan kevesebbíteni, 's a' midőn a' környülállások engedni fogják, egészen megszüntetni méltóztassanak.

VII^{szor} Végtére oda útasítatnak mindnyája a' Megyebeli Fő, és Al szolgál Birák Urak, hogy minden Megyebeli Mező Városokban, és Helységekben Esztendőnként, a' Húsvéti Innepek előtt, az Oskolákban Exament tartatván, azon, vagy Személyesen jelen légyenek, vagy legalább Esküdtjeiket okvetetlenül való megjelenésre útasítsák, és a' Szomszédságban lakozó Megyebelei Tábla Birák Urak közzül is, valakit hívjanak meg, 's a' tapasztal-

talandókról a fentebb elől adattaknak eszközöltethetések tekintetéből az állandó Kiküldöttségnek tegyenek tudósítást.

Mellyekhez képest meghagyatik mindnyája a Megyebeli Mező Városok, és Helységek Elöljáróinak: hogy ezen Rendeléseket Kebelekben szokott mód szerint Közönséggessé tévén, eránta illető Lakos Társaikat útasítsák, s azokat a fentebbi Határozásoknak minél pontosabb megtartásokra hathatóssan serkentsék, s ez által a Haza boldogságának előlmozdításában, s a Nemzetiségnek fenntartásában ki telhetőképpen munkással lenni iparkodjanak.

Kiadta Szögyény László m[aga] k[ezével]
a fenti tisztelt N[eme]s V[árme]gyének h[onorarius] Fő Notáriussa.

5.

Knar János tervezete a magyar nyelv terjesztéséért felelős megyei deputációhoz Egy két szó a ditső Magyar nyelv ügyében

Tekintetes Kiküldöttség!¹³⁵

Már hat évek tünnek-el szemem elől, mióta Kis Harta Német helységben a Lelkipásztor hivatal kezemre került.¹³⁶ Munkába léptem alkalmával nem anyira a feszes szónokság szellemét óhajtám lélekzeni, mint inkább a Nemzetiség ügyét erős karokkal felfogni és ennek magvát azoknak lelkükbe hintetni a kikkel a jótékony körülállás, mint főt a tagokkal, egybetsatla. Célom kivivhatása következtében az oskolát választám műhelyemnek, és a tanított Mesternek. Édes előöröm tölté-el keblemet annak megdölgölása: *Felvágom majd a Német gyermek nyelvét és szólland magyarul!* – igyekeztem nem is maradt reménylett következtés nélkül, mert az érintett időtől fogva több száz Német ajkak kezdének magyarul olvasni s írni, még pedig meglehetősen, és nehéz szavakat is ejtegetni.

Most midön a Nemzetülés századja ditső hazánkban szerentsésen feltünt, most midön kedves honyunk elkeseredett szívvel tekint vissza Babilon meg-hasonlott gyermekire, most midön édes Anyánk, egyhangzatú szívü s szájú magzatok után sóhajt, most midön különösen T[ekintetes] N[emes] Pest Vármegye keblében tsendesen tanyázó, a magyar nyelvre nézve egymástól különböző fiait, hathatóssan felszólitja, a magyar nemzettel egybeforrásra, – még pedig a magyar nyelv tanulásá útján,¹³⁷ – lehetetlen, hogy én is, a menyire az egész kez foghatni, tsekély erőm engedni, eddigi tüzemre olajt ne öntsek, és megkettőztetett erővel ne evedzek, a jó reménység felemelt partja felé!

¹³⁵ A „Magyar Nyelv terjesztésére ügyellő” állandó deputáció.

¹³⁶ 1826-ban.

¹³⁷ 1832. január 14-i 22. sz. statútum V–VII. pontok.

Legközelebről esmérvén halgatóim gondolkozásmódjokat, szokásaikat, élettörvényeiket, palástolt titkaikba fenéki beavatásom után, leginkább esmérem azon akadályokat, melyek a Magyarosodást köztük vagy késleltetik, vagy szinte feltartóztatják. Felfedezni az országos munkát gátló nehézségeket és egyszersem gyenge tanácsul, előadni a kitűzött tételhez vezérlő eszközöket, kötelességemnek tartom. Jóllehet szavam csak hang a sivatag pusztában és csak út-egyengető, lelkem' erőködése, de [a' szakadt] lántzat egy szem is egybefoglalja, 's édes hazám oltáránál, legszentebb ügyében, egy sohajtság is áldozat!

Nehezíti vagy akadályoztatja lelkemre kötött nyájam' nevendéki közt a' magyarosodást az

1^{szór} *hogy Magyar könyveik nintsenek.* – Az érzékeny beteggel melly kímélve bán a' felvigyázó, válogatott, költséges étkekkel, kedveskedik izének mindent elkövetvén jóvára, a' mit egy bölts orvos intézete' következtében, a' kényes' környülállási megengednek. Nem beteges állapotban képzele e' magát most a' Német nyelven ér vágatván, nem sinli e' előre veszteségét, nem fáj e' előre sebje? Egyenesen erővel kényszeríteni, több tekintetben nem mindig tanácsos. De távolról is éreztetheti véle az ellenfél az elkerülhetetlen szabadás' szükségét, olly tsendeségben, hogy észre sem veendi a' szabadást. – Adjon a' T[ekintetes] Nemes Vármegye elegendő szükséges Oskola 's Templom könyveket gyer[mekei] kezébe, merem fogadni, nem egy könyven szerez német könyvet önn költségén, jóltevőjét áldva, szenteli fel gyermekét a' magyar nyelv tanulására. – Tsak pénz[be] ne kerüljön a' parasztnak, a' kívánt áldozat, viaszszá válik az okos művész kezében.

Mivel közönséges Magyar Isteni-tiszteletet is tartok több izben évente, Énekes Könyveket hozaték magam' költségén hiveim' számokra, de mit nyertem azt, hogy ha valamely könyörülő szív kész fizető nem leend, nyakamon vesznek. Ingyen könyvből Szent Dáviddal vetélkednének az éneklésben.¹³⁸ – Sok, ha akarná is venni, nem lehet mert a' szegénység nem engedi; jóllehet ez a' mentség pusztá fogás. – De ki döntheti el? nyom a latban, pedig tsak igaz marad: *haurit aquam* –, – – *sine libro!*¹³⁹

Nehezíti lakhelyem' magyarosodását,

2^{szór} *a' gyermekeknek az oskolákból felette kora kifogása:* Három esztendőket enged nálam a Szülői kegyelem kedvességnek, a' tanítói intézetben eltölthetni, de az esztendőnek nyoltz holda¹⁴⁰ szünnapok, mert ősi szokás szerint, négy téli holnapok alatt megfutja egy évi pályáját. Valyon mire mehet, illy maroknyi idő alatt, a' legügyesbb nevelő is a' paraszt újontzal, a' ki kezdetben tátott szájjal bámulja Mesterét, kivált midőn két száz illy vad szőrű is peseg egyszerre keze alatt? Nem kell e' ezt az időt, drága áron megvásárolva, mindenek felett a' hit' és erköltstudomány', a' több ágú kötelességeknek a' gyenge szívbe tsepegtetésére fordítani, még pedig anyanyelven? mikor vetheti-meg a' magyar nyelv' talpkövet az idegen ajakú, tsak balkézzel is, ha ez a' nyelvtudomány, a' főbb mellett, melyékes foglalatosságnak tekintetik? – A' ki nem árnyék után kapkod, hanem alap

¹³⁸ Dávid, a zsidók második királya; a hagyomány szerint a 150 bibliai zsoltár nagyobb részének szerzője.

¹³⁹ *Haurit aquam cribro, qui discere vult sine libro* (lat.): szitával akar az vizet méríteni, ki könyv nélkül akar tanulni.

¹⁴⁰ Hónapja.

igazságot az az valóságot kíván birni 's a' maradéknak általadni, az szembekötöskét nem játzik, egy Nemzet köz kintsével, a' Nyelvel; az a' himpellérkedést¹⁴¹ utálja! – Szives ajánlás, tartós sürgetés, nyomos parants kultsal nyittason nyári oskola, a' T[ekintetes] N[emes] Vármegye' egyszeri felszólítására, elegendő alkalma lészen a' falusi gyermeknek, tehetsége szerint, nem tsak a' Magyar nyelvben előlépéseket tehetni, hanem a' lelki tsinosodásban is előbbre léphetni, melly kettőért, ideje könyörögni: Jőjjön-el [a' ti ország]tok!

Hogy nyilván erőszak' elmellőzéssel erőt vehessünk, ezen említett nál[unk a'] Magyarosodást nehezítő akadályokon, szükségésnek gondolnám,

^{1ször} *Hogy Oskolás gyermekeink ingyen kapnának Magyar olvasó könyveket*, mellyeket különösen nyári időben forditanának haszonra, azon megjegyzéssel: köteles minden Szülői lélek gyermekét oskolába járatni, melyből tsak akkor áthat ki végképp' midőn már magyarul meglehetősen olvas is, beszél is. – Ha felsőbb helyen befolyásom volna az igazgatás' dolgába törvényessé ten[ném] jelen tzélszámom: tiz esztendőök multával tsak úgy házasodhatik, tsak úgy mehet férjhez a' legény, a' leányzó, ha a' helybeli Lelkipásztor vizsgálná bizonyosságára: az illető felek meglehetősen beszélnek Magyarul! – Melly ösztön, melly kedves munka mátka gyűrüt Magyar nyelvért nyerni.

^{2ször} Ajándékoztnának meg, az oskolából kiálló már Magyarul beszélő és olvasó ifjaink Magyar Énekes Könyvekkel, hogy magány szorgalom' útján is haladhatnának előbbre a' nyert esméret' ösvényén és hogy végre a' közönséges Magyar isteni tiszteletet ők is emellessék részt[vevő] érzéssel.

^{3ször} Azon nevendékeket, a' kik az oskolában szembetünő szorgalommal tanulják a' Magyar nyelv' tudományt, Újesztendő ajándékkal megörvendeztetni nem v[olna e'] többre, nagyobbra serkentő ösztön? de vallyon mivel? bő gatyával bugyogó helyett, sarkantyús csizmával, fa cipő helyet? nem, – *Magyar Kalendáriummal, Lőcsei-formára!*¹⁴² Tudjuk mi néptanítók, ha akarjuk melly varás erővel bir a' falusi ember' kezében a' Kalendárium, melly könyvtára a' korlátolt észnek! – Dona placant – – hominesque,¹⁴³ ennél fogva, ha Földes Uraság volnék, és nem kissebb nemzetisedést óhajtó lélekkel mint most, azt is megtenném,

^{4ször} hogy ezen alattvalóimnak, a' kik gyermekeket a' magyar nyelv' megtanulása végett, magyar házokhoz adják, vagy a' robot', vagy valamely dözma' egy részét elengedném. Igy a' földmives, a' ki már tiz esztendőök gyermekében is szembetünő segédet talál, a' bizonyos kárpótlás' reménye alatt, nem volna idegen, kölöntzétől¹⁴⁴ legalább télen által, rövid időre megválni. – E bizonyosabb út a' tzélhoz, mint akármelly emlékpénz, a'

¹⁴¹ Himpellér: kontár; haszontalan gazfickó, csirkefogó (átv.).

¹⁴² Dona/munera placant hominesque, deosque (lat.): ajándék engesztel embert és istenséget.

¹⁴³ Lőcsei kalendárium: a 17. századtól a lőcsei Brewer-nyomdában készült magyar nyelvű kalendárium, sok hasonló nyomtatvány mintája.

¹⁴⁴ Kolonc: legelő állat mozgását korlátozó, nyakára kötött fa, kútgém végére kötött súly, itt: gyermek, amely terhes valaki számára (átv.).

Tanító melyére függesztve.¹⁴⁵ Praxis facit virum!¹⁴⁶ tanyáztatnék. De minden költség, minden kedvezés, minden fejtörés, munka nélkül is folyamatba jönne a Magyar nyelv' ügye, önn magától, az által, ha

5^{szór} helységünkben Magyar katonaság¹⁴⁷ – Ha valahol kedvező a hely fegyveres erő' befogadására, kedvezőbb a Hartai tsinos fedelek alatt találtató tágas hajlékoknál nem lehet. Az igaz, a gyakran bőröbe meg nem férő szőke Duna¹⁴⁸ útja nem keveset nehezi- tene a tárgy' valósításán, de Neptun,¹⁴⁹ mosolygó szemekkel tekintene magyarosodni kívánó tó szomszédra, nem tartaná e' rövidebb fékre szorítva, déltzeg menyét? a' jóban izzadó nem erős e' reményében? –

A' bajnok' tekintete, mozdulása, szava, melly a' büszke érzet' szüleménye, nem ra- gadja e' a' véle egy tálból evőt figyelemre a' figyelmeztetés nem költsönöz e' azonnal idegen szokást – – –, – –, nyelvet? a' gyermek, a' suhantz, az ifjú, a' legény, a' pártás, a' menyetske édes vonszodástól tüzelve, lágyon simul a' vitéz' oldala mellé, s' a' barátság' falatját örömmel osztja meg véle. Ez a' lelkek' lántza a' Nyelv' legbizonyosbb Mestere!

6^{szór} Bátor vagyok, minden Felsőbb Hivatalokat emlékeztetni, különösen a' Magyar nyelv terjesztése' dolgában, a' Lelki Pásztorokra figyelmezésre. Ők huzzák-fel rendessen a' nép' húrját vagy dis- vagy harmoniára. Az igaz ez a' felszólítás, vágás, de köszönetre érdemes, mert azokból, a' kik látták vagy látják a' kerekék' akadását szégyen volt hallani, még inkább szégyen érezni a' vádat: a capite – – – piscis!¹⁵⁰ A' jó keresztény, jó hazafi; mutassák-meg a' Lelki pásztorok, minden feléről most mutassák meg tselekedettel, hogy méltók olly hazafi' névre, a' ki felül még az Isten is illy vallást téssen: nints benned hamisság!

Ezek azon rövideden érintett javallatok, mellyeknek körében dajka ápolgatás után nem mondom, egész édes hazánkban, de Harta helységben lakó Németek' keblekben Árpád hatalmas nyelve, bizonyosan lábra kaphat és kap is; a' mit boldogságom után, hazafi buzgóságból meg nem szünök óhajtani, eszközölni.

Irárn Kis-Hartán, Sz[ent] György hava¹⁵¹ 16^{án} 1832

a' Tekintetes Kiküldöttség'

kész szolgálja
Knar János
Ev[angélikus] Prédik[átor]
M[anu] p[ropria]

¹⁴⁵ Utalás a megyei intézkedésre.

¹⁴⁶ Praxis facit virum: gyakorlat teszi a férfit (lat.).

¹⁴⁷ A cs. kir. hadsereg magyarországi kiegészítésű huszár- és gyalogezredei, itt: ezek közül is az etnikai magyarokból toborzott katonaság.

¹⁴⁸ Harta az akkoriban a medrétől gyakorta kiöntő, a hordaléktól sárgásra színeződő Duna partján feküdt.

¹⁴⁹ Neptunusz: a római mitológiában a vizek és tengerek istene.

¹⁵⁰ A capite foetet piscis (lat.): fejétől büzlik a hal.

¹⁵¹ Április.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- EOL
BEEK
BOA 1801–1885
PMEE
DEE
LAA 1783–1784,
1786–1905.
- Evangélikus Országos Levéltár, Budapest
Bányai Evangélikus Egyházkerület iratai
1120/1950. PALOTAY Gyula: *A hartai ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházközség félévszázados története. 1901–1950*, Harta, 1951. július 23. [Kézirat]
Bányakerületi ordinációs anyakönyv 1801–1885. https://medit.lutheran.hu/files/1801_1885.pdf
Pest Megyei Evangélikus Egyházmegeye iratai
Dunántúli Evangélikus Egyházkerület iratai
Dunántúli Evangélikus Egyházkerület lelkészavatási anyakönyve 1783–1784, 1786–1905. https://library.hungaricana.hu/hu/view/Dunantuli_1783_1905/?pg=0&layout=s
- MNL PML
Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára, Budapest
IV.3.a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
IV.3.c. 1. kf. Köz- és kisgyűlési iratok, Általános köz-igazgatási iratok 1790–1848
- HKT
MK
PEIL
TGy
Hazai és Külföldi Tudósítások
Magyar Kurir
Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
Tudományos Gyűjtemény
- *
- AHT
1983
BERÉNYINÉ KOVÁCS
2009
- Adalékok Harta történetéhez*, vál., szerk. GALLÉ Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983.
BERÉNYINÉ KOVÁCS Gyöngyi: *A magyar nyelv terjedése a reformkori Pest megye oktatásában (1831–1847)*, In: *Tanulmányok Pest megye múltjából*, III, szerk. HALÁSZ Csilla – TÓTH Judit, Budapest, PML, 2009, 77–104.

- BERÉNYINÉ KOVÁCS
2011
BERÉNYINÉ KOVÁCS Gyöngyi: *A szlovák nemzetiségű evangélikusok magyarosítási törekvései Pest megyében a reformkorban*, a Pest Megyei Levéltár 2011. november 24-i konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata (gépírat).
- BOLERATZKY
1941
BOLERATZKY Lóránd: *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége*, In: *Miskolci jogászélet*, 17. (1941) 10. sz. 153–176.
- BOLERATZKY
1942
BOLERATZKY Lóránd: *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége*, In: *Miskolci jogászélet*, 18. (1942) 3. sz. 53–66.
- BÖNING
2004
Holger BÖNING: *Populäraufklärung – Volksaufklärung*, In: *Macht des Wissens: Die Entstehung der modernen Wissensgesellschaft*, hrsg. von Richard VAN DÜLMEN – Sina RAUSCHENBACH, Köln, Böhlau, 2004, 563–581.
- DETRE
1996
DETRE János: *Az evangélikus iskolák*, In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, szerk. FARKAS Rozália, Szentendre, 1996, 5–153. (Studia Comitatus, 26.)
- DOBRONYOVSKY
1890
DOBRONYOVSKY Károly: *A péteri ev. egyház vázlatos története*, Cegléd, Piros J. és Társa, 1890.
- EILER
2021
EILER Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom: Harta, 1920–1989*, Budapest, Argumentum, 2021.
- ELEM IV.
KERTÉSZ Botond: *Evangélikus lelkészek Magyarországon, IV, Proszopográfiai rész, Dunántúli Egyházkerület (1783–1920)*, Budapest, MEDiT, 2013.
- FÉL
1935
FÉL Edit: *Harta Néprajza*, Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, 1935. (Néprajzi füzetek, 2.)
- FÉNYES
1836
FÉNYES Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben I*, Pest, Trattner–Károlyi, 1836.

- FÉNYES
1837
- FÉNYES Elek: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben II*, Pest, Trattner–Károlyi, 1837.
- FÉNYES
1851
- FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*, Pest, Kozma Vazul, 1851. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/ValyiFenyos-orszagleirasok-81A15/fenyos-elek-magyarorszag-geographiai-szotara-84F88/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfVmFseWlG-ZW55ZXNfODFBMTUiXX0sICJxdWVyeSI6ICJra-XMtaGFydGEifQ.> (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 27.)
- GRÉCZYNÉ SALLAI
2018
- GRÉCZYNÉ SALLAI Gizella: *Günther László visszaemlékezése a múltra*, In: *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*, szerk. GYÁNTI István – KULT László, Pécs, MNL BML, 2018, 180–192.
- HALASI
2003
- HALASI László: *A Hartai Evangélikus Egyház története 1723–2003*, Harta, Énisz Péter, 2003.
- HORVÁTOVIČ [HOIČ]
1833
- Domoljúb HORVÁTOVIČ [Samuel HOIČ]: *Sollen wir Magyaren werden?*, Karlstadt, Johann N. Prettnner, 1833.
- HRABOWSZKY
1803
- HRABOWSZKY György: *A' Dunántúli Evangy. Aug. Conf. Superintendentia' prédikátorai [...]*, Veszprém, Özv. Számer Klára, 1803.
- KERESKEDŐ
1983
- KERESKEDŐ Zoltán: *A hartai római katolikusok történetéből 1726–1947-ig*, In: *Adalékok Harta történetéhez*, vál., szerk. GALLÉ Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 118–123.
- MATUS
2020
- MATUS László: *A tudós könyvmoly, a bakonyi vadkan és a maláriás vasutas: Tanulmányok Magyarország szlovák történelméről*, Békéscsaba, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2020.
- NAGY
1858
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IV, Pest, Ráth Mór, 1858.

- NAGY
1863 NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, X, Pest, Ráth Mór, 1863.
- NT
1840 *A' bányakerületi ágost. hitvallásu evang. superintendenciának egyházi név-tára az 1840^{dik} esztendőre*, Pest, Trattner-Károlyi, [1840].
- NT
1855 *A dunántúli ágost. hitvall. evangélikus egyházkerület névtára az 1855-dik esztendőre*, Sopron, Romwalter Károly, 1855.
- PMA
2016 *Pest megye archontológiája a kezdetektől 2016-ig*, szerk. SCHRAMEK László, Budapest, MNL PML, 2016. https://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig. (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 27.)
- PMÉ
2016 *Pest megye évszázadai: Hivataltörténeti áttekintés*, szerk. KISS Anita, Budapest, Pest megye Önkormányzata – MNL PML, 2016.
- PUNGUR
1983 PUNGUR Béla: *Adatok a hartai református egyház történetéhez*, In: *Adalékok Harta történetéhez*, vál., szerk. GALLÉ Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 106–117.
- RAPANT
1947 Daniel RAPANT: *Ilegálna madarizácia 1790–1840*, Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1947.
- SÁRKÁNY
1983 SÁRKÁNY Tibor: *A hartai evangélikus gyülekezet vázlatos története a második világháborúig*, In: *Adalékok Harta történetéhez*, vál., szerk. GALLÉ Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 89–105.
- SCHMEL
1983 SCHMEL Péter: *Harta*, In: *Adalékok Harta történetéhez*, vál., szerk. GALLÉ Tibor, Budapest, Népszava Lap- és Könyvkiadó, 1983, 7–58.
- TURBULY
1986 TURBULY Éva: *Zala megye fontosabb közigazgatási feladatai a XVIII. század első felében*, II. rész, In: *Zalai Gyűjtemény*, 25. (1986) 95–109.

VÖLGYESI
2002

VÖLGYESI Orsolya: *Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*, Gyula, BML, 2002. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből, 9.)

WESSELÉNYI
1833

WESSELÉNYI Miklós: *Balítéletekről*, Bukarest [Lipcse], [Wigand Ottó], 1833.

Teleki Sándor színészbarátai, különös tekintettel Prielle Kornéliára

Teleki Sándor emlékezetét sokak számára Petőfi barátsága tartotta fenn: a költő egyetlen arisztokrata barátja volt, aki többször látta őt vendégül koltói kastélyában, sőt 1847. szeptember 9-e és október 20-a között átengedte számára a kastélyát a Szendrey Júliával kötött házassága utáni mézeshetekre.

Teleki Sándor, vagy ahogy önmagát Petőfinek bemutatva nevezte,¹ a „vad gróf” élete és életműve önmagáért is meglehetősen érdekes, voltaképpen az egyik legizgalmasabb 19. századi emigráns életút. Ifjúkorában művészbárságai, a szabadságharcban való részvétele és aradi várfogsága, majd nyugat-európai emigrációs évei – melyeket hol kétkézi munkásként, hol publicistaként, majd Garibaldi katonájaként töltött –, valamint 1867-es hazatérését követő esztendői csupán részben feltártak. Éppen ezzel ellentétesen az egykorú emlékezeti narratíva nyomán levonható tapasztalat: korabeli visszatekintések, újságcikkek sora, majd a gróf 1870-től szakadatlanul publikált emlékezései, töredékesen fennmaradt levelezése szolgálhatnak forrásul az életút részszintéziseinek elkészítéséhez. Tanulmányomban és forrásközleményemben egy feltáratlan területre fókuszálnék: Teleki Sándor művészbárságaira és azon belül is a hazai színjátszásunk emblematisz alakjaival, különösen Prielle Kornéliával való kapcsolatrendszerére, a fennmaradt levelezés reprezentatívabb darabjainak bemutatása által és a kapcsolódó emlékezések hivatkozásával. A levelek nagyobb részben a művésznő 1906-ban bekövetkezett halálát követően kerültek az akkor még a Nemzeti Múzeum részeként működő Nemzeti Könyvtárba,² de egy-egy levél még 1934-ben és 1939-ben is érkezett férjétől, a műgyűjtő Rozsnyai Kálmántól.

Mindenekelőtt azonban szükséges az elfeledett életutat és életművet felidézni.

Teleki Sándor regényes életútja

Teleki Sándor 1821. január 27-én született Kolozsváron Teleki János és Mikes Erzsébet gyermekeként. Ifjúkorát itt, valamint Sármáson töltötte, ahol édesapja mintagazdaságot vezetett.³ 1830-ban kezdte meg tanulmányait a Piarista Rend Kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumában. A nehezen regulázható fiatalember magántanuló lett, s 1835-ben a család barátja, Jósika Miklós javaslatára Táncsics Mihály lett a nevelője.

¹ TELEKI, 1882, II, 11.

² Évnegyedes jelentés, 1907, 65.

³ TELEKI, 1958, 12. (Csetri Elek előszava.)

Mivel a szülők jogi és közigazgatási pályára szánták, 1837–1840 között a kolozsvári jogakadémia hallgatója, majd a Marosvásárhelyi Királyi Tábla jurátusa lett, ugyanitt ügyvédi vizsgát is tett. 1841-ben németországi tanulmányútra ment, melynek főbb állomásai Tirol, Dél-Németország, a Rajna-vidék, Szászország voltak, ősszel a berlini egyetemen kezdte meg tanulmányait, melynek 1842-ig hallgatója volt. Itt ismerkedett meg Liszt Ferencsel is, akivel az 1840-es évek elején bejárta Európát, melynek főbb állomásaiként látogatást tett Angliában, Portugáliában, Spanyolországban, Oroszországban és Franciaországban, majd visszatért Berlinbe.⁴ 1845-ben hazatért és Koltón gazdálkodott. 1846–1847-ben Kővárvidéke követeként az erdélyi országgyűlés ellenzékének tagjaként az úrbéri viszonyok megszüntetését és a jobbágyfelszabadítást szorgalmazta.

Teleki 1846. szeptember 8-án ismerkedett meg Petőfi Sándorral, aki 1846–1847-ben három alkalommal látogatta meg Koltón, s akiről számos visszaemlékezést közölt az 1880-as években.⁵ A szabadságharc kitörésének hírére azonnal csatlakozott a harcokhoz: 1848-ban a 10. honvédszázalójban közhonvédként harcolt a Délvidéken. Kossuth kérésére azonban az erdélyi hadszíntérre kellett mennie: 1848 decemberétől Bem, az erdélyi hadsereg főparancsnoka mellett őrnagy, majd intendáns, hadellátási és diplomáciai feladatokat végzett.⁶

1849 nyarán, a világosi fegyverletétel után az aradi várba börtönözték be, ahonnan Belgrádon, Konstantinápolyon és Máltán keresztül Párizsba szökött.⁷ 1852-ben a császári haditörvényszék halálra és jószágvesztésre ítélte, s jelképesen, „in effigie” fölakasztatta. Ugyanekkor a Párizsban is erősödő ellenforradalmi hullám és III. Napóleon államcsínyét, erőszakos hatalomátvételét követően több emigránstársával Jersey szigetére költözött, ahol négy évet töltött. Szoros barátságot ápolt francia radikális körökkel és művészekkel: Jersey szigetén bejáratos volt Victor Hugo és családja házába, dolgozott az általa és Auguste Vacquerie által szerkesztett lapba, a *L'Homme*-ba. Ehhez kapcsolódik legdrámáibb szövege, melyben az aradi vértanúk kivégzésének napját örökíti meg.⁸

1855-ben innen is távozniuk kellett az emigránsok radikális lapja, a politikailag agyályossá vált *L'Homme* miatt. Új otthona Guernesey lett. Kapcsolatot tartott a nyugat-európai emigránsokkal, többször járt Londonban is – egyeztetve Kossuthtal és körével. 1856-ban Jane Frances Bickerstethel, egy angol, a magyar szabadságmozgalommal szimpatizáló, magyarul kiválóan beszélő arisztokrata hölgygel kötendő házassága miatt elhagyta Guernesey-t. 1857 tavaszán, házassági tervei meghiúsulását követően Ázsiába, Konstantinápolyba, Görögországba indult. Végül 1857 decemberében, Bernben házasodott meg, e kapcsolata azonban 1858-ban véget is ért. Ekkor ismerkedett meg az olasz egység- és szabadságmozgalmakkal, 1859-ben csatlakozott Giuseppe Garibaldihoz, harcolt Szicíliában, Calabriában és Nápolyban, fontos szerepet vállalva az egységmoz-

⁴ TELEKI, 1879, I, 60–67.

⁵ TELEKI, 1882, II, 9–46.

⁶ TELEKI, 1882, I, 41–46.

⁷ CSETRI, 1973, 20–21.

⁸ TELEKI, 1958, 181–185.

galomban.⁹ Nápolyban ismerte meg a francia származású Mathilde Litez de Tivervalt, második feleségét, akitől négy gyermeke született. 1861-ben visszavonult a magyar légió megszervezésétől, Itáliában telepedett le, leghosszabban Bagni di Luccában talált otthonra. 1864-ben kért engedélyt a hazatelepedésre, sikertelenül, végül 1867-ben, részben Pulszky Ferenc közbenjárására, hazaköltözhetett Magyarországra. A koronázás alkalmával kihirdetett amnesztiával a korábban elkobzott birtokait és vagyonát is visszakapta.

1867-től koltói birtoka rendbetételébe kezdett, ahol az 1870-es években több művészbarátját, például Jókait és Lisztet is vendégül látta. A politikától, közélettől visszavonultan élt, azonban gyakran látogatott el Kolozsvárra családi és baráti kapcsolatait felelevenítve. 1873-tól jelentek meg első írásai *Egy száműzött naplójából* címmel a K. Papp Miklós¹⁰ szerkesztette *Jónás Lapjában*, majd élete utolsó évtizedeiben anekdotikus emlékeit a korabeli lapokban, például a K. Papp alapította *Magyar Polgár*, majd a *Koszorú*, a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* számaiban publikálta, melyek 1879–1880-ban jelentek meg önálló kötetben *Emlékeim* címmel a Petőfi Társaság kiadásában.

1880-ban a Petőfi Társaság tagjává választása alkalmából tartandó székfoglalójául írta meg a *Petőfi Koltón* című, sokat idézett esszéjét. 1882–1884 között évente adta ki írásait a Révai Testvérek kiadóvállalat: *Egyről-másról*, Újabb emlékeim, *Garibaldi után* címmel emlékezései jelentek meg, *Természet után* címmel pedig humoros elbeszéléseit gyűjtötte egybe.

1892. május 18-án hunyt el Nagybányán.

Teleki első és meghatározó találkozásai a színművészetrel Kolozsváron

Telekit kora gyermekkorától vonzotta a művészet, különösen az irodalom és a színház. *Macska a nagy dobban* című tárcájában örököltette meg első színházi élményét: a kolozsvári líceum gimnazistájaként az 1821 óta működő Farkas utcai színház körül sétálgatva Czelesztin bácsi, a pedellus becsempészte őt a karzatra, előadás közben azonban az ölében üldögélő macska megvadult, s botrányt okozva megzavarta a zenekart és a színészeket. A történet csattanója nemcsak a színházi incidens, hanem páter Bonda iskolai dorgálása is a tiltott műélvezetért.¹¹

Nevelője, Táncsics Mihály feljegyezte róla, hogy a nehezen tanuló, de színházrajongó tanítvány számára remek motiváló eszköznek bizonyult egy-egy előadás megtekintése. „Említettem, hogy Sándor úrfi nem szeretett tanulni, bár hat évig lakott a piaristák közt, nem értették a tudományok iránt beléje kedvet önteni: én gyöngé oldalát kitanulva képes valók őt arra bírni, hogy a tantárgyakat úgy ahogy, megtanulta; egész lélekkel a színészetten csüngött, tehát azzal serkentettem, hogy ha ezt vagy azt a tantárgyat megtanulja, színházba megyünk. Ez használt.”¹²

⁹ TELEKI, 1879, 182–259; CSETRI, 1973, 29–35.

¹⁰ K. Papp Miklós (1837–1880) újságíró, történész.

¹¹ TELEKI, 1884, 167–174.

¹² TÁNCSICS, 1873, 99.

A gimnáziumi és egyetemi tanéveit Kolozsváron töltő fiatalember saját köreiből származókon kívül gyakran fogadott baráti társaságába művészeket: itt ismerkedett meg Haray Viktorral,¹³ akit már 1836-ban láthatott a színpadon, azonban inkább 1840-től datálható barátságuk, amikor Haray kassai, majd pesti éveit követően újra, immáron hosszabban Kolozsváron játszott.

Szoros barátságot ápolt id. Lendvay Mártonnal¹⁴ is, akit 1829 és 1831 között szülővárosában láthatott először színpadon. Az el nem felejtett eseményt a nagybányai születésű művész szülőházának táblaavatásán tartott beszéde alkalmából elevenítette fel: „Tíz éves gyerek voltam, első vizsgálatomat tettem le s nagyanyám jutalmul színházba küldött. A »Béla futását« adták, s Lendvay játszott és énekelt benne. Először voltam színházban s majd megbolondultam csudálkozásomban. Mikor a medve keresztül-szaladt a színpadon, annyira meglepett, hogy meghökkentem bele. Be szerettem volna medve lenni. A medve után Déryné, Déryné után Lendvay fogták meg legjobban szívemet. S mikor Lendvay elkezdte énekelni: »Isten hozzád kedves Lóra!« s a lovása azt feleli: »Urfi menjünk s ülünk lóra« – nem tarthattam magamat tovább, könnybe lábadtak szemeim, elkezdtem zokogni, jó atyám megtörlé szememet, megcsókolt s azt mondá: »Te kis számár!« Az ő szeméből is könny csöppent, nem Lóráért, hanem érettem. Ez volt az első mély hatás, melyet a színpad rám gyakorolt s Lendvay eszményképem lett.»¹⁵

Mindvégig követte Lendvay pályáját, egyik legfontosabb szerepében, Szigligeti Ede 1843. november 25-én elsőként bemutatott Szökött katona című népszínművében a pesti Nemzeti Színházban látta.¹⁶ Teleki e bemutatót követően ismerkedett meg Szigligeti Edével is. Fennmaradt levelezése bizonyossága szerint ifj. Lendvay Mártonnal is kapcsolatban volt. De nemcsak a színházi eseményeket, bemutatókat, hanem az irodalom legfrissebb fejleményeit is nyomon követte. A gróf ismerte a reformkor és romantika költészetét is: egy Vörösmartynak írott leveléből tudjuk, hogy rendszeresen forgatta versesköteteit, s ő hívta fel Liszt Ferenc figyelmét a költőfejedelem hozzá írott ódájára, melyet saját fordításában tolmácsolt a zeneszerzőnek 1843 márciusában európai utazásuk során, egészen pontosan a lengyelországi, krzinyanowitzi tartózkodásuk idején.¹⁷ Vörösmarty ekkor már elismert alkotó és közéleti személyiség volt: a Kisfaludy Társaság alapító tagja, az *Athenaeum* című folyóirat szerkesztője, a radikális eszméket valló

¹³ Haray Viktor (1818–1882) kolozsvári színész és író, Teleki ifjúkori pajtása, a szabadságharc alatt hadsegéde. Világos után bujdosott, majd a kolozsvári színház munkatársa lett. Élete utolsó éveiben jóságigazgatóként is működött.

¹⁴ Id. Lendvay Márton (1807–1858) színész. A nagybányai születésű művész vándorszínész, majd a kolozsvári, székesfehérvári, kassai társulatok tagja volt. 1837-ben a Nemzeti Színházhoz szerződött, s haláláig ott is működött. 1854. január 31-én a *Lorvoodi árva* című színműben lépett fel utoljára. A Nemzeti Színház első színésznemzedékének egyik vezető tagja és a romantika legjellegzetesebb képviselője volt.

¹⁵ TELEKI, 1882, I. 140.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Teleki Sándor Vörösmartyhoz. Krzinyanowitz, 1843. március 17. In: *Vörösmarty levelezése*, II, 140.

Nemzeti Kör elnöke. Teleki érdeklődése talán költészete mellett közéleti álláspontja miatt is fordult Vörösmarty felé. A gróf levelét követően a zeneszerző is írt Vörösmarty-nak, melyben megköszönte a róla szóló költeményt.¹⁸

Petőfi Koltón

Teleki 1846 augusztusában ismerkedett meg Petőfi Sándorral,¹⁹ és e barátság a Bem²⁰ iránt érzett (szinte gyermeki) szeretet és katonai respektus mellett az életét meghatározó tényezőnek bizonyult, hiszen a hazája szabadságáért küzdött, Bem intendánsa lett, majd Görgey tábornok feldunai seregéhez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert. A lengyel származású hadvezér körül csoportosult baráti köre is: a saját és a kortársak feljegyzései és publicisztikája szerint a szabadságharc alatt közelében volt Petőfi Sándor, Haray Viktor és Egressy Gábor, valamint az 1850-es években színésszé lett Krasznay Mihály²¹ is.

A szabadságharc leverése és az 1852-ben megkezdett emigráció ideje alatt Teleki nem tarthatta a kapcsolatot magyar művészbárátaival, csupán szüleinek írhatott. Nyugat-Európában azonban, főképp Franciaországban és Olaszországban is lehetőség szerint megtekintett néhány darabot. Emigrációs évei alatt művészek, publicisták társaságában élt, mely tovább mélyítette művészszeretetét.

1867-es hazatérését követően elsőként a színházba látogatott el: nem meglepő, hisz a nemzeti kultúra mellett annak közvetítője, a színház vonzotta leginkább, nagy respektussal nyilatkozott Thália papjairól minden alkalommal. Lendvay Mártonra emlékezve a színészekről mint zsenikről ír: „Ki a lángész hatásának közvetítője? ki adott életet, melegséget az eszmébe? ki tette lángolóvá a szót? A színész.”²²

Az Országos Széchényi Könyvtárban fellelhető Teleki-levelekből kikövetkeztethetően hazatérését követően személyes kapcsolatait is felelevenítette, valamint újabbak is születtek. Kolozsváron, illetve Budapesten is gyakran találkozott művészbárátaival, de Koltón is vendégül látta őket.

Az 1870-es évektől, miként korábban is, szívesen látogatott a kolozsvári Biasini szállodába, ahol egykor Petőfi és Szendrey Júlia is megszállt, s amely baráti társaságának is törzshelye volt és maradt.

¹⁸ Teleki levelét követően a zeneszerző írt Vörösmarty-nak, melyben megköszönte a róla szóló költeményt. Liszt Ferenc Vörösmarty Mihályhoz. Krzinyanowitz, 1843. március 17. In: *Vörösmarty levelezése*, II, 141.

¹⁹ TELEKI, 1882, II, 9–5.

²⁰ Bem József (1794–1850). A nemesi származású lengyel hadvezér franciaországi emigrációból tért haza 1848 augusztusában Galíciába, majd a bécsi forradalomban a várost védelmzők egyik vezetője. Magyarországra menekült, s novemberben az erdélyi sereg parancsnokává nevezték ki. Decembertől Teleki Sándor őrnagya, majd tábornoka. Teleki több visszaemlékezésében idézi meg alakját. Legfontosabb ezek közül az *Első találkozásom Bem apóval*, TELEKI, 1880, 14–33.

²¹ Krasznay Mihály (1832–1892) kolozsvári színész, színházigazgató. Teleki tárcát írt róla *Nyitány a „Miska biographiájához”* címmel.

²² TELEKI, 1882, II, 259–260.

Kik is voltak ennek a kapcsolati hálónak a legfontosabb tagjai? A kolozsvári és pesti művészi körök metszetét jelentette számára egyik legkedvesebb barátja, E. Kovács Gyula,²³ akivel írói szárnypróbálgatásait és művészi élményeit is mindig megosztotta. Egy 1878-ban írott levélben színdarabját küldi E. Kovácsnak bíráló céljával:

„Édes Barátom!

Lekötelező szíves kívánsága szerint küldöm a Masinát.

Gyarlóságom érzetében várom a halálos ítéletet, – de higgye, nem vagyok éppen olyan bűnös, mint amilyennek látszom; legyen nekem enyhítő körülményem az, hogy beesmerve bűnömet, önként jelentem fel magamat, s csakis a nagy egekre apellálok!

Az öreg Dumas²⁴ azt mondta nekem: »– Semmi sem könnyebb, mint egy ötfelvonásos tragédiát versben nem írni;« nem követtem mesterem tanácsát, keservesen lakolok érte.

Lehet valaki roppant jó hazafi és iszonyú rossz szakács – írhat valaki sikerült tárcacikket, de melléje olyan színművet, melytől megborul az anyatermészet.

Egyszer azt mondtam magának, édes Gyulám, én megírom a darabot, ha maga megcsinálja; maga józan állapotban megígérte, most ott van, lesz rajta mit eszkábálni.

Eleinte azt hittem, hogy jó, aztán láttam, hogy rossz, most már rosszaságának vigasztalása sincsen meg, mert látom, hogy középszerű. A Te igazságod legyen az én ítéletem.

Híved, Sándor²⁵

Érdemes hosszabban idézni Telekinek azt az üzenetét is, amelyben arra kéri barátját, hogy olvassa fel helyette a Petőfi Társaságban *Petőfi Koltón* című írását, mely egyúttal székfoglalója lenne, és amely a társaság lapjában, a *Koszorú*ban lát majd napvilágot.

„Édes Gyulám!

Szana Tamás értesít, hogy szíves leszel s a Petőfi Társaság gyűlésin felolvasod az én izémet, ha csak a Te imádságod meg nem ment a Kísértéstől, úgy-úgy jártam, mint a csizmadia inas, mikor sárga madár helyett sárga izét fogott; azaz hogy jobban mondva a publikum jár úgy.

Én azt a Masinát, a „Koszoru” – számára írtam, ha tudom, hogy felolvassák, másképpen fogalmazom, s egészen más formát adok neki, s a Te hangodhoz mérem a nótát. Így Te tán megmenthetsz, és a hatalmas Úristen, de más senki.

²³ Ecsedi Kovács Gyula (1839–1899) színész. A kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja, háromszor volt a pesti Nemzeti Színház tagja (1859, 1870 és 1878–1882) is. 1876-ban a Petőfi Társaság, majd az Erdélyi Irodalmi Társaság, a nagyváradi Szigligeti Társaság és a debreceni Csokonai Kör tagjai közé választotta. 1881-től haláláig a kolozsvári színház vezető színésze és művészi vezetője.

²⁴ Id. Alexandre Dumas (1803–1870) francia regény- és drámaíró. Teleki barátja, a Kossuth-emigráció tagjaként találkoztak első ízben, majd Luccában is meglátogatta a gróft, aki megismertette Petőfi költészetével, melyről többek között a *Dumas és Petőfi* című esszéjében írt. TELEKI, 1883.

²⁵ Gróf Teleki Sándor E. Kovács Gyulához, Kolozsvár. 1878. február 27. OSZK Kt. Levelestár.

Az elején vannak azok a gyermekversek, kérlek, fordítsd le magyarra, ha verselni tudnék, megcsinálnám, de teljességgel sem tudok; egyszer nagyon, de nagyon szerelmes kóromba, – s ez már többször megtörtént velem –, már szerelem, de nem a vers – csináltam 12-t, ebből hatot felolvastam Haray Vikornak; még most is bolond tőle. [...]
Sándor²⁶

Az eseményen végül maga Teleki is jelen volt, ám a lapok híradása szerint valójában E. Kovács Gyula, ki maga is a társaság tagja volt, előadásában hangzott el a később híressé vált szöveg.²⁷

A pesti művészek közül Prielle Kornélia, ifj. Lendvay Márton,²⁸ Nagy Imre,²⁹ Paulay Ede,³⁰ Vízváry Gyula³¹ és Krasznay Mihály voltak közelebbi barátai. Az ifj. Lendvay Mártonnak szóló, hibás datálású levelének hangvétele bizonyítja mindenkori legnagyobb és feltétlen lelkesedését, mely egyszerre szólt a művésznek és a barátnak is:

„Kedden reggel!

Bravos, Bravissima/

Bravo! Bravissimo – Bravos! Bravissimi!! Éljen a Lendvay paramén. Fogadja legmagasabb megelégedésem nyilvánítását; ellenjegyezve Orbán Baláztól.

Köszönöm a puskát, a polák egész szeretetet önte kischuvickolásában.

Én csütörtökön kutyagolok hazafele, látom-e még addig? Ha egy morzsányi időt rabolhatok hitelezőim fizetéséből, magam szeretnék a szép asszony kézcsókolására menni – De oly nagy a philiszteusok száma Jeruzsálemnek ellenébe, hogy alig tehetem nála kötelességem. Isten áldjon, a szép asszonynak, Anikónak, tisztelője.

Sándor³²

Pesttől távol élve humoros és bensőséges levelezést folytatott a Nemzeti Színház legendás művészeivel, Nagy Imrével is, akit a kolozsvári lapokról és a színházról is informált, melyeket íróként és előfizetőként is követett. Ismét egy kiragadott példát idézve:

²⁶ Gróf Teleki Sándor E. Kovács Gyulához, Kolozsvár, 1881. január 4. OSZK Kt. Levelestár.

²⁷ A Petőfi-társaság közülete. *Vasárnapi Ujság*, 1880. január 11. 26.

²⁸ Ifj. Lendvay Márton (1830–1875) színész, 1851-től a kolozsvári, majd 1852-től a pesti Nemzeti Színház tagja. Sokat szerepelt Erdélyben és Partiumban is.

²⁹ Nagy Imre (1849–1893) színművész, rendező, 1870-től haláláig a Nemzeti Színház tagja, a Színiakadémia tanára.

³⁰ Paulay Ede (1836–1894) színész, rendező, dramaturg, színészpedagógus, igazgató, fordító, a budapesti Nemzeti Színház főigazgatója.

³¹ Vízváry Gyula (1841–1908) színész, rendező, 1873-tól a Nemzeti Színház tagja, az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia tanára. Teleki egy családi képet dedikált a Vízváry család számára, mely az OSZK Színháztörténeti tárában található.

³² Teleki Sándor ifj. Lendvay Mártonnak, 1858. OSZK Kt. Levelestár. A datálásban elírás lehet, minden bizonnyal 1868-ban született a levél.

„Itt Kolozsvárt roppantul haladunk, irodalmunk úgy virágzik, mint a sári tők a gyepen, egész kis arany kor Szász Béla³³ uralkodása alatt. Béla regnante³⁴ jelent meg a Magyar Thhháálja³⁵ első száma, én ismertem a Times két főszerkesztőjét, de mindjárt pipaszárlegyek, s rimaszombati szopókát puszintsak,³⁶ ha az a két anglus annyit tartott a Timesra, mint Szacs vay³⁷ az ő Thhhááljájára.”³⁸

E magániratokból a kapcsolati hálón, valamint a művészi és baráti elköteleződésen túl a levélíró mindennapjairól is értesülünk. Teleki hazaköltözését követően Koltón, Nagybányán és Garbonácon élt felesége és négy gyermeke körében – gazdaságát felügyelve, vezetve. Teleki egykori harcostársai zömével ellentétben nem értett egyet a kiegészítéssel, az amnesztiát követően visszavonultan töltötte napjait, az írásnak, családjának élve, baráti kapcsolataira nagy figyelmet fordítva. Nem vállalt politikai-közéleti tisztséget, nyíltan bírálta a szabadságharc eszméinek hátat fordítókat. Mindez nem akadályozta abban, hogy barátai között tudhassa a tőle eltérően gondolkodó és cselekvő Jókai Mórt, akit 1876-ban vendégül is látott Koltón.³⁹

Neves művészeink közül Teleki koltói kastélyában tehát nemcsak Petőfi fordult meg, hanem a már említett színészbarátok előtt is mindig nyitva állt a kapuja. Az egyik legemlékezetesebb látogatás ezek közül 1881 tavaszán történt, azt követően, hogy id. Lendvay Mártonról nagybányai szülőháza előtt 1881 májusában emlékeztek meg egykori színésztársai, barátai, s ekkor leplezték le a főtéren álló házon máig is látható emléktáblát.⁴⁰ A résztvevők a rendezvény másnapján ellátogattak Koltóra, ahol néhány napig Teleki vendégei lehettek. A látogatók között volt a kolozsvári színtársulat tagja, Gabányi Árpád⁴¹ is, akivel gyakran mulatott a Biasini szállóban, és akihez szóló levelezésének töredéke a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található a Darnay Kálmán gyűjtemény részeként.

Gabányi nemcsak 1881-ben, a táblaavatást követően, hanem 1882-ben is meglátogatta a grófot, ekkor készült a szintén a PIM-ben őrzött, koltói kastélyt ábrázoló rajz is, melynek felirata Petőfire is hivatkozik: Gróf Teleki Sándor koltói kastélya. Itt töltötte Petőfi / a mézes napjait. Természet után rajzoltam. 1882. július. / Gabányi.⁴²

³³ Szász Béla (1840–1898) költő és műfordító, szerkesztő, egyetemi tanár, az MTA tagja.

³⁴ Uralkodása közben. Szász Béla egyetemi tanárként és a Kifaludy Társaság tagjaként is nagy tekintélynek örvendett művészeti körökben.

³⁵ A *Magyar Thália* című lap 1882-ben indult Gabányi Árpád szerkesztésében.

³⁶ Nehezen olvasható szó.

³⁷ Szacs vay Imre (1854–1939) színész, a magyar színjátszás klasszikus stílusának egyik legjelentősebb képviselője. Kolozsváron és Pesten is játszott.

³⁸ Teleki Sándor Nagy Imrének, Kolozsvár, 1882. január 28. OSZK Kt. Levelestár.

³⁹ Jókai több ízben járt Erdélyben írói anyaggyűjtés, inspirálódás céljából. 1876. augusztus 3-án ötödször indult útnak, ezúttal készülő regényéhez, az *Egy az Isten* címűhöz gyűjtött adatokat. Vö. Jókai erdélyi útja, *Magyar Polgár*, 1876. augusztus 11. 2. és augusztus 12. 2–3.

⁴⁰ A nagybányai Lendvay ünnep. *Vasárnapi Ujság*, 1881. június 5. 366.

⁴¹ Gabányi Árpád (1855–1915) színész és színműíró, a Nemzeti Színház örökös tagja. 1878-tól Kolozsváron működött, 1884-ben Paulay Ede a Nemzeti Színházhoz szerződtette.

⁴² Gabányi Árpád: Gróf Teleki Sándor koltói kastélya. Grafika. 1882. PIM 3.143.1.

Teleki és Prielle Kornélia levelezése

Teleki bensőségebb és élethosszig tartó levelezést folytatott Petőfi egykori múzsájával, Prielle Kornéliával (1826–1906), akit a színpadról is ismert.

Prielle Kornélia 1841-ben kezdte meg színészi pályáját különböző vidéki társulatok tagjaként, s 1859-től lett a pesti Nemzeti Színház ünnepelt művésznője.⁴³ Nem messze Koltótól, Máramarosszigeten született, s 1841-ben Szatmáron Tóth István társulatánál lépett először színpadra, majd Kilényi Dávid erdélyi csapatának lett a tagja. 1844-ben a Nemzeti Színházban játszott, 1845-től Feleky Miklós debreceni társulatához szerződött. Itt kérte meg a kezét Petőfi Sándor egynapos ismeretséget követően, amikor rövid időre megingott a bizalma Szendrey Júlia szerelmében. Prielle 1848 nyarán színész kollégájához, Szerdahelyi Kálmánhoz⁴⁴ (1829–1872) ment feleségül, akitől azonban a szabadságharc idején elvált és 1849-ben Hidassy Elek földbirtokos, huszárcapitány felesége lett. Egy ideig visszavonult a színpadtól, de válását követően egy dunántúli társulathoz szerződött, majd Kolozsváron, Aradon, később több alföldi városban lépett fel. 1857-től Pesten vendégszerepelt, majd 1861-ben véglegesen leszerződött a Nemzeti Színházhoz. Ekkor újra házasságot kötött első férjével, Szerdahelyi Kálmánnal. 1881-ben a Nemzeti Színház első örökös tagjává választották. Két hónappal halála előtt negyedszer is férjhez ment, ezúttal a nála negyvenhat évvel fiatalabb Rozsnyay Kálmán íróhoz.

Miként Bartha Katalin Ágnes kutatásaiból tudható, Prielle „Hat és fél évtizedes színészi pályája során csak a Nemzeti Színházban közel háromszáz szerepben, majd háromszor estén játszott, amelyhez még számtalan, vidéki fellépés járult. Vidéki fellépéseinek mennyiségét csak 1868-tól ismerjük pontosan a maga által rögzített jegyzékének köszönhetően. Az 1847-ig tartó utazásainak állomásait tervezett naplójának fennmaradó jegyzeteiből ismerhetjük meg. Az 1847-től 1868-ig tartó időszak vidéki fellépéseinek adatai a sajtó és fennmaradó levelezésének adataiból rekonstruálható.”⁴⁵ 1868 és 1902 között 784 ízben lépett színpadra hatvanhat településen.⁴⁶ S noha szerződése Pesthez kötötte, rendkívül sokat szerepelt Kolozsváron, Bartha megállapítása szerint tizennégy évben látogatott el a városba, gyakran többször is visszatérve egy éven belül, részben kapcsolati hálójának is köszönhetően. Telekivel közös ismerőse, a szerkesztő K. Papp Miklós gyermekeinek keresztanyja is volt.

A színésznő és a gróf barátságának története részben a levelezésükből, részben az 1881-es, negyvenéves színészi jubileumakor publikált nyílt leveléből tárul fel.

⁴³ BAJTAI, 2007, 6–7.

⁴⁴ Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) színész. 1847-ben feleségül vette Prielle Kornéliát. A szabadságharcban honvéd, majd Kolozsváron lépett színpadra, 1850-től 1854-ig Aradon játszott, majd a Nemzeti Színház szerződtette, amelynek haláláig tagja maradt.

⁴⁵ BARTHA, 2021, 15.

⁴⁶ Bartha Katalin Ágnes mindezt a színésznő hagyatékában fennmaradt, saját kezűleg rögzített lista alapján állapította meg.

Teleki a világosi fegyverletételt követően, de még az aradi várfoogságát megelőzően, kolerából felépülve, Sarkad utcáin összetalálkozott a színésznővel, aki házába fogadta és ápolta lábadozása idején. Teleki így ír erről:

„Vége volt mindennek. Hajtottak a szégyen, gyalázat bitójára, többeket a mézsárszékre. Világostól Aradig egy nagy ekléziakövetés volt. Én megkaptam a kolerát, mely velünk szövetekezett az osztrákok és oroszok ellen, s melyet az, aki minket elárult, nem akart felhasználni. Csoda módon fellobbadtam, gyenge s nagyon éhes voltam. Vánszorogtam Sarkad utcáján, az éhség vezetett. Törött léptekkel botorkáztam a nagy utcán, egy ablakból nevenem szólítanak, visszafordulok s az egyik ház ablakában látok egy tündéralakot, ki kezével magához int.

– Jézus Mária! hogy néz ki maga! – mondá Prielle Nelli.

– Ugyebár megkoptam! A kolera majorságilag gazdálkodott bennem, s teljességgel nem trágyáznak.

– Jöjjön be.

Bementem.

– De hát ugyan mi baja van?

– Akinek most baja nincsen nagy Magyarországon, az nem becsületes ember!⁴⁷

Az 1849-ben-ben emigráló gróf nem tarthatta a kapcsolatot barátaival, így vele sem, de miként a fentebb idézett leveléből is tudjuk, 1867-es hazatérését követően elsőként a színházba ment, és egy olyan darabot láthatott, melyben egykori betegápolója, Prielle Kornélia játszott:

„Száműzetésem alatt, midőn a hon vágya környezett, semmire sem vágytam jobban, mint édes anyámat látni, a nagybányai kohófüst szagát érezni, cigánymuzsikát hallani, és a magyar színházba menni. A színművészet iránti szenvedély véremben van. Apámtól örökölttem s gyermekeimbe is átment... Pestre érkezésem első napján hova mehettem volna máshova, mint a nemzeti színházba.”⁴⁸

A tizennyolc év után emigrációból visszatért katonát a színészek, Szerdahelyi Kálmán, Feleki Miklós, Tóth József, Szigeti Imre, Komáromy Alajos, Gózon Antal, Kaczvinszky János és Szathmáryné Farkas Lujza a színpadra vezették, és mint hőst és mint hazaérkezett barátot ünnepelték.

Teleki Sándor családjával⁴⁹ Koltón megtelepedve a kolozsvári Farkas utcai színház gyakori látogatója volt, de rendszeresen megfordult a pesti Nemzeti Színházban is. Külön figyelte a művésznő erdélyi vendégszerepléseit is, nemcsak szülővárosába, Kolozs-

⁴⁷ TELEKI, 1882, I, 307–315.

⁴⁸ UO., 313.

⁴⁹ Francia származású feleségétől, Mathilde Litez de Tivervaltól négy gyermeke született, ifj. Teleki Sándor (1861–1919), Teleki László (1863–1929), Teleki János (1868–1937) még Olaszországban, Teleki Blanka (1870–1920) már Kolozsváron.

várra, hanem Máramarosszigetre is elment a kedvéért. Kapcsolatuk mindvégig szoros maradt. A gróf elpostázta megjelent köteteit, dedikálva a művésznőnek, de gazdaságából is küldött helyi ízeket. „1881 augusztusában, amikor Prielle Kornélia Nagybányán lépett fel a Lendvay-szobor javára szervezett előadáson, a Borpatakig elébe vonuló küldöttségben – családjával – Teleki Sándor is ott volt. Az előadás után a vendégek a koltói kastélyban ebédeltek, s itt töltötték el a délutánt is.”⁵⁰ A látogatások emlékére tréfásan elnevezte a kastélyig vezető utat Via Corneliának. Egyik utolsó ismert üzenete is a színesnőnek szólt, immáron betegsége és közelgő halálának tudatában búcsúzott régi ismerősétől.

A levelezést a művésznő utolsó férje, Rozsnyay Kálmán adta el három különböző időben, 1906-ban, 1934-ben és 1939-ben a Nemzeti Múzeum részeként működő Országos Széchényi Könyvtárnak.⁵¹ Az alább közölt levelekre érkezett válaszok vagy elvesztek, vagy mindmáig lappanganak. A közlés során a különböző feldolgozási időben katalogizált leveleket a keletkezés időrendjében közlöm, a szövegeket a mai helyesíráshoz és központosításhoz közelítettük, megőrizve az eredeti sajátosságait.

Források

1.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltó, 1873. március 8.

Édes Kornélia!

Ügyvédem, Maár József⁵² megyen fel Pestre, felkértem, látogassa meg kegyedet, s visszatérve beszélje el nekem, hogy van az én szeretve tisztelt nagy művészném. Isten áldja – mindig híve, Sándor

⁵⁰ DÁVID, 2009, 20.

⁵¹ Valamennyi, egymás után következő pallium jelzete: OSZK Kt Leveletár Teleki Sándor Prielle Kornéliához. A feldolgozás okán külön palliumban van az 1873-as, az 1881-es, 1883-as, és a 1874-1891-ig keletkezett levelezés.

⁵² Maár József (1829–1880) jogász, ügyvéd. 1872-től Nagybányán ügyvédi irodája volt.

2.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett,⁵³ 1874. április 29.

Édes Kornélia!

Meddig szerencsétlenti Kolozsvárt? – Kegyeskedjen két sorban tudatni.

Szeretném kezét szorítani régi jó barátémnak, s agyontapsolni a nagy művésznőt; megemlékeznék szegény Kálmánról, beszélnék a múltról, mely mind kettőnknek fényes volt, s komisz jelenemről.

Ha huzamosabb ideig mulat, szököm a málé és krumpli vetéstől, házi és mezei bar-maimtól, s személyesen teszem le hódolatomat lábaihoz.

Szíveskedjen elfogadni hólepte pofámat;⁵⁴ azért küldöm, nehogy illúziót csináljon magának érkezendő Don Quichotte-járol.

Isten áldja – kezeit csókolja
forrón tisztelője,
Teleki Sándor

3.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1874. május 31.

Édes jó Kornélia!

Kolozsvárról 2/9 74-ről kelt⁵⁵ levelét vettem volt; de már későre, hogy kegyednél udvar-lásomat tehettem volna Kolozsvárt.

Kések levelemmel, mert csak tegnap este kerültem haza – az Eren voltam nyájoskod-ni –, tudom, kegyed határtalan tudománya mellett sem tudja, mit tesz nyájoskodni – ez annyi, mint valamelyik régi honvéd cimborához behajtani, egy alacsony szobába öt-hat vagy több régi pajtással az asztal mellé ülni reggelizni, s felkelni vagy felkeltetni éjfél után pitymallatkor – savanyú borral irrigálni patrioticus⁵⁶ gyomrunkot; – jónak, dicső-nek, magasztosnak találni mindent a régi jó időkből, mikor még erősek voltunk testben

⁵³ Maga Teleki keltezte így egyes a leveleit, valószínűleg a legközelebbi posta miatt.

⁵⁴ A megküldött fényképről nincs információnk.

⁵⁵ Értsd: 1874. szeptember 2-án kelt levelét.

⁵⁶ Hazafias.

és lélekben – tucat számra hucfotózni⁵⁷ a németet – leszámározni Kerkápolyt⁵⁸ s cinkos társait – borízú hangon énekelni: „Ha bemegyek Berekszászba borinnya”, megemlékezni sűrű és szapora kortyokban Kossuth apánkról – földhöz vágni a poharat Bem apónak miatta – sírni a hazáért, zokogni a rossz időkért, s pityeregni az elviselhetetlen adóért – szóval quaterkázni⁵⁹ tavalyi borral, pipa, szó mellett, túrós csusza kíséretében.

Ilyetén hadjáratból jöttem haza, kiszenvedvén magam a semmittevésből a piros pünkösdi szent ünnepek köpönyege alatt, elrontott gyomorral; ködös fővel, nemes szívvel, ’s hazafi érzületekkel, s mámoros fogalommal firkálom Kornélia picinke lábaihoz teendő hódolatomat:/: ezt jól adtam ugye?!

Csokolom a kezeit nagysádnak! Egy kérésem van, ha nem terhelném, mikor méltoztat Borszékre⁶⁰ menni?

Én is oda mennék – lenne a nagyhéten –, tenném a szépet, és csapnám a levét, 53 éves gyakorlati tapasztalást, ezüst tálcán, piros bársony párnát vinnék eleibe – hordanám a sálját – napesernyőjét, étetném a kis kutyáját, – kérek egy pár kánári madarat is! – Isten áldja – nem untatom tovább –, s fogadja mély tiszteletét és hódolatát régi barátjának,
Teleki Sándornak

4.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1877. augusztus 17.

Asszonyom!

Kegyednek nekem soha sincsen – soha nem lesz –, hogy mit köszönjen –, mi olyan régi barátok, engedje, hogy mondjam: pajtasok – s tán mondhatnám: cimborák vagyunk, hogy ha bármit teszünk is egymásért, csak kötelességet teljesítünk.

Azért kérem, velem mindig, és mindenben... ad libitum!⁶¹ rendelkezni.

És ha én minden parancsait teljesítem is hűségesen és pontosan, még akkor is; én maradok adósa. Mindent vissza lehet fizetni, csak a szív, az érzelem adósságát nem – ez nem évül el soha –, ezt törleszteni nem lehet – ennek sincsen percentje –, ennek nőni kell tőkébe, kamatba.

Emlékezzék vissza, két nagy összeget kölcsönzött nekem az életben. A gyásznapokba, kolerából alig fellábadozva Sarkadon milyen testvériesen ápolt.⁶²

⁵⁷ Huncutozni; szidalmazni.

⁵⁸ Kerkapoly Károly (1824–1891) jogbölcész, szakíró, Deák-párti politikus, 1870–1873 között pénzügyminiszter.

⁵⁹ Kvaterkázni, társaságban kedélyesen, társalogva, adomázva borozgatni.

⁶⁰ Prielle Kornélia augusztus 15-e és 21-e között lépett fel Borszéken.

⁶¹ Tetszés szerint.

⁶² Vö. 47. jegyzet.

És az a fogadtatás, melyben részesített, midőn tizennyolc évi száműzetés után hazajöttem.⁶³

Örökké emlékemben lesz eszemnek és szívemnek. – Aztán – még egy nagy emléket könt minket egymáshoz – szegény Kálmánnak⁶⁴ emléke!

Károlyban⁶⁵ van nekem egy nagyon jó barátom – kérem elhinni –, hogy a baráti címet nemigen pazarlom; Luzsénszky Lajos,⁶⁶ kegyeskedjen ezen ide mellékelt névjegyeket neki elküldeni, – neje egy áldott jóság; szeretném, ha megesmerkednék a legnagyobb magyar művésznővel, s kegyed is jó becsületes és értelmes magyar emberek közt tölthetne egy estét, s megemlékeznének együtt arról, ki kegyeteket tisztelve szereti.

Én 24-éig várom nagysádát – de ekkor mennem kell, éppen Károlyba,⁶⁷ és éppen Luzsénszkyhez, kinek szavamat adtam, hogy neve napját a két nagyobbik fiammal nála töltöm.

Azt írja kegyed: hogy forró teremben lehűtő játékokat lássak, szeretném tudni, hogy hol? és mikor? Van ott hidegség? hol Prielle Kornélia játszik? – ez nem a teátrum Celsius vagy Fahrenheit hőmérőjének meghatározott foka, hanem az emberi érzelem, meghatottság és szív természetének ösztönszerű nyilvánítása.

Lelkünket nem melegíthetjük bundával, úgy melegséget sem hűthetjük rumos vízzel; az ige, az érzés egy tekintet, egy mosolygás, egy sóhaj, egy szerelem, vagy jajkiáltás, egy halálhörgés vagy egy örömvisítás elolvaszt vagy meg fagylyal – csak érteni és érezni kell azt, aki a hangot adja. És azt, hogy hogyan adja.

Magát is – édes Cornelia! – sűrűn éri a sors csapása, adjon az Isten erőt azokat elviselni, mentől tovább élünk, annál többnek vagyunk kitéve; ez az élet kérlelhetetlen logikája –, a napos gyermek szenved legkevesebbet. – Ha engem ezelőtt huszonegy évvel felmagasztalt volna a császári kegyelem, mennyi búbánat, fájdalom, csalódás, utálat és hitvesztéstől kímélt volna meg.

De hát – volt jó is –, tán még lesz is – a remény az emberi érzelem szajhája, örökösön ledérkedik és kacérkodik, s oly barmok vagyunk, hogy hiszünk szemeinek – s a megbukott fekete bankót, készpénz gyanánt tesszük zsebre –; vakulj magyar!

Ha nem unja, olvassa el e történetecskét, velem történt.

Volt nekem Stámbulba⁶⁸ egy jó barátom, tulajdonképpen nem is volt az nekem barátom, hanem valami olyan bátyám vagy apám féle, egy vén muzlim, a régi mohamedán iskolából – roppant jó ember volt, velem annyi jót tett, hogy sokszor magam megsokalltam – Nesmi Effendinek hitták –, volt Nesminek egy 14-15 esztendő hektikus⁶⁹ fia – soha embert úgy imádni, mint Nesmi a fiát, nem láttam – én naponta eljárógtam

⁶³ Vö. 47. jegyzet.

⁶⁴ Szerdahelyi Kálmán.

⁶⁵ Nagykároly (ma: Carei, RO).

⁶⁶ Luzsénszky Lajos báró (1817–1878) szabadelvű erdélyi földbirtokos, Teleki egyik barátja.

⁶⁷ A művésznő augusztus 16. és 19. között lépett fel Nagykárolyban.

⁶⁸ Isztambul (Ístanbul, TR).

⁶⁹ Tüdőbajos (régies).

hozzá, a kis embernek vittem ráháthikumot,⁷⁰ lelebit,⁷¹ setyelemét,⁷² s más hasonló török édes disznóságokat, a fiú imádott, az apa elhalmozott jószággal.

Kis-Ázsiába küldött a kormány valami megbízásban – elbúcsúztam Nesmitől és fiától, a gyerek már nagyon rosszul volt –, még négy hó elteltével visszajöttem Stambulba, mondják, a Nesmi fia meghalt. Irtóztam hozzá menni, elmentem kapujáig, borsózdott a hátam, nem mertem bemenni – visszatértem – végre erőt vettem magamon, s benyitottam.

Nesmi nagy örömmel fogadott – étetett, itatott, tél kezdete lévén, egy pár téli kesztyűt ajándékozott, a fiáról egy szót sem szólott. – Hát mondám én – Kücsük gikti! – elment a kicsi?

Gikti! – elment –, jó hely van ott –; soha többet nekem egyetlen gyermekéről nem beszélt; csakis egyszer mondta: a kicsi iránti szeretetemnek egy részit rád rakta, becsülj meg engemet is, becsüld meg magadot – insalláh!⁷³

Miért írom én ezt kegyednek? Vonja ki belőle a tanulságot – engem gyakran megvigasztalt.

Isten áldja – bocsásson meg hosszadalmasságomért – de azt hiszem, hogy a nagy mulatságoktól rá ér – ha ideges vagy feje fáj, tudom, úgyse olvassa el –, és ez a legokosabb, amit tehet.

Szível régi cimborája s tisztelő bámulója,

az öreg Teleki Sándor

5.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1880. november 23.

Papp Miklósné mondta, hogy kegyed olyan szíves volt és panaszkodott, hogy az Emlékeim II. kötetét nem küldtem meg nagyságodnak.

A dolog úgy van, volt nekem egy pennás emberem, gyönyörűen írt, de még szebben lopott, a második kötetek elküldését rábíztam, s ő hűségesen a bélyegre szánt pénzt zsebre rakta, s a példányokat eladva házalt velük mint Handle, árulta prózámat mint valami rossz csizmát, kopott kabátot s lyukas nadrágot, mikor megtudtam, úgy szégyelltem magamat, mint egy szűzlány, kinek azt mondják, hogy izé. Most jóvá teszem a pennás ember, mondjuk, gyöngédtelenségét, s lábaihoz teszem másik felét annak, mi kegyednek tetszéseit szerencsés volt megnyerni.

⁷⁰ Rahat, cukorból és keményítőből készült, porcukorban megforgatott édesség. Török- vagy szultán-csemegének is nevezik.

⁷¹ Pirított csicseriborsó.

⁷² Nem sikerült azonosítani.

⁷³ Ha Isten is úgy akarja.

Ide mellékelek egy pár tárcacikket, s majd egyszer, ha unni fogja magát, nézzen bele, s tán nem fog ásítani.

Isten áldja, fogadja régi barátság kézszorítását, a mindig friss bámulatom hódolatát, azon édes és keserű emlékeket, melyek engem nagyságodhoz olyan elesmerőleg kötnek. Mindig híve, Teleki Sándor

6.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának⁷⁴

Koltó, 1881. május 18.

Kolton-Bánya mellett
május 18-án 1881

Édes áldott jó Kornélia!

Tisztelem mellett – két szót –, mikor megyen Szigetre?⁷⁵ Szeretném dolgaimat úgy rendezni, hogy akkor ott teszem nagysádnak hódolatomat.

Kezeit csókolja

Szíves híve

Sándor

7.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1881. június 5.

Édes, kedves, drága, áldott Kornélia!

Ha nagyságon az én kíváratimnak fele megfoganszik, akkor még életében angyalok fogják húzni a kocsiját, szeráfok fognak tapsolni előadásain, szentek, mártírok fogják ki szolgálni, egyház-atyái, próféták és evangélisták fognak kocsija előtt lovagolni és gyalog szaladni, tömjén és mirha illatos füstjével füstölődik, jerikói rózsákkal koszorúzzák, s a bőségyszarvából felhőszakadásként fog omlani nagyságodra az áldás – és nekem sem lesz agy árva krajcár adósságom se!

⁷⁴ OSZK Kt. Levelestár, Teleki Sándor Prielle Kornéliának.

⁷⁵ Bizonyosan Máramarossziget (ma: Sighetu Marmăției, RO).

Uram! Hallgasd meg az én imádságomat!

Tehát 55, én 60, és az a szép, nagy és dicső – könnyű 20 évvel fiatalnak lenni, s a végén nem is Fuss,⁷⁶ de 60-at 55-tel virágozni, bírni fiatal szívet, lelket, erőt, szenvedélyt, meleget, forróságot, melyen az élet harmata saját hevünktől felszárad, a csalódások dere felolvad, látni, hogyan posványosodik a világ, s mi a mocsárban, melyben minden rohad, virágzunk, mint a nenufár.⁷⁷

Adjunk hálát a véletlennek, vagy ha tetszik, a végzetnek, hogy fiatalon halunk meg, s még hullánk is gondolkozni fog, s a gyp alatt is érezni fogunk, holott ma már még az élők sem éreznek.

Áldja meg a gondviselés soká, minden jóval!

Nagyon köszönöm, hogy előre tudatott, ott leszek Szigeten, s bokréta helyett viszem – ha csak lehet – magammal Klárát, nálánál kegyednek nincsen elesmerőbb – engedje, hogy bámuló Koszorújának nevezsem.

Vártuk a Lendvay ünnepélyre,⁷⁸ – de hol nem várják Kornéliát? – Ágya meg volt vetve, s rotyogott a fazék, s egynéhány pohárköszöntéssel is megviselték volna. De én kegyedet nálunk a művészet állványáról leszállva szeretem látni, s a napvilágánál, lámpafény nélkül, hivatalos hűhó nélkül, családjunkban mint nőt, szívünk melegével takarva az asszonyt, kinek művészetét csodáljuk, de jóságát szeretjük.

Aztán Nagybányára kegyedet olyan emlékek kötik, mely ünnepélyességét saját kebelében hordja, s a profanum vulgusnak⁷⁹ semmi köze.

Én még élek – ha életnek lehet nevezni azt a valamit, mely naponta mozgásba hoz, engedi, hogy egyem aludttej, mellyel orvosom táplál, engedi, hogy veszekedjem a bérésbírómmal, zsémbeljek a tisztetre, szidjam az időt, hogy miért nem esik, vagy hogy miért nem süt a nap, szidjam Tiszát⁸⁰ is, egész csócselékjét;⁸¹ megsértődjöm a majorságokra, mert megeszik az ananászepret, a hernyókra, cserebogarakra, melyek lekopaszották gyümölcsfáimat, hazudjak az adóvégrehajtónak, s nehezteljek a szakácsnéra, mert elégette a rántást, s megkozmásította a tejből főtt rizskását!

Oh. Szánjon kérem asszonyom!

De tán már igen is hosszú levél, s még csak annyit, áldja meg az Isten két kézre, az ötvenöt válják 85-re.

De csak úgy, mint én kívánom.

⁷⁶ Bizonytalan olvasat.

⁷⁷ Tavirózsa.

⁷⁸ Id. Lendvay Márton nagybányai ünnepe. Lásd 40. jegyzet.

⁷⁹ Avatatlan tömeg (a kifejezés Horatius egyik ódájából való).

⁸⁰ Tisza Kálmán (1830–1902) politikus, belügyminiszter, 1875–1890 között miniszterelnök.

⁸¹ Nem érdektelen, hogy Teleki halála előtt néhány hónappal legidősebb fia, ifj. Teleki Sándor, az 1892. januári választásokon a Tisza vezette Szabadelvű Párt színeiben képviselői mandátumot szerzett a Szolnok-Doboka vármegyei Nagyilondán, nem messze Koltótól. 1896-ban és 1901-ben a szomszédos Magyarlápón választották meg. A kormánypártban egészen Tisza 1902-es haláláig hívének számított. SCHWARCZWÖLDER, 2017, 38–39.

Hódolattal, bámulattal, szeretettel, régi barátja,
Teleki Sándor
Antóniának tiszteletemet el...⁸²

8.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1882. november 10.

Édes jó Kornélia!

Mindenek előtt egész szívemmel-lelkemmel üdvözlöm, s a megbomlásig örülök, hogy meggyógyult, az olyan kivételes nagyságoknak, mint maga, nem szabad nyavalyogni. Ki látta?

Hűbéresi kötelességemet teljesítettem, elküldtem a málélisztet és a gesztenyét, fiaim által íratam – ma én küldök mély tiszteletem és szeretetem jeléül egy kevés – mint a kálomista pap mondja – lelki abrakot; még friss és nem érett, olyan, mint az új zab, mikor aratás előtt egy pár kévét lesarlóznak a kedvenc lovaknak... kóstolólul...

Ne köszönje meg, és ne írjon a napokban, én csókolom meg kezeit, ha egy párszor mosolygott rajtok.

Szeretve tisztelője
Sándor

9.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1883. június 14.

Igen tisztelt asszonyom!

Kedves jó Kornélia!

De nagyon megörvendeztetett levelével. S aztán milyen szépen tud maga írni, csak-ugyan jókedvébe teremtette magát, édes kedves régi jó barátném!, az Isten, s mi mind a ketten – hál Isten – elmondhatjuk, nem élünk hasztalan, s remélem, temetésünköt egy pár nappal túléljük.

Ha nem lett volna is szándékom Nyíregyházára menni – a maga kedves meghívása után repülnék, de hát van egy bökkenő – az ember életébe mindig van bökkenő –, s ezen bökkenőt botanikus nyelven a doktorom veseneurálgíának⁸³ hívja; különben ő tudja, én meg érzem, sokkal jobban szeretném a dolgot megfordítva. Mikor ez az idő-

⁸² A szöveg itt megszakadt.

⁸³ Hirtelen kialakuló éles fájdalom a vesénél.

töltés rám jön, akaratom ellen eszembe jut szegény Haray Viktor monológja a Zeyk Báloninájában,⁸⁴ hogy: minden ember csak egy ember, s minden ember csak félig ember, mert térden alól láb. Én is ilyenkor csak egy fertály ember vagyok, mert derékon alól, vagy feljül – már amint vesszük – mert vagy felső testem nem bírja az alsót, vagy az alsó a felsőt, s így nem tudok lépni, s Koltón egy karosszékbe, s most éppen a szezionjában vagyunk ennek a kellemetes mulatságnak. Az jó benne, hogy nem szokott hosszasán tartani, s egy pár nap múltával távozik, mint az unalmas vendég.

Holnap akartam NKárolyba menni lakodalomba, amelybe násznagynak voltam híva, s onnan Nyíregyházára, de csak családomat küldöm, én meg itthon dédelgetem kádáveremet.⁸⁵

Meddig lesz maga a Sóstón? Kegyeskedjen pár sorral megírni, mert ha tudom, hogy ott találok, mihelyt járható állapotban leszek, azonnal megyek.

A raktárosok⁸⁶ dolga is érdekel, egy pár tárcát lehetne róla pingálni, nem nézem azt sem jogtudományi, sem vallásos, sem filozófiai szempontból, hanem a festői oldalát választanám társamul, leírnám, hogy milyen Sohary József⁸⁷ és a többi, szóval azt, ami meglep, meghat, vagy megdöbbsent, a vádlottakat, a védőket, a bírákat, a tanúkat, a közönséget, nem írnék, hanem rajzolnék színes plajbásszal, nagy árnyékokkal, s amennyiben tőlem telne, fényes világosságban, az ellentéteket összeállítva egymással szembe. Egy jó író szép dolgot csinálhatna, én meg próbálom valamint összeeszkábálni.

Mikecz János megyei aljegyző⁸⁸ volt szíves szállására meghívni, s Sóstón nagyságod kegyességét fogadom el, a nemes város kövér lovait hagyjuk békében ülni – Tisza Kálmán név alatt fogok inkognito utazni, diadalívek, kivilágítások, mozsárágyúk, tedeumok, harangok zúgásai, kocsik robogásai ne történjenek, a főispán és polgármester Zola Emilként⁸⁹ üljenek otthon a s...kőn.

A viszontlátásig, s addig is mint mindig tisztelettel csókolja kezeit
legrégebb barátja

Sándor

Édes Cornelia néni. Fogadja legőszintébb tiszteletem kifejezése mellett hódoló kézcsókomat Teleki László⁹⁰

⁸⁴ Zeyk János (1786–1860) író *Balduina, Libánoni Driáshölgy* című, 1842-ben írt színműve.

⁸⁵ Holttest, hulla.

⁸⁶ Bizonytalan olvasat.

⁸⁷ Nem sikerült azonosítani.

⁸⁸ Mikecz János (1850–1901) későbbi megyei alispán és országgyűlési képviselő.

⁸⁹ Émile Zola (1840–1902) francia naturalista regényíró, műkritikus.

⁹⁰ Ez az utolsó sor Teleki Sándor fia, László kézírásával.

10.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Koltón, Nagybánya mellett, 1884. január 9.

Édes jó nagyságos asszonyom!

Szíves rólunki megemlékezését nőmmel és János úrfival együtt igen szépen köszönjük. Blanka úrhölgy Kolozsvárt van, de Gerando Antonia universitásán, és László úr a maga becsére – szolgálja ő fenségét Kolozsvárt, mint egyéves frájvilégesz vadászó.⁹¹

Nőm küldi a László arcképeit, és kéri, tartsa meg öt továbbá is kegyeibe, én küldöm a Blankáét, s kérem, keresse őt; megérdemli, mert igen jó gyermek, újévkor küldte meg oskolai bizonyítványát a felsőbb polgári lány oskolából, mindenből jeles és kitűnő; nagy örömünk van utána.

Tudja maga, édes Kornélia, azt a históriát, mikor a szolgabíróót újból megválasztották, de az esküdtje megbukott, választás után együtt ültek a szobába, a szolgabíró úr pipa mellett sétált fel s alá a szobában, az esküdt nagy búsan ült az asztal mellett szomorúan szóltanul; végre a szolgabíró azt mondja:

– Higgye el kedves öcsém! hogy ezen a világon minden úgy van jól, ahogy van, tapasztalásból mondom Önnek.

Schmid Sándor is azt mondja, nagyon nagy öröm van a háznál, a napokba választották meg NKárolyt bányai szolgabírának,⁹² képzelheti már most azt a dicsőséget.

A nyáron meg nyílik a Szatmár-Bányai vasút,⁹³ tudom, nem teszi velünk azt a csúfot, hogy meg ne látogasson, én már előre készülök, a vasút megnyitásakor szentelem fel a nagybányai házamat,⁹⁴ mely egyszersmind egy kis múzeum lesz, mert most van már pácba két 15 kilogrammos sonkám (egyik egész 15 kilós kérem), egy csomó liba előre már meggyilkolva, s illőleg a füstön és más sok minden féle skofium⁹⁵ dolgok.

A koltói kertben a főutat, melyen maga kocsikázott be először, elneveztük emlékszik-e akkor? via Corneliának.

Kérem, maga szerencsétlenül új házamba, hogy azt a szobát, melyben hálni fog, elnevezhessük a Kornélia szobájának.

Mi megvagyunk, jó telünk van 14–18 fok hideg reggelente, térdigérő hó, és olyan szánút, milyen sok esztendő olta nem volt, és fényes ragyogó téli napok. Esszük a fagyos szalonnát, szegényesen élünk, de jól.

⁹¹ Freiwilleges vadászó, azaz önkéntes vadász. Teleki László minden bizonnyal a marosvásárhelyi székhelyű 23. császári–királyi tábori vadászszázalój kolozsvári garnizonjában teljesítette egyéves önkéntesi szolgálatát. (A Teleki-leszármazottak felvilágosítása szerint.)

⁹² A nagybányai járás szolgabírójává. Nevét a *Tiszti cím- és névtárak* szerint Smit alakban használta.

⁹³ A Szatmárnémeti–Nagybánya Helyiérdekű Vasút vonalának építését az 1881. XLVIII. tc. engedélyezte, és mintegy három év alatt készült el.

⁹⁴ E házat az 1880-as évek elején építette fel. Ma a Teleki Magyar Ház működik benne a Thököly (Minerior) utca 7. alatt.

⁹⁵ Eredeti jelentésében hímzésre használt arany- vagy ezüstszal, Teleki írásaiban – levelezésében és esszéiben is – különleges, nem mindennapi értelemben szerepel.

Isten áldja minden jóval, s tartsa nagyrabecsült barátságába,
szeretettel tisztelőjét és bámulóját,
Sándort

11.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1884. november 14.

Édes kedves jó Kornélia!

Még mindig szeretjük és tiszteljük magát, az egész pereputty.

Tegnap küldtem egy zacskóba gesztenyét; de csakis azért, hogy bebizonyítsam hűbé-
res kötelességemet, mert az idén olyan kicsien maradt, hogy nem érdemes megenni.

És holnapután megyek fel magokhoz, s a napokba teszem tiszteletemet. Itt úgy ha-
vaz, hogy ha reggelig így tart, holnap – szánal megyek ki Koltóra.
Isten áldja,

tisztelő hódolattal,
Sándor

12.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1885. október 14.

Édes jó Kornélia!

A múltkor, távollétemben küldtek magának pirka málélisztet, nem lévén meggyőződve,
hogy jót küldtek-e, újból küldök, fogadja szívesen, és egye jó étvággal.

Az eső esik, s a gesztenyét nehezen verik – emlékezik Ruy Blas-ban⁹⁶ a király levelére:
Három farkast lőttem, és a szél fúj. Ez is olyan.

Hogy van? Ügyeljen a legnagyobb magas művésznő egészségére, és tartsa kegyeibe
bámuló tisztelőjét és legrégebb barátját,
Sándort

⁹⁶ Victor Hugo 1838-ban bemutatott darabja.

13.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1886. január 17.

Kedves jó Kornélia!
Mélyen tisztelt barátném!

Hogyan köszönjem meg magának szíves részvétét, gyöngéd figyelmét, s irántomi testvéries jóságát?

Egy mód van csak; iparkodni továbbra is kiérdemelni nagyrabecsült barátságát.

A képe ott függ már a falon ágyammal szemközt, környezve azoktól, kiket szeretek és becsülök; sok halott van már köztök, Bem, Garibaldi, Hugo, nagy és jó édes anyám, mind olyanok, kik élnek, s míg én élek élni fognak énbennem.

Én már jól vagyok, s csak gyengeségemről tudom, vagy jobban sejtem, hogy ebrováson voltam.

Tavaszig – mert nem szabad, másképpen nem engedi felcserem – házikutyáskodom itthon, és őrzöm a házat; de kökörcsin nyíláskor megyek, s élő szóval mondom el magának nagyrabecsülő szeretetemet.

Híve,
Teleki Sándor

14.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1887. új év napján⁹⁷

Legyen boldog!
Kedves jó barátném!
Édes Kornélia!

Köszönöm –, igen szépen köszönöm kegyes megemlékezését; hálával vettem, s ma már ágyam felett függ gyönyörű kedves arcképe – még egyszer köszönöm.

Mennyi emlék van e képhez kötve. Fiatal éveim rajongása – Petőfi Sándor –, szabadságharcunk –, Sarkadon a kolera –, szegény Kálmán –, hontértem a száműzetésből, s kegyednek szerepében fenn akadása –, Kálmán halála –; a dicső múlt, és ez ostoba jelen –, a múlt költészete, s a mai zsidó iskola, az eszmény és a rebach.⁹⁸

⁹⁷ Teleki saját kezű keltezése.

⁹⁸ Kereskedői haszon.

Szigeten ott leszek, de addig is élőszóval ismételem magamnak, hogy mennyire szereti, tiszteli és bámulja,
régi híve,
Teleki Sándor

15.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1887. május 22.

Teleki Sándor bámulatát, tiszteletét, nagyrabecsülését, szeretetét és régi jó barátságát hálájával együtt akarta magának személyesen lábaihoz tenni, s elmondani otthon magánál, ott a havasok aljában az Iza és Tisza mellett, még egyszer mindazokat, miket már többször elmondott, s miket nagyságod is már régen tud; – de az Isten nem ezt akarta, olyan komisz időt küldött a nyakunkra, hogy podagrás⁹⁹ lábait, köszvényes karjait és náthás orrát nem merte a nyirkos levegőbe kidugni.

Nagybányáról kocsival akartam menni, s megkérni magát feleségem nevében, hogy tiszteljen meg bennünket, s kocsikázzunk végig Koltón a via Cornélián.

Kegyeskedjen tudatni tervéről, hogy valahol személyesen is tiszteletét tegye.

Régi jóbarátja
Teleki Sándor

16.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

[Nagybánya, 1887]

Édes Kornelia!

Legforróbb tiszteletem mellett küldöm adómat, ez az egyetlen tartozásom, melyet nem a végrehajtónak¹⁰⁰ fizetek.

Az öreg Dumas-tól kértek egyszer könyöradományt egy temetésre.

- Kinek? – kérdé.
- Egy szegény végrehajtó eltemetésére.
- Mennyit adjak?
- Öt frank elég lesz.
- Itt van tíz, temessenek el kettőt.

⁹⁹ Köszvényes.

¹⁰⁰ Teleki élete folyamán többször került nehéz helyzetbe hitelezői miatt. Vö. „Párisba koldultam magam. Hét szilvafámat elkobozták, s itthoni adósságomért ott kerültem az adósok börtönébe. Kiültem a hat hónapot, és naponta egy frankot kaptam hitelezőmtől, az osztrák követség utján.” TELEKI, 1882, 95.

Én is kivágnék egy századot, ha megmenekedhetném tőlök...
A mai vonattal küldöm az illetékit; gesztenye, pirka málé, körösmezei túró, sajt emlékek a pátriából, s skofium ételek, Jókaiként, a legszűkebb hazából.
Add, Uram! hogy sokáig küldhessem, s kegyed még nagyon sokáig jó étvággyal ehesse, –
Családom tisztelettel üdvözli, én meg mindig szeretettel bámulom; régi híve
Teleki Sándor

17.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának
Nagybánya, 1888. szeptember 21.

Édes kedves jó asszonyom!

Ez a kis leány de kövér
Talán mandulával él,
Igen bizon fenével
Kukoricza kenyérrel,

Küldeményem igazolja a nótát, fogadja kegyesen és elnéző jósággal, mely magának majdnem a gyengességig menő erénye.

Isten áldja; tartsa hosszason és boldogsággal, s tartsa szeretetében és kegyében legré-
gibb barátját,
Teleki Sándort,
aki szereti, tiszteli, nagyra becsüli és bámulja, most és mindig és örökkön örökké.
Amen.

Összes családom legszívesebben üdvözli.

18.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának
Nagybánya, 1890. augusztus 26.

Édes jó Kornélia!

„sokat akar a szarka, de nem bírja a farka” – mondja a magyar paraszt szóbeszéd.

A vén ember mindent akar, de semmit sem bír – tisztelni akartam magát Szatmárt, Máramarosba, de lőttek neki; hol köszvény a lábba, hol az influenza a fejben, a 70 esztendő egész testemben, kipányvázva tartott itthon.

A mai világban az Isten az embert azért teremtette a maga képire, hogy adóját fizesse, s ha lehet, sikkasszon. Én nem lophatok, nincsen semmiféle Kassza kezem ügyében, ha legalább adómat fizetem.

Küldöm a pirka lisztből sült első málét, s ahogy a malmok megindulnak, s ahogy a lisztet kötelességemhez mértem.

A színészeti kiállításra én is betekintek, megnézni, nem vagyok-e én is kitömve, mint dísz komédiás? S akkor tiszteletét fogja tenni nagysádnál az, aki bámulja és szereti legrégebb barátja
Teleki Sándor

19.

Teleki Sándor Prielle Kornéliának

Nagybánya, 1891. október 1.

Legszívesebb tisztelő üdvözlete mellett évi adóját küldi
Teleki Sándor
rokkant magyar.
Nybányán okt 1én 1891.
ez volt az utolsó!

Rövidítések és irodalomjegyzék

OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

PIM Petőfi Irodalmi Múzeum

*

BAJTAI
2007

BAJTAI Mária: *Emlékezünk Prielle Kornélia színművészre*,
In: *Honismeret*, 35. (2007) 4. sz. 6–7.

BARTHA
2021

BARTHA Katalin Ágnes: *Prielle Kornélia bejátszott terei*,
In: *Dulce et utile – Tanulmányok Pintér Márta Zsuzsanna
60. születésnapjára*, szerk. KÖRÖMI Gabriella – KUSPER
Judit – VERÓK Attila, Eger, Líceum Kiadó, 2021, 15–42.

- CSETRI
1973
CSETRI Elek: *Bevezető*, In: *Emlékezzünk régiekről*, szerk. Uő, Bukarest, Kriterion, 1973, 5–70.
- DÁVID
2009
DÁVID Lajos: *Régi szerelmek krónikája. Asszonyok Teleki Sándor életében*, In: *Művelődés*, 62. (2009) 12. sz. 8–23.
- Évnegyedes jelentés*
1907
Évnegyedes jelentés a Magy. Nemz. Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának állapotáról az 1906. év utolsó negyedében, In: *Magyar Könyvszemle*, 1907. január–március, 63–67.
- SCHWARCZWÖLDER
2017
SCHWARCZWÖLDER Ádám: *A Széll-csend testközelből. Részletek Teleki Sándor országgyűlési képviselő naplójából (1902. január–május)*. In: *Századvég*, 83. (2017) 1. sz. 37–54.
- TÁNCSICS
1873
TÁNCSICS Mihály: *Életpálya vagy emlék-iratok*, I, Budapest, Heckenast, 1873. (Táncsics Mihály Művei, 4.)
- TELEKI
1879
TELEKI Sándor: *Emlékeim*, I, Budapest, Petőfi Társaság, [1879].
- TELEKI
1880
TELEKI Sándor: *Emlékeim*, II, Budapest, Petőfi Társaság, [1880].
- TELEKI
1882, I
TELEKI Sándor: *Egyről-másról*, I, Újabb emlékeim, Budapest, Révai, 1882.
- TELEKI
1882, II
TELEKI Sándor: *Egyről-másról*, II, Újabb emlékeim, Budapest, Révai, 1882.
- TELEKI
1883
TELEKI Sándor: *Dumas és Petőfi*, In: *Koszorú*, A Petőfi-Társaság Heti Közlönye 1883/1, 9–11.
- TELEKI
1884
TELEKI Sándor: *Természet után*, Budapest, Petőfi Társaság – Révai Testvérek, 1884.
- TELEKI
1958
Teleki Sándor visszaemlékezései, szerk. TOLNAI Gábor, Budapest, Szépirodalmi, 1958.
- Vörösmarty levelezése*, II
1965
Vörösmarty Mihály levelezése, II, szerk. BRISITS Frigyes, Budapest, Akadémiai, 1965.

„I hope that you will go on to clear the many obscure points
in Hungarian history”

Arthur J. Patterson levelei Hunfalvy Pálhoz (1871–1885)*

A napjainkban elsősorban nyelvtudósként és történeti etnológusként számontartott Hunfalvy Pál (1810–1891) tizenhat hozzá írott levelet őrzött meg a brit születésű, ám élete delén magyar állampolgárrá lett Arthur J. Pattersontól (1835–1899). Pontosabban fogalmazva: ennyi biztosan az utókorra maradt kettejük változó intenzitású, ám jellemzően mindvégig tartalmas levelezéséből. E misszilisek kisebbik része (negyede) Hunfalvy egykori munkahelyén, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában, az összes többi pedig a Hunfalvy-hagyaték zömének mai őrzési helyén, a lőcsei székhelyű szepességi levéltárban¹ található. Írásképük és tartalmuk alapján mind a tizenhat levél szinte biztosan autográfának tekinthető.

Az életében széles körű hazai elismertségnek örvendő – még angliai tartózkodása idején a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választott² – Patterson magyar vonatkozású és magyarországi ténykedése a halála után viszonylag gyorsan feledésbe merült.³ Olyannyira, hogy Frank Tibor egyetemi disszertációjáig⁴ – amelynek Pattersonra vonatkozó megállapításait, helyenként kiegészítve, később számos hazai és nemzetközi publikációjában reprodukálta⁵ –, gyakorlatilag a Szinnyei-féle kortárs életrajzi lexikon közlései nyújtották róla a legbővebb (bár így is meglehetősen szűkszavú) életrajzi vázlatot.⁶ Patterson emlékének szinte teljes körű megfakulásában minden bizonnyal nem elhanyagolható szerepet játszott az a körülmény, hogy hagyatékának oroszlánrészre elpusztult a második világháború idején.⁷ Ennek ellenére is meglepő azonban az életműve iránti tartós posztumusz közöny, tekintettel arra, hogy Patterson nemcsak néhány év leforgása alatt vált meggyőződéses

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

¹ Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči. Vö. KOZMÁCS, 1987.

² SZINNYEI, 1905; FRANK, 2019, 159.

³ CUSHING, 1985, 5.

⁴ FRANK, 1973, 165–166 et passim.

⁵ FRANK, 2004, 2005; 2010; 2019, 148–160 et passim.

⁶ Munkásságát a magyar(ul) olvasók számára elsőként bemutató (álneves) cikkíró egyenesen azzal a megállapítással kezdte a róla szóló ismertetőjét, hogy „semmiféle életrajzi adat nem áll rendelkezésünkre midőn Pattersont, e nemes philhungart, olvasóinknak bemutatjuk”. Vö. (L.), 1870. Ugyanezen közlemény illusztrációjának köszönhetően azonban Patterson litografált arcképével is megismerkedhettek a népszerű ismeretterjesztő képes hetilap olvasói. Uo., 92.

⁷ FRANK, 1973, 341.

(ám korántsem kritikátlan) magyarbaráttá, és tanult meg (az alább közölt levelei tanúsága szerint is valóban magas szinten) magyarul,⁸ de azért is, mert az angol–magyar kulturális kapcsolatok sok évszázados alakulástörténetében egyáltalán nem elhanyagolható szerepet tudhatott magáénak a 19. század hatvanas éveitől a századforduló előestéjén bekövetkező haláláig.

A londoni születésű, ám a walesi Radnorban felnövő Patterson a cambridge-i egyetemi tanulmányait és az indiai kasztrendszerrel írt díjnyertes disszertációja megjelenését⁹ követően, 1862 tavaszán érkezett először Magyarországra, hogy három szakaszban aztán egészen 1867-ig, Ferenc József királlyá koronázásáig több esztendőt töltsön el hazánkban.¹⁰ E hosszúra nyúlt itt-tartózkodása során Patterson nemcsak az ország zömmel magyarul írt részeit járta végig (Erdélyt¹¹ is beleértve), hanem – a magyar nyelv fokozatos elsajátításával párhuzamosan – jó néhány prominens magyar értelmiséggel kötött életre szóló barátságot. A magyar szellemi és politikai élet mellett a korabeli hazai társadalom jellegzetességei iránt szintén mélyreható érdeklődést tanúsító, és azokról kifejezetten éles szemmel beszámoló Patterson (legalábbis: eredeti) motivációja feltáratlan, jóllehet Frank Tibor vélelmzése szerint feltehetően nem pusztán az egyéni kíváncsisága sodorta őt Magyarországra és marasztalta tartósan itt, épp az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások kulcsfontosságú időszakában; közvetlen bizonyíték mindenesetre nincs e (fél)hivatalos megbízatást sejtető feltételezés alátámasztására.¹² Pattersonnak az ország és a magyarság jelene és közelmúltja iránti őszinte és kiapadhatatlan érdeklődése mindazonáltal az Angliába történő visszatérését követően sem lanyhult. Olyannyira nem, hogy a kortárs magyar prózairodalom remekeinek (Jókai Mór *Az új földesúr* és Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regénye, illetve kisregénye) angolra fordításán¹³ kívül, amelyek ráadásul nagyon is referenciális olvasatát adták a széles körű aktuális hazai politikai-társadalmi változásoknak, az ekkori ténykedése eredményeként látott napvilágot a – Vámbéry Ármin szavaival¹⁴ – külföldi tollából született legkiválóbb Magyarország-történet¹⁵ is. Ez utóbbi magvát a Magyarországról 1866 óta angol lapokban közzétett tudósításai képezték, azokat bővítette tovább a sokrétű személyes tapasztalataira és helyi beszélgetőpartnereitől begyűjtött szerteágazó értesülésre támaszkodva, valamint az országról addig megjelent különféle magyar (osztrák), brit, német és francia munkákban fellelhető megállapításokkal és adatokkal kiegészítve.¹⁶ Fő műve különösen az adatgazdagságával nyugozta le a kortárs méltatóit, akik egyike – a még fiatalembernek számító – Patterson páratlan alaposágát és a forrásai *hitelessé-*

⁸ Kiejtésének élete végéig sem levetkőzött idegenszerűségét mindazonáltal még a nekrológjai is fontosnak tartották kiemelni. Vö. PORZÓ, 1899, 3; *Vasárnapi Újság*, 46. (1899) 41. sz. (1899. október 8.) 696.

⁹ PATTERSON, 1861.

¹⁰ PATTERSON, 1869, 1–2.

¹¹ PATTERSON, 2017.

¹² FRANK, 2019, 149.

¹³ CZIGÁNY, 1976, 206–213; CUSHING, 1985, 7–8.

¹⁴ VÁMBÉRY, 1870, 176.

¹⁵ PATTERSON, 1869.

¹⁶ A mű forrásainak beazonosításához lásd FRANK, 2019, 157–158.

géhez való kitartó ragaszkodását emelte mindenekelőtt piedesztálra: „A lelkiismereteség Patterson irodalmi működésének legfényesebb oldala. Emlékszem reá, hogy egy adat tárgyában kételyeimet legyőzendő, órákig keresett könyvtárban; s nincs művében sem egyetlen adat, a melynek forrását megnevezni ne tudná. Mindenre kiterjedő figyelemmel lehet csak idegen országról oly művet írni, mint a minő az övé Magyarországról. [...] ez idegen jobban ismeri Magyarország földét s népét, mint sok más nem idegen.”¹⁷

Az 1867-ben Angliába visszaköltöző Patterson a továbbiakban kiterjedt levelezést tartott fenn magyar barátaival és tágabb itteni kapcsolathálójával, valamint a legkülönbélebb magyar sajtótermékek (napi- és hetilapok, szakfolyóiratok, évkönyvek stb.) napi szintű tanulmányozása révén továbbra is folyamatosan tájékozódott a magyarországi helyzet alakulásáról. Mindezekre támaszkodva a brit sajtóban recenziók sorával és számos egyéb, naprakész információval bővelkedő közleményével tájékoztatta folyamatosan a magyar szellemi élet legfrissebb eredményei iránt érdeklődőket. Végül, mintegy mindezek megkoronázásaként, szűk húsz esztendő múltán immár véglegesen Magyarországra költözött. A Trefort Ágoston kultuszminiszter 1884-es kezdeményezésére a budapesti egyetemen felállítandó angol nyelv és irodalom tanszék professzori állására kiírt pályázaton a hét jelentkező közül ugyanis Patterson végzett az első helyen, miáltal magyar állampolgárságot és 1886 márciusában nyilvános rendkívüli egyetemi tanári kinevezést nyert.¹⁸ Ezt követően aztán évtizedes oktatói munkája, a tanszék könyvtárát megalapozó könyvgyűjteménye, valamint nyelvtankönyvek átdolgozása és írása¹⁹ révén gyakorlatilag a hazai egyetemi angoloktatás alapító atyjaként vált – legalábbis egy rövid időre – közsismertté.²⁰

Ahogy már szó volt róla, Patterson életével és munkásságával Frank Tibor foglalkozott a legtöbbet és legkitartóbban. Ennek során bőségesen merített Pattersonnak a hazai közgyűjteményekben fennmaradt magánleveleiben fellelhető információkra is, ám az alább közzétett, jelenleg külhonban őrzött missziliseit minden valószínűség szerint ő sem ismerte (a vonatkozó publikációihoz mindenesetre nem hasznosította őket). Márpedig azok némelyike a viszonylag keveset publikáló és szerény, visszahúzódo személyiségnek mutatkozó Patterson életrajza szempontjából is számos fontos, máshonnan nem tudható értesülést tartalmaz.

Hunfalvy Pál Pattersonhoz írott leveleinek holléte ellenben olyannyira ismeretlen, hogy az is kérdéses, azokat a címzettjük megőrizte-e egyáltalán, illetve, amennyiben igen, nem képezték-e szintén részét a világháború idején megsemmisült hagyatékának. Ennek a jelenlegi tudásunk szerint tehát csak az egyik fél részéről fennmaradt levélváltásnak a kronológiájából az alábbi dinamika rajzolódik ki. Kezdetre az 1870-es évek elejére datálható, majd az évtized végén vették fel egymással újra a kapcsolatot, amely 1883 elejétől vált különösen intenzívvé, midőn Patterson bő egy esztendő leforgása alatt hét levelet is küldött Hunfalvynak. A tartalmilag is egyre kiterjedtebbé és elmé-

¹⁷ GYÖRGY, 1872, 330.

¹⁸ SZENTPÉTERY, 1935, 536, 672; CUSHING, 1985, 6–7.

¹⁹ DALLOS–PATTERSON, 1887; PATTERSON–BALASSA, 1892. Vö. SZIRBIK, 1941, 44–48.

²⁰ N. N., 1936; CUSHING, 1985, 6; FRANK, 2010, 150–152; FRANK, 2019, 159–160.

lyültebbé váló levelezésfolyam végére pedig vélhetően az tett pontot, hogy a legutolsó (1885. júniusi) levélküldését követő néhány hónapon belül Patterson végleg Budapestre költözött,²¹ ami nyilvánvalóan teljesen új keretek közé helyezte és immár tartósan lehetővé tette számukra a személyes kapcsolattartást.

A kapcsolatfelvétel kezdeményezője a rendelkezésünkre álló első két levél szövegkörnyezetéből ítélve minden valószínűség szerint Patterson volt. Arról értesülünk ugyanis ezekből, hogy az első három (1862 és 1867 közötti) magyarországi tartózkodása idején nem volt alkalma személyesen megismerkedni Hunfalvyval.²² Talán ezért is írt neki először magyarul, mert nem lehetett biztos abban, hogy utóbbi megértene-e, vagy legalábbis nem okozna-e neki nehézséget az angol nyelvű megkeresés.²³ Bár nem tudhatjuk, hogy Hunfalvy milyen nyelven – magyarul, angolul, esetleg az anyanyelvén, németül vagy franciául²⁴ – válaszolt kezdetben és a későbbiekben Pattersonnak, nyelvismeretből adódó megértési problémák azonban minden valószínűség szerint nem merültek fel e két poliglott nyelvész/filológus közötti eszmecsereben.

Visszatérve a kapcsolatfelvételük kezdeti körülményeire: a Hunfalvyhoz írt első két Patterson-levél *keltezése* alaposan elbizonytalanítja a levelezést folyamatában értelmezni törekvő olvasót, ezért a kérdés tisztázása megkerülhetetlennek látszik. Ahogy e két magyar nyelvű és könnyen olvasható kézírással papírra vetett levél autográf datálásából (elvileg) egyértelműen kiderül, a misszilisek mindössze egyetlenegy nap különbséggel követték egymást: (1)871. március 5-én és 6-án íródtak. A dokumentumok levéltári

²¹ Hogy közeli Magyarországra költözése ekkor már napirenden volt, arról Patterson Budenz Józsefnek írott, 1885. május 11-én keltezett levele tanúskodik, amelyben arra kéri a címzettet, hogy támogassa „jo szívvél” az ügyét, ugyanis – ahogy megjegyzi – „Trefort miniszter úrhoz folyamodtam e napokban az egyetemnél leendő alkalmaztatásom érdekében”. Lelőhelye: MTA KIK Kt.

²² Ugyanezt erősíti az 1882. június 4-i hozzá írott levele is, amelyben afölött sajnálkozik, hogy a magyarokról szóló könyve írásakor még nem ismerhette Hunfalvyt. Főművének tanúsága szerint mindazonáltal már ekkor is releváns ismeretei voltak utóbbinak az 1867 előtti (nyelvészeti) munkásságáról. PATTERSON, 1869, II, 165, 168.

²³ Patterson Gyulai Pálhoz írott és az OSZK kézírattárában őrzött 17 levele hasonló gyakorlatról tájékoztat: a kapcsolatfelvétel kezdetén és az első levélváltásukkor Patterson következetesen magyarul írt a címzettnek, majd az idő múltával (és magyarnyelv-tudása passzívabbá válásával párhuzamban) áttért az angolra, miközben több levélben is arra kérte, sőt biztatta Gyulait, hogy ő ellenben magyarul válaszoljon neki, hogy ezáltal is elevenen tarthassa nyelvtudását. Patterson előzékenységét (és egyúttal nyelvtelenségét) jól jellemzi, hogy a német földön született Budenz Józsefnek pedig eleinte németül írt, mielőtt övele is áttért volna az angol nyelvű levelezésre (bár, ahogy Hunfalvy esetében, Budenzhez is írt később még szintén egy-egy magyar nyelvű levelet).

²⁴ Egy kortárs életrajzírója szerint Hunfalvy már a középiskolai tanulmányai során alapos franciatudásra tett szert. Vö. FRAKNÓI, 1891, v. Patterson megbízható francianyelv-tudására pedig nemcsak a Hunfalvyhoz írt 1871. március 5-i levelének hosszabb francia nyelvű betétjéből és ugyanőneki 1883. június 3-án keltezett levelében a *Gazette de Hongrie*-ről tett megjegyzéseiből következtethetünk, de abból is, hogy a Budenz Józsefnek címzett leveleiből (lelőhelyük: MTA KIK Kt) tudható, hogy Patterson 1875 októberétől hosszabb ideig (feltehetően 1877. szeptember végéig, ahogy azt az 1876. február 3-án kelt levelében említi) egy nyugat-bretagne-i kistelepülés, Kermeur-Coataudon (közigazgatásilag Guipavas része) lakója volt. Ahogy arról az utolsóként említett levelében Budenznek részletesen beszámol, a Csatorna túlpartjára költözésében az is szerepet játszott, hogy a gyermekei franciául, ő maga pedig bretonul tanulhasson.

jelzetének számozása is ezt a sorrendet követi – a március 5-i datálásút korábbiaként, a 6-ik pedig későbbiként regisztrálva. A szóban forgó két levél *tartalma* azonban épp ellenkező keletkezési sorrendet tesz valószínűvé. Patterson ugyanis az elvileg (keltezése szerint egy nappal) későbbi levelében ír arról a megszólítottnak, hogy még nem találkoztak személyesen, majd a frissen megjelent könyvéből²⁵ kér tőle recenziós példányt, amelynek aztán a szerencsés kézhezvételét az elvileg (keltezése szerint egy nappal) korábbi levelében örömmel nyugtázza! (Pontosabban azt, hogy a kétkötetes mű első kötetét megkapta, egyúttal várja a második érkezését is.) E két korai levél tartalmi logikája és datálása közötti szembeszökő anomáliát meglátásom szerint a legkézenfekvőbbben azzal lehet feloldani, ha azt feltételezzük, hogy Patterson legalábbis e levelek egyikét tévesen dátumozta. Vagy a március 5-i keltezés hónapja lett elírva (és helyette egy áprilisi vagy májusi időpont vélelmezhető helyesnek, de az is megeshet – a korabeli postaviszonyok²⁶ figyelembevételével –, hogy a „Március, 5^{ikén}” helyett valójában „Március, 15^{ikén}”-t vagy „Március, 25^{ikén}”-t akart írni), vagy pedig (amit kevésbé tartok valószínűnek) még februárban íródott a korábbi levél, amelyet azonban Patterson ismeretlen okból későbbi időpontra, március 6-ára keltezett. (A február eleje előtti szövegezés mindenestre kizárható, mivel a szóban forgó levélben Patterson az értesülési forrásoként egy-egy 1871. január 22-i és 23-i magyar sajtóközleményre hivatkozik, amelyek Londonba jutása legalább pár napot minden bizonnyal igénybe vett). Van továbbá még egy apró, de talán nem teljesen lényegtelen filológiai körülmény, amely esetleg szintén arra mutat, hogy a „papíron későbbi” keltezésű levele íródott előbb: a március 6-ára dátumozott levelében ugyanis az aktuális tartózkodási helye megadásakor a Blandford Square-t is feltüntetni Patterson, míg az összes többi, e helyről íródó levele címzésében már csak a 15 Dorchester Place megnevezés szerepel *teljes* postacímként.

E két legkorábbi levelének tartalma értelmében tehát igen nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a lelkes magyarbarát angol volt a kezdeményező fél a kapcsolatfelvételiükkor, aki a címzett akkori frissen megjelent könyvéből recenziós példányt kérve fordult az általa személyesen nem ismert Hunfalvyhoz. E recenzióírás motivációjának feltérképezéséhez hasznos adalékul szolgál, hogy más, de szintén tőle származó forrásból (elsősorban a Hunfalvy Pál közeli munkatársának számító Budenz Józsefhez írott leveleiből) tudható, hogy Patterson szoros baráti kapcsolatban állt Charles Appletonnal,²⁷ az 1869 októberében havilapként alapított, ám néhány éven belül kétheti, majd heti megjelenésűre váltó, hamar komoly presztízsré és széles körű nemzetközi elismertségre szert tevő *The Academy* című tudományos és irodalmi kritikai folyóirat²⁸ tulajdonos-

²⁵ HUNFALVY, 1871.

²⁶ Az 1872. május 25-i levelében például arról tájékoztatja Patterson Hunfalvyt, hogy amennyiben a megszólított még postafordultával válaszol neki, akkor az *nyolc napon belül* eljuthat hozzá, az ugyanezen év június 3-i levelében pedig azt nyugtázza, hogy aznap reggel kapta kézhez Hunfalvy május 31-i(!) keltezésű levelét. Vö. a jelen közlemény 504. oldalán.

²⁷ SCHEURLE, 2009. Patterson a Budenzhez írott 1870. november 24-i levelében „mein guter Freund”-ként, az 1871. április 26-i levelében pedig „jó barátom”-ként emlegeti Appletont (lelőhelyük: MTA KIK Kt).

²⁸ Ahogy a lap irányítását 1870. október 22-én átvevő Appleton szerkesztői bevezetőjében annak határozott célkitűzését és magas szintre emelt elvárásait megfogalmazta: „The ACADEMY was set on

szerkesztőjével. Az ismeretlenül megszólított Hunfalvy mindenesetre – Patterson válaszából ítélve – nemcsak a szóban forgó új könyvének az első kötetét juttatta el Pattersonhoz, hanem feltételezhetően egyúttal általa kért engedélyt I. Bonaparte Napóleon unokaöccsétől, az akkor már régóta szintén Londonban élő és jellemzően nyelvészeti szakkérdésekkel foglalkozó Louis Lucien Bonapartétól, hogy engedélyezze számára egy 1868-ban a saját költségén kinyomtatott forráskiadvány, a Máté-evangélium kondai vogul változatának az újbóli megjelentetését. Mint az több beszámolójából is tudható, a mindössze 250 példányszámban kiadott és kereskedelmi forgalomba nem került könyvritkasághoz²⁹ Hunfalvy Tartuban jutott hozzá (az Észtt Irodalmi Társaság könyvtárától kölcsönkapva),³⁰ majd a tüzetes morfológiai, fonológiai és szintaktikai feldolgozása kiegészítéseként – a széles nyilvánosság számára tulajdonképpen először elérhetővé teendő – maga is közölni kívánta e forrásművet.³¹ E feltételezhető viszontszívesség-kérés sikerrel járt: Hunfalvy, ahogy a Patterson hozzá írott második levelébe szó szerint bemásolt francia nyelvű válaszából kiderül, elismerő szavak kíséretében, megkapta Bonaparte herceg felhatalmazását az újraközléshez. Bő egy év elteltével pedig már valószínűleg a magyar tudós vette fel újra a levelezésük fonalát, amikor utóbbinak és Pattersonnak is egy-egy dedikált példányt küldött a kondai vogul nyelvet feldolgozó – az általa szerkesztett nyelvészeti szaklap csaknem teljes aktuális évfolyamát kitöltő – publikációjából.

Patterson a soron következő, két 1872-es (rövid, jobbára a postázási bonyodalmak kérdésére szorítkozó) levelében tért át immár az angol nyelvű kommunikációra. Hét évvel később viszont, amikor újra felveszik egymással a kapcsolatot – mintha szimbolikusan jelezni szeretne volna, hogy magasabb szintre kívánja emelni a párbeszédüket –, a korábbiakhoz képest egy jóval hosszabb, ráadásul ismét magyarul szövegezett, nemcsak lényegesen személyesebb hangvételű, de tematikailag is sokrétűbb misszilisben válaszolt Hunfalvy aktuális levelére. (Utóbbi pedig – amint az e levél kontextusából kiderül – előzőleg a Patterson által a Hunfalvy szerkesztette német nyelvű periodika első két évfolyamáról írt, ám kísérőlevél nélkül elküldött recenziójáért mondott neki köszönetet.) Jól érzékelhetően innentől, az 1870–1880-as évek fordulójától mélyül el a kapcsolatuk, ahogy azt nemcsak az ezt követően Hunfalvyhoz írott egytucatnyi Patterson-levelél számossága, de különösen azok tematikai változatossága és tartalmassága bizonyítja.

foot in answer to a widely felt and constantly expressed dissatisfaction with the existing organs of literary and scientific criticism. A critical journal was demanded which should neither praise indiscriminately nor blame from pique or prejudice; one on which the general reader might rely for guidance through the waste of superficial and ephemeral literature by which he is surrounded and through which he has neither the time nor perhaps the ability to guide himself; a journal which should systematically survey the European literary and scientific movement as a whole, and pass judgment upon books not from an insular, still less from a partisan, but from a cosmopolitan point of view; a journal, lastly, in which only permanent works of taste and real additions to knowledge should be taken into account, and in which the honesty and competence of the reviewer should be vouched for by his signature.” A lap olvasóközönségének átlag feletti színvonalára egy ízben Patterson is felhívta Hunfalvy figyelmét (az 1883. június 3-i levelében).

²⁹ TESTAMENTUM, 1868, vö. COLLINS, 1894, 31.

³⁰ HUNFALVY, 1871, I, 215; HUNFALVY, 1872a, 1.

³¹ HUNFALVY, 1872a, 127–194.

A rendelkezésre álló terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy az alábbiakban részletesen elemezzem ezeket a – hazai kiadványok nehézkes és költséges Angliába juttatásának szinte állandóan visszatérő gondja mellett – jó néhány pontjukon szakmai részletekérdekekben és megoldandó tudományos problémafelvetésekben bővelkedő (válasz) leveleket, a rövid jellemzésükre és néhány általános észrevételre mindazonáltal kísérletet teszek.

Kezdve a két levelezőpartner *személyes kapcsolatának* a levelezésük utókorra maradt feléből kirajzolódni látszó jellegével és dinamikájával. Amíg a legutolsó magyar nyelvű levelében még afölötti sajnálkozásának ad hangot Patterson, hogy az előző évben nem volt alkalma felkeresni Hunfalvyt, a soron következő, másfél évvel későbbit ellenben már azzal zárja, hogy (a „közös barátai” üdvözlétén túl) Hunfalvy feleségének is üdvözlétét küldi: mindez arra utalhat, hogy ekkoriban, tehát legkésőbb az 1880-as évek legelején már feltehetőleg alkalmuk nyílt arra, hogy egymással (akár Angliában,³² akár Magyarországon, vagy esetleg valamely harmadik országban) összeismerkedjenek. Úgy tűnik továbbá, hogy viszonyuk innentől kezdve mindinkább baráttivá, sőt helyenként egyenesen bensőséggé fejlődött, amelyre eklatáns példa Patterson 1883. január 15-i levele, amelyben a mindvégig tárgyilagos hangvételű és a magánéleti dolgairól jellemzően diszkrétan hallgató angol filosz nem csupán arról ír, hogy reméli, hogy önmagát is a címzett barátai közé sorolhatja, de – fél évvel annak bekövetkezte után – egyetlen fiúgyermek tragikus elvesztéséről is röviden megemlékezik.

Patterson kibontakozó személyes szimpátiája mellett a Hunfalvy tudományos munkássága és tudói attitűdje iránti leplezetlen és fokozódó elismerése is egyre nyilvánvalóbban érződik. A fentebb már hivatkozott, 1882. június 4-i levelében például azt fejtegeti, hogy a magyarokról írott könyve megjelenése óta mennyi új ismeretre tett szert, és hogy azok fényében annak nem egy fejezete miatt kell utólag „szégyenkeznie” – majd közvetlenül ezután jegyzi meg, félreérthetetlen utalásként: „A könyvem írásakor nem volt szerencsém ismerni önt.” Másutt (az 1881. május 29-i levelében) arról vall a hozzá hasonlóan kifejezetten erős kritikai érzékkel megáldott levelezőpartnerének, hogy nagyrészt Hunfalvy írásai győzték meg arról, hogy a magyar szerzőknek a magyar történelem *kezdeteiről* írt munkáit erős gyanakvással fogadja. Jól érzékelteti Patterson Hunfalvy értékítélete iránti palástoltalan bizalmát, hogy a legkülönfélébb témák és szerzők kapcsán kéri ki a véleményét. Több levelét pedig azzal az önkritikus fordulattal zárja, hogy miközben hangot ad a tőle kapott értékes felvilágosítások iránti hálájának, egyúttal szabadkozik is amiatt, hogy a neki írandó válaszlevelek révén épp Hunfalvy értékes munkaidejét vesztegeti. De arra is van példa, hogy az általa „legjobban ismert magyar nyelvésznek” nevezi őt (az 1884. február 9-i levelében, holott Budenz Józseffél korábban kezdte el és jó ideig sokkal sűrűbben folytatta a levélváltást). A kezdődő

³² Hunfalvy például 1874 szeptemberében az orientalisták nemzetközi kongresszusán Londonban tartott előadást, így elvileg már akkor alkalmuk nyílhatott arra, hogy személyesen is megismerjék egymást. Pattersonról mindazonáltal sem a hivatalos jelentésében, sem kéziratban maradt (valószínűleg eleve magánhasználatra szánt) rövid angol nyelvű útirajzában nem tesz említést. Vö. HUNFALVY, 1875, illetve Notes on my staying at London. 1874, Poznámky z cesty do Londýna 12.–18. sept. 1874 ŠAP SAL.

„ugor–török háborúban” pedig nemcsak a magánlevelezésében ad neki igazat, de a *The Academy* hasábjain is az ő állásfoglalása mellett teszi le a voksát. Egy ízben (az 1883. január 15-i keltezésűben) ráadásul úgy fogalmaz, hogy nincs kétsége afelől, hogy amennyiben a történész Gibbonnak lehetősége lett volna a könyveit olvasni, akkor végül ugyanúgy Hunfalvyval értett volna egyet, mint ahogy vele is történt, amikor az ő érvei hatására változtatta meg saját eredeti meggyőződését. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy Patterson Hunfalvy kritikátlan „hívéül” szegődött volna, vagy hogy valamiféle elvtelen hízelgéssel próbált volna a bizalmába férkőzni, illetve maradni. Ellenkezőleg, éppen az ad valódi súlyt Patterson gondosan megválogatott elismerő szavainak és a Hunfalvy tudományos teljesítménye iránt valószínűleg *fokozatosan* kibontakozó tiszteletének, hogy számos részletkérdésben és szinte folyamatosan polémiában állt vele. Kettejük (nem lehet elégszer ismételni: sajnos csak „féloldalasan” az utókorra maradt) levelezése azért is nyújt maradandó intellektuális élményt, mert tudománytörténeti szempontból is tanulságos végigkövetni, hogy egy szaktudóssá ugyan nem váló, ám messzemenően művelt, széleskörűen és elfogulatlanul érdeklődő, valamint kétségtelesen tehetséges intellektus miképp próbál a maga jóindulatú, de tekintélyt korlátozottan tisztelő módján folyamatosan „fogást találni” Hunfalvynak a legkülönbébb publikációiban kifejtett nézetein és tudományos hipotézisein. Annak ellenére, hogy nem ismertek Hunfalvy válaszai, a levelezésük dinamikájából és Patterson viszontválaszaiból jó okkal arra következtethetünk, hogy az utóbbi maga is építő szándékúnak és hasznosnak ítéltette – a többek között a *The Academy* szellemiségét is autentikusan képviselő – Patterson baráti hangvételű kritikáit és (látszólag) provokatív kérdéseit. Patterson értékítéletét márpedig az alapján is megalapozottnak és kifejezetten fejlettnak értékelhetjük, ahogy például az első, már valóban professzionális magyar történésznek tekinthető Marczali Henrik 26 éves korában megjelentetett forráskiadásáról nyilatkozik, vagy amikor ugyanitt (az 1883. június 3-i levelében) arról elmélkedik, hogy mennyivel többre tartja az idők próbáját kiálló tudományos alpműveket, mint a felszínes ismeretterjesztést és lektúrirodalmat. Hogy pedig Hunfalvy maga is egyenrangú szellemi partnerként tekinthetett Pattersonra, arra példa az utóbbi 1885. június 6-i keltezésű levele, amelyben részletes felvilágosítást nyújt az idős magyar tudósnak a kortárs angol nyelvészet (fonológiai és helyesírási reform témájú) aktuális és közelmúltbeli kérdéseiről, sőt, igazítja tapintatosan helyre a kérdező – minden valószínűség szerint – hiányos ismereteiből fakadó tudakozódását. De az is előfordul (az 1884-ben íródott leveleiben), hogy Pattersonnak visszatérően emlékeztetni kell Hunfalvyt a *filológiai* terminus eltérő brit és magyar fogalmából fakadó alapvető félreértésre, melynek diszciplináris különbségével pedig – mint azt nem is mulasztja el neki Patterson szóvá tenni – a németországi iskolázottságú Budenz már másfél évtizeddel korábban is tisztában volt. (Jóllehet a félreértés némileg kölcsönös is lehetett, amennyiben az a Hunfalvy által proponált Ábel Jenő tudományos munkásságával is szorosan összekapcsolódott, ahogy arra a levélváltás szövevényes kontextusa utalni látszik). Pattersonnak egy további, szintén többször visszatérő – és a mából visszatekintve is messzemenően tanulságos – kritikai észrevételére alább térek ki részletesebben.

Ahogy már volt szó róla, Patterson az újbóli kapcsolatfelvételük bő fél évtizede alatt íródó leveleit – az 1879-es kivételével – ugyan egyöntetűen angolul veti papírra, ám tematikájuktól függően számos egyéb (francia, német, román, olasz, görög) vendég-szöveggel és -szóval tarkítja azok változatos gondolatmenetét. A kettejük közötti kommunikáció alapnyelv váltásánál jóval lényegesebb azonban a levelezésükben ekkortól, az 1870–1880-as évek fordulójától megmutatkozó markáns tematikai bővülés és nyilvánvaló fókuszváltás. Ez utóbbi bekövetkeztének egyfelől praktikus magyarázatát nyújtja Pattersonnak a küszöbönálló oxfordi Taylor Institute-beli Ilchester-előadása, amelynek nemcsak az előzményeit adja elő bő részletességgel az egyetlen 1879-ben hozzá írt levelében, de ez az egyszerre komoly megtiszteltetésnek és *kihívásnak* számító felkérés nyilvánvalóan arra ösztönzi őt, hogy Hunfalvynak a korábbi, kifejezetten nyelvészeti munkásságán túl az egyre szaporodó történeti-etnológiai tárgyú publikációiban is mind alaposabban elmélyedjen. Azt, hogy Patterson részéről korántsem esetleges, adott szituációhoz kötődő gesztus volt csupán a Hunfalvy ez irányú munkássága iránt megmutató érdeklődés, meggyőzően igazolja, hogy már az egyik korai (1872. május 25-i keltezésű) levelében is felfigyelt levelezőpartnere e tárgykörbe vágó aktivitására, amikor egy rövid sajtóhír nyomán kérte el tőle a témára vonatkozó egyik akadémiai felolvasása szövegét. Mindezek, valamint a soron következő, mind sűrűbbé váló levélváltásuk tartalma fényében megkockáztatható, hogy kettejük kibontakozóban lévő intellektuális barátságának az egyik, ha nem döntő tényezője épp a – szorosan vett nyelvészetben túlmutató – közös érdeklődési körük lehetett: nevezetesen, hogy mindkettőjüket szenvedélyesen foglalkoztatta a magyarság és a magyarországi népek keletkezéstörténete, ez utóbbiak közül pedig különösen a korban sorozatos és heves vitákat kiváltó *román etnogenezis* szövevényes problematikája. Márpedig Hunfalvy nemcsak aktív részese, de – a rövid, mégis paradigmikus életművet hátrahagyó osztrák történész, Robert Roesler korai halála után³³ – hamarosan az egyik nemzetközi viszonylatban is messzemenően jegyzett résztvevője lett ennek az aktuálpolitikával sűrűn átszőtt tudományos vitafolyamnak. Patterson viszont nemcsak az Ilchester-felolvasásai kiindulópontjaként épített Hunfalvytól a hazai történeti etnológia korai alpművének számító, 1876-ban megjelent *Magyarország ethnographiájára*, hanem éveken keresztül kitartóan érdeklődött annak tervbe vett bővített kiadásáról. Ráadásul, miközben e nagy mű – végül el nem készülő – „javított kiadása” mellékszálának is tekinthetően Hunfalvy a szerteágazó tárgykörnek szentelt többtucatnyi (jelentős részben németül közölt) publikációja révén a román etnogenezis és korai történelem nemzetközi vonatkozásban is (egy időre legalábbis) megkerülhetetlen szaktekintélyévé vált, Patterson olyan mértékben ragadta magával szintén ez utóbbi tematika, hogy az 1880. október 17-i levelében expressis verbis leszögezi: „be kell vallanom, lenyűgöz ez a románkérdés”. Mindezek nyomán válik érthetőbbé Patterson részéről az a számtalan részletkérdést érintő, hosszú levelek sorát eredményező fáradhatatlan kritikai aktivitás, amelynek megválaszolása minden bizonynyal egyszerre nyújtott folyamatos intellektuális kihívást és megtermékenyítő hatását

³³ Roesler munkásságának Hunfalvyra gyakorolt hatásáról és kapcsolatukról lásd LAJTAI, 2023.

motivációt a labirintusszerű kérdéskörbe mindinkább belemélyedő Hunfalvy számára. Patterson élesszemű kritikai észrevételeinek mindazonáltal volt egy, a szakmai kérdéskörtől részben elválasztható, kifejezetten a tudományos reprezentáció kommunikációs stratégiáját érintő vonzata. Nevezetesen az, hogy több ízben és különböző megvilágításban tálalva próbálta meg arra ösztönözni magyar levelezőpartnerét, hogy amikor utóbbi a nemzetközi piacra dolgozva érkezik, *retorikailag* is próbáljon minél higgadtabb és kellően távolságtartó maradni, mert írásainak jellegzetesen polemikus éle az angolszász befogadóközönségben nyilvánvalóan kontraproduktív hatást válthat ki (amit, mint megjegyzi, önmagán is tapasztalt már annak idején például Roesler munkássága kapcsán). Egy ízben (az 1883. január 15-i levelében) pedig egy praktikus módszertani javaslattal is előállt: a román történészek állításait úgy ajánlja ugyanis ekkor Hunfalvy számára megcáfolni, hogy azok túlzásait lehántva, érveik lecsupaszított *racionális magyaráról* tartsa csak érdemesnek vitába bocsátkozni. Másutt (az 1883. június 3-iban) pedig arra hívja fel a figyelmét, hogy a románság Erdélyre vonatkozó történeti jogát az angol olvasó aligha tarthatja egyébnek „tudálékos tréfá”-nál (*a pedantic joke*), amivel vélhetőleg azt kívánta finoman jelezni, hogy Hunfalvy érdemtelenül (azaz: értelmetlenül) sok figyelmet szentel a *történelmi mítoszok tényalapú cáfolatának*. Hogy Hunfalvy mennyire tartotta hasznosnak ez utóbbi észrevételeit, afelől – az addigi és későbbi életműve ismeretében – persze komoly kétségeink lehetnek, mindazonáltal Patterson segítő szándékú tanácsainak naivitása sem tűnik retrospektíve kevésbé szembetűnőnek, például amikor – a legutóbb hivatkozott levelében – azt fejtegette: nagyon is tisztában van azszal, hogy „*bizonyos mértékben* a románok Erdélyre formált joga népszerű eszme, mégis azt hiszem, hogy annak jelentőségét könnyű eltúlozni”. A leplezetlenül magyarbarát és a hazai közbeszédet és közérzületet alaposan ismerő Patterson persze azt is siet leszögezni, hogy ugyan ő nagyon is érti és megéri Hunfalvy keserűségét, ám írásaival – sugallja kimondatlanul – nem őt, hanem a magyar és térségbeli történelem részleteiben avatatlan nemzetközi olvasóközönséget kell meggyőznie, nem pusztán az érvek racionalitása és az előtárt bizonyítékok kellő hitelessége, hanem azok előadásának célt érni tudó, retorikailag és stílusosan adekvát megformáltsága által is.

Patterson Hunfalvyhoz írt legutolsó (1885. június 6-i), szintén hosszabb lélegzetű levele ellenben újra csak kifejezetten politika- és nemzetiidentitás-semleges tematikát tárgyal, nevezetesen – ahogy fentebb már történt rá utalás – a fonetika és az angol helyesírás megreformálása kapcsán felvetődő problémák megvitatását. Ráadásul az ezt közvetlenül megelőző három rövidebb levele fényében is csak szűken értett nyelvészeti kérdésekről cseréltek egymással eszmét: a fentebb már szintén említett filológiafogalom értelmezése mellett a készülőben lévő angol történeti nagyszótár témája került még terítékre ekkortájt. Természetesen megválaszolhatatlan a kérdés, hogy amennyiben Patterson nem költözött volna Budapestre, akkor az az esetben feltételezhetően folytatódó levelezésük milyen irányba fejlődött volna tovább: mennyire korlátozódott volna nyelvészeti síkra vagy tért volna esetleg ismét vissza az 1879 és 1883 közötti tematikai sokszínűség, és a politikai érzelmekkel sűrűn átszőtt etnikai eredetkérdések és történeti problémák szenvedélyes vitatása? Jóllehet kettejük sokféle ágazó és számos diszciplína

vonatkozásában is tudománytörténeti jelentőségű kérdésköröket feszegető, elmélyült írásbeli eszmecsereje ekkor végérvényesen megszakadt, Hunfalvy gondosságának és hagyatéka szerencsés megőrződésének hála annak legalább a Patterson gondolatait megörökítő fele az utókor számára is hozzáférhető maradt.

*

Az alábbi forráspublikáció szövegközlése betűhív, a helyesírási és szövegformálási sajátosságok (aláhúzások, kis- és nagybetűk, aposztrófok, valamint idézőjelek használata, indexbe tétel, zárójelezések stb.) a szerzőtől származnak. Mivel Patterson gyakorta nincs tekintettel az egybe- és különírási szabályokra, továbbá számos esetben írásjel nélkül fejezi be a mondatait, ezért ezeket, a szövegértés megkönnyítését elősegítendő – a mondatokon belüli központozás kivételével – korrigáltam, illetve [] jelölést alkalmazva pótoltam.

Források

1.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1871. március 6.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/110

Igen tisztelt Uram!

Ámbár nem volt szerencsém magyarországbani tartozkodásom alatt Kegyeddel találkozni, mégis bátorkodom Kegyedtől kérni „Utazás Est- és Finnlandban, Norvégiában és Svédországban” című könyvnek egy példányát.³⁴ Bizonyos mértékig egy Dr Eckardt nevű német³⁵ ébresztette az angol olvasó publikum érdekét a balti tartományok iránt,³⁶ de természetesen csak ezen tartományok német lakói iránt. Azt hiszem hogy az angol irodalmi lapok örvendest fogadnék tőlem tudomást Kegyed becses könyvéről, melyből már olvastam kivonatokat a „Reform” feuilletonjeiben.³⁷ A tárgy nálunk egészen új;

³⁴ HUNFALVY, 1871.

³⁵ Julius von Eckardt (1836–1908) baltikumi német diplomata és történész.

³⁶ Patterson szemérmesen hallgat róla, ám épp ő recenzeálta Eckardt szóban forgó munkáját. Vö. PATTERSON, 1871.

³⁷ *Feuilleton* – újságtárca, rovat (fr.). Hunfalvy említett könyvéből a *Reform* 1871. január 22. és 23. (22. és 23.) számainak tárcarovatában jelent meg egy részlet *Pétervárott* címmel.

köztünk kevés ember látta Esthoniát, senki magyar szemüvegen által. Mindamellet igen drága a magyar könyv és nekem kell saját tanulmányomért sok ilyen magyar könyvet szerezni, milyent nem lehet közvetlenül használni. Azért bátorkodom Kegyedtől kérni egy példányát.

Méltóztassék az én kissé szemtelen de nem egészen oknélküli kérésemet teljesíteni, és hinni hogy mindig maradok

őszinte tisztelője

márczius 6^{ikán}. '871.
15 Dorchester Place
Blandford Square
London. N. W.

Arthur J. Patterson

2.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1871. március 5.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/109

Tisztelt Uram!

Nagyon örömet kaptam az „Utazás”-nak első kötetjét,³⁸ és most várok minden nap a másodikra. Egy kicsit késeltem [*késlekedtem*] háladatom kifejezésével mert akartam várni a herceg válaszára. Már érkezett és egészen kedvező. Ugy ír:

„Je suis heureux de pouvoir contribuer à la publication du Dictionnaire Vogoule de Monsieur Hunfalvy³⁹ en lui accordant l'autorization de faire tout usage qu'il jugera à propos de l'Évangile publié par moi à Londres du dialecte du Konda.⁴⁰ J'attends avec impatience la publication de cet ouvrage; car je me suis moi-même un peu de cet intéressant dialecte. Grâce à cet évangile j'ai pu me former, pour mon usage particulier, un essai de grammaire et un petit vocabulaire, mais l'ouvrage de Monsieur Hunfalvy qui a étudié les langues ouraliques d'une manière si approfondie ne peut manquer d'ajouter beaucoup à la connaissance très-superficielle que je possède de la grammaire vogoule.”

³⁸ HUNFALVY, 1871.

³⁹ Vö. HUNFALVY, 1872a, 127–194.

⁴⁰ TESTAMENTUM, 1868.

Igy a herceg.⁴¹ Egyébiránt várok várva az Utazás második kötetjére, mert nem lehet kritikát írni csak egyikéről.⁴²

És maradok
15 Dorchester Place
London N. W.
Marcius, 5^{ikén} '871

őszinte tisztelője
Arthur J. Patterson

3.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1872. május 25.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/111

15 Dorchester Place
London N. W.
May 25th 1872

My dear Sir,

I just write you a hasty line to say that your book "Kondai Vogul Nyelv"⁴³ has come safe to hand but I am rather surprised to find on it written in your hand apparently

T. cz. A Patterson úrnak
Hunfalvy Pál

which (with your permission) seems strange if the book as I understood from your last letter is to be presented to Prince Lucian Bonaparte.⁴⁴ I hope therefore you will not take it amiss that I await your further instructions – which can reach me in eight days' time if you write by return of post – before I forward it to the Prince. Perhaps you would wish to scratch the writing in question out with a penknife. I observe that something – at any rate "London" – had been written with a pencil & then erased.

I have besides a favour to ask for myself. I see by the "Reform" that you have read a paper before the Hungⁿ Academy⁴⁵ on Roessler's Romänische Studien.⁴⁶ As I am much

⁴¹ Louis Lucien Bonaparte (1813–1891) I. Bonaparte Napóleon főleg nyelvészeti munkássága révén elhíresült unokaöccse.

⁴² Hunfalvy könyvének második kötete is minden bizonnyal eljutott végül Pattersonhoz, akinek a recenziója a *The Academy* következő évi legelső számában jelent meg. Vö. PATTERSON, 1872.

⁴³ HUNFALVY, 1872a.

⁴⁴ Vö. 41. jegyzet.

⁴⁵ A *Reform* című napilap 1872. április 24-i (111.) számáról van szó.

⁴⁶ Robert Eduard Roesler (1836–1874) morvaországi születésű osztrák történész. Az alábbi munkájáról van szó: ROESLER, 1871.

interested in the subject of that book⁴⁷ I should be glad to know your opinion of it. Could you kindly send me a copy of your paper?
Hoping to hear shortly from you I remain

yours truly
Arthur J. Patterson

P. S. Excuse my writing in English, but I wanted to be quite sure that I said what I had to say.

4.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1872. június 3.

ŠAP SAL

15 Dorchester Place
London N. W.
June. 3.rd 1872

My dear Sir,

I have this morning received your letter dated May 31st, and it very greatly increases my perplexities. In your previous letter dated April 26th you wrote to me to say that you had sent a copy of “Kondai Vogul Nyelv”⁴⁸ “Ráth könyvtáros”⁴⁹ által”, whereas in your last you write “Sajnálom hogy a posta nem felelt meg hivatásának”. You also say that you sent two copies and each copy divided into three parts. Now the copy which I have received with my name in the cover in your own handwriting did not come by post and is not divided into three parts. It was sent by Ráth to Trübner⁵⁰ and Co. Paternoster Row & so came into my hands.

This statement of facts may throw light on the subject as it seems to me you are under some misapprehension with respect to it. As, however, it appears that you have kindly presented me with a copy of your book (it contains X+194+214 pages)[.] I hereby returns my very best thanks.

⁴⁷ A szóban forgó munkáról pár hónappal korábban jelent meg neves szerző tollából recenzió a *The Academy*-ben, ami (szintén) hozzájárulhatott Patterson érdeklődésének felkeltéséhez Hunfalvy vonatkozó véleménye iránt. Vö. LESKIEN, 1872.

⁴⁸ HUNFALVY, 1872a.

⁴⁹ Ráth Mór (1829–1903) pesti könyvkereskedő és -kiadó.

⁵⁰ Nicholas/Nikolaus Trübner (1817–1884) német származású neves londoni könyvkiadó, -kereskedő és nyelvész, akivel 1851-től lépett partnerségre – a Patterson Hunfalvyhoz írott 1883. június 3-i levelében szintén említett – David Nutt (1810–1863). Vö. ARMBRUST, 1991.

I have also to thank you for the feuilletons of the Pesti Napló containing your criticism on Roesler [.]⁵¹ Am I to understand that you do not agree with his theory that the Bulgarians are Ugrians?

Hoping soon to hear from you with respect to Prince Lucian's⁵² copy I remain
very truly yours
Arthur J. Patterson

5.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1879. március 8.

ŠAP SAL

156 St Paul's Road
London. N.
március 8^{ikán.} '879.

Tisztelt Uram!

Igazán nagy szerencse rám nézve Önnek levele eljövete. Mikor Önhöz expédiáltam az »Academy« számát,⁵³ volt szándékom levelet is írni; de legjobb időmben szörnyen rossz levelező voltam s több hónap óta oly ideges vagyok hogy az élet nekem lett teherre. Levélíráshoz is kezdettem, de oly sok volt írivalóm hogy szinte megakadtam az írásban. A dolog miről kérdez az Ön levele tulajdonképen így all.

Régi időben olvastam már Roesler »Romanische Studien«-jeit⁵⁴ – akkor Önhöz is levelet írtam róla⁵⁵ – s minap nagy érdekléssel belemérültem Jung »Römer und Romanen«-jében,⁵⁶ Ön cikkeiben az oláhokról a Berichtékben⁵⁷ s a »Magyarország Ethnographiájá«-ban,⁵⁸ mikor jó barátaim egyike avval meglepett hogy az oxfordi »Taylor Institution« kurátorjai az ő ajánlata folytán akartak megkínálni az »Ilchester Lecturer«-séggel. Tetszik tudni hogy a »Taylor Institution« arra van alapítva hogy mozdulja elő az ugy neve-

⁵¹ HUNFALVY, 1872b.

⁵² Vö. 41. jegyzet.

⁵³ A *The Academy* 1879. február 22-i számáról van szó, amelyben Patterson a Hunfalvy által szerkesztett, alapvetően tudománydiplomáciai indíttatású és kifejezetten nemzetközi piacra szánt *Literarische Berichte aus Ungarn* című (1877–1880) évnegyedes folyóirat első két évfolyamát recenziálta. Vö. PATTERSON, 1879, illetve HUNFALVY, 1877b.

⁵⁴ ROESLER, 1871.

⁵⁵ A szóban forgó levél (és lelőhelye) ismeretlen, hacsak nem az 1872. június 3-i keltezésű, Hunfalvynak küldött levelére utal Patterson. Vö. e lap tetején.

⁵⁶ Julius Jung (1851–1910) osztrák történész. A hivatkozott munkáját lásd JUNG, 1877.

⁵⁷ Vö. HUNFALVY, 1877a; 1878.

⁵⁸ HUNFALVY, 1876, 477–514.

zett ujabbkori nyelveknek ismereteit. Azután egy bizonyos Lord Ilchester⁵⁹ hozzá adott egy kis fundációt hogy mozdulják elő a szlávok ismeretét is. Most láthat Ön hogy a szláv-ság a dolog essentiájához tartozik.

Minthogy *in slavicus* ismeretségeim igen felületesek, először akartam a kínálást el nem fogadni, barátaim azomban ostromoltak az érveléssel hogy a vakok között legalább félszemű vagyok. Akkor kerestem alkalmas tárgyat s az eszembe jött a mit Ön írt a »Magyarország Ethnographiájá«-ban, tudni illik, hogy a magyar királyság, illetőleg a magyar állam, szinte római-szlóven földre gyökeredzett.

Minthogy mindazon historia csak az utolsó hetekben történt, nem csak hogy az Értekezésem még nincs nyomtatva, hanem írva sincs.⁶⁰ Mikor ki lesz adva, szerencsém lesz Önhöz példát elküldeni. Reményem kapni azonközben mind magyar mind szláv barátaimtól figyelmeztetéseket.

Sokféle kérdésem van mind ezen tárgyról mind az »Ethnographiá«-ra nézve. Hogy lehet bizonyítani hogy a Duna balpartján az Árpádkori szlávok szlóvenek voltak épen mint a jobb partján? [Nekem még nem sikerült itten Londonban találni Dudik⁶¹ »Mährens allgemeine Geschichte«-jére,⁶² mely könyv, úgy latszik, ezen kérdéstről a legalkalmasb.] Hitelesek-e a byzantinus írók, a hol beszélnek régi történetekről, mint p. o. Porphyrogenitus⁶³ a horvátok beköltöztetéséről? mint p. o. Leo Grammaticus⁶⁴ (lapok 171, 172) a ki 1000 körül ír a 836-ban történetekről? Azt sem értem egészen jól mit jelentenek az »Ethnographiá«-ban a typographicus különbségek? Áll-e az, a mit Thomsen Vilmos⁶⁵ állít, hogy csak turkoktól vehetik az »orosz« szót a magyarok?

De most elég hozzá. Ha mindazt elmondom, amit mondani valóm, az »Ethnographiá«-ról stbről, soha elutazik ez a levél. De másról mégis egy szó. Az »Academy«-ben csak a hét első Berichte számjáról beszéltem,⁶⁶ mert csak a hét elsőt kaptam s pedig két példányban! Verbum sapienti.⁶⁷

⁵⁹ William Thomas Horner Fox-Strangways (1795–1865) Ilchester 4. grófia, angol politikus, diplomata és műgyűjtő.

⁶⁰ A korabeli tudósítások szerint a Taylor Institution kurátorai döntése értelmében 1879 októberére tűzték ki Patterson Ilchester-előadását „The Early Relations between the Slavs and the Hungarian Kingdom” címmel. Vö. *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art* (No. 354.) Febr. 15, 1879, 142; *Oxford University Calendar*, ed. William H. TURNER, Oxford and London, James Parker and Co., 1880, 43; *The University Magazine. A Literary and Philosophic Review* (Vol. 4.) Nov., 1879, 629. A végül három alkalmat felölelő előadás-sorozatára 1879. október 23-, 25- és 28-án délután kettőtől került sor. Vö. *Oxford & Cambridge Undergraduate's Journal* (No. 294) October 23, 1879, 30, 34. A neves összehasonlító nyelvész és korai asszirológus, Archibald Henry Sayce tömör beszámolója szerint Patterson „három érdekes előadást tartott”, amelyek kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarország „korai történelme tele van útmutatással az aktuális ausztriai politikai mozgalmakat tanulmányozók számára”. SAYCE, 1879, 392.

⁶¹ Beda František Dudík (1815–1890) cseh-morva történész.

⁶² DUDÍK, 1860–89.

⁶³ VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz bizánci császár (908–959).

⁶⁴ León Grammatikosz ismeretlen kilétű 10. századi bizánci történétíró.

⁶⁵ Vilhelm Thomsen (1842–1927) dán nyelvész.

⁶⁶ Vö. 53. jegyzet.

⁶⁷ *Verbum sapienti (sat est)*. – Az okos ember egy szóból is ért (lat.).

Nagyon sajnálom hogy nem volt időm tavaly Önt meglátogatni. Reményem hogy jobb szerencsém lesz idén. Azonközben maradok, tisztelt Uram,

őszinte tisztelője
Arthur J. Patterson

6.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1880. október 17.

ŠAP SAL

Savile Club
15 Savile Row
London W.
17th October 1880

My dear Mr. Hunfalvy,

It is with great pleasure that I have received a copy of your étude on the peuple roumain.⁶⁸ Allow me to show my gratitude by a little friendly criticism.

To begin with, it is one thing to refute the fables of Rouman patriots and another thing to prove that there were no Roumans north of the Danube before – or but a little before – we find them mentioned in the Transylvanian Urkunden which is what Rösler⁶⁹ set himself to prove.

Now your list of words from the Latin is very good for the purpose of proving that the Latin was modified into Rouman in one single area, but a sceptical reader might suggest that it did not exclude the hypothesis that this area extended continuously – however sparse may have been the Romanized population – from the northern limits of Trajan's⁷⁰ conquest to Mount Pindus.

There are two points to which you do not refer in your étude: 1° the Istrian Roumans and their language 2° the affinity between the Rouman and the Romansch-Ladin-Friaul language. This affinity is asserted by Jung,⁷¹ and might perhaps throw light on a similar modification of Latin all along the course of the Danube, the language of the Eastern half of this region being afterwards affected by Slav intermixture. But does any special affinity exist?

⁶⁸ Valószínűleg az alábbi publikációról van szó: HUNFALVY, 1880a.

⁶⁹ Vö. 46. jegyzet.

⁷⁰ Traianus római császár (98–117), a dákok legyőzője és Dacia provincia megszerzője.

⁷¹ Vö. 56. jegyzet.

I do not think that the Greek words you adduce would prove that the language was not developed in Dacia. What do we know positively about the influence of Greek in Dacia? Then as to the Slavonic influence I presume that it would be the same both on Mt Pindus and in Transylvania.

Were the Slavs of Transylvania Bulgarians? Were they Slovenes? Was there a great difference between the Bulgarians and the Slovenes in point of language? Can Miklosich⁷² answer these questions? Is his authority so unquestionable? I see that Pič⁷³ questions it.

With regard to the Bulgarian possession of or dominion over Transylvania Pič gives as proofs 1° (S. 73) that the Bulgarians, as allies of the Franks, were to fall upon the Moravian Kingdom from the East 2° (S. 73) that the Bulgarians were not to furnish salt to the Moravians, which proves – according to Pič – that the Bulgarians must have been in possession of the salt mines of Transylvania, or at any rate of those of Okna Rimnik.⁷⁴ [In Magyarország Ethnographiaja⁷⁵ I. 193. you say that must have been sea salt, but you adduce no arguments on the point because I suppose you were satisfied with what you had said (ll. 171–173) about the nonexistence of Bulgaria on the Tisza.]

3° (S. 75) That this is not to be supposed that at the end of the 9th century 200,000 square kilometres in Central Europe remained without a master.

4° (SS. 76–79) Constantin Porphyrogenitus says that the “Turks” when they dwelt in Pannonia had the Bulgarians for their neighbours on the east (*πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος*)⁷⁶ [.]

What do you think of Pič’s book?⁷⁷ Its great weakness seems to me to be that he never grapples with the philological argument. He seems to assume that the differences between the Macedo-Rouman and the Daco-Rouman languages or dialects are so great that they may be supposed not to have spread from a common centre. Some of his arguments are, however, plausible if not exactly convincing. For instance, he opposes to the complete silence about Rouman-speaking people in Dacia the equally complete silence about Rouman-speaking people in Moesia (SS. 112, 113). And again the enumeration of Rouman families made in the Serbian Urkunden (SS. 56–59). Have you anywhere criticized Pič’s book?

Your observations about the reciprocal relations of the Hungarian and Rouman languages do not perhaps prove more than the exceedingly illiterate and primitive character of the Roumans up to the 13th or 14th centuries or even much later.

With regard to the Hungarian language, is it not true that it was formed in Pannonia? and spread thence over the rest of Hungary and Transylvania? I speak subject to correction, but this seems to me to be indicated by the very light amount of dialectical variation of the language. For instance, do not the Slavonic words in Hungarian all belong

⁷² Franz Miklosich/Franc Miklošič (1813–1891) szlovén származású összehasonlító szlavista nyelvész, akivel Hunfalvy – hagyatékának tanúsága szerint – számos levelet váltott.

⁷³ Josef Ladislav Pič (1847–1911) cseh történész és régész.

⁷⁴ Ma: Ocnele Mari és Râmnicu Vâlcea (RO).

⁷⁵ HUNFALVY, 1876.

⁷⁶ *Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος* – a keleti oldalon (gör.).

⁷⁷ Pič, 1880.

to one Slavonic language? that is, excluding words only locally used? Now can it be proved that the Slavs in Transylvania spoke the same language as those in Pannonia? If then the Hungarian language is not affected by the Slavonic spoken by the Slavs of Transylvania why should it have been influenced by the Rouman language? supposing the Rouman language to have been spoken there in the days of Árpád⁷⁸ and of St. Stephen.⁷⁹

I ought perhaps to apologize for writing a letter studded all over with notes of interrogation. But I wish to indicate what seem to me the lacunæ which it would be desirable (if possible) to fill up in this strange chapter of European history. And I must own that I am fascinated by this Rouman question. No one that I have read seems to lay sufficient stress upon the most interesting feature of the case – i.e. that it is just the Roumans, the representatives of the civilized masters of the world, speaking a language which is after all only modified Latin, that are found to be the lowest in civilization of all the inhabitants of the Balkan peninsula.

If you have a spare moment and nothing better to do let me have a line to say how you are and what is doing in the Ethnography of Hungary. You told me last winter that you intended to bring out a new edition of the “Ethnography”⁸⁰ with the anthropological bits taken out. When is it coming out?

Please present my compliments to Madame Hunfalvy and remember me to our common friends at Budapest, not forgetting yourself that I am

ever very truly your’s
Arthur J. Patterson.

7.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1881. május 29.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
29th May 1881

My dear Sir,

I ought to have written before this to thank you for the paper on the Kun-Codex⁸¹ which you kindly sent me. I waited however till I had read it twice over and have been hitherto hindered in so doing.

⁷⁸ Árpád magyar fejedelem (?895 – ?907).

⁷⁹ I. (Szent) István államalapító magyar király (1000–1038).

⁸⁰ HUNFALVY, 1876.

⁸¹ HUNFALVY, 1881a.

Before, however, I go any further I may as well mention that I wrote an article on the economical or financial differences between Hungary and Austria based on your brother's article in the April number of the Ungarische Revue.⁸² I sent the number of the Pall Mall Gazette [18th May] in which my article⁸³ appeared to Dr. Hunfalvy János,⁸⁴ and hope that he received it.

I am very much obliged to you for the Ungarische Revue. The only drawback is that it comes so irregularly. The number for February has not come at all. The numbers for March and April came within a day or two of each other; the May number I have not as yet received.

What troubles me the more in the matter is that I do not know to whom I should complain for Arany László⁸⁵ says that I have a right to complain if I do not get them. Is it the correct thing to write to Brockhaus?⁸⁶ That is the first question and the second is would it do any good to do so?

Thinking that I would try another way of getting periodicals from Hungary I abonnierte⁸⁷ myself through London bookseller for the Budapest Szemle. He sent me the numbers for January, February and March, and then stuck fast! He says that he has written in "severe" terms to the people abroad, but at any rate I do not get any my Hungarian magazines.

In this six monthlies (3 Ung. Revue & 3 Bp Szemle) I find no mention of a book by Ormos Zsigmond⁸⁸ Arpadkori muvelődésünk története.⁸⁹ Is it reliable? You know – and in a great measure it is your own works that have inspired me with the feeling – I have a great suspicion of all books written by Hungarians about their own earliest history. If it is good, I should be glad if you would tell me so. I have lying before me a cutting out of a Hungarian newspaper (I think Pesti Napló) which says of Ormos Zsigmond that he "rég kivivta magát az egri nevet".⁹⁰

⁸² A Hunfalvy Pál által (1883-tól Heinrich Gusztávval együtt) szerkesztett *Ungarische Revue* (1881–1891/1895) című folyóirat lényegében a szintén általa szerkesztett *Literarische Berichte aus Ungarn* című periodika folytatása volt azzal a különbséggel, hogy évente sűrűbben (az első évfolyamot leszámítva tíz alkalommal) jelent meg és társadalmi kérdéseket is tárgyalt. Vö. 53. jegyzet, illetve HUNFALVY J., 1881.

⁸³ PATTERSON, 1881.

⁸⁴ Hunfalvy János (1820–1888) földrajztudós és egyetemi tanár, Hunfalvy Pál öccse.

⁸⁵ Arany László (1844–1898) Arany János fia, költő, ügyvéd. Említésére magyarázat, hogy egyúttal az *Ungarische Revue* 1881. évi első négy számát kiadó Franklin Társulat igazgatósági tagja is volt.

⁸⁶ A Friedrich Arnold Brockhaus (1772–1823) alapította, később lipcsei székhelyű neves németországi könyvkiadó társaság, amely 1881 májusától kapcsolódott be bizományosként az *Ungarische Revue* kiadásába.

⁸⁷ *Abonnierte* – előfizettem (fr.–ném.).

⁸⁸ Ormos Zsigmond (1813–1894) politikus, műgyűjtő és művészettörténész.

⁸⁹ ORMÓS, 1881.

⁹⁰ A Patterson idézte szófordulat („rég kivivta magának az egri nevet”) az *Ellenőr* 1881. március 7-i esti (118.) lapszámában névtelenül közölt rövid könyvismertetéből származik.

I have seen somewhere that you have lately read (or written) a paper on the Rouman question.⁹¹ Also on the origins of the Székels.⁹² If you would be so good I should like to see one or both of them. I see you are thus building up what will be in fact an enlarged edition of your *Ethnographia*.

Allow me now to pass on to one or two observations on your last treatise.⁹³

a)

lap. 12. gich öv, jih-ov = egy-ház

I mentioned in one of my lectures at Oxford the derivation of egyház, and at the end of the lecture the Professor of AngloSaxon asked me whether the word was applied to the building or to the institution or (like the English word, church) to both. I suppose that I was right in answering that egyház is used in both senses, both as building and institution, [By the bye someone I believe suggested that egyház is derived from ecclesia!] but what shall I tell Professor Earle⁹⁴ about the Kun word?

b) 16. It is I suppose a proof of my imperfect knowledge in Hungarian that I was staggered by the nem in the sentence Nincs kétség tehát hogy ... kunok vagy palóczok nem volnának ... a mai palóczok elődjei.

In translating that sentence into English I take it that the nem would have to be dropped.

c) lap.

17. sajtóhiba bajárta h. o. bejárta

d)

17 There must be some mistake in the note about the versts as you say egy arab mf. 5637 angol láb tehát 5/8 orosz verszt (1 verszt = 3500 angol láb) which makes one verst less than 5/8 of itself!

e) 17 Is not Tamar (2^{ik} sor felülről) a mispoint for Taman (v. ő. 21^{ik} lap 6^{ik} sor alulról)

f) 23 26 27} Who were the Alans that dwelt in Alania? Were they the same people as the Alans of Attila?!⁹⁵ Were they Aryans? or Turks? or a Caucasian people neither Aryans nor Turkish?

h) 45. 11^{ik} sor alulról substantin h. o. substantiv

g) lap 38. But the most interesting point is the following. You write

⁹¹ Hunfalvy 1881 első hónapjaiban nem tartott román témájú előadást és ilyen vonatkozású önálló publikációja sem jelent meg. Recenzeált viszont egy a tárgykörben megjelent munkát, amelyre utal talán Paterson megjegyzése. Vö. HUNFALVY, 1881b.

⁹² Vö. HUNFALVY, 1880b.

⁹³ HUNFALVY, 1881a.

⁹⁴ John Earle (1824–1903) oxfordi nyelvészprofesszor, az angolszász nyelv specialistája.

⁹⁵ Attila hun uralkodó (434/444–453).

De oly nagynak nézik vala ez amalgamát a byzantinus irók (Bölcs Leo, Constantinus), hogy e miatt turkoknak nevezék a magyarokat.

Am I to understand that the Byzantine writers expressly, or even indirectly, assert that the union of the Kabars was the reason why they, the Byzantine writers, called the Hungarians Turks? I can hardly think that to be your meaning. If it is, it is something new to me and I should like to have references. Or is it rather an inference from the fact that the Byzantine writers called the Hungarians Turks? If so, it seems to me to be too precise an inference from too vague a premise. I do not remember any passage in any Byzantine writer which connects the adhesion of the Kabars with the designation “Turk” as applied to the Hungarians or to any other people.

Besides is it so certain that the Khazars were Turks? or if the Khazars were for the greater part Turks still the Kabars might, as a minority, be non-Turk.

As another Oxford Professor pointed out to me it is very unsafe to attach too much weight to what Constantine Born in the Purple⁹⁶ wrote for the purpose of defining the amount of difference between the languages of the “Turks” (Magyars) and of the Kabars. Constantine wrote according to the testimony of interpreters who were certainly unscientific and probably often careless observers and witnesses.

As the Magyars came to Atel Kuzu from the east, it seems to me that they may easily have learnt Turkish from others than the Khazars. Do the early Turkish words in Hungarian throw any light on the point? Teve I understand as the camel is found in South Russia &c. but where was the lion who gave oroszlán to the Hungarian language? Can any reason be given why the badger has not an Ugrian name? as a reason is given [*Ethnographia* lap 263] why the word for sea is not Ugrian but Turkish.

Pardon my taking up your time with these roughhewn hints. They will at least testify to the interest to which I have read your treatise. I hope that you will go on to clear the many obscure points in Hungarian history.

Please remember me to my friends in Budapest [./] I see by the papers that you are going to Berlin this summer.⁹⁷ Would that you were coming nearer London! With best wishes for your health and welfare

yours truly
Arthur J. Patterson

⁹⁶ Vö. 63. jegyzet.

⁹⁷ Patterson az 1881. szeptember 12–15. között Berlinben rendezett nemzetközi orientalista kongresszusra utal, amelyen Hunfalvy Pál a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjeként vett részt előadóként. Vö. *Akadémiai Értesítő* 15. (1881) 4. sz. 119. Vö. *V. Ostasiatische Section, In: Verhandlungen des fünften Internationalen Orientalisten-Congresses gehalten zu Berlin im September 1881, I, Bericht über die Verhandlungen*, A. Asher & Co. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1881, 102–103; HUNFALVY, 1882a.

8.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1882. június 4.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/112

27 Bartholomew Road
London N. W.
4th June 1882

Dear Mr Hunfalvy,

It is a sad thing, but when one does not do nowadays what one has to do at once, one is apt to forget it entirely. I ought long ago to have written to you to say that I had forwarded to you a copy of a book that has been recently published here – Elton's⁹⁸ Origins of English History.⁹⁹ I did so – partly in the hope that you would consider it a small token of my respectful friendship and of my sense of how much I have learnt from you; partly because I should like to have your opinion on Mr Elton's theories as to certain peculiar rules of inheritance being evidence of the continuance of the præ-Aryan inhabitants of Britain. Mr Elton is a barrister who devoted himself to the law of zeal property (immeubles)¹⁰⁰ and has written on the "Tenures of Kent".¹⁰¹ He supposes that there are traces of two præ-Aryan populations in Britain – one akin to the Iberians, the other to the Anaryan populations of Northeastern Europe. To the last he attributes the origin of what is known in English law as "borough English", namely, the right of the youngest son to the house of his father. In the index you will find references to Hungary,¹⁰² where some things are noticed which I had never heard of. But I was once told that in the county of Zemplin there is or not long ago there was a village in which the bíró went out every spring and distributed the arable land anew among the villagers.

I am thinking of having parts of my book printed on flyleaves with large margins for corrections by my Hungarian friends, if they would only take the slight trouble of jotting down in the margin their corrections of my errors and indications where amplification is required. When my book was published more than twelve years ago,¹⁰³ it received so far as I am aware very little notice either private or public from Hungarian friends. Since then I have learnt so much more about Hungary that several chapters make me ashamed

⁹⁸ Charles Isaac Elton (1839–1900) angol jogász és amatőr történész.

⁹⁹ ELTON, 1882.

¹⁰⁰ *Immeuble* – ingatlan (fr.).

¹⁰¹ ELTON, 1867.

¹⁰² Vö. ELTON, 1882, 186, 218.

¹⁰³ PATTERSON, 1869.

of having written them. At the time of writing my book I had not the advantage of your acquaintance.

I have just read your article in the April number of *Ungarische Revue*.¹⁰⁴ It is very sad that people should be animated by feelings so *mesquin*¹⁰⁵ as are the German professors of whom you speak. The fact is I suppose that the life of a German professor is not wholesome and by this time his liver is affected. Since Germany has come out of the clouds the professor has not so much importance as in the more peaceful days before '48 and since the payment of the millions his salary does not reach so far. However, the Hungarians are not the only objects of his aversion. You have companions in the "Semites" and the "Welsh" and, may I not say it? in the Russians.

With best wishes and compliments to Madame Hunfalvy¹⁰⁶ to yourself and to your brother¹⁰⁷

I remain
truly yours
Arthur J. Patterson

9.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. január 15.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
15th January 1883

My dear Sir,

Allow me to congratulate you most sincerely on the distinction accorded you by your Government.¹⁰⁸ I am sure that is only the outward and visible sign of the esteem in which you are held by many friends, amongst whom I hope you will allow me to rank myself.

At the same time allow me to congratulate you on having finished your book on The Roumans.¹⁰⁹ I have read it with great interest and am glad to find several *lacunæ* in your

¹⁰⁴ Vö. HUNFALVY, 1882b.

¹⁰⁵ *Mesquin* – kicsinyes (fr.).

¹⁰⁶ Születési nevén: Röck Karolina (1824–1907).

¹⁰⁷ Vö. 84. jegyzet.

¹⁰⁸ Patterson gratulációja minden valószínűség szerint annak szól, hogy az előző év végén Hunfalvyt „a tudomány, közoktatás és a közügyek terén szerzett érdemei elismeréséül” az uralkodó miniszteri előterjesztésre *királyi tanácsosi* címmel jutalmazta. Vö. *Budapesti Közlöny. Hivatalos Lap*, 1882. december 28. (296. sz.) 2. A hírről a *Fővárosi Lapok* és a *Nemzet* című napilapok is beszámoltak.

¹⁰⁹ HUNFALVY, 1883a.

previous utterances on the subject filled up – notably that about the ecclesiastical position of the Roumans in Transylvania under the “national princes”.

The historical part of the book is more interesting and more complete than the philological. This you doubtless intended in consideration of the readers you had in view. The lists of Greek and Albanian words common to both Rouman dialects might perhaps have been extended.

At the same time you will perhaps not be angry when I observe that we here at this distance cannot always sympathize with the bitterness or say severity with which you occasionally speak of the advocates of the “Rouman theory”. I was brought up in Wales, and when I was a boy heard from respectably educated people and read in books – and considerably more than half believed – quite as absurd nonsense about Welsh history as any parts of the Rouman theory. Even at the present day you meet people in “society” who believe that the English are the children of Israel or at any rate consider it a fairly disputable question. Others again would make out that the English are the “Ancient Britons” (which is one sense true) or that they are a Celtic tribe who once lived in Prussia.

I do not know whether you see the Academy or not. I therefore sent you a copy of the number containing my notice of Mr Ignác Singer’s “Simplified” Grammar of the Hungarian Language.¹¹⁰ Will you kindly let me know your opinion without any ceremony of the justice of my strictures? If I am wrong, I should consider it a favour to be told so, still more so to have my errors pointed out. Have you seen Singer’s book? Do you know him?

With best wishes and my best respects to by the truth or falsehood of the “Rouman theory”.

Then again one might object to some of your remarks, or rather to the tone of some of them, about Gibbon.¹¹¹ Gibbon lived a long time ago and had not the advantage of reading your books or Roesler’s.¹¹² If he had had that advantage, I am sure that he would have been converted, as I have been, to your views. I must say that when I first read Roesler’s book I was staggered but not convinced, and I was chiefly struck by the particularly nasty spirit it displayed.

There is besides an observation which I should like to be allowed to make, though I have perhaps made it before. It applies to your last book and also to Roesler’s, but as die Rumänen und Ihre Ansprüche¹¹³ is a longer book than Romänische Studien¹¹⁴ I feel the force of the observation more in reading your book than in reading his. It is that the absurdities and different versions of the “Rouman theory” are refuted together and, as if the absurdities of the Chronica Hurului¹¹⁵ disproved the “Rouman theory”. What

¹¹⁰ SINGER, 1882. Vö. PATTERSON, 1882.

¹¹¹ Edward Gibbon (1737–1794) angol történész.

¹¹² ROESLER, 1871.

¹¹³ HUNFALVY, 1883a.

¹¹⁴ Vö. 112. jegyzet.

¹¹⁵ Huru krónikája: az 1850-es években felbukkant, először a kor prominens moldvai polihisztorának és politikusának számító Gheorghe Asachi által kiadott, állítólag a 15. században íródott krónika, amely Dacia provincia 3. századi kiűritése után a római civilizáció és politikai intézmények *moldvai* tovább

I should like to see done is to have the “Rouman theory” pruned of all its extravagances and put into its most reasonable and plausible form and then refuted.

The space at my disposal in the Academy did not enable me to do you full justice nor to relieve my mind of what I had to say on the subject. Allow me to touch on one point here. I must say that I have never understood the final sentence in Roesler’s (S. 145) III “Im Reiche der Romäer... Römerreiches waren”.¹¹⁶ In like manner I do not understand entirely the force of your paragraph (SS. 76, 77) about the names of the Roumans. I have never been able to see any difficulty in the matter. The wonder would be if they were known by other names than they are. After the edict of Caracalla¹¹⁷ all the subjects of the Roman Empire were Romans, and in Europe at any rate they called themselves so. In like manner the Teutonic Barbarians called the subjects of the Roman Empire “Welsh” (in divers versions of the same word). Thus the English invaders of the Isle of Britain called the provincials of the southern part of the Island – i.e. the part conquered by the Romans – “Welsh” even though these provincials did not exclusively, perhaps not generally, speak any kind of Latin. But the English never gave the name of “Welsh” to the unconquered natives of Northern Britain or of Ireland, although these natives must have been to a great extent the same in race and speech as those provincials. I do not know whether the Slavs like the Teutons gave that name to the neo-Latin peoples out of their own language or whether they learned the use of the word from their Teuton brethren. I imagine the latter to have been the case. But the Greeks must surely have learned the word from the Bulgarians.

You observe (S. 99) that Píč (S. 115)¹¹⁸ takes a “Gerichtstag”¹¹⁹ for a “legislatorischer Landtag”¹²⁰ but on referring to Píč loc. cit. I cannot find that to be the case.

In the notice of your book that I have written for the Academy¹²¹ I have expressed my regret that you have not given more room to the Greek and Albanian words in Daco-Rouman. I would here further observe that in the list of Latin words used with a change of signification it would be as well to distinguish those words which exhibit the same change of signification in the Rouman as in the other Neolatin languages. For instance,

élését bizonyította, ám már a maga korában heves tudományos vitát gerjesztett, és az 1880-as évekre egyértelműen hamisítványnak bizonyult. Vö. PUMNUL, 1862; HUNFALVY, 1867, 223–225; HUNFALVY, 1883a, 290–294; BOIA, 2001, 47–49.

¹¹⁶ A teljes mondat így hangzik: „Im Reiche der Romäer haben die Romänen die Zeit die wir das Mittelalter zu nennen lieben als Hirten Räuber und Krieger verbracht, der Name mit dem sie sich nennen und der ihnen gemeinsam ist mit den Griechen und zum Theil mit den Bulgaren ist eine Erinnerung an jene Tage als auch sie Unterthanen des östlichen Römerreiches waren.” ROESLER, 1871, 145.

¹¹⁷ Caracalla római császár (198–217), aki a 212-ben kiadott edictumában (*Constitutio Antoniniana*) a birodalom összes szabad lakosára kiterjesztette a római polgárjogot.

¹¹⁸ Píč, 1880.

¹¹⁹ *Gerichtstag* – törvényt nap, panasznap (ném.).

¹²⁰ *Legislatorischer Landtag* – törvényhozó országgyűlés (lat.–ném.).

¹²¹ PATTERSON, 1883, 351.

fortuna is used in the sense of “storm” in Italian; frica¹²² in the French effroi; maku, manku = manger, mangiare¹²³ etc. camiaşa = camicia.¹²⁴

Lastly one word about another matter. You were kind enough to forward me the Ungarische Revue. After I had received the April 1882 number there was a long interval during which I did not get any number of the U. R. At last I wrote to the Kiadó hivatal at Budapest to complain of not having received either the May or the June number. In answer to my complaint a copy of those two numbers came and then after an interval of ten days or a fortnight another copy of those same two numbers arrived. Since that time no further numbers have been sent me so that I am quite ignorant of what has become of the Ungarische Revue or even if it still continues to appear. You will perhaps say that it was my own fault and that I ought to have kept on complaining and receiving double copies. But a terrible blow fell upon me [.] I lost my only boy the beginning of August and I have not since then felt equal to struggling with adverse circumstances.

Pardon the lengths and the egotism of this letter. Please remember me to your brother. I would write to him, were it not that I am afraid that I should bore him. I am trying to write an account of the way that dualism works in Austria-Hungary but I find that though I can get information about the arrangement of 1867 I cannot get any information about the changes made in 1878 [.] Any information on that subject would be of the greatest value to me.

My compliments to Madame Hunfalvy. Please remember me to all our common friends in Budapest and especially to Arany László.¹²⁵

Expressing my thanks to you for having thought of me and my hopes that you may yet still further elucidate the interesting questions raised in your Ethnography of Hungary I remain

very truly your's
Arthur J. Patterson

Mr Paul Hunfalvy

¹²² *Frică* – félelem (rom.).

¹²³ *Mánca* (rom.), *manger* (fr.), *mangiare* (ol.) – enni.

¹²⁴ *Câmaşă* (rom.), *camicia* (ol.) – ing.

¹²⁵ Vö. 85. jegyzet.

10.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. március 7.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
7th March 1883

Dear Mr Hunfalvy,

I must not delay writing to you to thank you for your brochure¹²⁶ (we in English should call it a “pamphlet”, but you I believe attach a different meaning to that word from what it had originally) on Vámbéry’s¹²⁷ book.¹²⁸ As soon as I had read it I wrote a short note on it for the Academy, which will appear next Saturday.¹²⁹ Of course the editor cannot anonymously go back on what Howorth¹³⁰ has written about Vámbéry’s book¹³¹ and that consideration has somewhat hampered me in saying a few words. By the way have you seen Howorth’s review of Vámbéry’s book? It was from your brochure that I learned for the first time that Vámbéry’s book originally appeared in Hungarian.

You know I am quite of your opinion on the main point but still there are one or two points which you do not touch upon but about which I should like further information. According to Vámbéry the word ló “horse” is of Turkish origin and has been borrowed from the Turks by the Tcheremissians and other Ugrian peoples (I have not Vámbéry’s book at hand to refer to, but I think the Tcheremissians are among the number). According to Vámbéry’s view there is a broad belt of Ugrian territory which has been affected linguistically by Turkish. Of course I understand that if a word be common to Hungarian and Finnish it cannot be borrowed from Turkish, and I suppose I may say the same of words common to Hungarian and Syrjanian. But does the fact that a word occurs in Hungarian Ostiak and Vogul exclude the possibility of its being a Turkish loan-word? Are there no Turkish loan-words in Vogul or in Ostiak?

¹²⁶ HUNFALVY, 1883b.

¹²⁷ Vámbéry Ármin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár.

¹²⁸ VÁMBÉRY, 1882b.

¹²⁹ Vö. „We have received a *brochure* in German, by M. Paul Hunfalvy, criticising Prof. Vambéry’s recent work on the *Origin of the Hungarians*. Several of the Professor’s positions seem to us very fairly refuted; and the arguments, familiar to M. Hunfalvy’s readers, showing the essentially Ugrian character of the Hungarian language, are succinctly restated.” *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 566) March 10, 1883, 173.

¹³⁰ Henry Hoyle Howorth (1842–1923) brit politikus és amatőr történész.

¹³¹ HOWORTH, 1883.

I have written a notice of your last book on the Roumans for the Academy.¹³² It was sent in some time ago but the editor has always more articles than he can find room for. There are a number of interesting points connected with that subject which I should like to discuss with you if we were not so far off but they would perhaps take up too much of your valuable time if treated in correspondence. It is of course quite natural that you should write with a certain amount of bitterness towards the Roumans and individual authors, but equally of course we here at a distance feel a difficulty in sympathizing with or even in understanding your bitterness. I do not speak of myself (though I too regret it) but other English readers who have not been in the East of Europe. Of course the rights of the Hungarians or the wrongs of the Roumans are not in the least affected one way or the other

[A lap tetejére más kéz által ceruzával felvezetve: „folytatása hiányzik!”]

11.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. június 3.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
3rd June 1883

Dear Mr Hunfalvy,

I ought long ago to have written to you 1st to thank you for your last letter 2nd to announce to you the appearance in the Academy of my article on your book.¹³³ The editor prescribed three columns as the length of the notice he was prepared to insert but it was impossible to compress my remarks within so short a space. Although the readers of the Academy are superior to the average of the reading public, yet from personal experience I know that an infinitesimal proportion of them know anything about the Roumanian controversy.

Of course, even as it is, I did not say all I could have wished, but still I have got in the main points of your position with regard to the controversy.

As for the “exclusive right” (kirekesztő jog) to Transylvania which the Roumans would derive from the legionaries or the colonists of Trajan, it would be very difficult to persuade us English that it was seriously meant, that is was anything else than a pedantic joke. The nearest parallel one can imagine to it would be that some Irish Ultramontane

¹³² PATTERSON, 1883.

¹³³ UO.

(and though not many there are some Irish Ultramontanes) were to argue that England by becoming Protestant had forfeited the rights over Ireland given her by the Bull of Pope Adrian.¹³⁴ Of course I know that to a certain extent the idea of the Rouman right to Transylvania is a popular idea, but still I think it is easy to exaggerate its importance. Too many Hungarians make too much noise about the “nationalities”. Even the “Sulferajn”¹³⁵ is perhaps not so terrible as it is pointed.

Many thanks for your explanation of Vámbéry’s derivation of the word ló. This has always seemed to me a point of capital importance, as bearing on the equestrian character of certain Ugrians. It seems to me that that can be proved from other sources; but at the same time the fact that their languages had a non-Turkish name for the “horse”, was a strong additional argument. You can then easily imagine how I was taken aback (megdöbbentem) when I found that Vámbéry had found a Turkish origin for the word.

You refer me to Vámbéry’s Hungarian text.¹³⁶ I am afraid, however, that it will be hardly worth my while to get it and compare it with the German in the careful manner you have done. I take it that the German edition represents the second and revised thoughts of the author. And now for a confession. Until I got your brochure on the subject¹³⁷ I was not aware that Vámbéry had first published his book in Hungarian. The fact is that the first intimation I got of the existence of any such work was from seeing it the German version put down in the list of “Selected Foreign Books” that figures every week in the middle of the Academy. I then ordered it of my foreign Bookseller David Nutt 270 Strand.

This will show that there is a certain want of touch between myself and my Hungarian friends. This is partly inevitable, partly my own fault. I ought to write to more of you and more often.

I have to thank you for the Ungarische Revue [.] It has come complete up to March. As it is now June there must have been two, if not three, more numbers. Would it be possible for me to get it sent immediately on publication? I would send the price of the periodical to Kilian,¹³⁸ if I knew how much it would cost plus postage, and if I felt sure that he would post it like a newspaper. I take it that the price marked on the inside of the cover “5 fl. ö W.” refers it to its being got through Brockhaus and one’s own bookseller [.]

¹³⁴ IV. Adorján pápa (1154–1159) (eredeti példányban fenn nem maradt) 1155-ben kiadott „Laudabiliter” kezdetű bullája, amelyben a nyugati egyház angol származású feje azzal az ürüggyel hatalmazta fel II. Henrik angol királyt (1154–1189) Írország meghódítására, hogy az addig félig autonóm ír egyházat a pápa fennhatóságának vesse alá.

¹³⁵ *Schulverein* (ném.): utalás az 1881-ben Berlinben megalapított Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslandére, amely az előző esztendőben a ciszlajtániai németiség támogatására Bécsben létesült Deutscher Schulverein agitatív tevékenységét globálissá tágítva Magyarországra is kiterjesztette, miáltal a helyi tiltakozásokon túllépő, egészen parlamenti vitáig gyűrűző feszültséget keltett. Vö. BARTA–BELL, 1930, 117–160; KEMÉNY, 1952, 653–662.

¹³⁶ VÁMBÉRY, 1882a.

¹³⁷ HUNFALVY, 1883b.

¹³⁸ Kilián Frigyes (1833–1907) magyar királyi egyetemi könyvkereskedő, akinek cége 1882-től németországi partnerével, a Brockhauszal felváltva adta ki az *Ungarische Revue* különböző számait. Vö. 86. jegyzet, illetve SENNOVITZ, 1899, xlii.

Well by that way it only comes stale. It is always a great bore getting Hungarian publications through Leipzig. And if I get them any other way they cost a Heidengeld.¹³⁹ For instance, a young man from Ragusa¹⁴⁰ gives me lessons in the Serbo-Croatian language & recommended a grammar published in that town for two florins, Austrian. As I wanted it direct, it cost me eight shillings!

Another book, of whose existence I became aware by seeing it among the Academy's "Selected Foreign Books" is Marczali's Ungarn's Geschichts quellen im Zeitalter der Árpáden.¹⁴¹ From the preface I find that too has appeared first in the Hungarian language. Now this is a book delightful to read and the sort of book I have long longed for.

But on the other hand what shall I say about the Gazette de Hongrie?¹⁴² especially when it arrives eight or at any rate six months after date? It always makes me feel quite sad at the waste of human effort that goes on in the world when I receive at uncertain intervals a large packet of the Gazette de Hongrie many months after date and often done up neatly every number done up separately in a nice undirected white paper band. It is possible that it may be of use to some persons who know neither Hungarian nor German. To me it is sheer embarrassment and lumber. I look into one or two numbers, but, as I never see anything about Hungary that I have not seen elsewhere, I soon stuff the whole bundle into the most out of the way corner of the house. Besides I would not read one of Mme Rattazzi's¹⁴³ novels in a book, much less in the feuilleton of a newspaper. If I only knew who it is that sends me them I would adjure my well-intentioned friend to spare himself that vain labour and me that poignant disappointment.

And yet there are somethings which my Hungarian friends might send me, which do not easily get out of date. Some months ago there were two papers read upon orthologia and neologia by Ballagi Mór and Joannovics György.¹⁴⁴ Do you think that I could get them? For instance by writing to their respective authors?

Pardon the lengths of my letter. Of course I am always glad to hear from you. But do not trouble yourself to write when you have your time already occupied with more important work. It would diminish the pleasure I find in writing to you if I thought that I were in anyway wasting your time.

From time to time I see your name in the Budapesti Hirlap which some friend kindly sends me. Please commend me to the many friends we have in common at Budapest. My best compliments to Madame Hunfalvy¹⁴⁵ and to your brother to whom I ought to have written long ago.

¹³⁹ *Heidengeld* – temérdek pénz, egy vagyon (ném.).

¹⁴⁰ Ma: Dubrovnik (HR).

¹⁴¹ MARCZALI, 1882.

¹⁴² *Gazette de Hongrie. Journal politique, financier et littéraire*. Pázmány Dénes (1848–1936) szerkesztette, 1880. április 1. és 1888. december 30. között hetente kétszer megjelenő sajtótermék.

¹⁴³ Marie-Lætitia Bonaparte-Wyse (1831–1902) francia író, 1863 és 1873 között Urbano Rattazzi olasz államférfi felesége.

¹⁴⁴ Patterson valószínűleg a két veterán nyelvész és akadémikus – Ballagi Mór (1815–1891) és Joannovics György (1821–1909) – alábbi munkáira céloz: BALLAGI, 1881, illetve JOANNOVICS, 1882.

¹⁴⁵ Vö. 106. jegyzet.

If in any way I can be of service to you here in London you have always at your disposal

your very sincere wellwisher
Arthur J. Patterson

P. S. Did you get the copy of the Academy 19th May '83¹⁴⁶ which I forwarded to you?

[Az „utóiratot” Patterson a nyolcoldalas levél ötödik oldalának felső szélén helyezte el.]

12.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 9.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
9th February 1884

Dear Mr Hunfalvy,

I write you a hurried line to save this day's post. I will write again more at length, but for today I wish you to help me. The Philological Society of London every year makes a report on the progress of philology. Theoretically every year's report should treat of all the countries in the world in which philological studies are carried on, but practically we are restricted to the departments with respect to which we can get reports [.] In 1873 (eleven years ago!) I helped the society with a few remarks upon Hungarian Philology.¹⁴⁷ I will try and find you a copy. Now I am asked to get ready another for this year. Will you kindly help me with materials? as I myself will do the arranging of the same. You are the Hungarian philologist whom I know best and I therefore apply to you first [.] But you can doubtless speak to some of your fellow labourers in the field who may be disposed to help me.

In any case I should do the translation into English, but if you or any other Hungarian philologist care to draw up the whole report (either in Hungarian or in German) of course his name will be prefixed to the report as its author.¹⁴⁸

¹⁴⁶ PATTERSON, 1883.

¹⁴⁷ PATTERSON, 1873. Ahogy Patterson 1873. január 9-i válaszleveléből kiderül, az alkalommal Budenz Józseftől kért segítséget az összefoglaló összeállításához. („I have to write and express my thanks for having so promptly answered my request for information respecting the progress of philological studies in Hungary during the last two years.” – lelőhelye: MTA KIK Kt.)

¹⁴⁸ A szóban forgó jelentés Patterson neve alatt jelent meg, aki mindazonáltal köszönetet mondott benne Hunfalvy megjegyzéseiért („has kindly contributed a few notes”). Ugyanakkor a Hunfalvyhoz írt 1884.

Excuse the brevity of this letter as the matter presses as the report should be in my hands by the 25th of March or the 30th at the latest.

With the best wishes that you may long be our helper and fellow worker

I remain, Dear Sir,
very truly your's
Arthur J. Patterson

M. Paul Hunfalvy

13.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 23.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
[London] N. W.
23 February 1884

Dear Sir,

I have just received your letter and write at once to answer it as I am afraid that you have misunderstood me. The fact is that the “philology” is used in a different sense in English and in German. This by the way Budenz¹⁴⁹ observed to me some years ago when I spoke to him on a similar occasion.¹⁵⁰ By “philology” we mean that what you call perhaps “comparative philology”. What you call “philologie” we call “classical scholarship”.

I sent off by post yesterday a copy of the President's address and the reports of 1873.

I will try and send you the last President's address and reports, from which you will better understand what is wanted.

As you see Dr Eugene Abel¹⁵¹ please remember me kindly to him. I had the pleasure of meeting him some summers ago at Oxford [.]

Many thanks for the promptitude with which you have written and believe me

ever your sincere wellwisher

Arthur J. Patterson

március 17-i keltezésű levelében elejtett utalás értelmében Hunfalvy a szöveg összeállítását valószínűleg – a Patterson által is személyesen ismert – Ábel Jenőre bízta. Hogy ez utóbbi – amennyiben igaz a feltételezés – valóban megírta-e vagy sem, és így az utóbbi esetben annak összeállítása mégis Hunfalvyra maradt-e, egyéb forrás híján nem eldönthető. Vö. PATTERSON, 1885, illetve jelen közlemény 525. oldal.

¹⁴⁹ Budenz József (1836–1892) összehasonlító nyelvész, egyetemi tanár.

¹⁵⁰ Ahogy Patterson Budenznek írt 1873. január 9-i levelében fogalmaz: „You were quite right in supposing that by »philology« in English we do not as a rule understand the school »study of classics«.” Vö. 147. jegyzet.

¹⁵¹ Ábel Jenő (1858–1889) egyetemi tanár, klasszika-filológus.

14.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 25.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
[London] N. W.
25th February 1884

My dear Sir,

It has occurred to me that the following lines may convey my meaning to you even better than the copy of the address¹⁵² which I have forwarded to you.

By “Hungarian Philology” we do not mean philological work done in Hungary with regard to any language but philological work done in any country with regard to the Hungarian language. Consequently any notices of books etc. published in Finland Russia Germany Austria etc. bearing on the study of the Hungarian language will be as acceptable as notices of work done in Hungary itself.

Dr Abel’s work I believe relates to the Greek & Latin classics and as such would not find a place in a notice of “Hungarian philology”.¹⁵³ I will send you two other numbers of our Transactions¹⁵⁴ which will enlighten you further. In one of them is the report of Otto Donner¹⁵⁵ on the Finn-Ugrian languages.

In haste

very truly your’s
Arthur J. Patterson

¹⁵² *Address*: ahogy a két nappal korábbi (1884. február 23-i) levele világossá teszi, Patterson a londoni székelyű Philological Society elnökének a szokásos éves találkozó alkalmával elmondott ünnepi beszédére utal.

¹⁵³ Vö. 150. jegyzet.

¹⁵⁴ *Transactions*: a londoni Philological Society éves jegyzőkönyve. Patterson – aki 1873-tól lett rendes tag – szűk három hónappal e levél megírását követően, a társaság 1884. május 16-án megrendezett éves találkozásán tartotta meg beszámolóját a magyar filológia aktuális helyzetéről. PATTERSON, 1885, vö. 148. jegyzet.

¹⁵⁵ Otto Donner (1835–1909) finn nyelvész. Patterson valószínűleg az alábbi közleményre utal: DONNER, 1879.

15.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. március 17.

ŠAP SAL

Savile Club,
107, Piccadilly. [London] W.
17th March 1884

Dear Mr Hunfalvy,

Many thanks for your last letter and your tract on the names of numbers and the months of the year.¹⁵⁶ I will mention the subject as you desire to my philological friends.

Meanwhile will you kindly oblige me by forwarding the enclosed to Dr Abel as you have chosen him to write the report. I do not know his address so must trouble you.

With regard to the first number of the “Nagy Szótár”¹⁵⁷ please not to have any scruples on account of the high price marked on the cover. Only foreigners and people who live a great way off and the uninitiated pay “publication price” for English books. As for the Dictionary it is my duty to advertize it as widely as I can and at the same time it is my privilege to be able to buy it at an exceptionally cheap rate, as a member of the “Philological Society”. So I have presumed to present one or two of my Hungarian friends who are interested in English a copy of the first number which from its introduction has something more than lexicographical interest.

With best thanks and best wishes to yourself and our common friends at Budapest

I remain
Dear Mr Hunfalvy
ever truly your's
Arthur J. Patterson

¹⁵⁶ HUNFALVY, 1883c.

¹⁵⁷ Több évtizednyi előkészítő munka után 1884 februárjában jelent meg *A New English Dictionary on Historical Principles: Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society* cím alatt – a később *Oxford English Dictionary (OED)* néven elhíresült – angol nyelv történeti nagyszótárának első kötete (*fascicle*). Vö. WINCHESTER, 2003; MUGGLESTONE, 2005.

16.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1885. június 6.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
6th June 1885

My dear Mr Hunfalvy,

When you wrote to me on the 17th of last month, you had not received the typewritten copy of the Ilchester Lectures.¹⁵⁸ At any rate you did not mention having received them, nor indeed did I expect that they would by that time have arrived in Budapest. Would you kindly write and say whether you have got them or not? In fact I paid six pence by way of insuring the parcel to the extent of ten shillings.

I was glad to hear that the “Transactions of the Philological Society” arrived safe to hand. Either as a member of the council or rather as a contributor of one of the reports I received copies of the President’s report and also of my own contribution thereto. I forwarded a copy of each to yourself and also to Budenz as I thought you were the two persons most interested in the matter at Budapest. I hope they arrived safe.

With regard to the “Romic Notation” and “Visible Speech Alphabet” (or as Mr Sweet¹⁵⁹ writes in our reformed orthography “Vizibl Speech Alfabet”) I have to observe that they are independent of one another. The fact is that there has been a movement going on in England for some forty years or rather more in the study of phonology – both of phonology in general and of phonology of the English in particular. Mr Alexander Melville Bell¹⁶⁰ in 1867 published the “Inaugural Edition” of Visible Speech. In this he threw completely aside the Roman and all other existing alphabets and invented signs for

¹⁵⁸ A levél és előzményei kontextusából nem derül ki, hogy Patterson ki(k)nek az Ilchester-előadásait küldte el Hunfalvynak. Az Ilchester-lecture-ök történetéről és Patterson saját (kiadatlan) Ilchester-előadásáról lásd Patterson 1879. március 8-i kelezésű, Hunfalvynak írt levelét (a jelen publikáció 505–506. oldalán). 1885 júniusáig Pattersonon kívül az alábbi sorrendben tartottak zömmel szlavisztikai témákban néprajzi, irodalmi, nyelvészeti, jogtörténeti és régészeti fókuszú Ilchester-felolvasást a felsorolt brit és külföldi tudósok: William Richard Morfill (1834–1909), William Ralston Shedden-Ralston (1828–1889), Vilhelm Thomsen (1842–1927), Albert Henry Wratislaw (1822–1892), Carl Abel (1837–1906) és Arthur Evans (1851–1941). Közülük Abel, Wratislaw, Thomsen és Ralston előadása jelent meg nyomtatásban, így amennyiben a Patterson által használt „typewritten copy” kifejezés nem publikált írásművet takar, akkor valószínűleg Morfill, Evans vagy Ralston (1871-es) előadás(ai)ról lehet szó a sajtóján kívül. Vö. SIMMONS, 1980, 22–23.

¹⁵⁹ Henry Sweet (1845–1912) angol filológus és nyelvész, az angolszász és óészaki (skandináv) nyelv, valamint az angol fonetika specialistája.

¹⁶⁰ Alexander Melville Bell (1819–1905) skót származású nyelvész és fonetikus.

the different organs of speech and the sounds they respectively produce. Every letter was to be "a diagram of the actions by which the sound is produced".

Mr Alexander Melville Bell is I believe the maternal uncle of Henry Sweet and the late lamented Henry Nicol¹⁶¹ – two of our best young philologists. One at any rate of Mr Alex^r Melville Bell's sons is a phonologist having charge of the education of deaf-mutes at a large establishment in the United States. He, Mr Graham Bell,¹⁶² gave us a very interesting account of the light thrown on "visible speech" by the process of teaching deaf-mutes to speak.

But while Visible Speech originated in an investigation of the nature of sound not only in the English language but in language in general, another movement went on at the same time originating in a desire to correct and to render more regular the irregular orthography of the English language. A bookseller Isaac Pitman¹⁶³ and a very able man Mr Alexander J. Ellis¹⁶⁴ (the translator of Helmholtz'¹⁶⁵ book¹⁶⁶) started that movement years ago when I was a boy. Mr A. J. Ellis has invented several methods to get over the difficulties in the enterprize – such as "Glossie" a rough and ready method ignoring fine distinctions and "Palaeotype" a more scientific an exact system. In all these the actual values of the vowels as generally pronounced in modern English are taken as the base of the system. Our younger phonetician, Henry Sweet, on the other hand takes the continental values of the vowels as his basis and calls his systems "Romic", "broad Romic", "narrow Romic" and lastly "revised Romic".

Perhaps these few lines will be accepted as some sort of an answer to your question. If insufficient please write again and I will try to supplement it by further information. Meanwhile believe me

very truly your's
Arthur J. Patterson

¹⁶¹ Henry Nicol (1845–1880) angol filológus, a francia fonológia specialistája.

¹⁶² Alexander Graham Bell (1847–1922) skót származású mérnök és természettudós, a siketoktatási rendszer és – többek között – a telefonkészülék szabadalmaztatója.

¹⁶³ Sir Isaac Pitman (1813–1897) angol nyelvtanár és könyvkiadó, a róla elnevezett gyorsírási rendszer feltalálója.

¹⁶⁴ Alexander John Ellis (1814–1890) angol nyelvész, fonetikus, muzikológus és matematikus, a róla elnevezett gyorsírási rendszer feltalálója.

¹⁶⁵ Hermann Ludwig von Helmholtz (1821–1894) német orvos, fizikus és feltaláló.

¹⁶⁶ HELMHOLTZ, 1875. A mű német eredetijének első kiadása 1863-ban jelent meg.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MTA KIK Kt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs
Központ Kézirattára
- ŠAP SAL Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský
archív v Levoči, Archív Pavla Hunfalvyho (1832–1891)
- *
- ARMBRUST
1991 Crys ARMBRUST: *David Nutt (1829–1916)*, In: *British
Literary Publishing Houses, 1820–1880*, eds. Patricia J. AN-
DERSON – Jonathan ROSE, Detroit and London, Gale Re-
search, 1991, 228–229. (Dictionary of Literary Biography,
106.)
- BALLAGI
1881 BALLAGI Mór: *Nyelvünk újabb fejlődése*, In: *Értekezések
a nyelv- és széptudományok köréből*, 9. (1881) 3. sz.
- BARTA–BELL
1930 Erwin BARTA – Karl BELL: *Geschichte der Schutzarbeit am
deutschen Volkstum*, Dresden, Verein für das Deutschtum
im Ausland, 1930.
- BOIA
2001 Lucian BOIA: *History and Myth in Romanian Conscious-
ness*, ford. James Christian BROWN, Budapest, Central
European University Press, 2001.
- COLLINS
1894 Victor COLLINS: *Attempt at a Catalogue of the Library of
the Late Prince Louis-Lucien Bonaparte*, [London], Henry
Sotheran & Co., 1894.
- CUSHING
1985 G[eorge] F[rederick] CUSHING: *Arthur Patterson*, In: *Angol
Filológiai Tanulmányok, / Hungarian Studies in English*,
XVIII, Debrecen, 1985, 5–21.
- CZIGÁNY
1976 CZIGÁNY Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriá-
nus Angliában 1830–1914*, Budapest, Akadémiai Kiadó,
1976.

- DALLOS–PATTERSON
1887 DALLOS Gyula: *Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, írni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra*, s. a. r. PATTERSON Arthur, Budapest, Lampel Róbert, 1887.
- DONNER
1879 Otto DONNER: *Finnish and Lappish and their Mutual Relationship*, In: *Transactions of the Philological Society, 1877–8–9*, London, Trübner & Co., Strasburg, Karl I. Trübner, 1879, 602–612.
- DUDÍK
1860–1889 B[eda] DUDÍK: *Mährens allgemeine Geschichte*, I–XII, Brünn, Georg Gastl et al., 1860–1889.
- ELTON
1867 Charles I. ELTON: *The Tenures of Kent*, London, James Parker and Co., 1867.
- ELTON
1882 Charles ELTON: *Origins of English History*, London, Bernard Quaritch, 1882.
- FRAKNÓI
1891 FRAKNÓI Vilmos: *A pálya kezdete*, In: *Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére*, kiad. TISZTELŐI, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891, iii–xv.
- FRANK
1973 FRANK Tibor: *Magyarország az angol közgondolkodásban (1865–1870)*, Budapest, 1973 (bölcseztudományi disszertáció).
- FRANK
2004 Tibor FRANK: *Arthur J. Patterson and the Austro–Hungarian Settlement of 1867*, In: *British–Hungarian relations since 1848*, eds. László PÉTER – Martin RADY, London, Hungarian Cultural Centre and School of Slavonic and East European Studies, University College, 2004, 47–62.
- FRANK
2005 Tibor FRANK: *Picturing Austria–Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865–1870*, Boulder, 2005. (CHSP Hungarian Studies Series, 6.)
- FRANK
2010 FRANK Tibor: *Arthur J. Patterson és a The Magyars*, In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves*,

szerk. HÁDA Béla et al., ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010, 141–153.

FRANK
2019

FRANK Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükörben 1865–1870*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.

GYÖRGY
1872

GYÖRGY Endre: *Patterson J. Arthur*, In: *Vasárnapi Ujság*, 1872. július 7. (27. sz.) 329–330.

HELMHOLTZ
1875

Hermann L. F. HELMHOLTZ: *On the Sensations of Tone as a Physiological Basis for the Theory of Music*, ford. Alexander J. ELLIS, London, Longmans, Green and Co., 1875.

HOWORTH
1883

Henry H. HOWORTH: *Vambery's Origin of the Hungarians*, In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 560) Jan. 27, 1883, 63–64.

HUNFALVY
1867

HUNFALVY Pál: *Az oláh fejedelemség kezdete* (Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. Von Robert Roesler. Lásd öster. Gymnas. 1867. Heft VI. u. VII. Wien 1867.), In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 6. (1867) 2. sz. 221–237.

HUNFALVY
1871

HUNFALVY Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein*, I–II, Pest, Ráth Mór, 1871.

HUNFALVY
1872a

HUNFALVY Pál: *A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján*, In: *Nyelvtudományi Közlemények*, 9. (1872) 1–3. sz. 1–194, 1–214.

HUNFALVY
1872b

HUNFALVY Pál: „*Romänische Studien.*” *Untersuchungen zur ältern Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig, 1871*, In: *Pesti Napló*, 1872. április 30., május 1. és 2. (100–102. sz., Reggeli kiadás.)

HUNFALVY
1875

HUNFALVY Pál: *Jelentés az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről*, M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.

HUNFALVY
1876

HUNFALVY Pál: *A rumunok*, In: Uő: *Magyarország ethnographiája*, Budapest, M. Tud. Akadémia, 1876, 477–514.

- HUNFALVY
1877a P[aul] H[UNFALVY]: *Ungarn und Rumänen*, In: *Literarische Berichte aus Ungarn*, 1. (1877) 2. sz. 224–236.
- HUNFALVY
1877b HUNFALVY Pál: *Az „Irodalmi Tudóstások”-ról. (A »Literarische Berichte aus Ungarn« bevezetése)*, In: *Fővárosi Lapok*, 1877. február 6. (28. sz.) 142–143.
- HUNFALVY
1878 Paul HUNFALVY: *Rumänische Geschichtschreibung und Sprachwissenschaft*, In: *Literarische Berichte aus Ungarn*, 2. (1878) 3. sz. 337–388.
- HUNFALVY
1880a HUNFALVY Paul: *Le peuple roumain ou valaque. Étude sur son origine et celle de la langue qu'il parle (Extrait des comptes rendus du Congrès tenu à Vienne par la Société française d'archéologie en Septembre 1879)*, Tours, Paul Bouserez, 1880.
- HUNFALVY
1880b HUNFALVY Pál: *A székelyek. Felelet a székelyek scythá-hun eredetiségére*, Budapest, Franklin, 1880.
- HUNFALVY
1881a HUNFALVY Pál: *A Kún- vagy Petrarka-Codex és a kúnok*, Budapest, Athenaeum, 1881. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, 9, 1881/5.)
- HUNFALVY
1881b HUNFALVY Pál: *Anonymus az erdélyi oláhokról. írta dr. Réthy László. Buda-Pest, 1880. Knoll Károly akadémiai könyv-árús. Nyolczadrét, 72 lap*, In: *Budapesti Szemle*, 25. k., 50. (1881) 300–306.
- HUNFALVY
1881c HUNFALVY Pál: *A székely kérdéshez*, In: *Századok*, 15. (1881) 2. sz. 97–114, 3. sz. 193–206.
- HUNFALVY
1882a P. HUNFALVY: *Ueber das bildende Princip der Nationen*, In: *Verhandlungen des fünften Internationalen Orientalisten-Congresses gehalten zu Berlin im September 1881*, II/2, *Abhandlungen und Vorträge der Indogermanischen und der Ostasiatischen Section*, Berlin, A. Asher & Co. Weidmannsche Buchhandlung, 1882, 47–53.
- HUNFALVY
1882b Paul HUNFALVY: *Woher der Hass gegen Ungarn*, In: *Ungarische Revue*, 2. (1882) 4. sz. 344–361.

- HUNFALVY
1883a Paul HUNFALVY: *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien u. Teschen, Karl Prochaska, 1883.
- HUNFALVY
1883b Paul HUNFALVY: *Vámbéry's Ursprung der Magyaren*, Wien und Teschen, Karl Prochaska, 1883.
- HUNFALVY
1883c HUNFALVY PÁL: *A számlálás módjai és az év hónapjai*, In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, 11. (1883) 6. sz.
- HUNFALVY J.
1881 Dr. Johann HUNFALVY: *Das Zoll- und Handelsbündniss Ungarns Mit Österreich und das Quotenverhältniss*, In: *Ungarische Revue*, 1. (1881) 4. sz. 289–318.
- JOANNOVICS
1882 JOANNOVICS György: *Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében)*, In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, 10. (1882) 4. sz.
- JUNG
1877 Julius JUNG: *Roemer und Romanen in den Donauländern. Historisch-Ethnographische Studien*, Innsbruck, Verlag Der Wagner'schen Universitaets-Buchdruckerei, 1877.
- KEMÉNY
1952 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, I, 1867–1892, szerk. KEMÉNY G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.
- KOZMÁCS
1987 KOZMÁCS István: *Tudósítás Hunfalvy Pál kéziratí hagyatékáról*, In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Sectio Ethnographica et Linguistica*, 1987, 115–122.
- (L.)
1870 (L.): *Patterson Arthur*, In: *Magyarország és a Nagyvilág*, 6. (1870) 8. sz. (február 27.) 88.
- LAJTAI
2023 LAJTAI L. László: *Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája. Hunfalvy Pál és a románság eredetkérdése kutatásának kezdetei*, In: *Régi tények – új értelmezések: Magyar–román–német transzkulturális jelenségek a Kárpát-medencében*, szerk. NAGY Levente – Florin-Ionel OPRESCU – VINCZE Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2023, 119–153.

- LESKIEN
1872
A[ugust] LESKIEN: *Romanian Studies. [Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Von R. Roesler.] Leipzig: Duncker u. Humblot, In: The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art, (No. 40.) Jan. 15, 1872. 32–33.*
- MARCZALI
1882
MARCZALI Henrik: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*, Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz, 1882.
- MUGGLESTONE
2005
Lynda MUGGLESTONE: *Lost for Words: The Hidden History of the Oxford English Dictionary*, New Haven – London, Yale University Press, 2005.
- N. N.
1936
N. N.: *Ötven éves a budapesti angol tanszék*, In: *Pesti Hírlap*, 1936. május 3. 6.
- ORMÓS
1881
ORMÓS Zsigmond: *Árpádkori művelődésünk története*, Budapest, Athenaeum, 1881.
- PATTERSON
1861
Arthur J. PATTERSON: *Caste. Considered under its Moral, Social, and Religious Aspects*, London, Smith, Elder & Co., 1861.
- PATTERSON
1869
Arthur J. PATTERSON: *The Magyars: Their Country and Institutions*, I–II, London, Smith, Elder & Co., 1869.
- PATTERSON
1871
Arthur J. PATTERSON: *Young Russian and Old Livonian. [Jungrussisch und Altlivländisch. Politische und cultur-geschichtliche Aufsätze von Julius Eckardt.] Leipzig: Duncker and Humblot, 1871, In: The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art, Apr. 1, 1871. 191–192.*
- PATTERSON
1872
Arthur J. PATTERSON: *Travels in Baltic Lands. [Utazás a Balt-Tenger Vidékein.] By P. Hunfalvy. Pest: Rath., In: The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art, (No. 39.) Jan. 1, 1872. 3–4.*
- PATTERSON
1873
Arthur J. PATTERSON: *Hungarian*, In: *Transactions of the Philological Society, 1873–74*, London, Asher & Co., é. n., 216–219.

- PATTERSON
1879 Arthur J. PATTERSON: *A Hungarian Quarterly*, In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 355.) Febr. 22, 1879. 167.
- PATTERSON
1881 Arthur J. PATTERSON: *Financial Disputes between Austria and Hungary*, In: *The Pall Mall Gazette*, 18 May 1881, 10–11.
- PATTERSON
1882 Arthur J. Patterson: *Trübner's "Collection of Simplified Grammars."* Edited by E. H. Palmer. II. *The Hungarian language*. By Ignatius Singer. (Trübner.), In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 555.) Dec. 23, 1882, 453–454.
- PATTERSON
1883 Arthur J. PATTERSON: *Hunfalvy on Roumanian Ethnology*. Die Rumänen und Ihre Ansprüche. *Von Paul Hunfalvy*. (Vienna: Prochaska), In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 576.) May 19, 1883, 350–351.
- PATTERSON
1885 Arthur J. PATTERSON: *Report on Recent Hungarian Philology* In: *Transactions of the Philological Society*, 1882–4, London, Trübner & Co., Strasburg, Karl I. Trübner, 1885, 539–543.
- PATTERSON
2017 Arthur J. PATTERSON: *Utazás Erdélyben 1864 nyarán*, ford. KISS Sándor, Máriabesnyő, Attraktor, 2017.
- PATTERSON–BALASSA
1892 PATTERSON J. Arthur – BALASSA József: *Angol nyelvtan és olvasókönyv. Iskolai és magánhasználatra*, Budapest, Eggenberger, 1892.
- PÍČ
1880 Jos[ef] Lad[islav] PÍČ: *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, Dunckel&Humblot, 1880.
- PORZÓ
1899 PORZÓ [ÁGAI Adolf]: *Két helyreigazítás (Patterson Artur. – Magyar Sajtó.)*, In: *Budapesti Hirlap*, 1899. október 3. 2–3.
- PUMNUL
1862 *Hurul Cincellariul lui Dragoșu, Domnul Moldaviei*, In: *Lepturariu rumînesc cules de'n scripitori rumîni*, III, szerk. Arune PUMNUL, Vienna, 1862, 1–29.

- ROESLER
1871 Robert ROESLER: *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1871.
- SAYCE
1879 A[rchibald] H[enry] SAYCE: *Oxford Letter. Queen's College: Nov. 19, 1879*, In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art*, (No. 395) Nov. 29, 1879, 392–393.
- SCHEURLE
2009 W[illiam] S[CHEURLE]: *Charles Edward Cutts Birchall Appleton (1841–1879)*, In: *Dictionary of Nineteenth-Century Journalism*, eds. Laurel BRAKE – Marysa DEMOOR, Gent–London, Academia Press, 2009, 22.
- SENNOVITZ
1899 SENNOVITZ Adof: *A Kilianok könyvárus családja Pesten*, In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* 10. (1899) v–lxiv.
- SIMMONS
1980 J[ohn] S[imon] G[abriel] SIMMONS: *Slavonic Studies at Oxford, 1844–1909*, In: *Oxford Slavonic Papers, New Series* 13. (1980) 1–27.
- SINGER
1882 Ignatius SINGER: *Simplified grammar of the Hungarian language*, London, Trübner & Co., 1882. (Trübner Collection, II.)
- SZENTPÉTERY
1935 SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. (A Királyi Magyar Tudományegyetem Története, IV.)
- SZINNYEI
1905 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkája*, X, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1905, 517–518.
- SZIRBIK
1941 SZIRBIK Ferenc: *Az angol nyelv terjesztése Magyarországon 1914-ig*, Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó, 1941. (Debreceni Angol Dolgozatok, IV.)
- TESTAMENTUM
1868 *Testamentum (Novum). St. Matthew. Das Evangelium Matthäi in den Dialect der kondischen Wogulen im Gouvernement Tobolsk übersetzt von G. Popov*, London, Impensis L.-L. Bonaparte, 1868.

VÁMBÉRY
1870

Arminius VÁMBÉRY: *The Magyars: Their Country and Institutions*. By Arthur J. Patterson, Foreign Member of the Kiszaludy Society. 2 vols. London: Smith, Elder, and Co., 1869., In: *The Academy. A Monthly Record of Literature, Learning, Science, and Art*, (No. 7.) April 9, 1870, 175–176.

VÁMBÉRY
1882a

VÁMBÉRY Ármin: *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1882.

VÁMBÉRY
1882b

Hermann VÁMBÉRY: *Der Ursprung der Magyaren. Eine Ethnologische Studie*, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1882.

WINCHESTER
2003

Simon WINCHESTER: *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press, 2003.

A magyar törvényhatóságok 1904. évi köszönőlevelei és hálafeliratai a Rákóczi-hamvak hazahozatala alkalmából

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelem (és bujdosótársai) hamvai hazahozatalának története a 19. és a 20. század fordulójának egyik legösszetettebb történeti kultuszjelensége. A témakörben legutóbb a *Lymbus* 2021/2 kötetében adtuk közre a Magyar Távirati Iroda jelentéseit Rákóczi és bujdosótársai hamvainak magyarországi útjáról és az 1906. október 27. és 30. között lezajlott ünnepélyes kassai újratemetéséről. A közlemény bevezetőjében vázoltuk a Rákóczi-kultusz eme legfontosabb epizódjának előtörténetét a hamvak hazahozatalának reformkori felmerülésétől kezdődően Rákóczi politikai kultuszának formálódásán át egészen a megvalósulásig.¹ Rákóczi a századfordulóra a magyar függetlenség és a Habsburg-ellenesség első számú szimbólumává vált, megtestesítette mindazt, amit a függetlenségi törekvések képviseltek az 1867-es kiegyezést követően egészen az első világháború kezdetéig. Ily módon a Rákóczi-kérdés – a fejedelem földi maradványainak feltárása, Magyarországra hozatala, az öt törvényen kívül helyező 1715. évi 49. törvénycikk 2. és 3. paragrafusának eltörlése, valamint a neki országos adakozásból állítandó kassai emlékmű ügye és ezeknek a törekvéseknek az életben tartása a korszak folyamán – egy folyamatosan átpolitizált jelenség volt, és mindig az határozta meg a tartalmát, hogy éppen milyen közös aktuális belpolitikai kérdések, problémák, súrlódások voltak napirenden a Monarchiában és konkrétan Magyarországon, és ezekben az uralkodó, I. Ferenc József (1830–1916) hogyan nyilatkozott meg. Mindez a Rákóczi-kultusz politikai tartalmának változásait felvonultató tanulmány tárgya lehet, és a mostani forrásközlés mindennek az 1904. évi történetéhez szolgáltat adalékokat.

Az uralkodói beleegyezést, pontosabban az erre vonatkozó, gróf Tisza István (1861–1918) miniszterelnöknek szóló, úgynevezett legfelsőbb kéziratot a hamvak hazahozataláról 1904. április 18-án szövegezték meg² a „Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma” eredményeként, valamint „a trón és nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhang”-ként – a megfogalmazás szó szerinti utalás arra, hogy 1867. február 17-én a felelős magyar kormány kineve-

¹ KINCSES, 2021, 175–181. (A téma legfontosabb irodalmának összefoglalásával, melynek megismétlésétől most eltekintünk.)

² Legfelsőbb kézirat Tisza magyar miniszterelnökhöz Rákóczi és társai hamvainak hazahozataláról. Bécs, 1906. április 18. Az eredeti dokumentum lelőhelye OeStA HHStA KA Kurrentenbillette (Handbillette), 1905–1908. 1906: B 9 c. Tisza István négy nappal korábbi kérvénye: uo. A dokumentum (író)géppel írt másolatát közli: HALÁSZ-KATONA-ÖLMOSI, 2004, 98.

zésével az állam alkotmányos működése formálisan helyreállt, ami az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés legfontosabb közjogi aktusa volt.

A hamvak hazahozatala ügyének látványos epizódját jelentik a Ferenc Józsefnek címzett, magyarországi törvényhatóságok köszönő feliratai 1904-ben, az ezeket megfogalmazó törvényhatósági jegyzőkönyvek, illetve a magyar miniszterelnökhöz intézett köszönő sorok, melyek tolmácsolására felkérték gróf Tisza Istvánt az uralkodó felé. A fentiek értelmében nyilvánvaló, hogy ezeknek a köszönő feliratoknak és köszönetnyilvánításoknak a történeti forrásértéke nem csak a megfogalmazott hála kifejezésében keresendő. Természetesen abban is, mert mint például Csanád, Veszprém vagy Pozsony város feliratából (10., 12., 13. dokumentum) kiderül, a törvényhatóságok tagjai a hamvak hazaszállíttatása elrendelésének gesztusát a függetlenségi mozgalmak, így '48 lezárásaként „fátyolt vetve a múltnak diszharmóniájára”, a „félreértések” (több dokumentumban is) tisztázásaként, illetve végső megbékélésként értelmezték az uralkodó és az ország között. Fontos eme politikai – és közjogi – szempontból megjegyezni, hogy a feliratok a legtöbb esetben a császárhoz és az apostoli királyhoz, azaz a Habsburg uralkodóhoz és a magyar királyhoz egyaránt szóltak.³

Emellett a hálafeliratok megszületésének ténye világít rá arra a megosztottságra is, ami ebben a politikailag rendkívül instabil, súlyos társadalmi kérdésektől terhelt időszakban jellemezte a politikát. Értéke a forrásoknak az is, hogy rávilágítanak: a magyar társadalom bizonyos csoportjai az uralkodó beleegyezését az 1867-es kiegyezés betetőzésének, azaz a király és népe várva várt, végre elérkezett, teljes mértékben megnyilvánuló összhangjának érzekelte. A feliratokban megfogalmazott nézet szerint Ferenc József végre kiegyezett a Habsburgok ellen lázadó Rákóczival. Elfogadta a Habsburgok ellen lázadó fejedelem személyét, és ezzel akceptálta a magyar függetlenségi eszmét azáltal, hogy respektálta az ezt képviselő fejedelmet, a magyar szabadságért fegyvert ragadókat, s ahogyan az Alsó-Fehér vármegyeiek fogalmaztak: „megtisztelt hazafiúi érzelmeinket, betölteni óhajtja jogosult nemzeti vágyunkat” (19. dokumentum). Közéjük sorolták kimondatlanul – de kimondva is, ahogyan ezt Selmec- és Bélabánya törvényhatósági bizottságai feliratában (16. dokumentum) olvashatjuk – az 1848–1849-es szabadságharc szereplőit is. Rákóczi ekképpen a magyar szabadság, az állami önrendelkezés első számú szimbóluma volt 1904-ben – ha már a '48-as hősök még mindig nem lehettek azok. Mindennek a kimondásában Ugocsa vármegye képviselői mentek el a legtovább, akik megfogalmazták a miniszterelnökhöz írt levelükben (18. dokumentum), hogy az uralkodó beleegyezésében „nemzeti küzdelmeink jogosságának elismerését és nemzeti hőseink megbecsülését látjuk”. Sarkítva, 1904. április 18-án Ferenc József behódolt Rákóczinak, közvetlenül a '48-as hősöknek, következképp a Habsburgok meghajoltak a magyar függetlenségi törekvések előtt, amit a köszönetüket kifejező törvényhatóságok egyfajta történeti elégtételként éltek meg.

³ Ezúton köszönöm Hermann Róbertnek, hogy erre felhívta a figyelmemet.

A források történeti értéke II. Rákóczi Ferenc 20. század eleji politikai kultuszának szempontjából is jelentős. A dokumentumok összképét adják annak, mit is értettek a kortársak Rákóczi-kultuszon, mit is szimbolizált a fejedelem alakja ebben az időszakban.

A feliratok, források áttekintése után az az érzésünk támad, hogy ugyanannak a szövegnek a variációit olvastuk. Ennek részben az az oka, hogy a források vagy az említett április 18-i uralkodói leirat, vagy az április 14-i, ezt kérő Tisza-levél szövegének részletét vagy részleteit ismétlik, mondják vissza. Ilyen szövegrész például a Rákóczi mint egyik legkiválóbb történelmi alak gyakori említése. A másik ok az uralkodóhoz címzett bármilyen felirat, levél – a korszakban bevett (kötelező) – formulás részeinek az átvétele. További ok, melyet a Fogaras vármegyeiek elszólásából (14. dokumentum) állapíthatunk meg, hogy nyilvánvalóan a miniszterelnök „elrendelni kegyeskedett, [hogy] vármegyénk törvényhatósági bizottsága is jegyzőkönyvileg fejezze ki rendkívüli nagy örömét”. A szövegek elemzése alapján (csak) feltételezhetjük, hogy minden bizonnyal kaptak a vármegyei és városi törvényhatóságok, illetve a főispánok és/vagy a polgármesterek egy levelet, esetleg utasítást, felszólítást, esetleg született egy körlevél a miniszterelnökségtől vagy magától a miniszterelnöktől, hogy köszönjék meg a gesztust egy közgyűlési határozat, hálafelirat formájában. A másik lehetőség a hála, köszönet megfogalmazásának spontán, futótűzként elterjedő ötlete, de ezt nem tartjuk valószínűnek, mert a források nem támasztják alá. Említeni kell az okok között a Rákóczi-kultusz – a korban bevett, a sajtóban, a politikai életben, a közéletben ekkorra elterjedt – fogalmi készletének a használatát is, olyan megfogalmazásokat, mint például Rákóczi (szent) neve, Rákóczi önfeláldozó hazaszeretete, Rákóczi idegenben nyugvó hamvai. A források értékét azonban véleményünk szerint rendhagyó módon éppen ezek a részek fejezik ki a leginkább, mert Rákóczi kultikus beállítását, a hozzá fűződő kultikus viszonyulást dokumentálják, ami még akkor is átüt a felterjesztéseken, táviratokon, amikor a köszönet és a hódolat – Rákóczit olykor háttérbe szorítva – nyilvánvalóan a császárnak járt ki az adott szituációban.

A császárnak szóló feliratokat az analóg tartalmú, formailag sokkal kevésbé látványos köszönő táviratokkal és a Tisza Istvánnak címzett, őt a köszönetüknek az uralkodó előtti tolmácsolására felkérő levelekkel és/vagy kísérelvelekkel együtt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban a Kabinettsarchiv Korrespondenzakten állagának Kt. 221. számú irategyüttesébe sorolták. A feliratokat, leveleket, táviratokat vagy közvetlenül küldték a császári kabinetirodához, vagy Tisza István miniszterelnökön: a miniszterelnökségen vagy a belügyminisztériumon, vagy a király személye körüli minisztérium budapesti irodáján keresztül. Az állagot, melynek megnevezése: Rákóczi II.-Akten, száma: 1904/331, 1904. május 22-én nyitották meg, és négy, az iratokat összesítő listával (Verzeichnis) látták el. Az iratokat nem látták el fóliószámmal. A gyűjtemény, amelyből most válogattunk, eredetileg negyvenkét vármegye 63 és hét város 13 dokumentumát (feliratát, levelét, jegyzőkönyvi kivonatát), valamint a budapesti Zrínyi Ilona-kör, a Magyar Történelmi Társulat és a Kolozsvári Egyetemi Kör küldeményét – tematikus bontásban 28 feliratot, 4 táviratot, 37 levelet, 5 törvényhatósági jegyzőkönyvet vagy jegyzőkönyvi kivonatot, egy felterjesztést és egy bizottsági jelentést –, azaz összesen 76 darab

dokumentumot tartalmaz. A gyűjtemény (a közölt szervezetekén kívül) eredetileg a következő vármegyék és városok hálafeliratát, köszönetét kifejező küldeményeket tartalmazza: Baja, Győr, Munkács, Nagyvárad, Pancsova, Pozsony, Ruszt, Selmec- és Bélabánya, Sopron, Szeged, Temesvár, Újvidék városok, továbbá Alsó-Fehér, Arad, Árva, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bihar, Borsod, Brassó, Csanád, Csongrád, Fejér, Fogaras, Gömör és Kishont, Háromszék, Hont, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Krassó-Szörény, Liptó, Maros-Torda, Somogy, Szabolcs, Szeben, Szepes, Szilágy, Temes, Tolna, Torda-Aranyos, Torontál, Trencsén, Turóc, Ugocsa, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén, Zólyom vármegye. A válogatás szempontjai: próbáltunk minden műfajból (felirat, távirat, levél) bemutatni legalább egyet, válogattunk városi és vármegyei forrásokból, illetve a feliratok tartalma alapján igyekeztünk a mondanivalót illetően sokszínűsége törekedni. Terjedelemben az eredeti forrásanyag körülbelül 35-40 százalékát közöljük, a darabszámot illetően pedig az 56 dokumentumcsoportból (az iratok a kísérőlevelekkel) 27-et, ami pedig nagyjából az eredeti iratok felét teszi ki.

A közlés módját illetően a forrásokat eredeti sorrendjük szerint (és nem keletkezésük dátuma) szerint adjuk közre. 20. század eleji iratokról van szó, ezért nem tartottuk indokoltnak a szigorú betűhívtséget. Az írásmódot, nyelvhelyességet a mai elvekhez igazítottuk. Megtartottuk azonban a formai és nyelvi jellegzetességeket, a ma már szokatlan, de a korra jellemző szóalakokat, a központozást, a jellemző írásmódbéli sajátosságokat – például Rákóczi Ferenc nevének eltérő írásmódjait, a titulusok egybe- vagy különírását, vagy a kis- és nagybetűk eredeti írásmódját, mert ezek a korszakra és a témára utaló jellegzetességek is tekinthetők. A táviratot értelemszerűen a korabeli technikai elégtelenségek kiküszöbölésével, átírva, javítva adjuk közre, s a nyilvánvaló gépelési hibákat javítottuk, az ékezeti hiányosságokat pótoltuk. A mára a szokásostól eltérővé vált szófordulatokra, szóalakokra [!] jellel hívjuk föl a figyelmet – de csak az első előfordulásnál (például Tisza Istvánt a legtöbb esetben miniszterelnökként – s-sel – szólították meg, és erre csak az első előfordulásakor hívjuk föl a figyelmet). A rövidítéseket kurzíválva oldottuk föl (az iktatószámokhoz kapcsolódó rövidítéseket meghagytuk). A jegyzetapparátusban a források szövegkritikai megjegyzéseit közöljük, és itt végeztük el a történeti, tárgyi kérdések tisztázását, valamint a forrásokra vonatkozó technikai tudnivalók is itt szerepelnek (az adott dokumentum írásmódja, az aláírások mikéntje, a kísérőlevél megléte). A forrásokban előforduló tisztségviselők pontos nevét – ott, ahol ez a forrásból az aláírás olvasata miatt nem, vagy csak részben volt lehetséges – az 1904. évi tiszti cím- és névtár alapján állapítottuk meg, azonban nem végeztünk életrajzi adataikat és pályájukat illető kutatást, mert az meghaladta volna a terjedelmi kereteket és egy önálló archontológiai munka tárgya lehet a jövőben.

Források

A magyar törvényhatóságok köszönőfeliratai az uralkodónak a Rákóczi-hamvak hazahozatala alkalmából

OeStA HHStA KA, Korrespondenzakten Kt. 221. 1904/331.

1.

Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Pécs, 1904. május 30.⁴

360 kgy./7014 alisp. 1904.

Felséges Császár és Apostoli Király!
Legkegyelmesebb Urunk! Királyunk!

Szép hazánk bérci és rónái egyaránt hangosak azon őszinte hazafias lelkesedéstől, melyet Császári és apostoli Királyi Felségednek *folgyó év* április hó 18-áról kelt⁵ azon legfelsőbb elhatározása, mellyel a nemzetnek ismételten kifejezett közóhaját⁶ méltányolva elrendelni kegyeskedett, hogy a magyar történelem kiváló alakjai közül egyedül II. Rákóczi Ferencz idegen földben nyugvó hamvai haza szállíttassanak és ez iránti további javaslatainak megtételére a magyar kormányt miniszterelnöke által utasítani méltóztatott – Felséged hűséges magyar népe körében országszerte kivétel nélkül keltett.

Király és nemzet kölcsönös bizalma és az alkotmány visszaállított békés uralma megteremtették a trón és a nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapföltételét képező összhangot!

Ettől indíttatva kívánt Felséged egyesülni hűséges magyar népével, a mindazok iránt való kegyeletben, akiknek vezető szerep jutott a letűnt küzdelmekben!

Ez az összhang eredményezte azt, hogy aki szent és dicső a nemzetnek, szent és dicső az a Királynak is! – A Király és a nemzet egybeforrta a múlt dicső emlékeinek kegyeletteljes megbecsülésében.

Azon, őseinktől örökölt hagyományos hűség és törhetetlen ragaszkodás, mellyel Felséged fölkent személye iránt mindenkor viseltettünk, az a kegyelet, amellyel a polgári jogok védelmében nemzetünk önállóságáért küzdött II. Rákóczy Ferencznek önfelál-

⁴ Kézírt írott dokumentum, saját kezű aláírással.

⁵ Lásd Wekerle Sándor miniszterelnök Ferenc Józsefhez írt felterjesztését, Budapest, 1906. október 13. és az ehhez csatolt törvényjavaslatot. Közli: HALÁSZ-KATONA-ÖLMOSI, 2004, 173–175.

⁶ Az 1903. május 22-én kelt, Debrecen által, az 1903. augusztus 3-án kelt, Csanád vármegye által a képviselőházhoz benyújtott feliratokról és az 1903. október 11-én, a budapesti Vérmezőn tartott, úgynevezett Rákóczi-nemzetgyűlésen felvett jegyzőkönyv alapján szintén a képviselőházhoz felterjesztett kérvényről van szó Rákóczi hamvainak hazahozatala, valamint az utóbbi esetben az őt „rágalmazó” törvény eltörlése tárgyában. Lelőhelyük: MNL OL K 26. XLI. tétel, 86. alapszám, 4931/904. M. E. Az iratokat közli: HALÁSZ-KATONA-ÖLMOSI, 2004, 76–77, 81–86.

dozó hazaszeretete, bámulatos haditettei és szíveinkben kitörülhetetlenül élő dicső emléke iránt a magyar haza minden hű fia mindenkor adózik, arra készítette Baranya vármegye mindenkor hazafias közönségét, hogy [a] mai napon tartott törvényhatósági bizottsági rendkívüli közgyűlésünkől kitörő lelkesedéssel egyhangúlag hozott határozatunkhoz képest Felseged megjelölt elhatározásában megnyilatkozott – jóságos szívének melege és hű magyar népe iránt táplált szeretete által sugallt nagy és dicső –, valóban királyi fényéért [!] hálás köszönetünknek adjunk kifejezést, miért is a hódolatteljes tisztelet, mélyen érzett igaz szeretet és törhetetlen ragaszkodás nemes érzelmeinek fokozást nem ismerő mértékével járulunk a trónnak zsámolyához, és alázattal kérjük Felseged urunkat – Apostoli Királyunkat –, méltóztassék hazafias szívünk mélyéből fakadó ezen igaz köszönetünket és hálánkat kegyesen fogadni azon imaszerű óhajtásunkkal, hogy a Mindenható adjon Felsegednek legmagasabb Családja és hazánk állandó javára minden jókkal és boldogsággal teljes minél hosszabb életet és erőt, hogy a Király és a Nemzet akaratának és érzelmeinek egybeolvadó összhangja időtlen-időkig zavartalanul biztosított legyen.

Esedezve kérjük egyúttal Felsegedet, hogy minket, leghűségesebb alattvalóit legmagasabb kegyelmében továbbra is részesíteni méltóztassék.

Kik egyébként jobbgáyi tántoríthatatlan hűséggel öröklünk [!].

Pécsett, 1904. évi május hó 30-án tartott rendkívüli közgyűlésünkől Császári és Apostoli Királyi Felsegednek legalázatosabb hű szolgálai és alattvalói Baranya vármegye közönsége nevében:

Koszits Kamill
alispán

2.

Kolozs vármegye törvényhatósági bizottságának távirata az uralkodóhoz

H. n., é. n.⁷

Őfelsége legmagasabb kabinetirodájának, Wien

Az egykori Erdélyi Fejedelemség területén alakult és székhelyén működő emkének 20-ik évi,⁸ most folyó rendes közgyűlése hálával emlékezve felséged ama legmagasabb királyi tényéről, mellyel a Rákóczi-hamvak országos hazahozatalát legkegyelmesebben elrendelni, illetve annak törvényhozási előkészítését a magyar kormány elnökének⁹ meghagyni méltóztatott: hódoló érzelmeit és honfíui hálanyilatkozatait hozza a magyar királyi trón, az egykori erdélyi fejedelemség jogutóda zsámolyához, azon buzgó fo-

⁷ A keltbélyegzőnek csak a felső része látható, ezért a dátum nem vehető ki rajta.

⁸ Az 1885-ben alakult EMKE, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület.

⁹ Lásd az 5. jegyzetben hivatkozott dokumentumot.

hászával, hogy az isten felséged drága és magasztos feladatai teljesítésére, hazánk és a nemzeti ügy javára sokáig tartsa meg:

Gróf Béli Ákos főispán, elnök,
Sándor József országgyűlési képviselő, főtitkár¹⁰

3.

Munkács rendezett tanácsú város képviselőtestületének felirata az uralkodóhoz

Munkács, 1904. április 28.¹¹

Munkács *rendezett tanácsú* város polgármesteri hivatalától

3909/1904.^{szám}

Ő Császári és királyi Apostoli Felség legmagasabb kabinetirodájának

Munkács rendezett tanácsú város hódoló feliratát azon tiszteletteljes kérelemmel terjesztem fel, méltóztatnék azt kegyesen elfogadni és ő császári és királyi Apostoli Felségének legmagasabb színe elé eljuttatni.

Mély tisztelettel:

Munkácson, 1904. május 4-én.

Cseh Lajos polgármester

Felséges császár és apostoli király!
Legkegyelmesebb Urunk!

Felségednek 1904. év. április hó 18-án kelt legfelsőbb elhatározására, amellyel II. Rákóczy Ferencz idegen földben nyugvó hamvainak hazaszállíttatását elrendelni méltóztatott: az öröm és hála érzelmeit keltette fel a magyar haza minden polgárában. Az általános öröm és hála érzelme különös erővel ragadták meg Munkács város polgárait, kik között a Rákóczyak tisztelete élő hagyomány, s akik a munkácsi vár szomszédságában ama nagy eseményekkel teljes történelmi korszak emlékéet el nem múló kegyelettel ápolják.

Felségednek e fejedelmi tette magyar népe iránt érzett atyai szeretetének oly megnyilatkozása, mely Felségednek nemcsak bölcsességét és nagylelkűségét tolmácsolja, hanem egyszersmind lehetővé teszi, hogy a trón iránt érzett tántoríthatatlan hűség

¹⁰ Sándor József, pákéi (1853–1945) köztudós, szerkesztő, etnográfus, politikus, 1892-től az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület elnöke, 1903-tól az aradi 1848-as Ereklyemúzeum igazgatója, országgyűlési képviselő (1896–1906).

¹¹ Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírásokkal.

a nemzeti múlt nagy alakjainak kultuszával, a magyar nép szívében egy fenséges és soha el nem múló összhangban olvadjon eggyé.

Mélyen meghatva, a leghálásabb érzelmekkel halljuk Felségednek jóságos és bölcs szavait, amelyek mindörökre lezárják a félreértések hosszú és szomorú korszakát, s azért most, midőn minden magyar örömtől repeső szívvel veszi a trónt körül, a milliók hő kívánságai között száll az Egek urához a mi fohászunk is, mely felségedre, a hűséges nemzetet megértő fejedelemre áldást, boldogságot és hosszú életet esd.

Engedje meg Felséged, hogy történelmi fontosságú szózatának szerény visszhangjaként ezen hűséges és hálás érzelmeinkből fakadt hódoló feliratunkat a legmagasabb trón számolya elé letehessük, kik egyébiránt a legmélyebb alattvalói hódolattal maradtunk Császári és királyi apostoli Felségednek: Munkácson, a város képviselőtestületének április 28-án tartott közgyűléséből [!].

Legalázatosabb szolgálói:

Cseh Lajos
polgármester

Lehotay Zsigmond
városi főjegyző

4.

Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának felirata

Sepsiszentgyörgy, 1904. április 29.¹²

Szám: 5536–1904

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Felséges Urunk és Királyunk!

Alattvalói hódolattal dobban meg szívünk Császári és Apostoli Királyi Felséged azon kimagasló fejedelmi ténye előtt, mellyel a Nemzet óhajtásához képest a magyar kormány elnökét a magyar nemzeti küzdelmek halhatatlan bajnoka, II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása iránti javaslattételre utasítani kegyeskedett.

Császári és Apostoli Királyi Felségednek bölcsessége, nagylelkűsége és népei boldogításáért dobogó atyai szíve jósága nyilatkozik meg, midőn a nagy bujdosó hamvait örök pihenésre hazájába szólítja.

Szent István királyunk legszentebb trónjáról hanzott el a szózat, mely a legalkotmányosabb királyt és nemzetet kapcsol szorosabban egybe – melyért milliók áldó szózata száll Felséged és dicsőséges trónja felé!

¹² Kézzel írt dokumentum, eredeti aláírásokkal.

Hálás szívvel, mélyen meghatva hajlunk meg Felséges Urunk és Királyunknak a nemzeti kegyeletet elismerő jósága előtt, és midőn székely vármegyénk bércei között öröm okozta lelkesedéssel harsog: „Éljen a Király!”, áldást esdünk felségedre, megcsendül ajkunkon: Isten áldd meg, Isten tartsd meg nagy Királyunk!!, s alattvalói hűséggel kérjük Császári és Apostoli Királyi Felségedet, hogy a Felséges Trón számolyához juttatott hálánkat elfogadni kegyeskedjék!

Kelt Háromszék vármegye köztörvényhatósági képviselő bizottságának Sepsiszentgyörgyön 1904. évi április hó 29-én tartott rendes közgyűléséből.

Kérjük Császári és Apostoli Királyi Felségednek hű alattvalói, szolgálói, Háromszék vármegye közönsége s ennek nevében:

id. Haller János
főispán¹³
Szent-Iványi Miklós
királyi tanácsos alispán
Vajna Miklós
főjegyző

5.

Szamosújvár szabad királyi város törvényhatósági bizottságának távirata gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Szamosújvár, 1904. április 23.

Minden jó hazafinak szívét a legnagyobb öröm- és lelkesedéssel töltötte be őfelségének azon legmagasabb elhatározása, mellyel II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítását elrendelni kegyeskedett. Ezen magasztos pillanatban örömmel ragadja meg az alkalmat Szamosújvár város képviselőtestülete, hogy őfelsége iránt érzett mély hódolatának kifejezést adjon mai napon tartott közgyűléséből. Tisztelettel kéri nagyméltóságodat, hogy Szamosújvár város hódolatát őfelsége előtt kifejezésre juttatni kegyeskedjék, egyúttal őszinte háláját és elismerését nyilvánítja képviselőtestületünk nagyméltóságodnak is mint a Korona tanácsadójának.

Szamosújvár szabad királyi város képviselőtestületének 19. ápril [!] 23-án tartott közgyűléséből:

Tódorit Lukács polgármester

¹³ MTCNT (23) 1904, 83. nem említi főispánt 1904-ben a vármegyében.

6.

Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István belügyminiszterhez és felirata az uralkodóhoz

Kaposvár, 1904. május 2.¹⁴

Somogy vármegye közönségétől

100/10 744 kgy. sz.

Nagyméltóságú *magyar királyi* belügyminiszter úr!

A magyar történelem egyik nagy alakja, II. Rákóczy Ferenc hamvainak hazaszállítása iránti legfelsőbb királyi elhatározás alkalmából Ó Császári és Apostoli Királyi Felségéhez intézett legalázatosabb hódolatteljes nyilvánításunkat azon tiszteletteljes kéréssel van szerencsénk Nagyméltóságodnak bemutatni, hogy azt a legmagasabb trón Zsámsólyához eljuttatni méltóztassék.

Kelt törvényhatósági bizottságunknak Kaposvárott, 1904. évi május hó 2-án tartott évnegyedes közgyűléséből.

Somogy vármegye közönsége nevében:

Sárközy Béla¹⁵

Somogy vármegye közönségétől.

100/10 744 kgy. sz.

Felséges Császár és Apostoli Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

Magyarország történelmének sok, fényes és kimagasló mozzanata összetörpül Felséged azon magasztos elhatározásának nagy nemzeti jelentőségével szemben, mely szerint a magyar nemzet egyik régi óhajának megvalósításául II. Rákóczy Ferenc, a magyar történelem egyik legkiválóbb alakja hamvainak hazaszállítása iránt rendelkezni méltóztatott.

A bölcs tapintat, a sugárzó szívjóság és a fennkölt érzék a szeretettel teljes dinasztikus hűség iránt, mint egy igazán nagy és nemesen gondolkodó fejedelem legkiválóbb tulajdonai: megható kifejezést nyertek azon rendkívüli és meglepő formában, amelyet Felséged legmagasabb elismerésének kölcsönzött azáltal, hogy a trón és a nemzet közti összhangot, a sikeres egyesült munkásság alapfeltételének jelentvén ki, a kölcsönös bizalom fennállta magasztos jeléül a nemzet kegyeletével egy ugyanazon kegyelettel gondolt a nagy nemzeti hős emlékére!

¹⁴ Írógéppel írt dokumentumok (első példány), saját kezű aláírásokkal.

¹⁵ MTCNT (23) 1904, 98. szerint Somogy vármegye alispáni tisztségét 1904-ben Maár Gyula viselte. Sárközy Béla aláírása azonban a dokumentumon jól kivehető, aki az összeállítás szerint a vármegye Kaposvári járásának főszolgabírája volt ekkor.

Ezen dicső gondolat és elhatározás mérhetetlen becsét még fokozza annak merész fejtegetése, vajon mi érdemel nagyobb csodálatot: a nagylelkűség-e, mely az engedményben rejlik, avagy a lekötelező gyöngédség, mely a nemzet szívéhez szól, avagy pedig az előkelő igazán királyi gondolkozás, mely nemzeti életünk erőforrását és összhangját van hivatva biztosítani?

És midőn ezen határtalan atyai gondoskodás és szeretet minden magyar ember szívében az öröm, a hála és a lelkesedés legbensőbb érzelmeit kelté fel: mi is hálatelt szívvel járulunk Felséged legmagasabb trónjának zsámolyához, hogy a magasztos és nagylelkű kegytől áthatva örömteljes elragadtatásunkat, rajongó szeretetünket, alattvalói ragaszkodásunkat és hűségünket hódolatteljesen kifejezzük, esdve kérvén az Egek Urát, hogy Felségedet szeretett hazánk javára és a hűséges magyar nemzet boldogítására tartsa meg mindenkor szent oltalmában!

A legmélyebb alattvalói hódolattal maradván Császári és Apostoli Királyi Felségednek Kaposvárott, 1904. évi május hó 2-án tartott évnegyedes közgyűlésünkéből alázatos szolgálói:

Somogy vármegye nevében

Sárközy Béla
alispán

7.

Vas vármegye törvényhatósági bizottságának levele Tisza István miniszterelnökhöz

Szombathely, 1904. április 25.¹⁶

7224/1904. szám

Nagyméltóságú Magyar királyi Ministerelnök Úr!

Hazaifüi örömmel értesült a vármegye közönsége Ö császári és apostoli királyi Felségének folyó évi április hó 18-án kelt azon legfelsőbb elhatározásáról, melyben a nemzet ismételtén kifejezett óhajtásához képest elrendelni kegyeskedett, hogy II. Rákóczy Ferencz idegenben nyugvó hamvai hazaszállíttassanak és eziránti további javaslatainak megtételére Nagyméltóságodat utasítani méltóztatott.

A felséges úr nagylelkűségének és atyai szeretetének ezen újabb megnyilatkozását ünnepelte az egész magyar nemzettel együtt Vas vármegye közönsége is, és ezen érzelmek hatása alatt mai napon tartott rendes közgyűlésében elhatározta, hogy Ö császári és apostoli királyi Felségéhez hódoló és köszönő feliratot intéz, melyet mellékelve azon

¹⁶ Írógéppel írt dokumentum (első példány), saját kezű aláírással.

kérelemmel van szerencsénk Nagyméltóságodhoz felterjeszteni, hogy azt a magas trón zsámolyához juttatni méltóztassék.¹⁷

Egyúttal pedig meg lévén győződve arról, hogy a nemzeti hősök iránt érzett hála és kegyelet kifejezésére az egész nemzet illetékes, és tudva azt, hogy úgy egyáltalában, de különösen Rákóczy Ferencsel szemben, aki egész életét a magyar szabadságért áldozta fel, a nemzet lelkesedéssel fog eleget tenni ezen kötelezettségének, elhatározta a törvényhatósági bizottság, hogy Nagyméltóságodat felkéri II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítását és a haza szent földjében leendő elhelyezését olyképp méltóztassék rendezni, hogy abban nemzeti ünnep keretében az egész magyar nemzet részt vehessen és módjában legyen minden magyarnak ezen legnagyobb nemzeti hősünk iránt érzett háláját és hódolatát leróhatni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletünk, nagyrabecsülésünk kifejezését.

Kelt Vas vármegye törvényhatósági bizottságának Szombathelyen, 1904. évi április hó 25-én tartott közgyűléséből.

Vas vármegye közönsége nevében:

Bezerédj István
alispán

8.

A budapesti Zrínyi Ilona-kör levele Tisza István miniszterelnökhöz

Budapest, 1904. április 24.¹⁸

Apostoli királyunk Őfelsége gondviselészerű bölcsességgel megnyitotta folyó hó 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával egyik szomjú vágyunkra nézve a kielégíthetetés üdítő forrását. Az idegen földön porladozó II. Rákóczi Ferencz hamvait hű magyarjai által hazahozatni kívánja a királyi szív krisztusi szeretete.

¹⁷ A császárnak szóló feliratot nem találtuk az iratok között.

¹⁸ Kerékyártó Irén, a Zrínyi Ilona-kör titkárának kézírásával készült, az ő és Csapodi Istvánné elnök saját kezű aláírásával ellátva. A budapesti Zrínyi Ilona-kör 1903. december 8-án alakult a VII. kerület, Dohány utca 32. szám alatti polgári leányiskola torna- vagy dísztermében. A kört az iskola végzett növendékei hozták létre, az alakuló gyűlésen Thaly Kálmán tartott felolvasást Zrínyi Ilonáról. A kör alapításának ötlete a neves pedagógustól, Kerékyártó Elek (1847–1925) író, irodalomtörténész, bölcséleti doktor és az iskola tanáráról származott. Az egyesület története feltáratlan, első törekvésük az iskola Zrínyi Ilonára történő átnevezése volt. Megalakulására lásd *Magyarország*, 1903. december 8. 17; *Budapesti Hírlap*, 1903. december 10. 10; *Budapesti Hírlap*, 1903. január 10. 17; *Független Magyarország*, 1904. január 10. 9. Ebben az összefüggésben kiemelendő, hogy feliratuk megfogalmazása és eljuttatása igen nagy jelentőségű lehetett számukra az egyesületi élet beindításakor. Továbbá – bár többeknek eszébe jutott, de csak szóban sürgették – az egyesület volt az, amely országos mozgalmat indított Zrínyi Ilona hamvainak hazaszállítására. Vö. *Nemzeti Hírlap*, 1904. április 29. 2.

Nemzetünkhöz szólva, mintegy azt fejezi ki a gyöngédséggel és jósággal teljes királyi rendelet: legyetek gazdagabbak! II. Rákóczi Ferenczet, az önfeláldozás, lelki nagyság és önzetlen hazaszeret példányképét hozzátok haza magatokhoz!

Kétségtelen és örvendetes dolog, hogy a hatalmas „légyen” szó megvalósul. Megérkeznek, körünkbe jutnak a régóta várt, számkivetett, nagy férfiú szentelt hamvai. Azok a porrészek, amelyek hivatva lesznek minden hidegséget elűzni a haza földjéről, egyesülve azzal a forró emlékezettel, mely e magasztos cselekedethez fűződik.

Amidőn e nemzeti szent örökségnek hazánk mindenik tűzhelye hálatelt érzelemmel örvendezik s minden szív csordultig áll felséges Urunk, atyai szívű Királyunk iránti őszinte hódolattal: a Zrínyi Ilona-kör lelkesedése mindenki örvendezésénél túlradóbb.

Érezzük, hogy szeretett hazánk rónás és bércesterületén nekünk van legtöbb okunk az örvendezésre. Lelkünkben ugyanis nemcsak az egyén érzelme táplálkozik a Rákócziak és Zrínyiék világra szóló küzdelmének, önfeláldozásának, áldozatkészségének és rendíthetetlen hűségének kútforráshoz hasonló emlékeiből, hanem egyesületi törekvéseinkkel is a nagy Rákóczi Ferencz édesanyjának örökre fényes és magasztos emléke vezérli. Annak a halhatatlan érdemű magyar nőnek életfolyama, amely életben minden egyes részlet egyaránt dicsőíti őt, azt a kiváló, mondhatnánk csudaszerű fejedelmi asszonyt, aki hős, dicső, nagy volt mindenben, anélkül, hogy az elbájoló nőiesség varázsövét csak legkevésbé is megcsorbította volna. Élete a virágmezei utolsó pillanatig a legszeplőtelegebb, a legkifogástalanabb, a legpéldásabb magyar női élet volt.

Ugyanazért amidőn arra kérjük Excellentiádat, hogy Őfelsége iránt érzett mély hódolatunkat a magasztos tettért Őfelsége előtt tolmácsolni méltóztassék, ebben a lélekemelő pillanatban egyszersmind arra is hála-, remény és bizalomteljes szívvel kérjük Excellentiádat, mint a magyar korona tanácsadóját: méltóztassék a megengesztelődött szív oltárára abbéli esedezésünket is elhelyezni, hogy II. Rákóczi Ferencznek, a fiúnak hamvaival együtt Zrínyi Ilonának, az édesanyjának szent hamvai is haza hozassanak! Ne maradjon idegen földön az a porrészt sem, amelyet a nemes hamvak között az egész művelt világ a legnemesebbnek ismer. Akiket sorsuk képe az idegen földön összevezérelt [!], hogy egymás szenvedéseit kevesbítsék: találjanak azok örök nyugalommal együtt, egymás mellett az édes anyaföldben itthon is, hogy gazdagabbak lehessünk valamennyien bizalomban, áldozatkészségben, szeretetben, honfiúi és honleányi erényekben.

Esedezésünk megújítása mellett hála- és hódolatteljes érzelemmel maradunk Budapesten, 1904. április 24.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úrnak, a Zrínyi Ilona-kör nevében alázasatos szolgálai:

Kerékgyártó Irén
titkár

Csapodi Istvánné
elnök

9.

Krassó-Szörény vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István belügyminiszterhez és felirata az uralkodóhoz

Lugos, 1904. május 11.¹⁹

Szám: 12 629/1904.

Krassó-Szörény vármegye alispánjától.

A válaszirat alapjául szolgáló rendelet száma:²⁰

Tárgy: II-ik Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak hazaszállítása [!] ügye.

Magyar királyi Belügyminister Úrnak

Budapest

A vármegye közönsége II-ik Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítása iránt kelt királyi kézirat ügyében a mai napon tartott rendes tavaszi közgyűlésén elhatározta, hogy Öfelségéhez hálafeliratot intéz, mely hódolatteljes hálafeliratot van szerencsénk ./.²¹ alatt felterjeszteni azzal, hogy azt a legmagasabb trón zsámolya elé juttatni méltóztassék.

Kelt Krassó-Szörény vármegye közönségének Lugoson 1904. évi május hó 11-én tartott rendes közgyűlésén.

A törvényhatóság nevében:

Fialka Károly
alispán

12 629/1904. szám

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Krassó-Szörény vármegye közönsége, az alattvalói hűség, hódolat és hála érzelmeitől áthatottan, lélekben megilletődve vette tudomásul Királyi Felségednek azon legmagasabb elhatározását, mellyel teljesítvén a nemzet összességének folyton megújuló óhaját, minden magyarnak szíve vágyát: a magyar történelem egyik legdicsebb alakjának, II-ik Rákóczy Ferencz fejedelem hamvainak hazaszállítását elrendelni kegyeskedett.

A Koronás Király személye iránti törhetlen [!] alattvalói hűség, áldozatkész ragaszkodás és kiolthatatlan szeretet hagyományos erénye nemzetünknek.

És ha mégis most, amikor Felséged elhatározással a halhatatlan szabadsághős hamvainak a magyar haza földjében való pihenést biztosít, szívünkben a lelkesedésnek, az

¹⁹ A gróf Tisza Istvánnak szóló kérvény géppel írt (első példány), a felirat kézzel írott, mindkettő saját kezű aláírással.

²⁰ Az iktatószám itt és a továbbiakban az ekként jelölt helyeken hiányzik.

²¹ Itt és a továbbiakban: a kihagyott iktatószám jelölése.

örömmek magasztos érzete magasabban dobog fel, azt a nemzet egészét büszkeséggel eltöltő ama felemelő, boldog öntudat fakasztja, hogy a mindazok iránt való kegyeletbe, emléküik iránt való örökké égő tiszteletünkben – akik a nemzet legdrágább kincsenek, alkotmányos szabadságának, önállóságának és nagyságának biztosítására vívott küzdelmekben vezető szerepet vittek – együtt érezhetünk Koronás Királyunkkal.

Amidőn csodálattal eltelve azt látjuk, hogy ekként Király és nemzet egyesült kegyelete ünnepli nemzeti dicsőségünk ragyogó alakjainak emlékét: ez ünnepélyes pillanatban hazaszeretetünknek a megingathatatlan alattvalói hűséggel eggyé forrott érzete, a mélységes hála érzetében olvad össze, melynek kifejezéseül [!] rajongó szeretettel járunk a Trón számolya elé, hogy hátaltelt szívvel adjunk kifejezést hódolatunknak és hűségünknek amaz ünneplő hozsannában, mely ma imaként száll ajkainkról az ég felé: áldás a Királyra!

Alattvalói hódolattal: Krassó-Szörény vármegye közönsége.

Kelt Krassó-Szörény vármegye közönségének Lugoson, 1904. évi május hó 11-én tartott rendes közgyűléséből.

Fialka Károly
alispán

10.

Csanád vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Makó, 1904. május 18.²²

Nagyméltóságú Magyar Királyi Ministerelnök Úr!

A vármegyék historikus fejlődésében mindenkor előkelő szerepet játszott a törvényeknek szabad irányítása és fejlesztése, melyek lehetővé tették, hogy a vármegyék az ország ügyeinek vezetésére a múlt időkben közvetlen befolyást gyakoroltak, és mint a nemzeti szellem istápolói hazánk alkotmányát évszázadokon át hatékonyan megvédelmezték, és bár az 1848-ban bekövetkezett nagy alkotmányjogi reformok azáltal, hogy a parlamentárius kormányzat alapjait lefektették, a vármegyék politikai jelentőségét szükségképpen módosították is, mindazonáltal tagadhatlan [!], hogy alkotmányunk mai keretén belül is a vármegyék fontos és nagy missziót teljesítenek akkor, midőn élve felirati és levelezési jogukkal, véleményük szabad kifejezésével a nemzeti közvélemény részeseivé válnak.

Mi sem természetesebb tehát annál, minthogy vármegyénk közönsége a maga mély hazafiúi szeretettel [!] állandó figyelemmel kíséri az országos ügyeket.

²² Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírással.

Kegyelmes Urunk!

Vármegyénk közönsége Ófelsége Apostoli Királyunk azon kegyeletes és történelmi jelentőségű tényben, mellyel II. Rákóczi Ferenc hamvai ünnepélyes hazaszállítását elrendelni méltóztatott, egyikét látta azon reménységünknek, melyet hazánk egésze a jobb jövő közeledtéért küzdhetik, azon jövőnek, mely nem képez ellentétet király és nemzet között, de együttes teljességét biztosítja, hogy ekként a Szent Korona fénye és ereje a magok teljében hirdessék a magyar király hatalmát, mely annál nagyobb, mennél boldogabb a nemzet, mely a hatalom alapjául szolgál.

Alattvalói hálával és hódolattal vettünk tehát mindannyian tudomást a legalkotmányosabb bölcs Fejedelem kegyelmes határozatával, mellyel fátyolt vetve a múltnak diszharmóniájára a nemzet egyik rég táplált kegyeletes óhajának eleget tenni kegyeskedett.

Midőn eme érzelmünknek jelen feliratban kifejezést adni óhajtunk, úgy tesszük ezt azon tiszteletteljes kérelemmel, miszerint méltóztassék a vármegye közönségének hódolatteljes köszönetét a trón zsámolyánál tolmácsolni.

Egyúttal azonban kötelességének ismeri a vármegye közössége azt is, hogy köszönetét Nagyméltóságodnak is kifejezze, mert jól tudjuk, hogy Nagyméltóságod kormányzati programja alkalmas arra, hogy a nemzeti kegyelet tényei – mint jelen esetben is – teljes érvényesülést nyerjenek. Tudjuk általában, hogy az igaz nemzeti politika szolgálata jóval nehezebb, mint annak pusztá hirdetése, de [a] Nagyméltóságod eddigi kormányzata alatt szerzett tapasztalatok alapján immár tudjuk azt is, hogy a feladat nehézsége Nagyméltóságod államférfíúi bölcsességében és honfíúi teljében mindenkor teljes ellensúlyozásra találand.

E tapasztalat késztet a vármegye közönsége köszönet[ének] teljes és őszinte feltárására. Melynek kifejezésével maradtunk Nagyméltóságod alázatos szolgája [!].

Kelt Csanád vármegye törvényhatóságai bizottságának Makón, 1904. évi május hó 18-án tartott rendkívüli közgyűléséből.

Csanád vármegye közönsége nevében:

ifj. Návay Lajos
alispán

11.

A Magyar Történelmi Társulat levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Budapest, 1904. május 14.²³

Magyar Történelmi Társulat
51-904.

Nagyméltóságú Ministerelnök Úr!

Az a legkegyelmesebb királyi leirat, mely a rég letűnt kuruc korszak szeplőtlen vezéralakjának, a halhatatlan II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek idegen országban porladó hamvait visszaadta az édes hazai földnek, a királyhoz hű magyar nemzet milliói között hálás érzelmeket fakasztott a Magyar Történelmi Társulat kebelében is, nemcsak Felsőges Királyunk iránt az agg kor bölcsessége sugallta nagylelkű elhatározásáért, hanem Nagyméltóságod iránt is, aki igaz magyar érzéstől áthatott államférfiúi mély belátásával szószólójává lett Öfelségénél annak a magyar nemzet becsületébe vágó ügynek, melynek a király és nemzet kölcsönös bizalmából fakadt egyetértéssel való megoldása hitünk szerint szeretett hazánkra nézve szebb, boldogabb jövőnek hajnalát jelenti.

Ezen magasztos érzelmektől áthatva határozta el a múltnak fényében és gyászban egyaránt dicső hagyományait ápoló és élesztgető társulatunk igazgató választmánya, hogy feliratban adja tudtul hazafias örömet és alattvalói hűséggel párosult háláját Ő császári apostoli királyi Felsőségének legkegyelmesebb elhatározásáért.

Midőn még egyszer hálás köszönetet mondunk Nagyméltóságodnak fennkölt és hazafias cselekedetért, mély tisztelettel kérjük, hogy ./ alatt ide mellékelt hálafeliratunkat²⁴ a legmagasabb trón számolya eleibe juttatni méltóztassék.

Budapesten, 1904. május 14.

Nagyméltóságodnak alázatos szolgálói:

Dr. Teleki Géza
elnök²⁵

Barabás Samu
jegyző²⁶

²³ Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírásokkal.

²⁴ A hálafelirat nincs a dokumentumok között.

²⁵ Teleki Géza, széki gróf (1843–1913) író, politikus, Magyarország belügyminisztere (1889–1890), a Magyar Történelmi Társulat elnöke (1894–1913).

²⁶ Barabás Samu (1855–1940) történész, levéltáros, a Magyar Országos Levéltár allelvéltárnoka (1897–1909), levéltárnoka (1909–1915), a Magyar Történelmi Társulat jegyzője (1899–1913), majd főtítkára (1913–1914).

12.

Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Veszprém, 1904. május 9.

és levelük gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Veszprém, 1904. május 25.²⁷

6925/1904. szám

Veszprém vármegye közönségétől

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Megindult lélekkel, felmagasztosult érzelmekkel olvastuk Felséged atyai szívéből sugallt legmagasabb kegyes rendelkezését, mellyel magyar miniszterelnökét II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítására utasítani méltóztatott.

A kiengesztelő béke angyala megjelent a csendes galatai kolostor sírboltja felett, hogy megvigye az örömhírt az idegen földben nyugvó nemzeti hősnek: ragyogó sugármezébe öltözve elrepült a szeretet nemtője, hogy átadja a magyarok jószágos királyának üzenetét a sötét cipruslombok árnyában szunnyadó nemzeti eszményünknek, hogy elmondja a lovagias béke szózatát, a kegyelet gyengéd szavait a holtak, hogy hirdesse az elismerést érdemeiért, hazájának lángoló szeretetéért, a vértanú[i] szenvedésekért!

Kétszáz esztendőnek királyra és nemzetre egyaránt súlyosodott ellentéteit és félreértéseit oszlatta el, a nemzetnek lelkéből fakadott forró óhaját teljesítette egy pillanat alatt a királyi szív e magasztos cselekedete.

Nemzetünk millióinak hálafohászához fellobbanó meleg hazafiúi érzéssel járulunk hozzá tehát mi is nemes Veszprém vármegyének a mai napon ügyei intézésére egybegyűlt közönsége, és hálát adva az isteni Gondviselésnek, hogy megérni engedte a napot, melyben a király és a nemzet egymást teljesen megértve, összedobbanó kegyeletes érzéssel zárandokolnak el a magyar történelem glóriával övezett fejedelmi vértanújának sírjához, hogy a haza szeretetében egybeforrva borítsák reá a gyászos múltra a feledés örök fátyolát, alattvalói hódolattal és őseinktől örökölt hűséggel járulunk Felséged legmagasabb trónja elé, hogy ezen királyi elhatározását megköszönjük és kérjük Felségedet, hogy hálátelt hódolatunknak szerény szavakba foglalt ezen kifejezését [a] legkegyelmesebben elfogadni méltóztatassék.

²⁷ Mindkét dokumentum írógéppel írt (első példányok), saját kezű aláírásokkal.

Kelt Veszprém vármegye törvényhatósági bizottságának 1904. évi május hó 9-én és folytatva tartott rendes közgyűléséből.

Veszprém vármegye közönsége nevében:

Koller Sándor
alispán²⁸

6925/904 sz.

Veszprém vármegye alispánjától.

Nagyméltóságú Ministerelnök Úr!

Vármegyénk közönségének folyó évi május 9-én folytatva tartott rendes közgyűléséből Ő császári és Apostoli királyi Felségéhez intézett a II. Rákóczy Ferenc hamvainak hazaszállítását elrendelő legkegyelmesebb királyi leiratát megköszönő hódoló feliratát azon kérelemmel terjesztem fel, hogy azt a legmagasabb trón számolyához juttatni méltóztassék.

Veszprém, 1904. évi május hó 25-én.

Veszprém vármegye közönsége nevében, alispáni sorozáson:

dr. Véghely²⁹

13.

Pozsony szabad királyi város közgyűlési jegyzőkönyvi kivonata a II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállításának alkalmából kibocsátott királyi kézirat alkalmából

1904. május 2.³⁰

159/8291/V.

Tanácsi indítvány a II. Rákóczy Ferenc hamvainak hazaszállítása tárgyában a magyar királyi ministerelnök úrhoz intézett legfelsőbb királyi kézirat kibocsátása alkalmából.

A közgyűlés (:az ügy ismertetése után:) ő felsége koronás királyunk iránti rajongó szeretetének külsőleg és felállással kifejezést adva határozza:

Pozsony szabad királyi város közönsége lelkes örömmel és hálatelt szívvel fogadja ő felsége szeretett koronás királyunknak a magyar királyi ministerelnök úrhoz folyó évi április hó 18-án intézett azt [!] a legfelsőbb kéziratát, amellyel a királyi kormány oda

²⁸ MTCNT (23) 1904, 113. szerint ebben az évben Koller Sándor volt a főjegyző, az alispán pedig Kolossváry József volt. A következő dokumentum, a kísérlőlevél alapján lehet pontosítást tenni: a közgyűlés után már nem töltötte be Kolossváry József a tisztséget.

²⁹ Dr. szentkirályszabadjai Véghely Kálmán.

³⁰ Kézrel írt jegyzőkönyv, a város pecsétjével, saját kezű aláírással. Az irathoz tartozik egy gróf Tisza István-nak címzett, a felirat továbbítását kérő kísérlőlevél is.

utasított, hogy II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkoz-
zék és [az] erre vonatkozó javaslatát bemutassa.

Minthogy ez a legfelsőbb királyi kézirat százados óhajának ezen kérvénye által a szá-
zados félreértés helyébe a nemzet és koronás királya közötti kölcsönös megértés lép,
a város közönsége felterjesztésileg arra kéri a *magyar királyi* miniszterelnök urat, hogy a
város lakossága lelkes örömeinek és hálás köszönetének érzését a trón zsámolya előtt tol-
mácsolni méltóztassék. Miről a tanács ./ . értesítettik.

Pozsony szabad királyi város törvényhatósági bizottságának 1904. évi május hó 2-án
és folytatólag 3-án tartott rendes közgyűléséből.

Andrássy Aurél
főjegyző

14.

Fogaras vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Fogaras, 1904. május 26.

és a vármegye törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyve

1904. május 30.³¹

Szám: 3974-1904 alisp.

Fogaras vármegye alispánja

Nagyméltóságú Gróf Minister Elnök Úr!

Midőn törvényhatósági bizottságunk folyó évi május 26-án tartott közgyűlésének 159.
jegyzőkönyvi pont alatt egyhangúlag és általános lelkesedéssel hozott határozatát ./ .
alatt ide csatolva legmélyebb tisztelettel Nagyságodhoz felterjeszteni bátorkodunk, ha-
zafiúi érzellemmel kérjük Nagyméltóságodat, miszerint ezen közgyűlési határozatunk-
ban foglalt hódolatteljes alattvalói hálánkat és örömünket Ő Felsége legmagasabb színe
előtt tolmácsolni kegyeskedjék.

Fogaras vármegye törvényhatósági bizottságának Fogarason, 1905. évi május hó
26-án tartott rendes tavaszi közgyűléséből:

Kapocsányi
alispán³²

Lásd: 1 darab közgyűlési kivonat.

³¹ Kézrel írt dokumentumok, saját kezű aláírásokkal és a jegyzőkönyvön a vármegye alispánjának pecsétjével.

³² Fogaras vármegye alispánja 1904-ben dr. Kapocsányi Mór volt. MTCNT (23) 1904, 90.

Kivonat

Fogaras vármegye törvényhatósági bizottságának Fogarason a vármegye székháza gyűléstermében 1904. évi május hó 26-án Főispán Bauszner Guidó Úr Ő Méltósága elnöklete alatt tartott rendes tavaszi közgyűlésének jegyzőkönyvéből.

159. jegyzőkönyvi pont.

Szám: 3794/1904 alisp.

Előterjesztetik Dr. Serbán Miklós törvényhatósági bizottsági tag indítványa az iránt, hogy Ő felségének afeletti elhatározásából kifolyólag, miképp II. Rákóczi Ferenc hamvainak idegenből honi földbe leendő átszállítását elrendelni kegyeskedett, vármegyénk törvényhatósági bizottsága is jegyzőkönyvileg fejezze ki rendkívüli nagy örömét és legmélyebb hódolatát, annak tolmácsolására pedig gróf Tisza István Ministerelnök úr Ő Nagyméltóságát kérje fel.

Az állandó választmány javaslatához képest az indítvány egyhangú nagy lelkesedéssel elfogadtatik, és³³ gróf Tisza István Ministerelnök urat felirat útján arra kéri a közgyűlés, hogy örömeinek és hálás köszönetének legmélyebb érzelmeit Ő Felsége színe előtt tolmácsolni kegyes legyen.

Fogaras, 1904. évi május hó 30-án.

Kiadta az eredetiből:

Bisztray József
jegyző³⁴

15.

Szilágy vármegye közigazgatási bizottságának jelentése a II. Rákóczi Ferenc hamvai hazaszállítását elrendelő elhatározásért

Zilah, 1904. május 11.

és a vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Zilah, 1904. május 25.³⁵

Szilágy vármegye közigazgatási bizottságától

1190-1904. kb. szám

Tárgy: II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállítása

³³ Az elfogadtatik és az és szavak sor közti, utólagos betoldások.

³⁴ MTCNT (23) 1904, 90. szerint Bisztray József 1904-ben Fogaras vármegyei aljegyző volt.

³⁵ Írógéppel írt dokumentum (első példány), saját kezű aláírásokkal. Kívül: Magyar királyi miniszterelnök gróf Tisza István úr Ő Nagyméltóságához Budapest. Jelentése Szilágy vármegye közigazgatási bizottságának II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállítását elrendelő legkegyelmesebb hódolatnak és köszönetének a Trón számolyához juttatása iránt.

Nagyméltóságú Ministerelnök Úr!

Közigazgatási bizottságunk folyó évi május hó 11-én tartott rendes havi ülésében az itt jegyzőkönyvi kivonat alakjában felterjesztett határozatával általános lelkesedés közben kimondotta, hogy tekintettel arra, miképp törvényhatósági bizottságunk tavaszi rendes közgyűlését csak kevéssel azelőtt tartotta, amidőn Ő császári és Apostoli Királyi Felségének a II. Rákóczy Ferencz hamvai hazaszállítása tárgyában kiadott legkegyelmesebb elhatározása közzé tétetett, s ekként közgyűlés közelebről nem következvén, törvényhatósági bizottságunknak nincs alkalmja, hogy feliratilag köszönőleg nyilatkozhassék: maga a közigazgatási bizottság nyilvánítja legmélyebb hódolatát és köszönetét, s ennek a Trón számolyához juttatására Nagyméltóságodat felkéri.

Mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy közigazgatási bizottságunk ezen kérését teljesíteni méltóztassék.

Zilah, 1904. évi május hó 25-én.

Kaizler György
főispán, elnök³⁶

Szilágy vármegye közigazgatási bizottságának Zilahon, 1904. évi május hó 11-én Dr. Kaizler György főispán elnöklete alatt tartott rendes havi üléséről vezetett jegyzőkönyvből.

KIVONAT

Elnöklő főispán a tárgysorozat megkezdése előtt a legmélyebb hódolattal emlékezett meg Ő császári és Apostoli királyi Felségének azon legmagasabb elhatározásáról – mely szerint II. Rákóczy Ferencznek, a hazánk szabadságát védett [!] annyi dicsőséges fejedelemek legdicsőbbikének hamvai hazaszállítása iránt javaslatok tételét a magyar királyi kormánynak legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott –, s tekintettel arra, hogy vármegyénk törvényhatósági bizottsága tavaszi rendes közgyűlését csak kevéssel azon legkegyelmesebb elhatározás közlése előtt tartotta meg, s ekként közelebről bizottsági közgyűlés nem következvén, törvényhatósági bizottságunknak ez idő szerint nincs alkalmja, hogy hazafiúi érzéseit és köszönetét ősi hagyományaihoz híven feliratba kifejezze, indítványozta [a] főispán, hogy Ő felségének ezen, a magyar nemzet régi hő óhaját betöltő legkegyelmesebb elhatározásáért a közigazgatási bizottság hódolatteljes köszönetét nyilvánítsa, illetve a magyar királyi ministerelnök úr önmagyméltóságát kérje fel, hogy legmélyebb hódolatát és köszönetét Ő felségének legkegyelmesebb tudomására juttatni méltóztassék.

³⁶ MTCNT (23) 1904, 104. szerint 1904-ben dr. Kaizler György Szilágy vármegyei alispán volt, a főispáni tisztséget Wesselényi Miklós, hadai báró, főrendiházi tag viselte.

HATÁROZAT

Közigazgatási bizottságunk mély tisztelettel felkéri *magyar királyi* miniszterelnök úr Ő nagyméltóságát, hogy Ő császári és Apostoli királyi Felségének a II. Rákóczi Ferencz hamvai hazaszállítása iránt tett legkegyelmesebb rendelkezése alkalmából bizottságunk legmélyebb hódolatát és köszönetét a Trón zsámolyához juttatni méltóztassék.

Jegyezte:

Bálint Sándor
vármegyei főjegyző³⁷

16.

Selmec- és Bélabánya szabad királyi város törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

1904. május 12.

és a május 10-i vonatkozó, városi közgyűlési jegyzőkönyv szövege³⁸

4171/1904. szám

Császári és Apostoli Királyi Felség
Legkegyelmesebb Urunk!

Amely ország népe és fejedelme kölcsönösen megértik egymást, annak az országnak a haladó útja s fejedelmének minden lépése a dicsőségre.

A Gondviselés megadta azt a magyar nemzetnek, hogy az egyetértés jótékony szelme lépett a legmagasabb trón: Császári és Apostoli Királyi Felséged trónja és Szent István birodalmának népe közé, s ezt egyetértés, e kölcsönös megértés szelleméből folyt ama legnemesebb ténye Császári és Apostoli Királyi Felségednek, mellyel a magyar nemzet kétszázados óhajának, ama nemzeti aspirációnak³⁹ a kielégítését, hogy Rákóczy-nak hamvai haza jöjjenek, elrendelni kegyeskedett.

Selmec- és Bélabánya *szabad királyi* bányaváros közönsége, mely öröklött hűséggel ragaszkodik Császári és Apostoli Királyi Felséged legmagasabb trónjához, miként a múltban, úgy a jelenben is hálattal szívvel hozta meg ez alkalomból kifolyólag e hó

³⁷ MTCNT (23) 1904, 104. szerint Szilágy vármegye főjegyzője 1904-ben Török István volt, Bálint Sándor ekkor aljegyzőként tevékenykedett.

³⁸ Kézírt dokumentum, saját kezű aláírással, és Selmec- és Bélabánya törvényhatósági pecsétjével. Az irathoz tartozik egy gróf Tisza Istvánnak címzett, a felirat továbbítását kérő kísérőlevél is. A két város együttesen képezett egy törvényhatósági jogú várost, nem alkottak önálló közigazgatási egységet.

³⁹ Valaminek a megvalósítására, elérésére irányuló törekvés (lat.).

10-én megtartott rendes havi közgyűlésében azt a határozatot, mellyel hálás köszönetének ad kifejezést Császári és Apostoli Királyi Felségednek amaz elhatározásáért.

Midőn a határozatot ./ . alatt bemutatni szerencsém van, hódoló tisztelettel teszem ezt ragaszkodó tiszteletünk és legmélyebb hálánk ismételt kifejezése mellett, az Ég áldását esdve Császári és Apostoli Királyi Felséged drága életére attól a hittől, erős meggyőződéstől áthatva, hogy őszinte szívből eredő kérésünk meghallgatásra talál, és Rákóczy hamvainak hazahozatalával nemcsak a kapocs erősödik meg trón és népe között, de a nagy fejedelem hamvaiban rejlő talizmán minden belső ellentétet megszüntet varázslatával, s eggyé forrasztja soknyelvű hazánk összes lakosait. Márpedig ha egyetért a nemzet, nem lehet, hogy ennél erősebb támasza legyen Császári és Apostoli Királyi Felséged trónjának széles birodalmában.

Édes hazánk véres eseményekben gazdag története megtanított ugyanis bennünket arra, hogy csakis az egyenetlenség okozhatta azt, hogy a mohi pusztá⁴⁰ egykor vértől ázott, pirosló vérétől annyi ezer magyarnak, hogy Mohács tere gyászos temetővé leve [!], gyászos temetőjévé oly szépen virágzó nemzeti kultúránknak, s kétszáz éven át lekötve tartotta az ellenség a magyar nemzet fejlődő erejét, meggátolva haladását.

Az Isten kegyelme meg fogja adni Császári és Apostoli Királyi Felségednek azt a kegyet, hogy a Rákóczy sírjában rejlő talizmán ellenállhatatlanná teszi a magyarnak kardját, kardját, akár védelemre, akár támadásra legyen hivatva e megújított ősi erő.

E hitünkben megismételjük hálánk s ragaszkodó tiszteletünk kifejezését, s maradunk hódoló tisztelettel

Selmecbányán, 1904. május hó 12-én

Császári és Apostoli Királyi Felségednek, Legkegyelmesebb Urunknak legalázatosabb szolgálói [!]:

Szitnyai József
királyi tanácsos, polgármester

[A] Selmec- és Bélabánya szabad királyi város törvényhatósági bizottságának 1904. évi május hó 10-ik napján megtartott rendes havi közgyűlése alkalmából felvett jegyzőkönyv kivonata.⁴¹

120. közgy. szám

Tárgy:

Elnöklő főispán⁴² úr az ülést megnyitván, a napirend felvétele előtt a következő indítványt terjeszti a közgyűlés elé: azon 400 év óta – úgymond –, mióta a nemezt a magyar királyi koronát a Habsburg dynastiának felajánlotta a nemzet több bánat érte és csalódás, mint öröm. A nemzet és dynastia egymást meg nem értette.

⁴⁰ A muhi, avagy Sajó menti csatáról van szó (1241. április 11–12.).

⁴¹ A szövegrész a dátum kivételével nyomtatott.

⁴² MTCNT (23) 1904, 128. szerint Selmec- és Bélabánya (és Hont vármegye) főispáni tisztségét 1904-ben Lits Gyula töltötte be.

Kétségtelen, hogy a dynastiának voltak uralkodói, akik a nemzet jogait tiszteletben tartották, de voltak olyanok is, akik azokat figyelmen kívül hagyták.

Mintegy gondviselészerű volt az, hogy az utolsó szabadságharc lezajlása után oly uralkodó ült a magyar trónon, aki bölcsességével, jogtisztetével, igazságosságával fordulópontot teremtett a dynastia uralkodási rendszerében. Első Ferencz József királyunk már serdülő korában jutott az uralkodói hatalom birtokába, s e hatalmat abban a meggyőződésben gyakorolta, hogy nem a szuronyok százezreivel, hanem a népek szeretetével lehet a nemzet ragaszkodását megszerezni, s e magasztos eszmétől vezéreltetve visszaadta a magyar nemzetnek a szabadságát, e nemes tettét azzal tetőzvé be, hogy éppen a szabadság harcosainak: a honvédeknek nyújtotta az első nagy segílyt alapítványával.⁴³

E tény megszerezte a nemzet szeretetét, bizalmát, ezzel bebizonyította, hogy végre a Gondviselés jóságából oly uralkodó jutott a magyar trónra, aki a nemzet vágyait, óhajait megérti.

Számos tény bizonyítja ezt, de elhallgatom azokat, mert tudom, hogy a bizottság is teljes tudatában van ez állításom igazságának.

Egy tény azonban magasan emelkedik ki a többiek sorából, melyről hallgatnom nem lehet: ez a II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítása ügyében tett királyi intézkedés.

Hogy Rákóczy ki volt, ki ellen s mi ellen irányult törekvése, tudjuk mindnyájan, s annál fenségesebb Ő Felsége részéről, hogy átlátta, hogy a nemzetnek régen égő vágya megy teljesülésbe, egy régen sajtó sebe fog meggyógyulni a nemzet ama nagy alakja földi maradványainak hazahozatalával, s egykori törekvésének méltatásával.

Minnyájunkat egy érzelem fog el a tényre gondolva, az uralkodó iránti hála és mélységes köszönet; miért is azt indítványozom, hogy ezen magasztos, bölcs, és okos elhatározásért hódoló tiszteletünknek adjunk kifejezést Ő Felségéhez szóló felterjesztésünkkel.

De nem tennék eleget kötelességünknek, ha meg nem emlékeznénk arról az államférfiúról is, akinek erkölcsi bátorsága volt a nemzet ez óhaját királya elé terjeszteni; ezért indítványozom azt, hogy Tisza István *magyar királyi* miniszterelnöknek is köszönet és elismerés szavazzassék e hazafias tényeért [!].

Továbbá ki kell terjeszkednem ezúttal arra a merényletszerű tényre, mely magát a magyar közgazdasági élet terén legutóbb előadta: a *magyar királyi* vasutasok sztrájkmozgalmára, mely a legnagyobb veszedelmek csíráját magában foglalta. Hogy e veszedelmek be nem következtek, az a magyar kormány bölcs és gyors, erélyes intézkedésének köszönhető, mellyel útját vágta a kormány a veszély towaterjedésének, nagyobbodásának.

Indítványozom, [hogy] azért a magas kormánynak, ezért bizalom és elismerés szavazzassék.

⁴³ A honvédegyletek segílyezési tevékenységének alapját Ferenc József teremtette meg 1867-ben egy 100 ezer koronás alapítvány létrehozásával. Bővebben, összefoglalóan lásd BONA, é. n., s. p. „III. A századosok későbbi sorsa” című fejezet.

A közgyűlés elnöklő főispánjának fenti három indítványát egyhangúlag és lelkesedéssel határozattá emeli, utasítván a város tanácsát eme határozatnak fogadtatására iránt.

Kelt mint fent.

Kiadta:

Vörös Ferenc
városi *tiszteletbeli* főjegyző⁴⁴

17.

Szepes vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Lőcse, 1904. július 11.⁴⁵

4487/1904-186. szám

Miniszterelnök Úr!

A mai napon tartott közgyűlésünkben fenti szám alatt hozott határozatunkkal elhatároztuk, hogy Vas vármegye közönségének II. Rákóczi Ferencz hamvai hazaszállítása és elhelyezése tárgyában Nagyméltóságodhoz intézett feliratát hasonló szellemű felirattal pártoljuk.

Áthatva a nemzeti hősök iránt érzett hálától és kegyelettől, ama kérelmet terjesztjük elő, hogy méltóztatnék II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazaszállítását és a haza szent földjében leendő elhelyezését nemzeti ünnep keretében rendezni, hogy abban a magyar nemzet részt vehessen és módjában álljon mindenkinek legmagasabb nemzeti hősünk iránt érzett hálóját és kegyeletét leróni.

Kelt Lőcsén Szepes vármegye törvényhatósági bizottságának 1904. évi július hó 11-én tartott rendes közgyűléséből.

Szepes vármegye törvényhatósági bizottságának 1904. évi július hó 11-én tartott rendes közgyűléséből Szepes vármegye közönsége nevében:

[olvashatatlan aláírás]

alispán⁴⁶

⁴⁴ MTCNT (23) 1904, 128. szerint Vörös Ferenc 1904-ben tiszteletbeli aljegyző volt.

⁴⁵ Kézzel írott dokumentum, saját kezű aláírással és a vármegye alispáni pecsétjével.

⁴⁶ MTCNT (23) 1904, 102. szerint Szepes vármegye alispánja 1904-ben kassai és lublővári Raisz Aladár volt.

18.

Ugocsa vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Nagyszőlős, 1904. június 28.⁴⁷

168. bj. szám/3648/1904. ki.

Nagyméltóságú *magyar királyi* Ministerelnök Úr!

Hazafias örömmel értesült vármegyénk közönsége Öfelsége apostoli Királyunk azon nemes és nagylelkű elhatározásáról, mely szerint elrendelni méltóztatott II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítását.

Minthogy ezen tényben nemzeti küzdelmeink jogosságának elismerését és nemzeti hőseink megbecsülését látjuk, mély hálánkat nyilvánítjuk a legmagasabb elhatározás felett, s felkérjük Nagyméltóságodat, hogy Öfelsége iránt érzett legnagyobb lelkesedésünket és hálánkat legmagasabb színe elé juttatni kegyeskedjék.

Kelt Ugocsa vármegye törvényhatósági bizottságának Nagyszőlősön 1904. évi június hó 28-ik napján tartott rendkívüli közgyűléséből.

A vármegye közönsége nevében:

[olvashatatlan aláírás]
alispán⁴⁸

19.

Alsó-Fehér vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Nagyenyed, 1904. június 30.⁴⁹

8783/1904. alisp.

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb urunk!

Mélyen megindult hazafiúi lélekkel és Felséged iránt legteljesebb hálával értesültünk azon fenséges elhatározásáról, hogy történelmünk egyik kegyelettel tisztelt alakja, II. RÁKÓCZY FERENCZ idegen földben nyugvó hamvainak hazaszállítása iránt legkegyelmesebben intézkedni méltóztatott.

⁴⁷ Írógéppel írt dokumentum (első példány), saját kezű aláírással.

⁴⁸ MTCNT (23) 1904, 111. szerint Ugocsa vármegye alispánja 1904-ben tasnád-szántói Becskey Emil volt.

⁴⁹ Írógéppel írt dokumentum (első példány), a vármegye alispánjának fejléces papírján.

Hazánk ívlapjai örök időkre, el nem múlható dicsőséggel hirdethetik FELSÉGED atyai szívének folyton megújuló, soha ki nem fogyó szeretetét nemzetünk iránt.

Hála a Mindenhatónak és FELSÉGEDNEK, hogy immár csak történelmünk emlékei közé utalja azokat a félreértéseket és ellentéteket, melyek oly súlyosan nehezdedtek elődeinkre hosszú századokon át.

Ezen fenséges szeretet keltette fel és erősítette meg nemzetünk bizalmát FELSÉGED iránt, és ez a kölcsönös bizalom, melynek FELSÉGED oly megható kifejezést adott ezúttal is legkegyelmesebb leiratában, erősíti meg legbiztosabban a trón és [a] nemzet között [a] hatalmas erejű összhangot.

Mi is örömtelt szívvel valljuk és hirdetjük, hogy FELSÉGED dicső példája mily meghatóan bizonyítja, hogy megismerte szívünket, megtisztelti hazafiúi érzésünket, betölteni óhajtja jogosult nemzeti vágyunkat és egyesíteni kíván kegyeletes törekvéseinkben.

Fogadja FELSÉGES Urunk fenséges elhatározásáért hálatelt szívünkéből fakadó legmélyebb köszönetünket.

Hódolatteljes legmélyebb tisztelettel maradunk CSÁSZÁRI és APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGEDNEK Alsó-Fehér vármegye közönségének Nagyenyeden 1904. évi június hó 30-án tartott rendkívüli törvényhatósági közgyűléséből legalázatosabb alattvalói, a törvényhatóság nevében:

Szász József
alispán

20.

Tolna vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Szekszárd, 1904. április 26.⁵⁰

Tolna vármegye közönségétől.

1. rkgy/5024/1904 alisp. szám

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Azon törhetetlen hűség és ragaszkodás, mely Császári és Apostoli Királyi Felséged iránt való alattvalói hódolatunkat jellemzi, mellőzhetetlen kötelességünké teszi, hogy ahhoz az általános lelkesedéshez híven, mely az egész nemzet közvéleményét áthatja, benső hazafias örömmel egyes hálaérzetünknek mi is kifejezést adjunk.

II. Rákóczi Ferencz emléke a kegyeletnek örökkön élő, kiirthatatlan hatalmánál fogva oly mélyen vert gyökeret minnyájunk szívében, hogy amikor Felséged április hóban

⁵⁰ Kézzel írott dokumentum, saját kezű aláírással.

kelt legkegyelmesebb királyi leiratával, fennkölt lelke sugallatára azt oly nemesen megtisztelé, a magyar nemzet szívének közvetlen közelébe lépett.

S míg e királyi cselekedet egyrészt a legméltóbban jellemzi Felséged uralkodói nagyságát, addig másrészt [azt] a magyar nemzet örökké Felséged felkent Személyéhez csatolja, mert semminek nincs oly hatalmas egybeforrasztó ereje, mint annak, ha a nemzet küzdelmes és nehéz múltjába visszatekintő emlékezet terén egyesül Király és nemzet kegyelete!

Köszönet és hála illeti ezért Felségedet minnyájunk rész[é]ről, s midőn legbensőbb hálaérzetünket hazafias lelkesedésünk tüzeiben újraéledt alattvalói hódolatunk kíséretében hűségünkkel övezett legmagasabb Trónja elé juttatjuk, lelkünk mélyéből kérjük a gondviselést, hogy imádott Hazánknak kedvezve, bőségesen juttassa áldásait Császári és Apostoli Királyi Felséged felkent személyére!

Kik egyébként a legmélyebb hódolattal vagyunk Császári és Apostoli Királyi Felségednek, legkegyelmesebb urunknak hűséges alattvalói.

Kelt Tolna vármegye törvényhatósági bizottságának Szekszárdon, 1904. évi április hó 26-án tartott rendes közgyűlésében.

A törvényhatóság nevében, az alispán távollétében:

[olvashatatlan aláírás]
Tolna vármegye főjegyzője⁵¹

21.

Árva vármegye törvényhatósági bizottságának levele gróf Tisza István belügyminiszterhez

Alsókubin, 1904. június 10.⁵²

Árva vármegye közönségétől.
2564 sz.

Nagyméltóságú Gróf!
Magyar Királyi Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Urunk!

A *foljó* év april hó folyamán egy nemes, egy bölcs, egy nagylelkű fejedelmi tény örvendeztette meg az ország közönségét; egy fejedelmi tény, mely elosztatva a régi félreértések, a régi elfogultság sötét árnyait, a bizalom és szeretet éltető sugarainak melegével árasztja el nemzetünket.

⁵¹ MTCNT (23) 1904, 106. szerint Tolna vármegye alispánja 1904-ben jobaházi Döry Pál, a főjegyző felső-korompai Simonsits Elemér volt.

⁵² Kézrel írt dokumentum, saját kezű aláírással és a vármegye pecsétjével. Alsókubin (ma: Dolný Kubín, SK).

Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége elrendelte, hogy II. Rákóczy Ferencznek távol, idegen földön porladozó hamvai ünnepélyesen hazaszállíttassanak!

A hős fejedelem hamvai fejedelmi gyászpompával térnek vissza a haza szent földjére, melynek szabadságáért kardot rántva hősi elszántsággal küzdött egykor a kényuralom ellen.

Ezzel a nemzet egy régi kegyelete s kívánsága, százados forró óhaja fog teljesebbé menni, és Felséges Urunk és Királyunk ezen bölcs, nagylelkű, páratlanul lovagias elhatározásával a magyar nemzet iránti szeretetének egy új fényes és megható bizonyítékát adta, ami a nemzetet őszinte mély hálára kötelezi.

Mai napon tartott közgyűlésünkön hozott határozatunkból kifolyólag abbéli kérelmünket terjesztjük Excellentiád elé: méltóztatnék ezen legmagasabb elhatározás feletti lelkes örömünk- és hálaérzetünknek a magas Trón zsámolyánál hódolatteljes kifejezést adni azon fohászszerű kívánatunkkal, hogy Ő Császári és Apostoli Királyi Felségünket a Mindenható [a] hazának javára és üdvére sok éven át éltesse.

Kelt Árva vármegye *törvényhatósági* bizottságának Alsó-Kubinban, 1904. évi május hó 10-én tartott közgyűléséből.

Alsó-Kubin, 1904. évi június hó 13-án.

Árva vármegye közönsége nevében:

[olvashatatlan aláírás]
alispán⁵³

22.

Gömör és Kishont vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Rimaszombat, 1904. május 19.⁵⁴

Gömör-Kishont vármegye közönségétől.

5783 kgy./1904. szám

Császári és Apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

A magyar nemzetet ezer éven át lángoló hazaszeretet, alkotmányához szabadságához való erős ragaszkodás és ezzel szorosan összeforrvan koronás apostoli Királya iránt őseitől öröklött törhetlen hűség vezérelte.

⁵³ MTCNT (23) 1904, 71. szerint Árva vármegye alispánja 1904-ben Bulla György volt.

⁵⁴ Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírással.

A nemzet ezen állam fenntartó, ősi erénye bizonyította annyi megpróbáltatások és veszélyek között is fennmaradását, s ezen kimagasló tulajdonok birtokában lettek a gondviselés kegyelme által korszakonként támasztott nagy férfiai a nemzet szabadságát megvédő hősök és hazafiúi erényeinek törhetlen fenntartói.

A történelem által megörökített nagyszámú nemzeti hősök között is a magyar nemzet egyetemének kegyelete és rajongó szeretete II. Rákóczy Ferencz emlékét véste legmélyebben [a] szívébe, s éppen azért hosszú idők óta forró óhajta volt az egész nemzetnek, hogy halás kegyeletének eleget téve történelmünknek legönzettelenebb szabadsághőse idegenben porladozó hamvainak hazai földben nyújthasson békés pihenő helyet.

Apostoli Királyi Felséged atyai jó szíve megértette hő óhajtasunkat, s folyó évi április hó 18-án kelt legkegyelmesebb királyi elhatározásával a nemzet ezen leghőbb vágyát teljesítette, s megadta a módot arra, hogy kegyeletes háláját egyik legnagyobb fiának emléke iránt méltóan leróhassa.

Ezen magasztos hazafias érzelmektől indítatva alattvalói tántoríthatlan [!] hűségünk hódolatteljes nyilvánítása mellett járulunk Császári és Apostoli Királyi Felséged, legkegyelmesebb Urunk legmagasabb színe elé, hogy ezen fennkölt királyi elhatározásáért mély hálaérzettel és [a] szívünkben fakadó örömmel legőszintébb köszönetünket kifejezésre juttassuk, és legmélyebb hódolattal kérjük, hogy azt legkegyelmesebben fogadni méltóztassék.

Kik egyébaránt [!] őseinktől öröklött hűséggel és legmélyebb tisztelettel vagyunk és elhalunk [!].

Kelt Rimaszombatban az 1904. évi május hó 19-én tartott rendkívüli közgyűlésünkben.

Gömör és Kishont vármegye közönsége nevében

Bornemisza László
alispán

23.

Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Marosvásárhely, 1904. május 26.⁵⁵

Szám: 4707-1904/alisp.

Császári és Apostoli királyi Felség!
Felséges Urunk!

Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottságának egyeteme folyó évi II-ik rendes tavaszi közgyűlésében örömteljes szívvel értesült Császári és Apostoli királyi Felségednek

⁵⁵ Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírásokkal és a vármegye alispánjának pecsétjével.

folyó évi április hó 18-án kelt azon nagylelkű és fejedelmi erénnyel párosult legfelsőbb elhatározásáról, melyben elrendelni kegyeskedett, hogy egyik legnagyobb nemzeti hősi, II. Rákóczy Ferencz idegenben nyugvó hamvai hazaszállíttassanak és eziránt további javaslatléttel az országos kormányt felhívni a legkegyelmesebben kegyeskedett.

Midőn a vármegye törvényhatósági bizottsága Apostoli királyi Felségednek nemzetünk iránt tanúsított számtalan jótéteményei közül eme újabb és gondos szeretettel megnyilatkozó magasztos elhatározását tudomásul vette, mélyen áthatva attól az általános nyilvánult hazafias öröm- és lelkesedéstől, melyet a trón számolyáról származó magas királyi elhatározás széles e hazában szült: hálateljes szívvel határozta el apostoli királyi Felségedhez hódoló feliratot intézni, örömteljes lélekkel ragadva meg az alkalmat arra, hogy Felséged atyai jóindulattal párosult bölcs elhatározásáért az alattvalói hála és köszönet hangja mellett a trón iránti törhetetlen hűség- és ragaszkodásának alattvalói hódolattal kifejezést adjon.

A hazaszeretet olthatatlan lángja s [a] Felséged fölönt királyi személyéhez való hódolatteljes szeretet soha dicsteljesebb harmóniába nem olvadt össze, mint ebben a pillanatban, midőn a legmagasabb királyi elhatározás nyújtott módot arra, hogy a magyar nemzet legnagyobb nemzeti hőse, II. Rákóczy Ferencz iránt évszázadok óta érzett érdemteljes kegyeletét, hamvainak a haza megszentelt földjébe való elhelyezése által leróhassa, bizonyítékául annak, hogy a múlt félreértései eltűntek, s a király és [a] nemzet együttérezve munkál a magyar haza anyagi és szellemi boldogítására.

Törvényhatóságunk közönsége az öröm és hála teljes érzetével járul ezúttal is [a] Felséged iránt már több ízben kifejezett legalázatosabb hódolatához, hasonló alázatossággal kérvén Felségedet, hogy tőlünk [azt a] legkegyelmesebben elfogadni kegyeskedjék.

Legmélyebb hódolattal vagyunk Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottságának Marosvásárhelyt 1904. május hó 26-án tartott II-ik rendes közgyűlése nevében:

Erősdý Sándor
főjegyző
Farkas Albert
alispán

24.

Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Nyíregyháza, 1904. május 10.⁵⁶

Szabolcs vármegye közönsége
9067 K-153 Bgy./1904. szám

Császári és apostoli Királyi Felség!
Legkegyelmesebb Urunk!

Örömteljes megilletődéssel vettünk tudomást Felségednek a *folyó* év ápril 18-án kelt magas elhatározásáról, mellyel elrendelni méltóztatott, hogy dicső emlékezetű II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállíttatása érdekében a királyi kormány a szükséges lépéseket tegye meg.

Ama történeti jelentőségű, nagy pillanatok egyike volt ez, midőn a nemzet egy dobbanásban egyesül, midőn a hódolat, mellyel egy nemzet uralkodója iránt viseltetik, az örömteljes érzetben fokozódott szeretet és rajongás fényében aranyozódik meg.

Felülemelkedve az emberi természetben gyökerező érzelmi momentumokon, Felségednek valóban királyi elhatározása a magyar nemzetnek egy oly régi óhaját, vágyát valósította meg, melynek teljesedését nemcsak szívünk mélyén óhajtottuk, de az illetékes tényezők előtt többször – de mindeddig eredménytelenül – sürgettük.

A hála érzete tölti el tehát keblünket most, midőn eme forró óhajunk Felségednek magasztos elhatározása folytán teljesül, és örömteljes hazafiúi kötelességet teljesítünk akkor, midőn Felségednek fennkölt, magasztos elhatározásáért alattvalói hódolatteljes köszönetünket és hálánk tiszta szívből jövő kifejezését trónjának zámolya előtt leteszszük.

Kelt Szabolcs vármegye törvényhatóságának Nyíregyházán, 1904. évi május 10^{én} tartott rendes közgyűléséből.

Szabolcs vármegye közönsége nevében:

Szikszay Pál
alispán

⁵⁶ Kézzel írt dokumentum, saját kezű aláírással.

25.

Szeben vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

Nagyszeben, 1904. június 6.⁵⁷

Császári és Apostoli Királyi Felség!

Szeben vármegye törvényhatóságának közgyűlése hódoló tisztelettel és örömmel vette tudomásul Felsőgednek folyó évi április hó 18-án kibocsátott legfelsőbb kéziratát, melyvel a magyar kormányt utasítani kegyeskedett, hogy II. Rákóczi Ferencz, a magyar történelem egyik kiváló alakja hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre nézve javaslatot tegyen.

Felsőgednek ezen legmagasabb, nagylelkű, bölcs és alattvalói iránti atyai szeretetétől tanúskodó elhatározása alkalmából bátorkodik Szeben vármegye közönsége hazafiúi hálás köszönetének és örökölt tántoríthatlan hűségének és ragaszkodásának hódoló tisztelettel kifejezést adni.

Kelt Szeben vármegye törvényhatósági bizottságának Nagyszebenben 1904. évi június hó 6-án tartott rendes közgyűléséből.

Szeben Vármegye nevében:

Reissenberger Gusztáv
alispán

26.

Zemplén vármegye törvényhatósági bizottságának felirata az uralkodóhoz

H. n., é. n.⁵⁸

258.

Császári és királyi Apostoli Felség!
Legkegyelmesebb Urunk és Királyunk!

Mély, honfíui megilletődéssel, lelkes örömmel olvastuk Felsőged azon legfelsőbb kéziratának minden egyes szavát, mellyel a legkegyelmesebben utasította Magyarország miniserelnökét, hogy dicső múltú vármegyénk legnagyobb szülöttének, II. Rákóczy Ferencz, halhatatlan emléké nagy fejedelmünk hamvainak hazaszállítása iránt Felsőged Urunk- Királyunknak mielőbb javaslatot tegyen.

⁵⁷ Kézzelel írt dokumentum, saját kezű aláírással.

⁵⁸ Kézzelel írt dokumentum, saját kezű aláírással.

E kézirat olvasásánál a haza minden egyes polgárának könnyek jelennek meg szemében; de nem a fájdalom, az öröm könnyei azok, melyek mindannyiunk szemét elfátyolozzák.

Fel séged a legkegyelmesebb elhatározásával nemesen fennkölt gondolkozásának oly magas tanújelét adta ismét, amely Fel séged iránt a haza minden egyes polgárának szívét a legmélyebb hálával tölti el.

Fel séged e nemes tettével magyar nemzetének felkent Királya iránt eddig és minden alkalommal tanúsított rajongással határos szeretetét még inkább biztosította magának – és e szeretet Fel séges Urunkat Királyunkat gondterhes uralkodásában mindvégig kísérni fogja.

Esdve kérjük a Magyarok Istenét, hogy Fel ségedet a magyar nemzet e szeretetével, mint a legalkotmányosabb Királyát és bölcs Uralkodóját mennél tovább eláraszthassa.

Fel ségedtől azt kérjük, hogy alattvalói hűségünk és hódolatunk ezen őszinte és hazafias nyilvánítását kegyesen és kegyelmesen elfogadni méltóztassék.

Zemplén vármegye közönsége nevében:

Dókus Gyula
alispán

27.

A Kolozsvári Tudományegyetemi Kör választmányának levele gróf Tisza István miniszterelnökhöz

Kolozsvár, 1904. május 20.⁵⁹

Sz. 337-1904. E. K.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Urunk!

Minden magyar lelkű embernek szívét túláradó örömmel kell hogy eltöltse Ó Császári és Apostoli Királyi Fel ségének ama legfelsőbb elhatározása, mellyel teljesedésbe megy annyiak régi, hő óhajtása, hogy a legnagyobb magyar szabadsághősnek, a legönzetlenebb magyar hazafiúnak, aki csak valaha élt, a mi örök büszkeségünknek és dicsőségünknek: II. Rákóczi Ferencnek, Erdély fejedelmének szent hamvai megtérjenek végre az édesanyaként váró földbe.

Ebből a lélekemelő, magasztos alkalomból kifolyólag mi, a kolozsvári egyetem ifjúságának képviselői, tehát tágabb értelemben Erdély ifjúsága, mint a hazatérendő fejedelem hűséges alattvalóinak utódai, valamennyien egyértelműleg e kéréssel járulunk Nagyméltóságodhoz:

⁵⁹ Kézírt dokumentum, saját kezű aláírásokkal, a Kolozsvári Tudományegyetemi Kör pecsétjével.

Kegyeskedjék ezen régen óhajtott és várt legfelsőbb elhatározás feletti túlradó örömmüket, forró köszönetüket és hálánkat a trón zsámolyához eljuttatni, s ott pártfogolni azon kérésünket és egyszersmind a magyar nép közös óhajtását, hogy ne csak a hontalan Fejedelemnek, hanem anyjának, a legnagyobb magyar asszonynak: Zrínyi Ilona grófnőnek, Bercsényi Miklós gróf és felesége, Csáky Krisztina grófnőnek,⁶⁰ s a többi bujdosónak hamvai, amennyiben azok feltalálhatók, szintén hazaszállíttassanak, mégpedig ne a tervezett tengeri úton Fiume felé, hanem Románián, az egykori Rákóczi-val szimpatizáló Havasalföldön és a bérces-völgyes Kishazán[kon], Erdélyen, mint a hazatérő fejedelem országán keresztül vitessenek az ország szívébe.

Kérésünket indokolja a hajdani Erdélyország egész hű magyar népének közös óhajtása, de különösen az ifjúság egyhangú lelkesedése az eszméért, melynek éppen ezért illetékes helyre: Nagyméltóságod elé juttatásában szégyenszemre talán nem is mi, az egykori erdélyi nemes ifjúság utódai vagyunk a kezdeményezők, de azért ha a nagy és fenséges és ideális cél elérkezik – aminek elérése a mi véges és szűk látókörünk előtt úgy látszik, nem ütközik semmi keresztülvihetetlen nehézségbe –, mégis büszkéek leszünk, és jóleső érzéssel fog eltölteni a tudat, hogy abban, amit egy nemzet óhajtott és elért, egy parányi részünk nekünk is van.

Újólág kérjük Nagyméltóságodat, bírálja el magyar szíve szerint a kolozsvári egyetemi ifjúság fent előadott kérését és kegyeskedjék közreműködni, hogy ez a legszentebb óhajtása teljesüljön, hogy ez a – fennforgó körülmények között – jogos reménye meg ne hiúsuljon.

A Kolozsvári Tudományegyetemi Körnek 1904. május hó 20-án tartott rendes közgyűléséből. A választmány nevében:

Papp Lóránt
elnök

Szentpétery Gyula
titkár⁶¹

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL
K 26.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Miniszterelnökségi Levéltár, 1867–1950. Központilag iktatott és irattározott iratok. 684. csomó, XLI. tétel, 86. alapszám, 1–3. rész.

⁶⁰ Csáky Krisztina, grófnő (1654–1723), Bercsényi Miklós gróf második felesége.

⁶¹ A két tisztségviselőhöz vö. *Évk. Kolozsvári egy. kör*, 1904.

OeStA HHStA Oesterreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
KA Kabinettsarchiv, Kurrentenbillete (Handbillette),
1905–1908. 1906: B 9 c.
Kt. 221. Korrespondenzakten Kt. 221. 1904/331.

*

BONA
é. n.

BONA Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara*, online kiadvány, kiadási hely és év nélkül az Arcanum adatbázis felületén, hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/szazadosok-az-184849-evi-szabadsagharcban-96F2/iii-a-szazadosok-kesobbi-sorsa-987A/> (utolsó letöltés: 2023. április 12.).

Évk. Kolozsvári egy. kör
1904

A Kolozsvári Tudomány-egyetemi Kör évkönyve. 1903–1904, szerk. BALOG Endre, KISS Menyhért, MAKOLDY Győző, Kolozsvár, Ellenzék Könyvnyomda, 1904.

HALÁSZ–KATONA–
ÓLMOSI 2004

Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újrateremtéséhez: 1873–1906, válogatta, szerk., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta HALÁSZ Hajnal – KATONA Csaba – ÓLMOSI Zoltán, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2004.

KINCSES
2021

KINCSES Katalin Mária: A Magyar Távirati Iroda jelentései Rákóczi és bujdosótársai hamvainak magyarországi útjáról és újrateremtésükről (1906. október 27–30.), In: *Lymbus Magyarástudományi Forrásközlemények*, 19. (2021) II, 175–233.

MTCNT (23)
1904

Magyarország tiszti cím- és névtára, 23. (1904), szerk. a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1904.

II. Rákóczi Ferenc emlékezete Baranya vármegyében (1903–1940)

A Rákóczi-emlékezet kérdései

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) emlékezete fontos részét képezi a magyar identitásnak. Az általa vezetett szabadságharc (1703–1711) az egész országban éreztetette hatását. A szabadságharcra kapcsolatba hozható emlékművek gyűjteményéből látható, hogy Rákóczi képe és emlékezete az egész Kárpát-medencében értelmezhető, így van esély arra, hogy ezek a népek és országok együtt ünnepelhessék Rákóczi emlékét. Erre kiváló bizonyíték Ilyés Gábor gyűjteményes munkája, amely közel hatszáz különböző emlékjelet sorol fel Rákóczival és az általa vezetett szabadságharcra kapcsolatban.¹ A fejedelem emlékezetére állított köztéri szobrokkal újabban Kincses Katalin Mária foglalkozott.²

Maga Rákóczi emlékezete a 19. század elején jelent meg a politikai közbeszédben. A reformkorban több költő is zászlójára tűzte Rákóczi nevét, hogy ezzel is támogassa a magyar szabadság politikai követelését. Az elveszett szabadságharc után az 1860-as években került a figyelem középpontjába Rákóczi személye és küzdelmei Thaly Kálmán munkásságának köszönhetően. A fejedelem és bujdosótársainak hamvait több tudományos csoport is igyekezett megtalálni, azonban a politikai klíma még sokáig nem tette lehetővé a hamvak hazaszállítását. Erre a lehetőséget csak a századforduló politikai küzdelmei, valamint a Habsburg-ház hozzáállásának együttes megváltozása teremtették meg.³

A Rákóczi-hagyomány és a Rákóczi-kultusz viszonyának részletes elemzésére jelen terjedelmi keretek között nem vállalkozhatunk.⁴ A kutatói problémákat tovább nehezíti, hogy elődeink e szavakat gyakran egymás szinonimájaként használták. A tudományterületek között – olykor a definíciókban is – fennálló különbségek mellett az utóbbi időszakban újabb értelmezési lehetőségek jelentek meg. Az emlékezeti kutatások hagyományosan távolságtartóan és kritikusan viselkednek a korábban élő és létező hagyományokkal és kultuszokkal kapcsolatban. Az eseményektől való időbeli távolság lehetőséget adhat számukra, hogy ezeket tárgyilagosan tudják vizsgálni. Mivel azonban egy

¹ ILYÉS, 2021.

² KINCSES, 2021a.

³ A folyamatot követi végig KINCSES, 2003.

⁴ A Rákóczi-kultusz és Rákóczi-hagyomány összevetését már többen megtették korábban. A szakirodalom, valamint a viták újabb összefoglalását lásd KINCSES, 2003; KINCSES, 2020; KINCSES, 2021b.

élő folyamatról van szó, ezért szinte lehetetlen a Rákóczi-emlékezetet különállóan vizsgálni hagyományaitól és kultuszától.⁵

II. Rákóczi Ferenc emlékezetének kutatása az ezredforduló emlékűnepei (2003, 2011, 2015, 2019–2020) az újabb évfordulóhoz közeledve (2026) ismét a figyelem középpontjába került.⁶ Az elemzések mellett megjelentek olyan gyűjtemények is, melyek az emlékezet irodalmi és földrajzi lenyomatait is rögzítették.⁷ A két világháború közötti időszakban Rákóczi emlékére két előre tervezett (évfordulós) és egy „spontán” ünnepség jött létre. A fejedelem 250. születésnapjának ünnepe (1926), majd halálának 200 éves évfordulója (1935–1937), amely a szoborállítás elhúzódása miatt alakult így. A korszakban a politikai változások hatására – az első bécsi döntés következtében – ismét felvirágzott Rákóczi emlékezte, különösen a Kassára való magyar bevonulás idején (1938).⁸

Baranya vármegye a Rákóczi-szabadságharc során komoly támadások alatt állt. Egyike volt azon vármegyéknek, amelyek Rákócziék ellenében maradtak és nem csatlakoztak a rendi szövetséghez. A háború és a pestis miatt a helyi lakosság többsége elmenekült, a helyükre érkező magyar és német lakosok pedig csak részleteiben tudták átvenni az itteni hagyományokat.⁹ Baranyában ezért a Rákóczi-hagyomány és a Rákóczi-kultusz többnyire a politikai közbeszédben tűnt csak fel. A korszak Rákóczi-emlékezte is magán hordozta ezt az örökséget, mivel a megemlékezések többségét a helyi politikai akarat hívta életre, ugyanakkor a társadalmi szervezetek (egyesületek) kivették a részüket az ünnepségek szervezésében. A helyi adatok vizsgálata rámutat arra is, hogy a két közigazgatási egység – a törvényhatósági jogú város Pécs és Baranya vármegye – nem minden esetben mozgott együtt, az egyes ünnepségeknél egyik komolyabb lépéseket tett a másiknál.

Nemzeti zarándoklat Rákóczi sírjához (1903)

A Rákóczi-szabadságharc kezdetének kétszázadik évfordulóján (1903) az országban számos helyen tartottak megemlékezéseket. Hivatalos rendezvényeket – a Rákóczi és társai ellen alkotott régi törvények miatt – nem tarthattak. A magyar nemzeti érzés fokozatos erősödésével – különösen a millenniumi ünnepségek (1896) után, valamint az 1903-tól egyre komolyabb belpolitikai krízis idején – előtérbe került Rákóczi rehabilitációjának kérdése. A törvényi tiltás ellenére helyi (megyei) szinten igyekeztek megünnepelni Rákóczi emlékezetét. Egyik ilyen volt az 1903-as kassai Rákóczi-ereklék-kiállítás, mely az első nagyobb rendezvény volt a megemlékezésnek. Az itt kiadott

⁵ Az emlékezet társadalmi gyökereiről lásd HALBWACHS, 2018; a történelem és földrajz kapcsolatairól bővebben lásd NORA, 1999.

⁶ PAP, 2016; KISS, 2021.

⁷ KISS, 2023b; TÜSKÉS, 2023.

⁸ KISS, 2021.

⁹ SZITA, 1976; NAGY, 1986; BÁNKUTI, 2005; KISS, 2017.

emlékérem volt az első ilyen, amelyet Rákóczi arcmásával jelentettek meg, megteremtve ezzel egy későbbi hagyományt.¹⁰

A kezdeményezések közül kiemelkedett annak a nemzeti zárandoklatnak a terve, amelyet Konstantinápolyba kívántak szervezni 1903. október elejére. A bizottságban a magyar politikai és tudományos élet számos képviselőjét megtalálhatjuk, például Thaly Kálmánt,¹¹ Vámbéry Ármint,¹² Szádeczky-Kardoss Lajost¹³ és Wosinsky Mór¹⁴ apátplébánost. A zárandoklat céljaként Rákóczi és bujdosótársai síremlékének meglátogatását, valamint a „kuruc király” Thököly Imre és az 1848–1849-es szabadságharc hőse, Guyon Richárd sírjának megtekintését jelölték meg. Kötelező programként a konstantinápolyi utazással számoltak, az utóbbi két hely felkeresését pedig csak a költségek vállalásával, önkéntes módon tették lehetővé.¹⁵ Baranya vármegyéét Rónaky Kálmán¹⁶ árvaügyi ülnök képviselte, aki egy díszes koszorút juttatott el a távoli földre, utazásairól pedig beszámolót tett közzé a helyi sajtóban és egy kiadványban.¹⁷

Rákóczi és társainak újratemetése (1906)

Rákóczi Ferenc és társai ellen 1715-ben hoztak törvényt (XLIX. törvénycikk) árulással vádolva őket.¹⁸ Hamvaik felkutatása és hazahozása ezért hosszadalmas és fáradtságos politikai és jogi küzdelmet vetített elő. Célzott tevékenységként az 1870-es években jelentek meg azok a politikai feliratok, amelyek követelték a hamvak hazahozatalát és a törvényi korlátozás megszüntetését. A folyamat lassan haladt, és csak a politikai klíma megváltozása után érhetett el addig, hogy tényleges munkálatokba kezdhessenek.¹⁹

Az újratemetési ceremóniát a vonatút, valamint a temetések (Budapest, Kassa, Késmárk) együttese jelentik.²⁰ A kultusszal foglalkozó kutatások rámutattak arra, ahogyan a helyi közösségek – vagy országos hivatalok – képviselői reagáltak erre az ünnepi eseményre.²¹ Ez azonban csak ott történt meg, ahol a temetési menet valóban át is haladt.

¹⁰ KINCSES, 2003.

¹¹ Thaly Kálmán (1839–1909) politikus, költő és történész, a Rákóczi-szabadságharc korszakának egyik legismertebb kutatója. Munkásságát fémjelzi a fejedelem és bujdosótársai hamvainak felkutatása és hazahozása. MÉL, II, 1982, 851–852.

¹² Vámbéry Ármin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár, az MTA tagja. MÉL, II, 1982, 948–949.

¹³ Szádeczky-Kardoss Lajos (1859–1935) történész, egyetemi tanár. Kutatási területe a 16–17. századi Erdély történelme, valamint a kor forráskiadása volt. MÉL, II, 1982, 689.

¹⁴ Wosinsky Mór (1854–1907) apátplébános, régész, a Tolna vármegyei régészeti múzeum alapítója és első igazgatója. MÉL, II, 1982, 1054–1055.

¹⁵ Rákóczi zárandoklat Konstantinápolyba, 1903.

¹⁶ Rónaky Kálmán (1864–1946) jogász, helytörténész és újságíró. ROMVÁRY, 2010, II, 185.

¹⁷ RÓNAKY, 1904.

¹⁸ 1715. évi XLIX. törvénycikk bünbocsánat a szatmári megegyezésben kitűzött határidőn belől hazatértek részére, s másoknak, kik arra a határidőre vissza nem tértek, száműzetése. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=71500049.TV>. (Utolsó letöltés: 2023. július 29.)

¹⁹ Az újratemetéssel kapcsolatos dokumentumok válogatását lásd HALÁSZ–KATONA–ÓLMOSI, 2004.

²⁰ VARI, 2013.

²¹ A Magyar Távirati Iroda 1906-os jelentéseit közli: KINCSES, 2021c.

Baranya vármegye és Pécs viszont túlságosan távol volt ezektől, így itt az eseményen részt vevőkről lehet szólni pár szót. A vármegyét Koszits Kamill²² alispán, Farkas Sándor, a Jeszenszky család két tagja (ifj. Ferenc és Imre), Kardos Kálmán, Krasznay Mihály, Mándy Samu, Ország Lajos²³ és dr. Szivér István képviselte. A kassai küldöttségbe Koszits Kamill, ifj. Jeszenszky Ferenc, Jeszenszky Imre és Mándy Samu került, a budapestit pedig gróf Benyovszky Móric²⁴ vezette.²⁵

Pécs városát egy kisebb (háromtagú) küldöttség képviselte Nendtvich Andor²⁶ polgármester, Hamerli Imre²⁷ és Erreth János²⁸ főispán részvételével.²⁹ A város koszorújáról pontos leírást közöltek a helyi sajtóban, a feliraton pedig „Rákóczi szellemének – Pécs város közönsége” állt.³⁰ A vármegye által átadott koszorú ugyanakkor később komoly viták kereszttüzébe került, mivel annak kifizetése elhúzódott.

Pécsen a magisztrátus rendelkezett a város épületeinek nemzeti lobogóval történő ellátásáról, valamint hivatali szünetet rendelt el a halmvok hazaérkezésének idejére.³¹ A város templomai gyászistentisztelet keretében emlékeztek meg a fejedelem és társainak hazatéréséről. Nendtvich Andor polgármester a részvételre külön felszólítást is küldött a helyi tisztségviselőknél.³² Az ünnepi műsorok szervezését a helyi társadalmi szervezetek (Pécsi Katolikus Kör, Pécsi Püspöki Jogakadémia Polgársága, Pécs-baranyai Vendéglősök Ipartársulata) vállalták magukra.³³ Az ifjúság számára előírták az ünnepségeken való részvételt a népiskoláktól a középiskolákig bezárólag, vallási felekezettől függetlenül.³⁴

²² Koszits Kamill (1860 k.–1932) Pécsen végezte iskoláit, a vármegye szolgálatába állt, majd annak alispánja lett. Több társadalmi szervezet tagja, tevékenyen hozzájárult a helyi tűzoltóság megteremtéséhez. *Pécsi Napló*, 1932a.

²³ Ország Lajos (1858–1921) agrárszakértelemmel bíró pécsi földbirtokos, a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület elnöke. ROMVÁRY, 2010, II, 54.

²⁴ Benyovszky Móric (1872–1936) városi főispán (1917–1918, 1935–1936), számos intézmény vezetőségi tagja. Uo., I, 101.

²⁵ *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 1906a. A *Pécsi Közlöny* közreadta a teljes listát is: „Koszits Kamill Baranya vármegye alispánja, Fazekas Sándor, Jeszenszky Imre, Kardos Kálmán, ifjú Krasznay Mihály, Mándy Samu, Ország Lajos, Szinkovich Károly, Szivér István dr., Német Lipót, Stajevics János, Kemény Boldizsár, Radó Dezső, Szeifricz István, Brázay Kálmán, Göde Sándor és Keserics Ferenc.” A lovasbandériumban ifj. Jeszenszky Ferenc, Jeszenszky Manó és Madarász Ákos vett részt. *Pécsi Közlöny*, 1906a.

²⁶ Nendtvich Andor (1867–1951) Felvidékről származó evangélikus család pécsi sarja, 1906–1936 között volt Pécs polgármestere. Hivatali idejében épült ki a város közüzemi hálózata, valamint ekkor került Pécsre az Erzsébet Tudományegyetem. Életrajzának legújabb összefoglalása: NAGY, 2021, 189–297.

²⁷ Hamerli Imre (1867–1927) pécsi kesztyűgyáros és szállodatulajdonos. A két világháború közötti időszakban számos társadalmi szervezet és egyesület tagja és vezetője. ROMVÁRY, 2010, I, 286.

²⁸ Erreth János (1845–1915) főispán, a városi bőrriparban élen járó Erreth család tagja. Uo., I, 209.

²⁹ *Pécsi Napló*, 1906d.

³⁰ *Pécsi Közlöny*, 1906b.

³¹ *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 1906b.

³² *Pécsi Napló*, 1906e.

³³ *Pécsi Napló*, 1906b; *Pécsi Napló*, 1906c.

³⁴ *Pécsi Napló*, 1906a; *Pécsi Napló*, 1906g.

Baranya vármegyében több helyen (Dárda, Garé, Hosszúhetény, Magyarbóly, Mecsekszabolcs, Sellye, Villány, Vörösmart) is tartottak hazafias megemlékezéseket Rákóczi éltetve. Itt a települések vezetői, a prominens egyesületek (kaszinók, dalárdák) tartottak ünnepséget a helyi lakossággal közösen.³⁵

A Rákóczi-emlékezet alakulása a két világháború között

A korszak politikai helyzete miatt a Rákóczi-emlékezet is komoly kihívásokkal szembesült. A kultuszhoz kapcsolódó legfontosabb emlékhelyek is – így Rákóczi Ferenc szülőhelye (Borsi), valamint végső nyughelye (Kassa) – az új magyar határon túlra kerültek, ezek látogatása pedig több nehézségbe is ütközött. A Monarchia utódállamaiba kerülő magyar kisebbség számára Rákóczi emlékhelyei saját identitásuk biztosítását és az anyaországgal való kapcsolatot is szimbolizálta. A távolabbi emlékhelyek – így például Rákóczi halálának helye (Rodostó) – egy szintén háborútól sújtott ország területén maradt, de ezt a korszakban könnyebb volt meglátogatni a Habsburg-utódállamok területén lévőkhöz képest. Ebben az időszakban újították fel azt a házat Rodostóban, ahol Rákóczi emigrációját töltötte.³⁶

Rákóczi emlékezte – a szobrokon és emlékhelyeken kívül – a politikai közbeszédben is tovább élt. A korszak első ünnepségére a fejedelem születésének 250. évfordulója (1926) alkalmából került sor. Ekkoriban szervezték a mohácsi csata (1526) négyszáz éves évfordulójának nemzeti ünnepét is, így a figyelem erősen megoszlott. Az országos Rákóczi-megemlékezést Budapesten tartották, ahová várták a vidéki városok és megyék képviselőit is. A kormányzat ezenkívül a diákságot tudta mozgósítani, ami oktatási rendeletekben valósult meg.³⁷ Pécsen az iskolai ünnepségek domináltak, amelyekkel a helyi sajtó közléseiből részletesen is megismerkedhetünk.³⁸

A két világháború közötti időszak legnagyobb szabású Rákóczi-ünnepére az 1935-ös évben, a fejedelem halálának 200 éves évfordulóján került sor. Ekkor szinte az egész magyar politikai, civil és tudományos élet megmozdult, hogy a fejedelemnek méltó emléket állítson. A budapesti (központi) ünnepségek mellett számos vidéki településen és külföldön is tartottak megemlékezéseket.³⁹ Baranya vármegye is meghívást kapott a budapesti eseményre, azonban különböző okok miatt (nemzetgyűlési választás miatti lekötöttség, díszruha hiánya) ezt a jogot átruházták Igaz Béla⁴⁰ felsőházi képviselőre. Pécs városát a polgármester Nendtvich Andor képviselte. A városban ugyanakkor az országos eseményekhez képest szerényebb körülmények között, de tartottak megemlékezéseket. Kiemelkedtek ezek közül az iskolai rendezvények, melyekről a korabeli iskolai érte-

³⁵ *Pécsi Napló*, 1906f; *Pécsi Napló*, 1906h.

³⁶ FODOR–KOVÁCS–KÖVECSI–OLÁH, 2017.

³⁷ DERGEZ, 2023.

³⁸ *Pécsi Napló*, 1926.

³⁹ KISS, 2021.

⁴⁰ Igaz Béla (1865–1935) kanokok, hitoktató, a Pécsi Egyházmegye tisztviselője. Emellett a vármegye törvényhatósági bizottsága, valamint a felsőház tagja. ROMVÁRY, 2010, I, 329.

sítók leírásokat is közöltek. A város ünnepi eseményét 1935 februárjában tartották, amikor is a Magyar Nemzeti Szövetség pécsbaranyai köre szervezett ülést.⁴¹

Az országgyűlés az évfordulóra különálló kétpengős ezüstérmék veretéséről fogadott el törvényt, amelyekből százezer darabot kívántak kiadni. Az érme egyik oldalára II. Rákóczi Ferenc fejedelem domborművét tervezték, a másikra a magyar címet a Szent Koronával Rákóczi-korabeli virágdíszes barokk keretben.⁴²

A legfőbb cél azonban ekkor még nem sikerült, ugyanis a Rákóczi emlékére állított szobor még nem készült el. Ez csak 1937-ben valósult meg, amikor is felavatták az Országház előtti Kossuth téren. Az avatási meghívó tízfős küldöttségre szólt, amely azonban a helyi megbeszélések során végül hétre változott (lásd a 21. számú forrást). Baranya vármegye külön részvételéről a kutatásaink alapján eddig nem került elő adat.

Az 1938. november 2-án elfogadott első bécsi döntés szerint Magyarország visszakapta Kassát, Ungvárt, Munkácsot és annak környékét, ugyanakkor számos, korábban az országhoz tartozó terület Csehszlovákiánál maradt. A visszacsatolt területekre való bevonulás során felhasználták Rákóczit emlékéit mint legitimáló tényezőket. A magyar történelem szereplőjének ilyenfajta felidézése a propagandisztikus célok mellett a terület szimbolikus visszafoglalását is célozhatta. A korabeli vélekedések szerint ezek a területek (például Kassa) csak ideiglenesen voltak távol a magyar hazától, így az 1938-as események helyreállították a korábbi állapotokat.⁴³ Szívesen nyúltak olyan vizuális megoldásokhoz, ahol Horthy Miklóst Rákóczi Ferencsel egy képen ábrázolták.⁴⁴

A Kassára való 1938. november 11-i bevonulást és Rákóczi emlékeit természetesen a filmhíradó is megörökítette. A katonai felvonulás során felidéztek a fejedelem emlékeit, aki több mint kétszáz évvel korábban (1706-ban) látogatta meg a várost. A közvetítésben láthatjuk Horthy beszédét, amelyben magyar és szlovák nyelven is szólt a közönséghez. A felszólalás – illeszkedve a bevonuláskor elhangzottakhoz – noha számos közhelyet tartalmazott, szimbolikus jelentősége mégis tagadhatatlan.⁴⁵

A pécsi egyetemi atlétikai klub – korábbi szokásainak megfelelően – egy stafétafutást kívánt szervezni. A „Felvidék visszakerülésének” megünneplését egy Pécs–Kassa közötti váltófutással képelték. Az 540 kilométeres váltófutás célja a fejedelem sírjának meglátogatása, valamint egy koszorú elhelyezése volt. A kezdeményezés örömteli fogadtatásra talált országosan, így a fővárost is érintő pécsi staféta végül kiegészült az országos szervezet futóival.⁴⁶ A menet november 20-án, vasárnap ért Kassára, ahol megkoszorúzták a fejedelem sírját. Hazaútkjukat már busszal folytatták, ami után Makay

⁴¹ KISS, 2023a.

⁴² 1935. évi XI. törvénycikk a II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékeit megörökítő kétpengős ezüstérmék veretéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93500011.TV>. (Utolsó letöltés: 2023. július 29.)

⁴³ Kassa több ízben is gazdát cserélt az első világháborút követően. A sorozatos impériumváltások (1918–1919) kihattak a településen élők gondolkodására. Lásd SIMON, 2017. Az első bécsi döntés utáni eseményekkel kapcsolatos visszaemlékezéseket közli SIMON, 2018.

⁴⁴ KISS, 2020.

⁴⁵ BABUCS, 2021.

⁴⁶ *Sport hírlap*, 1938.

István⁴⁷ polgármester fogadta őket a város főterén.⁴⁸ Az esemény a magasztos célok ellenére nem maradt visszhang nélkül. A *Pécsi Napló* egyik közlése szerint az Országos Testnevelési Tanács egyik ülésén kijelentették, hogy országos sportünnepélyt csak az OTT előzetes engedélyével lehet megtartani.⁴⁹

Zemplén vármegye 1939-ben felhívást tett közzé Rákóczi Borsiban található szülőházának megmentésére. Bornemissza Miklós, a vármegye alispánja akciót hirdetett, hogy a kastélyt nemzeti zarándokhellyé és múzeummá tehesse. A helyreállítási költségekhez a vármegye közössége kérésrel fordult a magyar törvényhatóságokhoz, hogy támogassák mozgalmukat. Ezt Baranya vármegye 200 pengős utalvánnyal támogatta, amit Zemplén vármegye képviselői meg is köszöntek válaszukban.⁵⁰

*

A válogatásra kerülő iratok között találhatunk hivatalos beszámolókat, a városban bevezetett döntésekről szóló feljegyzéseket, valamint nagyobb eseményekre szóló meghívókat és az azokra adott válaszokat. Az egyik fő forrást a Pécs város iratainál található iratcsomó jelenti, ahol összefuttatták az 1902 és 1909 között érkezett irományokat. A hosszú ünnepi időszak után a források az emlékévek (1926, 1935) köré csoportosultak. A közölt források arányából látható, hogy előbbi időszakban élénkebb kommunikáció folyt a megemlékezésekkel kapcsolatban. Ezt igyekeztem helyi érdekű ügyek bemutatásával ellensúlyozni.

A forrásközlés alapját a hivatalos szervek által küldött meghívók és az azokra adott helyi válaszok, határozatok és döntések jelentik. A hivatalos kommunikáció csatornáit bemutató írások a megemlékezést lebonyolító szervekkel, a helyi igazgatási szervek vezetőivel és a kisebb települések döntéshozóival is foglalkoznak. Egy esetben egy helyi szintű vizsgálat anyagai (jelentések) kerültek be a válogatásba, melyek a gyűjtőívекkel kapcsolatos ügyintézészt érintették. Alapvetően törekedtünk a források eredeti nyelvezetének megőrzésére, viszont az ékezetek és a központozás, a hónapok nevei, illetve a személy- és helynevek tekintetében a mai helyesírási szabályokat alkalmaztuk (így például a Rákóczi névalakot a ma használt Rákóczi helyettesíti).

⁴⁷ Makay István (1876–1941) Pécs városának tisztviselője, később polgármestere (1936–1940). ROMVÁRY, 2010, I, 482–483.

⁴⁸ *Dunántúl*, 1938.

⁴⁹ *Pécsi Napló*, 1938.

⁵⁰ MNL BaVL 410. b. 24690/1940.; Nemzeti zarándokhellyé építik át Rákóczi szülőházát és múzeumot rendeznek be benne. *Új Magyarág*, 1940, 4.

Források

1.

Levelek a Rákóczi-zarándoklat előkészítő bizottságától

1903. szeptember 10–14.

MNL BaVL IV. 1406. g. 9284/1909.

Több levél a nemzeti zarándoklaton való részvételre

I.

A Rákóczi-zarándoklat előkészítő bizottságától. Budapest, IV. Kishíd-utca 4.
Pécs szab. kir. város közönségéhez!

II. Rákóczi Ferenc és szabadságharca emlékezetének ünneplésétől zeng az ország, Kárpátoktól az Adriáig. Dicsőítjük a magyar szabadság legeszményibb vezérlő fejedelmének a világtörténelemben páratlan nemes jellemét; kiállítás rendeztünk a daliás kuruc korszak ereklyéiből; szobrot emelünk nemzeti eszményképünknek; törvénycikkben óhajtjuk megörökíteni hazánk és nemzetünk megmentése körül szerzett elévülhetetlen érdemeit.

De érezzük, hogy mindezzel nem róvtuk le a hála és kegyelet adóját Rákóczi emléke iránt. A nemzeti ünneplés teljességéből hiányzik valami: a legmagasztosabb kegyeletnyilvánítás, – és sóhajtásunk elszáll messze keletre, hol a dicső szabadsághős és vértanútársai idegen földben porladoznak.

„Megujulnak a nemes magyar nemzet régi sebei”⁵¹ és felújul a nemzet régi hő kívánsága, hogy a szentelt hamvak haza hozassanak és nemzeti Pantheonban őriztessenek. De míg ez beteljesedik: Rákóczi konstantinápolyi sírja légyen a magyar nemzet búcsújáró helye.

A szabadságharc emlékünnepe mindenfelől kegyeletes vágyakozást kelt a honfiszívekben elzarándokolni a szentelt hamvakhoz, hogy ott ihletet és új erőt merítsünk nemzeti eszménkért folytatott küzdelmeinkre s hogy sírja fölött imát rebegjünk a legdicsőbb szabadsághős nemes lelke dicső eszméinek teljesedéséért.

Ezen országszerte érzett óhaj megvalósítása végett f. é. október elején nemzeti zarándoklatot rendezünk Konstantinápolyba, hol a lazaristák galatai templomába,⁵² a ma-

⁵¹ Az idézet Rákóczi „A keresztyén világ minden fejedelmeinek és reszpublikáinak” 1703-ban megfogalmazott, de csak 1704-ben kiadott kiáltványának kezdőmondata. GEBEL, 2009, 39–40.

⁵² Rákóczi halálának idején még jezsuita templom, majd később a lazarista misszió St. Benoît-temploma lett. A lazarista rendet (katolikus társaságot) Páli Szent Vince (1589–1660) alapította 1625-ben. PALLAS, 1895, 313.

gasztos lelkű Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferencz és fia József, valamint gróf Bercsényi Miklósné, gróf Csáky Krisztina stb. alusszák örök álmukat.⁵³

Fel akarjuk keresni a közeli Kis-Ázsiában Thököly Imrénének a „kuruc-királynak” és Guyon Richárdnak az 1848/49-iki szabadságharc hős tábornokának sírját s elzarándokolni kívánunk Rodostóba, Rákóczi és bujdosó társai utolsó kálváriájához, a nagy Bercsényi és a hű Eszterházy Antal, Sibrik Miklós stb., sírjaihoz.

Mély tisztelettel alulírott előkészítő bizottság hazafias kötelességének tartja, hogy a kegyeletes zarándoklatra Pécs szab. kir. város közönségének figyelmét felhívja. E nemes törvényhatóság képviselői nem lehetnek ott távol, a hol magyar hazafiak buzgó imája száll az ég felé és a kegyelet adóját honfíúi kezek helyezik el a száműzött szabadsághősök sírjain. A nemes törvényhatóságot tehát azzal vagyunk bátrak e zarándoklatra meghívni, hogy magát a küldöttségek sorában képviseltetni és II. Rákóczi Ferencz és a többi hősök sírjára koszorút letéetni kegyeskedjék.

Bizton reméljük, hogy a többi megyék és városok a tudományos testületek és hazafias egyesületek küldöttségeinek sorában fognak járulni hőseink hamvaihoz a nemes törvényhatóság közönségének képviselői is.

Hazafias tisztelettel,

Budapest, 1903. szeptember 10.

A Rákóczi zarándoklat előkészítő bizottsága

Desseffy Arisztid

II.

Nagyságos Polgármester Úr!

Midőn hazafias tisztelettel bátorkodtunk a Rákóczi zarándoklat bizottságának mellékelt beadványát Nagyságod kegyes figyelmébe és jóakarátú támogatásába ajánlani, méltóztassék megengedni, hogy a zarándoklat útitervére hívjuk fel nagybecsű érdeklődését. Ez útiterv a részvétel módozataira nézve minden felvilágosítást megad. Azon reményben, hogy Nagyságod hazafias érzése ez ügy előmozdításában is meg fog nyilatkozni, vagyunk

hazafias tisztelettel

Budapest, 1903. szeptember 11.

A Rákóczi Zarándoklat Előkészítő Bizottsága,

Desseffy Arisztid

⁵³ Gróf Csáky Krisztina nyughelye ekkor még Rodostóban volt, nem pedig Konstantinápolyban. Az emlékhelyét Csáky Albin állíttatta helyre 1892 és 1894 között. SCHWARCZWÖLDER, 2017, 377–378.

III.

Nagyságos Uram!

A Rákóczi zarándoklat előkészítő bizottsága bátor volt a törvényhatósághoz beadványt intézni és azt Nagyságodhoz szóló ajánló levéllel kísélni. Engedje meg Nagyságod, hogy a mikor kegyes elnégését kérem azért, hogy tévedésből mindkét iratra bélyegzővel került névaláírásom, egyúttal ismételten kérjem Nagyságod hazafias jóindulatát a kegyeletes cél érdekében.

Hazafias tisztelettel,

Nagyságodnak kész szolgálója,

Budapesten, 1903. szeptember 14-én.

A Rákóczi zarándoklat előkészítő bizottságának nevében

Dessewffy Arisztid

2.

Pécs városi tanács válasza a nemzeti zarándoklaton való részvétel tárgyában

1903. szeptember 18.

MNL BaVL IV. 1406. g. 9284/1909.

Jegyzőkönyv-kivonat (21797-21490/1903. szám)

Tekintetes Közgyűlés!

A Rákóczi zarándoklat előkészítő bizottsága nevében Dessewffy Arisztid úr kérelmet intézett Pécs szab. kir. város közönségéhez, hogy a magyar szabadság legszemélyibb vezérlő fejedelmének a dicső szabadsághős II. Rákóczi Ferencz és vértanú társainak Konstantinápolyban porladozó hamvaihoz f. év október hó elején indítandó kegyeletes nemzeti zarándoklatban magát képviseltesse s a nagy hősök sírjára koszorút tétessen le.

A város tanácsa azon hazafias meggyőződésben, hogy a honnak s városunknak minden fia méltányolni tudja nemzeti eszményképünknek a magyar szabadság kivívása körül szerzett elvülhetetlen érdemeit s ebből folyólag addig is míg a nemzeti mártír hamvait az édes anyaföld visszanyeri egy ily kegyeletes nemzeti zarándoklaton városunk képviseltetését hazafias kötelességének ismeri javasoljuk, hogy a törvényhatósági bizottság határozza el, miként cím zarándoklaton magát a jelentkezendő bizottsági tagok által képviselteti s a nagy szabadsághős sírjára hálás kegyelete jeléül díszes koszorút helyeztet el. A jelentkezőkkel a zarándoklat részletes programját polgármester közölni fogja. Pécssett, 1903. szeptember 18-án.

3.

Pécs szabad királyi város törvényhatósági bizottságának közgyűléséről felvett jegyzőkönyvi kivonat

1903. szeptember 27.

MNL BaVL IV. 1406. g. 9284/1909.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1903. évi szeptember hó 27-én d. u. 3 órakor tartott rendkívüli közgyűléséből felvett jegyzőkönyvi kivonata.

A Rákóczi zárandoklat előkészítő bizottsága megkeresi Pécs sz. kir. város közönségét, hogy a magyar szabadság legeszményibb vezérő fejedelmének a dicső szabadsághős II-ik Rákóczi Ferencz és társainak Konstantinápolyban porladozó hamvaihoz f. év október hó 10-én indítandó kegyeletes nemzeti zárandoklatban magát képviseltesse s e nagy hősök sírjára koszorút tétessen le.

A bizottsági közgyűlés a tanács indokolt javaslatot egyhangúlag elfogadván elhatározza, hogy ezen zárandoklaton a város közönségét a jelentkezendő bizottsági tagok által képviselteti s azok által a nagy szabadsághős sírjára hálás kegyeletes jeléül díszes koszorút helyeztet el.

K. m. f. kiadta: főjegyző helyett aljegyző⁵⁴

4.

Levélváltás a Pécs városi magisztrátus és Rónaky Kálmán között a nemzeti zárandoklaton való részvétel tárgyában

1903. szeptember 29. – október 10.

MNL BaVL IV. 1406. g. 9284/1909.

Jegyzőkönyv-kivonat, a hátoldalán megadott válasszal

Tisztelt bizottsági tag úr!

Városunk törvényhatósági bizottsága egy Budapesten alakult előkelő s nemes egyénekből álló bizottság meghívása folytán f. évi. 249. sz. a. hozott határozatával elhatározta, hogy a Rákóczi-szabadságharc 200-dos évfordulója alkalmából a dicső szabadsághős II. Rákóczi Ferencz és honfitársainak Konstantinápolyban porladozó hamvaihoz rendezendő s Budapestről f. év október hó 9-én este Brassó-Predealon át avagy október hó 10-én délután Verciorován át kiinduló kegyeletes nemzeti zárandoklaton a város közönségét a jelentkezendő bizottsági tagok által képviselteti s azok által a nagy szabadsághős sírjára hálás kegyelete jeléül díszes koszorút helyeztet el.

⁵⁴ Az aláíró Makay István volt másodaljegyzői pozícióban.

Ezen határozat alapján tisztelettel felkérem, hogy a mennyiben a fenti zárandoklaton melynek részletes programja főjegyzőnél a hivatalos órák alatt betekinthező – részt venni óhajtana, ebbéli szándékát f. évi október hó 4-ig ugyanannál bejelenteni szíveskedjék.

Pécs, 1903. szeptember hó 29-én.

kir. tanácsos
polgármester

(túloldalon)

Tekintetes Tanács!

Jelentem, miként nálam Reeh György⁵⁵ úron kívül ki csak feltételesen jelentette ki, hogy meg akadály fel nem merül, más senki sem jelentkezett.

A mint is kérem méltóztatik intézkedni az iránt hogy az elrendelt koszorú miként küldessék el.

Nézetem szerint, ha Reeh Úr csakugyan akadályozva lenne, czélszerű lenne a koszorú átadásával a zárandoklatban ki résztvevő Rónaky Kálmán megyei árvaszéki ülnök urat felkérni.

Pécs, 1903. október 8.

Kiegészítés:

Tekintetes Tanács!

Tisztelettel jelentem, hogy a szalagot Rónaky Kálmánnak átadtam a szabadsághősök sírjára leendő elhelyezése végett. Péccsett, 1903. október 10-én.

[olvashatatlan aláírás – K. M.]

⁵⁵ Reeh (Reéh) György (1862–1932) rendőrkapitány, tűzoltótestület-parancsok, később városi tanácsnok, több egyesület vezető tagja. Többben a „Tettye koronázatlan királya”-ként tartották számon, mivel jelentősen hozzájárult a terület fejlesztéséhez. ROMVÁRY, 2010, II, 170.

5.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottsága által 1904. évi június hó 20–21-én tartott rendes közgyűléséről felvett jegyzőkönyv-kivonat

1904. június 20.

MNL BaVL IV. 1406. g. 9284/1909.
Jegyzőkönyv-kivonat (III/16618/1904. szám)

Főjegyző felolvassa dr. Jobst László⁵⁶ bizottsági tagnak következő indítványát: Ő császári és apostoli királyi Felsége legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvai hazaszállíttassanak s itt a haza szent földjébe helyeztessenek örök nyugalomra. Figyelemmel arra, hogy Ő cs. és apost. kir. Felségének ezen fejedelmi ténye, ezen tévhitet, mintha a múlt nagyjainak tisztelete és megbecsülése a dicsőségesen uralkodó Habsburg ház iránt való hűség és lojalitással összeegyeztethető nem volna, egyszer s mindenkorra megdöntötte, indítványozza, hogy a t. törvényhatósági közgyűlés intézzen hála feliratot Ő cs. és apost. kir. Felségéhez és ebben kifejezést adva alattvalói hódolatának és köszönetének, Őt a város közönségének tántoríthatatlan hűségéről és ragaszkodásáról biztosítsa. Tisztelettel maradtam a t. bizottsági közgyűlésnek alázasztos szolgája Jakab László bizottsági tag.

Ezen indítvány lelkes éljenekkel fogadtatván, ezt élő szóval is megokolja, mely alkalommal a fenti indokokon felül felemlíti ezt, hogy még egy momentum van, mely fel-emelőleg hatott reá. – Ha valamikor szükség arra, hogy az egységes magyar állam eszméje tért foglaljon, úgy most van annak ideje.

Látjuk mint támadják meg tévtanokkal a [...] állam alapjait és kosmopolitikus jelzavak hirdetésével mint akarják összedönteni a magyar nemzeti államot. Ezzel szemben látjuk, hogy akit mint nemzeti fejedelmet tisztelünk, Ő Felsége a Király viszi be hazai földre. Megvalósul így a legmagyarabb nemzeti gondolat, melyet bevisz a magyar társadalmi életbe is. Ezen eszme megvalósulása készítette indítványa megtételére. Ezért indítványozta, hogy Ő Felségét ezen ténye alkalmából legmelegebben üdvözüljük, adjunk kifejezést hódolatunknak és hálánknak. Mely lelkes éljenzéssel fogadott felszólalást követően főjegyző felolvasta a hódoló feliratnak következő tervezetét:

Császári és Apostoli Királyi Felség! A magyar nemzet ősi időktől fogva rajongott a szabadságért, ez képezte minden időben legféltebb kincsét s épp ezért mindenkor hálával és kegyelettel viseltetett azok emléke iránt, akik jogait, szabadságát megvédelmezték.

E jellemző tulajdonságában gyökerezik nemzetünknek az a régi benső vágya is, hogy történelmének egyik legkimagaslóbb alakja, a magyar szabadság legtündöklőbb hőse:

⁵⁶ Visy (Jobst) László (1854–1935) jogász, később pécsi főispán (1911–1917). Több helyi testületben is szerepet vállalt. A Visy nevet 1905-től használta, amikor a család édesanyja révén magyar nemességet kapott. VISY, 2003; ROMVÁRY, 2010, II, 393.

⁵⁷ Olvashatatlan szó.

II. Rákóczi Ferencnek idegen földben nyugvó hamvai az ország költségén hazaszállítassanak. Felséged pedig megértvén hűségés nemzetének óhaját s azzal együtt érezvén, a király és nemzet közti fenséges harmóniának dicső megnyilatkozásaként megörvendettette nemzetét azzal a legfelsőbb kéziratral, mely által régi közóhaja teljesedésbe megy. Felséged a bölcs és nagylelkű elhatározásában lélekemelő megnyilatkozását látjuk hű magyar nemzete iránt érzett atyai szeretetének, melyért a midőn szívünk mélyéből fakadó hálás köszönetünknek kifejezést adunk, egyben biztosítjuk Felségedet, hogy a korona fényének s az ország ereje és tekintélyének forrását képező: Király és nemzet közötti együttérzésnek örök időközön át leglelkesebb ápolói leszünk a hogy a jövőben is változhatlan hűséggel, törhetetlen és szeretetteljes ragaszkodással fogunk Felséged iránt viseltetni, mindennapi imánkba foglalván azt a kérésünket, hogy a Mindenható, Felségedet szeretett jó és nagy királyunkat áldásaival elárasztva még soká tartsa meg! Kik a legmélyebb alattvalói hódolattal maradtunk.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1904. évi június hó 20-án tartott közgyűlésünkben Császári és Apostoli Királyi Felségednek leghűségesebb alattvalói és szolgálói. Pécs szab. kir. város közönsége nevében – polgármester – főjegyző.

A törvényhatósági bizottsági közgyűlés dr. Jobst László indítványát s a fenti felirati szöveget egyhangú lelkesedéssel elfogadván a hódoló hála feliratot/K a magyar m. kir. minister elnök úr útján a legmagasabb trón zsámolyához felterjeszteni rendeli.

Egyben kimondja, hogy ezzel Udvarhely vármegye hasonlóképpen megkeresése is elintézését nyert.⁵⁸

6.

Egry Béla⁵⁹ képviselő önálló beadványa a törvényhatósági bizottsághoz

1906. október 6.

MNL BaVL IV. 410. b. 5996/1907.

Határozza el Baranyavármegye közönsége, hogy dicső és halhatatlan emlékű fejedelmünk II. Rákóczi Ferenc szent hamvainak folyó évi október hó 27-én leendő haza érkezése feletti határtalan örömeinek külső jeléül a vármegye összes középületeire a nemzeti lobogókat kitűzeti, ezeket a Kassán folyó évi október hó 29-én végbemenő ünnepies szertatások befejezése után vonatja csak be.

Baranyavármegye közönsége megkeresi és fölkeri az egyházmegye főpásztorát Zichy Gyula gróf püspököt (Ő méltóságát) és a más vallásfelekezetek lelkesi hivatalait, miszerint rendelje el, hogy folyó évi október hó 27-én *hat* órakor – amikor dicső fejedelmünk hamvai Orsovánál az édes magyar haza földjére érnek, vármegyénk községeiben

⁵⁸ Udvarhely vármegye még 1904 áprilisában küldött felhívást a törvényhatóságokhoz, hogy Rákóczi hamvainak hazahozatalát közösen kérvényezzék a kormánynál. Erre válaszoltak most a közgyűlésen.

⁵⁹ Egry Béla (1858–1921) ügyvéd, később országgyűlési képviselő. Oroszlánrészt vállalt a *Pécsi Közlöny* folyóiratban főszerkesztőként, később főmunkatársként. ROMVÁRY, 2010, I, 188.

lévő összes harangokat szólaltassák meg – s 30 percen át – hirdesse zúgásuk a történelmi nagy eseménynek tényre válta felett a nemzet örömét.

Rendeljük el, hogy folyó évi október hó 29-én, az ünnepi szertartásoknak Kassán történelmi végbemenetele alkalmából a vármegye összes templomaiban, (imaházai-ban) reggeli 9 órakor ünnepi ~~szent mise~~ (istentisztelet)⁶⁰ tartassék, s a ~~szent mise~~ (istentisztelet) után szószékről hirdettessék a népnek a nagy nap jelentősége, mely ünnepi Isteni tiszteleten való részvétel a hatóságoknak kötelességévé tétetik.

Megkeresi a tanfelügyelőségeket, hogy rendeljük el, miszerint folyó évi október hó 29-én az iskolákban az előadások szüneteljenek, e helyett a tanférfiak (tanítók) méltassák e napon nagy és vitéz fejedelmünk II. Rákóczi Ferenc dicső tetteit, felvilágosítván az iskolába járó nemzedéket e nagy nap történelmi jelentőségéről.

Mondja ki a vármegye közönsége, hogy a Budapesten folyó évi október hó 28-án és a Kassán folyó évi október hó 29-én lefolyó ünnepségeknél Benyovszky Móric gróf Ő méltósága vezetése alatt küldöttségileg képviselteti magát – s nagy halottunk ravatalára koszorút helyez.

Mondja ki a vármegye közönsége, hogy szabadságunk és alkotmányunk védelme miatt hontalanságot szenvedett dicső fejedelmünk, vezérünk és bajnokunk elévülhetetlen érdemeit jegyzőkönyvileg megörökíti. Végül feliratot intéz a magyar országgyűlés / képviselőházához, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelmünket és társait megbélyegző 1715. évi 40. törvény cikket hatályon kívül.

Pécsett, 1906. október hó 6-án.

Beadja. Egry Béla m. biz. tag.

7.

Egry Béla vármegyei bizottsági tag indítványára adott vármegyei határozat

1906. október 8.

MNL BaVL IV. 410. b. 5996/1907.

A vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata, kézirat.

Tárgy: M. kir. miniszterelnök 1906. évi október hó 2-áról 4778 sz. alatt kelt leirata, Kassa sz. kir. város megkereső levele, és dr. Egry Béla vmi. megbizottsági tag indítványa II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala és ünnepélyes eltemetése alkalmával tartandó ünnepélyeken való részvétel a leendő intézkedések és a nagy fejedelem emlékének szolgálatandó elégtétel tárgyában.

⁶⁰ Javítás az eredetiben.

Véghatározat

A vett leirat- és megkereső levélben foglaltak tudomásul vétele s a megtett indítvány elfogadásával közgyűlés egyhangú lelkesedéssel elhatározza, hogy a magyar alkotmány és szabadságért folytatott küzdelmekkel halhatatlanságot szerzett nagy fejedelem, II-ik Rákóczi Ferencz és társai hamvainak folyó évi október hó 27-én leendő hazaérkezése fölötti határtalan örömeinek külső jeléül:

a vármegye összes középületeire ezen napon a nemzeti lobogót kitűzeti s azokat a Kassán folyó évi október hó 29-én végbemenő ünnepies szertartások befejezése után vonatja csak be,

megkeresi és fölkéri a vallásfelekezetek főhatóságait, miszerint rendeljék el, hogy folyó évi október hó 27-én d. előtt 10 órakor, amikor a nagy fejedelem hamvai Orsovánál a magyar haza földjére érnek a vármegye valamennyi községében levő templomaikban, az összes harangok szólaljanak meg s 30 perczen át hirdesse zúgásuk a történelmi nagy eseménynek tényé válta fölött a nemzet örömét, – továbbá, hogy rendeljék el, miszerint folyó évi október hó 29-ére az ünnepi szertartásoknak Kassán történendő végbemenetele alkalmából a vármegye összes templomaiban, imaházaiban reggeli 9 órakor ünnepi Isten tisztelet tartassék s az Isten tisztelet után szószékekről hirdettessék a népnek a nagy nap jelentősége,

felhívja a járási főszolgabírákat és községi elöljáróságokat, hogy ezen ünnepélyen, a mennyiben az helyben tartatik, jelenjenek meg,

megkeresi a baranyamegyei m. kir. és a pécsi r. kath. egyházmegyei tanfelügyelőseit, hogy rendeljék el, miszerint folyó évi október hó 29-én az iskolákban az előadások szüneteljenek, s helyette a tanítók méltassák e napon nagy és vitéz fejedelmünk II-ik Rákóczi Ferencz dicső tetteit, felvilágosítván az iskolába járó nemzedéket e nagy nap történeti jelentőségéről,

a Budapesten folyó évi október hó 28-án és a Kassán október 29-én lefolyó ünnepségeknél küldöttségileg képviselteti a vármegye közönségét, a budapesti küldöttségbe: Koszits Kamill alispán kiküldésével, Fazekas Sándor, ifjú Jeszenszky Ferencz, Jeszenszky Imre, Kardos Kálmán, Krasznay Mihály, Mándy Samu, Országh Lajos és dr. Szivér István – a kassai küldöttségbe Koszits Kamill alispán kiküldésével ifjú Jeszenszky Ferenc, Jeszenszky Imre, Mándy Samu bizottsági tagokat választja meg, az így megalakított budapesti küldöttségnek vezetésére főispánját gróf Benyovszky Móriczot felkéri, a kassai gyászszerterason való vezetéssel pedig a vármegye alispánját bízta meg,

a fejedelem ravatalára koszorút helyez, ennek költségeire (egyszáz) 100 koronát a rendelkezési alap terhére megszavaz, és előlegkép leendő kifizetésére alispánt fölhatalmazza, ezen határozatának jóváhagyása végett pedig a m. kir. belügyminiszterhez fölterjesztést intéz.

végül óhajtván, miszerint a száműzetést szenvedett nagy fejedelem és társai emlékének méltó elégtétel szereztessék, – a magyar alkotmány és szabadság védelmében folytatott küzdelmekkel szerzett érdemeiket jegyzőkönyv[ileg] megörökíti, és ezen érdemek

törvénybe iktatása és az őket megbélyegző 1715. évi 40. t. c. eltörlése végett a magyar országgyűlés képviselőházához fölír.

Erről a magyar országgyűlés képviselőháza és a m. kir. belügyminiszterhez fölterjesztés útján, – gróf Benyovszky Móricz főispán, gróf Zichy Gyula pécsi-, Bogdánovics Lucián budai g. kel. szerb, Gyurátz Ferenc ág. ev., Baksay Sándor ev. ref. püspök és az izraeliták országos irodája átíratilag, a baranyamegyei m. kir., és a pécsi r. kath. egyházmegyei tanfelügyelőség, Koszits Kamill alispán, Fazekas Sándor, ifjú Jeszenszky Ferencz, Jeszenszky Imre, Kardos Kálmán, Krasznay Mihály, Mándy Samu, Ország Lajos és dr. Szivér István vm. bizottsági tagok kivonatilag, végül valamennyi járási főszolgabíró és községi elöljáróság ezen véghatározatnak közérdekű voltánál fogva a vármegyei hivatalos lapban történő közzététele útján értesítetnek.

Fischer Béla,⁶¹

vármegyei aljegyző

8.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottsága által 1906. évi október hó 15-én és folytatólag tartott rendes közgyűlésében felvett jegyzőkönyv kivonata

1906. október 15.

MNL BaVL IV. 1406. g. 5996/1907.

A város tanácsa jelenti, hogy II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társainak két évszázad óta idegen földben nyugvó és a nemzet kegyelete által megszentelt hamvait e hó 28-án országos küldöttség fogja Budapestre hozni, ott azokat a fejedelem hamvaihoz méltó díszmenettel a budavári koronázási /:Mátyás:/ templomba kísérik, a hol is hálaadó isten tiszteletek fognak tartatni, majd a következő napon, vagyis e hó 29-én a fejedelem hamvait Kassán nagyszabású országos ünnepség keretében az ottani székesegyházban helyezik el örök nyugovóra.

A magyar alkotmány és szabadság legdicsebb bajnokának hamvait az egész ország mély kegyelete kíséri ez útján és nincs az a honfi szív, a melyet a hálátelt öröm érzése át ne hatna abban a történeti pillanatban, midőn a ragyogó emlékü fejedelem az édes haza földjében megpihenni tér.

Tudván azt, hogy a város polgársága a múltban és mindenkor hálásan lerótta kegyeletét nagyjai emlékei iránt, az a meggyőződése, hogy a közönség egyértelmű óhajának

⁶¹ Fischer Béla (1877–1953) a család gyöngyösi ágából került a pécsi rokonokhoz. Az itteni iskolák elvégzése után korán a hivatali pályát választotta. A szerb megszállás idején (1918–1921) is a területen maradt a vármegye legmagasabb rangú tisztviselőjeként. 1925-ben Baranya vármegye alispánja lett. ROMVÁRY, 2010, I, 232.

tesz eleget, midőn a város közönségének a kegyeleti ünnepeken való részvétele és Rákóczi hamvainak hazaérkezését való örömeinek kifejezése iránt javaslatot tesz.

A törvényhatósági bizottság egyhangúlag elfogadva a tanácsi előterjesztésben foglalt javaslatokat, kimondta, hogy:

1. f. évi október hó 27-én este 6 órakor, a mikor II. Rákóczi Ferenc hamvai Orsovánál a haza földjére érkeznek, a város kegyurasága alatt álló templomokban az összes hangok megszólaltassanak, és félórán át hirdesse *zúgásuk* a város örömeinek kifejezését a megszentelt hamvak haza érkezésén,

2. a következő napon, vagyis október 28-án a budapesti ünnepélyekkel egy időben a város közönsége örömeinek külső jeléül a város összes középületei fellobogóztassanak és ugyan-e napon a kegyurasági templomokban hálaadó isteni tiszteletek tartassanak, – a többi hitfelekezetek pedig ugyanilyeneknek az napon, vagy valamely más alkalmas időben tartása végett megkeresi,

a törvényhatósági bizottság tagjai mindezekben a város közönsége képviselőiben résztvesznek,

3. ugyan-e napon az összes városi iskolában Rákóczi-ünnepélyek rendeztessenek, a melyeken a tanító testület egy-egy tagja Rákóczi emlékét az ifjúság előtt méltassa,

4. a budapesti díszmenetben és azt követő hálaadó isteni tiszteleteken a m. kir. ministertől érkezett meghívás alapján

Nendtvich Andor polgármesterből

Reeh György tanácsosból, és az önként jelentkezett

J. Engel József, Hamerli Imre, Horváth István, Schapringer Gusztáv, dr. Visy László és Zsolnay Miklós urakból álló küldöttséggel részt vesz s e küldöttség vezetésére Erreth János főispánt felkéri.

5. Kassa város meghívóját elfogadva, a Kassán lefolyó temetési szertartáson Nendtvich Andor polgármesterből és Hamerli Imre bizottsági tagból álló küldöttséggel magát képviselteti, ennek vezetésére szintén Erreth János főispánt kérve föl,

6. végül a Rákóczit diffamáló törvényeknek eltörlése és érdemeinek törvénybe iktatása iránt az országgyűlés képviselőházához föliratot idéz.

E határozat kihirdetésével kapcsolatban Erreth János, főispán kijelentette, hogy a legnagyobb örömmel vállalkozik a neki följánlott megbízás teljesítésére, s hogy a törvényhatósági bizottság engedélyével a város közönsége nevében Rákóczi ravatalára egy díszes koszorút fog helyezni, a város kegyeletének szimbólumaként.

A főispán ezen kijelentését a törvényhatósági bizottság élénk helyesléssel vette tudomásul.

Kmft.

Kiadta:

Főjegyző helyettes.

9.

**Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottsága által
1906. évi október hó 16-án és folytatólag tartott
rendes közgyűlésében felvett jegyzőkönyv kivonata
1906. október 16–22.**

MNL BaVL 1406. b. 9284/1909.

A II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából Kassán rendezendő ünnepély országos rendező bizottsága 80/1906 számú megkeresése egy a város czimerével ellátandó zászlónak készíttetése és Kassára leendő elküldése tárgyában (Sürgős! 2 fogalmazónak!)

I.

Határozat

A város tanácsa megbízza Reeh György tanácsos urat, hogy a megkeresésben körülírt zászlót készíttesse el s ezt Jakab Árpád műépítész czimére Kassára küldje el.

Erről a rendező bizottságot azzal a megkereséssel értesíti, hogy a zászlórudat költségünkre Kassán elkészíttetni s az erről szóló számlát kiegyenlítés végett ide beküldeni szíveskedjék. Erről értesíti.

1. Reeh György tanácsost
2. a számvevőséget.

Kelt Pécs szab. kir. város tanácsos. 1906. évi október hó 16.

II.

Pécs szab. kir. város polgármesterétől
Nagyságos Jakab Árpád műépítész úrnak
Kassa

E levelemmel egyidejűleg postán elküldöttem Nagyságod címére a városnak címerével ellátott zászlót, kérvén, hogy a mennyiben a rendező bizottsághoz ez iránt intézett megkeresésem valamely okból Nagyságodnak ki nem adatott volna, a zászlóhoz szükséges rudat – a melynek postán vagy vonaton való elküldése nehézségbe ütköznék – elkészíttetni, a város színére (kék-sárga) befestetni és megfelelő, lándzsa alakú hegygel is elláttatni méltóztassék.

A rúd elkészíttetésével és fölszerelésével járó költségeket természetesen városom fogja viselni, miért is kérvén, hogy a számlát utalványozás végett beküldeni méltóztassék.
Kelt, Pécs, 1906. október 22-én.

10.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottsága által 1906. október 17-én tartott rendes közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata

1906. október 17.

MNL BaVL 410. b. 9284/1909.
Képviselőháznak írt felirat vázlatai

Elnöklő főispán üdvözölvén a törvényhatósági bizottságnak nagy számban megjelent tagjait és megnyitotta a közgyűlést és elnöki jogával elrendelte, hogy a város közönségének a II. Rákóczi Ferencet és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása alkalmából rendezett kegyeleti ünnepeken való részvételre vonatkozó s a közgyűlési tárgysorozatba 18. sz. alatt fölvetett előterjesztést az összes többi tárgyakat megelőzőleg vétessék tárgyalás alá.

A város tanácsa jelenti, hogy a törvényhatósági bizottság egyhangúlag elfogadva a tanácsi előterjesztésben foglalt javaslatokat kimondja, elrendeli, hogy:

A határozat kihirdetésével kapcsolatban Erreth János főispán kijelentette, hogy a legnagyobb örömmel vállalkozik a néki följánlott megbízás teljesítésére s hogy a törvényhatósági bizottság engedélyével a város közönsége nevében Rákóczi ravatalára egy díszes koszorút fog helyezni a város kegyeletének szimbolumaként. A főispán ezen kijelentését a törvényhatósági bizottság élénk helyesléssel tudomásul vette.

Mélyen Tisztelt Képviselőház!

Történelmünk ragyogó lapjai azok a melyekre Klio arany betűvel véste be szabadságunk dicső bajnokának II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek és társainak halhatatlan emlékét.

Bár dicsősége fényét nem homályosíttatja el a marosvásárhelyi országgyűlésen részt vett (megvásárolt) hitvány kortársainak (saját magokat) örökre megőrző [kihúzott szövegrész] azon merénylete, amellyel törvényt hoztak Rákóczinak és társainak emlékének nyilvános meggyalázására, a honárulásuk inkább elrettentő példaként fog lebegni az utókor előtt, mégis úgy véljük hogy a jelen nemzedéknek a mely szerencsés lehetett Rákóczinak és bujdosó társainak a kegyelet által megszentelt hamvait haza földére hozni, hogy útját itt a nemzeti kegyelet áldozati helyévé avattassa, kötelessége törvénykönyvünknek szégyenfeltját: az 1715. évi 49. törvénycikket, abból kitörölni és Rákóczi[†] érdemeit törvénybe igatni hogy immár országos Törvény hirdesse miszerint e haza minden polgára Rákóczi hervadhatlan emlékének dicsőítésében együtt ünnepel.

Ez okból tiszteletteljesen kérjük a m. t. képviselőházat, hogy az 1715. évi 49. tcziket eltörölni s Rákóczinak és társainak érdemeit törvénybe igatni méltóztassék. Kelt Pécsen 1906 évi október hó 17-én tartott közgyűlésünkben.

A város közönsége nevében,

[†]: nak valamint társainak

*: az X helyen és időben megtartott közgyűlésünkben 1906. évi 270 kgy. szám alatt hozott határozatunk alapján.

11.

Pécs törvényhatósági bizottsági tagjainak tájékoztatása a helyben tartandó istentiszteletek időpontjairól és felhívás a megjelenésre

1906. október 26.

MNL BaVL 410. b. 9284/1909.

Több levél, valamint egy mellékletben táblázat

Igen tisztelt Bizottsági Tag Úr!

A törvényhatósági bizottság f. évi 270. kgy. számú határozata alapján van szerencsém fölkérni, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak haza hozatala és a hazai földben örök pihenőre való elhelyezése alkalmából a helybeli ágostai evangélicus, evangélikus református és izraelita templomokban megtartandó istentiszteleteken a város közönsége képviselőiben részt venni méltóztatik.

Az istentiszteletek ideje:

1. az izraelita templomban október 27-én (szombaton) d. e. 11 órákor
2. az ág. evang. (templomban október) 28-án (vasárnap) d. e. 10 órákor
3. az evang. ref. (templomban október) 28-án (vasárnap) d.e. 10 órákor

Kelt Pécsen 1906 évi okt. 26-án

Melléklet: az összes bizottsági tag uraknak.
polgármester

Tisztelt Bizottsági Tag Úr!

A törvényhatósági bizottság f. év 270. kgy. számú határozata alapján van szerencsém fölkérni, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak Kassán örök pihenésre való elhelyezése napján, vagyis f. hó 29-én a helybeli róm. kath. plébánia templomokban tartandó gyász isteni tiszteletek egyikén a város közönsége képviselőiben részt venni méltóztatik.

Az istentiszteletek ideje:

1. A székesegyházban október 29-én d. e. 9 órákor
2. a belv. plébánia templomban --||-- d. e. 9 órákor
3. a bud(ai) külváros plébánia templomban d. e. ½ 8 órákor
4. a szigeti külv. plébánia templomban --||-- d. e. 10 órákor

Abból a szempontból, hogy a város közönsége mindenik isteni tiszteleten méltóképpen legyen képviselve, kívánatosnak látjuk, hogy a bizottsági tag urak a lakásukhoz legközelebb eső pléb. templomban tartandó istenitiszteleten vegyenek részt.
Kelt, Pécsen 1906. évi okt. 26-án (pm).

12.

Pécs polgármesterének tájékoztatása a munkarend változásáról

1906. október 27.

MNL BaVL 410. b. 9284/1909.

25446/1906. Pécs szab. kir. város polgármesterétől

Értesítés

Mihez tartás végett értesítem az összes hivatalfőnököket, hogy f. hó 29-én (hétfőn) Rákóczi fejedelem hamvainak a haza földjében örök pihenőre elhelyezése napján az összes városi hivatalokban hivatal-szünet tartandó, – gondoskodás történjék azonban a halaszthatatlan teendők ellátása céljából a délelőtt folyamán ügyeleti szolgálatot teljesítő tisztviselők kirendeléséről.

Pécs, 1906. évi október hó 27.
polgármester-helyettes⁶²

13.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1906. évi december hó 10-én tartott rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata

1906. december 10.

MNL BaVL 410. b. 9284/1909.

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottságának 1906. évi december hó 10-én tartott rendkívüli közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata

A város polgármestere jelenti, hogy a törvényhatósági bizottságok által fölkért küldöttségek a budapesti és kassai Rákóczi ünnepségeken a főispán úr vezetése alatt részt vettek

⁶² Tróber Antal (1860 k.–1932) jogász, főjegyző, majd polgármester-helyettes. 1906-ban Nendtvich Andor ellen indult a polgármesteri címért, ahol vereséget szenvedett. *Pécsi Napló*, 1932b.

és utóbbi a város közönsége kegyeletének szimbólumaként díszes koszorút helyezett Rákóczi koporsójára.

Ennek kapcsán indítványozza, hogy a főispán úrnak a küldöttségek vezetéséért és a küldöttségben részt vett bizottsági tagoknak a város közönsége fejezze ki köszönetét, Taly [sic!] Kálmánnak pedig a fejedelmi hamvak hazahozatala körül szerzett érdemeit igtassa jegyzőkönyvébe s erről őt levélben értesítse.

A törvényhatósági bizottság ezt a polgármesteri jelentést tudomásul vevén, Erreth János főispán úrnak a küldöttségek vezetéséért, úgy a küldöttségben részt vett J. Engel József, Hamerly [sic!] Imre, Schapringer Gusztáv és Zsolnay Miklós bizottsági tag uraknak köszönetét nyilvánítja.

Egyben megemlékezik Dr. Thaly Kálmánról, aki úgyszólván egy egész élet munkásságát szentelve a Rákóczi kultusznak hosszas, fáradságos, nemes és hazafias munkálkodása által lehetővé tette a drága hamvak haza hozatalát, ami által méltán az egész ország hálájára és köszönetére tette magát érdemessé, a kiváló férfiúnak érdemeit jegyzőkönyvében megörökíti s erről őt levélben értesíteni rendeli.

Kmft. kiadta (főjegyző helyettes)

14.

Pécs város törvényhatósága és Thaly Kálmán levélváltása

1907. február 23. – március 6.

MNL BaVL 410. b. 9284/1909.

A törvényhatóság felkérése és levele mellett megtalálható
Thaly Kálmán eredeti válasza.

I.

Levél Thaly Kálmánnak

Méltóságos Uram!

Pécs szab. kir. város köztörvényhatósági bizottsága 1906. évi december hó 10-én tartott rendkívüli közgyűlésében 315/28318/1906 szám alatt hozott határozatával Méltóságodnak – ki úgyszólván egy egész élet munkásságát szentelve a Rákóczi-kultusznak, hosszas, fáradságos, nemes és hazafias munkálkodása által lehetővé tette a drága hamvak haza hozatalát, mi által az egész ország köszöntése és hálájára tette magát méltóvá – érdemeit jegyzőkönyvben megörökíteni s erről Méltóságodat levélileg értesíteni rendelte.

Kedves kötelességet teljesítek midőn a szabad királyi város közönségének e hazafias szellemű határozatáról Méltóságodat értesítem.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem kifejezését.

Pécs, 1907. február 23. (kiadatott: febr. 27).

A levél a következő címre küldendő: Méltóságos Thaly Kálmán úrnak, országgyűlési képviselő. Budapest, IX., Üllői út 1.

II.
Thaly Kálmán válasza

Mélyen tisztelt Városi Közönség

A t. Polgármester úrnak f. é. február 26-án kelt nagybecsű iratából értésemre jutott a t. Városi Közönség 1906. évi december 10-én tartott rendkívüli közgyűléséből 315/28318 sz. a. hozzám intézett ama kegyes határozata, mellyel a dicsőséges, nagy fejedelmünk, II. Rákóczi Ferencz és bujdosó hívei hamvainak hazahozatala érdekében folytatott működésem megvalósulása alkalmából csekély személyemet üdvözölni méltóztatott.

Midőn a kitüntető, meleg hangú elismerésért a legforróbb, honfíui köszönetet mondom, s maradok mélyen tisztelt Városi Közönségnek legmélyebb tisztelettel kegyességé által lekötelezett alázatos szolgája.

Budapest, 1907. március 6.

Dr. Thaly Kálmán

országgyűlési képviselő, a szent hamvakat hazahozott orsz. ötös bizottság elnöke, a m. kir. Szent István rend vitéze, a török császári Ozmanie rend I. oszt. nagy kordonának tulajdonosa, s a m. t. Akadémia osztályelnöke, stb.

Pécs szab. kir. város

Tekintetes Közönségének

Pécsett

15.

Levélváltás Kétly István, Baranya vármegye és
Garay Antónia élővirág-kereskedő között

1907. április 19–20.

MNL BaVL IV. 410. b. 5996/1907.

Magánlevél a törvényhatóságnak, valamint az ezekre Koszits Kamill által írt válaszok

Nagyságos Alispán úr⁶³

Garay Antónia élővirág-kereskedő ügyfelem még a múlt év őszén megtartott Rákóczi ünnepély alkalmával szállított Baranya vármegye közönsége részére egy koszorút 100 azaz száz korona vételárban.

Ügyfelem azóta már több ízben kérte ezen összeg kiutalását, de ez – valószínűleg elnézés folytán – a mai napig nem történt meg s így kénytelen volt ezen összeg behajtásával engem megbízni.

Miután azonban meg vagyok győződve, hogy Nagyságod azonnal intézkedni fog a pénz kiutalása iránt, mielőtt a peres lépéseket megindítanám, ez úton vagyok bátor

⁶³ A levél címzettje ekkor Koszits Kamill.

privátim Nagyságodhoz fordulni, és tisztelettel felkérni, hogy ezen ügyet 8 napon belül rendezkedni szíveskedjék.

Maradok kiváló tisztelettel:

Kétly István (Pestvármegye tiszti ügyésze)

I.

Tárgy: Koszorú árának követelése

Garay Antónia élővirág-kereskedőnőnek

Dr. Kétly István ügyvéd a múlt év őszén a Rákóczi ünnepélyek alkalmával Baranyavármegye részére szállított koszorú árának megtérítése iránt fordult hozzám.

Megjegyzem, hogy a kérdéses koszorúért fölszámított 100 koronát a mihez múlt évi december hó 15.éről 17.472 szám alatt intézett értesitésem szerint a pécsi kir. állampénztárnál kiutalványoztam, s mint az itteni adatok igazolják, azt a nevezett pénztár múlt évi december hó 28-án a Címnek tényleg már ki is fizette.

A mostani követelés azonban valószínűleg a néhai Andrássy Gyula gróf szobrának leleplezése⁶⁴ alkalmával szállított koszorúra vonatkozik, mely tényleg még nincs kifizetve, de ennek oka csak az, hogy a kiutalványozáshoz belügyminiszteri jóváhagyás szükséges, ez iránt pedig már két hó óta folyik a tárgyalás a m. kir. belügyminiszterrel, s most már remélhetőleg a legrövidebb időn belül megijó a várt jóváhagyás, és akkor azonnal ki lesz utalványozva az utóbbi koszorúért fölszámított követelés is.

Eltéktelve attól, hogy ezen követelés kiegyenlítése iránt a számla benyújtásán kívül hozzám egyetlen egy esetben sem érkezett a Címtől semmiféle sürgető kérés, mely esetben a késedelem okát a címmel már előbb is közölhettem volna, meg lehet azonban győződve, hogy Baranyavármegye közönségétől a szóban forgó követelését peresítésre való figyelmeztetés nélkül is megkaphatja.

1907. IV. 19.

II.

Elintézés: Garay Antónia koszorú-követelése.

Dr. Kétly István ügyvéd, pestvármegyei ügyész úrnak. Budapest, VIII. Szentkirályi utca 13.

Értesítem, hogy a Rákóczi-ünnepélyek alkalmával Baranyavármegye közönsége részére szállított koszorú árát, 100 koronát már a múlt év december havában kiutalványoztam, s erről Garay Antónia élővirág-kereskedőnőt 1906. évi december hó 15-éről 17472.

⁶⁴ Erre az eseményre 1906. december 2-án került sor.

szám alatt értesítvén, – mint az itteni adatok igazolják – a pécsi kir. állampénztár azt december 28-án nevezettnek ki is fizette.

Azonban valószínűleg a néhai Andrássy Gyula gróf szobrának leleplezése alkalmával szállított koszorúra vonatkozik Garay Antónia mostani követelése, mely tényleg még kifizetve nincs, de a vármegye közönsége már ezt is megszavazta, csak mivel a kiutalványozáshoz a belügyminiszter jóváhagyása is szükséges, mely eddig le nem érkezett, ezért kénytelen a vármegye nevezett virágkereskedő nőt – remélhetőleg azonban most már csak rövid ideig – követelése kielégítésével megvártni.

Az ügy már két hónap óta van a belügyminiszternél 21.390/1907. szám alatt tárgyalás folyamatában, s mint a jóváhagyás most már legközelebb megérkezik, a vármegye a követelés kiegyenlítésével nem fog elkészni.

1907. IV. 20.

16.

II. Rákóczi Ferencz Emlékünnepély Rendező Bizottságának levele Pécs polgármesterének

1926. március 19. körül

MNL BaVL IV. 1407. g. 5830/1926.

II. Rákóczi Ferencz Emlékünnepély Rendező bizottságától
Országház. VII. kapu. Kupolacsarnok. Külügyi-Társaság irodájában.

Méltóságos Polgármester Úr!

A magyar nemzet egyik legdicsebb fia, a halhatatlan emlékezetű II. Rákóczi Ferencz fejedelem születésének 250.-ik évfordulója alkalmából a nemzeti kegyelet kifejezésé-ként az ország közérületének megfelelőleg a Kormányzó Úr őfőméltósága legfőbb véd-nöksége, a magyar kir. kormány, az egyházi és világi főméltóságok fővédnöksége, a vár-megyei és városi törvényhatóságok fő- és alispánjainak védnöksége és részvétele mellett Budapesten 1926. évi március 28-án vasárnap délelőtt ½ 11 órakor a Pesti-Vigadó nagytermében tartandó Országos Rákóczi Emlékünnepély rendezésére alakult bizott-ság nevében van szerencsénk Méltóságodat tisztelettel felkérni, hogy törvényhatósága részéről és képviselőiben az ünnepély védnöki tisztét elfogadni és az ünnepélyen részt-venni méltóztassék.

Igen kívánatos volna, ha a nagyobb városokban II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlé-kezetére ünnepélyek tartatnának, aminek kezdeményezésére van szerencsénk Méltósá-godat tisztelettel felkérni. Megjegyezzük, hogy a templomi isteni tiszteletek elrendelése iránt a vallásfelekezetek főpapjaihoz megkeresést intéztünk.

Az ünnepély folyamán a vármegyék és törvényhatósági városok közönségei részéről a nagy emlékezetű Fejedelemtől iránti kegyeletnek és hódolatnak ünnepi beszéd kíséreté-

ben leendő tolmácsolását dr. Preszly Elemér Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánja volt szíves elvállalni.

Közöljük továbbá, hogy II. Rákóczi Ferenc születése napján, március hó 27-én szombaton délelőtt 10 órakor a koronázó Mátyás templomban és minden vallásfelekezetek templomaiban ünnepi hálaadó isteni tiszteletek tartatnak.

Az ünnepélynek a nagy Fejedelem emlékezetéhez méltó külső dísze érdekében felkérjük Méltóságodat, szíveskedjék magyar díszruhában megjelenni, még arra való tekintettel is, mivel remélhető, hogy meghívásunkra a Budapesten székelő s nemzetünkkel barátságos viszonyban lévő külföldi követségek is megjelennek az ünnepélyen, melynek nemzeti jellegű pompázatossága nem fogja eltéveszteni hatását a nemzeti szép jellegét megőrző magyarság és az ezeréves Magyarország történelmi értékének megbecsülésében.

Tájékoztatásul még felemlítjük, miszerint megtettük a szükséges lépéseket, hogy március hó 27. és 28-án a Nemzeti Színházban s a M. kir. Dalszínházban ünnepi dísz-előadások, a Zeneművészeti palotában pedig Rákóczi-korabeli dalok és zeneművek előadásával hangversenyek tartassanak II. Rákóczi Ferencz, Zrínyi Ilona s a kurucz-szabadsághősök emlékezetének megörökítésére Budapesten állítandó szobormű javára. Ezen előadások megtartásáról hírlapok útján adunk hírt.

Kérve Méltóságod szíves válaszát kiváló tisztelettel maradunk,

Budapest, 1926. március hó.

Báró Balás György⁶⁵

m. kir. tábornagy vednök

Rendező bizottsági elnök

rendező bizottsági jegyző

⁶⁵ Balás György (1854–1943) katona, szakíró, több katonai intézetben is részt vett oktatóként. Komoly szerepet játszott a magyar–lengyel kapcsolatok fejlesztésében. <https://www.nevpont.hu/palyakep/balas-gyorgy-19bc9>. (Utolsó letöltés: 2023. július 27.)

17.

Pécs szabad királyi város tanácsának határozata II. Rákóczi Ferenc emlékének megünnepléséről

1926. április 7.

MNL BaVL IV. 1407. g. 5830/1926.

Határozat

A Magyar Nemzet egyik legdicsebb fia, a halhatatlan emlékezetű nagy fejedelem, II. Rákóczi Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából az egész ország lakossága hazafias ünnepélyeken hódol a fejedelem emlékének.

Kívánatos, hogy az iskolák növendékei is csatlakozzanak az ünneplők sokaságához és hazafias kegyelettel róják le hálájukat a magyar történelem e ragyogó alakja iránt.

Éppen ezért súlyt helyezünk arra, hogy a városunk közönsége fenntartotta [iskolákban] II. Rákóczi Ferenc emlékezetére még a folyó tanévben az igazgatóság megjelölte napon iskolai ünnepélyt tartsanak, ezen az ünnepélyen a tanár testület egy tagja méltasága a hazafias erények ezen egyik legklasszikusabb képviselőjének életét, érdemeit, a magyar szabadság feltámasztása érdekében hozott áldozatos hazaszeretetet megtestesítőjét követendő példaként állítsák az ifjúság elé.

Ezen határozatunkat küldjük: 1. a fiú felső kereskedelmi, 2. a női felső kereskedelmi iskola; 3. a polgári leány; 4. a polgári fiú iskola igazgatóságának.

Pécs, 1926. ápr. 7.-én
előadó

18.

A Miniszterelnökség meghívója Fischer Béla pécsi alispánnak

1935. március 28.

MNL BaML IV. 410. b. 5874/alisp.1935.

Méltóságos Alispán úr!

Folyó évi április hó 8-án 200 éve lesz annak, hogy dicsőemlékezetű Rákóczi Ferenc fejedelem örök álmra hunyta le szemét Rodostóban.

A m. kir. kormány a nemzet soha el nem múló háláját és tiszteletét szándékozik leróni a nagy fejedelem történelmi alakja iránt, amikor halálának 200-ik évfordulójáról ünnepélyes istentisztelet keretében óhajt megemlékezni.

Az egyházi szertartás folyó évi április hó 8-án délelőtt 10 órakor veszi kezdetét a budapesti Szent István bazilikában és az ünnepélyes istentiszteletet Serédi Jusztinián dr. Magyarország bíbornok hercegprímása fogja pontifikálni.

Megjelenés nemzeti díszöltönyben, a m. kir. honvédség tagjai díszöltözetben, a nagykereszték szalagjai viselendőik.

Erről Méltóságodat szíves tudomás végett értesítem s egyúttal felkérem, hogy az ünnepélyes isten tiszteleten megjelenni, akadályoztatása esetén magát törvényhatósága egy magasabb rangú, díszmagyar öltözettel bíró főtisztviselőjével képviseltetni, valamint saját hatáskörében intézkedni szíveskedjék aziránt, hogy a törvényhatóság az ünnepélyes istentiszteletben magyarruhás küldöttséggel képviseltessek, mely küldöttség magával hozza a törvényhatóság zászlaját és díszruhás hajdúját.

Budapest, 1935. évi március hó 28-án.

Méltóságos Fischer Béla úrnak

alispán

Pécs

19.

Fischer Béla által jegyzett válasz a Miniszterelnökségnek

1935. április 2.

MNL BaML IV. 410. b. 5874/alisp.1935.

Elintézés: A m. kir. Ministerelnökségnek

II. Rákóczi Ferenc fejedelem halálának kétszáz éves fordulója alkalmával tartandó ünnepélyes istentiszteletre »3017/M.E.I. szám alatt« szóló meghívót köszönettel véve, sajnálattal kell jelentenem, hogy az istentiszteleten az április hó 8-ára a vármegyémm egyik kerületébe kitűzött országgyűlési pótválasztás miatt személyesen nem vehetek részt s magamat vármegyei főtisztviselővel sem képviseltem, mert díszmagyar öltözettel csupán egyikük rendelkezik, aki viszont betegsége miatt volna a részvételben akadályozva.

Épen ezért a törvényhatóság és saját személyem képviseletére dr. Igaz Béla nagyprépost, felsőházi tag urat kértem fel s kérem, hogy a számomra fenntartott helyet részére biztosítani s az ezen helyre érvényes, nevére kiállítandó meghívót hozzám sürgősen megküldeni szíveskedjék.

(A törvényhatóság díszmagyar ruhás küldöttséggel való további képviseletéről, a díszmagyar ruhával rendelkező bizottsági tagok kis számára való tekintettel, őszinte sajnálatomra gondoskodni nem tudok.)⁶⁶

1935. IV. 2.

⁶⁶ Kihúzás az eredetiben.

20.

Wallenstein Zoltán pécsi főrabbi válasza a Rákóczi emlék-istentisztelettel kapcsolatban

1935. április 2.

MNL BaVL IV. 410. b. 5874/1935.

K: IV. 2.

Méltóságos Alispán Úr!

F. é. április hó 8.-án 200 éve lesz annak, hogy dicső emlékezetű Rákóczi Ferenc fejedelem örök álomra hunyta le szemét Rodostóban.

A nagy fejedelem történeti alakja iránt való nemzeti hálánkat és tiszteletünket ünnepléses istentisztelet keretében óhajtjuk leróni, hogy például állítsuk oda híveink elé dicső küzdelmeit és önfeláldozó hazaszeretétét.

Istentiszteletünk időpontja: április 8-a, hétfő d.e. 11 ó. 15 p.

Tisztelettel kérjük Méltóságodat, kegyeskedjék a bölcs vezetése alatt álló hatóságokat küldöttséggel képviseltetni istentiszteletünkön.

Fogadja Méltóságos Alispán Úr, hálás köszönetünk, hazafias és lelkipásztori megkülönböztetett tiszteletünk kifejezését.

Pécsi izr. hitközség Rabbisága nevében.

Dr. Wallenstein Zoltán⁶⁷ s. k. főrabbi
Méltóságos Fischer Béla alispán úrnak,

21.

Pécs II. Rákóczi Ferenc budapesti szobrának avatásán való részvételéről kiadott tájékoztatás

1937. április 27.

MNL BaVL IV. 1407. g. E 151/1940, 83. tétel

Pécs szab. kir. város polgármesterétől. ad. 13.085/1937. E. szám.

Nagyméltóságú Bárcziházi Bárczy István úrnak m. kir. titkos tanácsos, miniszterelnökségi államtitkár

⁶⁷ Wallenstein Zoltán (1898–1944) főrabbi, 1923 és 1944 között tevékenykedett a városban. ROMVÁRY, 2010, II, 401.

A m. kir. Miniszterelnök úr Önagyméltóságának folyó hó 14-én kelt 2342/M.E.I.-1937. számú leiratára való hivatkozással tisztelettel jelentem, hogy a dicső emlékezetű II. Rákóczi Ferenc fejedelem lovasszobrának leleplezési ünnepségén Pécs szab. kir. város törvényhatósága az alább megnevezett tagokból álló küldöttséggel képviselteti magát.

1. Makay István Pécs szab. kir. város polgármestere, Pécs, Városháza
 2. Dr. Nendtvich Andor, Pécs szab. kir. város ny. polgármestere, Pécs, Mária utca 13. sz.
 3. Dr. Scipiades Elemér⁶⁸ egyet.ny.r. tanár, a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Szülő- és Nőbeteg Klinikájának igazgatója, Pécs, Szülészeti Klinika
 4. Mattyasovszky Zsolnay Tibor⁶⁹ m. kir. kereskedelmi főtanácsos, gyáros, Budapest, Astória szálló
 5. Baumann Emil⁷⁰ a Pécsi Takarékpénztár vezérigazgatója, a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, Pécs, Papnevelde utca 9.
 6. vitéz dr. Visy Imre ügyvéd, az Országos Ügyvédszövetség pécsi csoportjának elnöke, Pécs, Mária utca 6.
 7. Tausz Gyula bankár,⁷¹ Budapest, Apponyi tér 1. Dr. Tausz Béla címén
- Tisztelettel kérem, hogy nevezettek részére a névre szóló meghívókat kiállítani és elküldeni kegyeskedjék.
Pécs, 1937. évi április 27-én.
LK! Express levél címnek, miniszteri papíron Expediálás után vissza az előadónak

22.

Horvát István⁷² főispán levele Fischer Béla alispánnak az eltűnt gyűjtőivekről

1938. március 9.

MNL BaVL IV. 410. b. 1004/938.

Tárgy: II. Rákóczi Ferenc emlékére felállítandó lovasszobor költségeire gyűjtés.

Alispán Úrnak, Pécs

A bemutatott gyűjtőiveket azzal a kéréssel küldöm vissza, hogy szíveskedjék megállapítani és velem közölni, hogy a gyűjtőivek elvesztésével kapcsolatban nem merültek-e fel

⁶⁸ Scipiades Elemér (1875–1944) szülész-nőgyógyász, egyetemi tanár. Több elméleti munka szerzője, Pécs városi életében is komoly szerepet vállalt (törvényhatósági bizottsági tagság). Uo., II, 199–200.

⁶⁹ Mattyasovszky-Zsolnay Tibor (1882–1968) gyáros, cégvezető. Pécs közéletének aktív résztvevője, a Pécsi Lóverseny Egylet elnöke. Több egyesületben töltött be vezető pozíciót. Uo., I, 494.

⁷⁰ Baumann Emil (1881–1948) gazdasági szakember, politikus. 1921-től nemzetgyűlési képviselő, majd a helyi politikai élet meghatározó tagja. Komoly szerepet vállalt a város sportéletének fejlesztésében. Uo., I, 92.

⁷¹ Tausz Gyula (1871–?) banktulajdonos, több pécsi pénzügyi intézet vezetője. Az 1928-as pécsi Rotary Club alapítója, több egyesület tagja. A holokausztot túlélve később New Yorkba költözött. Uo., II, 292.

⁷² Horvát István (1895–1967) 1936–1938 között Baranya és egyúttal Pécs szab. kir. város főispánja, 1938–1945 között Baranya vármegye alispánja. HORVÁTH, 1996.

olyan momentumok, melyek vétkes gondatlanságra vagy egyéb visszaélésekre engednek következtetni s melyeknek megtorlása szükséges.

Igenlő esetben felkérem arra is, hogy az eljárást a vétkesekkel szemben haladéktalanul tegye folyamatba s ezen eljárás eredményéről is szíveskedjék annak idején tájékoztatni.
Pécs, 1938. március 9.

23.

Baksa körjegyzőjének tájékoztatása az eltűnt gyűjtőívről

1938. április 2.

MNL BaVL IV. 410. b. 1004/938.

763/1938. szám. Jegyzőkönyv. Készült Baksa községben, 1938. évi április hó 2-án
Tárgy: II. Rákóczi Ferenc lovasszobrára kiadott 252. számú gyűjtőív elvesztése.
Jelen vannak alulírottak

Idézés folytán megjelenik Tóth Sebestyén babarcszöllősi lakos, kit alulírott körjegyző⁷³ nyilatkozat tételre szólított fel arra nézve mikor és hogyan veszítette el a gyűjtőívet s mennyi adomány volt a gyűjtőívben feljegyezve az elvesztés alkalmával.

Az egy darab gyűjtőívet a körjegyzői irodából posta útján annakidején megkaptam azzal, hogy az adományokat az év végéig lehet gyűjteni s az év végén az összegyűjtött pénzt a gyűjtőívvvel be kell küldeni a körjegyzői irodába. Ha jól emlékszem 1936 február hónapban kaptam meg a gyűjtőívet. A gyűjtést nem indítottam meg, mert úgy gondoltam, hogy télen hiába kísérel meg gyűjteni az adományokat, az amúgy is nagyon eladósodott községi lakosoktól nem folyik be semmi. Miután elegendő idő állt rendelkezésre eltertem a gyűjtőívet a többi községi iratok közé azzal, hogy majd a termény betakarítása után szeptember hónapban fogom elkezdni a gyűjtést s az bizonyára eredményre fog vezetni. Elkövetkezett az idő s legnagyobb meglepetésre észleltem, hogy a gyűjtőív nincsen meg. Arra nézve nem tudok felvilágosítást adni, hogy az hogyan vesztetett el. Soha bíróságom alatt semmiféle iratom nem kallódott el. Amidőn a hiányzó gyűjtőívet hosszú keresés után sem sikerült feltalálnom azonnal jelentést tettem a baksai körjegyző úrnak, ki engem beidézt s az elvesztés tényét jegyzőkönyvbe foglalta kihallgatásom során.

Lelkiismeretemre hivatkozva kijelentem, hogy a gyűjtést meg se kíséreltem s az elvesztett gyűjtőív teljesen tiszta és üres volt, senkitől semmi adomány arra nem folyt be. Kérem a hatóságot, hogy jelen tiszta igazságot tartalmazó vallomásomat elfogadni s kivételesen a megtorló intézkedésektől eltekinteni szíveskedjék.
Jegyzőkönyvet felolvasás után jóváhagyólag aláírtam. – Tóth Sebestyén bíró.

⁷³ Ebben az időben Kacs Kovács Jenő töltötte be ezt a pozíciót.

24.

Csányoszró körjegyzőjének jelentése az eltűnt gyűjtőívről

1938. április 7.

MNL BaVL IV. 410. b. 1004/938.

1320/1938. Jegyzőkönyv: készült Csányoszróon, 1938. évi április hó 7-én, a körjegyzői hivatalos helyiségben a II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek Budapesten felállítandó lovas-écszobrára való gyűjtéshez kiadott 254. sorszámú eredeti gyűjtőív elkallódása tény-körülményeinek felderítése ügyében.

Jelen voltak: az alulírottak

Bíró József csányoszrói lakos volt községi bíró a fejezetben leírt eredeti gyűjtőív sorsára vonatkozóan meghallgattatván, a következőket adja elő: „Én, annak idején, 1936. évi február havában megkaptam a csányoszrói körjegyző úrtól az eredeti és sorszámmal el-látott gyűjtőívet. Ma már nem emlékezem arra, hogy mily sorszámú volt, de arra hatá-rozottan emlékszem, hogy a Rákóczi szoborra vonatkozó eredeti gyűjtőív volt. Ezt a gyűjtőívet én egyéb irataimmal együtt őriztem a lakásomon, hogy a legközelebbi ünnep- napon az esküdtek segítségével gyűjthessünk. Közben ezekhez az iratokhoz sorsjegy- ajánló levelet tett a feleségem, miért is én a sorsjegyarúsítóktól jött leveleket a tűzbe dobtam és a többi irataimat félretettem. Mikor a gyűjtést meg akartuk kezdeni, akkor nem találtam már az iratok között a gyűjtőívet, s ekkor jöttem arra reá, hogy azt is el-égettem a sorsjegyarúsítók irataival. Így semmisült meg az eredeti gyűjtőív, s mert azt én elégettem, azzal senki semmiféle gyűjtést nem is foganatosíthatott, s így visszaélés sem történhetett.” A jegyzőkönyv felolvasás után helybenhagyva aláíratott. Deáky István körjegyző, Bíró József bíró.

25.

Egerág körjegyzőjének jelentése az elkallódó gyűjtőívről

1938. április 8.

MNL BaVL IV. 410. b. 1004/938.

Egerági körjegyzőtől. Tárgy: II. Rákóczi Ferenc szobrára gyűjtés.

Nagyságos Főszolgabíró Úr!

Tárgybeli rendeletére tisztelettel jelentem, hogy az adománygyűjtés során az Egerág, Lothárd és Szökéd községek bíráinál elvesztett gyűjtőívekkel semmiféle visszaélés nem történt, hanem tisztán az egyszerű falusi emberek gondatlansága folytán vészett el.

A begyűjtött összeg mérvét ennek dacára azért tudtam megállapítani és az összeget az illető bírakkal befizettetni, mivel az összegyűlt adományok legnagyobb részben a gyűjtési idő elején folytak be s minthogy negyedévenként kellett az eredményt közölni, így azt az akkor még meglévő gyűjtőívről meg tudtam állapítani. Később azonban adományok már nem folytak be s részben az is okozta a gyűjtőívek elkallódását, hogy újabb összeget nem vételeztetvén be, azok valahová félretétettek. Egyik bírónál sem tapasztaltam azt, hogy ezen gyűjtéssel kapcsolatosan visszaélést követett volna el.

Egerág, 1938. évi április hó 8-án.

Győry Béla s. k. körjegyző

26.

Kövágószőlős jegyzőjének tájékoztatása az elkallódott gyűjtőívekkel kapcsolatban

1938. április 11.

MNL BaVL IV. 410. b. 1004/938.

Kövágószőlősi körjegyzőségtől, 685/1938.

Főszolgabíró Úrnak, Pécs.

Fenti számú rendeletére tisztelettel jelentem, hogy az elveszett gyűjtőívekkel kapcsolatban olyan tények nem forognak fenn, amelyek a begyűjtött összegek be nem szolgáltatását valószínűvé tennék. A gyűjtést mindkét községben⁷⁴ a községi bírák eszközölték, akik jómódú emberek és olyan csekély összegért, amit begyűjthettek volna becsületüket nem áldozták fel. Egyébként is más gyűjtések a két községben mindig eredménytelenek voltak, mert hiányzik az emberekben a segítyezés iránti készség, aminek pedig fő oka a lakosság jövedelmének a hiánya.

Kövágószőlős, 1938. április 11. Ágoston József, s. k. jzö.

⁷⁴ Cserkút és Kövágószőlős.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL BaVL
IV. 410. b.
IV. 1407. g.
- Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
Baranya vármegye alispánjának iratai, Közigazgatási iratok
Pécs város polgármestere Főjegyzői (Elnöki) ügyosztály iratai

*

BABUCS
2021

BABUCS Zoltán: „Kassa, Felvidékünk gyöngyszeme, ismét magyar”, <https://mki.gov.hu/hu/hirek-hu/evfordulok-hu/kassa-felvidekunk-gyongyszeme-ismet-magyar>. (Utolsó leltetés: 2023. július 30.)

BÁNKUTI
2005

BÁNKUTI Imre: *1704: két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsen*. In: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*, szerk. VARGA Szabolcs, Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2005, 33–51.

*Baranyavármegye
Hivatalos Lapja*
1906a

Kivonat Baranyavármegye közönsége, Pécsen, 1906. évi október hó 8-án tartott évnegyedes rendes közgyűlésének jegyzőkönyvéből, In: *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 9. (1906) 43. sz. 403.

*Baranyavármegye
Hivatalos Lapja*
1906b

14818/1906. alisp. sz. körrendelet. II. Rákóczy Ferencz és bujdosó társai hazahozatala alkalmából tartandó ünnepélyeken való részvétel, In: *Baranyavármegye Hivatalos Lapja*, 9. (1906) 44. sz. 418.

DERGEZ
2023

DERGEZ Ildikó: *A példaképek helye és szerepe a Horthy-korszak oktatási rendeleteiben (1920–1938)*, In: *Belvedere Meridionale*, 35. (2023) 2. sz. 34–48.

Dunántúl
1938

A pécsi egyetem hallgatóinak stafétája Kassán, In: *Dunántúl*, 28. (1938) 265. 4. sz. (november 23.).

- FODOR–KOVÁCS–
KÖVECSI-OLÁH
2017
- FODOR Gábor – KOVÁCS Máté Gergő – KÖVECSI-OLÁH Péter: *A rodostói Rákóczi-ház megvásárlásának körülményei*, In: *Építés – Építészettudomány*, 46. (2017) 1–2. sz. 117–143.
- GEBEI
2009
- GEBEI Sándor: *A Rákóczi-szabadságharc története (1703–1711)*, Budapest, Kossuth, 2009.
- HALÁSZ–
KATONA–ÓLMOSSI
2004
- Dokumentumok II. Rákóczi Ferenc és társai újrateremtéséhez: 1873–1906*, válogatta, szerk., jegyzetekkel ellátta és az előszót írta HALÁSZ Hajnal – KATONA Csaba – ÓLMOSSI Zoltán, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2004.
- HALBWACHS
2018
- Maurice HALBWACHS: *Az emlékezet társadalmi keretei*, Budapest, Atlantisz, 2018.
- HORVÁTH
1996
- HORVÁTH Eszter: *A vármegye szolgálatában – Horvát István (1895–1967)*, In: *Baranya. Történelmi közlemények*, 9–10. (1996) 1. sz. 315–316.
- ILYÉS
2020
- ILYÉS Gábor: *Hazánk szentje, szabadság vezére. II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig*, Nyíregyháza, 2020.
- KINCSES
2003
- KINCSES Katalin Mária: „Minden különös ceremónia nélkül”. *A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 1. sz. 46–76.
- KINCSES
2020
- KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz*, In: *Rákóczi-emlékkönyv*, szerk. BÓDVAI András, Budaörs, V4 Együttműködés Kulturális és Közéleti Egyesület, 2020, 229–243.
- KINCSES
2021a
- KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*, Budapest, Gondolat, 2021.
- KINCSES
2021b
- KINCSES Katalin Mária: *Rákóczi szent neve és kultusza*, In: *Hősök, mártírok, áldozatok szentek*, szerk. CSÍZY Katalin – HÓVÁRI János, Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2021, 233–246.

- KINCSES
2021c KINCSES Katalin Mária: *A Magyar Távirati Iroda jelentései Rákóczi és bujdosótársai hamvainak magyarországi útjáról és újratemetésükről (1906. október 27–30.)*, In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2021, II, 175–233.
- KISS
2017 KISS Márton: *Kuruc hatalmi berendezkedési kísérlet a Dunántúlon (1705–1709)*, In: *A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016)*, szerk. H. NAGY Péter, Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 2017, 652–661.
- KISS
2020 KISS Márton: *II. Rákóczi Ferenc alakjának identitásképző ereje Kassa példáján*, In: *Köztes-Európa*, 12. (2020) 2. sz. 75–88.
- KISS
2021 KISS Márton: *A Rákóczi-kultusz alakulásának száz éve (1920–2019)*, In: *Századvég*, 2021/2. 149–174.
- KISS
2022 KISS Márton: *II. Rákóczi Ferenc évfordulóinak iskolai ünnepnapjai a két világháború között (1926–1938)*, In: *Valóság*, 45. (2022) 3. sz. 67–76.
- KISS
2023a KISS Márton: *Sem kedv, sem posztó – avagy miért maradhatott távol Baranya vármegye tisztkara II. Rákóczi Ferenc országos emlékünnepéről (1935)*, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, 2023. április hónap dokumentuma. https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/sem_kedv_sem_poszto_avagy_miert_maradhatott_tavol_baranya_varmegye_tisztikara_ii. (Utolsó letöltés: 2023. július 30.)
- KISS
2023b KISS Márton: *II. Rákóczi Ferenc Kárpát-medencei emlékezete a 21. században*, In: *Orpheus Noster*, 15. (2023) 2. sz. 113–117.
- MÉL
1967–1982 *Magyar Életrajzi Lexikon*, I–II, főszerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai, 1967–1982.
- NAGY
1986 NAGY Lajos: *A kurucok és rácok pusztításai Baranya vármegyében 1704 elején*, In: *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1985–1986*, Pécs, 1986. 13–132.

- NAGY
2021 NAGY Imre Gábor: *Pécs polgármesterei 1875–1940*, Pécs, Kronosz, 2021.
- NORA
1999 Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között*, In: *Aetas*, 4. (1999) 3. sz. 142–157.
- PALLAS
1895 *A Pallas Nagy Lexikona*, XI, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1895.
- PAP
2016 PAP József: *A Rákóczi-szabadságharc emlékezetének néhány vonása a 20. század elejének Magyarországon*, In: *Snem roku 1715 a Uhorská spoločnosť v 18. storočí / Az országgyűlés 1715-ben és a magyar társadalom a 18. században*, szerk. KÓNYA Péter, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, 167–178.
- Pécsi Közlöny*
1906a *Baranyavármegye a budapesti Rákóczi-ünnepélyen*, In: *Pécsi Közlöny*, 14. (1906) 245. sz. 3. (október 26.).
- Pécsi Közlöny*
1906b *A város a Rákóczi ünnepen*, In: *Pécsi Közlöny*, 14. (1906) 245. sz. 4. (október 26.).
- Pécsi Napló*
1906a *Rákóczi ünnepélyek a népiskolákban*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 242. sz. 10. (október 21.).
- Pécsi Napló*
1906b *A pécs-baranyai vendéglősök*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 246. sz. 3. (október 26.).
- Pécsi Napló*
1906c *A jogászok Rákóczi-ünnepélye*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 247. sz. 2. (október 27.).
- Pécsi Napló*
1906d *Pécsiek a Rákóczi ünnepségeken*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 247. sz. 2. (október 27.).
- Pécsi Napló*
1906e *Rákóczi istentiszteletek*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 247. sz. 2. (október 27.).
- Pécsi Napló*
1906f *Rákóczi-ünnepély Villányon*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 248. sz. 5. (október 28.).

- Pécsi Napló*
1906g *A pécsi Rákóczi-ünneppek*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 249. sz. 3–4. (október 30.).
- Pécsi Napló*
1906h *Rákóczi-ünnepélyek a vidéken*, In: *Pécsi Napló*, 15. (1906) 250. sz. 2–3. (október 31.).
- Pécsi Napló*
1926 *Rákóczi ünnepélyek Pécssett*, In: *Pécsi Napló*, 35. (1926) 71. sz. 9. (március 28.).
- Pécsi Napló*
1932a *Koszits Kamill ny. vármegyei alispán meghalt*, In: *Pécsi Napló*, 41. (1932) 138. sz. 3. (június 21.).
- Pécsi Napló*
1932b *Tróber Aladár dr. meghalt*, In: *Pécsi Napló*, 41. (1932) 228. sz. 2. (október 8.).
- Pécsi Napló*
1938 *Sport*, In: *Pécsi Napló*, 47. (1938) 265. sz. 8. (november 24.).
- ROMVÁRY
2010 *Pécs Lexikon I–II*, szerk. ROMVÁRY Ferenc, Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., 2010.
- RÓNAKY
1904 RÓNAKY Kálmán: *Törökországban*, Pécs, Wessely – Horváth Nyomda, 1904.
- SCHWARCZWÖLDER
2017 SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Csáky Albin bécsi irathagyatéka (jegyzék)*, In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2017, 357–389.
- SIMON
2017 SIMON Attila: *Kassa három megszállása*, In: *Történelmi Szemle*, 59. (2017) 4. sz. 569–590.
- SIMON
2018 *Csak álltunk és sirtunk. Az első bécsi döntés napjai a kortársak szemével*, szerk. SIMON Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2018.
- Sporthírlap*
1938 *Pénteken délután fél 3 órakor Budapestre érkezett a Pécsi EAC Kassára tartó stafétája. Ma indul Kassára a „Rákóczi-staféta”*, In: *Sporthírlap*, 29. (1938) 91. sz. 7. (november 19.).
- SZITA
1976 SZITA László: *Baranya népeinek pusztulása a 18. század elején. Újabb dokumentumok a rác és a dunántúli kuruc csapa-*

- tok düléséről, In: *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1974–1975*, Pécs, 1976, 95–120.
- TÜSKÉS
2023
Új Magyarság
1940
- TÜSKÉS Gábor: *A textualizált Rákóczi*, Budapest, Balassi Kiadó, 2023.
- Nemzeti zarándokhellyé építik át Rákóczi szülőházát és múzeumot rendeznek be benne*, In: *Új Magyarság*, 7. (1940) 188. sz. 4. (augusztus 20.).
- VARI
2013
- Alexander VARI: *The nation in the city: ceremonial (re)burials and patriotic mythmaking in turn-of-the-century Budapest*, In: *Urban History*, 40. (2013) 2. sz. 202–225.
- VISY
2003
- VISY László: *Visy László, Pécs szabad királyi város főispánja*, In: *Pécsi Szemle*, 6. (2003) 2. sz. 88–92.

Szovjet atrocitások és háborús propaganda

Dokumentumok Nagyszalonta 1944. szeptemberi megszállásához¹

Az 1944–1945-ös frontátvonulás a magyar lakosság alapvetően fontos élményét jelentette. Ennek ellenére rendkívül kevés és hiányos egykorú forrásanyag áll erről rendelkezésünkre. A magyar államigazgatást részben kiürítették, a tisztviselők elmenekültek, a termelt iratok jelentős hányada pedig megsemmisült. Habár a totális mozgósítás jegyében 1944 szeptemberére közel egymillió férfi teljesített szolgálatot a Magyar Királyi Honvédségben, a jelentős iratpusztulás miatt a legtöbb magyar sereg- és csapattest iratanyaga teljes mértékben elveszett, gyakorlatilag az egyes egységek meghatározása is komoly nehézségekkel jár.² Ezekben a forrásokban legfeljebb utalásszinten találhatunk információt a háborús atrocitásokról. A Vörös Hadsereg arcvonala mögött felálló új magyar államhatalomnak is csak korlátozott jogosítványai voltak a megszállók által elkövetett bűncselekmények dokumentálására. A panaszok, jelentések és közbenjárások formájában megjelent adatfelvételek is elsősorban a harcok után, a kiépült szovjet katonai igazgatás alatt elkövetett egyéni vagy intézményes erőszaktevekre, s nem a frontátvonulás időszakára vonatkoztak.³ Ezért is találhatjuk hiánypótlónak azt az ügyiratot, amit Vörös János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke küldött át 1944. október 5-én a külügyminiszternek a Nagyszalontán és környékén elkövetett szovjet és román atrocitásokról.

A második bécsi döntéssel Magyarországhoz visszacsatolt Nagyszalontán nem volt idegen a katonai jelenlét, mivel a Bihar vármegyei megyei város határtelepüléssé vált,⁴ 1942-től pedig a nagyváradi 3/I. huszárosztály 3/3. százada is a városban állomásozott.⁵ Közvetlenül viszont a háború Románia átállásával érte el a települést. 1944. szeptember 1-jén a közép-tiszai hadművelleti terület részeként kettős katonai-polgári közigazgatást

¹ A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² Erre való kísérletet lásd CSIMA, 1961; UNGVÁRY, 2005a, 481–527.

³ Vö. „[...] a front átvonulása idején, a háborús állapotok miatt írásbeliség alig volt, a korabeli viszonyokról, a harcok befejeződését követő mindennapokról, a szovjet csapatok berendezkedéséről, tevékenységéről hiteles történeti források alig maradtak fenn, a közigazgatás újraindítását követően pedig sokan talán már nem tudtak, nem is akartak, vagy nem mertek panaszt tenni az őket ért atrocitások ügyében. E szórványos forrásoknak éppen ezért kiemelkedő jelentőségük van, közlésük a magyar történettudomány szempontjából is fontos feladat.” L. BALOGH, 2015, 7.

⁴ A 20/2. század látott el határvédelmi feladatokat. SUBA, 2016, 80.

⁵ BENE–SZABÓ, 2003, 19.

vezettek be.⁶ Szeptember 8–9-én jelentek meg a magyar csapatok a településen,⁷ ugyan- is a román átállást követően felállított 4. tábori póthadosztály szeptember 13-án Nagyszalonta–Gyula térségéből kezdte meg támadását Fekete-Körös és Belényes irányába. A magyar és német csapatoknak azonban a részleges területnyereségeket követően nem sikerült érvényesíteniük stratégiai céljaikat. Sőt, a 2. Ukrán Front szeptember 20-i támadását követően gyakorlatilag néhány nap alatt visszavetették a tengelyhatalmi erőket a kiinduló helyzetükbe – a magyar–román határra. A 4. tábori póthadosztály szeptember 21-én felbomlásközei állapotba jutott.⁸

A város térsége akkor került a hadműveletek fókuszába, amikor a SZTAVKA szeptember 25-én elfogadta Rogyion Malinovszkij hadseregtábornok, a 2. Ukrán Front parancsnokának azon tervét, mely szerint a 2. Ukrán Front a Nagyszalonta és Szeged közötti térségben töri át a magyar–német arcvonalat.⁹ Ezen haditerv végrehajtását az is segítette, hogy a magyar II. tartalékhadtest balszárnyán Gyula és Nagyszalonta között egy 30-35 km-es rés jött létre szeptember 26-ra. Így a magyar haderő képtelen volt megakadályozni Nagyszalonta elfoglalását. Egyes visszaemlékezések szerint az első szovjet katonák már szeptember 25. éjszaka megjelentek a település külterületén. Másnap viszont a román seregtestek,¹⁰ valamint a szovjet 53. összefegyvernemi hadsereg 203. lövészadosztályának katonái elfoglalták a települést.¹¹

Ugyanakkor a települést a szövetséges haderőknek nem sikerült tartósan megtartani. A magyar 1. páncélosadosztály a szeptember 29. éjjélkor kapott parancs alapján másnap – miután Kötegyánnál leküzdötte az ellenséget –, 17 órára Nagyszalonta nyugati szegélyét, 18 órára pedig az egész várost elfoglalta.¹²

A magyar uralom viszont egy hétnél is rövidebb ideig maradt fenn a városban. Városi harcokra számítva a helyi katonai parancsnokság október 1-jén elrendelte a polgári lakosság evakuálását. Ennek végrehajtása során viszont nem tervezett kitelepítésre, hanem a lakosság pánikszerű menekülésére került sor.¹³

Miután a Dél Hadseregcsoport erőinek döntő részét Nagyvárads térségében összpontosította, a szovjetek északi, északnyugati irányú támadásai eredménytelenek voltak, a 2. Ukrán Front figyelme ismét a Nagyszalontától délre eső arcvonalra irányult, ahol a magyar 3. hadsereget mind az arcvonalra jutó erők nagysága, mind a magyar csa-

⁶ 3110/1944. M. E. sz. rendelet a különleges közigazgatási szabályok hatályának újabb megállapításáról, In: *Budapesti Közlöny*, 1944. szeptember 2. 200. sz. 2.

⁷ DÁNIELISZ, 2008, 94.

⁸ HL TGY 3347. Tömöry Jenő: Adalékok a 4. pót. ho. Nagyvárads körüli harcához. (1944. szeptember 21-től 25-ig), 1; Ungváry 2005a, 488–489.

⁹ ÖLVEDI, 1969, 589–591; SZÁMVÉBER, 2020, 65–66.

¹⁰ A magyar szakirodalom szerint a 31. gyalog- és 1. lovashadosztály, Cornea munkája szerint az 1. kiképző gyalog- és az 1. lovashadosztály vett részt Nagyszalonta elfoglalásában.

¹¹ CSATÁRI, 1968, 419; CORNEA, 2005, 179; VINCZE, é. n., 1944. szeptember 26-i rekord.

¹² BA MA RH 19-V/37. 218., 222. Kriegstagebuch des Oberkommando der Heeresgruppe Süd Band 4 Teil 2. 30.9.1944; HL TGY 3209. Ráskay Pál: Az 5. gépkocsizó tüzérszázadosztály harctéri naplója, 20. (1944. szeptember 30.); DÁNIELISZ, 2008, 95; SZÁMVÉBER, 2020, 73.

¹³ CORNEA, 2005, 181; DÁNIELISZ, 2008, 95–96.

patok alacsony harci szelleme miatt a tengelyhatalmi védelem leggyengébb pontjának látta.¹⁴ Habár Heszlényi József altábornagy elrendelte, hogy „egyetlen falu sem kerülhet ellenállás nélkül az ellenség kezére”,¹⁵ október 4-én a már a szeptember végi harcok során a felbomlás jeleit mutató, rendkívül alacsony morális állapotú¹⁶ 4. tábori póthadosztály 8. tábori pótezrede szinte ellenállás nélkül kiürítette Nagyszalontát. Az 1. páncélosadosztály egyik zászlóaljának egy tüzerüteg támogatásával ugyanakkor aznap délután 4 órára még sikerült visszafoglalnia a települést, és ennek nyomán a 4. tábori póthadosztály ismételten visszavette állásait a város déli peremén.¹⁷ Másnapra viszont a szovjetek mintegy 20 harckocsi bevetésével négy helyen is áttörték a 4. tábori póthadosztály állásait, s Nagyszalontán keresztül egészen Atyásig nyomultak előre.¹⁸ Ezzel a város tartósan szövetséges fennhatóság alá került.

A Nagyszalontán 1944. szeptember–október fordulóján történtek két szempontból váltak országos jelentőségűvé. Egyfelől, az itt elkövetett szovjet és román atrocitások a korabeli propagandában a szovjet megszállás jelképeivé formálódtak. Másfelől, az 1. páncélosadosztály I.b osztálya és tábori csendőrei által Nagyszalontán és Dobozon végrehajtott megtorlásokkal kezdetét vette a frontátvonulást kísérő, romák elleni tömeggyilkosságok sorozata. Jelen forrásközlésünkben az előbbi szempont mentén közlünk az atrocitáspropagandát alátámasztó, Nagyszalontán és Biharugrán felvett jegyzőkönyveket, valamint a propaganda irányítására vonatkozó dokumentumokat.

*

Az ellenség által elkövetett háborús bűncselekmények dokumentálását már az első világháború során is felhasználták propagandacélra. 1915–1916 folyamán – válaszul az antant hatalmaknak az osztrák–magyar haderő által a szerb hadszíntéren elkövetett háborús bűnökre felépített atrocitáspropagandájára – az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériuma több kötetben is publikálta az osztrák–magyar katonák ellen elkövetett atrocitásokról felvett jegyzőkönyveket.¹⁹ A Honvédség az 1940. szeptemberi észak-erdélyi és partiumi bevonulás során vállalkozott ismételten arra, hogy alapot szolgáltatson az atrocitáspropagandára. Az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportja el-

¹⁴ ÖLVEDI, 1969, 594, 598.

¹⁵ BA MA RH 19-V/51. 197. Verfügung über die Weiterführung der Operationen. 1944. szeptember 29.

¹⁶ A magyar csapatok 1944. őszi morális állapotáról lásd ÖLVEDI, 1974, 93–97; Heszlényi József altábornagy, a magyar 3. hadsereg parancsnoka szeptember végén a 4. és 12. póthadosztálynál elrendelte a „gyáván harcoló” századok megtizedelését. BA MA RH 19-V/51. 183. Lageunterrichtung, 1944. október 5.

¹⁷ BA MA RH 19-V/65. 15. Tagesmeldung vom 4.10.1944.; BA MA RH 19-V/38. 31. Kriegstagebuch Band 4 Teil 3, 1944. október 4.; HL TGY 3209. Ráskay Pál: Az 5. gépkocsizó tüzérezsztály harctéri naplója, 22. (1944. október 4.)

¹⁸ BA MA RH 19-V/38. 45. Kriegstagebuch des Oberkommando der Heeresgruppe Süd Band 4 Teil 3, 1944. október 5.; HL TGY 3209. Ráskay Pál: Az 5. gépkocsizó tüzérezsztály harctéri naplója, 22. (1944. október 5.)

¹⁹ Bizonyítékok 1915; Bizonyítékok 1915–1916.

rendelte a románok által elkövetett atrocitásokról való jegyzőkönyv felvételét és ennek dokumentálását.²⁰

A fentebbi előzmények ellenére nem találunk arra vonatkozó adatot, hogy a magyar haderő hasonló módon kísérletet tett volna a szovjet hadsereg által elkövetett atrocitások dokumentálására. 1941 júliusában a Kárpát-csoport parancsnoksága magyar és külföldi újságírók számára ugyan szervezett tanulmányutat a szovjet börtönökben elkövetett tömeggyilkosságok dokumentálására, viszont nem merült fel, hogy mélyebb vizsgálatokat végezzenek.²¹ Hasonló módon nem találhatunk arra vonatkozó dokumentumokat sem, hogy a későbbiekben a magyar katonák és munkaszolgálatosok ellen elkövetett atrocitások felvételére vonatkozólag utasítást fogalmaztak volna meg. Mind ez azért is érdekes, mert mind a Szovjetunióban 1942. november 2-án felállított Rendkívüli Állami Bizottság,²² mind német részről a Wehrmacht-Untersuchungsstelle révén²³ kiépítették az ellenség által elkövetett háborús bűnök dokumentálására vonatkozó szervezetrendszer. Csupán 1945 januárjából ismert olyan utasítás, ami a szovjet atrocitások felvételét írja elő.²⁴

A magyar igyekezet elmaradása alighanem azzal állt összefüggésben, hogy a magyar állam másként kívánta ábrázolni a magyar háborús részvételt. Ugyan a magyar média a háború kezdetén tematizálta az NKVD által elkövetett tömeggyilkosságokat,²⁵ 1943-ban pedig megjelentek a katyíni,²⁶ valamint a vinnicjai tömegsírok feltárásáról szóló hírek is,²⁷ mindamelllett az atrocitáspropagandával a nyilas uralomig csak korlátozottan élt. Azonkívül, hogy 1944. augusztus–szeptember fordulójáig magyar területek nem kerültek szovjet megszállás alá, ebben az játszhatott közre, hogy korábban is ambivalens tapasztalatok voltak az atrocitáspropagandáról. Többek már az 1941-es atrocitáspropaganda-hadjáratot is hatástalannak tartották.²⁸ 1944 szeptemberében a Honvédelmi

²⁰ SÁRÁNDI, 2016, 218–219.

²¹ FÓRIS, 2020.

²² Az intézmény teljes megnevezése: Rendkívüli Állami Bizottság a fasiszta-német betolakodók és bűntársaik gaztetteinek és általuk a szovjet polgároknak, kolhozoknak, társadalmi szervezeteknek, az állami vállalatoknak és intézményeknek okozott károk felmérésére és megállapítására. Tevékenységének rövid összefoglalását lásd KRAUSZ–VARGA, 2013, 15–20.

²³ Az intézmény teljes megnevezése: Wehrmacht-Untersuchungsstelle des Oberkommandos der Wehrmacht. Tevékenységéről lásd ZAYAS, 1980.

²⁴ BM 1029/1945.VII.res. Orosz csapatok által elkövetett jogellenes cselekmények megállapítása a visszafoglalt területeken. Magára a jogszabályra csupán az ennek kiegészítésére kiadott BM 1112/1945.VII.res. rendelet utal, (UNGVÁRY, 2005b, 491–492.) az eredeti utasítást még nem sikerült fellelni. A Magyar Királyi Rendőrség Politikai Rendészeti Osztályának Szombathelyi Kirendeltségének a szovjet ellenőrzés alatt álló, valamint az ideiglenesen visszafoglalt területekre vonatkozó jelentéseit lásd HL I. 107; Székesfehérvárra vonatkozólag feldolgozta: LATTENSTEIN, 2015. A Belügyminisztérium mellett a VKF 2. feladatává is tették az „elvesztett területeinkkel kapcsolatos katonai ügyeket”. BA MA RH 31V/11. 13. sz. melléklet a 2481.eln. 1./a.-1945. számhoz. A 2. vk. (hírsz., K. és nemzetvéd.) osztály ügyköre.

²⁵ FÓRIS, 2020.

²⁶ MESTER, 2015, 90–102.

²⁷ Például *Vinnica a szovjet borzalmas gyümölcsös kertje*, In: *Magyar Futár*, 1943. július 21. 16–17.

²⁸ Lásd például MNL OL K 429 39. cs. 1984. Kormányzói Biztosság levele Kozma Miklóshoz. Ungvár, 1941. július 30.

Minisztérium III. Csoportfőnökségének egyik beosztottja, Demjén Károly vezérkari őrnagy kifejezetten azért bírálta a Vörös Hadseregre vonatkozó propagandát, mivel az a katonákat megfélemlítette és demoralizálta.²⁹ A katonatiszt véleményét erősíthette meg az is, hogy 1944 szeptemberében több helyen a Vörös Hadsereg közeledésének híre a lakosság elszántságának erősítése helyett pánikot okozott.³⁰

Eddig még nem feltárt, hogy az 1. páncélosadosztály katonái hogyan szembesültek az ideiglenes szovjet–román megszállás nyomaival. Magáról a szovjet atrocitások tényéről másnap értesítették a fővezérseget,³¹ s ennek a híre kezdett elterjedni a katonák között is.³² Viszont magukat a közölt jegyzőkönyveket már nem az 1. páncélosadosztály, hanem a páncélos seregtest arcvonalát átvévő 4. póthadosztály felettes parancsnoksága vezette fel.

Mindez azért említésre méltó, mert az 1. páncélosadosztály I.b osztálya és tábori csendőrei folytattak vizsgálatokat a szovjet megszállással kapcsolatban mind a városban, mind a szomszédos, ugyancsak visszafoglalt településeken (Méhkerék, Kőtegyán). Ennek keretében a Kozma Andor által irányított, s detektívek által vezetett, csapatcsendőrökkel is megtámogatott csoport elsősorban a település jogilag is szegregált, az úgynevezett nagyszalontai cigányrendelettel³³ kezdve gyakorlatilag gettóban élő romák ellen fogatosított megtorlást. A közreadott jegyzőkönyvekben is megjelenő vádak (a bevonuló szovjetek zenével várása, fosztogatásban való részvétel, valamint a szovjet katonák nőkhöz vezetése) alapján a Vajda téri cigánytelepről többeket – nőket és gyermekeket is – előállítottak. Nagyszalontán a csendőrök 18 férfit végeztek ki a cigánysor mellett megásott gödröknél.³⁴ A sarkadi I.b osztályhoz bekísért, ott megkínzott foglyok közül a visszavonulás során, október 6-án 20 főt Doboznál kivégeztek.³⁵

A VII. hadtest által október 2–3-án felvett jegyzőkönyvek másolatait a Fővezérseget október 5-én küldte át a külügyminiszter, a miniszterelnök és a kormányzói hivatal számára. Az átküldött jegyzőkönyvek tartalma nem maradt belső információ, hanem – amint a 4. dokumentumban is olvasható – instrumentalizált módon egy átfogó propagandakampányt indítottak. Ennek keretében magyar haditudósítók közreműködé-

²⁹ CAMO F. 500. Op. 12480. Gy. 53. 239. Küzdő haderő ellenállóképességének helyreállítása. 1944. szeptember 28.; 240–241. Propagandára javaslat. 1944. szeptember 29.

³⁰ Lásd például Szentes vagy Hódmezővásárhely példáját. KARSAI–SOMLYAI, 1970, 5–7; HALMÁGYI, 1989, 19; BALÁZS, 1994, 115.

³¹ Lásd 2. sz. dokumentum.

³² „A 3. gk. löv. zlj. Nagyszalontáról kiveri az oroszokat, ahol szörnyű állapotok voltak.” HL TGY 3791. Rainer M. Vilmos naplója, 1944. október 2.

³³ A szabályrendelet közli: MIKLÓS, 2023, 87–90.

³⁴ A román eljárások a 4. póthadosztály parancsnokának, Tarnavary Árpád vezérőrnagynak a felelősségét emelik ki a tömeggyilkosságok elrendelésében. (KOVÁCS, 2018, 65–66.) Ez szemben áll a magyarországi felelősségre vonási eljárásokkal, melyek egyértelműen az 1. páncélosadosztályhoz kötik a megtorlásokat. Lásd KERESKÉNYINÉ CSEH, 2008, 137–151; BFL VII.5.e 21847/1949. Kozma Andor és társai. Köszönöm Gellért Ádámnak, hogy az iratanyagot rendelkezésemre bocsátotta; Dánielisz Endre azt valószínűsíti, hogy helyi érintettségből egy zászlós túlkapásáról volt szó. DÁNIELISZ, 2008, 95, 233–234.

³⁵ A téma legrészletesebb feldolgozását lásd BÁRSONY, 2015.

sével újságcikkek, fényképes beszámolók³⁶ és filmhíradó³⁷ is született a nagyszalontai atrocitásokról. Habár a Nyíregyháza környékén elkövetett szovjet atrocitásokkal szemben a német parancsnokságok nem vettek fel jegyzőkönyveket,³⁸ a Nagyszalontán történekről – a magyarországi sajtómegjelenéshez képest egy nap késéssel ugyan –, a német hírlapok is beszámoltak.³⁹

Hasonlóan a német propagandában Nemmersdorf szerepéhez,⁴⁰ Nagyszalonta is viszonyítási ponttá vált a magyar propagandában. Hasonlóképpen a háború korábbi szakaszában felvázolt, a kommunizmus és a szovjet rendszer bűneit bemutató tablókhoz, Nagyszalonta is példájává vált a Vörös Hadsereg által elkövetett vélt vagy valós bűncselekményeknek.⁴¹ Ennek részeként viszonyítási ponttá lett más magyarországi atrocitásokhoz képest.⁴² A polgári lakosság buzdítására vonatkozó nyilas propaganda egyik sarokkövévé vált.⁴³ A nagyszalontai eseményekről a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség külön röplapot is kiadott.⁴⁴

³⁶ *Nincs irgalom!*, In: *Magyar Futár*, 1944. október 11. 4–5.

³⁷ *Magyar Világhíradó* 1077/6. A háború pusztítása Nagyszalontán és az Alföldön. 1944. október.

³⁸ UNGVÁRY, 2005a, 339–340; SZÁMVÉBER, 2020, 491–492.

³⁹ Például *Im ungarischen Grenzgebiet. Bolschewistische Schrecken*, In: *Völkischer Beobachter*, 1944. október 8. 2.

⁴⁰ 1944. október 21-én a szovjet csapatok elfoglalták a kelet-porosországi Nemmersdorf települést, ahonnan egy német ellentámadás eredményeként október 23. hajnalra sikerült is kiszorítani a Vörös Hadsereg egységeit. Ekkor derült ki, hogy a kevesebb mint 48 órás megszállás alatt legalább 19 polgári személyt öltek meg a szovjet katonák és további atrocitásokat is elkövettek a településen élőkkel, valamint az ott lévő francia hadifoglyokkal szemben. Felismerve a történetek propagandaértékét, Joseph Goebbels átfogó atrocitás-propagandahadjáratot indított az itt elkövetett valós és vélt szovjet bűncselekményekre alapozva. Bővebben lásd FISCH, 2004.

⁴¹ „A bolsevista uralom rémtetteiről már tudomást szerzett a világ közvéleménye a Finnországból, Észtországból, Lettországból, Litvániából, Romániából és Bulgáriából elmenekült polgári lakosság jelentései alapján. Most, hogy hazánk földjére is benyomultak a bolsevista seregek, a nagyszalontai rémtettek minden hazáját féltő tisztességes magyar emberből hátborzongató érzéseket váltottak ki.” *Bolsevista kegyetlenkedések a magyar Alföldön*, In: *Friss Újság*, 1944. október 29. 5.

⁴² Például „Hiszen Nagyszalonta óta most már állandóan újabb és újabb jelentések érkeznek a megszálló orosz hordák állati kegyetlenségeiről, vannak községek, ahol a visszamaradt férfilakosságot az utolsó szál lig kiirtották (Tiszaújlak), a nőket szörnyen megkínózták és megbecstelenítették.” *A menekültek kérdése*, In: *Magyarság*, 1944. október 29. 4; „[...] Tiszaújfalú községben megismétlődött a nagyszalontai asszonybecstelenítő borzalom.” KORN Ede: *Élve eltemettette magát az alpári magyartanítónó, de nem menekült el, hanem a végsőkig kitartott tanítványai mellett*, In: *Magyarság*, 1944. október 29. 7; „[...] Nyíregyháza és Nagyszalonta rémségeinek sorozata.” *Mézeskalács és korbács*, In: *Magyarország*, 1944. november 30. 3.

⁴³ „[Kecskeméten a szovjet haderő közeledtére] Az emberek első gondolata a nagyszalontai rémes emlék felidézése volt és már-már kétségbeesés lett úrrá a városon, amikor az a bizonyos ijedt szívverés megszűnt ijedni és helyébe a mindenre elszántság ereje öntötte el az embereket.” KORA Endre: *Két órával Kecskemét felszabadítása után...*, In: *Magyarság*, 1944. október 21. 5; Lásd még HUBAY Kálmán: *Kitartás! Győzünk!*, In: *Magyarság*, 1944. október 17. 6.

⁴⁴ *Harc az utolsó csepp vérünkig!* kezdetű röplap megtalálható: Karacs Ferenc Múzeum, Dokumentumtár A.68.10.1. <https://hu.museum-digital.org/object/42060?&suinin=64&suinsa=342> (utolsó letöltés: 2023. július 17.).

Emellett a Külügyminisztérium nemcsak a magyarországi sajtóirányításban betöltött szerepe miatt kapta meg az iratokat, hanem a nemzetközi propaganda érdekében is. Amint arról az MTI is beszámolt, a kormányzat a nagyszalontai atrocitásokat „megbízható katonai jegyzőkönyvek és tanúvallomások alapján a rémtetteket jegyzékbe foglalta, hogy azt a semleges államok kormányaihoz eljuttassa”.⁴⁵ Gyakorlati megvalósulásáról a svájci külképviselet kapcsán van adatunk. Carlo Fontana őrnagyot, budapesti svájci katonai attasét 1944. október elején behívták a Honvédelmi Minisztériumba, ahol a szovjet haderő magatartásával, továbbá annak a polgári lakossághoz való viszonyulásával kapcsolatban kapott tájékoztatást. Ennek a találkozásnak a középpontjában a Nagyszalontán történtek álltak. Katonatisztek és menekültek mellett⁴⁶ szovjet és román hadifoglyokkal találkozott a svájci katonatiszt, sőt azt is felajánlották a magyar szervek, hogy Nagyszalontára is ellátogathat.⁴⁷ Utóbbinak ugyan aligha volt realitása – amint láthattuk, a város visszafoglalásakor sem számítottak a magyar csapatok a település hosszabb megtartására –, arra mindenesetre utal, hogy volt egy arra való törekvés, hogy 1941 nyarához hasonlóan helyszíni szembesítéssel növeljék az atrocitások propagandaértékét.⁴⁸ Emellett Fontana őrnagy az október 30-i jelentéséhez a nagyszalontai szovjet megszállásra vonatkozó „hivatalos dokumentumokat”, 23 fényképmásolatot és egy filmet is mellékelte.⁴⁹ Hasonló dokumentációs csomagot alighanem más külképviseletek is kaptak. Erre utal, hogy a Bundesarchiv állományában is fellelhetőek a nagyszalontai atrocitásokra vonatkozó fényképfelvételek.⁵⁰

A budapesti nunciatúra ugyancsak értesült „ellenőrzött forrásból [...] [az] oroszok magatartásáról az általuk elfoglalt, majd a magyarok által visszafoglalt településeken”. A szovjet atrocitásokra vonatkozó dokumentumokat – több más semleges külképviselethez hasonlóan – Hász István altábornagy, római katolikus táborigazgató püspökön keresztül kapták meg.⁵¹ Carl Ivan Danielsson budapesti svéd követ viszont közvetlenül a Külügy-

⁴⁵ MTI nyomán *Zalai Megyei Élet*, 1944. október 11. 1.

⁴⁶ CH–BAR E2300#1000/716#176 Kontroll-Nr. 127. Eindrücke über die russischen Truppen in Ungarn. Budapest, 1944. október 6. Köszönöm Gellért Ádámnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a budapesti svájci katonai attasé jelentéseit.

⁴⁷ GOSZTONYI, 1989, 129.

⁴⁸ Ungváry Krisztián 2005-ben megjelent monográfiája szerint „Budapestről néhány semleges ország újságírója is felkereste a helyszínt”. UNGVÁRY, 2005a, 338. Tekintettel arra, hogy a Honvéd Vezérkar csak az október 4-én közzétett 36. számú hadijelentésében számolt be Nagyszalonta visszavételéről (*Esti Hírlap*, 1944. október 4. 1), illetve arcvonalon fekvő településre aligha szállítottak polgári újságírókat, így valószínűtlennek tartjuk.

⁴⁹ CH–BAR E2300#1000/716#176 Kontroll-Nr. 155. Betrifft: russische Greuelthaten. Budapest, 1944. október 30. Carlo Fontana jelentésénél nem található meg a csatolt dokumentumok, fényképek, valamint filmfelvétel. Gosztonyi Péter vonatkozó tanulmányában arról számolt be, hogy a Svájci Szövetségi Levéltár zárt részlegében hozzáfért ezekhez a mellékletekhez, viszont közlését megtiltotta a levéltár igazgatósága. GOSZTONYI, 1989, 129–130.

⁵⁰ UNGVÁRY, 2005a, 558. Köszönöm Ungváry Krisztiánnak, hogy az általa lemasolt fényképeket megosztotta velem. Ezeknek a fényképeknek a jelentős hányada átfedést mutat a magyarországi sajtóban is megjelenő illusztrációkkal. Lásd *Nincs irgalom!*, In: *Magyar Futár*, 1944. október 11. 4–5.

⁵¹ SOMORJAI, 2022, 208.

minisztériumtól kapta meg a Vörös Hadsereg által elkövetett atrocitásokról szóló jegyzőkönyvek francia nyelvű fordításait.⁵²

Nehéz felmérni ezeknek a Nagyszalontáról megjelent híreknek a hátországi polgári lakosságra gyakorolt hatását. Így Zimándi Pius naplójában elsősorban a szovjetekkel kapcsolatos, egymásnak ellentmondó hírek egyikeként, kétkedéssel reflektált a nagyszalontai hírekre.⁵³ Ezzel szemben Zsindely Ferenc a propagandát alátámasztó, a hitelességet biztosító dokumentumok – fényképek, hivatalos jegyzőkönyvek – hatására felfüggesztette fenntartásait a hivatalos tájékoztatással szemben: „A megszálló orosz csapatok viselkedéséről a legellentmondóbb hírek terjengnek. [...] Rémségekről is beszéltek, de az ilyen beszédnek nem adtam eddig hitelt. Most azonban autentikus jelentések érkeznek az oroszok mátészalkai⁵⁴ uralmának elképesztő szörnyűségeiről. Most már a legjobb hiszemű ember sem tagadhatja, hogy ilyen eshetőség is lehet.”⁵⁵

Eltérő reakciókat találhatunk a külképviselet részéről is a történetekre. A vatikáni nuncius számára a Nagyszalontán történtek alapvetően azokat a félelmeket erősíthették meg, melyeket korábbi jelentéseiben is megfogalmazott a szovjet hadsereg magatartására vonatkozólag.⁵⁶ Ezzel szemben Fontana őrnagy jelentéseiben inkább a szovjet haderő belső viszonyaival, mint a lakosság szenvedéseivel foglalkozott. Habár 1944 októberében két jelentésében is írt a szovjet csapatok magyar lakossággal szembeni magatartásáról – az egyik tárgyál az „orosz kegyetlenségeket” jelölte meg –, ebben jóval távolságtartóbb képet festett a Vörös Hadseregről, mint a magyar atrocitáspropaganda termékei. Ebben elsősorban a szovjet és a román haderő ellátásbeli – elsősorban ruházatbeli – hiányosságait emeli ki, s a szovjet haderő „önellátásából”, s nem valami irracionális okból vezeti le a fosztogatásokat. Ugyancsak elválasztja egymástól az anakronisztikusan GPU-nak megnevezett szovjet állambiztonsági szervek (NKVD, Szmers) tevékenységét a Vörös Hadseregétől, kiemelve azt, hogy egyes szovjet tiszték a polgári lakosság védelmére is keltek.⁵⁷

Viszont a hivatalos propagandán túl a Nagyszalontáról és környékéről menekültek beszámolóit növelték a Vörös Hadsereggel szembeni félelmet.⁵⁸ A hivatalos jelentéseken

⁵² TULOK, 2022a, 17; Tulok Péter tanulmányának mellékleteként közli az egyik átadott jegyzőkönyv magyar fordítását, melynek tartalma megegyezik a Vörös János vezérezredes által átküldött ügyirathoz 1. számú mellékletként csatolt jegyzőkönyvvel. TULOK, 2022b, 220–222.

⁵³ ZIMÁNDI, 2015, 191. (1944. október 7-i naplóbejegyzés.)

⁵⁴ A naplóíró nyilvánvalóan összekeverte Nagyszalontával. Mátészalka csak az alföldi páncéloscata nyírségi szakaszában került frontvonalba, csupán október 28-án foglalták el a szovjet 40. hadsereg csapatai a települést. ÖLVEDI, 1970, 10.

⁵⁵ ZSINDELY, 2021, 588. (1944. október 6-i naplóbejegyzés.)

⁵⁶ SOMORJAI, 2022, 206.

⁵⁷ CH–BAR E2300#1000/716#176 Kontroll-Nr. 127. Eindrucke über die russischen Truppen in Ungarn. Budapest, 1944. október 6.; Kontroll-Nr. 155. Betrifft: russische Greuelthaten. Budapest, 1944. október 30.

⁵⁸ Hajdúnánáson a nagyszalontai menekültek beszámolóira vonatkozólag lásd VÖLGYESI, 2015, 190; Kovács Imre visszaemlékezésében számolt be arról, hogy Szabó Pál népi író hogyan ábrándult ki a szovjet rendszerből a Vörös Hadsereg biharugrai magatartása miatt. KOVÁCS, 1979, 108.

túlmutató rémhírek is terjedni kezdtek a szovjetek kegyetlenkedéseiről.⁵⁹ Mind az 1. páncélososztály 1.c (anyag) osztályának vezetője, mind a tiszántúli református gyülekezetek háborús kárjelentései szerint is a beszámolók általános rémületet okoztak a katonák körében a fogságba eséstől, a tisztviselők és a polgárok tehetősebb része pedig pánikszerűen menekülni kezdtek⁶⁰ – ezzel egyébként nehezítve a magyar és német csapatok mozgását is.⁶¹

A Külügyminisztérium részéről is a nagyszalontai eset az adatgyűjtés kezdetét jelentette. Erre mutat, hogy október folyamán további jelentések érkeztek a Fővezérség hírszerző és kémelhárító osztályáról.⁶² További külképviseltek is a szovjet haderő magatartására vonatkozó adatszolgáltatásra szólítottak fel.⁶³ A Vörös Hadsereg lakossággal szembeni bűncselekményeire alapuló atrocitáspropaganda viszont a nyilas hatalomátvételt követően teljesedett ki.⁶⁴

A nagyszalontai atrocitások legmaradandóbb következménye az volt, hogy a romákkal egyébként is előítéletes, őket megbízhatatlannak tartó magyar polgári és katonai adminisztráció szovjet kollaboránsként kezdte kezelni őket. A Fővezérség kémelhárító és hírszerző osztálya arra a hírre reagálva, hogy Tiszakeszinél a szovjetek a romákat géppisztolyokkal szerelték fel, azt javasolta, hogy „mivel a cigányok hasonló oroszbarát magatartása Nagyszalontán is észlelhető volt, azonnali országos jellegű intézkedés volna célszerű”.⁶⁵ Ugyan a déli hadművelleti terület kormánybiztosa a romákkal szemben azok közrendet veszélyeztető tevékenységére hivatkozva már október 16-án lakhelyelhagyási tilalmat rendelt el,⁶⁶ a roma lakossággal szemben 1945 januárjában és februárjában születtek meg azok a BM-rendeletek, melyek arra hivatkozva, hogy „az ideiglenesen megszállva volt községekben és városokban az erőszakoskodásokban, fosztogatásokban és az ellenséggel való együttműködésben, továbbá a felszabadulást követő napokban is a fosztogatásban” közreműködött a roma lakosság, a romák internálását és fokozott rendőrfelügyelet alá való helyezését rendelte el.⁶⁷ Emellett a szovjetekkel való kollabo-

⁵⁹ Erre szemléletes például szolgál az egyik, a VII. hadtestnél szolgáló táborigád lelkész visszaemlékezése, ami Biharugrán nem csupán 86 nő megerőszakolásáról, hanem 300 falusi kivégzéséről is beszámol. HL Pers. VII. 282. 401. dob. Sz. I. táborigád főlelkész: A magyar királyi VII. hadtest útjai és harcai 1944. szeptember 15. – 1944. december 1. 5.

⁶⁰ HL TGY 2772. Vajda Alajos: Az 1. magyar páncélososztály tevékenysége 1944. augusztus 1-től 1945. február 12-ig, 48–49; SZABADI, 2016, I, 178, II, 28, 262–263, 284, 291, 355.

⁶¹ A Dél-Tiszántúli polgári kiűritése során kifejezetten utasították arra a lakosságot, hogy se vasutat, se főútvonalakat ne vegyenek ehhez igénybe, mivel ezek a „hadvezetés céljaira szükségesek”. A hirdményt közli BORUS, 1969, 395.

⁶² MNL OL K 63 1944-24/7. 12825/1944.

⁶³ Lásd például MNL OL K 63 594. dob. 1944-67/1. 110/pol.-1944. Oroszok magatartása az általuk megszállt területen. Zágráb, 1944. október 6. Köszönöm Gellért Ádámnak, hogy felhívta erre a dokumentumra a figyelmem.

⁶⁴ A nemi erőszakra vonatkozó propagandára lásd KUNT, 2019, 37–56.

⁶⁵ MNL OL K 63 1944-24/7. 12825/1944. 9. Oroszok által megszállt területek helyzete. 6. kerületi parancsnokság jelentése 1944. X. 24-én.

⁶⁶ KARSAT, 1992, 117–118.

⁶⁷ Uo., 129–133; UNGVÁRY, 2005b, 491–492.

rálás vádjával további tömeggyilkosságok történtek 1944–1945-ben Magyarország területén.⁶⁸

A fentebbi rekonstrukción, kontextuson és kérdésfelvetéseken túl a közölt források értékes hozzájárulást adhatnak a háborús mentalitástörténethez, a háborús információáramlás kérdésköréhez, valamint a helytörténeti kutatásokhoz. A közölt iratok a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának őrizetében találhatóak, elsősorban a Külügyminisztérium Politikai Osztályának a Vörös Hadsereg magatartásáról és atrocitásairól szóló jelentéseket összefoglaló 12825/1944. ügyiratból adok válogatást. A nyilvánvaló elgépelések javításán túl betűhív módon, az iratok formai jegyeinek fenntartásával készítettük elő a dokumentumokat közlésre. Értelmezésüket magyarázó lábjegyzetek, valamint a rövidítések feloldását tartalmazó jegyzék segíti. Kegyeleti okokból a nemi erőszak áldozatául esett, illetve a nemi erőszak kísérletét elszenvedő nők, valamint a forrásokban említett közeli hozzátartozóik neveit anonimizáltuk, csak nevük kezdőbetűit tüntetjük fel.

Források

1.

Vörös János vezérezredes levele a magyar külügyminiszternek az orosz katonák rémtettei tárgyában

Budapest, 1944. október 5.

MNL OL K 63 1944-24/7. 12825/1944.

Gévelt. Másolat.

132/Főv.vkf.44.X.5.

M. Kir. külügyminiszter Úrnak,⁶⁹
Budapest

Orosz katonák rémtettei

A VII. hadt. pság.⁷⁰ által felterjesztett – a Nagyszalonta és környékére betört, zömben orosz, kisebb részben román katonák által elkövetett rémtettekről szóló – jegyzőkönyveket van szerencsém további eljárásra megküldeni.

⁶⁸ Rövid összefoglalását lásd BÁRSONY–DARÓCZI, 2015, 77–111; HARMAT, 2015, 13–15.

⁶⁹ Hennyey Gusztáv (1923-ig Erb, Kolozsvár, 1888. szeptember 25. – München, 1977. június 14.) vezérezredes, 1944. augusztus 29-től október 16-ig Magyarország külügyminisztere.

⁷⁰ A 4. tábori póthadosztály 1944. szeptember 12-én került át a VII. hadtest alárendeltségébe.

7 db. melléklet

44. X. 5.

vitéz Vörös s. k. vezérezredes
főv. vkf.⁷¹

Megküldöm: Magyarország Kormányzója Katonai Irodája,⁷² m. kir. miniszterelnök Úrnak,⁷³ m. kir. honvédelmi miniszter Úrnak,⁷⁴ (Szsgd.)⁷⁵, m. kir. külügyminiszter Úrnak,

Kiadom: Főv. nv. és prop. oszt-nak

1. sz. melléklet

Másolat

Jegyzőkönyv

Készült 1944. október hó 2-án a VII. hdt. I.b. oszt.⁷⁶ hivatalos helyiségében a Nagyszalonta-i és Biharugra-i polgári menekültek kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak alulírottak.

Adja elő mit tud a román és orosz katonák kegyetlenkedéséről, valamint az önt és másokat ért sérelmekről.

1. Bordás Sándor,⁷⁷ Nagyszalonta.

Dobó u.14. sz. alatti lakos:

az alábbiakat adja elő:

Szept. 26-án délután 5-6 óra között jelentek meg a városban az orosz katonák. Még aznap este megkezdték a rablást és fosztogatást. Az oroszokat a cigányok és a kommunista érzelmű lakosság vezette. Közélemben lakik Zsirka Sándor és Megyeri István szesznyagkereskedő.⁷⁸ Szeszlerakatát azonnal kirabolták, hordó számra vitték el a pálinkát, bort és sört. Az italtól lerészegedve nekiestek más üzletek és a polgári lakosság fosztogatásához. Betörték szabóműhelyembe is, ahonnan kb. 20 öltöny ruhát és a mű-

⁷¹ Vörös János (Csabrendek, 1891. március 23. – Balatonfüred, 1968. július 23.) vezérezredes, a német megszállást követően, 1944. április 19-től október 16-ig a Honvéd Vezérkar főnöke.

⁷² Vattay Antal (1930-ig Vetter, Sopron, 1891. augusztus 13. – Budapest, 1966. november 2.) altábornagy, 1944. augusztus 17-től október 16-ig Magyarország Kormányzója Katonai Irodájának főnöke, s egyben főhadsegéd.

⁷³ Lakatos Géza (Budapest, 1890. április 30. – Adelaide, 1967. május 21.) vezérezredes, 1944. augusztus 29-től október 16-ig Magyarország miniszterelnöke.

⁷⁴ Csataj Lajos (1906-ig Tuczentaler, Arad, 1944. augusztus 1. – Budapest, 1944. november 18.) vezérezredes, 1943. június 12-től 1944. október 16-ig honvédelmi miniszter.

⁷⁵ Hatz Ottó (Branjevo, 1902. május 26. – Budapest, 1977. július 21.) vezérkari ezredes, 1944. június 15-től október 16-ig Csataj Lajos honvédelmi miniszter szárnysegédje.

⁷⁶ Hírszerző és kémelhárító osztály a magyar seregtesteknél.

⁷⁷ Szabó, az 1930-as évek elején kommunista listáról a nagyszalontai városi tanács tagja.

⁷⁸ A Nagyváradai Királyi Törvényszék 1942 májusában jegyezte be a Megyeri és Zsirka bor és sör nagykereskedést, aminek székhelye Nagyszalontán a Toldi tér 5. szám alatt volt. *Központi Értesítő*, 67. (1942) 27. sz. 1392–1393.

hely teljes felszerelését elvitték. Ugyancsak kirabolták Kiss Ernő szíjgyártó műhelyét, Lovas Károly vendéglőjét, Türkös András vegyeskereskedését. Veres István textil üzletét, ld. Orendl Lajos órás- és ékszerész üzletét. Szabó Sándor órás- és ékszerész üzletét, Szabó József textil kereskedését, a „Hangya” lerakatát, Pápai János gyógyszerárát, Fazekas József bőrkereskedését, Pápai Gyula bőrkereskedését, Kovács Lajos rövidáru nagykereskedését, özv. Podratszki Ferencné dohánynagykereskedését és Kiss P. János gyümölcskereskedését, melyeket kirablás után fel is gyűjtöttek. Nem kímélték a polgári lakosságot sem. Nagy József, Széchenyi utcai lakos, jómódú gazda lábáról le akarták húzni a csizmát. Miután nevezett vonakodott azt átadni, azonnal agyonlőtték. Kenéz Ferenc gazdát ugyanezért szintén agyonlőtték.

Sz. F.-né⁷⁹ házába késő este behatoltak, kisgyermeké mellől elhurcolták egy üres házba és ott kb. 20 orosz katona egymás után megerőszakolta. Anyósa másnap reggel ájultan találta meg. K. S.-né⁸⁰, kinek 7 hónapos terhe van 3 orosz katona szintén megerőszakolta.

Másnap magyar munkásokat kényszerítettek az Ország Zászló lebontására és a Kossuth-szobor ledöntésére.⁸¹

2. Kocsis Józsefné, Berecki Ilona

Nagyszalonta, Jókai u. 59. sz. alatti lakos

a következőket adja elő:

Szept. 26-án este 3 orosz katona jött lakásomba, szuronyukat nekem szegezték és követelték, hogy a fegyvert és a magyar katonákat adjam elő. Miután mondtam nekik, hogy nálam ilyenek nincsenek, a lakásomon kutatni kezdtek. Kutatás közben minden értékes holmimat összeszedték és elvitték. Lehúzták ágyneműmről a huzatokat, az összes élelmiszert elvitték, édesapámtól a megtakarított 1.200 P.met szintén elvitték.

Az összes szomszédaimat is hasonlóképpen mindenükből kifosztották.

2.⁸² B. I.,⁸³ Biharugra,

Halász u. 281. sz. alatti lakos

a következőket adja elő:

Szept. 28-án hajnalban a részeg orosz katonák betörték lakásunkba. A férfiakat erőszakkal eltávolították a házból, ahol csak ketten maradtunk sógorómmal, kinek 8 és fél hónapos terhe van. Egymás után kb.

⁷⁹ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁸⁰ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁸¹ Dánielisz Endre kutatásai alapján a Kossuth-szobrot nem a jegyzőkönyv által említett módon döntötték le, hanem román katonák teherautó után kötve mozdították el a talapzatáról. Sajátos módon a szovjet városparancsnok vissza is helyezte pár nap múlva, az államszocializmus ideje alatt Románia egyetlen Kossuth-szobraként állt. DÁNIELISZ, 2008, 97, 235.

⁸² Elrontott gépelés.

⁸³ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

8 orosz katona erőszakot követett el mindkettőnkön. Ezután arra kényszerítettek, hogy saját baromfiainkat levágva számukra ételt készítsünk.

Előadja még, hogy a bevonuláskor egy név szerint nem ismert Biharugra-i lakos vörös zászlót tűzött házára és a világorradalmat, valamint Sztalint éltette.

4. Szemes László, Nagyszalonta,

Dobó u. 10. sz. alatti lakos

a következőket adja elő:

Félig civil és félig katona ruhába öltözött román és orosz katonák házamból az összes fehérneműt, élelmiszert és értékes holmit elvitték. Öcsém házába, mely közvetlen mellettem van, orosz tisztok magukkal hozott nőkkel betelepültek, öcsémet és családját a lakásból kitelepítették. Disznáját, baromfiat leölték és egész lakását kifosztották.

5. Pápai Gyuláné, Nagyszalonta,

Toldi u. 22. sz. alatti lakos

a következőket adja elő:

Férjem be van vonulva, tart. fdgy.⁸⁴ Mindjárt a bevonuláskor egy tábornokot⁸⁵ szállásoltak be hozzám, kinek az irodája is ott volt. Nekem csak a hálószobát hagyták, de ide is beszállásolták a velük hozott nőt. Bőrkereskedésünk van, melyet másnap felnyitattak és kijelentették, hogy ez most már az ő tulajdonuk és a jobb bőroket a tbk. és tisztjei maguk között felosztották. Agyonlövés mellett kényszerítettek, hogy 20 l. bort szerezzek nekik, ami sikerült is. Lakásomból csak élelmiszert, kislányom kerékpárját, a nő pedig a neki megtetszett női ruhaneműket és 1 pár cipőmet vitte el. Nekem bántódásom nem volt, kislányomat egy ismerősnél helyeztem el és szerencsére annak sem történt baja.

6. Molnár Sándorné, Nagyszalonta,

Honvéd u. lakos

a következőket adja elő:

Szomszédomban lakik Sz. J.-né,⁸⁶ akinek férje jelenleg katonai szolgálatot teljesít, Sz.-né, hogy a megbecstelenítéstől megmeneküljön, háza udvarán lévő kútba ugrott. Az oroszok azonban észrevették. A szomszéd lakóknak értesítésére adták, hogy ha az asszonyt a kútból élve ki nem húzzák, mind meghalnak. Az asszonyt sikerült is kihúzni, de oly súlyos sérüléseket szenvedett, hogy mozdulni sem bírt. Szabóné rőfös üzletét és házát teljesen kirabolták.

⁸⁴ Pápai Gyula, a Baross Szövetség helyi szervezetének elnöke volt.

⁸⁵ A Nagyszalontán megszálló tábornokot – esetleg főtisztet – nem sikerült beazonosítani. Az 53. összefegyvernemi hadsereg élén Ivan Mefodjevics Managarov vezérezredes, a 203. lövészadosztály élén Gavriil Sztaniszlavovics Zdanovics dandártábornok állt.

⁸⁶ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

7. Berecki Ferenc, Nagyszalonta,
Jókai u. 59. sz. alatti lakos
a következőket adja elő:

Leányának 1.200 P. megtakarított pénzét, hogy megmentse, belső zsebébe tette. Dacára annak, hogy 75 éves öreg ember, tetőtől-talpig megmozdították. Észrevették a pénzt is és elvették.

A jegyzőkönyv a vallomásokkal megegyezik és jóváhagyólag aláírjuk.

kmf.

Klemaner Gyula hdp. őrm. s. k.
jegyzőkönyvvezető
Szikora János hdgy. s. k.
kihallgatásvezető

Kihallgatottak:

1. Bordás Sándor s. k.
2. Kocsi Józsefné s. k.
3. B. I.⁸⁷ s. k.
4. Szemes László s. k.
5. Pápay Gyuláné s. k.
6. Molnár Sándorné s. k.
7. Bereczky Ferenc s. k.

A másolat hiteles
Budapest, 1944. október 5-én
P. H. Aláírás s. k.

ir. vezető

2. sz. melléklet

Jegyzőkönyv

Másolat

Készült 1944. október hó 3-án a VII. hdt. I.b. oszt. hivatalos helyiségében a Nagyszalonta-i polgári menekültek kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak alulírottak.

Adja elő mit tud a román és orosz katonák kegyetlenkedéséről, valamint az önt és másokat ért sérelmekről.

†. 8. Serester Lajos, Nagyszalonta-i lakos,
államrendőrségi detektív a következőket adja elő:

Az orosz katonák bevonulása után mintegy 20 orosz katona jött házamba és ötszobás lakásomat lefoglalták. Bort kértek tőlem, amit adtam is nekik. Miután megkóstolták, üvegestől a földhöz vágták azzal, hogy a bor rossz. Pár perc múlva egy 10 l-es üveggel tértek vissza. Arra kényszerítették egész családomat, köztük a 83 éves anyámat is, hogy velük együtt igyunk.

Volt köztük egy orosz egyenruhába öltözött nő is. Ez másnap egy térképet követelt rajtunk. Mivel a térképét nem tudtuk előadni, 83 éves anyámat pofonverte. Amikor anyámnak védelmére siettem, engem is

⁸⁷ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

többször pofon ütött. Majd 5-6 orosz katonát behívott, akik puskájukkal agyba-főbe vertek a térkép miatt. Ha nem menekülök el, agyon is lőttek volna. Lakásomat teljesen kifosztották, minden ruhámat, fehérneműmet, ékszeremet és 4.000 P. készpénzemet elvitték.

Mayer István gépészt és feleségét agyonlőtték német származása miatt.

I. S.-né⁸⁸ 65-70 éves bábát 5-6 orosz katona megerőszakolta.

Bagoly Bertalan 55 éves ref. lelkészt arra kényszerítették, hogy velük igyék és dohányozzék. Az idős lelkésznek addig kellett inni, amíg az alkoholtól ájultan össze nem esett. A szomszédok térítették magához.

Egy tűzoltót, kinek nevét pontosan nem tudom, egyenruhája miatt lőtték agyon.⁸⁹

2. 9. Lakó Makár, Nagyszalonta,
Vécsey u. 24. sz. alatti lakos, áll. tanító
a következőket adja elő:

Lakásomat teljesen szét dúlták, az értékes dolgokat elvitték, bútoraimat és üveg dolgaimat összetörték.

A közvetlen szomszédomban levő két gazd[asági]. iskolai tanítónőt,⁹⁰ kiknek nevét megnevezni nem akarom, több orosz katona megbecstelenített.

B. S.,⁹¹ vasúti raktárnokot vasutas egyenruhája miatt agyon akarták löni, feleségét pedig megbecsteleníteni. Majd amiért elmenekültek, házát felgyújtották és mindaddig a háza mellett álltak, vigyázva rá, hogy senki nem olthassa, míg az teljesen le nem égett.

Vitéz G. I.⁹² jómódú gazdát teljesen kifosztották. Minden jószágát, terményét elvitték. Leányát, kinek férje katona, megbecstelenítették.

A városháza termeit feldúlták. A szekrényeket feltörték, az iratokat felgyújtották.⁹³

A rendőrségi épület berendezéseit és az ott talált kerékpárokat összetörték.

3. 10. Kircsi Erzsébet, Nagyszalontai,
Vécsey u. 14. sz. lakos, áll. tanítónő,
a következőket adja elő:

Berecki György malomtulajdonos házát kifosztották, minden értékes tárgyat elvittek, vagy összetörték.

⁸⁸ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁸⁹ A Vörös Hadsereg részéről gyakori jelenség volt, hogy az egyenruhás közalkalmazottakkal (például tűzoltók, postások, vasutasok) szemben úgy léptek fel, mintha katonák lennének. Budapest környéki elhurcolások kapcsán lásd BOGNÁR, 2004, 106–107.

⁹⁰ 1940 után több gazdasági jellegű oktatási intézmény is működött a városban: a Mezőgazdasági Népiskola, Téli Gazdasági Iskola, valamint a Tanonciskola is. DÁNIELISZ, 2008, 86.

⁹¹ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁹² Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁹³ A városháza feldúlt irodái a Nagyszalontáról készült propagandaképeken is megjelennek.

Pénzes Sándor, Rákóczy u. lakost, mert a padlásán két megbújt magyar katonát találtak, agyonlőtték. Feleségét kivitték az utcára, a fal mellé állították és valósággal célzó gyakorlatokat tartottak rá, míg az egyik lövedéktől holtan össze nem esett.

4. 11. Bajkán András,

Nagyszalonta-i lakos, villanytelep főgépésze

előadja:

Lakásomból szekerekkel hordták el a berendezést és minden értékes dolgot, úgy hogy csak a rajtam lévő ruha maradt meg.

A jegyzőkönyv a vallomásokkal megegyezik és jóváhagyólag aláírjuk.

K. m. f.

Klemenar Gyula hdp. őrm. s. k.

jegyzőkönyvvezető

Szikora János hdgy. s. k.

kihallgatásvezető

A másolat hiteles.

Budapest, 1944. X. 5. P. H.

Kihallgatottak

1. Serester Lajos dtb. s. k.

2. Lakó Makár áll. tanító s. k.

3. Kircsi Erzsébet s. k.

4. Bajkán András s. k.

Aláírás s. k.

ir. vezető.

3. sz. melléklet

Másolat

Jegyzőkönyv

Felvetetett C 693 táb. posta⁹⁴ I.b. oszt helységében 1944. X. 2-án Faragó György ny. őrm. I. o. postaaltszt Nagyszalonta-i lakos (Hétvezér u. 18.) kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak az alulírottak.

Faragó György a feltett kérdésekre az alábbiakat adta elő:

Az oroszok Nagyszalontára való bevonuláskor a következő dolgok történtek. Az oroszok a lakásokat feldúlták, arany-ezüst nemüket elvitték, a nőkről az ékszereket letépték. A nagyszalontai cigányok zenével fogadták a bevonuló oroszokat⁹⁵ és ők vezették az oroszokat. A nőekkel erőszakot követtek el.

A lakosságot megverték és fegyverrel kényszerítették parancsaik teljesítésére.

⁹⁴ 4 kerületi parancsnokság, 11 kiegészítő kerületi parancsnokság.

⁹⁵ A román vizsgálatok szerint az Internacionáléval várták a bevonuló szovjet csapatokat a helybéli romák. KOVÁCS, 2018, 65–66; A román verzió kritikáját adja: DÁNIELISZ, 2008, 233–234.

D.-né⁹⁶ (Hétvezér u. 52.) lakására az oroszokat cigányok és a 2 Csokány-Oláh fiú vitték, hol az asszonyon 27 ízben követtek el becstelenséget. A cigányok vezetése mellett történt.

Fenti vallomásumat megerősítik az alant felsorolt nagyszalontai lakosok: Mágosi János Toldi u. 19., Papp korcsmáros Hétvezér u. 15/17., Mogyorós asztalos Hétvezér u. 8., Ladányi Sándor, Hétvezér u. 20.

A legtöbb rombolást és pusztítást a fentemlített Nagyszalontai cigányok végezték. A rablásban résztvett Madarász,⁹⁷ Marciliaul⁹⁸ és Tulka⁹⁹ oláh lakossága is.¹⁰⁰

Fenti vallomásumat az igazságnak megfelelően és minden kényszer nélkül adtam elő.

Kmf. P. h.

Olvashatatlan aláírás s. k.

jegyzőkönyvvezető

Faragó György

vallomástevő

A másolat hiteles

Budapest, 1944. évi október hó 5-én

aláírás

ir. vez.

Hajduczki István hdgy. s. k.

kihallgatásvezető

4. sz. melléklet

Másolat

Jegyzőkönyv

Készült a táborigazgatás 693. sz. I.b. oszt. hivatalos helyiségében 1944. okt. 2-án L. Nagy Zoltán kereskedő Nagyszalonta-i lakos (Rákóczi út 28.) kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak alulírottak.

A feltett kérdésekre L. Nagy Zoltán kereskedő az alábbiakat adja elő:

Üzletét (Horthy Miklós út 3.) teljesen kirabolták, majd utána lóval behatoltak az üzletbe. Ugyancsak lakásomat teljesen felforgatták a bútorokat összetörték és az egész lakásom romhalmazzá vált. Anyósom, özv. Külüs Istvánné és leánya Margit lakását is teljesen feldúlták és kifosztották. Ott volt nekem azonkívül két hizott disznóm, azokat is elvitték. Bátyám L. N.

⁹⁶ Kegeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

⁹⁷ Románul Mădăras, Bihar megye, Nagyszalontai járás, az 1940-es második bécsi döntéssel visszacsatolt, döntően román nemzetiségű település.

⁹⁸ Valószínűleg Marciháza (románul: Marțihaz) településre utal. A település a második bécsi döntéssel került vissza Magyarországhoz, Bihar vármegyében a Nagyszalontai járás része volt. Román többségű település.

⁹⁹ Románul Tulca, a második bécsi döntéssel Romániánál maradt, korábban – és 1945-től ismét – Bihar megye Nagyszalontai járásához (Jud. Bihor, pls. Salonta) tartozó település, 1940 és 1944 között a Tenkei járás (pls. Tinca) része.

¹⁰⁰ A „bécsi határon” túli falvak fosztogatásban való közreműködéséről lásd még DÁNIELISZ, 2008, 96.

Gy.¹⁰¹ saját lakásán a feleségét megerőszakolták bátyám szeme láttára. A családom most Berettyóújfaluban van. Két gyermek egy két hónapos kisfiam és egy három és fél éves fiam anyósom és sógornóm körében szintén ott lakik.

Vallomásomat minden kényszerítő körülmény közbejötté nélkül tettem.

Kmf.

Zombor László t. hdp. s. k.

jegyzőkönyvvezető

Dr. Hajducky István fhdgy.

kihallgatásvezető.

L. Nagy Zoltán s. k.

vallomástevő

A másolat hiteles.

Budapest, 1944. évi október hó 5-én

aláírás

ir. vez.

P.H.

5. sz. melléklet

Másolat

Jegyzőkönyv

Készült a táborigazgatás Tp. C-693. sz. I.b. oszt. hivatalos helyiségében 1944. október 2-án. Lehoczky Gyula máv [sic!] állomáselőjáró, Nagyszalonta-i (Rákóczi út 3.) lakos kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak alulírottak.

A feltett kérdésekre Lehoczky Gyula az alábbiakat adja elő:

1944. szeptember 25-én családommal, házigazdám Pénzes Sándor és családjával, Kis Sándor és családjával az utca harcok elől a pincébe menekültünk. 17 és 18 h között erős dörömbölésre lettünk figyelmesek, mire Kiss Sándor felment a kaput kinyitotta, erre 3 orosz és egy román katona jött be. A román Kis óráját letépte és eltette. Éjjel 3 óráig nem történt semmi. 3 órakor kezdődött a fosztogatás. A Bakó-féle cipőüzletet,¹⁰² mely a házban volt, teljesen kifosztották. A fosztogatásban helybeli cigányok is résztvettek, kiknek nevét nem tudom. Egy púpos jól öltözött nőt is láttam. Jómódú nagyszalontai gazdát látott Kis Sándor, amint egy vas takaréktűzhelyet szállított a lakására. Szept. 26-án d.u. bankettet rendeztek az orosz tábornok tiszteletére. Ezen is a cigányok vettek részt. Mikor a zene szólt a kávéházban, egy nagyszalontai asszony a szomszéd kapuban állt, mire egy orosz tiszt megragadta a házba berántotta, meg akarta erőszakol-

¹⁰¹ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

¹⁰² Bakó Gyula csizmadiaműhelye és boltja.

ni. A férj az asszony segítségére sietett, utána revolverdörrenést hallottam, az eset színhelyére orosz egyenruhába öltözött nők jártak és röhögve mutattak arra a helyre. Szept. 27-én azzal gyanúsították meg házigazdámot, hogy a padlásról lelőttek. Minden ok nélkül házigazdám feleségét kihurcolták az utcára és ott a házuk előtt géppisztollyal agyonlőtték az orosz katonák.

Egyebet előadni nem tudok, vallomásomat minden kényszer nélkül tettem.

P. H.
Pataki Károly s. k.
jzk. vezető

Kmf. Lehoczky Gyula s. k.
vallomástevő

Dr. Hajducki István fhdgy. s. k.
kihallgatásvezető

A másolat hitelül:
1944.X.5.

aláírás
ir. vez.

6. sz. melléklet

Másolat

Jegyzőkönyv

Készült a táborigazgatás posta C. 693. sz. I.b. oszt. hivatalos helyiségében 1944. október 3-án Kovács Zoltán vendéglős Nagyszalonta Rákóczi út 2. szám alatti lakos kihallgatása alkalmával.

Jelen vannak az alulírottak.

A feltett kérdésre Kovács Zoltán vendéglős az alábbiakat adta elő:

Az oroszok 26-án délután 4 órakor vonultak be a városba. Este 10 órakor egy orosz szds. felzavart Móga Miklós jegyzővel¹⁰³ és előadta, hogy másnap reggel 9h-ra 30 tiszt és harminc színész részére reggelit készítsék, ami kolbász és húsféléből álljon. Majd két óra múlva újból felzavartak és azt mondták, hogy 120 személyre készítsék ennivalót. Az összeget a város meg fogja téríteni. Úgy az ennivaló, innivaló a legkitűnőbb legyen, mivel az egész vezérkar jelen lesz. Másnap 11-kor megjelentek, mindenféle őrt állítottak, hogy civil ne mehessen be és akkor hozzákezdtek az étkezéshez. Ugyanakkor orosz katonák, ki mivel tudott, hordta az innivalót. Én kértem az orosz tábornokot, hogy tiltsa meg embereinek ezt a garázdálkodást, mert ha az italok elfogynak, akkor nem tudok több innivalót szerezni. Erre ő azt válaszolta, hogy mivel ezek a katonák harcolnak, kell nekik az innivaló. A mulatság, mikor a legjavában folyt két asszonyt,

¹⁰³ Móga Miklóst (Nicolae Moga) a bécsi döntés idején időlegesen megtartották Nagyszalonta főjegyzői pozíciójában, viszont 1942-re már más beosztásban, főszámvevőként vett részt a város igazgatásában.

Pénzesnét és a leányát falhoz állították és minden előző körülmény nélkül agyonlőtték. A tiszték eltávozása után a legénység elkezdett fosztogatni. Mindenemet összetörték, amit nem értek föl, azt legéppisztolyozták.

Másnap ismét felszólítottak, hogy ismét adjak nekik enivalót, mivel nem volt mit adni, még az eddig össze nem rombolt dolgaimat törték össze. A következő nap Móga jegyző ismét megjelent és enivalót kért. A katonai rendőrséget nálam rendezték be. Engem öt orosz tiszt felszólított, hogy menjek velük és mutassam meg a mozit, magukkal vittek és azon tanakodtak, hogy megöljenek-e vagy ne. Végül szabadon engedtek. A lakásomban ezalatt több orosz tiszt tartózkodott és fiatal lányokat kerestek. Mivel nem találtak, szitkozódva eltávoztak.

A vallomásomat minden kényszerítő körülmény közbejötté nélkül tettem.

kmf.

Zombory László hdp. őrm. s. k.
jegyzőkönyvvezető

Kovács Zoltán s. k.
vallomástevő

Dr. Hajducki István fhdgy. s. k.
kihallgatásvezető
A másolat hitelet
Budapest, 1944. évi október hó 5-én

P. H. Aláírás s. k.
ir. vez.

7. sz. melléklet

másolat

Jelentés az el[lensé]g. magatartásáról a megszállt területen

Jelentem, hogy a ho.táb.cső. osztagtól¹⁰⁴ Biharugrára kiküldött jőr. a sérelmet szenvedett egyéneket B. emberek jelenlétében kihallgatta, akik az alábbi eseteket adták elő:

1./ Bertalan Lajos, Peszere¹⁰⁵ Újtelep-i lakos előadja, hogy IX. 28-án orosz katonaság, akik között sok szomszéd községbeli oláh embert ismert fel, a községben a kocsikat és lovakat összeszedték, a lakosokat kifosztották, az ott talált bútorokat és berendezést összetörték. Főleg ruhát, ékszert és ágyneműt vittek el. Egyes emberekről a ruhát és lábbelit is lehúzták. Az asszonyokon és lányokon 14 éven aluliakon és 60 éveseken is erőszakot követtek el.

2./ Gulyás Ferenc 369. sz. alatti lakos előadja, hogy lovat, kocsit és takarmányt, valamint lakásából egyes tárgyakat elraboltak.

3./ Makai Bálint 104. sz. alatti lakostól lovat, kocsit, szerszámot vittek el.

¹⁰⁴ A 4. póthadosztály táboricsendőr-osztaga.

¹⁰⁵ Biharugrához tartozó puszta.

4./ T. M.,¹⁰⁶ 109. sz. alatti lakos feleségét 3 orosz katona megerőszakolta, házából egy pár csizmát vittek el.

5./ Mérei Sándorné 463. sz. alatti lakos, a Biharugra-i körorvos házvezetőnője előadja, hogy az oroszok az orvos lakását feltörték, az értékes holmit elvitték, s műszereket összetörték.

6./ Rozsa Irma 391. sz. alatti lakos hajadontól két lovat, szerszámot és kocsit vittek el, lakását teljesen kifosztották.

7./ Özv. Cs. T. S.-né, 68 éves, 155 sz. alatti lakos előadja, hogy egy fiatal orosz lakását feldúlta, egy karórát és egy bőrkesztyűt elvitt, őt magát pedig megerőszakolta.

8./ B. K.-né, 67. sz. alatti lakoshoz több orosz katona behatolt, férjét fogva tartotta, őt pedig hárman megerőszakolták.

9./ B. F.-né, 24 éves, 5 hónapos állapotos asszonyon, hat orosz katona követett el erőszakot.

10./ V. L., 17 éves hajadon, 111. sz. alatti lakost, szülei kizárása után két orosz katona megerőszakolta, majd az udvaron még kb. nyolc orosz katona megerőszakolta, majd nővérét, kinek férje katona, szintén megerőszakolták, mikor védekezett pisztollyal fejbe lötték.

11./ J. I., 19 éves hajadon, 53. sz. alatti lakost egy orosz tisztt és egy orosz katona megerőszakolta.

12./ T. S.-né 20 éves, 56. sz. alatti lakos, egy hetes gyermekágyas nőt pisztolyt szegezve rá megerőszakolták, lakását feldúlták.

13./ E. A.-né 39 éves, 54. sz. alatti lakost több orosz katona megerőszakolta, lakását feldúlta.

14./ Sz. I. 25 éves hajadon, 63. sz. alatti lakost fegyverrel kényszerítve megerőszakolták.

15./ K. J.-né, 50 éves, 165. sz. alatti lakost egy orosz katona megerőszakolta, kerékpárt, ruhát raboltak.

16./ B. M., 29 éves, testi hibás nőt, 292. sz. alatti lakost két orosz katona megerőszakolta, lakását feldúlta, két zsebórát és csizmát raboltak el.

17./ B. I. 24 éves hajadon, 292. sz. alatti lakost megerőszakolták, ruháját letépték.

18./ B. I. 21 éves hajadon, 281. sz. alatti lakos, aki Budapestről a bombázások elől menekült, kb. 17 orosz katona erőszakolta meg, lakását teljesen feldúlták.

19./ V. L., 24 éves hajadon, 287. sz. alatti lakost két orosz katona erőszakolta meg.

20./ Makra Albert, 40 éves, 285. sz. alatti lakostól két szerszámozott lovat, kocsit, zsebórát és egy csizmát raboltak le [sic!].

21./ Cs. Nagy Lajos, 370. sz. alatti lakostól egy lovat, egy zsebórát vittek el.

22./ Rozsa Imre, 190. sz. alatti lakostól egy lovat és egy kerékpárt és más tárgyakat vittek el.

23./ Vas Antalné 517. sz. alatti lakostól két lovat vittek el.

24./ H. J.-né, 213. sz. alatti lakost 18 orosz katona erőszakolta meg.

¹⁰⁶ Kegyeleti okokból a 4., 7–19., 24–25., 27–31. számú eseteknél csak a név kezdőbetűit közöljük.

25./ Sz. S.-né, 296. sz. alatti lakostól egy pokrócot elvittek és 10-11 orosz katona megerőszakolta.

26./ Brogya Józsefné, 527. sz. alatti lakostól ágyneműt, fehérneműt és felső ruhát raboltak el.

27./ K. L.-nét (Tanya 18. sz. alatti lakos) egy orosz katona megerőszakolta, majd ezután elbújt, de ismét megtalálták és újból megerőszakolták.

28./ B. G.-né 18. sz. alatti lakost, férjének fegyverrel kiutasítása után, megerőszakolták.

29./ B. K.-né 95. sz. alatti lakost férjének elfogása után 4 orosz katona megerőszakolta.

30./ N. A., hajadont (Nagyotói pusztá örház) 4 orosz katona lefogta és egy orosz kapitány megerőszakolta.

31./ B. R. 21 éves hajadont (Görbe tanya) apjának elhurcolása után 4 orosz katona megerőszakolta.

Ezenkívül még számos olyan eset fordult elő, melyet a sérelmezettek részben szégyen érzetük miatt, részben elmenekülésük miatt a magyar katonai parancsnokság tudomására nem hoztak.

Fentnevezettek vallomásukat esküvel is hajlandók megerősíteni.

Négy szalontai lakossal felvett jegyzőkönyvet csatoltan felterjesztem.

Melléklet: 4 db.

Felterjesztem: VII.hdt. pság.hoz

44. X. 3.

Tarnaváry Árpád vörgy.¹⁰⁷ s. k.
ho. pk.

A másolat hiteles:

Dr. Hajduczky István
s. k. fhdgy. I.b.ov.

A másolat hiteles. Budapest, 1944. X. 5. Aláírás s.k. ir. vez.

2.

Feljegyzések a szovjet és román csapatok által megszállt területekről

[1944. október eleje]

MNL OL K 63 1944-24/7. 12825/1944.

Gévelt. Másolat.

I.

1. pc. hd.¹⁰⁸ X. 1.-én jelenti: Nagyszalontán oroszok példátlan gaztetteket követtek el. (Közelebbi adatok még hiányoznak.)

¹⁰⁷ Tarnaváry Árpád vezérőrnagy (1932-ig Welther, Zombor, 1891. szeptember 10. – Budapest, 1964. július 18.) a 4. tábori póthadosztály parancsnoka.

¹⁰⁸ 1. tábori páncélosadosztály.

II.

Nagyszalontán fosztogatást helybeli cigányok és Madarász községbeli oláh csőcselék kezdte. (Garai rendőrdíjnok szemtanú.)

III.

Nagyszalontán bevonuló orosz csapatok több nőt megbecstelenítettek. (Fenti hírforrás)

IV.

MTI legbizalmasabb X. 4-én: Az orosz katonát idegen helység vagy város elfoglalása után főleg két dolog érdekli: a minél töményebb szesz és a nők 15-50 éves korig. A tömény szeszt hihetetlen mennyiségben vedelik, nőfogyasztásuk mindenben lépést tart az alkoholfogyasztással.

V.

Garai szerint Nagyszalontán oroszok nagy általánosságban véve aránylag emberséges bánásmódot tanúsítottak a magyar lakossággal szemben.

VI.

M.T.I. október 5. Földeák:¹⁰⁹ Oroszok zárdába betörték, néhány apácán erőszakot követtek el. Megerőszakolástól községben csak néhány elbújt asszony tudott megmenekülni.

VII.

Nagyszentmiklóson¹¹⁰ az oroszok 12-13 éves lányokon szüleik előtt erőszakot követtek el.

VIII.

Lőkősháza¹¹¹ környékbeli tanyákat az oláh lakosság támogatása mellett kiraboltak.

IX.

Kiszombornál¹¹² fogságba esett honvédeket agyonlőtték, a sebesülteket legyilkolták vagy megcsönkítették. Ruhaneműt, fehérneműt, ágyneműt harácsoltak.

¹⁰⁹ Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm. Központi járásában fekvő település. 1944. szeptember–októberében a Makóért vívott harcok során több alkalommal gazdát cserélt a település.

¹¹⁰ Románul: Sânnicolau Mare. Temes megye Nagyszentmiklósi járásában (Jud. Timiș, pls. Sânicolaul-Mare) fekvő település.

¹¹¹ 1949-ig Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm.-i Elek külterülete.

¹¹² Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm. Torontáli járásában fekvő település.

3.

Feljegyzések a szovjet és román csapatok által megszállt területekről

[1944. október eleje]

MNL OL K 63 1944-24/7. 12825/1944.

Gévelt. Másolat.

I.

Dombegyházi¹¹³ menekült magyar: községbe bevonuló orosz csapatok elővédnek román egységeket használtak. Románok lakossággal kegyetlenkedtek.

II.

Nagyszalontára bevonuló oroszok román egységeket küldtek előre. Ezek a lakossággal jól bántak. (Garai rendőrdíjnok szemtanú)

III.

Nagyszalontára bevonuló orosz és román csapatok felszerelése igen gyöngye volt. Rongyait [a] megszálló katonaság zsákmányolt polgári ruhákkal felcserélte és így járt [a] városban.

IV.

M.T.I. október 5.: Földeákra bevonuló oroszok ékként 32 nagy 34 mintájú páncélost¹¹⁴ vetettek be. Orosz katonák szerint Földeákról Szegedre, majd onnan Budapestre indulnak Horthyt felakasztani. Öreg katonák unják a háborút, fiatalok fanatikusak. Ruházatuk rongyos, lábbeli legtöbbször magyaroktól lehúzott csizmákból áll. Sokan civilben járnak. Nyakuk körül spárgán 24 karórárt is hordanak. Magyar pénzük bőven van.

Orosz tisztek udvariasak s korrektül viselkednek. Gépkocsikról Makón¹¹⁵ zsákmányolt textilárukat és bőrneműket osztottak szét [a] szegény lakosság között. Tisztek közelében orosz katonaság fegyelmezetten viselkedik.

Orosz katonák lakásokat feltörnek, rádiókat, írógépeket összetörnek, főleg szesz és kölnivíz iránt érdeklődnek. Kamrákban szappant érintetlenül hagyják. Fegyverzet elsőrangú.

Oroszok [a] páncélosokat erős elhárítás miatt óvatosan vetik be.

¹¹³ Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm. Battonyai járásában fekvő település.

¹¹⁴ T-34-es harckocsi.

¹¹⁵ Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vm.-ben fekvő megyei város.

4.

A fővezérség propaganda osztályának tájékoztatása a napilapok szerkesztői számára

1944. október 5.

MNL OL K 428. d) Pro Domo 519. sz. közlemény
Gévelt. Könyomatos másolat.

519. szám

1944. október 5. 15 óra 50 perc

A fővezérség propaganda osztályának tájékoztatása

Pro domo: A fővezérség nemzetvédelmi és propaganda osztálya arra kéri a napilapok igentisztelt főszerkesztőit, hogy t. lapjaikban cikkeket jelentessenek meg a következő tárgyi adatok és gondolatmenet felhasználásával:

1. Az orosz megszállás módja, mint Nagyszalonta mutatja a következő: Ellepik és kifosztják a lakásokat, feltörik az üzleteket, a polgári lakosságtól elszedik az ékszer és órákat, kirabolják az élestarakat, megrohanják a magtárakat, magánlakásokban felszedik a szőnyeget és függönyöket, elhordanak minden értékes bútort, összetörik a vitrineket, ablakokat, azután összeszednek magánlakásokban, borpincékben és szeszlerakatokban minden italneműt. Miután berúgtak, megkezdődik a nők megbecstelenítése, B. F.¹¹⁶ (Nagyszalonta, Arany János u. 35. sz.) három asszony-leányát meggyalázták. A kilenctagú család az átélt borzalmak hatására öngyilkos lett. A horda rárontott V. Gy.,¹¹⁷ a Kereskedelmi és Hitel-Bank igazgatójának feleségére is. Varga vadászpuskájával agyonlőtte két gyermekét, feleségét és aztán öngyilkos lett. S. Gy.-né¹¹⁸ áldott állapotban lévő asszonyt két éjszaka gyötörték. Az asszony ezután öngyilkos lett. Bagoly Bertalan református lelkész két leányát egy román őrnagy mentette meg a gyalázattól. A két leányt elrejtette az oroszok elől, Pénzes Ferencné Rákóczi úti háza előtt állva tagadta, hogy két leánya otthon van. Az oroszok beszélgetés közben megpillantották a leányokat a padlás szellőztető ablaka mellett. Erre Pénzesné agyonlőtték, két leányát elhurcolták.

Ezek az adatok csak ízelítőül szolgálnak a szovjet megszállás módszereiről. A megdöbbentően szomorú esetek száma sokkal nagyobb.

2. A nagyszalontai példa azt mutatja, hogy téves a feltevés, mintha itt világnézeti harcról lenne szó, és az orosz seregek az elesett osztályok „felszabadítói” lennének. Az orosz megszállók mindenütt úgy léptek fel, mint erkölcsi gátat nem ismerő horda, amelynek pusztán imperialista célja van. Egy orosz főhadnagy kijelentette: Az orosz seregek útja Budapestre, Berlinbe majd Londonba vezet. Tévednek mindazok, akik azt

¹¹⁶ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

¹¹⁷ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

¹¹⁸ Kegyeleti okokból csak a név kezdőbetűit közöljük.

hiszik, hogy a kommunista világnézet menlevél a szovjet hadseregnél. A nagyszalontai földalatti mozgalom két szervezője, Bonda Sándor¹¹⁹ csizmadia és Gál József kőműves, akiket a rendőrség mint meggyőződéses kommunistákat tartott számon, az orosz betörés után jelentkeztek a szovjet parancsnokságon és elmondták, hogy mindketten kommunisták, a párt régi tagjai. Kíméletet kértek a helyi lakosság részére, mert csak így lehet megnyerni őket az „eszmének”. A parancsnokló orosz őrnagy lehúzta csizmáikat, ezután kidobta őket. Később mindkét elvtárs lakását kifosztották, asszonyaikat meggyalázták.¹²⁰

3. A „szövetséges” román hadsereg helyzete súlyos. Arra, hogyan látja a szovjet hadsereg a román kérdést és hogyan kezeli a románokat, a következő példákat hozzuk fel. Egy orosz katona Nagyszalontán agyonlőtt egy román főhadnagyot, mert az nem akarta átadni a számára kijelölt szállást. A fosztogató orosz katonák betörték Moga Aurél dr. régi szalontai román polgárhoz is.¹²¹

Moga azzal akarta elhárítani a megszállók fenyegetéseit, hogy ő román, tehát szövetségesek. A szovjet katonák megjegyzésre sem méltatták kijelentését, lakását kifosztották, róla pedig lehúzták bőrkabátját. A katonai együttműködés a gyakorlatban így néz ki. Egy szovjet katona egy szalontai utcán odalépett egy román őrnagyhoz és rárivallt, hogy adjon tüzet neki. Az őrnagy elővette öngyújtóját és tüzet adott a szovjet katonának.

A román hadsereg, amelyről tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy az ötnapos szalontai megszállásnál mérséklőleg igyekezett hatni az oroszokra, teljesen alárendelt szerepet játszik.

4. Néhány példa, hogyan bánnak a kisemberrel, a proletárral, akinek védelmére fegyvert ragadtak:

Egy orosz járőr megállított egy ágról szakadt szegény szalontai férfit és követelte, hogy húzza le csizmáját és adja át neki. A szegény ember azonnal eleget tett a parancsnak, de nagyon lassan és nehézkesen húzta le csizmáját, erre agyonlőtték. Amikor a szovjet katonák a halottról lehúzták a csizmát, észrevették, hogy múltába van.

Egy szalontai munkás mint tovaris¹²² üdvözölte a házába betörő orosz őrmestert. Az őrmester félrelökte az útból: Te nem vagy tovaris, hiszen arany fogad van.

5. Az orosz veszély nagy, de nem leküzdhetetlen. Fölényük csak fegyverzetben nagy, maga a közkatona rongyos. A legtöbb civilnadrágot visel, az is foltozott és elnyűtt. Nagyszalontán kifosztották az összes ruhaüzleteket és ruharaktárakat és új nadrágot öltöttek magukra.

A román „szövetséges” erejét sem szabad túlbecsülni. Egyre nő a szökések száma. Gheorghe Munteanu nagycsanádi illetékességű 25 éves közkatona elmondta, hogy Sztálingrádtól Nagyszalontáig gyalog harcolt. Az orosz kegyetlenkedésektől megré-

¹¹⁹ Helyesen: Bordás Sándor. Lásd az 1. sz. mellékletként közölt jegyzőkönyvet.

¹²⁰ A szovjetellenes magyar propagandában a háború kezdete óta jelen van a saját tapasztalatai alapján a Szovjetunióból kiábránduló kommunista és munkás képe. (FÓRIS, 2020, 29.) Ennek különös aktualitása volt Nagyszalontán, ahol elsősorban az 1920–1930-as évek fordulóján jelentős kommunista mozgalom működött, többek között magyar kisiparosok részvételével. CORNEA, 2005, 87–91.

¹²¹ Itt alighanem Moga Miklósról (Nicolae Moga) utal a közlemény.

¹²² Elvtárs.

mült és átszökött hozzánk. Kijelentette, hogy a szovjet csapatok magatartása Románián pontosan olyan, mint Nagyszalontán volt. Cotuna Matei román lovassági káplár egy alkalommal 1 egész rajával szökést kísérelt meg. Az oroszok meghiúsították a kísérletet. A káplár azt mondta, hogy eltévedt. Nagyszalonta alatt újabb szökést kísérelt meg, ezúttal sikerrel. Kijelentette, hogy inkább vállalja a magyar hadifogságot, mint az orosz-román „győzelmeket”.¹²³

Rövidítések és irodalomjegyzék

fhdy.	főhadnagy
hadt., hdt.	hadtest
hdgy.	hadnagy
ho.	hadosztály
jőr.	járőr
k. e. e. vm.	közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye
őrm.	őrmester
P.	Pengő
pság.	parancsnokság
ny.	nyugalmazott
szds.	százados
tart.	tartalékos
tbk.	tábornok
BA MA	Bundesarchiv Militärarchiv
RH 19-V	Heeresgruppe Süd
RH 31V	Bevollmächtigter General der deutschen Wehrmacht in Ungarn
BFL	Budapest Főváros Levéltára
VII.5.e	Budapesti Büntetőtörvényszék, Népbíróságtól átvett peres ügyek iratai

¹²³ Lásd például a német főparancsnokság által magyar nyelven kiadott röplapot, mely a „német »elnyomókat«” és a „szovjet »felszabadítókat«” összehasonlítva arra jutott, hogy „a német katona úgy viselkedett, mint ahogy azt egy kultúrnemzet hozzátartozójától el lehet várni. A bolsevisták azonban mindenhol úgy viselkedtek, mint ahogy az ember csak rablóktól, gyilkosoktól és útonállóktól van megszokva.” Magyarok! kezdetű röplap. HL TGY 4007. Magass Miklós táborigénylapja, III. rész, 9.

CAMO	Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации
Фонд 500 Опись 12480	Трофейные немецкие документы Трофейные документы советской военной разведки
CH-BAR E2300	Schweizerisches Bundesarchiv Eidgenössisches politisches Departement: Politische und militärische Berichte der Auslandsvertretungen (1848–1965), 1848–1965
E2300#1000/716#176	Budapest, Politische Berichte und Briefe, Militärberichte, Band 4
HL	Hadtörténelmi Levéltár
I. 107. Pers.	Magyar királyi rendőrség országos felügyelője Personalia
VII. 282	Vitéz Adonyi-Naredy Ferenc hagyatéka
TGY	Tanulmánygyűjtemény
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 63	Külügyminisztérium, Politikai osztály iratai
K428	Magyar Távirati Iroda, könyvnyomatos iratok
K 429	Kozma Miklós iratai

*

BALÁZS 1994	BALÁZS György: <i>Szentes önkormányzata közigazgatása a II. világháború éveiben (1939–1944)</i> , In: <i>Tanulmányok Csongrád megye történetéből</i> , XXI, szerk. BLAZOVICH László, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1994, 101–116.
L. BALOGH 2015	„Törvényes” megszállás. <i>Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között</i> , szerk. és bev. tan. L. BALOGH Béni, Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.
BÁRSONY 2015	BÁRSONY János: <i>Cigányok viharban – Biharban: elfeledett tömeggyilkosságok nyomában</i> , In: <i>Deliberationes</i> , 8. (2015) 2. sz. 53–67.

- BÁRSONY–DARÓCZI
2015 BÁRSONY János – DARÓCZI Ágnes: *Kali Trash, Pharraji-mos, Samudaripen: fekete félelem, szétvágatás, legyilkolás: A romák sorsa a holocaust idején Magyarországon II*, [Budapest], Cigányságkutató Intézet – Romano Instituto, 2015.
- BENE–SZABÓ
2003 BENE János – SZABÓ Péter: *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945*, Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 2003. (Jósza András Múzeum Kiadványai, 52.)
- Bizonyítékok
1915 *Bizonyítékok az Ausztria–Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről*, Wien, Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium, 1915.
- Bizonyítékok
1915–1916 *Bizonyítékok az Ausztria–Magyarországgal hadat viselő államok által a nemzetközi jogon ejtett sérelmekről. 1–3. pótfüzet*, Wien, Cs. és Kir. Közös Külügyminisztérium, 1915–1916.
- BOGNÁR
2004 BOGNÁR Zalán: *Budapest és környéke lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba (1944. december – 1945. április)*, In: *Kút*, 3–4. (2004) 99–113.
- BORUS
1969 BORUS József: *Békés megye felszabadulása*, In: *Békési Élet*, 4. (1969) 3. sz. 393–420.
- CORNEA
2005 Lucia CORNEA: *Contribuții la o istorie a orașului Salonta în perioada interbelică, 1919–1945*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2005.
- CSATÁRI
1968 CSATÁRI Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony, 1940–1945*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.
- CSIMA
1961 CSIMA János: *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*, Budapest, Honvédelmi Minisztérium Központi Irattár, 1961.
- DÁNIELISZ
2008 DÁNIELISZ Endre: *Nagyszalonta a 20. században*, Nagyszalonta, Prolog, 2008.
- FISCH
2004 Bernhard FISCH: *Nemmersdorf im Oktober 1944*, In: *Rotarmisten schreiben aus Deutschland: Briefe von der Front (1945) und historische Analysen*, szerk. Elke SCHERSTJANOI, Mün-

chen, K. G. Saur, 2004, 287–304. (Texte und Materialien zur Zeitgeschichte, 14.)

FÓRIS
2020

FÓRIS Ákos: *Az 1941-es NKVD-tömeggyilkosságok magyarországi recepciója*, In: *Múltunk*, 65. (2020) 1. sz. 4–34.

GOSZTONYI
1989

GOSZTONYI Péter: *Svájci diplomáciai jelentések az 1944-es Magyarországról*, In: Uő: *Légiveszély, Budapest! Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből (1939–1945)*, Budapest, Népszava, 1989, 123–132.

HALMÁGYI
1989

HALMÁGYI Pál: *A Makó és környékéért vívott harcok 1944 őszén*, Makó, Makói Múzeum, 1989. (A Makói Múzeum Füzetei, 65.)

HARMAT
2015

HARMAT József: *Roma holokauszta a Grábler-tónál: a székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben*, Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 2015. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 34.)

KARSAI
1992

KARSAI László: *A cigánykérdés Magyarországon, 1919–1945: út a cigány holocausthoz*, [Budapest], Cserépfalvi Kiadó, 1992. (Scientia Hungariae.)

KARSAI–SOMLYAI
1970

Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember –1945. április. 1. kötet, szerk. KARSAI Elek – SOMLYAI Magda, Budapest, Levéltári Igazgatóság, 1970.

KERESKENYINÉ CSEH
2008

Források a Békés megyei cigányság történetéhez. Dokumentumok a Békés Megyei Levéltárból 1768–1987, szerk. KERESKENYINÉ CSEH Edit, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2008. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 24.)

KOVÁCS
1979

KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása*, Toronto, Vörösváry Publ. Co., 1979.

KOVÁCS
2018

KOVÁCS Szabolcs: *Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt*, In: *Clio Műhelytanulmányok*, 1. (2018) 1. sz. 1–83.

- KRAUSZ–VARGA
2013 *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban: Levéltári dokumentumok 1941–1947*, szerk. KRAUSZ Tamás – VARGA Éva Mária, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2013.
- KUNT
2019 KUNT Gergely: *Kipontozva... Nemi erőszak második világháborús naplókból*, Budapest, Osiris Kiadó, 2019.
- LATTENSTEIN
2015 LATTENSTEIN Dániel: *A Vörös Hadsereg jelenléte Székesfehérváron és környékén (1944. december 2. – 1945. március 23.) A civil lakosságon elkövetett erőszakos cselekmények*, In: *Belvedere Meridionale*, 17. (2015) 7–8. sz. 39–62.
- MESTER
2015 MESTER Attila: *Katyn lengyel és magyar visszhangja 1943–1989*, PhD-értekezés, Debrecen, DE BTK, 2015.
- MIKLÓS
2023 MIKLÓS Tamás: „A cigánykérdés a cigányok elhelyezésével megoldva nincsen.” *Források az 1942. évi esztergomi cigány-szabályrendelet megalkotásához*, In: *Romológia*, 7. (2023) 18. sz. 77–96.
- ÖLVEDI
1969 ÖLVEDI Ignác: *Adalékok a német–magyar katonai viszony alakulásához (1944. szeptember 8-a után) és a „Debreceni” hadművelet előkészítéséhez II. rész*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 16. (1969) 1. sz. 587–603.
- ÖLVEDI
1970 ÖLVEDI Ignác: *Nyíregyháza és vidékének felszabadítása*, In: *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 5. (1970) 1. sz. 1–13.
- ÖLVEDI
1974 ÖLVEDI Ignác: *A Budai Vár és a debreceni csata. Horthyék katasztrófapolitikája 1944 őszén*, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1974.
- SÁRÁNDI
2016 *Levezényelt visszacsatolás: A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*, összeáll. SÁRÁNDI Tamás, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2016. (Források a romániai magyarság történetéhez.)
- SOMORJAI
2022 *Dai rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta Parte II: 1938–1945. Angelo Rotta magyarországi nunciatus politikai jelentéseiből II. rész: 1938–1945*, szerk. SOMORJAI Ádám, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia

- Munkaközösség, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, 2022. (Nunciusi jelentések, 3/2.)
- SUBA
2016
- SUBA János: *Erdély határvédelme 1940–1944*, In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 26. (2016) 51. sz. 75–86.
- SZABADI
2016
- Krisztusban nyert erő: A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája, 1944–1945*, I–II, szerk. SZABADI István, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016. (RKK Könyvek.)
- SZÁMVÉBER
2020
- SZÁMVÉBER Norbert: *Az alföldi páncéloscsata: harcok Tiszántúlon, 1944. október*, [Keszthely], Peko Publishing, 2020. (Hadiakadémia.)
- TULOK
2022a
- TULOK Péter: *Svéd diplomata jelentések Budapest ostromáról*, In: *Budapest ostroma: svéd diplomaták, terror, kitörés. Tanulmányok, forrásközlések*, szerk. MIHÁLYI Balázs – ROHÁNSZKY Mihály – TULOK Péter, Budapest, Magánbeszélgetés, 2022, 11–31.
- TULOK
2022b
- TULOK Péter: *Dokumentumok a Svéd diplomata jelentések Budapest ostromáról című tanulmányhoz*, In: *Budapest ostroma: svéd diplomaták, terror, kitörés. Tanulmányok, forrásközlések*, szerk. MIHÁLYI Balázs – ROHÁNSZKY Mihály – TULOK Péter, Budapest, Magánbeszélgetés, 2022, 213–246.
- UNGVÁRY
2005a
- UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- UNGVÁRY
2005b
- A második világháború*, szerk. UNGVÁRY Krisztián, Budapest, Osiris Kiadó, 2005. (Nemzet és Emlékezet.)
- VINCZE
é. n.
- VINCZE Gábor: *Romániai magyarság történeti kronológiája 1944–1989*, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet adatbázisa. <https://kisebbségkutato.tk.hu/adatbazis/erdely-torteneti-kronologiaja-1944-1989> (utolsó letöltés: 2023. július 18.).

VÖLGYESI
2015

VÖLGYESI Zoltán: *Málenkij robot és a zsidó bosszú legendája Hajdúnánáson*, In: *Levéltári Közlemények*, 86. (2015) 189–212.

ZAYAS
1980

Maurice de ZAYAS: *Die Wehrmacht-Untersuchungsstelle. Deutsche Ermittlungen über alliierte Völkerrechtsverletzungen im zweiten Weltkrieg*, München, Ullstein, 1980.

ZIMÁNDI
2015

ZIMÁNDI Pius István: *Egy év története naplójegyzetekben: 1944. március 19. – 1945. március 17.*, szerk. ESCHBACH-SZABÓ Viktória, Budapest, Magvető, 2015. (Tények és Tanúk.)

ZSINDELY
2021

Miniszter a frontvonalban: Zsindely Ferenc naplója 1941. február 25. – 1946. március 9., szerk. SZEKÉR Nóra, Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2021.

Két újonnan feltárt dokumentum a magyar jezsuiták második világháború utáni vatikáni jelentéseiből

1945-től kezdődően a magyar jezsuiták tevékeny szerepet vállaltak a Vatikán, a magyar katolikus egyház és a magyar állam, illetve bizonyos esetekben a szovjet katonai hatóságok közötti titkos diplomáciai tárgyalásokban (kitekintéssel egy potenciális Moszkva és a Vatikán közti közvetítés lehetőségére). Jánosi József,¹ Kerkai Jenő,² Borbély István³ és Nagy Töhötöm⁴ törekvései egy „modus vivendi”⁵ feltételeinek kialakításával igyekez-

¹ Jánosi (Janicsék) József SJ (1898–1965) jezsuita szerzetes, filozófus, egyetemi tanár. A második világháború idején a Szent Kereszt Egyesület egyházi elnökeként jelentős szerepe volt a zsidómentésben. 1945-ben neve felmerült mint lehetséges esztergomi érsek. A „modus vivendi” politikájának egyik jelentős teoretikusa és titkos diplomáciai szereplője. 1949-ben emigrált, majd kilépett a jezsuita rendből és egyházmegyes papként működött Nyugat-Németországban. 1951 és 1954 között a Szabad Európa Rádió munkatársa is volt, 1965-ben, máig tisztázatlan körülmények között, egy vasúti balesetben vagy annak álcázott akcióban halt meg.

² Kerkai Jenő SJ (1904–1970) jezsuita szerzetes, a KALOT – a Katolikus Agrárfűvéségi Legényegyletek Országos Titkársága, majd Testülete – alapítója és országos vezetője. 1949-ben letartóztatták és koncepció perben összességében tíz év fegyházbüntetésre ítélték, amely után 1959-ben beteg szabadult. 1962-ig Dunaharaszttiban segéd munkásként dolgozott, majd segédkertész lett a püspökszentlászlói egyházi szociális otthonban. 1964-ben került Pannonhalmára, a szerzetes-papi szociális otthonba, ahol haláláig az intézmény lakója volt. Pereiről lásd BÁNKUTI, 2011, 96–98; a KALOT történetéről pedig BALOGH, 1998.

³ Borbély István SJ (1903–1987) 1903-ban született Vácott. 1921-ben lépett be a Jézus Társaságába, 1924 és 1926 között Szegeden tanult bölcselet a rend szegedi főiskoláján, majd 1927 és 1929 között Kalocsán, a jezsuiták által fenntartott Kalocsai Érseki Főgimnáziumban oktatott. 1929 és 1932 között Innsbruckban volt teológushallgató, ahol 1931-ben szentelték pappá. 1933-ban tért vissza Magyarországra, Szegeden látott el rendi feladatokat. 1944-ben lett a jezsuita rend magyarországi rendtartományának tartományfőnöke. 1948-ban hagyta el az országot, előbb Észak-Olaszországban tanított, majd Kanadába települt át. A kanadai Hamiltonban hunyt el 1987-ben.

⁴ Nagy Töhötöm (1908–1979) 1926-ban lépett be a jezsuita rendbe, 1937-ben szentelték pappá. 1940-től rendtársa, Kerkai Jenő mellett a KALOT országos helyettes vezetője. 1945–1946-ban titkos egyházi diplomáciai küldetésben ötször járt Rómában. Mindszenty József bíborossal való konfliktusa következtében és az ő nyomására 1946 végén elöljárói Dél-Amerikába helyezték át, onnan nem térhetett haza. 1948-ban kilépett a jezsuita rendből, és húsz éven keresztül Argentínában, Buenos Airesben élt, ahol családot alapított, szabadkőműves lett és szociális munkát is végzett. 1963-ban jelentette meg *Jesuitas y Masones [Jesuiták és szabadkőművesek]* című kötetét először spanyolul, majd 1965-ben magyarul is. 1966-ban a magyar kommunista állambiztonság beszervezte és 1968-ban hazatelepítette Budapestre, ahol haláláig ügynökként és titkos megbízottként foglalkoztatták egyházi vonalon.

⁵ Általános értelemben a „modus vivendi” különböző érdekeltségű társadalmi csoportok között gyakorlati megfontolásokból, kompromisszumok révén kialakított békés együttélési módot jelent. 1945 után a Vatikán és a Szovjetunió, illetve az általa megszállt területeken élő egyházak közötti kapcsolatok kialakításának lehetőségét értjük alatta. Somorjai Adám OSB definiálása szerint a „modus vivendi” a második világháború utáni egyházpolitikában a Vatikán konkordatárius politikájának egyik terminus technicus,

tek időt nyerni a magyar egyház, benne a jezsuita rendtartomány, a katolikus szervezetek és közösségek, továbbá a magyar katolikus politikai képviselő számára, hogy elősegítsék a felkészülést a második világháború utáni új korszak egyházpolitikai változásaira. Az említett jezsuitákon kívül lazább vagy szorosabb szalon idevonható még néhány katolikus politikus, köztük Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője⁶ és Szekfű Gyula mint moszkvai követ,⁷ valamint a magyar katolikus püspöki kar leginkább kompromisszumkész tagjai, Bánáss László veszprémi püspök⁸ és Czapik Gyula egri érsek⁹ ezekben az években kifejtett tevékenysége.

Nagy Töhötöm vonatkozásában *Álarcok mögött – Nagy Töhötöm életei* című monográfiában¹⁰ még a vatikáni levéltárak XII. Piusz pápa¹¹ pontifikátusa idejére vonatkozó iratanyaga ismeretének hiányában rekonstruáltam Nagy Töhötöm 1945–1946-os öt titkos római futárútját,¹² amelyet Nagy Töhötömnek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött irathagyatéka, a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltárában másolatban őrzött római rendi források és az Office of Strategic Service (OSS), az Egyesült Államok második világháború idején aktív hírszerző szerve vonatkozó dokumentumai tettek lehetővé. 2020-ban Johan Ickx, Keresztes András és Somorjai Ádám OSB szerkesztésében *Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*¹³ címmel egy forráskiadvány látott

amelyre akkor kerül sor, amikor nem sikerül általános szabályozást elérni valamely állam és a Vatikán között. SOMORJAI, 2021, 71. A magyar jezsuiták szóhasználatában saját kompromisszumkereső és időt nyerni próbáló politikájuk kulcsszava, amely valahol az együttműködés és a nyílt ellenállás között helyezkedik el. BALOGH, 2015, 569–570; PETRÁS, 2019, 95–97.

⁶ Barankovics István (1906–1974) újságíró, politikus. Az 1930-as években kapcsolódott be a reformkatolikus újságírásba, 1942 és 1944 között a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1945 májusától a Demokrata Néppárt főtítkára. 1949 februárjában emigrálni kényszerült. Kezdetben a salzburgi magyar iroda vezetője, majd 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány vallás- és közoktatásügyi bizottságának megbízott vezetője, és e minőségében a végrehajtó bizottság tagja. 1958-tól haláláig a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió (CDUCE) elnöke.

⁷ Szekfű Gyula (1883–1955) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja, köziíró. 1939 és 1944 között a *Magyar Nemzet* vezető publicistája. Részt vett az ellenállási mozgalomban, így a nyilas uralom idején bujkálni kényszerült. Támogatta az 1944 októberében megalakult Keresztény Demokrata Néppártot. 1945. október 15-től Magyarország moszkvai követe, 1948. májustól szeptemberig nagykövete. A Külügyminisztérium 1949-ben nyugállományba helyezte, 1953 és 1955 között országgyűlési képviselő lett, majd 1954 januárjától 1955-ig az Elnöki Tanács tagja.

⁸ Bánáss László (1888–1949) 1946-tól veszprémi püspök. 1912-ben szentelték pappá, 1942-től debreceni plébános, ahol plébániáján helyet adott az Ideiglenes Nemzeti Kormány ülésének is. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Neve felmerült mint lehetséges esztergomi érsek.

⁹ Czapik Gyula (1887–1956) 1943-tól egri érsek, 1951 és 1956 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke.

¹⁰ PETRÁS, 2019. A vonatkozó fondok 2020 márciusától váltak kutathatóvá.

¹¹ XII. Piusz pápa (Eugenio Pacelli) (1876–1958) 1899-ben szentelték pappá, teológiai és jogi doktorátust szerzett. 1901-től állt a Szentszék szolgálatában, 1917-től müncheni nuncius, majd miután 1925-ben áthelyezték a nunciaturát Berlinbe, berlini nuncius 1929-ig. 1929-től bíboros, 1930-tól XI. Piusz pápa államtitkára. 1939-ben választották pápává.

¹² PETRÁS, 2019, 67–136.

¹³ ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020.

napvilágot, amely – az időközben lehetővé vált vatikáni levéltári kutatásoknak köszönhetően – vatikáni forrásokkal egészítette ki és közölte az előzőleg már általam is feldolgozott dokumentumokat. Somorjai Ádám utóbb több más forrásközléssel gyarapította ezt az egyébként is tekintélyes forráskorpuszt.¹⁴

Ebbe a kutatási kontextusba illeszkedik az általam újonnan feltárt két forrás is. Ezek közül az első Nagy Töhötöm előterjesztése XII. Piusz számára 1945 novemberéből, amelyben Martin Himlerrel,¹⁵ az OSS magyar ügyekkel foglalkozó szekciójának vezetőjével folytatott beszélgetéséről tájékoztatja a pápát. Az irat a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatokkal foglalkozó Szekciójának Történeti Levéltárából (Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati – ASRS) származik, és vélhetően azért nem került be a Johan Ickx – Keresztes András – Somorjai Ádám-féle forráskiadványba, mert Nagy Töhötöm neve nem szerepel a dokumentumon, s így elkerülte a válogatás készítőinek figyelmét. A dokumentum szerzőségére csak Nagy Töhötöm naplójának ismeretében lehet következtetni, amelynek idevonatkozó részletét a német nyelvű dokumentum után közlöm.¹⁶ A dokumentum azért jelentős, mert megerősíti azt a hipotézist, hogy a Vatikán tudott az USA hírszerző szervének római tevékenységéről, amint az OSS is tudott a Szentszék, valamint a magyar jezsuiták „modus vivendi”-törekvéseiről. A magyar vonatkozásokon túl tehát a második világháború végének és a hidegháború kezdetének világpolitikai játszmáiba is bepillantást kapunk. A dokumentum témája – egy közelgő újabb háború lehetősége és a Habsburg-restauráció kérdése – Magyarország államformája és Mindszenty Józsefnek¹⁷ a köztársasági államformával való szembenállása miatt volt ebben az időszakban aktuális. Az OSS képviselőjének ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos nézeteit tartalmazó előterjesztés benyújtása Nagy Töhötöm részéről azonban részét képezte annak a törekvésnek is, amely Mindszenty hercegprímás politikai irányvonalával szemben igyekezett megnyerni a

¹⁴ SOMORJAI, 2020 és SOMORJAI, 2021.

¹⁵ Martin Himler [Himler Márton] (1888–1961) zsidó származású amerikai magyar vállalkozó, hírlapíró. 1944 őszétől az Office of Strategic Service (OSS), az Egyesült Államok 1942-ben létrehozott hírszerző szerve szolgálatában állt. Többször hivatkoznak arra, hogy ezredesi rangban szolgált volna, de ezt az OSS személyi anyagai nem erősítik meg (ennek ellenére katonai egyenruhát viselt, az OSS magyar részlegét vezette, viszont nem képviselte hivatalosan az USA kormányának egyik szervét sem). A világháborút követően ő irányította a magyar háborús bűnösök felkutatását és átadását Magyarországnak. BARE, 2016.

¹⁶ A naplóbejegyzés és a vatikáni előterjesztés egyetlen mondat kivételével megegyezik, ez bizonyítja Nagy Töhötöm szerzőségét. A naplóbejegyzés közlése így a német nyelvű előterjesztés magyar változatának is tekinthető, közlése miatt nem igényel külön regesztát.

¹⁷ Mindszenty József (1892–1975) esztergomi érsek, bíboros, prímás. Szombathelyen tanult teológiát, majd 1915-ben szentelték pappá. 1919-től zalaegerszegi plébános, 1944 márciusától veszprémi püspök. A nyilasok 1944 novemberében letartóztatták, majd Sopronkőhidára hurcolták. Esztergomi érsekké történő kinevezését 1945 szeptemberében tették közzé, XII. Piusz pápa 1946 februárjában kreálta bíborossá. 1948 karácsonyán letartóztatták, 1949 februárjában koncepció perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1954-től a felsőpetényi püspöki nyaralóban tartották házi őrizetben, ahonnan az 1956-os forradalom idején szabadult. 1956. november 3-án rádióbeszédet tartott, november 4-én reggel pedig az USA budapesti nagykövetségén kért és kapott menedéket. A nagykövetséget 1971-ben tudta csak elhagyni, ahonnan Rómába távozott, majd Bécsben telepedett le. Ezután a magyar diaszpóra lelkipótlásában vállalt jelentős szerepet. 1975-ben hunyt el Bécsben. Életéről lásd BALOGH, 2015.

Vatikán és a pápa támogatását. A magyar jezsuiták tevékenységét XII. Piusz támogatta is, viszont bizonyos pontokon törekvéseik szembekerültek a Mindszenty hercegprímás által követendőnek tartott irányvonallal, ezért a vele való összeütközés személyi konzekvenciákkal is járt.¹⁸

A második közölt dokumentum e jezsuita törekvések egy bő évvel későbbi végjátékát mutatja be Jánosi József tollából és az ő működésére vonatkozóan. A Rómában, a pápai Gergely Egyetem Történeti Levéltárában (Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana – APUG) őrzött dokumentum magyarországi helyzetjelentés, amelyben szerzője Robert Leiber SJ¹⁹ számára 1947. január 8-án beszámol budapesti útjáról, annak az egyházdiplomáciai közvetítési sorozatnak az utolsó etapjáról, amelynek során különböző egyházpoltikai kérdésekben ő közvetített magyar politikai körök és a Vatikán között, például Tildy Zoltán²⁰ és Nagy Ferenc²¹ megkeresésére tolmácsolta a pápának azok aggályait a hercegprímásnak az államforma kérdésében elfoglalt intranszigens álláspontjával kapcsolatban, vagy a budapesti nunciatúra újraindításának érdekében.²²

Jánosi diplomáciai tevékenysége illeszkedik a római katolikus egyház és a magyar állam között egy „modus vivendi” feltételeinek kialakítására tett erőfeszítések közé; Jánosi ennek diplomáciai útjai során tevékeny közreműködője, ám egyúttal teoretikusa is volt. Helyzetértékelése eltért Mindszenty József hercegprímás helyzetértékelésétől és az általa jónak látott egyházpoltikai és katolikus politikai törekvésektől.

Jánosi Robert Leiber számára írt jelentésének közvetlen előzménye az az intézkedés-sorozat, amely Mindszenty hathatós közbelépése nyomán a „modus vivendi”-tárgyalásokban részt vevő jezsuitákat szankcionálta. Mindszenty ugyanis 1946-ban, immár bíborosként, két levélben denunciálta őt és Nagy Töhötömöt a Szentszék előtt,²³ ami hozzájárult ahhoz, hogy a jezsuita rendi eljárók 1946 végén kezdeményezzék Nagy Töhötöm áthelyezését Dél-Amerikába, és Jánosi politikai és közéleti tevékenységéből való eltávolítását is fontolóra vegyék. A Nagy Töhötöm diszponálása utáni helyzetben

¹⁸ Nagy Töhötömöt Uruguayba helyezték, Kerkai Jenőt Kaposvárra, Jánosi Józsefet pedig végül – igaz, ideiglenesen – Mezőkövesdre. BÁNKUTI, 2011, 43; PETRÁS, 2019, 137.

¹⁹ Robert Leiber SJ (1887–1967) német jezsuita, egyháztörténész. 1924-től Eugenio Pacelli (a későbbi XII. Piusz pápa) tanácsadója. 1930-tól egyháztörténelmet tanított Rómában a Gregoriana Egyetemen. XII. Piusz pápa személyi titkára. A magyar jezsuiták számára Leiber biztosította a közvetlen kapcsolatot XII. Piusz pápa felé, személye tehát kulcsfontosságú a magyar „modus vivendi”-törekvések rekonstrukciójával kapcsolatban. Leiber és a magyar jezsuiták munkakapcsolatának kialakítását megkönnyítette az a természetes tény, hogy rendtársak voltak. ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 49. A Leiber-hagyaték gazdag és feltáratlan iratanyagot őriz a Vatikán keleti politikájának kezdeti szakaszára vonatkozóan több kelet-közép-európai országot illetően.

²⁰ Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, kispártfőtitkár, 1945. november 1-től 1946. február 1-ig Magyarország miniszterelnöke, 1946. február 1-től 1948. július 31-ig köztársasági elnök.

²¹ Nagy Ferenc (1903–1979) kispártfőtitkár, pártfőtitkár, majd pártelnök. 1946. február 4. és 1947. május 31. között Magyarország miniszterelnöke. Svájci tartózkodása alatt mondatták le; külföldön maradt, végül az Egyesült Államokban telepedett le, ahol a Magyar Nemzeti Bizottmány alapító-végrehajtó bizottságának tagja, majd alelnöke lett. 1947-ben részt vett a Nemzetközi Parasztunió létrehozásában, amelynek 1949-től 1964-ig alelnöke, majd 1964-től 1970-ig elnöke volt.

²² ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 82–85.

²³ Mindszenty 1946. június 27-én és december 29-én írt erről a Vatikánba. SOMORJAI, 2020.

Magyarországon már úgy tudták, Jánosira is a Magyarországról való távozás vár, s a közölt dokumentumból úgy tűnik, ezt maga Jánosi is így gondolta. Írása tárgya is ez: várható eltávolításának értelmezése. Ebben Jánosi szorongásoktól sem mentesen számol be arról, hogy eltávolítása a Magyar Közösséghez kötött köztársaság-ellenes összeesküvés „leleplezésének” belpolitikai krízishelyzetében azt az üzenetet közvetítené a magyar politikai élet meghatározó szereplői felé, hogy a Vatikán és XII. Piusz pápa Magyarországgal kapcsolatban nemcsak Mindszenty, hanem a „reakció” támogatása mellett döntött, s így hozzájárulna az egyház és az állam kapcsolatának kiéleződéséhez. Jánosi beszámol arról is, hogy Budapesten konzultált bizalmi embereivel, akiknek egy részét nevesíti (Barankovics István, Kerkai Jenő, Varga Béla²⁴), más részük kilétét homályban hagyja, akárcsak a szovjet és a magyar állambiztonsági kontaktszemélyeinek esetében, akik közül megemlíti Oszokint²⁵ és az őt váltó Tyiskovot,²⁶ másokat azonban – vélhetően biztonsági okokból – nem nevez meg. A témával kapcsolatban Nagy Ferenc és Tildy Zoltán véleményét is megismerhetjük.

²⁴ Varga Béla (1903–1995) veszprémi egyházmegyei katolikus pap, pápai prelátus, politikus. 1929 és 1947 között balatonboglári plébános. A kisgazdapárt egyik alapítója, 1937-től alelnöke. 1939-től országgyűlési képviselő. A második világháború idején tevékenyen részt vett a lengyel menekültek magyarországi befogadásában és a katolikus ellenállásban. 1945 után az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés tagja, 1946. február 7-től a Nemzetgyűlés elnöke. 1947 júniusában emigrált.

²⁵ Osukin [Borisz Pavlovics Oszokin] 1945-től a Szövetséges Ellenőrző Bizottság helyettes politikai tanácsadója Budapesten, egyúttal az NKVD és utódszervezete, az Állambiztonsági Népbiztosság (NKGB) budapesti megbízottja, aki a különböző magyarországi pártok tevékenységével, az ifjúság és a parasztság hangulatának, politikai orientációjának nyomon követésével foglalkozott. Jánosi József és Nagy Töhötöm szovjet tárgyalópartnere. 1946-ban váratlanul visszarendelték a Szovjetunióba, Berija egy tisztogatási akciójának esett áldozatául, további sorsa nem ismeretes. BARÁTH, 2014, 50.

²⁶ Arszenij Vasziljevics Tyiskov 1946 novemberétől a budapesti szovjet nagykövetség tanácsosaként dolgozott, miközben az 1943-ban létrejött NKGB, majd az Állambiztonsági Minisztérium budapesti rezidenseként is működött. A Népbiztosság operatív részlegei a megszállt országokban jöttek létre, és rezidenturái ügynököket toboroztak a polgári pártok tagjai és a közigazgatás tisztségviselői közül is. Tyiskov 1949-ben néhány hónapig a Szovjetunió budapesti nagykövete is volt. BARÁTH, 2014, 104.

Források

Eine Unterredung mit dem amtlichen Vertreter der Regierung der Vereinigten Staaten von Nordamerika für Ungarn

1945. november²⁷

[Nagy Töhötöm előterjesztése XII. Piusz pápa számára]

(ASRS – Città del Vaticano, Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, AA.EE.SS. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Periodo V, Pontificato Pio XII (1939–1958), Parte I (1939–1948), Pos. 124. ff. 273–277. német nyelvű gépirat)

Dieser hat hier in Ungarn die ganze Lage kennengelernt und kehrt jetzt zur Berichterstattung nach Washington zurück. Ich konnte ihn noch vor seiner Abreise sprechen.

Auf meine erste Frage, ob in absehbarer Zeit mit einem Kriege zu rechnen sei, gab er die Antwort: Tatsache ist, daß Amerika seine Truppen und Kriegsmaterial dreimal so schnell zurückbefördert als es im Plan vorgesehen war. Amerika will nicht den Krieg. Andererseits kann die Lage in Europa so nicht bleiben: so die Russen jetzt – obwohl sie nach außen hin den Anschein einer gesetzmäßigen Form geben – in Wirklichkeit alles zu verschmelzen suchen. Die Russen sind ein orientalisches Volk: sie lassen sich mit Dollars gewinnen. Die nötigen Summen werden wir finden, für die sie bereit sein werden, die besetzten Gebiete zu verlassen, wenn sie nüchtern denken. Vorläufig sehen wir, daß die Russen sich nicht mit Mitteleuropa begnügen: sie streben auch nach den Dardanellen, sie sind bereits im Adriatischen Meer und eigentlich auch im Mittelmeer. Sie sind nicht nur bis zum Persischen Golf gekommen, sondern mischen sich auch in die inneren Angelegenheiten von Syrien, Palästina und auch im Fernen Osten, Korea und China. Für die nächsten Jahre können wir mit einem Krieg nicht rechnen, denn die Russen werden vorsichtig sein, um keine Herausforderung zu veranlassen, damit sie besser ihre Position in Mitteleuropa festigen können.

²⁷ Az irat provenienciájáról ezt jegyezték fel a palliumként használt lapra: „Oggetto: Colloquio di ? con il rappresentante degli Stati Uniti in Ungheria Martino Himler: Suoi giudizi sull'eventualità di una guerra, sulla questione asburgica e sui sostegni, su cui dovrà appoggiarsi d'ora innanzi il cattolicesimo in Ungheria” [magyarul: Tárty: ? beszélgetése Martin Himlerrel, az Egyesült Államok magyarországi megbízottjával: hogyan ítéli meg egy háború eshetőségét, a Habsburg-kérdést és azokat a támogatásokat, amelyekre a magyarországi katolicizmusnak mostantól fogva támaszkodnia kell.] A tárgymegjelölés nem tartalmazza, hogy Martin Himlerrel ki folytatta a jelentés tárgyát képező megbeszélést, de amint azt a Nagy Töhötöm 1945–1946-os naplójával való alábbi egybevetésből láthatjuk, az maga Nagy Töhötöm volt. A dokumentumon a jelentés címe mellett a jobb oldali margón ceruzával ráírva is szerepel Martin Himler neve.

Meine zweite Frage: was er über die die Wiederherstellung des Hauses Habsburg meine, beantwortete er:

Vor 2–3 Jahren hörte man oft den Namen Otto²⁸ nennen, wegen seiner persönlichen Beziehung zu Roosevelt.²⁹ Aber seit dieser Zeit hat sich manches ereignet. Z.B. war in der amerikanischen Presse wochenlang der Name Otto ein Gegenstand des Spottes wegen einer erlittenen Schlappe: Er machte Propaganda für eine österreichische Legion; für diese meldeten sich aber nur 40 Deutsche³⁰ und 26 Ungarn, und auch diese teilweise nur unter Druck. Noch peinlicher war der Skandal im Prozeß des Erzherzogs Felix³¹ gegen eines der größten Hotels in New York. Mit diesem Hotel hatte der Erzherzog einen Vertrag geschlossen, wonach er diese Gäste zuführe und dafür 10% Anteil am Ertrag erhalte. Als aber wegen der Kriegsverhältnisse der Verkehr stärker wurde, war das Hotel auf diese Mitarbeit nicht mehr angewiesen, und daher zahlte es nichts mehr an den Erzherzog. Daraufhin strengte diesen einen Prozeß an, der in der Presse einen Skandal hervorrief.

Amerika behandelt die Habsburger wie die andern flüchtigen Fürsten oder Regierungen (das ist auch die Politik der Engländer): sie werden zu Konservierung auf Eis gelegt für den Fall, daß sie einmal nützlich werden. Aber Amerika will von sich aus nichts Positives tun, um die Habsburger wieder auf den Thron zu bringen, obwohl es auch heute Otto unterstützen könnte zur Erlangung des österreichischen Thrones, wenn die Mehrheit des österreichischen Volkes es fordern würde; was aber sehr verwunderlich wäre. Schon gar nicht ist es zu erwarten, daß die Ungarn ein solches wünschen. Denn ich meine – so fuhr der Vertreter der USA-Regierung fort -, weder in Österreich noch in Ungarn hat der Legitimus so viele Anhänger, als es notwendig wäre, um Amerika dazu zu bewegen, Otto auf den Thron zu verhelfen. Dabei ist zu berücksichtigen, daß Amerika nicht den Willen der Aristokratie, sondern des Volkes sehen will. Otto kann von sich aus nichts tun. Ich meine, die Wiederherstellung der Habsburger liegt bestenfalls in einer nebligen, unsicheren Zukunft. Und auch dann hängt sie von unausführbaren Bedingungen ab. Die Hoffnungen der Ungarn auf einen neuen Krieg gegen Rußland und auf die Wiederherstellung des Hauses Habsburg entspringen derselben Psychologie wie seinerzeit während der Naziregierung, wo sie zu großes Vertrauen auf die geheime Waffe hatten.

²⁸ Habsburg Ottó (1912–2011) az utolsó Habsburg trónörökös, politikus, a Páneurópai Unió tagja, al-elnöke, majd elnöke, az Európai Parlament tagja. 1940 és 1944 között élt az Egyesült Államokban, amikor is szoros kapcsolatot épített ki Roosevelt elnökkel és amerikai kormánykörökkel, illetve együttműködött a Military Intelligence Service-szel (MIS), az USA katonai kémelhárításával.

²⁹ Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) az Egyesült Államok 32. elnöke 1933 és 1945 között.

³⁰ Valószínűleg osztrák jelentkezőkről lehetett szó.

³¹ Félix főherceg (1916–2011) Habsburg Ottó öccse, IV. Károly negyedik gyermeke.

Meine letzte Frage: „Wie sehen Sie den ungarischen Katholizismus, besonders seine politische Kraft und Entfaltung?“ beantwortete er so:

Die größte Kraft des Katholizismus ist, daß für jede Bewegung, die ihm gefährlich war, eine Gegenbewegung geschaffen wurde. So hat die Kirche im letzten Jahrhundert gegen den Sozialismus seinen christlichen Sozialismus ins Feld geführt. Wenn der Erfolg des christlichen Sozialismus in Ungarn nicht so glänzend war, so vermindert das in keiner Weise den Wert des Gesamtplans. Jetzt ist die Demokratie führend, die unzweifelhaft eine Gefahr für die Kirche in sich birgt, besonders wegen der Personen in leitender Stellung. Fast in allen Ländern hat die Kirche gegen die Demokratie oder parallel mit dieser eine christliche Demokratie entstehen lassen. Nur in Ungarn stützt sich die Kirche auf die christliche Aristokratie und glaubt damit einen Damm gegen die freigewordene, zu Zerstörung bereite Volkskraft zu errichten. Es wäre notwendig, dieser Volkskraft eine andere Volkskraft entgegenzustellen.³² Die Entwicklung ist unwiderruflich so weit gekommen, daß wenigstens im nächsten halben Jahrhundert diejenigen Leute die Geschicke der Völker lenken, die es verstehen werden, die Volkskräfte und selbst die Massen zu organisieren und für sich zu gewinnen; nicht aber diejenigen, die auf die verbrauchte Macht der Aristokratie ihre Hoffnungen setzen. Wir haben in der Geschichte schon eine solche Wendung gesehen. Wer stützt sich heute noch auf den kleinen Adel, obgleich dieser in Ungarn selbst jahrhundertlang die stärkste Stütze des Staates war? – Der offizielle Katholizismus in Ungarn hat diese Konsequenzen noch nicht gezogen, und das kann für ihn tragisch sein. Aus verschiedenen guten Quellen von katholischer Seite habe ich gehört, daß der Fürst-Primas auch heute noch solche Leute um sich hat, die schon längst hätten entfernt werden sollen. Es tut mir sehr leid, aber ich bin gezwungen, dies offiziell auch in Washington mitzuteilen. Aber ich werde meiner Regierung auch berichten, daß die „KALOT“ die Trägerin des wahren sozialen Geistes des jungen Katholizismus ist.³³

Am Schluß unserer Unterredung fragte er mich, ob die ungarischen Bauern zäh und ausdauernd sind: die ganze Zukunft Ungarns hänge ja vom Bauernstand ab. Seine letzten Worte waren: Bauen Sie nicht Ihren Staat auf morsche Pfähle, sondern organisieren Sie jene Kräfte, die heute die Feinde der Kirche gegen diese zu gewinnen suchen.

*

³² Ez utalás a KALOT-ra, amelyről Himler tudhatta, hogy Nagy Töhötöm annak egyik vezetője.

³³ „Aber ich werde meiner Regierung auch berichten, daß die „KALOT“ die Trägerin des wahren sozialen Geistes des jungen Katholizismus ist.“ [*„De arról is beszámolok a kormányomnak, hogy a 'KALOT' a fiatal katolicizmus igazi szociális szellemének hordozója.”*] Ez a mondat Nagy Töhötöm naplójában nem, csak a Vatikánnak leadott változatban szerepel, amellyel Nagy a KALOT jelentőségét hangsúlyozta.

Részlet Nagy Töhötöm naplójából:

„Himler Márton amerikai úrral találkoztam, aki Washington részéről a magyar ügyek egyik legfőbb intézője volt, s aki nyolc nap múlva indul haza jelentést tenni. Több kérdést tettem fel neki.

Várható-e a közeljövőben háború?

Tény az, hogy Amerika háromszor oly gyors iramban szállítja haza katonáit és a teljes hadifelszerelést, mint eredetileg tervezte. Amerika háborút nem akar. Viszont a helyzet így nem maradhat Közép-Európában, ahol az orosz – bár törvényesnek látszó fejlődés útján – mindent be akar olvasztani önmagába. Az orosz keleti nép, valószínűleg meg lehet vásárolni, s alkudni lehet vele. Találnak majd egy olyan összeg dollárt, amelyikért hajlandó lesz a szovjet visszavonulni, ha józan ítéletét nem veszti el. Egyelőre azt látjuk, hogy már nem elég neki Közép-Európa, nemcsak a Dardanellákat fenyegeti, már ott van az Adriai-tengeren, sőt tulajdonképpen a Földközi-tengeren is, nemcsak a Perzsa-öböl mentéig, hanem kezd beleszólni Szíria és Palesztina ügyeibe, sőt Távol-Keleten Korea és Kína ügyeibe is. Mindenesetre a közeli években nem lehet háborúra számítani, az orosz vigyázni fog, hogy nagyon kihívó ne legyen, mert most mást nem akar, mint erősödni a közép-európai országokban.

Ezután feltettem a kérdést, hogy mi a véleménye a Habsburg-restaurációról.

Ezelőtt 2-3 évvel, főleg Roosevelttel személyes kapcsolataim miatt, Ottó neve forgalomban volt. Azóta azonban sok minden történt. Így például hónapokig gúny tárgya volt az amerikai sajtóban Ottó igen csúfos kudarca, aki nagy előzetes propagandával osztrák légiót toborzott, amelybe összesen 40 német és 26 magyar jelentkezett; ezek nagy részét is úgy kényszerítették a belépésre. Még kínosabb botrány volt az a pör [sic!], amelyiket Félix főherceg indított az egyik legnagyobb New York-i szálloda ellen, amellyel szerződéses viszonyban volt oly értelemben, hogy az általa oda irányított előkelő vendégek után 10% jutalékot kapott. Mivel a háború következtében a forgalom önmagától is megnőtt, a szálloda nem fizetett többet jutalékot a főhercegnek, aki emiatt bepörölte a szállodát. Igen nagy és botrányos volt a sajtóvisszhang. Különbösen is, Amerika úgy volt és van a Habsburg-családdal, mint minden menekült uralkodóval – ez egyébként Anglia politikája is –: jégre teszi őket, hogy ne romoljanak meg, mert talán még szükség lehet rájuk, de külön pozitív célja nincs velük, legkevésbé, hogy jogos trónjukra egyszerűen visszaültesse őket. Ennek ellenére Amerika még ma is támogatná Ottót egy Osztrák Királyság³⁴ trónjának elfoglalásában, ha a nép többsége őt kifejezetten igényelné, bár ezen nagyon csodálkozna. De egészen meglepődne azon, ha a magyarok is meghívnák őt. Különbösen az én véleményem szerint [– mondta Himler –] sem Ausztriában, sem Magyarországon nem tud a legitimizmus annyi népakaratot felmutatni, mert ne felejtjük el, Amerika népakaratot akar látni és nem arisztokrata-akaratot, amennyi elég volna

³⁴ Helyesen: Osztrák Császárság.

ahhoz, hogy Ottót ő segítse vissza a trónra. Önmagától pedig képtelen reá. Azt hiszem, a Habsburg-restauráció csak egészen ködös bizonytalan jövőben létezik, de még ott is igen sok, szinte soha meg nem valósulható feltételektől függően. Véleményem szerint a magyarok újabb háborúban való bizakodása és a restaurációs kérdés is ugyanabból a pszichológiából fakad, mint a náci időben a titkos fegyverekben való bizakodás.

Végezetül megkérdeztem, hogy hogyan látja a magyar katolicizmust, s főleg annak politikai erejét, bontakozását?

A katolicizmus nagy ereje, hogy minden nagy világmozgalommal szemben, amely számára veszedelmet jelentett, ellenmozgalmat tudott indítani. Így pl. a múlt században a szocializmussal szemben hozta a keresztényszocializmust. Hogy Magyarországon nem tudott igazi eredményeket elérni, az nem von le semmit a tervnek világviszonylatban lemért értékével. Most itt van a demokrácia, amely kétségtelenül sok veszélyt is rejt magában az egyházzal szemben, főleg egyes vezető személyei miatt. Ezzel a demokráciával szemben vagy vele párhuzamosan, majd' minden államban elindította az egyház a maga kereszténydemokráciáját, csak Magyarországon nem akar a hivatalos egyházi hatalom engedni a keresztény arisztokráciából, s azt hiszi, hogy ezzel fog majd gátat emelhetni a felszabadult és rombolni kész népi erőkkel szemben. A népi erőket kellene befognia a másik oldal népi erejével szemben. És ezt teszi is bizonyos mozgalmakon keresztül. A fejlődés visszavonhatatlanul odáig jutott, hogy legalábbis fél századon keresztül az szab irányt a történéseknek, aki a nép erejét és tömegét megszervezte és megszerezte önmagának, nem pedig az, aki a régi világ letűnt hatalmasságaira, az arisztokráciára támaszkodik. Láthattunk már a történelemben ilyen fordulatot: ki támaszkodik ma a köznemességre? Valamikor pedig országok nyugodtak az ő erejükön. Ezt a konzervenciát a hivatalos katolicizmus nem vonta le Magyarországon, csak a nem hivatalosak. Nagyon sok befutó információm szerint pl. a Hercegprímás úr is még mindig azokkal veszi magát körül, akiket már régen menesztenie kellett volna. Sajnos, kénytelen leszek ezt Washingtonban is így jelenteni. [...]

Beszélgetésünk végén azt mondta: Most én teszek fel önnek egy kérdést: Mit gondol, van-e szívósság és kitartás a magyar parasztban? [...]

Miután válaszoltam erre, így folytatta: Én Magyarország megmentését a parasztság kitartásától várom. [...] Mr. H. utolsó szavai ezek voltak: Ne a régi elkorhadt cölöpökre építsenek, hanem azokat az erőket szervezzék be, amelyeket éppen most akarnak önök ellen felhasználni.”³⁵

³⁵ OSZK Kt. 216. f. 19. ö. e. 1945. október 26-i bejegyzés és NAGY, 2019, 77–79.

2.

Situation in Ungarn

[Jánosi József jelentése Robert Leiber számára]

(APUG – Roma, Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana, Fondo Robert Leiber SJ, Fondo 12. Diversi Memoranda sulla situazione politica dopo la II. guerra mondiale; német nyelvű gépirat)

Budapest, den 8. Januar 1947

1., Ich bin am 24. Dezember in Budapest eingetroffen (wegen Reiseschwierigkeiten 5 Tage verspätet). Den R. P.³⁶ Provinzial³⁷ traf ich in Budapest an und berichtete ihm genau darüber, was ich vom A. R. P.³⁸ General³⁹ and vom P. Assistenten⁴⁰ gehört, bzw. befohlen bekommen habe.

R. P. Provinzial beschloss Folgendes: ich solle danach trachten, Ungarn in kürzester Zeit, möglichst in 2 Wochen, zu verlassen.⁴¹ Er meinte, der am wenigsten auffallende Grund meiner Abreise, den ich angeben kann, wäre, dass ich wegen meiner Gesundheit nach der Schweiz gehen müsse. (Während der Philosophie hatte ich eine kleine Lungenaffektion gehabt.) Sollte ich Regierungsleute oder Politiker unbedingt treffen müssen, z.B. wegen des Passes, solle das nur an privatem Orte geschehen, sonst „wird der Primas mir gleich schreiben und bei mir protestieren“, wie er sich wörtlich ausdrückte. Ich solle den Ministerpräsidenten bitten, er möge mir den Pass und die russische Ausreisewilligung erwirken.

2., Sehr peinlich war der Umstand, dass es schon eine Woche vor meiner Ankunft in Budapest bekannt wurde, dass ich Ungarn verlassen muss. Ich kann beweisen, dass Dr. Kabakovics,⁴² Vizepräsident der Liberalen Partei (der auch in meiner Beschuldigung die bekannte Rolle spielte) 5 Tage vor meiner Ankunft diese Nachricht verbreitete; er wusste auch von der Versetzung des P. Töhötöm Nagy nach Südamerika. Die Quelle

³⁶ R.P. = *Reverendus Pater*: tisztelendő atya (lat.).

³⁷ A jezsuita rend tartományfőnöke 1943 és 1948 között P. Borbély István SJ volt.

³⁸ A.R.P. = *Admodum Reverendus Pater*: főtisztelendő atya (lat.).

³⁹ Jean-Baptiste Janssens SJ (1889–1964) flamand jezsuita, 1946-tól a jezsuita rend generálisa. 1907-ben lépett be a jezsuita rendbe, bölcseletet a leuveni jezsuita Collegium Maximumban végzett, a leuveni Katolikus Egyetemen pedig jogi doktorátust is szerzett. 1921 és 1923 között Rómában kánonjogot tanult, amelyből újabb doktorátust szerzett a Gregoriana Egyetemen. 1923-tól Leuvenben oktatott, majd 1939-től a belga jezsuita rendtartomány provinciálisa. 1946-os megválasztásától haláláig a rend generálisa.

⁴⁰ A jezsuita rend generálisi asszisztense ekkor Karl Brust SJ (1889–1949) német jezsuita volt.

⁴¹ Jánosi végül csak 1949. február 2-án hagyta el Magyarországot Barankovics Istvánnal, annak feleségével és Blaskó Mária írónővel együtt.

⁴² Kabakovics [helyesen: Kabakovits] József (1886–1962) jogász, ügyvéd, 1946–1947-ben a Polgári Demokrata Párt egyik alelnöke. Kabakovits 1945-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. A PDP főügyészeként is tevékenykedett, illetve ő volt a Budapest XI. kerületi pártszervezet elnöke.

seiner Information wollte er nicht angeben. Mgr Canonicus Béla Varga, Präsident der Nationalversammlung, sagte mir persönlich, dass er auch schon vor meiner Ankunft von meiner Versetzung gewusst hat. Als Grund meiner Versetzung wurde Folgendes angegeben: In Rom hat der Primas Mindszenty gesiegt; der Hl. Vater hat ihm recht gegeben und sich mit seiner politischen Richtung solidarisch erklärt; um davon einen klaren Beweis zu geben hat Er P. Jánosi⁴³ aus Ungarn ausgewiesen.

Als ich darüber dem R. P. Provinzial berichtete, hat sich dieser meines Wissens zu ansehnlichen kirchlichen Persönlichkeiten begeben und Ihnen nahegelegt, dass der Grund meiner Abreise ausschliesslich meine Gesundheit sei.

P. Kerkai berichtete mir Folgendes: In der Actio Catholica⁴⁴ triumphiert man (die Leitung der A.C. besteht bekanntlich aus höchst „konservativen“ Priestern und Laien), dass der Papst endlich klar gesprochen und gezeigt hat, welche Richtung seinen Wünschen entspreche. – Die leitenden Männer des KALOT (jetzt Kapsz = Verein der kath. Bauernjugend⁴⁵) seien hingegen verzweifelt, da der Papst ihre Richtung durch meine Verurteilung verurteilt hat.

3., In dieser Lage erachtete ich es als meine Gewissenspflicht, zweien meiner Vertrauensmänner – alte Freunde und Mitarbeiter (einem Universitätsprofessor⁴⁶ und einem Chefredakteur⁴⁷) – folgende Erklärung zu geben:

Der Hl. Vater hat mit meiner Versetzung meines besten Wissens ganz und gar nichts zu tun; – ich habe jedes Recht zu vermuten, dass Er von dieser Versetzung überhaupt nichts weiss. Ich wurde zwar diesmal von Ihm nicht empfangen, aber ich habe gar nicht um Audienz gebeten, da ich dies nicht für unbedingt notwendig hielt. Meine Versetzung ist eine reine Ordensangelegenheit, wo mein Gesundheitszustand auch eine Rolle spielt; eine wichtige Ursache aber auch diejenige ist, dass die neue oberste Leitung des Ordens sogar den Schein davon vermeiden will, dass seine Mitglieder – in Ungarn oder anderswo, selbst mittelbar und indirekt – in politische Zwistigkeiten verwickelt werden. Meine Wegdisponierung will also keinesfalls eine politische Stellungnahme des Generals sein.

Beide Freunde erklärten mir gleich, dass diese meine Erklärung hier in Ungarn von niemandem geglaubt wird, wedervonden „Minszentyanern“ noch von den Kommunisten, am wenigsten aber von den Russen. (Natürlich wusste ich dies ebenso gut und habe es dem R. P. General und dem P. Assistenten vorausgesagt.) Ja, beide Freunde machten mich darauf aufmerksam, dass wenn ich für die Russen keine „Glaubbarere“ Erklärung erfände, so würde ich ihren Argwohn erwecken, dass ich während meines Romaufenthaltes

⁴³ Jánosi itt önmagára egyes szám 3. személyben utal, amint azt a szövegben a későbbiekben jelzi is egy másik beadvánnyal kapcsolatban.

⁴⁴ A.C.= Actio Catholica (magyarul Katolikus Akció) XI. Piusz pápa (1922–1939) buzdítására létrehozott mozgalom és szervezet, amelynek célja az volt, hogy a világi híveket bevonják az egyház életébe a hierarchia vezetése alatt. Magyarországon 1932-ben jött létre. Történetéről lásd GIANONE, 2010.

⁴⁵ KAPSZ: Katolikus Parasztfűzési Szövetség, a KALOT utódszervezete. BALOGH, 1998, 202–205.

⁴⁶ Egyetemi professzor – pontosan nem azonosítható személy.

⁴⁷ Főszerkesztő – pontosan nem azonosítható személy.

des „Besseren“ überredet und überzeugt und somit in ihren Augen ein Verräter geworden bin, infolgedessen ich nicht nur mich, sondern auch die anderen, die mit mir zusammenarbeiteten, in Gefahr bringen werde. Besonders da Dr Barankovics, der Leiter der (katholischen) Volkspartei gleich nach der Kenntnisnahme meiner Versetzung öffentlich und außerdem dem Staatspräsidenten Tildy selbst erklärt hat, dass er die Volkspartei auflösen werde; jedenfalls wird er aus der Partei austreten, da die „Mindszentyaner“ in der Tatsache meiner Versetzung einen solchen Trumpf – wenn auch vielleicht nur einen Scheintrumpf (was aber niemand glaubt) – in die Hand bekamen, gegen den er keine entsprechende Karte in der Hand hat und somit das weitere Bemühen im katholischen Lager für Demokratie und soziale Richtung aufgegeben werden muss. Ich habe Dr Barankovics wiederholt gebeten, er dürfe diese Folgerungen nicht ziehen und mit einem solchen Schritt würde er sowohl dem Vatikan wie auch der katholischen Kirche in Ungarn ungemein viel schaden.⁴⁸

4., bis jetzt bin ich mit folgenden Persönlichkeiten in Berührung geraten:

a) Ich wurde von einem geheimen Beauftragten der politischen Polizei aufgesucht, der aber nicht davon weiss, dass ich diese seine Rolle kenne.⁴⁹ Ihm habe ich die in 3) angegeben Erklärung gegeben und mich lange bemüht, ihn von deren Wahrheit zu überzeugen. Am folgenden Tage kehrte er zurück und berichtete mir, dass die „Leute“ meine Erklärung für eine vatikanische „Duma“ halten (duma bedeutet in Budapester Jargon eine wenig geschickt erfundene Fabel zur Irreführung der Menschen). Er mahnte mich freundschaftlich und in meinem guten Interesse, die „Wahrheit“ zu sagen, nämlich, dass mich der Papst auf das Drängen des Primas Mindszenty aus dem Lande gejagt hatte, um somit die (reaktionäre) Einheit der Katholiken in Ungarn zu bewerkstelligen. Diese Erklärung wird dann von Allen geglaubt werden, da ja all bekannt sei, dass mich der Primas schon längst aus Budapest entfernen wollte, weil er in mir den geistigen Leiter einer katholischen demokratisch-sozialen Bewegung sah.

b) Auf Wunsch von Mgr Canonicus Varga (Präsident der ungarischen Nationalversammlung und Vizepräsident der Kleinwirtepartei) habe ich ihn in der Wohnung eines gemeinsamen Freundes getroffen. Er (C. Varga) ist der Gesellschaft sehr gewogen, lebte während der Hitlerzeit, zu Tode verfolgt, in unserem hiesigen Hause versteckt und sein Bruder ist Priester der Gesellschaft. Mgr Varga erklärte mir, dass meine Versetzung den unglücklichsten Eindruck erweckte, da sie von allen als der Sieg des Primas und die Stellungnahme des Papstes aufgefasst wird; und dieser Umstand, besonders da eben ich diesen Wochen eine Verschwörung gegen die Republik, von hochstehenden gewesenem Offizieren und Staatsbeamten angestiftet, entdeckt wurde⁵⁰ und große Nervosität in Lande herrsche, würde höchst unglückliche Folgen für die Lage

⁴⁸ A DNP párttörténetében nincs nyoma annak, hogy Barankovics a pártot 1947 elején fel akarta volna oszlatni, sőt a párt végül az 1947-es választásokon történetének legnagyobb sikerét érte el.

⁴⁹ A politikai rendőrség megbízottja – pontosan nem azonosítható személy.

⁵⁰ Jánosi itt a Magyar Testvéri Közösség „köztársaságellenes összeesküvésének” leleplezésére utal, amely kiindulópontja lett a Független Kisgazdapárt politikusai elleni hajszájának és annak a belpolitikai válságnak,

der Kirche in Ungarn nach sich ziehen. Er persönlich glaube mir zwar – da ich es so nachdrücklich betone –, dass der Papst nichts damit zu tun habe, aber sonst glaubt es niemand und am wenigsten die Mindszentyaner, die dadurch noch waghalsiger werden und Dummheiten begehen werden. Auch seiner Partei wird dies sehr schaden (die Landwirtepartei ist bekanntlich die – absolute – Majoritätspartei, die aber eben jetzt, besonders wegen der entdeckten Verschwörung, sich kaum auf den Beinen hält und in schärfster Weise von der Linken angegriffen wird). – Als ich dann Mgr Varga, auch in Namen des P. Provinzial bat, er möge mir behilflich sein, damit ich einen Pass bekomme und das Land schleunigst verlassen kann, erklärte er erregt, er könne in meiner Angelegenheit nicht einmal den kleinen Finger rühren, sonst kommt er in Verdacht, besonders bei den Russen, dass er in meiner Entfernung aus dem Lande mit dem Primas gemeinsame Sache betreibe. Nach seiner Meinung bleibe für mich nur ein einziger Weg, falls ich weggehen muss, und zwar der einer geheimen Flucht, was aber sehr geschickt und vorsichtig organisiert werden müsste.

c) Von der russischen Gesandtschaft wurde ich „gebeten“, dort zu erscheinen. Als ich antwortete, ich möchte die Einladung schriftlich haben (ich habe nämlich erfahren, dass Herr Osukin mit dem ich vor meiner Abreise nach Rom verhandelt hatte, inzwischen versetzt wurde). Da wurde mir geantwortet, dass wenn ich nicht komme, so werde ich vorgeführt.

Ich wurde in höflichster Weise vom Gesandtschaftsrat Tischkow im Auftrag des Gesandten Puschkin⁵¹ empfangen. Es wurde mir gesagt, sie möchten genauen Bericht darüber erhalten, und zwar schriftlich, wie meine „Mission“ verlief, besonders da sie es mit grösster Überraschung zur Kenntnis nahmen, dass ich nicht nur aus Budapest, sondern sogar aus dem Lande versetzt wurde. Wer hat mich versetzt und warum? Und was hat das mit meiner Mission zu tun?

Ich antwortete Folgendes: 1) Ich habe über meine Besprechungen dem Hl. Vater schriftlich genau berichtet, und zwar in vertraulichster Weise, da ich durch Vermittlung einer Vertrauensperson imstande war, dies zu tun. Herr T. sagte darauf: Ja, nicht wahr, P. Leiber? Was ich dann natürlich nicht leugnen konnte. – 2) Ich wurde vom Hl. Vater nicht empfangen, weil ich dafür nicht gebeten habe. Es ist nämlich technisch unmöglich geworden, weil der Papst meine Eingabe bis zu Ablauf meines Passes nicht genau durchstudiert hatte und da Er die Angelegenheit für wichtig hielt, hat er meine Referate *sub sigillo Sanctae Sedis*⁵² dem Staatssekretariat zu Ausarbeitung übergeben. – 3) Ich erhielt zwar keine Antwort, aber ich vermute, dass eine Antwort kommen wird, und zwar wahrscheinlich folgenden Inhaltes: der Hl. Vater möchte die Lage der Kirche in Ungarn mit den ungarischen Bischöfen besprechen und bittet, dass man Ihm dazu Gelegenheit

amely Nagy Ferenc miniszterelnök lemondásához és közvetetten a kommunista hatalomátvételhez vezetett. A Magyar Testvéri Közösség történetéről lásd SZEKÉR, 2017.

⁵¹ Georgij Makszimovics Puskin (1909–1963) szovjet diplomata, 1945-ben a Szovjetunió képviselője a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett és a Szovjetunió magyarországi főmeghatalmazottja. 1945 novemberétől 1949-ig a Szovjetunió magyarországi követe, majd nagykövete.

⁵² *sub sigillo Sanctae Sedis* – a Szentzsék pecsétje alatt (lat.).

gebe. Da würde der Gesandtschaftsrat nervös: Durch wen wird Er doch antworten, dass der Vatikan in solchen Sachen, wie bekannt, mit der grössten und delikatesten Diskretion vorangehe. Diese Antwort hat den Rat sichtbar nicht beruhigt, ja ziemlich feindlich gestimmt. Als ich dann bemerkte, dass im Vatikan solch „Missionen“ wie die meine, ziemlich unernst empfunden werden, da ich erfahren habe, dass ich ja schon der 23ste bin, der sich mit einer russischen oder ungarischen „vertraulichen Fühlungnahme“ im Vatikan gemeldet hat, war er ganz empört und sagte, man werde die strengste Untersuchung einleiten, um die betreffenden „Faiseurs“ zu entlarven; der Vatikan aber würde besser tun, statt sich mit herumlaufenden und schwätzenden „Faiseurs“ einzulassen, sich mit ernstgemeinten Schritten ernstlich zu beschäftigen und sich darüber nicht leichtsinnig hinwegzutun. – 4) Meine Versetzung: ich habe ihm die oben (Punkt 3.) angegebene Erklärung gegeben, stark betonend, dass sie nichts mit meiner „Mission“ zu tun hat und dass der Hl. Vater nicht einmal Kenntnis vor Ihr hat. Sie ist eine reine Ordensangelegenheit, die aber keine politische Stellungnahme bedeutet. Er hat sich gar nicht bemüht mir zu verheimlichen, dass ihm meine Erklärung nicht besonders überzeugend erscheint: „wir wissen ja, dass Sie Mindszenty schon seit langer Zeit aus Budapest, ja aus dem Lande entfernen will“, hat er dazu bemerkt. Ich wurde gefragt, ob der Kardinal mein Vorgesetzter sei und als ich dies verneinte, war er endgültig ratlos, obwohl ich ihm die Stellung und die Würde eines Kardinals zu erklären versuchte.

Dieses Gespräch dauerte über 2 ½ Stunden. Zusammenfassend erklärte Herr T.: „Eine schon ohnehin sehr schwierige Lage wurde durch Ihre Versetzung beträchtlich erschwert, besonders da sie – sagen wir, wenn Sie es so wünschen – einen sehr ungünstigen „Schein“ erweckt, aber in der Politik ist der Schein oft wichtiger als die wahre Tatsache.“ Er erwartet meinen schriftlichen Bericht. Worauf ich sagte, ich möchte es eher vermeiden, schriftlich etwas aus der Hand zu geben. Er willigte ein, dass ich den Bericht in dritter Person und ohne Unterschrift einreiche.

Nach der genauen Untersuchung meines Berichtes werde ich wieder „gebeten“, auf der Gesandtschaft zu erscheinen; ich erreichte aber, dass die künftigen Zusammenkünfte nicht in der Gesandtschaft, sondern an einem privaten Ort stattfinden werden.

Am Ende bat ich, dass ich die Erlaubnis bekomme, Ungarn dem Wunsche meiner Obern gemäß verlassen zu können, worauf mir geantwortet wurde: vorläufig ist es unmöglich. Und später? – fragte ich. Das weiß ich nicht – antwortete er.

Aus dieser kurzen, aber – wie ich glaube – trocken objektiven Schilderung der Lage ist es leicht ersichtlich, dass diese für mich höchst peinlich und unangenehm ist.

1.) a., Wenn ich zu der Einstellung schweige, dass meine Versetzung dem Vatikan zuzuschreiben ist und zulasse, dass man daraus die höchstgefährlichen Folgerungen ziehe (besonders jetzt, wo ganz Ungarn und die Russen sich wegen der entdeckten Verschwörung sowieso in nervöse Erregung befinden), so kann mir das Vatikan mit Recht sehr übelnehmen. Schade, dass ich in dieser Beziehung keine absolute Sicherheit besitze, dass nämlich die Versetzung nicht mit dem Mitwissen des Vatikans geschah; die Meinung P. Nagys war nämlich, dass unsere Versetzung dem Vatikan zuzuschreiben sei, was ich

aber nicht glaube. Jedenfalls tue ich alles Erdenkliche, um den Vatikan aus der Affäre herauszuhalten, was leider die Mindszentyaner nicht tun.

b., Natürlich versuche ich ebenfalls alles, um das Odium von der Gesellschaft fernzuhalten (besonders von P. Borbély, weil er sonst – besonders nach seiner Romreise – in grosse Gefahr geräte).

c., Kardinal Mindszenty will ich auch nicht preisgeben, was keine leichte Sache ist, weil es leider nur allzu bekannt ist, wie er danach strebte, mich zu entfernen; er selbst machte nie ein Geheimnis daraus.

2.) Natürlich habe ich auch grosse Schwierigkeiten mit den Anhängern der (katholischen) Volkspartei, die sich ebenfalls verurteilt glauben und von den Mindszentyanern auch als solche verschreien werden. Sie sind aber nicht geneigt, die Verurteilung entgegenzunehmen, ohne selbst angehört zu werden. Der Leiter der Volkspartei, Dr Barankovics erklärte mir, er finde es empörend, dass eine demokratische und soziale katholische Richtung, die sich in beiden Punkten offen und ausdrücklich auf päpstliche Erklärungen und Enzykliken beruft (und mit vollem Recht), eben vom Vatikan verurteilt werde, oder wenigstens die reaktionären Feinde sich auf einen solchen Schein berufen können. Ausserdem – sagt er – leistete die Volkspartei der Kirche die grössten Dienste, als sie dagegen protestierte und es zu verhindern suchte, dass eine antisoziale, antidemokratische, feudalkapitalistische, liberale und reaktionäre Bewegung sich der Kirche bediene, um ihre Ziele zu erreichen; diese feudalkapitalistische Bewegung tut nämlich ihr Bestes, um die Spannung zwischen Kirche und Staat zu vergrössern, anstatt sie zu vermindern, weil es ihren Zielen so entspricht. Was ist das aber, wenn nicht die Benützung der Kirche zu einem unsauberen Zwecke. – Die Bauernjugendbewegung (Kalot – Kapsz) ist aber in ganz derselben Lage, wie die Volkspartei, da sie mit der volksparteilichen Richtung von Anfang an gemeinsame Sache machte, ja sie war es, die die Massen für diese Richtung lieferte.

In dieser (für mich mehr als peinlichen) Lage, (wo ich doch immer danach trachtete, im tiefsten Hintergrund zu bleiben und wären nicht die Wut und die Anfeindungen der Mindszentyaner, besonders des Grafen Pálffy⁵³ und einiger reaktionärer Priester gewesen, so wäre mir dies auch gelungen) wäre ich der Glücklichste, wenn ich schleunigst nach dem Auslande fliehen könnte. Ich versuche auch alles Mögliche, um es zu erreichen. Es liegt wahrlich nicht an mir, wenn es bisher nicht gelang. Ich fühle einen Überdruck; ich habe genügend Gelegenheit gehabt, die menschlichen Leidenschaften von solcher brutalen und krassen Seite zu erkennen, dass ich oft am liebsten in eine Wüste fliehen möchte. Nicht dass ich nicht überzeugt bin, dass meine Ziele rein gewesen und meine Pläne, wenn verwirklicht, der Kirche von größtem Nutzen geworden wären. Selbst

⁵³ Gr. Pálffy József (1904–1988) földbirtokos, politikus, Apor Vilmos püspök unokaöccse. 1939-től a Magyar Élet Pártja országgyűlési képviselője. A Magyar Frontban ő képviselte a Keresztény Demokrata Néppártot, annak megalakítója és vezetője 1944 őszétől. 1945 májusában pártszakadás jött létre a pártton belül a Pálffy-szárny és a Barankovics István irányvonalát támogatók között. Végül a KDNP DNP-ként folytatta működését Barankovics pártfőtitkári vezetése alatt. Pálffy ekkor a Polgári Demokrata Párthoz, majd 1946-ban a Magyar Szabadság Párthoz csatlakozott. 1947-ben emigrált. Életéről lásd TABAJDI, 2019.

P. Provinzial Borbély erklärte mir zu Weihnachten, dass er nie über die Reinheit meiner Absichten und die Selbstlosigkeit meiner Bestrebungen gezweifelt habe und dass ich so ein Opfer höchst unglücklicher Konstellationen bin, besonders auch, weil mir die Verantwortung für solche Begebenheiten und Taten zugeschoben wurde, in welchen ich ganz unschuldig war (er hat unter anderem besonders auf die Indiskretionen und Unklugheiten von P. Nagy und etwa auch von P. Kerkai hingewiesen. – Ich möchte hierbei wieder in Erinnerung rufen, dass ich von dem Briefe P. Nagys (und P. Kerkais) an den Primas,⁵⁴ wo er sich darauf berief, dass sie zwei, Nagy und Kerkai, das Vertrauen des Hl. Vaters besäßen, gar nichts wusste, ja sie oft mahnte, dass man sich auf die diskreten Äusserungen des Papstes nie berufen darf. – Über den verrufenen Artikel der Basler Zeitung, der sich mit dem Titel „Ein russophiler Jesuit im Vatikan“ mit meiner Januarreise in Rom beschäftigt, ist soviel entdeckt worden, dass er mit 90%-iger Sicherheit aus „Ungarn“ bestellt wurde, um mir Unannehmlichkeiten zu bereiten.

Ich bemühe mich ehrlich, einen Pass zu bekommen. Ich betone meine Erschöpfung und „Krankheit“. Aber ich möchte nicht, dass man mich öffentlich als Irrsinnigen hinstellt oder als einen unverantwortlichen Nervenkranken, wie es unlängst der Kardinal getan hat.⁵⁵ Ich fürchte (da ich Anzeichen dafür habe) dass mich Pater Provinzial in dieser Hinsicht (sich selbst auf A. R. P. General berufend) nicht genügend schützt. Übrigens, aus dem Curriculum vitae, das ich hinterliess und aus den Memoranda, die ich dem Hl. Stuhl einreichte, geht es klar hervor, was ich wollte, wie ich es zu erreichen meinte und besonderes, wie ich in alldem zuerst die Interessen der Kirche im Auge hatte und nichts anderes. Es mag sein, dass ich im langen, über 6-jährigen Kämpfe vielleicht nervös, müde, aber keineswegs nervenkrank geworden bin. Ich bin geneigt, um das Ziel, die Ausreise zu erreichen, mich auf meine „Krankheit“ zu berufen, aber möchte es vermeiden, als Irrsinniger oder Nervenkranker ausposaunt zu werden. Damit schulde ich auch meinen Mitarbeitern, die in mir ihren geistigen Leiter und Berater sahen und auch weiterhin sehen wollen.

Ich weiss genau, dass ich nicht nur in der Beschuldigung den Verdacht von meinem Kopfe nicht ganz zerstreuen konnte (ich sehe jetzt noch, wie R. P. Assistent mit seinem

⁵⁴ Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm egymástól függetlenül, de egymással egyeztetve írtak igazoló jelentéseket Mindszenty hercegprímásnak a KALOT szovjet kapcsolatairól, a KALOT szerepéről a Magyar Ifjúság Országos Tanácsában, illetve a *modus vivendi* politikájában való részvételükről. OSZK Kt. 216. f. 65. ö. e. 23. sz. dokumentum, 1946. június 22. és OSZK Kt. 216. f. 49. ö. e. 1946. június 24.

⁵⁵ Mindszenty bíboros Jánosi „idegkimerültségéről” Borbély István provinciálistól értesült. Borbély ezt mintegy Jánosi védelmében osztotta meg Mindszentyvel a bíborosnak arra a magyarázatot kérő levelére válaszul, amely felrótta, hogy Jánosit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Tildy Zoltán és Nagy Ferenc személyes ajánlására az ő tudta és engedélye nélkül kívánja foglalkoztatni. Mindszenty erről Beresztóczy Miklós 1946. április 8-i leveléből értesült, és továbbmenve ő április 11-én kért magyarázatot a tartományfőnöktől. Borbély válaszában a következőképpen ír: „Újabb mozzanatot az esettel kapcsolatban nem említhetek. De el kell mondanom, hogy P. Jánosi több, mint egy hete súlyosabb idegkimerültségben az egyik budapesti szanatóriumban fekszik. A betegség pontosabb megismerése nekem P. Jánosi viselkedésére nézve sok tekintetben magyarázatul szolgált. Alázatos tisztelettel kérem Eminenciádat is, hogy P. Jánosi viselkedését figyelemmel kísérve ne méltóztassék megfeledezni arról az emberileg eléggé tragikus szemponttól.” PL 1932/1946.

Zeigefinger ein grosses Fragezeichen in die Luft zeichnet); sondern in den „politischen“ Fragen hatte ich immer das Gefühl, dass man mich unter anderem mit Wichtigtuerei oder Ähnlichem beschuldigt. Ich finde es ebenfalls natürlich, dass man meinem Provinzial ex officio das Vertrauen schenkt und bei ihm (wie sich ebenfalls der P. Assistent ausdrückte) einen grösseren „Gesichtskreis“ voraussetzt. Darüber beschwere ich mich auch nicht. Ich kann mich auch wahrlich nicht beklagen, als ob mir nicht die weitgehendste Gelegenheit gegeben worden wäre, meine Seite zur Angelegenheit klarzulegen; dafür bin ich aufrichtig dankbar, ja innerlich gerührt. Und darum bin ich ernstlich bemüht, alles zu tun, vielleicht sogar auch mehr, um der Entscheidung meiner obersten Vorgesetzten Geltung zu verschaffen. Wer hier in Budapest meine Bemühungen, meine Vorsicht und meine Umsicht sieht, wird mir darüber sicherlich recht geben. Ich habe meinen Bericht nur darum geschrieben, um meine Vorgesetzten auf dem Laufenden zu halten, wie es – besonders in dieser heiklen Situation – meine ehrliche Pflicht ist. Wie ernst ich diese Informierung der Kurie⁵⁶ meine, geht auch daraus hervor, dass ich dem R. P. Provinzial den sicheren Weg eines diplomatischen Kuriers, der mir aus persönlicher Freundschaft und in strengem Geheimnis angeboten wurde, ebenfalls angeboten habe und so auch ihm die Gelegenheit gab, seine Version der Kurie zu Verfügung zu stellen. Ich informiere ihn andauernd – aber ich habe den Eindruck, dass er die Sachen auch jetzt noch eher bagatellisiert. Ich wäre der Glückichste, wenn er recht hätte; mögen ihn die Ereignisse nicht Lügen strafen!

Einige meiner Freunde meinen, die Spitze der „Jánosi-Affäre“ wäre etwa genommen oder wenigstens abgeschwächt, wenn ich nach Rom berufen wäre. Die Meinung dabei ist jene: Wer nach Rom berufen wird, kann nicht ein Mensch sein, der in „disgrazia“ verfallen ist. Ich erinnere mich, dass P. Bangha,⁵⁷ als er ebenfalls Ungarn 1923 verlassen musste, in einem langen Artikel hiermit argumentierte, und zwar mit Erfolg und überzeugend.⁵⁸ Nun, ich unterbreite diese Ansicht meinen Vorgesetzten; die wäre ja auch ein Mittel, vielleicht auch ein erfolgreicherer, als die „Krankheit“, um eine Ausreisebewilligung zu bekommen.

Zum Schluss möchte ich nur die folgenden zwei Bitten gehorsamst unterbreiten:

a) man schenke mir das Vertrauen, dass ich mich ehrlich bemühe, mich den Wünschen der Vorgesetzten zu fügen und sie nach meinen besten Kräften auszuführen. Es würde mich sehr überraschen, wenn R. P. Provinzial nicht ebenfalls diesen Eindruck von mir bekommen hätte.

b) ich bitte, mir mit Rat und weiteren Weisungen behilflich zu sein, diese mehr als heikle Situation so zu liquidieren, dass alle jene höchst wichtigen Interessen (der Kirche,

⁵⁶ Jezsuita kúria: római jezsuita rendi központ.

⁵⁷ Bangha Béla SJ (1880–1945) jezsuita szerzetes, hithirdető, szerkesztő, „Magyarország sajtóapostola”.

⁵⁸ A jezsuita rend generálisa, Włodzimierz Ledóchowski 1923 áprilisában arról értesítette a magyar tartományfőnököt, hogy Bangha Béla Rómába helyezése mellett döntött. A döntésben szerepet játszhatott az a vizitációs eljárás is, amelyben a vizitátor Bangha sajtóapostoli munkájának elismerése mellett a „sajtópáter” közszerepléseinek és politikai megnyilatkozásainak hevésségével kapcsolatban fogalmazott meg aggályokat. Bangha 1925-ben térhetett vissza Magyarországra. KLESTENITZ, 2020, 267–281.

der Gesellschaft, des Vaterlandes), die man nie aus dem Sinne lassen darf, bewahrt, oder wenigstens nach Möglichkeit nicht beträchtlich geschädigt werden. Da ich aber die hiesige Lage genau kenne – seit vielen Jahren war ich dazu genötigt, mich genau auf dem Laufenden zu halten und durch meine Beziehungen auch in der Lage war, auf dem Laufenden zu bleiben – werden meine eventuellen Vorschläge oder Ansichten wohl nicht ohne jeden Wert sein.

Ich überlasse es der Überlegung der Vorgesetzten, ob es nicht ratsam wäre, auch den Hl. Stuhl zu informieren, besonders da Er ohne sein Wissen und höchstwahrscheinlich gegen seinen Wunsch in diese Angelegenheit hineingezogen wurde.

Nachträglich muss ich noch über Folgendes Berichten, das mir erst jetzt, nach der Verfassung meines Berichtes zu Kenntnis gebracht wurde:

Der Freund, den ich zu Staatspräsidenten Tildy und zu Ministerpräsidenten Nagy geschickt habe, um ihnen über meine Romreise in dem oben angegebenen Wortlaut zu berichten und mit der Bitte, sie möchten mir das Verlassen Ungarns ermöglichen, hat folgende Erklärungen bekommen:

Tildy erklärte ihm:

Meine Versetzung aus Budapest und aus Ungarn ist höchst unglücklich und der Zeitpunkt, in dem es geschah (die Entdeckung der Verschwörung gegen die Republik), sogar mehr als unglücklich. „Jánosi mag sagen, was er will, niemand glaubt es ihm. Sowohl die Linke wie auch die reaktionäre Rechte fasst es als eine klare Antwort des Vatikans darauf auf, wie er die politische Rolle des Primas und der Reaktion beurteilt. Die Russen werden sie als eine grosse Herausforderung betrachten und daraus ihre höchstgefährlichen Folgerungen ziehen; und es wäre unnatürlich, wenn die Kommunisten diesen günstigen Zufall nicht für ihre Zwecke ausnützen würden. Für mich persönlich ist es ein grosser Schlag, da ich mich ehrlich bemühte, die Spannung zwischen Kirche und Staat zu vermindern. Mindszenty kann nicht siegen und wird nicht siegen!“

Franz Nagy war noch pessimistischer und erklärte: „Nach diesem wohlgemeinten Versuch unsererseits, dem Vatikan Gelegenheit zu geben, die ungarische katholische Frage auch seinerseits genau zu überprüfen und zu überlegen und mit seinem mässigen Einfluss die Gefahr eines ausbrechenden Kulturkampfes zu verhindern, bleibt uns nun nichts anderes übrig, als dass wir ohne die Hilfe des Vatikans die Affäre liquidieren.“ Er hat noch hinzugefügt: „Jánosi ist noch der einzige Priester gewesen, dem die Linke und auch die Russen wegen seiner Vergangenheit einigermassen Vertrauen schenkten; zum neuen Bischof Bánáss haben weder sie, noch wir das notwendige Vertrauen, weil er ein doppeltes Spiel zu spielen scheint, oder sich wenigstens ungeschickt benimmt. Wenn aber der Vatikan Jánosi fallen liess, weiss ich Niemanden, der dazu geeignet wäre, ein Verbindungsglied zum Vatikan zu sein.“

Auf die Frage, ob er mir den Pass verschaffen könnte, antwortete er: „weder kann ich's, noch will ich es tun“.

Sowohl Tildy, wie auch Nagy haben mich gebeten, ich solle mit ihnen die ganze Angelegenheit persönlich besprechen. Beide Begegnungen werden an privatem Ort geschehen.

Ich bin ganz verzweifelt und bitte schleunigst um Rat und weitere Weisungen, was ich tun soll.

Ebenfalls bitte ich dringend, den Vatikan zu informieren und so von meinen Schultern diese schreckliche Verantwortung abzuwälzen.

Rövidítések és irodalomjegyzék

APUG Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana,
Roma

Fondo Robert Leiber SJ

Fondo 12. Diversi Memoranda sulla situazione politica dopo la II. guerra mondiale Situation in Ungarn

ASRS Archivio Storico della Segreteria di Stato, Città del Vaticano
Sezione per i Rapporti con gli Stati

AA.EE.SS. Archivio Storico della Segreteria di Stato, Città del Vaticano
Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, Periodo V, Pontificato
Pio XII (1939–1958), Parte I (1939–1948), Pos. 124. ff. 273–277.

OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

216. fond Nagy Töhötöm irathagyatéka

19. ő. e. Naplók 2.

65. ő. e. 23. sz. dokumentum Kerkai Jenő levele Mindszenty József herceg-
prímásnak

49. ő. e. Nagy Töhötöm igazoló jelentése

PL Prímási Levéltár, Esztergom

Egyházkormányzati iratok, 1939–1955

1932/1946

*

- BALOGH
1998
- BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998.
- BALOGH
2015
- BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975) I–II*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015.
- BÁNKUTI
2011
- BÁNKUTI Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*, Budapest, L'Harmattan – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2011.
- BARÁTH
2014
- BARÁTH Magdolna: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatának történetéhez 1944–1990*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.
- BARE
2016
- BARE, Duncan: *Angleton magyarjai. Esettanulmány az USA Rómában működő közép-európai katonai hírszerzésének történetéből 1945–1946*, In: *Betekintő*, (2016) 2. sz. www.betekintő.hu (utolsó letöltés: 2023. július 27.).
- GIANONE
2010
- GIANONE András: *Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948*, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2010.
- ICKX–KERESZTES–
SOMORJAI 2020
- ICKX, Johan – KERESZTES András – SOMORJAI Ádám OSB: *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani – Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*, Budapest, METEM, 2020.
- KLESTENITZ
2020
- KLESTENITZ Tibor: *Pajzs és kard. Bangha Béla élete és eszméisége*, Budapest, Századvég Kiadó, 2020.
- NAGY
1963
- NAGY, Töhötöm (Dr.): *Jesuitas y Masones*, Buenos Aires, Edición del autor, 1963.

- NAGY
1965 NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Buenos Aires, Impr. Danubio, 1965.
- NAGY
2019 NAGY Töhötöm: *Napló, 1945–46: kapcsolódó dokumentumokkal*, szerk. KERESZTES András, Százhalombatta, 2019.
- PETRÁS
2019 PETRÁS Éva: *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei*, Budapest, ÁBTL – Kronosz Kiadó, 2019.
- SOMORJAI
2020 SOMORJAI Ádám OSB: *Mindszenty József panaszlevele a Vatikánba egyes magyar jezsuiták ellen*, In: *Archivnet*, 20. (2020) 5–6. sz. www.archivnet.hu (utolsó letöltés: 2023. július 30.).
- SOMORJAI
2021 SOMORJAI Ádám OSB: *A „modus vivendi” kérdése a Vatikán egyházpolitikájában. XII. Piusz pápa, Mindszenty József és a magyar jezsuiták, 1945–1948*, In: *Valóság*, 64. (2021) 9. sz. 71–81.
- SZEKÉR
2017 SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2017.
- TABAJDI
2019 TABAJDI Gábor: *A keresztény politizálás korszakain át. Pálffy József pályaképe*, In: *A modern magyar katolikus politizálás arcképcsarnoka*, szerk. PETRÁS Éva, Budapest, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2019, 177–193.

Magyarország és a szentszéki–szovjet *modus vivendi* esélye

Nagy Töhötöm SJ 1946. február 15-i jelentése XII. Piusz számára*

A jezsuita Nagy Töhötöm szerepe a Moszkva és Róma között a második világháborút követő szentszéki–szovjet közeledési kísérletekben régóta ismeretes. Az első információkat maga P. Nagy tette közzé az 1960-as években több nyelven is megjelent, *Jezsuiták és szabadkőművesek* című visszaemlékezéseiben.¹ Állításait utóbb asszumpcionista² szerzetesek információira támaszkodva – a visszaemlékezéseket nem ismerő – Hansjakob Stehle erősítette meg a Vatikán keleti politikáját bemutató, mai napig alapműnek számító monográfiájában.³ Nagy Töhötöm OSZK-ban őrzött kézírathagyatékának 1990-es években megkezdett feltárása, majd fokozatos publikálása, továbbá a jezsuita rend római központi levéltárában őrzött anyagoknak és az amerikai hírszerzés dokumentumainak,⁴ legújabbán pedig a közelmúltban kutathatóvá vált szentszéki kútfőknek feltárása és közzététele⁵ nyomán egy dokumentum kivételével a történet minden jelenleg kutatható forrása ismertté vált. Azt korábban is tudni lehetett, hogy Nagy Töhötöm harmadik, 1946. kora tavaszi római útja alkalmával egy jelentést nyújtott be az Államtitkárságon, ám maga a dokumentum korábban sem a jezsuita rend iratanyagából, sem az Államtitkárság Történeti Levéltárából nem került elő. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya előjáróinak és tagjainak a rend római központjával folytatott levelezésének a jezsuita rend római levéltára anyagából készített, Budapesten őrzött másolatai⁶ között csupán Nagy Töhötömnek az eredeti beszámolóhoz 1946. március 6-án XII. Piusz számára immár Rómában készített kiegészítő jelentése,⁷ valamint az ügyben

* A tanulmány létrejöttét a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alap (NKFIH) Fk 135762 számon támogatta.

¹ NAGY, 1963; NAGY, 1965; NAGY, 1969.

² Az asszumpcionista – hivatalos nevükön Pia Societas Presbyterorum ab Assumptione vagy Augustiniani ab Assumptione – egy 1845-ben alapított katolikus szerzetes kongregáció, melynek célja az egyház szabadságának védelme és az elszakadt keresztények visszatérítése. A 19. század második felétől különös feladatuk volt a keleti egyházzal való újraegyesülés előmozdítása, így számos ortodox többségű államban voltak missziós állomásaik.

³ STEHLE, 1975, 289–290.

⁴ BALOGH, 1998, 160–207; BALOGH, 2015, 420–434, 502–527, 566–585; ICKX, 2018, 155–179; NAGY, 2019; KERESZTES, 2019; PETRÁS 2019.

⁵ ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020; ICKX, 2021, 25–38.

⁶ JTMRL II. 1. A JTMRL előjáróinak és tagjainak levelezése a római előjárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950.

⁷ Supplément confidentiel à la relation du 16 février 1946 (exclusivement pour Sa Sainteté) JTMRL, II. 1. Epistolae Variorum, 1946–1950. Közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 362–363. Magyarul uo. 150–151. A jelentés címében szereplő február 16-i dátum téves. Az eredeti jelentés 1946. február 15-én kelt.

1946. április 25-én legfőbb eljárójához, P. Norbert de Boynes SJ-hez, a Jézus Társasága generális vikáriusához intézett levele lelhető fel.⁸ A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában a szentszéki „külpolitikát” irányító Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja fondjának „Magyarország” sorozatában a Nagy Töhötöm beadványait tartalmazó „Magyarországi politikai és vallási helyzet” címet viselő tételek csupán a magyar jezsuita páter más jelentéseit tartalmazzák.⁹ A dokumentum az Államtitkárság Történeti Levéltárában őrzött, eredetileg XII. Piusz lakosztályában található személyes levéltárának, az úgynevezett „Scatole Bianche”-nak anyagai között sem maradt fenn.¹⁰

Forrásközlésünk ezt az űrt kívánja betölteni, amikor közzéteszi az eddig lappangó forrást, amelynek két eredeti, aláírt példánya a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja fond „Oroszország” sorozatából került elő.¹¹ Annak, hogy az 1946. március 3-i Rómába érkezése után Nagy Töhötöm által személyesen benyújtott dokumentumot nem a többi – más útjai alkalmával előterjesztett – jelentése között, a „Magyarország” sorozatban helyezték el, hanem az „Oroszország” sorozat 727. sz., 1945 augusztusa utáni politikai-társadalmi helyzetről szóló anyagokat tartalmazó tételében, minden bizonnyal az lehet a magyarázata, hogy míg P. Nagy többi beadványa döntően a belső, magyarországi állam–egyház viszonyról és az általa kívánatosnak tartott kibontakozás lehetőségeiről szólt, ennek a dokumentumnak középpontjában egy szentszéki–szovjet közeledés lehetősége állt. „A szovjet törekvések Délkelet-Európában” című 21 oldalas bizalmas jelentés kiemelkedő jelentőségét – egyben a forrásközlés indokát – éppen az adja, hogy ez a magyar jezsuiták első olyan beadványa a Szentszékhez, amely nem csupán szükségesnek nevezi a *modus vivendit* a szovjetekkel, hanem amellet érvel, hogy egy ilyen megállapodás elérése lehetséges is.

A dokumentum keletkezésének körülményei

Az 1935-ben alapított KALOT vezetői a német szövetségi rendszer várható háborús vereségét látva már 1943-tól keresték, miként lehet a háború után a szervezet túlélését és általában a keresztény politikai erők hatalomban való részvételét biztosítani. Az új erőkkel való jó viszony megteremtése érdekében ezért már a háború alatt aktívan bekapcsolódtak a keresztény politikai-társadalmi erők demokratikus útkeresésébe, majd miután a front elérte Magyarországot, a szovjetekkel is felvették a közvetlen kapcsolatot. Hiába sikerült azonban a hatalom új birtokosaival folytatott tárgyalások eredményeként a KALOT háború utáni további működésének elvi lehetőségét biztosítani,¹² ko-

⁸ Nagy Töhötöm Norbert de Boyneshez, Róma, 1946. április 25. JTMRL, II. 1. Epistolae Variorum, 1946–1950. Közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 363–364. Magyarul uo. 151–152.

⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 124, 237–250, 547–571; ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Ungheria, Pos. 129, ff. 23–47. A dokumentumokat közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 103–197 (magyarul), 317–397 (eredeti nyelven).

¹⁰ ASRS, Spogli, Scatole Bianche Pio XII, N. 1. Vö. ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 378.

¹¹ Les aspirations soviétiques en Europe Sud-Oriental. 1946. február 15. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Russia, Pos. 727., ff. 3–24, 25–45.

¹² BALOGH, 1998, 160–164; PETRÁS, 2019, 47–66.

moly veszélyt jelentett, hogy a mozgalom anyagi tartalékai 1945 tavaszára teljesen kimerültek. A KALOT élén álló Kerkai Jenő SJ és Nagy Töhötöm SJ ezért döntöttek úgy, hogy Nagy szökjön ki Rómába, s a jezsuita rend központjának ajánlását megszerezve Amerikában igyekezzen pénzt szerezni a mozgalom fenntartására. A tengerentúli pénzgyűjtő körútra végül nem került sor, mert Nagy első római útján leadott jelentései nyomán maga XII. Piusz biztosította a KALOT egyéves működéséhez szükséges összeget.¹³ Jóllehet az első út céljai között még nem szerepelt egy esetleges szentszéki–szovjet *modus vivendi* lehetőségének megvitatása, visszaemlékezései szerint az 1945. augusztus 14-i magánkihallgatás alkalmával a Nagy által felvetett kérdésre a pápa „azt válaszolta, hogy az egyháznak érdeke, hogy szabadon közlekedhessen a megszállott területeken élő híveivel, amiben ma akadályozva van, s e célért az egyház áldozatokat is kész hozni, de előbb mutasson az orosz valami pozitívumot”.¹⁴

Alig egy hónappal az után, hogy Nagy Töhötöm 1945. szeptember 3-án visszatért Magyarországra, a KALOT vezetői úgy látták jónak, ha Nagy ismét Rómába utazik. Az újabb út célja immár kifejezetten az volt, hogy a magyar egyházon belül az állammal szembeni magatartást illetően kibontakozóban lévő stratégiai vitákban¹⁵ a KALOT számára útmutatást kérjen és megszerezze a Szentszék anyagi és erkölcsi támogatását. Az 1945. október 23-i pápai magánkihallgatás alkalmával XII. Piusz a maga részéről újfent támogatásáról biztosította a KALOT-ot, és mind magyar belpolitikai, mind tágabb nemzetközi összefüggésben helyeselte a mozgalom vezetői által képviselt alkalmazkodó stratégiát.¹⁶ Az audiencián mindenestre nem jött szóba a katolikus egyház és Moszkva közötti átfogóbb *modus vivendi* lehetőségének kérdése. Ez – a KALOT, illetve a magyar egyház részéről a szovjetek iránt tanúsítandó viselkedés tágabb kontextusaként – kifejezetten csupán Nagy Töhötöm és P. Robert Leiber november 1-ei beszélgetésében került elő. A pápa magántitkára ennek során az oroszokat elítélő nyilatkozatoktól való tartózkodás szükségességét hangsúlyozta, egyúttal arra hívta fel a figyelmet, hogy a Szentszék sem tett soha ellenséges nyilatkozatot a Szovjetunió ellen. A bolsevizmus kihívásához hasonló veszélyként említette a nyugati kapitalizmus materializmusát, a Szentszék stratégiai céljának – és egyúttal reményének – pedig az orosz nép belátható időn belüli megtérését nevezte. A Szentszék politikáját vezérlő elvi szempontok ismeretében túl Nagy kifejezett kérdése nyomán végül említést tett a Moszkva és Vatikán

¹³ Notes sur la situation actuelle de la Hongrie et des mouvements catholiques en Hongrie (Jusqu'au 14 juin 1945). ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Ungheria, pos. 124, ff. 237–250. Közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 317–327; Promemoria per aiutare il movimento cattolico „Kalot” in Ungheria. Dátálatlan. AAV, Segr. Stato., Comm. Soccorsi, Pos. 286, fasc. 30, f. 5r. A feljegyzést 1945. október 24-re datálva közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 360–361; Movimento „Kalot” című feljegyzés. 1945. augusztus 11. AAV, Segr. Stato., Comm. Soccorsi, 286, fasc. 30, 2r. A lapra augusztus 17-én rávezetett kézírásos feljegyzés: „Il Santo Padre, in seguito a questa lettera, ha inviato *direttamente* alla Curia dei Gesuiti franchi svizzeri ventimila.” Vö. még PETRÁS, 2019, 67–74; NAGY, 2021, 219–236.

¹⁴ NAGY, 2021, 236.

¹⁵ Vö. ehhez például SZAKOLCZAI, 2008, 110–133; HATOS, 2013, 79–96; HANTOS-VARGA, 2015, 96–127.

¹⁶ NAGY, 2019, 73 (1945. október 23-i bejegyzés); Nagy Töhötöm jelentése Mindszenty Józsefnek. Róma, 1945. november 20. Közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 136.

közötti közeledés addigi lépéseiről, kiemelve, hogy „a Vatikán feltétlenül föl akarja venni a kapcsolatot Moszkvával, és épp azért számára kellemetlen, ha egyes egyháziak hivatalos minőségükben a maguk részéről még jobban elmérgesítik vagy kiélezik az amúgy sem kedvező helyzetet”.¹⁷ Miután második római útján a pápánál, az Államtitkárságon, a jezsuita rendi központban, az amerikai hírszerzés tagjaitól, sőt még a magyar emigránsok egy részétől is egyaránt olyan információkat kapott, amelyek egy újabb (angolszász–szovjet) háború valószínűtlenségét, a kialakult geopolitikai *status quo* elfogadásának szükségességét és egy Habsburg-restauráció esélytelenségét támasztották alá,¹⁸ Nagy Töhötömnek mindinkább meggyőződésévé vált, hogy a magyar egyház számára létérdek a megszálló szovjetekkel és helyi csatlósáikkal való *modus vivendi* megtalálása.

Az 1945 őszen a Szentszéktől érkezett ismételt biztatás mindenesetre változatlanul a magyar viszonyok közötti körületekintő magatartás folytatásának támogatására, és nem egy átfogó szovjet–szentszéki *modus vivendi* lehetőségére vonatkozott. Ezen az sem változtatott, hogy Nagy Töhötöm Magyarországon túlnyúló megbízatással tért vissza Rómából. Tudniillik tekintettel arra, hogy – mivel 1945 áprilisában először Románián keresztül kísérelt meg kijutni Rómába – már első útja alkalmával vitt friss híreket a Vatikánba a romániai helyzetről, és az Államtitkárságon felmérték, hogy megfelelő kapcsolatokkal rendelkezik a balkáni országban, második útja végén Márton Áron gyulafehérvári érseknek kézbesítendő leveleket bíztak rá. Egyúttal azt a feladatot kapta, hogy minél több információt gyűjtsön össze a romániai egyházpolitikai és politikai helyzetről, és ezekről legközelebbi római útján számoljon be. Nagy a feladatot 1945. december 23. és 1946. január 18. között hűségesen teljesítette: járt Gyulafehérvárott, majd Bukarestben, és a visszaúton az erdélyi magyar katolikus egyházi elit részéről is számos jelentést hozott magával.¹⁹

A *modus vivendi* szentszéki–szovjet viszonylatra történő kiterjesztésének lehetősége végül 1946 január végén merült fel, mégpedig szovjet kezdeményezésre. Miközben ugyanis Nagy Töhötöm Romániában járt, egyre inkább elmérgesedett a viszony Mindszenty József hercegprímás és a megszálló szovjet hatalom képviselői között. Nagy Töhötömnek, Kerkai Jenőnek és a kereszténydemokrata párt vezetőjének, Barankovics Istvánnak a magyar származású szovjet katonatiszttal, Illés Bélával, a szovjet hadsereg magyarországi lapjának, az *Új Szónak* főszerkesztőjével²⁰ folytatott beszélgetéseiről készült feljegyzések szerint Mindszenty élesen oroszellenesnek értékelt viselkedése láttán a szovjetek a hercegprímás félreállítására, vagy legalábbis visszafogása érdekében – egyfelől a Szovjetunióban végzett missziós munka lehetőségét felcsillantva, másfelől retorziókkal fenyegetve – tárgyalásokra kívánták késztetni a Szentszéket.²¹

¹⁷ NAGY, 2019, 83–84 (1945. november 1-i bejegyzés).

¹⁸ NAGY, 2019, 77–90; Nagy Töhötöm jelentése Mindszenty Józsefnek. Róma, 1945. november 20. Közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 134–149.

¹⁹ PETRÁS, 2019, 92–94.

²⁰ Lásd róla KLIMO, 2004, 47–62.

²¹ NAGY, 2019, 99, 101, 103 (1946. január 24-i, január 29-i és február 4-i bejegyzések).

A közeledési ajánlat tehát eredetileg a Vorosilov környezetéhez tartozó Illés Bélától érkezett Nagy Töhötöm felé. 1946 február elejére azonban kiderült, hogy a tárgyalás ügye nem Vorosilovhoz, hanem Puskin követhoz tartozik, így Nagy ígéretet kapott, hogy megszerveznek neki egy találkozót a követtel. Erre azonban közel két hét elteltével sem került sor. A hivatalos indoklás szerint ennek az volt az oka, hogy a Mindszentyvel kiéleződő konfrontáció légkörében Puskin nem látta időszerűnek a tárgyalásokat.²² Nagy Töhötöm azonban úgy tudta, hogy a háttérben egy Moszkvából érkezett utasítás állt, mely szerint „kíméletlen harcot kell kezdeni a primás személye ellen, egyúttal kikísérletezni egy vallásüldözés és forradalmasítás esélyeit is”.²³

Az ellentmondásos orosz kommunikáció ellenére a jezsuita páter látott reményt a szentszéki–szovjet *modus vivendi* megkötésére, sőt minden korábbinál időszerűbbnek tartotta azt. A vatikáni illetékesek meggyőzésére – és a bíborosi kalap átvétele alkalmából éppen Rómában tartózkodó Mindszenty esetleges ellentétes befolyásának ellensúlyozására – február 17-én ezért sürgősen az Örök Városba utazott. A *modus vivendi* mellett szóló érveit az itt közölt, „A szovjet törekvések Délkelet-Európában” című jelentésben rögzítette, amelyet indulása előtt, 1946. február 15-én még Budapesten készített el francia nyelven, majd 1946. március 3-i Rómába érkezését követően haladéktalanul eljuttatott a pápához.²⁴

A dokumentum tartalmi ismertetése és értékelése

Nagy Töhötöm beadványa egy három nagyobb egységből felépülő, alaposan átgondolt szöveg, melynek minden eleme a szerző fő mondanivalóját, egy szentszéki–szovjet *modus vivendi* megkötésének vagy legalábbis egy kétoldalú tárgyalásnak a lehetséges, célszerű, sőt szükségszerű voltát hivatott alátámasztani. Ezt a célt szolgálja az is, hogy Nagy már a dokumentum bevezetőjében leszögezi: a jelentésben foglalt információk abszolút megbízhatóak, az írásban rögzített főbb adatokon túli részleteket azonban forrásainak védelme érdekében csak élszóban adhat.

A jelentés első egysége a Szovjetunió bel-, kül- és egyházpolitikájának összefüggéseit elemzi. Kiindulópontja, hogy a második világháború végére a Szovjetunióban két egymással szemben álló hatalmi-politikai irányzat kristályosodott ki Moszkvában. Mindkettő világhatalomra tör, ám a Sztálin által vezetett irányzat ezt a polgári keretek helyreállításával és a pánszláv eszmére támaszkodva, Molotov ellenben a lenini hagyományokat követő világforradalom eszméje segítségével kívánja elérni. További különbség, hogy Sztálin európai hatalmi törekvései Kelet-Európára és a Balkánra korlátozódnak, Molotov számára viszont ez a régió csupán a további terjeszkedés első lépcsőfoka. Nagy szerint Sztálin ugyan nagy hatalommal bír, ám a felszín mögött Molotov rendelkezésére még

²² BALOGH, 1998, 179; NAGY, 2019, 103, 105 (1946. február 4-i és 14-i bejegyzések). Nagy önéletrajzi írásában nem Puskin, hanem Vorosilov beígért audienciájának elmaradásáról ír. NAGY, 2021, 261–262.

²³ NAGY, 2019 (1946. február 14-i bejegyzés).

²⁴ Les aspirations soviétiques en Europe Sud-Oriental. 1946. február 15. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russie, Pos. 727, ff. 3–24.

nagyobb erők állnak. A szovjet külügyminiszter ráadásul – mintegy második (és az elsőnél veszélyesebb) Trockijként – Leninre és társaira jellemző fanatizmussal és szervezőkészséggel készíti elő a hatalomátvételt.

Ennek a szervezkedésnek a keretét egy, a szovjet kommunista párton belül létrehozott világforradalmat előkészítő bizottság adja, amely Molotov közvetlen irányítása alatt áll. Sztálin annak ellenére ellenfelének tekinti ezt a viszonylag kevés, ám válogatott tagból álló bizottságot, hogy annak tevékenységét előtte a valóságnál jelentéktelenebbnek mutatják be. Molotov hívei Sztálinban látják a bolsevik eszme áruulóját, és bár nem állnak mögöttük tömegek, a titkosrendőrségre és a pártra, valamint szinte korlátlan – jórészt dollárban rendelkezésre álló – pénzügyi háttérre támaszkodva nagy fokú szervezettséggel küzdenek Sztálin polgári irányzata ellen a Szovjetunióban, a megszállt országokban pedig a világforradalom kirobbantását készítik elő.

A Sztálin által vezetett irányzat velük szemben a Vörös Hadseregre támaszkodik, amelynek katonái nyugatról visszatérve a Szovjetunióban végbemenő változások katalizátorává válhatnak, amennyiben egyre inkább eltávolodnak a bolsevik ideológiától és új mentalitást sajátítanak el. Nagy ezen állításának alátámasztására magyarországi élményeiből sorol fel példákat: a katonák között a vallás, különösképpen a papok megítélésében bekövetkező változásként értékelte, hogy a szovjet tisztek kifejezetten meglepődtek magas képzettségén, amely ellentétben áll az orosz klérus tanulatlanságával. Más papok is arról számoltak be, hogy orosz katonatisztek hirtelen kezét csókoltak nekik, miután kiderült: önmegtartóztatásban és cölibátusban élnek. Nagy mindezt a Magyarországon állomásozó szovjet katonák kereszténység iránti őszinte vágyának jeleként értékelte és úgy vélte: a nyugati világ megismerése nem csupán pozitív vonzerőt gyakorolt a szovjet katonákra, hanem egyúttal a szovjetrendszerrel szembeni félelmet is felkeltette bennük, minek eredményeként nagy számban dezertáltak, hogy ne kelljen visszatérniük a Szovjetunióba. Az általa felhozott példának (a szegedi állomásfőnök szerint a városon áthaladó katonai szerelvényekről a katonák 30-40 százaléka megszökik; a Kárpát-alja irányába tartó vonatokon szolgáló vasutasok szerint is tömegesen dezertálnak a katonák stb.) mindazonáltal a forrásokban nincsen nyoma.

Nagy Töhötöm egyúttal több, a szovjet egyházpolitika pozitív megváltozását alátámasztó példát sorolt fel beadványában. Ekként értékelte például, hogy pappal beszélve a szovjet katonák a témától függetlenül rendre fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy nekik is vannak templomaik és papjaik. Az 1945. február 2-án megválasztott új moszkvai pátriárka, Alekszej beiktatásán részt vevő román ortodox küldöttség vezetőjére, Josif Gaston argeși püspökre hivatkozva – a valósághoz képest erősen túlzó módon – egyúttal azt állította, hogy a Szovjetunióban 15 000 templom működik, és bár még hiány van ortodox papokban, a moszkvai szemináriumban nagyszámú lelkész képeznek. Hangsúlyozta továbbá, hogy a Szovjetunióból visszatérő deportáltak döntő többsége szerint is működnek a templomok, és a vasárnapi istentiszteleten maguk is részt vehettek.

A vallásosság feltámasztását Nagy kifejezetten az Európához alkalmazkodó sztálini politika részeként értékelte, mondván, hogy Sztálin – az ortodoxia hagyományainak megfelelően – a vallásra hatékony hatalmi eszközként tekint. Mindennek alátámasztá-

sára romániai eseteket sorolt fel: Vorosilov marsall Kolozsvárott megölelte és megcsókolta az összes jelen lévő román püspököt; Visinszkij külügyminiszter-helyettes 1946. januári bukaresti útja alkalmával a székesegyház megtekintése során ortodox módon vetett keresztet; Petru Groza román miniszterelnök azért kérte személyesen Márton Áront egy szovjetbarát nyilatkozat kiadására, hogy ezzel érdemeket szerezzen Sztálinnál. Groza ugyanezen okból adott amnesztiát a román ortodox klérus szélsőjobboldali mozgalmakban részt vevő nagyszámú tagjának, és a kormánya által végrehajtott román földreform ezért hagyta érintetlenül az egyházi birtokokat. A Vörös Hadsereg román nyelvű lapjában, a *Graiu Nou*-ban megjelent, román ortodox egyházat dicsérő cikkeket pedig annak bizonyítékként említette, hogy a szovjetek nemcsak titkos propagandával, hanem nyilvános dokumentumokkal is kimutatták a vallás iránti szimpátiájukat.

A vallást pozitívan kezelő szovjet egyházpolitikának célját Nagy összességében abban látta, hogy az ortodoxián keresztül (is) közelítsék Romániát a Szovjetunióhoz. Ezt az értékelést romániai látogatása alatt szerzett bizalmas információkkal igyekezett alátámasztani. Egy Nicodim bukaresti pátriárka szűkebb köréhez tartozó paptól például úgy értesült, hogy a szovjetek anyagi támogatás biztosításával igyekeznek maguk mellé állítani a konstantinápolyi ökumenikus pátriárkát, és az anyagi megvesztegetésnek a román hierarchia megnyerésében is fontos szerepet szánnak. Mindezt Nagy – ismerve a román társadalom és klérus korrumpálhatóságát – maga is reálisnak tartotta. Márton Áron gyulafehérvári püspök, Cornel Chira romániai jezsuita tartományfőnök, valamint Vladimir Ghika, katolizált román ortodox pap is egyhangúlag úgy nyilatkoztak előtte, hogy Moszkva az ortodoxián keresztül kívánja megnyerni a román népet. Egyesenesen azt állították, hogy az újonnan szentelt papok jelentős része a szovjetek alkalmazottja, akiket rövid szemináriumi képzés után küldtek romániai szolgálatra. György Lajos irodalomtörténész, a kolozsvári egyetem tanára ugyancsak nyilvánvalónak tekintette, hogy Sztálin azért éleszti fel az orosz ortodoxiát, mert tudja: az az orosz terjeszkedés kiváló eszköze lehet, különösen Románia és Bulgária irányába. Nagy mindehhez hozzátette, hogy általános vélemény és saját tapasztalata szerint Moszkva már sikeresen keltette fel a román ortodox egyházban a helyreállított orosz ortodox egyházban folytatott missziós tevékenység vágyát.

A jezsuita páter a szovjet politikai irányzatok és a sztálini egyházpolitika romániai célkitűzéseinek áttekintése után jelentése második nagyobb egységében – az 1945 őszén Rómában kapott megbízatásnak eleget téve – a romániai vallási helyzetről adott képet. A román ortodox egyház hozzáállása címet viselő pontban – némileg következtetlenül – két fő irányzatot azonosított a romániai egyházi vezetők körében. Az oroszok felé nyílt szimpátiával közeledő, nagy támogatottságot maga mögött tudó irányzatot ezek szerint Nicodim bukaresti pátriárka vezeti. Vele szemben az ortodox és görögkatolikus „hazafiak” a római orientációt képviselő Vladimir Ghika herceg mögött sorakoznak fel. Az oroszbarát irányzat képviselői, miközben határozott különbséget tesznek az elutasítandó kommunista rendszer és az orosz ortodox egyház között, opportunizmusból vagy korrumpálhatóságuk miatt hízelgő nyilatkozatokat tesznek a kommunizmus mellett. A Róma-barát irányzat ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a ro-

mán nép származása és nyelve miatt a Nyugathoz tartozik, ám az ortodoxia kelethez láncolja. Ők ezért a Kelettel – és egyúttal a bolsevizmussal – való szakításnak egyetlen útját látják: az uniót Rómával.

Számos magyar pap és politikus a kétkulacos román politikai hagyományon alapuló tudatos munkamegosztásnak tekintette a két ellentétes irányzat meglétét. Nagy Töhötöm azonban, ismerve Ghika feddhetetlenségét, előítéletek által diktált súlyos vádnak találta ezt az értékelést. Inkább azt tekintette sajnálatosnak, hogy Ghika és követői jelentéktelen kisebbséget képviseltek. A történelmi tapasztalatok alapján ugyanakkor úgy vélte, hogy a románokra soha nem volt jellemző az őszinte vágy a Rómához való közeledésre; az időnként jelentkező uniós törekvések inkább politikai, semmint vallási motivációból fakadtak. Míg ugyanilyen politikai oka volt 1944. augusztus 23. előtt a német protestantizmussal ápolts kapcsolatoknak, az orosz ortodox egyház iránti román szimpátia valóban őszinte és vallásos jellegű. A román és orosz ortodoxia közötti bensőséges kapcsolatok meglétének alátámasztására a moszkvai patriarkátus 1945. májusi bukaresti látogatását, a Nicodim és Alekszej pátriárkák közötti testvéri üzenetváltásokat, vagy éppen az 1944-ben elhunyt moszkvai pátriárkának, I. Szergejnek a pápai primátust kritizáló tanulmányának a nagyszebeni teológiai folyóiratban 1945 májusi közzétételét hozta példaként. Az ortodox papból kultuszminiszterre lett Constantin Burducea nyilatkozatai és különböző, ellenőrizhetetlen híresztelések alapján Nagy Töhötöm azt sem zárta ki, hogy a bukaresti pátriárka hamarosan a moszkvai patriarkátus alárendeltjévé válik. Az oroszorientáció erejének alátámasztására mindenestre emlékeztetett arra, hogy Nicodim bukaresti pátriárka Kijevben – tehát a Szovjetunió területén – végezte tanulmányait, 1944. november 2-i pásztorlevelében, majd a Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának 1945. július 30-án kelt körlevelében köszönetet mondott a szovjet hadseregnek, és pozitív nyilatkozatot tett az oroszbarát, baloldali papok 1945. november 16–17-én Bukarestben rendezett gyűlésén. A püspökök oroszok iránt tanúsított szimpátiáját az alsópapság soraiban sokan felháborodással kommentálták, és csak az állam által nyújtott fizetésemelés és az nyugtatta meg őket, hogy a pátriárka biztosította őket: nyilatkozataival csak a kommunista párt jóindulatára kívánt válszolni. A római orientáció súlytalanságának érzékeltetésére Nagy végül azt hozta fel, hogy a román egyházi sajtó rendre beszámol az orosz ortodox egyház történéseiről, ám hallgat a Szentszék tetteiről; átveszi a pápaellenes támadásokat, és csak a nyugati protestáns és katolikus egyházak szemszögéből tekinti problematikusnak a sztálini alkotmányban rögzített vallásszabadságot: ezektől eltérően tudniillik az ortodoxia a liturgiára és nem vallási propagandára helyezi a hangsúlyt. A sajtóból vett példák mellett még Iuliu Hossu szamosújvári görögkatolikus püspök esetét említette, aki 1945. május 10-én palotája erkélyén hosszasan éltette Sztálint.

A jelentésnek a román vallási-politikai helyzetet összefoglaló további részében Nagy az uniópárti irányzatról készített mérleget. Azért, hogy ne sodorja őket veszélybe, nekük említése nélkül beszélt azon vezetők tervéről, akik egy 1946 tavaszára vagy nyarára várt Szovjetunió elleni angolszász támadásra számítva készítik elő a Rómával való egyesülést. A Nagy által megkérdézett egyházi és katonai vezetők úgy számoltak, hogy

a kommunizmus megdöntését követő zűrzavarban egy olyan párt ragadhatja magához a hatalmat, amelynek fő programja az unió megeremtése lenne. Azzal érveltek, hogy a történelemben többször volt példa áttérésekre politikai indítékból; emlékeztettek arra, hogy néhány év alatt sikerült letörni a Gergely-naptár 1919. évi bevezetésével szembeni ellenállást. Összességében tehát nem tagadták, hogy az unió elsősorban, ha nem kizárólagosan politikai megfontolásokból valósulna meg, és Ghikával együtt azt hangsúlyozták: mindaddig, amíg jelen van Romániában az orosz befolyás, az unió melletti nyílt propaganda lehetetlen, mert Moszkva bármiféle közeledést Rómához saját érdekeinek veszélyeztetéseként értékelne.

Az államszín útján létrehozott, politikai indítékú unió terve mellett Nagy Töhötöm a természetfeletti megtérés szándékának semmiféle jelét nem tapasztalta, így ezen uniók tervekben nem látott mást, mint olyan végső mentőeszközt, amelyet a keleti egyház a nemzetet érő végveszély idején mindig számba vett, de soha nem valósított meg. Informátorai is egyhangúlag megerősítették, hogy az uniópárti ortodox vezetők maguk sem hisznek a terv megvalósításában, tudván, hogy a fanatikus klérus és a még fanatikusabb szerzetesek népre gyakorolt befolyása minden ilyen kísérletet megghiúsítana. Ezt az értékelést Nagy gyermekkori romániai tapasztalatai is alátámasztották: Romániában az egyszerű hívek vallásilag teljesen tudatlanok, és a papok mindennapi életben játszott szerepe szinte legyőzhetetlen akadálya bármiféle uniónak. Vallásosságukra fanatikus miszticizmus és babonáság jellemző, amit a tanulatlan és felületesen vallásos alsóklérus is erősít. A papok morális vagy doktrinális felelőtlenségének illusztrálására Nagy azt említette példaként, hogy román pópák a külföldre távozott férjéről halotti bizonyítványt állítottak ki, hogy az itthon maradt asszonyokat feleségül vehessék. Állításait Márton Áron tekintélyével is alátámasztotta, aki állítólag következőképpen jellemezte a román papokat: „Némi napi liturgia elvégzése után fő tevékenységük sarlatánságból áll.” A jezsuita páter fejtegetését azzal zárta, hogy a papságnak nem érdeke kiemelni a híveket babonás vallásosságukból, és mivel egy unió komoly egzisztenciális fenyegetést jelentene maguk és népes családjuk számára, fanatikus erővel állnának ellent a Rómával való egyesülésnek.

Mindezek alapján Nagy Töhötöm arra a következtetésre jutott, hogy mindaddig, amíg nem történnek lépések egy valódi, természetfeletti megtérés érdekében, semmiféle uniói ígéretet nem szabad komolyan venni, még akkor sem, ha arra maga a román király vállalna garanciát. Románia katolicizmusra való áttérése tudniillik csak hosszabb belső fejlődés eredményeként érhető el, amelynek megvalósítására sem a görögkatolikus klérus, sem a görögkatolikus egyház nem alkalmas, hanem csupán a latin rítusú katolicizmus. Ezt igazolja számára az a tapasztalat, hogy az őszinte megtérések szinte kizárólag a római katolikus egyház irányába történnek.

A helyzetet azonban tovább súlyosbítja, hogy a román állam valamennyi románt a bukaresti patriarkátus vezetése alatt kíván egyesíteni: csak azt tekinti igaz románnak, aki ortodox. Azért, hogy saját igaz román voltukat bizonyítsák, a görögkatolikus papok a nemzeti ünnepeken együtt ünneplik a liturgiát az ortodoxokkal. Ezzel azonban magukat csapják be, mert közben nagy fokú ortodox térhódítás zajlik Romániában: a

görögkatolikusok balázsfalvi központjában a Szentszék támogatásával létrehozott intézményekben olcsóbban tanulhatnak az ortodox, mint a római katolikus gyerekek, minek következtében ugrásszerűen megnőtt a városban az ortodoxok száma. Az első világháború vége óta Erdély-szerte tömegesen épülnek ortodox templomok, és anyagi előnyöket ígérve próbálják a katolikusokat az ortodoxiára áttéríteni. A folyamat eredményeként ötven év elteltével egész Erdély tipikus ortodox vidékké válhat, annál is inkább, mert az orosz politika is támogatni fogja ezeket a törekvéseket. Érdeke ugyanis, hogy ellenállásra képtelen, ám hatalmi eszközként jól használható felekezeti az ortodoxia minél nagyobb teret nyerjen.

Romániai tapasztalatai alapján Nagy így arra a következtetésre jutott, hogy „A római katolikus egyház ama nagy terve, hogy a hanyatló orosz ortodoxia helyettesítésével újjáépítse a katolicizmust a vallás iránt sóvárgó lelkekben, meg fog bukni az orosz politika miatt, amely az ortodoxiát a hatalom eszközeként akarja feltámasztani.” Ez a politika ráadásul azt is megakadályozza, hogy a román ortodoxia Rómához közeledjen. A romániai katolikus egyházi vezetőkől nyert információk alapján ugyanis maga is úgy látta, hogy szinte egység csupán a római katolicizmusra való áttérés útján valósulhat meg. Ennek kiindulópontját egyrészt egy Bukarestben működő, katolikus ifjabból álló csoportban látta, amelynek tagjai a külvárosban végzett apostoli tevékenységükkel vívták ki elismerését. Másrészt pedig abban, hogy a görögkatolikus egyház műveltebb tagjai sem politikai manőverként tekintettek az unióra, hanem hosszú távú munka eredményeként, amely például a balázsfalvi görögkatolikus apácák tevékenységében nyilvánult meg. Constantin Chira romániai jezsuita provinciális is amellet érvelt előtte, hogy az unió egy hosszú, akár fél évszázados tevékenység eredményeként valósulhat meg, kiváló nyugdíjasok észrevétlen munkájának, vagy éppen egy lelkigyakorlatos ház hatásának köszönhetően. Az ortodox híveket előbb a spirituális tapasztalatoknak és a hiteles személyeknek kell megragadniuk, ez lesz az, ami Róma irányába vonzza őket. Mindezt a komolyan veendő latin és görög rítusú katolikusok egyaránt mulandó jelenségként értékelik az unió körüli politikai manővereket és elítélik azt.

Nagy Töhötöm a romániai vallási helyzetről adott áttekintést követően beszámolójának záróegységében a magyar katolicizmus és a szovjet politika viszonyának ismertetésére tért át. Értékelését abból az alaptételből vezette le, hogy a szovjetek magyarországi valláspolitikája gyökeresen eltér attól, amit Romániában lehet tapasztalni. Céljuk ugyan itt is az, hogy a valláson keresztül közelebb kerüljenek a néphez, de míg az ortodox Romániában ezt egy mély és szerves összekapcsolódás útján kívánják elérni, a magyar katolicizmusban csupán külső szövetségest keresnek. Az ortodoxiával tudniillik hatalmi terveik vannak, a katolicizmus segítségével viszont Európába szeretnének beolvadni. A magyarországi szovjet egyházpolitika ezért nem „hódító, hanem lágyan vonzó”. Ez a politika mindenestre egy brutális és győztes hadsereg túlkapásaival keveredett, amihez még hozzá kell tenni, hogy az orosz politikában van egy titkos, forradalmi tendencia, amelynek hatását mindenekelőtt a Magyar Kommunista Párt gyalázatos magatartásában lehet tetten érni. Nagy szerint ez az összetett helyzet a magyarázata annak, hogy még a magyar katolikus vezetők közül is sokan tévesen ítélik meg a szovjetek valláspolitikáját.

Ez az alapja annak a magatartásnak, amelyet Nagy a teljes szembenállás politikájának nevez, és amely mindent, ami orosz, mély bizalmatlansággal szemlél: kizárólag az oroszok által a múltban elkövetett súlyos bűnökről beszél, pedig egy vezetőtől elvárható volna, hogy ne csupán a negatívumokat vegye számba, hanem az újjáépítés pozitív eredményeit is. A még mindig előforduló fosztogatások látszólag ugyan ennek az irányzatnak igazát támasztják alá, de képviselői elfelejtik, hogy a szovjet hadseregnek mindössze tizedrészt teszik ki a hírhedt gazemberek. Kétségtelen, hogy a kétmillió megszálló esetében egy olyan kicsi országban, mint Magyarország, ez is katasztrofális következményekkel jár, még ha a hadsereg 90 százalékból becsületes emberekből is áll. Az ellenzéki irányzat vezetői azonban nem akarják észrevenni azt az egyre határozottabb és keményebb fellépést, amelyet az oroszok saját hadseregük renitens katonáival szemben alkalmaznak. Ezen irányzat negatív hozzáállását tovább erősíti a vak remény, hogy az angolszász hatalmak még az év folyamán háborút indítanak a szovjetek ellen. Ezen remény csökkenésével pedig egy másik került előtérbe: meg kell várni, míg az oroszok kivonulnak az országból és akkor minden helyreáll. Ebből a hozzáállásból következik, hogy ez az irányzat merev ellenállást tanúsít bármiféle közeledéssel szemben és csak ront a helyzeten.

Ehhez, a Mindszenty által vezetett irányzathoz tartozik a legyőzött és megalázott magyarok többsége. Hiába kész a hercegprímás a vértanúságra és hiába emleget valós sérelmeket, éles hangú támadásaival vérig sérti a szovjet hadsereget. Nagy ennek alátámasztására – a baloldali sajtó értékelésével összhangban – Mindszenty 1946. január 20-án, Árpád-házi Szent Margit ünnepe alkalmával elmondott beszédére hivatkozott, amelyben a hercegprímás mindenesetre csak nagyon áttételes és burkolt kritikát fogalmazott meg az oroszokkal szemben. Nagy szovjet kapcsolatai – tulajdonképpen kizárólag a Vörös Hadsereg magyarországi lapját irányító Illés Béla és szűkebb köre – szerint azonban ezzel a magatartással Mindszenty minden utat elzár a szovjetekkel való tárgyalás elől. A Vorosilov megbízottjaként bemutatott Illés Béla – aki úgy jelenik meg a beadványban, mint a hivatalos orosz politika tolmácsolója –, mindezek alapján kategorikusan kijelentette, hogy többé nem állnak szóba Mindszentyvel.

A hercegprímás ráadásul nem csupán a szovjetekkel szemben tanúsít merev elutasító magatartást, hanem mindazokkal szemben is, akik nem osztják a véleményét. Ahelyett, hogy egyesítené a különböző katolikus erőket, még a Demokrata Néppárttal szemben is fellépett, mert az nem állt ki a királyság államformája mellett. Ezen magatartásával Mindszenty a hivatalos magyar katolicizmus útját a királyság ügyéhez, és bizonyos fókig a reakcióhoz kötötte. Nem véletlenül válaszoltak erre a kommunisták és szovjetek lejárató cikkek sorával, és követelték a parlamentben internálását. Mindszenty ezzel valójában akkor robbantott ki kultúrharcot, amikor már éppen relatív béke állt be vallási téren. Nagy Töhötöm ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy a magyar katolicizmus kész hitéért üldözést szenvedni, de nem a legitimizmusért vagy a konzervatív erők védelmében. Azt állította, hogy ezért Mindszenty politikáját a katolikus értelmiség jelentős része, és Hamvas Endre csanádi püspök kivételével a püspöki kar tagjai is mind elítélik.

A Mindszenty irányzatával szemben álló realista politika viszont abból indul ki, hogy különbséget kell tenni a bolsevizmus és az orosz nép között; hogy tudomásul kell

venni: a Szovjetunió hosszú távon Magyarország szomszédja lesz, mert nem várható olyan háború, mely megtörné hatalmát; és hogy építeni kell a szovjetek között tapasztalható mély ellentétekre. Nagy itt ismét az egymással szemben álló sztálini és molotovi irányzatra utal, amelyek közül a Sztálin által vezetett irányzatot tekinti erősebbnek, és hangsúlyozza, hogy ezzel az irányzattal a KALOT jó kapcsolatokat épített ki. Sőt, a *modus vivendi* keresésével hozzájárul ennek az irányzatnak az erősödéséhez, továbbá a Szentészék 1945 őszén Robert Leiber által feltárt stratégiai céljának, az orosz nép megterítésének megvalósításához. A realista politikát a KALOT és a Demokrata Néppárt vezeti, mely tudatosan maradt a legkisebb párt Magyarországon. Kihagyása a kormánykoalícióból pedig lehetővé teszi, hogy a KALOT-ra támaszkodva a megfelelő pillanatban az ország vezető erejévé váljon.

Nagy ezt követően a KALOT működését mutatta be, azt hangsúlyozva, hogy a mozgalom az egyetlen harcos antikommunista szervezet az országban, amely a támadások közepette is fenn tudott maradni. Vezetői csupán azért keresik a *modus vivendit* az oroszokkal, hogy megvalósítsák az egyház nagy evangelizációs tervét és pozitívan hozzájáruljanak az újjáépítéshez. A missziós munkára való tudatos felkészülés alátámasztására Nagy a KALOT 1943 előtti tevékenységét és jövőre vonatkozó terveit mintegy a jelen valóságaként ismertette. Fontosnak tartotta aláhúzni, hogy a *modus vivendit* nem egy párt vagy a KALOT tagsága kezdeményezte, hanem a KALOT vezetői léptek kapcsolatba a megszálló orosz hadsereg tisztjeivel – azaz a Sztálin-vonal képviselőivel. A jó kapcsolatok eredményeképpen már arról tárgyalnak az oroszokkal, hogy megkapják a balti államok és Lengyelország katolikus publikációit, és eljuttathassák a KALOT kiadványait a megszállt területekre. Arra is ígéretet kaptak, hogy tanulmányutat szervezhetnek ezekbe a régiókba: azt tervezik, hogy egy négy-hat nyelven negyedévente kiadott folyóirat és levelezés segítségével felveszik a szovjetek által megszállt országok katolikus ifjúsági mozgalmaival a kapcsolatot, majd a KALOT-tagság válogatott elitjével látogatást tesznek ezekben az országokban, hogy megmutassák: a szovjet propagandával ellentétben más országokban nemcsak az idősek és gyengék vallásosak, hanem az ereje teljében lévő ifjúság is. A KALOT egyúttal azt is tervezi, hogy meghívja az orosz egyesületek vezetőit, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljenek a katolicizmussal. A mozgalom vezetése mindezt azért teszi, mert meggyőződése, hogy a 20. században egy ateista nép körében végzett missziós munka első lépéseit a civilizációs kapcsolatépítés és a vallásosság erejének mindennapi érintkezésen keresztül történő bemutatása jelenti. A felsorolt tervek megvalósítása mindenesetre csak akkor lehetséges, ha előzetes bizalommal fordulnak az oroszok felé. A siker garanciáját a KALOT vezetői abban látják, hogy a Sztálin-irányzat is keresi a közeledést. Éppen ezért a KALOT megkezdte egy „Piusz-ház” névre keresztelt közép-európai katolikus ifjúsági központ megszervezését Budapesten, amely Róma számára is az oroszországi katolikus élet újjászervezésének bázisa lehet.

Nagy Töhötöm beadványát a Vorosilov bizalmasának tekintett Illés Bélánál 1946. január 29-én szervezett vacsora, illetve az azt követő események – naplójában is rögzített – elbeszélésével zárta: a vacsora alkalmával beszélgetőpartnerei arról tájékoztatták,

hogy a Szovjetunió három nagyhatalommal kíván szorosabb kapcsolatba lépni: az Egyesült Államokkal, a Vatikánnal és Kínával. Tárgyalópartnerei – nem hivatalos minőségben, de mint akik jól ismerik Moszkva szándékait – a Vatikánnal való megegyezés fejében a teljes szovjet érdekszférában és magában a Szovjetunióban szabad missziós tevékenységnek és katolikus szervezetek működésének engedélyezését, és az államosított egyházi tulajdonért nyújtott kárpótlását helyezték kilátásba. Nagy Töhötöm a maga részéről – ugyancsak nem hivatalos minőségben – arról biztosította az oroszokat, hogy a Vatikán szintén szívesen kezdene őszi tárgyalásokba, amennyiben Moszkva részéről közeledést tapasztalna. A több fordulóban zajló megbeszélések eredményeként a szovjetek készek mutatkoztak arra, hogy meghívják a pápa hivatalos küldöttjét Moszkvába az egyház helyzetének megismerése és az érdemi tárgyalások megkezdése céljából.

Mindszentynek az Örökimádás-templomban 1946. február 12-én elmondott szentbeszéde nyomán szerveződő tiltakozásokra hivatkozva az oroszok azonban leállították a megkezdett egyeztetéseket, és február 14-én azt közölték Naggyal, hogy a szovjet sajtó XII. Piusz-ellenes támadásai a feszült magyarországi helyzetnek köszönhetők, mert nem hiszik, hogy a katolikus egyház bíborosa a pápa jóváhagyása nélkül Mindszenty-hez hasonló nyilatkozatokat tehetne. Mindebből Nagy megértette, hogy a hercegprímás oroszellenes támadásait sértett félként a szovjetek arra akarják használni, hogy kikényszerítsék: a Vatikán tegye meg az első lépést. A helyzet békés megoldása tudniillik Magyarországon belül lehetetlen. Ezért a szovjetek egyrészt azt várják, hogy Róma oldja meg a problémákat, másrészt pedig készek arra, hogy Róma közeledését fokozatos üldözés és kultúrharc útján kiprovokálják. Nagy a helyzetet összességében úgy értékelte, hogy a sztálini irányzat változatlanul akarja ugyan a közeledést a Vatikán felé, de sértett félként ki kívánja használni stratégiai előnyét a tárgyalások megkezdésekor.

Jelentésének összeállítása és a francia fordítás befejezése után a magyar kommunista párt köréből Nagy bizalmasan arról értesült, hogy a Molotov-féle irányzatot követő magyar kommunisták a Mindszenty részéről érkezett támadásokra hivatkozva előre akarják hozni az egy évvel későbbre tervezett támadást az egyház ellen. Nagy ezért azzal zárta jelentését, hogy ebben a súlyos helyzetben három kiemelkedő indok szól amellet, hogy keressék a feszültség csökkentésének lehetőségét: 1. a Kulturkampf kiprovokálása előnyös helyzetbe hozná a kommunistákat a nemzetközi közvélemény előtt; 2. a béke helyreállítása lehetőséget biztosítana a katolikus erők megerősítésére és a védelmi vonalak kiépítésére; 3. a sztálini irányzathoz kapcsolódva és esetleg diplomáciai kapcsolatok létrehozása révén Sztálin pártját meg lehet nyerni az egyház ügyének. Most még helyre lehet állítani a békét, mert Mindszentynek csupán néhány olyan vitatható megnyilvánulása volt, amely megalapozott okot adhat az összeütközésre. Ha viszont a békét már nem sikerül helyreállítani, akkor a vihar félkészén, idő előtt és a kommunisták számára előnyös körülmények között szabadul rá a magyar katolicizmusra.

Nagy Töhötöm jól felépített, három tematikus csomópont köré rendezett beadványa valójában két nagy témakört tárgyal és kapcsol részben össze. 1945 őszén kapott megbízatásának megfelelően a romániai vallási helyzetről készített, részleteiben sok-

szor pontatlan, ám összességében kiegyensúlyozott értékelése hármast szolgált.²⁵ Mindenekelőtt azt kívánja a Szentszéki döntéshozók számára világhosszra tenni, hogy a román (egyházi) részről jelzett esetleges uniós ígéreteket nem szabad komolyan venni, mert azok politikai motivációból fakadnak. Másodsorban amellet érvel, hogy az őszinte uniónak nem a görögkatolikus, hanem a latin rítusú egyház a kulcsa. Végül a romániai szovjet egyházpolitika bemutatásán keresztül azt kívánja igazolni, hogy Moszkva – hatalmi céloktól ugyan nem függetlenül – immár pozitívan viszonyul a valláshoz.

A beadvány másik fő mondanivalója, hogy meggyőzze XII. Piuszt arról: a szovjet valláspolitikai nem csupán az ortodox Romániára korlátozódik, hanem az egyházakhoz való közeledés Sztálin átfogó stratégiájának részét képezi. Nagy Töhötöm ezért a KALOT magyarországi tapasztalatai alapján amellet érvel, hogy mindenképpen érdemes a párbeszéd Moszkva részéről felkínált lehetőségét megragadni. Ezáltal tudniillik a mérsékeltbb sztálini irány erősödik a szovjet vezetésben a vallással szemben ellenséges, doktriner Molotov-féle irányzattal szemben. Egy akár csak átmeneti megállapodással ráadásul a Szentszék időt nyerhetne, hogy a szovjet zónába került katolikusok megfelelően felkészüljenek az előbb-utóbb bekövetkező egyházüldözésre.

Nagy érvelésének kulcsa – egyben leggyengébb pontja – a Sztálin és Molotov közötti koncepcionális ellentét, és ez alapján két eltérő egyházpolitikai stratégia meglétének feltételezése. A KALOT vezetői részéről a magyar kommunisták és a szovjetek közé beépített személytől származó,²⁶ Nagy által abszolút hitelesnek tekintett információ tudniillik minden bizonnyal a megszállt területeken működő különböző szovjet hatóságok rivalizálásának kétségtelen tényén,²⁷ valamint Sztálin második világháború utáni személyzeti politikájának félreértésén alapult. A Generalisszimusz ugyanis 1945 után a háború alatt bizonyos függetlenségre szert tett legközelebbi munkatársaiban tudatosan törekedett tőle való függőségük tudatának erősítésére, a vezetési renden belüli új egyensúly kialakítására. Molotov esetében a hatalmi viszonyok tisztázására a nyugati sajtóban megjelent különböző spekulációkat használta ürügyül. 1945 őszén tudniillik, amikor Sztálin hosszabb időre Szocsiban álló dácájába vonult vissza pihenni, feltételezve, hogy beteg, a második világháború alatt nagy tekintélyre és ismertségre szert tett Molotov külügyminisztert emlegették egyik lehetséges utódjaként. Sztálin ezek után 1945 novemberében azzal vádolta meg külügyminiszterét, hogy a kormány irányvonálatól független, autonóm döntéseket hozott, és a háború utáni geopolitikai helyzetkedésről szóló tárgyalások során rugalmasabbnak és liberálisabbnak mutatkozott a szovjet kormánynál. A sarokba szorított Molotov végül önkritikát gyakorolt, és elfogadta Sztálin kizárólagos irányító szerepét, aki a külpolitikában a szövetségesekkel szemben az

²⁵ A romániai vallási helyzetről lásd VASILE, 2004; VASILE, 2005. Lásd még OPREA, 2013, 114–218.

²⁶ Supplément confidentiel à la relation du 16 février 1946 (exclusivement pour Sa Sainteté). 1946. március 6. ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Russie, Pos. 727, ff. 46–47. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltárában őrzött másolat alapján közli: ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 362–363. Magyarul uo. 150–151.

²⁷ Lásd erről a KALOT vezetőségével közvetlen kapcsolatban álló, Budapesten szolgáló Lev Kvin hadnagy 1996-ban megjelent visszaemlékezéseit. КВИН, 1996.

engedékenység helyett a makacs erő alkalmazását tekintette célravezetőnek. 1945 decemberében ennek ellenére az amerikaiak éppen azért javasolták, hogy a következő külügyminiszteri konferenciára Moszkvában kerüljön sor, mert úgy gondolták, hogy a korábbi konfliktusok Molotov merevbb álláspontja miatt alakultak ki, amelyeket a rugalmasabbnak tekintett Sztálin jelenléte orvosolhat.²⁸ Mindezek alapján feltételezhető, hogy Nagy Töhötöm helyzetértékelése a Magyarországon a hadsereg és a külügy kirendeltségei közötti rivalizálásról személyesen vagy egy beépült informátor útján szerzett tapasztalatok, illetve az amerikai kapcsolataitól²⁹ származó információk kombinációjának eredménye.

Összegzés

Az eddig feltárt források alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogyan értékelte a Szentszék Nagy Töhötöm 1946. február–márciusban beadott jelentését és annak kiegészítését. Az Államtitkárság levéltárában ugyanis a dokumentumok mellett a rendes ügymenettől eltérően semmiféle elemző feljegyzés, döntés-előkészítő dokumentum nem található. A jelek szerint mindenesetre a szovjetekkel és a szovjet blokkba került államok vezetőivel valamiféle *modus vivendire* törekvő XII. Piusz egy olyan lehetőséget látott a kezdeményezésben, amellyel egyfelől tisztelni lehet a szovjetek állítólagos nyitottságának őszinteségét, másfelől – amíg ez beigazolódik – alsóbb szinteken keresztül elő lehet készíteni egy leendő kétoldalú tárgyalást. 1946 tavaszán ezért Robert Leiber saját kézzel írt megbízólevelével és vatikáni szolgálati útlevéllel küldték Magyarországra Nagy Töhötömöt.³⁰ Utóbb azonban a KALOT betiltása és a nunciatúra visszaállításának megakadályozása azt igazolta vissza, hogy a Szovjetunió és a közép-európai kommunisták nem kívánják a tárgyalások megkezdésének feltételül szabott minimum, a vallásszabadság érvényesülését teljesíteni, azaz semmiféle garancia nincsen egy esetleges megállapodás betartására.

A rendelkezésre álló adatok alapján a szovjet vezetés itt közölt dokumentumban vázolt tárgyalási szándékainak őszinteségét sem lehet megítélni. Mindenesetre a Nagy Töhötöm érvrendszerének alapját adó feltételezés megalapozatlansága, mely szerint a szovjet vezetésben két rivális irányzat állt szemben egymással, egyenesen azt a kérdést veti fel, vajon valóban Moszkvából indult-e ki a közvetítési kísérlet? Vajon nem csupán beosztott, helyi funkcionáriusok kezdeményezéseivel és taktikázásával állunk-e szemben? Jelenleg semmi adatunk nincsen arra, hogy Illés Bélának 1946 januárjában megfogalmazott tárgyalási ajánlata valóban egy moszkvai döntésre ment-e vissza, és amennyiben igen, milyen szándékok álltak a háttérben. Nem zárható ki, hogy az – akár Moszkvából, akár a budapesti szovjet vezetőktől kiinduló – iniciativa mögött tisztán belpolitikai célok húzódtak meg, és nem egy átfogó szentszéki–szovjet megállapodás

²⁸ PLECHATNOV, 1999; GORLIZKI KHLEVNIUK, 2004, 8–12, 19–23, 43–44.

²⁹ Vö. PETRÁS, 2019, 109–112.

³⁰ A dokumentumokat faksimile közli NAGY, 2019, 107, 109; ICKX–KERESZTES–SOMORJAI, 2020, 200.

igénye. Azaz elképzelhető, hogy az akció végső soron nem volt más, mint dezinformációs kísérlet a kellemetlenné váló Mindszenty félreállítására. Miután pedig nyilvánvalóvá vált, hogy erre a tárgyalás ígéretével sem lehet a Szentszéket rávenni, az ügyet 1946 októberében azzal zárták le, hogy a *modus vivendi* megkötése nem aktuális. E kérdések megválaszolásához a jövőben újabb orosz források bevonása, vagy a KALOT vezetését informáló beépített személy beazonosítása és tevékenységének feltárása jelenthet előrelépést. Az alapján, hogy Nagy Töhötöm 1946. február 15-i és március 6-i jelentései az Államtitkárság levéltárában nem a Magyarország, hanem az Oroszország sorozatba kerültek, úgy tűnik, hogy 1946 tavaszán a Vatikánban abból az előfeltevésből indultak ki, hogy a kezdeményezés valóban Moszkvából indult ki, és egy átfogóbb megegyezést céloz.

Forrás

Nagy Töhötöm SJ jelentése XII. Piusz pápa számára

Budapest, 1946. február 15.

LES ASPIRATIONS SOVIÉTIQUES EN EUROPE SUD-ORIENTALE

LES FORCES ET LES ASPIRATIONS INTÉRIEURES DES SOVIETS

La seconde guerre mondiale a définitivement mûri les discordes intérieures des Soviets dans la question du pouvoir et les a orientées dans certaines directions nettement définies. Conscient de ma responsabilité, je déclare que mes informations sur ce sujet sont absolument dignes de confiance. Mais je ne peux les détailler que de vive voix, parce que les faits relatés feraient connaître leur source, ce qui mettrait en péril de mort bien des personnes. Concernant cette effervescence intérieure je puis relater par écrit au moins ce qui suit.

Les forces opposées se cristallisent autour de la personne de Staline³¹ et de celle de Molotov.³² Ce qui leur est commun c'est l'ambition de la puissance mondiale, mais tandis que Staline la veut réaliser sur le fondement de l'idée panslave, dans des cadres réembourgeoisés, Molotov la poursuit par l'idée d'une révolution mondiale, continuant les traditions Léniniennes. Le but territorial de Staline en Europe, c'est l'Europe orientale et les Balcons, tandis que pour Molotov ce ne sont que des stations de transition pour pousser plus avant. Pour le moment Staline est en possession d'un plus grand pouvoir, mais c'est Molotov qui tient en main de beaucoup les plus grandes forces secrètes, et c'est lui qui travaille maintenant avec le même fanatisme et la même forte organisation

³¹ Jozsif Visszarionovics Sztálin (1878–1953) szovjet kommunista politikus, 1934–1953 között a Szovjetunió Kommunista Pártja titkára, 1941-től kormányfő, 1945-től a Szovjetunió generalisszimusa.

³² Vjacseszlav Mihajlovics Molotov (1890–1986) szovjet kommunista politikus, 1939–1946 között a Szovjetunió külügyi népbiztosa, 1946 márciusától 1949 márciusáig külügyminisztere.

constante qui ont aidé Lénine³³ et ses compagnons dans l'acquisition du pouvoir. Je ne peux me défaire de la pensée que nous avons en Molotov un autre Troztkij³⁴ plus dangereux que le premier.

LA PRÉPARATION DE LA RÉVOLUTION MONDIALE

Il y a à Moscou³⁵ dans le cadre du parti communiste un comité préparatoire de la révolution mondiale. Son nom exact m'est inconnu. Il est à la disposition immédiate de Molotov. C'est une société relativement restreinte, mais très choisie, qui a des collaborateurs fanatiques et bien formés. Il paraît que Staline est assez bien instruit de leur action, mais le tout lui est présenté sous un aspect essentiellement plus modéré ; malgré cela il les considère comme ses adversaires. Eux au contraire, appellent Staline le traître de l'idée bolcheviste. Ils n'ont pas les masses à leur disposition, mais par contre ils ont le pouvoir de la police secrète et celui du parti, de plus l'argent en sommes illimitées, surtout en dollars. Leur travail est exemplaire en ce qui regarde l'organisation et l'exactitude. Dans l'intérieur de l'Union Soviétique ils luttent contre la tendance de retour à la bourgeoisie de Staline. Dans les pays occupés ils préparent avec une constance effrayante la révolution et le bolchevisme total. Je renonce à faire connaître par écrit les détails du reste de leurs travaux.

LE DÉVELOPPEMENT DE LA PUISSANCE PANSLAVE

Staline est à la tête de cette tendance et il est surtout suivi par l'armée russe, dont le matériel humain porte les signes et le sérum de la transformation intérieure qu'il transférera un jour à son pays natal. Deux éléments surtout sont à noter, dont l'un, négatif, démontre le déclin considérable de l'idéologie bolcheviste ; l'autre, positif, se présente dans le développement d'une mentalité nouvelle.

C'est chose connue en Hongrie - et là je parle aussi de mes expériences personnelles - que dans l'esprit des soldats l'idée de la religion se renouvelle. Ils se font une nouvelle idée surtout des prêtres. C'est à peine si je puis parler à un officier russe sans être questionné sur mes études aux Facultés à l'étranger et sur mes grades. C'est pour eux une nouveauté palpitante, contrastant avec leur clergé ignorant. Plusieurs prêtres m'ont relaté le fait suivant : des officiers russes leur ont baisé soudainement la main après les avoir longuement et curieusement interrogés, si vraiment ils n'avaient pas de femmes et s'ils menaient vraiment une vie chaste. Je pourrais citer un grand nombre de faits touchants, attestant quel désir immense du christianisme jaillit du cœur des meilleurs soldats soviétiques stationnés en Hongrie.

³³ Vlagyimir Iljics Lenin (1870–1924) kommunista forradalmár, 1917–1924 között a Szovjetunió első számú vezetője.

³⁴ Lev Davidovics Troztkij (1879–1940) kommunista forradalmár, az 1917. évi októberi orosz forradalom egyik vezetője, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága Politikai Bizottságának tagja. 1928-ban száműzték a Szovjetunióból, majd Mexikóban az NKVD meggyilkolta.

³⁵ Moszkva (Москва), a Szovjetunió, napjainkban Oroszország fővárosa.

En même temps nous voyons une crainte presque effrayante de leur système propre. C'est à cette crainte et à la vie plus libre dont ils ont fait la connaissance en Europe qu'on peut imputer leur désertion en masse et le fait que ces soldats essayent par tous les moyens possibles et impossibles de disparaître dans notre pays et en être absorbés. Selon le témoignage du chef de gare de Szeged,³⁶ 30-40 % des soldats des trains militaires qui y passent s'enfuient. Je sais par les employés des chemins de fer qui accompagnent les trains militaires vers la Subcarpathie qu'en plusieurs occasions il ne leur était pas possible de mener plus loin vers la Russie les corps d'armée parce que les soldats filaient en nombre scandaleux. Il est probable que la chasse aux vêtements civils - même au prix du pillage - peut être attribuée à ces désertions. Le grand nombre des fugitifs est également attesté par les mesures prises à ce sujet,³⁷ ainsi par exemple les razzias réitérées, puis de grands camps exprès pour les déserteurs comme à Szeged ; et on voit de plus en plus fréquemment des trains militaires cadencés pleins de soldats russes. J'en ai vu moi-même à Mezőhegyes.³⁸

LA RELIGION COMME MOYEN LE PUISSANCE

Simultanément à ces phénomènes périphériques et plutôt négatifs, on peut constater dans la direction centrale des changements positifs bien intéressants. Par exemple, si un prêtre parle à un soldat russe, celui-ci, après quelques mots, introduit, même sans rapport au sujet, la phrase stéréotypée : Nous aussi, nous avons des églises et des prêtres. L'évêque orthodoxe Joseph de Arges³⁹ qui représentait le Patriarche de Bucarest⁴⁰ au couronnement du Patriarche Alexis de Moscou,⁴¹ a prétendu devant un médecin de Bucarest,⁴² connu de moi, que dans l'Union Soviétique il y a 15.000 églises ouvertes⁴³ quoiqu'il n'y ait pas encore de prêtres dans beaucoup d'endroits ; mais le séminaire central de Moscou⁴⁴

³⁶ Szeged, megyeszékhely, 1923-tól püspöki székhely.

³⁷ Nincsen adatunk tömeges dezertálásról a szovjet hadseregből. Mindössze elszórt információkkal rendelkezünk alakulatukat elhagyó, fosztogató katonák büntetéséről.

³⁸ Mezőhegyes, Békés megyei község, 1989-től város.

³⁹ Josif (Ioan) Gafton (1896–1984) 1944–1949 között az argeși, 1949-től haláláig az egyesült ramnic-argeși ortodox egyházmegye püspöke. 1945. január 31. és február 10. között ő vezette az Alekszej moszkvai pátriárka megválasztásán és beiktatásán részt vevő román ortodox egyház küldöttségét.

⁴⁰ Nicodim (Nicolae) Munteanu (1864–1948) 1939–1948 között bukaresti pátriárka.

⁴¹ Szergej Vlagyimirovics Szimanszkit (1877–1970) I. Alekszej néven 1945. február 2-án választották moszkvai pátriárkává. Beiktatására 1945. február 5-én került sor.

⁴² Bukarest (București), Románia fővárosa.

⁴³ Az adat eltúlzottnak tűnik. A szovjet kormány 1943. november 28-án adta ki *A templomok megnyitásának rendjéről* szóló rendeletet. Az 1944 márciusáig benyújtott 1215 újranítási kérelemből csak 29-et bíráltak el pozitívan, ami kevesebb mint 2,4%. Vö. ВОЛОКИТИНА–МУРАШКО–НОСКОВА, 2008, 80. Ugyanakkor kétségtelen, hogy Georgij Karpovnak, az Orosz Pravoszláv Egyházügyi Tanács elnökének 1946. június 17-én Prágában elhangzott állításai szerint a Szovjetunióban az 1941-ben regisztrált 4225 ortodox plébániához képest ismét 25 000 működött. Ezzel ismét nyitva volt az 1917-ben működő 46 457 plébánia 57%-a. A *Church Times* hetilap 1946. augusztus 30-i számának adataiból készült összeállítást lásd ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Russia, Pos. 727, f. 91.

⁴⁴ A 17. század végén alapított Moszkvai Teológiai Akadémiát a bolsevik hatalomátvétel után bezárták. Sztálin a szovjet egyházpolitika II. világháború alatti módosításának részeként engedélyezte, hogy a teológiai főiskolát 1943. július 14-én a Novogyevicsij-monostorban újranítsák.

consacre un grand nombre de prêtres rapidement formés. J'ai parlé moi-même à 25-30 personnes : professeurs, ouvriers et paysans hongrois, allemands, roumains revenus de la déportation en diverses contrées de la Russie. 8-10 % d'entre eux nient absolument qu'il y ait la moindre vie religieuse chez les Soviétiques, mais la plupart affirment qu'eux-mêmes ont fréquenté la messe orthodoxe le dimanche, quelquefois dans des églises joliment restaurées. Il y a même eu des déportés qui ont été invités avec 60 de leurs compagnons à Vorosilovgrad⁴⁵ chez le prêtre orthodoxe.

Cette politique Stalinienne voulant s'adapter à l'Europe, ressuscite pour ainsi dire la religion parce qu'elle y voit une arme puissante du pouvoir, comme l'orthodoxie le fut effectivement. Je puis énumérer les faits suivants qui prouvent cette tendance à l'adaptation.

M. le professeur de l'Université, le pro-recteur Louis György⁴⁶ m'a relaté le fait que dans une assemblée à Kolozsvár⁴⁷ où il était présent, le Maréchal Vorosilov⁴⁸ embrassa à tour de rôle les quatre ou cinq évêques roumains et les baisa sur les deux joues, tandis que l'enthousiasme des Roumains montait jusqu'au délire. Selon le témoignage oculaire de prêtres sérieux, le représentant du Ministre des Affaires étrangères Visinski,⁴⁹ lors de son voyage à Bucarest en Janvier 1946, a visité la cathédrale roumaine et selon la coutume orthodoxe a fait des signes de croix réitérés.⁵⁰ Mgr Aron Márton,⁵¹ évêque de Transylvanie, m'a raconté, que, ayant demandé pourquoi les Russes protègent davantage les Roumains que les Hongrois, il reçut la réponse que par l'orthodoxie les Roumains leur étaient plus proches. Mgr Márton m'a relaté encore que le premier Ministre de Roumanie, Pierre Groza,⁵² l'a personnellement sollicité à faire une déclaration philosoviétique. Il ressort du récit de leur conversation que le premier Ministre Groza, communiste lui-même, aurait voulu obtenir cette déclaration pour s'acquérir du mérite auprès du Généralissime Staline dont l'intention déterminée est la protection de la religion. Pour la même raison, Groza a accordé une amnistie générale à tous les prêtres, bien que ce soit chose connue que la

⁴⁵ A mai Luhanszk (Ukraina); neve 1935–1958, majd 1970–1990 között Vorosilovgrad volt.

⁴⁶ György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész, 1945–1947 között a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen az irodalomtörténet nyilvános rendes tanára, 1946-ban az egyetem rektora.

⁴⁷ Kolozsvár, korabeli román névén Cluj, ma Cluj-Napoca erdélyi (Románia) város, Kolozs megye székhelye.

⁴⁸ Kliment Jefremovics Vorosilov (1881–1969) szovjet kommunista politikus, katonatiszt, a Szovjetunió marsallja, 1945–1947 között a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke.

⁴⁹ Andrej Januarjevics Visinszkij (1883–1954) szovjet jogász, politikus, 1940–1949 között külügyi népbiztos-, illetve külügyminiszter-helyettes.

⁵⁰ W. Averell Harriman, az Egyesült Államok, Sir Archibald Clark Kerr, Nagy-Britannia moszkvai követe, valamint Andrej Januarjevics Visinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes 1946. január elején utazott Bukarestbe. A küldöttség feladata abban állt, hogy Mihály román királlyal közöljék James F. Byrnes amerikai külügyminiszter, Ernest Bevin brit külügyi államtitkár és Vjacseszlav Mihajlovics Molotov, a Szovjetunió külügyi népbiztosa 1945. december 16. és 26. között Moszkvában tartott konferenciáján megfogalmazott javaslatokat a román kormány kibővítésére.

⁵¹ Márton Áron (1896–1980) erdélyi magyar katolikus pap, 1938-tól a gyulafehérvári egyházmegye püspöke.

⁵² Petru Groza (1884–1958) román politikus, az Ekésfront vezetője, 1945. március 6. és 1952. július 2. között Románia miniszterelnöke.

majorité du clergé roumain a fait partie du mouvement fasciste en Roumanie.⁵³ La réforme agraire roumaine n'a pas touché les biens de l'Église.⁵⁴ Des personnes considérables de Bucarest m'ont souvent parlé des ressorts intérieurs de la politique de Groza inspirée par Moscou.

Ce n'est pas seulement par une propagande occulte que les Soviets manifestent leur sympathie envers la religion, mais aussi par des documents publics. Le journal roumain *Graiu Nou* en rédaction russe⁵⁵ a publié plusieurs articles élogieux au sujet de l'Église et du clergé orthodoxes roumains. (Par exemple Macarov, le 9 Août 1945,⁵⁶ Spiru, le 22 septembre 1945⁵⁷).

COMMENT ON ESSAIE D'ENLACER LA ROUMANIE PAR L'ORTHODOXIE

Cette politique des Soviets concernant la religion se dessine devant nous dans sa totalité, si nous complétons ces détails épars par les informations confidentielles. A Bucarest j'ai réussi à faire la connaissance d'un personnage remarquable et très instruit qui appartient au milieu des amis du Patriarche Nikodim et qui connaît personnellement tous les métropolitains et bon nombre d'évêques orthodoxes. Sans savoir qui j'étais, il me raconta que les Soviets ont offert il y a un an et demi des sommes importantes au Patriarche d'Istanbul⁵⁸ (il a reçu déjà à la première occasion vingt fois plus que la somme de son honoraire annuel). Ce monsieur affirme que cette subvention s'est stabilisée depuis. Il a nié que le Patriarche et les évêques roumains aient reçu de l'argent soviétique, mais il tient pour certain qu'ils en recevront bientôt. Les membres de la hiérarchie roumaine

⁵³ A közigazgatás, az oktatás, a sajtó és a média intézményeinek megtisztításáról az 1944. október 7-i 486. és az 1945. március 29-i 217. törvények rendelkeztek. Az 217. sz. törvény pontatlan megfogalmazásai lehetőséget nyújtottak arra, hogy az új rendszerrel szemben kritikus papokat letartóztassák. Az új rendszer mellé álló papok azonban mentesültek korábbi tetteik következményeitől. Például a kultuszminiszterré lett ortodox pap Burducea maga is „legionárius” múlttal rendelkezett. OPREA, 2013, 128–131.

⁵⁴ Az „Agrárreform megvalósításáról szóló” 187/1945. sz. törvény (1945. március 23.) 8. cikkelye a kisajátítás alól mentesnek nevezte a „kolostorokhoz, metropoléiákhöz, püspökségekhez, templomokhoz, plébániákhoz és egyházi településekhez” tartozó mezőgazdasági javakat.

⁵⁵ A *Graiu Nou* a Szovjet Hadsereg román nyelvű lapja volt.

⁵⁶ D. Macarovnak a *Graiu Nou* 1945. augusztus 9-i számában megjelent, „A román egyház támogatja a demokrácia ügyét” című cikke dicsérőleg írt Nicodim pátriárka pásztorleveléről. Értékelése szerint az objektív hangvételű dokumentum nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a hívek körében a Szovjetunió valláspolitikáját illetően terjedő rosszhiszemű nézeteket eloszlassák. A cikket teljes egészében közli *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr 9., Septemvrie 1945, 469–470.

⁵⁷ Grigore Spiru sajtótanácsadó a *Graiu Nou* 1945. szeptember 22-i számában megjelent, „Nicodim romániai és keleti pátriárka” című cikkében emlékeztetett arra, hogy Nicodim pátriárka Kijevben folytatta teológiai tanulmányait, megtanult oroszul, ami lehetővé tette neki, hogy alaposan megismerje az orosz teológiai irodalom gazdagságát és jelentőségét. A cikk írója ebből kiindulva azt emelte ki, hogy Nicodim a moszkvai patriarkátus küldöttségének látogatásakor, valamint Alekszej pátriárkával való üzenetváltásában a két egyház közötti kapcsolatokat szorosabbá válását szorgalmazta, ami az orosz és román nép közötti barátság elmélyülését is eredményezi. A cikket szemlézi *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr 9., Septemvrie 1945, 465–466.

⁵⁸ Benjamin Psomas (1871–1946) 1936-tól haláláig I. Benjamin néven konstantinápolyi ökumenikus pátriárka.

accepteront ces sommes sans scrupules. D'autres personnes considérables de Bucarest, membres du ministère, m'affirment au contraire que l'achat du clergé roumain par des sommes effectives a déjà commencé. Je n'ai pas réussi à en acquérir une certitude absolue, mais l'opinion publique le considère comme très probable dans un pays où à peu près tout et tout le monde sont achetables. Les Roumains eux-mêmes ne nient pas ces faits ; la chose leur semble tellement naturelle qu'ils n'en sont point confus du tout. Pendant mon séjour à Bucarest⁵⁹ j'ai dû moi-même obtenir par la vénalité certaines choses des cercles les plus distingués.

Mgr Aron Márton, évêque de Transylvanie, le R.P. Chira, provincial des Jésuites à Bucarest,⁶⁰ Mgr le duc Ghika⁶¹ et bien d'autres m'ont affirmé d'une seule voix que c'est l'orthodoxie qui est au centre de la politique roumaine de Moscou pour gagner le peuple roumain. Ces mêmes personnes m'ont prétendu qu'une partie considérable des prêtres nouvellement ordonnés ne sont autres que des employés d'état soviétiques transférés et envoyés en province après un cours quelconque dans un séminaire.

M. Louis György, professeur de l'Université de Kolozsvár, homme très calme et sans préjugés, qui a des relations russes sérieuses, m'a rapporté ce qui suit : « Il m'est évident que Staline veut ressusciter l'orthodoxie russe, parce qu'il sait qu'elle sera un excellent Instrument de l'expansionnisme russe, surtout vers la Roumanie et la Bulgarie. Dans ces deux pays l'Église orthodoxe se met facilement à la tête de la propagande slave, surtout si elle ne se montre pas communiste. » Selon l'opinion commune, Moscou a déjà réussi à faire surgir l'ambition dans l'Église orthodoxe roumaine d'insuffler une vie nouvelle dans l'orthodoxie russe récemment mise en activité. J'ai remarqué moi-même ces préparatifs missionnaires dans des entretiens fréquents avec les personnes les plus différentes.

L'ATTITUDE DE L'ÉGLISE ORTHODOXE ROUMAINE

L'attitude des ecclésiastiques roumains vis-à-vis des Soviets montre une double tendance : sous la conduite du Patriarche Nikodim une sympathie déclarée pour la Russie, et sous la conduite de Mgr le duc Ghika une orientation déclarée vers Rome. Le parti du Patriarche est le plus important et essentiellement plus considérable ; autour de Mgr Ghika s'assemblent les patriotes unis et orthodoxes. Il est caractéristique que ceux qui s'orientent vers les Soviets font une distinction marquée entre le système communiste dont ils se détournent, et l'Église pravoslave qu'ils recherchent avec toute la chaleur de leurs âmes. Cependant les chefs font de nombreuses déclarations flatteuses en faveur du communisme qu'on peut expliquer en partie par un opportunisme conscient, en partie par la vénalité. Contre ce parti le groupe de l'union déclare hautement que la roumanité est attirée vers l'Ouest par sa race et par sa langue, mais elle est enchaînée à l'Est par

⁵⁹ Nagy Töhötöm 1946. január 2-án indult Gyulafehérvárról Bukarestbe, és január 10-én tért onnan vissza. Vö. PETRÁS, 2019, 92.

⁶⁰ Cornel Chira (1904–1953) román görögkatolikus jezsuita szerzetes, 1942-től a romániai jezsuiták elöljárója.

⁶¹ Vladimir Ghika (1873–1954) román herceg, diplomata, 1902-ben ortodox hitről áttért a katolicizmusra. 1923-ban latin rítusú pappá szentelték. XI. Piusz engedélyezte neki, hogy görög rítus szerint is misézhesen.

l'orthodoxie et par toutes les conséquences fatales de cet état ; il ne leur reste qu'un seul moyen de rompre avec l'Est - ce qui veut dire en même temps la délivrance du Bolchevisme - et c'est l'union à Rome.

Selon l'avis de nombreux prêtres catholiques et de chefs politiques hongrois, cette distribution de rôles entre les Patriarches et les adhérents à l'union est consciente, et repose sur une entente dans l'esprit traditionnel de la politique double de la Roumanie. Mes impressions personnelles n'ont pas confirmé cette lourde accusation dictée par des préjugés, d'autant moins que le chef du parti de l'union est Mgr le duc Ghika, homme absolument irréprochable.

Hélas, il faut dire que Mgr Ghika et son parti sont dans une minorité insignifiante. Ceux qui pendant des années ont pu observer de près la vie de l'orthodoxie roumaine, ont fait la triste expérience que des signes sérieux et sincères d'un rapprochement vers l'Église de Rome ne se sont jamais montrés. De temps en temps des manifestations politiques en faveur de l'union se sont fait entendre ; il était même question d'un retour à l'Église Romaine ; mais ces déclarations n'ont été que de caractère politique et les chefs roumains eux-mêmes ne leur ont donné aucune importance. Les cercles dirigeants, surtout les ecclésiastiques, ne pensent pas à entrer en relations sincères avec Rome. Jusqu'en 1944 ils ont entretenu des intelligences avec le protestantisme allemand ; à partir du 23 Août 1944 une étroite affinité avec l'orthodoxie russe s'est établie. Tandis que le contact avec le protestantisme n'était que d'importance politique, celui avec l'orthodoxie russe est beaucoup plus profond et surtout de caractère religieux.

Dans le courant de l'été les délégués du Patriarche de Moscou et du Patriarche de Bucarest se sont rendu une visite officielle en s'offrant mutuellement des cadeaux.⁶² Au dernier échange de dépêches,⁶³ Alexis, le Patriarche de Moscou, a exprimé son espoir que « cette loi de l'orthodoxie qui unit les Églises des deux nations réalisera entre elles une pleine union des esprits. » (Le 16 Septembre 1945). Des publications de la presse compétente voient dans ces rapports étroits des deux chefs le fondement d'une collaboration intime dans l'orthodoxie. (*Biserica Orthodoxa Română. Revista Sfantului Sinod*, 1945, 464.)⁶⁴ La « *Revista Teologica* », bulletin de la faculté de théologie

⁶² A moszkvai patriarkátus küldöttsége 1945. május 12–22. között járt Bukarestben. Az orosz küldöttség többek között egy Szent Miklós-ikont és Alekszej pátriárka portróját ajándékozta a bukaresti érseknek, Nicodim pedig egy a román Biblikus Intézet által közelmúltban kiadott Biblia egy példányát küldte a moszkvai pátriárkának. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 4–5., Aprilie–Mai 1945, 184–185.

⁶³ Nicodim bukaresti pátriárka 1945 augusztusában intézett levelet Alekszej orosz pátriárkához. A levélre Alekszej moszkvai pátriárka 1945. szeptember 16-án rövid táviratban válaszolt. Nicodim levelét a korabeli sajtó nem közölte, Alekszej pátriárka választávirata azonban több helyen is megjelent. Pl. *Renașterea, Organ național-bisericesc săptămănal*, 1945. október 7. 4.

⁶⁴ A román Szent Szinódus folyóiratának „Hazai krónika” rovatában a Nicodim pátriárka és Alekszej pátriárka közötti levél- és táviratváltást, valamint a két egyház között kibontakozó szellemi kapcsolatokat azzal kommentálták, hogy ezeken az egyházi kapcsolatokon keresztül megnyílik az út a Szovjetunió népei és a román nép közötti tartós együttműködés előtt, egy olyan együttműködés előtt, „amely oly elevenen él” a román nemzet múltjában. A kommentár mellett Alekszej pátriárka 1945. szeptember 16-i táviratának szövegét is leközölték. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 9., Septembrie 1945, 463–464.

orthodoxe de Nagyszeben,⁶⁵ a publié en Mai un numéro spécial pour y faire connaître la vie du Patriarche de Moscou et l'importance de l'Église russe orthodoxe. Dans ce numéro on a publié une étude du Patriarche Serge⁶⁶ attaquant violemment Rome et la Primauté du Pape. Cette étude a été publiée à part et ce pamphlet est encore propagé. (Serghie: *Are Hristos locțiitor in Biserica?* Sibiu, Tipografia Archidiezesana, 1945).⁶⁷

Ce rapprochement mutuel de l'orthodoxie roumaine et russe fut si intime et il a paru si sincère que le prêtre orthodoxe Burducea,⁶⁸ ministre roumain des cultes et de l'instruction publique, se sentit autorisé à fêter dans un article de fond la nouvelle union des deux Églises. Peut-être peut-on attribuer à cet article la rumeur publique que le Patriarche Nikodim s'est soumis au Patriarche de Moscou. Je n'ai pas réussi à vérifier cette croyance par des faits. Comme mes connaissances de Bucarest me l'affirment, cette dépendance juridique sera une des phases de la politique moscovite.

Il faut aussi mentionner que le Patriarche Nikodim de Bucarest a fait ses études de théologie à Kiev et maintenant encore il s'occupe de la traduction d'œuvres russes orthodoxes. Dans le courant de l'été il a envoyé à Moscou un certain nombre de ses œuvres traduites auparavant. La lettre pastorale du Patriarche Nikodim⁶⁹ et la lettre pastorale commune des évêques roumains⁷⁰ sont aussi bien connues que les déclarations faites au congrès des « Prêtres Démocrates » (organisation d'esprit communiste)⁷¹ à la

⁶⁵ Nagyszeben (Sibiu, Roumanie), erdélyi szász város.

⁶⁶ Ivan Nyikolajevics Sztragorodszkij (1867–1944) 1943. szeptember 8-tól haláláig I. Szergej néven Moszkva és egész Oroszország pátriárkája.

⁶⁷ Szergej pátriárka „Van-e Krisztusnak utóda az Egyházban” című, eredetileg a Moszkvai Patriarchátus Közlönye 1944. évi 2. számában (13–18.) megjelent írása vitatja, hogy Krisztus Péter apostolra és utódaira bízta volna az egyházat. Ezzel szemben amellett érvel, hogy az Egyháznak, mint testnek, változatlanul Krisztus maradt a feje és ezért téves a Krisztusnak az Egyházban való bármiféle helyettesítéséről szóló tanítás. Vö. Serghie fost Patriarch al Moscovei si al intregei Rusii: *Are Hristos Locțiitor in Biserică?* In: *Revista Teologica*, Anul XXXV, Nr. 5., Mai 1945, 174–182.

⁶⁸ Constantin Burducea (?–?), ortodox pap, a román kommunista párt tagja, 1945. március 8. és 1946. november 30. között az első Groza-kormány vallásügyi minisztere.

⁶⁹ Nicodim pátriárka 1944. november 2-án kelt pásztorlevelében a háború pusztítása utáni erkölcsi és fizikai újjáépítésre buzdította a híveket és a papságot. A körlevélben egyúttal köszönetet mondott a szovjet hadseregnek a „meghódított Erdély felszabadításáért” és emlékeztetett arra, hogy a fegyveres szövetség mellett a pravoszláv hit is összekapcsolja a románokat és oroszokat. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 9., Septembrie 1945, 67–70.

⁷⁰ A Román Ortodox Egyház Szent Szinódusának 1945. július 30-án kelt pásztorlevele átfogóan értékelte az 1944. augusztus 23-i román kiugrás utáni eseményeket. Többek között köszönetet mondott a szovjet hadseregnek „Észak-Erdély horthysta igától való felszabadításáért”, összességében pozitívan értékelte az 1944. szeptember 12-én aláírt román fegyverszünetet, az állami hatóságokkal való együttműködésre biztatta a híveket, és örömmel üdvözölte „az evangéliummal leginkább összhangban álló” politikai eszme, a demokrácia bevezetését, amely az ortodox egyház belső szervezetének is megfelel. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 7–8., Iulie–August 1945, 289–292.

⁷¹ A Romániai Demokratikus Papok Szövetsége (Uniunea Preoților Democrați Români) az 1944 őszen antifasiszta papok egy csoportjából Petre Constantinescu-Iași bukaresti teológiai tanár vezetésével létrejött Hazafiak Szövetsége nevű szervezetből alakult 1945 januárjában. A román ortodox egyház papjainak mintegy 100 tagot számláló kommunista szervezetének elnöke Constantin Burducea, a későbbi kultuszminiszter lett.

Chambre des députés à Bucarest les 16 et 17 Octobre 1945 et qui font preuve d'une orientation pleinement russe.⁷² Cette sympathie a été si grande et si bruyante de la part du haut-clergé que parmi les prêtres il y en avait beaucoup qui s'en indignèrent et ne se calmèrent que sur une augmentation de leurs gages fournis par l'État et sur l'assurance du Patriarche que tout cela n'était qu'une conséquence de la bienveillance du parti communiste qui a suivi attentivement les déclarations favorables.

Il faut encore remarquer que tandis que les journaux roumains gardent constamment le silence sur l'activité de Rome, ils donnent un compte rendu exact sur toutes les dispositions du Patriarche de Moscou. (Par exemple *Renasterea*. Organ national-bisericesc. Numéros des 7, 14, 21, 28 Octobre 1945).⁷³ Ils se sont même appropriés les déclarations anti-papales du synode des Arméniens orthodoxes convoqué en Russie, où on a accusé le Saint-Père d'avoir protégé pendant la guerre les fascistes.⁷⁴ Tous les journaux roumains ont publié cette déclaration. Il est intéressant de noter que l'organe officiel de l'orthodoxie roumaine « Hewlett » ne tient comme préjudiciable que pour l'Église catholique et l'Église protestante le paragraphe 124 de la constitution Stalinienne⁷⁵ défendant toute propagande religieuse, parce que l'orthodoxie n'exerce pas les fonctions pastorales par la propagande, mais uniquement par la liturgie. (*Biserica Ortodoxa Romana*, 1945, 452).⁷⁶

⁷² Azért, hogy az új rendszer mellé állítsák a klérust és nyomást gyakoroljanak az egyházi vezetésre, 1945. október 16–17-én mintegy 2000 ortodox pap részvételével megrendezték Bukarestben a Demokratikus Papok Szövetségének kongresszusát. A kongresszus határozottan kiállt a kormány és a rendszer mellett. A kongresszusról lásd *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 10., Octomvrie 1945, 465–476. (A folyóirat lapszámozása következtelen: a 9. számig folyamatos az oldalszámozás, majd a 10. szám – a 9. számhoz hasonlóan – ismét 409–480. oldalszámozást kapott.) Lásd még ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Perioada I, Romania, Pos. 174, ff. 41–47.

⁷³ A *Renasterea* kolozsvári székhelyű nemzeti-egyházi hetilap október 7-i számában Nicodim bukaresti és Alekszej moszkvai levélváltásáról számoltak be. *Renasterea*, Organ național-bisericesc săptămănal, 1945. október 7. 4. A lap október 14-i és október 21-i számában nincsen orosz ortodox egyházzal kapcsolatos információ. Az 1945. október 28-i számban a Szovjetunióban püspökök kinevezéséről, illetve halálhíréiről és temetéséről adtak hírt. *Renasterea*, Organ național-bisericesc săptămănal, 1945. október 28. 4.

⁷⁴ Az örmény ortodoxok színódusát 1945. június 16–22. között tartották Ecsmiadzinban. A színóduson megválasztott VI. Kevork örmény katolikosz első nyilvános megszólalásában „az Úr náci ellenségeinek támogatásával” vádolta meg a Szentszékét. Hasonló tartalmú vádat fogalmazott meg az örmény színódus egész keresztény világhoz intézett felhívása is. Vö. CORLEY, 1996, 16–18.

⁷⁵ Az 1936. évi szovjet alkotmány 124. cikkelye kimondta az állam és egyház, illetve az egyház és az oktatás szétválasztását, valamint minden állampolgár számára biztosította a vallásgyakorlás és a vallásellenes propaganda szabadságát.

⁷⁶ A francia szöveg tévesen ír a román ortodox egyház „Hewlett” című hivatalos lapjáról. Valójában a bukaresti patriarkátus hivatalos lapjában, a *Biserica Ortodoxa Română*-ban a kommunista-szimpatizáns canterburyi kanonok Hewlett Johnsonnak *The soviet power* című, 1940-ben kiadott könyve román fordításáról szóló ismertetésről van szó. A könyv második részének 9. fejezetében (Utak a valláshoz) Johnson tudniillik arról ír, hogy a sztálini alkotmány 124. cikkelye a nyugati keresztények számára azért tűnik sokkal szigorúbbnak, mint egy orosz kommunista vagy ortodox hívő számára, mert az ortodoxia a nyugati kereszténységgel ellentétben nem a tanításra és térítésre, hanem az istentiszteletre helyezi a hangsúlyt. Vö. Teodor N. Manolache könyvismertetését. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 9., Septemvrie 1945, 450–452.

En dehors de ces documents sérieux et quasi-officiels, je pourrais citer encore beaucoup de menus détails, p.e. que Mgr Hosszu,⁷⁷ l'évêque catholique oriental roumain, a longuement acclamé Staline sur le balcon de sa résidence le 10 Mai 1945 ;⁷⁸ mais ces faits sont sans importance et allongeraient mon compte rendu.

LA BALANCE DES TENDANCES A L'UNION

J'ai pu faire la connaissance de plusieurs chefs importants de l'union roumaine. Je crains de les nommer, parce que cette relation pourrait être lue par plusieurs et si leur plan était divulgué, cela les mettrait en danger imminent. Car ils travaillent déjà aux préparatifs de l'union et ils verront le moment venu pour la déclarer lorsque les Anglo-Saxons attaqueront la Russie. (Pour la plupart ils croient à une offensive au printemps ou en été). Après le trouble et le manque d'orientation qui suivront l'échec du communisme, un parti pourrait s'emparer du pouvoir dont le programme principal serait l'union à Rome. J'ai parlé de ce plan avec plusieurs personnalités ecclésiastiques et militaires. Ils ont tiré argument de plusieurs conversions pour des motifs politiques historiquement reconnues. Ils ont aussi renvoyé à la récente introduction du calendrier romain contre lequel la résistance fut vaincue en quelques années.⁷⁹ Ils ne voulaient pas nier que parmi les causes de l'union la conception politique a un rôle prépondérant, sinon unique. Aussi longtemps que la Roumanie est sous l'influence de la puissance soviétique, la propagande ouverte pour l'union leur semble impossible, parce que Moscou verrait dans le rapprochement vers Rome un danger pour ses propres intérêts. Entre autres, ce fut Mgr le duc Ghika qui a affirmé cela catégoriquement.

En dehors de ce plan d'une union établie par coup d'état, je n'ai pu saisir aucun signe de conversion surnaturelle. Nous pouvons tranquillement regarder les avances d'un retour officiel comme une tradition historique. L'Église orientale l'a presque toujours remis en question comme dernier moyen de sauvetage au moment de grands périls nationaux, mais elle ne l'a jamais réalisé. Les personnalités ecclésiastiques et laïques avec lesquelles je viens de traiter en Roumanie s'accordent sans exception à affirmer que les chefs orthodoxes du parti de l'union au fond ne croient pas à la possibilité de la réalisation, étant convaincus que le clergé fanatique et les religieux plus fanatiques encore, profitant de leur puissance sur le peuple, feront échouer toutes les tentatives.

J'ai vécu pendant douze ans dans une contrée purement roumaine.⁸⁰ Je sais par expérience que l'ignorance du peuple en matière de religion et le rôle de leurs prêtres dans la vie quotidienne mettent dès le début un obstacle presque invincible à l'union. Leur

⁷⁷ Iuliu Hossu (1885–1970) 1917-től kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspök.

⁷⁸ Ezt az adatot más forrásból nem sikerült ellenőrizni.

⁷⁹ Romániában 1919-ben vezették be a Gergely-naptárt: április 1-je április 14-re változott. A naptárreform védelmében Nicodim pátriárka is szót emelt. *Biserica Ortodoxa Română*, Anul XVIII. Nr. 10., Octomvrie 1945, 409–411.

⁸⁰ Nagy Töhötöm a Torontál megyei Magyarcsernyéhez tartozó Bozitópusztán született 1908-ban. Gyermekkorát a Hunyad vármegyei Piskin töltötte, 1918/1919-ben a Gyulafehérvári Római Katolikus Főgimnáziumban tanult, majd családjával Magyarországra költözött. Összesen tehát mintegy 11 évet töltött román közegben.

piété jaillit plutôt des régions obscures du sentiment et c'est de là qu'elle se nourrit. Fanatisme mystique et superstition noire la caractérisent ; et le culte extérieur de l'orthodoxie les développent encore et le clergé les favorise grandement. La science et l'activité de la volonté manquent. La religiosité du bas-clergé n'est ni plus profonde, ni plus développée que celle du peuple. Ils n'ont pas d'empêchements moraux ou dogmatiques. J'ai connu des prêtres qui ont donné une attestation de mort pour des hommes qui, après entente avec eux, avaient quitté le pays. Après cela ces mêmes prêtres ont marié les concubinaires. La force démonstrative de ces cas consiste en ce que ces faits ne sont pas des exceptions scandaleuses, mais un système connu et utilisé de tous. Connues et fréquentes sont les « messes noires » dites en secret à minuit, avec une intention toujours mauvaise, par exemple de réussir à séduire la femme du voisin, ou de faire mourir la vache de l'adversaire. Mgr Aron Márton, évêque de Transylvanie, a résumé son opinion sur le clergé roumain par les paroles suivantes : « Après un peu de liturgie quotidienne, leur activité principale consiste dans la charlatanerie ». Le peuple se sert des sacramentaux et des bénédictions de la religion avec une mentalité superstitieuse et ce qui est peut-être le plus triste, c'est que le prêtre lui-même - au lieu d'être animé d'un esprit surnaturel - bénit avec une foi superstitieuse la vache mourante ou le seuil nouveau du paysan, n'étant lui-même pas beaucoup plus qu'un paysan consacré. Pour ces prêtres et pour leur nombreuse famille l'orthodoxie est une question d'existence et ils sont prêts à résister avec une force fanatique à qui les « vendrait » à Rome ou à n'importe quelle autre condition. La situation est aggravée par des vraies dynasties de ces prêtres mariés qui peuvent faire échouer par leur vaste organisation toute initiative venue d'en haut.

Jusqu'à ce que des efforts ne soient faits pour préparer une conversion vraiment surnaturelle, on ne peut prendre au sérieux aucune promesse de l'union, pas même si une promesse royale y mettrait le sceau. Si le gouvernement pensait sérieusement à l'union, il le devrait prouver en faisant prévaloir dans la nomination des patriarches et des évêques le point de vue spirituel.

La conversion de la Roumanie ne peut se faire par force et en une seule fois, surtout pas aujourd'hui, mais uniquement par un développement intérieur dont à présent nous voyons à peine les commencements. Selon ma conviction, ce progrès intérieur ne peut être conduit ni par le clergé catholique oriental, ni par l'Église catholique orientale, mais uniquement par le catholicisme romain et latin. Le fait que les conversions sérieuses se font presque exclusivement à l'Église catholique romaine, en est une preuve.

La situation est encore aggravée par l'agitation publique des autorités de l'État roumain, visant à l'union de tous les Roumains sous le patriarcat de Bucarest. Selon la conception très répandue, nul ne peut être vraiment Roumain qui n'est pas orthodoxe. Voulant prouver le contraire, le clergé oriental catholique concélébre à toutes les fêtes nationales au même autel que les orthodoxes. Sur l'exemple du centre métropolitain de Balázsfalva,⁸¹ c'est la coutume générale dans les villes et dans les villages. Et qui sont ceux que les catholiques orientaux croient leur être plus proches ? Un petit fait caractéristique

⁸¹ Balázsfalva (Blaj, Románia), 1853-tól a fogarasi görögkatolikus metropolia székhelye.

le fera ressortir : à Balázsfalva, dans les écoles et les instituts catholiques orientaux bâtis aux frais de Sa Sainteté le Pape,⁸² les élèves catholiques romains payent double prix, tandis que les orthodoxes payent les mêmes prix que les catholiques orientaux. Le résultat de cet esprit est que dans ce même Balázsfalva il n'y avait en 1918 qu'une seule famille orthodoxe, celle du notaire Munteanu; en 1934 on y avait déjà besoin d'un catéchiste orthodoxe; et en 1945 il y a tant de fidèles orthodoxes qu'un prêtre et sept catéchistes font le travail de l'enseignement. Pendant ces mêmes 28 années la Transylvanie étant annexée à la Roumanie, 197 églises orthodoxes furent bâties⁸³ dans des contrées catholiques où il n'y avait au commencement que les quelques fonctionnaires, employés de chemin de fer, gendarmes nouvellement installés. Ils essayent maintenant par les moyens du pouvoir et par les moyens matériels (par exemple ces semaines-ci dans le camp de prisonniers à Földvár)⁸⁴ d'attirer les catholiques à la foi orthodoxe. Selon l'opinion de chefs ecclésiastiques sérieux et responsables, la Transylvanie sera en moins de cinquante ans une région orthodoxe typique. Déjà quelques villages catholiques, par exemple Hosszuaszó,⁸⁵ ont pris ce caractère orthodoxe. La politique russe soutiendra ces efforts, puisqu'il sera de son intérêt que l'orthodoxie, molle et sans résistance, mais très apte comme moyen du pouvoir, gagne le plus de terrain possible. Le Gouvernement soviétique sait que l'orthodoxie roumaine, cette organisation pourrie, qui jusque-là encore a desservi tous les gouvernements, ne pourra pas entreprendre l'œuvre ardue de la mission de Russie ; c'est pourquoi il en fait tranquillement son allié.

Mon séjour à Bucarest m'a amené finalement aux constatations suivantes : Le grand projet de l'Église catholique et romaine de reconstruire le catholicisme dans les âmes avides de religion en remplaçant l'orthodoxie russe délabrée, échouera par la politique russe qui ressuscite l'orthodoxie comme moyen du pouvoir. De plus elle empêchera l'orthodoxie roumaine de se rapprocher de Rome en se l'attachant.

POINTS D'APPUI RÉELS DU SAINT-SIÈGE DANS L'EFFECTUATION DE L'UNION ROUMAINE

Presque tous les chefs des catholiques romains en Roumanie affirment naturellement qu'une union sincère ne sera possible que par la conversion au catholicisme romain. Cette opinion est soutenue par le fait que les conversions sincères et surnaturelles ne les amènent pas au catholicisme oriental, mais à l'Église romaine. J'ai pu observer avec grande édification un groupe très fervent d'étudiants catholiques romains à Bucarest. Ne

⁸² Nagy Töhötöm itt valószínűleg arra utal, hogy XI. Piusz pápa 1924-ben kétmillió lírával támogatta a Vasile Suciú metropolita által építtetett „Hála Intézet” (Institutul Recunostintei) megépítését. BARTA, 2000, 393.

⁸³ Az adat erősen eltúlzott. Erdélyben a két világháború között valamivel több mint 40 ortodox templomot építettek. Vö. BĂNEASĂ JULIA, 2010.

⁸⁴ Földvár (Feldioara, Románia). Románia második világháborúból való kiűzését követően a földvári sörgyár területén működő fogolytábor gyűjtőtáborrá alakították, ahol többségében a második magyar hadsereg erdélyi születésű katonáit, illetve internáltakat tartottak fogva.

⁸⁵ Nem egyértelmű, Nagy itt vajon a romániai Fehér megyei, felekezeti vegyes lakosságú Hosszuaszóra (Valea Lungă), vagy pedig a Harghita megyei katolikus, 1974-re elnéptelenedett Hosszuaszó falura utal-e.

dépassant pas la cinquantaine, mais étant animés d'un esprit apostolique presque fanatique, ils travaillent dans la banlieue, ils y font le catéchisme, soignent les pauvres, rédigent un journal et mènent une vie vraiment catholique. On peut voir en eux à juste titre le ferment et la promesse d'un meilleur avenir. Ce sont de tels faits qui servent à l'Union véritable.

Le groupe plus cultivé des catholiques orientaux, ne regardant pas l'Union comme manœuvre politique, a conçu un projet de long terme. Ce travail se cristallise surtout autour de l'activité des religieuses catholiques orientales de Balázsfalva. Le R. Père Provincial des Jésuites à Bucarest⁸⁶ m'a longuement développé que l'union doit être précédée d'un lent travail peut-être d'un demi-siècle. L'influence presque imperceptible d'excellents pensionnats, le travail suivi d'une maison de retraite seront les stations solides de la conversion. Les âmes orthodoxes doivent être saisies par des résultats spirituels et par l'attraction de l'homme juste ; et c'est bien cela qui va les attirer vers Rome. Ces mêmes catholiques sérieux, romains et orientaux, qualifient ces manœuvres politiques autour de l'union de phénomènes éphémères, et ils les condamnent plutôt.

LE CATHOLICISME HONGROIS ET LES SOVIETS

La politique des Soviets concernant la religion est tout autre en Hongrie qu'en Roumanie. Ici comme là ils visent au rapprochement. Mais tandis qu'en Roumanie ils essaient d'atteindre leur but par une connexion intime et organique, ils ne cherchent dans le catholicisme hongrois qu'un allié extérieur. Ils ont leurs plans de pouvoir avec l'orthodoxie ; ils voudraient se servir du catholicisme pour s'assimiler à l'Europe. C'est pourquoi la politique religieuse des Soviets en Hongrie n'est pas conquérante, mais doucement attirante. Néanmoins cette politique a été mêlée aux excès d'une armée brutale et victorieuse. Il faut encore ajouter à cela que dans la politique russe il y a une tendance occulte, révolutionnaire, dont nous sentons les répercussions surtout dans l'attitude outrancière du Parti Communiste Hongrois. Ces faits nous font comprendre pourquoi beaucoup de personnes, même parmi les chefs catholiques hongrois, se trompent dans leur jugement sur la politique des Soviets concernant la religion.

LA POLITIQUE DE L'OPPOSITION ABSOLUE

C'est ainsi que je pourrais appeler la tendance qui regarde avec une entière méfiance tout ce qui est russe. Sans doute, les Russes ne sont pas innocents ; mais l'observateur calme est frappé d'étonnement en voyant une prévention absolue contre eux. Ces personnes ne parlent encore aujourd'hui que des crimes énormes des Russes ; elles ne veulent ni entendre, ni croire le contraire. Et si nous les questionnons sur le temps de ces atrocités, nous apprenons que tout cela s'est passé il y a un an et demi, pendant le siège. Des chefs catholiques sérieux, évêques dirigeants sont encore pleins des horreurs de la première attaque, tandis qu'on pourrait attendre d'un chef qu'au lieu de s'attarder aux côtés négatifs, il se mette à l'œuvre positive de la reconstruction, et que, de son côté, il en créât

⁸⁶ Cornel Chira SJ.

les bases spirituelles. Il est vrai que les meurtres et les pillages encore fréquents leur semblent donner raison, mais ils oublient qu'un dixième de toute armée se compose de scélérats infâmes, ce qui veut dire par rapport à l'armée soviétique 200.000 bandits armés en Hongrie. Cela s'entend que c'est une catastrophe nationale dans un pays si petit, même en supposant que les 90 % soient des hommes honnêtes. Les chefs de la tendance à l'opposition ne veulent rien remarquer des répressions de plus en plus fermes et dures dont les Russes usent envers les soldats de leur propre armée, quoique nous en soyons presque journellement témoins.

Cette orientation négative est encore confirmée par l'espérance aveugle que les Anglo-Saxons déclareront la guerre aux Soviets encore dans le courant de cette année. Cette espérance a un peu diminué, mais elle est remplacée par une autre : si l'armée russe quitte le pays - et on en voit déjà les indices, - tout changera et bien des choses établies en sa présence disparaîtront. Cette résistance absolument rigide rend impossible tout rapprochement et ne fait qu'empirer les choses. Si nous jetons un regard sincère sur nous-mêmes et sur notre peuple, il fait constater et avouer qu'il y a autant de bien dans le peuple russe qu'il y a de mal dans le nôtre : Dieu en jugera.

Nous trouvons à la tête de cette tendance politique Son Éminence le Prince Primat⁸⁷ et là se groupe aussi la majorité des Hongrois vaincus et abattus. Les nombreuses manifestations de Son Éminence le Prince Primat font preuve d'un esprit héroïque et prêt au martyre et elles citent des plaintes réelles. Mais par amour pour la vérité il faut constater : ses assauts sont si durs - surtout le discours sur l'invasion des Mongols,⁸⁸ - qu'ils ont pu blesser jusqu'à l'intime la fierté de l'armée soviétique. L'ambassadeur Puskin⁸⁹ et plusieurs officiers russes haut placés m'en ont parlé longuement.⁹⁰

Par cette attitude, Son Éminence s'est barré le chemin vers les Soviets. Le chargé d'affaires du Maréchal Vorosilov, le commandant Béla Illés,⁹¹ m'exposant la ligne de

⁸⁷ Mindszenty József (1892–1975) 1945. október 7-től esztergomi érsek, Magyarország prímása.

⁸⁸ Utalás Mindszentynek Árpád-házi Szent Margit ünnepén, a budapesti domonkos templomban 1946. január 20-án mondott beszédére. A beszéd középpontjában mindenestre nem a szovjetekkel szembeni kritika, hanem az engesztelésre való felhívás állt. A záró egységben a múlt és jelen (a tatárjárás időszaka és a háborús pusztítás, szovjet megszállás) között felállított párhuzam is elsősorban erre vonatkozott. Direkt a szovjetekkel szembeni támadást a beszéd szövegszerűen nem tartalmaz: „Ne várjátok, hogy most idő és idő között párhuzamot vonjak. Könnyű volna, nem is riadnék tőle vissza. Ám elég a párhuzamot csak érezni és rámutatni Szent Pállal arra, hogy »amik régen megírtattak, a mi tanulságunkra íratnak meg...« [...] Nagy ínségben lévén, békekötés és nagy próbák előtt állván, a demokratikus, népi világban az egész nép, mindenek szemei szegeződjenek drágagyöngyünkre, hogy az engesztelés nagy műve, [...] hömpölyögjön végig a magyar népen...” *Új Ember*, 1947. január 27.

⁸⁹ Georgij Makszimovics Puskin (1909–1963) 1945 novembere és 1949 között a Szovjetunió rendkívüli és meghatalmazott nagykövete Magyarországon.

⁹⁰ Nagy Töhötöm feltehetően az Illés Béla által 1946. január 29-én több orosz tiszt meghívásával rendezett vacsorára, illetve a február 4-i szűkebb körű megbeszélésre utal. Vö. NAGY, 2019, 101, 103 (1945. január 29-i és február 4-i bejegyzések). Csúsztatás, hogy Puskin budapesti szovjet követ hosszán beszélt volna Nagy Töhötömnek Mindszenty sértő megnyilatkozásairól. Kettejük február elejére tervezett találkozója tudniillik elmaradt. Uo., 105 (1946. február 14-i bejegyzés).

⁹¹ Illés Béla (1895–1974) Kossuth-díjas író, újságíró. A Tanácsköztársaságot követően előbb Ausztriába, majd a Szovjetunióba emigrált. Magyarországra a Vörös Hadsereg őrnagyaként tért vissza, ő volt a Vörös Hadsereg magyarországi lapjának, az *Új Szónak* a főszerkesztője. 1949-ben alezredeként szerelt le.

conduite officielle des Russes, a le plus catégoriquement déclaré qu'ils n'adresseront plus jamais la parole à Son Éminence.⁹² Il a si souvent et si carrément répété cette affirmation que je ne puis douter de sa véracité.

Son Éminence le Prince Primat prend une position absolument rigide non seulement envers les Russes, mais il poursuit sans ménagement tous ceux, même du parti catholique, qui ne sont pas de son opinion.⁹³ Sa mission serait d'unir les nuances diverses de la politique catholique, mais vers la mi-février au lieu d'unir il s'est mis à briser le Parti Populaire Démocratique, parce que dans la question de forme de gouvernement le parti ne s'était pas prononcé pour la royauté.⁹⁴ Ayant été sollicité auparavant, le parti a fait paraître dans le journal hongrois de l'Armée rouge un communiqué disant que dans les circonstances actuelles la forme républicaine du gouvernement est inévitable.⁹⁵ Son Éminence a fait éloigner du parti tous ceux qu'elle a pu atteindre par sa juridiction et elle a désavoué le parti. Par ces faits et par diverses autres manifestations, Son Éminence a lié d'une manière fatale le catholicisme officiel à la cause de la royauté et par ses conseillers permanents (Justin Baranyay,⁹⁶ Nicolas Esty⁹⁷) jusqu'à un certain degré, même à la réaction. La réponse des communistes et des Russes fut une série d'articles diffamatoires. Dans la chambre des députés on a réclamé que le Primat fût interné et qu'on prenne des mesures contre le clergé.⁹⁸ A vrai dire, le « Kulturkampf » a déjà éclaté au moment où une paix religieuse relative a commencé. Le catholicisme hongrois est prêt à subir une persécution pour la foi catholique, mais non pas pour le légitimisme et pour la défense du conservatisme. Auprès des foules enthousiastes, ne jugeant que par leurs sentiments, une grande partie des intellectuels catholiques a déjà condamné la politique de Son Éminence. Son chapitre et le clergé de sa cour archiépiscopale désavouent sans exception sa ligne de conduite et selon mes informations actuelles, il n'y a parmi les évêques que Mgr Endre Hamvas, évêque de Csanád, qui serait plus ou moins disposé en sa faveur.⁹⁹ Les

⁹² Nagy Töhötöm naplójának Illés Bélával való találkozásairól szóló részletei hiányosan maradtak fenn. A napló 1946. január 24-i bejegyzése szerint mindenesetre Illés Béla Barankovics Istvánnak még nem beszélt arról, hogy a szovjetek beszüntetik a kommunikációt Mindszentyvel. Csupán azt jelezte, hogy amennyiben a bíboros nem hagy fel a támadásokkal, retorzióval fognak élni. NAGY, 2019, 99.

⁹³ Utalás Mindszenty József és a Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt között fokozatosan elmélyülő konfliktusra.

⁹⁴ Nincsen olyan adatunk, mely szerint Mindszenty 1946 februárjában lépéseket tett volna a Demokrata Néppárt feloszlására. Kétségtelen azonban, hogy az 1945-ös nemzetgyűlési választások után már egyáltalán nem támogatta a DNP-t, sokkal inkább egy új, konzervatív keresztény párt szervezésének támogatásában gondolkodott. Vö. BALOGH, 2015, 411, 475, 668–690.

⁹⁵ Vö. Beszélgetés Barankovics Istvánnal, a Néppárt vezetőjével. *Új Szó*, 1946. január 26. 2.

⁹⁶ Baranyai Jusztin (1887–1956) ciszterci szerzetes, egyházjogász, egyetemi tanár, 1945 után Mindszenty egyik bizalmi embere.

⁹⁷ Esty Miklós (1895–1973) tisztviseelő, világi pápai kamarás. Csernoch János, majd Serédi Jusztinián gentiluomója, útimmersallja. 1945-ben az Actio Catholica rangidős országos alelnöke. Nem tartozott Mindszenty bizalmi emberei sorába.

⁹⁸ A nemzetgyűlés 17. ülése 1946. február hó 12-én kedden. *Az 1945. évi*, 453–455.

⁹⁹ Hamvas Endre (1890–1970) 1944–1964 között csanádi püspök, 1964–1969 között kalocsai érsek. A háború után fellépett a kitelepítésekkel szemben. A püspöki kar kétségtelenül nem volt teljesen egysé-

autres le condamnent décidément. Mgr le Prélat Zoltán Nyisztor,¹⁰⁰ auparavant un des guides de la presse catholique, m'a désigné cette politique violente comme « une vraie catastrophe nationale ». Le directeur général de l'Action Catholique, Mgr Zsigmond Mihalovics,¹⁰¹ s'est prononcé de même, en des termes un peu moins durs.

LA POLITIQUE RÉALISTE CATHOLIQUE DE LA HONGRIE

Elle a pour fondement plusieurs pensées inspiratrices. La première est de faire une différence marquée entre le bolchevisme et le peuple russe ; la seconde, d'accepter la perspective que les Russes resteront pour longtemps tout au moins nos voisins et que pour le moment une nouvelle guerre ne détruira pas leur puissance. Finalement, cette politique réaliste se rend compte que de graves dissensions existent entre les Soviétiques et que, selon les indices, la tendance de retour à la bourgeoisie est la plus forte. Le KALOT¹⁰² a réussi à connaître par des informations exactes les hommes du parti adverse inclinés à cette tendance et ainsi il connaît les personnes accessibles. En cherchant consciemment un « modus vivendi » avec ces personnages, il fortifie la tendance de retour à la bourgeoisie et il désire travailler à la rédemption du peuple russe, en union avec la grandiose entreprise de l'Église, Mère de tous les peuples et leur protectrice responsable. Cette politique, visant à l'avenir, oublie dans l'intérêt de cette grande mission sa souffrance personnelle. Bien entendu, cette politique désintéressée ne peut être comprise par tout le monde.

Les représentants de cette politique réaliste consciente sont le KALOT et le Demokrata Néppárt (Parti Populaire Démocratique). L'un est l'organisation la plus grande et peut-être la plus forte du pays, l'autre le parti politique le plus petit de la Hongrie. Les chefs du parti ont réussi à garder cette minorité. Le parti ne fut pas reçu dans la coalition des partis¹⁰³ et actuellement c'est sa force, parce qu'ainsi il n'est pas englouti ni souillé par les infamies d'une vie de politique naissante. Au moment propice il pourra devenir, avec l'aide du KALOT, la plus grande organisation du pays, le parti le plus considérable et par son passé intact il sera apte à prendre les devants. Ceux qui jouent un rôle politique aujourd'hui sont peut-être tous condamnés à être écrasés par les événements de l'avenir.

ges, ám az az állítás, hogy egyedül Hamvas Endre csanádi püspök állt Mindszenty mögött 1946 elején, nem állja meg a helyét.

¹⁰⁰ Nyisztor Zoltán (1893–1979) katolikus pap, teológus, újságíró. A második világháború után jobboldali elkötelezettsége és antibolsevik megnyilatkozásai miatt letartóztatták. 1946 nyarán Nagy Töhötöm segítségével emigrált Magyarországról.

¹⁰¹ Mihalovics Zsigmond (1889–1959) esztergomi kanonok, 1932–1948 között az Actio Catholica országos igazgatója.

¹⁰² Kerkai Jenő jezsuita szerzetes által 1935-ben, a parasztfűség felemelése és katolikus szellemű formálása érdekében létrehozott társadalmi szervezet előbb Katolikus Agrárfűségi Legényegyletek Országos Titkársága néven, majd 1940-től Katolikus Agrárfűségi Legényegyletek Országos Testülete hivatalos elnevezéssel működött. A második világháború után az ország legerősebb és legnagyobb létszámú szervezete.

¹⁰³ A Demokrata Néppárt nem indult az 1945-ös országgyűlési választásokon, néhány tagja a Kisgazdapárt listáján jutott mandátumhoz. Parlamenten kívüli pártként, még ha akart volna sem lehetett a kormánykoalíció része.

LES DEUX CÔTÉS DE LA MÉTHODE DU KALOT

Le KALOT est devenu dans les villages du pays presque l'unique organisation combattante anticommuniste. C'est un fait accepté sans contestation. Dans beaucoup de villages on a griffonné sur les murs : « Le MADISZ¹⁰⁴ (Société de la jeunesse communiste) échoue et le KALOT vaincra! » Excepté l'association fasciste LEVENTE¹⁰⁵ qu'on vient de dissoudre, les journaux¹⁰⁶ et l'administration communistes n'ont jamais attaqué une association autant et avec une aussi grande persévérance que le KALOT. L'opinion publique croyait sa dissolution certaine. Et c'est précisément ce mouvement qui réalise le grand essai du « modus vivendi » avec les Russes, leurs chefs ne faisant pas de convention avec les communistes, mais avec le peuple russe lui-même dont ils savent que d'un côté il restera toujours une grande puissance voisine, et que de l'autre côté, au fond de son âme affamée du Christ, il regarde inconsciemment vers Rome. Les chefs du KALOT¹⁰⁷ ne recherchent ces relations avec les Russes que pour réaliser la grande idée missionnaire de l'Église, voulant aussi remplacer les plaintes et les soupirs continuels par un travail positif de reconstruction.

Les membres du KALOT se préparent à leur mission par l'affermissement de la conscience catholique et par une vie de grâce très intense, surtout par l'usage fréquent des sacrements. C'est ainsi qu'ils espèrent pouvoir entrer en contact avec les hommes Soviétiques sans détriment pour leur âme. Le petit cahier de direction mis entre leurs mains leur fournit des sujets pour les réunions hebdomadaires sur les questions actuelles de l'apologie et de la morale.¹⁰⁸ Ils ont organisé des heures d'adoration dans le pays entier avec un résultat presque merveilleux. A dater du 1er Janvier les missions de trois jours pour jeunes gens de village se succèdent sans interruption avec quatre méditations par jour et elles sont clôturées par la Communion générale. Les demandes sur ce point sont si nombreuses que les quatorze Pères Jésuites qui s'y dévouent exclusivement ne peuvent y suffire. Ainsi le KALOT a été contraint d'inviter encore soixante prêtres séculiers. Ces missions se succéderont pendant tout le carême. On a organisé des cercles d'études de trois jours pour l'élite de la jeunesse du KALOT par district. Au printemps une journée de pèlerinage rassemblera toute la jeunesse du KALOT pour présenter ses hommages à la Sainte Vierge. Le KALOT fait une édition de brochures apologétiques et publie les discours anciens et récents du Saint-Père. Les âmes sont aujourd'hui plus accessibles et le

¹⁰⁴ Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) 1944. december 31-én alakult tömegszervezet a 15–24 éves ifjúság összefogására. A szervezet 1945 februárjától kommunista irányítás alá került.

¹⁰⁵ Az első világháború után meggyengült hadsereg támogatására 1921-ben alakult ifjúsági testnevelési mozgalom, amely fokozatosan a Honvédelmi Minisztérium irányítása alá került.

¹⁰⁶ Vö. például KALOT-legények és bujkáló csendőrök sorozatos durva támadásai Mád községben a kommunista párttagok ellen. *Szabad Nép*, 1945. november 10. 3; Meddig még? *Szabad Nép*, 1945. november 15. 3; Meddig még? *Szabad Nép*, 1945. november 16. 3.

¹⁰⁷ Kerkai Jenő SJ, Nagy Töhötöm SJ.

¹⁰⁸ A második világháború után a KALOT-nak ilyen típusú kiadványai már nem jelentek meg. Nagy itt részben az 1944 előtti KALOT-kiadványokra, részben talán az előkészületben lévő *Ifjúsági vezetők kézikönyvére* utal. Vö. BALOGH, 1998, 221–222.

bon Dieu fait germer dans les cœurs de ces jeunes gens des fleurs de grâce inespérées jusqu'ici.¹⁰⁹

Comme on le voit, ce n'est pas un parti politique qui ose aborder la question du « modus vivendi » et ce ne sont pas tant les membres du KALOT, mais le centre et les chefs du centre. Ceux-ci, comme directeurs d'un mouvement agricole non-politique, ont pris contact avec ce groupe de l'armée d'occupation russe (par conséquent : ligne Staline) qui est chargé de l'établissement des affinités civilisatrices.¹¹⁰ Les visites réciproques se succèdent sans interruption.¹¹¹ Les Russes nous ont offert des publications sur les associations de la jeunesse soviétique ; et les chefs du KALOT leur ont distribué des brochures de propagande et des livres de l'Évangile en langue russe.¹¹² Il y a des négociations avec les officiers russes pour obtenir les publications catholiques en langue lithuanienne, lettone, esthonienne (!) et polonaise. Ces officiers se chargent de faire parvenir les éditions du KALOT aux chefs des pays occupés par les Russes. Ils ont promis d'organiser des voyages d'études dans ces régions. On fait les plans d'une revue trimestrielle rédigée par le KALOT en 4-6 langues pour les associations de la jeunesse catholique existantes ou projetées dans les pays occupés par les Soviétiques. La correspondance pourra être entamée (!) avec les chefs de la jeunesse catholique des pays occupés et les Soviétiques seraient même prêts à leur permettre un séjour à Budapest pour une discussion commune. Ces relations n'atteindront pas la jeunesse agricole hongroise qui, par les informations du KALOT et la réalisation du « modus vivendi » ne mettrait en contact direct avec les Russes qu'un groupe d'élite de la jeunesse agricole. Ces groupes visiteraient sous la conduite du prêtre les pays voisins et même les pays soviétiques pour y voir des expositions de l'art populaire et pour y acquérir la connaissance du peuple. Là ils démontreraient par leur propre conduite que la religion n'est pas seulement le privilège des vieillards et des imbéciles, comme l'affirme la propagande soviétique, mais que dans d'autres pays la jeunesse masculine actuelle est aussi humblement croyante. Simultanément le KALOT inviterait les chefs des associations russes qui prendraient contact immédiat avec le catholicisme. Les chefs du KALOT sont convaincus que telles sont au XXe siècle les premiers pas de l'œuvre missionnaire auprès d'un peuple athée : entrer en rapports civilisateurs, vivre sa religion et faire paraître par les mille occasions du contact journalier sa force puissante. Ce ne sont que des plans du « modus vivendi », et s'il y en a qui s'étonnent de la bonne foi du KALOT de pouvoir encore se fier à la sincérité des Russes, nous leur répondons que c'est une nouvelle phase de l'histoire qui s'ouvre et que nous devons commencer à nous rapprocher des Russes. Ceci est impossible sans une confiance préalable. Mais

¹⁰⁹ Nagy Töhötöm itt javarészt utóbb megvalósulatlan terveket sorol fel.

¹¹⁰ A KALOT orosz katonai kapcsolatai közül (az olyan magyar származású tisztéken túl, mint Illés Béla vagy az ugyancsak az *Új Szónál* dolgozó Ráth Károly) egyedül Lev Kvin személye azonosítható még be. Lev Kvin (1922–1996) orosz író, a második világháború után Budapesten a szovjet katonai közigazgatásban, majd Bécsben a hadsereg német nyelvű lapjánál dolgozott.

¹¹¹ Nagy Töhötöm naplója alapján összesen két találkozási alkalom került sor a szovjet tisztekkel: 1946. január 29-én és február 4-én. NAGY, 2019, 101–103.

¹¹² Lev Kvin is említi visszaemlékezéseiben, hogy Nagy Töhötömtől egy orosz nyelvű szentírást kapott. КВИН, 1996.

indépendamment de cette pensée, le KALOT espère aboutir, parce qu'il sait qu'il a trouvé le contact avec la tendance de retour à la bourgeoisie de Staline qui désire ce rapprochement. Du point de vue de l'Église, ce n'est pas sans intérêt que ce soit un mouvement pleinement catholique qui fasse l'essai.

Vu ces possibilités, le KALOT a commencé l'organisation d'un Centre de Jeunesse Catholique en Europe orientale. Il semble prédestiné à cette tâche par sa situation centrale, sa forte discipline et par la foi vive de ses membres. C'est ici que convergeraient les fils des divers mouvements de la jeunesse catholique des Balkans (!) et des États Baltiques. Il pourrait être pour Rome un point d'appui d'où renaîtrait la vie catholique en Russie, le pilier le plus fort et le plus sur entre Rome et Moscou. Sa forteresse serait Budapest, où réside le mouvement du KALOT. Ces plans semblaient tellement mûris que le KALOT a commencé la fondation d'une maison centrale de la Jeunesse catholique de l'Europe orientale. Et puisqu'il croit que la Providence et l'histoire ont confié à Sa Sainteté Pie XII glorieusement régnant la mission gigantesque d'engager la lutte intense contre l'athéisme russe, cette maison centrale fut nommée « Maison Pius ». Les Russes en sont informés et ils ont appris le fait avec sympathie.

POSSIBILITÉ DE RELATIONS DIPLOMATIQUES ENTRE ROME ET MOSCOU

Partant des relations du KALOT avec l'Armée soviétique, le commandant Béla Illés, un des confidents les plus intimes du Maréchal Vorosilov, rédacteur en chef du journal officiel de l'armée rouge,¹¹³ membre invité du Comité Exécutif principal de Moscou, a invité les trois directeurs du KALOT,¹¹⁴ moi compris, le 29 janvier 1946.¹¹⁵ C'est une bagatelle, mais bien caractéristique, qu'on n'ait invité au souper - au prix de difficultés considérables - que six officiers russes importants, appelés de divers endroits, avec lesquels j'avais noué amitié lors de mon séjour au quartier général du Maréchal Malinovsky,¹¹⁶ où je me suis rendu en 1944 passant la ligne de feu. Le soin particulier de cette politesse et de cette cordialité a marqué ce souper. Il est apparu que le Commandant Illés a voulu me parler longuement et intimement, parce qu'on savait que j'étais l'homme du Vatican. Il a mis en relief que les Soviets ne veulent de relations intimes qu'avec trois grandes puissances : avec les États-Unis, le Vatican et la Chine. Il a encore ajouté que ce n'est qu'à cause du besoin d'armes que les États-Unis sont nommés en premier lieu, mais les Soviets désiraient surtout la concorde avec le Vatican. De leur côté ils pourraient offrir à l'Église sur le territoire entier de l'intérêt russe (bien entendu, aussi sur le territoire de l'Union Soviétique) la libre activité missionnaire, l'autorisation du fonctionnement des organisations catholiques, et qu'ils seraient même enclins à traiter sur le sujet de

¹¹³ Illés Béla a szovjet hadsereg magyar nyelvű lapjának, az *Új Szónak* volt főszerkesztője.

¹¹⁴ Nagy Töhötöm naplója szerint a találkozón Barankovics István, Kerkai Jenő és ő maga vett részt. Barankovics (formálisan) nem volt a KALOT vezetője.

¹¹⁵ Vö. NAGY, 2019, 101–102 (1945. január 29-i bejegyzés).

¹¹⁶ Rogyion Jakovlevics Malinovszkij (1898–1967) szovjet katonatiszt, Magyarország megszállásában a 2. Ukrán Front parancsnokaként vett részt.

l'indemnité des propriétés sécularisées de l'Église. Il a bien insisté sur le fait qu'il ne se déclarait pas officiellement, mais en qualité de quelqu'un qui connaît bien les aspirations récentes de Moscou.

J'ai déclaré de ma part, que je puis les assurer que le Vatican entrerait volontiers en des négociations sincères et loyales, s'il pouvait voir un rapprochement cordial de la part de Moscou. Que Moscou prenne ma déclaration actuelle, quoiqu'elle ne soit pas officielle, mais fondée sur des assises très sérieuses, pour un geste engageant du Saint-Siège ; et qu'il y réponde par un geste plus cordial encore que le Saint-Siège n'acceptera pas sans revanche pareille. C'est par cette voie que nous pouvons arriver aux conditions requises pour entamer les négociations officielles. M. le Commandant a transmis mes paroles au Maréchal Vorosilov et à l'ambassadeur Puskin qui en ont fait rapport à Moscou.

Après plusieurs entrevues longues et amicales, nous sommes arrivés au point où les Russes se sont déclarés prêts à voir dans nos entretiens les premiers pas vers des relations réelles et à inviter un envoyé de Sa Sainteté qu'ils recevraient officiellement à Moscou ; ils lui montreraient tout ce qui concerne la situation de l'Église russe et c'est avec lui qu'ils pourraient commencer les conférences essentielles.

C'était la situation jusqu'à la mi-février, lorsqu'un nouveau discours de Son Éminence, suivi de manifestations dans la rue,¹¹⁷ ont déchaîné, en guise de représailles, la lutte violente contre le catholicisme. Les Russes m'ont affirmé tout de suite que l'atmosphère ne se prête pas à continuer nos entrevues. A croire aux indices, on ne touchera pas à la personne de Son Éminence, quoiqu'elle soit en butte à la diffamation et à la calomnie de la part des journaux, mais le parti communiste commence à exercer une pression douloureuse sur le catholicisme hongrois, ses écoles, ses institutions et ses prêtres par des voies administratives, policières et par tous les moyens possibles. Le 14 Février, à notre dernier entretien,¹¹⁸ les Russes m'ont dit ouvertement que les attaques de la presse russe contre Sa Sainteté étaient en rapport avec la situation tendue en Hongrie, parce qu'on ne peut pas croire qu'un Cardinal de l'Église, à la discipline exemplaire, oserait ainsi parler à l'insu et sans le consentement du Saint-Père. Et dans le cas du Cardinal Mindszenty ce consentement est à supposer, puisqu'il vient de séjourner à Rome,¹¹⁹ - m'ont affirmé les Russes.

J'ai compris d'après leurs paroles qu'ils veulent se servir de l'attaque gravement blessante de Son Éminence, portée contre l'armée rouge, en s'en déclarant à bon droit insultés, afin que les premiers grands pas vers Moscou soient faits par Rome qui chercherait

¹¹⁷ Utalás Mindszenty József 1946. február 12-én, az Üllői úti Örökimádás-templomban elhangzott szentbeszédére. A hercegprímás a homíliában valójában az ország újjáépítéséről beszélt, amelyben az újjáépítés lelki, vallásos dimenziójának jelentőségét hangsúlyozta. A szentmise után tüntető menet vonult végig a Körút egy részén, melyben fasiszta jelszavak is felhangzottak. A baloldali sajtó szoros összefüggést feltételezett a szentbeszéd és a tüntetés között.

¹¹⁸ Egykorú naplóbejegyzése szerint február 14-én Nagy Töhötöm már nem tudott megbeszéléseket folytatni, mert sem Puskin követ, sem Ráth Károly kapitány nem fogadta. Az elutasítást Barankovicson keresztül üzenték meg neki. NAGY, 2019, 105.

¹¹⁹ Mindszenty második római útjára 1946. február 18. és március 18. között került sor. BALOGH, 2015, 513, 522.

une solution pacifique. A ce moment cette solution n'est plus possible par les seules forces du pays. D'un côté, les Russes attendent ce règlement des affaires de la part de Rome ; de l'autre, ils sont prêts à le provoquer par une persécution progressive et par un Kulturkampf ; à présent ils ont l'avantage d'être le parti offensé et ils ont résolu de faire valoir cette circonstance. Je peux constater finalement qu'ils veulent le rapprochement vers le Vatican, mais ils profitent de tous les avantages stratégiques pour le commencement des conférences. La situation est grave, et si une solution rapide ne survient, le catholicisme hongrois aura des pertes bien sérieuses. Ces pertes auront leurs répercussions sur les 45 millions de catholiques vivant actuellement sous le régime des Soviets. Une solution réelle pourrait créer enfin le rapprochement désiré.

Après avoir rédigé mes rapports basés sur les conférences avec les hommes du parti Staline et après que la traduction en a déjà été faite, j'ai reçu l'information confidentielle du parti communiste, disant que les communistes hongrois, servant la tendance de Molotov, ne désiraient commencer la lutte contre l'Église que probablement après un an, mais les démarches récentes de Son Éminence le Prince Primat ont fourni bon prétexte à l'ouverture des hostilités. Il y a trois causes éminemment urgentes qui favoriseraient la diminution des tensions et la création d'une paix :

1. que nous ne provoquions point un Kulturkampf et qu'ainsi nous ne donnions pas aux communistes un avantage dans l'opinion publique internationale ;
2. pendant le temps de la tranquillité nous pourrions affermir nos forces par une préparation progressive et voulue et ainsi nous pourrions construire notre ligne de défense ;
3. en nous unissant à la tendance de retour à la bourgeoisie de Staline ; peut-être par des relations diplomatiques pourrions-nous contribuer à gagner le parti Staline pour l'Église. Si on pouvait faire cesser la tension d'aujourd'hui, cela pourrait encore rétablir la paix, parce que jusqu'ici il n'y a que les quelques manifestations de Son Éminence qui, étant réellement contestables, fournissent une cause avouée pour la persécution. Si la paix ne peut plus être rétablie, la tempête se déchaînera sur le catholicisme hongrois à moitié armé, avant le temps et dans des conditions avantageuses pour les communistes.

Budapest, le 15 Février 1946.

P. Alessandro Nagy S. J.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AAV Archivio Apostolico Vaticano, Città del Vaticano
Segr. Stato. Segreteria di Stato
- ASRS Archivio Storico, Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati, Città del Vaticano
AA.EE.SS. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
Spogli
- JTMRL Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Budapest
II. 1. A JTMR előjáróinak és tagjainak levelezése a római előjárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950
- Az 1945. évi* *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés irományai I*, Budapest, Athenaeum, 1946.
- *
- BALOGH 1998 BALOGH Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*, Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 23.)
- BALOGH 2015 BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- BĂNEASĂ JULA 2010 Raluca Diana (BĂNEASĂ) JULA: *Arhitectura religioasă a românilor din Transilvania în perioada interbelică*, Cluj Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010.
- BARTA 2000 Cristian BARTA: *Mitropolitul Vasile Suci, ctitor de școli și iubitor de cultură*, In: *Sargetia*, 28–29. (2000), 391–397.

- CORLEY
1996
Felix CORLEY: *The Armenian Church Under the Soviet Regime, Part 1: the Leadership of Kevork*, In: *Religion, State & Society*, 24. (1996) 1. sz. 9–53. https://biblicalstudies.org.uk/pdf/rss/24-1_009.pdf.
- GORLIZKI–
KHLEVNIUK 2004
Yoram GORLIZKI – Oleg V. KHLEVNIUK: *Cold Peace: Stalin and the Soviet Ruling Circle, 1945–1953*, Oxford – New York, Oxford University Press, 2004.
- HANTOS-VARGA
2015
HANTOS-VARGA Márta: *Magyar katolicizmus és „igazi demokrácia” 1945–46-ban*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 16. (2015) 1. sz. 96–127.
- HATOS
2013
HATOS Pál: *A magyar katolikus politika alternatívái 1945 után: Mindszenty József és Szekfű Gyula példája*, In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2013, 79–96.
- ICKX
2018
Johan ICKX: *L’Ostpolitik di Pio XII. Il «modus vivendi» proposto a Mosca 1946–1947. Il caso di padre Alessandro Töbötöm Nagy S. J.*, In: *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945–1965. / Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945–1965*, A cura di Emilia HRABOVEC – Giuliano BRUGNOTTO – Peter JURČAGA, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2018, 155–179. (Atti e documenti, 49.)
- ICKX
2021
Johan ICKX: *L’Ostpolitik di Pio XII? Diplomazia pontificia e Unione Sovietica negli anni postbellici del pontificato di Pio XII. Le fonti e i protagonisti*, In: *L’Ostpolitik vaticana, l’Unione Sovietica e la Chiesa ortodossa Russa (1945–1978)*, A cura di Johan ICKX, Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2021, 25–38. (Atti e documenti, 58.)
- ICKX–KERESZTES–
SOMORJAI 2020
Johan ICKX – KERESZTES András – SOMORJAI Ádám (szerk.): *Scontrarsi o negoziare? Alternative dei Cattolici nel dopoguerra in Ungheria alla luce di alcuni documenti Vaticani. Ütközni vagy időt nyerni? Katolikus alternatívák 1945 után néhány vatikáni dokumentum fényében*, Budapest, METEM, 2020.

- KERESZTES
2019
KERESZTES András (szerk.): *Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm levelezése (1939–1969)*, Százhalombatta, EFO, 2019.
- KLIMÓ
2004
Árpád von KLIMÓ: *'A Very Modest Man', Béla Illés or How to Make a Career through the Leader Cult*, In: *The Leader Cult in Communist Dictatorships, Stalin and the Eastern Bloc*, Ed. by Balázs APOR – Jan C. BEHRENDIS – Polly JONES – E. A. REES, New York, Palgrave Macmillan, 2004, 47–62.
- Квин
1996
Лев КВИН: *Улица Королевы Вильгельмины. Повесть о странностях времени*. АОЗТ «Полиграфист», 1996. <https://antproz.wixsite.com/lev-kvin/ulica1>. (Utolsó letöltés: 2023. november 30.)
- NAGY
1963
Töhötöm NAGY: *Jesuitas y masones. Con una carta abierta a Su Sandidad Paulo VI*, Buenos Aires, A szerző kiadása, 1963.
- NAGY
1965
NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek. Nyílt levél VI. Pál Pápa őszentségéhez*, Buenos Aires, A szerző kiadása, 1965.
- NAGY
1969
Töhötöm NAGY: *Jesuiten und Freimaurer. Mit einem offenen Brief an Seine Heiligkeit Paul VI.*, Wien, Wilhelm Frick, 1969.
- NAGY
2019
NAGY Töhötöm: *Napló 1945–1946 kapcsolódó dokumentumokkal*, Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta KERESZTES András, Százhalombatta, EFO, 2019.
- NAGY
2021
NAGY Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*, Budapest, Erdélyi Szalon – IAT, 2021
- OPREA
2013
Cosmin Cristian OPREA: *Tra Roma, Bucarest e Mosca. Cattolici, ortodossi e regime comunista in Romania all'inizio della guerra fredda (1945–1951)*, Roma, Aracne, 2013.
- PETRÁS
2019
PETRÁS Éva: *Álarcok mögött. Nagy Töhötöm életei*, Budapest–Pécs, ÁBTL–Kronosz, 2019.

- PLECHATNOV
1999
Vladimir O. PLECHATNOV: „*The Allies are Pressing on you to Break your Will...*” *Foreign Policy Correspondence Between Stalin and Molotov and other Politburo Members, September 1945 – December 1946*, Working paper Nol 26. Washington, D. C. 1999. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ACFB29.PDF>. (Utolsó letöltés: 2023. november 30.)
- STEHLE
1975
STEHLE, Hansjakob: *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975*, München–Zürich, Piper, 1975.
- SZAKOLCZAI
2008
SZAKOLCZAI György: *Szekfü Gyula és Jánosi József 1945. áprilisi levelei a Magyar Katolikus Püspöki Karnak*, In: *Múltunk*, (2008) 4. sz. 110–133.
- VASILE
2004
Cristian VASILE: *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, Bucharest, Curtea Veche Publishing, 2004.
- VASILE
2005
Cristian VASILE: *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, Bucharest, Curtea Veche Publishing, 2005.
- ВОЛОКИТИНА–
МУРАШКО–НОСКОВА
2008
Татьяна В. ВОЛОКИТИНА – Галина П. МУРАШКО – Альбина Ф. НОСКОВА: *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40-50-х годов XX века*, Москва, РОССПЭН, 2008.

Az altöttingi emigráns „kormány” történetéhez (1947–1948)

Az 1945 tavaszán a német birodalom területére menekült magyar politikai és katonatiszti elit jobboldali, a nyilas kormányzattal együttműködött többsége a háborút követően az ország szovjet megszállása és a gyors ütemben megindult alapvető politikai, gazdasági és társadalmi változások hatására nyugaton maradt. Hosszú hónapokon át a mindennapi megélhetés biztosítása jelentette számukra a legfőbb feladatot, mígnem lassan megindulhatott a kapcsolatfelvétel, a tájékozódás a jövőbeni kilátások iránt. Ebben a nyugati szövetségesek és a Szovjetunió között már 1946-ban észlelhető feszültség a hazatérés reményét táplálta. Ez arra sarkallta a volt országgyűlési képviselőket, a Felsőház egykori tagjait, hogy olyan politikai szervezetet hozzanak létre, amelyet Németország és az ismét önállóvá lett Ausztria területén kialakított amerikai, angol és francia megszállási zónákban legalább hallgatólagosan tudomásul vesznek. Így alakult meg 1946 májusában a katonákat és civileket társadalmi különbség nélkül egyaránt befogadó (Antibolsevista) Magyar Szabadság Mozgalom (MSZM), a két háború közötti Magyarország ismert és elismert személyisége, kisbarnaki Farkas Ferenc szolgálaton kívüli vezér ezredes elnökletével. A tábornok egykor élvezte Horthy Miklós kormányzó bizalmát, ami azonban nem tartotta vissza attól, hogy magas beosztást vállaljon 1944. október 15. után, tagja legyen a tisztársai felett ítélkező rendkívüli nyilas bíróságnak, majd pedig felismerve az új helyzetet, a nyugati hadifogság idején és azt követően keresse az együttműködést a szövetséges megszálló hatóságokkal.¹ Egy ideig nem látszott tisztán, hogy a politikai ambíciókat is dédelgető Farkas a politikai emigráció szervezésében vagy a katonák összefogásában kíván vezető szerepet betölteni.² Tény, hogy az MSZM vezetőjeként megbeszéléseket folytatott az európai magyar emigráció számos csoportjával és személyiségével Ottó főhercegtől kezdve az 1939-ben megválasztott parlament menekült képviselőivel, a Felsőház több tagjával, valamint a vezérkari tisztek Zákó András vezérőrnagy körül kialakuló csoportjával. 1947 tavaszán a már korábban felmerült ötlet megvalósítása, a Szálasit legitimáló csonka parlament – a Törvényhozók Nemzeti Szövetsége – által fabrikált jogfolytonosságra támaszkodva egy emigráns kormány létrehozása, mind konkrétabbá vált. Úgy vélték, hogy ehhez megszerezhető az amerikai külügy és a titkosszolgálat támogatása, ami nélkül az amerikai megszállási zónában minden kezdeményezés lehetetlen lett volna. Az előkészítés kétségtelenül a kato-

¹ Életéről, ellentmondásos személyiségéről lásd BORBÁNDI, 1985, 29–30; BONHARDT, 2007; KOVÁCS, 2009.

² BORBÁNDI, 1985.

nai titkosszolgálat területi képviselőjének – a CIC³ Passauban működő tisztjének – egyetértésével történt, ám a State Department egyetértését nem sikerült megszerezni.⁴ Ennek ellenére 1947. augusztus 20-án – a müncheni főkonzul előző napi figyelmeztetése, sőt tiltása ellenére – a bajorországi Altötting városházáján és a közeli Schloss Guttenburg dísztermében összeültek az 1945 márciusában elmenekült képviselők és felsőházi tagok. A rövid tanácskozáson megerősítették a parlament jogfolytonosságát, határozatban mondták ki, hogy nem ismerik el a párizsi békeszerződést és törvénytelennek nyilvánították a magyarországi változásokat, egyben miniszterelnökké választották kisbarnaki Farkas Ferencet, aki minisztereket nevezett ki, és tekintettel arra, hogy az államfői tisztség Horthy Miklós lemondásával, illetve Szálasi Ferenc kivégzésével betöltetlenné vált, önmagát ideiglenes államfői hatalommal ruházta fel.

Mindazt, ami a tanácskozáson és a későbbi hónapokban történt, mindaddig, míg 1949 májusában a „kormány” le nem mondott, Farkas Ferenc 20 évvel később önálló kiadványban publikálta.⁵ Lényegében ez szolgált forrásként Borbándi Gyula emigráció-történeti monográfiája számára, melyben a kiváló történész természetesen értékelte az eseményeket is.⁶ Rendszeres történelmi kutatómunka az „országgyűlés” létrejöttének a körülményeire, az emigráció különböző csoportjainak az „országgyűlésről” alkotott véleményére és a „kormány” működésének és utóéletének feltárására azonban csupán periferiálisan folyt. Kivételt képeztek Kádár Lynn Katalin Eckhardt Tibor amerikai éveiről szóló kismonográfiája⁷ és Nyári Gábor tanulmányai az „országgyűlésről”,⁸ melyekben a szerzők a források részletes ismertetése nélkül utaltak az amerikai külügyhöz és a katonai titkosszolgálathoz az eseményről beérkezett jelentésekre, illetve Nyári említette a vatikáni kapcsolatokat is az „országgyűlés” előkészítésében. Ehhez képest máig nem ismerjük a résztvevők névsorát, pontos létszámát (ez az utólagos szakirodalmi becslések szerint 55 és 90 fő között mozgott, valójában aligha volt több 40 főnél), vagy Kótai Zoltán⁹ vatikáni megbízott tevékenységét. Feltárára várnak az Eckhardt Tibornak a „kormányba” való esetleges bevonásával kapcsolatos elképzelések, a Farkas Ferencel

³ CIC: Counter Intelligence Corps – az amerikai hadsereg kémelhárító szolgálata.

⁴ A tanácskozást megelőző eseményekről, James R. Wilkinson főkonzul és kisbarnaki Farkas Ferenc találkozójáról részletesen beszámolt a főkonzulnak 1947. augusztus 20-án Washingtonba küldött jelentése. National Archives and Records Administration CP RG 89. File: 864.00/8-1947 München, 1947. augusztus 19. Ehhez mellékletként csatolta azokat az okmányokat, amelyeket Farkas átadott neki a találkozó alkalmával: az MSZM július 20-án kiadott kiáltványát, Farkas életrajzát, a megalakítandó menekült kormány névsorát, a kormány augusztus 20-án kiadandó kiáltványát, a menekült kormány programját.

⁵ FARKAS, 1968.

⁶ BORBÁNDI, 1985, 32–42. Nagy Kázmér, az emigrációból hazatérő újságíró egy évvel korábban Budapesten kiadott munkájában döntően a jogfolytonosság értékelésére és jogi megítélésére fókuszált. NAGY, 1984, 60–65.

⁷ KÁDÁR LYNN, 2006, 132.

⁸ NYÁRI, 2013; NYÁRI, 2015.

⁹ Kótai Zoltán (Budapest, 1914 – Phillisburg, USA, 1980) római katolikus lelkész. 1945-ben elhagyta az országot. 1946–1950 között Németország és Ausztria területén a magyar menekültek lelki gondozásával megbízott vatikáni kiküldött. Ezt követően Argentínában, majd az Egyesült Államokban élt, ahol a lelkesi szolgálat mellett lapszerkesztőként, könyvkiadóként tevékenykedett.

szemben álló Henney Gusztáv¹⁰ szolgálaton kívüli vezérezredez, volt külügyminiszter indítékai az „országgyűlés” megzavarásában, nem utolsósorban Farkas Ferenc „miniszterelnök” közvetlen munkatársainak névsora.

A közölt forrás – ha töredékesen is – hozzájárul az „országgyűlés” és a „kormány” történetének megismeréséhez, Farkas Ferenc személyének megítéléséhez, és remélhetően bővíti a kutatás horizontját. Dr. Zilahi Sebess Jenő¹¹ volt külügyi tisztviselő, diplomata, aki saját közlése szerint az altöttingi „kormányban” Farkas Ferenc helyettese volt a külügyminiszteri poszton,¹² 1948 szeptemberében Salzburgban találkozott ismerősével, gróf dr. Somssich László egykori követségi titkárral, akinek beszélt Altöttingről.¹³ Beszélgetésüket Somssich feljegyzésben rögzítette, és ez a Központi Hírszerző Ügynökséghez (CIA) került, ahol Farkas Ferenc dossziéjához csatolták.

¹⁰ Henney (1923-ig Erb) Gusztáv (Kolozsvár, 1898 – München, 1977) hivatásos katona, külügyminiszter. A katonai hírszerzés tisztje, a HM hírszerző osztályának vezetője (1919–1928, 1933–1937), belgrádi és athéni katonai attasé (1928–1933). Dandárparancsnok (1937–1942), HM munkaügyi csoportfőnök (1943–1944), külügyminiszter (1944. augusztus 29. – október 16.). A nyilas hatalomátvétel után a Gestapo letartóztatta, majd átadta a nyilas hatóságoknak. A sopronkőhidai fegyházban raboskodott, majd a többi fogollyal együtt Németországba vitték. A háború befejezését követően hamarosan a németországi magyar menekültgondozás, a Münchener Magyar Iroda vezetője, a Magyar Nemzeti Bizottmány megbízottja és németországi összekötője.

¹¹ Dr. Zilahi Sebess Jenő (a forrásban helyenként Sebes) (Marosvásárhely, 1910 – Buenos Aires, 1979) jogász. 1936-ban lépett külügyi szolgálatba a miniszteri kabinet munkatársaként. Két év múlva a sajtó- és kulturális osztály helyettes vezetője, 1942-től osztályvezetője. 1942. november 6. – 1944. március 23. között brassói konzul. A háború végén elhagyta az országot.

¹² A Farkas Ferencről és benne az altöttingi „országgyűlésről” 1948 márciusában készített hírszerzési összefoglalóban rögzítették az altöttingi „kormány” névsorát. Ebben külügyminiszterként Eckhardt Tibor neve szerepelt. https://www.cia.gov/readingroom/docs/FARKAS%2C%20FERENC%20KISBARNAKI_0027.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. június 12.) Ez arra utal, hogy akár Eckhardt Tibor bevonását is tervezték a „kormányba”, ami fontos kapcsolatot jelentett volna az amerikai adminisztrációhoz. Eckhardt a hozzá magánúton eljutott hírt határozottan visszautasította. Eckhardt Tibor 1947. október 18-án Szeged-Maszák Aladárhoz intézett levelének melléklete. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn517909-#?rsc=170774&cv=0&c=0&m=0&s=0&xywh=-1243%2C-150%2C4562%2C2988> File 1. image 23–25. (Utolsó letöltés: 2023. június 12.)

¹³ Gróf Somssich László dr. (Pécs, 1915 – USA, 2008) a Külügyminisztérium tisztviselője. 1947 júniusában az ankarai követségén járt diplomáciai futárként, ahonnan nem tért haza.

Forrás

A Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) számára készített informátori jelentés kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes 1947-ben Altöttingben kinevezett emigráns kormányáról¹⁴

Salzburg, 1948. szeptember 13.

Bizalmas! Személyes!

Zilahy Sebess Jenővel Salzburgban folytatott beszélgetésem Németország amerikai zónájában tartózkodó Farkas Ferenc tábornok emigrációs „kormányát” illetően.

A „kormány” 1947. augusztus 20-án alakult meg a nevezetes altöttingeni¹⁵ találkozó után, ahol az odagyűlt menekült képviselők egyhangúan Farkas Ferencet jelölték ideiglenes vezetőnek, miután Horthy Szálasy¹⁶ javára lemondott, Szálasyt pedig Budapesten még 1946 nyarán¹⁷ kivégezték.

Farkas Ferenc, ideiglenes vezetővé való megválasztása után, kormányelnököt nevezett ki a maga személyében. Az akkori helyzet és a nemzetközi helyzet 1947 nyarán szükségessé tette, hogy egy megfelelő magyar kormány szerv, de legalábbis egy olyan magyar központi szerv alakuljon meg, mely a lényegében teljesen kommunistaellenes magyarságot kellőképpen képviselje a nyugati hatalmak és az Egyesült Államok előtt. Erre a feladatra vállalkozott 1947 nyarán Farkas Ferenc. Az általa kezdeményezett mozgalomhoz való csatlakozás teljesen reálisnak és logikusnak látszott. A mozgalom megindulásakor természetesen nem látszott valószínűnek és nem lehetett arra következtetni, mintha (mint ahogy azt a későbbi események sajnos igazolták) Farkas Ferenc minden fajta politikai tehetséget, rutinírozottságot¹⁸ és tárgyalóképességet nélkülözne. Ilyen auspíciumokkal¹⁹ alakult meg tehát az említett Farkas Ferenc-féle kormány, és a következő személyekből tevődött össze:²⁰

Honvédelem, külügy-, vallás- és közoktatásügyi miniszter: Farkas Ferenc. (Helyettes külügyminiszter lett volna Zilahy Sebess Jenő). Kereskedelemügyi m[iniszter] Zsi-

¹⁴ https://www.cia.gov/readingroom/docs/FARKAS%2C%20FERENC%20KISBARNAKI_0050.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. június 10.) A feljegyzést 1948. november 22-én küldték meg egy angol nyelvű kísérléssel a CIA washingtoni központjába. A magyar nyelven – de a szöveg stílusa alapján vélhetően nem Somssich által – írt feljegyzés azonos napon keletkezett, angol nyelvű szövegváltozata kisebb – a tartalmat érdemben nem érintő – eltéréseket tartalmaz.

¹⁵ https://www.cia.gov/readingroom/docs/FARKAS%2C%20FERENC%20KISBARNAKI_0045.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. június 12.) Helyesen Altötting – kisváros Németország bajor szövetségi államában.

¹⁶ Helyesen Szálasi [Ferenc].

¹⁷ Szálasi 1946. március 12-én végezték ki.

¹⁸ Rutinírozott (szleng) = a rutin szóból – szakmájában jártas, tapasztalt.

¹⁹ Auspícium (latin) = előjel.

²⁰ A kormánytagok jegyzéke nem teljes és egyes esetekben eltér a kisbarnaki Farkas Ferenc könyvében (FARKAS, 1968, 44–45) felsorolt nevek mellett szereplő funkcióktól is: például Liptay Lajos egyben miniszterelnök-helyettes is volt, Tömböly Dénes kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter, Szilvássy Pál kiskazda miniszter, dr. Incze Antal egészségügyi miniszter, Nyíró József propagandaügyi miniszter.

linszky,²¹ propagandaügyi Nyíró József,²² belügy: Esső Sándor,²³ földművelődésügyi: Máté Imre,²⁴ pénzügy: Liptay,²⁵ igazságügy: Bocsfary-Spur Kálmán,²⁶ tárcanélküli: Incze Antal²⁷ (Péter²⁸ bátyja). Vezérkari főnök Zákó²⁹ tábornok (Szálasy idején a vkf. 2. vezetője).

- ²¹ Zsilinszky Gábor (Bajcsy-Zsilinszky Endre öccse) (Békéscsaba, 1888 – São Paulo, 1953) vegyészmérnök. 1920-tól a Stádium Sajtóvállalat vezérigazgatója, 1934-től a Nitrokémia Vállalat vezérigazgatója, 1940-től alelnöke. A Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) alelnöke, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének (TESZ) társelnöke. Az ötvenes években kivándorolt Argentínába.
- ²² Nyíró József (Székelyszombor, 1889 – Madrid, 1953) erdélyi magyar író, újságíró, politikus. 1942–1945 között a magyar országgyűlés behívott képviselője az Erdélyi Párt soraiban. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja 1944 októbertől. 1945 márciusában a német birodalomba menekült. A háborút követően Németország amerikai megszállási övezetében élt. A spanyol Nemzeti Rádió magyar adásainak munkatársa. Tevékenyen részt vett nyilas-hungarista szervezetek munkájában, kiadói és sajtótevékenységében. Élete utolsó évében a Magyar Szabadság Mozgalom társelnöke.
- ²³ Esső Sándor (Szombathely, 1898 – Rio de Janeiro, 1959) ügyvéd. Az első világháborút követően a nyugat-magyarországi Lehár különítmény tisztje. A MÉP szombathelyi szervezetének elnöke. 1941 januárjától a MÉP országgyűlési képviselője, 1944 októbertől a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. 1945 márciusában a német birodalomba menekült. A háborút követően Németország amerikai megszállási zónájában élt, tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában. Az ötvenes évek kezdetén átköltözött Brazíliába. A neve a sajtóban Első, Esse, az emigrációban Esseő formában is előfordult.
- ²⁴ Máté (Máthé) Imre (Nagyvárad, 1894 – Los Angeles, 1983) jogász, politikus, a Földművelésügyi Minisztérium tisztviselője 1916-tól, az Országos Mezőgazdasági Kamara igazgatója 1936-tól. A MÉP országgyűlési képviselője 1939–1945 között (1944. októbertől a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja). 1945 márciusában a német birodalomba menekült, a háborút követően Németország amerikai megszállási zónájában élt, majd 1950-ben átköltözött az Egyesült Államokba. Kezdetben tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában. Az emigrált képviselők Unió néven Innsbruckban alakult csoportjának tagja.
- ²⁵ Liptay Lajos (Budapest, 1888–?) közgazdász. A budapesti törvényhatósági bizottság tagja 1920–1929 között, 1928-tól a Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár Rt. tisztviselője, 1935–1945 között vezérigazgatója. A Felsőházaknak a fővárosi törvényhatóság által választott tagja 1943–1945 között. Részt vett a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének soproni ülésein. 1945 márciusában a német birodalom területére menekült. A világháború befejezését követően nem tért haza. Egy ideig tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában. A Magyar Szabadság Mozgalom társelnöke (1952–).
- ²⁶ Bocsfary-Spur Kálmán (Zalaegerszeg, 1890–?) ügyvéd, politikus A budapesti törvényhatósági bizottság tagja. Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga alapító tagja, alelnöke. A TESZ társelnöke. 1939–1945 között a MÉP országgyűlési képviselője, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja (1944. októbertől). 1945 márciusában a német birodalom területére menekült, a háború befejezését követően nem tért haza. Tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában. Az emigrált képviselők Unió néven Innsbruckban alakult csoportjának tagja.
- ²⁷ Incze Antal dr. (Marosludas, 1898–?) orvos. 1938-ban Imrédy Béla hívására kapcsolódott be az országos politikába, a Magyar Élet Mozgalom szervezésébe. 1939–1945 között a MÉP országgyűlési képviselője, 1944 októbertől a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. 1945 márciusában a német birodalom területére menekült, a háború befejezését követően nem tért haza. Tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában.
- ²⁸ Incze Péter (Csikdelne, 1896 – Budapest, 1960) jogász. 1939 – 1944. október 15. között miniszterelnöki titkár.
- ²⁹ Zákó András, reszneki (Brassó, 1898 – München, 1968) katonatiszt. Az 1920-as években a katonai hírszerzés tisztje. A Hadiakadémia tanára (1940–1942), hadtest vezérkari főnök, hadosztályparancsnok (1943–1944). A VKF 2. (hírszerző és kémelhárító) osztályának vezetője, vezérőrnagy (1944. október 15. – 1945. április). Az úgynevezett „Kopjás mozgalom” (diverzáns partizáncsapatok) szervezésének irányí-

Clay³⁰ tábornok a kormányt megalakulása után leintette. Ezen intézkedést később Washington, illetve a State Department³¹ hatálytalanította és a kormány további működését újból engedélyezte. A „kormány” működése azonban nem volt szerencsésnek nevezhető. Személyi ellentétek, legnagyobb részét Farkas hozzá nem értése, sok dologba, az ügyvitelbe [való] illetéktelen beavatkozása, munkatársaival szemben való illojalitása³² a munkát a kormányon belül egyre nehezebbé, végül is szinte lehetetlenné tette.

Farkas legközelebbi munkatársai Esső, Máté és Liptay voltak. Stompfay-Sticc³³ nem jutott szerephez a kormányban, azért is, mert nem tekintették fajmagyarnak, másrészt intrikái miatt. Stompfay Sticcet később a franciák pusszilezték,³⁴ de eredménytelenül. Amikor ezek után sem kapott miniszteri tárcát, igyekezett az egészet, amennyire csak lehetőség nyílt rá, a franciák előtt is eláztatni.

A kormány működése ilyenén egész 1948 tavaszáig tartott (februárig, márciusig). Sebess Jenő, aki az eredménytelenségen és elsősorban a különböző intrikákon meglehetősen lehangolódott, 1948 áprilisában egy Farkas Ferenchez intézett levelében lemondott állásáról, illetve kérte Farkast, hogy a megbízatása alól mentse őt fel. Farkas ezt, meglehetősen sértődötten, meg is tette Sebess Jenőhöz intézett válaszlevelében. Miután „a kormány” működése így egyre nagyobb akadályokba ütközött, amerikai részről sem kapott támogatást többé, még közvetve sem bizonyos CIC hatóságok részéről, így egyidőbeli és újbóli személyi ellentétek miatt quasi szétoszlásba³⁵ ment, legtöbb tagja vándorbotot vett kezébe. Az egység bizottság³⁶ megalakulása után ez persze megváltozott.

A személyi vonatkozásokat nagyjából a következőképp jelölte meg Sebess Jenő. Esső Sándor körüli akadályok elsősorban a legitimistáknál való jó pozíciója miatt voltak. Máté, Liptay Farkasnál jól feküdtek, de annyira primitívek voltak, hogy emiatt volt

tója. A háború befejezését követően hadifogságban volt, majd illegálisan élt Németországban. 1947 júliusától Ausztriában tevékenykedett, a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségének egyik szervezője (1948), majd haláláig elnöke.

³⁰ Lucius D. Clay (1897–1978) az Egyesült Államok hadseregének tisztje, tábornok. A hadsereg beszerzési programjának irányítója (1942–1944). Németország amerikai megszállási zónájában a katonai kormányzó helyettese (1945–), majd kormányzó (1947–1949).

³¹ State Department: az Egyesült Államok külügyminisztériuma.

³² Illojalitás: hűtlenség, rosszhiszeműség.

³³ Helyesen Stompfay-Stitz János (Nyitra, 1897 – Cleveland, 1985) vegyész-mérnök, egyetemi magántanár, politikus. Pécs város törvényhatósági bizottságának tagja. 1939–1945 között a MÉP országgyűlési képviselője. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja (1944. október –). 1945 márciusában a német birodalom területére menekült, a háború befejezését követően nem tért haza. Tevékenyen részt vett a jobboldali nemzeti emigráció munkájában. Az emigrált képviselők Unió néven Innsbruckban alakult csoportjának tagja (1949–1950).

³⁴ Pusszilezték: poussieren (francia eredetű német szó), körüludvarolni, körülhízelegni.

³⁵ A szövegben egy szó olvashatatlan. Az angol nyelvű szöveg szerint „The goverment went into a quasi-dissolution”, azaz „a kormány kvázi feloszlott”.

³⁶ A megjelölés az Innsbruckban megalakított képviselői csoportra vonatkozott, amely az „országgyűlést” követően alakult és az ott létrehozott „kormánytól” függetlenül, de ugyancsak az 1939-es választások közjogi alapján működött. Lemondó levelében Farkas Ferenc őket jelölte meg a nemzeti emigráció által végzendő munka letéteményesének. (FARKAS, 1968, 60.)

használhatóságuk csökkent értékű. Incze Brazíliaba ment, ugyanígy Zsilinszky is kívándorlóban van. Nyíró Amerikába készülődik, hogy könyveit ott adja ki és keressen velük.

Az év³⁷ április 22-én megalakult a MSZM/Magyar Szabadság Mozgalom. Farkas Ferenc égisze alatt. A mozgalom célkitűzései a következők voltak:

1. Emigrációs magyarok egyesítése, tömörítése.

2. A külföldi magyar javak³⁸ tulajdonba való vétele, illetve megakadályozása, hogy a kommunista-szatellita magyar kormány tulajdonába kerüljenek.

3. Lapalapítás.

4. Klubalapítás. (Dunaclub név alatt történt volna ez meg.³⁹ A Magyar Szabadság Mozgalom ma is létezik, a lapalapításból egyelőre ugyan még nem lett semmi és a club alapítás is nehezen indul meg. A Hídverők⁴⁰ maga Farkas Ferenc szerint is egy teljesen nyilas kiadvány.)

Az első mozgalomra, illetve a kormányalakításra az impulzust Farkas katonai, CIC, illetve amerikai részről kapta. Mégpedig egy professzor Speartól, aki Passauban működött.⁴¹ A németországi CIC persze örömmel kapott az alkalmon. Vargha Béla és Nagy Ferenc, akik alig értek ki akkor még Amerikába, még nem kezdtek semmiféle akcióba, ezért Farkas akciója teljesen logikusnak látszott.

Stomfai Sticc, aki eleinte erősen Farkas Ferenchez dörgölődött, később, mikor nem kapott semmilyen rangot, mint ahogy említettem is, igyekezett az egészet legjobb tudása szerint eláztatni. Stomfai különben jelenleg a Nemzeti Bizottmánnyal tart összekötetést. Francia részről, kik őt egyidőben szintén pusszírozták, a magyar partizán mozgalom⁴² vezetőjévé lett kinevezve.

Megalakult még Innsbruckban ez évben egy B.E.N.E nevezetű egyesület (Bolsevista Ellenes Nemzeti Egyesület),⁴³ szintén Farkas Ferenc égisze alatt. Farkas megbízottai ebben az egyesületben Lindvay és Hardtner.⁴⁴ Sebes Jenő szerint nem megbízhatóak.

³⁷ Téves dátum. Az (Antibolsevista) Magyar Szabadság Mozgalom 1946. május 24-én alakult meg.

³⁸ A külföldi magyar javak alatt a második világháború utolsó hónapjaiban a német birodalom területére hurcolt hatalmas mennyiségű ipari berendezés, közlekedési eszköz, katonai felszerelés értendő.

³⁹ A Magyar Szabadság Mozgalom a Münchenben megalakítandó Duna Club keretében kezdeményezte a szlovák, román, horvát, szlovén és kárpátukrán emigránsok összefogását. A szervezet számára kiadott német működési engedélyt a megszálló hatóságok néhány hét után visszavonták. (FARKAS, 1968, 17–18.)

⁴⁰ *Hídverők* – a nyilas emigráció 1948–1962 között változó rendszerességgel megjelent lapja.

⁴¹ „Professor Spear” személyét nem tudtuk azonosítani. A müncheni amerikai főkonzul hivatkozott jelentésében Mr. Speer mint a CIC passauai állomásának tisztje szerepelt. Egy ismeretlen levélíró Eckhardt Tibornak küldött levelében Speel formában említette. Elképzelhető – írta Eckhardt Szegedy-Maszák Aladárnak 1947. október 18-án –, hogy a CIC egyik ügynökének álneve. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn517909#?rsc=170774&cv=0&c=0&m=0&s=0&xywh=-1243%2C-150%2C4562%2C2988> File 1. image 23-24. (Utolsó letöltés: 2023. június 12.)

⁴² A partizánmozgalomra történő utalást nem tudtuk tisztázni. Nincs nyoma annak, hogy a francia hatóságok bármilyen fegyveres ellenállási mozgalmat kezdeményeztek volna.

⁴³ BENE – Bolsevizmus Ellenes Nemzeti Erők. Marton Béla volt országgyűlési képviselő vezetésével 1947 kezdetén Innsbruckban alakult szervezet, amely a konzervatív nemzeti érzelmű menekült politikusok összefogását tűzte ki célul. Lásd BORBÁNDI, 1985, 30–31, 52.

⁴⁴ A két személy azonos. Lindvay Nándor eredeti nevén Hartner Nándor (Budapest, 1894 – Argentína?, 1975) muravidéki politikus, Muraszombat polgármestere. 1941–1945 között a magyar országgyűlésbe

Ausztriában, Sebes Jenőtől és más katonai helyről nyert egybehangzó információk szerint, Farkas Ferencet, mint politikust nem ismerik el. Kizárólag katonai vonatkozásban nem esne ellene kifogás. Magyary⁴⁵ után ő lenne a rangidős tábornok itt Európában. (Hennyey?)⁴⁶ A katonák, legfőképp vezérkari tisztek, megnyugvással vennék, ha ő venné át a katonai vezetést és ez ellen nemigen lenne kifogás, bár persze vannak, akik ezt is ellenzik, mint pl. Nagy Mihály⁴⁷ volt berlini katonai attasé, aki Nagy Ferenc-vonalon áll az Innsbruck közelében lévő Bartókkal.⁴⁸ Politikailag azonban katonáink nem hajlandók magukat Farkasnak semmiképp sem alárendelni.

Röviden visszatérve Farkas Ferenc szerepére és munkatársaira. Sebes Jenő Farkas Ferencet minden vonatkozásban politikai vezetésre alkalmatlannak tekinti. A munkatársai közül egyedül Essőt látja alkalmasnak. Máté és Liptay, akik legtöbbet voltak Farkas körül, rá inkább primitív benyomást tettek.

Sebes Jenő végeredményben nagyon sajnálja az időt, amit a „kormányral” való col-laborálására szentelt, mert ez időbeli, anyagi és erkölcsi veszteséget jelentett csak neki.

Források és irodalomjegyzék

National Archives and Records Administration Washington CP RG 89. File: 864.00/8-1947

The Central Intelligence Agency's Freedom of Information Act Electronic Reading Room

Nazi War Crimes Disclosure Act.

Internetes hozzáférés: <https://www.cia.gov/readingroom/>

behívott képviselő, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. 1945 márciusában a német birodalom területére menekült, a háború befejezését követően nem tért haza. Távollétében Jugoszláviában halálra ítélték.

⁴⁵ Hibás megnevezés. Magyary nevű tábornoka nem volt a magyar honvédségnek.

⁴⁶ Lásd a 10. jegyzetet.

⁴⁷ Nagy Mihály (1902–1954) ezredes neve (korábban nemes kislégi Nagy Mihály formában), személyes adatok nélkül, több ízben előfordul az emigráció dokumentumaiban azzal a megjelöléssel, hogy a berlini követség katonai attaséja volt. Ezt azonban a katonai források nem erősítik meg. Annyi bizonyos, hogy 1942-ben nevezték ki őrnaggyá, és ekkor a berlini katonai és légügyi attasé mellé beosztott, ügynevezett szakközeg volt. 1945. április 1-én a repülőknél már alezredesből léptették elő ezredessé. 1949–1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány salzburgi menekültügyi irodájának vezetője volt, majd kivándorolt az Egyesült Államokba.

⁴⁸ Bartók személyét nem tudtuk azonosítani. Ebben az időben Dr. Bartók László, a bécsi magyar külképviselet volt vezetője állt kapcsolatban, mint ausztriai megbízott, a Magyar Nemzeti Bizottmány szervezés alatt álló külügyi hálózatával.

US Holocaust Memorial Museum Collections

Aladár Szegedy-Maszák Papers, Series 2. Correspondance 1945–1987 Subseries
Professional correspondance 1945–1987, File 1. Cor-
respondance 1945–1947

Internetes hozzáférés: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn517909#?rsc=170774&cv=0&c=0&m=0&s=0&xywh=-1243%2C-150%2C4562%2C2988>

*

BONHARDT

2007

BONHARDT Attila: *Kisbarnaki Farkas Ferenc és a rendelkezésre álló levéltári dokumentumok*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 1. sz. 203–219.

BORBÁNDI

1985

BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1985.

FARKAS

1969

Vitéz Kisbarnaki FARKAS Ferenc: *Az altöttingi országgyűlés története*, Mikes Kelemen Kiadóvállalat, München, 1969.

KÁDÁR LYNN

2006

KÁDÁR LYNN Katalin: *Eckhardt Tibor amerikai évei 1941–1972*, Budapest, L'Harmattan, 2006.

KOVÁCS

2009

KOVÁCS Tamás: *Vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc élete*, In: *Kutatási Füzetek*, 15, szerk. BENE Krisztián – SARLÓS István – VITÁRI Zsolt, Pécs, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 2009. 139–155.

NAGY

1985

NAGY Kázmér: *Elveszett alkotmány. A magyar politikai emigráció 1945–1975*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.

NYÁRI

2013

NYÁRI Gábor: *Az altöttingi országgyűlés és zarándoklat. A Magyar Szabadság Mozgalom és az 1947-es altöttingi események története*, In: *Acta historica hungarica turiciensia*, 28. 30–48.

NYÁRI

2015

NYÁRI Gábor: *Egy elfeledett országgyűlés. Altötting, 1947. augusztus 20.*, In: *Honismeret*, 43. (2015) 4. sz. 43–46.

Egy pécsi születésű francia idegenlégiós katonai iratai¹

A Francia Idegenlégió magyar tagjainak kutatása és a hagyaték jelentősége

A Francia Idegenlégiót már 1831-es megalapítása óta komoly érdeklődés övezi mind a hazai, mind pedig a külföldi tudományos életben és populáris kultúrában. Hazánkban alapvetően Rejtő Jenő P. Howard álnéven írott – mára már az irodalmi kánon részévé vált – művei tették ismertté a külföldi zsoldosokból álló és gyakran legendás színben feltüntetett² katonai alakulatot. Széles körben ismerősen csenghetnek Rejtő Jenő egyes könyveinek címei, mint például *Az előretolt helyőrség* és *A láthatatlan légió*. Ezen olvasmányélmények mellett a nemzetközi viszonylatban ismert filmek, valamint további popkulturális alkotások is rendszeresen foglalkoznak a közel 200 éve létező Idegenlégióval, leginkább kalandor bűnözőként lefestve a katonai alakulat tagjait.³ Az egység tevékenységével azonban nem kizárólag a sztereotípiákra épülő igényes szórakoztató irodalomnak és a bulvárjellegű feldolgozásoknak van feladata, hanem a történettudománynak is, hiszen a Légió tagjai nagyon eltérő társadalmi és anyagi helyzetből érkeztek a világ legkülönbözőbb országaiból.⁴ Ezenfelül az alakulat részt vett a legjelentősebb 20. századi katonai konfliktusokban; így egyes alegységei szerepet játszottak a világháborúkban, valamint olyan gyarmati területeken vívott összecsapásokban, mint a tunéziai hadjárat (1942. november 8-tól 1943. május 13-ig), az indokínai

¹ A forrásközlemény a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-03-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A Francia Idegenlégiót, valamint annak katonáit számos pozitív és negatív sztereotípiá veszi körbe, amelyet napjainkban egyes szaktanulmányok szerint legendáknak vagy mítoszoknak is nevezhetünk. Az Idegenlégiót démonizálhatjuk, de piedesztálra is emelhetjük. Abban az esetben, amikor az alakulat barbarizmusáról, az altisztek kegyetlen bánásmódjáról, szigorúságáról, egy légiós dezertálásáról vagy az elesett katonák holttestéről ír a szerző, akkor a negatív mítoszok jelennek meg. Ugyanakkor az írók sokszor festik le menedékhelyként vagy pedig olyan lehetőségként, amely egy új ajtót nyit meg egy másik, vidámabb és kalandokkal teli élethez. A legionáriusok életútját illetően pedig szintén két pólus létezik: a pozitív, illetve a negatív pólus. Pozitív életútról beszélhetünk abban az esetben, amikor egy önkéntes azért csatlakozik, mert korábban nem keresztény értékrend szerint élt, kiábrándult a környezetéből, amelyben élt, és az évek során jó útra terelődött az élete. Azonban amikor egy ország politikai, gazdasági vagy katonai válságából menekül el a hazájából és akarata ellenére csatlakozik az Idegenlégióhoz, mert nem szeretne visszatérni a szülőföldjére vagy pedig továbbállni egy harmadik országba, akkor negatív életútként foglalhatjuk össze ezeket az eseményeket. LARROUMET, 2004, 55–71; COMOR, 2013, 633–639; BENE, 2023b, 133–139.

³ Az idegenlégiós bűnözőként való feltüntetésének sztereotípiája nem csak hazánkban vagy Franciaországban, de jóval szélesebb körben is elterjedt. Például az Amerikai Egyesült Államokban a légiósokat érintő szemléletről lásd T. TOM, 2019, 24.

⁴ MAÑES POSTIGO, 2013, 12.

háború (1946–1954), valamint az algériai háború (1954–1962).⁵ Emellett a 20. század utolsó harmadában számos alkalommal vett részt békefenntartó missziókban, amelyek közül kiemelhetjük a délszláv háborúkat (például Boszniában 1992 és 1995 között).⁶

Ennek ellenére magyar nyelven kevés tudományos feldolgozás érhető el a Francia Idegenlégió történetével és szinte mindenre kiterjedő tevékenységével (ünnepi felvonulások, gyarmati hadműveletek, rendfenntartó akciók Franciaország határain belül és kívül stb.) kapcsolatban, amelynek számos oka van. A kutatás hiányosságait alapvetően a forrásadottságok, azaz a vonatkozó történeti források elérhetőségének nehézségei, valamint azok elsődlegesen francia nyelve okozzák. Magyarországon főleg az állambiztonsági megfigyelések során keletkező iratok segíthetnek az Idegenlégió kutatásában. Szerencsésnek mondható, hogy az elmúlt évtizedben megváltozott a helyzet és megindult annak a kérdésnek a feltárása, hogy az egyes történelmi korszakokban milyen mértékű volt a magyarok részvétele az Idegenlégió kötelékében. A kutatás Nóvé Béla ÁBTL-es források mellett személyes visszaemlékezésekre és interjúkra is alapozó ez irányú vizsgálatával kezdődött, aki az 1956-os emigráns magyaroknak azon csoportját vizsgálta, amely az országot elhagyva csatlakozott a Francia Idegenlégióhoz.⁷ Hasonló szempontú történeti feltárások kontinensünk több országában is zajlanak. Példaként említhetjük a spanyol származású idegenlégiósok történetét, amelyet jelenleg spanyol kutatók is vizsgálnak,⁸ de a francia történeti érdeklődés is évtizedek óta jelentős figyelmet fordít az Idegenlégió átfogóbb megismerésére.⁹ Néhány hazai kutató a Pécsi Tudományegyetem Háborús Tudományok Multidiszciplináris Kutatócsoportjának tagjaként szintén a magyar idegenlégiósok történeti feltárásán dolgozik többek között a *Mémoire De Hommes* (MDH) francia adatbázis segítségével.¹⁰ Protopográfiai és statisztikai megközelítésben az első világháborús részvételtől Palócz Márk, míg a második világháború és az indokínai háború magyar légiósairól Bene Krisztián szaktanulmányaiban olvashatunk.¹¹

A forrásközlemény alapját képező kutatás is az említett pécsi kutatócsoport műhelymunkájának eredménye, melyet egy korábban ismeretlen és unikális forrásbázis tett lehetővé. Slapsi Lajos (1926–1961) Pécsről (el)származó francia idegenlégiós hagyatéka évtizedeken keresztül egy magánlakás padlásterében rejtőzött elfeledve. Az ingatlan adásvétele és felújítása során bukkantak rá ismét a sokrétű anyagcsoportra, amit magánadományozás révén 2022-től a Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztálya kezel. A JPM ÜLGYO Gy.sz. 588. gyarapodási számon nyilvántartott

⁵ JORDAN, 2006.

⁶ THIÉBLEMONT, 2002.

⁷ NÓVÉ, 2016.

⁸ MAÑES POSTIGO, 2009 és 2013; GASPARD CELAYA, 2017; ACOSTA LÓPEZ, 2022. A spanyol származású francia idegenlégiósokról lásd magyarul BÁBA 2022.

⁹ COMOR, 1988; MONTAGNON, 1999; BLOND, 2008; COMOR, 2013; DE GMELINE, 2016.

¹⁰ Az adatbázis honlapját lásd MDH, <https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/>. (Utolsó leltetés: 2023. július 18.)

¹¹ BENE, 2022; PALÓCZ, 2022; BENE 2023c.

komplex anyag a múzeum személyi hagyatéki egységében található.¹² Slapsi Lajos honvédként harcolt a második világháborúban, ahol nyugati hadifogságba esett, ezt követően pedig belépett a Francia Idegenlégió kötelékébe. Számos magas rangú kitüntetést érdemelt ki, szolgált az indokínai és az algériai háborúban is, mely utóbbi során életét vesztette. A hozzá kötődő anyagcsoport összetettségét mutatja, hogy anyakönyvi kivonatok, illetve hivatalos dokumentumok mellett az idegenlégiós szolgálata alatt készített fotóalbuma is ennek részét képezi. Ezenfelül több tucat képeslapot, a családdal folytatott levelezést, valamint az Idegenlégióban töltött szolgálati idő alatt keletkezett francia nyelvű katonai iratokat, parancsokat és okleveleket is tartalmaz a hagyatéki anyag. A részletes forrásbázis lehetőséget ad arra, hogy Slapsi Lajos életútját egészében rekonstruáljuk. Unikálisnak tekinthető a forráscsoport azon tulajdonsága, hogy egy magyar származású idegenlégiós katonai előmenetele mellett egodokumentumokon keresztül fiatalok és családi élete is közel teljes egészében megismerhető.

Ebben a forrásközlésben nagy részben a francia nyelvű katonai és ezzel összefüggésben keletkezett állampolgársági, valamint az elhalálozását igazoló iratokra és fordításainak publikálására vállalkozunk, fenntartva Slapsi Lajos levelezése közreadásának szükségességét. A rendelkezésre álló francia katonai iratok a teljesség igényével közöljük, hogy katonai pályafutása egészében kirajzolódjon. Fontos megjegyezni, hogy az anyagcsoport nem minden francia nyelvű irata kerül ebben az esetben közlésre, a válogatás közben a Slapsi halálakor lefolytatott hagyatéki eljárás során keletkezett kétnyelvű francia–magyar nyelvű dokumentumok kihagyása mellett döntöttünk. Azért is fókuszáltunk a katonai iratok közreadására, mert tudomásunk szerint magyar nyelven ilyen jellegű forráscsoportot eddig még nem publikáltak. A források magyar fordításának közreadásával a hazai történészek és hadtörténészek figyelmének felkeltése a célunk, ezen keresztül pedig az Idegenlégió történeti kutatásának elősegítése.

Slapsi Lajos vázlatos életútja¹³

Slapsi Lajos 1926. november 11-én egy szerény sorsú családban, a hajadon Slapsi Katalin egyetlen gyermekeként látta meg a napvilágot Pécsen. „Törvénytelen gyermekként” vezetéknevét apa híján – mosónőként és mindeneként dolgozó – anyja után kapta.¹⁴ Teljes családja Baranya vármegyei illetőségű volt, rokonai Pécsen, valamint Mohácson éltek. Édesanyjának és nevelőapjának, Stermeczki Mihálynak 1930. november közepén megkötött házasságáról a helyi sajtóban is beszámoltak, nevelőapjának foglalkozása

¹² A forráscsoport történetéhez tartozik még, hogy a tavaly óta közgyűjteményben őrzött személyi hagyatéki anyag 1965-ben került Magyarországra, Slapsi Lajos halálát követően édesanyjához. A közvetítés a Budapesti Francia Konzulátuson keresztül zajlott le, a külképviselet tájékoztatta Slapsi Lajos édesanyját arról is, hogy elhunyt fia után igényelt francia nyugdíjkérelmét elutasították. A dokumentumok rendezése megtörtént, ám kéziratunk lezárásáig az egyedi leltárba vételezése még nem történt meg.

¹³ Slapsi Lajos teljes életútjának közlése a *Belvedere Meridionale* tervben lévő idegenlégiós különszámában várható. Ismeretterjesztő formában azonban már olvasható a fotókkal gazdagon illusztrált életút: VÁRDALAI, 2023.

¹⁴ JPM ÜLGYO Gy.sz. 588. Születési anyakönyvi kivonat (1964. április 25.).

kapcsán az „építkezési munkás” kifejezés olvasható.¹⁵ A család vallásos légköréről egyebek mellett Slapsi Lajos rendelkezésünkre álló 1935-ös elsőáldozási emléklapja is tanúskodik.¹⁶

Elemi iskolai tanulmányait 1933–1940 között Pécsen végezte a népiskola nyolc osztályát kijárva. Tanárai magaviseletét több alkalommal is *tűrhetetlenre* értékelték, ám ez idővel javulásnak indult. Írását, helyesírását és fogalmazását többnyire csupán *elégségesre* osztályozták, bár ezen a téren is szintén némi javulás volt felfedezhető tanulmányai utolsó éveiben.¹⁷ Érdekes, hogy testnevelésből mindig *kitűnő* vagy *jó* minősítést kapott, ebből joggal feltételezhetjük azt, hogy fizikai erőnlétével nem lehetett probléma. Ez az adottsága munkavállalása és katonasága alatt is segítségére lehetett.¹⁸ A háború alatt különböző bányákban, majd pedig gyári munkásként dolgozott, miközben leventeoktatásban részesült, majd ezt követően vonult be katonai szolgálatra.¹⁹ Mint ahogyan látni fogjuk, a leventében és a magyar honvédségi kiképzés alatt szerzett ismereteit élete további részében sikerrel tudta kamatoztatni. A második világháború alatt nyugati hadifogságba esett, először a müncheni amerikai hadifogolytáborba, majd francia felügyelet alá került, ahol rendkívül rossz viszonyok (éhezés, tomboló járvány) fogadták.²⁰ A francia övezetben csak 1946 végén engedték szabadon a magyar hadifoglyokat, addig is meglehetősen nehéz körülmények között éltek a rabok. Bár számos indok feltételezhető, arra vonatkozólag nincs konkrét adatunk, hogy Slapsi 1945-ben miért lépett be az Idegenlégióba, amelynek soraiban végül élete végéig szolgált.

Katonai kiképzését követően Slapsi Lajos 1947 januárjában érkezett meg Francia Indokínába – a mai Vietnam,²¹ Laosz és Kambodzsa területére – a *Pasteur* nevű csapatszállító hajóval,²² mely a francia haderő légiósokat rendszeresen szállító ikonikus vízi járműve volt.²³ Ezzel a hajóval Slapsi Port Szaíd, Áden, Colombo és Tonkin érintésével érkezett meg Hanoi²⁴ városába. Egy tüdőgyulladásról eltekintve az új körülményeket és

¹⁵ *Dunántúl*, 1930. november 23. 7; *Pécsi Napló*, 1930. november 23. 7.

¹⁶ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Elsőáldozási emlék (1935. május 30.).

¹⁷ Iskolai érdemjegyeiből látható, hogy helyesírásból nem voltak a legjobb képességei. Ez az édesanyjának írt üzenetein is jól látszik, hiszen számos nyelvhelyességi hibát ejtett.

¹⁸ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Elemi Népiskolai Értesítő Könyvecske.

¹⁹ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Slapsi Lajos munkakönyve.; A leventeintézményről lásd bővebben VÁRDAI, 2021, 88–91.

²⁰ HARANGI-TÓTH, 2022, 160–161.

²¹ A mai Vietnam területén a történelem során különálló államalakulatok jöttek létre, amelyeket a francia közigazgatás is megtartott. Ezek északról dél felé haladva a következők voltak: Tonkin, Annam és Kokinkína.

²² A *Pasteur* csapatszállító hajó 1945 októberében indult először útnak Marseille-ből Saigonba a 9. gyalogosi hadosztály 4700 katonájával és 500 fős legénységgel a fedélzeten. A *Pasteur* egészen 1956 februárjáig kötötte össze Marseille és Toulon városát Saigonnal, illetve Đạ Nằnggal, valamint a Hanoi tengeri elérését biztosító Hai Phong kikötőjével. Saigonba az út tizenöt, míg Hai Phongba húsz napig tartott. CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 696–697.

²³ Idézet: JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Felirat a *Pasteur* képének hátoldalán (1947. január 13.).

²⁴ 1946–1947 fordulóján hónapokon át tartó hadakozások után sikerült a francia egységeknek bejutni a városba Étienne Valluy tábornok vezetésével. Az indokínai háború alatt a francia parancsnokság főhadiszállásává vált, és csupán 1954. október 9-én hagyták el véglegesen. CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 474–475.

az éghajlatot viszonylag könnyen megszokta, majd lassan a francia nyelvvel is megbarátkozott, bár az európai kultúrát erősen hiányolta.²⁵ Légiós szolgálatát csupán rövid időre tervezte, az ötéves szerződés lejártakor haza szeretett volna térni, melyre édesanyjával folytatott levelezésében rendszeresen utalt.²⁶ Honvágya ellenére a megszilárduló Rákosi-rendszerbe nem mert hazatérni, az otthoni eseményekről több forrásból való tájékozódása alapján szerződését többször meghosszabbította. A kommunista Magyarország ugyanis politikai ellenségként tekintett az úgynevezett imperialista érdekeket szolgáló Francia Idegenlégió magyar tagjaira, ezért idehaza nem látta szívesen őket.²⁷ Eközben Indokínában helytállva harcolt a Ðiên Biền Phu-i csatában,²⁸ ahol meg is sebesült. Érdemeiért megkapta a gyarmati emlékérem, az Ezüst-, illetve Bronzcsillaggal, valamint Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetések, továbbá kiérdemelte a jómagaviseleti bizonyítványt és a szakaszparancsnoki rendfokozatot is, miközben továbbra is a Légióban maradt és az algériai háborúban is szolgált.

Emellett egy 1947-es levelében, még Indokínából azt írta, hogy nem fogja elvégezni az altiszti képzést, mert ötéves szerződésének lejárta után haza kíván térni. Nyolc évvel később azonban már megváltozott az álláspontja. Ugyanis 1955 nyarán Algériában *elégséges* minősítéssel letette a szakaszparancsnoki (*brevet de chef de section*) vizsgát.²⁹ Itt helytállásáért kiérdemelte az Ezüst- és Bronzcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt elnevezésű rangos kitüntetést és a rendfenntartási műveletekben való közreműködéséért a Hadi Emlékérmét. Ekkor már hosszabb távra tervezhette külföldi tartózkodását. Erre utalnak a francia állampolgárság megszerzése érdekében tett erőfeszítései, melynek nyomai 1958-tól a levélváltásokban is fellelhetőek. A szükséges dokumentumokat 1959 során kapta kézhez, ekkor indíthatta el állampolgársági kérvényét, melyet végül a Népegészségügyi és Népesedési Minisztérium (*Ministère De La Santé Publique Et De La Population*) 1961. február 13-i döntése alapján ítélték oda neki.³⁰ Miközben a döntésre várt, ténylegesen a hazatérését tervezhette, mivel ezt írta: „*Hamarossan a 14.ik karácsonyomat fogom tölteni a francia Légióban. De remélem hogy két év után otthon fogom tölteni a Szent Karácsonyt a családi körben hosszú évek után.*”³¹ Erre azonban már nem kerülhetett sor, Slapsi Lajos 1961. december 25-én elhunyt az algériai Bufarik városában. A halál pontos oka nem ismert, csupán annyi derül ki az iratokból, hogy katonai szolgálata alatt, de nem harci cselekmények közben történt (*est décédé en activité de service dans des circonstances non imputable au service*).

Slapsi Lajos életútjával kapcsolatban megállapítható, hogy 18 éves korától kezdve egészen haláláig a háború határozta meg mindennapjait. Életének nagy részét valamilyen katonai szervezet kötelékében, különböző háborús konfliktusok résztvevőjeként élte le, mi-

²⁵ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Slapsi Lajos levele édesanyjának (1948. június 29.).

²⁶ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Slapsi Lajos levele édesanyjának (1950. április 20.).

²⁷ NÓVÉ, 2016, 167–169.

²⁸ Ez volt a döntő ütközet a gyarmati haderő számára 1954-ben Tonkin északnyugati részén. BENE, 2023a.

²⁹ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Szakaszvezetői bizonyítvány – Brevet de chef de section (1950. október 7.).

³⁰ JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Francia irat a francia állampolgárság megszerzéséről (1961. február 19.).

³¹ Idézet: JPM ÚLGYO Gy.sz. 588. Slapsi Lajos levele édesanyjának (1959. december 3.).

közben – katonai előmenetele alapján – kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Bár a Magyar Honvédségben viszonylag rövid szolgálatát csupán honvéd rendfokozatban fejezte be, az Idegenlégió kötelékében számos kitüntetésben részesült (1947-ben Gyarmati Emlékérem, 1957-ben és 1961-ben Hadi Emlékérem). A legénységi állományból indulva eljutott az altisztek sorába, pályafutását törzsőrmesterként (*sergent-chef*) fejezte be. A következő oldalakon közreadott francia nyelvű iratokból kibontakozik Slapsi Lajos harctéri teljesítménye, valamint katonai előmenetele is. Személyes életútja azon több ezer magyar sorstársának történetét eleveníti fel, hadifoglyokét és más fiatal magyarokét, akik azért csatlakoztak a Francia Idegenlégióhoz, hogy kiszabaduljanak a fogolytáborok embertelen körülményei közül, vagy mert politikai okokból nem térhettek vissza hazájukba.

Slapsi Lajos kitüntetései

Időpont	Megnevezés	Rendfokozat	Helyszín
1947. július 15.	Gyarmati Emlékérem / Médaille Coloniale	másodosztályú közlegény	Saigon (Ho Si Minh-város), Indokína
1948. május 4.	Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt/ La croix de guerre des T.O.E. avec Etoile d'Argent (sic!)	másodosztályú közlegény	Đông Kheí, Indokína
1949. február 25.	Bronzcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt/ La croix de guerre des T.O.E. avec Etoile de Bronze (sic!)	tizedes	Đông Kheí, Indokína
1955. február 2.	Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszt/ La Croix de guerre des théâtres d'opérations extérieures avec Palme	törzsőrmester	Saigon, Indokína
1961. június 3.	Hadiérem Kitüntetés	törzsőrmester	Párizs, Franciaország
1957. február 14.	Francia Emlékérem/ Médaille Commémorative	ismeretlen, egy dokumentumban sem szerepel	Algéria
1958. december 17.	Bronzcsillaggal ékesített Hadikereszt/La croix de la valeur militaire avec Etoile de Bronze	törzsőrmester	Algéria
1960. március 21.	Bronzcsillaggal ékesített Hadikereszt/La croix de la valeur militaire avec Etoile de Bronze	főtörzsőrmester	Algéria

Források

1.

Slapsi Lajos megkapja az első gyarmati kitüntetését a francia Hadügyminisztériumtól

Hadügyminisztérium³²
Katonai Ügyosztály
Kitüntetési Osztály
Francia Köztársaság

GYARMATI EMLÉKÉREM

A Hadügyminisztérium
ellenőrizte és nyilvántartásba
vette a 97389 szám alatt.

A hadügyminiszter tanúbizonyságot tesz arról, hogy Slapsi Lajos, a 3. légiós gyalogezred 41 028 katonai azonosítószámmal rendelkező másodosztályú közlegénye kiérdemelte az 1893. július 26-i törvény által létrehozott gyarmati távol-keleti emlékérem kitüntetését.

(1946. augusztus 5-i rendelet)
Saigon,³³ 1947. július 15.

A hadügyminiszter³⁴ részére
a távol-keleti francia csapatok³⁵
főparancsnoka³⁶ felhatalmazásával

³² Amellett, hogy a *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények* című kiadvány minden formai követelményét tiszteletben tartottuk, a forrásokat a francia dokumentumok eredeti elrendezését lehetőleg megőrizve szerettük volna közreadni.

³³ Vietnam legnagyobb városa a 20. század során Kokinkína fővárosa volt, napjainkban pedig Ho Si Minh-városként ismert. CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 802.

³⁴ Franciaország hadügyminisztere Paul Coste-Floret volt 1947. január 22. és 1947. október 22. között.

³⁵ CEFEO = *Corps expéditionnaire français d'Extrême-Orient*, francia expedíciós haderő, amely a második világháború során jött létre annak érdekében, hogy visszaállítsa a francia fennhatóságot Indokína felett. Kezdetben két nagyobb alakulattól állt: a 9. gyarmati gyalogeshadosztályból, amelyet Jean Étienne Valluy irányított, valamint a 3. gyarmati gyalogeshadosztályból Georges Nyo vezetésével. A későbbiek során páncélosadosztályokkal, az 5. gyarmati gyalogezreddel, valamint a madagaszkári dandárral egészült ki. Ezek a csapatok Leclerc tábornok parancsnoksága alá tartoztak. A szárazföldi csapatok mellett légi (vadász- és szállítóegységek) és haditengerészeti kötelékeket is bevontak 1945-től. Lásd CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 203–204.

³⁶ A távol-keleti francia csapatok főparancsnoka ekkor Jean Étienne Valluy tábornok volt, aki 1946. július 19-től 1948 februárjáig szolgált ebben a beosztásban. Valluy aláírása az eredeti dokumentumon a pecséttel együtt halványan látszik.

2.

Slapsi Lajos kitűnő magatartásáért kiérdemli az Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikeresztet

– 214. számú napiparancs –³⁷

1948. április 28.

Az észak-indokínai francia csapatok parancsnoka, Chanson dandártábornok³⁸ dicséretben részesíti a hadosztály parancsára

Slapsi Layost (sic!), a 3. légiós gyalogezredben szolgáló 41028 katonai azonosítószámmal rendelkező másodosztályú közlegényt, miszerint a magatartásának és a bátorságának köszönhetően a mintalegionáriusok egyike. 20 hónapja mindegyik harcban részt vesz Indokínában. Külön említésre méltó a Tonkin egy kis falujában, Na Locban tanúsított lelkesedése, valamint a veszélyes helyzetben tanúsított helytállása az 1948. február 13-i ellenséges század elleni támadás során.

A fent említett magatartásáért
Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetésben részesül.

Hitelesített kivonat

Dông Kheï,³⁹ 1948. május 4.
Simon alezredes,
a 3. légiós gyalogezred
ideiglenes parancsnoka⁴⁰

³⁷ A magyar nyelvre fordítás során a francia nyelvben elkövetett helyesírási hibákat nem reprodukáltuk (a magyar legionárius neve ez alól kivétel), azok javítását elvégeztük a magyar szövegben.

³⁸ Charles-Marie-Ferréol Chanson Nizzában született 1902-ben és 1951-ben Indokínában (Vinh Longban) vesztette életét. Öngyilkos merénylet áldozata lett, amelyet a Cao-Đài szekta egyik disszidens tagja követett el, aki gránátot dobott a csapatára. Lásd CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 212.

³⁹ Az eredeti okiratban a keltezés a katonai postai körzet számozása szerint van megadva: S.P. 50.540. A pontos rendszer a következő oldalon található meg: PRISONNIERS DE GUERRE.

⁴⁰ Jean Simon 1912. április 30-án született Brestben és 2003-ban hunyt el Cherbourg-Octeville-ben. Harcolt a második világháborúban a szabad franciák oldalán Algériában, majd Indokínában. 1947. március 24-én léptették elő alezredessé és egészen 1949-ig töltötte be parancsnoki pozícióját a 3. légiós gyalogezred élén. Lásd COMOR, 2013, 438–444.

3.

Slapsi Lajost Lemeunier alezredes jómagaviseleti bizonyítványban⁴¹ részesíti

A Légión a Francia Idegenlégió mi hazánk

« Jamais Garde de Roi, d'Empereur, d'Autocrate,
De Pape ou de Sultan: jamais nul Régiment
Chamarré d'or, drapé d'azur ou d'écarlate,
N'alla d'un air plus mâle et plus superbement ».
„Soha egyetlen királyi, császári, autokrata gárda
Soha egyetlen pápa vagy szultán ezrede
Sem ékeskedett még így aranyban, azúrkék vagy skarlátvörös szövetben
Ily virilisen s pompásan.”⁴²

Jómagaviseleti bizonyítvány

Lemeunier alezredes,⁴³ a Francia Idegenlégió laktanyájának vezetője igazolja, hogy Slapsi Lajos őrmester (született Magyarországon, Pécsen, 1926. november 10-én) az eddigi szolgálatai során mindvégig jó magaviseletet tanúsított, s becsülettel és hűséggel védélmezte a francia trikolor zászlót.

1952. március 20.

Bátorság és Fegyelem

⁴¹ A 2018. december 6-i 2018–1096. sz. rendelet alapján, amely a *Journal Officiel* 2018. december 8-i számában jelent meg, a Fegyveres Erők Minisztériuma úgy döntött, hogy megváltoztatja az erkölcsi/jómagaviseleti bizonyítvány kiállításának eljárását. Korábban csak azok kaphatták meg, akik már nem teljesítettek szolgálatot a francia alakulaton belül, ettől kezdve az Idegenlégióban legalább három éve szolgálatban lévő vagy ott szolgált külföldi állampolgárságú katona is rendelkezhet vele. Lásd LÉGI-FRANCE.

⁴² Az összeségében huszonzét versszakból álló művet De Borelli százados írta 1885-ben elesett társai emlékére. Verse a következő címet viseli: « *A mes hommes qui sont morts, et particulièrement à la mémoire de Tiebald Streibler, qui m'a donné sa vie le 3 mars 1885* ». Magyarra ekként fordíthatjuk: „*Elhunyt embereimnek, és különösen Tiebald Streibler emlékére, aki 1885. március 3-án életét adta, hogy megmentsem engem.*” A francia vers a szerzők saját fordítása. A teljes francia verset lásd MARCHAND, 2017, 45–60.

⁴³ Maurice Lemeunier alezredes 1906-ban született Gorrionban, az északnyugati Mayenne megyében és 2000 februárjában hunyt el. A francia alezredes négy háborút is megélt, háromban pedig harcolt is, köztük a második világháborúban, az indokínai, illetve az algériai háborúban. Ðien Biën Phuban a 13. légiós könnyűdandár kötelékében harcolt.

4.

Slapsi Lajos a kitűnő magatartásáért kiérdemli a Bronzcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikeresztet

– Az észak-indokínai francia csapatok főparancsnokának
1949. január 19-i 61. számú napiparancsa –

---ooOoo---

Carbonel alezredes,⁴⁴ a Cao Bång-i körzet⁴⁵ parancsnoka a dandártábornok parancsára dicséretben részesíti

Slapsi Lajost, a 3. légiós gyalogezredben szolgáló 41028 katonai azonosítószámmal rendelkező tizedest és egyben kiváló rajparancsnokot, aki 1948. november 17-én a Tonkin felé vezető úton hadicselével leleplezett egy ellenséges rajtaütést, majd éles eszével olyan gyorsan megfutamította az ellenfelet, hogy annak az aknák felrobbantására sem volt ideje. Ezzel teljesítette a küldetését, a konvoj védelmét.

A jelen elismeréssel egyidejűleg Bronzcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kiüntetésben részesül.

---ooOoo---

Nyilvántartásba került az észak-indokínai francia csapatok főhadiszállásán 1949. február 9-én a 1306/CAB/MIL/CH/DECO (sic!) iktatási szám alatt.

---ooOoo---

Hitelesített kivonat

Đông Khê, 1949. február 25.
Simon alezredes,
a 3. légiós gyalogezred
ideiglenes parancsnoka

⁴⁴ Jean Henri Ferdinand Carbonel alezredes 1904. október 5-én született Mazères-ben és 97 évesen hunyt el, 2001-ben Nizzában. Az alezredes 1958-ig szolgálta Franciaországot annak távol-keleti gyarmatán.

⁴⁵ Cao Bång mintegy 20 kilométerre található a kínai határtól. Cao Bång városát két folyó veszi körül: a Song Bang Giang folyó, valamint a Song Hiem mellékfolyó. Cao Bång Tonkinban azért játszott fontos szerepet a háborúk során, mert a folyóknak köszönhetően különösen alkalmas terep volt a védekezésre. 1941-től kezdve a Vietminhnek (kommunista paramilitáris függetlenségpárti szervezet) sikerült átvennie az irányítást a térségben. A Cao Bång-i francia helyőrség 1945 márciusában a japán puccsot követően megsemmisült. A franciák csak 1947 októberében tértek vissza a Salan tábornok által vezetett Léa hadművelet során Cao Bångba, amelynek célja a Vietminh megsemmisítése volt a Viet Bac bázisán. A francia katonák, köztük a 3. légiós gyalogezred légiósai 1950 októberében Carpentier tábornok parancsára hagyták el Cao Bångot Charton alezredes vezetésével. Lásd CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 187–188.

5.

Az Ezüstcsillaggal ékesített kitüntetést követően megkapja a Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetést

1954. december 15-i,
140. számú különleges parancs

P. ELY tábornok,⁴⁶
Franciaország főbiztosa és Indokína főparancsnoka

– Hadiérem kitüntetés –
1954. május 5.

Slapsi Lajos, 2. légiós gyalogezred (2e REI) 1. zászlóaljának törzsőrmestere és a lövészszakasz parancsnoka a Điên Biên Phu-i csaták során bátorságával, elszántságával és erejével kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Különösen 1954. április 15-én, amikor teljesítette a rábízott veszélyes küldetést azzal, hogy megfutamította a vietnamiakat és visszaszerezte az általuk elfoglalt lövészárkot. Slapsi Lajos 1954. április 22-én megsebesült vezetői kötelessége ellátása közben, miközben a harcállásponton lévő embereit ellenőrizte, és lázadók támadtak rájuk állásaikban erős tüzérséggel és aknavetőtűzzel. A törzsőrmester tanúbizonyságot tett bátorságáról és példamutató szakmai lelkiismeretességéről.

A Saigonban állomásozó thévenet-i Rekreációközpont főparancsnoka ezúton visszavonja az Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetését, amelyet egy rangosabb elismerés vált fel, amelyről az érintett személy részére ugyanazon a napon ideiglenes igazolást állítanak ki.

Ezek az engedélyek magukban foglalják a Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetést.

Pinsard ezredes,⁴⁷
a katonai kabinet vezetője küldöttségével
Aláírás: PINSARD

Saigon, 1955. február 2.

A Főparancsnok Személyzeti Hivatalának
személyzete – I. szakasz

Hitelesített kivonat

⁴⁶ Paul Henri Romuald Ély francia tábornok 1897 decemberében született Szalonikiben és 1970 januárjában hunyt el Párizsban. 1954. június 4-én kinevezték Franciaország főbiztosának és Indokína főparancsnokának. Ély tábornok kétirányú politikát folytatott: egyrészt fenntartotta a nyugati szolidaritást azzal, hogy kifejezte, ellenez mindenfajta kiegyezést Észak-Vietnammal, másrészt pedig Franciaország teljesen kivonult a térségből, amelyet az amerikaiaknak adott át. 1955 júniusában hazatért és 1961 elejéig a vezérkari főnöki posztot töltötte be. CADEAU–COCHET–PORTE, 2021, 360–361.

⁴⁷ Pinsard ezredesről sem a rendelkezésünkre álló szakirodalmak, sem pedig az online elérhető katonai adatbázisok nem szolgáltak érdemi információkkal.

6.

Slapsi fizikai erőnlétével és harctéri teljesítményével előléptetést érdemel ki

A FEGYVERES ERŐK ÁLLAMTITKÁRSÁGA

Szakaszparancsnoki
Bizonyítvány

Slapsi Lajos 1. légiós gyalogezred törzsőrmester részére. *Oklevél minősítése: elégséges* (13,16).

Algír, 1955. augusztus 25.

LORILLOT
a hadosztály és
a 10. katonai körzet
főparancsnoka⁴⁸

7.

Slapsi újabb rangos kitüntetésben részesül

Saigon, 1955. január 3.

Paul ELY tábornok,
Franciaország főbiztosa és az indokínai szárazföldi,
haditengerészeti és légi erők főparancsnoka

Arbaumont hadnagy,⁴⁹
az Idegenlégió Rekreációközpont parancsnokának részére
Marokkó

⁴⁸ Henri Lorillot francia katonatiszt 1901 augusztusában, Bourges-ban született és 1985 júniusában hunyt el Saint-Mandéban. 1956 májusától 1958 júniusáig a francia hadsereg vezérkari főnöke, 1958. május 17-től 1958. június 8-ig a francia fegyveres erők vezérkari főnöke volt. Lorillot a Saint-Cyr Katonai Akadémián kapott kiképzést. Ezt követően pályafutását az Idegenlégióban töltötte. Az algériai háború idején, 1955-ben az algíri katonai körzet parancsnokává nevezték ki.

⁴⁹ Jean d'Arbaumont 1914 áprilisában született Párizsban és 1999 decemberében hunyt el. A Saint-Cyr Katonai Akadémián tanult, emellett diplomát szerzett a Muszlim Felsőfokú Tanulmányok Központban is. A gyarmati gyalogsághoz került, ahol 1964-ig szolgált. 1964-ben szerelt le, majd ezután civil életet folytatott és polgári karriert kezdett, amelynek során egy munkaadói szakszervezet főtítkára volt. Lásd ACADÉMIE DES SCIENCES D'OUTRE-MER.

Az indokínai szárazföldi,
haditengerészeti és légi erők főparancsnoka

Főhadiszállás
Személyzeti Hivatal 1. szakasz
Telefon: Olivier
947/EMCEC/BP/I/DECO/FT iktatási szám

Tárgy: Kitüntetés odaítélésének szabályozása

A Voinot alezredesnek⁵⁰ adott formanyomtatványa alapján van szerencsém szíves tudomására hozni, hogy Slapsi Lajos törzsőrmestert, aki a 2. légiós gyalogezred 1. zászlóaljának kötelékében szolgál a 94209 katonai azonosítószám alatt, a 140. számú napiparancs szerint 1954. május 5-én Hadiérem kitüntetéssel és Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszttel tüntette ki a hadsereg tábornoka, aki egyben Franciaország főbiztosa is és Indokínában teljesíti szolgálatát főparancsnokként.

Az 1954. június 29-i hatályba lépő Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt nem kerül átadásra, mivel helyette Hadiéremmel tünteti ki.

A kitüntetés a Hivatalos Közlönyben fog megjelenni határozatként a közeljövőben.

Csatolt dokumentum: 1 oklevél az érintett személynek.

Agostini dandártábornok és főparancsnok,⁵¹
A Személyzeti Hivatal helyettes vezető parancsára

Másolatot kap:

– Az Idegenlégió Sidi-bel-Abbès-i [Algéria]

laktanyájának parancsnoka, Ezredes úr

Csatolt dokumentum: 1 kivonat a 140. számú

1954. december 15-i napiparancsról

– Voinot alezredes, a 8. marokkói lövészezred parancsnoka

Dong-Haban, Közép-Vietnamban – „tájékoztató céljából”

⁵⁰ Voinot alezredesről sem a rendelkezésünkre álló szakirodalmak, sem pedig az online elérhető katonai adatbázisok nem szolgáltak érdemi információkkal.

⁵¹ Agostini dandártábornokról és főparancsnokról sem a rendelkezésünkre álló szakirodalmak, sem pedig az online elérhető katonai adatbázisok nem szolgáltak érdemi információkkal.

8.

Slapsi az 1950-es évek második felében Algériában is helytáll a küldetések során

Francia Köztársaság

Oklevél

Észak-Afrikában, Algériában végrehajtott *biztonsági és rendfenntartási műveletekért* járó Francia Emlékérem Slapsi Lajos számára.

1957. február 14.

A szárazföldi fegyveres erők
algériai ügyekért felelős államtitkára⁵²

A nemzetvédelmi és fegyveres
erők minisztere⁵³

⁵² Ekkor a felelős államtitkár Max Lejeune francia politikus volt, aki 1909 februárjában született és 1995 novemberében hunyt el. A Negyedik Köztársaság alatt sikeres politikai karriert futott be: 1946-tól 1958-ig, illetve 1946 decemberétől 1959 januárjáig végig parlamenti képviselő volt, és tizenegy alkalommal töltött be különböző miniszteri tisztségeket. Az algériai háború idején az algériai függetlenség ellenzője volt és a köztársasági Algéria támogatójaként hivatkozott magára. Lásd CAHON, 2011, 154–167.

⁵³ Ekkor Maurice Bourgès-Maunoury volt a miniszter, aki 1914 augusztusában született és 1993 februárjában hunyt el. A második világháború alatt a francia ellenállás aktív tagja volt, 1957-ben pedig miniszterelnök, majd 1958-ig belügyminiszter. 1960-ban hagyott fel politikai tevékenységével. Lásd MUSÉE DE L'ORDRE DE LA LIBÉRATIONA.

9.

Egy korábbi kitüntetés megerősítése

Megjelent az 1955. február 10-i Hivatalos Közlönyben

Francia Idegenlégió

Becsület
És
Hűség

Bátorság
És
Fegyelem

Kivonat

az 1954. december 15-i, 140. számú napiparancsról

Paul ELY tábornok,
Franciaország főbiztosa és az indokínai szárazföldi,
haditengerészeti és légierők főparancsnoka

Slapsi Lajos törzsrőrmester, a 2. légiós gyalogezred (2e REI) kötelékében szolgáló 94209-es katonai azonosítószámmal rendelkező legionárius, a lövészzakasz parancsnoka a Ðièn Bièn Phu-i (észak-vietnami) harcok során bátorságával, elszántságával és erejével kiemelkedő teljesítményt nyújtott. Különösen 1954. április 15-én, amikor teljesítette a rábízott veszélyes küldetést azzal, hogy megfutamította a vietnamiakat és visszaszerelte az általuk elfoglalt lövészárkot. Slapsi Lajos április 22-én megsebesült a vezetői kötelessége ellátása közben, miközben a harcállásponton lévő embereit ellenőrizte, és lázadók támadtak rájuk állásaikban erős tüzérséggel és aknavetőtüzzel. A törzsrőrmester tanúbizonyosságot tett bátorságáról és példamutató szakmai lelkiismeretességéről.

Ez a felterjesztés magában foglalja a Pálmaággal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetését.

A Saigonban állomásozó thévenet-i Rekreációsközpont főparancsnoka ezúton visszavonja az 1954. június 29-én hatályba lépő Ezüstcsillaggal ékesített Tengerentúli Hadikereszt kitüntetését, amelyet egy rangosabb elismerés vált fel.

Hiteles másolatot kap:
Arnault alezredes
az Idegenlégió Sidi-bel-Abbès-i (Algéria)
laktanya parancsnoka⁵⁴

1955. február 16.

⁵⁴ Paul Arnault 1911 augusztusában született Cherbourg-ban és 1988 novemberében hunyt el Avignonban. Arnault 1931-ben kezdte meg tanulmányait a Saint-Cyr Katonai Akadémián és két évvel később alhadnagyként végzett. 1935-ben hadnagyként az 1. légiós gyalogezredhez, majd Algériában és Marokkóban a 3. légiós gyalogezredhez irányították. A második világháborúban a 13. légiós könnyűdandár kötelékében szolgált. Csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz és sikeres katonai karriert futott be. 1946-tól 1948-ig Indokínában teljesített szolgálatot. Ezt követően 1950-ben Sidi-bel-Abbès-ben az 1. légiós

10.

Slapsi Lajos utolsó kitüntetései egyike

Francia Köztársaság
Hadiérem Kitüntetés
Bátorság és Fegyelem

A Francia Köztársasági Elnök,
A Becsületrend nagymestere nevében⁵⁵

A Becsületrend nagykancellárja⁵⁶

Slapsi Lajos, a 2. légiós gyalogezredben szolgáló törzsőrmester (született: Magyarország, Pécs, 1926. november 10.) számára az alábbi, 1955. február 3-i rendelet alapján hatályba lépő, **Hadiéremmel ékesített bizonyítványt** nyújtja át.

Párizs, 1961. június 3.

Pecsételve és nyilvántartásba véve
a 775 400 iktatási szám alatt
A Becsületrend és a Hadiérem
szolgálatainak vezetője

11.

Slapsi Lajos haláláról értesítik az édesanyját

Elismervény

Alulírott Slapsi Katalin (férjzett nevén Stermeczki), pécsi, III. kerületi, Uzsok utcai 2. sz. lakos, tudomásul veszem a Hadügyminisztérium 1966. április elsejei 0987 I/I-13/INT-442.982 iktatási számon történő határozatát, miszerint Slapsi Lajos főtörzsőrmester szolgálati cselekmények közben életét vesztette.

(Ismeretlen keltezés)
(Hiányzó aláírás)

gyalogezred kötelékében szolgált, ahol az Idegenlégió központi helyőrségének parancsnokává is kinevezték. 1967-ben szerelt le. Lásd MUSÉE DE L'ORDRE DE LA LIBÉRATIONb.

⁵⁵ Az Ötödik Köztársaság elnöke ekkor Charles de Gaulle volt, aki 1959 és 1969 között töltötte be az államfői tisztséget.

⁵⁶ A Becsületrend nagykancellárja a Francia Köztársaság magas rangú képviselője, akit a köztársasági elnök választ ki a Becsületrend nagykeresztesei közül. Mandátuma hat évre szól, de többször is megújítható. A tisztséget polgári vagy katonai személyiség töltheti be, de általában marsallokat vagy tábornokokat bíznak meg ezzel a tisztséggel. Ekkor Georges Catroux volt a nagykancellár, aki 1954 és 1969 között töltötte be ezt a pozíciót. Lásd GRANDE CHANCELLERIE DE LA LÉGION D'HONNEUR.

12.

Slapsi Lajos halála után megkapja a francia állampolgárságot

Francia Köztársaság

Közegészségügyi
és
Népesedési Minisztérium

Népesedési
és
Társadalmi Főigazgatóság

Honosítási osztály

5.882 X 60 – 91 –

Másolat

Kivonat

1961. február 13-i határozat

Közzétéve 1961. február 19-i Hivatalos Közlönyben

Francia állampolgárság megszerzése

ELSŐ CIKK

A következő külföldiek vehetik át a francia állampolgárságot (NAT), újból megkaphatják azt (REI) vagy a szüleiknek köszönhetően kaphatnak polgárjogot (EFF):
– Slapsi Lajos, született Pécs (Magyarország), 1926. november 10., francia állampolgárság megszerzése (NAT).

Másolatot kap:

A Népesedési

és

Szociális Főigazgatóság főigazgatója⁵⁷

⁵⁷ Az akkori főigazgató Bernard Lory volt. Lory 1921-ben született Párizsban és 1979-ben hunyt el Chamonix-ban. Az Ötödik Köztársaság kezdetével került a Népesedési és Szociális Főigazgatóság főigazgatói posztjára. Bernard Lory célja az volt, hogy megfelelő szociális környezetet teremtsen minden francia lakosnak, valamint hogy a magánintézményeket a hátrányos helyzetű gyermekek számára is elérhetővé tegye. Lásd ENFANTS EN JUSTICE.

13.

Slapsi Lajos Algériában is kiemelkedő harctéri teljesítményt nyújtott halála előtt

3. LÉGIÓS GYALOGEZRED

KITÜNTETÉS

Slapsi Lajos, 3. légiós gyalogezred (3e REI) 3. zászlóaljában szolgáló törzsőrmester az Ezred 1958. december 17-i, 548. számú napiparancsának alapján kitüntetésben részesül a 2. marokkói gyalogos hadosztály (2e DIM) és a kelet-kaszentínai főparancsnok rendeletének megfelelően.

A KITÜNTETÉS INDOKA:

A szakasz parancsnokaként, kiképzőjeként és harcosként is figyelemre méltó tulajdonságokkal rendelkezik. Több mint három éven keresztül aktívan részt vett az ezred harcaiban Aurès-nél (Algériában), az El Milia övezetben és a kelet-kaszentínai területeken egyaránt, különösen 1958 októberében és novemberében Morris Le Calle térségében.

Ez a kitüntetés feljogosítja az Ezüstcsillaggal ékesített Katonai Érdemkereszt viselésére.

Corta ezredes,
a 3. légiós gyalogezred parancsnoka⁵⁸

⁵⁸ Renaud de Corta 1915 februárjában született Párizsban és 1979 áprilisában hunyt el Saint-Mandéban. Renaud de Corta a Saint-Cyr Katonai Akadémián tanult. 1958 és 1960 között a 3. légiós gyalogezred parancsnoka volt, pályafutása során számos háborúban vett részt. 1940 júniusában csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz, ahol a 13. légiós könnyűdandár kötelékében szolgált. Ezt követően Szíriában, Észak-Afrikában és Indokínában is részt vett a harcokban, valamint közreműködött az olaszországi hadműveletekben és a provence-i partraszállásban is. Kiemelkedő harctéri teljesítményéért tizenhat kitüntetést kapott. Lásd MUSÉE DE L'ORDE DE LA LIBÉRATIONC.

14.

Az utolsó kitüntetés

3. LÉGIÓS GYALOGEZRED

KITÜNTETÉS

Slapsi Lajos, 3. légiós gyalogezred (3e REI) 3. zászlóaljában szolgáló főtörzsőrmester az 1960. március 21-i, 121. számú napiparancsának alapján kitüntetésben részesül a 2. marokkói gyalogos hadosztály (2e DIM) és a kelet-kaszentínai főparancsnok rendeletének megfelelően.

A KITÜNTETÉS INDOKA:

A szakaszparancsnok párját ritkító bátorsággal rendelkezik. 1959. november 16-án és 17-én a Djebel Taya szikláin (Guelma régióban) és a barlangbejáratokban sáncoló lázadók egy csoportjával folytatott heves harc során – a meglehetősen erős tűz ellenére – egy gránáttal megtisztította az állást. A lázadók 9 halottat és 3 puskát hagytak maguk mögött.

Ez a kitüntetés feljogosítja a Bronzcsillaggal ékesített Katonai Érdemkereszt viselésére.

Torquat alezredes,
a 3. légiós gyalogezred parancsnoka⁵⁹

⁵⁹ Torquat de La Coulerie alezredesről sem a rendelkezésünkre álló szakirodalmak, sem pedig az online elérhető katonai adatbázisok nem szolgáltak érdemi információkkal.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ÁBTL
JPM ÚLGYO
MDH
- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabbkori Gyűjteményi Osztály
Mémoires des Hommes, <https://www.memoiredeshommes.sga.defense.gouv.fr/>. (Utolsó letöltés: 2023. július 18.)

*

- ACADÉMIE DES SCIENCES
D'OUTRE-MER
- ACADÉMIE DES SCIENCES D'OUTRE-MER, Académiciens. *ARBAUMONT Jean d'*, <https://academicoutremer.fr/academiciens/?aId=972>. (Utolsó letöltés: 2023. július 18.)
- ACOSTA LÓPEZ
2022
- Alejandro ACOSTA LÓPEZ: *Los voluntarios españoles de la Primera Guerra Mundial en la historiografía*, In: *Revista de historiografía*, (2022) 37. sz. 303–326. <https://e-revistas.uc3m.es/index.php/REXHISTO/article/view/6207/5566>. (Utolsó letöltés: 2023. július 10.)
- BÁBA
2022
- BÁBA Viktória: *Francia lobogó alatt hadakozó spanyolok az algériai háborúban*, In: *Fejezetek a hadtörténelemből 10.*, szerk. BENE Krisztián – KISS Márton – SARLÓS István, Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022.
- BENE
2022
- BENE Krisztián: *Az indokínai háború során elesett magyar idegenlégiósok*, In: *Mediterrán Világ*, (2022) 51. sz. 22–38.
- BENE
2023a
- BENE Krisztián: *Francia Indokína: A francia gyarmatbirodalom távol-keleti gyöngyszeme*, In: *Rubicon*, 34. (2023) 2–3. sz. 108–119.
- BENE
2023b
- BENE Krisztián: *Identité sans frontières : Le mythe et l'esprit de corps de la Légion étrangère*, In: *Études Sur La Région Méditerranéenne*, (2023) 129–139. https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/mediterran_tanulmanyok/article/view/44648. (Utolsó letöltés: 2023. július 10.)

- BENE
2023c
BENE Krisztián: *Magyarok 1939–40-ben a francia hadseregben. Általános jellemzők és egyéni életutak*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, (2023) 1. sz. 47–82.
- BLOND
2008
Georges BLOND: *Histoire de la Légion étrangère*, Paris, Perrin, 2008.
- CADEAU–COCHET–
PORTE 2021
Ivan CADEAU – François COCHET – Rémy PORTE: *La guerre d'Indochine. Dictionnaire*, Paris, Perrin – Ministère des Armées, 2021.
- CAHON
2011
Julien CAHON: *Max Lejeune. Du socialisme réformiste au centrisme réformateur*, In: *Histoire@Politique*, 14. (2011) 2. 154–167. <https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2011-2-page-154.htm>. (Utolsó letöltés: 2023. július 18.)
- COMOR
1988
André-Paul COMOR: *L'Épopée de la 13ème Demi-brigade de Légion Etrangère 1940-1945*, Paris, Nouvelles Editions Latines, 1988.
- COMOR
2013
André-Paul Comor: *La Légion Etrangère. Histoire et dictionnaire*, Paris, Robert Laffont – Ministère de la Défense, 2013.
- DE GMELINE
2016
Patrick DE GMELINE: *Nouvelle histoire de la Légion étrangère*, Paris, Perrin, 2016.
- ENFANTS EN JUSTICE
ENFANTS EN JUSTICE, *Bernard LORY*, In: Ministère de la Justice, <https://enfantsenjustice.fr/?lory-bernard-1921-1979>. (Utolsó letöltés: 2023. július 11.)
- GASPAR CELAYA
2017
Diego GASPAR CELAYA: *Huir, resistir, sobrevivir*, ed. Carlos FORCADELL ÁLVAREZ – Carmen FRÍAS CORREDOR, Madrid, Universidad de Alcalá, 2017, 439–450.
- GRANDE CHANCELLERIE
DE LA LÉGION
D'HONNEUR
GRANDE CHANCELLERIE DE LA LÉGION D'HONNEUR, *Les ordres nationaux et les décorations. Le grand chancelier*, <https://www.legiondhonneur.fr/fr/page/le-grand-chancelier/72>. (Utolsó letöltés: 2023. július 11.)
- JORDAN
2006
David JORDAN: *Francia Idegenlégió 1831-től napjainkig*, Budapest, Ventus Libro Kiadó, 2006.

- HARANGI-TÓTH
2022
HARANGI-TÓTH Zoltán: *Az indokínai háború hatása a hadművészet fejlődésére, a szemben álló felek szervezeti, harc-eljárásbeli változásainak tükrében*, Doktori disszertáció, Budapest, 2022.
- LARROUMET
2004
Marie LARROUMET: *Mythe et images de la Légion étrangère*, Paris, L'Harmattan, 2004.
- LÉGIFRANCE
Légifrance, *Publications officielles. Journal Officiel, Décret n° 2018-1096 du 6 décembre 2018 relatif au certificat de bonne conduite délivré aux militaires servant à titre étranger*, <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000037779549>. (Utolsó letöltés: 2023. július 11.)
- MAÑES POSTIGO
2009
Joaquín MAÑES POSTIGO: *Españoles en la Legión extranjera francesa*, Barcelona Inedita, 2009.
- MAÑES POSTIGO
2013
Joaquín MAÑES POSTIGO: *Añoranzas Hispanas De La Legión Extranjera*, La Palma del Condado, Magase, 2013.
- MARCHAND
2017
Thierry MARCHAND: *En poèmes*, In: *Inflexions*, 35. (2017) 2. sz. 45–60. <https://www.cairn.info/revue-inflexions-2017-2-page-45.htm>. (Utolsó letöltés: 2023. július 11.)
- MONTAGNON
1999
Pierre MONTAGNON: *La Légion étrangère de 1831 à nos jours*, Paris, Pygmalion, 1999.
- MUSÉE DE L'ORDRE
DE LA LIBÉRATIONa
MUSÉE DE L'ORDRE DE LA LIBÉRATION, *Les Compagnons de la Libération. Maurice BOURGÈS-MAUNOURY*, <https://www.ordredelaliberation.fr/fr/compagnons/maurice-bourges-maunoury>. (Utolsó letöltés: 2023. július 9.)
- MUSÉE DE L'ORDRE
DE LA LIBÉRATIONb
MUSÉE DE L'ORDRE DE LA LIBÉRATION, *Les Compagnons de la Libération. Paul ARNAULT*, <https://www.ordredelaliberation.fr/fr/compagnons/paul-arnault>. (Utolsó letöltés: 2023. július 9.)
- MUSÉE DE L'ORDE
DE LA LIBÉRATIONc
MUSÉE DE L'ORDE DE LA LIBÉRATION, *Les Compagnons de la Libération. Renaud CORTA (de)*, <https://www.ordredelaliberation.fr/fr/compagnons/renaud-corta-de>. (Utolsó letöltés: 2023. július 9.)

- NÓVÉ
2016
NÓVÉ Béla: *PATRIA NOSTRA, '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban*, Doktori disszertáció, Eger, 2016, http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/17/1/N%C3%B3v%C3%A9_B%C3%A9la_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf. (Utolsó letöltés: 2023. július 17.)
- PALÓCZ
2022
PALÓCZ Márk: *Osztrák–Magyar légionáriusok az első világháborúban*, In: *Fejezetek a hadtörténelemből 10.*, szerk. BENE Krisztián – KISS Márton – SÁRLOS István, Pécs–Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság, 2022.
- PRISONNIERS DE GUERRE
Les secteurs postaux militaires pendant la guerre d'Indochine, <https://prisonniers-de-guerre.fr/les-secteurs-postaux-militaires-pendant-la-guerre-dindochine/>. (Utolsó letöltés: 2023. július 9.)
- T. TOM
2019
Steven T. TOM: *First to Fight. An American Volunteer in the French Foreign Legion and the Lafayette Escadrille in World War I*, Guilford, Stackpole Books, 2019.
- THIÉBLEMONT
2002
André THIÉBLEMONT: *Unités de combat en Bosnie (1992-95): la tactique déstructurée, la débrouille, le ludique*, In: *Les Champs de Mars*, 12. (2002) 2. sz. 85–122. <https://www.cairn.info/revue-les-champs-de-mars-ldm-2002-2-page-85.htm>. (Utolsó letöltés: 2023. július 9.)
- VÁRDAI
2021
VÁRDAI Levente: *A leventeintézmény létrejötte és nevelési célkitűzései*, In: *Iskola a társadalmi térben és időben IX.*, szerk. ÁCS-BÍRÓ Adrienn – MAISCH Patrícia – MOLNÁR-KOVÁCS Zsófia, Pécs, 2021.
- VÁRDAI
2023
VÁRDAI Levente: *Magyar és francia trikolór alatt szolgálva. Egy magyar származású francia idegenlégiós életútja*, In: *Újkor.hu*, 2023. április 19. <https://ujkor.hu/content/magyar-es-francia-trikolor-alatt-szolgalva-egy-magyar-szarmazasu-francia-idegenlegios-eletutja>.

Géczi Róbert

A cionizmus és a zsidók kivándorlása Romániából (1945–1960)

„Ha a dolgok így folytatódnak nálunk, Romániában, akkor öt esztendő múlva én leszek az utolsó zsidó Romániában. Hát lehet, hogy némileg túlzok, de valószínűnek látszik, hogy öt év múlva legfeljebb 2-3000 zsidó lesz Romániában” – olvashatjuk az alább közölt 8. dokumentumban Moses Rosen¹ romániai főrabbi 1960-ban tett kijelentését.

A 295 641 km² területű Nagy-Romániában 1930. december 29-én végzett népszámlálás adatai szerint az ország lakossága 18 057 026 lelket számlált. A népesség etnikai megoszlása a következő volt: románok 12 981 324 (71,89%), magyarok 1 425 507 (7,89%), németek 745 421 (4,13%) zsidók 724 115 (4,03%), rutének 582 815 (3,22%). További nemzeti kisebbségek: oroszok, bolgárok, cigányok, törökök, szerbek, horvátok, lengyelek, görögök és szlovének.² 1940-ben Románia a Molotov–Ribbentrop-paktum következtében kénytelen volt Észak-Bukovinát és Besszarabiát átadni a Szovjetunióknak, a második bécsi döntés következtében Észak-Erdélyt Magyarországnak, majd az 1940. szeptember 7-én aláírt krajovai megállapodás értelmében Dél-Dobruzsát³ Bulgáriának. A mindennek következtében területének egyharmadát elveszítő Román Királyságban 1941. április 6-án rendeztek újabb népszámlálást. Ekkor az ország lakossága mindössze 13 535 757 fő volt. A 22 kisebbségből a magyarok 407 188 (3,01%), míg a zsidók 315 003 (2,33%) lelket számláltak.⁴

A világháború utáni első népszámlálást 1948-ban tartották. Ekkor a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés hiányzott a kérdőívben, és csak az anyanyelvről lehetett nyilatkozni. A 15 872 624 lakosból ekkor 13 597 613 román (85,7%), 1 499 851 magyar (9,4%), 138 795 fő pedig jiddis (0,9%) anyanyelvűnek vallotta magát.⁵ Az 1956 telén tartott népszámlálás alkalmával mind a nemzetiségről, mind pedig az anyanyelvről gyűjtöttek adatot. Ekkorra az ország lakossága elérte a 17 489 450 lelket. A románok

¹ Moses Rosen (Mojnest/Moinești, 1912 – Bukarest, 1994) jogász, rabbi, 1948–1994 között főrabbi, a Romániai Zsidó Hitközségek Szövetsége (Federația Comunităților Evreiești din România) elnöke. 1989 után nagy feltűnést keltett azon kijelentése, mely szerint Románia területén a második világháború alatti népirtás 400 ezer áldozatot szedett. Jeruzsálemben temették el.

² INSTITUTUL, 1938.

³ Románul Cadrilater. A Duna, a Beli Lom és a Kamcsija folyók, valamint a Fekete-tenger közötti terület. Adminisztratív szempontból két megyéből áll. Ezek románul Durostor és Caliacra, bolgár nevükön Dobrics és Szilisztra. A második Balkán-háború (1913) után Románia kapta meg, majd a Neuilly-sur-Seine-ben kötött béke megerősítette a román uralmat. A krajovai megállapodás óta Bulgáriáé. A párizsi békeszerződés nem rendelkezett hovatartozásáról.

⁴ ACHIM, 2008, 31.

⁵ GOLOPENȚIA–GEORGESCU, 1948, 37.

14996114, a magyarok 1587675, a németek 384708, a zsidók 146264, a cigányok 104216, az ukránok 60479, a délszlávok 46517, az oroszok 38731 főt számláltak. Ezzel szemben az anyanyelvi megoszlás szerint a román és a magyar anyanyelvűek száma magasabb – 15080686, illetve 1653700 – volt, míg 395374 fő német, 34337 jiddis, 66882 cigány, 68252 ukrán, 43057 délszláv, 45029 orosz anyanyelvűnek vallotta magát. Az adatok arra engednek következtetni, hogy a zsidók és a cigányok egy része a román vagy a magyar nyelvet tekintette anyanyelvének.⁶

A második világháború után a délkelet-európai országok közül Romániában élt a legtöbb zsidó.⁷ Ugyanakkor az adatokból látni, hogy negyed évszázad alatt számuk hat-százézerrel csökkent, ami az észak-erdélyi magyar anyanyelvű zsidóság koncentrációs táborokban történt megsemmisítésével, a Romániánál maradt területek zsidósága elleni atrocitásokkal és Transznisztriába való deportálásukkal, illetve később a Palesztinába való emigrációval magyarázható.

Romániából Izraelbe három nagyobb hullámban zajlott az emigráció. Az első hullám 1948–1951, a második 1969–1973 között, a harmadik pedig 1989-ben játszódott le.

A Jewish Telegraphic Agency 1947. júniusi jelentése szerint Romániából 1945-ben 150 ezer zsidó kérte kivándorlását, de a hivatalos statisztikák szerint csak 40 ezer hagyta el az országot.⁸ Mindezekkel párhuzamosan a zöldhatáron folyamatosan zajlott a nem hivatalos elvándorlás Magyarországon és Jugoszlávián keresztül.⁹ 1944 és 1947 között főleg a koncentrációs táborok túlélői alijáztak. Az 1947-es pénzügyi reform, a Moldovát sújtó éhínség, valamint az erősödő antiszemitizmus tovább fokozta az exodust. 1948-ban Móse Sárett¹⁰ felkérte Ana Paukert,¹¹ hogy ismerje el Izrael államot, amit a román külügy június 11-én keltezett táviratában meg is tett. Reuven Rubin,¹² Mordechai

⁶ RECENSĂMÎNTUL POPULAȚIEI, 1961, XXXIV, XXXVI.

⁷ BABEȘ, 2011, 90.

⁸ UO., 93.

⁹ LEVY, 2016, 151.

¹⁰ Móse Sárett (Herszon, 1894 – Jeruzsálem, 1965) cionista vezető. Izrael külügyminisztere (1948–1954), majd miniszterelnöke (1954–1955).

¹¹ Ana Pauker, születési neve Rabinsohn (Codăești, 1893 – Bukarest, 1960) kommunista politikus. A világon az első női külügyminiszter (1947–1952). Szegény zsidó családban született. Iskoláit Bukarestben végezte. 1915-ben belépett a szociáldemokrata pártba. Itt ismerkedett meg Marcel Paukerrel. 1921-ben Genfben tanult, ahol házasságot kötött Marcel Paukerrel. Romániában illegális kommunista propaganda és lázadásra való felbujtás miatt férjével együtt többször letartóztatták. 1928 és 1934 között a Szovjetunióban élt. Moszkvában elvégezte a Komintern által működtetett Nemzetközi Lenin Iskolát. A Komintern alkalmazottjaként több alkalommal nyugat-európai kiküldetésben vett részt. 1935-ben letartóztatták, illegális politikai tevékenység és a román kormány elleni merénylet vádjával tíz évre ítélték. Közben férje a Szovjetunióban zajló nagy tisztogatás áldozata lett (erről hivatalosan csak az ötvenes években értesítették). 1940 novemberében túszcseré révén kiadták a Szovjetunióknak. 1944-ben tért vissza Romániába. A Központi Bizottság első titkára lett. A pártban az úgynevezett „moszkoviták” fejeként már 1945–1946 során konfliktusba került a nemzetinek nevezett kommunisták vonalával. 1952-ben megbuktatták és bebörtönözték. Sztálin halála után szabadult, de 1954 tavaszáig házi őrizetben tartották. Haláláig fordítóként dolgozott a Politikai Kiadónál. A Ceaușescu-rezsim rehabilitálta.

¹² Reuven Rubin, születési neve Rubin Zelicovici (Galac/Galați, 1893 – Tel-Aviv, 1974) izraeli festő, politikus. Izrael első romániai nagykövete.

Namir¹³ és Ana Pauker többszöri tárgyalása után évi 40-50 ezer kivándorlóban egyeztek meg. 1948-ban a Szovjetunió Izrael-ellenes és antiszemita politikája Romániában is éreztette hatását, ezért jelentősen lecsökkent az Izraelbe kivándorlók száma. A szovjet befolyás és az agyelszívás következményének felismerése miatt ugyanis Románia szigorú feltételekhez kötötte a kivándorlást: elsősorban a 14 évnél fiatalabbak, a 60 évnél idősebbek, a nem szellemi tevékenységet folytatók, a nők, illetve izraeli rokonsággal rendelkezők kaphattak kivándorlási vízumot. Az izraeli nagykövetség ekkor kezdeményezte pénzügyi támogatás kilátásba helyezését a kivándorlások felgyorsítása érdekében, de a Román Kommunista Párt nem fogadta el az ajánlatot. A román belügyminisztérium épülete előtt óriási sorokban kiutazási engedélyért várók 1949. február 17-én tüntetni kezdtek. A mintegy 20 ezres tömeg az ügyintézés befagyasztásának feloldását követelte. A román hatóságok három izraeli cionista aktivistát őrizetbe vettek,¹⁴ majd pár nap múlva megjelent a belügyminisztériumnak a cionista szervezetek feloszlására vonatkozó rendelete. A tavaszi hónapokban havonta alig száz zsidó hagyhatta el az országot, s ezek fele nem is volt román állampolgár.¹⁵

Mindezek ellenére 1949 augusztusában a Román Kommunista Párt enyhített a kivándorlást korlátozó feltételeken, s ennek következtében 1949 novembere és 1950 áprilisa között 12 500 kivándorló hagyhatta el az országot, míg 1950 első félévében további 60 ezer fő kapott kiutazási vízumot.¹⁶ Ez a folyamat 1951-ig tartott, amikor a Politikai Bizottság újabb szigorításokat vezetett be, s a párt vezetősége minden igénylés elutasítása mellett döntött. Ana Pauker és Teohari Georgescu¹⁷ újabb lobbizásának köszönhetően azonban 1951-ben 100 ezren, míg 1952-ben további 50 ezren vándoroltak ki Izraelbe.¹⁸ 1952 áprilisában végül teljesen felfüggesztették a kiutazási engedélyek kibocsátását. Újabb alijázási hullám egy évtized múlva, 1962-ben játszódott le.

Külön érdemes megemlíteni a holokausztot túlélő erdélyi magyar anyanyelvű zsidóságot, melynek döntő része önazonossági dilemmát élt meg: magyarként nem védte meg őket saját országuk, a magyar állam. Ebből a helyzetből a kivezető utat számukra

¹³ Mordechai Namir, születési neve Mordechai Nemirovsky (Nemirov, 1897 – Tel-Aviv, 1975) cionista vezető, izraeli politikus, diplomata. 1949 és 1950 között Izrael kelet-európai és szovjetunióbeli megbízottja. Tel-Aviv polgármestere (1959–1969).

¹⁴ A három aktivistát kémkedés vádjával bíróság elé állították, de még az ítélet meghozatala előtt Ana Pauker utasítására szabadlábra helyezték, és kiutasították őket az országból. (LEVY, 2016, 157.)

¹⁵ Uo., 156.

¹⁶ BABEŞ, 2011, 94.

¹⁷ Teohari Georgescu (Bukarest, 1908 – Bukarest, 1976) kommunista politikus. Egyházi iskolában tanult, majd nyomdászként dolgozott. A Párt Központi Bizottságának tagja. Illegális politikai tevékenységért tíz évre ítélték. A karánsebesi (Caransebeş), majd a zsilvásárhelyi (Târgu Jiu) börtönökbe került, 1944-ben szabadult. 1945 és 1952 között belügyminiszter, Gheorghiu-Dej elkötelezett híve. Részt vett a Román Kommunista Párt előző vezetője, Fóris István (Brassó, 1892 – Bukarest, 1946) meggyilkolásában. Fanatikus kommunista, az ő nevéhez kötődött a román Gulag megteremtése. 1952-ben letartóztatták. Bűneit beismerte, elítélték, Sztálin halála után szabadult, 1953-tól 1972-es nyugdíjazásáig nyomdavezető volt.

¹⁸ LEVY, 2016, 160.

a magyar-zsidó identitás feladása és a románságba való beolvadás, illetve a kivándorlás nyújthatta.

Az alábbi – főleg a magyar Külügyminisztérium és a Bukaresti Magyar Nagykövetség levelezését tartalmazó, az 1950 és 1960 közötti évtizedből származó, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai között található – dokumentumok¹⁹ a romániai zsidók három évtized alatti drasztikus fogyatkozására világítanak rá.

A források valódiságának megőrzése érdekében megmaradtak a fogalmazási fordulatok, de a szerzők gépelési hibáit a mai helyesírási szabályok alapján javítottuk.

Források

1.

Kálló Iván²⁰ bukaresti követ levele Kállai Gyula²¹ külügyminiszternek

Bukarest, 1950. június 7.

138/950. szig. biz

Előadó: Kecskédi köv. titk.

Szigorúan bizalmas!

Bukarest, 1950. jún. 7.

Tárgy: Izraeli kivándorlók kérdése.

A Román Népköztársaság területén egyre nagyobb méreteket ölt a zsidó származású egyének kivándorlási kérelme Izraelbe. Ez a kivándorlási láz súlyos problémák elé állítja a Román Népköztársaság kormányát úgy politikailag, mint gazdaságilag is.

Politikailag súlyos azért, mert a román néprétegekben egy bizonyos fokú antiszemitizmus áll fenn egyrészt, másrészt pedig a kivándorlók között, illetve a kivándorlásra jelentkezők közt nagyon sok a párttag is. Ez súlyos probléma elé állítja magát a Román Munkáspártot is. Pl.: Az Állami Könyvkiadón belül a technikai személyzet nagyrésze

¹⁹ MNL OL XIX-J-1-j, a Külügyminisztérium adminisztratív iratai. Románia (1945–1964) 16. doboz 80. tétel.

²⁰ Kálló Iván (Battonya, 1901 – Budapest, 1983). Tanonciskolát végzett, vasesztergályos és szövő. A ferencvárosi szociáldemokrata párt elnöke. Részt vett a földalatti kommunista mozgalomban. A háború után miniszteri tanácsos, majd 1948 és 1950 között a Külügyminisztérium Elnöki Főosztályának vezetője. 1950–1951-ben bukaresti, 1957–1958-ban tel-avivi, majd 1958–1961 között szófiai nagykövet. (BARÁTH–GECSENYI, 2015, 194.)

²¹ Kállai Gyula (Berettyóújfalu, 1910 – Budapest, 1998) kommunista politikus, Magyarország külügyminisztere 1949-től 1951-ig. Konceptiók perben elítélték, 1951 és 1954 között büntetését fegyházban töltötte. 1954-ben rehabilitálták. Ezt követően a Minisztertanács első elnökhelyettese, majd elnöke 1961 és 1967 között.

jelentkezett kivándorlásra. Magától érthető, hogy akkor, amikor a Román Munkáspárt amúgy is káderhiánnyal küzd, ez a tény egy erős érvágás lenne a Párt keretén belül is.

Gazdasági szempontból azért súlyos ez a kérdés, mert a kivándorlásra jelentkezők legtöbb része orvosok, technikusok, mérnökök stb. Az eddigi gyakorlat az volt román részről, hogy az illető kivándorlásra jelentkezőt, ha az üzemben vagy vállalatnál, vagy közhivatalban dolgozott, azonnal elbocsátották. De mivel hogy a kivándorlások elhárítása végett a román kormány a sajtón keresztül erős ellenpropagandát fejt ki, ezt a gyakorlatot is megszüntették, és most már nem mondanak fel az illető kivándorlónak, és dolgozhat tovább munkahelyén a kivándorlási időpontig. A kivándorlások megszüntetése, illetve annak egy szűkebb keretbe való szorítása erős érdeke a román kormánynak annál is inkább, mert a román gazdaság most van erős lendületben a romániai nehézipar és könnyűipar fejlődése, pedig erősen küzd szakemberhiánnyal, és mint ilyen nem mindegy, hogy a jó szakkadereket kiengedi vagy sem.

Ebből a célból a román sajtó nap mint nap közöl Izraelből érkezett leveleket, amelyek olyan egyénektől származnak, amelyek már kivándoroltak ugyan Izraelbe, de még vannak itt rokonai vagy barátai stb.

Az „izraeli paradicsom” ahogy a román sajtó nevezi jelenleg Izraelt a cionisták amerikai kiszolgálói vezetése alatt nem tudta biztosítani a kivándorlóknak még a legegyszerűbb életpiacsúlyozást [sem], nem beszélve arról, hogy a kivándorlók teljesen lakás nélkül vannak. Természetesen figyelemmel kísérjük a sajtó ellenpropagandájának hatását és azt, hogy a kivándorlók jelentkezése csökkeni fog-e vagy sem.

Itt kell megjegyezni, hogy a követséget is nap mint nap ostromolják magyar ajkú kivándorolni szándékozók abból a célból, hogy a követség igazolja azt, hogy nincsenek felvéve a magyar állampolgárok soraiba. Felsőbb utasításra természetesen ilyen igazolást a követség nem bocsát ki.

Kállai Gyula külügyminiszter elvtársnak!
Budapest

2.

Dr. Vas-Zoltán Péter²² osztályvezető Kálló Iván bukaresti követnek

Budapest, 1950. június 21.

Szám, tárgy: kintről.
Hivatkozási sz.: 138/ szig. biz.
Kálló István úrnak
rk. követ és megh. miniszter
Bukarest

Követ úr fenti számú jelentésében megemlíti, hogy a Román Népköztársaság területén egyre nagyobb méreteket ölt a zsidó származású egyének kivándorlási kérélmé Izraelbe. Ennek ellenpropagandájaként a román sajtó több levelet közöl, olyan egyénektől, akik már kivándoroltak, de kint nincs még megélhetési lehetőségük.

Kérem Követ urat, hogy a kérdést továbbra is figyelemmel kísérni szíveskedjék, különös tekintettel arra, hogy a sajtón kívül például a műszaki és egyéb értelmiség vagy munkásság kivándorlását, milyen eszközökkel próbálják még csökkenteni.

1950. június 21.

A miniszter rendeletére:
Dr. Vas-Zoltán Péter
osztályvezető

²² Vas-Zoltán Péter (Budapest, 1919 – Budapest, 1992) közgazdász, jogász, a közgazdaság-tudományok kandidátusa. A Külügyminisztérium munkatársa, osztályvezetője (1946–1950), az Igazságügyi Minisztérium főelőadója (1950–1958), majd az MTA Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője (1958–1964).

3.

Kálló Iván bukaresti követ levele Kállai Gyula külügyminiszternek

Bukarest, 1950. augusztus 28.

181/1950. szig. biz.

Szigorúan bizalmas!

Bukarest, 1950. augusztus 28.

Tárgy. jelentés Ehud Ávrel²³ izraeli követnél tett látogatásról

Az előzőleg nálam tett látogatását adtam vissza az izraeli követnek, akinél kb. 20 percig tartózkodtam. Sajnálátának adott kifejezést, hogy ilyen ritkán találkozunk, és hogy csak úgy kötelességszerű találkozásunkon van szerencséje velem beszélni. Igaz, mondta, hogy az ellenük működő propaganda nagyon erőteljes és úgy látszik, eredményes is. Pedig ők valóban demokratikus ország lévén szívesen működnek együtt a népi demokráciákkal és a Szovjetunióval. Megkérdeztem, mi volna, ha egy háború lenne, Izrael mennyire lenne demokratikus akkor? Kihangsúlyozta, hogy természetes[en] Izrael nem fog a szovjetellenes háborúban részt venni. Felhívtam a figyelmét az izraeli elnök²⁴ nemrégén tett nyilatkozatára, amely másra enged következtetni. Erre kijelentette, hogy az teljes egészében elferdítve került a közvélemény elé, ugyanúgy, mint sok minden más, ami Izraelről szól. Amerre csak néz az ember mondotta, mindig és mindenütt a cionizmust emlegetik, és így nehezítik meg az új demokratikus Izrael kialakulását.

Panaszkodott a követ, hogy Romániában mennyire megnehezítik a zsidók Izraelbe való kivándorlását. Különösen azt sérelmezte, hogy a román lapok milyen erőteljes propagandát fejtenek ki a kivándorlás ellen. Kétségtelen mondotta azonban, hogy nagy nehézségekkel kell megküzdeniük országépítésük folyamán, és nagyon sajnálja, hogy sehonnan sem kapnak támogatást.

Itt jelenteném még, hogy ugyancsak 25-én felkeresett Bauman osztrák ügyvivő, látogatása csak néhány percet vett igénybe és semmi érdemleges nem történt.

Kálló követ

Kállai Gyula Külügyminiszter elvtársnak,
Budapest

²³ Ehud Avriel születési neve Georg Überall (Bécs, 1917 – Tel-Aviv, 1980). Cionista politikus, hírszerző tisz, diplomata. 1948–1950 között Izrael prágai és budapesti, 1950–1951-ben bukaresti képviselője, majd római nagykövet (1965–1968).

²⁴ Háím Weizmann (Motal, 1874 – Rehovot, 1952) vegyész, cionista politikus, Izrael első államfője (1949–1952).

4.

Kálló Iván bukaresti követ levele Kállai Gyula külügyminiszternek

Bukarest, 1951. január 12.

11./1951. szig. biz. pol.

Előadó: Kecskédi köv. titk.

Szigorúan bizalmas

Bukarest, 1951. január 12.

Tárgy: Izraeli kivándorlások Romániából

A Román Népköztársaságban az Izraelbe való kivándorlás még mindig elég magas fokon áll. Annak dacára, hogy a felvilágosító munkába most már nemcsak a Demokrata Zsidószövetség, hanem a különböző tömegszervezetek, így pl. az Ifjúsági Munkásszövetség, valamint a Demokratikus Nők Szövetsége is bekapcsolódott. A felvilágosító munkát különösen az üzemekben végzik erősen, ahol veszélyeztetve van az, hogy nemcsak szakmunkások, hanem technikusok is kivándorolnak Izraelbe.

Külön meg kell jegyezni, hogy a Román Népköztársaságban a termelés frontján erősen küzdenek szakmunkáshiánnyal. Ehhez még hozzáadódik az is, hogy a kivándorlók közt adódnak orvosok is, akikre szintén nagy szükség van egészségügyi szempontból.

A tömegszervezetek felvilágosító munkája mellett a Demokrata Zsidószövetség óriási munkát fejt ki a cionista ügynökök leleplezésére, illetve azok működésének megakadályozására. Különösképpen erős munkára van szükség a moldvai, valamint az Északkelet-Erdély részeiben tartózkodó területeken,²⁵ ahol a zsidóság aránylag több létszámmal bír.

Úgy a zsidószövetség, mint általában a tömegszervezetek minden adódó alkalmat megragadnak arra, hogy bebizonyítsák a kivándorolni akarók előtt az Izraelben fennálló nyomort, és erre a célra amellet, hogy biztosítják az illetőnek a megélhetését a termelési fronton, tudomásul juttatnak már kivándoroltak leveleit, akik megírják levelükben az izraeli nyomort, és akik kifejezik az irányú óhajukat, hogy vissza szeretnének térni a Román Népköztársaságba. Ebbe a felvilágosító munkába bekapcsolódik a Zsidószövetség lapja is úgy a román, mint a magyar, és minden lehetőet megtesz, hogy megakadályozza a további kivándorlást.

Ennek dacára a kivándorlások még mindig magas fokon állnak, és nem is kell mást tenni, mint kimenni a pályaudvarra, ahol minden nap tömegével állnak a kivándorlók csomagjai. (Ugyanis minden poggyász a bukaresti pályaudvar vámszervezetén megy tovább.)

Az alábbiakban tömören ismertetem a Romániából való kivándorlás eddigi fázisát. A zsidók tömeges kivándorlása Palesztinába, azaz Izraelbe, 1947-ben kezdődött meg az

²⁵ Sic! (Kálló Iván levelei hemzsegnek a fogalmazási és helyesírási hibáktól – a leginkább szembetűnő helyesírási hibákat javítottuk.)

úgynevezett aliják formájában. 1947 nyarán és őszén a cionisták Romániában két aliját szerveztek meg, amelyekkel kb. egyenként 5-6000 zsidó emigrált. Abban az időben a hajókat a joint²⁶ bocsájtotta a kivándorlók rendelkezésére. 1947 év második felének elején kb. 3-4000 emigráns ment Bulgárián keresztül (Giurgiu–Ruse) Várnába, ahol a joint által rendelkezésre bocsájtott hajóra hajózták be őket. 1947 decemberében következett be az utolsó, a cionisták által megszervezett alija, amely a kivándorlók számára szempontjából minden eddigi aliját felülmúlt. Ebből az alkalomból 14.000 zsidó emigránst hajóztak be Constanțan keresztül két hajón, amelyet a cionisták bocsájtottak rendelkezésre. 1948 májusáig, vagyis az izraeli állam megalakulásáig Romániából kb. 32.000 zsidó vándorolt ki Palesztinába.

A fenti tömeges kivándorlás előidézte azt, hogy 1948-ban bekapcsolódjon a Zsidók Demokratikus Egyesülete²⁷ és igyekezzen megakadályozni az ily tömeges kivándorlásokat.

Az Egyesület első tevékenysége az volt, hogy nyilvánosságra hozta azt a rendelkezést, mely szerint a kivándorolni szándékozó zsidóknak jelentkezniük kellett az egyesületnél. Az egyesület valóban összeállította azoknak a zsidóknak a listáját, akik kivándorolni óhajtottak Izraelbe, és előzetes, valószínűleg politikai természetű felülvizsgálat után a feliratkozottaknak egy része meg lett hívva, hogy a ZsDE által rendezett politikai tanfolyamot látogassa, amelynek az eredményes elvégzése a kivándorlás elmaradhatatlan feltétele lett volna. Néhány hónap múlva, 1948 végén illetve 1949 elején azok a hallgatók egy része, akik a politikai tanfolyamot elvégezték, értesítést kaptak, hogy 48 vagy legjobb esetben 72 óra alatt készen kell lenniük, hogy behajózás miatt Constanța-ba utazzanak. (A tanfolyam több mint valószínű, politikai szűrőtanfolyam volt.) Ily módon a ZsDE által szervezett alijával kb. 3500-4000 zsidó vándorolt ki Izraelbe.

Meg kell jegyezni, hogy Izrael állam megalakulásáig, azaz 1948 májusáig a kivándorló zsidókat a mandátumhatalommal bíró Anglia nem engedte be, és azokat az angol hajók lefoglalták, majd Ciprusba vitték, ahol lágerekbe internálták őket.

1949 nyarán azok a zsidók, akiknek Izraelben rokonaik voltak, és azoktól bevándorlási engedélyeket kaptak, egyéni kérésekkel fordultak a Belügyminisztériumhoz, hogy kivándorlási engedélyeket kapjanak. Ilyen kérvényeket az első időkben csak szórványos számban nyújtottak be, miután azokhoz speciális nyomtatványok kellettek, és azokat a hatóságoktól nehezen lehetett megkapni. A hatóságok csak igen ritkán adtak helyt ezeknek a kérelmeknek, azaz inkább csak idősebb emberek kapták meg az engedélyt, olyanok, akiknek gyermekei vagy olyan gyermekek, akiknek szülei éltek Izraelben. 1949 év végén új rendelkezések jöttek, amelyek minden zsidónak lehetővé tették a kivándorlást függetlenül attól, hogy rokonai élnek-e Izraelben vagy sem. Ekkor kezdték meg a kérvénynyomtatványokat tömegesen kiadni. Ebben az időben egy kivándorlási tömegláz kezdődött a romániai zsidók között, és nagy számban nyújtották be kíván-

²⁶ Az American Joint Distribution Committee 1914-ben alakult azzal a céllal, hogy segítséget nyújtson az első világháború következtében sanyarú helyzetbe került kelet-európai zsidóságnak.

²⁷ A Zsidók Demokratikus Egyesülete (Comitetul Democrat Evreiesc) romániai baloldali, cionistaellenes párt. 1945 és 1953 között működött. Főbb ideológusai kommunisták voltak.

dorlási kérelmüket. A beadott kérvények száma megfelelő hivatalos adatok hiányában nehezen állapítható meg. Hozzávetőlegesen azonban 1950 áprilisáig kb. 25 000-re becsülhető. Hozzá kell fűzni, hogy miután ezek a kérvények családonként és nem egyénként lettek beadva, és így 3 főt számítva átlagosan egy családra, a kivándorlók száma 75 000 főt tehetett ki.

A román hatóságok a kivándorlási igazolványokat 1950 márciusától tömegesen adják ki, úgy hogy havonta 6-7000 zsidó vándorolt ki. Ez a nyári hónapokban volt, amikor a Transilvania hajó 4 utat tett havonta, és minden úttal 1700-1800 zsidót szállított. 1950 őszén a Transilvania hajó útjait havi négyről havi egyre korlátozta, és a hajó azóta nem visz magával több, mint 1000-1200 személyt. Ebben az időszakban fordult elő, hogy azok a zsidók, akik értesítést kaptak, hogy kivándorlási kérelmüket kedvezően intézték el, váratlanul ellenkező utasítást kaptak, sőt sok olyan volt, akinek már útlevél kézből volt, és bevonták az útlevelét. Azok, akik elutasító választ kaptak, valamint azok, akiktől útleveleiket elvették fellebbezést terjesztettek elő, és így sok közülük újból megkapta a kivándorló útlevelét.

A munkafolyamat most már kezd lanyhulni, illetve a kivándorlások kérdését kezdik szorítani újból. Így az 1950 év végéig azokból a kérvényekből, amelyek 1950. áprilisáig voltak benyújtva kb. 3000 nincsen elintézve. Az általános elképzelés az a kivándorlók között, hogy ezek a kérvények előbb-utóbb kedvezően elintézést nyernek, és hogy 1951. januárjában újabb kivándorlási kérelmek kerülnek majd benyújtásra. A jelek azonban azt mutatják, hogy a kormányzat most újból jobban fontolóra veszi a kivándorlások kérdését, és megnézi jól azt, hogy kiket enged ki. A dolog úgy néz ki, hogy a magyarországi zsidók visszavándorlását is ki fogják használni a kivándorlás megakadályozása érdekében.

Az 1950 áprilisáig beadott kérvények elintézésének leállításához még egy tényező is hozzájárult. Ugyanis 1950. január végén két megvesztegetési eset leplezték le az Útlevel-hivatalnál, és így az Útlevelhivatal több tisztviselőjét, akik állítólag megvesztegetési pénzeket fogadtak el, letartóztatták és vizsgálatot indítanak ellenük. Így az útlevél kiadása is természetesen elhúzódott, mert mindazok, akiknek kérvényét a gyanúsított tisztviselők egyike kezelte, nem kapták meg útleveleiket, miután azok is gyanúba keveredtek.

Ami a kivándorlók magukkal vihető értékeit illeti, a Külügyminisztérium egy listát állított össze, amelynek értelmében a kivándorlók magukkal vihették bútoraikat és használati tárgyaikat. 1950. június 8-án azonban új rendelkezés lépett életbe, melynek értelmében minden kivándorló csak 70, illetőleg 40 kg-ot vihet magával aszerint, hogy az illető a Román Népköztársaságban munkás, tisztviselő, nyugdíjas, foglalkozás nélküli, szabadfoglalkozású stb. volt. Ezek a rendelkezések állnak fent még ma is.

A jelek azt mutatják, hogy a kormányzat az elintézetlen kéréseket kedvezően intézte el, és ilyen formában a kivándorlás az utolsó hetekben újból erősen megindult.

Ugyancsak erősen indult meg az újbóli kérvények beadása is. Tekintettel arra, hogy az új kivándorlási kérések elég tömegesen mennek az illetékesekhez, meg kellett indítani az akciót a kivándorlás ellen. Ilyen formában aztán a felvilágosító munkának egyelőre

kevés eredményei vannak, de a megszervezés azt mutatja, hogy minden ok meglehet arra a gondolatra, hogy a kivándorlások illetve a kivándorlók száma csökkenni fog.

A kivándorlók az ingóságok megszigorítása mellett más megszigorításban is részesülnek. Így pl. a hajóba való beszállás után senkivel sem beszélhetnek. Pártvonalon pedig erősen elítélik azokat, akik kivándorolnak, de elítélik azokat is, akik jelentkeztek kivándorlásra, de valamilyen ok miatt visszamaradtak. Úgy néz ki a helyzet, hogy az illető kivándorolni akaró, de visszamaradt és bekapcsolódott a termelési munkába minden lehetőséget megkap arra, hogy becsülettel és tisztességgel végezze munkáját, és a párt esetleges más hibáit meg is bocsájtja, de a kivándorolni akaró folt egyelőre rajta marad, ami érhető is, mert hiszen a Párt minden lehetőt megtesz, hogy minden becsületesen dolgozni akaró ember megtalálja a helyét a termelési munkában. A kivándorlók anyagi kérdései pedig olyan formában áll, hogy az illető kivándorló 15 ezer lejt kell kifizessen a bukaresti izraeli követségen, ami természetesen nem fedezi az illető és családjának szállításával felmerülő költségeket, és így a többi költségeket a követség fedezi, mely összegkülönbözetet az illető kivándorlónak Izraelben kell kifizetni.

Még egyszer ki kell hangsúlyozni, hogy úgy a Párt, mint a kormányzat mindent megtesz annak érdekében, hogy a kivándorlások száma minimumra csökkenjen, és éppen ez az, ami okot adott arra, hogy a tömegszervezetek és az üzemi szervezetek bekapcsolódjanak ebbe a munkába, hogy ilyen formában a jövőbeni kivándorlások lehetőleg minél jobban csökkenjenek. Hogy ez mennyiben fog sikerülni az még egyelőre nem tudható, de az tény, hogy a kormányzat nem fukarkodik a cionisták elleni harc fokozásával, illetve a cionistaellenes propagandával, vagyis a becsületes zsidók felvilágosításával.

Kállai Gyula Külügyminiszter elvtársnak,
Budapest.

5.

Forgács Egon²⁸ osztályvezető levele Pataki László²⁹ bukaresti nagykövetnek Budapest, 1953. április 3.

04484/tit/1953

A/III

készült 2 példányban

Titkos!

A cionizmus aknamunkája Romániában

Magyar Népköztársaság követsége Bukarest

A Politikai Főosztály 1953. II. negyedévi munkaterve „A cionizmus aknamunkája Romániában a felszabadulástól napjainkig” címen összefoglaló előkészítését írja elő.

Kérjük Követ elvtársat, hogy a referatúra összefoglalójához a követség részben terjeszzen fel jelentést, részben pedig gyűjtse össze mindazokat az anyagokat, amelyek eddig megjelentek, akár sajtóban, akár pedig külön kiadványok formájában.

Tudvalevő, hogy Romániából éveken keresztül csaknem akadálytalanul lehetett kivándorolni. Mutasson a jelentés arra, hogy a bizonyos időközökben növekvő kivándorlásokat milyen körülmények tették lehetővé. Milyen működést fejtett ki és fejt ki a bukaresti izraeli követség a kivándorlás propagálására és megszervezésére. A kivándorolni szándékozók rendszerint a bukaresti izraeli követségen jelentették be kivándorlási szándékukat. Milyen eljárást követett az izraeli követség, valamint maguk az izraeli hatóságok a kivándoroltak kéréseinek elintézésére. Miképpen történt a kivándorolni szándékozók besorolása egyes útnak indított csoportokba. Milyen magatartást tanúsítottak a román szervek és elsősorban a román útlevélhatóságok. Könnyen megadták-e a kivándorlóknak a szükséges kiutazási engedélyt, milyen feltételek mellett engedélyezték a kivándorlást. A kivándorlást anyagi feltételekhez kötötték-e? A román sajtó éveken ke-

²⁸ Forgács Egon (Kassa, 1918 – Budapest, 1995). Prágában joghallgató, majd külügyi főiskolát végzett. Részt vett a kommunista mozgalomban. 1941 és 1943 között munkaszolgálatra hívták be, majd koncentrációs táborba deportálták. A háború után kiutasították Csehszlovákiából. A külügyminisztériumban különböző tisztségeket viselt, majd beosztott diplomata lett Prágában, később Bukarestben, Helsinkiben, Hanoiban és Varsóban. 1962 és 1965 között tiranai ideiglenes ügyvivő volt, 1969-ben az isztambuli főkonzulátus vezetőjének nevezték ki, ahol 1974-ig teljesített szolgálatot, végül 1975-től 1981-ig a brazil nagykövetséget vezette. (BARÁTH–GECSENYI, 2015, 165.)

²⁹ Pataki (Bachert) László (Budapest, 1908 – Budapest, 1986). Tanonciskolát végzett, lakatos és bádogos. Két évig az esti műszaki főiskolán tanult. A nagy háború után Erdélyben és Bukarestben élt. A második bécsi döntés után Budapesten tevékenykedett. Aktív szerepet vállalt a munkásmozgalomban. 1944-ben a nemzet totális mozgósításával és harcra állításával megbízott magyar királyi tárca nélküli miniszter mellé beosztott tábornok bírósága (volt VKF Bíróság) halálra ítélte. Büntetését életfogytiglanira változtatták, és Németországba deportálták. A kommunista hatalomátvétel után a Diósgyőri Gépgyár vezérigazgatója lett, 1951 és 1957 között bukaresti követ, majd nagykövet, ezután 1964-ig a koppenhágai követség vezetője. (Uo., 238.)

resztül harcolt a kivándorlás ellen, hangsúlyozta, hogy a cionizmus félrevezeti az egyszerű romániai zsidó dolgozókat, éppen ezért óva intette őket a kivándorlástól. Kivándoroltaktól Izraelből érkezett eredeti levelek közlésével igyekezett felvilágosítani a romániai zsidóságot, hogy milyen sors vár rájuk Izraelben. Szerkesztőségi cikkekben, riportokban vázolta azt a nyomorúságot, amelybe – a lakás- és élelemhiány következtében – a kivándorolt családok kerültek. Egy-egy csalódott és Romániába visszavándorolt család tapasztalatait miképpen népszerűsítették, hogy ezzel is gátat vessenek a kivándorlásnak?

Mindezek ellenére mégis miért volt lehetséges, hogy Romániában éveken keresztül lehetőség nyílt a szervezett kivándorlásra?

Térjen ki a jelentés a továbbiakban az alábbiakra is:

1. A cionista mozgalom rövid áttekintése a felszabadulás előtt.
2. A felszabadulás után engedélyezett mozgalom volt-e? Ha igen, meddig?
3. Kik játszották személy szerint a vezető szerepet, azoknak milyen kapcsolatai voltak a felszabadulás utáni vezető román politikusokkal?
4. Az Izraelbe való kivándorlási propagandát a cionisták szervezték és irányították.

Ezek kapcsolatai az izraeli követséggel.

A bukaresti követségen nyilván rendelkezésre állnak az „Unirea” című lap eddigi évfolyamai, amelyek bőséges anyagot szolgáltatnak. Ezeket a követség természetesen használja fel a jelentés összeállításánál, majd terjessze fel az eredeti lappéldányokat is. Természetesen a jelentés ne szorítkozzék kizárólag a sajtóban megjelent anyagra, hanem igyekezzék saját véleményét, észrevételeit és értesüléseit is belefoglalni.

Kérjük, hogy a jelentést és az összegyűjtött anyagot szíveskedjék a májusi futárral felterjeszteni.

Budapest, 1953. április 3.

Forgács Egon osztályvezető

6.

Pataki László jelentése

Bukarest, 1953. május 22.

A Magyar Népköztársaság Követsége

408 / titk. 1953.

Előadó: Kalmár köv. titkár

Készült 3 példányban

2 példány a központnak

1 példány a követségen

Bukarest, 1953. május 22.

Tárgy: A cionizmus aknamunkája Romániában

Hiv. sz: 04484/titk. 1953.

Mell: csomag /adm. postában/

A második világháború előtt a romániai zsidó lakosság száma megközelítette a félmilliót. Magyarországon és Lengyelországon kívül itt éltek Európában a legnépesebb zsidó tömegek. Természetes, hogy ilyen körülmények között a cionista szervezetek tevékenysége is főleg az említett három országra összpontosult Európában. Romániában a háború előtt – legálisan vagy illegálisan – a cionista szervezetek összes árnyalatai működtek, a szélsőjobboldali „Betár”³⁰ szervezettől kezdve a vallásos zsidóságot tömörítő „Mizrachi”³¹ szervezeten keresztül, egészen a baloldali szociáldemokrata állásfoglalású „Hasomér Hacair”³² szervezetig. A legnagyobb tömegekkel rendelkező és legbefolyásosabb cionista szervezet azonban a vallásos zsidóságra támaszkodó ultrareakciós „Hapoel Hamizrachi”³³ szervezet volt. Meg kell említeni a WIZO-t³⁴ (Nemzetközi Cionista Nőszervezet), amely csaknem kizárólag gyűjtéssel foglalkozott, a kivándorlás szervezésében nem vett részt.

Ezek a szervezetek kiterjedt propaganda-hálózattal rendelkeztek, és tevékenységük két irányba folyt: egyrészt gyűjtési akciókat vezettek, amelyek célja földvásárlás volt Palesztinában, másrészt pedig ifjúsági részlegeikben a kivándorlásra készülő fiatalokat képezték ki földmunkára az úgynevezett „hachsára” (előkészítő) telepeken. Ebben az

³⁰ A Bné Bétár revizionista mozgalmat Zeev Vlagyimir Zsobotinszkij (Odessa, 1880 – New York, 1940) Rigában, 1923-ban önvédelmi céllal hozta létre. A Betárt Magyarországon 1928-ban alapították, kezdetben a Magyarországi Cionista Szervezet sportszakosztályaként, majd 1935 áprilisában külön szervezetté alakult. (VESZPRÉMY, 2018, 104.)

³¹ A Tóra tanaihoz és a hagyományokhoz ragaszkodó cionisták szervezete, mely 1902-ben alakult Vilniusban.

³² Marxista-cionista mozgalom. 1913-ban alakult Galiciában. A második világháborúban földalatti mozgalom formájában küzdött a Harmadik Birodalom ellen.

³³ A Hapoel HáMizrach 1922-ben alakult. A mozgalom a zsidó nép egységét a vallásban, a nemzetiségben és a társadalmi igazságosságban látta megvalósulni.

³⁴ Women's International Zionist Organization. Az 1920-ban alapított nőszervezet fő célja a rászorultak megsegítése.

időben a Palesztinába irányuló zsidó kivándorlás elenyészően csekély volt, mivel a zsidó kis- és nagypolgárság utópiának tekintette a zsidó állam kérdését. A fiatalok is csak egészen gyér számban szánták rá magukat erre az útra. A cionista szervezetek tevékenysége így különösen arra összpontosult, hogy a zsidó lakosságtól minél több pénzt gyűjtse-
nek. A zsidóság adott is: úgy tekintette a cionista szervezeteknek juttatott anyagi támogatást, mint valami közösségnek járó adót, kapcsolata a cionistákkal azonban ezzel nagyrészt ki is merült.

A cionista szervezetek jelentősége a második világháború idején (különösen Romániában) alaposan megnövekedett. Vezetőik ebben az időben a zsidó hitközségek vezető köréből kerültek ki, élükön Dr. Wilhelm Fildermann³⁵ nagyiparossal, a „Joint” romániai elnökével (akinek a náciok iránt tanúsított lojalitásáról jellemző adatokat közölt a kolozsvári „Igazság” c. lap 1953. május 12-i száma) és Zissu³⁶ közismert cionista vezérrel. Ebben az időben a propaganda-tevékenység arra összpontosult, hogy a faji üldöztetésben szenvedő zsidóság figyelmét Palesztina, „az üldöztetéstől való megszabadulás egyetlen lehetséges útja” felé fordítsa.

A második világháború idején a cionista szervezetek gyűjtési akciója a háború előttinél jóval komolyabb méretekben folyt. Az így összegyűjtött igen nagy összegek egy részének felhasználásával a cionista vezetők tömeges kivándorlást igyekeztek szervezni. Sikerült is 1942-ben és 1943-ban néhány ilyen csoportot útba indítaniuk. A Sztruma gőzös, amely a constantai kikötőből futott ki, az egyik ilyen kivándorlócsoporthal a nyílt tengeren elsüllyedt (nem messze a török partoktól). A szerencsétlenséget mindössze egy vagy két ember élte túl.³⁷

A háború alatt a cionista szervezetek majdnem kizárólag a Zsidó Központ útján fejtették ki tevékenységüket, mert működésük törvényesen be volt tiltva. Ennek ellenére hatalmas munkát végeztek. Amikor azután Románia 1944. augusztus 23-án felszabadult,³⁸ ezek a szervezetek újra napvilágra kerültek és még fokozottabb mértékben folytatták aktivitásukat.

A felszabadulás után Romániában ismét életre keltek a cionista szervezetek összes árnyalatai. Ebben az időben azonban legerősebb két szervezet a jobboldali szociáldemokrata állásfoglalású „Ichud” (az izraeli Hisztadruth Haovdim³⁹ nevű többségi párt romániai alakulata) és a fentebb említett „Hapoel Hamizrachi” volt. A szervezeteket

³⁵ Wilhelm Filderman (Bukarest, 1882 – Párizs, 1963) ügyvéd, politikus. 1919 és 1947 között a Romániai Zsidó Szövetség (Uniunea Evreilor Români) elnöke, a román parlamentben a zsidó kisebbség képviselője. 1943-ban Transznisztriába deportálták. 1948-ban Franciaországba emigrált.

³⁶ Abraham Leib Zissu (Karácsonykő/Piatra Neamț, 1888 – Tel-Aviv, 1956) író, publicista, üzletember, mecénás, cionista politikus. A Romániai Zsidó Párt tiszteletbeli elnöke. 1951-ben letartóztatták, a cionista perben elítélték. 1956-os szabadulása után alijázott.

³⁷ A Struma nevű gőzöst 1941. február 13-án egy szovjet tengeralattjáró elsüllyesztette. A támadásnak összesen 769 áldozata volt, egyedül a 18 éves David Stoliar élte túl.

³⁸ 1944. augusztus 23-án Mihály király vezetésével Románia a tengelyhatalmak mellől átállt a szövetségesek oldalára. Hivatalosan az ország 1944. október 25-én szabadult fel, amikor Nagykarólynál az utolsó német katona is elhagyta az országot.

³⁹ A Szocialista Cionisták Pártja 1920-ban alakult Haifában.

– amelynek központja Bukarestben volt – tartományonként szervezték s csaknem minden városban voltak alakulataik. Az „Ichud” szervezetnek például külön autonóm vezetősége volt Moldova, Munténia és Erdély–Bánát részére. A szervezeteknek kiterjedt propaganda hálózatuk volt, nagyszámú könyvet és brosúrát adtak ki, és központi sajtószervezettel rendelkeztek. Az egyik újság, a „Renașterea Noastră”⁴⁰ román nyelven jelent meg Bukarestben, a másik pedig magyarul Kolozsvárott „Egység” címmel.

A romániai cionisták politikai tevékenysége egyértelműen reakciós volt; legbefolyásosabb exponenseik szoros kapcsolatban álltak a jobboldali romániai pártokkal, sőt a fasisztákkal is. Mayer Ebner⁴¹ cionistavezető pl. 1926-ban közös listán jelöltette magát az antiszemita politikát hirdető Octavian Goga-val,⁴² Blank zsidó bankár⁴³ meg egyike volt Goga legbökezőbb finanszírozóinak. A cionistákat cinkosi szövetség fűzte Vaida-Voevod-hoz,⁴⁴ a fasizmus romániai szálláscsinálójához is, aki – mint Erős László⁴⁵ idézi az „Igazság” c. lap 1953. május 12-i számában – „ismételten rokonszenvét fejezte ki” a cionista mozgalom iránt.

A háború után a cionisták a Palesztinába való kivándorlás propagálása és szervezése mellett kémtevékenységet fejtettek ki. (Ebben az időben a romániai cionisták vezetői Wilhelm Fildermann,⁴⁶ Zissu, Dr. Marton Ernő,⁴⁷ Dr. Zalman,⁴⁸ Szőnyi István,⁴⁹ Hönig Ernő, Mahler Károly, Huppert József, Dr. Rozenhal, Erdélyben Reiter Károly⁵⁰ stb.

⁴⁰ Magyarul: Újjászületésünk.

⁴¹ Mayer Ebner vagy Meir Ebner (Csernovic/Cernăuți, 1872 – Tel-Aviv, 1955) bukovinai zsidó politikus, publicista, ügyvéd, alsóházi képviselő, majd szenátor. A Romániai Zsidó Párt elnöke. 1940-ben Palesztinába emigrált.

⁴² Octavian Goga (Resinar/Rășinari, 1881 – Csucs/Ciucea, 1938) román költő, író, politikus, 1937–1938-ban Románia miniszterelnöke. Az első zsidótörvény a nevéhez kötődik. 1920-ban megvette a csucsai Boncza-kastélyt.

⁴³ Mauriciu Blank (Pitești, 1848 – Bécs, 1929) zsidó mágnás, nagyiparos, befektető, Románia legrégebbi bankjának, a Marmorosch-Blank Banknak a tulajdonosa. Ősei a 18. században telepedtek le Havasalföldön.

⁴⁴ Alexandru Vaida-Voevod (Alparét/Bobilna, 1872 – Nagyszeben/Sibiu, 1950) erdélyi politikus, 1906-tól magyarországi országgyűlési képviselő román nemzetiségi programmal, majd a Romániával való egyesülés szorgalmazója, rövid ideig több alkalommal miniszterelnök, később Hitler híve.

⁴⁵ Erős László (Kolozsvár/Cluj-Napoca, 1913 – Kolozsvár/Cluj-Napoca, 1998) jogász végzettségű újságíró. A *Tribuna*, az *Erdély*, az *Új út*, az *Igazság*, a *Falvak Dolgozó Népe*, az *Előre* napi- és hetilapok munkatársa.

⁴⁶ Wilhelm Filderman (Bukarest, 1882 – Párizs, 1963) romániai jogász, politikus, a zsidóság érdekeinek képviselője. 1929–1941 között és 1944–1945-ben a Romániai Zsidó Szervezetek Szövetségének elnöke. 1948-ban Franciaországba emigrált.

⁴⁷ Marton Ernő (Dicsőszentmárton/Tárnăveni, 1896 – Tel-Aviv, 1960) erdélyi zsidó író és szerkesztő. A Kolozsváron megjelenő *Új Kelet* hetilap alapítója és főszerkesztője. 1946-ban kivándorolt Izraelbe.

⁴⁸ Zalman Iagnov (Craiova, 1896 – Bukarest, 1962) sebész, egyetemi tanár. A Temesvári Orvosi és Gyógy-szerészeti Intézet megalapítója, haláláig a Bukaresti Orvostudományi Egyetem professzora.

⁴⁹ Bánlaki Szőnyi István (Bánlak/Banloc, 1913 – Bukarest, 1967) bánági zsidó festőművész, hithű kommunista. A bukaresti Nicolae Grigorescu Képzőművészeti Főiskola tanára, majd rektorhelyettese.

⁵⁰ „Temesvárott az első világháború éveiben a cionista ifjúság élénk zsidó életet szervezett. Zsidó Ifjak Köre volt társaságuk neve, majd a háború után, 1920 és 1940 között az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, amelynek élén kezdetben Fischer Tivadar, majd Fischer József, s két temesvári cionista, Vermes Ernő és Reiter Károly álltak, sikeresen szervezte egész Erdély és a Bánát területén a cionista munkát Palesztina és a zsidó nép érdekében.” (CARMILLY-WEINBERGER, 1995, 280.)

voltak.) Maga Fildermann a felszabadulás után Donald Dunhamnak,⁵¹ az amerikai hírszerző iroda tagjának utasításai szerint dolgozott és – mint a Joint romániai fiókjának vezetője – számos vasgárdista, hitlerista háborús bűnös megszöktetésében segédkezett.

A romániai szabotőr- és kémperekben is sorozatosan lelepleződtek a cionisták államellenes, bomlasztó üzelmei. A resicai kártevők perében került napvilágra, hogy Max Auschnitt⁵² 1945–47-ben jelentős összegeket juttatott a cionista szervezeteknek, ugyanakkor Petrascu-t,⁵³ az illegális vasgárdista-mozgalom vezetőjét is pénzelte. Fildermann kémtevékenységére a bukaresti angol és amerikai tájékoztató irodák leleplezésénél is fény derült. A Duna–Fekete-tengeri csatorna szabotőrjei között is megtalálható volt Aurel Rozei-Rosenberg⁵⁴ cionista.

A cionista szervezetekkel egyidőben alakult meg a háború után Romániában a CDE (Comitetul Democrat Evreesc – Zsidó Demokrata Bizottság),⁵⁵ melynek célja az volt, hogy a zsidó lakosságot bevonja a termelő munkába és a szocializmus építésébe. Ez a szervezet eleinte hasztalanul harcolt a cionista szervezetek befolyása ellen és a felszabadulást követő két-három évben igen gyenge eredményeket ért el. A felszabadulás után a román fővárosban és nagyobb vidéki városokban az amerikai „Joint” szervezet segélyező kirendeltségei is megkezdték működésüket. Ezek a kirendeltségek készpénzt, ruhaneműt, iratokat, igazolványokat, sőt menetlevelet is adtak a deportálásból visszatért zsidóknak, valamint azoknak, akik ki akartak vándorolni. A felszabadulást követő első két évben a Palesztinába történő kivándorlások kivétel nélkül a Joint költségére és közbenjárásával bonyolódtak le, javarészt szárazföldi úton. Ekkor még a kivándorlók ún. „liftek” (hatalmas szállító ládák) igénybevételével egész holmijukat magukkal vihetették, – arany- és ezüsttárgyak, szőnyegek, valamint villamos berendezések és gépek kivételével.

Ebben az időben – a nagyobb cionista szervezetek munkájának továbbfejlesztésére – Palesztinából cionista aktivisták érkeztek Romániába, akik átvették a propaganda-tevékenység és a kivándorlás adminisztratív részének irányítását. Így például 1947-től kezdve egy Méir nevű palesztinai megbízott vezette a palesztinai jobboldali szakszerve-

⁵¹ Donald Dunham (1919–2002) a CIA elhárítóisztje, 1957-ben szerepet játszott Rudolf Ivanovics Abel szovjet kém leleplezésében és elfogásában.

⁵² Max Auschnitt (Galac/Galați, 1888 – New York, 1957) nagyiparos, vállalkozó. A Romániai Gyáriparosok Országos Szövetségének alelnöke, a Resicabányai Hengerműgyár igazgatótanácsának tagja. II. Károly uralkodása alatt kegyvesztett lett, elítélték, cégeit államosították. A háború után az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

⁵³ Nicolae Petrașcu (Felsőszombatfalva/Sâmbăta de Sus, 1907 – Nagyszeben, 1968) román politikus, középiskolai tanár. A Mihály Arkangyal Légiónak ideológusa, 1940-től a mozgalom főtitkára. A légió lázadása után (1941) Németországba menekült. A háború befejeztével visszatért Romániába, ahol 1948-ban letartóztatták és tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték a „Nagy hazaárulás” perben. Az 1964-es amnesztia alkalmával szabadult.

⁵⁴ Aurel Rozei Rosenberg (Galac/Galați, 1907 – Konstanca/Constanța, 1952) zsidó mérnök. Konceptió per áldozata, szabotázs vádjával több mérnöktársával együtt halálra ítélték.

⁵⁵ A CDE baloldali értékeket hirdető párt, nem volt cionista szervezet. A kommunista párt szövetségeseként működött.

zeti szövetség (Hisztadruth) megbízásából az Ichud szervezet kivándorlócsoportjait. Évente többször megtette az utat Palesztina és Románia között.

Ugyanebben a kezdeti időszakban nagyszámú kivándorlásra előkészítő telep működött, ahol az ifúságot képezték ki. A fiataloknak, amikor bevonultak ezekre a telepekre, tulajdonképpen el kellett végleg búcsúzniuk családjuktól, mert távozásuk hirtelen történt, és sokszor még annyi idejük sem volt, hogy becsomagoljanak az útra. A kivándorlócsoportok általában meglepetésszerű hirtelenséggel indultak útnak, mivel az utazások szoros kapcsolatban voltak a hamarjában kötött esetenkénti megállapodásokkal, amelyeket azonnal végre kellett hajtani. A tengeri úton történt kivándorlások a Joint által – Palesztinában vagy más országokban – vásárolt hajókon történtek. Ezek a hajók többnyire olyan siralmas állapotban voltak, hogy gyakran utolsó útjukat tették meg Constanța és Haifa között, és utána már nem lehetett azokat használni.

A csoportok javarésze mindamellett főleg szárazföldi úton hagyta el az országot. Bécsen keresztül Olaszországba utaztak a kivándorlók, ahol hajóra szálltak és eleinte Haifában, majd később ciprusi angol internálótáborban kötöttek ki, ahonnan csak hónapok, esetleg évek után kerültek ki Palesztinába.

A csoportos – kollektív útlevelemmel szervezett – kivándorlás utolsó szakaszában (1947 második felében) az előkészítés feladata a CDE-re (Zsidó Demokrata Bizottság) hárult, amelynek szervezeteinél a kivándorolni szándékozók feliratkozhattak. Amikor a kivándorlók listáját összeállították, a feliratkozottak részére a CDE esti tanfolyamot szervezett, amelynek célja az volt, hogy „politikai nevelést” nyújtson a kivándorlásra jelentkezők számára. 1947 augusztusában és szeptemberében így 3 csoportban több ezer ember vándorolt ki. Ezek csupán kézicsomagokat vihettek magukkal, de lehetőség volt arra, hogy Romániában maradt hozzátartozóik utánuk küldjék bútoraikat és egyéb holmijukat. Ez az akció – így a tanfolyam létrehozása is – kétségkívül a vezetőségben tevékenykedő és a későbbiek során kiküszöbölt cionisták mesterkedésének volt az eredménye. A szemináriumok előadói is javarészt cionisták voltak, akik az első szállítmánnyal el is hagyták az országot. A tanfolyamokra való felvétel egyébként jobbára üzleti alapon történt: pénzzel sok mindent „el lehetett intézni” a CDE akkori vezetőinél. A Bizottság még egy ideig számos (elsősorban személyi) problémával küzdött; 1950-ben azután (a július 27–28-án tartott bővített vezetőségi ülés eredményeképpen) újjászervezték mind a központi szervezet, mind pedig kb. 60 helyi szerv vezetőségét és tevékenységét. Ekkor már (Leibovici Șerban⁵⁶ nagynemzetgyűlési képviselő, a zsidó hitközségek szövetségének főtitkára irányításával) erőteljesebb és szélesebb körű akciót tudott folytatni a Bizottság a cionisták propagandájának ellensúlyozására. Előadásokon, tanfolyamokon, a sajtóban és minden rendelkezésére álló egyéb eszközzel igyekezett meggyőzni a zsidó lakosságot (elsősorban a dolgozókat) a kivándorlás céltalanságáról és leplezte le az izraeli kormány népellenes politikáját, valamint a kivándorlók kinti nyomorúságos életét.

⁵⁶ Leibovici-Șerban Herșcu (Karácsonykő/Piatra Neamț, 1909 – Bukarest, 1986) Petru Groza miniszterelnökhöz közel álló romániai baloldali zsidó politikus.

1948-ban – Izrael állam megalakulása után – a helyzet alapvetően megváltozott. A cionista szervezetek célja lényegében az volt, hogy a zsidó állam felállításáért harcoljanak és a kivándorlás megszervezésével Palesztinába zsidó többséget telepítsenek. Amikor a zsidó állam megalakult, tevékenységük tulajdonképpen feleslegessé vált Izrael állam határain kívül, létjogosultságuk valójában megszűnt. A CDE aktivistái és a hatóságok igyekeztek gyorsítani a feloszlás folyamatát és az izraeli követség felállítása után napok alatt felszámolták a szervezetek székházait, irattárait stb. (vezetők jó része már előzőleg kivándorolt, az itt rekedtek nagy részét pedig a későbbiek során letartóztatták). A kivándorlás adminisztratív intézését ekkor Izrael állam diplomáciai képvisellete, illetve a román belügyi szervek vették át.

Ezután a kivándorlás már csak egyéni útlevéllel volt lehetséges, a Belügyminisztérium illetékes szervéhez, nevezetesen a Milícia Főigazgatóságához benyújtott egyéni kérelem alapján. Mindamellet ez a jelentkezés is tömeges jellegű volt: 1948. január–február hónapban többoldalas űrlapokat osztottak a milícián a kivándorolni szándékozók részére, akik – nevük kezdőbetűjének megfelelően – meghatározott napokon jelentkezhettek azokért. A kitöltött űrlapok és az azokhoz mellékelte okmányok beadása után mind az útlevelet, mind a hajóra való beosztást a milícia adta ki, általában több hónapi, sok esetben 1–2 évi várakozás után. (1950-től már nem útlevelet adtak ki, hanem csak kiutazásra jogosító úti okmányt, amelyen fel volt tüntetve, hogy „visszautazásra nem jogosít”.) Számosan vannak, akik a mai napig sem kaptak választ kérelmükre. A jelentkezők időközben nagyrészt eladták holmijukat, mert a dolgozók (szakszervezeti tagok) 70 kg-os, a nem dolgozó személyek pedig 40 kg-os csomagot vihetek magukkal. Az egyéni útlevélkérdőnek azonban a birtokában kellett lennie az izraeli bevándorlási vízumnak is, amelyet eleinte a bukaresti követséghez benyújtott kérvény útján lehetett megszerezni. Később a kivándorolni szándékozó maga kellett, hogy írjon izraeli rokonainak vagy ismerőseinek, hogy küldjenek onnan beutazási vízumot. Amikor az megérkezett, az izraeli követség értesítette az illetőt, hogy a vízum rendelkezésére áll. Tény azonban, hogy ez az eljárás az izraeli követség részéről nem volt egyéb, mint pusztán formalitás, mert a vízumot mindenki akadálytalanul megkaphatta. Később azután e „korlátozás” is megszűnt, és mindenki, aki fel tudta mutatni a román kiutazási vízumot, automatikusan megkapta az izraeli beutazási vízumot is. Az izraeli követségnek minden nagyobb városban volt hivatalos orvosa, és a kivándorlóknak ebben az időben már nem kellett egyebet tenniük, mint hogy kitöltsék a követség hivatalos kérdőívét ottani rokonairól, azok vagyoni állapotáról, jövőendő tartózkodási helyükről stb., s ezen kívül fel kellett mutatniuk a követség orvosának jóváhagyó igazolását és a védőoltásokról szóló tanúsítványt.

A kivándorlók holmiját a bukarest-obori pályaudvaron egy külön erre a célra felállított vámhivatal vizsgálta meg. A kivándorlók különvonaton hagyták el a fővárost, amelyen csak útlevéllel rendelkező kivándorlók utazhattak. A vonatot – amely a constantzai kikötőig ment – nem hagyhatták el a kivándorlók, csak amikor felszálltak a hajóra (a kikötői utolsó vizsgálat után). Hozzá tartozóik meg sem közelíthették a kikötőt. Az utat a Transilvania motoros gőzös bonyolította le, amely átlag 10 naponként közlekedett

Constanța és Haifa között. A hajó egy-egy útja alkalmával a nyári hónapokban kb. 1500, télen 300-400 embert szállított el. A hajójegyeket az izraeli követség adta ki; később ez is a román hatóságok hatáskörébe tartozott, amelyek a viteldíjat az összes vízumokkal ellátott útlevel, illetve úti okmány egyidejű felmutatása esetén fogadták csak el. Azok a kivándorlók, akik nem rendelkeztek az útiköltségnek megfelelő pénzüsszeggel, beadtak egy kérvényt az izraeli követséghez, amely azután (kinti visszafizetés ellenében) fedezte a harmadikosztályú utazás költségeit Haifaig.

A kivándorlás ezen a módon egészen 1952 februárjáig folyt, s az összes kivándoroltak száma mintegy 80-100.000-re tehető. Fenti időpont óta nem ment több zsidó kivándorló Romániából Izraelbe.

A román hatóságok – bár hosszú éveken át lehetővé tették a tömeges kivándorlást – az anyagi megszorításokon kívül igyekeztek erkölcsi nyomást is gyakorolni a jelentkezőkre. A kivándorlóknak – irataik beadásával egyidejűleg – ki kellett lépniük a pártból és túlnyomó részüket állásukból is azonnal elbocsájtották. (Azokat, akik valamilyen oknál fogva mégis Romániában maradtak, általában a korábbinál alacsonyabb beosztásban, kisebb fizetéssel foglalkoztatják.)

Orvosok, mérnökök, technikusok általában nem kaptak kiutazásra jogosító úti okmányt s a kivándorlók zöme idősebb, termelő munkát nem végző ember, valamint egészen fiatal gyermek volt.

A kivándorlás elleni propagandában nagy szerep jutott a CDE-nek, amely 1948–49-ben már komoly tömegszervezetté fejlődött és befolyását észrevehetően érvényesítette is. A szervezet két lapot adott ki: a román nyelvű „Unirea”-t (később „Drum Nou”-t), végül pedig a „Viața Noua”-t és a Kolozsvárott megjelenő magyar nyelvű „Új út” című hetilapot. A CDE 1953 márciusáig tevékenykedett s megszűnéséig (amely kb. egybeesett a „Viața Noua” c. lap megszűnésével) éles harcot folytatott a cionizmus ellen, sikeresen leleplezve annak reakciós jellegét. Népszerűsítette a zsidó nemzetiségű dolgozók szocialista építésben elért sikereit, szakmai átképző tanfolyamokat és iskolákat vezetett, politikai és ideológiai nevelőtevékenységet fejtett ki. Lapjainak hasábjain a CDE erőteljesen küzdött a kivándorlás ellen, és ez a harc később a központi lapokban is tükröződött. 1950-től kezdve a fővárosi és vidéki lapok – köztük a Scânteia⁵⁷ is – több cikkben leleplezték az izraeli kivándorlás valódi jellegét, az ottani kormány reakciós mivoltát, és rámutattak arra, hogy a zsidó dolgozók útja azonos a szocializmust építő Román Népköztársaság többi dolgozóinak útjával.

Az „Unirea” című lap „Ei nu se lasă înșelați”⁵⁸ című állandó rovatában tucatjával sorolta fel a jelentkezőstől visszalépő személyeket és ismertette a kivándoroltaktól érkező keserűhangú leveleket. A lap leleplező cikkeket is közölt egyes cionisták romániai kártevéseiről, népellenes cselekedeteiről. Így (1950. november 25-i számában) beszámolt a

⁵⁷ A romániai kommunista mozgalom hivatalos lapja. (A korabeli írásmód szerint: Scînteia.) A Lenin által alapított *Iskra* című politikai újság mintája alapján hozták létre. 1931 és 1940 között illegálisan jelent meg. 1944 és 1989 között a Román Kommunista Párt központi lapja.

⁵⁸ Magyarul: nem hagyják magukat átverni.

lap „Teich doktor” undorító figurájáról, aki mint a Sargorodba⁵⁹ deportált câmpulungi zsidók táborparancsnoka, a fasisztákkal összejátszva kínozza és kizsákmányolta a deportáltakat, elfeketézte a betegek orvosságát stb. Ma az izraeli parlament tagja és a cionizmus mártírjaként szerepel.

A CDE városi és kerületi szervezetei sorozatos „szimpozionokat” rendeztek, amelyek keretében előadások hangzottak el Izrael politikai és gazdasági helyzetéről. Ennek a komoly felvilágosító akciónak meg is volt az eredménye, mert az elmúlt évek folyamán nagyszámú zsidó dolgozó vonta vissza kivándorlási kérését, sőt adta vissza a már kibocsátott útlevelét.

A CDE minden bizonnyal részt vett annak a bizottságnak munkájában is, amely az útlevélkérelmek ügyiratai alapján eldöntötte, hogy ki kapja meg a menetlevelet. Ez a bizottság a Milícia Főigazgatóságának kivándorlási osztályán működött. A CDE feltehetően véleményezett is bizonyos eseteket, hiszen a kivándorlók személyének kiválasztásában is volt osztályharcjelleg. A nem dolgozók, a volt kereskedők, gyárosok, tőkések, öregek stb. könnyebben kaptak úti okmányt, viszont – főleg 1951–1952-ben – igen kevés fiatal és dolgozó hagyta el az országot. Ha meg is kapta egy dolgozó a kivándorlási engedélyt, a CDE igyekezett még egy utolsó percben is rámutatni elhatározásának helytelenségére. Sok esetben ez a közbelépés is eredményes volt: a dolgozók visszaadták menetlevelüket, és végleg lemondtak a kivándorlásról.

Palesztinából csak 1945–46-ban tértek vissza olyanok, akik a háború előtt vagy háború közben hagyták el az országot. Azok közül, akik 1946 után vándoroltak ki Romániából – néhány elszigetelt esettől eltekintve – senki sem tért vissza; részben a „vasfüggöny mögötti” helyzettel kapcsolatos rémterjesztés miatt, részben pedig egyszerűen azért, mert a hatóságok nem engedélyezték a kivándorlók visszatérését.

A kivándorlás – amely korábban a román hatóságok teljes hozzájárulásával, sőt tevékeny közreműködésével nagy arányban folyt – ma teljesen szünetel. Az a 60–70.000 ember, aki annak idején kivándorlásra jelentkezett, útlevelét azonban nem kapta meg s lépésének hátrányos következményeit mind a munkában, mind pedig a társadalmi életben érzi, időnként – mint legutóbb Eisenhower április 16-i beszéde⁶⁰ után – „biztos értesüléseket” terjeszt a kivándorlás újból való megindulásáról.

Minthogy a szervezett kivándorlás 1952 első negyedében szűnt meg, kézenfekvő az a feltételezés, hogy az azt követőleg leleplezett jobboldali elhajló csoport (amely mind a belügyi, mind a külügyi tárcát kezében tartotta) támogatta az akciót.⁶¹

⁵⁹ Ukrajnai település. 1941 és 1944 között Romániához tartozott.

⁶⁰ Dwight D. Eisenhower (Denison, Texas, 1890 – Washington, 1969) a második világháború tábornoka, az Amerikai Egyesült Államok 34. elnöke két cikluson keresztül, 1953-tól 1961-ig. A béke esélye (The Chance for a Just Peace for all Peoples) című beszéde Sztálin halála után hangzott el. Eisenhower a fegyverkezési verseny leállításáról, a katonai kiadások visszaszorításának szükségességéről, a szabad világ és a kommunista blokk országai közötti hidegháború enyhítéséről beszélt.

⁶¹ Teohari Georgescu belügyminiszterről és Ana Pauker külügyminiszterről van szó. Zalman Rabinsohn, Ana Pauker Izraelben élő testvére szerint Ana Pauker beismerte, hogy 1950-ben a Szovjetunió a csatlós államokra bízta az emigránsok kvótáját. (LEVY, 2016, 161.)

Adminisztratív postában egyidejűleg felterjesztem az Unirea című lap néhány 1950-ben megjelent számát, Erős László „A romániai cionista ügynökségek múltjából” című cikkét, valamint a kivándorlás elleni propaganda keretében megjelent két legkiemelkedőbb irodalmi művet: I. Ludo⁶² „Soldatul cățelului Toby” (Toby kutya katonája) és Balla Károly „Drága föld” című írását.

Pataki László követ

7.

Némety Béla⁶³ bukaresti nagykövet levele Sík Endre⁶⁴ külügyminiszternek

Bukarest, 1960. április 23.

A Magyar Népköztársaság Nagykövetsége

Szám: 189/1960. szt.

Készült: 3 példányban

2 példány: Minisztériumnak

1 példány: Nagykövetségnek

Előadó: Börcsök András

Szigorúan titkos!

Bukarest, 1960. április 23.

Tárgy: A kivándorlás néhány kérdése a RNK-ban

Mell: 1. db.

Az 1959. évben lezajlott széleskörű izraeli kivándorlás után a Román Népköztársaságban új jelleget ölt a kivándorlás. Míg az elmúlt évben a kitelepülések Izraelre és Nyugat-Németországra korlátozódtak, más országokra csupán néhány kivételes esetben adtunk átutazóvízumot, addig az 1960-as év első negyedében a kiadott tranzitvízumok azt tükrözik, hogy a kivándorlás más országok irányába is megindult. A mellékelt statisztika tükrözi a kivándorlások országokénti megoszlását 1960-ban kiadott tranzitvízumok szerint, de nem tükrözi a teljes kivándorlási számot, mivel más országokon keresztül

⁶² Isac Iacovitz Ludo (Jászvásár/Iași, 1894 – Bukarest, 1973) zsidó származású író, fordító és újságíró. 1953-ban állami kitüntetésben részesült.

⁶³ Némety Béla (Dég, 1922 – Budapest, 2012) a Leningrádi Textilipari Főiskolán diplomázott, majd az MSZMP Pártfőiskolájának végzettje. A háború után a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség újpesti tagozatának titkára. Különböző funkciókat töltött be a Minisztertanács Hivatalában, a Minisztertanács Titkárságán. 1954-ben előadó a Külügyminisztériumban, 1954 és 1956 között a berni követség, 1956 és 1958 között a szófiai nagykövetség, 1959-től 1962-ig a bukaresti nagykövetség vezetője, majd a Diplomáciai Testületet Ellátó Iroda vezetője. 1968 és 1971 között a varsói, 1973 és 1975 között a hanoi nagykövetség vezetője. (BARÁTH–GECSÉNYI, 2015, 233.)

⁶⁴ Sík Endre (Budapest, 1891 – Budapest, 1978) marxista politikus, jogász, a történettudományok kandidátusa. Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Washingtonban (1948–1949). 1954-ben külügyminiszter-helyettes, majd külügyminiszter (1958–1961). (UO., 254.)

igen nagyszámú kivándorló hagyta el az országot, tudomásunk szerint légi úton, Görögországon keresztül.

Megerősített információink szerint a kivándorlás komoly mértékben növekedni fog, mivel a román elvtársak arra az álláspontra helyezkedtek, hogy aki a népi demokratikus renddel nem ért egyet, az terhet jelent az ország számára, és ha szakmailag különböző módon nem szükséges a további visszatartása, nem zárkoznak el a kivándorlás engedélyezése előtt. Amint azt statisztikánk is mutatja, ennek tudható be, hogy a kivándorlás meglehetősen széles körben, igen sok országot érintve történik.

Megfigyeléseink szerint azok a kivándorlások, amelyek Franciaországba, Ausztriába történnek, lényegében burkolják az izraeli kivándorlások számát, hiszen az ügyfelek elmondása szerint, valamint egyéb következtetésekből ítélve ezekből az országokból tovább utaznak Izraelbe.

Ha a kivándorlások szakmai megoszlását vesszük figyelembe, meg kell állapítani, hogy zömmel az értelmiségiek közül kerülnek ki a kivándorlók, ezen belül is elsősorban ügyvédek és orvosok vannak nagy számmal. Ipari és földmunkások kivándorlása leginkább az NSZK-ra korlátozódik, akiknek családtagjai a második világháború után kerültek Nyugat-Németországba. Szembetűnő, hogy az NSZK-ba kizárólag csak öregek, míg a többi országba túlnyomórészt a fiatalabb korosztályhoz tartozók utaznak.

Ha a nemzetiségi megoszlást vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy a kivándorlók túlnyomó többsége a nemzetiségiek közül kerül ki, de az utóbbi időben mind gyakrabban tapasztalható eredeti román nemzetiségűek kivándorlása is.

A kivándorlási kérelmek elbírálása az utóbbi időben meggyorsult, és általában 3 hónap alatt választ adnak a feleknek. Az utóbbi időben számtalan visszaélést találtak az izraeli követség részéről a kivándorlásokkal kapcsolatban, ezért Jochanes Erez III. titkárt, az izraeli konzult néhány nappal ezelőtt kiutasították. Az itteni NDK nagykövetség több esetben erélyesen fellépett az NSZK-ba történő nagyszámú kivándorlás miatt, azonban amint a statisztika tükrözi, eredménytelenül, hiszen napról-napra emelkedő tendenciát mutat a Nyugat-Németországba történő kivándorlás. Míg az NSZK-ba történő kivándorlások esetében az útlevelbeszerzés meglehetősen könnyű, addig az NDK felé történő kivándorlások esetében különböző komplikációk vannak.

Az utóbbi időben a vám eljárásokkal kapcsolatban komoly megszorításokat alkalmaznak a román hatóságok. Egy régebben megjelent vámtörvényre hivatkozva személyenként csak 40-70 kg-os csomag kiszállítását engedélyezik. Néhány esetben ezt a rendelkezést magyar állampolgárokra is alkalmazták, azonban közbenjárásunkra tisztázták a kérdést és a Külügyminisztériumban közölték, hogy ezen eljárás a szocialista országokba utazó személyekre nem vonatkozik. Meg kívánom említeni, hogy a Magyar Népköztársaságba áttelepülő személyek kiutazásának engedélyezése is megkönnyebbült, és az első évnyelven 148 végleges letelepedésre jogosító vízumot adott ki nagykövetségünk.

Némety Béla nagykövet

Kimutatás

A Román Népköztársaságból 1960. január 1-től április 15-ig kivándorolt román állampolgárokról a célország szerint, akinek tranzitvízumot adtunk ki:

Európa (összes: 1099)

1. Anglia 16
2. Ausztria 132
3. Belgium 8
4. Csehszlovák Köztársaság 6
5. Franciaország 163
6. Hollandia 2
7. Lengyel Népköztársaság 11
8. NDK 5
9. NSZK 700
10. Olaszország 335
11. Svéd Királyság 9

Ázsia (összes: 436)

1. Izrael 435
2. Libanon 1

Afrika (összes: 3)

1. EAK⁶⁵ 1
2. Marokkó 2

Amerika (összes: 190)

1. Argentína 19
2. Bolívia 3
3. Brazília 94
4. Chile 9
5. Kanada 25
6. Kolumbia 9
7. Kuba 7
8. Uruguay 3
9. USA 12
10. Venezuela 9

Ausztrália (összes: 46)

A kivándoroltak száma: 1774

⁶⁵ Az Egyesült Arab Köztársaság Egyiptom és Szíria konföderációja volt 1958 és 1961 között.

8.

Rózsa⁶⁶ levele Némety Bélának Moses Rosenről

Budapest, 1960. június 21.

Szigorúan titkos!
Sajátkezű felbontásra.

Nagykövetség
Bukarest.
Némety Béla nagykövet elvtársnak

Kedves Némety Elvtárs!

Olt Károly elvtárstól, az Állami Egyházügyi Hivatalunk elnökétől értesítést kaptunk, hogy folyó év május havában átutazott Magyarországon dr. Moses Rosen romániai országos főrabbi, akinek alkalma volt a Ferihegyi repülőtéren beszélgetést folytatnia dr. Sós Endrével, a MIOKI⁶⁷ elnökével. Dr. Moses Rosen a beszélgetés során a zsidók romániai helyzetéről a mellékelt feljegyzésben foglaltakat közölte.

Megjegyzem, hogy a feljegyzésben ismertetett helyzetképet erősen túlzottnak és elfogultnak tartjuk, s ezért fenntartással kell fogadnunk.

A mellékelt feljegyzést kizárólag a Nagykövet elvtárs tájékoztatása céljából küldöm meg.

Budapest, 1960. június 21.
Melléklet: 1 db. feljegyzés.

Rózsa

Feljegyzés

dr. Sós Endrének, a MIOKI elnökének dr. Moses Rosen romániai országos főrabbi-val folytatott beszélgetéséről

Dr. Moses Rosen a következőket közölte a romániai zsidóság helyzetéről:
„Ha a dolgok így folytatódnak nálunk, Romániában, akkor öt esztendő múlva én leszek az utolsó zsidó Romániában. Hát lehet, hogy némileg túlzok, de valószínűnek látszik, hogy öt év múlva legfeljebb 2-3000 zsidó lesz Romániában. Az a tervem, hogy ebben az esetben Angliába megyek. Édesanyám most vándorol ki Angliába, ahol a nővérem él,

⁶⁶ Az Egyházügyi Hivatal nem beazonosított ügynöke.

⁶⁷ Magyar Izraeliták Országos Képviselői Irodája. 1950-ben az állam egyesítette az összes magyarországi zsidó hitközséget, és a korábbi irányzati hovatartozás figyelembevétele nélkül a korábbi neológ országos csúcsszervezetbe, a MIOI-ba (Magyarországi Izraeliták Országos Irodája) olvasztotta, majd ezt 1951-ben átnevezte MIOK-ra, mely negyvenéves tevékenység után, 1990-ben megszüntette önmagát. Ekkor MAZSIHISZ (Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége) néven alakult át a magyarországi zsidóságot koordináló, elsősorban a neológ irányzatot képviselő szervezetté. (KOMORÓCZY-BÁNYAI, 2016, 45.)

aki a Glasgow-i főrabbi felesége... Bár a zsidók kivándorlása most nem olyan zajosan történik, mint egy év előtt, a kivándorlás teljes ütemben folyik. Mivel azonban körülbelül még 108.000 zsidót kell kivándoroltatni, állítólag öt éves terv szerint bonyolítják le a zsidótlanítást.”

A román párt és a kormány vezetői egyáltalán nem antiszemiták. A párt sokat tett az antiszemitizmus ellen. De az utóbbi két évben egyre inkább engedett az „alulról jövő” nyomásnak. Ebben az „alulról jövő” nyomásban a különböző városok, községek hatóságai is jelentős szerepet játszottak. Amikor tavaly 123.000 zsidó jelentkezett izraeli kivándorlásra, akkor a különböző városok és községek hatóságainak megtévesztő agitációja és erőszakos fellépése érvényesült. Az alsóbb hatóságok a 123.000 zsidó túlnyomó részét vagy kényszerítették, vagy rábeszéltek a kivándorlási jelentkezésre. Sok esetben „meggyőzték” azzal, hogy – amennyiben nem jelentkeznek idejében kivándorlásra – nagyon hátrányos helyzetbe kerülnek.

A román zsidóság most éli történelmének legkeservesebb időszakát. Az egész román zsidóság likvidálóban van. Borzalmas tragédia ez. Bár kétségtelen, hogy Romániából tízezer és tízezer zsidó ki akar vándorolni, a zsidók jelentős része – legalább a fele – Romániában szeretne maradni.

Tízezer és tízezer zsidó ma a legsörnyűbb nyomorúságban [él], mert elvesztette – a tavalyi kivándorlási jelentkezés után – az állását. Nagyon kis támogatást tudnak a román zsidóság szervei nyújtani. Voltaképp a román zsidóság szerveinek nem is szabad segízéssel foglalkozniuk.”

Megjegyzés:

Dr. Moses Rosen, aki körülbelül 50 esztendő, állítólag sokáig ügyvédkedett és csupán 10–12 év előtt lett országos főrabbi. Mivel fiatal korában rabbiszemináriumot végzett, a román kormány az erősen szociális felfogású, a párttal és a népi demokráciával rokon-szenvező dr. Moses Rosent találta alkalmasnak a román zsidóság egyházi vezetésére. Mint Románia országos főabbija – hiszen Romániában több mint 300.000 zsidó volt még néhány esztendő előtt is – tagja lett a szenátusnak, és nagy tekintélyt élvez. Sokat fordult meg külföldön is. Két esztendővel ezelőtt Románia és a román zsidóság érdekében többhetes angliai előadó körutat tett, mégpedig nagy sikerrel.

Budapest, 1960. június 6.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL
XIX-J-1-j

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A Külügyminisztérium adminisztratív iratai. Románia (1945–1964) 16. doboz 80. tétel

*

ACHIM
2008

Viorel ACHIM: *Evreii în cadrul recensământului general al României din 6 aprilie 1941* (A zsidók száma az 1941. április 6-án tartott romániai népszámláláson), In: *Caietele Institutului National pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”*, 2008/4, 29.

BABEȘ
2011

Adina BABEȘ: *Primii israelieni de origine română* (Az első román származású izraeliek), In: *Sfera politicii*, 19. (2011) 5. sz. 90–99.

BARÁTH–GECSÉNYI
2015

BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos (szerk.): *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.

CARMILLY-WEINBERGER
1995

Moshe CARMILLY-WEINBERGER: *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995.

GOLOPENȚIA–
GEORGESCU 1948

GOLOPENȚIA, A. – GEORGESCU, D. C.: *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului* (A Román Népköztársaság lakossága 1948. január 25-én. Ideiglenes adatok), In: *Probleme Economice*, Nr. 2. Martie 1948. București, Institutul Central de Statistică, 1948.

INSTITUTUL
1938

INSTITUTUL Central de Statistică: *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930* (Az 1930. december 29. romániai népszámlálás), II, București, 1938.

KOMORÓCZY–BÁNYAI
2018

KOMORÓCZY Szonja Ráhel – BÁNYAI Viktória: *Magyarországi zsidó vallási szervezetek, intézmények emlékezetpolitikája*, In: *REGIO*, 24. (2016) 3. sz. 38–58.

LEVY
2016

Robert LEVY: *Gloria și decădere a Anei Pauker* (Ana Pauker tündöklése és bukása), ed. 2, Iași, Polirom, 2016.

RECENSĂMÎNTUL
POPULAȚIEI 1961

RECENSĂMÎNTUL POPULAȚIEI *din 21 februarie 1956* (Az 1956. február 21. népszámlálás), LII, București, Direcția Centrală de Statistică, 1961, 693.

VESZPRÉMY
2018

VESZPRÉMY László Bernát: *Egy „holtig betári” – Szilágyi Dénes radikális cionista munkássága*, In: *Múlt és Jövő*, 79. (2018) 2–3 sz. 104–113.

Szürke eminenciás Somogyországban

Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő időszak egyik legfontosabb feladatá-ként jelentkezett a pártállam számára, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának 1948 és 1956 között keletkezett iratait összegyűjtse, rendszerezze, szakszerű kezelését, őrzését biztosítsa. Kiemelt prioritás lehetett, hogy a forradalom eseményeit pontosan rögzítő forrásokat, részben a későbbi büntetés és megtorlás szándékával, megszerezze, azokat a koncepciós büntetőperekben a manipulált ítéletek alátámasztására felhasználja. Farkas Péter, a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárának főlevéltárosa tanulmányában írja: „az 1956-os forradalom és szabadságharc okozta iratpusztulás, valamint az a körülmény, hogy addigra már bizonyosnak látszott, hogy a Párttörténeti Intézet nem képes megbirkózni a nagy mennyiségű országos iratanyag gyűjtésével és rendezésével, készítette cselekvésre az állampártot.”¹ Somogy megyében, ahogy az ország más területein is, nagy mennyiségű iratanyag tűnhetett el és semmisülhetett meg.² Andrassy Antal³ irathagyatékának legjelentősebb és legértékesebb része, a mintegy 99 dobozt kitevő gyűjtemény a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltárában található. Az Andrassy Antal munkásságát folytató, a pártarchívumot és az Andrassy-gyűjteményt kiváló szakmaisággal gondozó Farkas Péter találóan állapítja meg: „Andrassy Antalnak elévülhetetlen érdemei voltak abban, hogy az MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Archivumának megszervezése viszonylag gyors ütemben és zökkenőmentesen történt meg. Az 1962. október 1-i kezdőponttól számítva 1964-re már befejezettek is lehetett nevezni az archívum megteremtésének szervezési munkálatait. Ebben az időszakban természetesen még csak az 1964 előtt keletkezett MDP-s, illetve MSZMP-s iratok összegyűjtéséről lehetett szó. Andrassy archívumvezetőként már ekkor hozzákezdett a somogyi munkásmozgalom tárgyi és írott emlékeinek összegyűjtéséhez, valamint aktív kapcsolatot ápolt nem csak az ekkortájt helyben élő, de a máshol lakó, somogyi kötődésű »veterán« baloldali szereplőkkel is. A munkásmozgalom említett szereplőinek visszaemlékezéseit nagy szorgalommal gyűjtötte, és az összegyűjtött anyagot az idő

¹ FARKAS, 2023, 59.

² KISS, 2010.

³ Andrassy Antal (1934–1990) az MSZMP Somogy Megyei Bizottságának archívumvezetője 1962 és 1977 között. A Somogy Megyei Levéltár főlevéltárosa 1977-től, majd az intézmény igazgatója 1988-tól. Somogy megye helytörténetének kutatója, kutatási területe az 1848/49-es forradalom és szabadságharc – ezen belül elsősorban Noszlopy Gáspár élete és működése –, az 1918 és 1920 közé eső forradalmak és megtorlások kora, valamint a megyei zsidóság története. Gyűjteménye jelentős és részletes, országos vonatkozásai mellett elsősorban helytörténeti jellegű forrásbázisa az említett korszakoknak és témáknak.

előrehaladtával kritikai megjegyzéseivel, jegyzeteivel ellátva helyezte el az archívumban. Forrásközlésünk szempontjából a legrelevánsabb részek a somogyi politikatörténeti trendeket bemutató dokumentumok”.⁴

Szirmai Jenő 1921-ben született Kaposváron. Szegény családban nevelkedett, édesapját korán elveszítette, mosónőként dolgozó édesanyja egyedül nevelte őt és nővérét. Bár jó tanuló volt, anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy továbbtanuljon: már 12 évesen munkába kellett állnia, dolgozott kifutófiúként, napszámosként, segédmunkásként. 16 éves korában volt lehetősége szabótanulónak állni. Önéletrajzi könyvében így emlékezett vissza gyerekkorára: „*A tapasztalataim alapján mondhatom, nagyon sok múlik azon, hogy az ember milyen családba született, milyen körülmények között élt a család. Ez kihat az emberek életére, életének alakulására. Nekem nem volt gyerekszobám, nevelőnőm sem. Szegénynek születtem, szegénységben éltünk. Egyszobás, földes lakásban négyen laktunk. Édesapám fiatalon meghalt. Édesanyám mosónőként kereste a kenyerünket. Bizony előfordult, hogy nem volt mit ennünk. [...] A hatodik osztályban Szalai tanár úr volt az osztályfőnök. Az osztály legjobb tanulója voltam. Behívta édesanyámat és mondta neki, jó tanuló ez a gyerek, taníttassa [sic!]. Édesanyám sírva mondta el az anyagi helyzetünket, ő szeretné, de nincs pénzünk, és ezért sajnós, nem tud taníttatni.*”⁵

Húszévesen nősült először, de feleségét – édesanyjával és testvérével együtt – elvezítette a holokausztban. Őt magát munkaszolgálatra hívták, ahonnan 1944 őszén megszökött. 1945 végén tért haza Kaposvárra, ahol másodszor is családot alapított: feleségével 62 évig élt együtt, két gyermekük született. A második világháborút követően számos pozícióban próbálta ki magát: volt pártszervező, járási párttitkár, megyei titkár, majd Komlón lett a szénbányászati tröszt vezérigazgató-helyettese, közvetlen felettese Vas Zoltán⁶ volt. 1960 és 1964 között levelező szakon elvégezte a Keszthelyi Agrártudományi Főiskolát, 1973 júniusában doktori oklevelet kapott summa cum laude minő-

⁴ FARKAS, 2023, 61.

⁵ SZIRMAI, 2011, 285.

⁶ Vas Zoltán (1903–1983) író, politikus. Tizenhat éves korától részt vett a kommunista ifjúsági mozgalomban. Tagja volt a Tanácsköztársaság megdöntése után megindult kommunista ifjúsági szervezkedésnek. 1945–1949 között a Gazdasági Főtanács főtitkára, mely az újjáépítés és a gazdaság irányító szerveként működött. 1949-ben az Országos Tervhivatal elnökévé nevezték ki. 1953-ban felmentették a Tervhivatal vezetése alól. Amikor Rákosi Mátyás visszakerült a hatalomba, száműzetésnek szánva, Komlóra helyezték bányai igazgatónak (Komlói Szénbányászati Tröszt). A bányavidék fejlesztéséhez új szakmát kellett tanulnia, de megnyerte a munkához a bányamérnökök segítségét és eredményeket ért el. 1956-ban, a forradalom és szabadságharc napjaiban Nagy Imre mellé állt, kormányában közellátási kormánybiztos volt. Felelős a főváros élelmezéséért. November 4-én, a forradalom idején tisztséget vállaltak egy részéhez hasonlóan a jugoszláv követség által felajánlott menedékjogot vette igénybe. Szántó Zoltánnal és Lukács Györggyel együtt a többieknél korábban, november 18-án hagyta el a követséget, de a szovjet hatóságok őrizetbe vették, s 23-án a Nagy Imre-csoporttal együtt a romániai Snagovba internálták. A Nagy Imre-perből kihagyták. Csak 1958 végén térhetett haza Magyarországra. Az Elnöki Tanács eljárási kegyelemben részesítette, 1959. januárban nyugdíjazták. Az MSZMP-be nem vették át, haláláig közéleti szerepet nem vállalt: íróként és műfordítóként tevékenykedett. 1973-ban izgatás címén eljárást indítottak ellene tervezett életrajzi regénye miatt, írásos kötelezettségvállalása után 1974. novemberben a rendőrség az eljárást megszüntette. 1978-ban a Szocialista Magyarorszáért Erdemrenddel tüntették ki, és miniszteri nyugdíjat ítéltek meg neki. Vas, neb.hu.

sítéssel. 1968 novemberében nevezték ki az Országos Takarékpénztár vezérigazgatójának, ezt a posztot egészen nyugdíjba vonulásáig, 1985 augusztusáig, közel 17 éven keresztül töltötte be. Vezetésével az OTP Bank elődje, az Országos Takarékpénztár sikeres, a gazdasági életben megkerülhetetlen tényezővé vált.⁷

Az alább közölt forrás unikalitását az jelenti, hogy csak digitalizált formában maradt fenn. Az 1957 decemberében az MSZMP Somogy Megyei Végrehajtó Bizottság első titkári pozícióját betöltő Szirmai Jenő által elmondott beszéd hűen tükrözi a korszak hangulatát. Az exozé tipikus „duplafenekű” kinyilatkoztatás, amely az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága, majd az átalakult testület, a Központi Bizottság⁸ nézeteit és érvrendszerét tartalmazza. Egyszerre alkalmazza a „mézesmadzag és a korbács” hatalomtechnikai elvet. Becsületes megtévedt és megtévesztett ingatagokra és elvete-mült bűnözőkre osztja a Somogy megyei 56-os eseményekben résztvevőket.⁹ A beszéd egy szűkebb pártaktíva előtt hangzott el és sajnos nem ismerjük a hallgatóság tagjait, valamint 1957 decemberén belül a pontos napot sem.

A forrásközlés kapcsán fontos ismételten kiemelni, hogy az alábbiakban egy zárt körben elmondott beszédet, tehát *elbeszélt nyelvet* adunk közre írásban, az autentikuság jegyében meghagyva a beszéd eredeti stiláris hiányosságait, a nyelvtanilag nem feltétlenül kerek mondatokat, viszont a szavak helyesírására odafigyelve.

⁷ Uo.

⁸ Az 1956. november 4-ét követően Magyar Szocialista Munkáspárt néven újjászerveződő kommunista állampárt első Ideiglenes Központi Bizottsága tagjainak névsorát Kádár János és közvetlen környezete november 7-én állította össze. A huszonegy fős testület november 11-i első ülésén két fővel, 1957. február 26-án újabb tizennégy személlyel bővült. Az ideiglenes jelző az 1957. június 27–29-i országos párttervezetelig, a párttagság formális felhatalmazásáig szerepelt a testület nevében.

⁹ A közölt forrás előzményének tekinthető Szirmai Jenő megyei pártelnök hozzászólása a forradalomról és az aktuális politikai helyzetről a Somogy Megyei Tanács ülésén: Kaposvár, 1957. március 26. Teljes terjedelmében közli: SZÁNTÓ, 2017, 393.

Forrás

Szirmai Jenő beszéde

Kaposvár, 1957. december¹⁰

Tisztelt Pártaktíva, Kedves Elvtársak!

Elvtársak, ennek az aktívaértekezletnek a célja az, hogy az országos aktívaértekezlet anyagát ismertessük az Elvtársakkal, tájékoztassuk az Elvtársakat a bel- és külpolitikai aktuális kérdésekről. Ugyanakkor a Somogy megyei kommunisták elé megszabjuk a feladatokat a jövőre vonatkozólag. Mielőtt a szót átadnám Szirmai elvtársnak, azt kívánom ismertetni, hogy a tájékoztatás fölött vitát nem nyitunk. Kérdéseket lehet fölteni, hogyha van az Elvtársaknak, de nem kívánunk vitát nyitni. Ezek után átadom a szót Szirmai¹¹ elvtársnak.

Kedves, Elvtársak, Elvtársnők, tisztelt Pártaktíva!

A megyei párt Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott, hogy a megye kommunistái, a kommunista aktíva számára tartunk egy tájékoztatót, a legfontosabb politikai és gazdasági kérdéseket. Segítségét kérjük az Elvtársaknak ezen feladatok végrehajtásához, és némely területen pedig utat mutassunk a munkájukhoz. Ebből fakad, hogy a mai aktívaülés beszámolója tájékoztató jellegű lesz. Némely kérdésről, amit itt el fogunk mondani, nem lehet kint beszélni, csak az Elvtársak tudhatnak róla. Így többek között a Politikai Bizottság legújabban megjelent határozata, ami pénteken a megyei titkári értekezleten a Központi Bizottság részéről tájékoztattak bennünket. A beszámoló négy kérdéssel foglalkozni. Az egyik a Politikai Bizottság határozata az ellenséges elemek korlátozása és vezető tisztségekből való eltávolításáról. A másik a kínai tapasztalatok, amit Kádár elvtárs beszámolójából, részben az Elvtársak újságból ismernek, ezért ezt egész röviden fogjuk elmondani, némely olyan területet ki fogunk emelni, amelyet a sajtó nem közölt le. A harmadik pedig a Csehszlovákiában járt pártdelegáció legfontosabb tapasztalatai. És végül pár, fontos politikai kérdés, egyrészt a nemzetközi helyzettel, különösen a szo-

¹⁰ MNL SML, XXXV.1. MSZMP Pártarchívum. Somogy Megyei Bizottság iratai. Digitalizált hanganyag. Sajnos a hanganyag minősége nem minden esetben megfelelő, így a nem érthető részeket [...] jelöltem és kihagytam.

¹¹ Szirmai Jenő (1921–2019) 1945-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, a MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) Somogy megyei titkára, majd 1948-ban megválasztották a marcali járási pártbizottság első titkárává. 1950–1951-ben az MDP Somogy megyei Bizottsága osztályvezető-helyettese, majd 1952-ig a fonyódi járási pártbizottság első titkára volt. A Somogy Megyei Tanács osztályvezetői beosztásából 1953-ban került a Komló-i Szénbányászati Tröszt vezérigazgató-helyettesi székébe. Az MSZMP Somogy megyei első titkára 1956–1962 között, közben 1960–1964-ben levelező úton elvégezte a Keszthelyi Agrártudományi Főiskolát. 1962-től 1968-ig a SZÖVOSZ (Szövetkezetek Országos Szövetsége) elnöke, 1968-tól az OTP vezérigazgatója. Országgyűlési képviselő 1958–1971 között, előbb a Hazafias Népfront Somogy megyei listájáról került be a törvényhozásba, 1967 márciusában Somogy megye 5. számú egyéni választókerületben választották be a parlamentbe. Az MSZMP Központi Bizottság póttagja 1962-től, rendes tagja 1966-tól 1970-ig.

cialista táborral kapcsolatosan, de főleg belső helyzetünkkel kapcsolatosan. A beszámoló tájékoztató jellegű lesz, de útmutató is a munkához, ezért arra kérjük az Elvtársakat, hogy hasznosítsák ezt munkájukban. A Politikai Bizottság legújabban megjelent határozata. Az osztályellenség eltávolításáról vezető tisztségből és az osztályellenség korlátozásáról:

Ezt a határozatot az elmúlt héten hozta meg a Politikai Bizottság, és pénteken, megyei titkári értekezleten ismertette, a Minisztertanács csak ezen a héten fog ezzel kapcsolatosan határozatot hozni, tehát ez tájékoztató jellegű. Erről elvtársak beszélni nem lehet, csak azok tudhatnak erről, akik itt vannak.

Ha értékeljük az ellenforradalom okait, akkor úgy értékeli a Központi Bizottság, hogy az is hozzájárult, hogy nem eléggé világos volt a frontunk az osztályellenséggel szemben. Nem eléggé következetesen léptünk fel vele szemben, és ha spontán felléptünk, akkor nem volt világos az egész párttagság előtt, hogy most korlátozni akarjuk, likvidálni akarjuk, vagy mit akarunk tenni az osztályellenséggel kapcsolatosan. Ezért bizonyos zavar uralkodott a kommunisták sorai között. Általában vezető tisztségből való eltávolítása csak spontán történt, több esetben egy-egy vizsgálat folyamán. Itt is abban az üzemben, vagy az állami szervnél, ahol a vizsgálat történt. Miért alakult ki ilyen helyzet? Mert nem vettünk figyelembe bizonyos körülményeket, és ilyen demokratikus illúziók voltak. Nem számoltunk azzal a körülménnyel, hogy milyen körülmények között szereztük meg a hatalmat, és többek között, hogy a Szovjetunió segítségével, s ezért a hatalomért nem kellett fegyverrel, sőt megmondom a '45-ös hatalom megszerzéséért, nem kellett még politikai fegyverrel sem harcolni. Másrészt elvtársak nem számoltunk azzal a ténnyel, hogy több százezer olyan ember van itten Magyarországon, akinek nem tetszik a népi demokratikus hatalom, nem tetszik, hogy minálunk szocializmust építjük. Ha úgy tetszik, ellenségesen viselkedik a népi hatalommal szemben. Ha csak a kizsákmányolókra gondolunk, a volt kizsákmányoló osztály tagjaira, a jobboldali pártok vezetőire és az ismert fasisztákra, akkor is ez a szám elég jelentős magyarországi viszonylatban. Bizonyos fogyatékoság volt a proletárdiktatúra szerveztségében is.

Az az igazság, hogy némely területen a Horthy-fasizmus magasabb fokú szervezettegről tett tanúságot, mint mi tettünk, Elvtársak. Különösen az államhatalom területén elkövetett hiányosságok következtében. Bizonyos részt eltorzult az elnyomó szervek munkája sok egyéb hiba mellett, a mi elvtársaink ellen irányult. Nem vettük megfelelően figyelembe a tartásukat, az osztályhelyezetet és a reális viszonyokat, valamint az elnyomó szervek munkája nem minden esetben arra irányult, amerre kellett volna. Úgy gondolom, hogy ezt nem kell bővebben kifejteni, erről már sokszor beszéltünk. Az országos pártértekezlet határozatot hozott.¹² Ezt a határozatot érvényesíteni kell az osztályellenséggel szemben is. A határozat úgy szólt, hogy lényegében az osztályellenséget korlátozni kell, és meg kell akadályozni minden olyan tevékenységében, ami a népi hatalom ellen

¹² 1957. június 27–29 között zajlott le a Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezlete. Az Országos Értekezleten megfogalmazták a „Népi demokratikus rend további erősítése és az ellenforradalom elleni következetes harc” elveit. MSZMP OEJ, 1957, 244–250.

való fellépés formájában, vagy egyéb formában meg akarja akadályozni, vagy meg tudja akadályozni előrehaladásunkat. Ez a határozat tükrözi a Politikai Bizottság határozatát, hogy nagyon reálisan értékeli a Politikai Bizottság a helyzetet, nem esik túlzásokba, és a reális helyzetnek megfelelően szabja meg a feladatokat is.

A Politikai Bizottság határozata két részből áll. Az egyik a büntetett előéletűekkel kapcsolatosan, a másik pedig nem büntetett előéletűekkel, de ellenséges elemekkel szemben. Az elsőben a lényeg Elvtársak, hogy aki politikai és gazdasági bűncselekménye miatt el volt ítélve, az fontos és vezető tisztséget nem tölthet be. Több esetben volt olyan észrevétel ugye, hogy az egyik helyen sikkasztott, a másik helyen felvették. Különösen vonatkozik ez a pénzügyi apparátusra, de egyéb emberekre is, sőt volt, aki börtönben ült, de azért Elvtársak, vezető tisztségre is felvették különböző helyeken. Itt egy bizonyos haladó hagyományra támaszkodunk. Erre a haladó hagyományra támaszkodva fontos, hogy bevezessük az erkölcsi bizonyítványt.¹³

És az erkölcsi bizonyítvány alapján lehet csak felvenni dolgozókat, Elvtársak a különböző tisztségekre. Melyek ezek az állások, ahol bevezessük az erkölcsi bizonyítványt?

Fontos és bizalmas állások.¹⁴ Melyek ezek, Elvtársak? A Politikai Bizottság határozata értelmében minden vállalat önként dönti el az igazgató, a pártszervezet és a szakszervezet bevonásával, hogy melyik minősül fontos és bizalmas állásnak. Mikor eldöntötte, akkor fel kell terjeszteni a saját maga miniszteréhez, és az hagyja jóvá, hogy tényleg megelégszik ezzel, vagy szélesíteni, vagy pedig szűkíteni akarja azt a bizonyos kört, amit az elvtársak lent megállapítanak. Tehát a miniszter hagyja jóvá, Elvtársak, az irányító szervekkel együttműködve. Az államhatalmi szerveknél a követelmény világos, hogy sokkal magasabb, mint vállalatoknál. Itt gondolunk elsősorban a minisztériumokra és a tanácsi, rendőrségi, honvédségi szervekre. A Politikai Bizottság fontosnak tartja a fokozatosságot, nem kell kapkodni e feladat végrehajtásában. Azt is fontosnak tartja, hogy a rendőrségi szerveink megfelelően fel tudják dolgozni az anyagot, tehát bizonyos építése szükséges a rendőri szerveknek. A harmadik, hogy a dolgozók is szokják meg, van ilyen erkölcsi bizonyítvány. Ennek megfelelő hatása legyen a dolgozók felé. Végezetül Elvtársak, megfelelő politikai előkészület szükséges ehhez, hogy a dolgozók egyetértsenek vele.

Ezért határozta el a Központi Bizottság, illetve a Politikai Bizottság azt, hogy december 15-ig kell kidolgozni, hogy mi tekintendő fontos és bizalmas állásnak.

Ezt nem a pártnak kell kidolgozni, hanem az illető szervek vezetőinek, a pártszervezetek és a szakszervezet bevonásával. Mikor ez megvan, ott nem személyt állapítanak meg, Elvtársak, hanem azt állapítják meg, hogy például a textilüzemben egy művezető, az fontos és bizalmas állásnak tekintendő. [...] Tehát először, Elvtársak, az állásokat álla-

¹³ Az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletének végrehajtásával kapcsolatban megjelent a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről szóló határozata és végrehajtási utasítása (1093/1957. XII. 28. és 1957. évi 66. sz. tvr.), továbbá a belügyminiszter rendelete a hatósági bizonyítvány kiállításának rendjéről. (5/1957. XII. 28. BM. sz.) MNET, 1957.

¹⁴ A fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről az Elnöki Tanács 1957. évi 66. sz. tvr.-e intézkedett, amelynek 1. § (2) kimondta, hogy a „büntetlen előéletet erkölcsi bizonyítvánnyal kell igazolni”. MK, 1957.

pítsák meg, hogy melyik fontos és bizalmas állás. Utána 1958. január 1-től július 1-ig fokozatosan, lassan kell végrehajtani eltávolításukat ezekből a tisztségekből. Itt sem visszamenőleg évekre, hanem nagyon fontos, amit a Politikai Bizottság határozatában előírt. Azokat, akik 1956 októbere óta helyeztek abba a tisztségekbe, azokat kell, Elvtársak, megvizsgálni. Tehát nem évekre visszamenőleg, hanem azokat, akik 1956 októbere után bizonyos változásokon mentek keresztül, azokat kell, Elvtársak, felülvizsgálni. Másodszer pedig azokkal szemben, akik most lépnek állásba. Tehát 1956. október óta egyrészt, másrészt pedig akik a rendelet megjelenése után léptek állásba. Ezek részére kell az erkölcsi bizonyítvány, ezek részére kell felülvizsgálni. Most felvetődik a probléma, hogy sok olyan parasztot ítéltünk el, akiket nem kellett volna, és nem helyes, hogy ez az erkölcsi bizonyítványukban szerepel. Itt gondolunk arra, hogy mert nem művelte meg a földet, vagy ilyen túlkapásokra. Erre vonatkozólag is gondolt a Politikai Bizottság, és lesz egy rehabilitációs törvény, és ezek az úgynevezett túlkapásokat bizonyos részig törölni fogják a priuszáról. Az erkölcsi bizonyítványban ez nem fog, Elvtársak, szerepelni. Most fölvetődik, hogy majd visszaélések lehetnek. Ez az egy terület, ahol visszaélések nem lehetnek. Mert az erkölcsi bizonyítványban csak egy szerepelhet, Elvtársak. A jogerős ítéletek. Az, hogy ezt gyanúsították, ez le volt tartóztatva, vizsgálati fogságban volt, ez nem szerepelhet az erkölcsi bizonyítványban. Tehát az erkölcsi bizonyítványban csak a jogerős bírói ítéletek szerepelnek, csak ezek számítanak, Elvtársak. Tehát semmiféle olyan dolog nem lehetséges, hogy ennek tetszik, vagy nem tetszik az arca, így gyanúsítjuk, vagy úgy gyanúsítjuk, ilyen nem lehetséges, Elvtársak. Mellette még megadják a módot, hogy fellebbezhet.

A másik kategóriába a nem büntetett előéletűek, de ellenséges kategóriához tartozók számítanak. Ennek két csoportja van. Az egyik úgynevezett Horthy-kategória. Itt a volt csendőrség, rendőrség, tehát a Horthy elnyomó szerveknél szolgálatot teljesítők, másrészt pedig kormánytanácsosok, meg egyebek, kémelhárító szervek, a volt kizsákmányolók.

A másik pedig akik az ellenforradalmi eseményekben részt vettek. Tehát aki 1956. október 23. – november 4-e között az események előkészítésében részt vett, vagy az események alatt bizonyos terrorcselekedetben, vagy egyébben volt érintett. Viszont nem kerül bíróság elé, ahogyan a Politikai Bizottság tájékoztatása, a káderosztály vezetője tartotta. Nem is tartjuk szükségesnek, hogy a börtönöket megtöltsük, külön azért építsük, hogy ezek bíróság elé kerüljenek, hanem bizonyos részét korlátozás alá kell ezeknek vonni. Ezekre is vonatkozik, Elvtársak, a bizalmas és fontos állások betöltése.

Hogyan történik az egész? Úgy, hogy a Minisztertanács mellett létrehoznak egy Személyügyi Bizottságot.

A Személyügyi Bizottság, Elvtársak, dönt azokban a kérdésekben, amelyeket az előbb elmondtam. '56 október óta van-e felvéve, vagy pedig mostan akarják felvenni? Akkor fel kell terjeszteni, ott 10 napon belül hozzák meg, Elvtársak, a döntést, és ott döntenek el, hogy felvehető az illető, vagy nem vehető fel. Mi vitatkoztunk, hogy miért fent, de azért, mert oda futnak össze az összes szálak. Ez nagyon szorosan kapcsolatban van a rendőri szervek munkájával, az összes erkölcsi bizonyítvány az illetékes központi

szervnél lesz meg, és ott tudnak dönteni. Mert ha például Somogy megyéből¹⁵ valaki már átmegegy egy másik megyébe, például Hajdú-Biharba, ott nem tudják, hogy itt nálunk mit csinált az ellenforradalmi időszak alatt. Azt sem tudják, hogy itt földbirtokos volt, vagy nem volt földbirtokos. Azt az Elvtársak csak a központi nyilvántartásból tudják. Egyébként megmondom, ez a központi nyilvántartás is haladó hagyomány, mert Horthyéknál ilyen volt, Elvtársak, minden emberük. Nekünk megmutattak körülbelül 60 ezer olyan névsort, amely benne volt a nyilvántartásban, ezek még munkát sem vállalhattak az üzemben. S ha már jelentkezett, azt mondták, hogy három nap múlva menjen, akkor előszedték ezt a névsort, az úgynevezett „fekete könyvet”, és akkor megállapították, hogy ne haragudjon, kérem, mert nincsen felvétel. És az orra előtt vettek fel mást.

A Politikai Bizottság nagyon nyomatékosan hangsúlyozza ki, hogy az egészet úgy kell végrehajtani, hogy az [...] [torzított hangfelvétel, valószínű: ’ál’szakemberek – B. P.] ellen irányuljon. Figyelembe kell venni a népgazdaság érdekeit. Ezért nagyon határozottan aláhúzta a beszámoló és a Politikai Bizottság határozata, hogy az egyetemi diplomával rendelkező mérnökök ellen ez a rendelkezés nem érvényes. Illetve ezen rendelkezést, ezek felé nem lehet alkalmazni. Itt volt vita a megyei titkárok részéről is, de az Elvtársak világosan látták meg, hogy a nép életszínvonalát műszakiak nélkül emelni nem lehet. A műszakiaknak viszont biztonságérzetet kell adni, hogy becsületesen dolgozzanak. Ezért helyezkedett a Politikai Bizottság erre az álláspontra.

Nagyon nyomatékosan aláhúzta tehát, hogy nem a mérnökök ellen, nem az egyetemi végzettséggel rendelkező mérnökök ellen irányul, hanem az ’ál’szakemberek ellen. A nem nélkülözhetetlen, idézőjelbe tett szakemberek ellen, akinek semmiféle különböző képzettsége nincs, esetleg az elmúlt idő alatt valamivel begyakorolta magát. Vita volt a pedagógusokkal kapcsolatosan is. A pedagógusok ugyanazon elbírálás alá kerülnek, mint a többiek. Azt azonban nagyon nyomatékosan kihangsúlyozták, hogy nagyon nézzük meg a pedagógusokat, és ha lehetséges, egyéni elbírálás alapján bíráljuk el. A bírálatnál már vegyük lehetőleg figyelembe az eddigi határozatokat, ami a pedagógusok felé volt. Mi kell, Elvtársak, a határozatok végrehajtásához? Az egyik, hogy nem szabad ingadozni. Világosan kell látni, hogy ez a proletárdiktatúra megszilárdítását jelenti. A másik pedig, hogy nem szabad túlzásba esni. Van olyan jel, máris van, hogy minden állásra be akarják vezetni ezt, nemcsak a fontos és bizalmi állásokra. Még a gépíróra is. Erre semmi szükség nincs, tényleg csak a fontos és a bizalmi állásokra vonatkozik.

Világosan kell látni, hogy mi az osztályellenség tevékenységét korlátozni akarjuk, de nem megsemmisíteni, mondja a Politikai Bizottság határozata. Például egyes ember nem lehet osztályvezető. De előadónak be lehet állítani. Tehát bizonyos részénél lehet úgy differenciálni, hogy nem lehet vezető állásban, de lehet elsősorban kisebb állásban. Most, azt kell itt világosan látni, ahogyan mondják az Elvtársak, hogy ezek az intézkedések sem örök életűek. Az erkölcsi bizonyítvány, az hosszú ideig örök életű, mert az emberek igazságérzetébe ütközik az, hogy büntetett előéletű, ugye érdemes lopni hetven-, nyolc-

¹⁵ Tendenciózus a Somogy megyében lejátszódó 1956-os eseményeket a korabeli politikai narratívának megfelelően rendszerező propagandisztikus kiadvány: MSZMP SMB, 1957.

van-, százezer forintot. Ezután letölti az egy évet és újból visszamegy a szövetkezetekhez dolgozni. A másik pedig az, hogy osztályellenség korlátozására addig lesz szükség, míg a politikai és gazdasági helyzet ezt szükségessé teszi. Hogy ez egy év, öt év, azt az események döntik el, valamint attól függ, hogy milyen gyorsan tudunk előrejutni.

Azért hangsúlyozza ezt ki a Politikai Bizottság határozata, hogy világosan lássuk mi is, és lássák az alsóbb szervek is az osztályellenséggel szembeni politikát. Most másképp kell már megítélni a kizsákmányolónak a gyereket. Például volt egy gyáros. Ennek a mostani gyereket, aki felnőttkorban van, ezt már másképp kell megítélni, mint az apját. Tudom, lesznek, akik türelmetlenül viselkednek. És ezt kevésnek tartják. Világosan kell látni, hogy mi sem fasiszták nem vagyunk, másrészt pedig ez a helyes politika, hogy megosztjuk az erejüket. Harmadrészt világosan kell látni, hogy több tízezer embert érint, és azt is Elvtársak, hogy vajon milyen módot kell adni nekik, hogy dolgozhassanak és eltartsák a családjukat. Másrészt számíthatunk arra, hogy jobbról is lesz támadás e határozattal szemben. Olyan értelemben, hogy majd mondják, hogy a megbékélési folyamatot, az ezt, meg fogja akadályozni. Úgy gondolom, hogy ellenkezőleg. A megbékélési folyamatot, a konszolidációt nem lassítani, hanem gyorsítani fogja. Nos lesz olyan probléma, hogy egyes igazgatót, különösen a szakszervezeti területi bizottság elnökeit szeretném fölhívni. A területi egyeztető bizottságok a 29. pont alapján ugye, majd bizonyos módosításokat akarnak eszközölni ezen keresztül. Ezért a szakszervezet nézze meg a terület egyeztető bizottságok összetételét, és olyan emberek legyenek a területi egyeztető bizottságban, akik védik a dolgozók jogos érdekeit. Ha jogtalanság éri, akkor nagyon határozottan lép fel, de a proletárdiktatúra alapján állnak. Annak alapján bírálják el a hozzájuk beérkező jelzéseket, hogy erősíti-e vagy gyengíti-e a társadalmat.¹⁶

Nagyon fontos az ellenőrzés. A párt és az állam szervek munkáját. A pártnak most mit kell ellenőriznie? A kijelölést a fontos és bizalmas állásokra vonatkozólag. Például a magasépítő vállalatnál, [...] bizalmas állásnak, hogy tényleg azok-e. A másik szempontból pedig, Elvtársak, majd az indulást kell megfelelően ellenőrizni, és segíteni.

Most erről, ahogyan elmondtam, erről a határozatról, csak a jelen lévő Elvtársak tudnak, erről a héten is, és a jövő héten megtartandó alapszervezeti gyűléseken a titkárok értesíteni fogják a tagságot. Tovább ezt a határozatot nem visszük. Nagy port nem verünk fel ezzel a határozattal, Elvtársak, a pártszerveknek többet nem is kell tenni, mint jelen pillanatban az alapszervezeti titkárokig viszik tovább ezt a politikai bizottsá-

¹⁶ A szakszervezetek legfelsőbb szerve a Szakszervezetek Országos Kongresszusa volt, amely megválasztotta a Szakszervezetek Országos Tanácsát. Alatta helyezkedtek el az üzemi, területi bizottságok, Szakszervezetek Megyei Tanácsainak közgyűlései, melyek alsóbb fokú szervei voltak a műhely-, munkahelyi, üzemi bizottságok taggyűlései. Ez a felépítés a Szovjetunió szakszervezeteinek alapszabályait követi mintaként, struktúrája és fogalomhasználata lényegileg azonos, a szakszervezeti szervek hierarchiája is ekképpen épül fel, így az alsóbb és felsőbb szakszervezeti szervek kapcsolata is. A felsorolt szervek egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban álló egységes szervezetrendszer képeztek. SZOT, 1949 (1949. IV. 27.) és SZABÓ, 2020, 30–36.

gi határozatot.¹⁷ Majd meg fog jelenni a Minisztertanács határozata.¹⁸ Amikor megjelenik a Minisztertanács határozata, ez körülbelül biztos két hetet igénybe vesz, akkor az illetékes vezetőknek, Elvtársak, a minisztériumi vezetőknek lefelé az igazgatók felé, az államhatalmi szerveknél ugyanazt, illetve ennek megfelelő intézkedést kell tenni, Elvtársak. Fontos leülni, megtárgyalni, majd utána egyeztetni az alapszervezeti párt- és szakszervezeti vezetéssel. Tehát még egyszer, a párt a titkárokig viszi, hogy azok tájékoztatva legyenek. Még nem is jelent meg ez a határozat. Azt hiszem, ez az első ilyen határozat, amit jóval előtte beszélünk meg pártaktíván. Mikor még kívül nem tudnak róla, még az ellenség sem tud róla. Alapszervi titkárokig visszük. A másik részt pedig, Elvtársak, amikor az illetékes szerveknek kell majd intézkedni, tehát az igazgatóknak, az intézmények vezetőinek és egyebeknek. Úgyhogy nem kell itt idegeskedni, mikor megkapják az Elvtársak az illetékes minisztériumtól az arra vonatkozó utasításokat, akkor kell ennek a munkának nekilátni, Elvtársak. Addig nem kell. Az nem annyit jelent, hogy már az igazgató azért nem nézegetheti meg előre közben, mi az. Addig nem kell senkivel sem tanácskozni. Saját magamnak kicsit csinálhatok bizonyos előjegyzéseket, nem személyekkel, hanem állásokkal kapcsolatosan, így gyorsabban megy, mikor már megjön a határozat.

Fölvetődött, hogy mi lesz az utánpótlással. Az utánpótlás biztosítva lesz, és biztosítva is van. Az egyetem képzésünk elég nagy egyrészt, a másik részt pedig az, hogy munkáshatalomhoz hű embereket kell beállítani azok helyére, akik ebbe a kategóriába belesznek. Na most az élet sokkal bonyolultabb lesz, és cifrább, Elvtársak. Nem olyan egyszerű, mint ahogyan én itt elmondom, valamint a Politikai Bizottság határozata is tartalmazza. Ezért a Politikai Bizottság beszámolójában azt is mondja, hogy vigyázni kell nagyon. Nem szabad merevnek lenni, mert ez a határozat pozitív hatást fog gyakorolni a népi demokrácia híveire, sőt kimondhatjuk, hogy perspektívát ad azoknak az embereknek a számára is, akik beesnek ebbe a kategóriába. Ma azt mondjuk, hogy nem lehet osztályvezető, de lehet előadó, ezt biztosítják a számára. Vagy nem lehet főmérnök, de lehet üzemvezető, vagy egy műhelyvezető vagy hozzá hasonló, tehát alacsonyabb kategóriába kerülhet. És hozzá hasonló problémákat. Tehát bizonyos részig még az osztályellenség számára is, vagy ebbe a kategóriába tartozók számára is biztosít perspektívákat. Megmondjuk, te büntetett előéletű vagy, nem lehetsz szövetkezeti boltvezető, de esetleg lehetsz beosztott boltos. Ezeknek is meg van szabva, hogy kérem, itt dolgozhatunk, és bizonyos részig, ha úgy tetszik, perspektívát adok. Olyan speciális perspektívát, hogy tudja, ha itt dolgozunk, holnap nem kell félni, hogy megint jön egy

¹⁷ Ebben az esetben is a demokratikus centralizmus elve érvényesült. Ennek a hatalomgyakorlási módszernek a működési alapelve, hogy a kommunista pártokban, illetve a kommunista országok egész politikai intézményrendszerében, valamint a kommunista diktatúrák gyakorlatában szinte kizárólag a döntéshozatal hierarchikus jellege és azok egységes végrehajtása érvényesült, így az elv valójában a diktatórikus hatalomgyakorlás egyik eszköze.

¹⁸ 1957. évi 66. törvényerejű rendelet a fontos és bizalmas munkakörök betöltéséről. Közérdeknek tüntették fel, hogy a Magyar Népköztársaságban csak büntetlen és feddhetetlen előéletű személyek töltsenek be fontos vagy bizalmas munkaköröket, illetve tisztségeket. MNET, 1957.

másik felülvizsgálat, akkor megint mondják, hogy eggyel menjünk arrébb. Hanem megállapítjuk, hogy melyek ezek az állások. Ezeket nem tölthetik be. Megmondjuk nekik, ezt a másikat pedig betölthetik.

A másik pedig az, hogy vigyázni kell, mert egy-két kivételt lehet tenni, Elvtársak. Akik az ellenforradalomban becsületesen viselkedtek, azok esetében az illetékes szervek tehetnek javaslatot, hogy ez alól kivételt kapjanak. Tehát ha valaki korábban el volt valami kisebb dolog miatt 6 hónapra ítélve, de később nagyon becsületesen megállta a helyét az ellenforradalmi idő alatt, persze nem lopásért, a lopás az beleesik. Akkor az Elvtársak tehetnek olyan javaslatot, hogy igaz, hogy az erkölcsi bizonyítványában benn van, de javasoljuk, hogy így és így állta meg a helyét az ellenforradalmi időszakban, ezt ki lehet venni. Persze nincs joga az itteni szervek kivenni, hanem az említett Minisztertanács mellett dolgozó bizottságnak van joga.

Világosan kell látni azt, hogy a pártszervezeteknek nem szabad átvenni a felelősséget. Az igazgatók a felelősek, az intézmények vezetői. Ha úgy látják, hogy helytelenül csinálják, a velünk való megbeszélés után nem csinálják, akkor az Elvtársak jeleznek. Felelősséget ennek végrehajtásáért a párt nem veszi át, mert állami vonalon jön, állami vonalon keresztül kell, Elvtársak, végrehajtani. A párt ellenőrzi, segíti a beindítását. Szóval a népszerűtlen feladatot, mert azért többé-kevésbé ez népszerűtlen feladat lesz, Elvtársak, ezt a pártra nem lehet átruházni. Ennyi, Elvtársak, a Politikai Bizottság megjelent határozatáról. Még egyszer mondom, nyomtatásban is meg fogjuk talán a héten kapni. Szerdán hozta meg a Politikai Bizottság a döntést, pénteken már tájékoztattak is bennünket. Most mi gyorsan tájékoztatjuk az Elvtársakat, hogy egy hét múlva, mikor megkapjuk a Politikai Bizottság döntését, az Elvtársak már tájékoztatva legyenek erről.

A másik ilyen, Elvtársak, a Kádár elvtárs beszámolójából a kínai út tapasztalatai.¹⁹

November 4-e után számos baráti ország küldöttsége kereste fel hazánkat azért, hogy megjelenésével is segítse, Elvtársak, a kibontakozást, a politikai, gazdasági konzolidációt. Ezek között elsőként jelent meg Csou En-laj²⁰ elvtárs a kínai párt- és kormányküldöttség élén.²¹ Segítette – emlékezzünk rá – azon az aktívaiúlésen is, hogy a párt befolyását növeljük. A 600 milliós nép segítségnyújtása nagyon jelentős volt, Elvtársak, a mi kibontakozásunkban. Így bizonyos részben az imperialistákat is távol tudtuk tartani többé-kevésbé tőlünk. Ez alkalomkor meghívták a magyar párt- és kormányküldöttséget Kínába. Most sok meghívás történt, ezért a párt helyesnek tartotta, hogy először a Szovjetunióba menjenek és viszonzozzák a látogatást. Erre a látogatásra emlékszünk,

¹⁹ VÁMOS, 2020, 255–274.

²⁰ Csou En-laj (1898–1976) 1913-tól Tiencsinben, 1917-től Japánban, 1920–1924 között Franciaországban és Németországban tanult, 1921-től a Kínai Kommunista Párt tagja. 1924-től a Huangpu Katonai Akadémia politikai osztályát vezette. A Kínai Népköztársaság megalakulásától haláláig miniszterelnök, 1958-ig külügyminiszter.

²¹ A Kádár-kormányzat nagy diplomáciai eredményként könyvelhette el, hogy Csou En-laj lengyelországi tartózkodását követően egy napot Budapesten töltött. A kínai miniszterelnök közel hétórás tárgyalást folytatott Kádárral. Nyilvánosan megerősítette, hogy Magyarország számíthat a 600 milliós kínai nép támogatására. 1957 tavaszán a kínai kormány 100 millió rubeles hitelt nyújtott Magyarországnak évi 2 százalékos kamatra, háromévi törlesztési haladékkal és 10 éves visszafizetési határidővel. VÁMOS, 2021, 341.

a közleményre is, úgy gondolom, hogy erről nem kell bővebben beszélni. Másodszorra menjenek Kínába a többi népi demokratikus országok közül elsőnek, erősítsük a kínai–magyar barátságot és a szocialista tábor egységét.

Kádár elvtársnak az útjuk alkalmával egyszer oda, egyszer vissza, alkalmuk volt a szovjet vezető elvtársakkal beszélni. Többek között beszéltek Hruscsov elvtárssal, a párt és a kormány vezetőivel a magyar helyzetről, nemzetközi problémákról és a szocialista táborról. Hruscsov elvtársnak az volt a véleménye, hogy a magyar párt az elmúlt évet figyelembe véve jól dolgozik, nagyon komolyak azok az eredmények, amit egy év alatt elértünk.

Kádár elvtárs a beszámolójában beszélt arról, hogy a harcunkat és az eredményünket akkor tudjuk értékelni, ha külföldön járunk.

A külföldi elvtársak, testvérpártok jobban tudják talán értékelni a mi munkánkat, eredményeinket, harcainknak az eredményeit, mint mi belül saját magunk. Magáról Kínáról keveset tudunk mi is, sőt a vezetők is keveset tudnak. Az események olyan mély benyomást tettek a magyar pártküldöttségre, hogy nehéz azt szóban elmondani. Amerre jártak – ahogy elmondta Kádár elvtárs –, ott ünnepelték a magyar pártot, a kormányt és a népet.²² Kicsit szégyellették magukat. Azért, mert az ellenforradalommal szembeni fellépését, leverését ünnepelték. Az ünnepelés elsősorban a Szovjetunióknak szólt volna, a népi demokratikus országoknak, akik segítséget nyújtottak erkölcsi, katonai és gazdasági értelemben, és csak utána szólt volna nekik. Mégis érezték, hogy milyen fontos, hogy Magyarországon, Elvtársak, nem az ellenforradalom kerekedett felül, hanem sikerült levernü az ellenforradalmat. Nagyon mély benyomást tett az az ősi kultúra, amelyet minden területen tapasztaltak, hogy Kína hazája volt, Elvtársak, a selyemnek, a puskapornak. Nagyszerű kulturális intézményei vannak. Évszázadok, évezredek óta meglévő kulturális intézményeik vannak, olyanok, amelyek az egész világnak feltétlenül sokat adnak és nagyon nagy értékkel bír.

Sok új gyárat és új falut építettek. Nagyon fontos a nemzetiségi politika. Szlovákiában hihetetlen nagy az iparosítás üteme, hiszen rengeteg erőművet láttunk építeni. Amerre mentünk, ezeknél a hegyi folyóknál már majdnem mindenhol láttuk, hogy erőművet építenek. És mellette persze a gyárat, mellette a gyárat. Úgyhogy Szlovákiát gyors ütemben iparosítják, mert tudjuk, hogy Csehszázághoz,²³ Morvaországához képest nagyon le volt maradva Szlovákia az iparosítás területén.

Az export, Elvtársak, és az import is állami monopóliumot képez. 10 milliárd 444 korona az exportjuk és 8 milliárd 535 korona, Elvtársak, az importjuk. Tehát 2 milliárddal

²² 1957. október 1-jén, a Kínai Népköztársaság nemzeti ünnepén Kádár János volt a fő vendég. Az 1956-os események után a Kádár-kormányzat számára nagyon fontos legitimitációt és politikai tőkét jelentett a Kínával egyre szorosabbá váló kétoldalú kapcsolatrendszer. Ez elsősorban gazdasági téren teljesedett ki. 1959. május 6-án aláírták a kölcsönös barátsági és segítségnyújtási szerződést.

²³ A magyar forradalom és szabadságharc leverését és Kádár János kormányának megalakulását a csehszlovák állampárt vezetése nagy örömmel fogadta. Kádárral a csehszlovák kormány már 1956 késő ősztől együttműködött. Viliam Široký már 1956. november 15-én Budapestre látogatott. A találkozó fő célja a magyar fél gazdasági megsegítése volt, Magyarország ugyanis jelentős segítséget kért áruhitel, keményvaluta-hitel formájában. BENCSIK–MITROVITS, 2021, 247.

többet exportálnak, mint importálnak. Ezek többsége, Elvtársak, túlnyomó többsége ipari cikk. A mezőgazdaság területén, a szocialista szektornak 62%-a tartozik a mezőgazdasághoz. Erről később beszélek. Nevezetesen legjobban bennünket az lepett meg, hogy míg ott voltunk, tömegével léptek be a parasztok a szövetkezetekbe.²⁴ A terméseredmények körülbelül 30 százalékkal magasabbak, mint Magyarországon.

A talajerő-utánpótlás, a trágya-, a műtrágya-felhasználás nagyobb, mint minálunk. Hektáronként hat-hét mázsa műtrágyát használnak fel. Nem kell mondani, a gépesítés sokkal magasabb fokon áll, mint nálunk a mezőgazdaság területén. Láttunk istállót, ahol nem kellett hozzányúlni semmihez, a fejést is nemcsak géppel végezték, hanem a gép fölvitte oda a tartozékokat, bevitte, Elvtársak, a tejet. Ottan dolgozták fel emberi kéz hozzányúlása nélkül. Az istállóknál már nem volt újdonság az, hogy a trágyát gépekkel viszik ki a trágyatelepre. [...] Az volt [...], mikor nem ezzel csinálták.

Az életszínvonal állandóan emelkedik. '48 óta az ipari cikkek árát hatszor szállították le. A mezőgazdasági cikkekét viszont csak [...] -szor.

1956-os napi átlagkereset. Itt tudni kell, hogy körülbelül az arány 1,5–1,6 a Ft-hoz [...].

A munkások napi átlaga 1307 korona, a mérnököké 1695 korona, az adminisztrátoroké 1136 korona. Általában élelmük és a cikkek ára nem olcsóbb. A gyapjú, ha így számítjuk körülbelül forintértékben, a gyapjúruhák ára sem, a műanyagé viszont és az iparcikkeké az olcsóbb, jóval. [...] 1956-ban, Elvtársak, 62 670 lakást építettek. Kétszobás összkomfortos lakást.

Na most egy-két szót a politikai helyzetről. A népi hatalom nagyon szilárd. A munkások, a parasztok és az értelmiség között a párt befolyása nagyon nagy. Elmondták az elvtársak, hogy az értelmiség között a magyar események kapcsán volt bizonyos ingadozás. És mit csináltak? A párt vezetői a különböző értelmiségi csoport [...]

Modernül van felfegyverezve a munkásság. A legmodernebb eszközökkel vannak felszerelve a munkásmilíciák. A munkásmilíciákat általában járásban, megyében járási pártbizottság első titkára irányítja.²⁵

A Végrehajtó Bizottság hagyja jóvá a szervek gyakorlati terveit. A rendőrségnek, honvédségnek hihetetlen nagy a tekintélyük. Elvtársak, kevesebb, de sokkal jobban képzett tisztjeik vannak. A tiszték jelentős része nem egy nyelvet tud, hanem több nyelvet beszél. Sok helyen voltunk mulatóban, egyéb helyen is voltunk tisztekkel, de ott egy részeg tisztet nem lehetett látni. Hihetetlen nagy tiszteletük van. Tisztelettel viseltetnek a tiszték iránt, a rendőr- és a katonatisztek iránt. Ez meglepett bennünket. Ha ott voltak, udvariasan átadták a helyüket, előre engedték. Hihetetlen nagy tisztelettel vannak a rendőr- és a katonatisztek iránt. Bizony lehetne tőlük tanulni. Azok is udvariasak, ha nőt látnak vala-

²⁴ Csehszlovákia korabeli gazdasági viszonyairól – természetesen forráskritikával kezelendő – szemléletes képet ad két kiadvány: PAVLENDÁ, 1963 és KAZIMOUR, 1981.

²⁵ A párt első titkára volt egyúttal a milícia főparancsnoka is, a kiképzésért, a harcckészültségért a pártfunkcionárius egységparancsnokok voltak a felelősek. Összefoglalóan lásd Kiss Dávid nagy ívű áttekintésében. KISS, 2017, 41–42.

hol. Szóval nagyon udvariasak. Meglepett bennünket az az udvariasság, amit a katonatisztekkel szemben és a katonatisztek is a lakossággal szemben viselkedtek.

Tudják, hogy hogyan van az ember, ha ilyen helyre megy, akkor szeretne sokat látni. Mi voltunk négy-öt ilyen kis csoportokban, mi, a tolmács, meg a pártközpont vezetője. Amikor esténként 9–10-kor a fogadás befejeződött, elmentünk egy-két helyre, még ilyen mulatót is megnézni. És mondom, ha ottan mulatott [rendőr- vagy katonatiszt – B. P.], soha nem láttuk azt, hogy valamelyiket berúgva lett volna. Soha. Nem láttuk. Vagy belekötöttek volna valakibe. Ellenkezőleg, akkor, ha volt ott valami, akkor inkább ellenkezőleg viselkedtek.

A párt 1921-ben alakult meg, Elvtársak. Jelenleg 1 millió 400 ezer tagja van. A párt a tömegszervezetek munkáját, nagyon érdekes, népfronton keresztül fogja össze. A más pártok és a tömegszervezetek munkáját is. Ezen keresztül történik az irányítás. A Népfrontban azonban csak azok a pártok és tömegszervezetek tömörülhetnek, akik elfogadják a párt célkitűzéseit, és harcolnak is érte. Ott van, Elvtársak, több párt, Csehszlovákiában [...]

Néhány legfontosabb tapasztalat. Ez volt az első pártdelegáció, ami népi demokratikus országokban volt. 16 napot tartózkodtunk ott, főleg a párt munkáját néztük, a párt falusi munkájával kapcsolatos problémákat.²⁶ Az idő nagyon rövid volt ahhoz, hogy megfelelően tudjunk tanulmányozni egy egész problémakört, ezért csak egy-egy részletet érintettünk. Melyek a legfontosabb tapasztalatok, amelyeket mindenütt tapasztaltunk, Elvtársak? A Novotný,²⁷ Široký,²⁸ vagy egyéb elvtársakkal beszéltünk. Figyelembe veszik mindenhol a saját maguk speciális helyzetüket, a körülményeiket, a XX. kongresszus szelleméből, iránymutatásából indulnak ki. Akárkivel beszéltünk, mindenki a XX. kongresszust tartotta iránymutatónak. Ha az iparosítással, mezőgazdasággal kapcsolatos problémákat nézzük, akkor a XX. kongresszus határozataiból indultak ki, és ők ezt igyekeznek alkalmazni a saját munkájukkal, tevékenységükkel. Úgy gondolom, hogy ez azért is tanulság a mi számunkra, mert az ellenforradalom figurái

²⁶ 1957 kora őszén magyar pártdelegáció utazott Csehszlovákiába. A küldöttség tagja volt Szirmai Jenő is, a csoportot Sándor József, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, a Pártgazdasági Osztály vezetője irányította. Az utazáson még részt vett Gábris Mihály, az MSZMP Párt- és Tömegszervezetek Osztályának osztályvezető-helyettese, valamint a későbbi belügyminiszter Benkei András is.

²⁷ Antonín Novotný (1904–1975) csehszlovák politikus, államférfi. 1921-től a kommunista párt tagja. 1945–1951 között a Cseh Köztársaság Kommunista Pártja Prágai Regionális Bizottságának főtítkára, 1946–1968 között a Központi Bizottság tagja, 1951–1968 között a Cseh Kommunista Párt Központi Bizottságának elnökségi tagja. 1953–1968 között első titkár a Cseh Kommunista Párt Központi Bizottságában. 1948–1957 között országgyűlési képviselő, 1953-ban miniszterelnök-helyettes; 1957-től 1960-ig köztársasági elnök; 1959–1968 között a Nemzeti Front Központi Bizottságának elnöke. Részt vett az 1950-es évek törvénytelenségeiben, a hatvanas évek elejéig akadályozta a politikai folyamatok felülvizsgálatát.

²⁸ Viliam Široký (1902–1971) csehszlovák kommunista politikus, 1953–1963 között miniszterelnök; 1945–1954 között a Szlovák Kommunista Párt vezetője. A háború befejeztével Široký Csehszlovákia egyik legbefolyásosabb emberévé vált. Karrierje a prágai tavasz és a rehabilitációs folyamatok idején hirtelen véget ért, minden tisztségéből felmentették, 1968-ban pedig kizárták a Csehszlovák Kommunista Párt soraiból.

igyekeztek elhomályosítani a XX. pártkongresszust, annak iránymutatásait, s pár elvi tételeit. Vagy kiforgatja azokat. Ők megfelelő higgadsággal [...]

A másik, amivel bővebben szeretnék foglalkozni, a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Őszintén, ez volt az egyik legizgalmasabb kérdés. A Központi Bizottság osztályvezetői, munkatársai, megyei, járási titkárok voltak. Az egyik legizgalmasabb kérdés ez volt, sokat vitatkoztak. Mi volt az alapja? Mi el se tudtuk volna elképzelni, milyen eredményeket értek el. Mennyire kényszer, mennyire nem kényszer a belépés? Milyen adminisztratív eszközök alkalmaznak, melyeket nem alkalmaznak? Megsértik az önkéntesség elvét vagy nem? Csehszlovákiában megteremtették előzőleg a feltételeket a tömegek kollektivizálásra. Mit tettek? Ezt vázlatosan lehet ezt elmondani. Az első, ami volt, hogy felkészítették a pártot. A párt tagjai közül, különösen a falusi tagok közül, nem értettek sokan egyet azzal, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését végrehajtsák. Ezért a párt falusi vezetőit egy hónapos iskolára vitték, ahol a mezőgazdaság problémáit [...].²⁹

A másik ilyen dolog volt, hogy a járási pártbizottságokat [...] A harmadik ilyen volt, hogy az üzemekben dolgozó kommunistákkal és a munkásosztállyal értették meg, hogy miért fontos a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Többek között elmondták, hogy hatszor szállítottuk le az iparcikkek árát, és csak egyszer tudtuk a mezőgazdasági termékek árát leszállítani, azért, mert kevesebbet [...] Tehát ezt az egész munkásosztállyal megértették, hogy [...]

A másik ilyen mód, hogy az állami szerveket vették kezelésbe. A Nemzeti Bizottságok elnökeivel ugyanazt csinálták, hogy a nemzeti bizottságok [...] elvitték egy-két-három hónapra iskolára [...]

A másik ilyen, Elvtársak, hogy más pártokkal ültek le többször, és tömegszervezetek vezetőivel. De a tömegszervezetek vezetői más pártokat is meggyőztek ennek szükségességére. Például a Néppártot, hogy a parasztok csak úgy élhetnek jobban. Ennek volt a legnagyobb befolyása a parasztok felé. [...] Elérték azt, hogy mindenki a szövetkezetekről beszélt.³⁰ Az ipar területén dolgozók, Elvtársak, a mezőgazdaság területén dolgozók, akik akármelyik területen dolgoznak, mindenki a szövetkezetekről beszélt. Mit kell csinálni, hogy szövetkezetek területén előre jussanak, hogy a mezőgazdaság kollektivizálását be tudják fejezni. Hatalmas tömegpolitikai munkát fejtettek ki, '55-ben és '56-ban. Ez az iskoláztatáson keresztül a házjavítástól, a színházak, a mozik, az újságot, a brosrák tömegeit adták ki, akik ezekkel a dolgokkal foglalkoztak.³¹

Azt mondták, hogy mi úgy jellemeztük ezt, hogy olyan tömegpolitikai munkát végeztek, hogy mindenki egy nyelven beszélt. Fönn és lent egyaránt, hogy szükség van a mezőgazdaság szocialista átszervezésére, Elvtársak.

²⁹ PAVLENDÁ, 1963, 30–40.

³⁰ KAZIMOUR, 1981, 77–141.

³¹ Érdekes látetelet ad a magyar–csehszlovák kapcsolatok ötven évről az Arató Endre által írt kiadvány. A korabeli ideológiai kliséktől terhelte, marxista felfogást tükröző forrás az MSZMP Központi Bizottság Társadalomtudományi Intézetének gesztorálásával készült. A téma neuralgikus voltát jelzi, hogy a dokumentumon a „Bizalmas, Belső használatra” pecsét található. ARATÓ, 1969.

A másik ilyen, hogy több hónapra és évekre is munkások mentek le, és segítettek a szocializmus és a szövetkezetek létrehozásában.

Ahogy mi kiküldtünk hónapokra, ott is, Elvtársak, hónapokra mentek le, akik ott közvetlenül ezt a munkát végezték, vagy segítséget nyújtottak a munkához. Tehát nem csak tömegpolitikai munkát végezték, hanem mellette szervezőmunkát is. Másik részt pedig az üzemek adták. A körzetükhöz tartozó községekben vállalták, hogy szerveznek szövetkezetet, vagy azt ott patronálják. Nem volt vita, hogy ezt az 1000 forintot vagy 5000 forintot most kifizeti a szövetkezet vagy az üzem. Azt mondták, megette a fene, az üzem nem bír el 5000 forintot?

Meg kell mondani azt, Elvtársak, hogy körülbelül ebből pár dolgot mi is csináltunk azelőtt. Most az utóbbi időben nem csináljuk, mert félünk hozzányúlni. De azelőtt csináltunk, de az mellett, Elvtársak, ami a leglényegesebb, és amit mi nem csináltunk, az, hogy nagyon komoly gazdasági segítséget adtak.

Ott egy községben egy szövetkezet van. Egész Szlovákiában egyetlenegy község van, ahol két szövetkezet van. Ott egy községben egy szövetkezetet hoztak létre. Ha megalakult a szövetkezet és amennyi taggal megalakult, ott azonnal komoly beruházást eszközöltek, Elvtársak. Azonnal épültek gazdasági épületek, az istálló, és nemcsak 200 hektárra, hanem már perspektivikusan annak a községnek a szükségletére épültek. Azonnal istállót, gazdasági épületeket építettek. A másik pedig, azonnal ellátták gépekkel és állatokkal. Most, hogy ilyen gyors volt a följejlődés, hogy ott szinte egész községek léptek be. Mi ezekre a helyekre mentünk megnézni a dolgokat. Községekben voltunk, például a Csallóközben. Egyetlen ember nem volt, aki nem lépett be a szövetkezetbe. Ott, Elvtársak, bizony elmondták, hogy mi a helyzet, hogy miért lépnek be, látják azt a hallatlan nagy segítséget, amelyet kapnak az állam részéről. Műtrágyaszóró gépek, cukorrépa-, burgonyabetakarító gépek. Olyan gépekkel végzik a betakarítást, amit nálunk sok esetben nem is látunk. A gépállomások is fel vannak szerelve. A terméseredmények is vonzották. Csallóközben persze egy járásban hét mázsával magasabb termésátlagot takarítottak be a termelőszövetkezetek, mint az egyénileg dolgozó parasztok. Tehát nem egy-két mázsával, és nem egy szövetkezet, hanem a szövetkezetek járási szinten. A másik ilyen, hogy minden szövetkezetben magasabb volt a szövetkezeti parasztok életszínvonala, mint a szövetkezeten kívül álló parasztok életszínvonala. Nem kell mondani, hogy ez vonzott azért. Lehetett mivel agitálni, ha úgy tetszik. Ezekkel a szövetkezetekkel. Most, hogy sokan léptek be a szövetkezetekbe, a kormány azonnal átcsoportosítást hajtott végre a beruházás területén. Elvonta a forrásokat az ipartól, és azonnal odatette a mezőgazdasághoz. Azonnal a mezőgazdaságot támogatta. Egy hét alatt, Elvtársak, 10-12 százalékot ugrott a szövetkezetek teljesítménye, a középparasztok tömegesen léptek be.

Na, most ezt láttuk, a másik, amit itt tennék, mit gondolok, figyelembe kell venni.

Hogy ott van begyűjtés, a szövetkezet az enyémet dolgozza fel. És ők nem is akarják a begyűjtést. Életük, ellátásuk, egyéb területükön azt mondják, hogy olyan biztos, [...] Ott fordított helyzet van, mint minálunk. Ott átlépték a Rubicont, akik nem léptek be, azokra nehezedik a nyomás. Közben minálunk, ha új szövetkezet alakul, az egyéni parasztok nyomása érvényesül, a szövetkezeti tagokkal szemben. Ott fordított nyomás

érvényesül. Ott van egy község, ahol a szövetkezet többsége bent van. Ott mindenki lerohanja, hogy miért nem lépsz be, micsoda ember vagy te? [...] Szóval ott fordított nyomás nehezedik az egyénileg dolgozó parasztokra. Az elvtársak nagyon ügyesen, politikusan használják ki a helyzetet. A párt kiadta, hogy 30%-kal emelni kell a termés-eredményeket. Mit néztek? Azt mondták, hogy hogyan érhetik el. Hát úgy érhetik el, ha a nagyüzemi gazdálkodás valószínűleg a kerületben legalább 80-85% eléri, nem '60-ra, hanem '58-ra. '60-ra kell a terméseredményeket 30%-kal emelni. Na most, ami még nagyon jó és meglepett bennünket, Elvtársak, hogy tudják, hogy a megalakítás csak kezdetet jelenthet. Épp mondtuk is nekik, hogy itt ismerünk egy olyan közmondás, hogy sokkal könnyebb a férjet megszerezni, mint megtartani. Hogy a mi tapasztalatunk alapján is tényleg egyetértünk velük, hogy nagyon komoly gondot fordítsanak a szövetkezetek megszilárdítására. És ott fordítanak is, kádereket küldenek le, de nem úgy, mint mi, Elvtársak, a szövetkezeti elemeket a községekből válasszák meg. Vagy agronómust tesznek oda, akit ismernek a környékben, Elvtársak, vagy üzemi munkást küldenek le, az a Nemzeti Bizottság mellett működik, Elvtársak, van ott párttitkár abban a községben, hogy megfelelő segítséget tudjon nyújtani nekik. Az a jelszavuk, hogy jómódú parasztsággal, jómódú szövetkezeti tagsággal, Elvtársak, a mezőgazdaság kollektivizálása területén előrejutni '56-ig, illetve '60-ig befejezni lényegében a kollektivizálást. Ahogy mi láttuk, be is tudják fejezni a cseh elvtársak. Ennyit erről a kérdéstről, mert sokat lehetne erről beszélni.

A másik ilyen, Elvtársak, a proletár internacionalizmus és az igazi hazafiság.

Miránk nagyon jó hatással volt, Elvtársak, hogy a cseh elvtársak ezen a területen, tekintve, hogy soknemzetiségű állam, nagyon jelentősen jutottak előre. Elsősorban ők azt csinálták, hogy tisztázták ideológiailag, hogy Csehszlovákia egyedül milyen eredményt tudna elérni, és milyent szocialista tábor segítségével. Termelési adatokkal kiszámították, hogy mit tudna szállítani, milyen mértékben tudna legyártani különböző termelési cikkek. Másrészt pedig, hogy hogyan nyomnák el Csehszlovákiát. Általában tisztázta elvileg, hogy mit jelent a proletár internacionalizmus. A másik pedig, hogy ennek szellemében nevelik a pártot és a népet is. Elmondhatjuk, hogy nem találkoztunk olyan párttaggal és pártonkívülivel, akik ne lettek volna mélyen áthatva a kollektív internacionalizmus eszmétől.

A pohárköszöntők, Elvtársak. A Szovjetunió a szocialista tábor körül forgott. Nem volt egyetlen pohárköszöntő, ahol a Szovjetunió és a szocialista tábor jelentőségét ne hangsúlyozták volna ki, hogy az ő eredményeik a mi eredményeink. A mi eredményünk az ő eredményeik, és ugyanígy a bánatunk is. Nem volt olyan pohárköszöntő, ahol nem mondták volna el.

A Sirokly elvtárs fejezte ki legjobban, hogy a barátot legjobban a bajban lehet megismerni. Azt mondta Sirokly elvtárs, nemcsak a Badacsony mellett, hanem a bajban. Akkor ennek megfelelően kell intézkedni, és ez inkább kifejezi a proletár internacionalizmust,³² mintha csak békekességi idő van, és Badacsony mellett borozgatunk. Ezért jelent

³² Az MSZMP 1956 után kialakított egy antinacionalista, internacionalista politikát. A kommunista politikusok szerint az iparfejlesztés, a szövetkezetesítés, tudományos és technikai fejlődés, az iskolázottság

meg a csehszlovák küldöttség már novemberben. Mikor mi azt mondtuk, kiderült a párt Központi Bizottsága, hogy korán van, még ne jöjjenek, mert nem tudjuk biztosítani megfelelően, hogy baj ne legyen. Akkor is eljöttek. Másik. Voltunk egy gépállomáson, ott elmondják, hogy a gépállomás, a csütörtöki gépállomás 80%-a jelentkezőt önként fegyverrel, harcolni, segíteni a munkás–paraszt hatalom visszaállításában, megvédésében. Ellátogattunk egy járásba, ez a csütörtöki járás volt, ott elmondták azt, hogy délelőtt kiadták, hogy segíteni kellene a magyar népi hatalmat megvédeni. Három óra múlva ötezer ember volt, Elvtársak, aki jönni akart. Fegyverrel védeni, segíteni a munkás–paraszt hatalmat.

Lehetne, Elvtársak, sorolni a különböző megnyilvánulási formákat, amely felénk megnyilvánult a parasztok részéről. Volt olyan, aki azt mondta, mit gatyáznak maguk azzal a Mindszentyvel? Engedjenek át bennünket, majd mi elintézzük az amerikai követségen a dolgokat.

Azért is megmondom, meglepődtem, mert tudjuk, hogy évtizedeken keresztül, különösen a Horthy-időben, gyűlöltre tanították, ahogyan minket most is, Elvtársak, a népet a magyarok iránt. Most bizony ott a nyomát sem láttuk, Elvtársak, a cseh párt nevelő munkája folytán, hogy gyűlölettel viselkednének a magyar néppel szemben. Ellenkezőleg, azt láttuk, hogy testvérként viselkednek a magyar néppel szemben.

Mellette, Elvtársak, az is meglepett, hogy sokkal nagyobb gondot fordítanak a hazafias nevelésre, mint mi fordítunk. Nagyon büszkék az eredményeikre. Nem becsülik azt le.

A gépgyártás, a mezőgazdasági és egyéb területen elért eredményekre. Nem hódolnak annak a kultusznak, amit minálunk sokszor tapasztalunk, hogy külföldről hozunk be egy dolgot, az biztos jobb lehet, mint a magyar, ha legalább olyan jó a magyar gyártmány is. Külföldi, különösen, ha rá van írva, hogy USA, akkor biztos, hogy jobb, ugye. Ők nem csinálnak ilyen kultuszt a külföldieknek. Elmondhatom, hogy több külföldi dolog van náluk, mint nálunk. Nagyon büszkék az eredményekre, a fejlődés eredményére. Az egyszerű emberek és a vezetők egyaránt. Ez a büszkeség nem úgy nyilvánul meg, mint minálunk egypár formában megnyilvánul, Elvtársak, némely elvtárs által. Nem beképzettség formájában. Elég szerények az eredményeikre, de büszkék, hogy elérték ezeket.

A másik, Elvtársak, nagyon ápolják a történelmi hagyományokat. Amelyik vidékre mentünk, annak a vidéknek mindegyiknek megvolt, Elvtársak, a történelmi nevezetessége, és ott megtalálhattuk képekben, különböző broszúrákban és egyebekben kiadva annak a történelmi dolognak a megfelelő leírását több nyelven. Nekünk még a Balatonnál sincs ilyen, ugye. Voltunk például Tábor városában, ahol a Zsizskának³³ volt a hadiszállása, főhadiszállása. Ott minden épület, amiben Zsizskának a hadai voltak, ott műemlékként van kezelve, és eredetiben van meghagyva. Az állam nagyon komoly

emelése, a műveltség társadalmi szétterítése nyomán a társadalomban forradalmi jellegű átalakulás megy végbe. Az 1956-os forradalom és szabadságharc következményeként a határon túli magyarság ügye kényes témává vált, a szomszédos országok Moszkvához igazodtak, a szovjet vezetés pedig nem engedte, hogy befolyási övezetében nyílt etnikai konfliktusok legyenek. FÖLDES, 2015, 26–34.

³³ Jan Žižka (magyarosan Zsizska János) huszita hadvezér.

összegeket fordít rá. Vagy voltunk a Spielberg³⁴ várában. Ott a magyar Kazinczy,³⁵ mellette ott vannak a többiek, akik abban a várban voltak, és mindent eredetiben meghagyva rengeteget költöttek rá, hogy a legkiválóbb mesterek az idő fogával szemben megvédjék azokat. Akárhová megyünk mindenhol, az ország minden területén megtaláljuk azt, hogy ők akkor a cseh nép, vagy a morva nép hősi harcait nem akarják kiölni a mostani csehszlovák népből. Ellenkezőleg, ezen keresztül akarják, Elvtársak, nevelni a népet. Hihetetlen nagy tisztelettel viselkednek a történelmi hagyományokkal szemben. Itt van minálunk a Szigetvár vára, ott ebből olyan kultuszt csinálnának. Minden környékből odavinnék a turistákat.

Amerre voltunk, százával és ezrével talákoztunk különböző turistákkal, Csehszlovákia más területéről és külföldről, akik ezeket nézték. Ők nem törődnek avval, hogy a középkorból vallásos, vagy nem vallásos dolgokat néznek azok, Elvtársak. Amennyiben a történelmi hagyományokkal kapcsolatosak, akkor megfelelően ápolják. Például Husznak,³⁶ megmondom, elég komoly kultusza van Csehszlovákiában. A Husz-képek, a -szobrok, aztán azoknak a vallási dolgai a különböző területeken nagy szerepet kapnak. A vallással szemben is más az álláspont. Letartóztatják a püspököt, mert nem hajlandó népi hatalommal együtt dolgozni. A másikat pedig, Elvtársak, akik becsületesen dolgoznak, ők fizetik. Ha jobban szolgálja a népi hatalmat, magasabb fizetést adnak, ha rosszabbul, akkor kevesebbet. Azt mondják, hogy azok is ebből élnek. Ha abból élnek, akkor ahogyan szolgálják a népi hatalmat, úgy fizetik őket.

Ápolják és rendben tartják a vidékeiket. Gyönyörű vidékeik vannak: Karlovy Vary,³⁷ a Magas-Tátra, mindezekben voltunk. És ahogyan rendben tartják! Ott is például Karlsbadban, a régi főurakról a képek. Azok ott vannak, nem csinálták azt, hogy most levakolják, mert régi főurak voltak. Ott vannak, Elvtársak, a freskók. Gyönyörű művészi kivitelben. Sőt, ha valami baj van, akkor legkiválóbb művészekkel hozatják rendbe. A vidékeik például, a Magas-Tátrában 40 ezer hold, az erdőhöz senkinek nem lehet hozzányúlni, az védett területté van nyilvánítva. Ott van egy igazgató, ott, Elvtársak, vadat nem lehet lőni, ott az erdő fáihoz nem lehet hozzányúlni. Semmihez. Ott védett területnek van nyilvánítva, ennek megfelelően kezelik is azt. Azt szeretném elmondani, itt érzékeltetni helyesebben, hogy ők a hazafias nevelésben támaszkodnak a cseh nép, a morva nép és a szlovák nép történelmi hagyományaira, emlékeire. Ezen keresztül nevelik a fiatalokat is. Mindenhol, ahol voltunk, láttunk egy sor fiatalot, akik kirándultak. Persze, megmondom, sok olyan dolgot láttam, amit egy életünkben nem láttunk. Például az a Gottwald.³⁸ Az a Mauzózeum,³⁹ valami csodálatos dolog Prágában. És sok do-

³⁴ A Brno melletti erődítmény (Špilberk).

³⁵ Kazinczy Ferenc és tizenöt magyar jakobinus raboskodott itt.

³⁶ 1415. július 6-án égették meg a máglyán Husz János cseh prédikátort.

³⁷ Karlovy Vary (németül Karlsbad) város Csehországban, az ország legnagyobb gyógyfürdőhelye.

³⁸ Klement Gottwald (1896–1953) cseh kommunista politikus, Csehszlovákia elnöke 1948–1953 között.

³⁹ Gottwald, az egykori Csehszlovákia kommunista vezetőjének és első „munkáselnökének” mumifikált holttestét tartalmazó épületet láthatták azok, akik Prágában megnézték a Vítkov-hegyi Nemzeti Emlékművet. A nevezetes építményt szovjet segítséggel 1953-ban alakították ki az emlékmű pinchehelyiségeiben, amikor a korabeli csehszlovák kommunista vezetés úgy döntött, hogy a moszkvai Lenin-mauzózeum

log: a prágai vár, és egyéb hozzá hasonló dolog. Nagyon szép dolgok voltak. A másik ilyen probléma, amit fel akarok még vetni tapasztalat szempontjából a párt vezető, irányító és ellenőrző tevékenységéről pár gondolat.

Minden területen érvényesül – elmondhatjuk, hogy meggyőződünk róla – a párt vezető szerepe. Miért érvényesül a tapasztalataink alapján? Mert helyesen fejezi ki a tömegek véleményét. Nem csak szóban mondjuk ezt, Elvtársak. Majd egy-két konkrét példában is bebizonyítjuk. Azokkal a kérdésekkel foglalkoznak, Elvtársak, a Cseh Párt Központi Bizottsága, a Területi Bizottsága, amelyek dolgozókat foglalkoztatják. Választ adnak azokra a problémákra, helytelen, de akkor is választ adnak rá. Ugyanakkor előre mutatnak. Nagy tanulság a számunkra, hogy bevonják a tömegeket a helyes politika kialakításába, Elvtársak. A végrehajtásában. Egy példát ismertetek. Most tárgyalt a Központi Bizottság a gazdasági élet decentralizálásával kapcsolatos problémákról. Mit csináltak, Elvtársak? Azt csinálták, hogy először megtárgyalta a Központi Bizottság, most megtárgyalták a megyei titkárokkal és járási titkárokkal. Már ezen a héten tárgyalják a néppel, mert csak az irányelveket fogadták el. Mikor a nép széles rétegei adják az észrevételeiket, Elvtársak, utána ül össze megint a Központi Bizottság, és hoz határozatot. Nagyon fontosnak tartják a decentralizálást. Nagyon fontosnak tartják, hogy megszüntessék a bürokratikus vezetést. Nem hamarkodják el, nem akarják ezt három hónap alatt végrehajtani. Kikérik az ország lakosainak a véleményét. Utána határozatot hoz a párt. Az egyik részét jövőre hajtják végre, a másik részét pedig utána való évben. Szóval, hogy ne legyen zökkenő, úgy hajtják végre ezeket a dolgokat. Például az állami gazdaságok, mindenhol a megyei tanács alá tartoznak. Vannak olyan gépállomások, amelyek már a járási tanács alá tartoznak, Elvtársak. Pénzügyileg, irányításilag, egyéb szempontból is. Nemrégén csinálták ezt, például eddig csak 10-20 helyen vezették be, a többi helyen még a megyeiekhez tartoznak.

A másik figyelemre méltó dolog, hogy szélesen támaszkodnak az aktívára. A Központi Bizottságtól kezdve egészen a megyei, járási, községi szervekig. A pártapparátusuk nem több, lényegében, mint a mienké. Például voltunk egy megyében, ott 40 politikai munkatárs volt, egy járásban 16. A tábori járásban több üzemük van, ha ehhez viszonyítjuk, hogy ott van független titkár és ez is beleszámít az apparátusba, akkor nem több.

A Központi Bizottság például a legfontosabb párthatározatok feldolgozása előtt, vagy párthatározat végrehajtásakor különböző elvtársaktól, minisztériumok, egyéb szerveknél dolgozó elvtársaktól bizottságokat fog kiküldeni különböző területekre, széles körben, értelmiségi, munkások, egyebeket von be a Központi Bizottság ebből a területről [...] a megyei bizottságnál [...].⁴⁰

Egyes imperialista államok és imperialisták álmokat szönek. Álmokat szönek arról, hogy 1956. október 23-át megismétlik.⁴¹ Megismétlik olyan formában, hogy esetleg

mintájára az elhunyt Gottwald bebalzsamozott holttestét ott kiállítják. A bebalzsamozott holttest 1953-tól 1962-ig volt látható a Vítkov-hegyi emlékműben.

⁴⁰ A hangfelvételtől hiányzó szövegrész.

⁴¹ Szirmai Jenő 1953-tól a Komlói Szénbányászati Tröszt vezérigazgató-helyetteseként dolgozott, majd Komló város MDP-alszervezetének titkári funkcióját töltötte be. Közvetlenül az 1956-os forradalom

fegyveres felkelést vagy provokációt robbantanak ki az országon belül. Mi határozottan megmondjuk, hogy nemcsak a múlt, hanem ez is vereséget fog szenvedni. Kádár elvtárs azt mondta az aktíván, hogy a reakció a munkás–paraszt forradalmi kormány egy éves fennállása óta megismerhette erejét, és ismerkedhetett vele. Ha ez az ismeretség még nem elégséges, hajlandóak vagyunk további ismeretséget is kötni, de akkor önekik ez nem lesz valami nagyon kedvező. Mit akarnak, Elvtársak, ezzel elérni? Azt, hogy bizonyos régi dolgokat újra előhozzanak, félelmet keltsenek, ha úgy tetszik, belső nehézségeket okozzanak.

Azt gondoljuk, Elvtársak, és ez a megyei Végrehajtó Bizottság határozata és álláspontja is, hogy ne a mi elvtársaink és a népi hatalomhoz hű emberek idegeskedjenek, hanem, ha valakinek most van idegeskedni való oka, azok az ellenforradalmi erők. Idegeskedjenek azok, akik bármilyen kis megmozdulásra, vagy röpcédulázásra, vagy egyebekre akarnak megmozdulni.

Ha készülnek, Elvtársak, ha bármelyik meg fog muhkanni, akkor csak muhkanni tud, és többet, Elvtársak, nem tud tevékenyen fellépni a népi hatalom ellen. Úgy gondolom, helyes az az elvi álláspont, hogy egy év eléggé tisztázta a frontokat. Világossá tette a becsületes emberek előtt, akik esetleg októberben, novemberben még megtévedhettek, mondjuk, mert bizonyos eszmei összekuszálódás volt, hogy hol a helyük, a népi hatalom mellett, vagy a népi hatalommal szemben. Aki egy év után most, Elvtársak, aki fegyvert mer emelni a népi hatalom ellen, az fegyver által fog elveszni. [Taps.] Ezért mi azt mondjuk a munkásmilíciónak, a honvédségnek és a rendőrségnek, hogy bátran, határozottan és nagyon keményen lépjen fel mindenkivel szemben, aki kezét emel a népi hatalomra. Világosan megmondjuk, hogy az az álláspont, hogy az a diák, aki fekete szalagot és Kossuth-címet tesz a mellére, az nem tanulhat az iskolában. [Taps.] Nemcsak kaposvári vagy Somogy megyei iskolában, hanem Magyarország területén semmiféle középiskolában nem tanulhat.

Elvtársak, világosan kell látni, hogy nagyon határozottan és keményen kell fellépni minden kísérlettel szemben. Mi azt mondjuk, hogy forradalmi párt vagyunk, akkor úgy gondolom, hogy az októberi események megtanítottak bennünket arra is, hogy a forradalmároknak nem kell félni attól, hogy a népi hatalom ellen fegyverrel támadjanak, akkor azok vissza is lőjenek, mégpedig úgy, hogy a másik többet ne tudjon lőni.

Azonban van némi feladatunk, Elvtársak, az októberi eseményekkel kapcsolatosan, helyesebben az október 23. és november 4-ei készülődéssel kapcsolatosan. Az egyik és legfontosabb ilyen feladatunk, hogy fokozni kell a politikai munkát. Harcolni kell a tömegek megnyeréséért. Ma, hozzátehetem, hogy nem csak ma, hanem a későbbiekben is, de most elsősorban minden kommunistának, vezetőnek és nem vezetőnek egyaránt, de

és szabadságharc után, a „rendcsinálás” időszakában tért vissza Somogy megyébe, ahol a megalakuló MSZMP Somogy Megyei Intézőbizottságának elnöke, majd a Végrehajtó Bizottság első titkára lett. Az 1957-es év Somogy megyei történéseit foglalja össze szubjektív hangvételű önéletrészésének második kötetében, külön kihangsúlyozva a korabeli narratívához illeszkedő politikai és gazdasági konszolidáció társadalmi kompromisszumra épülő, békés voltát. SZIRMAI, 2011.

különösen a vezető elvtársaknak hívjuk fel a figyelmüket, az a feladatuk, hogy sokat tartózkodjanak kint a dolgozók, a tömegek között. Az igazgató úgy ossza be munkáját, meg a főmérnök, a vállalat vezetője, az intézmény vezetője, ahogyan megmondhatom, kicsit a kapitalisták szokták. Két óra alatt elintézte az igazgató az összes belső munkáit. Még letárgyalt a műszakiakkal is. Utána ment a másik vállalatához vagy részvényeseihez, vagy a szeretőjéhez. Most pedig, a mi vállalatigazgatóink azt csinálják, hogy intézzék el egy-két óra alatt az irodai munkát és az irányítási munkát, és legyenek, Elvtársak, a dolgozók között, menjenek az üzembe, menjenek a hivatalos dolgaik elintézése után a dolgozók közé. Beszélgessenek, végezzenek felvilágosító munkát, legyenek, Elvtársak, a nevelői a hozzájuk tartozó vállalat dolgozóinak. Azt gondoljuk, elsősorban személyes beszélgetést, és kisebb tanácskozásokon keresztül beszéljék meg velük a problémákat, s arra kell itt vigyázni, Elvtársak, hogy ne hogy magunk nagyítsuk fel a dolgokat, ugye, és ne erre irányítsuk, hogy mi lesz október 23-án meg november 4-én. Hanem az irányban tevékenykedjünk, és végezzük a felvilágosító munkánkat, hogyan lehetne előre lépni. A gazdasági kérdések megoldásában, a szociális kérdések megoldásában, Elvtársak, és persze mellette mondjuk meg, ha valaki a népi hatalom ellen emeli a kezét, az nagyon meg fogja ezt bánni. Azt kell elérni, Elvtársak, hogy úgy dolgozzunk, akkor dolgozunk jól, ha semmiféle rendzavarás nem lesz. Nem az a fő feladatunk nekünk, hogy legyen rendzavarás, hanem az, Elvtársak, hogy ne legyen. Ezért fontos, hogy a pártfunkcionáriusok, vállalati intézmények vezetői és a kommunisták ott legyenek a tömegek között, végezzenek állandóan felvilágosító munkát. Ismerjék a tömegek hangulatát. Azt mondhatjuk, hogy ez a hónap legyen ilyen nevelő hónap, Elvtársak, ahol nevelődünk mi is, mert mi is tanulunk a dolgozóktól, és neveljük, Elvtársak, a dolgozókat.

Nagyon vigyázni kell, Elvtársak, arra, hogy ne magunk nagyítsuk fel a dolgokat. Nehogy most mi kiálljunk, és csak erről beszéljünk, hogy itt lesz október 23., november 4-e. Mert meg vagyok győződve, hogy valami nagy dolgot nem tudnak csinálni. De tudnak valamit csinálni, ha mi állandóan erről beszélünk, még mi is. Szóval nem kell felnagyítani. Arra is vigyázni kell, hogy ne hogy mi provokáljunk különböző dolgokat. Vigyázni kell arra is, hogyha egyes elvtársaknak, ha viszket a keze, vakarják meg azt a kezüket. Ne azt csinálják, mint Kaposzserdahelyen. Vigyázni kell arra, hogy nem kell ilyen személyes, egyéb dolgokat belevinni ezekbe a dolgokba. Miért? Mert világosan látni kell, Elvtársak, azt, hogy itt arról van szó, hogy ez nem csak belpolitikai kérdés, hogy Magyarországon október 23-a november 4-e hogyan zajlik le. Ez fontos nemzetközi kérdés is. Erősítheti Magyarország tekintélyét, ha szabad kifejezni magamat, a szocialista tábor tekintélyét, másodszer pedig gyengítheti is. Ha egy komoly zavargásra kerülhet sor, akkor biztos, hogy csökkenti. Ha pedig nem, Elvtársak, akkor lássák, hogy szilárdan áll a nép jelentős része a munkás–paraszt forradalmi kormány mellett, és akár milyen jelentéseket készítenek az ENSZ-hez, mi nyugodtan megyünk előre a feladataink megoldásában. Ezért hangsúlyoztam ki, hogy nagyon kell vigyázni elvtársaink magatartására, munkájára is. Ugyanakkor elvtársnak megfelelően fel kell készülni minden eshetőséggel szemben. Az összetartást is fel kell használni arra, hogy javuljon a fegyverbarátság. Kádár elvtárs azt mondta, hogy nem helyes az, és úgy gondolom, hogy

mi egyetértünk vele, bár minálunk ilyen kirívó eset nem volt, hogy csak a munkásőrséget tekintjük a párt fegyveres erőinek, a népköztársaság fegyveres erőinek. Világosan kell látni azt, hogy a munkásőrség, a rendőrség, a honvédség, a határőrség együttesen képezi a népi hatalom és a párt fegyveres erőit. Aki bármelyik közé, Elvtársak, éket ver, az nem erősíti a népi hatalmat, a proletár diktatúrát, ellenkezőleg, Elvtársak, gyengítik. Hogyan veszi az az elvtárs, a Molnár elvtárs, vagy a másik, vagy a harmadik, mindegy, hogy mi a neve, a honvédségnél, mikor mi csak azt mondjuk, hogy a munkásőrség az igen, de a honvédség az megbízhatatlan. Világos, hogy ezek, Elvtársak, nem jó szívvel nézik, és nem is helyes, Elvtársak. Ha leszűkítenénk a népi hatalom fegyveres erőit csak a munkásőrségre, nagyon komoly hibát követnénk el. Ugyanez vonatkozik a rendőrség és egyéb területekre. Szóval, ezt az összetartást úgy kell, Elvtársak, felhasználni, hogy erősödjön a fegyverbarátság, és ne tudjanak éket verni a fegyveres testületek közé. Minden kommunistának, Elvtársak, ennek szellemében kell dolgozni ezeknél a fegyveres alakulatoknál, testületeknél. Az emberek nyugalmat, békességet, és bizonyos részig félelem nélküli életet akarnak és jólétre vágnak. Mi a népi hatalom hívei számára komoly, megfeszített munkával ezt biztosítani tudjuk. Ehhez tartozik bizonyos részig olyan dolog is, hogy kicsit jobb szívvel foglalkozunk a dolgozók problémáival. Én nem azt mondom, hogy nincs ezen a területen fejlődés, nincsenek esetleg olyan dolgok, amit nem lehet jóindulattal is, de nem lehet elintézni. Az egyik ilyen a lakáskérdés. Ha megszakad az ember szíve, sokszor nem tud segíteni rajta. Szóval van ilyen probléma. De akkor is érezze, hogy foglalkoznak vele és a lehetőséghez képes az elvtársak megtesznek mindent, amit lehet. Nagyon fontos, Elvtársak, hogy indokolatlanul ne bocsássunk el senkit. Különösen vigyázni kell itt a személyeskedésre. Nem arról van szó, most van ez a határozat, világos, hogy el kell bocsátani, tegye meg. De némely területen a tapasztalat az, hogy rosszban vagyok vele, hát menjen. Ugye, menjen. Nagyon fontos, Elvtársak, az indokolatlan áthelyezések, strukturációk, nagymérvű cserélgetések megszüntetése. Hogy ismerjük az embereket, az azon a területen lévő elvtársakat. Az indokolatlan átszervezések, és vigyázni kell rá, minden embert, a munkái után megfelelően becsüljük, Elvtársak, ha munkáját a népi hatalom érdekében, a nép érdekében végzi. És ennek alapján értékeli munkájukat, tevékenységüket, küzdjük le a különböző szubjektívizmust, amely egyes esetekben emberek megítélésében még bennünket, vezetőket és nem vezetőket is egyaránt jellemez. Legyen, Elvtársak, úgy gondolom, a Somogy megyei kommunisták egyik fő jelszava, amely a párt politikájának lényegéből fakad, hogy minden erőnket összpontosítsuk a nép jólétének emelésére. Itt, mi megyénkben is és az országban is a nyugalom, rend, a félelem nélküli életet teremtsük meg a hazájához, népéhez hű minden becsületes ember számára, párttag és pártonkívüliek számára egyaránt.

Egy probléma, Elvtársak, a rendőrséggel kapcsolatosan és azért vetem fel, mert Kádár elvtárs tájékoztatójában nem szerepelt ez, a sajtóban nem látott napvilágot. Bizonyos részben azért is megemlítem, mert mikor legutóbb voltam a Politikai Osztály értekezletén, többé-kevésbé felvetődött.

Az Országos Pártértekezlet beszélt az államvédelmi elvtársak munkájáról, tevékenységéről. Az Országos Pártértekezlet óta van komoly fejlődés. A pártnak az a véleménye,

hogy jelenleg a rendőrségnél dolgozó volt államvédelmi elvtársak közül egyet sem terhel felelősség, egyiket sem terheli felelősség azokért a dolgokért, amelyeknél némely esetekben esetleg kilengések voltak. Ezért teljes egészében megbízik a párt azokban az elvtársakban, akik jelenleg a rendőrség kötelékén belül dolgoznak, akár a Politikai Osztályon, akár máshol.

Ugyanakkor, Elvtársak, ne várja el egyetlenegy államvédelmi elvtárs sem, ahogyan mondta Kádár elvtárs, hogy a becsületes magatartásukért, amit októberben tanúsítottak, azzal rehabilitáljuk azt is, azokat a hibákat is, amelyet az államvédelem némely területén elkövettek. Különösen, amit elkövettek a mi elvtársainkkal szemben. Fellépünk a törvényteleniséggel szemben. Ezeket a párt nem fogja, Elvtársak, rehabilitálni, hanem ellenkezőleg, az a nagyon határozott álláspontja a pártnak, hogy ezek az állapotok nem jöhetnek vissza. Így világosan kell látni az államvédelmi elvtársaknak is, hogy azok a hibák, amelyeket némely területen elkövettek, még egyszer hangsúlyozom, hogy a törvényteleniségre gondolunk, azok, Elvtársak, a Magyar Népköztársaság munkájában, tevékenységében többé nem éleszthetők fel és elítélendő dolgok. Ezeket nem fogjuk, Elvtársak, rehabilitálni.

Még egyszer hangsúlyozom azonban, minden fenntartás nélkül elismerjük azoknak az elvtársaknak a munkáját, akik jelenleg dolgoznak a rendőrség kötelékén belül, és semmi bizalmatlanság velük szemben. Az a kérésünk, hogy bizonyos részig ilyen avantgardista szellem, ami nem jellemző általában a Somogy megyei politikai állományra, a rendőrség munkájára. De egyes esetekben, Elvtársak, megnyilvánul. Azt, hogy vetközzék le, nem kívánjuk azonnal. Világos, hogy nem lehet azonnal, hisz emberi tulajdonságokat azonnal levetközni nem lehetséges. Ezt csak a nevelés munkáján keresztül lehet megtenni. Az egész rendőrségre vonatkozik az, amit Kádár elvtárs is elmondott, hogy minden területen érvényesülni kell a párt irányításának, a párt iránymutató tevékenységének. Így a politikai osztály, a rendőrség és egyéb területen is, Elvtársak. Azért mondtam még egyszer el ezt a részt, mert ezt a sajtó nem közölte. Érthető, hogy nem közölte, mert nem másra tartozik, mint a párttagságra. Itt is a párt-aktívára.

A Népfronttal kapcsolatosan, Elvtársak. Sok helytelen nézet van a Népfronttal kapcsolatban. Vannak olyanok, hogy élesszük fel a Népfrontot, tegyük a pártonkívüliek szervezetévé, és különböző helytelen nézetek. Egy mondatban lehetne összefoglalni, ahogyan Kádár elvtárs mondta, hogy a Népfrontot a kommunisták és azokkal együtt dolgozó pártonkívüliek szervezetévé kell tenni. Tehát a Népfront a kommunisták és a pártonkívüliek tömörülése. Mégpedig a szocializmus építése, a szocializmus építéssel kapcsolatos feladatok megoldásának érdekében. Ezt kell világosan látni a Népfrontban, és nem valami elvtelenül létrehozott, vagy párttal, vagy a szocializmus építésével szemben állítandó szervezetet, hanem ezt a szervezetet, Elvtársak. Ezért kell a kommunistáknak, ezért is, most már behatóbban foglalkozni a Népfront munkájával, tevékenységével. Különösen falun, ahol kis létszámú pártszervezetek vannak, ahol a tanácsok is segítségre szorulnak, és a nép jelentős részét, ha okosan, ügyesen politizálunk, be lehet kapcsolni a szocializmus építésébe.

A munkástanácsokkal⁴² kapcsolatosan. A munkásönkormányzat terve helyes. A párt változatlanul az mellett van, hogy a munkásokat be kell vonni az üzemek vezetésébe. Azért, hogy a munkásoknak nagyobb szavuk legyen, Elvtársak, az üzem irányításában, ellenőrzésében, egész tevékenységében. Ugyanakkor nem kell feléleszteni a munkástanácsokat, mert ezek lényegében meghaltak. Mint egy torzszülött gyerek, vagy koraszülött vagy torzszülött gyerek.⁴³ Helyettük létre kell hozni majd az üzemi tanácsokat.⁴⁴ Nem kell itt különböző felsőbb szervekre várni, ahol megvannak, megteremtődnek a feltételek, és amilyen erőviszonyok vannak, létre lehet jót hozni. Az alapgondolat a munkásönkormányzat kiszélesített kísérletezése, hogy az üzemi tanácsokat lényegében a szakszervezet irányítsa. Úgy gondoljuk, Elvtársak, hogy a volt termelési bizottságokat megfelelően ki kell bővíteni, új embereket kell bevonni, az se baj, ha választják ezeket az embereket, Elvtársak. Ezeket megfelelően kell, Elvtársak, működtetni.

A Párt erősítésével kapcsolatosan. Ez sem volt bent a sajtóban. Arról van szó, hogy a párt központi lapjában többször jelent meg olyan kifejezés, hogy a volt MDP-tagok, akik még nem találták meg az utat a párthoz. Az, hogy ma 400 ezer körüli párttag van, az a párt elvi politikájából fakad. Nem akarjuk, hogy a volt MDP-tagok közül sok megtalálja az utat a pártba. Ez nem jelenti azt, hogy rossz kapcsolatnak kell lenni a pártnak, a párt-szervezeteknek ezekkel a volt MDP-tagokkal szemben, de egyszerűen nem akarjuk felhígítani a pártot. Mi lényegében jelentős számban nem akarjuk növelni a párt taglétszámát, Elvtársak. Nem akarjuk növelni. Ezért mi nem mondunk le arról, hogy a pártot állandóan erősítsük. Elvtársak, az erősítésnek bizonyos célt kell szolgálni. Milyen célt? Azt, hogy egyes területen erősítsük meg a pártot, növeljük, Elvtársak, a párt befolyását. És most szintén kell erősíteni a pártot. Erősítésnél mire van most jelenleg szükség? Hogy közvetlen a termelésben dolgozókkal erősítsük a pártot. Munkásokkal, parasztokkal, mérnökökkel és a tudomány területén dolgozó emberekkel. Ezekkel kell elsősorban erősíteni a pártot, és a pártnak, ha úgy tetszik, ez a pártépítés területén lévő feladata. Úgyhogy nem kell arra törekedni, hogy olyan kapcsolat épüljön ki a volt MDP-vel, hogy azok, kérem, jöjjenek a pártba. Jelentős része nem szükséges, hogy helyet foglaljon a pártban. Nem szeretném még azt a félreértést, ha arról lenne szó, hogy ezekkel nem kell jó kapcsolatot kiépíteni, azok képezzenek a párton kívül egy pártoló, széles pártonkívüli gyűrűt. Széles pártonkívüli gyűrűt képezzenek, és segítsék a pártot munkájában, tevékenységben, éppúgy, mint a másik pártonkívüliek, egyetértenek a párt célkitűzéseivel.

⁴² A munkástanácsokat a Kádár-kormányzat 1956. november 4-e után a legfőbb ellenfelének tekintette. Létezésükkel azt üzenték, hogy a hatalom külön áll a munkásságtól, ahol jelen voltak, ott nem hagyták újralakulni a kommunista párt-szervezeteket, sztrájkokkal fenyegettek. Jelentős politikai szerepet a szovjet bevonulás után nyertek, amikor az ellenállás más formái lehetetlenné váltak. A munkástanácsokkal kapcsolatos legújabb kutatási eredményeket kiválóan szintetizálja Gulyás Martin monográfiája. GULYÁS, 2022.

⁴³ Az Elnöki Tanács már november végén törvényerejű rendelettel szabályozta a munkástanácsok működését, és öket gyengítendő kimondta, hogy a termelőtevékenységet nem végző intézményeknél tilos munkástanácsot létrehozni.

⁴⁴ Az MSZMP Politikai Bizottsága 1957. augusztus 27-én határozatban mondta ki a munkástanácsok megszüntetését és helyettük a (természetesen kommunista felügyelet alatt álló) üzemi tanácsok megalakítását.

Eltársak, vegyes érzést váltott ki, ahogy azt Kádár elvtárs is mondta most, az Országos Pártértekezlet feltételezett határozatának az a része, hogy a pártfunkció kivételével pártönkízüli is tölthet be mindenféle funkciót.

Mit kell itt látni? Azt, hogy ez fontos politikai kérdés. Arról is szó van, hogy az egyéni érdekeket itt alá kell rendelni a közösségi érdekeknek. Arról is szó van, Elvtársak, hogy vajon azt képzeljük-e, hogy csak a kommunisták lehetnek hívei a népi hatalomnak, vagy a pártönkízüliek is. Lényegében a pártönkízüliekhez való viszony kérdéséről is szó van. Itt ezért szembe kell szállni mindenféle helytelen nézettel, ami a tömegektől elválaszt bennünket. Ez a szemlélet káros, és itt azért, Elvtársak, ez ellen harcolni kell. Az a véleményünk, változatlanul az a véleménye a pártnak, ahogy az Országos Pártaktíván Kádár elvtárs aláhúzta, hogy ezen Országos Pártértekezlet határozata helyes, és minden területen, a pártfunkciók kivételével, a népi hatalomhoz hű pártönkízüliek tölthetnek be funkciót, a minisztertől kezdve egész alacsony szintig. Ehhez kell, Elvtársak, tartani magunkat nekünk is, mert feltétlenül helyes, megalapozott ez a határozat, ennek érdekében kell nekünk tevékenykedni, dolgozni. Nem arról van szó, hogy két egyforma ember van, egyforma képzettséggel rendelkező ember és választani kell, akkor egyszerű a választás. Hanem arról van szó, hogy van egy jól képzett mérnök, aki el tud vezetni egy üzemet, de az pártönkízüli. Viszont van egy esetleg rendes elvtárs, de nem ért az üzemet-vezetéshez. Világos, hogy akkor a pártönkízüli mérnököt kell megbízni, ha egyébként a népi hatalomnak szilárd híve.

Eltársak, egyes területen meg nem engedhető szellem kezd eluralkodni, főleg gazdasági vonalon, de egyéb területen is. Van olyan tapasztalat fönn és lenn egyaránt, hogy a vezetők mindenkit védenek, igyekeznek tisztára mosni, azokat is, akik hibákat követtek el. Nem baj az, ha hibát követtek el. Nem olyan nagy baj az, ha hibákat követtek el. Attól függ, hogy milyen súlyos az a hiba, amit elkövettek. Az a baj, hogy ezt tisztára mossuk, nemzeti hősnak kiáltjuk ki. Ugyanakkor, amikor hibát követett el, ahelyett, hogy azt mondanánk neki, hogy nézd, ezt a hibát elkövetted, tessék a munkáddal jóvá tenni. Ehelyett, különösen a minisztériumokban, de egyéb helyeken is, Elvtársak, igyekeznek szerezcsenmosdatásban egyes embereket részesíteni. Az a fontos, hogy megmondjuk ezeknek az embereknek a hibáit, és hogy világosan lássák az elkövetett hibát, és becsületesen dolgozzanak, hogy helyrehozzák azokat a hibákat, amelyeket elkövettek. Fönn említette, amit a sajtó nem közölt, Friss elvtárs előadását, Kádár elvtárs. Itt arról volt szó, hogy Friss⁴⁵

⁴⁵ Friss István (1903–1978) magyar közgazdász, politikus, az MTA tagja. A moszkvai emigrációhoz tartozott. 1945-ben tért haza, a párt Minisztériumi Törvényelőkészítő Irodájának 1945-től, az Állampolitikai Osztálynak 1949-ig, az Államgazdasági Osztálynak 1952-ig, a Terv-, Pénzügyi és Kereskedelmi Osztálynak 1954-ig a vezetője. 1955. májustól a Társadalmi Szemle főszerkesztője. 1948-tól az MDP Központi Vezetősége, 1956. novembertől haláláig az MSZMP Központi Bizottság tagja. Jelentős szerepe volt a három- és ötéves terv kidolgozásában, a magyar gazdaságpolitika alakításában, majd az új gazdasági mechanizmus előkészítésében. 1956. december és 1961. december között az MSZMP KB Államgazdasági Osztálynak vezetője volt. 1954-től megszakításokkal az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete igazgatója, 1974. évi nyugdíjazásától haláláig tudományos tanácsadója. 1949 és 1967 között országgyűlési képviselő. 1953-tól akadémikus, 1973-tól haláláig az MTA Elnöksége tagja. FRISS, tortenelmitar.hu és neb.hu.

elvtárs tartott egy előadást, ahol Péter György⁴⁶ elvtárs munkáját bírálta. De úgy bírálta, hogy előzőleg fölnagyította, hogy milyen kiváló ember Péter elvtárs. Ahelyett, hogy megmondta volna, hogy bizony ez a Péter György tele van hibákkal, és nagyon határozottan kell harcolni a hibáival szemben. De előtte felnagyította a Friss elvtárs, hogy milyen kiváló ember, utána bírálta. Vagy beszélt Nagy Tamásról. Nagy Tamás⁴⁷ is most már kezdik szentté avatni. Pedig a trockista nézetei már a felszabadulás előtt ismertek voltak a munkásmozgalomban. Lehet filozófusnak nevezni. Lehet azt mondani, hogy politikai gazdaságtan területén nagyon jó ismeretei vannak, de nem lehet marxista filozófusnak nevezni. Egy sor hibája miatt, ami elvi, gyakorlati és egyéb területen kifejthető. Így mondta Kádár elvtárs: nem kell arra törekedni, hogy ezek az emberek és hozzá hasonló emberek ne sértődjenek meg, akik helytelen nézeteket vallanak. Sértődjenek csak meg. Nem történik semmi baj, ha megsértődnek, majd gondolkodnak, és esetleg helyes irányba tevékenykednek és dolgoznak. Ha helyes irányba tevékenykednek és dolgoznak, akkor meg fogjuk őket dicsérni. Ne fedjük el a hibákat, hanem tárjuk fel, személyre való tekintet nélkül. Nagyon fontos, hogy növelni kell a felelősségérzetet, és nagyobb politikai bátorságot kell tanúsítani. Némelyek nem tudnak, és még mindig nem tanultak meg magyarul beszélni. Nem tudnak, vagy nem akarnak igent, vagy nemet mondani, mint 1955–56-ban is.

⁴⁶ Péter György (1903–1969) matematikus, közgazdász, statisztikus, egyetemi tanár. A reformközgazdászok közé tartozott. 1948-tól 1968-ig a Központi Statisztikai Hivatal elnöke. Működésének első éveiben kifejlesztette a központi tervgazdálkodás és tervutasításos irányítási rendszer statisztikai bázisát, az államosított vállalatok gazdasági tevékenységének teljes körű, gyakori és részletes megfigyelését az iparban és a gazdaság többi termelő ágazatában. Péter György jelentős hangsúlyt helyezett az elemző értékelésekre, amelyek a társadalmi-gazdasági folyamatok problematikus kérdéseit vizsgálták. Viszonylag korán felismerte az ötvenes években keletkezett gazdasági problémákat és hamarosan közzétette gondolatait a Társadalmi Szemlében. A Közgazdasági Szemlében gondolatait összegezve megfogalmazta, hogy olyan gazdasági rendszerre van szükség, amely a vállalatok önállóságára és felelősségére épít. Később eljutott a tényleges nyereségérdekeltség és a piac szerepének a felismeréséhez is. „Eretnek gondolatait” azokban a reformbizottságokban tárgyalták meg, amelyeket a Kádár-rendszer első heteiben állítottak fel. 1957 őszén az MSZMP elvetette gazdaságirányítási reformját. Nézetei az elvetélt 1968-as gazdasági reformokban tükröződtek. 1969-ben tragikus, máig nem tisztázott körülmények között hunyt el. Életéről és haláláról érdekes feldolgozás: PELLE, 2020.

⁴⁷ Nagy Tamás (1914–1993) magyar közgazdász, egyetemi tanár, rektor, az MTA doktora. 1945 után az MKP, majd az MDP tagja lett, és politikai gazdaságtant oktatott a pártfőiskolán. 1948-ban a Magyar Közgazdaság-tudományi Egyetem egyik fő szervezője, alapító kurátora, a politikai gazdaságtan egyetemi tanára lett. Ő fordította magyarra Marx Tőkét. 1954-től az MTA újonnan létrehozott Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozott, a gazdasági mechanizmussal foglalkozó osztály vezetője, majd az intézet igazgatóhelyettese. 1954-től a Nagy Imre reformpolitikája nyújtotta lehetőséget kihasználva a közgazdasági gondolkodás megújítása céljából létrehozott Közgazdasági Szemle című szakmai folyóirat szerkesztőségében is aktív szerepet játszott. 1956 májusában ő volt az egyik vitavezető a Petőfi Kör kétfordulós közgazdasági vitáján. Jelen volt a Nagy Imre 60. születésnapján rendezett ünnepségen. 1956. november 21-én a Magyar Értelmisség Forradalmi Bizottságának alapító tagja. A többpártrendszer melletti állásfoglalása és revizionistának minősített elméleti tanulmányai miatt 1956 után nem vették át az MSZMP-be, és csak 1964-ben lett újra párttag. Nyers Rezső, az MSZMP KB gazdaságpolitikai titkára meghívására 1964–1966 között a gazdasági reformot előkészítő bizottság, az úgynevezett mechanizmus-titkárság vezetője volt. 1970–1972-ben a reform tapasztalatait felülvizsgáló szakmai bizottság titkáraként dolgozott. 1981-ben nyugdíjba vonult, de továbbra is részt vett különböző közgazdasági kutatásokban. NAGY, 2000.

Most is mondjuk meg egymásnak, hogy a vezető fedezze magát, papírokat ad ki, aláírattja másokkal is. Különböző szerveken megy keresztül, 20-30 mind aláírást gyűjt. Ahelyett, hogy egy területen vállalnák egymásért a felelősséget. A vezetőnek, ha vezető akar maradni fönn és lenni egyaránt, vállalni kell a felelősséget, az adott terület munkájáért, Elvtársak. Nem kell papírokkal és egyébekkel lefedezni magát, Elvtársak, és főleg nem kell az, hogy elhárítsa magáról a felelősséget az adott terület irányításának vezetőiséért. Tehát meg kell tanulni igent vagy nemet mondani. Mi a mi tapasztalatunk, Elvtársak? Hogy az igazgatók, a művezetők, a főmérnökök sok kérdésben nem mernek határozott álláspontot elfoglalni. Milyen kérdésben főleg? Normaképzésben, bérkérdésben, munkafegyelem kérdésében, és még némelyik kérdésben. Személyi kérdésben nem mernek véleményt mondani. Hanem mit csinálnak? Nem egy esetben igyekeznek, Elvtársak, másra áthárítani a felelősséget. Világosan kell látni, hogy a saját területükön ők felelősek. A művezetőtől a textilüzemben vagy a gépjavítónál éppúgy meg kell követelni annak a területnek a felelős irányítását, mint az igazgatótól, főmérnöktől. Nemcsak a gazdasági vezetőknél, meg kell mondanom, hanem az illetékes üzemi párt- és szakszervezetnél, a mi szerveinknél is tapasztaljuk ezt, Elvtársak. Amikor normakérdésről van szó, akkor átengedik a teret. Szóval, Elvtársak, ilyen kérdésekben nem helyes ez a magatartás, a kommunistáknak ki kell állni, és világos, a felelős vezetőnek meg kell mondani, segíteni kell az igazgató, a főmérnök vagy egyéb művezető tevékenységét, munkáját, és ugyanez vonatkozik a szakszervezetre is.

Tapasztalható némely területen, Elvtársak, a tékozlás, a fuserálás. Kutas elvtárral voltam pár hónappal ezelőtt a vaskombinátnál. Szemünk előtt fuseráltak. Ha az üzemben voltunk, szintén a szemünk előtt fuseráltak. Ott, Elvtársak, az üzem anyagából fuseráltak. Láttam az igazgató is, meg egyéb elvtársak is, de nem lépnek fel az ilyen jelenséggel szemben. Úgy gondolom, hogy nem helyes az, Elvtársak, hogy a másik, nem odavalósi embernek kell szólni vagy felhívni a figyelmét, Elvtársak, mert állítom, legalább olyan jól tudják, mint mi. Legalább olyan jól tudják az elvtársak. Sőt, némely területen meg is engedik, Elvtársak, egyet is értenek velem.

Emberek ügyeibe való döntés kérdésében. Nem egy esetben, Elvtársak, azt tapasztalhatjuk a megyében, hogy nem mernek dönteni. Vagy ha döntenek, akkor három nap múlva megváltoztatják a határozatukat. Nem volna baj, ha alapos vizsgálat után megváltoztatják, mert előfordult, hogy helytelenül döntöttek. Mert Kaposvár városnál rengeteg olyan lakásproblémával jönnek, már mikor megjárják az összes szervet, a végén nálunk kötnek ki. Volt olyan határozat, hogy kiutalják az illetőnek. A megyei tanács jóváhagyta, újból nem hajtják végre, nem értenek egyet, megváltoztatják a határozatot.

Nemcsak ebben a személyi kérdésben, hanem másik kérdésekben is, Elvtársak. Úgy gondoljuk, hogy nem helyes, Elvtársak, minden vezetőnek bátran kell véleményt nyilvánítania. Megmondom, nem csak itt a tanácsnál, a pártnál is előfordul, hogy nem mondják meg a véleményt. Mikor kibogozzák, hogy a többség elmondja a véleményét, látják, az adott a körben ilyen helyzet alakult ki, akkor ez az ember, és csakis akkor elmondja ő is a véleményét. Ez nem helyes dolog, Elvtársak, hanem az kell, hogy bátor legyen, akkor, ha a véleménye helytelen. Azért senkinek az orrát nem harapták le, és

nem is fogják leharapni. Nyugodtan mondjuk meg, Elvtársak, a véleményünket, ha egyszerűen nem is értünk vele egyet, vitatkozzunk avval a véleménnyel.

Nagyon komoly, Elvtársak, minálunk a társadalmi tulajdon elherdálása, és a mi tapasztalat? A vezetők viszont nem elég határozottan lépnek fel, hogy megakadályozzák ezt. Nem elég határozottan. Én csak itt az ismert szövetkezeti ügyekre gondolok, ezeket látom. Itt, Elvtársak, gondolok az állami gazdaságok ügyeire, amik ismertek. A takarmánylopástól kezdve egyebekre. Nem is beszélek az üzemekről, azt az elvtársak is ismerik. Úgyhogy a társadalmi tulajdon elherdálása, mi magyarul úgy mondjuk, hogy lopása ugye különböző javaknak, az, Elvtársak, elég divatos lett. Úgyhogy feltétlen meg tudjuk javítani ezen a területen a helyzetet, ha elég határozottan lépnek fel a mi vezetőink, felső és alsó vezetők, Elvtársak, egyaránt. Vannak, Elvtársak, olyan tünetek is, ami nem megengedhető, bizonyos részig lazítja a párt és a tömegek kapcsolatát, az állami szervek, a vezetők és a tömegek kapcsolatát [...]⁴⁸

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL SML Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára,
Kaposvár XXXV. 54. Személyi gyűjtemény.
SZ.J. gy. Szirmai Jenő gyűjtemény.

*

ARATÓ
1969 ARATÓ Endre: *A magyar–cseh–szlovák viszony ötven éve (Történeti áttekintés)*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969.

BENCSIK–MITROVITS
2021 BENCSIK Péter – MITROVITS Miklós: *A magyar–csehszlovák kapcsolatok 1945–1992*, In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*, szerk. HORVÁTH Sándor – KECSKÉS D. Gusztáv – MITROVITS Miklós, Budapest, ELKH BTK TTI, 2021, 241–271.

FARKAS
2023 FARKAS Péter: *Andrássy Antal főlevéltáros, levéltár-igazgató pályaképe*, In: *Levéltári Szemle*, 73. (2023) 2. sz. 59–67.

FÖLDES
2015 FÖLDES György: *Kádár János külpolitikája és nemzetközi tárgyalásai 1956–1988 I*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2015.

⁴⁸ A hangfelvétel itt megszakad, a beszéd további része hiányzik.

- FRISS
FRISS István https://www.tortnelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4087&catid=64:f&Itemid=67 és <https://neb.hu/asset/phpYH20jq.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. július 22.)
- GULYÁS
2022
GULYÁS Martin: „Szocializmust akarunk, de magyar úton”. *Munkástanácsok 1956–1957-ben*, Budapest, Corvina, 2022.
- KAZIMOUR
1981
KAZIMOUR, Jan: *Csehszlovákia gazdasági fejlődése*, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981.
- KISS
2010
KISS Norbert Péter: *Az 1956-os forradalom alatt megsemmisült Somogy megyei iratok*, In: *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 40*, szerk. BŐSZE Sándor, Kaposvár, 2010, 141–187.
- KISS
2017
KISS Dávid: *A munkásország története és előzményei*, Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2017.
- MK
1957
Magyar Közlöny, 1957. december 28.
- MNET
1957
Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, 1957. évi 66. törvényerejű rendelet <http://www.jogiportal.hu/index.php?id=lrnyv2upq3q4w25wg&state=19960327&menu=view>. (Utolsó letöltés: 2022. július 23.)
- MSZMP OÉJ
1957
Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének Jegyzőkönyve, 1957. június 27–29. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1957.
- MSZMP SMB
1957
Ellenforradalom Somogyban, Kaposvár, Magyar Szocialista Munkáspárt Somogy Megyei Bizottsága, 1957.
- NAGY
2000
NAGY Tamás <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/nagyt.htm>. (Utolsó letöltés: 2023. július 22.)
- PAVLENDA
1963
Viktor PAVLENDÁ: *Csehszlovákia időszerű közgazdasági kérdései*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963.

- PELLE
2020
PELLE János: Gyilkosság a BM kórházban. <https://neokohn.hu/2020/05/05/gyilkosság-a-bm-korhazban/>. (Utolsó letöltés: 2023. július 22.)
- SZABÓ
2020
SZABÓ Imre Szilárd: *A szakszervezet jogállása a magyar munkajogban*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori (PhD-) értekezés, 2020. <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/szabo-imre-szilard/szabo-imre-szilard-muhelyvita-ertekezes.pdf>. (Utolsó letöltés: 2023. július 23.)
- SZÁNTÓ
2017
Somogyország ötvenhatban, dokumentumok, elemzések és történetek a forradalomról, I, főszerk. SZÁNTÓ László, szerk. FARKAS Péter – RÉCSEI Balázs, Kaposvár, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 2017.
- SZIRMAI
2011
SZIRMAI Jenő: *Életutam*, Komárom, Égisz Kiadó, 2011.
- SZOT
1949
A Szovjetunió szakszervezeteinek alapszabályai, Budapest, Szakszervezetek Országos Tanácsa, 1949.
- VÁMOS
2020
Kádár János látogatása Kínában, 1957. ősz, In: VÁMOS Péter: *Magyar–kínai kapcsolatok 1949–1989. Források*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2020, 255–274.
- VÁMOS
2021
VÁMOS Péter: *A magyar–kínai kapcsolatok, 1949–1990*, In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*, szerk. HORVÁTH Sándor – KECSKÉS D. Gusztáv – MITROVITS Miklós, Budapest, ELKH BTK TTI, 2021, 519–541.
- VAS
VAS Zoltán <https://neb.hu/hu/vas-zoltan> és <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vas-zoltan-78580/>. (Utolsó letöltés: 2023. július 30.)

Farkas Judit Antónia
„Kedves Hruscsov úr!”

**Ed Sullivan magyar fiatalok kivégzése ellen tiltakozó levélíró kampánya
(1959)**

Ed Sullivan¹ amerikai médiasztár népszerű televíziós szórakoztató revüműsora, az Ed Sullivan Show 1959. október 25-i adásában azzal a felhívással fordult a nézőkhöz – közülük is elsősorban a diákokhoz és a szüleikhez –, hogy írjanak levelet Nyikita Hruscsovnak,² és kérjék meg az SZKP KB első titkárát, hogy járjon közben annak a 150 bebörtönzött magyar fiúnak és lánynak a megmentése érdekében, akikre nyugati sajtóértesülések szerint a forradalomban való részvételük miatt 18. életévük betöltése után Magyarországon halálbüntetés vár. A showman annak a 31 magyar forradalmárnak a nevét is felolvasta, akiket szintén a nyugati sajtóban megjelent információk szerint 1959. június 15. és szeptember 1. között állítólag felakasztottak.³

¹ Ed (Edward Vincent kettős keresztnévét rövidítve használta) Sullivan (1901–1974) ír katolikus bevándorlók gyermekeként született New Yorkban. Pályáját sportújságíróként kezdte, majd 1932-től a CBS és a Blue Network rádióban show-műsorokat vezetett (*Ed Sullivan Variety*, *Ed Sullivan Entertains*, *Ed Sullivan's Pipelines*, *Broadway's Greatest Thrills*), és ezzel egyidejűleg évtizedeken át heti rendszerességgel írt cikkeket a *New York Daily News*-ba. A tömör bulvár, társasági és közéleti híreket is tartalmazó, hetente kétszer megjelenő állandó rovatának *Broadway*, majd *Little Old New York* volt a címe. Írásait az amerikai helyi lapok egy jelentős része is átvette. Az 1940-es évek végén indult el televíziós karrierje. Szórakoztató varietéműsora, az *Ed Sullivan Show* (1955. szeptemberig *Toast of the Town*) – melynek coproducere és konferanسیója volt –, 1948-as debütálásától 1971-es megszűnéséig az Egyesült Államok egyik legnézettebb, adásonként több tízmillió nézőt vonzó és egész családokat a képernyők elé ültető televíziós programja volt. 1956-ban műsorát hetente átlagosan 50 millió ember nézte. HARRIS, 1968; LOVECE, 1992; FARKAS, 2023.

² Nyikita Szergejevics Hruscsov (1894–1971) Sztálin halálával vált a Szovjetunió első emberévé. 1953-tól 1964-ig az SZKP KB első titkára, 1958-tól 1964-ig a Minisztertanács elnöke. 1964-ben puccszerűen leváltották párt- és állami tisztségeiből.

³ Az AP beszámolója a műsorról és a levélkampányról, 1959. október 25.: „Television's Ed Sullivan tonight urged viewers to appeal to Soviet Premier Nikita Khrushchev to save the lives of 150 Hungarian teenagers. Sullivan said the boys and girls are awaiting execution in a Budapest prison for their part in the 1956 Hungarian revolts. All are under 18. The CBS TV star said viewers should write Khrushchev asking him to intervene with Hungarian authorities. Sullivan later told newsmen that he had been informed of the teenagers' plight by dr Bela Fabian, chairman of the Federation of Hungarian Former Political Prisoners, of New York City. Fabian told reporters he had gotten his information through letters smuggled from Hungary. Hungarian law, Fabian said, forbids the execution of anyone under 18. He said these children – many of them students – were only 13 and 14 when they took part in the revolt. »When they are 18,« he asserted, »they will be taken out and executed.« Sullivan said he thought Khrushchev would intercede in the case. »Whenever we ran into trouble during our recent trip to Russia, he said, I would send a communication to Khrushchev and we would get immediate action.« He urged viewers not to send abusive or threatening letters, but just ask Khrushchev to save the children.” AP Clippings 1959. október 25.

Az 1959-es Sullivan-akció egy olyan időszakban hozta ismét reflektorfénybe a kádári megtorlást, amikor sem a magyar emigráció politikusainak, sem az ENSZ-nek nem sikerült a „magyar ügyben” megoldást elérni, ráadásul az idő előrehaladtával a forradalom emléke halványulni kezdett a nyugati közvélemény körében.⁴ A gondosan felépített, bár ellenőriz(het)etlen információkon alapuló emberjogi médiaakcióhoz keresve sem lehetett volna alkalmasabb személyt találni az Egyesült Államok egyik legismertebb televíziósánál.

Az amerikaiak széles tömegeit az 1950-es években a televízió keresztül lehetett a legeredményesebben megszólítani és mozgósítani. Ezt használta ki Ed Sullivan, amikor a felfedezésre váró és híres, amerikai és más nemzetiségű előadóművészeknek, többek között zenészeknek, zeneszerzőknek, színészeknek, komikusoknak, táncosoknak, artistáknak, bábművészeknek és bűvészeknek fellépési lehetőséget biztosító, a CBS Inc. televíziós hálózatban vasárnap esténként 8 órai kezdettel a New York-i Broadway 1697-es számú színházából élőben sugárzott műsorában fontos társadalmi és politikai ügyekre is felhívta nézői figyelmét. Sullivan népszerű tévéshow-jával amellelt, hogy forradalmasította a popkultúrát, a közgondolkodásra is nagy hatással volt. A polgárjogi mozgalom elkötelezett támogatójaként sok tehetséges fekete előadóművészt hívott meg műsorába. Több mint 20 éves fennállása alatt olyan sztárokat és zenekarokat léptetett fel, mint például Louis Armstrong, a Beatles, Humphrey Bogart, Maria Callas, Duke Ellington, Michael Jackson, Yehudi Menuhin, Rudolf Nurejev, Elvis Presley és a Rolling Stones.

Ed Sullivanról az is ismert volt, hogy szerette a magyarokat és több ízben kiállt mellettük. Ennek részben egy személyes élmény volt az oka. Sullivan többször elmesélte, hogy emlékezetes, 1937-es magyarországi utazásuknak köszönhetően kedvelte meg az országot és a magyar embereket. A szovjet érdekszférához tartozó Magyarország iránti szolidaritásában ugyanakkor kommunistaellenessége, liberális beállítottsága, az emberi és alapvető szabadságjogok, a társadalmi igazságosság melletti elkötelezettsége, a diszkrimináció minden formájának elítélése, illetve ír származása is szerepet játszott. Az írek és a magyarok függetlenségi küzdelmei között lévő rokon vonások is hozzájárultak ahhoz, hogy érzelmileg ennyire azonosult a magyarokkal. Az Európát kettéválasztó vasfüggöny leereszkedését követő években többször tiltakozott a magyarországi kommunista diktatúra jogsértései ellen,⁵ foglalkozott a magyarok 1956-os szabadságküzdelmével és a menekültek helyzetével. 1956. október 28-i és november 4-i műsorában az amerikai közszereplők közül elsőként állt ki nagy nyilvánosság előtt a magyar forradalom morális támogatása mellett, ekkor és később is több ízben kampányolt a Magyarországon élő és

⁴ A témáról a legrészletesebben: NAGY, 2020. A szerző legújabb, összegző tanulmányában egyenesen „kudarctörténetnek” nevezi az ENSZ-nek a „magyar ügy” megoldása érdekében folytatott tevékenységét. NAGY, 2023.

⁵ 1949-ben szót emelt például Mindszenty József (1892–1975) esztergomi érsek, bíboros koncepciók pere és halálos ítélete ellen, majd 1950-ben a kémkedéssel megvádolt amerikai állampolgárságú üzletember, Robert A. Vogeler (1911–1992) magyarországi kirakatpere és bebörtönzése elleni tiltakozásra szólított fel televíziós műsorában és újságrovatában. Arra kérte az amerikaiakat, hogy küldjenek a washingtoni magyar követségre levelet vagy táviratot Vogeler szabadon engedése érdekében. SULLIVAN, 1950; FARKAS, 2023, 258.

a lábukkal szavazó magyarok humanitárius megsegítése érdekében. Külön felhívta a figyelmet a szülő nélkül Ausztriába érkezett kiskorúak bonyolult jogi helyzetére. Műsorába egyébként több alkalommal több alkalommal magyar származású előadóművészeket is meghívott.⁶

A hatalmas közfigyelmet generáló levélíró kampány bejelentésekor Sullivan mindenkit arra kért, hogy a Hruscsovnak címzett levelek ne legyenek gyalázkodó és fenyegető tartalmúak. Hogy az emberek levélíró hajlandóságát még jobban ösztönözze, a szovjet vezetővel kapcsolatos saját, néhány hónappal korábbi szovjet turnéja során tapasztalt pozitív benyomását is megosztotta a közönséggel, jóllehet annak semmi köze nem volt a politikához: „Amikor orosz utunk során problémába ütköztünk [...] táviratot küldtem Hruscsovnak, és azonnal intézkedtek az ügyünkben.”⁷ A showman, aki soha nem palástolt antikommunizmusa és szovjetellenessége ellenére adásaiba orosz előadóművészeket is meghívott,⁸ az amerikai–szovjet kulturális csereegyezmény keretében – az Egyesült Államok Külügyminisztériuma pénzügyi támogatásával – 1959. augusztusban a Moszkvában vendégeskedő amerikai kiállítás kísérőprogramjaként három héten át turnézott 24 amerikai énekessel, zenésszel és táncossal a Szovjetunióban. Az amerikai előadóművészek saját és a szovjet művészekkel közös produkciói hatalmas sikert arattak az orosz közönség körében. Amerikában is igen pozitív volt Sullivanék szereplésének a visszhangja a turnéről készült *Invitation to Moscow* című 90 perces filmnek köszönhetően, amelyet a CBS 1959. szeptember 27-én mutatott be a *Sullivan's Travels* című műsorban.⁹ A *New York Times* egyenesen úgy fogalmazott a filmmel kapcsolatban, hogy az „a szórakoztatás kellemes közvetítő eszközével bátorító diplomáciai lépést tett a kölcsönös megértés felé.”¹⁰ A turnéről készült film jelentőségét a többi sajtócikk is elsősorban a szovjet–amerikai kapcsolatok közeledésének, a hidegháborús feszültség enyhülésének elősegítése szempontjából üdvözölte, amiért Sullivan 1960-ban megkapta a Peabody-díjat.¹¹

⁶ Sullivan magyarbarátságáról és magyar vonatkozású akcióiról részletesen: FARKAS, 2023.

⁷ AP Clippings 1959. október 25. Valójában Sullivanék a stábjukkal számos kellemetlen és bürokratikus nehézségbe ütköztek, ami miatt a showman nagyon dühös és rosszkedvű volt. Egyik nap Sullivan tolmácsa azt tanácsolta neki, hogy próbáljon meg táviratban segítséget kérni Hruscsovtól. Sullivan megfogadta a tanácsot. Másnap reggel egy magas beosztású szovjet hivatalnok várta a szálloda halljában, aki elmondta, hogy az amerikai televíziós minden kívánságát teljesítik, hogy zökkenőmentesek legyenek a fellépéseik és a filmforgatásuk. HARRIS, 1968, 124–125.

⁸ 1958 nyarán Sullivan vendégül látta műsorában a moszkvai Mojszejev Táncegyüttest. Uo., 25.

⁹ A CBS 1958-ban indította el a Sullivan külföldi utazásairól és turnéiról beszámoló *Sullivan's Travels* című programot, amely az élőben sugárzott revüműsor helyett, de jóval ritkábban, szintén vasárnap került adásba. Az *Invitation to Moscow* című filmet a következő években több ízben is leadták. HARRIS, 1968, 122–125; HANN, 2018, 487–490.

¹⁰ “[...] an encouraging diplomatic stride toward mutual understanding through the pleasant medium of entertainment.” SHANLY, 1959. Idézi: *Annual Report*, 1960, 23–24.

¹¹ A George Foster Peabody (1852–1938) nevű üzletemberről és filantrópról elnevezett díjjal olyan, a televízióban, rádióban és az online médiában megjelenő és elhangzó személyeket, tartalmakat, díjaznak a mai napig, akik és amelyek nagy hatást váltanak ki és inspirálóak. Az *Invitation to Moscow* című film közvetlenül azt megelőzően került adásba, hogy beszámoltak Hruscsov USA-ból történő hazautazásáról. SHANLY, 1959; *Annual Report*, 1960, 23–24; MAKSJAN, 1960; HARRIS, 1968, 122–125.

Az 1950-es évek vége felé a két szuperhatalom a kölcsönös kulturális és gazdasági kapcsolatok építésén keresztül – a békés egymás mellett élés jegyében – a hidegháborús feszültség enyhítésére tett kísérleteket. Az 1958. január 27-én, Washingtonban aláírt amerikai–szovjet kulturális csereegyezmény értelmében a felek nemcsak az amerikai és szovjet művészek, tudósok csereutazásairól, hanem arról is megállapodtak, hogy 1959-ben az amerikaiak Moszkvában, a szovjetek pedig New Yorkban rendeznek egy-egy, az országuk tudományos, kulturális, gazdasági és műszaki eredményeit bemutató nagyszabású kiállítást azzal a céllal, hogy jobban megismerjék egymás életmódját és kultúráját. A propagandacélokat szolgáló programok a legmagasabb szintű diplomáciai látogatósokra is alkalmat teremtettek. Richard Nixon¹² alelnök 1959. július 26-án Moszkvába utazott, Hruscsov pedig szeptemberben történelmi jelentőségű látogatást tett az Egyesült Államokban. A szovjet politikus hatalmas médiafigyelemmel kísért háromhetes amerikai körútja – mint az a közölt dokumentumok egy részéből is kiténik –, hozzájárult ahhoz, hogy az amerikai közvéleményben kedvezőbb kép alakuljon ki Hruscsov-ról.¹³ A magyar forradalom kitörésének harmadik évfordulóján elhangzott levélkampány időzítése a fent említett okok miatt nem is lehetett volna alkalmasabb, mint ahogy Sullivannál sem tudta volna senki eredményesebben mozgósítani az amerikai és kanadai közvéleményt.

Az impresszárió meg volt győződve arról, hogy ha minél több amerikai és kanadai civil ír levelet a szovjet vezetőnek, a nyilvánosság annál nagyobb nyomást tud Hruscsovra és az ENSZ döntéshozóira gyakorolni. A több tízmilliós nézettségű műsorában elhangzott felhívásáról (feltehetően Sullivan közbenjárására) még aznap az amerikai AP és a nemzetközi UP hírügynökségek is beszámoltak, így a híryanagot nemcsak a helyi amerikai napilapok, hanem a nemzetközi sajtóorgánumok egy része is átvette az elkövetkező napokban.¹⁴ Az *Ed Sullivan Show* kanadai népszerűsége miatt az akció Kanadában az egyetemi diákság körében is nagy visszhangot váltott ki.¹⁵ Sullivan természetesen a *New York Daily News*ban lévő állandó rovatában is foglalkozott a témával. Az október 26-i cikkében az akció kapcsán elárulta, hogy ő már el is küldte levelét Hruscsovnak. Október 30-án arról számolt be, hogy sokan megmozdultak: a Virginia állambeli Newport News lakói például örökre akarták fogadni a magyar fiatalokat, Charles H. Silver¹⁶

¹² Richard Nixon (1913–1994) ügyvéd, republikánus politikus. 1953–1961 között az USA alelnöke, 1969–1974 között elnöke. A Watergate-botrány miatt 1974. augusztus 9-én lemondott.

¹³ Vö. Feljegyzés Ty. F. Stikov nagykövet és Sík Endre beszélgetéséről. 1959. november 12. In: BARÁTH, 2012, 192. Mint Máté Zsolt írja, „[...] a kiállítások és Nixon útja fontos lépcsőfokot jelent Hruscsov az Egyesült Államokkal folytatott, a propagandában hangoztatott békés egymás mellett élés külpolitikájában, miközben folyamatosan zajlottak a szovjet interkontinentális rakétakísérletek, amelyről tájékoztatták az amerikai embereket.” MÁTÉ, 2013, 210. A csereprogramról és a két kiállításról bővebben: MÁTÉ, 2013.

¹⁴ Lásd a 3. jegyzetet!

¹⁵ Jelentős számban voltak közöttük magyar menekült diákok. *Mentsétek meg a magyar fiatalságot!* 1959.; ROLLER, 2001, 165–166. Vö. a 13. dokumentummal.

¹⁶ A Romániában született, zsidó származású Charles H. Silver (1886–1984) 1954-es nyugdíjazását követően több New York-i oktatási, egészségügyi és vallási intézmény vezető testületének tagja volt. 1959-ben New York város közoktatási bizottságát elnökölte. 1967-ben az ENSZ Emberjogi Bizottságának tagjává

pedig New York város állami iskoláinak diákjait buzdította levélíráásra.¹⁷ Sullivan a november 1-jei show-jában újra felhívta a nézők figyelmét az akcióra.

Ed Sullivannek nem ez volt az első magyar vonatkozású levélíró akciója.¹⁸ Kiterjedt kapcsolatrendszerének köszönhetően most is minden követ megmozgatott, kommunikációs csatornát (hírügyenökség, televízió, rádió, újság) felhasznált, hogy a kampány eredményes legyen. Mint az a közölt dokumentumokból is kitűnik, számos olyan fontos, általa is jól ismert személyt (például újságíró, oktatási és egyházi vezető, politikus) megkeresett levélben vagy személyesen, akik tekintélyük, pozíciójuk, befolyásuk és kapcsolataik révén hozzájárulhattak ahhoz, hogy minél többen írjanak levelet vagy táviratot Hruscovnak, és minél nagyobb visszhangja legyen a kampánynak. Sullivan az Amerikai Szenátusban levő „emberének”, a republikánus Jacob Javitsnak¹⁹ is írt levelet.

Azt a showman sem titkolta, hogy a magyar emigráció vezetői közül Fábíán Béla²⁰ emigráns aktivista állt az akció mögött, tőle kapta az információkat.²¹ Mint az a VMPFSZ elnökének egyik, az ENSZ magyar ügyet vizsgáló bizottságához is eljuttatott dokumentumából is kiderül, a kampányt a magyar külügyminiszter 1958. december 22-i nyilatkozatára alapozták,²² melyben Sík Endre²³ kijelentette, hogy az 1956-os forradalomban való részvételéért senkit nem fognak a jövőben kivégezni Magyarországon. A magyarországi „szem- és fültanúk”, a bebörtönzöttek és azok családtagjainak kiszivárgott beszámolóit alapján a nyugati sajtóban már hónapok óta keringtek különféle

választották. A levél tartalmából ítélve Ed Sullivan és felesége, Sylvia Weinstein Sullivan (1903–1973) jól ismerték Silvert. KERR, 1984.

¹⁷ Newport News város önkormányzata hirdette meg az Operation Children nevű akciót. *Help Give Shelter*, 1959; *Save These Children*, 1959; *After Four Weeks* 1959; SULLIVAN, 1959; SULLIVAN, 1959b. Lásd a 3., 6., 13. dokumentumokat!

¹⁸ Lásd az 5. jegyzet Vogelerre vonatkozó részét!

¹⁹ Jacob Javits (1904–1986) New York kongresszusi képviselője 1947–1954 között, majd 1957–1981 között szenátora. A Republikánus Párt közismerten liberális tagja. *Biography*, 2023. Lásd a 6. dokumentumot!

²⁰ Fábíán Béla (1889–1966) ügyvéd, politikus, újságíró, aktivista, emigráns politikus. Az első világháború alatt megszökött az orosz hadifogságból, és ettől kezdve harcos antibolszevista lett. 1922–1939 között a Nemzeti Demokrata Párt és az Egyesült Szabadelvű és Demokrata Ellenzék színeiben országgyűlési képviselőként politizált. A német megszállás idején letartóztatták és elhurcolták, de az auschwitzi haláltábor túlélte. 1945 után előbb Párizsba, majd 1948-ban feleségével az Egyesült Államokba emigrált. New Yorkban megalapította a VMPFSZ-t, melynek elnöke volt. Megalakulásától kezdve részt vett a Magyar Nemzeti Bizottmány ügyvezető testületének munkájában. Az amerikai magyar emigráció egyik legismertebb aktivistájaként rendszeresen könyveket és újságcikkeket írt, különféle tüntetéseket szervezett. ROOSEVELT, 1958; *MÉL/3*, 1981,185.

²¹ AP Clippings 1959. október 25.

²² HU OSA 398-0-1-7845. A háromoldalas gépelt dokumentum mellett található a 31 kivégzett nevét, születési helyét és idejét, foglalkozását és a kivégzés dátumát tartalmazó *In Memoriam* című nyomtatott „gyászjelentés”, melyet szintén a VMPFSZ adott közre. Vö. HU OSA 398-0-1-7844. Fábíán Béla az általa összeállított, a fővárosi börtönökkel és kivégzésekkel kapcsolatos dokumentum első oldalán azt is megemlítette, hogy az információk hitelesek, egykori bebörtönzöttektől származnak, olyanoktól, akik elhagyták az országot vagy leveleiket Nyugatra csempészték.

²³ Sík Endre (1891–1978) jogász, diplomata, politikus, 1958–1961 között külügyminiszter. <https://neb.hu/asset/phpDOuREI.pdf>. (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 10.)

hírek a magyarországi kivégzésekről. Gyáros László,²⁴ a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője a nyugati sajtóügynökségek tudósítóinak kérdésére hónapokon át tagadta, hogy titkos perek és akasztások folynának az országban, az Újpesti Forradalmi Bizottság tagjainak kiszivárgott kivégzését azonban 1959. októberben már nem cáfolta. Ezt követően kezdett el intenzíven foglalkozni a nyugati sajtó a kivégzések hírével.²⁵

Sullivan felhívását követően néhány napon belül megérkezett a hivatalos magyarországi cáfolat. Kádár János,²⁶ az MSZMP KB első titkára a budapesti pártértekezleten elhangzott október 31-i beszédében a „hidegháború híveinek” állításait „valótlanságnak”, „alávaló, aljas provokációnak”, „Göbbels receptje” szerinti álhírtérjesztésnek nevezte.²⁷

A tervezett kivégzésekről szóló felhívás az érintettek fiatal kora és magas száma miatt elérte a nyugati közvélemény ingerküszöbét, és sokkal nagyobb felháborodást váltott ki, mint a kádári megtorlás korábban napvilágra került tragikus eseményei, így például Nagy Imre miniszterelnök és társai 1958. június 16-i kivégzése.²⁸ Sullivan becslése szerint több százezer, de akár csaknem egymillió levelet, illetve táviratot is küldhettek Hruscsovnak.²⁹ Az egyik emigrációs lap értesülése szerint Sullivan felhívását követően a magyar ENSZ-delegáció két tagja meghívta a showmant ebédre, hogy bebizonyítsák neki, hogy a híresztelések nem igazak. Miután Sullivan elmondta, hogy a magyar kormány szóvivője gyakorlatilag beismerte az újpesti forradalmárok kivégzését, és nem sikerült meggyőznie a magyar diplomatákat, hogy engedjék be Sir Leslie Munrót,³⁰ az ENSZ magyar ügyekkel megbízott különpviselejt Magyarországra, hogy meglátogassa a magyar börtönöket, meghíusult az ebéd.³¹

Varga Béla,³² az 1958-ban megalakult Magyar Bizottság elnöke sem késlekedett, és Sullivan akciójára hivatkozva azonnal beadványt intézett az ENSZ főtitkárához, Dag

²⁴ Gyáros László (1908–1980) újságíró, szerkesztő, diplomata. Az 1950-es évek második felétől a Külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, a minisztérium szóvivője, a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője (1958–1959). 1960-tól nagykövet. *MÉL*, 1994, 329.

²⁵ HU OSA 398-0-1-7845. Az újpesti forradalmárok közül hét személyt végeztek ki 1959. július és szeptember között. A perhez és a kivégzéshez lásd SZENTPÁLI, 2002; SZENTPÁLI, 2008.

²⁶ Kádár János (1912–1989) politikus, a KMP, MKP, MDP, MSZMP tagja, 1946–1951 között az MKP, MDP főtitkárhelyettese, 1948–1950 között belügyminiszter, a második Nagy Imre-kormány államminisztere, 1957-től az MSZMP KB első titkára, 1985-től főtitkára, néhány évig a miniszterelnöki teendőket is ellátta. <https://neb.hu/asset/phpDOuREI.pdf>. (Utolsó letöltés: 2023. augusztus 10.)

²⁷ Kádár sem az amerikai szórakoztató műsorról, sem Ed Sullivanról nem tett említést. *Kádár János elvtárs*, 1959. Vö. Feljegyzés Ty. F. Stikov nagykövet és Sík Endre beszélgetéséről. 1959. november 12. In: BARÁTH, 2012, 191–192.

²⁸ Nagy Imre és társai kivégzésének külföldi visszhangjáról, illetve az ENSZ reakciójáról bővebben: NAGY, 2020, 235–256.

²⁹ Lásd a 6., 12., 13. dokumentumokat!

³⁰ Sir Leslie Knox Munro (1901–1974) új-zélandi jogász, diplomata, 1958–1962 között az ENSZ magyar ügyekkel megbízott különpviseleje. A magyar ügyben való szerepéről részletesen lásd NAGY, 2020.

³¹ Kiss, 1959.

³² Varga Béla (1903–1995) katolikus pap, kiskgazda politikus, az amerikai magyar emigráció egyik vezetője. Részt vett a Független Kiskgazdapárt megalapításában, 1945 után a párt egyik vezéregyénisége, 1945-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Nemzetgyűlés tagja. 1946. február 7-én a Nemzetgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án elhagyta az országot, de nem mondott le tisztségéről. Az Egyesült Államokba

Hammarskjöldhöz³³ annak érdekében, hogy a magyarkérdést tárgysorozatba vegyék és Munro hozza nyilvánosságra jelentését.³⁴ Az egykori házelnök – akinek feltehetően már abban is része volt, hogy a magyar menekültek megsegítésében komoly szerepet vállaló amerikai segélyszervezet, az IRC igazgatótanácsának (a testületnek Varga Béla is tagja volt) elnöke, Leo Cherne³⁵ 1956. november 4-én beszámolt Sullivan műsorában rövid budapesti segélymissziójukról – ezúttal sikeresen lobbizott az ENSZ főtitkáránál.³⁶ A nemzetközi szervezet a magyar emigráció vezető politikusai (Varga Béla, Fábíán Béla, Király Béla, Kéthly Anna), Sullivan és mások lobbitevékenységére – egy hónappal Sullivan felhívását követően – 1959. november 26-án nagy többséggel megszavazta, hogy az ENSZ Közgyűlésének a XIV. ülészsaka lefolytassa a magyarkérdés vitáját, amely Munro jelentése alapján december 8–10 között zajlott.³⁷ Péter János³⁸ külügyminiszter-helyettes, aki a magyar ENSZ-delegáció vezetőjeként kezdettől fogva ellenzte a „magyar ügy” napirendre tűzését, Kádárhoz hasonlóan – anélkül, hogy bárkit is megnevezett volna – rémhírterjesztéssel vádolta az amerikai impresszáriót és a televíziós csatornát.³⁹ A botrány közben tovább dagadt, és decemberben már olyan dezinformációk láttak napvilágot a nyugati sajtóban, hogy a fiatalokat felakasztották. Állítólagos „tömeges meggyilkolásuk” miatt még 1960 elején is tiltakozott a nyugati politikusok egy része, a magyar emigráció politikusai pedig további leveleket írtak és tüntetéseket

emigrált, ahol 1948-ban New Yorkban részt vett a Magyar Nemzeti Bizottmány, majd 1958-ban a Magyar Bizottság megalakításában, mindkét szervezetnek elnökévé választották. Szerepe volt a Szabad Európa Rádió megalakításában, és tagja volt az IRC igazgatóságának. 1990. május 2-án megnyitotta a rendszerváltás utáni első, demokratikus magyar országgyűlés alakuló ülését, egy évvel később hazatelepült. KAPRONCZAY, 1998, 113–115; *Nemzetgyűlés almanachja, 1945–1947*, 1999, 635–638; FARKAS, 2022, 347.

³³ Dag Hammarskjöld (1905–1961) svéd politikus, Nobel-díjas diplomata. 1953–1961 között az ENSZ főtitkára. A magyar ügyben való szerepéről részletesen lásd NAGY, 2020.

³⁴ *Ne hagyjuk...* 1959.

³⁵ Leo Cherne (1912–1999) jogász, közgazdász, az IRC igazgatóságának elnöke, emberjogi aktivista. Számos magas beosztású amerikai politikusnak, elnöknek volt a tanácsadója, befolyásos civil és kormányzati szervezetekben viselt vezető tisztséget. Cherne-ről és az IRC budapesti segélymissziójáról részletesen: FARKAS, 2022.

³⁶ Varga mellett Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata emigráns politikus is lobbitevékenységbe kezdett a magyar ügy érdekében. 1959. szeptemberi New York-i útja során Munróval is találkozott. Miután visszatért Európába, Sullivan felhívása előtt majdnem két héttel a 31 állítólagosan kivégzett magyarra hivatkozva Albert Carthynak, a Szocialista Internacionálé főtitkárának a segítségét kérte, hogy járjon közben angol, norvég, dán és holland párttársainál, hogy „a delegációk ebben az évben is a magyar delegáció megbízólevelének elismerése ellen szavazzanak”. Kéthly Anna a Szocialista Internacionálé főtitkárához, 1959. október 13. In: STRASSENREITER, 2012, 147.

³⁷ Erről bővebben KISS, 2006, 156.

³⁸ Péter János (1910–1999) teológus és politikus. A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke (1949–1956), a Kulturális Kapcsolatok Intézete kormány megbízottja, majd elnöke (1956–1958), az Elnöki Tanács tagja (1957–1961), a külügyminiszter első helyettese (1958–1961), külügyminiszter (1961–1973), az Országgyűlés alelnöke (1973–1988), országgyűlési képviselő, a Külügyi Bizottság tagja (1953–1990). HORNYÁK, 2018.

³⁹ *A „magyar ügy”, 1959.*

szerveztek. Az ENSZ illetékesei ekkor már nem adtak hitelt az ellenőrizetlen forrásból származó és mások által meg nem erősített információnak.⁴⁰

Az akció hátterének részletesebb megismeréséhez további kutatásokra lenne szükség, de az már most kijelenthető, hogy az amerikai magyar emigráció vezetőinek és Sullivannek az érzelmekre erősen ható akciójával a nyugati közvélemény sokszerű felrázása volt a célja a „magyar ügy” ENSZ-ben történő előmozdítása érdekében. Ezzel egyébként a magyar diplomácia is tisztában volt, és hogy enyhítsék a károkat, az álhírterjesztés és nyomásgyakorlás, illetve az amerikai külügyminisztérium aknamunkája vádjával vágtak vissza. Péter János az ENSZ-ben elhangzott 1959. december 8-i felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy az akciónak a magyar ügy napirenden tartása és a magyar kormány lejárata volt a célja: „[...] a »magyar kérdés« lélektani előkészítéséhez tartozott, hogy Magyarországról *álhíreket, valótlanságokat és fantasztikus hamisításokat találtak ki és terjesztettek* az elmúlt hónapokban azzal a céllal, hogy jóindulatú delegátusokat rábírjanak a napirendre tűzés megszavazására.”⁴¹

Amikor a magyar ENSZ-delegáció vezetője megvádolta Sullivant, hogy a State Departmenttől kapta a téves adatokat, a showman ezt azonnal cáfolta, és kijelentette, hogy kizárólag Fábíán Bélától és Varga Bélától értesült a tervezett kivégzésekről. Mind a kanadai, mind pedig az amerikai külügyminisztérium óvatosan ügyelt arra, hogy távol tartsa magát Sullivan magánkezdeményezésétől. Az amerikaiak Fábíán miatt meglehetősen szkeptikusak voltak az információk hitelessége tekintetében.⁴² 1957 tavasza–nyara után, amikor a forradalommal összefüggő perek már zárt ajtók mögött, a nyilvánosság teljes kizárásával zajlottak Magyarországon,⁴³ a nyugati tudósítók nem tartózkodhattak állandó jelleggel az országban, nem végezheték szabadon a munkájukat, a börtönviszonyokról és a perekről kiszivárgott hírek igazságtartalmát lehetetlenség volt ellenőrizni. Jóllehet a vasfüggöny nyugati oldalán a tekintetben senkinek nem voltak kétségei, hogy Magyarországon még mindig hoztak halálos ítéleteket, illetve történtek kivégzések, és a magyar kormány igyekezett ezeket elhallgatni, tagadni, voltak olyan vélemények is, hogy Sullivannek körültekintőbben kellett volna eljárnia.⁴⁴

Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlásával foglalkozó kutatások ismeretében ma már egyértelműen kijelenthetjük, hogy Sullivant félrevezették és olyan információk birtokában – jóhiszeműen, a magyarok érdekében – indította meg médiaakcióját, amelyek hitelességéről objektív források alapján nem tudott és nem is lehetett megbizonyosodni. Nem tudjuk, hogy ezzel tisztában volt-e Sullivan. Az 1956. december 15. és 1961. augusztus 26. (Eörsi László adatai szerint december 12.) között kivégzett személyek adatait tartalmazó adatbázisokban nem szerepel az a 31 név, amit

⁴⁰ *Hungary Accused*, 1960; D. R., 1960; *Az ifjú szabadságharcosok kivégzése*, 1960; *A Magyar Felszabadító Bizottság*, 1960; PANKOVITS, 2003, 186; NAGY, 2020, 274.

⁴¹ *A „magyar ügy”*, 1959. Kiemelés az eredetiben – F. J. A.

⁴² *A „magyar ügy”*, 1959; *No Action on Hungary*, 1959; TAYLOR, 1959. Edward Trost levele Garret Ackersonnak 1959. november 4. In: DEÁK–SOMORJAI, 2022, 438. Vö. a 13. dokumentummal.

⁴³ RAINER, 2016, 53–54.

⁴⁴ *No Action on Hungary*, 1959; *“Student Marxist”*, 1959.

Sullivan műsorában felolvasott, és bár 1959. január 13. és október 25. között 38, majd év végéig további 14 főt akasztottak fel (vagy halt meg a börtönben) a forradalommal és szabadságharcossal összefüggésben, közülük csak egy személy, Mansfeld Péter esetében lehetne igaz, hogy közvetlenül 18. életéve betöltése után végezték ki.⁴⁵ Azért csak lehetne, mert mint azt Zinner Tibor és Eörsi László kutatásai bizonyították, a fiatal fiú esetében nem arról volt szó, hogy megvárták nagykorúvá válását és nem is a forradalomban való részvétele miatt ítélték halálra. Az 1950-es években hatályban lévő magyar törvények szerint egyébként ki lehetett végezni kiskorúakat (16 éves kortól), erre azonban nem volt példa az 1956-os forradalommal összefüggő perek esetében. Mint azt a számok is mutatják, Sullivanék akciója, majd az ENSZ Magyarországot elmarasztaló határozati javaslata éreztette hatását a kádári megtorlás rendszerén. 1960–1961-ben is folytatódtak az '56-os cselekmények miatti kivégzések, számuk (5 fő, Eörsi László adatai szerint 6 fő, közülük egy a börtönben hunyt el) azonban jelentősen lecsökkent az 1957–1959 közötti időszakhoz képest, amikor a legtöbb embert akasztották fel.⁴⁶

A közölt dokumentumok – amelyeket két blokkban, római számokkal jelölve adok közre – Ed Sullivannek a magyarkérdés ENSZ-ben történő napirendre vétele érdekében indított emberjogi médiakampánya színpad mögött zajló lobbitevékenységébe adnak betekintést.⁴⁷ Az első blokkban (I.) található 12 angol nyelvű gépelt levelet és táviratot egy kivétellel keletkezésük sorrendjében teszem közzé.⁴⁸ A leveleknek három típusát különböztethetjük meg: a Sullivan által írtakat (3., 4., 5., 6., 10., 12.), a Sullivannek (8., 11.) és a Hruscsovnak (1., 2., 7., 9.) címzettek. Utóbbiak közül három levelet Sullivan másolatban kapott meg. A levélírók között két nő található, közülük az egyik magyar származású volt. Arról, hogy pontosan hány levelet küldtek Hruscsovnak az Egyesült Államokból, Kanadából, illetve Európából, és a kampányban mekkora számban vettek részt magyar származásúak, nincsenek adatok, mint ahogy az sem ismert, hogy milyen reakciót váltottak ki a kéretlen levelek Hruscsovból és környezetéből. A szovjet politikusnak írt levelek egyik közös jellemzője, hogy Hruscsov érzelmeire és hiúságára apellálva szándékosan pozitív imázsát és kedvező döntésének politikai hozadékát hangsúlyozzák. Több levél (1., 2., 3., 4., 7., 9.) is megemlíti, hogy Hruscsov nyugati megítélését kedvezően befolyásolná, ha megkegyelmezne a magyar fiataloknak; emberséges döntését propagandacélokra is felhasználhatná. Csupán egy levélíró (9.) írja le őszintén, hogy kétségei vannak afelől, hogy a dokumentumok hatására Hruscsov közbenjárna a magyarok érdekében: “We are not so naive as to believe this letter will

⁴⁵ KENDE, 1996; EÖRSI, 2021, 9–23. A kivégzettekről eltérő módszertani szempontok szerint több lista is készült: KENDE, 1996; *Perek '56*; EÖRSI, 2021, 10–12. Az '56-osokkal szembeni megtorlás során 1959. október 28-án végezték ki ugyanazon a napon a legtöbb személyt, 11 főt a Thököly úti fegyveres felkelők közül. ZINNER, 2001, 422.

⁴⁶ KENDE, 1996; ZINNER, 2001, 116, 143–144, 424; EÖRSI, 2003, 9, 19, 311–314. Eörsi László és Zinner Tibor szíves közlését ezúton is köszönöm!

⁴⁷ A közölt dokumentumok őrzőhelye: WCFTR ESP U.S. Mss 111AN. A szkennelt dokumentumokat Ed Sullivan unokája, Margo Precht Speciale küldte meg nekem, amit ezúton is hálásan köszönök.

⁴⁸ A kézzel írt aláírást kurzívval szedve különböztetem meg a gépeltől, szögletes zárójelbe teszem a nevet, ha nincs aláírás, az utólagos bejegyzésekre, javításokra a jegyzetben utalok.

reach your attention... or if it does that our request will be granted.” A Sullivan által írt (és a neki válaszul megküldött) levelek – mint arról fentebb már volt szó – azt támasztják alá, hogy Sullivan az összes olyan befolyásos és az ügy szempontjából hasznosnak ítéltető barátját, ismerősét megkereste, akik hozzá tudtak járulni az akció sikerességéhez. A második blokkban (II.) egy dokumentum (13.) található, amely műfaját tekintve nem levél és távirat, hanem egy gépelt összefoglaló, és a levélíró kampány előzményeit és az arra adott reakciókat foglalja össze. A feljegyzést a magyar emigráció képviselői állították össze a sajtó részére a magyarkérdés ENSZ-ben történő tárgyalásához 1959. november 2-án.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a közreadott források egyrészt Ed Sullivan magyarok iránti elköteleződésének egyik, a hazai történeti irodalomban ismeretlen megnyilvánulását és az amerikai szórakoztatóiparnak a hidegháborúban játszott szerepét világítják meg, másrészt az amerikai magyar emigráció vezető alakjainak a lobb- és politikai aktivista tevékenysége működésébe, kiterjedt kapcsolati hálójába adnak betekintést.

Források

I.

1.

Gurdon Simmons⁴⁹ levele Nyikita Hruscsovnak

Allendale, 1956. október 26.

Autográf aláírású gépelt levélmásolat Ed Sullivannek címezve
a *New York Daily News* szerkesztőségébe

109 Dale Avenue, Allendale, New Jersey (Populn 3001)
Monday, October 26, 1959

Mr. Nikita Khrushchev
Central Communist Committee,
Moscow, Russia

Air Mail

Dear Mr. Khrushchev:

Did you see Leonard Bernstein's concert in Moscow – the one that was televised yesterday on Columbia Broadcasting System TV?⁵⁰

And did you see the wrapt attention of the audience when the television cameras swung from the concert master and his musicians to the audience?

I mean, of course, did you notice particularly the wrapt attention of the children in the audience as an American conductor led an American-Soviet orchestra in American and Soviet symphonies? Interested, intent, happy, carefree children they were... watching the American Leonard Bernstein conduct an orchestra in Moscow.

And can you detect any dissimilarity between those happy children in Moscow yesterday and the 150 that Ed Sullivan later told us on his own TV program that are scheduled to be slain in Budapest... until you, the George Washington-Abraham Lincoln of Russia intercede on their behalf?

⁴⁹ Gurdon Simmons (?-?) újságíró, szerkesztő, reklámszakember, korábban a *New York Daily News*-nál is dolgozott, feltehetően innen ismerte Sullivant.

⁵⁰ Leonard Bernstein (1918–1990) világhírű amerikai karnagy, zeneszerző, zongoraművész, a New York-i Filharmonikusok vezetője. 1959-es európai és közel-keleti turnéjuk során zenekarával a Szovjetunió több városában koncerteztek augusztus 1. és szeptember 17. között. Robert Sandek a moszkvai Csajkovszkij Konzervatóriumban játszott nagy sikerű, amerikai és orosz művészek részvételével zajló koncertjükéről filmet készített, amelyet a CBS felvételtől közvetített 1959. október 25-én, néhány órával az esti *Ed Sullivan Show* előtt. Ebben az adásban jelentette be Sullivan a levélíró-kampány felhívását. A szovjet turné és a film Sullivan szovjet szerepléséhez hasonlóan az amerikai–szovjet kulturális csere-egyezmény keretében az amerikai külügyminisztérium támogatásával valósult meg. Vö. *A U.S. Music Man Delights Moscow*.

Will any global triumph be scored on behalf of the USSR by the slaying of these 150 young children? Isn't it far more likely that you can win future friends for your nation and your program by you being the one who personally intercedes to spare their lives?

It's entirely up to you. Seeing you day after day on TV during your visit in the United States, you impressed me as a pretty sharp gent, regardless of how sentimental you might be underneath. Good business policy and/or human decency should prompt you to issue the order to spare those 150 doomed youngsters in the Little Central Prison, Budapest, Hungary.

Sincerely,

Gurdon Simmons
Gurdon Simmons

Copy to Mr. Sullivan, *The News*, New York, N.Y.

Dear Ed – Well I did as you asked! Simmons [olvashatatlan kézírás]⁵¹

2.

Violet Barbara Markoly⁵² levele Nyikita Hruscsovnak

New York, 1959. október 26.

Autográf aláírási gépelt levélmásolat Ed Sullivannek

Monday – October 26th, 1959.

Mr. Nikita Khrushchev
Central Communist Committee
Moscow, Russia

Dear Mr. Khrushchev:

In today's *New York Daily News*, Ed Sullivan, in his column entitled "Little Old New York",⁵³ mentioned the fact that unless your mind could be changed about 150 youngsters in Little Central Prison in Budapest, Hungary, they would be shot by Soviet firing squads in the immediate future on their approaching 18th birthdays.

I also heard him make this same plea on his CBS-TV program last night.⁵⁴

I am asking you to please consider this again carefully and not have these Hungarian children killed. I, myself, am an American girl (age 22) of Hungarian descent. My Father and my deceased Mother both came from little towns near Budapest and I still have relatives living there.

⁵¹ Megjegyzés Sullivannek Gurdon Simmons utólagos kézírásával.

⁵² A magyar származású Violet Barbara Markolyról nem sikerült adatot találni.

⁵³ SULLIVAN, 1959a.

⁵⁴ Az 1959. október 25-i *Ed Sullivan Show*-ról van szó.

Could you ever look at yourself in a mirror and not feel some guilt or shame if these children were shot and you did not try to prevent it?

You know yourself, that if you had been in a similar position you would have done what you considered right and appropriate in aiding your country, no matter what – and this means fighting to the bitter end (and that's what it was) when you knew, in the beginning, that you could and would not win. Many of these youngsters hardly knew what they were doing – they only knew that whatever they did, they did out of love for their country. This is a normal reaction on anyone's part – but I am sure you realize this.

Please, Mr. Khrushchev, give these youngsters a chance for their freedom. You will make more friends than you can imagine and people will begin to think of Russia and her countries and her leaders in a friendlier manner – that her leaders are diplomatic and have some bit of heart and sentiment and that they are not as cold as they appear.

PLEASE DO NOT LET THESE YOUNGSTERS BE MURDERED!
PLEASE...

Yours truly,
Violet Barbara Markoly

Violet Barbara Markoly
36 – 05 – 29th Street
Long Island City 6, New York – U.S.A.

Carbon copy to – Mr. Ed Sullivan

3.

Ed Sullivan levele Charles H. Silvernek⁵⁵

[New York], 1959. október 27.

Gévelt levélmásolat

October 27, 1959.

Dear Charlie,

The Hungarian refugee leaders in New York asked me, if on my TV show last Sunday night, I could appeal to the school children of the country and their parents to immediately send letters appealing for mercy to

Mr. Nikita Khrushchev
Central Communist Committee
Moscow, U. S. S. R.

⁵⁵ Lásd a 16. jegyzetet!

on behalf of 150 Hungarian youngsters who, upon reaching their eighteenth birthdays, will be executed at Little Central Prison in Budapest. These youngsters were 14, 15 and 16 years old when they participated in the Hungarian Revolution of 1956. The legal age for executions in Hungary is 18.⁵⁶

The AP⁵⁷ and UP sent a story out on this following our TV show and the national reaction has been tremendous.

Charles, would it be possible for you to have the teachers in your New York schools, at school assemblies, ask the school children of New York if they wouldn't like to be part of this letter-writing campaign? In other words, they are not being directed to do this but are given complete freedom of choice.⁵⁸

I think you'll agree with me that from your own vast political experience, Khrushchev will eagerly grasp at this opportunity to do a fine public relations job for himself throughout the world by pardoning these children. He did so once before in London when, to soften the English climate on his visit there, he pardoned 17,000 Hungarians because of just such a letter-writing campaign to him.⁵⁹

The City Council of Newport News, Virginia, has already adopted a resolution to ask the entire population of the city to send letters to Khrushchev immediately. Newport News also has agreed to adopt or become foster parents to these 150 children, in case Hungary had no alternative to execution.⁶⁰

The newspaper there adopted this slogan: "With God's help and your help these Hungarian children will face a Christmas tree, this year, instead of an execution squad."

Sylvia⁶¹ joins in affectionate wishes to you and the family.

Best,

[Ed Sullivan]

ES/db

⁵⁶ Erre vonatkozóan lásd a bevezetőt!

⁵⁷ Lásd a 3. jegyzetet!

⁵⁸ SULLIVAN, 1959b; *Mentsük meg a halálra ítélt...* 1959.

⁵⁹ Nem tudjuk, mire gondolhatott Sullivan. Hruscsov 1956. április 18–27. között tett látogatást Londonban.

⁶⁰ Lásd a 17. jegyzetet!

⁶¹ Lásd a 16. jegyzetet!

4.

Ed Sullivan levele Edward B. Bunn atyának⁶²

[New York], 1959. október 27.

Gépelte levélmásolat

October 27, 1959

Dear Father Bunn,

On my Sunday night TV show, acting on information that I received from Dr. Bela Fabian, head of the Hungarian refugees in New York City, I appealed to the school children of the country and their parents to write immediately to

Nikita Khrushchev
Central Communist Committee
Moscow, U. S. S. R.

and ask him to intervene and prevent the execution of 150 Hungarian youngsters imprisoned in the Little Central Prison in Budapest.

These were 14, 15 and 16-year old children when they participated in the Hungarian Revolution in 1956, but they are now approaching their eighteenth birthdays, when they will be executed.

Could you have the Jesuits emphasize the necessity of these letters in their Georgetown classes because I believe that Khrushchev, an adroit politician, will accept this opportunity for personal propaganda, if the volume of mail from this country indicates how gravely we view this forthcoming mass execution.

I know how dreadfully busy you are, Father, but could somebody on your staff also contact other Catholic schools around Washington and Baltimore and get them engaged in this letter-writing campaign?⁶³

Both AP and UP have sent the story out on the wires and already the response from around the country is heartening but I think that if specific appeals were made by such famous educators as yourself, the results would be immediate.

With every wonderful wish from Mrs. Sullivan and from the Prechts,⁶⁴ I remain

Sincerely,

[Ed Sullivan]

ES/db

⁶² Edward B. Bunn (1892–1972) jezsuita pap, a Georgetown University elnöke volt. *Edward Bunn*, 1972.

⁶³ SULLIVAN, 1959b; *Mentsük meg a halálra ítélt...* 1959.

⁶⁴ Ed és Sylvia Weinstein Sullivan leánya, Betty, ifjabb Robert Prechthez ment férjhez. A levélíró rájuk és a gyermekeikre utal.

5.

Ed Sullivan levele [Spellman bíbrosnak]⁶⁵

[New York], 1959. október 27.

Gépelte levélmásolat

October 27, 1959

Your Eminence,

On my Sunday night TV program, I asked the school children of the country and their parents to send a letter to Nikita Khrushchev, Central Communist Committee, Moscow, U.S.S.R., to plead for mercy for 150 Hungarian youngsters imprisoned in the Little Central Prison, Budapest, since they participated in the Hungarian Revolution in 1956. They were then 14, 15 and 16-years old and they are now approaching their eighteenth birthday when they will be executed.

The facts have been given to me by Dr. Bela Fabian, the leader of the Hungarian refugees in New York City.

AP and UP have picked up my appeal and sent it to the papers all over the country and already the volume of mail is mounting.

Would it be possible, Your Eminence, for the nuns and priests in your Archdiocesan schools and universities to emphasize this to all of the Catholic school children because I think that Khrushchev, as a wily politician, will intervene if for nothing better than the public relations response to such action on his part?

Sincerely,

[Ed Sullivan]

⁶⁵ Valószínűleg Francis Joseph Spellman (1889–1967) New York-i érsek, bíboros a címzett, akit Sullivan nagyon jól ismert. Ezt támasztja alá Sullivan cikke, mely beszámolt arról, hogy Spellman bíboros az összes katolikus iskolának elküldi a levélíró kampányra buzdító kérését, melyet a Szabad Európa Rádió is közvetít majd. (SULLIVAN, 1959b.) Az *Amerikai Népszava* azt közölte, hogy „Október 29-én Spellman bíboros érsek fogadta Fábián Bélát és közölte vele, hogy a New York egyházmegye területén lévő összes katolikus iskolák, valamint egyetemek és felsőfokú tanintézetekhez ugyanazt a kérést intézte, hogy vegyenek részt a levélírási kampányban. New York város közoktatási ügyi osztálya hasonló kérelmet intézett a város összes nyilvános iskoláihoz.” *Mentsük meg a halálra ítélt... 1959.*

6.

Ed Sullivan levele Jacob Javits⁶⁶ republikánus szenátornak

[New York], 1959. október 28.

Gépelte levélmásolat

[Letter to the Honorable Jacob Javits]

October 28, 1959

Dear Jack,

With everybody taking raps at TV, I think that the first legislator who speaks out on another aspect of TV's service to the country will get more headlines than the vast number who are assailing it.

As my friend, you know the work that we have done on the program for Israel, Italy,⁶⁷ et cetera, and the recent nationally applauded 90-minute show that I did from Russia, which probably gave Americans a better idea of the people of Russia than anything that has preceded it.⁶⁸

On last Sunday night's program, I made an appeal to the school children and the parents of the country to write to Khrushchev, on behalf of a great number of Hungarian youngsters, in their teens, who have been held in Little Central Prison, Budapest, since they participated in the Hungarian Revolution of 1956 when they were 14, 15 and 16 years old. They will be sentenced to death in line with the policy of wiping out the Hungarian race through the roots represented by the young people of Hungary.

The AP and the UP picked this up and it is now reaching snowball proportions throughout the country with some towns like Newport News even volunteering, in addition to writing letters, to adopting all of these imprisoned children.⁶⁹ I believe that over 1,000,000 letters are now on their way to Khrushchev asking him to intervene and extend mercy.

As you are my personal schamus in the Senate, don't you think it worthwhile to point out in an interview that these are the important things that TV accomplishes, in contrast to the money grubbers who defamed the TV quiz shows?⁷⁰

⁶⁶ Lásd a 19. jegyzetet!

⁶⁷ Sullivan 1958. augusztusban beutazta Izraelt, majd az év végén az ott felfedezett tehetségekkel Amerikában turnézott. 1959 júliusában az olaszországi Spoleto városában filmre vette egyórás revüműsorát.

⁶⁸ Az *Invitation to Moscow* című filmről van szó.

⁶⁹ Lásd a 17. jegyzetet!

⁷⁰ Az Amerikában azonos időben zajló kvízcsalási botrányról van szó.

I talked to Frank Conniff,⁷¹ young Bill Hearst's⁷² right-hand man, yesterday and he tells me that the Hearst papers are now preparing a series on this Hungarian matter.

Sincerely,

[Ed Sullivan]

ES/db

7.

Ed Sullivan távirata Nyikita Hruscsovnak

New York, 1959. november 3.

Gépelte táviratmásolat

November 3, 1959

Dear Mr. Chairman,

I am cabling you again⁷³ because Hungarian representatives at the United Nations completely lack any understanding of American public opinion.⁷⁴ Their blunders in the area of public opinion daily are destroying the tremendous good that your visit to our country and your recent speeches accomplished for world peace. The United States would cheer you to the skies if you compelled Hungary to release youngsters who participated in the 1956 revolution. Your mercy would dramatize in terms that every American parent could understand your demand that all must make concessions for world harmony. On my television show I requested American and Canadian school children to write and appeal to you personally for mercy which United Nations Hungarians and Kadar reject. During my television appeal I emphasized that you had made our Russian TV show possible by compelling the Ministry of Culture to live up to promises and then forcing them to pay our American artists. I told our audience that I was confident you again would intervene in this much more important matter of life and death.

Sincerely,

[Ed Sullivan]

⁷¹ Frank Conniff (1914–1972) Pulitzer díjas újságíró, szerkesztő, ifjabb Bill [William Randolph] Hearst legjobb barátja, kollégája, asszisztense a *New York Journal American* című lapnál és a Hearst kiadóvállalatnál.

⁷² Bill Hearst (1908–1993) Pulitzer-díjas újságíró, a *New York Journal American* című lap főszerkesztője, a Hearst Corp. vezetője. A 20. század első fele egyik legmeghatározóbb sajtómagnásának, William Randolph Hearstnek (1863–1951) a fia. Az apja által alapított kiadóvállalatnál dolgozott kezdetben újságíróként, tudósítóként, majd a cég lapjait irányító szerkesztőbizottság vezetőjeként.

⁷³ Sullivannek ez a második, Hruscsovnak címzett távirata.

⁷⁴ Az eredeti táviratmásolatban „stop” szóval jelölték a mondatlezárást. Az olvashatóság kedvéért én pontot használok.

8.

Mrs Edwin V. Dibble⁷⁵ levele Ed Sullivannek

Detroit, 1959. november 3.

Autográf aláírási gépelt levélmásolat

November 3rd, 1959

Ed Sullivan, Columnist and TV co-producer
502 Park Avenue
New York City, N.Y.

Dear Mr Sullivan:

We thank you so very much for your speedy reply to our letter asking about the Little Central Prison victims in Budapest, Hungary.

Our letter has already gone to Nikita Khrushchev. Copy enclosed. Not profound and maybe it will defeat its own purpose.

Nikita Khrushchev having repeatedly revealed, through disapproval of national prayer by the freedom nations his fear of the power of prayer we are also sending to him a card like the one enclosed.

After all, Christians know that fear is usually followed by faith and it would be mute justice if Nikita, hypocritically quoting God and Bible references, should be trapped by this pretense of acknowledgement of God.

May God bless you in your profession and work in which you so deftly and unobtrusively exemplify Christianity at work.

Inasmuch as your wife is Jewish she (and you)⁷⁶ may appreciate our feelings while we are reading EXODUS by Leon Uris.⁷⁷ We read between the lines... always making a book longer than its actual pages. The book brings back vividly our WW-IYWCA⁷⁸ roommate during 1916–17. Her name was Molly.⁷⁹ During severe electrical storms Molly would suffer horribly... terror in her sleep. Once she was awakened she was alright. Eventually she explained to me that the thunder sounded like the pounding of Cossack fists upon the door of her childhood home in Warsaw, Poland. Even after Molly moved into a more desirable room on another floor I would go to her during an electrical storm... and, in

⁷⁵ Nem sikerült azonosítani a levélíró.

⁷⁶ A zárójel tollal van jelölve.

⁷⁷ Leon Uris 1958-ban megjelent bestsellere, az Exodus – a holokausztirodalom egyik ismert regénye – a zsidók 20. századi szenvedéstörténetét és a zsidó állam megszületését mutatja be. A mű ismertségéhez nagyban hozzájárult, hogy a regényt Paul Newman főszereplésével 1960-ban megfilmesítették.

⁷⁸ WW-I az első világháború angol rövidítése. Young Women's Christian Association (YWCA, Fiatalkorú Nők Keresztény Egyesülete) a nők testi, lelki, társadalmi, erkölcsi, jogi helyzetének jobbítását célzó szervezet.

⁷⁹ A szöveg mellett a bal oldalon nehezen olvasható kézírás: Molly was a lovely [?].

spite of light out at 10:30 P.M., in that YWCA boarding home I was never reprimanded for breaking that rule. Never caught... or so I believe.

Gratefully yours

Bu[...?] Dibble
Mrs Edwin V. Dibble

10245 Monica Avenue
Detroit-4, Michigan
WE-5-4208

We wish your column appeared in one of the three Detroit local newspapers.

9.

Mrs Edwin V. Dibble levele Nyikita Hruscsovnak

Detroit, 1959. október 30.

Autográf aláírású gépelt levélmásolat Ed Sullivannek⁸⁰

10245 Monica Avenus.,
Detroit-4, Michigan

October 30th, 1959

Nikita Khrushchev, Chairman
USSR Central Communist Committee
The Kremlin
Moscow, Russia

Dear Sir:

This is a plea for human mercy for the Hungarian children being held in the Little Central Prison (or any other prison of its kind) in Budapest.

It is our understanding that these prisoners were 14, 15 and 16 years old when they took part in the October 1956 Hungarian Revolution and they have been held prisoner ever since... Hungarian law will not permit their execution until the persons involved have reached the age of 18.

The writer... a tenth generation (grandmother) U.S. citizen is as interested in saving the lives of children of any nationality... especially these young Hungarian victims... as can be true of their refugee parents.

We are not so naive as to believe this letter will reach your attention... or if it does that our request will be granted. You deserve, however, the right to have the benefit of knowing

⁸⁰ Kézzel ráírva: copy for Ed Sullivan. Aláhúzott kiemelés az eredetiben – F. J. A.

how many citizens worldwide want you to have this opportunity and inspiration for co-operation.

There is nothing the USSR Communist government can do that can be more convincing evidence of their sincerity about world peace than to evidence a Golden Rule attitude and practices toward the captive nation. No effort would be more convincing or less costly.

If the Captive Nations are as “sold” on Communistic government as you proclaim them to be... and that could be true... you have nothing to lose by letting them have a freedom of choice in national elections. You might gain more than you believe possible. Nothing less than that can convince the free world of your sincerity.

Execution of these young Hungarian prisoners when they reach 18 years of age costs you more goodwill than you can ever regain in a lifetime... and with empty gains for you since the execution and torture of these prisoners (political)⁸¹ proves nothing excepting the righteousness of their causes.

The Russian people we meet in the U.S.A.... those who live here evidence the simple wholesome happiness ... a child like honesty and simplicity that we encountered in the Tolstoy stories of our youthful years, it is unfortunate that today we must think of the Russian people and their Communist government as separate units.

Sincerely yours,

Bu[.?.] Dibble
Mrs Edwin V. Dibble

10.

Ed Sullivan levele⁸²

New York, 1959. november 4.

Gévelt levélmásolat

November 4, 1959

Dear

About 150 Hungarian youngsters are awaiting death in the Little Central Prison, Budapest, because, when they were 14, 15 and 16, they took part in the October 1956 Hungarian Revolution. There is a law in that country which states that no penalty of death is allowed for persons not yet 18 years of age – and these children are approaching their eighteenth birthday.

⁸¹ Ceruzával beszúrva: prisoners, political ceruzával zárójelbe téve.

⁸² Ed Sullivan céges levélpapírján (Ed Sullivan 502 Park. Ave. New York City) íródott levélminta lehet, mert nincs címzett feltüntetve.

You may address your letter to Mr. Nikita Khrushchev, Central Communist Committee, Moscow, U.S.S.R.

Thank you so much for writing and for your interest in this matter.

Sincerely,

Ed Sullivan

ES/db

11.

Jack Metcalfe⁸³ levele Ed Sullivannek

1959. november 5.

Autográf aláírássú gépelt levélmásolat

November 5 [1959]⁸⁴

Dear Ed,

Sorry I was off yesterday and couldn't let you know more promptly about the "letters to Khrushchev" matter.

As you know, we weren't able to ask the question this week. Jerry Greene,⁸⁵ the man who attended the press conference, took it up with Jim Hagerty⁸⁶ a half hour before the conference, however, and Jim was impressed by your project.

Hagerty said he hadn't heard of it previously and was certain that Ike⁸⁷ hadn't. He asked for more information so that he can give the President a fill-in prior to the next press conference. Then we'll try again to get recognition and will have more hope of a positive word of encouragement.

Would it be possible to send clips or other information about the campaign? We don't have much available here beyond the story on page 5 of today's *News*.⁸⁸

As you can see, there's a certain amount of "rigging" even in the President's press conference and it helps immensely to have adequate time in advance to set the stage.

⁸³ Jack Metcalfe (1921–2001) ekkoriban a *New York Daily News (The News)* újságírója volt. *News' John Metcalfe Dies*, 2001.

⁸⁴ Ceruzával beszúrva: [1959].

⁸⁵ Jerry Greene (1911–1983) a *New York Daily News* washingtoni irodájának vezető tudósítója, majd a szerkesztőség vezetője. *Jerry Greene*, 1983.

⁸⁶ James Cambell „Jim” Hagerty (1909–1981) 1953-tól elnöki szóvivő Dwight D. Eisenhower mellett. McQUISTON, 1981.

⁸⁷ Dwight David Eisenhower (1890–1969) tábornok, 1953–1961 között az USA republikánus elnökének széles körben használt beceneve.

⁸⁸ Az említett cikk arról szól, hogy Végváry Vazul katolikus pap felajánlotta életét a 150 magyar fiatal életéért cserébe. Ezt az elhatározását a szovjet ENSZ-delegációval is közölni akarta, sikertelenül. *Priest Offers His Life*, 1959.

Yesterday's conference was, moreover, loaded down with television quiz comments and Ike's plans for his trip, so other matters were squeezed out.

Hope this arrangement is satisfactory. We'll keep plugging.

All best regards,

Jack
Jack Metcalfe

Mr. Ed Sullivan
The News
New York

12.

Ed Sullivan levele Mr. Morrisnak⁸⁹

[New York], 1960. szeptember 21.

Gévelt levélmásolat

September 21st, 1960

Dear Mr. Morris,

On the eve of Khrushchev's visit, I believed that it was extremely important to emphasize the fact that his feelings toward Americans are not representative of the feelings of the Russian people, as we learned on our trip to Moscow a year ago.

Our program always has fought Khrushchev and the Kremlin. When 150 Hungarian youngsters were under sentence of execution, my appeals on our show resulted in 1,000,000 letters pleading for clemency. Repeatedly, on our show, I have appealed for help for Czechoslovakians and presented performers from those nations oppressed by Khrushchev.

Sincerely,

[Ed Sullivan]

ES/db

⁸⁹ A címzettet nem sikerült azonosítani.

II.

13.

Exile Hungarians to Press for UN Hungary Debate⁹⁰

1959. november 2.

Gévelt dokumentummásolat

To: all radio desks

info: Messrs. Brown, Dunning, Ranft, Nathan, Strauss, Kellen, Kastner, Hannon, Kardashinetz, Kempka, Smialowski, Bush

From: newsroom

Exile Hungarians to Press for UN Hungary Debate

A – RFE special, New York, Nov. 2. Steps are being taken by exile Hungarians here to revive the question of Hungary in the United Nations.

General Bela Király,⁹¹ commander of the revolutionary forces of Greater Budapest in 1956, will hold a press conference here Thursday requesting that:

- a.) the United Nations resume investigation of the Hungarian question in view of the imminent threat to the lives of many youthful Freedom Fighters;
- b.) special U.N. representative Sir Leslie Munro of New Zealand renew his efforts to make an on-the-spot investigation of the situation in Hungary; and
- c.) all U.N. missions recently invited by the Budapest government (Sir Leslie was specifically excluded from that invitation) accept and visit certain prisons which General Király will name.

(In the meantime, the Budapest radio, as quoted by UPI in Vienna, broadcast a denial of reported executions of young Freedom Fighters in Hungary by Janos Kadar, first secretary of the Hungarian Communist party.

(*The Manchester Guardian* and the *Neue Zuercher Zeitung*⁹² previously reported, quoting reliable sources in Hungary, that 31 young Freedom Fighters were recently executed. Victor Zorza⁹³ of the *Manchester Guardian* called Hungarian Attorney General Laszlo Gyaros “who did not deny the report”.

⁹⁰ A magyar emigráció által összeállított 4 oldalas feljegyzés utólagos javításokkal, a 2. oldaltól “Hung to UN” felirattal az oldalszámok előtt.

⁹¹ Király Béla (1912–2009) vezérezredes, hadtörténész, politikus. A forradalom napjaiban a Nemzetőrség parancsnoka, a Magyar Forradalmi Tanács alelnöke és a Magyar Bizottság tagja. 1989-ben hazatelepült Amerikából, 1990–1994 között országgyűlési képviselő.

⁹² Helyesen *Neue Zürcher Zeitung*, Svájc egyik legjelentősebb német nyelvű napilapja.

⁹³ A lengyel születésű Victor Zorza (1925–1996) a *Manchester Guardian* című brit lap Bécsből dolgozó kelet-európai tudósítója, Szovjetunió-szakértője volt.

(According to UPI of Nov. 1st, Kadar called these reports “dirty provocations”, “pure lies”, adding that the names of those allegedly executed – as printed in the *Neue Zuercher Zeitung* – are “inventions”.)

The Hungarian question has not yet been inscribed on the U.N. General Assembly agenda but could be reinstated any time during the Assembly session, which is expected to last at least to the middle of December.

The position of the United States on this question was given in a recent letter to the Assembly of Captive European Nations⁹⁴ by Francis O. Wilcox,⁹⁵ Assistant Secretary of State.

According to Paul Vajda, ACEN’s press officer, Wilcox pointed out that the United States “continues to be seriously concerned” with the Hungarian question. Wilcox wrote that the U.S. has “every intention” to press it at the U.N., adding that the item, although not on the U.N. agenda now, “can be inscribed at any time.”

Wilcox said that the United States will wait till Sir Leslie Munro, special U.N. representative on Hungary, submits his report to the assembly some time during the coming weeks.

General Kiraly will stress at the scheduled press conference Thursday that the current developments around the juvenile Freedom Fighters awaiting death for their participation in the 1956 revolt “reinforce the need” on the part of the U.N. to air the question once again.

In the meantime, letters and cables addressed to Soviet Premier Nikita S. Khrushchev continue to pour to Moscow’s Communist Party Central Committee, pleading for the Premier’s intervention on behalf of the Hungarian Freedom Fighters.

American Television (CBS) personality Ed Sullivan initiated this appeal on Sunday, Oct. 25, asking his 35 to 42 million viewers to “send one million letters” to Khrushchev, asking his help in freeing the young Hungarians from prison death cells. Sullivan estimated that, at a very conservative rate based on his experience with similar appeals on his show to the American people, at least quarter of a million letters were on their way to Moscow by Thursday last week.

Yesterday (Sunday),⁹⁶ Sullivan reminded his audience of the letter-writing campaign, urging them to “keep it going.”

The fate of the young Hungarian Freedom Fighters has reached the attention of the Canadian External Affairs Department which, according to the Canadian Press agency, “is making every effort to explore the matter.”

The *Montreal Star* reports from Ottawa that the National Federation of Canadian University Students sent a telegram to the Hungarian Prime Minister Thursday protesting that 31 youths had reportedly been executed for their part in the 1956 revolt.

⁹⁴ Az ACEN nevű testület az 1945 utáni kelet-európai emigráns szervezeteket tömörítette, képviselte érdekeiket. Vajda Pál volt a sajtótitkáruk. A szervezetről részletesen: MAZURKIEWICZ, 2021.

⁹⁵ Francis O. Wilcox (1908–1985) nemzetközi szervezetekért felelős külügyminiszter-helyettes.

⁹⁶ Az 1959. november 1-jei *Ed Sullivan Show*-ról van szó.

Student groups at the University of British Columbia and the University of Toronto are circulating petitions protesting the executions. Similar actions are under way at American university and college campuses.

Meanwhile, the *Montreal Star*, in its leading editorial last Saturday, entitled “Hungary’s Agony Being Repeated”, said “something that smacks of medieval barbarism arises from the ashes of Hungary’s rebellion three years this month.” The paper concludes its editorial comment by saying: “If this judicial murder is indeed being planned in Hungary, then Canada’s government is duty bound to launch the strongest of protests before the United Nations.” (editors: filing full edit separately)⁹⁷

In Newport News, Virginia, Mayer O. J. Brittingham⁹⁸ sent a cable to Khrushchev informing the Soviet premier that “The City Council has given its moral support” to a campaign called “Operation Children”, urging citizens to open their doors to such Hungarians now imprisoned who, if let out, might choose to come to the U.S.

Also at Newport News, early Sunday Morning, Rev. Charles S. Morawski, pastor of tiny St. Alphonsus, tolled his church’s bell ten times in five intervals, in memory of the fact that at that hour three years ago, Soviet troops re-entered Budapest to crush Hungary’s newly-won freedom.

Elmer Curran,⁹⁹ reporter on the town’s *Times-Herald* newspaper, and initiator of “Operation Children”, told RFE today that “a steady flow of mail” has been coming to his emergency headquarters from all over the Virginia peninsula, bringing offers of homes, financial assistance, language help and love if any of the now imprisoned young Hungarians should find their way to freedom and ultimately to this country.

In an interview given to the Newport News *Times-Herald*, Monsignor Bela Varga, formerly speaker of the Hungarian parliament and now chairman of the Hungarian National Committee in New York said: “If free, the children will undoubtedly want to be with their parents. Also, the Communist government (Hungarian) may fear that if it permitted the children to go to America they would become resistance symbols. However, if the Communists decided to expel the children, which is a possibility, Hungary will certainly turn its eyes toward Newport News, Virginia. In any event, *Newport News* will be remembered by the oppressed people of my country.”

⁹⁷ *The Hungarian “Executions”, 1959; Hungary’s Agony, 1959.*

⁹⁸ Oscar Jerome “Jerry” O. Brittingham (196–1985) Newport News és Warwick (Virginia) polgármestere 1958–1960 között.

⁹⁹ Elmer Leo Curran (1931–2017) újságíró volt az örökbefogadási akció kezdeményezője.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ACEN	Assembly of Captive European Nations (az Európai Rab Nemzetek Közgyűlése)
AP	Associated Press
CBS Inc.	Columbia Broadcasting System Incorporation
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete (United Nations, U. N.)
ESP	Ed Sullivan Papers 1920–1974
IRC	International Rescue Committee (Nemzetközi Menekültügyi Bizottság)
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
MB	Magyar Bizottság (Hungarian Committee)
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MKP	Magyar Kommunista Párt
RFE	Radio Free Europe (Szabad Európa Rádió, SZER)
MSZMP KB	Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
SZKP KB	Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága
UP(I)	United Press (International)
U.S.S.R.	Soviet Union
VMPFSZ	Volt Magyar Politikai Foglyok Szövetsége (Federation of Hungarian Former Political Prisoners)

*

HU OSA	Vera and Donald Blinken Open Society Archives, Hungary
398-0-1-7844	Statement of Béla Fabian (sic!) Concerning the Execution of 31 Hungarian Freedom Fighters and the Impending Execution of 150 Young Hungarian Freedom Fighters under the Age of 18, é. n. [A dokumentum 1959. november 16-án érkezett meg az ENSZ magyar ügyvel foglalkozó Különbizottságához] https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:b324824f-6c5b-4725-8561-226241d485ae . (Utolsó letöltés: 2023. július 10.)
398-0-1-7845	Statement of Béla Fabian Concerning the Execution of 31 Hungarian Freedom Fighters and the Impending Execution of 150 Young Hungarian Freedom Fighters under the Age of 18, é.n. [A dokumentum 1959. november 16-án érkezett meg az ENSZ magyar ügyvel foglalkozó Különbizottságához] https://catalog.osaarchivum.org/catalog/

osa:1469a65c-1bfe-4911-8f12-6d209f9392f3. (Utolsó le-
töltés: 2023. július 10.)

WCFTR

Wisconsin Center for Film and Theater Research

ESP U.S. Mss 111AN

Box 2, Folder 2. Correspondence 12. January 1959 – 30.
December 1960.

*

After Four Weeks
1959

*After Four Weeks of Pleading. Only 50 Hungarian Children
Offered Haven. Daily Press, (Newport News, Virginia)*
1959. november 16. 1, 9.

*A Magyar Felszabadító
Bizottság* 1960

*A Magyar Felszabadító Bizottság emlékirata a 150 ifjú ma-
gyar szabadságharcos kivégzése ügyében, In: Katolikus Magya-
rok Vásárnapja, 1960. február 21. 2.*

A „magyar ügy”
1959

*A „magyar ügy” napirendre tűzése rosszindulatú összeeskü-
vés. Péter János felszólalása az ENSZ-ben, In: Népszabad-
ság, 1959. december 10. 5.*

Annual Report
1960

*Annual Report to the shareholders of Columbia Broadcasting
System, Inc. Fiscal Year Ended Jan. 2. 1960, Vol. 1959–
1964, New York, N.Y. CBS, 1974.*

AP Clippings
1959

Associated Press Clippings [https://archive.org/details/sim_](https://archive.org/details/sim_associated-press-clippings-file-europe-disorders_1959-10-25/page/12/mode/2up?q=%22150+Hungarian+teen-agers%22)
[associated-press-clippings-file-europe-disorders_1959-](https://archive.org/details/sim_associated-press-clippings-file-europe-disorders_1959-10-25/page/12/mode/2up?q=%22150+Hungarian+teen-agers%22)
[10-25/page/12/mode/2up?q=%22150+Hungarian+teen-](https://archive.org/details/sim_associated-press-clippings-file-europe-disorders_1959-10-25/page/12/mode/2up?q=%22150+Hungarian+teen-agers%22)
[agers%22.](https://archive.org/details/sim_associated-press-clippings-file-europe-disorders_1959-10-25/page/12/mode/2up?q=%22150+Hungarian+teen-agers%22) (Utolsó letöltés: 2023. szeptember 10.)

*A U.S. Music Man
Delights Moscow* 1959

A U.S. Music Man Delights Moscow, In: Life, 1959. szept-
ember 7. 71–74.

*Az ifjú szabadságharcosok
kivégzése* 1960

*Az ifjú szabadságharcosok kivégzése. Az elhallgatott híradás.
Nagy tüntetés a szovjetház előtt, In: Szabad Magyarság,*
1960. február 17.

BARÁTH
2012

Szovjet diplomáciai jelentések Magyarországról a Hruscsov-
korszakban, bevezető, jegyzetek, összeállította: BARÁTH

832

Magdolna, Budapest, Napvilág – Politikatörténeti Intézet, 2012.

Biography
2023

Biography of Jacob K. Senator Javits. Stony Brook University Special Collections and Archives. <https://www.stonybrook.edu/commcms/libspecial/collections/manuscripts/javits/biography.php>. (Utolsó letöltés: 2023. június 10.)

DEÁK–SOMORJAI
2022

DEÁK András Miklós – SOMORJAI Ádám OSB: *A házigazda és vendége. Garret G. Ackerson ügyvivő és Mindszenty József bíboros, 1959–1961 (The Host and his Guest. Chargé Garret G. Ackerson and Cardinal József Mindszenty, 1959–1961)*, Budapest, Magyar Napló, 2022.

D. R.
1960

D. R.: *Fiatalok kivégzése otthon*, In: *Katolikus Szemle*, 1960/1. 64–65.

Edward Bunn
1972

Edward Bunn, 76, *Led Georgetown*, In: *The New York Times*, 1972. június 20. 42.

EÖRSI
2003

EÖRSI László: *Mansfeld Péter*, In: *Mitoszok helyett, 1956*, Budapest, Noran, 2003, 260–301.

EÖRSI
2021

EÖRSI László: „Irgalomnak helye nincs.” *Az 1956-os forradalom és szabadságharc kivégzett résztvevői*, Budapest, Kosuth, 2021.

FÁBIÁN
1960

FÁBIÁN Béla: *A Kádár banda tömeggyilkosságai*, In: *Amerikai Magyar Népszava*, 1960. február 5. 4.

FARKAS
2022

FARKAS Judit Antónia: *Az amerikai emberek meghallották a magyarok segélykiáltását. Az International Rescue Committee sürgősségi segélyakciója az 1956-os forradalom napjaiban*, In: *VERITAS Évkönyv 2021*, szerk. FARKAS Judit Antónia – OROSZ László – SCHWARCZWÖLDER Ádám – UJVÁRY Gábor, Budapest, 2022, 343–369.

FARKAS
2023

FARKAS Judit Antónia: *Ed Sullivan, a magyarok szabadságtörekvésének amerikai szószólója a hidegháború éveiben*, In: „Emlékezetek róla, ha újra csatára keltek!” *Tanulmányok Hermann Róbert 60. születésnapja tiszteletére*, I, Budapest, HM Zrínyi Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó, 2023, 255–266.

- HANN
2018
Benjamin M. HANN: *Transpacific Talent. The Kim Sisters in Cold War America*, In: *Pacific Historical Review*, 2018, Vol. 87, No. 3 (Summer 2018) 473–498.
- HARRIS
1968
Michael David HARRIS: *Always on Sunday. Ed Sullivan: An Inside View*, New York, Meredith Press, 1968.
- Help Give Shelter*
1959
Help Give Shelter to 150 Youngsters Due to Be Hanged On Their 18th Birthday. Write: Operation Children... [Keretes hirdetés], In: *Daily Press*, (Newport News, Virginia) 1959. november 1. 43.
- HORNYÁK
2018
HORNYÁK Máté: *Egyházi vezetők diplomáciai szolgálatban 1949–1956 között*, In: *Diplomácia – hírszerzés – állambiztonság*, szerk. ANDREIDES Gábor – M. MADARÁSZ Anita – SOÓS Viktor Attila, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018, 253–269.
- Hungary Accused*
1960
Hungary Accused of Killing Youths. B.B.C. Says 150 Teen-Agers Were Executed Last Year for Joining '56 Uprising, In: *The New York Times*, 1960. január 31. 35.
- Hungary's Agony*
1959
Hungary's Agony Being Repeated, In: *The Montreal Star*, 1959. október 31. 8.
- Jerry Greene*
1983
Jerry Greene, In: *The New York Times*, 1983. július 20. 8.
- Kádár János elvtárs*
1959
Kádár János elvtárs felszólalása a budapesti pártértekezleten, In: *Népszabadság*, 1959. november 3. 3.
- KAPRONCZAY
1998
Varga Béla életrajza, In: *A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben)*, írta és összeállította KAPRONCZAY Károly, Budapest, Mundus, 1998, 107–115.
- KENDE
1996
KENDE Péter (szerk.): *A megtorlás halálos áldozatai betűrendben*, In: *1956 Kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés*, összeállítói SZAKOLCZAI Attila et al., az adatok összegyűjtésében közrem. CSEH Zita et al., Budapest, 1956-os Intézet, 1996, 15–20.

- KERR
1984
KERR, Peter: *Charles H. Silver Dies at 98. Headed Board of Education*, In: *The New York Times*, 1984. augusztus 25. 30.
- KISS
1959
KISS Sándor: *Mód Péter ebédje...*, In: *Délamerikai Magyarság*, 1959. november 19. 1.
- KISS
2006
KISS András: *Kronológia*, In: *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*, szerk. BÉKÉS Csaba – KECSKÉS D. Gusztáv, Budapest, Magyar ENSZ Társaság, 2006, 137–164.
- LOVECE
1992
Frank LOVECE: *Ed Sullivan Show: Landmark events. A walk-through of the TV show's famous moments*, In: *Entertainment Weekly*, 1992. április 10. <https://ew.com/article/1992/04/10/landmark-events-ed-sullivan-show-date/>. (Utolsó letöltés: 2023. június 25.)
- MAKSIAN
1960
MAKSIAN, George: *Sullivan Cops Award*, In: *Daily News*, 1960. április 20. 77.
- MÁTÉ
2013
MÁTÉ Zsolt: *Az 1959-es amerikai–szovjet cserekiállítások és amerikai–magyar sajtóvisszhangjuk*, In: *Specimina Operu Iuvenum 2. Szemelvények 2. Válogatás a PTE BTK XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencián (2013) első helyezett elért hallgatóinak pályaműveiből*, szerk. BÖHM Gábor – FEDELES Tamás, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2013, 209–231.
- MAZURKIEWICZ
2021
Anna MAZURKIEWICZ: *Voice of the Silenced Peoples in the Global Cold War: The Assembly of Captive European Nations, 1954–1972*, szerk. Kirster BÖNKER – Jane CURRY. Berlin–Boston, Gruyter Oldenberg, 2021.
- MCQUISTON
1981
John T. MCQUISTON: *James C. Hagerty, 71, Dies. Eisenhower Press Secretary*, In: *The New York Times*, 1981. április 13. 10.
- MÉL/3
1981
Magyar Életrajzi Lexikon, 3., kiegészítő kötet A–Z, szerk. KENYERES Ágnes et al., Budapest, Akadémiai, 1981.

- MÉL
1994
Mentsétek meg a magyar fiatalságot! 1959
Mentsük meg a halálra ítélt... 1959
- Magyar Életrajzi Lexikon, 1978–1991, szerk. KENYERES Ágnes et al., Budapest, Akadémiai, 1994.
- Mentsétek meg a magyar fiatalságot! Néhány adatot közliünk olvasóinkkal a megszervezett közös munkáról,* In: *Képes Világhíradó*, 1959. november 1. 2–4.
- Mentsük meg a halálra ítélt 150 magyar ifjút és gyermeket. Spellman bíboros és Ed Sullivan mentő akcióját folytassuk minden erőnkkel,* In: *Amerikai Magyar Népszava*, 1959. november 4. 4.
- NAGY
2020
- NAGY András: *Halálos együttérzés. A „magyar ügy” és az ENSZ, 1956–1963*, [Budapest,] Kossuth – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, 2020.
- NAGY
2023
- NAGY András: *Egy kudarc történet anatómiája. Az ENSZ és Magyarország különös kapcsolata 1956–1962 között újabban hozzáférhető dokumentumok alapján,* In: *Lehetőségek, dilemmák, kompromisszumok. Magyarország és a világ 1945 után*, szerk. ANDREIDES Gábor et al., Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023, 67–84.
- Ne hagyjuk...*
1959
Ne hagyjuk elaludni a magyarság ügyét! In: *Amerikai Magyar Népszava*, 1959. november 14. 6.
- Nemzetgyűlés almanachja, 1945–1947.*
1999
Nemzetgyűlés almanachja, 1945. november 29.–1947. július 25, szerk. HORVÁTH Zsolt – HUBAI László, Budapest, Magyar Országgyűlés, 1999.
- News’ John Metcalfe Dies*
2001
News’ John Metcalfe Dies, In: *New York Daily News*, 2001. október 17. <https://www.nydailynews.com/2001/10/17/news-john-metcalfe-dies/>. (Utolsó letöltés: 2023. július 20.)
- No Action on Hungary*
1959
No Action on Hungary to Be Taken, In: *The McGill Daily*, 1959. november 6. 1.
- PANKOVITS
2003
PANKOVITS József: *A magyar–olasz államközi kapcsolatok 1956 utáni fejezeteiből,* In: *Múltunk*, 48. (2003) 2. sz. 159–198.

- Perek'56*
2018
Perek'56 Adatbázis, 2018. június 15. <https://neb.hu/hu/perek56hu-adatbazis-1>. (Utolsó letöltés: 2023. május 30.)
- Priest Offers His Life*
1959
Priest Offers His Life to Save 150 Teeners, In: *Daily News*, 1959. november 5. 5.
- RAINER
2016
RAINER M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*, Budapest, Osiris, 2016.
- ROLLER
2001
ROLLER Kálmán: „...*Mi is voltunk egyszer az Akadémián*”. *Soprontól Vancouverig, 1956–2000*, szerk. SIMÁNDI Ágnes, Budapest, 2001.
- ROOSEVELT
1958
Edith Kermit ROOSEVELT: *He Baited Bolsheviks*, In: *The American Legion Magazine*, 1958/6 (Vol. 65.) december. 16–17, 37–39.
- Save These Children*
1959
Save These Children, In: *Daily Press*, (Newport News, Virginia), 1959. november 1. 50.
- SHANLY
1959
John P. SHANLY: *Sullivan in Soviet*, In: *The New York Times*, 1959. szeptember 28. 62.
- STRASSENREITER
2012
STRASSENREITER Erzsébet: *Kéthly Anna válogatott levelei 1921–1976*, Budapest, Napvilág, 2012.
- “*Student Marxist*”
1959
“*Student Marxist*” *Blasts Manitoban Editor For ‘Mis-handled’ Interview*, In: *The McGill Daily*, 1959. november 18. 1.
- SULLIVAN
1950
Ed SULLIVAN: *Little Old New York. My Secretary, Africa, Speaks*, In: *Daily News*, 1950. február 18. 18.
- SULLIVAN
1959a
Ed SULLIVAN: *Little Old New York. Men and Maids, and Stuff*, In: *Daily News*, 1959. október 26. 50.
- SULLIVAN
1959b
Ed SULLIVAN: *Little Old New York. My Secretary, Africa, Speaks*, In: *Daily News*, 1959. október 30. 64.
- SZENTPÁLI
2002
SZENTPÁLI Gábor: *Az újpesti forradalom mártírja: Rajki Márton ügyvéd*, In: *Újpesti Helytörténeti Értesítő*, 2002/3. 11–14.

SZENTPÁLI
2008

SZENTPÁLI Gábor: *Forradalmi Bizottság Újpesten*, In: *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv*, IV, szerk. GÁBRIEL Tibor, Budapest, Budapesti Honismereti Társaság, 2008, 110–117.

TAYLOR
1959

Charles TAYLOR: *I Didn't Tell Plans – Sullivan*, In: *The Miami Herald*, 1959. december 9. 2.

The Hungarian
“Executions” 1959

The Hungarian “Executions” Are Probed, In: *The Montreal Star*, 1959. október 31. 14.

ZINNER
2001

ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*, szerk. CSAPÓ Mária, Budapest, Hamvas Intézet, 2001.

Magyar írók útijelentései az Iowa Cityben megrendezett Nemzetközi Íróprogramról (1971–1981)*

A közlésre szánt forráscsoport nyolc magyar író amerikai ösztöndíjas útját bemutató útijelentéseiből áll. Az 1970-es években született beszámolók az egyesült államokbeli Iowa Cityben évente megrendezett Nemzetközi Íróprogramon (International Writing Program, IWP) való részvételt, illetve a rezidenciát követő amerikai utazásokat ismergetik. Időrendi sorrendben az útijelentések szerzői a következők: Szász Imre (1971), Karinthy Ferenc (1972), Gergely Ágnes (1974), Orbán Ottó (1977), Sükösd Mihály (1978), Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs (1980), és Bart István (1981). Az államszocialista korszakban a külföldi ösztöndíjas utak vagy más hivatalos kiküldetések (konferenciákon, delegációban való részvétel stb.) után a leíró jellegű jelentések megírása és leadása a kiküldő szervezetnek kötelező volt, elmulasztásuk akár megtorlással, hasonló jellegű utazásoktól való eltiltással járt. A Nemzetközi Íróprogramról az azon részt vevő írók mindenekelőtt a Művelődésügyi Minisztérium (később Kulturális Minisztérium) Irodalmi Főosztályának számoltak be, ám a jelentések másolatát a Kulturális Kapcsolatok Intézete és az ennek keretén belül működő Országos Ösztöndíj Tanács, illetve a Magyar Írók Szövetsége is rendszerint megkapta. A korabeli intézményi összefüggések és az Íróprogrammal kapcsolatos ideologikus diskurzus érzékeltetése érdekében a beszámolók mellett közlöm Ágoston Kálmánnak, az Országos Ösztöndíj Tanács titkárságvezetőségi pozíciójában fedés alatt működő állambiztonsági „SZT” tisztnek a levelét az egyik résztvevőhöz.¹ A kiválasztott dokumentumok a Magyar Nemzeti Levéltár Daróczi úti épületében elhelyezett, 1945 utáni Politikai Kormányzervek és Pártiratok Főosztálya anyagai között, részben a Művelődésügyi Minisztérium (1962–1973) és a Kulturális Minisztérium (1974–1980) irataiban, részben pedig a Kulturális Kapcsolatok Intézetének (1959–1980) II. Területi Főosztályához tartozó irataiban találhatóak meg.

Mielőtt a dokumentumok ismertetésére térnék, röviden történelmi kontextusba helyezem a hidegháborús korszakban megvalósuló ösztöndíjas programokat, különös tekintettel az iowai Nemzetközi Íróprogramra. Jelen írásban mindazonáltal nem szándé-

* Jelen publikáció elkészítése alatt a szerző a bukaresti New Europe College Mattei Dogan ösztöndíjában részesült.

¹ Ágoston Kálmán Belügyminisztériumon belüli pályájának adatai megtalálhatóak az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára által összeállított adarbázisban: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:960679,ELETRAJZ. (Utolsó letöltés: 2023. december 9.)

kozom kimerítő bemutatást és elemzést nyújtani, ugyanis korábbi publikációkban részletesen foglalkoztam a témával.²

Az 1950-es évek első felére jellemző, szinte totálisnak mondható hidegháborús szembenállást és elszigeteltséget egy hosszan tartó és eredményes enyhülési periódus követte – európai és észak-amerikai viszonylatban legalábbis –, amely lehetővé tette a két tömb között mind a fokozatos gazdasági együttműködést, mind a kulturális kapcsolatokat.³ Ennek a felismerésnek köszönhetően a szakirodalom a „Kelet” és „Nyugat” között feltételezett határvonalat a hagyományos „vasfüggöny” metaforája helyett az átlátszó „nejlonfüggöny” és a „félígáteresztő membrán” fogalmaival értelmezte újra.⁴ A növekvő átjárhatóság és a „békés egymás mellett élés” politikája azonban nem számolta fel a két világrendszer közti rivalizálást, hanem az sajátos módon nyilvánult meg a kulturális – főleg sport- és zenei – diplomácia területén (is). Az úgynevezett „kulturális hidegháború” immár több évtizedre visszatekintő kutatása azt vizsgálja, hogy a nyugati és a keleti tömb által a nemzetközi szinten megtett kulturális gesztusok milyen módon váltak részévé a szemben álló felek külpolitikájának.⁵

Kivitelezés szempontjából a hidegháborús kultúrdiplomáciának két módszere alakult ki amerikai és szovjet viszonylatban egyaránt. A kulturális presztízs és befolyás szerzésének leglátványosabb formája az ország, illetve geopolitikai régió határain kívülre irányított kulturális események (koncertek, kiállítások, vetítések stb.) rendezése volt. Példaként említhető, hogy a korabeli zenei diplomácia kutatásában különösen az amerikai jazz és a szovjet balett államilag megszervezett és finanszírozott világtornéi kaptak kiemelt szerepet.⁶ Míg ezek a projektek a sajátosan keretezett kulturális termékek tömeges külföldi népszerűsítésére összpontosítottak, a belföldi kulturális diplomácia megvalósítására mind a nyugati, mind a keleti tömbben széles körű ösztöndíjprogramokat hoztak létre, amelyekkel más országok fiataljait és elitjét célozták meg.⁷ Ezek az oktatási, továbbtanulási vagy rezidenciaprogramok arra irányultak, hogy a helyi, közvetlen, ám sok esetben irányított demonstráció és tapasztalatnyújtás erejével megnyerjék a résztvevő véleményformálók elismerését, arra számítva, hogy hazatérve ezek a jövőbeli vezetők majd pozitívan formálják a vendéglátó országok – s a velük azonosított társadalmi-ideológiai rendszer – nemzetközi presztízsét és befolyását. Fontos ugyanakkor jelezni, hogy a hidegháborús nagyhatalmak programjait alátámasztó politikai szándék és a programok megvalósításából származó hatás, illetve a résztvevők hangsúlyosan eltérő tapasztalatai közé hiba lenne egyenlőséget tenni. A kulturális diplomácia fogadtatásának kérdése és a kifejtett hatás-összefüggések értelmezése olyan további kutatásokra ösztönöz, amelyekhez az alább közölt dokumentumok segítséget nyújthatnak.

² LÁSZLÓ, 2020; LÁSZLÓ, 2021a; LÁSZLÓ, 2022c.

³ BÉKÉS, 2022.

⁴ PÉTERI, 2004, 114; DAVID-FOX, 2014, 18.

⁵ HIXSON, 1998; SAUNDERS, 2000; CAUTE, 2003.

⁶ Az USA zenei diplomáciájáról lásd VON ESCHEN, 2006; FOSLER-LUSSIER, 2015. A szovjet zenei diplomáciájáról lásd PREVOTS, 1998; EZRAHI, 2012.

⁷ BYRNES, 1976; RICHMOND, 2004; ROTH-EY, 2022.

A diplomáciatörténetben használt bipolaritás képzete bár azt sugallaná, hogy a két tömb retorikában és intézkedésekben tükrözze egymást, helytelen – és igazságtalan – lenne a „kulturális hidegháború” mechanizmusait egy globális szimmetria szerint fel-fogni. A szovjet típusú rendszerek erőteljesen központosított és ellenőrzött kultúr-diplomáciai apparátusa lényegileg volt más az Egyesült Államok decentralizált, lokális és intézményi autonómiára támaszkodó, a civil társadalom részvételével és a – többnyire – szabad sajtó felügyelete alatt működő kulturális diplomáciájához képest. Az intézményi és finanszírozási háttér különbségein túl jelentős eltérés volt az amerikai hírszerző ügynökség (CIA) befolyásolási intézkedései – s azoknak a sajtó általi lebuktatása, mint a Congress for Cultural Freedom esete mutatta⁸ – és az államszocialista titkosrendőrség korlátozó, megfélemlítő és beszerző tevékenysége között.⁹

A hidegháborús periódus alatt az Egyesült Államokban széles körű ösztöndíjprogramok jöttek létre a nyugat-európai és a Globális Dél országából érkező résztvevők számára.¹⁰ De már az 1950-es évek végén, a szövetségi állam ösztönzésére, amerikai filantróp szervezetek, egyetemek és kutatóintézetek létrehozta olyan nagyobb vagy kisebb volumenű ösztöndíj-lehetőségeket, amelyek a keleti tömb államszocialista országainak kulturális és tudományos elitjét célozták meg.¹¹ A Ford Alapítvány 1957-ben a Lengyel Népköztársaságban indította útjára azt az ösztöndíjprogramját, ami idővel szinte mindegyik szocialista országban működött az 1960-as évek végéig, amikor is beolvadt a mai napig működő, International Research and Exchange Board (IREX) által kezelt csereprogramba. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti kulturális és oktatási cserekapcsolatokat az 1958-as, úgynevezett Lacy–Zarubin-egyezmény tette lehetővé.¹²

A Nemzetközi Íróprogram 1967-es létrejöttét és működését tehát a fennálló „kulturális hidegháború” és az amerikai kulturális diplomácia keretei határozták meg.¹³ Mindazonáltal – amint a magyar írók beszámolóí ismételten kihangsúlyozták – egy Washingtontól távol eső magánkezdeményezésről volt szó, ugyanis a Programot Paul Engle (1908–1991) amerikai költő és felesége, Hualing Nieh Engle (1925) kínai-amerikai regényíró alapították.¹⁴ Az iowai születésű Engle az 1930-as években vált ismertté, majd 1941 és 1965 között az Egyesült Államok egyik első intézményesített kreatív írás képzésének, az Iowai Íróműhelynek (Iowa Writers’ Workshop) volt az igazgatója.¹⁵ Az IWP-t azért hozták létre, hogy az Iowa Cityben kiépülő irodalmi életnek nemzetközi dimenziót adjon. A külföldi írókat invitáló rezidenciaprogram arra vállalkozott, hogy a vendégekkel megismertesse az amerikai társadalmat és kulturális életet, nyugodt kör-

⁸ SAUNDERS, 2000.

⁹ SOMLAI, 2010.

¹⁰ BERGHAIN, 2002; SCOTT-SMITH, 2008; KRAMER, 2009.

¹¹ ZHUK, 2013; STENSRUD, 2014; DULLER, 2020.

¹² Az egyezmény a két aláíró félről, William S. B. Lacyról, Eisenhower különmegbízottjáról és Georgi Z. Zarubin amerikai szovjet nagykövetről kapta nevét.

¹³ LÁSZLÓ, 2020.

¹⁴ Paul Engle-ről az egyik magyar IWP-résztvevő, Orbán Ottó írt személyes hangvételű nekrológot. ORBÁN, 1991.

¹⁵ BENNETT, 2015.

nyezetet biztosítson számukra az íráshoz és műveik angol nyelvű kiadásában segítsen. A Program fedezte a résztvevők odautazásának és szállásának minden költségét, s emellett ösztöndíjat (kezdetben havi 500, majd 1200 dollárt) és könyvtalványt adott az íróknak. Amint a beszámolók is említik, a rezidencia ideje alatt az amerikai házigazdák kirándulásokat szerveztek a vendégeknek a középnyugati régióban. A ma is működő IWP indulása óta több mint százötven országból körülbelül ezerötyszáz író és újságíró fogadott.¹⁶ A hidegháború alatt a résztvevők nagy része Kelet-Európából, Délkelet-Ázsiából, Afrikából és Dél-Amerikából érkezett.¹⁷

Az amerikai kulturális diplomácia gyakorlatának megfelelően és a többi ösztöndíj-lehetőséghez hasonlóan, az Íróprogram működéséhez szükséges pénz egy része a magán-szektorból, más része pedig a szövetségi államtól érkezett. Jelentős támogatást nyújtottak a filantropikus szervezetek, főleg a Ford és a Rockefeller Alapítványok, és olyan nagyobb vállalatok, mint például a Deere & Company és az Exxon. Mivel ez önmagában nem volt elegendő a költségek fedezésére, az IWP az Egyesült Államok Információs Ügynöksége (United States Information Agency, USIA) és a Külügyminisztérium (State Department) részéről is kapott évi támogatást. Amint utólag kiderült, 1967-es indulásakor egy Fairfield Alapítvány nevű fedőszervezeten keresztül még a CIA-tól is érkezett egy egyszeri kisebb összeg.¹⁸ Engle tapasztalt és fáradhatatlan pénzgyűjtő gyakorlatának köszönhetően – amit beszámolójában Szász Imre¹⁹ ironikusan házalásnak, Sükösd Mihály²⁰ pedig koldulás-hízelnésnek nevezett – a program fokozatosan növekedett. Míg az első évben 18 résztvevővel és 160 000 dolláros költségvetéssel rendelkezett, 1978-ra a résztvevők száma 36-ra, a költségvetés pedig több mint négyszeresére (közel 700 000 dollárra) nőtt.

A korszakot meghatározó politikai és ideológiai kontextusra reagálva Engle tudatosan és pragmatikusan építette az IWP intézményi identitását. A jövődöbéli íróvendégek és legfőképpen az általuk képviselt országok hatóságainak meggyőzése érdekében az Íróprogramot olyan helyként reklámozta, ahol a geopolitikai ellentétek és világnézetbeli különbségek áthidalása létrejöhet. Az amerikai vagy nemzetközi sajtóban közölt interjúkban a Programot előszeretettel nevezte a „képzeldőerő nemzetközi közösségének”, ami a béke, a kommunikáció és a barátság irodalom révén létrehozott utópiájaként működött.²¹ Az USIA megbízásából az 1973–1974-es rezidencia alatt forgatott reklámfilmnek, amelyben Gergely Ágnesnek²² is szerep jutott, ugyancsak a „Community of

¹⁶ Az Iowai Nemzetközi Íróprogram 2021-es éves jelentése. <https://iwp.uiowa.edu/sites/iwp/files/AR%202021%20Final%20-%20Small.pdf>. (Utolsó letöltés: 2023. december 9.)

¹⁷ Az 1967–1990 közötti résztvevők, országos lebontásban: LÁSZLÓ, 2021a. 96.

¹⁸ BENNETT, 2015, 112–113.

¹⁹ Szász Imre (1927–2003) regényíró, az amerikai irodalom (Ernest Hemingway, Herman Melville, Jack London) egyik elismert fordítója.

²⁰ Sükösd Mihály (1933–2000) író, irodalomtörténész, kritikus, 1964–1994 között a *Valóság* folyóirat szerkesztője.

²¹ HALL, 1970.

²² Gergely Ágnes (1933) költő, prózaíró, esszéista és műfordító.

the Imagination” címet adták.²³ Az állami, alapítványi és vállalati támogatóknak kiküldött adománygyűjtő felhívásokban Engle már egy célzott hidegháborús retorikát használt, amivel az Íróprogramnak az amerikai külpolitikában betöltött szerepét hangsúlyozta. Az internacionalizmus iránti elköteleződése kompetitív jelleget öltött egy 1978-as szövegében, mely szerint: „Bár a Szovjetunió is sok országból lát vendégül írókat, mereven szabályozott környezetbe helyezi őket, ahol az információ irányított és ellenőrzött. Azon írók, akik Moszkvában és Iowa Cityben is megfordultak, elsöprően az IWP-t részesítik előnyben.”²⁴ A világ különböző részeiről összesereglett írókról Engle igyekezett egy leegyszerűsített képet festeni, olyan lelkes vendégeket, akik előbb szivacsként fogják felszívni az Amerikáról szóló pozitív benyomásokat, majd hazatérve, írásaik révén ezt közvetítik saját társadalmuknak.²⁵

Az államszocialista Magyarországon az 1960-as évekkel kezdődően, a hidegháborús enyhülés alatt kettős, lényegét tekintve „tudathasadásos” viszonyulás alakult ki a hivatalosan ellenségként meghatározott Nyugattal szemben.²⁶ A kapitalista rendszert és az „imperializmust” elítélő szlogenek mellett egyre inkább gyarapodtak azok a gazdasági és kulturális-tudományos kapcsolatok, amelyek révén Magyarország globális modernizációs folyamatokba tudott bekapcsolódni.²⁷ A kifelé nyitást és nemzetközi együttműködések szorgalmazó tendenciák, és a mobilitás szorosabb kontrollját követelő tendenciák között fennálló feszültség az 1980-as évek végéig, illetve a rendszerváltásig nem oldódott fel, ám a kitartó lépcsőzetes nyitás nyomán az ország határai a szovjet tömb viszonylatában kiemelkedő módon „átláthatókká” és „átersztókká” váltak.

Mivel a szovjet szövetségi rendszerben Magyarországnak korlátozott volt a külpolitikai mozgáster, az ország nemzetközi beágyazódását jelentősen meghatározták a kultúr-diplomácia különböző csatornáin létrejövő kapcsolatok és együttműködések.²⁸ Az ország korábbi, két világháború közti külpolitikai elszigeteltségét vizsgáló kutatások már bizonyították, hogy a kis méretű, félperifériás kelet-közép-európai államok esetében fontos szerepe volt a „soft power” (puha hatalom) eszközeinek a nemzetközi pozicionálás kialakításában.²⁹ A Kádár-rendszer kultúr-diplomáciájának legfontosabb funkciói közé tartozott, hogy az 1956-os forradalom leverése miatt az országról nemzetközileg kialakult negatív megítélést a kulturális és tudományos eredmények mezején elmozdítsa előbb az elfogadhatóság, majd a nemzetközi megbecsülés és presztízs irányába. A témát érintő kutatásaimban, leginkább a magyar–amerikai kulturális kapcsolatokra

²³ A Gerald Krell által rendezett rövid ismertető filmet a világ több városában is levetítették, így például Hongkong, Jakarta, Lagos, Athén, Bukarest amerikai nagykövetségén. Budapesten 1975 októberében mutatták be, Stephen F. Dachi amerikai kulturális attasé szolgálati lakásán, számos korábbi IWP-részvevő és értelmiségi jelenlétében.

²⁴ IWP Promotional materials, 1978. UIL.

²⁵ ENGLE–TORREVILLAS–NIEH, 1987, xxviii.

²⁶ FARKAS–MUND, é. n., 9.

²⁷ Az integráció gazdasági dimenzióját lásd GERŐCS, 2021. A kulturális és tudományos integrációról lásd TAKÁCS, 2022.

²⁸ DRAGOSTINOVA, 2021.

²⁹ UJVÁRY, 2013; NAGY, 2017. A „soft power” fogalmához lásd NYE, 1990.

fókuszálva, azt igyekeztem kimutatni, hogy az államszocialista Magyarország által a hidegháború utolsó éveiben élvezett pozitív megítéléshez nagyban hozzájárult az ország nemhivatalos, művészeti és tudományos „nagyköveteinek” több évtizedes munkája és ismertsége.³⁰

Míg az ötvenes években Magyarország leginkább a Szovjetunió és a szomszédos „baráti” szocialista országok irányában létesített kulturális kapcsolatokat, a hetvenes évek közepére már több mint ötven, a nyolcvanas évek elején már hetvenöt (ebből 12 szocialista, 20 tőkés, 43 fejlődő) országgal volt kulturális megállapodás.³¹ Az 1960-as évekkel kezdve számos magyarországi kulturális és tudományos intézmény, szakmai közösség, kutató vagy művész kapcsolódott be transznacionális hálózatokba és mozgalmakba.³² Ezt jól illusztrálja, hogy míg 1963-ban Magyarország 364 nem kormányzati nemzetközi szervezetnek volt tagja, 1979-ben már 900 működésében vett részt.³³ A szervezetekben vezetői szerepkört vállaló magyar szakembereknek köszönhetően egyre gyakrabban rendeztek konferenciákat és világkongresszusokat Magyarországon.³⁴

A kulturális diplomáciával és tudományos-műszaki cserékkel kapcsolatos feladatok koordinálására a magyar hatóságok szovjet mintára egy központi intézményt hoztak létre: a Kulturális Kapcsolatok Intézete (KKI) a szovjet Külföldi Kulturális Kapcsolatok Össz-szövetségi Társaságának (VOKS) felelt meg.³⁵ Az 1949-ben létesített, de érdemi funkciókkal csak 1962-ben felhatalmazott intézet feladatai közé tartozott a kétoldalú kulturális megállapodások véglegesítése, Magyarország külföldi kulturális törekvéseinek elősegítése, és – elméletileg – minden hivatalos elit szintű ki- és beutazás lebonyolítása a tágan értelmezett kulturális területen.³⁶ A KKI adott otthont 1963-tól az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottságának, 1968-tól pedig az Országos Ösztöndíj Tanácsnak (OÖT) is.³⁷ Az évtized során a külügytől a KKI-hez kerültek a mindhárom világrészen, tehát tőkés (Bécs, Róma, Párizs), szocialista (Szófia, Varsó, Prága, Kelet-Berlin) és fejlődő (Kairó, Újdelhi) országokban működő kulturális intézetek.

A nyugat-európai országokkal az ösztöndíjcsere bilaterális egyezmény alapján szerveződött. Évente rövid tanulmányutak váltak elérhetővé a Francia Intézetben, a British Councilon, a Humboldt Alapítványon vagy a Német Akadémiai Csere Szolgálaton (DAAD) keresztül. Sajátos esetet képezett az Egyesült Államokkal kialakult ösztöndíjas viszony. Kulturális egyezményt csupán 1977-ben írt alá a két ország, de már az

³⁰ LÁSZLÓ, 2019; LÁSZLÓ, 2022b; LÁSZLÓ–DULLER, 2023.

³¹ HORVÁTH–KECSKÉS–MITROVITS, 2021.

³² VARGA, 2021. Önéletrajzi megközelítésben lásd BEREND, 1997; HARGITTAI, 2003.

³³ PATAKI, 1963, 53; MNL OL XIX-I-7-dd, 61 d.

³⁴ Magyarországon rendezett találkozót, többek között, a Nemzetközi Népzenei Tanács (1964), az Eszperantó Világkongresszus (1966-ban és 1983-ban), a Federation Internationales des Jeunes Musicales (ma Jeunes Musicales International, 1969), a Comité International d’Histoire de l’Art (1969), az International Federation of Library Associations and Institutions (1972), az International Comparative Literature Association (1976).

³⁵ DAVID-FOX, 2012; KOSZTRICZ, 2015.

³⁶ LÁSZLÓ, 2021b.

³⁷ SOMLAI, 2009.

1960-as évek első felétől kezdve több, tanulmányutakról és kutatócserékről szóló különmegállapodás jött létre.³⁸ A magasabb ösztöndíjak és az előnyös körülmények az amerikai utazási és munkavállalási lehetőségeket különösen vonzóvá tették a magyar értelmiség számára. A sort az 1963–1968 között fennálló, az Inter-University Committee for Travel Grants (IUCTG) nevű, amerikai egyetemek konzorciumaként működő szervezettel kötött csereegyezmény, illetve az 1964–1969 között működő Ford Alapítvány ösztöndíjprogramja nyitották. Mindkettőt a fentebb már említett IREX váltotta fel 1969-től. Ezeket az 1970-es években az amerikai Külügyminisztérium által koordinált nemzetközi ösztöndíjprogramjaiba (például International Visitors Program) szóló meghívások, s végül az Eisenhower- és Fulbright-ösztöndíjak egészítették ki.

Annak ellenére, hogy az Egyesült Államok által felajánlott ösztöndíjprogramokat keretező ideológiai és geopolitikai forgatókönyv nem volt ismeretlen az államszocialista hatóságok előtt – amint ez Ágoston Kálmán „SZT” tiszt leveléből látható –, magyarországi engedélyezésük gyakorlati megfontolásból történt. Mindenekelőtt, a tanulmányutakon, vendégoktatói kiküldetéseken vagy csereprogramokban részt vevőktől a hatalom elvárta, hogy olyan tudományos-műszaki tudást szerezzenek, ami a népgazdaság hasznára fordítható. Másrészt az állampárti vezetőség arra számított, hogy a kulturális és tudományos színtereken való sikeres szereplés révén javul majd a Magyar Népköztársaság nemzetközi presztízse és hitele. Harmadrészt pedig, az ösztöndíjak elfogadását a szakértői, kulturális és tudományos elitek köreiben, középszinten is erőteljesen szorgalmazták, ugyanis a nemzetközi hálózatokban való részvétellel próbálták – többnyire sikeresen – intézményi pozícióikat építeni és megerősíteni. Az ösztöndíjak felhasználásához fűzött állami céloknak megfelelően a kiküldetéseken részt vevőktől a Magyar Népköztársaság tekintélyét növelő magatartást vártak el. Erre a sajátos pozícióra és kényszerűen felvállalt feladatra utal Sükösd Mihály beszámolójában, amikor elpanaszolja: „egyedül, Amerikában, időnként olyan bonyolult és pikáns [kérdésekre kellett válaszolnom], hogy megizzadt a hátam: szükségképpen az a képzetem támadt, hogy most én vagyok Magyarország kihelyezett nagykövete Iowa Cityben vagy Chicagóban”.³⁹

Az iowai Nemzetközi Íróprogramba való magyar bekapcsolódás leginkább az ország kultúrdiplomáciai stratégiájába illeszkedett, mint olyan potenciális fórum, ahol a magyar irodalom nemzetközi ismertségét lehet előmozdítani. Az IWP már 1968 őszén felajánlott egy helyet magyar résztvevő számára, aminek következtében a KKI a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Főosztályát kérte fel, hogy válasszon ki megfelelő jelölteket.⁴⁰ A Magyar Írók Szövetsége Sükösd Mihályt, Pándi Pált és Szász Imrét javasolta, míg a minisztérium Sükösd mellett Ungvári Tamást nevesítette, ám mindezt anélkül, hogy az írókat értesítették volna a lehetőségről.⁴¹ Eközben az amerikai fél több emlékeztetőt is küldött a jelentkezési határidő közeledtéről, és saját javaslatot is tett a ma-

³⁸ LÁSZLÓ, 2023.

³⁹ Lásd a 871. oldalon!

⁴⁰ Horváth József (KKI) levele Boros Róbertnek (MM). 1968. november 22. MNL OL XIX-A-33-a, 218 d.

⁴¹ Magyar Írók Szövetsége értesítése Rátkai Ferenc (MM) számára. 1968. december 10. Erre válasz 1968. december 11. MNL OL XIX-I-4, 123 d.

gyar résztvevőre, Kalász Márton személyében.⁴² Az előkészületek ellenére azonban végleges jelöltet a minisztérium mégsem állított, így az ösztöndíj kihasználatlanul maradt.

A KKI 1970 tavaszán kezdett el ismét érdemben foglalkozni a lehetőséggel, úgy ítélve meg, hogy „kár volna ilyen kiváló propagandalehetőséget elmulasztanunk”.⁴³ A kultúrdiplomáciai indoklás mellett a keleti tömbön belüli versengés is motiváló erővel bírt: a magyar részvétel szükségessége volt, mert „az ösztöndíjat eddig rajtunk kívül már minden kelet-európai ország igénybe vette”.⁴⁴ Ez csak részben felelt meg a valóságnak, hiszen az NDK 1978-ban, a Szovjetunió pedig csak 1986-ban küldött először Iowába írókat. Végeredményben a kulturális kapcsolatokért felelős döntéshozók, köztük Aczél György, a magyar részvétel megvalósítása mellett döntöttek, és ennek köszönhetően az első magyar író, Szász Imre, angol feleségével, Elizabethtel együtt már 1970 őszén kiutazhatott az Egyesült Államokba.

Ezt követően a rendszerváltásig szinte minden évben volt magyar vendég Iowában.⁴⁵ Annak ellenére, hogy Szász beszámolója szerint Paul Engle már az első évtől kérte a magyar hatóságokat, küldjenek női résztvevőt – s ezen kérését évente megismételte kapcsolattartó leveleiben –, az 1990-ig számított periódusban a huszonkét ösztöndíjasnak csupán egyharmada (7) volt nő.⁴⁶ Ez még így is jobb arány volt a környező kelet-európai országok IWP-résztvevőikhez hasonlítva.⁴⁷ Továbbá, magyar viszonylatban az Íróprogram egyharmados aránya kiemelkedőnek mondható a korszak férfiközpontú diplomáciai és kultúrpolitikai kontextusában, a többi amerikai ösztöndíjprogramhoz hasonlítva. Számításaim szerint az IUCTG csereprogram 14 résztvevője közül 1, a 137 Ford-ösztöndíjas közül 4, az IREX-résztvevők 8-9%-a volt nő.⁴⁸

A kiküldetések és tanulmányutak szabályozásának megfelelően, az utazás lezáró lépéseként, legfeljebb három héttel a hazatérés után, az ösztöndíjasoknak kötelező volt leadniuk egy útijelentést mindazon intézményekhez, amelyeknek köze volt a lezajlott

⁴² Paul Engle-nek Kalász Márton nevét egy iowai kollégája, Frederic Will irodalomprofesszor ajánlotta, aki a *Micromegas* című irodalmi lap magyar számának előkészítése miatt 1968-ban és 1969-ben rövid ideig Magyarországon tartózkodott a KKI vendégeként. Paul Engle levele Vigh Gáborhoz (KKI). 1969. február 21. MNL OL XIX-A-33-a, 218 d.; WILL, 1971.

⁴³ Antal László levele Rosta Endréhez. 1970. január 29. MNL OL XIX-A-33-a, 223 d.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A Nemzetközi Íróprogramban részt vevő magyar írók névsora: Szász Imre (1970), Karinthy Ferenc (1971), Szabó Magda és Szobotka Tibor (1972), Oravecz Imre (1973), Gergely Ágnes (1974), Csaplár Vilmos (1975), Orbán Ottó (1976), Sükösd Mihály (1977), Tornai József (1978), Haraszti Miklós (1979), Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs (1979), Bart István (1980), Somlyó György és Szelényi Anna (1981), Lengyel Péter (1982), Tóth Éva (1982), Beney Zsuzsa (1983), Takács Zsuzsa (1988), Temesi Ferenc (1988), Hernádi Miklós (1989), Rakovszky Zsuzsa (1990), Nagy András (1993), Spiró György (1995), Molnár Miklós (1996), Békés Pál (1997), Hamvai Kornél (1997), Petőcz András (1998), Szántó T. Gábor (2003), Pék Zoltán (2005), Géher István László (2007), Fehér Zoltán (2008), Krusovszky Dénes (2013), Tóth Kinga (2017).

⁴⁶ A hidegháború lezárulta után ugyan már ritkábban volt magyar író meghívva, de a női résztvevők aránya romlott (12-ből 1).

⁴⁷ Lengyelország 33 résztvevője közül 6, Románia 25 résztvevője közül 5, Jugoszlávia 16 résztvevője közül 4, Bulgária 14 résztvevője közül 4 volt nő.

⁴⁸ LÁSZLÓ, 2023, 215.

utazáshoz. Ellenkező esetben az utazót kizárhatták a további ösztöndíjas lehetőségek-ből. A beszámolók közvetlen, gyakorlati funkciója a bilaterális kulturális kapcsolatok kiértékelésében és a jövőbeli ösztöndíjas utazások előkészítésében mutatkozott meg, s mint ilyen, nélkülözhetetlen volt a KKI szakmai működéséhez. Amint Rosta Endre, a KKI elnöke írta Karinthy Ferencnek az író hazaérkezése után: „észrevételeidre az Iowa-i programra kiutazók útbaigazításánál is feltétlenül szükségünk volna”.⁴⁹ Majd személyes beszélgetésre hívta az író, hozzátéve, hogy „ezt követően írásos összefoglalódat is nagyra értékelnénk”.⁵⁰

Ebben az értelemben az útijelentés egy univerzális bürokratikus műfajnak tekinthető, amit földrajzi vagy politikai kontextustól függetlenül mai napig használnak különböző intézményekben. Azonban az államszocializmus központosított hatalmi rendszerében és megfigyelési kultúrájában sajátos politikai funkciókat is betöltött.⁵¹ A paternalista állam az útijelentések megkövetelésével szándékozta ellenőrizni és elszámoltatni a különleges, tehát a köznapi államszocialista mobilitási rezsimen kívül eső utakban részt vevő, privilegizált állampolgárokat.⁵² A hivatalos elvárás ellenére, különböző okokból, korántsem mindegyik kulturális „nagykövet” tett eleget ennek a követelménynek, a KKI és a minisztériumok tiltakozása ellenére. Az 1970-es évtized magyar IWP-résztevői közül sem a már komoly népszerűségnek örvendő Szabó Magda, sem a fiatal, ellenzéki magatartású Csaplár Vilmos nem adott le beszámolót.⁵³ Karinthy sem lelkesedett a műfajért, amint az a KKI elnökének írt válaszából kiderül: „Ez az írásos összefoglaló, amit levedben említasz [sic!], erre igazán szükség van? Nem vagyok nagy összefoglaló, és hamarabb megírok hat novellát, mint egy jelentést.”⁵⁴

Fontos jelezni egyúttal, hogy az útijelentéseknek nemcsak a hatóságok tudtak funkciót adni, hanem maguk az utazó kulturális és tudományos elitek is használni tudták a műfajt a saját vagy szakmai közösségük érdekeinek az érvényesítésére. Mivel a hazatérő értelmiségiek információs monopolhelyzetben voltak, hiszen közvetlen tapasztalatot szereztek kulcsfontosságú külföldi intézményekről és kapcsolatot teremtettek vezetőségi pozíciókban levő nyugati személyekkel, ezt az előnyüket lobbitevékenység szolgálatába tudták állítani.⁵⁵ A közölt dokumentumok remekül illusztrálják, hogy az iowai Programban részt vevő magyar írók milyen módon használták fel a kötelező beszámolókat arra, hogy kollégáik számára nyitva tudjon maradni ez a remek lehetőséget nyújtó ösztöndíj a Kádár-korszak éveiben.

⁴⁹ Rosta Endre levele Karinthy Ferenchez. 1972. augusztus 14. MNL OL XIX-A-33-a, 228 d.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ UNGVÁRY, 2006.

⁵² LÁSZLÓ, 2022a; LÁSZLÓ, 2023.

⁵³ Oravecz Imre és Haraszi Miklós sem nyújtott be útijelentést, ugyanis iowai részvételük rendhagyó volt, egyiküket sem a magyar hatóságok jelölték. Mindketten Nyugat-Európában tartózkodtak már, és Paul Engle személyes meghívásának köszönhetően lettek az IWP vendégei. Tornai József útijelentését nem találtam meg az MNL irataiban.

⁵⁴ Karinthy Ferenc levele Rosta Endréhez. 1972. augusztus 18. MNL OL XIX-A-33-a, 228 d.

⁵⁵ LÁSZLÓ, 2023, 221.

Mindenekelőtt igyekeztek ismételtlen megerősíteni a hatóságok azon feltevéését, hogy az IWP egy „kiváló propagandalehetőség” volt. A Szász Imre által írt első, hangnemében, szerkezetében és súlypontjaiban példaértékű beszámoló kihangsúlyozta, hogy az Íróprogramban való részvétel „közhaszna elsősorban a mai Magyarország és a magyar irodalom ismertetésében rejlik”.⁵⁶ Ezt a kijelentést ugyan árnyalta a beszámoló második felében a magyar művek amerikai kiadásának és piaci értékesítésének a nehézségeiről írt bekezdésben, de a Program értékelése szempontjából egy követendő sémát állított fel. A következő évben Karinthy Ferenc hasonló módon arra hívta fel a KKI figyelmét, hogy „milyen fontos kultúrmissziót teljesíthetnek odakint a magyar írók”.⁵⁷ Visszatérő megfigyelés volt, amit például Gergely Ágnes is kiemelt, hogy Magyarország és a magyar irodalom iránt az „információhiány mellett vagy ellenére is – mindenütt nagy az érdeklődés”.⁵⁸ Orbán Ottó már hosszabb eszmefuttatást szentelt annak, hogy a magyar kultúrát és irodalmat milyen módon és milyen közönségnek lehetne az Egyesült Államokban propagálni. Szerinte hatást leginkább egy „viszonylag szűk körre gyakorolhatunk, van tudniillik az amerikai társadalomnak egy olyan rétege is, mely károsnak tartja Amerika [...] magába zárkózását”.⁵⁹ Ám ennek az értelmiségi rétegnek csakis a „vitathatatlan minőség” tudja felkelteni érdeklődését, rájuk „IBUSZ-színvonalú propagandával hatni lehetetlen”.⁶⁰ A beszámolók többsége ilyen minőségi kulturális exportként említette egyrészt az 1960-ban (újra)indított és Boldizsár Iván,⁶¹ illetve Vajda Miklós⁶² által szerkesztett *New Hungarian Quarterly* lapot; másrészt az ugyancsak Vajda által szerkesztett *Modern Hungarian Poetry* című antológiát, amit a Columbia University Press és a Corvina közösen adott ki 1977-ben.⁶³ Sükösd 1978-as jelentésében már arról számolt be, hogy „abban a nagyon szűk amerikai rétegben, ahol verset olvasnak, az említett magyar lírai antológia áttört, sikert aratott”.⁶⁴ Mintegy összefoglalva a rezidencia és a magyar kultúra népszerűsítése közötti kapcsolatot, Bart István⁶⁵ konklúziója

⁵⁶ Lásd a 855. oldalon!

⁵⁷ Lásd a 857. oldalon!

⁵⁸ Lásd a 860. oldalon!

⁵⁹ Lásd a 865. oldalon! Orbán Ottó (1936–2002) költő, esszéíró és olyan neves amerikai szerzők fordítója, mint Allen Ginsberg vagy Kurt Vonnegut.

⁶⁰ Lásd a 865. oldalon!

⁶¹ Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró, több napilap szerkesztője, majd a *New Hungarian Quarterly* és a *Színház* című lapok főszerkesztője. Boldizsár először egy Ford-ösztöndíjjal járt az Egyesült Államokban 1965–1966-ban, amiről útikönyvet is írt. BOLDIZSÁR, 1971.

⁶² Vajda Miklós (1931–2017) műfordító, kritikus, 1964-től a *New Hungarian Quarterly* szerkesztője (1999–2005 között főszerkesztő). 1970-ben Vajda az Egyesült Államokban élő édesanyjához utazott, és pár napra meglátogatta Szász Imrét és feleségét Iowa Cityben. VAJDA, 2009.

⁶³ Az antológiához az amerikai költő, William Jay Smith írt előszót és több neves költő szerepelt fordítóként (Ted Hughes, Edwin Morgan, Robert Graves, Daniel Hoffman). A kötetben 41 magyar költő szerepelt az idősebb és fiatalabb generációkból (ezekből hat volt nő), ám kizárva az emigrációban élő szerzőket.

⁶⁴ Lásd a 872. oldalon!

⁶⁵ Bart István (1944–2019) író, szerkesztő, az amerikai prózairodalom egyik legtermékenyebb műfordítója.

szerint az Íróprogram „számunkra pedig afféle sűrített nemzetközi terep, olyan dobogó, amelyről ha jól szólunk, szavunk messzire is elhangozhat”.⁶⁶

Az újtjelentésekben kihangsúlyozott pozitív értékelések és tanúságtételek bizonynal hozzájárultak ahhoz, hogy a hatóságok – avagy a kultúrpolitikai vezetőség azon része, amely a nyugati nyitást támogatta – fenntartották az Íróprogrammal az együttműködést. Egy Simó Jenőnek, a korabeli művelődési miniszterhelyettesnek 1971 őszén készített belső memorandumban már az állt, hogy „Szász Imre jelentése alapján is megerősíthetjük korábbi véleményünket: fontosnak tartjuk, hogy vegyen részt magyar író ezen a programon”.⁶⁷ 1974-re a KKI már úgy ítélte meg, hogy a „magyar írók részvétele a programban eddig mindig igen hasznosnak bizonyult és hozzájárult a magyar irodalom ismertebbé tételéhez az angol nyelvterületen”, ezért „kulturális kár származna abból”, ha a továbbiakban Magyarország képviselet nélkül maradna az Íróprogramban.⁶⁸

Továbbá, az újtjelentések révén a hazatérő írók biztosították a hatóságokat, hogy az „imperialista” Nyugat szívében levő Íróprogram egy politikailag ártalmatlan, megbízható és barátságos hely, amely – az anyagi támogatás ellenére – a State Departmenttől teljesen függetlenül működik. Szász Imre mindenekelőtt a program vezetőjét akarta kikezddhetetlen és stabil partnerként bemutatni, azt nyilatkozva, hogy Paul Engle-ről „csak a legnagyobb elismeréssel és szeretettel beszélhetek: kitűnő, haladó gondolkodású, melegszívű, művelt irodalomértő ember, aki ellentétben az amerikaiak többségével, nagyon sokat tud a világ más részeiről s így kitűnő partnere a vitáknak”.⁶⁹ Emellett pedig a személyes, színhelyen szerzett tapasztalat erejével jelentette ki, hogy a „State Department anyagi részvétele a Programban a tagok számára csak azt az első két napos washingtoni ismerkedést jelenti. A továbbiakban semmilyen kapcsolat nem alakul ki, sem személyes, sem írásbeli.”⁷⁰ Orbán Ottó is ugyanazt hangsúlyozta: a „program munkájába a State Departmentnek beleszólása nincs. A program: Paul Engle.”⁷¹ Hasonlóan fogalmazott Sükösd Mihály is, aki a „lehetséges félreértések elkerülése céljából” leszögezte, az „IWP függetlenségére a Program szervezői igen kényesen ügyelnek”.⁷²

Amint Ágoston Kálmán „SZT” tiszt alább közölt 1978-as levele mutatja, az IWP függetlenségéről tett ismételt kijelentéseket a kulturális kapcsolatok apparátusának az állambiztonság által irányított részében kritikával fogadták. Sükösdhöz írt levelében a State Department szerepéről megfogalmazott felfogását „politikai naivitásnak” nevezte és reprodukálta a nyugati tanulmányutakról a korszakban még használatos Nyugat-ellenes retorikát. Emlékeztette az író, hogy – az ideologikus álláspont szerint – az amerikai külügyminisztérium által központilag létrehozott ösztöndíjas programrendszer

⁶⁶ Lásd a 881. oldalon!

⁶⁷ Tóth Gyula levele Simó Jenőhöz. 1971. szeptember 14. MNL OL XIX-I-4-1, 21 d.

⁶⁸ Polgár Endre (KKI) levele Vincze Imre pénzügyminiszter-helyetteshez. 1974. szeptember 30. MNL OL XIX-A-33-a, 243 d.

⁶⁹ Lásd a 852. oldalon!

⁷⁰ Lásd a 855. oldalon!

⁷¹ Lásd a 862. oldalon!

⁷² Lásd a 868. oldalon!

legfőbb célja a „résztevők politikai befolyásolása, indoktrinálása, szimpátiájuk felkelése Amerika iránt”, majd „rajtuk keresztül hazájuk közvéleményének Amerika iránti pozitív befolyásolása”.⁷³ A hivatalos álláspont – azaz figyelmeztetés – közlésén és az Országos Ösztöndíj Tanács legitimitásának demonstrálásán túl a levélnek más funkciója aligha lehetett. A Szent Korona hazavitele, a magyar–amerikai kulturális egyezmény aláírása és a „legnagyobb kedvezmény elvének” odaítélése által meghatározott években az „imperialista fellazítás” veszélye felemlgetésének inkább volt performatív, mint gyakorlati ereje.

Megítélésem szerint az alább közölt útijelentések jól példázzák azt, hogy az Íróprogramban részt vevő magyar írók, és általában a nyugati tanulmányutakon részt vevő kulturális és tudományos elitek nem voltak egyszerű sakkfigurái egy ideológiai és geopolitikai szembenállásnak. A beszámolókból felmutatott érvelési taktikájuk, a korszak antagonisztikus és vonalas nyelvezetével szembeni távolságtartásuk, s nem utolsósorban kivételes szakmai és kulturális kompetenciáik bizonyítják, hogy a „kulturális hidegháború” mechanizmusait navigáló egyéneknek volt ágenciája. Értelmezésem szerint mindez azt is illusztrálja, hogy a több nyelven beszélő és világirodalmi műveltséggel rendelkező magyar értelmiségiek a Nyugat iránt nyitottabbá tudták tenni a Kádár-rendszer kultúrpolitikáját és kulturális kapcsolatait. Ilyen módon a közölt dokumentumok lehetővé teszik a transzatlanti kapcsolatrendszerekben fontos szerepet vállaló, közép-szinten működő mediátorok vizsgálatát, valamint a Kádár-korszak kulturális diplomáciájának behatóbb elemzését.

A történettudományi vizsgálat fókuszán túl is hasznosnak látom a hét beszámoló közzétételét, hiszen a szövegek szerzői jelentős alkotók, a 20. századi magyar kultúra meghatározó egyéniségei, így esetükben az irodalomtörténeti elemzés számára is értékes (kor)dokumentumokról van szó. Az írók az amerikai tapasztalataikról szinte kivétel nélkül reflektáltak további – publikusnak vagy magánjellegűnek szánt – szövegeikben. Szász Imre *Szárász martini koktél* című, esszéisztikus útleírást közölt amerikai utazásáról.⁷⁴ Karinthy a *Magyar Nemzet*ben vezetett *Ez-Az* rovatában 1972. januártól augusztusig közölt amerikai témájú tárcákat. Gergely Ágnes *A chicagói változat* című regényében fikcionalizálva mutatta be íróprogramos élményeit.⁷⁵ Nemes Nagy Ágnes mindvégig naplót vezetett az IWP-rezidencia alatt, amit halála után közreadtak.⁷⁶ A rendhagyó utazás és kulturális interakció áttételesen is kifejtette hatását irodalmi, tudományos vagy újságírói munkásságukban. Karinthynek számos novellája, Orbán Ottónak és Nemes Nagynak több verse merített az amerikai tapasztalatból. Kétséget kizárva, Sükösd Mihálynak és Bart Istvánnak az amerikai kultúráról írt könyveik személyesen megszerzett tudásra (is) építettek.⁷⁷ A közölt beszámolók abban az elemzésben nyújthatnak segítséget, amely ennek a kulturális befogadásnak és hatásnak a formáit igyekszik kör-

⁷³ Lásd a 874. oldalon!

⁷⁴ SZÁSZ, 1973.

⁷⁵ GERGELY, 1976.

⁷⁶ NEMES NAGY, 2014.

⁷⁷ SÜKÖSD, 1979; BART, 2000.

vonalmazni, továbbá kitűnő forráscsoportot képviselnek olyan jellegű kutatásoknak is, amelyek a „kis” nyelvek irodalmának az angolszász világon belüli terjesztését vizsgálnák meg. A magyar irodalom mai népszerűsítése szempontjából szintén hasznos lehet megérteni, hogy az 1970-es években milyen állami vagy egyéni stratégiák révén, milyen szövetségesekre támaszkodva próbáltak betörni egy olyan óriási és befelé forduló könyvpiacra, mint az amerikai.

Végül pedig: az útijelentések bürokratikus jellege ellenére, a hazatérő magyar írók által leadott szövegek sok esetben nem száraz leírások voltak, hanem olvasmányosan, részletesen és egyedi szemszögből mutatták be a Program működését, az amerikai házigazdákat és a fogadó országot. Az Egyesült Államokról szóló frappáns leírásaik és lényeglátó gondolataik sok ízben a mai napig érdekfeszítőnek és hitelesnek hatnak, önreflexióikban időnként magára tud ismerni a magyar utazó. Ugyanígy elgondolkodtató és inspiráló, amit egy távoli kontextusban és egy ténylegesen globális közösségben a magyarságról, európaiságról, humanizmusról fogalmaztak meg. Mindezeknek a megismerése miatt is érdemes volt tehát a levéltári dobozokból kibányászni és az olvasók elé tárni a beszámolókat.

A dokumentumok forrásközlése nem betűhív, azonban az eredeti szövegekben csak az előforduló helyesírási, nyelvi és központozási hibákat javítottam. Kivételt képeznek azon esetek, ahol az írók stiláris okokból sajátos szóhasználatot, illetve írásmódot alkalmaztak, ezeket az eredeti formában hagytam meg és a szokványos [sic!] beiktatásával jeleztem. A nyelvtani helyességet és érthetőséget szem előtt tartva a hiányzó szavakat, illetve neveket szögletes zárójelben pótoltam, és minden további magyarázat a lábjegyzetekben található. A gépelt dokumentumokban a kiemelések aláhúzással jelentek meg, ezeket is meghagytam az eredeti formában.

Források

1.

Szász Imre beszámolója:

Jelentés az Iowa City-i International Writing Programról⁷⁸

Budapest, 1971. szeptember 8.

Mínt hogy a Programnak én voltam az első magyar vendége, szeretnék részletes tájékoztatót adni erről az egyedülálló és kitűnő vállalkozásról.

International Writing Program: A Program létrehozója, mozgóatója és fenntartója Paul Engle, neves amerikai költő, néhány éve született meg a terve, amikor Engle nyugdíjba vonult az Íróképzési tanszékről, melynek vezetője volt. A Program maga lazán, lényegében csak helyiségileg tartozik az egyetemhez, amely támogatásképpen éppen

⁷⁸ MNL OL XIX-J-4-x, 221. d.

a helyiség használatát biztosítja. Paul Engle a programot annak érdekében hozta létre, hogy az írókon keresztül az egyes nemzetek jobban megismerjék egymást, egymás problémáit s így a maguk szerény módján egyengethessék a világ útját.

A Program anyagi fedezetét Engle, hogy úgy mondjam, házalással biztosítja. Évente körútra indul, körbejárja az alapítványokat, cégeket, bankokat (elsősorban az Iowa állambelieket), s így igyekszik a szükséges pénzt előkeríteni. A mecénások között elsősorban a közeli ipar, mint a John Deere mezőgazdasági gépgyártó, a Cedar Rapids-i elektromos társaság stb. szerepel. A mecénások közé tartozik azonban a Ford Alapítvány, a State Department, az Asia Foundation, a Scandinavian Foundation (az utóbbiak persze saját íróik finanszírozásával). Az állam, Paul Engle szerint hajlandó volna az egészét finanszírozni, de ezt ő nem fogadja el, mert fenn akarja tartani a Program függetlenségét – ami eddig legteljesebb mértékben sikerült. Paul Engle-ről csak a legnagyobb elismeréssel és szeretettel beszélhetek: kitűnő, haladó gondolkodású, melegszívű, művelt irodalomértő ember, aki ellentétben az amerikaiak többségével, nagyon sokat tud a világ más részeiről s így kitűnő partnere a vitáknak; humorérzéke, energiája (és nagyon sok energia kell a Program életben tartásához) kiválóan alkalmassá teszi saját elmeszülöttjének továbbvitelére – melyből, mellesleg megjegyezve, neki több gondja, mint haszna van.

A résztvevők: Az 1970–71-es évben 33 külföldi író vett részt a Programban, 24 országból. Elsősorban latin-amerikaiak, ázsiaiak és a szocialista országokból meghívtak. Nyugat-európai író mindössze kettő volt. Kiválasztásukat Paul Engle maga végzi, kisebb részben angol nyelvű publikációik, nagyobb részben a Programban már szerepeltek ajánlási listái alapján. Így tőlem is kért listát, amelyre megpróbáltam emlékezetből s különböző szempontokat figyelembe véve néhány magyar íróat ajánlani. Így Gergely Ágnes, Nemes Nagy Ágnes, Gyurkó Lászlót, Sükösd Mihályt, Orbán Ottót. Hadd írjam azonban le az ideális jelöltet, hogy a továbbiakban a kiválasztást megkönnyítsem:

Engle költő lévén, legszívesebben költőket lát, prózaíró és drámaíró szívesen fogad, kritikust nem hív meg. A jelölt legyen harminc év körüli, befutott és rangos költő (ez nagyon fontos!), művelt, tájékozott és vitaképes. Az angol nyelvtudás nagy előny, de nem elengedhetetlenül szükséges: a két román író, aki velem együtt volt ott, eleinte vakkantani sem tudott angolul, a végén egész jól beszéltek. Ami viszont talán a legfontosabb: a jelölt alkalmazkodóképessége. Akinek személyiségi problémái vannak, az Iowa Cityben egyszerűen megőrül a sok új benyomás, a nagy stressz, a gyökértelenség, az egyetemi város zaklatott és irracionális légkörében. Két tagot vittek vissza hazájába a múlt évben súlyos ideg-összeroppanással s ez, a beszámolók szerint, enyhébb-súlyosabb formában minden évben előfordul. Ezért is alkalmasabbak a fiatalabb írók a kiküldetésre, noha meg kell jegyezni, hogy öten, akik negyven fölött voltunk, viszonylag épségben túléltük.

Feladatok: A Program minimális feladatokat tűz csak tagjai elé: célja inkább az élményszerzés, az ismerkedés, az alkotómunka elősegítése, mint valami pedagógiai rutin. Hetente egyszer összeülnek a résztvevők s mindig más és más szerepel: kik benyújtják saját verseiket, novelláikat, kik hazájuk irodalmáról vagy általános irodalmi kérdésekről

tartanak előadást. Az előadások ottlétem alatt nagyon színvonalasak, vitára ingerlőek voltak. Én, mint a Program angolul tán legjobban beszélő tagja, háromszor szerepeltem: tartottam előadást József Attiláról, a műfordítás problémáiról és benyújtottam egy novellámat. A következő magyar küldöttnek ajánlom, hogy készüljön fel már itthon egy vagy két előadásra, a meglévő angol fordítások alapján, amelyek itt könnyebben megtalálhatók, mint odakint. Ajánlom azt is, hogy legyen kész nyersfordítás a saját műveiből: a Programhoz beosztott két fiatal amerikai író majd segít átcsiszolni őket, ez a feladatuk. Külön és kedves önként vállalt feladatomból volt – s lesz még a következő magyar küldöttnek, ha elég jól tud angolul – a készülő modern magyar antológia előkészítése. A magyar származású John Bátki⁷⁹ és Frederic Will⁸⁰ költő fordítják, egyelőre nyolc modern magyar költőt tartalmaz, de ez még a kiadótól függően, változhat.⁸¹ Bátki ugyan kitűnően tud magyarul, de kész s helyenként nagyon szép József Attila-kötetét átnézve, azért kijavítottam jó néhány félrehallást. A nyersfordítások készítése mellett azt éreztem a leghasznosabb munkámnak, hogy a két amerikai fordítóból kicsikartam a laza és prózai amerikai fordításoknál szigorúbb és költőibb fordításokat, amelyek ugyan nem követik a mi formahű gyakorlatunkat, de, most az átdolgozások után, érzékeltetik az eredeti zeneiségét vagy játékosságát. Az antológia még nem készült el, elfér tehát a segítség.

Anyagi körülmények: Az írók, mecénásoktól függően, különböző anyagi ellátottságban részesültek. Minthogy azonban legtöbbször a State Departmenttől, felerészben a Programtól közvetlenül kaptuk pénzünket, ezt ismertetem. A State Department állta az útiköltséget oda-vissza, továbbá négy hónapon át havi ötszáz dollárt a megélhetésre. Ugyancsak ötszáz dollárt, plusz négyszázharminc dollár ára repülő- és autóbusszjegyet adott az utolsó hónapban, ez az Amerikán belüli utaztatások fedezésére szolgált. A Program eredetileg négy hónapon keresztül akart havi ötszáz dollárt adni, de pénzhány miatt ez három hónapra csökkent. Kaptunk még a State Departmenttől száz dollárt könyvre, lemezre, színházra.

A szállásért a Mayflower nevű diákszállóban a családok 140 dollárt, magányosok 110 dollárt fizettek. Ezért kaptak egy két szobából, mindennel felszerelt konyhából és fürdőszobából álló lakást. (A magányosok ketten egy lakást. A felszereléshez azonban nem tartozott még egy hamutartó sem; edénytől párnáig mindenkinek mindent magának kell megvennie.) A Program legtöbb tagja itt lakott, s tudtommal ezután mindenki itt fog lakni, mert a Program házait a pénzsűkésre való tekintettel eladták. A két házban laktak eddig a többgyerekes családok. A jövőben gyereket nem fogadnak.

⁷⁹ John Bátki (1942) 1957 óta az Egyesült Államokban élő magyar-amerikai prózaíró, költő, József Attila, Krúdy Gyula, Mándy Iván, Szép Ernő, Orlík Géza és Krasznahorkai László műveinek fordítója.

⁸⁰ Frederic Will (1928) amerikai irodalmár és költő, az Iowai Egyetem összehasonlító irodalom tanszékének professzora 1965 és 1970 között.

⁸¹ A Szász által itt először említett és a többi beszámolóban is felbukkanó költői antológia terve nem azonos a Vajda Miklós által szerkesztett, 1977-ben a Columbia University Press és a Corvina közös kiadásában megjelent kötetel. Úgy tűnik, a Bátki és Will által előkészített antológia végül mégsem jelent meg.

A fennmaradó összegből Iowa Cityben kényelmesen meg lehet élni, sőt valamit félre lehet tenni. Amint azonban az ember kimozdul, ez az összeg csaknem elégtelennek bizonyul. A tagok ugyanazt az ösztöndíjat kapják, akár feleséggel vannak, akár egyedül; a feleség még a jegyét sem kaphatja meg a jegyvásárlásra félretett összegből. Ugyancsak el kell itt mondanom, hogy a Kulturális Kapcsolatok Intézetének előzetes információjával ellentétben, a feleség nem kapja meg az Amerikába szóló retúrjegyét. Ezt a problémát a jövőben anyagi és valutáris szempontból az illetékes hatóságoknak meg kellene oldaniuk. A tag a maga ösztöndíjából csak akkor képes ezt állni, ha feladja az utazás reményét (az útiköltségre szánt összeg ugyanis egy embernek is elég kevés, spórolni kell pénzt hozzá).

Éghajlat: Az őszi a mienkéhez hasonlatos, az április valamivel melegebb is, télen viszont nem ritka a mínusz harminc fok, szélllel. A kiküldött számítson rá, hogy téli ruházata egy részét ott kell beszereznie, mert még túlsúllyal sem fog tudni az évszakok (és országrészek) változásához igazodni.

Léggör: Paul Engle szigorúan vigyáz arra, hogy politika ne zavarja meg a programot. Ez persze a kívülről jött, mondhatni hivatalos politikára vonatkozik, amelynek egész idő alatt nyomát se láttuk. A tagok természetesen politizálnak s a politikai árnyalatok elég széles skálája volt található (kimondottan reakciós azonban nem). Voltak maoisták Ázsiából, álmodozó dél-amerikai művészforradalmárok, akik a lelkeken akartak változtatni s voltak persze a szocialista országbeliek. A viták, amelyek elsősorban társaságban, otthon zajlottak le, igen hevesek, igényesek és barátságosak voltak, azt hiszem, minden résztvevő hasznosnak találta őket, az erős véleménykülönbségek ellenére – vagy éppen folytán.

Az amerikai környezet, a programhoz beosztott néhány íróat leszámitva, közönyös. Az amerikai írók, akik az egyetemen tanítottak, a diákok, akik írást tanultak, egyáltalán nem érdeklődtek a külföldiek iránt. Nem érdeklődött a Mayflowerben lakó ezernyi diák sem. A csoport tehát meglehetősen belterjesen élt, kivéve néhány extrovertált tagját, aki elsöpörte ezt a közönyt és félénkséget. Meg kell jegyezni, hogy ezt a tartózkodást nem érzem megkülönböztetőnek: beletartozik az emberi érintkezés általános válságába, elmerevedésébe, amelyet Amerikában tapasztaltam, még a fiataloknál is, ahol pedig a felszín egy természetesebb közösségi kialakulást látszik sugallani.

State Department: Minthogy Engle-től egy levélben értesültem, hogy a magyar szerveknél a State Department részvétele a program finanszírozásában problémát jelent, hadd számoljak be erről bővebben.

A Program Európából jött tagjai Washingtonba érkeztek s ott a State Department egyik osztályvezetője ünnepélyesen fogadta őket. A fogadtatás egy kis beszédből és gyakorlati tájékoztatóból állt. A továbbiakban kétnapos programot szerveztek, amelyben városnézés és koktélparti szerepelt. Aztán elhagytuk Washingtont s a State Departmenttől soha többé nem is hallottunk. A Program adminisztrálását átvette egy Council on Leaders and Specialists című szervezet (magánvállalkozás, úgy tudom), amely a tagok gyakorlati és anyagi problémáival foglalkozott, tehát megváltotta a jegyüket, ha utazni akartak, számlák ellenében elküldte a könyvvásárlásra kiutalt pénzt stb. Az utolsó hónap utazása során ők értesítették érkezésünkről az egyes városok önkéntes turista-központjait, amelyek olcsó szállodát foglaltak, esetleg idegenvezetőt adtak stb. Ez az

adminisztratív szervezet igen hatékonyan és gyorsan dolgozott, és minden gyakorlati problémánkat igyekezett megoldani.

A külpolitikai sakkjátékhoz nem értek, tehát csak a kiküldött egyéni szempontjából mondom: a State Department anyagi részvétele a Programban a tagok számára csak azt az első kétnapos washingtoni ismerkedést jelenti. A továbbiakban semmilyen kapcsolat nem alakul ki, sem személyes, sem írásbeli.

Paul Engle, miután úgy érezte, hogy magyar részről a közelmúltban bizonyos tartózkodás tapasztalható, írt nekem, azzal a kéréssel, hogy mondanivalóját továbbítsam az illetékesekhez. Nagyon szeretné, ha lenne jövőre is magyar tagja a Programnak. Az aggodalmak elhárítására közli, hogy kapott pénzt egy európai író meghívására, és ezt felajánlja Magyarországnak. Ehhez az összeghez a State Department nem járul hozzá a maga ösztöndíjával. Paul Engle vállalja, hogy Londonból retúrjegyet ad (Londonig a magyar félnek magának kell megváltania), ad továbbá havi ötszáz dollárt hét hónapra és háromszáz dollárt az Egyesült Államokban való utazásra. Ez valamivel kedvezőtlenebb annál, amit én kaptam, de nagyon is elfogadható még.

Ugyanakkor írja, hogy a State Department hajlandó azt az összeget nyújtani, amit nekem nyújtott, ő állja a fennmaradó három hónap költségeit egy második magyar író meghívására. Szeretné, ha az egyik lehetőleg nőíró lenne.

Ez a meghívás sürgős választ, illetve döntést kíván. A jelölteknek szeptember huszonnyolcadikán Washingtonba kellene érkezniük. Igaz, ha megkésve érkeznek, sem utasítja vissza tapasztalatom szerint a Program őket, de ez a késés nagy fokú udvariatlanságot jelent és komplikációkat okoz – márpedig Engle, ez a kitűnő ember igazán csak tapintatot érdemel tőlünk.

A Program haszna: Hadd beszéljek először az egyéni hasznáról. Amerika súlyos társadalmi, kulturális és morális krízisen megy most éppen keresztül, s meggyőződésem szerint ez kihatással lesz az egész emberiségre, társadalmi rendtől függetlenül, hiszen létrehozói között nemcsak politikai tényezők szerepelnek, hanem a technikai fejlődés is. Író számára rendkívül gondolatébresztő, bár nem mindig örömteli ezt a vergődést és boldogtalanságot személyesen érzékelni.

Közhaszna, Magyarország számára elsősorban a mai Magyarország és a magyar irodalom ismertetésében rejlik. Itt persze tömeges hatásra számítani nem lehet, de magában a Programban például igen hatékonyan – bár szűk körben – lehet róla beszélni. Ugyanez vonatkozik más egyetemeken tartott előadásokra – bár meg kell mondanom, hogy a gazdasági válság miatt ez a terület nagyon összeszűkült. Elindulásom előtt a washingtoni magyar követség sajtóattaséja is azt remélte, hogy sok meghívás fog érkezni hozzájuk, a Kulturális Kapcsolatok Intézete kanadai előadókörútról tárgyalt, s Paul Engle is reménykedett előadásokban. Mindebből, az említett anyagi okok miatt kevés materializálódott: három előadást tartottam Iowán kívül a mai magyar irodalomról meglehetősen érdeklődés mellett. Itt jegyzem meg, hogy azok, akik egyáltalán tudnak Magyarországról, nagy respektussal beszéltek róla, és jelenlegi vezetőiről. Ilyenek persze nagyon kevesen voltak, Amerikában még a nagyobb európai országok sem túl érdekesek.

Ha a következő magyar meghívott kimegy, jó lenne, ha azonnal megpróbálna előadásokat szervezni – feltéve, hogy előadni akar. Ott is van ugyanis költségvetés, és az január végére betáblázódik az egyetemeken. A nagy távolság miatt pedig költségtérítés nélkül az előadásra vállalkozni nem lehet.

Nekem még önkéntesen vállalt feladatomból volt a magyar irodalom terjesztése. Rettenetesen nehéz terület. Mi nem jelentünk üzletet, a Rozsdatemetőből⁸² csak négyszáz példány fogyott el, tehát nem lelkesednek a magyar irodalomért. Mellesleg: általában az európai irodalomért. Egy-egy angol, francia, német szerző még csak eladható nagyobb példányszámban, a többiek alig. Különböző dolgozataim, levelezéseim, személyes jelentkezéseim során sikerült néhány kiadóval kapcsolatot találni s ezek számítanak a jövőben legjobb könyveinkre. (Ami persze nem jelenti eleve azt, hogy meg is veszik őket.) Erről részletesen beszámoltam, illetve beszámolok a Jögvédőnek, amely az általam felvett kapcsolatokat nyilván ki fogja építeni.

Budapest, 1971. szeptember 8.

Szász Imre

2.

Karinythy Ferenc beszámolója: Iowa Cityben⁸³

[Leányfalu,] 1972. szeptember 15.

1972. szept. 15.

Mindenekelőtt elnézést kérek, hogy ilyen későn számolok be amerikai utamról. Mentségül csupán annyit, hogy annak idején elég hirtelen kellett elutaznunk, több munkámat félbehagytam, és sok restancia várt most idehaza. Meg hát elkapott a gépszíj, elkezdtem amerikai úti leveleket írni, úgy okoskodván, hogy mégiscsak ez a fő beszámolási formám, s gondolom, elsősorban ezért is küldtek ki, írói tapasztalatok szerzésére.

Nem kívánom megismételni azt, amit úgyis tudnak, részben hivatalos jelentésekből, részben Szász Imrétől. Nevezetesen, hogy voltaképp mi ez az Iowa City, ki Paul Engle, mikor, mi célból szerveződött az International Writing Program stb. Hadd szorítkozzam ehelyett inkább személyes tapasztalataimra.

1972. január végén érkeztünk ki Iowa Citybe. Vendéglátóink igen nagyvonalúnak mutatkoztak, amikor közöltem, hogy feleségemmel kívánok utazni, oda-vissza repülőjegyet küldtek neki is, nagyobb lakást biztosítottak, és épp olyan szeretettel fogadták Ágit,⁸⁴

⁸² Amerikai kiadás: FEJES, 1970.

⁸³ MNL OL XIX-A-33-a, 228. d.

⁸⁴ Boros Ágnes, Karinythy Ferenc felesége.

mint engem, és a továbbiakban is igyekeztek minél kellemesebbé tenni ott-tartózkodásunkat. Sőt, Paul Engle több ízben kijelentette, ő híve annak, hogy nős írók feleségestül utazzanak ki, mert akkor tudnak jól dolgozni. Itt rögtön javasolni szeretném tehát, hogy a jövőben mi is éljünk jobban ezzel a lehetőséggel. Ideális megoldás persze az, ha íróházaspár megy ki, mert az két ösztöndíjat jelent. Egyébként az én egy ösztöndíjamból is tisztességesen megéltünk, a havi 500 dollár elég volt kettőnknek háztartásra.

Mindent összevéve igen jól telt az időnk. A Program ugyan már múlt év szeptemberében elkezdődött, és így mi nagy késéssel érkeztünk, de ez a négy hónap is bőven elég volt. Amint az elmúlt években, a Program most is számos országból hívott meg írókat: szűkebb házunk táján kezdve, Romániából, Lengyelországból, Jugoszláviából, aztán Angliából, többen Dél-Amerikából, az afrikai Nigériából, Indiából, Indonéziából, Japánból, Dél-Koreából stb. Természetesen ilyen színes társaságban mód nyílt a legkülönfélébb személyes kapcsolatokra, barátkozásokra. Maga a Program tulajdonképpen heti egy délutánt jelentett, s mindig más író mutatta be munkáit, angol nyelven. A fordításban ugyancsak nagy segítséget adott a Program, az egyetemen működő Translation Workshop, a fordítói tanfolyam vezetőinek és hallgatóinak közreműködésével. Ez az együttműködés a lehető legelőnyösebben oldja meg a fordítás nagy problémáját, különösen olyan nyelvekből, amelyeket kevésbé vagy egyáltalán nem ismernek odaát. Az író és a fordító személyesen dolgozik együtt, s mondatról mondatra, szóról szóra és rímről rímre beszélhetik meg a művet. Így került sor például az én Gellérthegyi álmok című darabom lefordítására, amit az ottani egyetem drámai tanszékének professzorával, O. L. Brownsteinnel készítettünk el, sok estén át. Azt hiszem, ez is olyasmi, amit jobban ki kellene használnunk. Szinte páratlan alkalom ez arra, hogy magyar írók amerikai és más nemzetiségű írókkal, fordítókkal vannak együtt hosszabb ideig, anyagilag gondtalanul, nyugodt és kellemes körülmények között.

A Program részletes ismertetése e kis beszámolóban nyilván fölösleges volna, hiszen az ide küldött dokumentumokban az erre vonatkozó adatok megtalálhatók, és Paul Engle-lel is bizonyára beszélgettek erről. Inkább arra hívnám fel a figyelmet, milyen fontos kultúrmissziót teljesíthetnek odakint a magyar írók. Túl azon, hogy zavartalan körülményeket biztosítanak számukra, hónapokon, esetleg egy egész éven át, hogy saját munkájukon dolgozzanak, és eközben jól megtanuljanak angolul. De például otlétem alatt készítettük elő az angol nyelven megjelenő magyar költői antológiát. Itt az volt a probléma, hogy az eddigi anyag csupán néhány költőre szorítkozott. Javaslatot tettem a kötet kibővítésére, név szerint is azokra a kortárs költőkre, akiket szerintem szerepeltetni kellene az antológiában. Különösen fontos lenne ez a munka a közelgő Petőfi-évforduló alkalmából. Itt elsősorban új, az eddiginél jobb fordítások elkészülésére gondolok a fent leírt módon. Ez irányú tapogatózásomra Engle-ék, úgy hiszem hajlandók lennének egy új, az eddiginél teljesebb angol nyelvű Petőfi-kötet megjelentetésére.⁸⁵ Utódom, az idei iowai ösztöndíjas ebben is hathatósan segíthet. Otlétünk során a Program közös kirándulásokat szervezett más egyetemi városokba, St. Paulba (Minne-

⁸⁵ Ez a terv, úgy tűnik, nem valósult meg.

sota), Chicagóba (Illinois), Racine-ba (Wisconsin) stb. Ez is igen jó alkalom a magyar irodalom népszerűsítésére, mert az a szokás, hogy minden megjelent szerző a maga művéből olvas fel, előbb anyanyelvén, majd angolul. A Petőfi-évforduló alkalmából mód nyílnék önálló Petőfi-estek rendezésére is Amerikában. Még egy fórum van, amely esetleg rendelkezésünkre áll. A televízió Amerikában erősen kommercialódott [sic!], igényes irodalmi műsorra nagyon kevés lehetőség van, s nyilván nem miránk várnak ennek betöltésekor. A rádióadók azonban folyamatosan és gyakran sugároznak irodalmi műsort. Az Iowa City-i rádió egész biztosan szívesen helyt adna Petőfinek, és más magyar íróknak is. Amerikában sok ezer adó van, s amennyiben ez az út járhatónak bizonyul, további javaslatokat is tehetünk.

Iowa Cityn kívül több más egyetemi városban is alkalmam nyílt előadást tartani a magyar irodalomról és színházról. Így Chicagóban, Bloomingtonban (Indiana), Lincolnban (Nebraska). A washingtoni meghirdetett előadásom elmaradt, az aznapi diáktüntetés miatt. Az előadásokat természetesen angol nyelven tartottam, többnyire szabadon, mindig sok kérdés követte őket, de nem volt semmi zavaró momentum, ellenkezőleg, igen nagy érdeklődést és rokonszenvet éreztem irodalmunk iránt.

Mintegy három hónapot töltöttünk Iowa Cityben. A Program április végén befejeződött. Ezután még egy hónapig utazgattunk az Egyesült Államokban, de már előtte is kisebb-nagyobb utakat tehattunk. A Program a meghívottaknak egy bizonyos összeget biztosít az utazásokra. Az én esetemben ez 500 dollár volt, másoknál más összeg. Általában ezt úgy szokták felhasználni, hogy az International Writing Programot fenntartó, támogató washingtoni szerv, a Council on Leaders and Specialists, a meghívott óhaja és írásos bejelentése alapján a fenti összeg erejéig, az előre megjelölt útvonalra megküldi a kívánt repülőjegyeket. Ez persze eléggé hosszadalmas és bürokratikus dolog, rengeteg levelezéssel jár, és hátránya, hogy a megszabott útitervet később már nemigen lehet módosítani, ahhoz mereven ragaszkodni kell. Pedig hát Iowa Cityből nehéz mindent előre megtervezni. Ebben mi egy újítást vittünk keresztül, ezzel esetleg mások is élhetnek. Arra kértem a fenti szervet, hogy adják ide a nekünk szánt összeget készpénzben, és mi magunk dönthessük el, miképpen használjuk majd föl. Elfogadták javaslatunkat, megkérték, nagyjából, a tervezett útvonalat, s az erre szóló összeget csekkben küldték el. Ezen én nem drága repülőjegyet vettem, egy személyre (mert a belső utazás természetesen csak egy személyre, reám szólt), hanem tudtukkal és beleegyezésükkel gépkocsit béreltünk, ami sokkal olcsóbb, és ketten utazhattunk feleséggel. Az anyagiakon túl azonban sokkal tanulságosabb volt ily módon bejárni Amerikát, s nem madártávlatból, hanem közről látni életét. Cikkeim, melyek a Magyar Nemzetben és Népszabadságban jelentek meg, eközben szerzett élményeinket dolgozzák fel. Jártunk sokfelé, tettünk egy nagy utat Indianán, Kentuckyn, Tennessee-n, a két Karolinán át le Floridába, és vissza, Amerika legszebb vidékein, Alabamán, Mississippin át, az egész délkeletet beutazva. Egyéb, kisebb-nagyobb kirándulásokat is tettünk, s úgy vélem, ez volt a négy hónap legizgalmasabb része.

A Program végeztével észak felé indultunk, érvényes repülőjegyükkel többször megállva, Chicagóban, Clevelandban stb. Washingtonban találkoztunk a magyar nagy-

követség vezetőivel, s részt vettünk május elseji ünnepségükön. Majd New York volt az utolsó állomás. Időközben ugyanis kiderült, hogy az egyik ottani színház bemutatta egy darabomat, s további magyar bemutatókra készül.

Kissé talán csapongó ez a jelentés, de e műfaj nem erős oldalam, s négy hónap kavargó élményeit nehéz néhány lapon összefoglalni és rendszerbe foglalni. Nagyon örülök, hogy kint járhattunk, ezúttal is szeretném megköszönni az illetékes szervezeteknek, hogy ezt lehetővé tették. Úgy érzem, arról, amit ez idő alatt láttunk és tapasztaltunk, mindennek előtt írásaimban kell számot adnom.

Karinty Ferenc

3.

Gergely Ágnes beszámolója⁸⁶

Budapest, 1974. május 30.

Budapest, 1974. május 30.

Alulírott Gergely Ágnes, 1973. szept. 26-tól az Önök együttes jóváhagyásával az Egyesült Államokban tartózkodtam, hét és fél hónapig, mint az Iowai Egyetem Nemzetközi Íróprogramjának 1973/74-es magyar résztvevője.

Az előző három magyar kiküldött publikációiból is kiderül, s én is megerősíthetem: a Nemzetközi Íróprogramot a megértés, a megérteni akarás szelleme hozta létre; Paul Engle tanszékvezető professzor és felesége (a tanszéken helyettese), Hualing Nieh Engle rendkívüli érdeklődéssel, szakmai hozzáértéssel és a különféle országok küldötteinek sajátos gondjait mindig figyelő tapintattal kormányozza az immár hetedik éve működő Programot.

A Program tényleges munkáját változatlanul az egyszer egy héten rendezett szakmai összejövetelek, a „pénteki gyűlések” jelentik. Minden résztvevőnek saját lelkiismeretére van bízva, hogyan készül fel, s mennyire tartja fontosnak, hogy hazája irodalmát, kollégáit – lehetőségekhez mérten – megismerjék. Egyéb mérce nincs. Az erkölcsi és anyagi juttatásokban (ösztöndíj, utaztatás, könyvek, színházjegyek) mindenki egyformán, teljesítményétől függetlenül részesül. Ez az első nehézség: az önmagunknak állítandó mérce.

A második az a tagadhatatlan stresszhatás, ami – Paul Engle és kollégái minden segítsége ellenére – a külföldi írókra az USA-ban jóval nagyobb súllyal nehezedik, mint a világon bárhol (én természetesen az európai országokra gondolok). Ennek oka nemcsak a nagyon eltérő klimatikus, természeti és politikai környezet, a másfajta szokások,

⁸⁶ MNL OL XIX-A-33-a, 243. d.

a műanyag ízű koszt és az angoltól egyre inkább különváló amerikai nyelv. Hanem egy sajátosan középnyugat-amerikai furcsaság is: az információhiány. A hírközlő szervek teljes befelé fordulása. Mintha az Egyesült Államokon kívül semmi nem létezne.⁸⁷ Ez megszokhatatlan.

A harmadik: az elszigeteltségérzés. Ahogyan a középnyugat-amerikai sajtó elvágja Iowa City lakóit a tengerentúli külvilágtól, a város egyetlen, bútorozott szobákkal rendelkező szálláshelye, a Mayflower is elvágja lakóit magától a várostól. A Mayflower Iowa City központjától félóra járásra van, este 6 [órákor] megszűnik a buszközlekedés, s a tanfolyam hét hónapjából öt hónapra át kerülveszi az épületet az eső, a hó, a tornádó, a hóviharak. Ebben az épületben kell az íróknak írniuk, előadniuk, vitatkozniuk, főzniük, hat helyiségből álló lakrészüket takarítaniuk. S adott esetben innét kell válaszolniuk az olajválság lesoványította ösztöndíjból az ábrándos levelekre, miszerint vettek-e kocsit vagy más effélet.

Ha az ember ezeket a próbákat kiállja, sokat tanulhat Iowa Cityben. Az egyetem és a könyvtár kitűnő; a professzorok engedélyével órákra és szemináriumokra lehet járni. A város művészeti és kulturális élete épp olyan magas színvonalú, mint a nagyvárosoké. Ha valaki jól gazdálkodik a pénzével, sokat utazhat és láthat (az útiköltséget, bizonyos határig, fizetik, csak a szállást és a kosztot nem, de sok helyütt igénybe vehető az úgynevezett „vendéglátó rendszer”: az önkéntes vendéglátók otthona, szívélyessége, gépkocsija, városismerete). Mód van rá tehát, hogy az Iowa Cityben tartózkodó írók az USA több városát, államát megismerjék. Mivel pedig a tanfolyam – összetételénél fogva – nemzetközi jellegű, ki-ki érdeklődésének megfelelően betekinthez több ország, több kontinens irodalmi és társadalmi életébe. Író ennél nagyobb ajándékot nem kaphat. Ez az a plusz, amit a Nemzetközi Íróprogram hozzáad az utazáshoz; ez az, amiért érdemes a nehézségeket is elviselni.

Szakmai előadásomat 1973. nov. 30-án tartottam, a magyar irodalom, s főként a magyar költészet szatirikus-ironikus hagyományairól. Kisebb előadásokra felkértek az iowai farmer főiskolán és egy San Franciscó-i irodalmi színpadon. Magyarország és a magyar irodalom iránt – az említett információhiány mellett vagy ellenére is – mindennél nagy az érdeklődés. Ezt Iowában éppúgy tapasztalhattam, mint az egyesült államokbeli utazásaim során bárhol.

Az Iowa University Press és a budapesti Corvina Könyvkiadó közös gondozásában készül modern magyar lírai antológiába erőtartalékaikhoz mérten vállaltam nyersfordításokat, különösen a második szemeszterben. Amerikai költőkkel dolgoztam együtt, s ebből a (nem könnyű) munkából is nagyon sokat tanultam. Az egyesült államokbeli utazásaim befejeztével két hetet töltöttem Londonban, részben, hogy kipihenjem Amerikát, részben, hogy a könyvtárakban felkészüljek egy következő munkára.

Igyekeztem összbemomásaimat korrektül lejegyezni; az élmény valójában itthon, az elkövetkező időkben fog elmélyülni majd – különösen az ilyen lassan érlelő írótypus

⁸⁷ Hasonló tapasztalatot fogalmazott meg Szelényi Anna, az 1981–82-es évben meghívott Somlyó Gyula akkori felesége, egy tárcájában. SZELÉNYI, 1982.

esetében, mint én. Most csak ennyit tudok, s hogy nehéz, szép, tanulságos út volt. Köszönöm a magyar kormányzerveknek, hogy hozzásegítettek.

Tisztelettel

Gergely Ágnes

4.

Orbán Ottó útijelentése amerikai útjáról és az Iowai Nemzetközi Íróprogramban való részvételről⁸⁸

Budapest, 1977. január 25.

Úti dolgok:

1976. augusztus 28-tól 1977. január 12-ig négy és fél hónapot töltöttem az Egyesült Államokban. Előttém ismeretlen okból a hazai hivatalos iratokban a program pontosan négy hónapos útként szerepelt. Már javában folyt az útlevelügyek intézése, amikor az amerikai követség – a Kulturális Kapcsolatok Intézetének közvetítésével – arról értesített, hogy a program 1977. január 11-én zárul. Ennek ismeretében a Kulturális Minisztérium Nemzetközi Főosztálya az eredetileg engedélyezett 130 napos külföldi tartózkodáson felül további 5 napot engedélyezett. Utazásom lebonyolításához azonban az így megnövelt idő is kevésnek bizonyult a légijáratok indulása miatt. A Pan American légitársaság Budapest–New York járata, melyre a jegyem szólt – hetente kétszer üzemel, és ahhoz, hogy a program kezdetére, 1976. szeptember elsejére az Egyesült Államokban legyek – amihez az amerikai fél ragaszkodott –, nekem már augusztus 28-án el kellett hagynom az országot; visszafelé sem volt előbb gépem, mint január 11-én. Ily módon – noha a program utolsó napján már el is hagytam az Egyesült Államokat – az engedélyezett napok számát hárommal túlléptem; a túllépésre tárgyi ok, a négy nappal korábbi indulás kényszerített.

A program:

Az Iowai Nemzetközi Íróprogram 1976-ban volt tízéves. Ennek ellenére azt tapasztaltam (s ez a megjegyzésem legalább annyira vonatkozik Amerikára, mint Magyarországra), hogy a program fölépítését, működését még a hivatalból tájékozottak közül is viszonylag kevesen ismerik pontosan. Rögtön kiviláglik, hogy miért. Az International Writing Program, a továbbiakban IWP, Paul Engle magánkezdeményezése. Illetve, a komplikációk vele magával kezdődnek. Paul Engle nem egyszerű magánszemély, hanem a középnyugat szellemi életének afféle eleven intézménye. Nálunk leginkább azt tudják róla, hogy Paul nem a legjobb amerikai költő, ami különben igaz. De azt már jóval kevesebben tudják róla, hogy a negyvenes években őt tartották az amerikai költészet egyik nagy ígéretének, azt meg szinte senki sem, hogy az olyan valamikori pályakezdők, mint az azóta tragikus körül-

⁸⁸ MNL OL XIX-i-7-aa, 5. d.

mények között elpusztult Sylvia Plath,⁸⁹ akit mi, mint a modern amerikai irodalom egyik legkülönösebb tehetségét (igen helyesen) kiadtunk, majd elájultak a megiszteltetésétől, amikor alkalmuk nyílt találkozniuk vele. Paul évtizedeken át volt az Iowai Egyetem sok későbbi hírességet szárnyára bocsátó íróiskolájának vezető tanára. Az IWP-t tehát egy olyan magányszemély alapította meg, aki azért nem volt csak magányszemély és a kezdet kezdetétől fogva teljes tekintélyével támogatta a nagynevű Iowai Egyetem. Teljes tekintélyével, de nem pénzzel. A programhoz szükséges pénzt Paul ravaszkodta-koldulta-szerezte össze gazdag magánzóktól és még gazdagabb ipari csoportosulásoktól. Így volt ez mindaddig, míg az infláció és az olajválság le nem lohasztotta a támogatók lelkesedését. Ekkor lépett színre az Amerikai Külügyminisztérium, hogy az időközben ugyancsak híressé lett programot megmentse az anyagi csődtől. És itt álljunk meg egy pillanatra. A State Department részvétele az IWP támogatásában ugyanis egyike a már-már komikusan hihetetlen amerikai képtelenségeknek. A State Departmentnek az általa lefizetett pénz fejében jogában áll elfogadni vagy nem elfogadni a különböző országok jelöltjeit (ami, mint Külügyminisztériumnak amúgy is jogában áll), továbbá megérkezésükkor fogadni az írókat a repülőtéren, a későbbiek során pedig elintézni szállodai szobafoglalásaikat, megszervezni találkozóikat, egyszóval figyelmes vendéglátóként gondot viselni rájuk – és azontúl semmi. A program munkájába a State Departmentnek beleszólása nincs. A program: Paul Engle. A State Department részvétele mindazonáltal jelentős változást hozott magával. Paul Engle mai programja sok tekintetben elüt attól a programtól, melyen elődeim többsége részt vett. Korábban a program legfőbb célja a nyugodt alkotóköri körülmények biztosítása volt, mai formájában sokkal inkább tanulmányútnak mondható, a korábbinál hasonlíthatatlanul több lehetőségével az ismeretszerzésnek. És hasonlóképpen több lehetőségével annak, amit én a legszívesebben normális írói-emberi viselkedésnek mondanék. Négy és fél hónap során a fogadó fél minden képviselője részéről csak udvarias előzékenységet tapasztaltam, soha olyasmit, amit akár a legtágabb értelemben is politikai rosszhiszeműségnek nevezhetnénk. Négy és fél hónapos amerikai tartózkodásom mégis szinte egyetlen hosszúra nyúlt eszmecsere volt emberről, társadalomról, a jövőről, Amerikáról, Magyarországról, a világról, a világban található „világokról”, egyszóval mindarról, ami összeköt és ami elválaszt bennünket, a huszadik század utolsó negyedének olyannyira eltérő helyzetű, mégis közös sorsú embereit. És itt most ne valami, a szó szoros értelmében vett politikai vitára gondoljunk. Zömmel a program jóvoltából az amerikai társadalom szinte minden rétegével találkozhattam, milliomos trösztvezérektől egyszerű gazdálkodóig, egyetem környéki értelmiségiektől munkanélküli buszutasig. Szinte mindannyian hihetetlenül érdeklődők voltak, és – legalábbis túlnyomó többségükben – hihetetlenül tájékozatlanok. Az átlagamerikai igen keveset tud Magyarországról. És amit tud, azt is meglehetősen furcsán tudja. Tényekről tud, az autók növekvő számáról, arról, hogy Budapesten is van Hilton Szálló, de egy alapvető tényről nincs tudomása, arról ugyanis, hogy Magyarország is egy ország. Értve ezen azt, hogy nemcsak a térképen az, hanem a valóság-

⁸⁹ Sylvia Plath (1932–1963) amerikai költő és regényíró. Verse magyarul először a *Nagyvilág* 1964. évi 12. számában, Nemes Nagy Ágnes fordításában jelent meg.

ban is. Saját történelemmel és sajátos hagyománnyal, mint más országok, mint az „igaziak”. Mint például az amerikaiak által gyűlölte szeretett Franciaország. Legföljebb hazánk történelme zaklatottabb, hagyománya kényelmetlenebb. De van. Ez itt a kérdés, hogy Shakespeare-t idézzük. A gondolkodás mikéntje. Abból a tényből ugyanis, hogy Magyarországon egy adott társadalmi-politikai rendszer létezik, az általam megismert és inkább több, mint kevesebb joggal „egyszerű embernek” nevezhető amerikaiak jó része nem a véleményekben és az életvitelben meglévő, valóságos különbségekre következtet, hanem valami mesebeli képtelenségre. Olyasmire, hogy Magyarországon évente, mondjunk egy nagy számot, öt könyv jelenik meg és persze mind az ötnek az a címe, hogy „Éljen a kormány!”. Ez persze túlzás, de nem akkora, amekkorának gondoljuk. A nem-értelmiségi amerikaiak közül sokan gondolják, hogy a világ – Amerika. Ebben a közegben aztán egy többé-kevésbé normális és angolul valamennyire tudó, magyar író pusztá megjelenése is meghökkentő esemény, valóságos szenzáció, hát még ha az illető író késsel-villával is tud enni. Arról nem is szólva, hogyha a fenti író netán több élő amerikai íróat ismer, mint a beszélgetés többi résztvevője együttvéve. Ilyenkor beáll a zavart csönd, és a társalgás résztvevői elgondolkozhatnak azon, hogy mire megyünk eszmék helyett rögeszmékkel. Mindezt azért írom le, mert abban a szellemi hitelképességünkért folytatott háborúban, melyet már jó ideje nagy elszántsággal, de nem a legügyesebben vívunk, van nekünk egy eddig nem kellőképpen értékelt fegyverünk: a vitathatatlan minőség. És nem csak a gépipari gyártmányainké. Mondhatnám, bármié. Bármilyen termékünké, beleértve a szellemieket is. Elnézést, hogy személyes példát hozok föl. A program keretében megtartott előadásom előtt az Iowai Egyetem egyik professzorának érdeklődő vendégként megjelent felesége teljes komolysággal megkérdezte tőlem, hogy a Pesten 180 Ft-ért kapható és Ceylonban (Srí Lankában) gyártott, égővörös színű terilén ingemet politikai meggyőződésből viselem-e. Az előadás végeztével ismételen odajött hozzám és bocsánatot kért az idélen kérdésért. Hogy világosan értsük egymást: nem azért, mintha az előadásomnak az ingemétől olyannyira elűtő lett volna a színe, hanem azért, mert az előadásom előadás volt, olyan szöveg, mely nyilvánvalóvá tette, hogy az ő kérdése nem volt más, sajnos, mint komolyan alig vehető csacsiság. Mindez persze a nagyközönség, a tévénézők Amerikája. Ami a programot illeti, ennek szelleme hasonlíthatatlanul más. A program szervezői, a benne résztvevők, az iránta érdeklődő egyetemista-értelmiségi réteg – más közeg. Ebben a közegben a magyarok nagy becsben állnak; kultúránkat ismerik és becsülik, mi több, tőlük telhetően propagálják. Ami nem kis dolog. A programnak Amerika-szerte jó híre van; több városban fogadtak megkülönböztetett figyelemmel, mint a nagy hírű Iowai Íróprogram résztvevőjét. Összegezve: további részvételünket Paul Engle programjában mind a kiküldendő írók, mind országunk szempontjából hasznosnak és fontosnak tartom.

Részvételem a programban, találkozásaim Amerikában:

A program keretében három előadást tartottam. Egyet a program résztvevői és a megjelent érdeklődők előtt költői háttérremről és a mai magyar költészetről,⁹⁰ kettőt

⁹⁰ ORBÁN, 1977; ORBÁN, 1978.

pedig a program mellett működő műfordítói szemináriumon: Dylan Thomas⁹¹ egy versének általam készített magyar és Edwin Morgannak⁹² egy versemből készített angol nyelvű fordításáról. A fogadtatásról nem könnyű beszélnem, minthogy mindhárom előadásnak kiemelkedő sikere volt. Leginkább mégis a „nagy” előadásnak volt sikere; erről Paul Engle azt mondta, hogy egyike volt a legjobbknak, amit a program keretében valaha is tartottak. Föltétlenül megjegyzendő, hogy ennek az előadásnak a sikere nem csak személyes siker volt, ez a mai magyar költészet sikere is volt: a közönség a szó szoros értelmében tátott szájjal hallgatta az általam angolul fölolvastott magyar verseket. Maga az előadás különben csakugyan nem lehetett nagyon rossz: a lengyel világirodalmi folyóirat főszerkesztője, maga is a program résztvevője, meg akarja jelentetni Varsóban, egy csokor vers kíséretében, lengyelül; Hualing Nieh Engle, Paul Engle kínai felesége le akarja fordítani kínaira; egy Nyugat-Németországból jött költő pedig német fordítást szándékozik készíteni belőle.⁹³ A fordítói szemináriumon tartott két előadásnak más jellegű sikere volt: a diákok láthatóan érdeklődtek, számos kérdést tettek föl mind a műfordításról általában, mind a magyar műfordítói gyakorlatról. Mindezen túl az előadások sok barátot szereztek nekem az írók közül is.

Iowán kívül sokféle utaztam és az amerikai szellemi élet számos képviselőjével találkoztam, valamint meglátogattam néhány vezető egyetemet. Találkozásaim közül az érdekesebbek: Ivar Ivask, a Books Abroad főszerkesztőjével Oklahomában,⁹⁴ Elliott Andersonnal, a TriQuarterly főszerkesztőjével Chicagóban, Jascha Kesslerrel,⁹⁵ verseim egyik amerikai fordítójával Los Angelesben, John Ashberyvel,⁹⁶ a Pulitzer-díj legutóbbi nyertesével és William Jay Smithszel,⁹⁷ verseim másik amerikai fordítójával, aki egyben a New Yorkban rövidesen megjelenő magyar költői antológia amerikai társszerzője is, New Yorkban találkoztam. Beszélgetést folytattam ezenkívül San Franciscóban a Város-tervezési és Fejlesztési Bizottság vezető munkatársaival, több, nálunk kevésbé ismert költővel, íróval, egy sereg egyetemi tanárral.⁹⁸ A Kaliforniai Egyetem (Los Angeles) könyvtárában három könyvem található; ezeket dedikáltatták. A Washingtoni Kong-

⁹¹ Dylan Marlais Thomas (1914–1953) walesi költő és prózaíró.

⁹² Edwin Morgan (1920–2010) skót költő, többek között Weöres Sándor és Juhász Ferenc verseinek fordítója.

⁹³ Ezeket a tervezett fordításokat nem sikerült beazonosítani és fellelni.

⁹⁴ Ivar Ivask (1927–1992) észti származású amerikai költő és irodalomkritikus, az Oklahomai Egyetem összehasonlító irodalomtudományi professzora, a *World Literature Today* (1927 és 1977 között a *Books Abroad* címet viselő) folyóirat főszerkesztője. Az ő elnöksége alatt működött az 1970 óta két évente kiosztott Neustadt International Prize for Literature, amelynek keretén belül 1974-ben Karinthy Ferenc zsűritagként jelölte Illyés Gyulát, 1978-ban Gergely Ágnes jelölte Pilinszky Jánost, és 1984-ben Orbán Ottó jelölte Weöres Sándort.

⁹⁵ Jascha Frederick Kessler (1929) amerikai költő, prózaíró, fordító, a University of California, Los Angeles professzora.

⁹⁶ John Lawrence Ashbery (1927–2017) a háború utáni amerikai irodalom egyik legelismertebb költője.

⁹⁷ William Jay Smith (1918–2015) amerikai költő és prózaíró, 1968–1970 között a Kongresszusi Könyvtár rezidens költője, magyar, román és szovjet versek fordítója. Verseit (*Át a tűfokán*, 1976) Váradly Szabolcs, memoárját pedig Vajda Miklós (*Laktanyaivadék*, 1981) fordította magyarra. 1978-as magyarországi látogatása alkalmával a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki.

⁹⁸ Többek között Lawrence Ferlinghetti (1919–2021) költővel. (Orbán Júlia szóbeli közlése.)

resszusi Könyvtár ugyancsak három könyvemem tartja nyilván katalógusában; a könyvtárban tett látogatásom során különben találkoztam a könyvtár „rezidens” költőjével, aki ez évben az afroamerikainak nevezett amerikai néger költészet egyik vezető alakja. Beszélgetőpartnereimre, úgy láttam, jó benyomást tettem; némi öniróniával úgy mondhatnám: meghökkentően komolyan vettek.

Hírünk Amerikában:

Amerika a valóságban néhány órányi repülőútra van Európától. Ám ugyanez a távolság, ha hosszát azon mérjük, hogy a nagy amerikai tévétársaságok gyakorlata szerint, mi számít sugárzásra érdemes hírnek – valósággal csillagászatnak tetszik. Európa – egy-egy kurta hír a francia elnökről, a nyugatnémet kancellárról, az angol fontról. Ezen túl legföljebb egy kiadós földrengés, egy sok utassal lezuhant repülőgép, egy mutatósan lobogó kikötői tűz számíthat érdeklődésre. Amerikát Európában is Amerika érdekli. Nagy az esélye tehát annak, hogy tájékoztatási szándékunk, ha eléri is az amerikai közembert, lepereg róla. De ennek nem csak az ő elfogultsága lehet az oka. Hibázhatunk mi is, ha tájékoztatásunkban a fő hangsúlyt a „színes” újságcikkekre téve, egy olyan életszínvonal tényeivel akarjuk elkápráztatni az Egyesült Államok közönségét, mely életszínvonalnál az ottani jóval magasabb. Egyik legfontosabb amerikai tapasztalatom, hogy Amerikában „minden másképp van”; más következképp a tömeghatás lehetősége is. Paradoxonnak hangzik, de igaz: „tömeges” hatást az adott körülmények között igazából egy viszonylag szűk körre gyakorolhatunk, van tudniillik az amerikai társadalomnak egy olyan rétege is, mely károsnak tartja Amerika – persze nem mindig és mindenben érvényesülő – magába zárkózását, és a jövőről azt gondolja, hogy az csak a világban található „világok” valamiféle – netán korlátozott – együttműködése révén válhat elérhető valósággá.

Az értelmiség, annak is elsősorban a „humán” része, mindenekelőtt érdeklődik; ha meggyőződéses Amerika-párti is, ha fenntartásai vannak is, kíváncsi: nem zárkózik be a maga önelégült (és az esetek többségében nem túlzottan intelligens) gögjébe, hogy ő egy amerikai. Erre a rétegre viszont IBUSZ-színvonalú propagandával hatni lehetetlen. Ehhez kell a korábban már említett minőség. Útjelentéseimben nem először említem a New Hungarian Quarterly-t, most is megteszem. Méghozzá azért, hogy tudjuk: ez a „nem a tömegekhez szóló” kiadványunk elért valamit (szinte egyedül a világ felénk eső részén szerkesztett, hasonló jellegű folyóiratok közül), valami egészen hihetetlen dolgot: OLVASSÁK! Meghatározott körben persze, de ha számításba veszem kultúránk amerikai sikereségeit, azt kell mondanom, hogy tömegesen. Az általam meglátogatott egyetemeken, könyvtárakban szinte mindenütt megtalálható; Elliott Anderson, a maga műfajában ugyancsak kitűnő TriQuarterly főszerkesztője szerint a New Hungarian Quarterly nemzetközi szinten is „egyike a legjobban szerkesztett folyóiratoknak”. És ez nem minden. A New Hungarian Quarterly szívós munkával „rákapatta” az angol és az amerikai költőket a magyar költészetre. Ennek a munkának rövidesen az amerikai könyvpiacon is látható eredménye lesz, a Columbia University Press emblémájával, magyar–amerikai közös kiadásban megjelenő magyar költői antológia. Igen fontos, hogy ezt az antológiát a maga helyén lássuk, ez a könyv ugyanis nem egy a külföldön

megjelenő antológiák közül; ennek a könyvnek valóságos esélye van arra, hogy ne süllyedjen el nyomtalanul az amerikai könyvkiadás óceánjában. Nem kis részben a kötetet amerikai részről gondozó William Jay Smith kivételes és önzetlen ügybuzgalma következtében. Személyében a magyar költészet és kultúra igaz és tevékeny barátját tisztelhetjük. A könyvsiker mindenütt, de különösen Amerikában szervezés kérdése is. William Jay Smith személyes ügyének tekinti az antológiát, fogadtatását a szükséges helyi ismeretek birtokában készíti elő, olvasópéldányokkal, személyes rábeszéléssel, telefonokkal, a magyar költészet szenvedélyes ügynökéként. Ez bizony fáradságos és undok munka, olyan, amit többnyire csak a saját jól fölfogott érdekében végez az ember. William Jay Smith kivétel, és oka minderre az, hogy megszerette országunkat és költészetünket. Szerepe az antológiaügyben – ezt amerikai tapasztalataim alapján teljes biztonsággal állíthatom – hihetetlenül fontos. Nem arról van ugyanis szó, hogy William Jay Smith valamilyen trükkel „eladja” a magyar költészetet, hanem arról, hogy ő, mint amerikai költő, akinek a véleményére adnak, ráveheti az olvasóközönség egy kis létszámú, de a közvéleményt nagyban befolyásoló részét egy igen fontos dologra; arra, hogy a magyar költészetet ne valamiféle délszaki kuriózumnak, hanem költészetnek olvassa. Szomorkodhatunk azon, hogy Amerikában egy magyar könyvnek mindenekelőtt azért kell megküzdenie, hogy könyvnek olvassák, kultúránknak azért, hogy elhiggyék, létezik; a valóságos helyzet azonban akkor is ez (a chicagói Art Institute-ban Moholy-Nagy amerikai, Vasarely⁹⁹ és Hajdu¹⁰⁰ francia művészként szerepel; ha jól emlékszem, csak a New York-i Museum of Modern Artban láttam olyan megjegyzést Kemény Zoltán¹⁰¹ neve mellett, hogy „született Magyarországon”), és ebben a helyzetben égetően szükségünk van egy szavahihető amerikai szellem-emberére, aki kimondja a számunkra nyilvánvaló igazságot, hogy mindez már-már bűnös elfogultság. William Jay Smith ezt teszi, és ezért nem lehetünk elég hálásak neki. Lényegesnek tartom leszögezni, hogy itt nem csak szívbeli szeretetre gondolok. Kis szerencsével ez az amerikai antológia nagyobb hasznot hajthat a magyar kultúrának, mint a legendás, Gara-féle francia.¹⁰² Ne tekintsük tehát ezt az ügyet jó alkalomnak a devizamegtakarításra, vagy legalábbis ne elsősorban annak tekintsük. A közeg, melyben költő-hívünk megszólal, most alkalmasabbnak látszik a befogadásra, mint korábban. Paul Engle-éknél készen áll egy másik magyar költői antológia, és szerepelnek már magyar költők egy sok nemzet prózaverseit tartalmazó és a legközelebbi jövőben megjelenő antológiában is (erről onnan tudok, hogy a kötetet szerkesztő amerikai költő fölhívott New Yorkban, hogy megköszönje az antológiában való és a korábbiakban a Jogvédő Hivatal által intézett részvételemet). Valami tehát mozdulni látszik. Fontos azonban tudnunk, hogy az ébredő érdeklődés el is alhat,

⁹⁹ Victor Vasarely (Vásárhelyi Győző) (1906–1997) neves magyar–francia festő és szobrász.

¹⁰⁰ Hajdú István (Étienne Hajdu) (1907–1996) magyar származású francia szobrász, aki 1927-től Franciaországban élt.

¹⁰¹ Kemény Zoltán (1907–1965) nemzetközi hírnévű szobrász, aki 1930-tól Nyugat-Európában élt.

¹⁰² GARA, 1962. A Franciaországban élő Gara László által szerkesztett 500 oldalas antológia a magyar irodalom nyolc évszázadát öleli át. 132 magyar költő 402 versének fordítását tartalmazza, 48 francia költő közreműködésével.

ahogy ez Angliában történt, a hatvanas évek vége felé. Kiváltképp fontos tehát, hogy megragadjuk a kínálkozó alkalmat, és ott üssük a vasat, ahol meleg: jelen esetben Amerikában, még ha devizába kerül is. A várható szellemi-politikai nyereség megéri.

Budapest, 1977. január 25.

Orbán Ottó

5.

Sükösd Mihály amerikai útjelentése¹⁰³

Budapest, 1978. február 1.

Mivel ebben az útjelentésben szinte kizárólag pozitív jelenségekről lesz szó, hadd mondjam el mindjárt az elején az egyetlen zavaró mozzanatot amerikai tanulmány-utammal kapcsolatban. Ez sem Amerikában történt, hanem még itthon, Magyarországon, elutazásom előtt. Az Országos Ösztöndíj Tanács megítéző döntése folytán eredetileg az igen előkelő ACLS ösztöndíjat¹⁰⁴ nyertem el 1977 márciusában. A dolognak az volt az egyetlen szépséghibája, hogy az OÖT illetékes referense elnázta az amerikai fél által megadott időpontokat, minek következtében a magyar jóváhagyást akkor nyertem el, amikor az amerikai fél számára az időpont már alkalmatlan volt. Számomra az ügy végül nyereséggel zárult, mert az eredeti ACLS ösztöndíj helyett az Iowa City-i Nemzetközi Íróprogramon vehettem részt. A fent említett adminisztrációs hiba folytán azonban több magyar pályázó nem kaphatott 1977–78-ban ösztöndíjat.

Az esetről még a múlt évben, elutazásom előtt feljegyzést készítettem az OÖT számára. Itt csak azért említem ismét, nehogy hasonló tévedés-elnézés a jövőben arra érdemes magyar pályázókat tanulmányútjuk lehetőségétől megfossson.

És most térjünk át kellemesebb és érdekesebb dolgokra.

A Nemzetközi Íróprogram:

1977. augusztus 27-től 1978. január 17-ig majdnem öt hónapot töltöttem az Egyesült Államokban. Ennek az időszaknak több mint a felében a Nemzetközi Íróprogram vendége voltam, Iowa Cityben. Szeretnék magával a programmal néhány bekezdésben foglalkozni, mert annak ellenére, hogy a 70-es évek elejétől minden évben volt magyar résztvevője, annak ellenére, hogy az első magyar író-vendég, Szász Imre kiváló könyvet írt róla (Száraz martini koktél): az a benyomásom, hogy a Programot Magyarországon még a hivatalból illetékesek is viszonylag kevéssé ismerik.

A Nemzetközi Íróprogram (International Writing Program, a továbbiakban IWP) tizenkét éves múltra tekinthet vissza. Az Iowa City-i egyetem keretén belül épült ki,

¹⁰³ MNL OL XIX-i-7-y, 15. d.

¹⁰⁴ Az American Council of Learned Societies 1972-től évente két ösztöndíjas helyet biztosított Magyarországnak.

önálló, tanszékszerű hivatala van az egyetem egyik épületében, de szervezetenként csak igen lazán kapcsolódik az egyetemhez. Az IWP Paul Engle – az amerikai középnyugat egyik neves költője és irodalmi szervezője – magánkezdeményezése volt tizenkét évvel ezelőtt. Az IWP lényege: minden évben meghívni mintegy huszonöt-harminc író, a földkerekség legkülönbözőbb országaiból. A meghívottak zöme az elmúlt tizenkét év folyamán elsősorban a „harmadik világ” ázsiai–afrikai–latin-amerikai országainak, valamint a kelet-európai szocialista országoknak az íróiból tevődött össze. Az IWP alapvető célja (igen egyszerűsítve) kettős. Egyrészt lehetőséget biztosítani a meghívott íróknak, hogy megismerjék egymást, egymás országának történelmét, kultúráját, irodalmát az együtt-tartózkodás hónapjai során. Másrészt: viszonylag zavartalan alkotófeltételeket biztosítani a meghívottaknak, mind saját írói munkásságuk, folyamatban levő műveik, mind a maguk és honfitársaik műveinek angolra fordítása számára.

Mindehhez a szükséges anyagi fedezetet az IWP hőskorszakában Paul Engle meglehetősen romantikus módon szerezte be. Valami pénzt adott az Iowa City-i egyetem, valami pénzt Iowa állam biztosított, de az anyagiak többségét Paul Engle a szó szoros értelmében úgy koldulta-hízelegte össze: művészetpártoló gazdag magánszemélyektől, ipari részvénytársaságoktól, milliomos és idősödő kékharisnyáktól stb.

Az utóbbi években ez a szituáció alapvetően megváltozott. A minden évben anyagi csóddal fenyegető IWP-t az Amerikai Külügyminisztérium támogatta meg, olyan módon, hogy a meghívott írókat beiktatta az USA és a mindenkori ország kulturális csereprogramjainak keretébe. (Legjobb tudomásom szerint az Amerikai Külügyminisztériumnak ez az anyagi védős szerepe a Ford-adminisztráció alatt kezdődött, s a Carter-adminisztráció¹⁰⁵ alatt folytatódott, nyilván nem függetlenül a nemzetközi nyhülés légkörétől.)

Itt újból meg kell állnom néhány magyarázó mondat erejéig, a lehetséges félreértések elkerülése céljából. Az IWP függetlenségére a Program szervezői igen kényesen ügyelnek: saját tapasztalataim alapján állíthatom, hogy technikai-adminisztratív ügyintézésen kívül az Amerikai Külügyminisztériumnak az IWP munkájára semmilyen befolyása-beleszólása nincsen. A külügyminisztérium szerepe körülbelül ennyi: minden íróknak van egy „ügyintézője” Washingtonban. Ő várja az írók érkezése után a repülőtéren, ő gondoskodik ösztöndíjának folyósításáról, őt lehet felhívni a belföldi utazások, szállásfoglalások, esetleges egészségügyi problémák ügyében stb.

Nyomatékosan szeretném leszögezni: több hónapos amerikai tartózkodásom során az amerikai fél részéről (s itt nemcsak az IWP szervezőit, de az Amerikai Külügyminisztérium tisztviselőit is értem) csakis messzemenő udvarias figyelmet, segítőkészséget tapasztaltam. Sohasem volt részem semmiben, ami akár a legtávolabbról is politikai inszINUÁCIÓNAK, PROVOKÁCIÓNAK, egy „kommunista országból” érkezett író-értelmisséggel szembeni gyanakvásnak, gúnynak stb. minősülhetett volna. Tapasztalataim szerint

¹⁰⁵ Gerald Rudolff Ford Jr. (1913–2006) 1974–1977 között, James Earl Carter Jr. (1924) 1977–1981 között volt az Egyesült Államok elnöke.

ugyanez volt a helyzet az idei IWP-n részt vevő lengyel, jugoszláv és román kollégáimmal és barátaimmal is.

Az 1977–78. évi IWP volt különben az első, amelyet már nem Paul Engle, hanem az ő nyugdíjba vonulása után felesége, a kínai származású Hualing Nieh Engle irányított. Az IWP az ő vezetésével is tökéletesen működött: az ösztöndíjból tisztességesen meg lehetett élni, a meghívott írók mind saját alkotómunkájukhoz, mind a mai amerikai társadalom és irodalom megismeréséhez minden segítséget megkaptak.

Szereplésem az 1977–78 évi IWP-n

Az IWP eszményien kellemes, kötetlen írói-irodalmári együttlét. Kicsit ironikus fogalmazásban: olyan, mint a mi szigligeti alkotóházunk, ifjúkorom cserkészcsapatának és egy sok-sok éjszakán át tartó, lázas nemzetközi író-összejövetelnek a keveréke. Minden meghívott írónak illik (de nem kötelező) a Program keretei között legalább egy előadást tartania. Ezen túl azt csinál, amit akar. Úgy osztja be idejét és arra fordítja pénzét, ahogy és amire jónak látja.

A Program keretében két előadást tartottam. Egyet a mai magyar prózairodalom tendenciáiról, ennek keretében adva meg mindazt a legszükségesebb történelmi hátteret és információt, amelyre az amerikai hallgatóságnak majdnem akkora szüksége volt, mint mondjuk indonéz vagy algériai író kollégáimnak. A másik előadást (mivel a Program hagyományosan költészetközpontú) a mai magyar líráról tartottam, annyi vers-illusztrációval megtoldva, amennyire csak lehetőségem volt a rendelkezésemre álló időben. Itt minden elődömnél szerencsésebb helyzetben voltam, mert rendelkezésemre állt a modern magyar költészet kitűnő angol nyelvű antológiája, amely tavaly jelent meg a mi Corvina Könyvkiadónk és az amerikai Columbia University Press közös kiadásában.

Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy mindkét előadásnak meglehetősen sikere volt. És ez természetesen nem az előadó, hanem a tárgy sikere. A későbbiekben még rá-
tértek Magyarországra, a magyar társadalom, kultúra, irodalom pillanatnyi amerikai hírére. Itt most csak azt jegyzem meg, hogy újból kiviláglott: nem igaz, hogy a magyar költészet nem érdekli a külföldi, jelen esetben amerikai olvasót. Kizárólag azon múlik a dolog, hogy milyen fordításokat tárunk a közönség felé. Ez esetben – igaz, hogy szakmailag fogékony közönség előtt – kitűnő magyar versek hangzottak el, többé-kevésbé kitűnő fordításban, fiatal amerikai költők felolvasásában. A hatás – hadd használjam az egyértelmű szót – frenetikusnak bizonyult. A magyar előadónak is furcsa volt pl. Vas István Budapest-vallomását vagy Pilinszky világháborús verseit angolul, Iowa Cityben, fehér, fekete és sárga arcok gyűrűjében hallgatni. De ez már nem egy tárgyilagos úti-jelentésbe tartozik.

Két alkalommal olvastam fel a magam, angolra fordított szépprózai műveiből, ezek valamelyes sikerét itt most nem részletezném. Az IWP-n kívül is több meghívást kaptam, ezek közül – a krónikus és permanens időhiány okából – csak egyet tudtam megtartani. Ez azonban nagyon megtisztelő helyről érkezett: 1977 decemberében tartotta Chicagóban a PMLA, az amerikai egyetemek irodalmi tanszékeinek szervezete szoká-

sos kétévenkénti előadás-sorozatát.¹⁰⁶ Ennek egyik külföldi meghívottjaként tartottam regényelméleti előadást.

Különféle magyar szervektől is kaptam meghívást, ezeket azonban udvariasan elhárítottam. Részint mert a különféle emigrációs magyar társaságok neveinek rengetegében nem ismertem ki magam, részint mert nem érdekelték különösebben.

Kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy elődeimről, az IWP korábbi magyar író vendégeiről – Szász Imrétől Gergely Ágnesig, Szabó Magdától Csaplár Vilmoson át Orbán Ottóig – kizárólag csak jót hallottam, mind a Program embereitől, mind a kívülállóktól. És pontosan éreztem, hogy ez nemcsak udvariasság. Az ott járt magyar írók műveltségét, nyelvtudását, emberi jellemét és viselkedését mindenki egyértelműen dicsérte.

Az IWP arra kért, hogy tegyek név szerinti javaslatot az elkövetkező évek magyar résztvevőire vonatkozólag. Két íróat kellett javasolnom. Dobai Pétert¹⁰⁷ és Hajnóczy Pétert¹⁰⁸ ajánlottam.

Magyarország – Amerikából nézve

Arra kérem ennek az útijelentésnek az olvasóit: ha idáig eljutottak, ne hagyják abba, mert az igazán fontos közölnivalóm most következik.

A magyar író-értelmiségi, aki először jár Amerikában, s mindjárt egy fél évet tölt ott: egyszerre érzi törpének és óriásnak magát, azaz mindvégig a kisebbrendűségi érzésnek és a felsőbbrendűségi érzésnek a különleges keverékével van megáldva-megverve. A kisebbrendűségi érzést – úgy hiszem – nem kell különösképpen ecsetelnem. Annál inkább az ellentétét.

Hadd kezdjem példával. Az Iowa City-i egyetemnek egész Amerikában igen jó a híre. Az ún. „író-iskoláknak” különösen. Évtizedekkel ezelőtt itt „tanult” írni többek között Tennessee Williams, [William] Styron, Sylvia Plath és mások. Alkalmam volt részt venni számos „író-iskolai” szemináriumon, párszor vendégelőadói minőségben is. Nos, hajdani professzoraim, Gyergyai Albert¹⁰⁹ és Kardos László¹¹⁰ szövegelemző, műfordítói szemináriumai az ötvenes évekből magasan felülmúlták a legmaibb amerikai írói-iskolák módszereit. Még a magam itteni szerepléséről is azt hiszem, minden nyelvi akadály ellenére tartottam a szintet a regényíró-iskola professzoraival. És ez megint csak természetesen nem az én érdemem. Az elsőéves amerikai átlagegyetemista sokkal tudatlanabb, mint az elsőéves magyar átlagegyetemista. Minek következtében az átlagos amerikai egyetemi oktató sem tudósabb a magyarnál, hogy finoman fogalmazzunk. (Persze, kizárólag az irodalomoktatásról beszélek.)

¹⁰⁶ PMLA (Publications of the Modern Language Association of America) az irodalom- és nyelvoktatók amerikai szervezetének 1884 óta megjelenő lapja. Sükkösd a szervezet kongresszusán vett részt.

¹⁰⁷ Dobai Péter (1944) költő, író, forgatókönyvíró, dramaturg és rendező.

¹⁰⁸ Hajnóczy Péter (1942–1981) prózaíró, a *Mozgó Világ* munkatársa.

¹⁰⁹ Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, író, műfordító. 1950-től modern francia irodalmat adott elő az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

¹¹⁰ Kardos László (1898–1987) irodalomtörténész, kritikus, műfordító. 1953-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem világirodalmi tanszékének tanára, 1959-től 1974-ig a *Nagyvilág* főszerkesztője, majd haláláig szerkesztőbizottsági elnöke.

A példa után lássuk a lényegét. A Program jóvoltából sikerült találkoznom az amerikai társadalom legkülönbözőbb rétegeinek képviselőivel: orvossal, buszvezetővel, trösztigazgatóval, ipari munkással, háziasszonnyal, farmerrel. Még két valódi amerikai szenátorral is.

Mindnyájan igen keveset tudtak Magyarországról. Az ún. „átlagamerikai” igen keveset tudott nemcsak Magyarországról, de Európáról általában. Budapestet ugyan csak a legkritikább esetben cserélték el Bukaresttel, de azon már általában meglepődtek, hogy angolul Budapesten tanultam meg, hogy gondozom a kéz- és lábkörmömet, tudok nyakkendőt kötni, és ismereteim a modern amerikai irodalomról olykor felülmúlják az amerikai hivatalosokét.

Egészen más élményt jelentett az a közeg, amelyben a leginkább megfordultam: írók, egyetemi oktatók, felsőéves egyetemi hallgatók, tehát a humán értelmiség világa. Ebben a körben Magyarország már több volt, mint Európa egyik legkisebb állama. Ebben a körben Magyarország az volt, ami: a hetvenes évek történelmének egyik kicsike, de szerepével, eredményeivel, fejlődésével és visszafogottságával együtt fontos jelzőtáblája. Persze, csak egy a sok közül, Kambodzsa, Chile, Tanzánia, Lengyelország között és mellett.

Néhány bekezdés erejéig hadd használjam az útijelentésbe nem illő, személyes élménykinyilvánítást. Többször volt alkalmam Amerikában előadást tartani. A téma – csekély kivétellel – a mai magyar kultúra és irodalom volt. Amerikában az a szokás, hogy az ilyen előadás általában elég rövid, viszont annál több az előadást követő kérdés.

Előadásaim alkalmából temérdek kérdést kaptam. Nemcsak irodalmiakat: a kérdések egy idő után már nemcsak a magyar irodalomra, de Magyarország mai politikai-társadalmi helyzetére voltak kíváncsiak. A kérdések tájékozottsági szintje és értelmessége eltérő volt, de nem emlékszem olyanra, amely ne lett volna őszinte és mélységesen érdeklődő.

Én még sosem voltam ilyen helyzetben. Egyedül, Amerikában, időnként olyan bonyolult és pikáns kérdéseket latolgatva, hogy megizzadt a hátam: szükségképpen az a képzetem támadt, hogy most én vagyok Magyarország kihelyezett nagykövete Iowa Cityben vagy Chicagóban.

Igyekeztem megtenni a dolgomat. Ennél fontosabb, hogy hazánknak most – azaz 1977 második felében – meglepően magas volt az amerikai árfolyama. (Magánszerencsémnek mondható, hogy erre az időszakra esett a korona visszaszolgáltatásával kapcsolatos amerikai döntés és annak végrehajtása. Az aktussal, a jobboldali magyar emigráció tiltakozásával, a tiltakozás visszautasításával az amerikai sajtó és a TV kiemelt terjedelemben foglalkozott. Azokban a napokban – mint egyetlen, kéznél levő „hivatalos” magyar – berekedésig kellett ismerőseimnek információt szolgáltatnom.) Az amerikai értelmiség érdeklődését azonban csak minőségi munkával lehet kielégíteni.

És itt a benyomásaim nagyon felemásak. Egyfelől mindig büszke voltam, hogy minden jobb szerkesztőségben, könyvtárban ott láttam a New Hungarian Quarterlyt, s nemcsak porfogó gyanánt: úgy tapasztaltam, kézbe is veszik, átnézik, olvassák. Ugyanígy felbecsülhetetlen értékű, hogy hosszú évek munkája meghozta az eredményt: abban a nagyon szűk amerikai rétegben, ahol verset olvasnak, az említett magyar lírai antoló-

gia áttört, sikert aratott. Nem utolsósorban azért, mert élő magyar költőinket Ted Hughes,¹¹¹ William Jay Smith és mások fordították angolra, igen jelentékeny költők, akiknek a puszta neve is meggyőzi az amerikai érdeklődőt. Továbbá: nem győztem bezebelni az amerikai közönség bámulatát, amikor elmondtam, hány példányban jelenik meg egy elsőkötetes költő magyarul, hány példányban jelenik meg szépirodalmat nem közlő folyóiratunk, a Valóság, az amerikai szuperhivalkodásokhoz viszonyítva.

Másfelől mindig pirultam, ha vendéglátóim, ismerőseim, a fogadó szervek itthon készült IBUSZ-katalógusokat vagy szokványos propagandafüzeteket dugtak az orrom alá. Hát nem: így nem, ilyesmivel nem hozzuk közelebbre, nem tesszük vonzóbbá Magyarországot a hetvenes évek végén.

Hadd foglaljam össze. Számomra az amerikai tanulmányút roppant fontos élményeket és tanulságokat jelentett. Elsősorban nem azért, mert sokat és sokfélélt láttam, mert 1978-ra újabb előadás-meghívásokat kaptam. Elsősorban azért, mert soha életemben annyit nem gondolkoztam arról, mit jelent magyarnak, magyar értelmiséginek lenni, Magyarországhoz tartozni, mint Amerikában.

Felelősségem tudatában állíthatom, hogy „hírünk a nagyvilágban”, ez esetben Amerikában nem olyan rossz, ahogy azt csüggedtebb perceinkben képzelni szoktuk. Átgondolt, pénzt s főleg energiát nem kímélő kulturális propagandával rengeteget elérhetünk. De óvakodnunk kell minden ódivatú szabványtól, rutinmunkától, mindenféle frázistól: többet ártnak, mint itthoni fogalmazóik gondolnák.

A további magyar részvételt az IWP-ben mind a kiküldendő magyar írók, mind az amerikai–magyar kulturális és társadalmi érintkezés szempontjából hasznosnak és fontosnak tartom.

Budapest, 1978. február 1.

Sükösd Mihály

6.

Ágoston Kálmán levele Sükösd Mihálynak¹¹²

Budapest, 1978. február 15.

Kedves Sükösd elvtárs!

Érdeklődéssel vettem kézbe útibeszámolóját, hiszen szívesen olvasom nyomtatásban megjelenő munkáit is. Örülök, hogy összes amerikai benyomásai pozitívak, s sajnálom, hogy – nem utolsósorban titkárságunk mulasztása miatt – az egyetlen zavaró mozzanat idehaza történt az ACLS ösztöndíj kapcsán. Felsorolhatnám ugyan az összes, a késedel-

¹¹¹ Ted Hughes (1930–1998) angol költő és meseíró, Sylvia Plath férje, Pilinszky János egyik fordítója.

¹¹² MNL OL XIX-A-33-a, 256. d.

mes átadáshoz hozzájáruló, rajtunk kívül álló körülményeket, de nem kívánom csökkenteni saját felelősségünket.

Titkárságunk számára, mely az összes tanulmányi céllal a fejlett tőkés országokba utazó magyar állampolgár útjelentéseit gyűjti, sok érdekes információt és gondolatot jelentett útibeszámolója, melyeket az ösztöndíjas politikában általában és az amerikai utazások szervezésében konkrétan hasznosítani tudunk. Az Ön beszámolója is megerősítette a korábbi beszámolókból levont következtetésünket, hogy az IWP lehetőségek felhasználása a magyar írók és így a magyar irodalom számára hasznos, és erre a programra tovább is küldeni kell magyar résztvevőket.

Őszintén meg kell azonban írnom, hogy az amerikai külügyminisztériumnak a finanszírozásban vállalt szerepéről kialakított felfogását nem oszthatom és azt kissé naivnak tartom.

Az amerikai külügyminisztérium nem karitás, nem jótékonyági intézmény. Ez az amerikai állami hivatal nem barátja hazánknak, még a magyar irodalomnak sem, nem a nemzetközi enyhülés bajnoka, hanem ellenzője, ellenkezve fogadta a nemzetközi kapcsolatok ezen tendenciáját, fogcsikorogva [sic!] harcolt ellene, ha végül rá is kényszerült, hogy tevékenységében figyelembe vegye. Az amerikai külügyminisztérium minden döntésének, minden cselekedetének, az Egyesült Államok költségvetéséből rábízott pénzek minden egyes centje felhasználásának, hova fordításának konkrét, meghatározott célja van és ezeket a célokat a világ leghatalmasabb kapitalista államának nagyhatalmi, imperialista politikai érdekei motiválják.

Ön beszámolójában utal arra, hogy el szeretné kerülni a lehetséges félreértéseket, mikor az amerikai külügyminisztérium szerepét ecseteli. Az Ön tapasztalatai szerint ez mindössze abból áll, hogy a külügyminisztérium „ügyintézője” várja az írókat a repülőtéren, kifizeti ösztöndíját és segít az ügyes-bajos dolgokban. Én is el szeretném kerülni a lehetséges félreértéseket és nem kívánok olyan dolgokat belemagyarázni az amerikai külügyminisztérium és az írók kapcsolatába, amik nincsenek benne. Ezért elhiszem Önnek, hogy az amerikai külügyminisztérium tisztviselői részéről is „messzemenő udvarias figyelmet, segítséget” tapasztalt és nem provokálták.

Azonban 27 éves tapasztalatom a fejlett tőkés országokkal tartott nemzetközi kapcsolatainkban és számos más beszámoló ismerete nem igazolja az Ön – ne haragudjon a talán túl kemény fogalmazásért – politikai naivitását. Nem kételkedem abban, hogy Paul Engle úr célja a zavartalan alkotófeltételek biztosítása a meghívottak számára és tevékenységében az egymás megismerése gondolata vezeti. Az amerikai külügyminisztérium célja azonban biztosan nem ez.

Az amerikai külügyminisztérium ugyanis nemcsak az írói programot, hanem az úgynevezett egyéni látogatói és a multiregionális programok keretében a politika, a gazdaság, a tudomány és a kultúra, felsőoktatás, tömegkommunikáció területén a programok egész rendszerét támogatja, hirdeti meg és szervezi. Ennek a programrendszernek a célja, hogy az egész világból (s ma már a szocialista világból is) érkező résztvevőknek bemutassa Amerikát, annak lehetőleg pozitív oldalait, hatalmát, erejét, gazdaságát, lehetőségeit, demokráciáját. A legfőbb cél a résztvevők politikai befolyásolása,

indoktrinálása, szimpátiájuk felkeltése Amerika iránt, vagy a már meglévő szimpátia erősítése. S mivel a résztvevők általában hazájukban működési területük minőségi képviselői, közvéleményformáló tényezők, rajtuk keresztül hazájuk közvéleményének Amerika iránti pozitív befolyásolása.

Aki az elmúlt évek során figyelemmel kísérte ezeket a programokat, érzékelhette, hogy ezek sokat fejlődtek, finomodtak. Tíz éve még a résztvevők többsége Dél-Koreából, Dél-Vietnamból, Tajvanról stb. érkezett és akkor az agitáció egyenesebb, az indoktrinálási cél átlátszóbb, a hangnem kevésbé udvarias volt. Természetes, hogy a szocialista országokból érkező résztvevők megjelenése, ezek európai műveltsége, politikai hátterük, meggyőződésük a módszerek változtatását követelte meg. De azért még két éve is előfordult, hogy egy magyar résztvevővel kialakult politikai vita során az egyik amerikai programigazgató kiesett szerepéből és azzal az „érvvel” torkolta le, hogy az amerikai adófizetők pénzén érkezett Amerikába és tartózkodik ott.

Biztosíthatom például arról, hogy az amerikai külügyminisztérium szerepe az Ön esetében sem ott kezdődött, hogy ügyintézője a repülőtéren várta, s nem is fejeződött be azzal, hogy kifizette ösztöndíját. A külügyminisztérium utasítására a budapesti amerikai nagykövetség már akkor, mikor diplomáciai úton megkapta az Ön jelölését Iowába, a jelöléshez jelentést csatolt, melyben elemezte és értékelte az Ön írói minőségét, az olvasókra és író társaira, tehát a magyar irodalmi közvéleményre gyakorolt hatását, szerepét a magyar közéletben, kapcsolatait, összeköttetéseit és minden személyével kapcsolatos információt, amihez hozzájuthatott. Abban is bizonyos lehet, hogy figyelemmel kísérték és regisztrálták minden amerikai megnyilvánulását, kialakított kapcsolatait s nem fogják elhanyagolni úgynevezett „utógondozását” sem. Máris vannak meghívásai további amerikai utazásokra és idehaza is ápolni fogják Önnel a kapcsolatokat.

A fentiek ellenére az egyéni látogatói és a multiregionális programok lehetőségeinek további felhasználását tervezzük. Ugyanis hazánk nemzetközi tudományos és kulturális kapcsolatait nekünk is nemcsak a máshol meg nem szerezhető ismeretek szerzésére kell felhasználni a hazai hasznosítás igényével, hanem eszméink és politikánk aktív propagálására is. Az pedig az Ön beszámolójából is kiderül, hogy az IWP kitűnő fórum számunkra ezen célkitűzés megvalósítására. Csak a kiküldött magyar minőségétől, képességeitől, politikai arculatától függ, mennyire lesznek hasznosak ezek az utazások, csak tőlük függ, hogy indoktrinálhatóak-e, vagy ők hatnak a többi résztvevőre, képesek-e valóban hazánk nagykövetei, a magyar tudomány és kultúra nagykövetei lenni Iowában, vagy Chicagóban.

Ha a fent leírtakat esetleg kioktató hangneműnek találná, ez nem állott szándékomban. Ön azonban az amerikai külügyminisztérium céljait és tevékenységét néhány mosolygó ábrázat, udvarias szó és Engle úr s társai – az Önével valószínűleg rokon – naivitása alapján ítéli meg, miközben a közelség szűkíti rálátása perspektíváját. Az ilyen utazásoknak csak akkor lehet igazi értelmük, ha a fentieknek tudatában vagyunk.

Végül engedjen meg még egy megjegyzést. Önnek, mint írja, két íróra „kellett” javaslatot tenni, akiket alkalmasnak tartana a további IWP programokban való részvételre. A részvételt az amerikai külügyminisztérium finanszírozza; ez a szerv ajánlja fel a

KKI-nek. Az OÖT ezeket az érdekelt országos hatáskörű szerveknél meghirdeti (az Íróprogram esetében a Kulturális Minisztériumnál). A pályázat demokratizmusához tartozik, hogy ezekre a meghirdetett lehetőségekre minden magyar szakember (adott esetben író) pályázhassék [sic!], aki a kiírás feltételeinek megfelel. Az OÖT a beérkező pályázatok alapján, a munkahely (adott esetben a Magyar Írók Szövetsége) és a felügyelő országos hatáskörű szerv javaslatainak messzemenő figyelembevételével ítéli oda az ösztöndíjakat. Lehetséges, hogy az Ön által javasoltaknak, ha ők is pályáztak, de sem az Ön javaslatai, sem az IWP esetleges kívánságai ezt a döntést nem befolyásolhatják, még kevésbé prejudikálhatják. A magyar ösztöndíjpolitika egyik sarkalatos alapelve, hogy az menjen külföldi ösztöndíjra hazánkból, akit mi küldünk, választunk és nem a befogadó partner. Ha egy magyar íróhoz – a KKI és az amerikai külügyminisztérium megállapodása keretén kívül – személyre szóló külön meghívás érkezik, azt a Tanács külön (általában pozitívan) dönti el.

Budapest, 1978. február 15.
Eltvársi üdvözlettel,

Dr. Ágoston Kálmán, titkár

7.

Nemes Nagy Ágnes – Lengyel Balázs: Útjelentés az Amerikai Egyesült Államokban 1979. szept. 10-től 1979. dec. 12-ig tett ösztöndíjas utazásról¹¹³

[Budapest,] 1980. január 10.

Az Országos Ösztöndíjtanács [sic!] kijelölése és a Kulturális Minisztérium kiküldése alapján 1979. szept. 10-én útnak indultunk az Egyesült Államokba, hogy részt vegyünk az Iowai Egyetem 1979. évi Nemzetközi Íróprogramján. Repülőjeggyel és úti pénzzel az Egyesült Államok nagykövetsége látott el; a pénz kivételére a Magyar Nemzeti Banktól kaptunk engedélyt. New Yorkban a repülőtéren egy tisztviselő várt bennünket, aki segítségünkre volt az elég bonyolult átszállásban.

A Cedar Rapids-i repülőtéren (három átszállás után) már az International Writing Program egyik munkatársa fogadott, aki Iowa Citybe a The Mayflower nevű nagy boarding house-ba hajtott velünk. A Mayflowerban kaptunk egy szabvány lakást vagy lakosztályt, ami állt kétszer másfél szobából és egy közös konyhából, fürdőszobából. A konyha gáztűzhellyel és nagy fridzsiderrel, a lakosztály telefontal, rádióval és színes televízióval volt felszerelve. Kényelmes, magas színvonalú elhelyezés volt, mely a lakrészek szeparálhatósága révén az alkotómunkát is lehetővé tette.

¹¹³ MNL OL XIX-A-33-a, 261. d.

Az International Writing Program 1979-ben mintegy negyven íróat hívott meg három és fél, négy hónapi tartózkodásra a világ legkülönbözőbb tájairól. Voltak afrikai írók (Libériából, Egyiptomból, a Dél-afrikai Köztársaságból), ázsiaiak (Indiából, a Fülöp-szigetektől, Japánból, Dél-Koreából, a Kínai Népköztársaságból, Tajvanból, Hongkongból, Szingapúrból), dél-amerikaiak (Braziliából, Argentínából, Kolumbiából). A népi demokráciát kívülünk két lengyel, egy keletnémet, egy jugoszláv és egy bolgár író képviselte. Volt ezen kívül még olasz, holland, török, ír, palesztin és izraeli író is. Ezek voltak a Writing Program rendes résztvevői. Kívülük időlegesen (rövidebb tartózkodással) voltak még vendégei a programnak; így a neves lengyel költő: Artur Międzyrzecki és felesége, Julia Hartwig és mások.¹¹⁴ Magyar részről Haraszi Miklós¹¹⁵ volt ilyen vendég.

Az írói programban való részvétel annyit jelentett, hogy szabadon élni lehetett azokkal a lehetőségekkel, amelyeket tagjainak a Program biztosított. Magyarán, kirándulásokra mentünk, amelyek során megmutatták nekünk a környezetet, az államot (Iowa állam nagyobb, mint Magyarország), s élénk tárták az emberek életét. Voltunk farmok vendégei, és megismerkedtünk az ottani, felettebb fejlett mezőgazdasági termeléssel; voltunk gyárakban, többek között a világhírű John Deere traktorgyárban, bankban, biztosítónál; jártunk egy vallási alapon szervezett kommunában;¹¹⁶ hajóztunk a Missiszipin, megismerkedtünk az állam fővárosával, Des Moines-nel. Voltunk amerikai író vidéki [villájában].¹¹⁷

E társas kirándulásokon túl a Writing Program rendszeresen rendezett szemináriumokat az egyetem keretében, felolvasásokat és előadásokat. A szemináriumokon többnyire a Program tagjai számoltak be a hallgatóságnak nemzeti irodalmuk fejlődéséről, ismertették munkásságukat nemcsak felolvasva műveikből, hanem levonatban át is nyújtva angol fordításukat. A fordításokat többnyire a Program amerikai munkatársai végezték a szerző együttműködésével – meg kell adni, példás odaadással. Ebben a programban néhány nevesebb helyi, vagy Iowába meghívott, ismert amerikai író is szerepelt. A kelet-európai íróknak külön költői estet rendezett a program, melynek során Daniel Weissbort¹¹⁸ professzor bevezetésében Nemes Nagy Ágnes versei Bruce Berlind angol fordításában hangzottak el.¹¹⁹ Szerepelt még Nino Nikolov (Bulgária), Artur Międzyrzecki, Julia Hartwig (Lengyelország) és egy jugoszláv (macedón) költő.

¹¹⁴ Artur Adam Międzyrzecki (1922–1996) lengyel költő, akinek felesége Julia Hartwig-Międzyrzecka (1921–2017) ugyancsak elismert költő volt. Együtt vettek részt az IWP rezidencián 1970-ben.

¹¹⁵ Haraszi Miklós (1945) író, újságíró, a magyarországi szamizdatmozgalom egyik alapítója, 1981–1989 között a *Beszélt* című szamizdat folyóirat szerkesztője. Haraszi 1978-tól 1980-ig nyugaton élt, Párizsból utazott Iowába.

¹¹⁶ Amana Kolónia, Iowa keleti részében levő hét faluból álló protestáns közösség, akiknek elődei az 1850-es években emigráltak német területről az Egyesült Államokba.

¹¹⁷ Az eredeti dokumentumban kiolvashatatlan volt a szó, a bekezdés és a mondat jellegéből erre következtettem.

¹¹⁸ Daniel Weissbort (1935–2013) költő, műfordító és irodalomtörténész, a *Modern Poetry in Translation* egyik alapító-szerkesztője.

¹¹⁹ NEMES NAGY, 1980. Bruce P. Berlind (1926–2014) költő és irodalomtörténész, a Colgate University professzora. Francia és német versek átültetése mellett pályája során számos magyar költőt fordított angolra (Illyés Gyula, Orbán Ottó, Oravecz Imre, Nemes Nagy Ágnes, Tandori Dezső).

A tulajdonképpeni munkát ezek a hetente kétszer vagy háromszor ismétlődő szemináriumok vagy előadások adták, mert a rajtuk való részvétel szükségessé tette a szereplő író lehetőségek szerinti megismerését, angol nyelvű írásainak elolvasását (ezt a Program rendelkezésünkre bocsátotta), és azoknak a problémáknak a végiggondolását, amelyeket a munkák vagy a nemzeti irodalmak egésze felvetett. Azt jelentette ez, hogy a Program résztvevőinek folyamatosan készülniük kellett, olvasva és gondolkozva tágítaniuk ismeretkörüket. Emellett a Program résztvevői az állandó érintkezés során, mert hiszen ebédeken, vacsorákon, partykon szüntelenül együtt voltunk, természetesen felkínálták egymásnak műveiket olvasásra. S a beszélgetések során is ismertették nemzeti irodalmuk sajátosságait. Így nemcsak a modern amerikai irodalom tanulmányozása állt előtűnk feladatként, hanem úgy mondhatnám, csaknem a világirodalomé. Éspedig nemcsak a nagy nemzetek irodalmáé, amelyben magyar író többnyire joggal hiszi magáról, hogy némileg jártas, hanem a legkülönbözőbb népek akár induló, akár megújulás vagy átalakítás alatt álló irodalmáé. Nem túlzok, ha azt mondom: a Program megfeszített munkát, próbára tevő szellemi jelenléte igényelt.

Ezt a feszítettséget és azt a feszültséget, amelyet az idegenben való élet a maga rengeteg nóvumával (a nyelvi megértés nehézségeivel megtévezve) jelentett, maximális figyelemmel és jóindulattal igyekeztek feloldani a Program szervezői és munkatársai. Hualing Nieh Engle kínai író, a Program igazgatója és férje, Paul Engle, a Program tanácsadója kivételes emberséggel és odaadással gondoskodtak az idegenség feloldásáról, a nehézségek kiküszöböléséről, a kölcsönös megbecsülés szelleméről. Egyszerűen mindannak feltételéről, hogy a Program betölthesse célját: szolgálhassa az írók és az irodalmak világvizonylatban tágas megismerését, a különbségeket és a különvéleményeket tisztelő, békés egymás mellett élés szellemében.

Amerika további megismerésére a Program egy szabadon választott, hosszabb utazás útiköltségét is fedezte tagjainak. Így utaztunk el a Program szünetében nov. 18-án, s néztük meg San Franciscót, Los Angelest, s jutottunk el Kaliforniában délre, egészen San Diegóig, a mexikói határ közelébe, s néztük meg az utazás befejezéseként a Grand Canyont. Ezenkívül, más alkalommal láttuk még Chicagót és New Yorkot. Még elutazásunk előtt, Lőrincze Lajos,¹²⁰ úgy is, mint a Magyarok Világszövetségének elnöke, két tekintélynek számító ottani magyart a figyelmünkbe ajánlott, s kérte, hogy vegyük fel velük az érintkezést. Mindkettő levélváltásunk és telefonbeszélgetéseink után vendégül látott bennünket. Így kerültünk Chicagóba Szathmáry Lajoshoz,¹²¹ hova egy irodalmi előadás tartására másodszor is elmentünk (ezt Mócsi Ferenc¹²² költő rendezte egy ma-

¹²⁰ Lőrincze Lajos (1915–1993) nyelvész, a Magyar Rádió Édes anyanyelvünk című nyelvművelő műsorának megalkotója.

¹²¹ Szathmáry Lajos (1919–1996) újságíró, író, gasztronómus, műgyűjtő. 1944-ben katonaként a német visszavonulással Németországba került, 1951-ben emigrált az Egyesült Államokba, ahol sikeres szakács és gasztronómiai tárgyú műsorok és tárcák szerzője lett. Emellett rendszeresen publikált a magyar emigrációs lapokban és támogatta a nyugati magyar könyvkiadást.

¹²² Mócsi Ferenc (1947–2007) író, költő, a Chicagóban kiadott *Szivárvány* című folyóirat alapítója és szerkesztője. 1970-ben hagyta el Magyarországot, 1974-től élt az Egyesült Államokban.

gyar cukrászdában), majd New Yorkba, Püski Sándorékhoz,¹²³ hol néhány irodalmár magyarral szintén találkoztunk.

Utunk szellemi eredményeiről nehéz volna néhány sorban beszámolót adni. Olyan sokrétű volt, annyira tudattágító. Pusztán két tanulságot említünk meg:

1. A magyar irodalom a nemzeti irodalmak roppant sokaságában meglehetősen előnyös helyzetben van, mert kiformalódott hagyományai vannak és kialakult olvasóközönsége. Míg a fejlődő országok íróinak az a legnagyobb kérdése, hogy milyen nyelven írjanak (a volt gyarmatosítók nyelvén? törzsi nyelven? a hagyomány által megszentelt, de nem beszélt nyelven?) és kinek, milyen és mennyire olvasni tudó rétegeknek, addig ezek irodalmunkban eldöntött problémák. A magyar irodalom és művészet érdeklődésre számíthat a magasabb műveltségű körökben, s főleg a költészet terén Magyarország a világnyelvek után tisztos középhatalomnak számít. Kultúránknak rangja van, kimagasló költőinket számontartják. A Program évekkel ezelőtt már kiadott egy válogatott József Attila-kötetet; Radnóti-ról, Illyésről, Weörestől és számos más mai költőnkéről tudnak. A Vajda Miklós-féle antológiát, valamint a New Hungarian Quarterlyt elég sokan ismerik.

2. A külföldi magyarok nemzeti kapcsolódása ügyében a Magyarok Világszövetségének, anyanyelvi konferenciáknak munkálkodása kiemelkedően fontosnak tetszik. Az ott született második nemzedék magyarságtudata erősítéséért, magyar kultúrával való ellátásáért jó volna még tovább fokozni erőfeszítéseinket.

Végezetül még megemlíjük, hogy a Program nemcsak megfelelő szellemi gondoskodással segítette munkánkat, hanem anyagi lehetőségeinket is bőségesen biztosította.

Egyetlen terv volt csupán, ami nem valósult meg idejében. Meghívólevelükben a Program vezetői kilátásba helyezték Nemes Nagy Ágnes válogatott verseinek angol fordításban való kiadását, és a kötet megjelenésekor egy magyar hét rendezését, a magyar nagykövetség kulturális vezetőinek, a fordítónak és az érdeklődőknek a meghívásával. Sajnos azonban a nyomdai átfutás elúsztotta a már imprimált könyv megjelenését. Az ünnepélyes átadás elmaradt. A válogatott versek című könyv csak 1980 elején fog megjelenni.

Hadd zárjuk azzal ezt a jelentést, hogy mindazoknak a kulturális szervezeteknek, amelyek kiküldetésünket elősegítették, az Országos Ösztöndíjtanácsnak, a Kulturális Minisztériumnak, valamint a Kultúrkapcsolatok Intézetének [sic!] köszönetet mondunk.

Nemes Nagy Ágnes
Lengyel Balázs

1980. január 10.

¹²³ Püski Sándor (1911–2009) a népi írók műveit megjelentető Magyar Élet Könyvkiadó alapítója, az 1943-as szárszói találkozó egyik szervezője. 1962-ben hamis vádakkal bebörtönözték, majd egy év múlva szabadult. Feleségével 1970-ben az Egyesült Államokba emigrált, New York magyar negyedében, a 2. sugárúton 1974-től könyvesboltot üzemeltetett.

8.

Bart István beszámolója: Útjelentés¹²⁴

[Budapest, 1981. január ?]

1980. augusztus 31-től december 24-ig az USA-ban tartózkodtam, és részt vettem a University of Iowán, az International Writing Program keretében megrendezett szemináriumsorozaton.

Mivel a Programnak már több magyar résztvevője is volt, erről aligha szükséges részletesebben beszámolni; csupán azt szeretném megállapítani, hogy a Program szervezői által biztosított körülmények minden tekintetben megfelelnek a végtére is korlátozott időtartamú tartózkodásra érkező, és komoly munkára készülő résztvevők igényeinek. Mint az eddigi években, az idén is igen nagy létszámú volt a csoport (35 fő, akik közül néhányan csak egy hónapot töltöttek Iowában), amelyben összesen 29 ország volt képviselve. (Argentína, Brazília, Belgium, Bulgária, Kínai NK, Egyiptom, Finnország, Franciaország, Hongkong, Magyarország, India, Indonézia, Írország, Izrael, Japán, Mexikó, Hollandia, Nigéria, Lengyelország, Románia, Svédország, Tajvan, Trinidad, Törökország, Uruguay, Venezuela, Jugoszlávia és Nagy-Britannia). A résztvevők között akadt néhány nemzetközi hírnévnek örvendő jeles költő és író is, mint például Aj Csing,¹²⁵ a költő Kínából, Earl Lovelace,¹²⁶ az angol nyelvű regényíró Trinidadból, Liliana Sztefanova,¹²⁷ a költőnő Bulgáriából, George Bălăiță,¹²⁸ a román regényíró és Jarkko Laine,¹²⁹ a kitűnő finn költő. (Egy praktikus megjegyzés a Program jövőjéről magyar résztvevőinek hasznára: noha az angol nyelvtudás elvileg nem előfeltétele a részvételnek, nyelvismeret, sőt viszonylagos magas szintű nyelvismeret nélkül nem lehet bekapcsolódni a Program munkájába, melyben óhatatlanul részt vesz mindig néhány anyanyelvi vagy csaknem anyanyelvi angolt beszélő is – a trinidadai, az indiai, az írek, az angol stb. –, de még maga az élet hétköznapi lebonyolítása is súlyos nehézségekbe ütközik enélkül. Tanúja voltam néhány angolul nem tudó kollégám kínlásának.)

Mint műfordítónak páratlan élmény volt számomra nemcsak az amerikai angol nyelv működésének tanulmányozása, de még ennél is inkább a megismerkedés az amerikai mindennapok reáliáival, vagyis röviden, az amerikai irodalom színhelyeivel. Mondhatom, hogy nem egy tekintetben merőben más fényben látom ezt az irodalmat, melynek szerkesztésével, válogatásával és nem utolsósorban a fordításával immár több mint tíz éve foglalkozom. Hozzájárul ehhez az érzéshez nem utolsósorban az is, hogy

¹²⁴ MNL OL XIX-A-33-a, 265. d.

¹²⁵ Aj Csing (Ai Qing) (1910–1996) a modern kínai irodalom jelentős költője. A közismert képzőművész, Ai Weiwei apja.

¹²⁶ Earl Wilbert Lovelace (1935) trinidadai prózaíró, drámaíró és újságíró.

¹²⁷ Liliana Sztefanova (1929–2021) bolgár prózaíró és költő.

¹²⁸ George Bălăiță (1935–2017) román író.

¹²⁹ Jarkko Aarre Juhani Laine (1947–2006) finn költő, prózaíró és műfordító.

módom volt belepillantani az amerikai irodalmi élet szerkezetébe, szerveződésének módjába, némi fogalmat szereztem arról, milyen csatornákon bonyolódik, azaz egyszerűen jobban látom feladatainkat és lehetőségeinket – egyrészt, mint kiadói szerkesztő, másrészt pedig, mint a PEN Club újszerűtű tisztségviselője is. Nagyon tanulságos volt az a jó néhány óra is, amit az Iowai Egyetem Írásművészeti Tanszékének (Creative Writing Program) hallgatóival és tanáraival eltöltöttem. Az intézmény a maga nemében a legrégibb, s máig a legnagyobb és a legjobb hírnévnek örvendő tanszék az USA-ban. Költőket, prózaírókat és újabban műfordítókat nevel – jó néhány ma már Amerika-szerte neves és befutott író-költő volt hallgatójuk, s a jelenlegi vagy hajdani tanárok névsora is tiszteletet parancsol, bármit gondoljunk is különben az „írásművészet oktatásáról”. Mindenesetre tudomásul kell vennünk, hogy az USA irodalmi életének egyik sarokpontja ezekben az intézményekben van személyileg és helyileg is. (Ez talán elsősorban a PEN Club számára tanulság.) Magam – érdeklődésemnek és céljaimnak is megfelelően – mindenekelőtt a műfordítók szemináriumain forgolódtam; előadtam, szemináriumot vezettem, hol egymagam, hol Peter Jay-jel, a kitűnő fiatal angol költővel (Pilinszky „másik” angol fordítójával és egyben kiadójával) közösen.¹³⁰ Emellett természetesen részt vettem a Program – ettől elkülönülő – munkájában is, amely főként felolvasásokból (ezt követőleg eszmecsere), illetve vitákból, kerekasztalokból (pl. „Mit jelent Európa az európai írónak?”) állt.

A Programnak szerves részét képezik az utazások. Az útiköltséget (bizonyos határig) a vendéglátó szerve (International Institute of Education) fedezi, a (borsos) szállodaköltségeket a vendég viseli. Az IIE felkérésre aprólékosan – a városnézésig és költőkkel, írókkal való találkozások megbeszéléséig bezárólag – megszervezi az úti programot. Kitűnően felépített szervezet, amelynek az ország nagyvárosaiban mindenhol vannak irodái.

Magam a Chicago – New Orleans – Los Angeles – San Francisco – Salt Lake City – Washington – New York útvonalat jártam be. Útközben számos érdekes és tanulságos találkozásom volt; köztük nem egy olyan is, amely talán hasznosítható lenne a magyar irodalom terjesztésében – javaslatok magyar különszámok megszervezésére (The New Orleans Review, The San Francisco Review of Books), néhány kötet és fordítás terve (pl. Krúdy-válogatás, Ady-fordítás). Mindezekről a lehetőségekről, s talán ápolandó kapcsolatokról részletesen beszámoltam washingtoni követségünk kulturális tanácsosának, Keszthelyi Tibornak.¹³¹

A magyar irodalom terjesztésének lehetőségeit mérlegelve úgy látom, hogy az irodalmi légkör kedvező – egyrészt azért, mert az eddigi kitartó erőfeszítések eredményeként a magyar irodalom ma már (legalábbis egy szűk, irodalmi közönség körében) feltűnt a láthatáron, másrészt pedig azért, mert az USA-ban ma hallatlanul nagy érdeklődés mutatkozik a fordítások iránt általában (persze nem a széles könyvpiacra), ami viszont

¹³⁰ Peter Jay (1945) angol költő, az 1968 óta működő Anvil Press alapító szerkesztője. Pilinszky művei mellett neves román költőket is fordított (Ana Blandiana, Ștefan Aug. Doinaș, Nichita Stănescu).

¹³¹ Keszthelyi Tibor (1932–1993) irodalomtörténész, műfordító, afrikanista, diplomata. A Helon László írói álnevet használta. Az 1950–1960-as években többször volt a New York-i magyar ENSZ-képviselet munkatársa, majd az 1980-as években a washingtoni magyar követségen volt kulturális tanácsos.

a kisebb-nagyobb folyóiratok és a kisebb, de irodalmilag igényes könyvkiadók elszaporodásának köszönhető. Ezt az elvi lehetőséget természetesen tekintélyes mértékben befolyásolhatja egyrészt az általános gazdasági helyzet folyamatos romlása, másrészt az amerikai kultúrpolitika, amely a jövőben valószínűleg szűkkeblűbben fogja támogatni ezeket a kis irodalmi vállalkozásokat, mind eddig. Sok függ továbbá természetesen attól is, hogy mi milyen anyagi eszközökkel rendelkezünk (meghívások, PEN fordítói program stb.). A nagy amerikai kiadók azzal párhuzamosan, hogy mind több veszíti el önállóságát és kerül arctalan konzorciumok tulajdonába – egyre kommerciálisabbak lesznek, a könyv egyre inkább úgy kezelik, mint bármely más – romlandó – árucikk, azaz kevés kivételtől eltekintve a kiadókat csak a gyors haszon érdekli. Ez olyan méreteket kezd ölteni (a független könyvkiadók kihalása, a konzorciumok zsarnoki egyedurialma, a monopóliumok kialakulása), hogy az írószövetség (Author's Guild) közbenjárására a törvényhozás is foglalkozni fog megfélemezésének lehetőségével, például trösztellenes törvény alkalmazása révén. Mindenesetre annyi nyilvánvaló, hogy nekünk csakis az egyetemi kiadókat és a konzorciumok számára érdektelen – irodalmi – területen mozgó kis vállalkozásokat, folyóiratokat (szintén egyetemi orgánumok) érdemes célba vennünk. De természetesen meglévő kapcsolataink is ebbe az irányba mutatnak. Ez sem lebecsülendő lehetőség persze, mert az a közönség, amelyre számíthatunk, természetesen ismeri és figyelemmel kíséri ezeket az orgánumokat, már amennyire ez a hihetetlenül decentralizált USA-ban egyáltalán lehetséges. Tanulságos volt látni a PEN szívsó fordítói munkájának néhány előre kiszámíthatatlan, véletlenszerű (mégis talán törvényszerű) eredményét is: Pilinszky János neve és jelentőségének tudata San Franciscóban pl. az ott felolvasó Thomas Tranströmer,¹³² tehát svédországi kerülővel jutott el, Weöres Törökországba az Angliában megjelent kötettel érkezett meg, azonnal fordítói vágyakat keltve iowai török kollégámban – de több ilyen példát is említhetnék. Megjegyzendőnek tartom továbbá azt is, hogy a New Hungarian Quarterly továbbra is betölti hivatását; sokfelé találkoztam heverő vagy bekötött példányaival. Felmérhetetlen jelentősége van annak, hogy az USA-ban, melynek zömében alig-alig hallatszík el a külvilág hangja, rangos intézmények könyvtárainak szabadpolcán hiteles információk állnak rendelkezésre Magyarországról.

Iowai tapasztalataimat értékelve szeretném hangsúlyozni, mennyire fontosnak tartom, hogy efféle szemináriumokon a lehetőség szerint a jövőben is részt vegyünk. Az Iowai Egyetem íróprogramja rangos, immár az egész országban ismert intézmény, számunkra pedig afféle sűrített nemzetközi terep, olyan dobogó, amelyről ha jól szólunk, szavunk messzire is elhangozhat.

Bart István

¹³² Tomas Tranströmer (1931–2015) svéd író, költő, műfordító. 2011-ben megkapta az irodalmi Nobel-díjat.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
XIX-I-7-dd, 61 d.
XIX-I-4, 123 d.
XIX-I-4-l, 21 d.
XIX-I-7-y, 15. d.
XIX-I-7-aa, 5. d.
XIX-J-4-x, 221. d.
XIX-A-33-a, 218, 223, 228, 243, 256, 261, 265. d.
- UIL The University of Iowa Libraries, Iowa City, Amerikai Egyesült Államok
Paul Engle hagyaték
- *
- BART
2000 BART István: *Amerikai–magyar kulturális szótár*, Budapest, Corvina, 2000.
- BÉKÉS
2022 BÉKÉS Csaba: *Hungary's Cold War: International Relations from the End of World War II to the Fall of the Soviet Union*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 2022.
- BENNETT
2015 Eric BENNETT: *Workshops of Empire: Stegner, Engle, and American Creative Writing During the Cold War*, Iowa City, University of Iowa Press, 2015.
- BEREND
1997 BEREND T. Iván: *A történelem – ahogyan megéltem*, Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1997.
- BERGHAHN
2002 Volker R. BERGHAHN: *America and the Intellectual Cold Wars in Europe*, Princeton, NJ, Princeton UP, 2002.
- BOLDIZSÁR
1971 BOLDIZSÁR Iván: *New York percről percre*, Budapest, Magvető, 1971.
- BYRNES
1976 Robert F. BYRNES: *Soviet–American Academic Exchanges, 1958–1975*, Bloomington, Indiana University Press, 1976.

- CAUTE
2003 David CAUTE: *The Dancer Defects: The Struggle for Cultural Supremacy During the Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2003.
- DAVID-FOX
2012 Michael DAVID-FOX: *Showcasing the Great Experiment: Cultural Diplomacy and Western Visitors to Soviet Union, 1921–1941*, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- DAVID-FOX
2014 Michael DAVID-FOX: *The Iron Curtain as Semi-Permeable Membrane: The Origins and Demise of the Stalinist Superiority Complex*, In: *Cold War Crossings*, szerk. Patryk BABIRACK – Kenyon ZIMMER, College Station, Texas A & M University Press 2014, 14–39.
- DRAGOSTINOVA
2021 Theodora DRAGOSTINOVA: *The Cold War from the Margins: A Small Socialist State On the Global Cultural Scene*, Ithaca, Cornell University Press, 2021.
- DULLER
2020 Matthias DULLER: *The anti-Communist politics of East-West scholar exchanges in the Cold War*, In: *Cultural Politics and Propaganda: Mediated Narratives and Images in Austrian–American Relations*, ed. Waldemar ZACHARASIEWICZ – Siegfried BEER, Vienna, Austrian Academy of Sciences Press, 2020, 327–345.
- ENGLE–TORREVILLAS–
NIEH 1987 Paul ENGLE – Rowena TORREVILLAS – Hualing NIEH (szerk.): *The World Comes to Iowa: Iowa International Anthology*, Ames, Iowa State University Press, 1987.
- EZRAHI
2012 Christina EZRAHI: *Swans of the Kremlin: Ballet and Power in Soviet Russia*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2012.
- FARKAS–MUND
é. n. FARKAS Attila Márton – MUND Katalin: *A „Nyugat” a Kádár-kor sajtójában*. é. n. Hálózati közlés: <http://hps.elte.hu/~km/nyugats.pdf>. (Utolsó letöltés: 2023. december 9.)
- FEJES
1970 FEJES Endre: *Generation of Rust*, ford. Sanford J. GREENBURGER – Teranece BRASHEAR, New York, McGraw Hill Book Company, 1970.

- FOSLER-LUSSIER
2015
Danielle FOSLER-LUSSIER: *Music in America's Cold War Diplomacy*, Oakland, University of California Press, 2015.
- GARA
1962
GARA László (szerk.): *Anthologie de la poésie hongroise. Du XXIIe siècle à nos jours*, Paris, Seuil, 1962.
- GERGELY
1976
GERGELY Ágnes: *A chicagói változat*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.
- GERŐCS
2021
GERŐCS Tamás: *Magyarország függő fejlődése. Függség és felzárkózás globális történeti perspektívában*, Budapest, Napvilág, 2021.
- HALL
1970
Virginia HALL: *Creative Arts Flourish in Iowa Soil*, In: *Kansas City Times*, 1970. június 19.
- HARGITTAI
2003
HARGITTAI István: *Életeink. Egy tudományos kutató találkozása a 20. századdal*, Budapest, Typotex, 2003.
- HIXSON
1998
Walter L. HIXSON: *Parting the Curtain: Propaganda, Culture, and the Cold War, 1945–1961*, New York, St. Martin's Press, 1998.
- HORVÁTH–KECSKÉS–
MITROVITS 2021
HORVÁTH Sándor – KECSKÉS D. Gusztáv – MITROVITS Miklós (szerk.): *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2021.
- KOSZTRICZ
2015
KOSZTRICZ Anna: *A Kulturális Kapcsolatok Intézete*, In: *Archivnet* (2015) 4. sz. Hálózati közlés: https://archivnet.hu/politika/a_kulturalis_kapcsolatok_intezete.html. (Utolsó letöltés: 2023. december 9.)
- KRAMER
2009
Paul A. KRAMER: *Is the World Our Campus? International Students and U.S. Global Power in the Long Twentieth Century*, In: *Diplomatic History*, 33. (2009) 5. sz. 775–806.
- LÁSZLÓ
2019
LÁSZLÓ Szabolcs: *Promoting the Kodály Method during the Cold War: Hungarian Cultural Diplomacy and the Transnational Network of Music Educators in the 1960s and 1970s*, In: *Múltunk: Openness and Closedness. Culture and Science*

- in Hungary and the Soviet Bloc After Helsinki* (különszám) (2019) 107–140.
- LÁSZLÓ
2020
- LÁSZLÓ Szabolcs: *The Shock of Seeing the Freedom of American Life: The Iowa International Writing Program as Cultural Diplomacy during the Cold War*, In: *The Annals of Iowa*, 78. (2020) 2. sz. 153–185.
- LÁSZLÓ
2021a
- LÁSZLÓ Szabolcs: *We Understand Each Other: Writers from Eastern Europe and the Global South at the International Writing Program (1970s)*, In: *The Cultural Cold War and the Global South: Sites of Contest and Communitas*, szerk. Kerry BYSTROM – Monica POPESCU – Katherine ZIEN, London, Routledge, 2021, 92–108.
- LÁSZLÓ
2021b
- LÁSZLÓ Szabolcs: *‘Az új kalandozások kora’: A Kulturális Kapcsolatok Intézetének működése az 1960–70-es években*, In: *Felsőoktatási intézményeink külkapcsolatai a 20. században*, szerk. LENGVÁRI István, Pécs, PTE Egyetemi Levéltár, 2021, 63–85.
- LÁSZLÓ
2022a
- LÁSZLÓ Szabolcs: *A transznacionalitás privilégiuma: Hidegháborús utazások típusai az államszocialista Magyarországon*, In: *A nyitott zárt ország*, szerk. TAKÁCS Róbert, Budapest, Napvilág, 2022, 63–92.
- LÁSZLÓ
2022b
- LÁSZLÓ Szabolcs: *‘They Were All Looking West’: Robert F. Byrnes’ Travel Report on Hungary in 1962*, In: *Hungarian Studies Review*, 49. (2022) 2. sz. 224–250.
- LÁSZLÓ
2022c
- LÁSZLÓ Szabolcs: *Nemes Nagy Ágnes az iowai Nemzetközi Íróprogramban*, In: *Ujkor.hu*, 2022. december 27.
- LÁSZLÓ
2023
- LÁSZLÓ Szabolcs: *Trans-systemic Mobility, Travel Reports, and Knowledge Acquisition in Cold War Hungary (1960s–70s)*, In: *European Review of History / Revue européenne d’histoire*, 30. (2023) 2. sz. 2204–233.
- LÁSZLÓ–DULLER
2023
- LÁSZLÓ Szabolcs – Matthias DULLER: *“Such Arbitrary and Rude Action”. István Deák’s Reports on his Expulsion from Hungary in 1973–74*, In: *Hungarian Studies Review*, 50. (2023) 1–2. sz. 130–156.

- NAGY
2017 NAGY Zsolt: *Great Expectations and Interwar Realities: Hungarian Cultural Diplomacy, 1918–1941*, New York – Budapest, Central European University Press, 2017.
- NEMES NAGY
1980 NEMES NAGY Ágnes: *Selected Poems of Ágnes Nemes Nagy*, fordította Bruce BERLIND, Iowa City, 1980.
- NEMES NAGY
2014 NEMES NAGY Ágnes: *Amerikai napló. Iowa, 1979* (A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta LENGYEL Balázs. A jegyzeteket kiegészítette BUDA Artila), In: NEMES NAGY Ágnes: *Magyarul és világon*, Budapest, Helikon, 2014, 139–315.
- NYE
1990 Joseph S. NYE, JR.: *Soft Power*, In: *Foreign Policy*, 80. (1990) 153–171.
- ORBÁN
1977 ORBÁN Ottó: *Where Does the Poet Come from?* In: *New Hungarian Quarterly*, (1977) 67. sz. 93–97.
- ORBÁN
1978 ORBÁN Ottó: *Honnan jön a költő?* In: *Új Írás*, 1978. szeptember 1. 9. sz. 123–128.
- ORBÁN
1991 ORBÁN Ottó: *A hangos amerikai*, In: *Élet és Irodalom*, 1991. április 12. 15. sz. 7.
- PATAKI
1963 PATAKI János: *Magyarország kulturális kapcsolatai*, In: *Pártélet*, 8. (1963) 11. sz. 53.
- PÉTERI
2004 PÉTERI György: *Nylon Curtain: Transnational and Trans-systemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe*, In: *Slavonica*, 10. (2004) 2. sz. 113–123.
- PREVOTS
1998 Naima PREVOTS: *Dance for Export: Cultural Diplomacy and the Cold War*, Middletown, Wesleyan University Press, 1998.
- RICHMOND
2004 Yale RICHMOND: *Cultural Exchange and the Cold War: Raising the Iron Curtain*, University Park, Penn State University Press, 2004.

- ROTH-EY
2022
Kristin ROTH-EY (szerk.): *Socialist Internationalism and the Gritty Politics of the Particular: Second-Third World Spaces In the Cold War*, London, Bloomsbury Academic, 2022.
- SAUNDERS
2000
Frances Stonor SAUNDERS: *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*, New York, New Press, 2000.
- SCOTT-SMITH
2008
Giles SCOTT-SMITH: *Networks of Empire: The US State Department's Foreign Leader Program in the Netherlands, France, and Britain 1950–70*, Brussels, Peter Lang, 2008.
- SOMLAI
2009
SOMLAI Katalin: *Ösztöndíjjal Nyugatra a hatvanas években: Az Országos Ösztöndíj Tanács felállítása*, In: *Kádárizmus: Mélyfúrások*, szerk. TISCHLER János, Budapest, 1956-os Intézet, 2009, 273–314.
- SOMLAI
2010
SOMLAI Katalin: *'Kiutazása érdekünkben áll.' A nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban*, In: *Kádárizmus: Átereszek*, szerk. KOZÁK Gyula, Budapest, 1956-os Intézet, 2010, 241–262.
- STENSRUD
2014
Ingeborg STENSRUD: *'Soft Power' Deployed. The Ford Foundation's Fellowship Programs in Communist Eastern Europe in the 1950s and 1960s*, In: *Monde(s)*, (2014) 6. sz. 111–128.
- SÜKÖSD
1979
SÜKÖSD Mihály: *Hippivilág*, Budapest, Kozmosz, 1979.
- SZÁSZ
1973
SZÁSZ Imre: *Száraz martini koktél*, Budapest, Szépirodalmi, 1973.
- SZELÉNYI
1982
SZELÉNYI Anna: *Midwesti bizalom*, In: *Élet és Irodalom*, 1982. április 16. 6.
- TAKÁCS
2022
TAKÁCS Róbert (szerk.): *A nyitott zárt ország. Kulturális és tudományos érintkezések az 1970-es és 1980-as években Magyarország és a Nyugat között*, Budapest, Napvilág, 2022.

- UJVÁRY
2013
- UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*, Budapest, Ráció, 2013.
- UNGVÁRY
2006
- UNGVÁRY Krisztián: *A beszerzés és az útibeszámoló. Tudósok az állambiztonság célkeresztjében*, In: *Élet és Irodalom*, 2006. május 19. 8–9.
- VAJDA
2009
- VAJDA Miklós: *Anyakép amerikai keretben*, Budapest, Magvető, 2009.
- VARGA
2021
- VARGA Zsuzsanna: *The Hungarian Agricultural Miracle? Sovietization and Americanization in a Communist Country*, Lanham, Lexington Books, 2021.
- VON ESCHEN
2006
- Penny VON ESCHEN: *Satchmo Blows up the World: Jazz Ambassadors Play the Cold War*, Cambridge, Harvard University Press, 2006.
- WILL
1971
- Frederic WILL (szerk.): *Micromegas: A Hungarian Issue*, 4. (1971) 2. sz.
- ZHUK
2013
- Sergei Zhuk: *Academic Détente: IREX files, academic reports, and 'American' adventures of Soviet Americanists during the Brezhnev Era*, In: *Cahiers Du Monde Russe*, 54. (2013) 1–2. sz. 297–328.

Források az ungvári magyar konzulátus megnyitásához (1989–1991)¹

A magyar–ukrán alapszerződés aláírását megelőzően egyértelműen az ungvári konzulátus 1991. augusztusi megnyitása volt az egyik legjelentősebb lépés a két ország kapcsolatrendszerében, ennek kapcsán azonban a rendszerváltáson átívelő együttműködésről és több hónapos (ha nem többéves) egyeztetések sokasága eredményéről beszélhetünk. Ugyanakkor nem az akkor megnyitott konzulátus volt az első külképviselet az ukrán tagköztársaságon belül hivatalosan Kárpátontúli területként ismert régióban.

Kárpátalján az első külképviseleti szervek a két világháború között jelentek meg. A lengyel állam 1928. július 1-jei hatállyal nyitotta meg az ungvári alkonzulátusát.² Az újonnan szervezett diplomáciai képviseletet a lengyel külügyminisztérium a Kassai Konzulátus alárendeltségébe helyezte. 1933. július 1-jével az ungvári alkonzulátust konzulátusi rangra emelték,³ a Kassai Konzulátus megszüntetésével pedig ez utóbbi illetékességébe tartozó területet is az ungvári konzulátus fennhatósága alá vonták.⁴ Az ungvári lengyel külképviselet a város első bécsi döntés értelmében végbement Magyarországhoz való visszacsatolását követően is működött, sőt, 1938-ban Huszton is elkezdte működését egy lengyel konzulátus.⁵ Mivel utóbbinak az épülete Huszton még nem állt készen, így annak székhelye Nagyszőlős lett.⁶ Ezzel párhuzamosan a megcsonkított csehszlovák államban autonómiát kapott Kárpátalja is elkezdte kiépíteni külkapcsolatait. 1938. december 14-én román,⁷ 1939. február 13-án pedig német konzulátus települt Husztra.⁸ 1939-re azonban ezek a külképviseletek megszűntek. Habár 1921 júliusában a Ruszinszkoí Magyar Hírlap felvetette egy magyar konzulátus létesítésének szükségességét Ungváron,⁹ ez a két világháború közötti időszakban nem valósult meg. A konzuli feladatokat az 1927. augusztus 16-án felállított pozsonyi konzulátus látta el.¹⁰

¹ A közlemény az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválósági Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² A Fedinec Csilla által szerkesztett, *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944* című kötetben a lengyel külképviselet megnyitása 1928. július 25-i dátummal szerepel. FEDINEC, 2002, 175.

³ CICHORACKI–DĄBROWSKI, 2014, 196.

⁴ BESTRY, 2005, 93–94.

⁵ Uo., 102.

⁶ FEDINEC, 2002, 303; BESTRY, 2005, 102; SKIBNIEWSKI, 2018, 15.

⁷ FEDINEC, 2002, 306.

⁸ Uo., 315.

⁹ Uo., 88.

¹⁰ *Pozsonyban m. kir. konzulátus felállítása*. In: *Külügyi Közlöny*, 7. (1927) 11. sz. 76–77.

A Szovjetunióhoz csatolt Kárpátontúli területen először 1947-ben merült fel a magyar külképviselet felállításának gondolata,¹¹ tehát a rendszerváltás időszakára az ungvári konzulátus megnyitásának ötlete nem volt teljesen új keletű. Erről Szekfű Gyula moszkvai magyar követ egyik 1947. március 4-ei jelentésében olvashatunk. A jelentésben Szekfű egyebek mellett azzal kapcsolatban érdeklődött Vlaszov követtől,¹² a szovjet külügyminisztérium balkáni osztályának vezetőjénél, hogy arra való tekintettel, hogy a Szovjetunió addigra Budapesten és Győrben is volt konzulátusa, illetve hogy Debrecenben és Szegeden is terveztek külképviseleteket létesíteni, „*milyen fogadtatásra találna [az] illetékes szovjet köröknél, ha a magyar kormány hasonló kérelemmel fordulna a Szovjetunióhoz, elsősorban Kárpátukrajnát véve számításba ebből a szempontból*”.¹³ Akkor a szovjet követ amellest, hogy a külügyminisztérium vezetőségével való megbeszélést követően kilátásba helyezte a felvetett kérdés megválaszolását, az esetlegesen felállítandó magyar konzulátus irodáinak, a berendezésnek, továbbá a személyzet lakhatását illető kérdések rendezésében vélt komoly akadályt látni. Végül a kezdeményezés el is halt, és bő negyven évig érdemben elő sem került.

A szovjet-ukrán–magyar külkapcsolatok első lépését a kijevei főkonzulátus 1969-es megnyitása jelentette.¹⁴ Ekkor még nem merült fel, hogy Kárpátalján külképviseletet vagy konzuli szolgálatot kellene ellátnia a magyar államnak. A konzuli szolgálat kérdése ily módon csak 1988–1989-ben került napirendre ismét.

1988. november 23–25-én Páldi András kijevei magyar főkonzul Ungvárra látogatott a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 70. évfordulója tiszteletére szervezett rendezvényre,¹⁵ ahol megbeszélést folytatott Henrih Bandrovskijjal, a Kárpátontúli terület pártbizottságának első titkárával. A beszélgetés során több, a kárpátaljai magyarságot érintő ügy került szóba: a KMKSZ¹⁶ megalakulása, az ungvári Hungarológiai Központ megalapítása, magyar kulturális központ megnyitása a térség magyar nemzetiségű lakossága érdekében, egyszerűsített határforgalom elősegítését célzó határátkelőhelyek létesítése és működtetése.¹⁷ Ezekkel egyidejűleg viszont a kárpátaljai megyei pártbizottság olyan problémákat is felvetett, melyek megoldásához Páldi hozzájárulását kérte. A magyar főkonzul látogatása kapcsán a megyei pártbizottság Külügyi Kapcsolatok és Ideológia Osztálya részéről összeállított hivatalos tájékoztató anyag mellékleteként külön kérdéslista is született olyan témákról, mint közös szovjet–magyar

¹¹ LÁZÁR, 1998, 151; FEDINEC, 2015, 180.

¹² Andrej Petrovics Vlaszov (1905–1983) szovjet diplomata, 1944–1948 között volt a szovjet külügyminisztérium balkáni osztályának vezetője, azután 1966-ig a szovjet MID Konzuli Osztályának a vezetője. 1966-tól nyugdíjba vonult.

¹³ LÁZÁR, 1998, 150–151.

¹⁴ MKÉ 1969, 56. Az első kijevei főkonzul, Kovács Vilmos 1969. március 12-én kapta meg kinevezését. BARÁTH–GECSENYI, 2015, 131.

¹⁵ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 76. doboz. Szovjetunió 145-27. 001624/1. Megbeszélés H. Bandrovskijjal, a Kárpátontúli terület első titkárával és a felmerült kérdésekkel kapcsolatos 5 darab melléklet, 1988. november 28.; DAZO F. PR-1. Op. 30. Od. zb. 140. 39–42.

¹⁶ Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

¹⁷ DAZO F. PR-1. Op. 30. Od. zb. 140. 39–40.

cipőgyártó cég megnyitása, a megnövekedett utasforgalomra való tekintettel egy közvetlen Ungvár–Debrecen közötti autóbuszjárat indítása, kulturális intézet megnyitása Beregszászon, illetve a kölcsönösség jegyében megvalósuló felsőoktatási mobilitás lehetővé tétele.¹⁸ A felsoroltakon túl a dokumentumban – nem utolsósorban – egy lengyel mintát követő, Ungvárra akkreditált magyar konzuli képviselő létrehozásának lehetővé tétele, a magyar fél ehhez való hozzájárulásának, s az ügyben való kezdeményezésének kérése is szerepelt.¹⁹ Ekkor még Páldi úgy nyugtázta a javaslatot, hogy „*érdekesnek tartottam és megígértem, hogy továbbítom*”.²⁰ Mindamellet, azt meg lehet állapítani, hogy a kárpátaljai megyei pártvezetőség által felvetett hasonló jellegű kérést a magyar külképviselet megnyitásáról elsősorban nem más, mint a két fél közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok közvetlen és gördülékeny megvalósíthatósága, az új vállalati kapcsolatok létesítésének tervei ösztönözték, s nem volt – nem is lehetett – klasszikusan vett (kül)politikai tartalma.²¹ Mint ahogyan azt visszaemlékezéseiben Páldi is találoán megjegyzi, „*a Szovjetunió kormánya a végsőkig kitartott a külpolitika monopóliuma mellett, a köztársaságok határon túli próbálkozásait a központi hatalom gyengítésére, a föderáció lazítására irányuló törekvésnek fogta fel*”.²²

Valódi lökést az ungvári külképviselet ügyének viszont Grósz Károly 1989. április 3-i – mindössze félnapos – kárpátaljai látogatása hozta.²³ Habár sem szovjet-ukrán, sem magyar részről nem maradt fenn annak nyoma, hogy a Grósz-látogatáson előkerült volna a konzuli szolgálat ügye,²⁴ Bandrovskij alighanem előhozhatta a találkozón ezt a kérdést. Erre utal, hogy a Grósz kíséretéhez tartozó Major László pártszóvivő arra kérte a kijevi főkonzult, hogy terjesszen fel egy, az ungvári konzulátus felállítására vonatkozó javaslatot. Ezt Páldi egy héttel az MSZMP-főtítkár kárpátaljai látogatását követően, április 10-én meg is tette.²⁵ Az MSZMP főtítkár támogatásával a fölvetett kérdésben előrelépés született, viszont Páldi érveléseivel ellentétben nem egy állandó konzuli képviselő kezdte meg működését akkor Ungváron – 1989 júniusában csak a kijevi főkonzulátus ungvári fogadónapjainak időszaka kezdődhetett meg.²⁶

Az első hónapok tapasztalatai rámutattak arra, hogy a havi nyolc órát kitevő konzuli fogadónapok aligha alkalmasak a havonként 50-60 szovjet állampolgár ügyének intézé-

¹⁸ Uo., 43–44.

¹⁹ Uo., 44.

²⁰ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 76. doboz. Szovjetunió 145-27. 001624/1/89. Bandrovskij elvtárs javaslatai a határmenti kapcsolatok fejlesztésére, 5. sz. melléklet. 1988. november 28. 2.

²¹ DAZO F. PR-1. Op. 30. Od. zb. 140. l. 44.

²² PÁLDI, 1996, 188.

²³ Grósz Károly kárpátaljai látogatásával kapcsolatban bővebben lásd SERES, 2023a; SERES, 2023b.

²⁴ CDAHO F. 1. Op. 32. Od. zb. 2664. l. 50–53; DAZO F. PR-1. Op. 33. Od. zb. 52. l. 1–30. Magyarországi primer források Grósz Károly kárpátaljai látogatását illetően eddig nem ismertek. Vö. SERES, 2023a.

²⁵ PÁLDI, 1996, 191. Vö. MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 001623. Javaslat főkonzulátus felállítására Ungváron. (A megnevezés a dosszién feltüntetett címet takarja, viszont maga a vonatkozó dokumentum eredeti tárgya a következő: „Néhány javaslat Grósz elvtárs Kárpátaljai látogatása utáni teendőkre”, 1989. április 10. Lásd SERES, 2023b.)

²⁶ PÁLDI, 1996, 190–191.

sére.²⁷ Ezért az I. Területi Főosztály szeptember 13-án részletes, költségtervvel is ellátott javaslatot nyújtott be a konzulátus létrehozására.²⁸ Mi több, a Minisztériumi Titkárság 1989. október 3-án arról értesítette Monori Istvánt, hogy az ungvári magyar konzulátus létesítésével kapcsolatban beterjesztett javaslatát az előző napon megtartott külügy-minisztériumi értekezleten elfogadták.²⁹

Szűrös Mátyás 1989. október 14-i kijevei látogatása idejére a magyar kormány már kormányzati szinten is felvállalta a konzuli szolgálat folyamatossá tételét, valamint felvetették egy önálló konzuli kirendeltség létrehozását is.³⁰ 1989. november 6-án minisztertanácsi határozat is született a konzulátus létesítésének szándékáról. A konzuli fogadónapokat a terveknek megfelelően sikerült elindítani,³¹ de az I. Területi Főosztály Önálló Szovjet Osztályának az ungvári konzulátus megnyitására előirányzott 1990. január 1-jei dátuma³² illuzórikusnak bizonyult. Ebben elsősorban nem a magyarországi rendszerváltás politikai bizonytalanságai játszottak közre – mivel a Németh- és az Antall-kormány egyaránt konzekvensen képviselte a konzulátus megnyitásának kérdését –, hanem az önállósulandó szovjet-ukrán fél, valamint a moszkvai központ konfliktusai, a peresztrojka egyre nehezebben kezelhető, nem szándékolt következményei, melyek csakhamar a szovjet állam darabokra hullását okozták. 1990 első felében az újonnan megválasztott Verhovna Rada politikájával kapcsolatos bizonytalanságok, 1990–1991 fordulóján pedig az új szovjet szövetségi alkotmánnyal kapcsolatos viták hátráltatták a magyar–szovjet-ukrán kapcsolatépítést.³³

Az új magyar külügy is felvállalta az ungvári külképviselet ügyét, többek között akkor is, amikor 1990. augusztus 23–26. között a magyar fél meghívására Anatolij Zlenko frissen megválasztott ukrán külügyminiszter munkalátogatást tett a magyar fővárosban.³⁴ Anatolij Zlenko és Jeszenszky Géza az év augusztusi első találkozásán a magyar fél azt javasolta, hogy a kölcsönösség jegyében a felek nyissanak külképviseleteket egymás országában. Így az ungvári magyar konzulátussal párhuzamosan szó

²⁷ MNL OL XIX–J–1–j 1989. 86. doboz. Szovjetunió 145-9. 003659. Páldijelentése a Külügyminisztériumnak. 1989. szeptember 14.

²⁸ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 001623/1. Javaslat magyar konzulátus létesítésére Ungváron, 1989. szeptember 13.

²⁹ MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 111623/1/90. Kivonat az 1989. október 2-ai Miniszteri Értekezlet Emlékeztetőjéből.

³⁰ MNL OL XIX–J–1–j 1989. 83. doboz. Szovjetunió 145-13. 003861. Javaslat Szűrös elvtárs kárpátaljai tárgyalásai során felvethető kérdésekhez, 1989. október 13. 2.

³¹ „A konzuli szolgálat Ungváron történő beindítását az év második negyedében látjuk megvalósíthatónak.” Bővebben lásd az 5. sz. dokumentumot!

³² MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 001623/1. Javaslat magyar konzulátus létesítésére Ungváron, 1989. szeptember 13. Lásd az 1. dokumentumot!

³³ PALÁDI, 2021a.

³⁴ CDAHO F. 1. Op. 32. Od. zb. 2793. l. 76–77. Jelentés Anatolij Zlenkónak, az Ukrán SZSZK külügyminiszterének a Magyar Köztársaságba történő látogatásáról 1990 augusztusában.; MNL OL XIX–J–1–j 1990. 72. doboz. 002526/1. Tárgyalási témavázlat Jeszenszky Géza részére az A. M. Zlenko ukrán külügyminiszterrel folytatandó megbeszéléshez, 1990. augusztus 22.

esett arról, hogy a későbbiekben az ukrán fél is megnyithassa külképviseletét Magyarországon területén.³⁵

Habár a magyar–ukrán konzuli egyezményre vonatkozó tárgyalások 1990 végére megfeneklettek,³⁶ a külügyminisztérium a külképviseleti rendszer bővítése során számolt az ungvári képviselet felállításával is:

„A szomszédos országokban elsődleges feladat annak biztosítása, hogy a külképviseleti rendszerünk igazodjon az ezekben az országokban lejátszódó folyamatokhoz. A helyzet alakulásától tegyük függővé, hogy milyen jellegű képviselet létrehozása (nagykövetség, főkonzulátus, konzulátus, érdekképviseleti iroda) válik szükségessé az egyes országokban. Főkonzulátus nyitása vált időszzerűvé Kolozsvárott (esetleg konzulátus nyitása más romániai városokban), Ungváron, Tallinnban vagy Vilniusban, Kisinyovban és Ljubljánban. A szovjetunióbeli és jugoszláviai változásoktól függően hosszabb távon indokolt lehet képviselet létesítése a nagy szovjet tagköztársaságokban, a hozzánk közel eső köztársaságokban és Horvátországban is.”³⁷

Az idézett külügyi koncepció két szempontból is figyelemre méltó. Egyfelől jól látható, hogy az ungvári képviselet ügye túlmutatott a magyar–szovjet–ukrán reláción, és egy átfogóbb, a szomszéd országokra, valamint a felbomlás jeleit mutató jugoszláv és szovjet állam tagköztársaságaira vonatkozó átfogóbb külképviseleti terjeszkedés részét képezte. Másfelől pedig, az aktuális külpolitikai helyzettől tették függővé a létrehozandó külképviselet típusát. Utóbbi probléma jelentőségét jól mutatja, hogy a kijevi főkonzul visszaemlékezésében akadályozó tényezőként az ungvári képviselet megnevezése körüli vitákat emelte ki: *„A terv az volt, hogy az ungvári konzulátus a kijevi főkonzulátus irányítása alatt áll majd. Amikor azonban a magyar külügy hivatalosan a Szovjetunió külügyminisztériumához fordult, jegyzékében nem konzulátus, hanem főkonzulátus szerepelt. Ez a rövid szó, a »fő«, hosszú ideig tartó vita és huzavona okozójává lett.”³⁸* A konzulátusi címmel bíró külképviselet megnyitása a kijevi vezetőséggel való egyeztetések után is létrejöhetett volna.³⁹ Viszont a magyar külügy elsődlegesen a főkonzuli akkreditálást szorgalmazta Ungvárt illetően, melyet akkoriban Moszkva megkerülésével nem kaphatott meg, ugyanis új főkonzulátus nyitásának ügyében a Szovjetunió külügyminisztériuma volt illetékes, a már hatályban lévő konzuli egyezményt vették figyelembe.

A várakozásoknak megfelelően,⁴⁰ az 1991. május 31-én aláírt magyar–ukrán konzuli egyezmény hozzájárult az ungvári magyar külképviselet megnyitásához. Az egyezményt ugyan csak később ratifikálták, Jeszenszky Géza külügyminiszter már július 5-én szorgalmazta a kormánynál, hogy mihamarabb tegyék meg a szükséges intézkedéseket

³⁵ PALÁDI, 2021b, 618.

³⁶ PALÁDI, 2021c.

³⁷ A Magyar Köztársaság új külképviseleti rendszere 1990. december 31. Idézi SÁRINGER, 2015b, 386.

³⁸ PÁLDI, 1996, 191.

³⁹ UO., 191–192.

⁴⁰ *„Az ugyancsak előkészítés alatt álló magyar–ukrán konzuli egyezmény aláírásával elhárul az akadály az ungvári magyar konzulátusmegnyitása elől.”* Magyarország nemzetiségi politikája Kárpátján élő magyarság vonatkozásában. 1991. január 8. Idézi SÁRINGER, 2015b, 502.

az ungvári konzulátus megnyitására.⁴¹ Az elkövetkező egy hónapban már csupán infrastrukturális nehézségek hátráltatták az új külképviselet megnyitását. Göncz Árpád köztársasági elnök augusztus 1-jei határozatának értelmében, Jeszenszky Géza augusztus 8–11-i ukrainai látogatása részeként,⁴² augusztus 10-én megnyitotta az ungvári konzulátust.⁴³ Habár már az 1991. augusztus 24-i ukrán függetlenségi nyilatkozatot követően felvetődött az ungvári képviselet főkonzulátussá való átminősítése,⁴⁴ ez utóbbi csak 1993. június 2-án történt meg.⁴⁵

Forráspublicációinkban az ungvári konzulátus megnyitásához vezető folyamat legfontosabb magyar külügyi iratait közöljük. A közzétett források a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának őrzetében találhatóak, a Külügyminisztérium admin és titkos ügykezelésű (TÜK) visszaminősített dokumentumai között lelhetők fel. A források gondozása során igyekeztünk javítani az elírásokat. A könnyebb átláthatóság és egyértelműség érdekében a szöveget számos magyarázó lábjegyzettel láttuk el.⁴⁶ Az előforduló betűszavakat első megjelenésük során lábjegyzetben feloldjuk.

Források

1.

Javaslat magyar konzulátus létesítésére Ungváron

1989. szeptember 13.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 001623/1.

A mellékelt anyag Miniszteri Értekezlet napirendjén szerepel. Időpontot később küldünk.

Külügyminisztérium
I. Területi Főosztály
Önálló Szovjet Osztály
51-9/MT/1989

Szigorúan titkos!

⁴¹ MNL OL XIX–J–1–j. 1991. 60. doboz. 00712/9/1991. Jeszenszky Géza jelentése Antall Józsefnek Leonyid Kravcsuk ukrán elnök magyarországi látogatásáról. 1991. július 6. Idézi SÁRINGER, 2018, 304.

⁴² Jeszenszky Géza jelentése a Kormánynak az ukrainai látogatásáról. 1991. augusztus 12. Idézi SÁRINGER, 2018, 316–319.

⁴³ MKÉ 1991, 50.

⁴⁴ A Külügyminisztérium szovjet referatúrájának javaslatai a szovjet utódállamok és Magyarország kapcsolataira. 1991. szeptember 17. Idézi SÁRINGER, 2018, 331.

⁴⁵ MKÉ 1993, 47.

⁴⁶ A magyarázó lábjegyzetekben közölt életrajzok elkészítésekor elsősorban az alábbi, a külügyminisztérium személyi állományára vonatkozó adattárakra támaszkodtunk: BARÁTH–GECSÉNYI, 2015; SÁRINGER, 2015a, 585–587.

- Kapja: 1./ Horn Gyula,⁴⁷
 2./ Kovács László,⁴⁸
 3./ Somogyi Ferenc,⁴⁹
 4./ Bényi József,⁵⁰
 5./ Őszi István,⁵¹
 6./ Havasi Béla,⁵²
 7./ Kovács Károly,⁵³
 8./ Hajdu András,⁵⁴
 9./ Varga György,⁵⁵
 +

- ⁴⁷ Horn Gyula (1932–2013) 1959-től a Külügyminisztérium munkatársa. Szófiai és belgrádi megbízását követően 1969-től az MSZMP KB Külügyi Osztályának osztályvezető-helyettese, 1983-tól 1985-ig osztályvezetője. Az MSZMP XIII. kongresszusán bevásztották a KB-ba, 1985 márciusától külügyminiszteri államtitkár, 1989. május 10-től 1990. május 23-ig külügyminiszter. Szocialista politikusként 1990–2010 között országgyűlési képviselő, 1990–1998 között a Magyar Szocialista Párt elnöke, 1994–1998 között miniszterelnök.
- ⁴⁸ Kovács László (1939) 1966-tól 1975-ig a KISZ KB nemzetközi osztályának munkatársa, majd vezetője. 1975-től 1986-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályán dolgozott előbb alosztályvezetőként, 1983-tól pedig osztályvezető-helyettesként. 1986. május 1-jétől 1989. május 31-ig külügyminiszter-helyettes. Ezt követően 1990. május 2-ig külügyminiszteri államtitkár. Szocialista politikusként 1990–2004 és 2010–2014 között országgyűlési képviselő, 1994–1998 és 2002–2004 között pedig külügyminiszter. 1998 és 2004 között a Magyar Szocialista Párt elnöke. 2004–2009 között az Európai Bizottság adó- és vámpolitikai biztosa.
- ⁴⁹ Somogyi Ferenc (1945–2021) 1969–1973 között a ranguni és a lagosi nagykövetségeken látott el diplomáciai szolgálatot, 1980-tól 1984-ig a New York-i állandó ENSZ-képviselő helyettes vezetője. 1989. május 31-től 1990. május 31-ig külügyi államtitkár. 1990 júniusától 1991 decemberéig a Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára. 1994–1996 között ismételt közigazgatási államtitkár, 2004–2006 között külügyminiszter.
- ⁵⁰ Bényi József (1928–2001) 1954-től 1984-ig Pozsonyban, genfi ENSZ-misszió, Rómában, Máltán és Párizsban látott el diplomáciai szolgálatot. 1985 februárjától 1990 júniusáig külügyminiszter-helyettes.
- ⁵¹ Őszi István (1944) 1968 és 1972 közötti belgrádi diplomáciai szolgálatát követően a Külügyminisztérium előadója, majd 1976-tól 1985-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa, 1985-től 1988-ig osztályvezető-helyettese. 1988. február 25-től 1990. február 18-ig külügyminiszter-helyettes. 1990-től 1993-ig a belgrádi, majd 1996-tól 2000-ig a ljubljana nagykövetség vezetője.
- ⁵² Havasi Béla (1931–2011) 1954-től a Külügyminisztérium munkatársa. 1955–1985 között Kairóban, Algírban Bejrútban és Tunéziában volt diplomáciai szolgálatban. 1987 szeptemberétől 1988 végéig a Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóság vezetője. 1989. január 1-jétől 1990 júniusáig külügyminiszter-helyettes. Ezt követően helyettes államtitkár, majd 1990. július 1-jétől 1991. január 15-ig a Külügyminisztérium főtitkára. A Horn-kormány időszakában miniszteri főtanácsadó, valamint gazdasági ügyekkel foglalkozó helyettes államtitkár.
- ⁵³ Kovács Károly (1931–2007) 1964-től volt a Külügyminisztérium állományában. 1965–1970 között az ottawai nagykövetségen beosztott diplomataként, 1984 és 1988 között az iszlámábadi nagykövetség vezetője. 1988-tól 1990 júliusáig a Külügyminisztérium Személyzeti Főosztályának vezetője. 1991-től az 1993-as nyugállományba vonulásáig manilai nagykövet.
- ⁵⁴ Hajdu András 1989. június 30-tól 1991. január 1-jéig a Külügyminisztérium Politikai Elemző és Tájékoztatási Főosztály vezetője.
- ⁵⁵ Varga György (1938–?) 1984–1988 között a kabuli nagykövetség vezetője. 1988-tól 1990-ig a Minisztériumi Titkárság élén áll. A rendszerváltást követően a canberrai nagykövetség vezetője.

10./ Sztankovics Imre,⁵⁶
11./ Mócsán András,⁵⁷
12./ Monori István⁵⁸
elvtársak

MINISZTERI ÉRTEKEZLETRE

Tárgy: Javaslat magyar konzulátus létesítésére Ungváron.
/Az anyag megtárgyalásával Ószi István miniszterhelyettes elvtárs egyetért./

Történelmi, régi és újabb keletű politikai, gazdasági, kulturális, nemzetiségi szálak fűznek bennünket Kárpátaljához, a Szovjetunió velünk szomszédos nyugati határmegyéjéhez.

Ma Kárpátalja kiemelkedően fontos terepe a magyar–szovjet kapcsolatoknak, itt bonyolódik országaink árucseréjének, vasúti–közúti, személy- és áruforgalmának döntő része.

Figyelemre méltó tapasztalatok halmozódtak fel a határ menti együttműködésben Kárpátalja és Szabolcs-Szatmár között.

Az egymillió-kétszázézer lelket számláló Kárpátalján mintegy kétszázézer magyar nemzetiségű szovjet állampolgár él.⁵⁹

Az elmúlt egy évben lényeges változásokra került sor a Kárpátalján élő nemzetiségek életében. E változások kezdeményezői a legnagyobb létszámban itt élő nemzetiség, a magyarság szószólói voltak. Élve a peresztrojka adta lehetőségekkel elérték, hogy megalkulhatott a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége,⁶⁰ javult a magyar iskolák, [az] oktatás, a magyar nyelvű sajtó helyzete, erősödött a magyarságtudat, a lelkiismereti szabadság iránti igény. Kedvezett e folyamatnak a növekvő figyelem és felelősségvállalás a hivatalos magyar politika és a magyar társadalom részéről.

Az egyszerűsített határátlépésről szóló magyar–szovjet egyezmény kísérleti életbe léptetésével a határ menti települések lakói (a beregszászi, a nagyszőlősi, az ungvári,

⁵⁶ Sztankovics Imre (1931–2014) 1988 áprilisától 1991 augusztusáig a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályának vezetője.

⁵⁷ Mócsán András 1989 szeptemberétől 1991 elejéig a Külügyminisztérium Gazdálkodási Főosztályának vezetője.

⁵⁸ Monori István (1932) 1960-tól a Külügyminisztérium dolgozója; 1960–1963, illetve 1970–1975 között a moszkvai nagykövetség munkatársa. 1984-től 1986-ig a kijevei főkonzulátus vezetője. 1990. augusztus 1-jétől 1991. november 29-ig a Külügyminisztérium III. Területi Osztályának vezetője. 1993-tól 1995-ig ungvári főkonzul.

⁵⁹ Az 1989. évi – utolsó – szovjet népszámlálás szerint az Ukrán SZSZK területén összesen 163 111 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, melyből a tagköztársaság Kárpátontúli területén (Kárpátalján) 155 711 főről beszélhetünk. A 200 ezer fős magyar kisebbség kérdése más külügyi dokumentumban is megjelenik, lásd PALÁDI, 2021b, 623.

⁶⁰ Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) a legjelentősebb kárpátaljai magyar kulturális, politikai szervezet. 1989. február 26-án tartották meg a szervezet alapító közgyűlését, de a Kárpátontúli Területi Tanács egészen az év június 20-ig húzta a KMKSZ bejegyzésének folyamatát.

a munkácsi szovjet járások, ill. a szabolcs-szatmár megyei lakosok) számára a kapcsolatok, az utazás és érintkezés évtizedek óta elérhetetlen lehetőségei váltak valósággá.⁶¹

Kedvező fejlődés esetén számolhatunk azzal, hogy Kárpátalja és az ott élő magyarok a jelenleginél nagyobb és hatékonyabb szerepet vállalhatnak az országaink közötti korszerű együttműködés alakításában.

Tartós politikai és gazdasági érdekünk a figyelem további növelése Kárpátalja lakói, az ott élő magyarság iránt, s ennek megfelelően jelenlétünk fokozása is.

A Szovjetunió Külügyminisztériumának hozzájárulásával ez év júniusától bevezetjük – havi egy alkalommal – a konzuli fogadónapokat Ungváron. Ez jó visszhangot váltott ki mind ügyfeleink, mind a hivatalos helyi szervek körében. A Kárpátalján most formálódó új helyzetben tovább nő az igény különböző konzuli szolgáltatásaink iránt.

A fentiek alapján úgy látjuk, hogy megérett a helyzet arra, hogy Kárpátalján állandó magyar konzuli képviseletet nyissunk. Működéséhez elegendő lenne egy diplomata és egy adminisztrátor magyar kiküldött, valamint néhány helyi kiegészítő alkalmazott, minek anyagi fedezetét átcsoportosítással, a Szovjetunióban működő külképviseleteink költségvetéséből teremtenénk meg.

Tudomásunk van arról, hogy a kárpátaljai vezetők készek a magyar konzuli képviselet részére – lakás és irodai célokra – megfelelő házat biztosítani.

JAVASOLJUK:

- 1./ 1990. január 1-ig állítsunk fel Magyar Konzulátust Ungváron, az érvényben lévő konzuli megállapodás alapján, Kárpátalját magába foglaló konzuli kerülettel.
- 2./ Jelentsük be hivatalosan a Szovjet Külügyminisztériumban ebbéli szándékunkat, kérjünk hozzájárulást a megvalósításához és ajánljuk fel, hogy igény esetén készek vagyunk szovjet konzulátus felállításához hozzájárulni Nyíregyházán.⁶²
- 3./ A Minisztériumi Titkárság végezze el a szükséges tárcaközi egyeztetést és készítsen előterjesztést a szükséges kormányzati döntés végett.

⁶¹ 1985. augusztus 1-jén Moszkvában a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió kormánya között aláírásra került a két ország határ menti településeinek lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről szóló egyezmény. Habár ennek a szerződésnek a 20/1986. (V. 22.) MT rendelet értelmében már 1986. február 23-án életbe kellett volna lépnie, a gyakorlatban ez több mint három évig elhúzódott. A két állam között 1989. január 13-án Szóbeli Jegyzékben létrejött megállapodás alapján 1989. március 1-től vált lehetővé az egyszerűsített határátlépés. (MNL OL XIX–J–1–j 1989. 85. doboz. Szovjetunió 145-3. 00488/1989. Dr. Várkonyi Péter elvtárs levele Dr. Horváth István belügyminiszter elvtárshoz [magyar–szovjet kishatárforgalmi tárgyalások] Vö. MNL OL XIX–J–1–j 1989. 85. doboz. Szovjetunió 145-3. 00488. Szóbeli jegyzékben létrejött megállapodás a határmenti településeken lakó állampolgárok egyszerűsített határátlépésének rendjéről. Budapest, 1989. január 13. 1–7.) Minden bizonnyal erre a megállapodásra utalt Tóth Loránd a magyar–szovjet kapcsolatok 1989–1990-ben végbemenő alakulásának feljegyzésében is. (Lásd MNL OL XIX–J–1–k 1990. 88. doboz. 145-1-1831. Tóth Loránd feljegyzése a magyar–szovjet kapcsolatok 1989–1990-es alakulásáról. Budapest, 1990. február 5.) Mindazonáltal bizonyos, hogy az 1989 márciusában bevezetett egyszerűsített határátlépés megnövelte a határforgalmat: kevesebb mint egy év alatt több mint hatmillió határátlépésre került sor. PALÁDI, 2021b, 614–615.

⁶² Leonid Kravcsuk ukrán elnök 1993. február 26–27-i magyarországi tárgyalásai nyomán Nyíregyházán nyílt ukrán főkonzulátus. MKÉ 1993, 159.

- 4./ A konzuli képviselet felállításának és működésének feltételeit a szovjetunióbeli külképviseleti státuszok és dologi kiadások arányos átcsoportosításával biztosítjuk.
- 5./ Az előzetes költségvetést a melléklet tartalmazza, e szerint:
- a./ – a magyar állampolgárságú dolgozók státuszai, illetve bérköltsege teljesen,
- b./ – az idegen állampolgárságú dolgozók bérköltsege, a folyamatos fenntartási költségek kétharmada biztosítható a moszkvai nagykövetségen tervezett csökkentéssel (PB-titkár, adminisztrátor, plusz a szokásos évi „támogatás”),
- c./ – az egyszeri felállítási kiadásokat és az előbbi pontban szereplő tételek egyharmadát a kijevi, a moszkvai és a leningrádi képviseletek éves költségvetésének arányos csökkentésével lehet biztosítani.

A mellékelt költségvetésben házbérlemény igénybevétele szerepel lakás és irodai célra. Mégis meggondolandónak tartjuk – éppen hosszabb távú érdekeinket is figyelembe véve –, házingatlan megvásárlásának mérlegelését. Információink szerint egy megfelelő házingatlan Ungváron kb. 100 ezer rubelért megvásárolható. Ez a hazai árviszonyokat tekintve elfogadható árnak tűnik. És ha számolunk várható és növekvő áremelkedésekkel, még befektetésnek is jó lehet.

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy konzuli illeték címen évi kb. 10-15 ezer rubel bevételre lehet számítani.

Budapest, 1989. szeptember 13.

4327/Pü

Hozzávetőleges költségvetés az Ungváron
felállítandó főkonzulátusról

Besorolás	Létszám (szorzószám)	SUR ⁶³	USD ⁶⁴	HUF ⁶⁵
<u>Magyar á[llam]p[olgárságú]. dolgozók</u>				
1 fő konzul	4	2.120	608	20.000
½ státuszú admin. beosztott	1,8	477	137	4.500
<u>Idegen á[llam]p[olgarok].</u>				
1 fő gépkocsivezető		280.-	SUR/hó	
1 fő titkárnő		260.-	SUR/hó	
1 fő takarítónő (mindenes)		230.-	SUR/hó	

⁶³ Szovjet rubel.

⁶⁴ Amerikai dollár.

⁶⁵ Magyar forint.

Főkonzulátus tervezett éves fenntartási költségei

	SUR	USD	Ft	Össz. Ft
Magyar állampolgárságú dolgozók bérköltségei	28.986	8.418	360.000	1.423.000
Családi pótlék	4.791	1.374	10.000	185.000
Idegen állampolgárok]. bérköltsége (13 hó + 7% TB járulék)	12.000			228.000
TB járulék (43%)			155.000	155.000
Utazási költség			5.000	5.000
Reprezentáció	4.000			46.000
Bérleti díj	5.000			95.000
Járműfenntartás	2.000			38.000
Egyéb	20.000			380.000
Összesen:	76.777	9.792	530.800	2.585.000

Egyszeri felállítási kiadások

	SUR	Ft	Ft Összesen
1 db gépkocsi		300.000	300.000
Irodai és lakberendezési tárgyak			1.000.000
Irodagépek			500.000
Biztonsági körlet			200.000
Egyéb kiadások			500.000
Összesen:			2.500.000

Előzetes költségvetésünk készítésénél egy megfelelő épület bérletét terveztük be. Ingatlanvásárlást a kb. 20 éves megtérülési idő miatt nem javasoljuk.⁶⁶

(szignók)

⁶⁶ Ellentmondás tapasztalható a konzulátus épületének bérletét illetően: míg a dokumentum jelen részében az ingatlanvásárlás hosszadalmas megtérülésére hivatkozva azt már nem ajánlják, addig az 1989. szeptember 13-i miniszterelnöki értekezletre előkészített javaslatban még pont ellenkezőleg, az ingatlanvásárlást javasolják, minthogy a kedvező ár és a várhatóan tovább növekvő ár-értékek miatt az „még befektetésnek is jó lehet”. Lásd MNL OL XIX–J–1–j. 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 001623/1.

2.

A minisztertanács határozata az ungvári konzuli képviselet felállításáról

1989. november 6.

MNL OL XIX–J–1–j 1989. 83. doboz. Szovjetunió 145-114. 003726/5.

A Magyar Köztársaság Minisztertanácsa

Titkos!⁶⁷

Készült 55 példányban

22. számú példány

Kapják:

a Minisztertanács tagjai,
az MT ülések állandó résztvevői,
az országos hatáskörű szerveket
vezető államtitkárok

A MINISZTERTANÁCS

3309/1989.

határozata

konzuli képviselet felállításáról Ungváron

A Minisztertanács

- egyetért azzal, hogy Ungváron, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpát-alja megyéjére kiterjedő konzuli kerülettel főkonzulátus létesüljön;
- hozzájárul ahhoz, hogy az ungvári főkonzulátus létesítéséről, valamint szovjet javaslat esetén újabb magyarországi szovjet főkonzulátus létesítéséről a külügyminiszter megállapodást kössön;
- tudomásul veszi, hogy a főkonzulátus megnyitásához és működéséhez szükséges anyagi eszközöket a Külügyminisztérium biztosítja;
- felhatalmazza a külügyminisztert, hogy a főkonzulátus létesítése tárgyában előterjesztést tegyen a köztársasági elnöki teendőket ideiglenesen ellátó Országgyűlés elnökéhez;⁶⁸

⁶⁷ A bélyegzés alapján a 2009. évi CLV. 39. § 3. bekezdésére tekintettel a minősítése megszűnt.

⁶⁸ Az 1989. október 23-án hatályba lépő, a köztársaság kikiáltásáról és a köztársasági elnök cím létrehozását magában foglaló 1989. évi XXXI. törvénycikk 29. § az országgyűlés elnökét, Szűrös Mátyást ruházta fel az államfői hatalommal a köztársasági elnök meg nem választásáig.

- egyetért azzal, hogy az ungvári főkonzulátus létesítését követően a kijevei főkonzulátus konzuli kerülete Kárpátalja megye kivételével az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság teljes területére terjedjen ki.

Budapest, 1989. november 6.

Németh Miklós⁶⁹ s. k.
a Minisztertanács elnöke

3.

A budapesti szovjet nagykövetségnek címzett szóbeli jegyzék az ungvári főkonzulátus felállításáról

1989. november 9.

MNL OL XIX-J-1-j 1989. 83. doboz. Szovjetunió 145-114. 003726/5.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
KÜLÜGYMINISZTERIUMA

3726/5/1989

SZÓBELI JEGYZÉK

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma tiszteletét fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének és hivatkozással a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten, 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény 2. cikkére,⁷⁰ tisztelettel közli az alábbiakat:

A Magyar Köztársaság Főkonzulátust szándékozik létesíteni a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége területén, Uzsgorod (Ungvár) székhellyel, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátalja megyéjére kiterjedő konzuli kerülettel.

A Főkonzulátus létesítését követően a Magyar Köztársaság kijevei Főkonzulátusának konzuli kerülete a Kárpátalja megye kivételével az Ukrán SZSZK teljes területére terjedne ki.

A magyar Fél kijelenti, hogy kedvezően fogja elbírálni a szovjet Fél kívánságát további konzuli képviselő létesítésére a Magyar Köztársaság területén.

⁶⁹ Németh Miklós (1948) közgazdász, politikus. 1988–1989-ben az MSZMP PB tagja, 1988. november 24-től 1990. május 21-ig miniszterelnök.

⁷⁰ Az 1957-es szovjet–magyar konzuli egyezményt 1971. március 20-án újíították meg Budapesten. Az új egyezményt – a diplomáciai okiratok moszkvai, 1972. január 19-i kicserélését követően – a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az 1972. évi 6. sz. törvényerejű rendelettel hirdette ki. A vonatkozó jogszabály egészen a Magyar Köztársaság és az Orosz Föderáció között 2001. január 12-én aláírt, 2003. évi X. törvénnyel kihirdetett konzuli egyezményig érvényben maradt. A konzuli egyezmény 2. cikkelye az alábbi követelményeket fogalmazza meg konzulátus létesítésével kapcsolatban: „(1) Konzulátust a fogadó államban csak ennek az államnak a beleegyezésével lehet létesíteni. (2) A konzulátus székhelyét, rangját és a konzuli kerületet a küldő állam és a fogadó állam közös megegyezéssel állapítja meg.”

E képviselet létesítésére, székhelyére, konzuli kerületére vonatkozóan szívesen venné a szovjet Fél mielőbbi javaslatát.

A Főkonzulátusok működésére, feladataira, valamint az azok személyzetét megillető kiváltságokra és mentességekre a Magyar Népköztársaság és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége között Budapesten, 1971. március 20-án aláírt Konzuli Egyezmény rendelkezései lennének irányadók.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma megragadja az alkalmat, hogy őszinte nagybecsüléséről biztosítsa a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Budapesti Nagykövetségét.

Budapest, 1989. november 9.

4.

Pro Domo észrevételek a minisztertanácsi határozathoz és szóbeli jegyzékhez

MNL OL XIX-J-1-j 1989. 83. doboz. Szovjetunió 145-114. 003726/5.

Nemzetközi Jogi Főosztály:

Véleményünk szerint a Konzuli Főo[sztály]. által a szovjet tanácsosnak átadott szóbeli jegyzék még nem az az egyezménytervezet, amely alapján az új konzulátus felállításra kerül. A 3309/1989. MT határozat felhatalmazást ad a külügyminiszternek, hogy e kérdésben előterjesztést tegyen a köztársasági elnöki funkciókat ellátó országgyűlési elnököknek.

Kérjük az I. Területi Főosztályt, hogy az előterjesztést annak figyelembevételével készítse el, hogy az Alkotmány rendelkezései alapján a köztársasági elnök ebben a tekintetben átvette az Elnöki Tanács hatáskörét. Az elnöki határozatban kapott felhatalmazás alapján kerülhet sor a megállapodás kidolgozására.

Min. Titk.

- Az átadott szóbeli jegyzék szándéknyilatkozatnak tekinthető.
- A szovjet válasz kézhezvételét követően kell a szükséges előterjesztést benyújtani a MK ideiglenes elnökének.
- Feltételezve a pozitív szovjet választ – az ügy gyorsítása érdekében is – kérjük az előterjesztés tervezetének és a megállapodás magyar tervezetének mielőbbi előkészítését.

5.

Az ungvári főkonzulátus engedélyezésével kapcsolatos rejtjeltávirat

1990. január 23.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20630	Érkezett: 90.01.23. 13:05
		Készítette MG. Ellenőrizte Me.

T. Jelcsenko az ungvári magyar konzulátus létesítéséről

J. Jelcsenko⁷¹ az UKP⁷² titkára elmondta, hogy nagyon hasznosnak tartja budapesti megbeszéléseit. Nem számított arra, hogy találkozhat a magyar nemzetiségi politika legfőbb irányítóival. Most már jobban megérti a kárpátaljai problémákat és elfogadja az ungvári magyar külképviselet felállításával kapcsolatos magyar érveket. Bár jobb lenne, ha ez nem főkonzulátus, hanem csak konzulátus lenne. Hazatérése után utasítást adott a KÜM-nek az egyetértő ukrán álláspont Moszkvába való továbbítására.

Nincs döntés abban, hogy állítsanak-e fel szovjet vagy ukrán főkonzulátust Kelet-Magyarországon. Valószínűleg jobb lenne, ha egy ukrán munkatársat küldenének a debreceni főkonzulátusra.

Elmondta, hogy a RUH⁷³ vasárnapi megmozdulása nagy tömegeket mozgatott meg.⁷⁴ Kijevben több mint ötszáz kék-sárga zászlót hordoztak a tüntetők. A szónokok a választások fő céljaként a hatalom békés úton történő átvételét jelölték meg. A RUH

⁷¹ Jurij Nikiforovics Jelcsenko (1929–2019) szovjet-ukrán politikus. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának (UKP KB) tagja 1961–1971, valamint 1975–1990 között. 1987 áprilisától 1990 júniusáig az UKP KB titkára. 1989 októberétől az UKP KB etnikai kapcsolatok kérdésével foglalkozó bizottság vezetője.

⁷² Ukrán Kommunista Párt.

⁷³ A RUH egy 1989-ban alakult, majd 1990-ben bejegyzett ukrán ellenzéki politikai párt, mely a Baltikumi Népfrontok mintájára jött létre Kijevben. 1989. szeptember 8–10-i alapító közgyűlésén az Ukrajna Népi Mozgalma a Peresztrojkáért (Народний Рух України за перебудову) nevet viselte a szervezet, amit a második, 1990. októberi közgyűlésükön az Ukrajna Népi Mozgalma (Народний рух України) megnevezésre változtattak. Mindamellettt általános az ukránból átvett RUH rövidítés használata. Az ellenzéki párttá alakuló szervezet első vezetője Iván Drács volt.

⁷⁴ 1990. január 21-én a RUH kezdeményezésére és annak vezetésével sor került egy politikai és ideológiai szempontból nagy volumenű akció, az „Élő lánc” (másik nevén „Az ukrán hullám”) levezetésére. Ennek keretein belül Lemberggtől egészen Kijevig egy közel 700 kilométer hosszú élő lánc alakult, melyben hivatalos becslések szerint 450 ezer, nem hivatalosak szerint pedig egy-ötmillió személy alkotta a „láncszemeket”. Az akciót, melynek az előkészületei a RUH részéről már 1989 szeptemberében megkezdődtek, az Ukrán Népköztársaság (UNR, 1917 novemberében alakult meg, fővárosa [de jure] Kijev) és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság (ZUNR, 1918 novemberében alakult meg, fővárosa Lemberg) 1919. január 22-én megvalósult egyesítésének 71. évfordulója alkalmából szervezték.

befolyása egyre nő, ezért ma már az UKP semmit sem tehet a RUH várható reagálásának figyelembevétele nélkül. Azt mondhatjuk – tette hozzá –, hogy Ukrajnában két politikai erő, két párt létezik. A RUH különösen Nyugat-Ukrajnában számíthat sikerre.

Közölte, hogy az SZKP plénumának következő ülése január 29-én lesz.

– 06 – P.

6.

Az ungvári főkonzulátus engedélyezésével kapcsolatos rejtjeltávirat

1990. február 14.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417/1.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20665	Érkezett: 90.02.14. 15:13 Készítette Fi. Ellenőrizte Me.

T. az ungvári főkonzulátus engedélyezése körüli huzavona

Az egész múlt héten szerettem volna beszélni Jelcsenkóval, a KB titkárával, aki jan[uar]. 23-án azt ígérte, hogy hamarosan pozitív választ adnak az ungvári főkonzulátus ügyében. Választási elfoglaltságára⁷⁵ hivatkozva nem tudott fogadni, de felkérte A. Zlenkót,⁷⁶ a külügyminiszter első helyettesét⁷⁷ a velem való találkozóra. Febr. 13-án Zlenko közölte, hogy az ungvári főkonzulátus ügyében még nincsen döntés. A MID⁷⁸ világosan érti a magyar szándékokat, egyetért a konzulátus felállításával, de pozitív előterjesz-

⁷⁵ 1990. március 4-én tartották meg az USZSZK-ban a parlamenti és a megyei tanácsi választások első, március 10–18. között pedig a második fordulóját. Szemben a korábbi választásokkal, az 1989. október 27-én elfogadott választási törvény alapján immár a listára való szavazás mellett egyéni jelöltekre is lehetett szavazni, illetve alternatív, azaz nem kommunista jelölteket is kellett indítani a választásokon.

⁷⁶ Anatolij Zlenko (1938–2021) szovjet és ukrán diplomata. 1967-től kezdve látott el diplomáciai feladatokat, külföldön is (UNESCO, ENSZ). 1987 áprilisától 1989 júliusáig az Ukrán SZSZK külügyminiszterének helyettese, további egy évig, 1990 júliusáig a szovjet-ukrán külügyminiszter első helyettese. 1990–1994 és 2000–2003 között Ukrajna külügyminisztere. Bővebben Zlenko munkásságáról lásd TABACSNIK, 2009, 728; PALÁDI, 2021d.

⁷⁷ Az USZSZK Külügyminisztériumáról van szó. A szovjet tagköztársaságok – elvben – jogosultak lettek volna önálló külpolitika folytatására is, maga Szovjet-Ukrajna az ENSZ alapító tagállama is volt, ennek ellenére a gyakorlatban ezekkel a jogaikkal nem élhettek. Így az USZSZK Külügyminisztériuma is rendkívül szűk jogkörrel bírt. Változást az 1990. július 16-i Szuverenitási Deklaráció hoz majd, mely kinyilvánította az ukrán tagköztársaság igényét az önálló külkapcsolatokra. Erről lásd PALÁDI, 2021a, 9–13.

⁷⁸ Betűszó, a szovjet külügyminisztérium (Министерство иностранных дел, МИА) transliterált rövidítése. Mindamelllett itt nem a Szovjetunió Külügyminisztériumáról van szó, hanem az Ukrán SZSZK Külügyminisztériumáról. Mivel a Páldi és Zlenko közötti megbeszélés minden bizonnyal orosz nyelven zajlott, így Zlenko nem az ukrán (МЗС), hanem az orosz betűszóval (МИА) hivatkozott a saját hivatalára. A dokumentum logikájából és kontextusából is ez a feloldás következik.

tésükre eddig még sem a kormány, sem a PB nem adott választ. Jelcsenko utasítására a MID elkészítette a javaslatot, de Moszkvával csak akkor közlik, ha a PB és a kormány erre döntést hozott. A döntés elhúzódsát azzal magyarázta, hogy a belpolitikai helyzet naponta változik, azonkívül több olyan kérdésben kellene először dönteni, amelyek valamilyen módon érintik az ungvári főkonzulátust is. Szeretnék, ha ennek ellentételeként Magyarországon lenne ukrán főkonzulátus, de nem tudják a kormánynak eléggé megindokolni a szükségességét, azt pl., hogy miért Magyarországon nyitják meg az első ukrán képviselőtet, ahol nem is élnek ukránok. Nem világos az sem, hogy a debreceni főkonzulátust hogyan lehetne ukrán kezelésbe venni. Felvetődött az is, hogy egy főkonzulátus számára túl kicsi egy megye területe, ezért a lvovi és az ivano-frankovszki területet is hozzá kellene kapcsolni.

Elmondta, hogy az ellenzéki RUH – minthogy önálló Ukrajna megteremtésére törekszik – ukrán nagykövetségek felállítását és a kijevi főkonzulátusok nagykövetségekké szervezését is felvetette.

Kértem, hogy továbbítsa a kormányhoz azt a kérésünket, hogy gyorsítsák meg a döntéshozatalt, mert a magyar kormány számára fontos politikai kérdéssé vált a főkonzulátus létrehozása. Válaszában arra utalt, hogy ezekben a hetekben a választási küzdelem most minden más kérdést háttérbe szorít. Végül azt a reményét fejezte ki, hogy talán február végéig lesz ukrán válasz, de garanciát erre sem tud adni.

Zlenko feltette azt a kérdést, hogy az esetleges ungvári főkonzult a magyar fél hol akarja akkreditálni, Moszkvában vagy Kijevben. Azt feleltem, hogy mi a SZU⁷⁹ törvényeihez igazodunk, de – ha lehetséges az eddigi gyakorlaton változtatni, akkor – természetesen – Kijevben, az ukrán kormánynál.

– 22 – P.

7.

Rejtjeltávirat a konzuli képviselő lehetséges megnyitásáról

1990. március 14.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417/2.

KÜM Távközlési Osztály		Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20691	Érkezett: 90.03.14. 14:00	Készítette: Fi. Ellenőrizte: Me.

T. az ungvári főkonzulátus ügye

Március 13-án felkerestem A. Zlenkót, a külügyminiszter helyettesét az ungvári főkonzulátus ügyében. Elmondtam neki, hogy a két külügyminiszter március 10-i moszkvai

⁷⁹ Betűszó, a Szovjetunió rövidítése.

találkozóján⁸⁰ Sevardnadze⁸¹ azt mondta, hogy beszélt telefonon Ukrajna egyik politikai vezetőjével, aki arról biztosította, hogy Ukrajna hamarosan pozitív választ ad a magyar javaslatra. Zlenko azt válaszolta, hogy a Sevardnadze által közöltekről semmit sem tud, a KÜM-öt erről nem értesítették, az ukrán vezetők Moszkvában vannak, ezért még csak utána járni sincs módjában. Szerinte a jelenlegi vezetők már nem hoznak döntést az ungvári főkonzulátus ügyében, válaszra csak az új kormánytól számíthatunk.

Megkérdezte, hogy a magyar kormány egyetértene-e azzal, ha a debreceni főkonzulátus ukrán irányítás alá kerülne, azaz ukrán főkonzulátussá válna, vagy ha oda ukrán megbízottat küldenének. Elképzelhető, hogy a SzU a debreceni helyett Győrben hozna létre konzulátust. Azt válaszoltam, hogy – szerintem – a debreceni konzulátus esetén bármelyik változatot el tudjuk fogadni, mert elősegítené az Ukrajnához fűződő kapcsolataink erősítését. Győr ügyében azonban – mondtam – nem tudok nyilatkozni. Zlenko közölte, hogy valószínűleg felkéri Sztukalin⁸² nagykövetet, hogy tájékozódjon Budapesten ebben a kérdésben.

Végül elmondta, hogy Ukrajna növekvő szuverenitásának megfelelően a külképviseletek ügyeit Kijevben intézik, ezért jóváhagyás után az ungvári főkonzult Kijevben kell majd akkreditáltatni.

– 36 – P.

8.

Rejteltávirat a konzuli képviselet lehetséges megnyitásáról

1990. április 27.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417/4.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!	
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20723	Érkezett: 90.04.27. 12:59	Készítette: Ta. Ellenőrizte: <i>Szignó.</i>

T. Javaslat főkonzulátus létrehozására Ungváron

Április 26-án kérésemre fogadott A. Zlenko, a külügyminiszter első helyettese, akitől az ungvári főkonzulátus ügyében a holtpontról való elmozdítása érdekében azt kérdez-

⁸⁰ Horn Gyula magyar külügyminiszter és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter 1990. március 10-én Moszkvában írták alá a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról szóló egyezményt. MKÉ 1990, 129–131.

⁸¹ Eduard Sevardnadze (1928–2004) 1985. július 2. – 1990. december 20. között szovjet külügyminiszter, 1995–2003 között Grúzia elnöke.

⁸² Borisz Ivanovics Sztukalin (1923–2004) a Szovjetunió magyarországi nagykövete 1985. július 9. – 1990. július 8. között.

tem, hogy egyetértenek-e azzal, ha átmeneti időben első lépésként főkonzulátus helyett konzuli képviseletet állítanánk fel.

Azt válaszolta, hogy ezzel egyetért és megoldhatónak tartja. A megoldásra vonatkozóan a következőt javasolta: ha már Moszkvában kezdtük, ott is kell folytatni, ezért a moszkvai nagykövetség adjon át egy jegyzéket a Szovjetunió külügyminisztériumának, amely módosítja az előzőt, Moszkva értesíti erről Kijevet és itt rövid úton döntenek. Kérte, tüntessük fel, hogy ez a konzuli pont (ők így nevezik) a kijevi főkonzulátus mellett működik majd. Ezenkívül azt javasolta, ha egyetértünk vele, írjuk be a jegyzékbe, hogy „a kölcsönösség alapján a magyar fél egyetért azzal, ha az ukrán kormány képviseelőjét elküldi a Szovjetunió debreceni főkonzulátusára.”⁸³

Zlenko véleménye szerint, ilyen módon, május végéig döntés érhető el a kérdésben.

– 42 – P.

9.

Szóbeli jegyzék az ungvári konzulátus megnyitása ügyében

1990. május 4.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió145-114. 00417/3.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
KÜLÜGYMINISZTERIUMA

417/3/1990

SZÓBELI JEGYZÉK

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma tiszteletét fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének és hivatkozással az 1989. november 9-én átadott 3726/5/1989. sz. szóbeli jegyzékére, annak időközben több alkalommal történt szóbeli megismétlésére, szorgalmazza a választ, a hozzájárulás kérésére, hogy magyar főkonzulátust létesíthessen Ungváron. A magyar fél továbbra is abból indul ki, hogy a szovjet fél – mint az a legutóbbi moszkvai magyar–szovjet külügyminiszteri tárgyaláson is megerősítést nyert – pozitív megközelítésben foglalkozik e kérésével. Figyelembe véve az ungvári magyar főkonzulátus létesítéséhez szükséges végleges szovjet döntés időigényességét és attól az óhajtól vezéreltetve, hogy előrelépést érjünk el ez ügyben, a magyar fél kész közbülső megoldásként a kijevi főkonzulátus mellé rendelt konzuli képviselet felállítására Ungváron, abban a reményben, hogy az tevékenységét a legközelebbi jövőben megkezdheti.

⁸³ Ilyen jellegű módosítás nem történt a szóbeli jegyzékben. Lásd a következő közölt dokumentumot.

A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma ezúttal is őszinte nagyrabecsülését fejezi ki a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Nagykövetségének.

Budapest, 1990. május 4.

Szovjet Szocialista Köztársaságok

Szövetsége

Nagykövetsége

Budapest

10.

Rejtjeltávirat a konzuli képviselet lehetséges megnyitásáról

1990. május 28.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417/5.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20746	Érkezett: 90.05.28. 13:14 Készítette: Ny. J. Ellenőrizte: Me.

T. Az ungvári konzuli képviselet lehetséges megnyitásáról

Május 25-én megbeszélést folytattam A. Zlenkóval, az ukrán külügyminiszter első helyettesével. Kérdésekre elmondta, hogy tud az ungvári konzuli képviselet megnyitása ügyében Moszkvában átadott jegyzékünkről. Nem tud azonban konkrét választ adni, mert a kormány lényegében nem működik, mindenki a parlamenti szavazásra, az új kormány megalakulására vár.⁸⁴ Ezért még néhány hetes türelmet kért. Bízok abban, hogy az új kormány pozitív döntést hoz majd.

⁸⁴ Az 1990 márciusában végbement Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsába történő választások voltak az utolsók az állam tagköztársasági léte alatt, a megválasztott képviselők alkották az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsa XII. összehívását, s egyben ez lett Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa I. összehívása is. A választások első köre 1990. március 4-én ment végbe (ezzel párhuzamosan zajlottak a megyei tanácsokba történő választások is). A második körre két héttel később, március 18-án került sor. Habár a kommunisták fölényesen megnyerték az 1990. márciusi választásokat (a 442 parlamenti helyből 331-et szereztek meg), az UKP népszerűsége hamar zuhanni kezdett, és júliusig 92 képviselő lépett ki a kommunista frakcióból. A kommunista párt monopol helyzete ellenére kb. a szavazatok negyedét az ellenzéki Demokratikus Blokk vitte el. Ezek voltak az első alternatív választások az Ukrán SZSZK-n belül. Ezzel párhuzamosan 1991. március 27-ére Moszkvában a szovjet Legfelsőbb Tanács országos népszavazást írt ki arról, hogy fent kell-e tartani a Szovjetuniót. A balti államok, Grúzia, Örményország és Moldova ezen nem vett részt, Ukrajna viszont igen. Mi több, ugyanarra a napra bocsátották népszavazásra azt a kérdést, hogy a tagköztársaság lakossága egyetért-e az 1990. július 16-i Szuverenitási Deklaráció tartalmával. Mivel a tagköztársaságban mindkét népszavazásra bocsátott kérdés nagy többségében igenlő válaszokat kapott, így ellentmondásos eredmény született.

A parlamenti viták elhúzódására hivatkozva közölte azt is, hogy egyelőre nem tudják fogadni moszkvai nagykövetségüket.

– 51 – P.

11.

Rejtjeltávirat az ungvári konzulátus megnyitásának akadályoztatásáról

1990. június 13.

MNL OL XIX–J–1–j 1990. 71. doboz. Szovjetunió 145-114. 00417/6.

KÜM Távközlési Osztály	Rejtjel Távirat	Szigorúan Titkos!
Nagykövetség Kiev	Azonosító KEV20761	Érkezett: 90.06.13. 13:37 Készítette Kov. Ellenőrizte LO.

T. Akadály az ungvári konzulátus felállítása előtt.

Egy jólétesült informátorom szerint az ungvári magyar konzulátus felállításának engedélyezését az akadályozza, hogy az ukrán hatóságok félnek a kárpátaljai magyarok önállósulási törekvéseitől.⁸⁵ Úgy gondolják, hogy a konzulátus létezése erősítené a magyarok Magyarországhoz való csatlakozására irányuló szándékát és megbontaná a viszonylagos nyugalmat.

– 58 – P.

12.

Feljegyzés az ungvári konzulátus megnyitásáról

1991. július 9.

MNL OL XIX–J–1–k 1991. 62. doboz. Szovjetunió 145-1. 6145.

KÜLÜGYMINISZTERIUM 3.
Területi Főosztály
Szovjet referatúra dr. Tóth Loránd
6454/1991

Sürgős
Készült: 11 példányban
Kapja:
Jóváhagyásra:
Gergely András úr⁸⁶

⁸⁵ A KMKSZ-nek előbb a beregszászi járási szervezete, majd 1989. szeptember 10-én a választmányi ülése is állásfoglalást adott ki egy magyar autonóm körzet megalapításának szükségességéről. Bővebben lásd DUPKA, 2004, 58–59.

⁸⁶ Gergely András (1946–2021) történész, 1991. január 16-tól 1992. július 31-ig a Magyar Külügyminisztérium főtitkára. Később Pretoriában (1992–1994) és Hágában (1999–2002) látott el nagyköveti feladatokat.

Tájékoztatásra:
Jeszenszky Géza úr⁸⁷
Katona Tamás úr⁸⁸
Somogyi Ferenc úr
Szokai Imre úr⁸⁹
Emri Miklós úr
Moszkva
Kijev
saját
Intézkedésre:
Szarka Istvánné úrnő⁹⁰
Domokos Máttyás úr⁹¹
Csepeli László úr⁹²

FELJEGYZÉS

Tárgy: Konzulátus nyitása Ungvárott

Jeszenszky Géza miniszter úr Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter meghívására 1991. augusztus 8–11. között hivatalos látogatást tesz Ukrajnában. Útja során felkeresi Kijevet, Lvovot⁹³ és Ungvárt is.⁹⁴

A magyar–ukrán kapcsolatok fejlődése s a kárpátaljai magyarság helyzete szempontjából nagyon fontos lenne, hogy – a felsőszintű döntéseknek és a kapcsolatok alapjairól aláírt magyar–ukrán nyilatkozatnak megfelelően – a miniszter úr látogatásáig megkezdhesse munkáját a kijevi főkonzulátus mellett működő ungvári magyar konzulátus.

Az érvényben lévő szovjet jogszabályok szerint nem áll módunkban ingatlant vásárolni, és az rubelért sem bérelhető. Dollárért azért nem bérelhetünk ingatlant, mert az

⁸⁷ Jeszenszky Géza (1941) történész, politikus, diplomata. 1990–1994 között az Antall-, majd a Boros-kormány külügyminisztere, 1998–2002 között washingtoni, 2011–2014 között norvégiai és izlandi nagykövet.

⁸⁸ Katona Tamás (1932–2013) történész, tanár, író, műfordító, országgyűlési képviselő (MDF). 1990. május 24. – 1992. június 20. között – a Külügyminisztérium politikai államtitkára, fő szakterülete a magyar biztonságpolitika kidolgozása volt. 1992 júniusától az Antall-, majd a Boross-kormány sajtóügyekért is felelős miniszterelnökségi politikai államtitkára volt.

⁸⁹ Szokai Imre (1950) 1974-től volt a Külügyminisztérium dolgozója. 1990. január 15-től külügyminiszter-helyettes, majd 1990. június 4. – 1991. december 17. között helyettes államtitkári tiszteletet töltött be.

⁹⁰ Szarka Istvánné 1991. május 1-jétől a Külügyminisztérium Gazdálkodási Főosztályának vezetője volt.

⁹¹ Domokos Máttyás (1930) pályájának elején külkereskedelmi feladatokat látott el, 1974-ben került át a Külkereskedelmi Minisztériumból a külügybe. 1974-től 1979-ig a genfi ENSZ-képviselő vezetője. 1984-től 1989-ig londoni nagykövet. Az Egyesült Királyságból való hazatérése után 1993-as nyugdíjazásáig a Diplomáciai Testületet Ellátó Iroda vezetője.

⁹² Csepeli László 1988. május 1-jétől a Magyar Külügyminisztérium Ingatlankezelési és Építési Iroda vezetője.

⁹³ Ukránul: Lviv, magyarul: Lemberg.

⁹⁴ A látogatásról szóló jelentést lásd SÁRINGER, 1991, 316–319.

ukránok nem rendelkeznek elég valutával ahhoz, hogy Magyarországon a viszonyosságnak megfelelően ingatlant béreljenek. Ezért ungvári ingatlanért cserébe ingatlant kellene felajánlanunk az ukrán félnek valamelyik magyar városban piaci áron.

Amint Mihajlo Voloscuk,⁹⁵ a Kárpátaljai Területi Pártbizottság volt első titkára, a Népképviselők Területi Tanácsának elnöke júniusi budapesti látogatása során Monori István főosztályvezetővel folytatott megbeszélésén is aláhúzta: ma ez az egyetlen reális lehetőség arra, hogy konzulátusunk önálló épületben vagy épületrészben megkezdhesse működését.

Amíg az ingatlan kérdése nem rendeződik, a magyar konzulátust ideiglenes jelleggel az ungvári Druzsba szállóban⁹⁶ lehetne elhelyezni. Ez azonban jelentős, feltehetően dollárban jelentkező költségkihatással járna. (Elképzelhető, hogy – a Népképviselők Tanácsának hozzájárulása esetén – a konzulátus rövid ideig abban a helyiségben működjék, amelyben a kijevi főkonzulátus munkatársa fogadóórát havonta egy alkalommal eddig is tartotta.)⁹⁷

Tájékoztassuk az ukrán külügyminisztériumot, illetve a Népképviselők Területi Tanácsát, hogy a magyar fél számára elfogadható az a megoldás, miszerint a rendelkezésünkre bocsátott ungvári ingatlanért Magyarországon hasonló értékű ingatlant biztosítunk az ukrán félnek.

1. A legsürgősebb feladat az épületet épületért konstrukcióhoz szükséges pénzügyi alapok megteremtése, az erre vonatkozó tervezet elkészítése.

2. A működési feltételekhez szükség van: hivatali helyiségre, lakásra, mindkettő be-bútorozására, egy helybeli titkárnő alkalmazására, gépkocsira, telefaxra, hivatalos pecsétekre stb.

3. Az illetékes főosztályok sürgősen tegyék meg a konzulátus végleges elhelyezésével kapcsolatos előkészületeket.

4. Az ungvári konzuli teendőket Povázsai Sándor⁹⁸ úr fogja ellátni.

Budapest, 1991. július 9.

*Kontra*⁹⁹
VII/10.

dr. Tóth Lóránd
VII.10.

⁹⁵ Mihajlo Jurijovics Voloscuk (1934–2017) kommunista politikus, 1974–1984 között a Kárpátaljai Megyei Tanács VB elnöke, 1990. április 6. – 1991. szeptember 27. között egy személyben a megyei tanács és a VB elnöke. 1990. február 9-től 1991. július 2-ig az UKP Kárpátaljai Megyei Bizottságának első titkára. 1984–1990 között az Ungvári Állami Egyetem rektorhelyettese.

⁹⁶ A Druzsba Szálloda (ukránul: Готель «Дружба») – az Uzhhorod és az Inturiszt-Zakarpatja hotelekkel együtt –, a szovjet állam fennállásának idején Ungváron létesített elit komplexum egyike volt. Építése az 1980-as évekre tehető és a térségben érzékelhető fokozódó, elsősorban külföldi turizmus miatt vált indokolttá.

⁹⁷ A Kárpátontúli Területi Tanács épületének egyik fogadóhelyiségében végezték a konzuli szolgálatot.

⁹⁸ Povázsai Sándor először Tengizben és Kijevben látott el diplomáciai feladatokat, 1991 augusztusától 1996 novemberéig a Magyar Köztársaság megbízott ungvári konzulja volt.

⁹⁹ Kontra Ferenc (1954) 1977-ben kezdte pályafutását a magyar Külügyminisztérium munkatársaként. 1989 márciusától I. osztályú titkár az I. Területi Főosztályon. 1990-ben áthelyezték a III. Területi Főosztályra. 1991. június 1-jétől a III. Területi Főosztály főosztályvezető-helyettese volt. 2002–2005 között moszkvai, 2008–2012 között minszki nagykövet.

13.

Jeszenszky Géza külügyminiszter előterjesztése Göncz Árpád köztársasági elnökhöz

1991. július 26.

MNL OL XIX–J–1–j 1991. 59. doboz. Szovjetunió 145-114. 002071/3.

Külügyminisztérium
002071/3/1991

Szigorúan titkos!
Készült: 6 példányban
6. számú példány

ELŐTERJESZTÉS a Magyar Köztársaság elnökéhez

Hagyományos gazdasági, politikai, kulturális és nemzetiségi kapcsolataink Kárpátaljával az elmúlt időszakban tovább bővültek. Itt bonyolódik a személy- és árucseré-forgalom döntő része Magyarország és a Szovjetunió között. Az itt élő, mintegy kétszázezer fős szovjetunióbeli magyar nemzetiség helyzetében az elmúlt években jelentős változás következett be.

Tartós politikai, gazdasági érdekünk, hogy a Kárpátalja központjában, Ungváron önálló konzuli képviseletet létesítsünk, a Budapesten 1971. március 20-án aláírt magyar–szovjet konzuli egyezmény rendelkezései alapján.

Készek vagyunk szovjet konzuli képviselet felállítására Nyíregyháza, vagy más magyarországi székhellyel.

A Minisztertanács 3309/1989. számú, 1989. november 6-án kelt határozata egyetértett a konzuli képviselet felállításával és felhatalmazott arra, hogy előterjesztést tegyen a Magyar Köztársaság elnökéhez.

Kérem Elnök Urat, hogy határozatával értsen egyet az ungvári konzuli hivatal létesítésével. A határozat tervezetét mellékelem.

Budapest, 1991. július 26.

(Dr. Jeszenszky Géza)

14.

Pro domo feljegyzések

1991. július 18.

MNL OL XIX–J–1–j 1991. 59. doboz. Szovjetunió 145-114. 002071/3.

Nemzetközi Jogi Főosztály:

A hatályos magyar–szovjet konzuli egyezmény, 1972. évi 6. sz. tvr. 2. cikke értelmében konzulátust a fogadó államban csak annak a beleegyezésével lehet létesíteni, a konzulátus székhelyét, rangját és a konzuli kerületet a küldő és a fogadó állam közös megegyezéssel állapítja meg.

Fentiek alapján – ellentétben a határozati javaslat tervezetével – nem az ukrán féllel kell megállapodni, hanem még össz-szövetségi szinten. Mindaddig, míg a magyar–szovjet konzuli egyezmény területi hatálya nem módosul, mely előfeltétele a Budapesten, 1991. május 31-én aláírt magyar–ukrán konzuli egyezmény hatályba lépésének, az ukránokkal közvetlenül nem állapodhatunk meg, azaz „Moszkva” nem kerülhető meg. Tekintettel arra, hogy az ungvári konzulátus létesítésével a kijevi főkonzulátus konzuli kerülete módosul, ezt a változást a K[öztársasági].E[lnöknek]. határozatban is tükröztetnie kell.¹⁰⁰

Végül a pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy a konzuli hivatal terminológiát sem a magyar–szovjet, sem a magyar–ukrán konzuli egyezmény nem ismeri. A meghatározás [a] cikkben a konzulátus fajai mindkét egyezményben az alábbiak: főkonzulátus, konzulátus, alkonzulátus, konzuli ügynökség.¹⁰¹

Fentiekre tekintettel a K[öztársasági].E[lnök].-i határozat szövegéül az alábbi javasoljuk:

A Magyar Köztársaság Elnökének

...../sz. határozata

konzulátus létesítéséről

A külügyminiszter előterjesztésére elhatározom konzulátus létesítését Ungváron, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátalja megyéjére kiterjedő konzuli kerülettel. A kijevi főkonzulátus konzuli kerülete a továbbiakban Kárpátalja megye kivételével az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság teljes területe és Moldávia.¹⁰²

A 3. Területi Főosztály véleménye:

A Nemzetközi Jogi Főosztály észrevételeivel egyetértünk.

¹⁰⁰ Az ukrán konzuli egyezmény megerősítéséről szóló okmányok cseréje végül csak 1993. január 5-én történt meg, a Magyar Országgyűlés pedig a 2000. évi VIII. törvénnyel hirdette ki. Az 1991. május 31-i egyezménykötésekről és az ezzel kapcsolatos diplomáciai nehézségekről lásd PALÁDI, 2021c.

¹⁰¹ Az 1991. május 31-én aláírt konzuli egyezmény I. fejezet 1. cikk 1. pontja szerint „»konzuli képviselőten« a főkonzulátust, a konzulátust, az alkonzulátust és a konzuli ügynökséget kell érteni”.

¹⁰² A tervezet megegyezik a köztársasági elnök 1991. augusztus 1-jén kiadott, 297/1991. sz. határozatával. MNL OL XIX–J–1–j. 1991. 59. doboz. Szovjetunió 145-114. 002071/6.

Javasoljuk, hogy Jeszenszky Géza külügyminiszter úr hívassa be a szovjet nagykövetet és sürgesse a szovjet választ a Kijevi Főkonzulátus mellett működő konzuli hivatal felállításának engedélyezését kérő jegyzékünkre. Javasoljuk, hogy a miniszter úr a találkozéhoz kapja kézhez az első olyan jegyzékünk másolatát, amelyben már nem főkonzulátus, hanem a Kijevi Főkonzulátus mellett működő konzuli hivatal felállítására kértünk engedélyt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mindaddig nem kerülhet sor a konzulátus felállítására, amíg a szovjetek jegyzékben nem közlik azt, hogy a felállításhoz hozzájárulnak.

Javasoljuk, hogy az Ukrán Külügyminisztériumot is kérjük fel, hogy Moszkvában sürgesse az engedély megadását.

Budapest, 1991. július 18.

Kontra

VII/18

15.

Göncz Árpád köztársaság elnök határozata az ungvári konzulátus megnyitásáraól

1991. augusztus 1.

MNL OL XIX–J–1–j 1991. 59. doboz. Szovjetunió 145-114. 002071/6.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG ELNÖKÉNEK 297/1991 sz. határozata

A külügyminiszter előterjesztésére elhatározom konzulátus létesítését Ungváron, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátalja megyére kiterjedő konzuli kerülettel. A kijevi főkonzulátus konzuli kerülete a továbbiakban Kárpátalja megye kivételével az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság teljes területe és Moldávia.

Budapest, 1991. augusztus 1.

szignó
(Göncz Árpád)¹⁰³

bélyegző

Ellenjegyzem:

szignó

(Dr. Jeszenszky Géza)

külügyminiszter

Budapest, 1991. augusztus 2.

¹⁰³ Göncz Árpád (1922–2015) író, műfordító, politikus. 1990. május 2-től augusztus 2-ig a Magyar Országgyűlés elnöke és egyben a Magyar Köztársaság ideiglenes köztársasági elnöke. 1990. augusztus 3-tól 2000. augusztus 3-ig köztársasági elnök.

Rövidítések és irodalomjegyzék

CDAHO	Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ [Ukraina Társadalmi Egyesületeinek Központi Állami Levéltára]
Fond 1.	Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), 1918–1991 [Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága (UKP KB), 1918–1991]
Opisz 32.	Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина) 1970–1991. [Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága általános részlegének dokumentumai (nyilvános rész), 1970–1991]
DAZO	Державний архів Закарпатської області, м. Ужгород [Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár]
Fond PR-1.	Партійний архів Закарпатського обкома Компартії України, м. Ужгород [Az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának Pártlevéltára, Ungvár]
Opisz 30.	Партійний архів Закарпатського обкома Компартії України, 1988 [Az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának Pártlevéltára, 1988]
Opisz 33.	Партійний архів Закарпатського обкома Компартії України, 1989 [Az Ukrán Kommunista Párt Kárpátaljai Megyei Bizottságának Pártlevéltára, 1989]
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
XIX-J-1-j	Külügyminisztérium, TÚK iratok
XIX-J-1-k	Külügyminisztérium, admin iratok

*

- BARÁTH–GECSÉNYI
2015 BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945–1990*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. (Magyar Történelmi Emlékek.)
- BESTRY
2005 Jerzy BESTRY: *Slużba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechostowacji*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- CICHORACKI–
DĄBROWSKI 2014 Piotr CICHORACKI – Dariusz DĄBROWSKI: *Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból*, In: *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*, szerk. FEDINEC Csilla, Pozsony, Kalligram Kiadó, 2014, 195–209.
- DUPKA
2004 DUPKA György: *Autonómia-törekvések Kárpátalján*, Budapest, Intermix Kiadó, 2004. (Kárpátaljai Magyar Könyvek, 121.)
- FEDINEC
2002 FEDINEC Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája, 1918–1944*, Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002. (Nostra Tempora, 7.)
- FEDINEC
2015 FEDINEC Csilla: *„A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.
- LÁZÁR
1998 *Szeksfű Gyula követ és a moszkvai magyar követség jelentései 1946–1948*, szerk. LÁZÁR György, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1998.
- MKÉ
1969 *Magyar Külpolitikai Évkönyv 1969. A Magyar Népköztársaság nemzetközi kapcsolatai és külpolitikai tevékenysége*, összeáll. Külügyminisztérium, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1970.
- MKÉ
1989–1993 *Magyar Külpolitikai Évkönyv*, szerk. TORDA Endréné, Budapest, Külügyminisztérium, 1990–1993.
- PALÁDI
2021a PALÁDI Renáta: *A magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatépítés jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségei 1989–1991 között*, In: *Külügyi Műhely*, 3. (2021) 1. sz. 6–31.

ТАБАЧНИК
2009

– II. rész, In: *Archivnet*, 23. (2023) 3. sz. <https://www.archivnet.hu/a-nemzeti-kerdes-sikeresen-megoldhato-a-szocializmus-keretei-kozott-ukran-es-magyar-leveltari-0>. (Utolsó letöltés: 2023. július 21.)

Д. В. Табачник: *Історія становлення і розвитку дипломатії України*, Київ, Либідь, 2009.

Seres Attila

A magyarországi rendszerváltás történetének (1985–1994) hungarikái a kijevei levéltárakban

Kutatási beszámoló, feltárási jegyzékek és válogatott dokumentumok

Kutatási beszámoló

2016. október 2–14. között Riba András Lászlóval, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) tudományos munkatársával, a RETÖRKI által létrehozott kutatócsoport tagjaiként Kijevben folytattunk levéltári kutatásokat. A kutatóút szakmai, intézményi és pénzügyi hátterét a RETÖRKI biztosította. Október 2-án, vasárnap utaztunk Kijevbe, és 14-én, pénteken utaztunk haza Budapestre, így az ottani kutatásra összesen kilenc munkanap állt rendelkezésünkre.¹

A gorbacsovi peresztrojka és a magyar–szovjet kapcsolatrendszer kontextusában a magyarországi rendszerváltás történetére vonatkozó, különböző oroszországi föderációs és szakhatósági levéltárban őrzött releváns iratanyag jelentős része mind a mai napig titkosított, a merev oroszországi jogi szabályozás nem teszi lehetővé számunkra azt, hogy ezt a forráskört teljes körűen, a magyar történelmi szempontrendszer felől vizsgálva célirányosan és szisztematikusan feltárjuk.² Azonban a központi szovjet párt- és állami szervek 1985–1991 közötti irattermelésének jelentős része – másolati példányok formájában – Ukrajna levéltáraiban is megtalálható, mivel annak idején, ügyviteli vagy tájékoztatási céllal, netán illetékességéből fontos stratégiai dokumentumokat küldtek meg az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK) párt- és állami szerveinek. Azok az ukrain levéltárak, amelyek részben az USZSZK jogutód archívumainak tekinthetők, nyitottabb közkapcsolati és tudománypolitikai stratégiát követnek és jóval

¹ A munkánkat a helyszínen dr. Keskeny Ernő, Magyarország rendkívüli és meghatalmazott nagykövete segítette. Az eredeti beszámoló keltezésének időpontja: 2016. október 17. A közvetlenül a kutatóút után összeállított szöveget a publikálás szempontrendszerének alávetve 2023 nyarán kiegészítettük és stilizáltuk.

² Az 1985–1990 közötti magyar–szovjet politikai és gazdasági kapcsolatokra vonatkozó alapkutatómunka Rainer M. János és Baráth Magdolna forráskiadványa Mihail Gorbacsov és magyar vezetők tárgyalásairól, illetve Baráth Magdolna erre a forrásbázisra építő egyik tanulmánya. Lásd BARÁTH–RAINER M., 2000, illetve BARÁTH, 2014. Az ezekben a szakmunkákban hivatkozott orosz levéltári dokumentumok jelentős része a moszkvai Gorbacsov Alapítvány Archívumából származik. Döntően ugyanerre a forráskörre támaszkodnak azok az oroszországi szakkiadványok is, amelyekből a gorbacsovi éra magyar–szovjet kapcsolataira vonatkozó adatokat, információkat nyerhetünk. A példa kedvéért lásd ЧЕРНЯЕВ–ВЕБЕР–МЕДВЕДЕВ, 2008, 103, 136–137, 450. Az eredeti, 2016. évi beszámoló összeállítását követően jelent meg egy döntően magyar diplomáciai dokumentumokra, a Kijevei Magyar Főkonzulátus jelentéseire támaszkodó forráskiadvány Kárpátjáról és a kárpátaljai magyarság helyzetéről az 1985–1990 közötti fél évtizedben. Lásd SERES, 2023. Az 1989–1994 közötti magyar–ukrán kapcsolatokra vonatkozó alapkutatómunka Keskeny Ernő monográfiája. Lásd KESKENY, 2012, 82–85, 94–97.

érzékenyebben reagálnak a nemzetközi kutatási trendekre, mint az oroszországi közgyűjtemények, továbbá az archív dokumentáció kutatását, kutathatóságát illetően is jóval rugalmasabb szabályozás alá esnek. Joggal feltételeztük tehát, hogy Kijevben számos olyan információ vagy adat is a birtokunkba kerülhet, amelyeket a moszkvai levéltárakban, objektív okokból, egyelőre nem ismerhetnénk meg.

A kutatómunka célja elsősorban a magyarországi rendszerváltás és a magyar–szovjet, illetve magyar–ukrán bilaterális kapcsolatok 1985–1994 közötti időszakának történetére vonatkozó kijevi levéltári források lelőhelyének meghatározása, mennyiségének és jellegének felmérése, feltárása, magyar nyelvű regisztereinek elkészítése volt, különös tekintettel két ukrainai központi állami levéltárra, Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltárára és az Ukrainai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárára.³ A kutatómunka kronológiai határait a szovjetunióbeli politikai-társadalmi reformfolyamat, az úgynevezett gorbacsovi peresztrojka kezdő dátuma (1985) és a magyarországi rendszerváltás utáni első demokratikus kormányok, az Antall- és a Boross-kormány működésének záró dátuma (1994) jelölte ki, amely egy teljes évtizednyi időszakot ölel fel. A primer források kutatásában vezérfonalként szolgált a magyarországi rendszerváltás eseménysora, és esetünkben az annak releváns nemzetközi kontextusát adó magyar–szovjet, majd magyar–ukrán bilaterális viszonyrendszer,⁴ de igyekeztünk feltérképezni a kárpátaljai magyarság történetére vonatkozó dokumentációnak azt a részét is, amely korrelációban áll ezzel a két tematikai egységgel, illetve a magyarországi rendszerváltással összefüggésben értelmezhető.

Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára Ukrajna legfontosabb állami központi levéltára, amely a Szovjetunió keretén belüli USZSZK forradalmi és legfelső szövetségi köztársasági igazgatási szerveinek 1917–1991 közötti, illetve a modern kori, 20–21. századi független Ukrajna hatalmi és közigazgatási szerveinek 1991–1992-től keletkezett iratanyagát őrzi. A levéltár ma is használt nevét (ЦДАВО України) 1992-ben nyerte el. A levéltár jogelődjének az 1941-ben három ukrainai archívum egyesítésével létrehozott USZSZK Forradalom és Szocializmus Építése Történetének Központi Állami Levéltára tekinthető. A levéltár fondok szerinti beosztása is az egyes iratképző szervek ennek megfelelő periodizációjú és évkörű tago-

³ A levéltári és könyvtári szakterminológiában elterjedt és meggyökeresedett hungarika – vagy számos forrásban Hungarica – etimológiája csak nyelvtani értelemben azonos a „hungaricum” kifejezéssel (ugyanis mindkettő a latin *Hungaricus* melléknévből ered), de szemantikai értelemben nem. A hungarika egy gyűjtőfogalom, elsősorban a magyar történelem, irodalom- és művelődéstörténet külföldön fellelhető írott és tárgyi forrásait értjük alatta. A levéltári forráskutatásban tágabb értelemben ide tartozik minden olyan külföldi irategyüttes, amelynek magyar történeti vonatkozása van. Ember Győző ma is etalonnak számító levéltári terminológiai szakszótára szerint a *Hungarica* (magyar fonetikus kiejtés szerint: hungarika) kifejezés eredete az *acta Hungarica* („magyar iratok”) latin szókapcsolat rövidített formája. Lásd EMBER, 1982, 97.

⁴ Az eredeti, 2016. évi kutatási beszámoló kelte óta már napvilágot látott jó néhány, az 1990–1994 közötti magyar–ukrán viszonyrendszert feldolgozó megkerülhetetlen forrástár és tudományos közlemény. A teljesség igénye nélkül lásd például SÁRINGER, 2018, 60–62, 249–255, 293–295, 300–307, 329–337; SÁRINGER, 2021; PALÁDI, 2021a; PALÁDI, 2021b.

lódását tükrözi. A Külügyminisztérium és a Védelmi Minisztérium iratanyagán kívül, amelyek jelenleg is önálló szakhatósági archívumokban lelhetők fel, ebben a levéltárban őrzik és kezelik a legfontosabb törvényhozó szerv, az USZSZK Legfelső Tanácsa, illetve Ukrajna Legfelső Radája, egyes miniszteriális szervek (például a Minisztertanács, az Igazságügyi Minisztérium, a Gazdasági Minisztérium, a Kulturális Minisztérium, a Kereskedelemügyi Minisztérium) és a jogszolgáltatás szervei (például az USZSZK Legfelső Bírósága, az USZSZK Legfelső Ügyészsége) iratanyagát.

Ebben a levéltárban, a rendelkezésre álló rövid időben összesen 48 ügyiratot (справа) rendeltünk, ebből egybe nem tekinthettünk be, így összesen 47 őrzési egységet nézhetünk át alaposabban. Közülük 21-ben bukkantunk magyar vonatkozású iratra, míg 26-ban nem találtunk releváns dokumentumot. A 48 ügyirat 4 fond (az 1. számú fond – Ukrán Legfelső Rada, a 2. számú fond – USZSZK, illetve Ukrajna Minisztertanácsa, az 5110. számú fond – Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága, az 5233. számú fond – Leonyid Kravcsuk államelnök titkársága) 4 állagából (опис – opisz)⁵ rendeltük meg a kutatótermi szolgálattól. A magyarországi rendszerváltás, a magyar–szovjet, illetve a magyar–ukrán bilaterális kapcsolatok történetének kutatásában ezek a fondok bizonyultak a leginkább releváns őrzési egységeknek.

A levéltárban fellelt dokumentumokból nyomon követhetjük a magyar–ukrán diplomáciai és konzuli kapcsolatok alakulását 1991 után, kirajzolódnak a külképviseletek (az ungvári és a nyíregyházi főkonzulátus, a kijevi és a budapesti nagykövetség) megszervezésének főbb problémái. Az ukrán iratanyagból kiderül, hogy 1990–1991 folyamán az USZSZK köztársasági igazgatási szervei, illetve a kijevi helyi szervek nem támogatták, hogy a Magyar Köztársaság megvásárolja a Kijevben addig bérelt Rejtarszka utca 33. szám alatti ingatlant, arra hivatkozva, hogy nincs jogi alap a kölcsönösség elvének érvényesítésére, mert az USZSZK-nak sincs önálló külképviselete Magyarországon.⁶ Az ingatlan megvásárlását az Antall-kormány néhány hónappal a megalakulása után kezdeményezte, de a kérdés rendezésére csak Ukrajna függetlenségének kikiáltása után kerülhetett sor. Ekkortól az új ukrán kormányzat prioritásként kezelte, hogy megszilárduljon az ország nemzetközi jogi helyzete, érdekeltté vált abban, hogy minél több külföldi állam ismerje el az ország függetlenségét, és ennek szimbolikusan is nyomatékot adjon önálló diplomáciai képviseletek megnyitásával Kijevben.

A Minisztertanács levéltári anyagának fondjában található egy feljegyzés az Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter és Jeszenszky Géza magyar külügyminiszter között 1992. szeptember 22-én, az ENSZ New York-i székházában zajlott megbeszélésről, amelyen a felek áttekintették a magyar–ukrán államközi kapcsolatok teljes spektrumát.⁷ Mivel az ukrajnai kisebbségek jogállásáról meghozott ukrajnai törvény nem tartalmazott az autonómiát is szavatoló közigazgatási-adminisztratív földrajzi egységek

⁵ Az ukrajnai levéltári archiválás és iratmegőrzés rendszere a szovjet fa-struktúrát örökölte. Ebben az úgynevezett opisz egyszerre tekinthető állagnak, vagyis a fond utáni legmagasabb szintű őrzési egységnek, illetve levéltári segédletnek, raktári jegyzéknek is.

⁶ ЦДАВО ф. 2, оп. 15, спр. 2249, арк. 43.

⁷ Lásd a 7. sz. dokumentumot.

létrehozásának lehetőségére vonatkozó klauzulát, a legnagyobb magyar kormánypart, a Magyar Demokrata Fórum frakciója egy részének nyomására a kormány sokáig „lebegtette” az 1991. december 6-án Kijevben aláírt ukrán–magyar alapszerződés parlamenti ratifikációját. A dokumentum tanúsága szerint a kárpátaljai magyarság kulturális vagy közigazgatási autonómiájának megteremtését a magyar kormány ebben az időszakban diplomáciai úton is erőteljesen szorgalmazta. Ezen a megbeszélésen az ukrán diplomácia egyértelművé tette, hogy Kijev nem támogatja még a Beregszászi járás autonóm státuszát sem, arra hivatkozva, hogy az ukrainai kisebbségi törvényt magas nemzetközi sztenderdek alapján szövegezték meg, s az önmagában garantálja a magyar kisebbség jogait. Az alapszerződés eredeti, változtatások nélküli szövegének mihamarabbi magyar parlamenti ratifikációját a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) elnöke, Fodó Sándor is szorgalmazta. Leonyid Kravcsuk államelnök személyi hagyatékában bukkantunk két 1993. április 12-én kelt ukrán nyelvű levélre, melyeket Fodó küldött az elnököknek. Ezekben leszögezte, hogy a kárpátaljai magyarság is az alapszerződés eredeti szövegének ratifikációjában érdekelt, és ő maga is ilyen értelemben lobbizik a magyarországi parlamenti pártok frakcióvezetői körében.⁸

Az Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárának (ЦДАГО України) története 1929-ig nyúlik vissza, amikor létrehozták az UKP Párttörténeti Intézetének Archívumát. 1939-től az UKP Központi Pártarchívuma, 1945–1991 között az UKP KB Párttörténeti Intézetének Archívuma az SZKP KB Párttörténeti Intézetének filiáléjaként. Most is használt nevét 1992-ben kapta. A levéltárban lévő iratanyag legnagyobb részét az UKP és annak szervezeti egységeinek, illetve az ukrainai szakszervezeteknek az archív hagyatéka teszi ki. Ebben az archívumban őrizték meg az UKP Központi Bizottsága, Titkársága, Szervezeti Bizottsága 1918-tól 1991-ig terjedő teljes irattermése, a Politbüro üléseinek jegyzőkönyvei, a pártkonferenciákról készült sztenogramok, az osztálystruktúra egységeinek előterjesztései, átiratai stb. Ugyancsak itt őrzik az Ukrajnai Komszomol iratanyagát, a Komszomol egyes központi szervezeti egységeinek (Központi Bizottság, Büro, Titkárság stb.), helyi szervezeteinek, illetve a köztársasági Komszomol-iskolák dokumentációját. Itt található továbbá az egyes pártlapok, a tudományos szocializmust népszerűsítő folyóiratok, más, a kommunista mozgalomhoz kötődő orgánumok szerkesztőségeinek levéltári fondjai.

A levéltár állományából összesen 52 ügyiratot kértünk ki, ebből egybe nem nyerhetünk betekintést, a kikért mappák közül 25 nem tartalmazott számunkra releváns hungarika-anyagot. Az 52 dossziét 2 fond 3 állagából (1. számú fond 11. számú opisz – UKP KB PB és Titkárság üléseinek jegyzőkönyvei, 1. számú fond 32. számú opisz – UKP KB Általános Osztályának iratai, 7. számú fond 20. számú opisz – Ukrajnai Komszomol KB Szputnyik Nemzetközi Ifjúsági Utazási Iroda iratai) rendeltük meg. Az UKP KB és az Ukrajnai Komszomol KB külkapcsolatait illetően ezek a fondok és állagok bizonyultak a leginkább releváns irategyüttesnek. Az UKP KB Titkárságának iratanyaga tartalmazza az UKP megyei pártszervei és az MSZMP megyei pártszervei

⁸ ЦДАГО ф. 5233, оп. 1, спр. 274, арк. 124–128.

közötti testvérmegyei kapcsolatokra (Odessza–Csongrád, Herszon–Zala, Vorosilovgrád–Fejér, Lvov–Baranya, Krím–Bács-Kiskun, Kárpátontúl (Kárpátalja) – Szabolcs-Szatmár) vonatkozó dokumentációt 1985-től a magyarországi rendszerváltás időszakáig. Ezekben található meg a megyei pártbizottságok éves beszámolóí a testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról, a testvérmegyébe látogató párt-, szakszervezeti, tanácsí, Komszomol- és más delegációk kölcsönös cseréjéről, a delegációk létszámstatisztikái stb. Az Ukrajnai Komszomol KB iratanyának legjellemzőbb sorozata a Komszomol-bizottságok felügyelete alatt álló Szputnyik Ifjúsági Utazási Iroda által szervezett turistautakról készített beszámolóok gyűjteménye. A beszámolókat csoportvezetők készítették, akik nem voltak azonosak a többnyire a célország állampolgárai köréből alkalmazott, oroszul tudó idegvezetőkkel, a csoportvezetők általában a helyi pártbizottság vagy Komszomol-bizottság ideológiai instruktorai közül kerültek ki, és a külföldre utazó csoport ideológiai összetartásáért feleltek.

A pártdelegációk látogatásairól készített beszámolóok közül egy iratot érdemes kiemelni. 1988. szeptember 12–18. között az SZKP ötfős pártdelegációja Magyarországra érkezett. A delegáció tagjai találkoztak az MSZMP KB és az MSZMP Budapesti Városi Bizottsága tagjaival, az Állami Tervhivatal képviselőivel, az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága képviselőivel és az Ipari Minisztérium vezetőivel. A delegáció ukrajnai tagja, Borisz Korobko, az UKP KB osztályvezetője a látogatásról egy részletes, tízoldalas beszámolót készített. A dokumentumot azért tartjuk figyelemre méltónak, mert annak szerzője részletes látéletet ad az ukrajnai pártvezetés számára a magyarországi rendszerváltás legneuralgikusabb társadalmi, gazdasági és politikai problémáiról.⁹

A levéltárban fellelt dokumentáció alapján nem támaszthatók alá azok a magyarországi történészkörökben korábban elhangzott állítások, amelyek szerint Ukrajna, a függetlenségének kikiáltása után, területi engedményeket ajánlott volna fel Magyarország számára. Ennek inkább az ellenkezője igazolható: az 1990. évi első magyarországi szabad és demokratikus választások után az UKP KB és az ukrajnai pártsszervek rámutattak a „magyarországi revizionista veszélyre”. Az UKP KP Politikai Bizottsága (Politbüro) már 1990. április 13-án határozatot hozott arról, hogy az ukrán párt- és állami szerveknek, beleértve a regionális és lokális pártnömenklatúrát is, mindent meg kell tenniük annak érdekében, hogy ellensúlyozzák az Ukrajnával szomszédos államok – így a Magyar Köztársaság – Ukrajna területi integritását veszélyeztető politikáját. Ez a párt-határozat kimondta, hogy az illetékes megyei és járási pártsszerveknek fokozott propagandát kell kifejteniük a helyi lakosság körében, melyben felkészítik őket a revizionista veszélyre. A határozat előkészítő munkaanyagai „revizionista” pártként bélyegzik meg a magyarországi MDF-et és annak vezetőit is.¹⁰

2016. október 3-án megbeszélést folytattunk Natalija Makovszkával, az Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára igazgatójával. Igazgató asszony részletes tájékoztatást adott nekünk a levéltár szakmai tevékenységé-

⁹ ЦДАГО ф. 1, оп. 32, сип. 2462, арк. 116–125.

¹⁰ Lásd az 5. sz. dokumentumot.

ról, illetve a levéltárban fellelhető magyar vonatkozású forráseggyüttesekről. A megbeszélés folyamán az egyik raktárba is beengedtek bennünket.

Kutatásaink nem terjedtek ki a kárpátaljai magyarság belső fejlődéstörténetére vonatkozó levéltári iratok és sorozatok feltérképezésére; mint említettük, ilyen dokumentumokat elsősorban abban az esetben vettünk fel a jegyzékre, ha ez a kérdés a magyar–szovjet és magyar–ukrán bilaterális kapcsolatok elemévé vált. A kárpátaljai magyarság társadalom-, politika-, egyház- és gazdaságtörténetére vonatkozó dokumentáció célirányos és szisztematikus feltárása minden bizonnyal csak egy önálló, kifejezetten ezt a célt szolgáló kutatási program keretében képzelhető el. Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltárában számos olyan fondot őriznek még, így például a Gazdasági Minisztérium és a Kereskedelemügyi Minisztérium, illetve a Kulturális Minisztérium anyagát, amelyek az 1985–1991 közötti magyar–szovjet, majd a magyar–ukrán gazdasági és kulturális együttműködésre vonatkozó értékes dokumentációt tartalmazhatnak. Az Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában a jövőben talán érdemes lesz belepillantani az 1990–1991 során alakult ukrán politikai mozgalmak és pártok iratanyagába is.

A kutatási beszámoló mellékleteként közöljük a kutatómunka alatt elkészített két feltérési jegyzéket és az ugyancsak a beszámoló részét képező hét darab dokumentum magyar fordítását. A feltérési jegyzékekben – más kutatók későbbi munkáját megkönnyítendő – külön jelöltük azokat az őrzési egységeket is, amelyek nem tartalmaznak magyar vonatkozású történelmi okmányt vagy adatot, avagy a kutatóteremben – adat- vagy állományvédelmi okokból, esetleg azért, mert más kutatónál voltak – nem tekinthettünk bele azokba. A dokumentumokat csak mintavétel gyanánt válogattuk ki, azok nem képeznek összefüggő logikai és tartalmi sorozatot. A mintavételszerű fordítások célja elsősorban az volt, hogy a RETÖRKI szakmai vezetését orientáljuk a Kijevben gyűjtött dokumentáció jellegét, összetételét és tartalmát illetően, és ezzel segítsük a döntéshozatalát egy későbbi, ezen a kollekción alapuló önálló forráskiadvány összeállításának lehetősége kapcsán. A dokumentumok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. Az orosz és ukrán nyelvű iratokat saját fordításunkban közöljük. Az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurziváltuk. A dokumentumok tudományos feldolgozása és értékelése szempontjából érdektelen közép- vagy alsó szintű minisztériumi tisztviselők, apparatcsikok nevéhez (például: V. A. Turpak, J. M. Tjazskorob, J. I. Dzsurdzsa, Bíró Gyula, V. G. Batyjuk, A. D. Pljusko, I. O. Betyjar, O. F. Mocik, Endreffy Miklós, Oberfrank Ferenc, Karbuczky Imre) nem írtunk életrajzi jegyzetet. Az orosz és ukrán nyelvű eredeti dokumentumokban a magyar politikusok és diplomaták esetében csak a keresztnévük kezdőbetűjét adják meg, a fordításban ezeket az iniciálékat feloldottuk és teljesen kiírva közöljük, míg az orosz vagy ukrán apai és keresztnévek rövidítését meghagytuk. Egyes gyakorta használt szóalakok rövidítését (mint például тов. – товарищ; elvt. – elvtárs) minden esetben feloldottuk. A dokumentumokhoz a közöttük meglévő korrelációt feltáró és textológiai érvényű lábjegyzeteket is írtunk.

Feltárási jegyzékek

1.

A magyar–szovjet és a magyar–ukrán kapcsolatok történetének dokumentumai a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltás időszakából (1985–1994) az Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltárában

Az iratanyagot feltárta és a jegyzéket összeállította:
RIBA András László – SERES Artlla

Kijev, 2016. október 2–14.

Фонд	Опис	Справа	Аркуши	Az irat annotációja	Az irat keletkezésének helye és ideje
1	11	1022	1–15.	Az UKP KB Titkárságának 1988. július 27-i határozata a „külföldről irányított katolikus szovjetellenes propaganda” elleni intézkedésekről. Megjegyzés: az 1–2. lapon a határozat szövege, a 3–15. lapon a napirendi pont és a határozat előkészítő munkaanyaga.	Kijev, 1988. július 27.
			28–31.	Henrik Bandrovszkijnek, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága első titkárának jelentése az UKP KB-nak a megyei pártbizottságnak a „külföldről irányított katolikus szovjetellenes propagandával” szemben végzett munkáról.	Ungvár, 1985. július 25.
1	11	1483	17–23.	Az UKP Vorosilovgrád Megyei Bizottságának beszámolója az UKP KB részére a Vorosilovgrád megye és Fejér megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1987. évben.	Vorosilovgrád, 1987. október 12.
			58–63.	V. Jarosovecnek, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága titkárának beszámolója az UKP KB részére a Kárpátontúli megye és Szabolcs-Szatmár megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1986–1987. évben.	Ungvár, 1987. október 15.

			104–109.	Az UKP Krími Területi Bizottságának beszámolója az UKP KB számára a Krími terület és Bács-Kiskun megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1986–1987. évben.	Szimferopol, 1987. október 13.
			127–136.	Az UKP Lvov Megyei Bizottságának beszámolója az UKP KB számára a Lvov megye és Baranya megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1987. évben.	Lvov, 1987. október 8.
			156–162.	Az UKP Odessza Megyei Bizottságának beszámolója az UKP KB számára az Odessza megye és Csongrád megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1987. évben.	Odessza, 1987. október 13.
			196–200.	Az UKP Herszon Megyei Bizottságának beszámolója a Herszon megye és Zala megye közötti testvérmegyei kapcsolatok alakulásáról az 1986–1987. évben.	Herszon, 1987. október 16.
1	11	1648	2–22.	Jurij Jelcsenkónak, az UKP KB titkárának szolgálati tájékoztató feljegyzése az UKP KB számára a nemzetiségi kapcsolatokról és az internacionalista nevelés helyzetéről az USZSZK területén.	Kijev, 1988. február 5.
			52–56.	Henrik Bandrovszkijnek, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága első titkárának szolgálati feljegyzése az UKP KB számára a nemzetiségi kérdéstről és a lakosság internacionalista nevelésének helyzetéről a megye területén.	Ungvár, 1989. december 28.
1	11	1649	56–61.	Henrik Bandrovszkijnek, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága első titkárának szolgálati feljegyzése az UKP KB számára a nemzetiségi kérdéstről és a lakosság internacionalista nevelésének helyzetéről a megye területén.	Ungvár, 1988. március 29.

			62–66.	Henrik Bandrovskijnak, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága első titkárának szolgálati feljegyzése az UKP KB számára a nemzetiségi kérdéstről és a lakosság internacionalista nevelésének helyzetéről a megye területén.	Ungvár, 1988. december 27.
1	11	1882	1, 12–13.	Az UKP KB PB 1988. július 12-i ülésének 69. sz. jegyzőkönyve. Megjegyzés: az I/2. sz. napirendi pontban tárgyalták az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága jelentését a megyei bizottság munkájáról a nemzetiségek közötti kapcsolatok javítása és az internacionalista nevelés terén.	Kijev, 1988. július 12.
			71–76.	Jurij Jelcsenkónak és Leonyid Kravcsuknak, az UKP KB titkárainak szolgálati jelentése az UKP KB számára az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottságának munkájáról a nemzetiségi kérdés és az internacionalista nevelés terén.	Kijev, 1988. július 6.
1	11	1883	181–188.	Jurij Jelcsenkónak és Leonyid Kravcsuknak, az UKP KB titkárainak szolgálati jelentése az UKP KB számára az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottságának munkájáról a nemzetiségi kérdés és az internacionalista nevelés terén. Megjegyzés: az 1882. számú ügyiratban található határozat tervezete és szolgálati jelentés szövege ukrán nyelven, továbbá körlevél-tervezetek a KB illetékes tagjainak és az illetékes állami szerveknek.	Kijev, 1988. július 6.
1	11	1884	1–5.	Henrik Bandrovskijnak, az UKP Kárpátontúli Megyei Bizottsága első titkárának szolgálati feljegyzése az UKP KB számára a nemzetiségi kérdéstről és a lakosság internacionalista nevelésének helyzetéről a megye területén. Megjegyzés: az 1649. számú ügyiratban található beszámoló szövege ukrán nyelven.	Ungvár, 1988. március 29.
1	11	1928	Teljes	Nincs hungarika-irat a dossziében.	

1	11	2037	Teljes	Nincs hungarika-irat a dossziében.	
1	11	2039	Teljes	Nincs hungarika-irat a dossziében.	
1	11	2163	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	11	2164	Teljes (1–55.)	Az UKP KB Politbüro 1990. április 13-i ülésének jegyzőkönyve. 5–12. lap: 8. napirendi pont: Határozat az USZSZK-val szomszédos államok területi igényei elleni intézkedésekről. 35–39. lap: Alekszandr Merkulovnak, az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének 1990. április 9-i előterjesztése kivonatolva az UKP KB részére a szomszédos államok területi igényeik kapcsán az ellenük alkalmazandó intézkedésekről.	Kijev, 1990. április 13.
1	11	2165	79–92.	Alekszandr Merkulovnak, az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének előterjesztése az UKP KB részére a szomszédos államok területi igényeik kapcsán az ellenük alkalmazandó intézkedésekről. ¹¹	Kijev, 1990. április 9.
1	11	2166	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2308	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2374	236–237.	Tájékoztató feljegyzés Boros Sándornak, az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya helyettes vezetőjének 1987. május 19–24. között Cserkasszk megyében tett munkalátogatásáról.	Kijev, 1987. május 11.
1	32	2375	108–110.	Jakov Pogrebnyaknak, az UKP Lvov Megyei Bizottsága első titkárának tájékoztató jelentése az UKP KB számára Baranya megyébe küldendő első titkári delegációról 1987. szeptember 1–5. között.	Lvov, 1987. augusztus 18.
			208–211.	Az UKP KB Sajtóosztálya vezetője, V. L. Csornij által elkészített feljegyzés a Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott 1987. szeptember 25-i megbeszéléséről.	Kijev, 1987. szeptember 28.

¹¹ Lásd az 5. sz. dokumentumot.

1	32	2377	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2459	89–90.	A MŰOSZ osztályvezetője, Horváth György 1988. április 14–18. közötti kijevi munkalátogatásának programtervezete.	Kijev, 1988. április 1.
1	32	2460	5–6.	Páldi András kijevi magyar főkonzul levele Jurij Jelcsenkónak, az UKP KB titkárnak egy magyar költészeti est szervezéséről 1988. március 17-én a magyar főkonzulátus épületében.	Kijev, 1988. március 10. előtt
1	32	2462	116–125.	V. I. Korobkónak, az UKP KB osztályvezetőjének beszámolója az SZKP ötfős pártdelegációjának 1988. szeptember 12–18. közötti magyarországi munkalátogatásáról. Megjegyzés: találkoztak az MSZMP KB tagjaival, az MSZMP Budapesti Városi Bizottsága tagjaival, az Állami Tervhivatal képviselőivel, az MSZMP Veszprém Megyei Bizottsága képviselőivel, az Ipari Minisztérium vezetőivel.	Kijev, 1988. október 3. előtt
1	32	2571	168–170.	Az USZSZK Ipari és Kereskedelmi Kamarája elnökének, A. P. Mihajlicsenkónak a beszámolója az UKP KB titkára, Sz. I. Gurenko részére a Kijevben 1989. május 12–19. között szervezett magyar exporttermékek kiállításáról.	Kijev, 1989. április 28.
1	32	2572	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2573	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2659	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2665	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2770	75–79.	Jurij Jelcsenko előterjesztése az UKP KB számára a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó állami bizottság létrehozására.	Kijev, 1990. március 21.

			129–130.	Mikola Sulgának, az UKP KB Nemzetiségi Osztálya vezetőjének és Alekszandr Merkulovnak, az UKP KB Nemzetközi Osztálya vezetőjének javaslatai az UKP KB számára a kárpátaljai magyarság helyzetével kapcsolatos problémák megoldásáról. Megjegyzés: a Beregszászi járás területén egy önálló nemzetiségi közigazgatási egység (autonómia) létrehozásának lehetősége, folyamatban van a Radán belül az ezzel kapcsolatos véleményalkotás, magyar autonómia kérdése, határátkelés kérdése.	Kijev, 1990. július 31.
			166.	Ivan Muszjenkónak, az UKP KB Ideológiai Osztálya vezetőjének tájékoztató feljegyzése az UKP KB számára a kárpátaljai magyarság helyzetéről. Megjegyzés: a KB folyamatosan elemzi a nemzetiségi ügyeket, a problémák ne fejlődjenek tovább, 1990 júliusában elfogadta a KB a fenti javaslatot, határozatot hozott. Az illetékes megyei pártbizottság is hozott olyan határozatokat, amelyekkel „meg lehet akadályozni a magyar nemzetiségű szovjet állampolgárok szeparatista törekvéseit”.	Kijev, 1991. január 4.
1	32	2771	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2792	100–105.	Az SZKP KB Nemzetközi Osztálya által elkészített elemző feljegyzés a kelet-európai országokban zajló politikai változásokról. ¹²	Moszkva, 1990. február 17.
			146–150.	Anatolij Zlenko első külügyminiszter-helyettes feljegyzése Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott 1990. március 13-i megbeszéléséről. ¹³	Kijev, 1990. március 16.

¹² Lásd a 3. sz. dokumentumot.

¹³ Lásd a 2. sz. dokumentumot.

			157–164.	Anatolij Zlenko első külügyminiszter-helyettes feljegyzése Kocsis Vilmos kijevi magyar konzullal folytatott megbeszéléséről, a marosvásárhelyi pogromról és a magyar parlamenti pártok ezzel kapcsolatos közös nyilatkozatáról. ¹⁴	Kijev, 1990. március 27. előtt
1	32	2793	1–6.	V. P. Osznacsnak, az Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Társaságok Szövetsége elnökének beszámolója a szervezet háromfős delegációjának 1990. április 19–29. közötti magyarországi útjáról. ¹⁵	Kijev, 1990. április 28.
			75–77.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter összegző feljegyzése az UKP KB számára 1990. augusztus 23–26. közötti magyarországi látogatásáról, az Antall Józseffel és Jeszenszky Gézával folytatott megbeszéléseinek tartalmi kérdéseiről. ¹⁶	Kijev, 1990. augusztus 28.
1	32	2794	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2820	45–51.	Arkagyij Csumaknak, az UKP KB Állami és Jogi Osztálya vezetőjének szolgálati feljegyzése az UKP KB részére a határátlépés rendjének megsértésére utaló tényekről Kárpátalja megyében. Megjegyzés: rokoni kapcsolatok említése, megnövekedett határátlépések száma, megnövekedő határrendészeti eljárások, helyi állami szervek korrupciója és általuk elkövetett visszaélések, sok a fiktív meghívólevél a vízumhoz, a megyei ügyészségi kirendeltség nem tesz lépéseket és nem foganatosít intézkedéseket.	Kijev, 1990. február 7.
1	32	2865	Teljes	Nincs hungarika-anyag.	

¹⁴ Lásd a 4. sz. dokumentumot.

¹⁵ Lásd a 6. sz. dokumentumot.

¹⁶ Az ukrán nyelvű eredeti és annak magyar fordítása megjelent: PALÁDI, 2021a, 618–622.

1	32	2866	80–85.	P. K. Kosztyikov pozsonyi szovjet főkonzul jelentése a dunaszerdahelyi Legnica állami mezőgazdasági termelősövetkezetben tett 1990. május 25-i látogatásáról és a técesz tanácsának elnökével, András Sándorral folytatott beszélgetéséről. Megjegyzés: a 84. oldalon kitérnek a szlovákiai magyarok és Magyarország kapcsolatára.	Pozsony, 1990. június 4.
			86–94.	P. K. Kosztyikov pozsonyi szovjet főkonzul jelentése a Szlovák KP KB elnökével, Peter Weiss-szel folytatott 1990. május 25-i megbeszéléséről. Megjegyzés: a beszélgetőpartner a magyar kisebbséget egy „ketyegő bombának” tartja („Csehszlovák Koszovó alakulhat ki”).	Pozsony, 1990. június 4.
1	32	2926	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2932	83–90.	Ukrán SZSZK Külügyminisztériumának elemzése az UKB KB részére a közép-kelet-európai országok fontosabb gazdasági és társadalmi mutatóiról.	Kijev, 1991. június 16.
1	32	2934	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	2970	12–15, 18, 67	Az USZSZK Külügyminisztériumának 1990. évi éves beszámolója az UKP KB számára a minisztérium tevékenységéről. Megjegyzés: a 18. oldalon térnek ki az ukrán–magyar kapcsolatokra. Ebben kitérnek Göncz Árpád Ukrajnában tett látogatására, illetve Anatolij Zlenko magyarországi látogatására és Jeszenszky Gézával folytatott beszélgetésére.	Kijev, 1991. január 1.
1	32	3868	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	32	3882	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	3883	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	3884	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	3885	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	3886	Teljes	Nem kaptuk meg ezt a dossziét.	

7	20	3887	54–65.	C. P. Levickaja csoportvezető beszámolója a Világkaraván elnevezésű ukrainai ifjúsági csoport magyarországi és nyugat-európai útjáról 1986. szeptember 19. és október 11. között. Megjegyzés: Budapestről indultak.	Kijev, 1986. október 11. után
7	20	3890	30–34.	V. L. Fegyajeva, a Komszomol Herszon Megyei Bizottsága titkárának beszámolója a Herszon megyei Komszomol-csoport 1986. július 18–22. közötti Zala megyei turista-útról.	Herszon, 1986. július 18.
7	20	3891	1–4.	Sz. Sevcenkónak, az ukrainai Komszomol Vorosilovgrád Megyei Bizottsága titkárának beszámolója a KISZ Fejér Megyei Bizottságával fenntartott kapcsolatokról az 1986–1987. évben.	Vorosilovgrád, dátum nélkül
			5–16.	Ismeretlen eredetű információs feljegyzés a Komszomol Kárpátontúli Megyei Bizottsága testvérszervezeti kapcsolatairól szomszédos országokkal 1982–1986 között. Megjegyzés: részletes információ a KISZ Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottságával ápolt testvérmegyei kapcsolatokról.	Ungvár, dátum nélkül
7	20	3896	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	4016	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
7	20	4026	Teljes	Nincs hungarika-irat dossziében.	
7	20	4028	Teljes	Nincs hungarika-irat a dossziében.	
7	20	4088	6–9.	G. J. Litnyevszkij csoportvezető, az Ukrán Írószövetség Komszomol-szervezete vezetőjének beszámolója a poltavai és zsitomiri Komszomol-szervezetek tagjainak 1988. március 4–13. közötti magyarországi és ausztriai útjáról.	Hely nélkül, 1988. március 13. után

2.

A magyar–szovjet és a magyar–ukrán kapcsolatok történetének dokumentumai a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltás időszakából (1985–1994) Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltárában

Az iratanyagot feltárta és a jegyzéket összeállította:
RIBA András László – SERES Artlla

Kijev, 2016. október 2–14.

Фонд	Опис	Справа	Аркуши	Az irat annotációja	Az irat keletkezésének helye és ideje
1	18	985	5–14.	Nyikita Darcsiev budapesti ideiglenes ügyvivő tájékoztatója a szovjet tagköztársaságok legfelső tanácsai számára a Magyar Urbanisztikai Társaság és Szombathely Város Tanácsa meghívásáról az 1986. június 3–7. között Szombathelyen megrendezésre kerülő nemzetközi urbanisztikai szemináriumról.	Budapest, 1986. március 6.
			22–26.	A Kijevi Magyar Főkonzulátus diplomáciai jegyzéke az USZSZK KÜM számára. Megjegyzés: az MNK 1986. május 1-től minden érintett ország és nemzetközi szervezet számára lehetővé teszi, hogy kimerítő információhoz jussanak az országban mért sugárzási értékekről.	Kijev, 1986. május 14.
			31–39.	Az USZSZK KÜM Protokoll Osztályának tájékoztató feljegyzése az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa elnöksége számára a SZU-ba akkreditált külföldi nagykövetek 1986. május 21-i kijevi és Kijev megyei látogatásáról a csernobili katasztrófa kapcsán. Megjegyzés: a 41 nagykövet és 18 ügyvivő között volt Rajnai Sándor magyar nagykövet is.	Kijev, 1986. május 22.
1	18	1019	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	

1	18	1024	127–128.	Páldi András kijevi magyar főkonzul ünnepi üdvözlőlevele Valentyna Sevcenkónak, az USZSZK Legfelső Tanácsa elnökének a szovjethatalom ukrainai kikiáltásának 70. évfordulója alkalmából.	Kijev, 1987. december 23.
1	18	1052	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	18	1061	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
1	18	1089	102–104.	Olekszandr Taranyenkónak, az USZSZK KÜM Protokoll Osztálya vezetőjének feljegyzése a Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott 1989. szeptember 14-i megbeszéléséről. ¹⁷	Kijev, 1989. szeptember 14.
1	18	1090	Teljes	Nincs hungarika-irat a dossziében.	
2	15	2247	90–96.	Az ENSZ genfi nemzetközi szervezetei mellé delegált szovjet képviselő tanácsosa, I. Markov által készített összeállítás a magyar gazdasági reformokról és Magyarország, valamint az EGK kapcsolatainak fejlődéséről.	Genf, 1990. december 28.
			118–120.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter átirata Vitold Fokinnak, az USZSZK Minisztertanácsa elnökének a külföldi államok által betervezett és függőben lévő kérdésekről. Megjegyzés: a magyar fél várja a választ arra a jegyzékre, amelyben meghívták Vitold Fokint Magyarországra.	Kijev, 1991. február 1.
			206–208.	Anatolij Zlenko külügyminiszter átirata a Minisztertanácsnak az USZSZK külföldi képviselői élére újonnan kinevezendő vezetőkről. Megjegyzés: Dimitro Tkacs jelölése az USZSZK budapesti meghatalmazott diplomáciai képviselőjének.	Kijev, 1991. április 30.
			209–213.	Anatolij Zlenko külügyminiszter átirata a Minisztertanácsnak a szovjet határrendészeti szervek technikai felszereltségének hiányosságairól az ukrán–magyar határon.	Kijev, 1991. május 5.

¹⁷ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

2	15	2248	123–124.	Mikola Makarevics első külügyminiszter helyettes átirata a Minisztertanácsnak az ukrán–magyar közös kereskedelempolitikai bizottság felállításáról.	Kijev, 1991. október 11.
			226–227.	Anatolij Zlenko külügyminiszter átirata a Minisztertanácsnak az 1991. május 31-én aláírt ukrán–magyar konzuli konvenció ukrán parlamenti ratifikációjáról.	Kijev, 1991. december 3.
			230–243.	Anatolij Zlenko külügyminiszter átirata Vitold Fokin miniszterelnöknek a magyar–ukrán alapszerződés tervezete 10. cikkelyének a magyar fél által javasolt megváltoztatásáról, Antall József december 6-ra tervezett látogatását megelőzően. Megjegyzés: Fokin küldje meg az illetékes minisztériumoknak véleményezésre a magyar javaslatokat, a magyar fél az utolsó pillanatban javasolta, hogy a 10. cikkely legyen megváltoztatva, amelyet az ukrán fél elfogadhatónak tart.	Kijev, 1991. december 4.
2	15	2249	2–4.	A Magyar Köztársaság KÜM diplomáciai jegyzéke a SZU KÜM-hoz moszkvai, kijevi és ungvári ingatlanok megvásárlásáról diplomáciai célokra. Megjegyzés: a magyar jegyzék orosz nyelvű fordítása található a dossziében és a SZU Pénzügyminisztériumának átirata az USZSZK KÜM-nak.	Budapest, 1990. november 26.
			5–10.	Az USZSZK belügyminisztere, Andrej Vaszilisin átirata az USZSZK Minisztertanácsa elnökének, Vitold Fokinnak az ukrán útlevélkiadás rendszerének hiányosságairól. Megjegyzés: sokat említ Kárpátalját, feltorlódnak az útlevéligénylések II. János Pál pápa magyarországi látogatása miatt, az illetékes hatóságok túlterheltek.	Kijev, 1991. február 5.

			11–19.	Ukrán konzuli és diplomáciai szervek levelezése a kijevi magyar kereskedelmi kirendeltség épületének használatáról. Megjegyzés: az ingatlanbérlettel kapcsolatos információk, orosz nyelven MK és USZSZK között kötött bérleti egyezmény.	Kijev, 1990. december 31. – 1991. február 27.
			20–24.	Grigorij Malisevskijnek, a Kijevi Városi Tanács VB elnökének átirata az USZSZK Minisztertanácsa elnökhelyettesének, Viktor Urcsukinnak, amelyben ellenzik a magyar külképviselet megvásárlását, azzal az indokkal, hogy Ukrajnának sincs Budapesten külképviselete.	1991. március 21.
			33.	Viktor Urcsukinnak, az USZSZK Minisztertanácsa elnökhelyettesének átirata a SZU Pénzügyminisztériumnak, amelyben a Minisztertanács negatívan viszonyul a Magyar Köztársaság kijevi és ungvári ingatlanvásárlási javaslatához. Megjegyzés: valutabevétel-kiesés, nincs alap a kölcsönösség elvének érvényesítésére, mivel Ukrajnának nincs külképviselete Magyarországon.	Kijev, 1991. május 6.
2	15	2686	89–90.	O. Kovalnak, az Ukrán Állami Vámbizottság vezetőjének átirata Konsztantyin Maszik első ukrán miniszterelnök-helyettesnek a magyar és ukrán bűnüldözési szervek közötti együttműködésről. Megjegyzés: a decemberi találkozó fő kérdése a határon való csempészet és a nemzetközi drogkereskedelem elleni küzdelem.	Kijev, 1992. március 27.
2	15	2687	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziéban.	

2	15	2700	62–65.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter szolgálati tájékoztatója Ukrajna Minisztertanácsa részére. Megjegyzés: találkozás a magyar ügyvivővel, megállapodás arról, hogy a két állam ingatlanokat biztosít egymás külképviseletei számára, a Magyar Köztársaság Kijevben és Ungváron, cserébe Budapesten az ukrán félnek.	Kijev, 1992. március 25.
			202.	Mikola Makarevics első külügyminiszter-helyettes átirata Vitold Fokinnak, az Ukrán Minisztertanács elnökének a május 21–22-én tett magyarországi látogatása során kiadott közös kommunikéről, amelyben rögzítik a két felet kölcsönösen érintő kérdéseket.	Kijev, 1992. október 5.
			217–220.	A Kijevi Városi Tanács átirata Leonyid Kucsma ukrán miniszterelnöknek a kijevi magyar diplomáciai képviselettel kapcsolatos ügyekről (épület, protokoll stb.).	Kijev, 1992. november 4.
2	15	2709	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
2	15	2710	112–115.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter feljegyzése Jeszenszky Géza magyar külügyminiszterrel az ENSZ New-York-i székházában folytatott, 1992. szeptember 22-i megbeszéléséről. ¹⁸	Kijev, 1992. október 6.
			155–169.	Mikola Makarevics első külügyminiszter-helyettes átirata a Minisztertanácsnak a könnyített határátlépésről szóló, 1992. október 21-én Nyíregyházán kötött ukrán–magyar egyezményről.	Kijev, 1992. november 12.
2	15	2711	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
2	15	2712	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
2	15	3245	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
2	15	3257	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	

¹⁸ Lásd a 7. sz. dokumentumot.

2	15	3258	51–53.	Mádi Zoltán nyíregyházi polgármester és Emil Landovszkij ungvári tanácselnök közös nyilatkozata arról, hogy készek kölcsönösen helyet biztosítani egymás államai külképviseletének.	Nyíregyháza, 1993. január 19.
			76–77.	Mikola Makarevics első külügyminiszter-helyettes átirata a Minisztertanácsnak a magyar főkonzulátus megnyitásának lehetőségéről Ungváron.	Kijev, 1993. február 25.
2	15	3270	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
2	15	3271	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5110	1	3520	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5110	1	3539	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5110	1	3556	52–56.	V. P. Osznacsnak, az UBKKT elnökének tájékoztató feljegyzése a Társaság és a Kijevbe akkreditált főkonzulátusok kapcsolatáról.	Kijev, 1988. december 29. előtt
5110	1	3573	43.	Sz. I. Svecovának, a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége elnökhelyettesének levele V. P. Osznacsnak, az UBKKT elnökének. Megjegyzés: kéri az ukrainai társaságot, hogy lássa el a moszkvai központot információval az SZMBT ukrainai tagozatainak munkájával kapcsolatban.	Moszkva, 1989. március 15.
5110	1	3590	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5110	1	3602	1.	A. A. Sevcuknak, az UBKKT elnökhelyettesének levele O. M. Ljukjanyenkónak, az USZSZK szociális ügyek miniszterének az SZMBT 1991. április 19-i, 7. össz-szövetségi konferenciájáról.	Kijev, 1991. április 1.
			13–22.	Mikola Makarevics első külügyminiszter-helyettes átirata V. P. Osznacsnak, az UBKKT elnökének a Magyar–Ukrán Baráti Társaság 1990. november 16-i budapesti újjáalakulásáról.	Kijev, 1991. január 24.

			23.	M. Homenko, az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa Titkársága vezetőjének levele V. P. Osznacsnak, a Legfelsőbb Tanács elnökének tervezett magyarországi látogatása tárgyában.	Kijev, 1991. május 6.
5110	1	3662	Teljes	Nem kaptuk meg ezt a dossziét.	
5233	1	9	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	13	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	14	74–76.	Torgyán Józsefnek, az FKGP elnökének meghívója Leonyid Kravcsuk ukrán államelnök számára a Szabadság és Demokrácia Világligája budapesti találkozója.	Budapest, 1992. július 10.
			187, 194–196.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter feljegyzése a Jeszenszky Géza magyar külügyminiszterrel az ENSZ New York-i székházában folytatott megbeszéléséről. ¹⁹	New York, 1992. október 6.
5233	1	16	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	25	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	26	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	27	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	28	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	29	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	78	54.	Leonyid Kravcsuk ukrán elnök köszöntőlevele Göncz Árpád köztársasági elnöknek az 1956-os forradalom emléknepja alkalmából.	1992. október 21.
			193.	Leonyid Kravcsuk elnök levele Göncz Árpád köztársasági elnöknek	1992. december 31.
5233	1	82	3–7.	B. Sarikovnak, az államelnök katonai tanácsadójának feljegyzése Leonyid Kravcsuk számára a Kárpáti Katonai Körzet szociális-politikai helyzetéről.	Kijev, 1992. március 13.
			53–57.	Az ukrán államelnök polgári egyesületekkel, civil szervezetekkel és politikai pártokkal való kapcsolattartásáért felelős szolgálata vezetőjének, V. Omelicsnek a tájékoztató feljegyzése a kárpátaljai helyzetről.	Kijev, 1992. augusztus 18.

¹⁹ Lásd a 7. sz. dokumentumot.

5233	1	83	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	198	34–35.	Göncz Árpád távirata Leonyid Kravcsuk államelnöknek, melyben megköszöni neki az augusztus 20-a alkalmából küldött üdvözlését.	Budapest, 1993. szeptember 17.
			60–61.	Heimann Zoltánnak, a Béres Rt. igazgatójának levele Leonyid Kravcsuk államelnöknek a Béres Rt. termékeinek ukrainai terjesztéséről.	Budapest, 1993. október 11.
			154–156.	Bakos Géza amerikai (michigani) magyar ügyvéd angol nyelvű levele Leonyid Kucsmanak, melyben segítséget ajánl fel a kisebbségi kérdés megoldásában.	Dundee, Michigan, USA 1992. november 18.
5233	1	206	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	211	16–28.	A Kárpátaljai Különleges Gazdasági Övezet tervezetéhez kapcsolódó levelek, átiratok, feljegyzések Kravcsuk államelnök titkárságának különféle állami szervektől.	Kijev, 1993. március 31. – 1993. május 5.
			67–69.	V. Gubenkónak, az ukrán Állami Határvédelmi Bizottság elnökének tájékoztatója A. D. Butejkónak, az államelnök nemzetközi szolgálata vezetőjének az 1993. júniusban Budapesten tartott nemzetközi konferenciáról.	Kijev, 1993. június 23.
			78–83.	M. Mihalszenko, az államelnök belpolitikai szolgálatának vezetője szolgálati feljegyzése Leonyid Kravcsuk elnök számára a kárpátaljai ruszin kisebbség körében tapasztalható „szeparatista tendenciákról”.	Kijev, 1993. július 12.
5233	1	213	Teljes	Nincs hungarika-anyag a dossziében.	
5233	1	221	103.	Leonyid Kravcsuk ukrán államelnök gyásztávirata Göncz Árpádnak Antall József halála alkalmából.	Kijev, 1993. december 13.
5233	1	274	3–14.	Dmitro Tkacs budapesti ukrán nagykövet jelentése a Külügyminisztérium számára Leonyid Kravcsuk államelnök 1993. február 26–27-i magyarországi látogatásáról.	Budapest, 1993. március 10.

			124–128.	Fodó Sándornak, a KMKSZ elnökének két ukrán nyelvű levele Leonyid Kravcsuk államelnöknek. Megjegyzés: kifejti, hogy a KMKSZ álláspontja szerint a magyar parlamentnek a magyar–ukrán állam-szerződést az eredeti szöveg szerint kellene ratifikálnia.	Ungvár, 1993. április 12.
5233	1	285	55–59.	Viktor Begy ukrán parlamenti képviselő levele Leonyid Kravcsuk államelnöknek az ukrán–magyar alapszerződés magyar parlamenti ratifikációjának elhúzódtása kapcsán megjelent magyarországi sajtó-közleményekről és cikkekről.	Kijev, 1993. március 15.
5233	1	303/a	2–3.	Antall József miniszterelnök meghívása Leonyid Kravcsuk államelnök számára magyarországi látogatásra.	Budapest, 1992. december 18.
			6–7.	Mikola Makarevics első külügy-miniszter-helyettes tájékoztatója M. G. Homenko elnöki titkárság-vezető számára Leonyid Kravcsuk államelnök magyarországi látogatásának várható regionális visszhangjáról.	Kijev, 1992. december 18.
			8–9.	Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter átirata Leonyid Kravcsuk államelnöknek, melyben javasolja, hogy fogadja el a magyar miniszterelnök meghívását.	Kijev, 1992. január 22.
			10–12.	Mikola Makarevics első külügy-miniszter-helyettes feljegyzése Varga István kijevi magyar nagykövettel folytatott megbeszéléséről Kravcsuk ukrán államelnök magyarországi látogatásának programja egyeztetésének tárgyában.	Kijev, 1993. február 10.
			18–22.	Leonyid Kravcsuk elnök magyarországi látogatása programjának az elnöki adminisztráció protokollszolgálatával elkészített programtervezete.	Kijev, 1993. február 18.

	24–28.	Anatolij Zlenko ukrán külügy-miniszter tájékoztató feljegyzése Leonyid Kravcsuk államelnök számára magyarországi látogatása előtt a magyar–ukrán kapcsolatok helyzetéről és legaktuálisabb kérdéseiről.	Kijev, 1993. február 19.
	47–48.	A budapesti ukrán nagykövetség sajtóosztályának jelentése Leonyid Kravcsuk államelnök budapesti látogatásának magyarországi sajtóvisszhangjáról.	Budapest, dátum nélkül

Dokumentumok

1.

Olekszandr Taranyenkónak, az USZSZK Külügyminisztériuma Protokoll Osztálya vezetőjének feljegyzése a Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott megbeszéléséről

Kijev, 1989. szeptember 14.

Orosz nyelvű gépelt másolat. ЦДАВО ф. 1, оп. 18, спр. 1089, арк. 103–104.

A. Sz. Taranyenko²⁰ naplójából

USZSZK Külügyminisztériuma
[...] ²¹ sz.
1989. szeptember [...] ²²

Feljegyzés a Magyar Népköztársaság főkonzuljával, Páldi Andrással²³ folytatott megbeszélésről

1989. szeptember 14-én saját kérésére fogadtam Páldi Andrást, a Magyar Népköztársaság kijevi főkonzulját.

A megbeszélés során Páldi András elmondta, hogy a magyar fél korábban átadta az USZSZK Minisztertanácsa elnöke, V. A. Maszol²⁴ nevére szóló meghívást, hogy egy számára kedvező időpontban látogasson el Magyarországra. Páldi András szerint erre a látogatásra ez év novemberében sor kerülhetne. A Magyar Népköztársaság kormányának megbízásából szeretne találkozni V. A. Maszollal, hogy részletesen megvitassák magyarországi látogatásának időpontját és a programmal kapcsolatos kívánságait.

Ezen kívül, a találkozójuk során meg szeretné még vitatni vele a Magyar–Ukrán Kereskedelmi és Gazdasági Vegyes Bizottság üléseinek újraindítására vonatkozó kérdést, ami

²⁰ Taranyenko, Olekszandr Szerhijovics (1947) ukrán diplomata. 1970-ben kezdte a pályafutását az USZSZK Külügyminisztériumában, 1979–1983-ban az ENSZ Titkárságának alkalmazottja, 1983–1992-ben a Protokoll Osztály (1991-től Állami Protokoll Igazgatóság) vezetője és a Kollégium tagja. 1995–2013 között különböző dél-amerikai országokban szolgált nagykövetségként.

²¹ Sic! Iktatószám nélkül.

²² Sic! A nap dátuma nélkül.

²³ Páldi András (1927) közgazdász, diplomata. 1968–1973-ban a KGST Titkárságának munkatársa, 1973–1975-ben az Országos Tervhivatal osztályvezetője, 1975–1977-ben hivatalvezető a Minisztertanács Hivatalában. 1977–1982-ben a moszkvai nagykövetségen követtanácsos, majd 1983–1986-ban a KÜM Gazdaságpolitikai Főosztályának osztályvezetője. 1986. július 7-től 1992. március 21-ig főkonzul, a Kijevi Főkonzulátus vezetője, 1992. március 21-től november 10-ig nagykövet, a Kijevi Nagykövetség vezetője.

²⁴ Maszol, Vitalij Andrijovics (1928–2018) ukrán származású szovjet politikus, gépészmérnök. 1987. július 10-től 1990. október 23-ig az USZSZK Minisztertanácsának elnöke, majd 1994. június 16-tól 1995. március 6-ig az Ukrán Köztársaság miniszterelnöke.

egyébként, ahogy megjegyezte a főkonzul, a vizit egyik témája is lehetne. A bizottság legutóbbi ülése óta két év telt el. A soron következő ülést Kijevben kellene tartani, de ehhez szükség lenne a szovjet fél meghívására. Páldi András szerint az USZSZK Minisztertanácsa elnöke magyarországi látogatása időpontjának függvényében meg lehetne határozni az említett bizottság ülésének időpontját is, továbbá egy, a Magyar Népköztársaság és az USZSZK közötti együttműködési dokumentum előkészítésének lehetőségét is. Ebben a dokumentumban ki lehetne jelölni azokat a különleges körzeteiket, amelyek a Kárpátontúli terület és a Magyar Népköztársaság keleti része közötti határ menti szabadkereskedelmi övezet részét képeznék.²⁵ Azonkívül úgy véli, hogy a látogatás során megerősítést nyerhetne az a „kivételesen pozitív” tapasztalat,²⁶ amelyre a nemzetiségek közötti kapcsolatok megoldása terén tettek szert az USZSZK nyugati területein, azokon a helyeken, ahol magyar nemzetiségű állampolgárok élnek, illetve át lehetne tekinteni a közvetlen gazdasági és kulturális kapcsolatok további fejlesztésének perspektíváit.²⁷

²⁵ 1989. január 2-án Nyikolaj Talizin szovjet miniszterelnök-helyettes egy levelet írt Medgyessy Péter magyar miniszterelnök-helyetteshez, melyben azt javasolta, hogy a Magyar–Szovjet Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Kormánybizottság 1989. február 1–3-án Budapesten sorra kerülő XXXVIII. ülészakán vitassák meg a két ország határ menti körzeteinek integrációs gazdasági fejlesztési lehetőségeit. A szovjet fél erre egy 11 oldalas programtervet is kidolgozott. A magyar politikai és társadalmi diskurzus ezt később úgy értelmezte, mint szovjet kezdeményezést egy „különleges gazdasági övezet” létrehozására Kárpátalján. Ugyanakkor az orosz közgazdasági frazeológia megkülönböztette egymástól a „szabad gazdasági övezeteket” (свободная экономическая зона) a „közös vállalkozási övezetektől” (зона совместного предпринимательства). Az első különleges gazdasági övezeteket a Szovjetunió Minisztertanácsának 1989. december 12-i rendelete értelmében a szovjet–finn határ mentén, a Leningrádi területhez tartozó Viborgban és a szovjet–kínai határhoz közel eső távol-keleti Nahodkában hozták létre. A jogszabály előkészítése során még egy különleges gazdasági övezet létrehozásával számoltak a Kalinyingrádi területen. 1990–1991-ben pedig kizárólag az OSZSZSZK területén hoztak létre különleges gazdasági övezeteket (Kalinyingrád, Novgorod, Szahalin, Kemerovo, Csita stb.), más szovjet tagköztársaságokban nem. A szovjet tervezet tehát nem különleges gazdasági övezet, hanem közös vállalkozási övezet létrehozására irányult. A szovjet koncepció szerint a SZU és az MNK közös határ menti régióiban nemzetközi termelési komplexumokat hoztak volna létre azzal, hogy a régió vállalatai, gazdasági egységei – önfinanszírozás és önelszámolás keretében – a határ menti árucserét, a termelési eszközök cseréjét, közös beruházásokat, bérleti és alvállalkozói viszonyrendszert és egyéb kooperációs kapcsolatokat önállóan valósíthattak volna meg. MNL OL XIXI–J–1–k IV-1989-145-5-5893. (1989/111. doboz). A kérdés végül nem került az ülészak napirendjére, annak jegyzőkönyve mindössze annyit tartalmazott, hogy a magyar fél gondosan tanulmányozza az erre vonatkozó szovjet javaslatokat, és 1989. április 30-ig közli az álláspontját. A Magyar–Szovjet Gazdasági és Műszaki-Tudományos Együttműködési Kormánybizottság 1989. február 1–3-i budapesti ülésének jegyzőkönyve. Uo. 1115/1989. sz. A magyar kormány az itt közölt dokumentum keletkezésének időpontjáig, azaz szeptember 14-ig írásban nem is reagált a szovjet fél által felvetett javaslatokra.

²⁶ Az eredeti dokumentumban is idézőjelben. Taranyenko ezzel nyilván azt kívánta kifejezni, hogy szó szerint idézi Páldi szavait.

²⁷ Az USZSZK Minisztertanácsa elnökének magyarországi látogatására végül nem került sor. Páldi András későbbi interpretációja szerint az 1990. május 23-án megalakuló Antall-kormány Anatolij Zlenko külügyminisztert hívta meg helyette. Lásd PÁLDI, 2001.

A főkonzul közölte továbbá, hogy a Magyar Népköztársaság Országgyűlésének (Parlament) elnöke, Szűrös Máttyás,²⁸ a Kárpátontúli terület vezetőinek meghívására ez év október 14–15-én (szombat–vasárnap) szeretne ellátogatni oda, hogy részt vegyen a magyar költő, Illyés Gyula beregszászi mellszobrának felavatásán. Ezt megelőzően azonban Kijevben szeretné megkezdeni a munkaprogramját, hogy találkozhasson a köztársaság vezetőivel. Elmondta, hogy Szűrös Máttyás (egykor nagykövet volt a Szovjetunióban, jelenleg az MSZMP KB titkára) ma nagy tekintélynek örvend Magyarországon és a köztársasági elnöki poszt egyik esélyes jelöltje.

Megköszöntem Páldi Andrásnak a tájékoztatását, és megígértem, hogy továbbítani fogom a kéréseit a minisztérium vezetésének. Kifejtettem abbéli nézetemet, hogy Szűrös Máttyás USZSZK-beli látogatásának szűkös határideje és napjai miatt (szombat–vasárnap) nehézségek adódhatnak a köztársaság vezetőivel való találkozók és a megfelelő protokolláris rendezvények megszervezése terén. Páldi András egyetértett ezzel, és megjegyezte, hogy azt fogja javasolni Szűrös Máttyásnak, hogy október 13-án (péntek) kezdje meg látogatását. Felvetette, hogy nem lenne-e lehetséges, hogy az Aeroflot²⁹ egy pótvjáratot indítson Ungvárról, ahová október 13-án autóval érkezik Szűrös Máttyás a Magyar Népköztársaságból.³⁰

Érdeklődtem, hogy nem tervezi-e a főkonzul, hogy a pártkongresszus küszöbén elmondja a véleményét a sajtóban vagy sajtókonferenciát szervezzen, mivel mind a köztársaságban, mind minden bizonnyal az egész országban nagy érdeklődés nyilvánul meg a magyar kommunisták előtt álló nagy esemény iránt.³¹ Páldi azt válaszolta, hogy az MSZMP-n belüli helyzet annyira töredezett, hogy jobb lenne, ha inkább a kongresszus eredményeivel kapcsolatban nyilatkozna. Megjegyezte továbbá, hogy nem lát okot arra, hogy sajtókonferenciát szervezzen az ukrán újságírók számára, mivel tapasztalata szerint a köztársasági és városi sajtóban a már korábban megszervezett sajtókonferenciákról a RATAU³² szűk terjedelmű hivatalos közleményein kívül még soha nem jelent meg sem elemző jellegű cikk, sem átfogó értékelés.

²⁸ Szűrös Máttyás (1933) politikus, diplomata, az MSZMP funkcionáriusa. 1978–1982-ben moszkvai nagykövet, 1982. június 25-től 1983. július 6-ig az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője, 1983. július 6-tól 1989. március 29-ig az MSZMP KB titkára, 1989. március 10-től 1990. május 2-ig az Országgyűlés elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 2-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes elnöke.

²⁹ Vagyis a szovjet állami légitársaság.

³⁰ Illyés Gyula bronz mellszobrát, Borbás Tibor alkotását, 1989. október 14-én avatták fel Beregszászon. A szobrot a Kőbányai Sörgyár Illyés Gyula brigádja ajándékozta a Beregszászban működő Illyés Gyula Irodalmi Kör tagjainak és Beregszász városának. Az avatóünnepségről, amelyen részt vett Szűrös Máttyás is, részletesen lásd Páldi 1989. október 17-i jelentését Horn Gyula külügyminiszternek. MNL OL XIX–J–1–j IV-1989-145-7-003958. (1989/86. doboz).

³¹ Az MSZMP 1989. október 6–9. között tartott utolsó, XIV. kongresszusáról van szó. A második napon, október 7-én a többségükben reformelkötelezett küldöttek 1202 igen szavazattal, 159 nem és 38 tartózkodás mellett úgy döntöttek, hogy az MSZMP-ből létrehozzák az MSZP-t.

³² Vagyis az Ukrán Távirati Iroda (Радиотелеграфное агентство Украины).

A megbeszélésen részt vett V. A. Turpak, a minisztérium Protokoll Osztályának helyettes vezetője.³³

A Kollégium tagja, a Protokoll Osztály vezetője

Taranyenko
A. Sz. Taranyenko

2.

Anatolij Zlenko, az USZSZK első külügyminiszter-helyettesének feljegyzése a Páldi András kijevi magyar főkonzullal folytatott 1990. március 13-i megbeszéléséről

Kijev, 1990. március 16.

Orosz nyelvű gépelt eredeti. ЦДАГО ф. 1, оп. 32, сир. 2792, арк. 148–150.

A. M. Zlenko³⁴ naplójából

USZSZK Külügyminisztériuma
1990. március 16.

Feljegyzés a Magyar Köztársaság főkonzuljával, Páldi Andrással folytatott megbeszélésről

1990. március 13-án kérésére fogadtam a Magyar Köztársaság kijevi főkonzulját, Páldi Andrászt.

A beszélgetés során Páldi András felvetette³⁵ az ungvári magyar főkonzulátus mihamarabbi megnyitásának kérdését.³⁶ Közölte, hogy ezt a kérdést nemrég megvitatták Moszkvában a Szovjetunió és a Magyar Köztársaság külügyminisztereinek találkozója

³³ A feljegyzés szövegét szeptember 15-én továbbította az USZSZK Legfelső Tanácsa Elnökségének Anatolij Zlenko, az USZSZK első külügyminiszter-helyettese az alábbi megjegyzéssel: „Véleményünk szerint a Páldi András főkonzul által a megbeszélés során felvetett kérdések figyelmet érdemelnek és az érintett szervek részéről meg kell tenni a szükséges lépéseket.” Lásd ЦДАБО ф. 1, оп. 18, сир. 1089, арк. 102.

³⁴ Zlenko, Anatolij Makszimovics (1938–2021) ukrán diplomata, 1989. júliustól 1990. július 27-ig az USZSZK első külügyminiszter-helyettese, 1990. július 27-től 1991. augusztus 24-ig az USZSZK, majd 1994. augusztus 25-ig az Ukrán Köztársaság külügyminisztere. 2000. október 2-től 2003. szeptember 2-ig másodszer külügyminiszter.

³⁵ Aláhúzás géppel az eredetiben.

³⁶ Páldi felvetésének előzménye az MK Minisztertanácsának 1989. november 6-i, 3309/1989. számú határozata konzuli képviselet felállításáról Ungváron. Ebben a Minisztertanács felhatalmazta a külügyminisztert, hogy megállapodást kössön az illetékes szovjet szervekkel az ungvári konzulátus felállításáról. November 9-én az MK Külügyminisztériuma egy szóbeli jegyzéket juttatott el a Szovjetunió Budapesti Nagykövetségéhez, melyben kifejezte, hogy Ungváron főkonzulátust szeretne létrehozni, amelynek illetékességi területe Kárpátaljára terjedne ki. Lásd MNL OL XIX–J–1–j IV-1989-145-114-003726/5. (1989/83. doboz).

során. Ezen Eduard Sevardnadze³⁷ állítólag az „ukrán politikai vezetéssel” folytatott egyeztetésre hivatkozva közölte Horn Gyulával,³⁸ hogy a szovjet félnek nincs ellenvetése az említett főkonzulátus megnyitása ellen.³⁹

Azt válaszoltam⁴⁰ a főkonzulnak, hogy nem rendelkezem információval erre az egyeztetésre vonatkozóan, és amennyire tudom, a kérdést egyelőre vizsgálja a köztársaság vezetése.⁴¹ Biztosítottam afelől Páldi Andrást, hogy az eredményekről haladéktalanul tájékoztatni fogom.⁴²

Az Ukrajna és Magyarország közötti kapcsolatok további fejlesztésének kérdésében kifejtettem abbéli véleményemet, hogy szükség lenne az USZSZK főkonzulátusának megnyitására a Magyar Köztársaság területén. Ezt azzal indokoltam, hogy szükség van a köztársaság érdekeinek védelmére a kulturális és gazdasági együttműködésünk terén elért szint megőrzésében, illetve a közvetlen kapcsolatok, így az USZSZK és a Magyar Köztársaság közötti határ menti kereskedelem fejlesztésében. Álláspontunk szerint a leginkább elfogadható az lenne számunkra, ha Debrecenben nyílna meg a főkonzulátus, a Szovjetunió jelenleg ott működő főkonzulátusa személyzetének átcsoportosításával egy új szovjet kirendeltségre, amely kölcsönöségi alapon fog megnyílni Győrben. Kifejeztem abbéli kívánságunkat, hogy az USZSZK több szakembere kerüljön alkalmazásra a szovjet külképviseleteken, többek között úgy, hogy a Szovjetunió magyarországi nagykövetségén és főkonzulátusain új státuszokat hoznak létre a köztársaság képviselői számára pontosan meghatározott feladatkörre, mondjuk „az USZSZK képviselője vagy konzulja” titulussal, ami teljes egészében megfelelne a kölcsönös érdekeknek, és számos gyakorlati kérdés megoldását megkönnyítené.

³⁷ Sevardnadze, Eduard (1928–2014) grúz származású szovjet politikus, diplomata. 1972. szeptember 29-től 1985. július 6-ig a Grúz Kommunista Párt első titkára. 1985. július 2-től 1990. december 20-ig a Szovjetunió külügyminisztere, egyúttal 1985. július 1-től 1990. július 13-ig az SZKP KB Politikai Iroda (Politbüro) tagja, 1991. november 16-tól december 26-ig ismét a Szovjetunió külkapcsolatokért felelős minisztere. 1992. november 6-tól 1995. november 25-ig Grúzia vezetője, 1995. november 26-tól 2003. november 23-ig Grúzia elnöke.

³⁸ Horn Gyula (1932–2013) politikus, az MSZMP funkcionáriusa, majd az MSZP elnöke. 1985. március 28-tól 1989. október 9-ig az MSZMP KB tagja, egyúttal 1985. március 29-től 1989. május 10-ig a KÜM államtitkára, 1989. május 10-től 1990. május 23-ig külügyminiszter. 1994. július 15-től 1998. július 6-ig az MK miniszterelnöke.

³⁹ Horn Gyula magyar és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter 1990. március 10-i moszkvai megbeszéléseiről van szó. A külügyminiszteri találkozón írták alá ünnepélyes keretek között a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásáról szóló kétoldalú egyezményt. Az aláírási ceremónia után Horn interjút adott a *Népszabadságnak*. Ebben csupán arról tett említést, hogy a külügyminiszteri megbeszéléseken „téma volt a magyar–szovjet határ megnyitásából eredő óriási gond”. HORN, 1990. A csapatkivonás részletkérdéseit Somogyi Ferenc külügyminisztériumi államtitkár és Ivan Aboimov szovjet külügyminiszter-helyettes 1990. február 1–2-i budapesti megbeszélésein egyeztették. Az MTI tudósítása szerint ez alkalommal szóba került az ungvári főkonzulátus tervezett megnyitása is. NSZ, 1990a.

⁴⁰ Aláhúzás géppel az eredetiben.

⁴¹ Ezt vö. az 5. sz. dokumentum külföldi konzuli képviseletekre vonatkozó részével.

⁴² Zlenko a március 16-án az UKP KB-nak küldött átiratában a következőket javasolta: „A főkonzulnak a Magyar Köztársaság ungvári főkonzulátusának felállítására vonatkozó kérésére tekintettel kérnénk, hogy gyorsan foglaljanak állást ebben a kérdésben, hogy minél hamarabb válaszolhassunk a magyar félnek.” Lásd ЦДАГО ф. 1, он. 32, сnp. 2792, апк. 147.

Páldi András biztosított afelől, hogy kormánya támogatja annak a kérdésnek a megoldását, hogy az USZSZK képviselőket állíthasson fel a Magyar Köztársaság területén. Úgy véli, hogy az USZSZK számára a leginkább elfogadható változat az lenne, ha Debrecenben létesíthetne főkonzulátust. Ezeket az elképzeléseket szeretné kormánya elé vinni.

A megbeszélés folyamán érintettük az USZSZK területén működő főkonzulátusok státuszának kérdését. Kifejeztük abbéli közös kívánalmunkat, hogy a Magyar Köztársaság USZSZK-beli főkonzulátusait, többek között az új magyar konzuli hivatalt Ungváron, az USZSZK Külügyminisztériumához kellene akkreditálni. Ez, ahogy megállapítottuk, megfelelne a köztársasági szervekkel és hivatalokkal fennálló kapcsolataik tényleges státuszának és jellegének.

A megbeszélés során a főkonzul tájékoztatót az ország jelenlegi társadalmi és politikai helyzetének fejlődéséről. Megítélése szerint az egykori MSZMP elveszítette korábbi támogatottságát a lakosság körében, és a parlamenti választások előtt a 10–12. helyen áll, bár nem kizárt, hogy a megválasztott képviselők számát tekintve a 4. helyre kerülhet. Az MSZP jelenlegi vezetői (Németh,⁴³ Pozsgay,⁴⁴ Szűrös és mások) nagy tekintélynek örvendenek az országon belül és a határain túl egyaránt, és megőrizhetik a kulcsfontosságú vezető posztokat. Ezzel kapcsolatban „tanácsokat” adnak Nyugatról is, hogy támogassák ezeket a vezetőket. Ez azzal magyarázható, hogy az ellenzéknek még nincsenek tekintélyes vezetői, akik széles körű támogatást élvezhetnének a nép körében.

A főkonzul azt mondta, hogy a különböző politikai pártok nagyon erőteljesen szorgalmazzák, hogy gyorsítsák meg a szovjet csapatok kivonását Magyarországról. Ugyanakkor az utóbbi időben megfigyelhető, hogy jelentős különbségek mutatkoznak abban, ahogy a jelenlegi parlament és a kormány részéről viszonyulnak ehhez a folyamathoz. Olyan vélemények is elhangzanak például, hogy az új összetételű parlament megválasztása után kellene visszatérni ennek a kérdésnek a megvitatásához.

Tájékoztattam Páldi Andrást a köztársaság társadalmi és politikai helyzetéről, illetve az USZSZK Legfelső Tanácsába és a népképviselők helyi tanácsaiba kiírt választások első fordulójának eredményeiről.

A megbeszélésen jelen volt V. A. Turpak, a minisztérium protokoll osztályának helyettes vezetője.

Első miniszterhelyettes

Zlenko
A. M. Zlenko

⁴³ Németh Miklós (1948) politikus. 1988. november 24-től 1989. október 23-ig az MNK Minisztertanácsának elnöke, 1989. október 23-tól 1990. május 23-ig a Magyar Köztársaság ideiglenes miniszterelnöke.

⁴⁴ Pozsgay Imre (1933–2016) politikus, egyetemi tanár. 1976. július 22-től 1982. június 25-ig az MNK oktatásügyi minisztere, 1982. június 25-től 1988. július 4-ig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára. A Grósz Károlyt pártfőtitkárrá választó 1988. május 20–22-i országos pártértekezleten bekeült a párt Politikai Bizottságába, majd 1988. június 29. és 1990. május 23. között Grósz Károly és Németh Miklós kormányának államminisztereként feladata a nemzetiségekkel összefüggő kormányzati munka koordinálása, a tudománypolitika állami feladatainak összehangolása, a külföldre irányuló tájékoztatással foglalkozó szervek munkájának irányítása volt.

3.

Az SZKP KB Nemzetközi Osztályának belső tájékoztató feljegyzése a kelet-európai rendszerváltások politikai és gazdasági konzekvenciáiról

Moszkva, 1990. február 17.

Orosz nyelvű gépelt másolat. ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2792, арк. 101–105.

A kelet-európai események fejlődése és a világpolitika⁴⁵

Iránymutató

1. A mélyreható kelet-európai változásokat a Szovjetunióban az új gondolkodás alapállításából⁴⁶ és világszemléletének kontextusában vizsgáljuk.

– Az egész emberiség Keleten és Nyugaton, Északon és Délen mélyreható változások elé néz. Ezen változások egyik legfontosabb tényezője abban rejlik, hogy az egész világrend demokratizálásának eszméje egy erőteljes társadalmi-politikai erővé alakul. Ez az eszme egyre többeknek a szellemiségét hatja át, ami érinti az egyes országok belső problémáit csakúgy, mint magukat a nemzetközi kapcsolatokat.

– A jelen időszak folyamatainak egyre inkább érezhető jele a társadalmi fejlődés sokfélesége mind a kapitalista, mind a szocialista rendszerek keretei között.

– Az ezáltal kialakuló problémákat nem lehet és nem is szabad például olyan erőszakos eszközökkel és módszerekkel megoldani, amelyek korábban alkalmasnak tűntek.

– Az emberiség általános feladatainak megoldása feltételezi, hogy túllépünk azon, hogy a modern világot a két rendszer konfrontációjának prizmáján keresztül szemléljük.

– Ebbe az általános koncepciónkba illik az is, ahogy viszonyulunk a legutóbbi kelet-európai eseményekhez, azok kiváltó okaitól és a további alakulásuktól függetlenül.

2. A kelet-európai eseményeket – minden egyes ország saját jellegzetességeivel – egy új életminőségre való átmenet formáinak és módszereinek a keresésével, a szocializmus és az azon alapuló rendszerek adminisztratív és parancsuralmi modelljének leküzdésével, a társadalomnak az állami-politikai struktúrák mélyreható demokratizálása útján történő konszolidációjával jellemezhetjük.

⁴⁵ A tájékoztató feljegyzést az SZKP KB Nemzetközi Osztálya juttatta el az UKP KB-nak március 7-én. Lásd ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2792, арк. 100.

⁴⁶ Az „új gondolkodás” vagy „új politikai gondolkodás” a gorbacsovi külpolitika egyik alapvetése volt, amelynek előzményei még Mihail Gorbacsov – akkor a SZU Legfelső Tanácsa Szövetségi Tanácsa Nemzetközi Bizottságának elnöke és a Politbüro tagja – 1984. december 15–21-i londoni útjáig vezethetők vissza. A koncepció lényegét a SZU és a nyugati államok közötti közeledés és partnerség megteremtése, a nemzetközi kapcsolatok ideológiamentessé tétele, az általános emberi érdekek mindenfajta osztályszempont felett álló prioritása, a geopolitikai biztonság megteremtése a politika és a diplomácia eszközeivel, és nem az erőszak alkalmazásával. Az „új gondolkodás” filozófiája Mihail Gorbacsov *Átalakítás és új gondolkodás* című könyvének 1987. évi megjelenése után vált széles körben ismertté.

Számos kelet-európai országban rendkívüli helyzet alakult ki. A népi elégedetlenség növekedésének és a társadalom politizálódásának feltételei mellett a kommunista pártok magukra vállalták a felelősséget a szocialista építkezés során létrejött deformációkért és az elkövetett hibákért. Meg kellett fizetniük az árát annak, hogy egykori vezetőik a régi rend megőrzésére törekedtek. Ezzel éles kritikának tették ki magukat, a Bolgár Kommunista Pártot kivéve elvesztették a hatalom monopóliumát, megszűntek uralkodó pártok lenni.

Az átélt nehézségek ellenére, a kommunisták történelmi pártokat képviselnek, amelyek nélkül nehéz biztosítani a stabil politikai helyzetet Kelet-Európa országaiban és az átmenetet a nem deklaratív, hanem valódi pluralizmus feltételeinek megteremtéséhez.

3. A Szovjetunióban üdvözlük a kelet-európai államokban zajló összes pozitív változást, ugyanakkor számolnak az azokat kísérő, a belső és a nemzetközi rendet érintő bonyodalmakkal. Készek vagyunk a kölcsönös együttműködésre az összes hagyományos és új politikai erővel a kelet-európai országokban, amelyek arra az útra léptek, hogy konstruktívan megújítsák népük életét és valódi demokratikus rendet teremtsenek. Kapcsolataink ezekkel az országokkal a szuverenitás tiszteletén és a be nem avatkozás elvén alapulnak. Abból indulunk ki, hogy minden népnek jogában áll, hogy önállóan döntsön a sorsáról, ideértve a saját berendezkedése és további fejlődése útjának, ütemének és módszereinek a megválasztását.

Az egyenjogú partnerség elveinek megfelelően a Szovjetunió együttműködik a szövetségeseivel és partnereivel a Varsói Szerződés szervezetében és a KGST-ben. Készek vagyunk közösen dolgozni e kollektív szervezetek további demokratizálása és megreformálása érdekében. A kelet-európai országok nemcsak szövetségeseink, hanem szomszédaink is. Minden eszközzel arra törekszünk, hogy biztosítsuk a progressziót és a stabilitást ezekben az országokban, a régióban és a kontinens egészén, az összes létező európai állam háború utáni határainak sérthetlenségét, ami különösen fontos a német egyesülés gyorsuló folyamatának körülményei között.

4. Az átalakulási folyamatok Európa keleti felén egy új fejezetet nyithatnak a Kelet és Nyugat közötti kapcsolatok rendszerében. Új lehetőségeket nyitnak a helsinki folyamat továbbvitele és az „összeurópai otthon” eszméjének megvalósítása terén az Atlanti-óceántól az Urálig, objektíve jobb feltételeket teremtenek az európai kollektív biztonság kialakítására és a kontinens országai közötti hatékonyabb gazdasági együttműködésre, illetve az egységes jogi térség megteremtésére a társadalmi berendezkedésüktől függetlenül.

A fegyveres erők és a fegyverkezés csökkentése a szocialista országokban, a szovjet csapatok kivonása Csehszlovákia és Magyarország területéről, a hadiipar átalakítása, készségünk arra, hogy megvitassuk az USA javaslatait arra vonatkozóan, hogy mindkét ország 195 ezer főre korlátozza hadseregei létszámát Európa közepén, nemcsak lebontják az „ellenségképet”, hanem kihúzzák a talajt a NATO katonai doktrínájának alapját képező erőpolitika alól.

A szovjet–amerikai tárgyalások eredményeként számolhatunk azzal a perspektívával, hogy 1990-re jelentős eredményeket érünk el a fegyverkezés és a fegyveres erők csökkentése terén, mind az atomfegyverek, mind az általános fegyverek tekintetében.

Újabb lehetőségek nyílnak arra, hogy megszüntessük a katonai-politikai szövetségek szembenállását, azokat a stabilitást támogató tényezővé alakítva a jelenlegi viszonyok között. Ebből a célból gyengíteni kell a katonai jellegüket, a politikai jellegüket pedig erősíteni, úgy, hogy a szövetségek politikai vonásai domináljanak a katonai tartalmuk felett.

5. Most, amikor Kelet-Európa országában a viharos változások bizonyos fokú belső stabilitást váltottak ki, különösen fontos a stabilitás biztosítása nemzetközi tekintetben. Ellenkező esetben, ahogy ez a múltban már többször megtörtént, a józan ész csődöt mondhat a rendszerek öfenntartási ösztöne előtt, és elszalasztjuk a civilizáció fejlődésének békés korszakába való átlépés esélyét.

Ebben a kontextusban intő jelnek kell tekintenünk azt, hogy ismétlődik a terrorcselekmények és a katonai akciók erőszakos módszereinek alkalmazása a nemzetközi ügyekben. Ennek példájául szolgálnak az USA cselekményei Panama kapcsán, vagy az, ahogy 1989 decemberében Párizs és Washington megpróbálta abba az irányba terelni a Varsói Szerződés országait, hogy avatkozzanak be a romániai ügyekbe.

Peresztrojkánk a külpolitikai viselkedés bizonyos, mindenkire kötelező és a kettős mércét elutasító normáinak következetes betartására irányul. Nem tehetjük meg, hogy nem reagálunk a megfelelő módon azon nyugati körök lépéseire, amelyek nem akarnak megfelelni ezeknek a normáknak, amikor az érdekeik úgy diktálják.

6. Az európai és a nemzetközi stabilitás megőrzésének alapvető komponense az egyes államok közötti kapcsolatok ideológiamentessé tétele. A Szovjetunió arra törekszik, hogy tartsa ezt a vonalat, de szembesül olyan tényekkel, amikor a Nyugat részéről ideológiai nyomás alá helyezik. Ez a komponens fajsúlyosan jelen van, amikor a nyugati országok értékelik a Kelet-Európában zajló eseményeket, és úgy állítják be azokat, mint a „szocializmus csődjét”, a NATO győzelmét „hidegháborúban” stb. Az ilyen gondolkodás logikája képes arra, hogy a következő zsákutcába vezesse a nemzetközi kapcsolatokat, s új konfrontációkat provokáljon.

7. Az európai és az egész világbeli egyensúly és stabilitás megőrzése szempontjából különös jelentőségre tett szert a németkérdés. A Szovjetunió tiszteli a németek nemzeti érzéseit, elismeri az önrendelkezési jogukat. Ugyanakkor a német egységet a háború utáni európai határok és Németország szomszédai érdekeinek a figyelembevételével kell megteremteni, s azt össze kell hangolni az összeurópai folyamatokkal. A háború után kialakult realitásoktól való eltérés, a megegyezés hiánya ezekben a kérdésekben destabilizációval fenyegetnek Európában. Az NDK és az NSZK közötti békés együttműködésnek, közeledésüknek fokozatosan kell bekövetkeznie, a megfelelő formában, egyes fejlődési szakaszokat megtéve.

Bármilyen arra irányuló próbálkozás, hogy mesterségesen tereljék és kierőszakolják a változásokat a németkérdésben, nem visz előre, hanem hátraveti Európát, megkérdőjelezve a többoldalú politikai rendezés lehetőségét és a jogi kötelezettségekbe vetett reményt, amelyeken a tartós európai békés rendnek nyugodnia kell, s ami a szovjet nép létérdeke.

1990. február 17.

SZKP KB Nemzetközi Osztálya

4.

Anatolij Zlenko, az USZSZK külügyminisztere első helyettesének feljegyzése a Kocsis Vilmos kijevi magyar ügyvivővel folytatott megbeszéléséről

Kijev, 1990. március 27.⁴⁷

Orosz nyelvű gépelt eredeti. ЦДААГО ф. 1, оп. 32, сир. 2792, арк. 158–159.

A. M. Zlenko naplójából

USZSZK Külügyminisztériuma

[...] ⁴⁸ sz.

1990. március [...] ⁴⁹

Feljegyzés a Kocsis Vilmos⁵⁰ kijevi magyar konzullal folytatott megbeszélésről

Fogadtam Kocsis Vilmost, a főkonzuli teendőkkel ideiglenesen megbízott ügyvivőt.

Kocsis Vilmos átadta a magyar politikai pártok nyilatkozatát a legutóbbi romániai eseményekkel kapcsolatban, amelyek során megsértették a magyar kisebbség jogait.⁵¹ A megbeszélés folyamán a konzul kijelentette, hogy a Romániában zajló legutóbbi tragikus események nagyon aggasztják a magyar hatóságokat, akik arra törekednek, hogy a problémákat a politikai párbeszéd és tárgyalások útján oldják meg. Kérte, hogy tanulmányozzuk ezt a nyilatkozatot, mint a kialakult konfliktushelyzet politikai megoldására irányuló komplex erőfeszítések egyik elemét, s mint arra irányuló próbálkozást, hogy felhívják a nemzetközi közvélemény figyelmét azokra a veszélyekre, amelyek abból fakadhatnak, hogy megsértik a romániai magyar nemzeti kisebbség jogait.

Kocsis Vilmos kifejtette abbéli véleményét, hogy az új román kormányban nincsenek olyan erők, amelyek érdekelték lennének a magyarelles nacionalista hangulat elfojtásában. Megjegyezte, hogy ennek a nyilatkozatnak az a célja, hogy Románia összes demokratikus erejét egységbe kovácsolja a szélsőséges jelenségek megnyilvánulását megelőzve. Azt mondta, hogy Magyarországon is vannak olyan szélsőséges erők, amelyek feszültséget keltenek e probléma körül.

A konzul elmondta még, hogy a magyar kormányt nagyon aggasztja az, hogy növekszik a Romániából menekülők száma, amely már most is több mint 30 ezer főre rúg. Ha ez a folyamat nem áll meg, az rendkívül nehéz helyzetbe sodorhatja Magyarországot.⁵²

⁴⁷ A dokumentumon nem szerepel dátum. A datálásra vonatkozóan irányadó Zlenko március 27-i átirata az UKP KB titkára, Jurij Jelszenko számára, amelynek mellékleteként megküldte a megbeszélésről készített feljegyzést. Lásd ЦДААГО ф. 1, оп. 32, сир. 2792, арк. 157.

⁴⁸ Sic! Iktatószám nélkül.

⁴⁹ Sic! A nap dátuma nélkül.

⁵⁰ Életrajzi adatai nem ismertek.

⁵¹ Lásd a mellékletet.

⁵² A Magyarországon regisztrált menedékkérők száma 1989-ben 17 448 főt tett ki, akik 83 személy kivételével mind román állampolgárok voltak. KASZÁS, 2015, 49. Az 1990. márciusi marosvásárhelyi magyarelle-

Azt válaszoltam a konzulnak, hogy megértéssel viszonyulunk a magyar fél aggodalmaihoz, úgy gondoljuk, hogy ezek a tragikus események, és az azokkal összefüggő összes, a magyar–román államközi kapcsolatokat érintő problémát meg kell oldani, mindenkéltől párbeszéd és tárgyalások révén. Aláhúztam, hogy fontosak a politikai lépések a nemzeti talajon kialakuló konfliktushelyzetek megoldásában.

A megbeszélésen részt vett J. M. Tjzskorob elvtárs, az USZSZK Külügyminisztériuma Protokoll Osztályának másodtitkára.

Az USZSZK külügyminiszterének első helyettese

Zlenko
A. M. Zlenko

Melléklet

A Kijevi Magyar Főkonzulátus diplomáciai jegyzéke az USZSZK Külügyminisztériumának a magyar parlamenti pártok közös nyilatkozatáról a marosvásárhelyi magyarellenes pogrommal kapcsolatban

Kijev, 1990. március 26.

Orosz nyelvű gépelt eredeti. ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2792, арк. 160–161.

A Magyar Népköztársaság⁵³ Főkonzulátusa USZSZK Külügyminisztériumának
6/1990

A Magyar Köztársaság Kijevi Főkonzulátusa tiszteletét fejezi ki az USZSZK Külügyminisztériumának és tisztelettel átnyújtja a magyar politikai pártok közös nyilatkozatát a legutóbbi romániai eseményekkel kapcsolatban.⁵⁴

A Magyar Köztársaság Kijevi Főkonzulátusa szükségesnek véli hangsúlyozni, hogy a Nyilatkozat szerzői között van az összes parlamenti képvisellel rendelkező párt, így a Nyilatkozat tartalma nemzeti konszenzust fejez ki. Ezen pártok közös fellépésének célja,

nes pogrom újabb menekülthullámot generált, egyes statisztikai kimutatások szerint az 1988–1994 közötti időszakban közel 54 ezer magyar nemzetiségű személy hagyta el szülőföldjét. RESZLER, 1999, 209.

⁵³ Sic! Feltűnő, hogy a Kijevi Magyar Főkonzulátus hivatalos okmányainak (diplomáciai jegyzékek, jelentések, levelek stb.) megszövegezésére rendszeresített levélpapír fejlécén még a köztársaság 1989. október 23-i kikiáltása után is megtartották a Magyar Népköztársaság államformát. Ezt hosszú ideig sem áthúzással, sem korrektorral nem módosították. Minden bizonnyal ekkoriban még hiányzott az új, köztársasági államformát hitelesítő bélyegző, illetve nem rendszeresítettek új hivatalos levélpapírt.

⁵⁴ 1990. március 22-én az országgyűlési választásokra országos listát állító pártok közül 11 közös nyilatkozatot adott ki, melyben elítélték a marosvásárhelyi magyarellenes erőszakot. A nyilatkozat orosz fordításban a diplomáciai jegyzék mellékleteként megtalálható. Lásd ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2792, арк. 162–164. Nem közöljük. Teljes szövegét lásd NSZ, 1990b.

hogy felhívja a nemzetközi közvélemény figyelmét azokra a veszélyekre, amelyek abból fakadnak, hogy megsértik a magyar nemzeti kisebbségek jogait, és amelyek veszélyeztethetik a Közép-Kelet-Európában zajló változásokat, illetve az európai egyesülés folyamatát. Egyúttal a Nyilatkozat mobilizálni kívánja Románia demokratikus erőit a szélsőséges erőkkel szembeni fellépés érdekében.

A Magyar Köztársaság Kijevi Főkonzulátusa megjegyzi egyúttal, hogy a magyar politikai pártok a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ebbéli álláspontjukat az ENSZ Alapokmányával, a helsinki folyamat dokumentumainak tartalmával, a nemzetközi jog általánosan elfogadott normáival összhangban, és a magyar kormány által a kérdésben elfoglalt álláspontnak megfelelően fejezik ki.

A Magyar Köztársaság Kijevi Főkonzulátusa, élve az alkalommal, ismét biztosítja az USZSZK Külügyminisztériumát a legmélyebb tiszteletéről.

Melléklet: 3 oldalon.

Kijev, 1990. április⁵⁵ 26.

5.

Alekszandr Merkulovnak, az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetőjének előterjesztése az UKP Központi Bizottsága számára az USZSZK-val szomszédos országok területi igényeivel szemben szükséges intézkedésekről

Kijev, 1990. április 9.

Orosz nyelvű gépelt eredeti. ЦДАГО ф. 1, оп. 11, спр. 2165, арк. 85–89.

Titkos

Az UKP Központi Bizottságának⁵⁶

Az USZSZK-val szomszédos országok területi igényeivel szemben szükséges intézkedésekről

Az utóbbi időben Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon és Romániában egyes politikai pártok és nacionalista szervezetek vezetői, továbbá egyes állami és társadalmi szereplők területi igényeket fogalmaznak meg az USZSZK-val szemben.

A szovjetellenes kampányban, melynek lényege az, hogy a „történelmi igazságosság” helyreállítására és az „ősi keleti földek” visszavételére hivatkozva igazolják az államhatá-

⁵⁵ Sic! A dátum nyilván elírás. Helyesen: március.

⁵⁶ Az első lap jobb szélének alján az SZKP KB ceruzával áthúzott érkeztető pecsétje látható: „SZKP KB Általános Osztály II. Szektor. 252/12. sz. bejövő. 6 oldalon. 1990. április 9. Visszaküldendő”.

rok felülvizsgálatának szükségességét, tudományos kutatóintézményeket és tömegtájékoztató eszközöket használnak fel.

Hivatalos és magánszemélyek, továbbá az újonnan létrejött politikai pártok és csoportok küldöncsei az USZSZK területén tett útjaik során az „etnikai öntudat” és a szeparatista érzelmek felélesztése céljából agitálják a szovjet lengyeleket, magyarokat, románokat és szlovákokat.⁵⁷ Hasonló tevékenységet folytatnak egyes országok kijevei főkonzuljai.

Ezzel kapcsolatban az alábbiakról tájékoztatunk.

Lengyelországnak a nyugat-ukrajnai területekre támasztott igényeivel kapcsolatban a Szejm képviselője, a Gazeta Wyborcza főszerkesztője, Adam Michnik⁵⁸ úgy véli, hogy a lengyelek „keleti lengyel provinciákként” tekintenek ezekre a területekre, és hogy a „lengyel állam 500 éven át jelen volt ezeken a földeken”, illetve a „lengyel kultúrát nehéz elképzelni Lvov nélkül”.⁵⁹

A lengyel sajtóban egyre gyakrabban kritizálják a második világháború utáni szovjet–lengyel kétoldalú területcserére vonatkozó megállapodást. A legfőbb hangsúlyt arra fektetik, hogy állítólag nem volt egyenértékű ez a csere.

A Lengyel Köztársaság kijevei főkonzulátusa kapcsolatokat épít az USZSZK szeparatista erőivel és mozgalmaival, különösen a köztársaság nyugati megyéiben. A rendelkezésre álló információk szerint nemrég ennek a helyiségében tartottak egy tanácskozást az USZSZK lengyel katolikus papjaival, létrejött egy találkozó is az SdRP és az új politikai szervezetek képviselői között abból a célból, hogy felmérjék, mennyire erősek a szeparatista érzelmek Ukrajnában.⁶⁰

Lengyel részről lépéseket tesznek az USZSZK területén található lengyel kulturális és történelmi emlékek rendbetételére és restaurálására. Ezzel az a céljuk, hogy megörökítsék a „lengyel jelenlétet” Ukrajna területén, amelynek elő kell majd segítenie az USZSZK-val szembeni területi igények érvényesítését.

Václav Havel⁶¹ és más szónokok a Masarik⁶² születésének évfordulója alkalmából elmondott beszédekben kiemelték, hogy a csehszlovák területi problémák megoldatlan-

⁵⁷ Sic! Vagyis a „szovjet magyarokat” is.

⁵⁸ Michnik, Adam (1946) lengyel történész, újságíró, lapszerkesztő, politológus. 1989. május 8-tól a lengyelországi rendszerváltás idején a legbefolyásosabb ellenzéki orgánus, a Gazeta Wyborcza főszerkesztője.

⁵⁹ 1919–1939 között Lemberg (lengyelül: Lwów, ukránul: Lviv) a Második Lengyel Köztársaság területéhez tartozott.

⁶⁰ Az orosz nyelvű eredetiben az PCДП rövidítés szerepel, ami csak egy lengyel párt nevével, illetve annak bevett rövidítésével, az 1990. január 28-án, a LEMP romjain alakult, magát szociáldemokratáknaként identifikáló Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP – Lengyel Köztársaság Szociáldemokráciája) nevű formációnak feleltethető meg.

⁶¹ Havel, Václav (1936–2011) cseh író, politikus. A Charta ’77 Mozgalom egyik alapítója és szóvivője, 1989-ben az emberi jogok érvényesítésének és a politikai liberalizációnak egyik fő szószólója Csehszlovákiában, a „bársnyos forradalom” egyik értelmiségi vezetője. 1989. december 29-től 1992. július 20-ig Csehszlovákia elnöke, majd 1993. február 2-től 2003. február 2-ig a Cseh Köztársaság elnöke.

⁶² Masaryk, Tomáš Garrigue (1850–1937) cseh politikus, a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság legnagyobb formátumú alakja, az államszövetség egyik alapítója, 1918. november 16-tól 1935. december 18-ig Csehszlovákia köztársasági elnöke.

sága nemcsak az ország nyugati, hanem keleti területeit is érinti. Ezzel a Szovjet-Kárpát-aljára vonatkozó igényt fogalmazták meg.

A (fasiszta irányultságú) Köztársaság Párt, melyet nemrég alapítottak Csehszlovákiában, Szovjet-Kárpátalja visszaszerzését nyilvánította programja prioritást élvező pontjának.

A csehszlovákiai ruszinok és ukránok szövetségében felvetették, hogy nem volt jogszerű a Kárpátontúli terület Ukrajnához csatolása, most azzal a követeléssel állnak elő, hogy teremtsék meg az összes ruszin egységét. Ebben a kontextusban figyelmet érdemel a kassai egyetemen „Kassai Ruszin Kezdeményezés” néven tanárokból és diákokból létrehozott szervezet, melynek célja Szovjet-Kárpátontúl Csehszlovákiához csatolása.

Magyarországon a „keleti földek visszavételére” irányuló propagandakampány a magyar szélsőségeség talaján, „Nagy-Magyarország lelki egyesítésének” jelszavával zajlik. Ebben az MDF, az SZDSZ és más politikai pártok képviselői vesznek részt. Arra hivatkozva, hogy meg kell védeni az USZSZK területén élő magyar nemzeti kisebbség érdekeit, a Panoráma című televíziós műsor rendszeresen felveti a háború után létrejött határok Magyarország javára történő felülvizsgálatának ötletét.

Élénk vita zajlik a külföldön élő magyarok kulturális és nemzeti autonómiájának kérdéséről, erősödik a különböző állami és társadalmi-politikai struktúrák rájuk gyakorolt politikai befolyása. Nyilvánvaló, hogy az a gondolat, hogy egy magyar főkonzulátust állítsanak fel Ungváron, azt a célt követi, hogy kiterjesszék a kárpátaljai magyarok körében végzett munkát, stimulálják a szeparatista hangulatot a körükben.⁶³

Megfigyelhető továbbá, hogy megpróbálják koordinálni az új magyar politikai pártok szovjet társadalmi szervezetek körében végzett tevékenységét. Erről tanúskodik például az ez év februárjában a szovjet–magyar határon zajlott közös tüntetés, amelyen a mi részünkről a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a RUH⁶⁴ és a Sevcsenko Ukrán Nyelvi Társaság vett részt. A tüntetés résztvevői nyílt levelet intéztek M. Sz. Gorbacsovhoz,⁶⁵ Václav Havelhez, Ion Iliescuhoz⁶⁶ és Szűrös Mátyáshoz, amely egy felhí-

⁶³ Lásd a 2. sz. dokumentumot.

⁶⁴ Az orosz nyelvű eredetiben az НДУ rövidítés szerepel, ami az ukrán RUH orosz megfelelőjének rövidítése (Народное движение Украины). A RUH az általánosan elfogadott rövidítése (a „ruh” ukrán szó önmagában is „mozgalmat” jelent) az 1989. október 8–10-én demokratikus társadalmi szervezetek egyesülésével létrejött ukrán nemzeti demokratikus mozgalomnak, az Ukrán Népi Mozgalom a Peresztrojkáért (Народний Рух України за перебудову) nevű szervezetnek. Az első elnökévé Ivan Dracs költőt választották. A mozgalom célja a demokratikus rendszer kiépítésének támogatása, gyorsítása, az ukrán nemzeti szuverenitás kereteinek megteremtése volt. A RUH 1990. október 25–28-i második gyűlésén elhagyták a szervezet nevéből a peresztrojka szót, az alapító okiratába pedig legfontosabb programpontként felvették Ukrajna függetlenségének megteremtését. A genezisére részletesen: ДАНИЛЕНКО, 2016, 80–86.

⁶⁵ Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931–2022) szovjet politikus, állami vezető. 1985. március 11-től 1991. augusztus 24-ig a Szovjet Kommunista Párt főtitkára, egyúttal 1989. május 25-től 1990. március 15-ig a Szovjetunió Legfelső Tanácsának elnöke, 1990. március 15-től 1991. december 25-ig a Szovjetunió elnöke.

⁶⁶ Iliescu, Ion (1930) román politikus. Az 1970-es és 1980-as években a Román Kommunista Párt funkcionáriusa, majd 1989. december 22-én az RKP és Nicolae Ceaușescu román pártfőtitkár helyére lépő ha-

vást tartalmaz arra, hogy nyilvánítsák demilitarizált övezetté a Kárpátokat és függeszték fel a lokátorállomás építését Kárpátalján.⁶⁷

Romániában a Nemzeti Liberális Párt (NLP), a Nemzeti Parasztpárt (NPP), illetve különféle nacionalista csoportok és szervezetek komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy népszerűsítsék „Nagy-Románia” eszméjét.

Nemrég az NLP orgánuma, a Dreptatea⁶⁸ publikálta a „Bukarest–Kisinyov Szabad Határátlépésért Nemzeti Cselekvési Bizottság” elnöke, G. Găvril-Copil⁶⁹ levelét „Aggodalom az Észak-Bukovinában, a Moldovai SZSZK-ban és Dél-Besszarábiában kialakult helyzet miatt” címmel.

Dél-Besszarábia USZSZK-hoz csatolását a cikk úgy állítja be, mintha az szerves része lett volna „Besszarábia annexiójának” a Németország és a Szovjetunió közötti 1939. évi titkos egyezmény keretében, Észak-Bukovina USZSZK-hoz csatolását pedig mint a Szovjetunió 1940. évi „expanziós terveinek” megvalósulását.

Végül G. Găvril-Copil megjegyzi: „A Szovjetunió Népi Küldötteinek Kongresszusa nagy szavazattöbbséggel ítélte el a Molotov–Ribbentrop-paktumot. Ez az aktus automatikusan azt feltételezi, hogy Moszkva azokat támogatja, akik súlyos károkat szenvedtek a paktum miatt. Úgy véljük, hogy a paktum elítélésével a Szovjetunió gyakorlatilag elismeri, hogy fel kell számolnia azoknak az erőszakos cselekedeteknek a következményeit, amelyek a Prut keleti partjától a Dnyeper keleti partjáig terjedő területen élő románok önrendelkezési joga ellen irányultak.”

Radu Câmpeanu, az NLP elnöke,⁷⁰ akit államfőnek is jelölnek, arra a kérdésre, hogy a besszarábiai határ megváltoztatható-e, ez év március 31-én a következőket válaszolta: „A jelenlegi politikai feltételek mellett Besszarábia és Bukovina népe csak a politikai autonómiát és kulturális különállást követeli. Ugyanakkor, ha a politikai feltételek

talmi centrum, a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának elnöke. 1990. május 20-tól 1996. november 29-ig, majd 2000. december 20-tól 2004. december 20-ig a Román Köztársaság elnöke.

⁶⁷ A Munkácsi járáshoz tartozó Pisztraházától (oroszul: Пестржалово/Пестрялово, ukránul: Пістрялове) 7,5 kilométerre északra folyó építkezésről van szó. A szovjet hatóságok 1984-ben döntöttek a Munkács melletti Sipka katonai bázis területén lévő, s 1979-ben beindított „Dnyeper” típusú rádiólokációs rakéta-vedelmi állomás kiváltásáról, illetve egy korszerűbb, „Darjal-Um” típusú lokátorállomás felépítéséről Pisztraháza mellett. Az építkezések 1986-ban kezdődtek, az objektum jellegét és építésének célját eltitkolták, a katonai szervek azt kommunikálták a helyi lakosság felé, hogy térsztagyarárat fognak létesíteni a feltűnő, a föld felszíne felett 17 emeletes monstrum területén. 1989 őszén a létesítmény megvalósítása ellen széles körű társadalmi ellenállás bontakozott ki, ennek ellenére folytatódtek az építkezések a lokátorállomás területén. A dokumentum az 1990. február 24-i, a beregsurányi „Almáskertben” zajlott, közös magyar–ukrán környezetvédelmi nagygyűlésre utal, amelynek fő célja az építkezés megakadályozása volt. A legnagyobb tiltakozó akciót mindazonáltal 1990. május 29-én tartották, ekkor a munkácsi tüntetők lezárták a Munkácsra vezető vasútvonalat is. A Kárpátontúli Területi Tanács ezt követően hozott egy határozatot az építkezések ideiglenes felfüggesztéséről, a rendőrség lezárta a lokátorállomás felé vezető utat a katonai szállítmányok előtt. Az építkezést a szovjet hatóságok 1990. augusztus 2-án állították le véglegesen.

⁶⁸ Ez téves. A Dreptatea nem az NLP, hanem a Nemzeti Parasztpárt orgánuma volt.

⁶⁹ Életrajzi adatai nem ismertek.

⁷⁰ Câmpeanu, Radu-Anton (1922–2016) román politikus, 1990. január 15-től 1993. február 28-ig a Nemzeti Parasztpárt elnöke, 2004–2008-ban a román parlament felsőházának szenátora.

Európa egészében megváltoznak, és Besszarábia és Bukovina lakossága követelni fogja a Romániával való egyesülést, nem látok okot arra, hogy lemondjunk erről.”

A kisinyovi román főkonzulátus küszöbönálló megnyitásával kapcsolatban a román hatóságok felvetették annak kérdését, hogy nem lehetne-e a főkonzulátus majdani illetékességi körzetéhez venni Csernovci és Odessza megyéket. Erre nem lehet másként tekinteni, mint annak előkészületére, hogy a jövőben a „Nagy-Románia helyreállítására” irányuló kurzus keretében még erőteljesebben vessék fel az USZSZK-val szembeni területi igényeket.

A fent elmondottakat figyelembe véve célszerűnek vélném, hogy:

1. Bízunk meg az USZSZK Tudományos Akadémiája Nemzetközi Társadalmi és Gazdasági Problémák Kutatóintézete, Történettudományi Intézete, Állam- és Jogtudományi Intézete, és Társadalomtudományi Intézete kommunista vezetőit, hogy ez év április–május folyamán készítsék elő azokat a tudományosan megalapozott munkanyagokat a kormányzervek számára, amelyek az USZSZK-val szembeni területi igények jogszerűtlenségét igazolják, és amelyeket a köztársasági és határ menti megyék sajtója is közölhet. Az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályát és az USZSZK Külügyminisztériumát fel kell hatalmazni arra, hogy koordinálja az ebben a kérdésben a tömegtájékoztatási eszközökben elhangzó állásfoglalásokat.

Az ez évi és jövőbeni tudományos munkaterveikbe ezek az intézetek vegyék fel, hogy tájékoztató és elemző anyagokat készítenek erről a problematikáról az UKP KB és az USZSZK kormánya számára.

2. Az USZSZK Külügyminisztériumának kommunista vezetői hozzák a Szovjetunió Külügyminisztériuma tudomására, hogy annak ellenére, hogy az államhatárok felülvizsgálatát zászlajukra tűző különféle lengyelországi, csehszlovákiai, magyarországi és romániai társadalmi-politikai mozgalmak érezhetően aktivizálódnak, az illetékes szovjet külképviseletek nem tájékoztatják az USZSZK kormányát ennek a problémának a lényegéről.

Fel kell hívni az USZSZK New York-i, genfi, bécsi és párizsi állandó képviseleteinek figyelmét az USZSZK-val szembeni területi igényekre, és utasítani kell őket arra, hogy határozottan tegyenek meg mindent az erre irányuló lehetséges kísérletek ellen, s vessék fel ezeket a kérdéseket a nemzetközi szervezetekben.

Figyelemmel kell követni, hogy a szomszédos országokban miként fejlődik az USZSZK-val szembeni ellenséges kampány, nyilván kell tartani azokat a tényeket, amelyek arra utalnak, hogy stimulálják a szovjet állampolgárok körében a szeparatista és ellenséges érzelmeket az említett országok kijevi főkonzulátusai részéről, és szükség esetén meg kell tenni a megfelelő lépéseket a diplomáciai csatornákon keresztül.

3. Az USZSZK Legfelső Tanácsa és az USZSZK Minisztertanácsa kommunista vezetőinek fel kellene vetniük a Szovjetunió kormánya előtt, hogy a lengyelországi, csehszlovákiai, magyarországi és romániai szovjet külképviseleteken hozzon létre posztokat az USZSZK állandó képviselői számára, továbbá hogy az ezekben az országokban akkreditált szovjet főkonzulok nevezzék ki az USZSZK képviselőit, ami lehetővé tenné, hogy hatékonyabban kövessük a dolgok állását, időben reagáljunk a negatív megnyilvánulásokra.

nulásokra, aktívabban fejlesszük a jószomszédi kapcsolatokat. Meg kell vizsgálni annak kérdését, hogy az USZSZK nem nyithatna-e nagykövetséget Varsóban, Prágában, Budapesten és Bukarestben.

4. Azokban a régiókban, amelyeket a Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia területéről származók⁷¹ tömegesen és kompakt módon laknak, az UKP illetékes megyei pártbizottságainak erősíteniük kell a nemzeti kisebbségek körében a szeparatista érzelmek és mozgalmak veszélyeire figyelmeztető és azokat semlegesítő ideológiai nevelőmunkát. Folyamatosan tájékoztatniuk kellene az UKP Központi Bizottságát az ebben a tekintetben jelentkező új mozzanatokról és tendenciákról.

5. Az Ukrajna Társaság és az Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága kommunista vezetői dolgozzák ki, és az ukrán emigráns egyesületek és szovjet baráti társaságok vonalán meglévő lehetőségek kihasználásával valósítsák meg az USZSZK ellen irányuló ellenséges kampánnyal szembeni konkrét ellenintézkedéseket. Időközönként szemlézzék a nemzeti és emigráns sajtóban megjelent írásokat az USZSZK-val szembeni területi igényekről.⁷²

UKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője

A. Merkulov
A. Merkulov⁷³

1990. április 9.

6.

Beszámoló az Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága háromfős delegációjának 1990. április 19–26. közötti magyarországi látogatásáról

Kijev, 1990. április 28.

Orosz nyelvű gépelt eredeti. ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2793, апк. 3–6.

⁷¹ Sic! Így az eredetiben is.

⁷² Az UKP KB a V. Ivasko első titkár által elnökölt április 13-i ülésén az alábbi határozatot hozta: „Egyetértünk az UKP KB Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának javaslatával ebben a kérdésben.” Lásd ЦДАГО ф. 1, оп. 11, спр. 2164, апк. 1, 5, 12. A feljegyzést és az arra vonatkozó központi bizottsági határozatot az UKP KB Politikai Bizottsága (Politbüro) április 17-én az alábbi pártszerveknek és intézményeknek küldte el: USZSZK Minisztertanácsa, USZSZK Külügyminisztériuma, UKP Volini, Zsitomiri, Kárpátontúli, Ivano-Frankovszki, Lvovi, Odesszai, Rovnói, Csernovci területi pártbizottságai, UKP Kijevi Városi Bizottsága, USZSZK Tudományos Akadémiája és annak kutatóintézetei (Történettudományi, Állam- és Jogtudományi, Nemzetközi Gazdasági és Társadalmi Problémák Kutatóintézete). Lásd ЦДАГО ф. 1, оп. 11, спр. 2165, апк. 91–92.

⁷³ Merkulov, Anatolij Vsevolodovics (1934) ukrán származású szovjet politikus, az UKP funkcionáriusa, agronómus. 1972–1976-ban az UKP KB Pártszervezeti Osztályának első helyettese, 1986–1990-ben az UKP KB tagja, egyúttal az UKP KB Külkapcsolatok Osztályának vezetője.

Beszámoló az Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága⁷⁴
delegációjának magyarországi útjáról⁷⁵

1990. április 19-től 26-ig a Magyar–Szovjet Baráti Társaság Vezetőségének meghívására Magyarországon tett látogatást az Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társaságának delegációja az alábbi összetételben:

V. P. Osznacs⁷⁶ elvtárs – az UBKKT Elnökségének elnöke.

Ny. M. Gavrilenko⁷⁷ elvtárs – az UBKKT Vezetőségének tagja, a Szovjetunió geológiai miniszterének helyettese, az Ukrajnai Geológiai Főigazgatóság vezetője, az USZSZK népi küldötte.

J. I. Dzsurdzsa elvtárs – az UBKKT Kárpátalja Megyei Tagozatának felelős titkára.

A delegáció megbeszélést folytatott a Magyar–Szovjet Baráti Társaság vezetőségének tagjaival, Straub F. Brunó⁷⁸ tiszteletbeli elnökkel és Bíró Gyula felelős titkárral, az Ipari Minisztérium államtitkárával, Pál Lászlóval,⁷⁹ a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma főosztályvezetőjével, Monori Istvánnal,⁸⁰ és a burzsoá demokratikus párt, a Magyar Demokrata Fórum egyik vezetőjével, elnökségének tagjával, Für Lajossal.⁸¹ Ez

⁷⁴ A továbbiakban a szövegben: UBKKT.

⁷⁵ V. P. Osznacs május 3-án továbbította a beszámolót az UKP KB-nak. Lásd ЦДАГО ф. 1, оп. 32, спр. 2793, апк. 2. Az első oldalon, a lap jobb alsó sarkában az UKP KB érkeztetőpecsétje látható: „UKP KB Általános Osztály II. Szektor. 1559/162. sz. bejövő. 1990. május 4. Visszaküldendő”.

⁷⁶ Személyére vonatkozó adatot nem találtunk. Minden bizonnyal nem azonos Vlagyimir Petrovics Osznacs (1944) orosz származású harmonikaművésszel, a Cseljabinszki Csajkovszkij Zeneművészeti Főiskola tanárával (1970-től) és igazgatójával (1987-től).

⁷⁷ Gavrilenko, Nyikolaj Mefogyjevics (1937) ukrán geológus, politikus, 1976-tól professzor. 1982–1987-ben az USZSZK geológiai minisztere, 1986–1990-ben az UKP KB tagjelöltje, 1990. május 15-től 1994. május 10-ig Ukrajna népi küldötte.

⁷⁸ Straub F. Brunó (1914–1996) biokémikus, politikus, 1949-től az MTA rendes tagja. 1988. június 29-től 1989. október 23-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke. 1989. október 23-án, a Magyar Köztársaság kikiáltásának napján az Elnöki Tanács megszűnt, elnöki tisztsége megszűnésével Straub visszavonult a közszerepléstől. Az MSZBT elnöke ekkoriban, 1971-től 1989-ig Apró Antal volt. Utána az MSZBT irányítását egy ügyvezető elnökség vette át.

⁷⁹ Pál László (1942–2017) villamosmérnök, politikus. 1985–1989-ben az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság főcsoportvezetője, 1986–1989-ben az országos középtávú kutatási-fejlesztési terv, a gazdaság-orientált kutatási program és az elektronizálási kormányprogram felelőse, 1989. júliustól az Ipari Minisztérium államtitkára, 1990. májusig a feldolgozóipar felügyeletét látta el. A kormány COCOM-ügyekkel megbízott képviselője. 1994. július 15-től 1995. július 15-ig a Horn-kormány ipari és kereskedelmi minisztere.

⁸⁰ Monori István (1932–2016) diplomata. 1954-ben végzett a leningrádi Herzen Pedagógiai Főiskolán, majd 1966-ban elvégezte a Pártfőiskolát. 1960–1963-ban másodtitkár, majd 1970–1975-ben tanácsos a Moszkvai Nagykövetségen, 1975–1978-ban a KÜM Külpolitikai és Elemző Főosztályának előadója, majd vezetője 1978-tól. 1983. május 10-től 1986. július 7-ig a Kijevi Főkonzulátus vezetője, 1988. január 1-től 1989-ig a KÜM I. Területi Főosztályának helyettes vezetője, majd 1989–1990-ben vezetője. 1990. augusztus 1-től 1991. november 29-ig a III. Területi Főosztály vezetője, 1993. szeptember 7-től 1995. szeptember 29-ig az Ungvári Főkonzulátus vezetője.

⁸¹ Für Lajos (1930–2013) történész, politikus, egyetemi tanár. 1988–1990 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszékének docense, 1990–2000 között egyetemi tanár. 1987-ben részt vett a lakitelki találkozáson, az MDF alapító tagja, 1989–1996-ban a párt elnökségének

év májusának elején az újjáválasztott parlament által ennek a pártnak a vezére, Antall József⁸² lesz kinevezve miniszterelnökké. A delegáció hosszas megbeszélést folytatott V. I. Sztukalinnal,⁸³ a Szovjetunió Magyar Köztársaságba akkreditált nagykövetével, a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége magyarországi képviselőjével, I. M. Vaskebával,⁸⁴ meglátogatta a Szovjet Tudomány és Kultúra Házát Budapesten, és annak igazgatójával, V. M. Kuvenyevával⁸⁵ megvitatta az együttműködés további lehetőségeit a Szovjet Tudomány és Kultúra Háza és az UBKKT közötti jelenlegi bonyolult feltételek között.

Budapesten kívül a delegáció ellátogatott Székesfehérvárra és a Balaton vidékére, megismerkedett a Vörös Október Férfiruhagyárral (Budapest), a balatonfenyvesi állami gazdasággal,⁸⁶ a hévízi termálfürdő melletti szanatóriummal, a balatonboglári borászati üzemmel, a székesfehérvári Barátság Házával és más objektumokkal.

Ny. M. Gavrilenko elvtárs részt vett a fiatal magyar geofizikusok konferenciáján, tárgyalásokat folytatott az Országos Földtani Főigazgatóság vezetőségével, és az Ukrán Geológiai Főigazgatóság részéről aláírt egy egyezményt az Országos Földtani Főigazgatósággal, amely magában foglalja a delegációcserét, a közös munkát a geoökonómia, a termálvizek felhasználásának technológiája, az ásványkincsek kutatási módszerei, továbbá geofizikai eszközök és berendezések közös gyártása terén. A Balaton melletti állami gazdaság vezetőségével pedig előzetes jelleggel megvitatták egy közös szovjet–magyar vállalat létrehozásának lehetőségét az egyik Herszon megyei hasonló profilú gazdasággal. Felvetették, hogy ebből a célból a közeljövőben jó lenne kölcsönösen szakembereket delegálni a másik országba, nem valutáris finanszírozás keretén belül.

A delegáció nem sokkal az országban lezajlott parlamenti választások után tartózkodott Magyarországon – amelynek során a baloldali erők (az MSZP és az MSZMP) vereséget szenvedtek, a többséget pedig a burzsoá és jobboldali burzsoá pártok szereztek meg, amelyek szocialistaellenes és jelentős mértékben szovjetellenes álláspontot hangoztattak –, s ez lehetővé tette, hogy megfigyeljük a szocializmus lebontásának és

tagja, 1991-ben alelnöke, majd 1993-ig ügyvezető elnöke. 1990. május 23-tól 1994. július 15-ig a Magyar Köztársaság honvédelmi minisztere. 1994. február 9-től 1996. március 2-ig az MDF elnöke.

⁸² Antall József (1932–1993) történész, muzeológus, politikus. 1964-től a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyv- és Levéltár munkatársa, tudományos kutató, igazgatóhelyettes, majd 1974-től megbízott főigazgató, 1985-től főigazgató. 1989. október 21-től az MDF elnöke, 1990. május 23-tól haláláig, 1993. december 12-ig a Magyar Köztársaság miniszterelnöke.

⁸³ Sztukalin, Borisz Ivanovics (1923–2004) az SZKP funkcionáriusa, diplomata. 1982. december 6-tól 1985. július 5-ig az SZKP KB Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, majd 1985. július 19-től 1990. június 8-ig a Szovjetunió budapesti nagykövete.

⁸⁴ Vaskeba, Ivan Mihajlovics (1941) kárpátaljai ruszin származású újságíró, diplomata, Nagyszőlősen született. 1968-tól 1973-ig az USZSZK Állami Rádió és Televíziójának kárpátaljai tudósítója. 1974. októbertől 1990. decemberig a SZU budapesti nagykövetségének első titkára, majd tanácsosa, sajtóattasé, majd az SZBTSZ magyarországi képviselője.

⁸⁵ Kuvenyeva, Vilma Mihajlovna (1935) a filozófiai tudományok kandidátusa, 1960–1965 között a Komszomol Kárpánton túli Területi Bizottságának titkára, majd első titkára, 1973–1989 között az UKP KB instruktora, 1989–1992-ben a budapesti Szovjet Tudomány és Kultúra Háza igazgatója. 1994–2006-ban az Oroszország és Ukrajna Népei Barátsága Társaság munkatársa.

⁸⁶ Sic! Hivatalosan: Balatonnagyberek Állami Gazdaság.

a szovjetellenesség erősödésének folyamatát az országban, továbbá a lakosság jelentős rétegének elégedetlenségét életszínvonalának folytatódó romlása miatt.

Az országban valóságos romanofóbia uralkodik, amely a romániai Erdélyből menekülő magyarok jelenléte és jelentős száma miatt erősödik. Megfigyelhető volt az elégedetlenség amiatt is, ahogyan a szomszédos Csehszlovákiában bánnak a magyar kisebbséggel.

Az utóbbi időben kiéleződő gazdasági problémák és nehézségek tovább súlyosbodnak, a külső adósság elérte a 20 milliárd dollárt, a hiteltörlesztés a nemzeti jövedelem nagy részét elnyeli. Mindenütt panaszkodtak nekünk, hogy a Szovjetunió csökkentette a hagyományos magyar termékek importját, egyes termékekre, különösen a borra, a ruháneműre, az autóbuszokra és a magyar ipar más termékeire nincs kereslet a nyugati piacon, és hogy a Szovjetunióból nem érkezik meg a személyautó, elektromos energia és energiahordozók előre egyeztetett mennyisége.

/Az MSZBT vezetése éppen a delegáció magyarországi tartózkodása idején hozott egy döntést, melynek értelmében gyakorlatilag feloszlatják a Társaságot. Ez év április 20-án reggel Straub F. Brunó, az MSZBT tiszteletbeli elnöke összehívta az Elnökség ülését, és közölte a döntést arról, hogy a Társaság 1990. őszi rendkívüli országos konferenciájáig felfüggesztik a Bíró Gyula vezette központi apparátus működését, a Társaság minden nemzetközi kapcsolatát, s elbocsátják az összes felelős és technikai munkatársát.⁸⁷ Konzultálni fognak azon parlamenti pártok és társadalmi erők vezetőségével, amelyek érdekeltek a szovjet–magyar kapcsolatok megőrzésében és megerősítésében. Lehetséges, hogy a Társaság megváltoztatja az elnevezését, megszüntetik az ideológiai jellegét, és tekintettel arra, hogy az állam részéről megszűnik a pénzügyi támogatása, arra fog törekedni, hogy új szponzorokat találjon, bevonja a tevékenységébe a különféle társadalmi erőket, például a burzsoá és vallási szervezeteket.

A kialakult körülmények közepette várható, hogy csökkenni fog az MSZBT tekintélye és rohamosan csökkenni fog a súlya a magyar társadalmi-politikai életben. Gyakorlatilag megszűnik a szervezeti kapcsolat az MSZBT, illetve helyi tagozatai és a magyar társadalmi szervezetek között, szűkülni fog annak lehetősége, hogy a magyarországi szervezetek segítséget nyújtsanak a Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége magyarországi képviselőjének és a budapesti Szovjet Tudomány és Kultúra Háza működéséhez. A nehézségek a magyar társadalom körében végzett munkánk során csak növekedni fognak azzal, hogy a szovjet csapatokat gyorsítva vonják ki Magyarországról, csökken a turizmus a Szovjetunióból, és gyakorlatilag megszűnnek a baráti kapcsolatok a megyeink között, amelyek alapjául a pártközi kapcsolatok szolgáltak.

A magyar fél (Straub F. Brunó, Für Lajos, Monori István) a megbeszéléseink során aláhúzta a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség „hasznosságát” a szovjet–magyar és magyar–szovjet kapcsolatokban,⁸⁸ célzott arra, hogy kívánatos lenne valamilyen formában autonómiát biztosítani a megye azon járásai számára, amelyekben a magyar lakosság összpontosul. Monori István nem titkolta abbéli kívánságát, hogy minél hamarabb

⁸⁷ A dőlt zárójelbe tett rész a lap bal szélén ceruzával kiemelve.

⁸⁸ Sic!

elfoglalhassa a Magyar Köztársaság ungvári főkonzuli posztját, kitartóan érdeklődött aziránt, hogy hogyan lehetne megoldani ezt a kérdést, hogyan lehetne egy újabb magyar diplomáciai képviselőt nyitni az USZSZK területén.

A magyar beszélgetőpartnerek ugyancsak kitartónak mutatkoztak abban a kérdésben, hogy a Szovjetunió területén valamilyen emlékhelyet (emlékművet) lehessen létrehozni azon magyarok számára, akik itt hunytak el a második világháború idején és a háborút követően (a második magyar hadsereget a hitleri csapatokkal együtt a Don-kanyar körzetében semmisítették meg a szovjet csapatok). Egy ilyen emlékmű felállításának lehetséges helyeként nevezték meg Kijev Darnyicai kerületét, ahol állítólag a háború után működött a magyar hadifoglyok számára létrehozott tábor és kórház. Kijelentettük, hogy megértéssel viszonyulunk a magyar közvéleménynek ehhez a humánus kezdeményezéséhez (ennek kezdeményezője az MSZBT volt), de ebben a kérdésben szovjet–magyar politikai szinten kell döntést hozni. A szovjet–magyar kapcsolatok történetében meglévő, úgynevezett „fehér foltok” tanulmányozására az MSZBT és SZBTSZ vonalán a Magyar Köztársaságból egy történészcsoportot küldtek a Szovjetunióba, amely ez év áprilisának végén Moszkvába és Kijevbe látogatott, és megbeszéléseket folytatott szovjet történészekkel és háborús veteránokkal.

Úgy véljük, hogy az UBKKT delegációjának magyarországi látogatása és megbeszélései a magyar társadalom képviselőivel lehetővé tették, hogy behatóbban tanulmányozzuk az ország helyzetét, és kijelöljük a magyar szervekkel és szervezetekkel folytatott munka irányait a kardinálisan megváltozott feltételek közepette.

A delegáció tagjai többször kifejtették a magyar szervezetek és szervek képviselői előtt, hogy nem értik, miért tómbol a szovjetellenesség a magyar tömegkommunikációs eszközökben, amire minduntalan azt a választ kapták, hogy ezek a hírcsatornák úgymond irányíthatatlanok és ők nincsenek abban a helyzetben, hogy megtiltsák a szovjetellenes anyagok közzétételét. Van némi remény arra, hogy ezek a választási kampány által kiváltott szenvedélyes érzelmek hamarosan maguktól kimúlnak, és hogy az újonnan megalakuló kormány és más állami szervek, amelyek érdekeltek abban, hogy fennmaradjon a jó viszony a Szovjetunióval, hozzá fognak járulni ehhez.

Az MSZBT-ben kialakult helyzet figyelembevételével szükség lenne arra, hogy továbbra is segítséget és támogatást nyújtsunk neki, figyelemmel viszonyuljunk minden egyes kéréséhez és javaslatához. A budapesti Szovjet Kultúra és Tudomány Háza munkáját, mind annak kiterjedtségét, mind a formai változatosságát tekintve, jelentős mértékben szélesíteni kellene, amihez meg kell adni a szükséges anyagi és emberi segítséget.

1990. április 28.

V. Osznacs V. P. Osznacs
Gavrilenko Ny. M. Gavrilenko

7.

Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter feljegyzése a Jeszenszky Géza magyar külügyminiszterrel folytatott 1992. szeptember 22-i megbeszéléséről az ENSZ New York-i székházában az ukrán–magyar politikai és gazdasági kapcsolatok legfontosabb kérdéseiről New York, 1992. szeptember 22. után

Ukrán nyelvű gépelt eredeti. ЦДАБО ф. 5233, оп. 1, сир. 14, арк. 194–196.

A. M. Zlenko naplójából

Feljegyzés a Jeszenszky Géza magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélésről

Szeptember 22-én az ENSZ New York-i székházában kölcsönös egyeztetés alapján találkozóra került sor Jeszenszky Gézával,⁸⁹ a Magyar Köztársaság külügyminiszterével.

A találkozó elején Jeszenszky Géza megjegyezte, hogy a Magyarország és Ukrajna közötti kapcsolatok fejlődése a legszebb példája két szomszédos baráti ország együttműködésének. Magyarország teljes egészében támogatja Ukrajna gyakorlati lépéseit ama szándékának realizálására, hogy atomfegyvermentes hatalom legyen, Ukrajnában a Nyugat és Kelet közötti kapocs egyik láncszemét látva. Magyarország értékeli és támogatja Ukrajna azon törekvését, hogy integrálódjon az európai struktúrákba, nagyra értékeli Ukrajna nemzeti kisebbségekre vonatkozó álláspontját, figyelembe véve, hogy ez egy nagyon fontos területe az együttműködésnek.

A magam részéről ugyancsak nagyra értékeltém a Magyarországgal folytatott kétoldalú együttműködés fejlődését, hangsúlyozva, hogy a Magyar Köztársaság számunkra nagyon fontos politikai és gazdasági partner, amellyel már több mint húsz megállapodást értünk el, s ezzel jelentős alapokat fektettünk le az ukrán–magyar együttműködés fejlesztéséhez és megerősítéséhez különböző területeken. Kifejeztük köszönetünket azért a támogatásért, amelyet Magyarország nyújtott nekünk azokhoz az erőfeszítéseinkhez, hogy belépjünk az Európa Tanácsba.

A beszélgetés folyamán a továbbiakban hangsúlyoztam, hogy Ukrajna a külpolitikájában együttműködésre törekszik minden állammal, s különös figyelmet fordít a szomszédokkal való kapcsolatokra.

Jeszenszky Géza felvetette az egyszerűsített határátlépés rendszerének kérdését a két ország között, megjegyezve, hogy a határ átlépése a közúti forgalomban néha több napot vesz igénybe.

⁸⁹ Jeszenszky Géza (1941) történész, diplomata. 1990. május 23-tól 1994. július 15-ig az Antall- és a Boross-kormány külügyminisztere.

Ezzel kapcsolatban tájékoztattam, hogy a két egyezménytervezetet a könnyített határátlépés rendszerét illetően, amelyeket a magyar fél átadott nekünk, jelenleg az illetékes ukrán szervek tanulmányozzák, ám egyes szervek már jóvá is hagyták.

Egyetértettünk a beszélgetőpartnerrel abban, hogy a gazdasági kapcsolatok hatékony fejlesztése érdekében a könnyített határátlépési rendszer a legfontosabb jelentőséggel bír.

Jeszenszky Géza nagyra értékelte a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos ukrán törvénykezést. Ugyanakkor jelezte, hogy abban semmilyen rendelkezés nincs a nemzeti kisebbségek azon jogára vonatkozóan, hogy közigazgatási egységeket hozzanak létre, s ez nem teszi lehetővé a Kárpátalján élő magyarok számára, hogy önkormányzati szervet hozzanak létre. Puhatólózott aziránt, hogy lehetséges lenne-e ennek megfelelő módon megváltoztatni a nemzeti kisebbségekre vonatkozó ukrán törvényt. Kijelentette közben, hogy annak idején Kijev megígérte, hogy pozitívan dönti el ezeket a kérdéseket, de akkor az ellenzék ellene volt. Most, szavai szerint, a nemrég lezajlott budapesti találkozója Vjacseszlav Csornovollal⁹⁰ megmutatta, hogy „az ellenzék rugalmasabban tekint erre a problémára”.⁹¹ A magyar–ukrán alapszerződés magyar parlamenti ratifikációja, folytatta Jeszenszky Géza, attól függ, hogy közigazgatási és kulturális öngazgatást biztosítanak-e a kárpátaljai magyarok számára.⁹²

Megígértem Jeszenszky Gézának, hogy tájékoztatom Magyarországot aggodalmáról a parlamentet és Ukrajna elnökét. Ugyanakkor egyenesen megmondtam neki, hogy a nemzeti kisebbségekről szóló törvény, amit nemrég fogadtak el, egy igen kiegyensúlyozott jogszabály, megfelel a nemzetközi szabványoknak, és garantálja a nemzeti kisebbségek jogait. Bizonyos tekintetben a törvény még felül is múlja a nyugat-európai demokráciák hasonló jogalkotását. Nem érdemes ezt a kérdést megváltoztatni vagy kiegészíteni.

A találkozó barátságos és őszinte légkörben zajlott. A találkozón ukrán részről részt vett: V. G. Batyjuk, Ukrajna ENSZ mellé delegált állandó képviselője, A. D. Pljusko, a Külügyminisztérium Bilaterális Kapcsolatok Igazgatóságának helyettes vezetője, I. O. Betyjar, a miniszteri titkárság vezetője, és O. F. Mocik, az állandó képviselő másodtitkára.

⁹⁰ Csornovoll (Csornovill), Vjacseszlav Makszimovics (1937–1999) ukrán újságíró, kritikus, politikus, 1990. május 11-től 1999. március 25-ig az USZSZK – illetve 1991. december 2-től az Ukrán Köztársaság – népi küldötte, 1989-ben a RUH egyik alapítója, 1992. március 1-től a RUH társelnöke, 1990. decembertől elnöke.

⁹¹ Csornovill 1992. szeptember 8–9-én tartózkodott Budapesten az MDF vezetőségének meghívására. Budapesti útja során tárgyalt Für Lajossal és Jeszenszky Gézával. Sajtótájékoztatót tartott budapesti megbeszélései eredményeit. Lásd DARÓCZI, 1992.

⁹² A Magyar Köztársaság és az Ukrajna között a jószomszédság és együttműködés alapjairól szóló szerződést (alapszerződés) 1991. december 6-án írták alá Kijevben. A szerződést az ukrán parlament 1992. július 1-én ratifikálta. A magyar ratifikációs eljárás során a Magyar Országgyűlés Külügyi Bizottsága ugyanakkor nem értett egyet a szerződés 2. cikk 2. bekezdésében megfogalmazott, úgynevezett területi klauzulával, ezért a szerződés szövegét visszaadta a Külügyminisztériumnak, hogy az vizsgálja meg a kifogásolt passzust és érje el, hogy azt a helsinki záróokmányban foglaltaknak megfelelően módosítsák. Erre részletesen lásd SÁRINGER, 2021, 90–92.

Magyar részről részt vett: Endreffy Miklós, a külügyminiszter megbízott helyettese, Oberfrank Ferenc, a külügyminiszter asszisztense, és Karbuczky Imre, a magyar ENSZ-képviselő első titkára.

Zlenko
A. M. Zlenko
Miniszter

Rövidítések és irodalomjegyzék

ЦДАГО	Центральний державний архів громадських об'єднань України (Ukrajnai Társadalmi Szervezetek Központi Állami Levéltára, Kijev) 1. sz. fond Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága 7. sz. fond Ukrajnai Komszomol Központi Bizottsága
ЦДАВО	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára, Kijev) 1. sz. fond USZSZK Legfelső Radája 5110. sz. fond Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága 5233. sz. fond Ukrajna elnökének hivatala
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest XIX–J–1–j Külügyminisztérium TÜK-iratok XIXI–J–1–k Külügyminisztérium Általános iratok
EGK	Európai Gazdasági Közösség
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem
KB	Központi Bizottság
KGST	Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KÜM	Külügyminisztérium
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MK	Magyar Köztársaság
MNK	Magyar Népköztársaság
MSZBT	Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZP	Magyar Szocialista Párt

MTI	Magyar Távirati Iroda
MÚOSZ	Magyar Újságírók Országos Szövetsége
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Észak-atlanti Szerződés Szervezete)
NDK	Német Demokratikus Köztársaság
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság
OSZSZSZK	Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság
PB	Politikai Bizottság
RATAU	Радиотелеграфное агентство Украины (Ukrán Távirati Iroda)
RETÖRKI	Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum
RUH	Народний Рух України (Ukrán Néppárt)
USA	United States of America (Amerikai Egyesült Államok)
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZBTSZ	Szovjet Baráti Társaságok Szövetsége
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja
SZMBT	Szovjet–Magyar Baráti Társaság
SZU	Szovjetunió
TÜK	titkos ügyiratkezelés
UBKKT	Українское общество дружбы и культурных связей с заграницей (Ukrajnai Nemzetközi Baráti és Kulturális Kapcsolatok Társasága)
UKP	Ukrán Kommunista Párt
USZSZK	Ukrajnai Szovjet Szocialista Köztársaság
арк.	аркуш (lap)
оп.	опис (raktári jegyzék)
спр.	справа (ügyirat)
ф.	фонд (fond)
sz.	szám

*

BARÁTH
2014

BARÁTH Magdolna: *A Brezsnyev-doktrínától a „Sinatra-doktrínáig”. Gorbacsov és Kelet-Európa*, In: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*, szerk. BARÁTH Magdolna, Budapest, Gondolat Kiadó, 2014, 280–292.

- BARÁTH–RAINER M.
2000 BARÁTH Magdolna – RAINER M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból 1985–1991*, Budapest, 1956-os Intézet, 2000.
- DARÓCZI
1992 DARÓCZI László: *Vjacseszlav Csornovil Budapesten. Ukrajna és a neokolonializmus*, In: *Új Magyarország*, 2. (1992) 213. sz. (1992. szeptember 9.) 3.
- EMBER
1982 EMBER Győző: *Levéltári terminológiai lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.
- HORN
1990 HORN Gyula: *A megállapodás megfelel a realitásoknak*, In: *Népszabadság*, 48. (1990) 60. sz. (1990. március 11.) 3.
- KASZÁS
2015 KASZÁS Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–1989. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig*, Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2015.
- KESKENY
2012 KESKENY Ernő: *A magyar–orosz kapcsolatok 1989–2002*, Budapest, Századvég, 2012.
- NSZ
1990a *Egy lépés a csapatkivonás felé*, In: *Népszabadság*, 48. (1990) 29. sz. (1990. február 3.) 1.
- NSZ
1990b *Tizenegy párt közös felhívásban tiltakozott a romániai magyarságot fenyegető támadások ellen*, In: *Népszabadság*, 48. (1990) 69. sz. (1990. március 23.) 3.
- PALÁDI
2021a PALÁDI Renáta: *Ukrán és magyar iratok Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter magyarországi látogatásáról 1990 augusztusában*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 19. (2021) II, főszerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium – Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Eötvös Loránd Kutatási Hálózat – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2021, 613–635.

- PALÁDI
2021b
- PALÁDI Renáta: *A magyar–ukrán kétoldalú kapcsolatépítés jogi, diplomáciai és protokolláris nehézségei 1989–1991 között*, In: *Külvügyi Műhely*, 4. (2021) 1. sz. 6–31.
- PÁLDI
2001
- PÁLDI András: *Ukrajna: az ígéretek évtizede. A rendszerváltó elit a nagy szláv testvérnek nem hátat fordítva, de mégis eltávolodva Nyugat felé akar orientálódni*, In: *Népszabadság*, 59. (2001) 197. sz. (2001. augusztus 24.) 6.
- RESZLER
1999
- RESZLER Gábor: *A Romániából Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe érkezett bevándorlók néhány demográfiai jellemzője (1985–1995)*, In: *Migráció. Tanulmánygyűjtemény*, II, szerk. TÓTH Pál Péter – ILLÉS Sándor, Budapest, KSH Népeségtudományi Intézet, 1999, 209–220.
- SÁRINGER
2018
- SÁRINGER János (szerk.): *Iratok az Antall-kormány külpolitikájához és diplomáciájához. II. kötet (1991. január – 1991. december)*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, 2018. (VERITAS Könyvek, 11.)
- SÁRINGER
2021
- SÁRINGER János: *Mozaikok a magyar –ukrán diplomáciai kapcsolatok 1991 és 1992 közötti történetéből*, In: *Külvügyi Szemle*, 20. (2021) 4. sz. 85–104.
- SERES
2023
- SERES Attila: *Kárpátalja a peresztrojka és a magyarországi rendszerváltoztatás erőterében. Magyar levéltári dokumentumok 1985 –1990. I. kötet (1985. április – 1990. május)*, Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, 2023. (VERITAS Könyvek, 32.)
- ДАНИЛЕНКО
2016
- ДАНИЛЕНКО, Віктор: *Розпад СРСР та Україна*, In: *25 років незалежності. Нариси історії творення нації та держави*, відповідальний редактор СМОЛІЙ, Валерій, Київ, Ніка-Центр – Інститут історії України НАН, 2016, 31–140.
- ЧЕРНЯЕВ–ВЕБЕР–
МЕДВЕДЕВ 2008
- ЧЕРНЯЕВ, Анатолий – ВЕБЕР, Александр – МЕДВЕДЕВ, Вадим (составители): *В Политбюро ЦК КПСС. По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова (1985–1991)*, Москва, Горбачев-Фонд, 2008.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,

a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság

Felelős kiadó: Lengyel Miklós helyettes államtitkár, Külgazdasági és Külügyminisztérium

Borítóterv: Csizmadia Kata

Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó

Nyomdai munka: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila